శ్రీః

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

కి-రత్నాఖ్యానరుళిచ్చెయ్‌త

యమకరత్నాకరమ్

సవ్యాఖ్యానమ్.

(:o:)

తర్క్క-తీర్థరాన-శ్రీమాన్-శ్రీప్పెరుమాళ్ కోవిల్

మాడభూషి - రామానుజాచార్యరాలుమ్,

కంధ్యాల - సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిలు అవర్కళాలుమ్,

శ్రీమాన్-కరాలపాటి-అప్పావ్వరయ్య అవర్కళాలుమ్,

పరిశోధిప్పిక్కప్పట్టు,

శ్రీవైష్ణవగ్రన్థ ముద్రాపక సభైయారాల్

శ్రీపరాఙ్కుశ తిరువవతారాది ౫౦౦౪-వతు సంవత్సరమాన

పరాభవ సంవత్సరత్తిల్

చెన్నపట్టణము

ప్రెసిడెన్సి ముద్రాక్షరశాలైయిల్

అచ్చిట్టు ప్రచురమ్ శెయ్యప్పట్టతు.

విజయతేతరామ్.

శ్రీవైష్ణవ గ్రన్థ ముద్రాపక సభ (లిమిటెడ్).

ఈ సభలో తెనుఁగులిపిలో నచ్చువేసిన గ్రన్థములు.

		రూ.	అ.	పై.
చరమశ్లోకమ్ సవ్యాఖ్యానము ప్రతిపదతాత్పర్యసహితము.	...	౩	౮	౦
భారతాదిచరమశ్లోకమ్ ,, ,,	...	౦	౫	౦
రామచరమశ్లోకమ్ ,,	...	౦	౩	౦
దుష్కరశ్లోకటిప్పణి	...	౦	౫	౦
శాణ్డిల్యవిశిష్ట పరమధర్మశాస్త్రము తాత్పర్యసహితము	...	౧	౨	౦
ముతల్ తిరువన్దాతి సవ్యాఖ్యానము అరుమ్బద ప్రతిపదసహితము	...	౧	౩	౦
ఇరణ్డామ్‌తిరువన్దాతి ,, ,,	...	౦	౧౨	౦
మూన్రామ్‌తిరువన్దాతి ,, ,,	...	౦	౧౨	౦
నాన్ముకన్ తిరువన్దాతి ,, ,,	...	౦	౧౪	౦
తిరువిరుత్తమ్ వ్యాఖ్యానద్వయసహితము ఉక్తై ప్రతిపద తాత్పర్యసహితము.	...	౪	౭	౦
తిరువాశిరియమ్ సవ్యాఖ్యానము అరుమ్బద సహితము-ప్రతిపద తాత్పర్యసహితము	...	౨	౬	౦
పెరియతిరువన్దాతి ,, అరుమ్బద ప్రతిపదసహితము	...	౦	౧౪	౦
తిరువెళుక్కూర్ త్తిరుక్కై ,, ,,	...	౦	౪	౦
శిఱియతిరుమడల్ ,, ,,	...	౦	౯	౬
పెరియతిరుమడల్ ,,	...	౦	౧౫	౦
ఇరామానుశనూత్తన్దాతి ,,		౩	౭	౦
శ్రీవచనభూషణమ్ ,,	...	౩	౯	౦
శరణశబ్దార్థ విచారమ్	...	౦	౪	౦
ప్రపత్త్యనుపాయత్వవిచారమ్	...	౦	౧	౬
నామమాహాత్మ్యమ్.	...	౦	౪	౬
యమకరత్నాకరమ్.		౫	౬	౦

ఈగ్రన్థములు మట్టకాకితములలో సగము వెలకు నివ్వఁబడును.

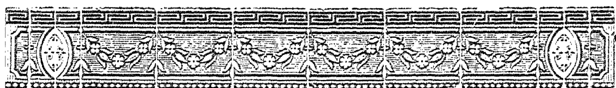
శ్రీవచనభూషణము నీసభ చందాదారులచే శిఫార్సుచేయఁబడువారికిమాత్రము ౨౫౦ కాపీలవఱకు గ్లేసు రూ. ౧-౭-౦ చొప్పునను రఫ్ రూ. ౧-౦-౦ చొప్పునను నివ్వఁబడును.

ఇట్లు

కరాలపాటి - ఆళ్వారయ్య.

కార్యదర్శి, ధనాధికారి.

నెం ౩౧- వెంకటాచల మొదలి వీధి, చెన్నపట్టణము.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీవైష్ణవగ్రన్థముద్రాపకసభ (లిమిటెడు.)

యమకరత్నాకరము.

ఈగ్రన్థము

ప్రసాదించినవారు జ్ఞానాధికులైన మనపూర్వాచార్యులలో నొకరైన

కూరత్తాళ్వాన్

ఇది ౧౬ సర్గలు కలది. వీరు తొణ్డమణ్డలమునందు బ్రహ్మదేశములో కూరమనెడు దివ్యక్షేత్రమునందు కలియుగాది ౪౧౧౦ వదైన సౌమ్యసంవత్సరము పుష్యకృష్ణ ౫ గురువారమున హస్తనక్షత్రమునందవతరించిరి. వీరితండ్రిగారు దామోదరులు. తల్లిగారు పెరున్దేవినాయకిగారు. వీరిది వడమకులము. కూరమ్పకుడి. ఆఙ్గీరసగోత్రము. యజుశ్శాఖ. ఆపస్తంబసూత్రము. వీరు కూరమందవతరించిరిగాన వీరికి కూరత్తాళ్వానను తిరునామము సిద్ధించెను. వీరు శ్రీవత్సముని యంశమునం దవతరించిరి. వీరికి నామాన్తరములు - కూరేశులు, కూరాధిపులు, కూరాధిపతులు, కూరనాథులు, శ్రీవత్సచిహ్నులు, శ్రీవత్సాఙ్కులు, శ్రీవత్సమిశ్రులు. వీరిదేవులు - మహాజ్ఞానాధికులైన ఆండాళమ్మగారు. వీరితిరుకుమారులు - భట్టరు. శ్రీరామపిళ్ళై. వీరియాచార్యులు - మనదర్శనస్థాపకులైన యతిరాజులవారు. వీరితిరువారాధనము - అళ్గియశింగర్. వీరు వేంచేసియున్నస్థలము - నంబెరుమాళ్లసన్నిధి. వీరితండ్రిగారే వీరికి వేదాన్తశాస్త్రప్రబంధములను సాధించిరి. యతిరాజులవారు శ్రీభాష్యాదిగ్రన్థములనుండు రహస్యార్థములను సాధించిరి. వీరొనర్చినగ్రన్థాన్తరములు - (౧) వరదరాజస్తవము, (౨) సున్దరబాహుస్తవము, (3) అతిమానుషస్తవము, (౪) శ్రీవైకుంఠస్తవము (౫) శ్రీస్తవము, (౬) యమకరత్నాకరవ్యాఖ్యానము, (౭) గద్యత్రయవ్యాఖ్యానము. (౮) కూరేశవిజయము. వీరు తిరుమన్త్రార్థములభించుట కొకమాసముపవాసముండిరి. విద్యామదము అభిజనమదము వృత్తమదము అనెడి త్రివిధమదములను వదలిరి. వీరు యతిరాజులవారికి పవిత్రస్థానీయులుండిరి. ఇప్పుడుండు భట్టరువంశస్థు లందరికిని

వీరేకూటపురుషులు. వీరి శేముషీమంతులవఱకు శాపానుగ్రహసామర్థ్యముండునట్లు నంబెరుమాళ్ళనుగ్రహించిరి. వీరిశిష్యులు-పిళ్ళెపిళ్ళెయాళ్వాన్, తిరువరఙ్గత్తముద నార్, నాలూరాన్ మొదలగువారు. వీరు ౧౨౩ సంవత్సరములు ఈలీలావిభూతి యందు వేంచేసియుండిరి.

యతిరాజులవారికి సామాన్యశాస్త్రము చెప్పించిన యాదవప్రకాశులు, సబ్రా జ్ఞానమునకును బ్రహ్మమునకు గుణమునాటకును నారాయణపరత్వమునకును శాస్త్రము నందుప్రమాణములు లేవని చెప్పఁ గూరత్తాళ్వాను శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణములం దు శతసహస్రప్రమాణవర్షములు కురిపించి యాదవప్రకాశుల నొప్పించి యతి రాజులవారి తిరువడికళులందాశ్రయించునట్లు చేసిరి.

యతిరాజులు "వ్యాససూత్రములకు శ్రీభాష్యము రచియింపఁదలచి శారదా పీఠమునందుండు బోధాయనవృత్తియుండినయెడల ననుకూలముగానుండునని శార దాపీఠమునకు వేంచేసి, తమ శ్రీసూక్తులచే సరస్వతిని మెప్పించి వలసినగ్రంథ మును గైకొని వేంచేయుచుండ నక్కడుండువారా గ్రంథమును గానక వీరిని వెంబ డించి బలాత్కారముగ నాగ్రంథమును దీసికొని వెళ్ళిరి. అంతట యతిరాజుల వారు ఖిన్నులైయుండ, "స్వామీ! దానికొఱకుఁ జింతయేల? దాసుఁడు రాత్రులయం దుఁ గడవఱకొకతూరి చూచియున్నాను, ఇంక నెప్పుడు నియమించినను నొకయక్షర మైనను విడువక నొప్పగించెద" నని కూరత్తాళ్వాను సాదింప, వీరియేకసంతగ్రాహిత్వ మునకు మిగుల మెచ్చుకొనిరి. "నేను భాష్యము చెప్పుచుండెద, నీవు వ్రాయుచుం డుము; నీమనస్సునకెక్కడైనను సరిగా లేనియెడల నూరకుండు" మని యతిరాజులవా రు కూరత్తాళ్వానుతో నానతిచ్చిరి. ఇట్లు జరుగుచుండ "జీవస్వరూపము చెప్పునప్పు డు, ఆత్మ జ్ఞాతృత్వముగల" దని యతిరాజులవారు సాదింప, "శేషత్వముతోఁ గూ డుకొన్న జ్ఞాతృత్వముగదా ఆత్మకులక్షణ" మని కూరత్తాళ్వాన్ వ్రాయకుండనుం డ, యతిరాజులవారు కొంత యోచించి కూరత్తాళ్వాను తిరువుళ్ళమునందున్న య ర్థమునే సాదించిరిగనుక శ్రీభాష్యమసదృశమైనది.

వీరు కూరమునందు మహైశ్వర్యసంపన్నులై సదా యన్నదానరతులై పరోపకారశీలురై వేంచేసియుండిరి. ఒకనాడు నడిరాత్రివఱకు నన్నదానముసలిపి తలుపులుమూయ నాతలుపులయందుండుఘంటలుఘల్లని మోగి యాశబ్దము నాకూ రమునకుఁదూర్పున ౫-మైళ్ళలోఁ గంచియందు వేంచేసియుండు పెరుందేవితాయా

విని "ఈయర్ధరాత్రమందు శబ్దమేమిటిది" యని తనవల్లభుఁడైన వరదునినడుగ నాతండు కూరత్తాళ్వానుప్రభావము నానతిచ్చెను. వారిని జూడవలెనని లోకమాత యాశపడ, వరదుండు తిరుకచ్చినంబిగారిని బిలిచి కూరత్తాళ్వానును బిలువుమని నిరమ్మనుమని సెలవొసంగ, వారును వెంటనే కూరమునకు వేంచేసి యాళ్వానుతో నవృత్తాంతమును దెలిపిరి. ఈసంపత్తు అపచారహేతువుగానున్నదని దానినంతను వదలి వీతరాగులై పైగుడ్డతో శ్రీరంగమునకు బయలుదేరిరి. వారిదేవులు ఆండాళమ్మగారొక బంగారుకడ్డిని మాత్రము కొంగునఁ గట్టుకొని వెంబడించిరి. వారిద్దరు మార్గమునం దొంటరిగాఁ బోవుచుండ నొక యడవి యెదురువచ్చెను. "ప్రాణనాథా! ఈనిర్జనప్రదేశమందు భయమేమైనను గలదా" యని యాండాళమ్మగా రడిగిరి. "ధనమున్నచోట భయముండును, నీయొద్ద నేమైనను న్నదా" యని యడుగ "మీరాహారగింపునకై నను దుగువని యీబంగారుముక్క మాత్రము కొంగులోనుండి తెచ్చితి" నని భర్తహస్తమందుననిడిరి. ఇదికదా భయహేతువాయెనని చెప్పి నిస్పృహులై దానిని విసరి పారవేసి ఇంక నేమియు భయములేదు రమ్మని నడిపించిరి. కొంతకాలమునకా దంపతులిద్దరును శ్రీరంగమును జేరి తమయాచార్యులైన యతిరాజులవారి సన్నిధానమందు శుశ్రూష చేయుచు నుంఛవృత్తిచే సుఖముగఁ గాలక్షేపము చేయుచుండిరి.

ఒకనాడు జడివర్షము కురియుచుండ నుంఛవృత్తికిఁ బోవవల్లకాక పెరుమాళ్ళకుఁ బండారగింపుఁ జేసి ప్రబంధములనుసంధించుచు నారగింపులేక యేపవ్వళించిరి. రఙ్గనాథుఁడు యరవణయారగించునప్పుడు కాహళములు వాయింప నాధ్వని యాండాళమ్మగారువిని "నీభక్తాగ్రేసరుఁడిట్లు పస్తులోఁ బడుకొనియుండ నీవుమాత్రము సుఖముగ నారగించెదవా" యని తనలోఁ దాననుకొనెను. భక్తపరాధీనుఁడైన యారఙ్గనాథుఁ డాక్షణంబే యుత్తమనంబిని బిలిపించి "ఛత్రచామరాద్యనన్తకొత్తు పరివారములతోడ నాప్రసాదమును కూరత్తాళ్వానుకు నొసంగు" మని స్వప్నము సాదించిరి. తత్క్షణంబె వారట్లు చేయ బహుభక్తితో నాప్రసాదంబును కూరత్తాళ్వాను శిరసా గ్రహించి యీవిశేషకటాక్షమున కేమి కారణమని వితర్కించి "నీవేమైనను పలఁకితివా" యని ఆండాళమ్మగారినియడుగ నామెయు బద్ధాంజలిపుటయై గడగడ వణఁకుచు "మీరిట్లు పస్తుగానుండ సర్వేశ్వరుఁ డారగించుచున్నాఁడే యని తలఁచితినిగాని పంపుమని ప్రార్థింపలే" దని నుడువ "పిచ్చిదానా! అట్లుతలఁపవచ్చునా! నాస్వామి కెంతకష్టమాయెఁ జూడు" మని చెప్పి కొంత తా మారగించి కొంత నామెకిచ్చిరి. ఆమెయు నాప్రసాదమును బరమభక్తితో స్వీకరింపఁ దత్క్షణంబె యారఙ్గనాథుని

కటాక్షముచే గర్భమునుదాల్చి కలియుగాది ౪౨౨౭వదైన శుభకృత్సంవత్సరము వైశాఖశుద్ధపూర్ణిమ ననూరాధా నక్షత్రమున వ్యాసపరాశరాంశమున, నిద్దరుశిశువులు, బాలసూర్యులవలె నవతరించిరి. కూరత్తాళ్వాను మనకేమి కర్తృత్వమున్నదని నిర్భరులైయుండిరి. ౧౧-వదినమున యతిరాజులవారు కూరత్తాళ్వాక తిరుమాళిగైకు వేంచేసి యాశిశువులను దెమ్మని యెంబారుతో సాదించిరి. వారులోపలికివెళ్ళి ఆ బిడ్డలకు ద్వయోచ్చారణముచే దృష్టితీసి బిడ్డలనెత్తుకొని యతిరాజులవారి సన్నిధి కేతెంచిరి. ఆబిడ్డలయవయవ సౌష్ఠవమును కచ్చెరువొంది వారిముఖముల పాటింప ద్వయగంధము కొట్టుచుండెను. ఇది యేమని యతిరాజులవారడుగ "నేనురక్షకొ అను ద్వయోచ్చారణము జేసితి" నని చెప్పిరి. "అట్లైన నీవేవీరిక సమస్తశాస్త్రములనుచెప్పించి దర్శనప్రవర్తకులను జేయు" మని నియమించి వారికిం దమచేతులార యతిరాజులవారు ఆభరణములుపెట్టి పూసమాశ్రయణముజేసి పరాశరభట్టరనియు వేదవ్యాసభట్టరనియు నామకరణముఁజేసిరి.

చోళదేశమునకు క్రిమికంఠుఁడనెడు నొకదుష్టుఁడు రాజాయెను. అతను శివునికంటెను నధికమైన దైవములేదని యన్నిమతస్థులయొద్ద లంచమిచ్చియు నదిరించియు బెదిరించి హింసించియు వ్రాలుతీలుకొనుచుండెను. "ఈమూకలెందఱియొద్ద వ్రాలుతీసికొనిన నేమిప్రయోజనము? సర్వమతస్థులకుఁ బెబ్బులులవంటివైష్ణవోత్తములు యతిరాజులవారు కూరత్తాళ్వానని యిద్దరున్నారు, వారియొద్ద వ్రాలుతీసినయెడల మూఁడులోకములయొద్దఁజే వ్రాలుతీసినట్లగు" నని మంత్రియారాజుతోఁ జెప్పెను. తత్క్షణంబె దూతలను బిలిచి వారిద్దఱినిబట్టుకొనిరమ్మని యాజ్ఞాపిలప నాదూతలు శ్రీరంగమునకువచ్చి యతిరాజులువారెక్కడయని విచారించుచుండు సంగతిని కూరత్తాళ్వాన్ విని యతిరాజులవారికాషాయమును తాను ధరించి త్రిదండకమండలువుల నెత్తికొనియాదూతలను వెంబడింప నాసంగతి పెరియనంబిగారికిఁ దెలిసి వారును వెంబడించిరి. వారు క్రిమికంఠుని సభకు వేంచేయ "శివునికంటెను బరవస్తువులేదని వ్రాసిరు" మ్మని యాదుర్మార్గుఁడుచెప్పెను. అంతట "శ్రీమన్నారాయణుఁడే సర్వస్వాతంత్ర్యరుఁడు, జగత్కారణభూతుఁడు, మోక్షాదిసర్వఫలముల నొసఁగువాఁడు, అతనియాజ్ఞచేతనే చంద్రసూర్యులు తిరుగుచున్నారు, రుద్రునికిని అతని యబ్బయైన బ్రహ్మకును ముప్పదిమూఁడుకోట్ల దేవతులకును జనకుఁడువాఁడే. వాని శ్రీపాదతీర్థమును రుద్రుఁడు శిరసావహించి తనకపాలిత్వమును బోఁగొట్టుకొని శివుఁడైయుండ వానిని నేనెట్లు పరదేవతయని వ్రాసెద" నని కూరత్తాళ్వానురాజుతోఁ జెప్ప నాతఁడు కోప

గించి, ఈయకటవికటపుమాటల్లు నాయొద్దఁ జెప్పవలదు "నాయాజ్ఞప్రకారము భ్రమము వ్రాయు" మని నిర్బంధించెను. పిమ్మట కూరత్తాళ్వాను "నిమనకంటె ద్రోణము పెద్దది" (యనఁగా గుంచమునకంటె కూను పెద్దది) యని పరిహాసముగ వ్రాసిరి. అంతట నాదుర్మార్గుఁడు మిగులఁగోపగించి వారికిద్దరి నేత్రములు పెరికివేయుఁడని తనభృత్యుల కాజ్ఞాపించెను. అంతట మహాపాపియైననిన్నుఁజూచినకన్నులతో నింక నేనెట్లు నాయాచార్యుని సేవింతునని కూరత్తాళ్వానే తనకన్నులను పెరికివేసిరి.

పిమ్మట బయలువెడలి శ్రీరంగమునకు వేంచేయ నక్కడిద్వారపాలకులు వారినడ్డగింప నందుకుఁ గారణమేమని కూరత్తాళ్వానడుగ, చోళరాజు యతిరాజుల వారికి విరోధము చేయయత్నింప వారెక్కడికో వెళ్లిరి. పిమ్మట రంగునియర్చకులును ధర్మకర్తలును దేవస్థానము మొదలగు నుద్యోగస్థులును చేరి యాలోచించి యీ యతిరాజులవారికొఱకు రాజుతో మనము విరోధపడనేల? మనమీఁద రాజునకుఁగోపము లేదే; యతిరాజులను వారి సంబన్ధులను నాదరించుటవలనఁ గదా మనమీఁద రాజునకుఁగోపము పుట్టుచున్నది, ఇది మనకేల! యని తీర్మానించుకొని యింక యతిరాజుల వారిసంబన్ధులను సప్తప్రాకారములలోపల విడువవద్దని మాకు నుత్తరవు చేసిరి గాన మీకు యతిరాజులవారి సంబంధము లేనియెడల సుఖముగా లోపలికి వెళ్లి రంగని సేవింపవచ్చునని ద్వారపాలకులు చెప్పిరి. "మీ రంగని సేవ మాకు లేకపోయినను బెద్దనికాదు నేను గట్టిగ యతిరాజులవారి సంబన్ధుఁడనే" యని కూరత్తాళ్వాను బదులు చెప్పి యతిరాజులవారెక్కడికి వేంచేసిరో తెలియదని మిక్కిలి చింతపడి సకుటుంబముగ వృషభాద్రియనెడు తిరుమాలిరుంజోలైకు వేంచేసి యతిరాజులవారి సేవయు శ్రీరంగవాసమును శీఘ్రముగా ఘటించునట్లు కృపఁజేయుఁడని కళ్లళకరని ప్రార్థించుచు శ్రీస్తవము మొదలగు ౪ స్తోత్రములను జేసి సుఖముగ నుండిరి.

వీరికి నేత్రోత్పాటనము కలిగినసంగతిని యతిరాజులవారువిని మిక్కిలి ఖేదించి వీరిదుఃఖోపశమనార్థము పంపిన నారాయణాచార్యులవల్ల యతిరాజులవారు సుఖముగఁ దిరునారాయణపురమునందు వేంచేసియున్నారని విని కూరత్తాళ్వాను మహానందభరితులైరి.

పిమ్మట నానాఁట నాదుర్మార్గుఁడైన క్రిమికంఠుఁడు భగవద్భాగవతాపచారముల నధికముగాఁ జేయ నారంభింప సర్వేశ్వరుఁడోర్వక వానిగొంతులో పుండుపుట్టి చచ్చునట్లు చేసెను. ఈ శుభవర్తమానము యతిరాజులవారువిని శిష్యబృందసహితముగ శ్రీరంగమునకు వేంచేయ నావృత్తాంతమును కూరత్తాళ్వానును విని వారును

శ్రీరంగమునకు వేంచేయు యతిరాజులవారు ఆళ్వానుం గౌఁగిలించుకొని "సదాచార్యనిష్ఠులైన మీకు నీపాపమెట్లు వచ్చె" నని దుఃఖించిరి. "స్వామీ! మీతిరువడిని ఆశ్రయింపకమునుపు శ్రీవైష్ణవుల తిరుముఖమండలమునందు ప్రకాశించుచున్న తిరుమణికాప్పును గాంచి నేను పరిహసించితిని, ఆ పాపమువలన నాకు నీ గ్రుడ్డితనము సంభవించె" నని చెప్పిరి. "మహాత్ములైన నీకెక్కడిదీ పాపము ? ఆపాపము నన్నే యిది కలిగినది, అప్పుడు నీవు కంచివరదుని సేవించి నాయనుమతిని స్తోత్రము జేసినయెడల నీకు నేత్రములు తిరుగవచ్చును గాన నాప్రకారము చేయు" మని యతిరాజులవారు నిర్బంధించిరి. పిమ్మట కూరత్తాళ్వాను వరదరాజస్తవముం జేయ నందుకు వరదుండు ప్రసన్నుండై "నీస్తోత్రముచే నేను సంతుష్టుండనైతిని, నీకుం గావలసిన వరములు నేనిత్తును, అడ్గుము" అనెను. తమకుపకారముం జేసిన నాలూరానునకు పరమపదమిమ్మని వరమడిగిరి గాని తమకు నేత్రములిమ్మని యడుగరైరి. ఈవృత్తాంతము యతిరాజులవారువిని దుఃఖాక్రాంతులై కూరత్తాళ్వానుమీఁదఁ గోపగించుకొని వరదునితో పెనఁగులాడి కూరత్తాళ్వానుకు నేత్రములిచ్చునట్లు చేసిరి. అంతట వారికి నేత్రపాటవము ముందుకంటె నధికముగానుండెను.

కొంతకాలమునకుఁబిమ్మట నొంటరిగా రంగనిసన్నిధికేగి యొకశ్లోకము నుపన్యసించిరి. అందుకు రంగనాథుఁడు మిక్కిలి సంతసిల్లి "ఏదైనవరము వేడు"మని చెప్పెను. "స్వామీ! తమకటాక్షమువల్ల నాకేమియుఁ గొఱంత లేదు నేనేమియడుగుదు" నని కూరత్తాళ్వాను చెప్పిరి. "అట్లుకాదు; ఏదైన నడిగియే తీరవలయు" ననికావేరీతీరరంగఁడు నిర్బంధించెను. "అట్లైన నిప్పుడే నాకు పరమపదంబొసంగవలయు" నని ప్రార్థించిరి "నీకేకాదు, నీసంబంధిసంబంధి పర్యంతము నిశ్చయముగ పరమపదమిచ్చితి" నని రంగఁడు చెప్పెను. ఈవృత్తాంతమును యతిరాజులవారువిని "ఆచార్యాజ్ఞనుల్లంఘించి తిరుమంత్రమును భూరిదానముఁ జేసినందుచే నాకుపరమపదము లేదనుకొంటిని, ఇప్పుడు కూరత్తాళ్వాను సంబంధులకు మోక్షమిచ్చెదనని రంగఁడాడినందున నాకు కూరత్తాళ్వానుతో నాచార్యసంబంధమున్నదిగాన నాకును పరమపదమువచ్చు" నని నిశ్చయించి తమతిరుపరియట్టము నెగరవేసి మహానందముతో గంతులువేసిరి. పిమ్మట కూరత్తాళ్వానునొద్దకు యతిరాజులవారు వేంచేసి "నన్ను వదలిపోవుటకు నీకెట్లు మనసువచ్చె? ఇట్టి సాహసమైన కార్యము చేయవచ్చునా" యని పరిపరివిధముల పరితపించిరి. "స్వామీ నేను ముందుగ వెళ్లి మీరు పరమపదమునకు వేంచేయునప్పుడెదుర్కొనియెద ఇందుకేల చింతించెద" రని కూరత్తాళ్వాను సాదిం

చిరి. పిమ్మట వారికర్ణమునందు యతిరాజులవారు ద్వయోచ్చారణము జేసిరి. "అంతిమస్మృతి పనిలేదని పలుమాఱు సెలవిచ్చుచుండి అంత్యకాలమునందు పదేశించి" రని శిష్యులకు సందేహము బొడమెను. "ఇప్పుడు ద్వయోచ్చారణము జేసినది అంతిమస్మృతికొఱకుగాదు భోగార్థ" మని సెలవిచ్చిరి. పిమ్మట యతిరాజులవారి శ్రీపాదతీర్థమును స్వీకరించినవారై సమయమున "రామానుజపదచ్ఛాయా" యను శ్లోకము ననుసంధించిరి. యతిరాజులవారు వారిని విడువఁజాలక దుఃఖించుచుండఁగా కూరేశులవారు "మమ్ము శీఘ్రముగ నటకుఁ జేర్చి కైంకర్యము చేయుఁ" డని కూరత్తాళ్వాను ప్రార్థింపఁగా యతిరాజులవారు నటుల నొనర్చి సమయమున నిమిషమునకొకసారి తిరిగితిరిగి చూచుచు బహుకష్టపడి యతిరాజులవారు తమమఠమునకుఁ జేరిరి. ఇట్లు కూరేశాచార్యులవారు తమ కొమాళ్లకును దేవులకును "రంగఁడే దైవము యతిరాజులవారే ఆచార్యులు, వైష్ణవులే ప్రాప్యులు" అని హితోక్తుల నుపదేశించి తమ శిష్యులైన శిష్యశిష్యులయొక్క తొడయందు శిరస్సు నుంచి తమ దేవులతొడయందు తిరువడికలుంచి యనాయాసముగ పరమపదించిరి.

ఆక్షణంబె యతిరాజులవారు వేంచేసి నాచ్చియారులనూరడించి చరమక్రియ లుపక్రమించిరి. భట్టరులు నారాయణానువాకము చేఁ జరమశరీరమునకుఁ దిరుమంజనము సమర్పించి, ద్వాదశోర్ధ్వపుండ్రములను బెట్టి, శ్రీచూర్ణపరిపాలనంబొనర్చి బ్రహ్మమేధ సంస్కారంబు చేసి తక్కిన శ్రాద్ధకర్మములన్నియు యథావిధిగా నడిపి పండ్రెండవ దివసమునందు తిరువాయిమొళ్లితొడక్కి అతివైభవముగ తిరువధ్యయనము జరిపించి. సంభావనతదీయారాధనాదులచే శ్రీవైష్ణవులను సంతోషపఱచి కృతార్థులైరి. ఈకూరత్తాళ్వానుయొక్క యీపరమపవిత్రచరిత్రమును చదివినవారును వినినవారును "ఏవంకూరపతేశ్చరిత్రమమలంసంపత్కరంజ్ఞానదం। సర్వేషామఘనాశనంభవహరం మోక్షప్రదంధీమతామ్। యేశృణ్వంతిపఠంతిసౌమ్యహృదయాస్సమ్యక్సహాభక్తితస్తేగచ్ఛంతి పరంపదం ప్రవిమలం విష్ణోర్ధ్రువం శాశ్వతమ్" అనునట్లు ఈలోకమునందుండువఱకు నెమ్మదిగనుండి సకలసుఖముల ననుభవించి పిమ్మట శాశ్వతమైన పరమపదమును బొంది నిత్యనిరవద్యనిరుపమనిరతిశయసుఖము ననుభవింతురు.

ఇట్లు

శ్రీమత్తిరుమలకాండూరు శఠగోపరంగార్యవర్య

పదపఙ్కజపఙ్గారాధనస్థుఁడైన

కరాలపాటి ఆళ్వారయ్య.

యమునకరత్నాకరము.

విరచిత తనియన్.

శ్రీవత్సచిహ్నమిశ్రేభ్యో నమ ఉక్తిమధీమహే ।
యదుక్తయస్త్రయీకణ్ఠే యాన్తి మఙ్గళసూత్రతామ్॥
మత్కేనాపి కృతశ్చేత్ సర్వతన్త్రాంశసంభవమ్ ।
శ్రీమద్రామానుజార్యోక్తం శ్రీవత్సాఙ్కానుభాష్యతే॥

వాళిత్తిరునామమ్.

శీరారు స్తవప్పదికళ్ ఐన్దురైత్తోన్ వాళియే
తెన్నరఙ్గర్ శీరరుళైచ్చేర్న్దవన్ వాళియే
పారారు మెతిరాశర్ పదమ్పణిన్దోన్ వాళియే
పాడియత్తినుక్కొరుక్కైప్పుకఉమవన్ వాళియే
నారాయణన్ శమయమ్ నాట్టినాన్ వాళియే
నాలూరాన్ తనక్కుమ్ ముత్తినల్కినాన్ వాళియే
ఏరారుమ్ తైయిల్ అత్తత్తుదిత్తవన్ వాళియే
ఎళిల్ కూరత్తాళ్వాన్ తన్నిణైయడికళ్ వాళియే.

కూరత్తాళ్వాన్ తిరువడికళే శరణమ్.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

యమకరత్నాకరః.

సవ్యాఖ్యానః.

శ్రీవత్సచిహ్నమిశ్రేభ్యో నమ ఉక్తిమధీమహే ।
యదుక్తయస్త్రయీకణ్ఠే యాన్తి మఙ్గళసూత్రతామ్ ॥

అవతారికా.—ప్రణిపత్య పరమపురుషం శ్రీవత్సాఙ్కాః పరాశరాన్వాహ్వాః స్వయమేవ యమకరత్నాకరవివృతిం కర్తుమారభతే ॥౧॥

యత్కిల భగవతః పురాణపుంసః భూభారావతారణాయ వసుదేవగృహేఽవతీర్ణస్య కంసవధాన్తచారిత్రవిషయం యమకరత్నాకరాఖ్యం పథ్యాగీతిః* పథ్యోపగీతి రార్యాగీతి రిత్యార్యాజాతిభేదై రాశ్రిత యమకశ్లోకై రస్మాభి ర్నిబన్ధనం నిరబన్ధి. తస్య మన్దబుద్ధి †గహనత్వాత్ స్వయమేవ వ్యాఖ్యాఙ్కర్తుమారభామహే. "పద్మాకుమానసమేతమ్" ఇత్యేవం జాతీయకాః పథ్యాగతయః; §"మాయామహీన" ఇత్యేవంజాతీయకాః పథ్యోపగీతయః; ‡"యోజ్యేష్ఠ" ఇత్యేవంజాతీయకా ఆర్యాగీతయః. తత్రేప్సితకావ్యాఙ్గభూతేష్టదేవతానమస్కారాదిభిర్విఘ్నన్నిఘ్నన్తః కవయో దృశ్యన్తే; తదర్థముచ్యతే.

---

† (పా) సుగ్రహత్వాయ.

* ప్రథమతృతీయపాదయో ర్ద్వాదశమాత్రాత్మకత్వాత్ పథ్యా; అస్యా ఆర్యాయాః పూర్వోత్తరార్ధయో స్సమలక్షణత్వాద్గీతిః, ఇతీయం పథ్యాగీతిః.

§ సప్తవింశతిమాత్రాత్మకార్యోత్తరార్ధలక్షణాక్రాన్తత్వా త్పూర్వార్ధస్య ఉపగీతిః; అస్యాం పథ్యాలక్షణసత్త్వాత్పథ్యా, ఇతీయం పథ్యోపగీతిః.

‡ పూర్వోత్తరార్ధయోః ప్రత్యేకం ద్వాత్రింశన్మాత్రాత్మకత్వాదియమార్యాగీతిః.

మూ. పద్మాక్ష్మాసమేతం ప్రసన్నతోయదగతిస్వభావస్థమ్ ।
పద్మాక్షమాసనమేతం ప్రసన్నతోయదగతిస్వభావస్థమ్ ౧॥

ప-చ్ఛే॥ పద్మాక్ష్మాసమేతమ్, ప్రసన్నతోయదగతిస్వభావస్థమ్, పద్మాక్షమ్, ఆసనమ్, ఏతమ్, ప్రసన్నతః, యత్, అగతిః, స్వభావస్థమ్.

వ్యా॥ పద్మాక్ష్మాసమేతమ్-శ్రీభూమిభ్యాం సహితమ్, (ప్రసన్నతోయదగతిస్వభావస్థమ్) ప్రసన్నస్య తోయదస్యేవ గతిః-రీతి ర్యస్యాస్సా ప్రసన్నతోయదగతిః; స్వస్యాః-ఆత్మీయాయాః, భాయాః-దీప్తేః, అవస్థా, స్వభావస్థా; ప్రసన్నతోయదగతిః స్వభావస్థాయస్యసతథోక్తః. తమేతం పద్మాక్షమ్- పద్మసదృశనేత్రమ్, (స్వభావస్థమ్) స్వస్మిన్-మదీయే, భావే-హృదయే, స్థితమ్; ప్రసన్నతఆసనమ్- ప్రకర్షేణసన్నతోఽహమభవమ్, యదగతిః- యస్మాదహమనన్యగతిః, తస్మాత్తమేవప్రణతఆసమ్. ఆసమితిలఙ్నస్య నిర్దేశేన ప్రణతేశ్చిరాతివృత్తత్వంసూచ్యతే. తత్రచాయమభిప్రాయః - పూర్వమేవభగవన్తం సమాశ్రితస్య మమేప్సితేషుకుతోవిఘ్నసంభవ ఇతి. ఏతమిత్యన్వాదేశస్యాఽవివక్షితత్వాదేనాదేశాభావః. యథా- (౧)"ఏతమాతంఙితం విద్యాత్" ఇతి. అథవా-నాత్రాన్వాదేశోఽస్తి; అన్వాదేశోహి-కథితానుకథనమ్; న చేహభగవతః కథితత్వమస్తి; కథ్యమానమాత్రత్వాత్ ; వాక్యాన్తరేణప్రాగుక్తేహికథితత్వమ్. అథవా - ఏతమాగతంమమేత్యర్థః. నను, తోయదస్యప్రసన్నత్వమ్ - స్వాభావవిశదత్వమ్ ; భగవతశ్చశ్యామవర్ణస్యనతాదృశప్రభా సంభవతి. నైతదేవమ్; మేఘస్యనీలవర్ణత్వమేవ స్వభావతయాప్రసిద్ధమ్; "మేఘవర్ణ" ఇత్యుక్తే నీలత్వప్రతీతేః. అథవా-తోయదశబ్దోపాదానాన్మేఘస్య తోయదానకాలోపాత్తనైల్యమేవ ప్రతీయతే; భగవత్ప్రభాయా దృష్టాన్తతయోపాదానాచ్చతథాప్రతీతిః.

(౧) మహాభాష్యమ్.

ఏవంనీలస్యమేఘస్య కర్బురత్వాదివర్ణాన్తరయోగాసంభవః. ప్రసన్న శబ్దేన శైత్యంవావివక్ష్యతే. అథవా - భగవతఃకృతయుగాదిషుకదాచిదిచ్ఛావిగ్రహపరిగ్రహవతశ్శ్వేతవర్ణత్వమేవ; తదేవాత్ర విఘ్నోపశమనార్థంసమాశ్రీయతే. తదాహుః (౧) "శుక్లాంబరధరంవిష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్। ప్రసన్నవదనంధ్యాయే త్సర్వవిఘ్నోపశాన్తయే" ఇతి. భగవద్దివ్యచరిత విషయత్వేనమఙ్గళస్యాస్య కావ్యస్య ఆదౌ భగవన్నామసఙ్కీర్తనాన్మఙ్గళతరస్య ఉపక్రమేదేవ్యోర్లక్ష్మీభూమ్యోస్సఙ్కీర్తనాన్మఙ్గళతమత్వమ్. ౧॥

తా.—శ్రీభూదేవీసమేతుఁడై, నీలమేఘశ్యాముఁడై, పద్మనేత్రుఁడై, నా హృదయమందు నివసించుచున్న సర్వేశ్వరుని నే ననన్యగతికుఁడనై యాశ్రయించితిని.

మూ॥ మాయాహీనోజ్యాయానేతావానిత్యమేయోఽయః।
మాయాహీనోజ్యాయానేతావానిత్యమేయోఽయః॥ ౨॥

ప-వి॥ మాయాహీనః, జ్యాయాన్, ఏతావాన్, ఇతి, అమేయః, అయః, మాయాః, హి, ఇనః, జ్యాయాః, నేతా, వా, నిత్యమ్, ఏయః, యః.

వ్యా॥ (మాయేతి) ... మాయాహీనః-వఞ్చనారహితః, జ్యాయాన్ - ప్రశస్యతరః, వృద్ధతరఇతివా, సర్వేభ్యోపిభగవాన్ వృద్ధతరః, అనాదిత్వాత్; ఏతావానిత్యమేయః- ఏతావానితిపరిచ్ఛేత్తుమశక్యః; సర్వవ్యాపిత్వాత్. అయః-సర్వలోకస్యాధిదైవతమ్. కుతోఽవగమ్యతఇతి చేత్తత్రోచ్యతే (మాయాహీనోజ్యాయానేతావా) హిశబ్దోహేతౌ. వాశబ్దస్సముచ్చయే. మాయాఃఇనః-శ్రియః పతిః, జ్యాయాఃనేతా-భువోనాయకశ్చ, యస్మాత్తస్మాజ్జగతోఽధిదైవతమితిజ్ఞాయతే. లోకేహి సమృద్ధిమన్త ఈశ్వరాః; సమృద్ధిస్తులక్ష్మ్యాయత్తా; భూమ్యాయత్తా చ; తయోరపిస్వామీసర్వలోకేశ్వరఇతిసువిదితమ్. నిత్యమ్ఏయః-భక్తైః

(౧) ముక్తకశ్లోకః.

నాం నిత్యంప్రాప్తుంశక్యః. ఏవంభూతోయస్తంప్రపన్నత ఆసమితి పూర్వేణసంబన్ధః. "ఏయ" ఇతినేదమ్ (౧) "ఇణ్ గతౌ" ఇత్యస్యరూపమ్. ఇత్య ఇతిహితత్రభవితవ్యమ్, ఇదన్తు (౨) "ఈజ్ గతౌ" ఇత్యస్యరూపమ్. ఉక్తంహివృత్తికారేణ(౩) "ఈజఏతద్రూపమ్"ఇతి. ౨॥

తా.—నిష్ప్రపటిరై, యపరిచ్ఛిన్నమహిమగలవాఁడై, గొప్పవాఁడై, శ్రీభూదేవులకు వల్లభుఁడై, భక్తజనసంసేవ్యుఁడైన సర్వేశ్వరు నాశ్రయించితిని.

మూ॥ యోగీయతధీరోజో వేదాన్తేనామయన్నియత్యపదమ్।
యోగీయతధీరోజో వేదాన్తేనామయన్నియత్యపదమ్॥ ౩॥

ప-ఛే॥ యః, అగీయత, ధీరః, అజః, వేదాన్తే, అనామయమ్, నియత్య, పదమ్, యోగీ, యతధీః, ఓజః, వేద, అన్తే, నామ, యత్, నియత్యపదమ్.

వ్యా॥ (యోగీతి) ధీరః-ధైర్యగుణయుక్తః,అజః-జన్మాదిరహితః, వేదాన్తే - ఉపనిషది, నియత్య - నియమంకృత్వా, అనన్యసాధారణత్వేన, అనామయంపదమగీయత. కిఞ్చ-యత్ ఓజః, నియత్యపదమ్-స్వాతన్త్ర్యమ్, యతధీః-స్థిరప్రజ్ఞావాన్, యోగీ, అన్తే - యోగనిష్పత్త్యనన్తరమ్, వేదనామ జ్ఞాతికిల. అస్యాపిపూర్వేణసమ్బన్ధః. నియత్యేతి యమేస్సిపూర్వత్వాత్ ల్యబాదేశః (౪) "వాల్యపి" ఇత్యనునాసికలోపః. "(౫) హ్రస్వస్యపితికృతితుక్" వేదేతి(౬) "విదోలటోవా"ఇతిలట్.

తా.—వేదాన్తము లెవనిని నిరుపద్రవస్థానమని చెప్పుచున్నవో, యోగులు జితేన్ద్రియులై చిరకాలము ధ్యానించి యెవనిని దెలిసికొనుచున్నారో, అట్టి సర్వేశ్వరుని నాశ్రయించితిని.

---

(౧) అదాది. ౩౫. పరస్మై-సక-అని.
(౨) దివాది. ౩౭. ఆత్మ. సక. అని.
(౩) కాశికావృత్తి.
(౪) పాణి. సూ. ౬. ౪. ౩౮.
(౫) పాణి. సూ. ౬. ౧. ౭౧.
(౬) పాణి. సూ. ౩. ౪. ౮౩.

మూ॥ అభిగుమ్భామాస్వాద్యామభియామనవామహైమాఙ్గామ్।
అభిగుమ్భామాస్వాద్యామభియామనవామహైమాఙ్గామ్॥

ప-వి॥ అభిగుమ్, భామామ్, ఆద్యామ్, అభియా, మనవామహై, మామ్, గామ్, అభిగుమ్భామ, ఆస్వాద్యామ్, అభియామ, నవామ, హైమాఙ్గామ్.

వ్యా॥ (అభీతి) అనేన భగవతీం శ్రియమాశ్రిత్య అభిలషితామాశిషమాశాస్తే. అభిగుమ్ - అభిగతప్రభామ్, భామామాస్వాద్యామ్ - స్త్రీషాద్యామ్ - ఉక్తంహి. భగవతాపరాశరేణ (౧) "దేవతిర్యఙ్మనుష్యేషు పున్నామాభగవాన్ హరిః। స్త్రీనామ్నీ శ్రీశ్చ విజ్ఞేయా నానయోర్విద్యతే పరమ్" ఇతి. ఈదృశీంమామ్ - శ్రియమ్, అభియా-భయాభావేన, యుక్తాః, నిర్భయావయం మనవామహై - అవగచ్ఛేమ. కిఞ్చ-తాంప్రతి గామ్- వాచమ్, అభిగుమ్భామ-బధ్నీయామేతి. కీదృశీమ్ - ఆస్వాద్యామ్ - సర్వజనభోగ్యామ్, కిఞ్చ - తాంశ్రియం అభియామ - ప్రాప్నుయామ; కిఞ్చ - తామేవ నవామ-స్తువామ; కీదృశీమ్ - హైమాఙ్గామ్ - హేమవికారసదృశాఙ్గీమ్, విద్యుత్ప్రభామిత్యర్థః. (అభిగుమితి) అభిగతాః గావః - తేజాంసి యయేతి విగృహ్య (౨) "ప్రాదిభ్యోధాతుజస్యవా" ఇతి బహువ్రీహిః (౩) "గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య" ఇతిహ్రస్వత్వమ్. "మనవామహై" ఇత్యేతత్ మనుతేర్లోడుత్తమబహువచనమ్. అడాగమజీద్వద్భావౌ. అభిగుమ్భామేతి - (౪) "గుమ్ఫగ్రన్థే" నవామేతి - (౫) "ణుస్తుతౌ" అదాదిత్వాచ్ఛపోలుక్. అడాగమపిద్వద్భావౌచ. ౪॥

తా.—స్వర్ణమువలె దేదీప్యమానమైన దివ్యవిగ్రహముగలదై, స్త్రీలింగ ...

(౧) శ్రీవిష్ణుపు. ౧-౯-౩౫.
(౨) వార్తిక. ౨. అ. ౨. పా.
(౩) పాణి. సూ. ౧. ౨. ౪౮.
(౪) తుదాది. ౩౭. పర. సక. సేట్.
(౫) అదాది. ౨౫. పర. సక. సేట్.

త్రయముచేతనైన శ్రీకృష్ణుని మనోవాక్కాయములచే మనమాశ్రయించెదము.

అవ - ఏవంస్వనమస్కృతం పరమపురుషం సమాశ్రయితుం,

ఏతంస్తుతిమినియతే త్రిభిరుత్తరైశ్శ్లోకైః.

మూ॥ భీమోక్షదా న్తికారణ మామనతామానయధ్వమనునీత్యా

భీమోక్షదా న్తికారణ మామనతామానయధ్వమనునీత్యా॥

ప-వి॥ భీమోక్షదా న్తికారణమ్, ఆమనతాః, మానయధ్వమ్, అనునీత్యా, భీమోక్షదా న్తికారణమ్, ఆమనత, అమా, నయధ్వమ్, అను, నీత్యా.

వ్యా॥ (భీమేతి) (భీమోక్షదా న్తికారణమ్) భీమానామ్-లోకస్య భయహేతూనామ్, ఉక్ష్ణామ్-వృషభరూపాణా మసురాణామ్, దాన్తేః-దణ్డనస్య వధరూపస్య, కారణభూతం పరమపురుషమ్, ఆమనతాః-ప్రణతాః భూత్వా, యూయమనునీత్యా - అనునయేన, స్తుత్యాత్మకేన, మానయధ్వమ్-పూజయధ్వమ్. (భీమోక్షదా న్తికారణమ్) భీః-భయమ్, మోక్షః-మోచనమ్, భియోమోక్షందదాతీతి భీమోక్షదమ్; అన్తికారణమ్ - సమీపప్రాప్తిః, భీమోక్షదేమన్తికారణం యస్యసతథోక్తః. తంపరమపురుషమ్ ఆమనత - అభ్యస్యత; తన్నామాన్యేవాధీధ్వమ్, (అమానయధ్వమనునీత్యా) అను-పశ్చాత్ నీత్యాఅమా-సదాచారేణ సహ,నయధ్వమ్, ఆచారేణ పరమపురుషసమాశ్రయణాత్మకేన సహైవాఽఽత్మానంనయధ్వమిత్యర్థః. ౫॥

తా.—నప్పిన్నపిరాట్టికొఱకై పందయమై పెట్టినవృషభములను జంపినవాఁడును, ఆశ్రితుల భయమును దీర్చువాఁడునైన శ్రీకృష్ణునిస్తుతించి యారాధించి యాశ్రయించుఁడి.

మూ॥ యోజ్యేష్ఠోవిధిరమరవ్రజత స్తుతమాద్యతానితామరసమితమ్ ।

జనయన్తమ్మధుమథనంవ్రజత స్తుతమాద్యతానితామరసమితమ్ ॥

ప-వి॥ యః, జ్యేష్ఠః, విధిః, అమరవ్రజతః, తు, తమ్, ఆద్యతానితామరసమితమ్, జనయన్తమ్, మధుమథనమ్, వ్రజత, స్తుత, మాద్యత, అనిత, అమరసమితమ్.

వ్యా॥ (యోజ్యేష్ఠఇతి) అమర వ్రజతః- దేవసమూహాత్, జ్యే ష్ఠః-ప్రశస్యతమః, వృద్ధతమోవా, యోవిధిః-బ్రహ్మా, తుశబ్దోఽపిదేవే భ్యోబ్రహ్మణఆధిక్యమేవ భూయిష్ఠం ద్యోతయతి. తమ్-బ్రహ్మాణమ్, (ఆ ద్యతానితామరసమితమ్) ఆద్యేన-జగదాదిభూతేన,తానినా-విస్తారిణా, భగవతస్స్వనాభి సముత్థేన, తామరసేన, మితమ్ - పరిచ్ఛిన్నమ్, తద న్తర్వర్తినమ్, జనయన్తమ్, - కల్పేకల్పే ఉత్పాదయన్తమ్, (అమరస మితమ్) అమరైః - మరణజన్మాద్యరహితైః నిత్యసిద్ధైః, స్వపరిచరణైక భోగైర్విష్వక్సేనవైనతేయప్రభృతిభిః (౧) "తద్విష్ణోఃపరమంపదంసదా పశ్యన్తిసూరయః" ఇతివచనావగతైః, సమితమ్ - నిత్యసఙ్గతమ్, మ ధుమథనమ్, వ్రజత - ప్రాప్నుత. యూయంస్తుత - స్తవనఙ్కురుత, తేనచ మాద్యత- మదంలభధ్వమ్, అనిత-తదాశ్రయణేన ప్రాణనమ్- ఉజ్జీవనం లభధ్వమిత్యర్థః. సంసారాగ్నిదగ్ధానాంహిభగవత్ప్రాప్తిరుజ్జీ వనహేతుః.మాద్యతేతి (౨) "శమామష్టానాం దీర్ఘశ్శ్యని" ఇతి నిత్యం దీర్ఘః. అనితేతి (౩) "అనప్రాణనే" ఇత్యస్మాద్ధాతోర్లోణ్మధ్యమపురుష బహువచనమ్. (౪) "రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుకే" ఇతీ డాగమః. ౬॥

తా.—ఓభక్తులారా! దేవతలలో గొప్పవాఁడైన బ్రహ్మను దననాభికమల మందుఁ బుట్టించినవాఁడును, నిత్యసూరిసేవ్యుఁడునునైన సర్వేశ్వరునిబొంది స్తుతిం చి సంతోషముచే నుజ్జీవించుఁడి.

మూ॥ సురతరవేహతహయరథనరకరిపుఙ్జమ్భజేతారమ్ ।
జితవన్తమాజిభూమావనరకరిపుఙ్జమ్భజేతారమ్ ॥ ౭॥

(౧) నారాయణసూక్తమ్.
(౨) పాణి. సూ. ౭. ౩. ౭౪.
(౩) అదాది. ౬౦. పర. అక. సేట్
(౪) పాణి. సూ. ౭. ౨. ౭౬.

ప-చ్ఛే|| సురతరవే, హృతహయరథనరకరిపుఞ్జమ్, భజేత, అరమ్, జితవన్తమ్, ఆజిభూమౌ, నరకరిపుమ్, జమ్భజేతారమ్.

వ్యా|| (సురతరవ ఇతి) సురతరవే - కల్పద్రుమార్థమ్, హృతహయరథనరకరిపుఞ్జమ్ - హయానాం రథానాం నరాణాం కరిణాం చ సేనాఙ్గభూతానాం చతుర్విధానాం పుఞ్జో హృతో యేనేతి భగవతో విశేషణమిదమ్. ఏషాం పుఞ్జో హృతో యస్యేతి విగృహ్యేన్ద్రస్య విశేషణమ్; హృతో యస్మిన్నితి వా విగృహ్య జితవన్తమితి క్రియావిశేషణం వా; భజేత - భజధ్వమ్, అరమ్ - ద్రుతమ్, నరకరిపుమ్- నరకస్యరిపుమ్, జమ్భజేతారమ్ - జమ్భాఖ్యాసురస్య జేతారమిన్ద్రమ్, అయమత్ర సమన్వయః - సురతరవే జమ్భజేతారమిన్ద్రమాజిభూమౌ జితవన్తమ్ హృతహయరథనరకరిపుఞ్జం నరకరిపుమరం భజేతేతి. భజేతేతి లిఙ్ పరస్మైపదమధ్యమపురుషబహువచనమ్. తారమ్ - సంసారస్య తారకమ్, నరకరిపుమహం భజే ఇతి. అథవా - భజేతేతి లిఙ్ ప్రథమపురుషైకవచనాన్తమిదమ్. సర్వోఽపి లోకో భగవన్తం భజత్విత్యర్థః. (౧) "స్వరితఞితః" ఇత్యాత్మనేపదమ్. నరగ్రహణస్య సేనాఙ్గభూతపదాతినాముపలక్షణార్థత్వాద్దేవేషు మనుష్యాసంభవచోద్యస్యానవసరః. జమ్భజేతారమిత్యత్ర షష్ఠీసమాసప్రతిషేధో న శఙ్కనీయః. (౨) "షష్ఠీసమాసప్రతిషేధకాన్ధకారభాస్కర విభూషయా" ఇతి. వినీతికీర్త్యాఖ్యేన వృత్తికారేణ ప్రతిపాదితత్వాత్. తృన్నన్తస్య వా ద్వితీయేతి యోగవిభాగాత్సమాసో వాక్యకారేణ ప్రతిపాదితః. సర్వథా తావత్ప్రయోగప్రాచుర్యాదనివారణీయ ఈదృశః ప్రయోగః. ౭||

తా.—సత్యభామ యాచించిన కల్పవృక్షమును దెచ్చుటకై వెళ్ళి యింద్రునితో యుద్ధముఁ జేసి వాని సేనలను జంపి వానిని జయించిన శ్రీకృష్ణుని యాశ్రయించుఁడి.

(౧) పాణి. సూ. ౧-౩-౭౨.

(౨)

మూ॥ యాతుజనాన్ధర్మభిదోపదమానమతాఞ్జనేయస్య ।
ధీరుదమూలయదస్య చ పదమానమతాఞ్జనేయస్య ॥ ౮॥

ప-వి॥ యాతుజనాన్, ధర్మభిదః, అపదమాన్, అమతాన్, జనే, యస్య, ధీః, ఉదమూలయత్, అస్య, చ, పదమ్, ఆనమత, ఆఞ్జనేయస్య.

వ్యా॥ (యాతుజనానితి) ఇదమదృష్టవ్యాఖ్యానమర్వాచీనేకిఞ్చి దున్నీల్యతే. ఏవం పరామిష్టాఞ్చ దేవతాంనమస్కృత్యాఽన్య దిష్టదైవతం నమస్కర్తుంచేతనాననుశాస్తి. ధర్మభిధః - ధర్మస్య బాధకాన్, అపదమాన్ - దమాద్యాత్మగుణరహితాన్, అతఏవ జనే- లోకే, అమతాన్ - అసమ్మతాన్, గర్హితాన్, యాతుజనాన్, రాక్షసాన్, యస్యధీః - లఙ్కాదుర్గరావణ బలపరిచ్ఛేద ప్రధర్షణాత్మకో బుద్ధియోగః, ఉదమూలయత్ - ఉన్మూలితవతీ, అస్య ఆఞ్జనేయస్య - అఞ్జనాతనయస్య హనూమతః, పదమ్ - చరణద్వన్ద్వమ్, ఆనమత - ఆభిముఖ్యేన నమతేతి.

తా.—గర్విష్ఠులై ధర్మమార్గమును బడగొట్టుచున్నవారై, లోకులచే నిందింపంబడినవారైన రాక్షసులనుజంపిన యాంజనేయులపాదముల నాశ్రయించుడి.

అవ॥అనన్తరం భగవద్విషయదివ్యజ్ఞానసంప్రదాయ ప్రవర్తక గురుజనసఙ్కీర్తనం తన్నమస్కారఞ్చ కర్తుం ప్రథమం తావదఖిలవైష్ణవపరమగురా వస్ఖలితనిఖిల వేదరహస్యార్థవిస్ఫారణవిచక్షణే వకుళకుసుమమాలాలఙ్కృతవక్షసి పరాఙ్కుశమునౌ భక్తి రాశాస్యతే॥ ౯।

మూ॥ బుద్ధేభవిష్యసిశ్రితపరాఙ్కుశాగ్రస్యమానమాయాహి ।
యాయాస్తత్పదభక్తింపరాఙ్కుశాగ్రస్యమానమాయాహి॥

ప-వి॥ బుద్ధే, భవిష్యసి, శ్రితపరాఙ్కుశా, గ్రస్యమానమాయా, హి, యయాః, తత్పదభక్తిమ్, పరామ్, కుశాగ్రస్య, మానమ్, ఆయాహి.

వ్యా॥ (బుద్ధేఇతి) (హేబుద్ధే! త్వంశ్రితపరాఙ్కుశాగ్రస్యమానమాయా భవిష్యసి) మాయేత్యవిద్యా సత్వరజస్తమో రూపత్రిగుణ

త్మికా న్యజ్యతే. గ్రస్యమానా - భక్ష్యమాణా, వినాశ్యమానా మాయాయన్యాస్నాత్తథోక్తా. పరాఙ్ముఖమునిసంశ్రయణేన తద్భృతే న కుపితాఽవిద్యా భవిష్యసీత్యర్థః. బుద్ధే! పరాం తత్పదభక్తిం యాయాః, కుశాగ్రస్యమానమ్- కుశాగ్రస్వరూపమ్, అయాహి. యాయా ఇతి మధ్యమైకవచనమ్. హిశబ్దో హేతౌ. ౯॥

తా.—ఓబుద్ధీ! నీవు నమ్మాళ్వార్ల నాశ్రయించినయెడల నీయజ్ఞానములు తొలఁగఁ దీక్ష్ణబుద్ధియగుదువు గాన వారియందు భక్తిఁ జేయుము.

మూ॥ భూయా న్నమస్కృతి రసా వరణీయా యామునార్యేణ।
సమనుస్రియాస్మ చ గతిం వరణీయా యామునార్యేణ ॥౧౦॥

ప-వి॥ భూయాత్. నమస్కృతిః, అసౌ, అరణీయా, యామునార్యేణ, సమనుస్రియాస్మ, చ, గతిమ్, వరణీయా, యా, అమునా, ఆర్యేణ.

వ్యా॥ (భూయాదితి) అసౌ-మయా కృతా నమస్కృతిః, యామునార్యేణ - యాముననామధేయేన ఆర్యేణ అస్మత్స్వామినా భగవతాయతివరేణ, అరణీయా - ఆత్మసంబన్ధితయా ప్రాపణీయా, విషయీకార్యా భూయాత్. కిఞ్చ-అమునా-యామునాఖ్యేన, ఆర్యేణ-పణ్డితేన, వరణీయా-భజనీయా, యాగతిః, తాం గతిం సమనుస్రియాస్మ-సమ్యగనుసరామ. యేనహి మార్గేణ పరమగతి మసౌప్రాప్నోతి, తంమార్గంవయమప్యనుసర్తుంసమర్థాః భూయాస్మేత్యర్థః. అరణీయేతి (౧)"ఋగతౌ"(౨)"తవ్యత్తవ్యానీయరః" ఇత్యనీయర్ ప్రత్యయః-అర్యశబ్దః (3) "అర్యస్స్వామివైశ్యయోః" ఇతి స్వామివచనో వ్యుత్పాదితః. సమనుస్రియాస్మేతి సమ్అనుపూర్వాత్ సర్తే రాశిషిలిజి ఉత్తమబహు

(౧) జుహోత్యాది-౧౬-పర-సక-అనిట్.
(౨) పాణి-3-౧-౯౬.
(3) పాణి-3-౧-౧౦3.

వచనమ్ యాసుటిక్కృతే (౧) "రిజ్ శయగ్ని జ్ఞుఇతిరిజాదేశః - వరణీయేతి"
(౨)"వృజ్ సంభక్తౌ" పూర్వవదనీయర్ ప్రత్యయః. ౧౦॥

తా.—ఆళవందార్లను సేవించి దానిచేత, వారుపొందిన పరమపురుషార్థమైన మోక్షమునుబొంద యోగ్యులమగుదుము.

అవ.—అథాఽస్మద్గురో రామానుజమునేర్నమస్కారః క్రియతే.

మూ॥ కుర్మో నమ స్సశిరసా వాచా రామానుజా యేహ ।
యస్సుచరితై రతియయా వాచా రామానుజా యేహా॥౧౧॥

ప-వి॥ కుర్మః, నమః, సశిరసా, వాచా, రామానుజాయ, ఇహ, యః, సుచరితైః, అతియయౌ, ఆచారాః, మానుజాః, యే, హ.

వ్యా॥ (కుర్మ ఇతి) సశిరసావాచా రామానుజాఖ్యాయ భగవతే నమస్కుర్మః. వాక్ఛిరసోరుపలక్షణత్వాత్ వాఙ్మనఃకాయైరిత్యర్థః. కీదృశాయరామానుజాయ, తదుచ్యతే; ఇహలోకేసుచరితైః-శోభనైరతికల్యాణతమైః, యథాశాస్త్రైరాచారై రతియయౌ-అతిక్రాన్తవాన్; కానతియయౌ ? ఆచారామానుజాయేహ - హాశబ్దః ప్రసిద్ధౌ- మానుజాః-మనుష్యసంబన్ధినః, యేఆచారాః, తానిత్యర్థః-నిస్సీమభగవద్భక్తియోగాత్సకలమనుజ దురాఘ్రాణై ర్మనోరథాతి గైః కార్తై రుత్తమ భగవద్జ్ఞాన*సాధనై రుత్తమై శ్చరితై ర్వ్యక్త ఇత్యర్థః. ౧౧॥

తా.—ఇతరమనుజుల కగోచరంబులైన నిరవధికజ్ఞానభక్త్యాది కల్యాణగుణములుగల ఉడైయవర్లను మనోవాక్కాయములచే నాశ్రయించెదము.

అవ.—అనన్తరంకవీనా మాచారమనుధావితుం కవికావ్యప్రశంసావసరే అర్వాచీనానభిజ్ఞ క్షుద్రకవీననాదృత్య పరమకవీనాం ప్రత్యక్షితసరస్వతీకానాం తద్గిరామేవచ ప్రశంసాక్రియతే.

(౧) పాణి-౩-౪-౨౮.
(౨) క్ర్యాది-౩౩-ఆత్మ-సక-సేట్.
* (పా) సనాథైః.

మూ॥ సర్వస్మిన్ కవిలోకే ధీవప్రాచేతసాద్యాస్తు।
సేవ్యా తద్గీ రీశ్వరధీవప్రా చేతసాద్యాస్తు॥ ౧౨॥

ప-వి॥ సర్వస్మిన్, కవిలోకే, అధీవ, ప్రాచేతసాద్యాః, తు, సేవ్యా,తద్గీః, ఈశ్వరధీవప్రా, చేతసా, అద్య, అస్తు.

వ్యా॥ (సర్వస్మిన్నితి) సర్వస్మిన్ కవిలోకే-సర్వకవిలోకస్య, అధీవ-ఈశ్వరాఇవ, (ప్రాచేతసాద్యాః) ప్రాచేతసః-భగవాన్ వాల్మీకిః,ఆది గ్రహణేన వ్యాసపరాశరశౌనకాదయోగృహ్యన్తే.తుశబ్దస్తేషాంవిశేషం ద్యోతయతి.తద్గీః- తేషాంవాణీ, అద్యసర్వలోకస్యచేతసా సేవ్యాఅస్తు. కీదృశీ? ఈశ్వరధీవప్రా-సర్వజ్ఞస్యేశ్వరస్య బుద్ధిరేవవప్రమ్- అవధిః, పరిచ్ఛేదకః,యస్యాస్సాతథోక్తా. అథవా-ఈశ్వరధీః-ఈశ్వరవిషయజ్ఞానమ్, తదేవవప్రమ్-అవధిఃయస్యాస్సాతథోక్తా. భగవజ్జ్ఞానపర్యన్తస్యశ్రేయోవిషయస్య జ్ఞానస్య హేతురిత్యర్థః. అధీవేత్యధిశబ్దస్య ప్రాచేతసాదీనామీశ్వరత్వంద్యోతయతః (౧) "అధిరీశ్వరే" ఇతికర్మప్రవచనీయసంజ్ఞతా; తద్యోగాత్ కవిలోకఇత్యత్ర (౨) "యస్మాదధికం యస్య చేశ్వరవచనమ్" ఇతీశితవ్యాత్సప్తమీ. ౧౨॥

తా.—పరమాత్మజ్ఞానమును గలుగజేసెడిసూక్తులుగల వాల్మీకి వ్యాసపరాశరాదిప్రాచీనకవులను నమస్కరించుచున్నాను.

మూ॥ లభతాం రామాయణ మిహ మహనిష్య న్దమ్భజన్మానమ్।
యజ్జ్ఞానే కవయో జవ మహనిష్య న్దమ్భజన్మానమ్॥ ౧౩॥

ప-వి॥ లభతామ్, రామాయణమ్, ఇహ, మహనిష్యన్దమ్, భజత్, మానమ్, యజ్జ్ఞానే, కవయః, జవమ్, అహనిష్యన్, దమ్భజన్మానమ్.

వ్యా॥ (లభతామితి) (మహనిష్యన్దంభజత్) మహః ఉత్సవః, తస్యనిష్యన్దః - సారభూతోరసః, తంభజత్ రామాయణ హ

(౧) పాణి.౧-౪-౯౭.
(౨) పాణి.౨-౩-౯.

లోక మానమ్-పూజామ్, లభతామ్. కీదృశంరామాయణమ్? (యద్జ్ఞానేసతి కవయః దమ్భజన్మానం జీవమహానిష్యన్) దమ్భః - ఆత్మసంభావనమ్, తజ్జనితంవేగమిత్యర్థః. యద్జ్ఞానే అహానిష్యన్ - యద్విషయకజ్ఞానం యద్యభవిష్యత్ తతోదమ్భజన్మానం జవమహానిష్యన్; తదజ్ఞానాదేవత్విదానీం కవయ ఆత్మానం సంభావయన్తో వర్తన్త ఇత్యర్థః. అహానిష్యన్నితి (౧)"లిఙ్నిమిత్తేల్ఙ్ క్రియాతిపత్తౌ" ఇతిల్ఙ్ (౨)"బుద్ధనోస్సే" ఇతిహం తేరిడాగమః.నన్వలిఙ్నిమిత్తే ల్ఙ్ విధీయతే; లిఙ్నిమిత్తంచేహహేతుహేతుమద్భావః; అత్ర యథా హేతుమతి హన్తావహానిష్యన్నితి ల్ఙ్ ప్రయుజ్యతే, తథాయద్జ్ఞానఇతి హేతౌజానాతావపి;సప్తమ్యాతు నభవితవ్యమ్; సప్తమ్యా, విజ్ఞానస్యహాననంప్రతి హేతుత్వస్య బోద్ధుమశక్యత్వాత్.—నచ హేతుహేతుమతోః ప్రత్యయవిధాయకేనశాస్త్రేణప్రత్యయభజనే సాహిత్యమపివిధాతుం శక్యతే; వాక్యభేదప్రసజ్గాత్. ౧౩॥

తా.—ఇతరకవులయొక్క నేనేగొప్పకవియనియెడి దురభిమానమును బోఁగొట్టుచున్న రసవత్తరమైన శ్రీరామాయణమును లోకులు పూజింతురుగాక.

మూ॥ కః కిల లోకేత్ర శుభావహా మహాభారతా దరాదన్యః।
యత్పరిచితయో భూమావహో మహాభారతాదరాదన్యః॥

ప-వి॥ కః, కిల, లోకే, అత్ర, శుభావహః, మహాభారతాదరాత్,అన్యః, యత్పరిచితయః, భూమౌ, అహో, మహాభారతాః, దరాదన్యః.

వ్యా॥ (కఃకిలేతి) మహాభారతవిషయాదరాత్ -అభినివేశాత్, అన్యః, అత్రలోకే-శుభావహః-శ్రేయస్కరః, కఃకిల? నకశ్చిదిత్యర్థః:కిలేతి మహత్త్వమత్రోపలభ్యతే. కీదృశంమహాభారతమితిచేత్ - యత్పరిచిత

(౧) పాణి-౩-౩-౧౩౯.
(౨) పాణి-౭-౨-౭౦.

యః-యస్యపరిచయాః, అభ్యాసాః, అత్ర-భూమౌ,మహాభాః - ఉత్సవస దృశ్యాః, రతాః-ప్రీతిభాజః, దరాదనన్యాశ్చభవన్తి. దరః-ఉపద్రవః,దుఃఖమ్, స అద్యతే-భక్ష్యతే, నాశ్యతే,యాభిః దరాదనన్యః. కరణేల్యుట్. (౧) "టిడ్ఢాణఞ్" ఇత్యాదినాఙీప్. అహోఇతివిస్మయే. రతత్వం యద్యపిపురుషధర్మః; తథాపి తదీయేషు పరిచయేషూపచర్యతే. అథవా-మహాభారతాః - మహత్యామ్, భాసి - ప్రభాయామ్, రతాః, మహాదీప్తిహేతవ ఇత్యర్థః. అథవా - మహాభారతాః ఇతిసంబోధనమ్. మహత్యాం భాసి రతాః పురుషా ఇతి తేజస్కామాన్ పురుషాన్ సంబోధ్య తాన్ ప్రత్యుచ్యతే. యత్పరిచితయోఽదరాదనన్యః, తస్య మహాభారతస్యాఽఽదరాదనన్యః కోయుష్మాకం శుభావహః- తేజస్కర ఇత్యర్థః. మహాభారతపదస్యాఽత్రాఽసక్త్యావచనస్య బుద్ధౌ పరివృత్తేర్యచ్ఛబ్దేన పరామర్శః. కథంశుభావహాఇతి ; కర్మణ్యుపపదేవృద్ధౌచ శుభావహాఇతి భవితవ్యమ్. *పచాద్యచ్ఛ భవిష్యతీతి చేన్న; విప్రతిషేధాదానభవితవ్యమ్. ఉక్తంహి (౨) "కారకానుపపదాత్కర్మోపపదేవిప్రతిషేధేన"ఇతి. సత్యమేవతత్. ఇహాఽఽబ్సూర్వాద్వహేః కర్మోపపదాదణ్నభవతి. అనభిధానాత్. యథా -ఆదిత్యం పశ్యతీత్యాదౌ. అతోఽత్రపచాద్యచ్ఛ భవిష్యతి. పచాద్యజన్తస్యవా ఆవహాశబ్దస్య శుభశబ్దేన షష్ఠీసమాసో భవిష్యతి. భస్యావహాఇతి.

తా.—ఓ తేజస్కాములారా! మహాభారతము నభ్యసించినయెడల సకల దుఃఖములును నశించును, క్షేమముకలుగునుగాన దానియందాసక్తులైయుండుడి.

తూ॥ నదాన్యాంభవతాపార్తాః పరాఙ్కుశలసద్గిరిప్రభూతాయామ్
అలభామహివిశ్రాన్తిం పరాఙ్కుశలసద్గిరిప్రభూతాయామ్॥

---

(౧) పాణి-౪-౧-౧౫.
(౨)

ప-వి॥ నద్యామ్, భవతాపార్తాః, పరాఙ్కుశలసద్గిరిప్రభూతాయామ్, అలభామహి, విశ్రాన్తిమ్, పరామ్, కుశలసద్గిరి, ప్రభూతాయామ్.

వ్యా॥ (నద్యామితి) (పరాఙ్కుశలసద్గిరిప్రభూతాయామ్) ప్రభూతిః-ప్రథమావిర్భావః, పరాఙ్కుశాఖ్యాత్ లసతః- భాసమానాత్, గిరేః, ప్రభూతా యామ్ - ప్రథమావిర్భూతాయామ్, ప్రభూతాయామ్- సై్వరసైః ప్రచురాయామ్, కుశలసద్గిరి - కల్యాణప్రశస్తవాగ్రూపాయామ్, నద్యామ్, భవతాపార్తాః-సంసారతాపార్తాః, వయంపరాం విశ్రాన్తిమ్-శ్రమాపనోదనమ్, అలభామహి- లబ్ధవన్తః. (కుశలసద్గిరి) కుశలాసతీగీః, సప్తమ్యన్తమిదమ్. ఈదృశీ గీరేవనదీత్వేన రూప్యతే. తత్ప్రభవభూత గిరిత్వేన తద్వక్తా పరాఙ్కుశ కవిః రూప్యతే.

తా.—నమ్మాళ్వార్లు ప్రసాదించిన రసవత్తమమైన తిరువాయ్మొళ్ళి యనెడు మఙ్గళకరమైన మహాప్రబంధము నభ్యసించి మనము సంసారతాపమును బోఁగొట్టుకొనెదము.

అవ॥ పరేణతుశ్లోకేన, భగవద్దివ్యగుణసఙ్కీర్తనరూపత్వేన స్తుత్యాత్మకస్య కావ్యస్యాఽవిఘ్నేనపరిసమాప్తిః ప్రార్థ్యతే- యద్యపిపూర్వకృత నమస్కారేణ తత్సిద్ధిర్ధ్రువా; తథాపి సైవతదాయత్తా, సిద్ధిరాదరాతిరేకాత్ ప్రార్థ్యతే. కిఞ్చ - పూర్వమవిఘ్నహేతు ర్నమస్కారః కీర్తితః; ఇదానీం తత్ఫలభూతవిఘ్నాభావః కీర్త్యతే. ౧౫

మూ॥ యా శ్రుతి రిహ తమసాం సప్రణవా మహతాన్తరాయతయా।
సంవేద్యమాద్యపురుషం సప్రణవా మహతాన్తరాయతయా॥

ప-వి॥ యా, శ్రుతిః, ఇహ, తమసామ్, సప్రణవా, మహతామ్, తరాయ, తయా, సంవేద్యమ్, ఆద్యపురుషమ్, ప్రణవామ, హతాన్తరాయతయా.

వ్యా॥ (యాశ్రుతిరితి) ఇహ-లోకే, సప్రణవా-ప్రణవసహితా, యాశ్రుతిః, మహతాంతమసామ్-సంసారభవానాంతమసామ్, తరాయ-తరణాయ, భవతి. తయాశ్రుత్యా, సంవేద్య మాద్య పురుషమ్, హతాన్త

రాయతయా - నిర్విఘ్నతయా, ప్రణవామ - స్తువామ. ప్రణవామేతి (౧) "ణు స్తుతౌ" ఇత్యస్మాద్ధాతోర్లోడుత్తమబహువచనమ్. హతాన్తరాయతయేతి (౨)* ఇత్థం భూతలక్షణే తృతీయా. ౧౬

తా.—గొప్ప యజ్ఞాసాదులను బోధించుచున్న వేదముల చే ప్రతిపాదింపఁబడిన పరమపురుషుని మనము నిర్విఘ్నముగా నాశ్రయించెదము.

అవ.—ఇతః పరం ఈప్సితకావ్యార్థం ప్రతిజ్ఞాతుం కథానాయకస్య భగవతో గుణకీర్తన మేకాదశభిశ్శ్లోకైః కృత్వా దాశరథ్యుపాఖ్యానరూపేణ తత్ప్రతిజ్ఞాం కృత్వా తస్య లోకసజ్జిహాః ప్రార్థయి.

మూ॥ అఖిలస్య యోనిరస్య జగతో యో నిర్మాతా చ దేవకీయస్య।
శర్మణ ఇహావతారై ర్యో నిర్మాతాచ దేవకీ యస్య॥ ౧౭

ప-వి॥ అఖిలస్య, యః, అస్య, జగతః, యోనిః, మాతా, చ, దేవకీ, యస్య, శర్మణః, ఇహ, అవతారైః, యః, నిర్మాతా, చ, దేవకీయస్య.

వ్యా॥ (అఖిలస్యేతి) అఖిలస్యాఽస్య జగతో యోనిః-కారణమ్, యః, తథాపి యస్య మాతా దేవకీ. ఏషాం సర్వేషాం యచ్ఛబ్దానాం తస్య హరేరితి తచ్ఛబ్దేన ప్రతినిర్దేశో భవిష్యతి. నన్వఖిలస్య జగతః కారణస్య భగవతః కథం జగదన్తర్వర్తినీ దేవకీ మాతా స్యాత్; సఏవహి తస్యాఅపి కారణముక్తః, సాచ తస్య కారణమితి వ్యాహత మిదం వాక్యమ్; తత్రోచ్యతే - (శర్మణ ఇత్యాది.) యః దేవకీయస్య-దేవానాం సంబన్ధినః, శర్మణః-సుఖస్య, ఇహ-భూమౌ, స్వేచ్ఛావతారైర్నిర్మాతా-నిష్పాదయితా భవేత్. అయమభిప్రాయః- భగవతస్సమస్తకారణత్వేన యద్యపి దేవకీ తత్సృజ్యభూతా; తథాపి. దేవానుగ్రహాతో మనుష్యధర్మలీలస్య, అసురమృగయార్థం స్వకార్యవర్గే తత్సజాతీయరూపచేష్టాశ్రయణేన మనుష్యధర్మలీలతయా భూమావవతీర్య లీలాం చికీర్షితస్య

(౧) అదాది-౨౫-పర-సక-సేట్.
(౨) పాణి-౨-౩-౨౧.

సృజ్యవర్గాన్తర్గతాయామపి దేవక్యాంస్వేచ్ఛావతార స్సంభవతీతి, తథా చస్వయమేవోక్తమ్ (౧) "పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయచ దుష్కృతామ్ । ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగేయుగే" ఇతి. ఆహచభగవాన్ పరాశరః (౨) "మనుష్యధర్మశీలస్య లీలాసాజగతీపతేః" (౩) "స్సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర ॥ దేవతిర్యఙ్మనుష్యాది చేష్టావన్తిస్వలీలయా ॥ జగతాముపకారాయ నసాకర్మ నిమిత్తజా" ఇతిచ. దేవకీయస్యేతి (౪) "దేవస్యేదమితివక్తవ్యమ్" ఇతి ఛప్రత్యయః కుగాగమశ్చ॥. ౧౭॥

తా.—సకలజగత్కారణుండై, దేవతలయొక్క క్షేమముకొఱకై దేవకీగర్భమందవతరించినవాఁడెవఁడో?

మూ॥ కరిణా కృత మాహ్వానం మమాథ నామగ్రాహం నాగేశమ్ ।
కరవాణీతి యఉజ్ఝన్మమాథ నామగ్రాహం నాగేశమ్॥ ౧౮॥

ప-వి॥ కరిణా, కృతమ్, ఆహ్వానమ్, మమ, అథ, నామగ్రాహమ్, నాగే, శమ్, కరవాణి, ఇతి, యః, ఉజ్ఝన్, మమాథ, నామ, గ్రాహమ్, నాగేశమ్.

వ్యా॥ (కరిణేతి) కరిణా-గజేన్ద్రేణ, మమ నామగ్రాహమ్ - నామగ్రహణంకృత్వా, ఆహ్వానంకృతమ్; అతోఽహమనన్తర మస్మిన్నాగే - గజేన్ద్రే,శమ్-సుఖమ్-కరవాణీత్యేవం విధాఽభిసన్ధియుక్తో యః నాగేశమ్- అనన్తమ్, స్వశయనమ్, ఉజ్ఝన్ - ముఞ్చన్, నామ-సాధు, గ్రాహమ్ - జలచరమ్, మమాథ-మథితవాన్, హింసితవానిత్యర్థః, నామగ్రాహమితి (౫) "నామ్న్యాదిశిగ్రహోః" ఇతిణముల్. ౧౮.

తా.—గజేన్ద్రుఁడార్తుఁడై పిలుచుచున్న శబ్దమునువిని శేషశయ్యను వదలి పరమపదమునుంచి శీఘ్రముగవచ్చి మొసలినిజంపినవాఁడెవఁడో?

మూ॥ యత్పరయర్చా నిత్యం సామ్నాయజుషా మహీయమానానామ్॥
సులభైవగతిః పరమా సామ్నాయజుషా మహీయమానానామ్॥

ప-వి॥ యత్పరయా, ఋచా, నిత్యమ్, సామ్నా, యజుషా, మహీయమానానామ్, సులభా, ఏవ, గతిః, పరమా, సా, ఆమ్నాయజుషామ్, అహీయమానానామ్.

(౧) గీతా. ౪. ౮.
(౨) శ్రీవిష్ణుపు. ౫. ౨౨. ౧౮.
(౩) శ్రీవిష్ణుపు. ౬. ౭. ౭౧.
(౪)
(౫) పాణి. 3. ౪. ౫౮.

వ్యా॥ (యత్పరయేతి) యస్యభగవతః ప్రతిపాదనతత్పరయా ఋచా, నిత్యమ్-నియమేన, సామ్నా యజుషా, తాభ్యా మపిశబ్దాభ్యాం యత్పరయేతిశబ్దః లిఙ్గవిపరిణామేన సంబధ్యతే. యత్పరయా ఋచా యత్పరేణసామ్నా యత్పరేణయజుషాచ మహీయమానానామ్ - అభ్యుదయయోగేన వర్ధమానానామ్. ఆమ్నాయజుషామ్-వేదసంసేవన తత్పరాణామ్, అత ఏవ అహీయమానానామ్- హానిరహితానామ్, సాలోకవేదప్రసిద్ధా, పరమాగతిః - నియతమ్-సులభా, నాన్యేషామ్, అప్రస్తుతాయామపి పరమగతేః ప్రసిద్ధత్వాత్ సేతిపరామర్శః, ౧౯.

తా.—శ్రేయస్కాములచే నభ్యసింపఁబడుచున్నవై పరమపురుషార్థము నప్రతిహతముగ నిచ్చుచున్నవైన ఋగ్యజుస్సామాథర్వణవేదము లెవనిని బ్రతిపాదించుచున్నవో !

మూ॥ యస్య త్రివిక్రమ కృతభూమానం చరణ మధ్యేయమ్ ।
ఆహూ హృతాశ్వతృష్ణా భూమానం చరణ మధ్యేయమ్॥ ౨౦॥

ప-వి ॥ యస్య, త్రివిక్రమకృతభూమానమ్, చరణమ్, అధ్యేయమ్, ఆహు. హృతాశ్వతృష్ణాభూమానమ్, చ, రణమధ్యే. యమ్.

వ్యా॥ (యస్యేతి) త్రివిక్రమకృతభూమానమ్ - త్రివిక్రమ సమయేకృతంభూమేర్మానం యేన తత్త్రివిక్రమకృతభూమానమ్, యస్యచరణమ్, అధ్యేయమ్ - సదా స్మర్తవ్యమ్, అథవా- అతిమహద్భిరపిధ్యాతుమశక్యమ్; కిఞ్చ-రణమధ్యే-భారతయుద్ధమధ్యే, (హృతాశ్వతృష్ణా భూమానమ్-తృష్ణాయాః భూమా తృష్ణా భూమా, హృతా అశ్వానాంతృష్ణాభూమాయేనస తథోక్తః, అధ్యేయమితి అధిపూర్వాత్ (౧) "ఇక్ స్మరణే" ఇత్యస్మాత్ (౨) " అచోయత్ " ఇతి యత్ప్రత్యయః;ధ్యాయతేర్వా యత్ప్రత్యయేననఞ్ సమాసః ౨౦.

తా —త్రివిక్రమావతారమెత్తి లోకములను గొలిచిన యెవనియొక్క శ్రీపాదము యోగిధ్యేయమయియున్నదో, భారతయుద్ధమం దర్జునునియొక్క గుఱ్ఱముల తృష్ణ నెవఁడు దీర్చెనో;

(౧) అదాది. ౩౭. పర. సక, అనిట్.
(౨) పాణి. ౩. ౧, ౯౭.

మూ॥ యత్కృతి రపవార్య శిలా సార మణీయ స్యమన్దరోమన్థాః ।
గా శ్చక్రే శ్రీర్మథనే సా రమణీ యస్య మన్దరోమన్థాః॥ ౨౧॥

ప-వి॥ యత్కృతిః, అపవార్య, శిలాసారమ్, అణీయసీ, అమన్దరోమన్థాః, గాః, చక్రే, శ్రీః, మథనే, సా, రమణీ, యస్య, మన్దరః, మన్థాః.

వ్యా. (యత్కృతిరితి) యస్య-భగవతః, కృతిః-చేష్టా, శిలాసారమ్-కరకోపలవర్షమ్, అణీయసీ-అణుతరా, స్వల్పతరేత్యర్థః; అమన్దరోమన్థాః-అమన్దో రోమన్థో యాసాం తాః - అమన్దరోమన్థాః, అయమత్ర సమన్వయః- అణీయసీ యత్కృతిరిన్ద్ర*ప్రవర్షితం శిలాసారం పర్వతధారణేన అపవార్య గాః అమన్దరోమన్థాశ్చక్రే. కిఞ్చ మథనే-అమృతమథనే, అమృతమథనవేళాయామ్. సా-ప్రసిద్ధా భగవతీ, శ్రీః, యస్య రమణీ-రమణహేతురభవత్. రమతేఽనయేతి రమణీ. తదానీం పశ్యతాం సర్వదేవానాం స్వవక్షస్స్థలాధిరోహణాత్. యస్య మథనకాలే మన్దరః-పర్వతః, మన్థాః - ఖజికాఖ్య మథనసాధనమభవత్॥ ౨౧॥

తా॥ రాళ్ళవర్షముచే బాధపడుచున్న గోవుల నెవఁడవలీలగా గోవర్ధనము నెత్తి రక్షించెనో; మన్దరపర్వతముచే క్షీరాబ్ధిని జిలికిన యెవనిని, నచ్చట నవతరించిన శ్రీదేవి యెవనిని వరించెనో;

మూ. బాల్యేన యో కృతాయుధనిష్పత్తి రథాఽఽశ్వవారణయా ।
శక్త్యాహన్ కంసాదీన్నిష్పత్తిరథాశ్వవారణయా॥ ౨౨॥

ప-వి॥ బాల్యేన, యః, అకృతాయుధనిష్పత్తిః, అథ; ఆశు, అవారణయా శక్త్యా, అహన్, కంసాదీన్, నిష్పత్తిరథాశ్వ వారణయా.

వ్యా॥ (బాల్యేనేతి.) ఏషోఽప్యదృష్టవ్యాఖ్యానః. అథ-గోవర్ధనధారణాదేరనన్తరమ్, బాల్యేన హేతునా, యః, అకృతాయుధనిష్పత్తిః - అకృతా-అసంపాదితా, ఆయుధేషు, నిష్పత్తిః-అభియోగో యేన సతథోక్తః. అథ అవారణయా - అప్రతిబద్ధయా, నిష్పత్తిరథాశ్వవారణయా - నిర్గతా

* (పా) ప్రవర్తితం.

పత్తయః రథాః అశ్వాః వారణాశ్చయస్యాస్సా తథోక్తా-చతురఙ్గసేనాది సహకారనిరపేక్షయేత్యర్థః. ఏవంవిధయా పరయా-స్వాభావిక్యా, శక్త్యా, ఆశు-శీఘ్రమ్, యుద్ధాదివిలమ్బరహితత్వేన కంసాదీనరాతీన్, అహాన్-హతవాన్. అహనితిహన్తేర్లఙ్ ॥ ౨౨॥

తా॥ శస్త్రవిద్య నభ్యసింపని బాల్యావస్థ యందున్నవాఁడయి వెళ్ళి తనగొప్ప సామర్థ్యముచేఁ గంసాదులను బంపినవాఁడెవఁడో;

మూ॥ యో రక్షసాం వితన్వన్ విశ్వామిత్రస్య హారకో దణ్డమ్ ।
అభనక్ క్రతవే యాతో విశ్వామిత్రస్య హారకోదణ్డమ్॥ ౨౩॥

ప-వి॥ యః, రక్షసామ్, వితన్వన్, విశ్వామిత్రస్య, హారకః, దణ్డమ్, అభనక్, క్రతవే, యాతః, విశ్వామిత్రస్య, హారకోదణ్డమ్.

వ్యా॥ (యోరక్షసామితి) యోరక్షసాం వితన్వన్-వితనితుం కర్తుమ్, విశ్వామిత్రస్య-సర్వస్యాఽమిత్రవర్గస్య,హారకః-హర్తా,నాశయితా; దణ్డమ్-దమనమ్, వధాద్యాత్మకమ్, అభనక్-భగ్నవాన్,హారకోదణ్డమ్-హారసంబన్ధిధనుః, అయమత్రసమన్వయః- యోవిశ్వామిత్రస్య హారకోఽభవత్; రక్షసాం మారీచసుబాహు ప్రభృతీనాం దమనంకర్తుం విశ్వామిత్రస్య ఋషేః క్రతవేయాతోమాహేశ్వరంచాపమనాయాసేన బభఞ్జేతి. వితన్వన్నితి (౧) "లక్షణ హేత్వోః క్రియాయాః" ఇతి హేతౌ శతృప్రత్యయః॥ ౨౩॥

తా॥ విశ్వామిత్రునియొక్క యాగమును జెడగొట్టుచున్న సుబాహుమారీచాదులను జంపుటకయివెళ్ళి జనకపురమందు సీతాదేవికి పందియముగ నేర్పఱపఁబడిన రుద్రధనుస్సు నెవఁడువిఱిచెనో;

మూ॥ యః పితు రాజ్ఞాం ప్రితః కృతవా నరరాజ దమితపుణ్యాజనమ్ ।
అఖిలం భువనం మిత్రీకృతవానరరాజదమితపుణ్యాజనమ్॥ ౨౪

ప-వి॥ యః, పితుః, ఆజ్ఞామ్, ప్రీతః, కృతవాన్, అరరాజత్, అమితపుణ్యజనమ్, అఖిలమ్, భువనమ్, మిత్రీకృతవానరరాజదమితపుణ్యజనమ్.

(౧) పాణి. ౩. ౨. ౧౨౬.

వ్యా॥ (యః పితురితి) యః పితుః అరరాజత్-రాజితవాన్; (అమితపుణ్యజనమ్) అమితమ్-అపరిచ్ఛిన్నమ్, పుణ్యం యేషాం తే అమిత పుణ్యాః; అమితపుణ్యాః జనాః యస్మిన్ తత్ అమితపుణ్యజనమ్, భువనమ్, మిత్రీకృతవానరరాజదమితపుణ్యజనమ్) మిత్రీకృతేనవానరరాజేన-సుగ్రీవేణ, దమితాః- ప్రాపితవధరూపదమాః, పుణ్యజనాః-రాక్షసాఃయస్మిన్ తత్తథోక్తమ్, అయమన్వయః-యః పితుః దశరథస్యాఽఽజ్ఞాం వనప్రవేశలక్షణాం కృతవాన్సన్ స్వసన్నిధానబలేన అమితపుణ్యజనం భవదఖిలం భువనం స్వేనమిత్రీకృతవానరరాజదమిత పుణ్యజనంకృత్వాఽరరాజత్ - దీపితవాన్, అరరాజదితి రాజేర్ణ్యన్తాల్లఙ్. ణ్యుదిత్వాదుపధా హ్రస్వత్వాభావః. పుణ్యజనశబ్దోరాక్షసపర్యాయః॥ ౨౪॥

తా॥ తండ్రియైన దశరథునియొక్క యాజ్ఞను బరిపాలించుటకై యరణ్యమునకు వెళ్ళి సుగ్రీవుని సహాయముగాఁ జేసికొని రాక్షసులనుజంపి లోకమును నిష్కంటకముగఁ జేసినవాఁడెవఁడో;

మూ॥ యద్రిపుకాలఙ్కాఽలం కలయతి యశ్చాఽఖిలప్రకాలఙ్కాలమ్।
ధృతకఙ్కాలఙ్కాలం ద్విషన్తమర్ధయతి యోఽమ్బికాలఙ్కాలమ్॥

ప-వి॥ యద్రిపుకా,లఙ్కా,అలమ్, కలయతి,యః, చ,అఖిలప్రకాలమ్, కాలమ్, ధృతకఙ్కాలమ్, కాలమ్, ద్విషన్తమ్, అర్ధయతి, యః, అమ్బికాలఙ్కాలమ్.

వ్యా॥ (యద్రిపుకేతి) యద్రిపుకాలఙ్కా - లఙ్కాయాః రిపురిత్యుక్తంభవతి ; అలమ్-పర్యాప్తమ్, కలయతి-పరిచ్ఛినత్తి, క్షిపతివా, వశీకరోతీత్యర్థః. (అఖిలప్రకాలమ్) అఖిలస్య జగతః, ప్రకాలమ్-నాశకరమ్, క్షేపణకరమ్, వినాశకరమ్; కాలేనహి సర్వేపదార్థావినాశ్యన్తే. ఏవమఖిలప్రకాలం కాలం యః కలయతి - స్వయమకాలవశ్యస్సన్ స్వవశం కాలం కరోతీత్యర్థః. కిఞ్చ-(ధృతకఙ్కాలమ్) కఙ్కాలమ్-కాయాస్థి తద్ధృతంయేన సతథోక్తః. (కాలంద్విషన్తమ్) కాలస్య-మృత్యోః, శత్రుమ్. (అమ్బికాలఙ్కాలమ్) అమ్బికా దేవీ, అలఙ్కారః-భూషణం, యస్య

అమ్బికాయాః స్వయమలఙ్కారభూతో యస్తథోక్తః; ఏవం ధృతకజ్కాలత్వాదిలక్షణోపేతముమాపతిమ్, అర్ధయతి-స్వశరీరస్యాఽర్ధం కరోతీత్యర్థః. బుద్ధ్యా తేర్వ్యాన్యనా దర్ధయతీతిరూపమ్, ద్విషన్తమితి. (౧)"ద్విషోఽమిత్రే" ఇతి శతృప్రత్యయాత్ (౨)"ద్విషశ్శతుర్వావచనమ్" ఇతి కాలశబ్దాత్ షష్ఠ్యభావపక్షే ద్వితీయా. ధృతకజ్కాలమితి శకార లకారయోరైక్యస్య లోకవేదయోర్వ్యవహారాత్ యమకస్యాఽదుష్టత్వమ్. అమ్బికాలఙ్కాలమితి రలయోరేకత్వస్మరణం కేచిదిచ్ఛన్తీతి రేఫస్య లకారః. ౨౪.

తా॥ లంకను నశింపఁజేసిన వాఁడెవఁడో; సకలజనసంహారకుఁడైన యముఁడెవనికి వశపడియున్నాఁడో; అట్టి మృత్యువునుగూడ సంహరించువాఁడును, ఎముకలను మాలగా ధరించినవాఁడునైన పార్వతీశుఁ డెవని దేహమందు నివసించుచున్నాఁడో;

మూ॰ జీవిత మసురా న స్వం న ఖలూనమహాసు రస్వకా యస్య ।
నృహరేర్దర్శనమాత్రా న్నఖలూనమహాసురస్వకాయస్య॥

ప-వి॥ జీవితమ్, అసురాః, న, స్వమ్, న, ఖలు, ఊనమ్, అహాసుః, అస్వకాః, యస్య, నృహరేః, దర్శనమాత్రాత్, నఖలూన మహాసురస్వ కాయస్య.

వ్యా॥ (జీవితమితి). ఖల్వితి ప్రసిద్ధౌ. ఊనమ్- వికలమ్, అహాసుః-త్యక్తవన్తః, అస్వకాః-అస్వతన్త్రాః, వివశీకృతా ఇత్యర్థః. ఆత్మహీనా ఇతి వా, ఐశ్వర్యహీనా ఇతి వా. (నఖలూనమహాసురస్వకాయస్య) నఖైః లూనః-ఛిన్నః, మహాసురస్య-హిరణ్యకశిపోః, స్వకాయః-స్వశరీరమ్, యేనసతథోక్తః, అయమన్వయః - నఖలూనమహాసురస్వకాయస్య నృహరేర్దర్శనమాత్రాత్ ఊనం స్వజీవితమితరే అసురాః అస్వకాస్సంతో నవా హాసుః, అహాసురేవ॥ ౨౫॥

తా॥ నరసింహావతారమెత్తి తనగోళ్ళతో హిరణ్యాసురుని జీల్చిన యెవనినిజూచి భీయపడి తక్కినయసురులు ప్రాణమును విడిచిరో;

(౧) పాణి. ౩. ౨. ౧౩౧.
(౨) పాణి. ౨. ౩. ౬౯. వార్తి.

మూ॥ హృది పశ్యతి యోగీ యం తమసఙ్గరుడ స్తమోహాయః ।
యంశ్రుతిమయో వహత్యతితమసఙ్గరుడ స్తమోహాయః ॥ ౨౮॥

ప-వి॥ హృది, పశ్యతి, యోగీ, యమ్, తమ్, అసఙ్గరుట్, అస్తమోహాయః, యమ్, శ్రుతిమయః, వహతి, అతితమసమ్, గరుడః, తమోహాయః, యః.

వ్యా॥ (హృదీతి) అయమప్యదృష్టవ్యాఖ్యానః. అసఙ్గరుట్ సఙ్గకోపరహితః, యమనియమాదిసేవయా కామక్రోధాదిరహితః. (అస్తమోహాయః) అస్తః-నిరస్తః, మోహస్య-దేహాత్మాభిమానాదిరూపస్య అజ్ఞానస్య, అయః-ప్రాప్తిః, యస్య సతథోక్తః. ధ్యానసమాధిభావనయా ఽఽవిర్భూతాత్మస్వరూప ఇత్యర్థః. ఏవంభూతో యోగీ, హృది - దహరపుణ్డరీకోదరే, ఆత్మనోఽప్యన్తర్యామితయాఽవస్థితం పరమాత్మానం పశ్యతి-దివ్యేన చక్షుషా సాక్షాత్కరోతి. కిఞ్చ-యమ్ అతితమసమ్ - తమసః పరస్తాద్వర్తమానమ్, శ్రుతిమయః-వేదమయః, గరుడః, వహతి - వాహనాదిరూపేణ పరిచరతి. కిఞ్చ-తమోహాయః-తమసః, ప్రకృతేః, ఘాతయితా; ధ్యానప్రాప్తిపరిపన్థిసంసారనివర్తక ఇత్యర్థః॥ ౨౮॥

తా॥ యమ నియమాదులచే కామక్రోధాదులను జయించిన యోగీశ్వరుఁడు తనహృదయ పుండరీకమం దెవనిని సాక్షాత్కరించుచున్నాఁడో; భక్తుల యజ్ఞానమును బోఁగొట్టుచున్నాఁడో వేదమూర్తియైనగరుత్మంతుఁ డెవనికి వాహనముగానున్నాఁడో;

మూ॥ భక్తానామాయస్య ప్రియఙ్కరో యో పదం చ నామాయస్య ।
దైత్యానామాయస్య ధ్వంసీష్వాసోఽపి శార్ఙ్గనామా యస్య ॥

ప-వి॥ భక్తానామ్, ఆయస్య, ప్రియఙ్కరః, యః, అపదమ్, చ, న, అమాయస్య, దైత్యానామ్, ఆయస్య, ధ్వంసీ, ఇష్వాసః, అపి, శార్ఙ్గనామా, యస్య.

వ్యా॥ (భక్తానామితి) భక్తానామ్ - యోగినాం గజేన్ద్రాదీనామ్, ఆయస్య-శీఘ్రగమనాద్యయాసంకృత్వా, ప్రియఙ్కరః-ప్రీతేః కర్తా, భవతి, అమాయస్య - వఞ్చనారహితస్య, ఆర్జవయుక్తస్య జనస్య, యః-అపదం న-అప్రాప్యో న భవతి, యస్య ఇష్వాసః-ధనుః, శార్ఙ్గనామా, దైత్యానామ్-

అసురాణామ్, ఆయస్య-వైభవస్య, ధ్వంసీభవతి. ప్రియఙ్గురితి (౧) "క్షేమప్రియమద్రేణ్వ" ఇతి ఖచ్ప్రత్యయః-(౨) "అరుర్ద్విషదజన్తస్యముమ్" ఇతి ప్రియశబ్దస్యముమాగమః॥ ౨౫॥

తా॥ ఎవఁడు రామావతారాదుల యందనేకకష్టముల ననుభవించి భక్తులను రక్షించెనో, ఎవనిని నిష్కపటుండైన యోగి సాక్షాత్కరించుచున్నాఁడో; ఎవనియొక్క శార్ఙ్గమనెడు ధనుస్సు రాక్షసులను నశింపఁజేయుచున్నదో;

మూ॥ యో గిర మవద ద్బద్ధో యశోదయా సౌ హృదా దీనామ్ ।
ఉదధిరుదారగుణానాం యశోదయాసౌహృదాదీనామ్॥ ౨౬॥

ప-వి॥ యః, గిరమ్, అవదత్, బద్ధః, యశోదయా, అసౌ, హృదా, దీనామ్, ఉదధిః, ఉదారగుణానామ్, యశోదయాసౌహృదాదీనామ్.

వ్యా॥ (యోగిగమితి) యశోదయా-మాత్రా, ఉలూఖలేదామ్నా బద్ధోయోఽసౌ, హృదా-బుద్ధిపూర్వకమేవ, భీతేర్దీనాంగిరమవదత్, నతునర్తకవద్వేడమ్బనమాత్రేణ. సర్వశక్తిః సర్వేశ్వరోఽపిసన్ కిమర్థమేవం కృతవానితిచేత్ తత్రోచ్యతే (ఉదధిరిత్యాది). యశః - ఆశ్రితవాత్సల్యాదిలక్షణాకీర్తిః, దయా - కృపా, సౌహృదమ్ - శోభనకారిత్వమ్. ఆదిశబ్దేన శీలవత్త్వగామ్భీర్యౌదార్యాదయో గుణాగృహ్యన్తే. ఈదృశానాముదారగుణానాముదధిస్సన్ ఆశ్రితపరతన్త్రత్వేనశీలవత్త్వేన గమ్భీరతయాచ శక్తోఽపిసన్స్వయంతంబన్ధంనవిస్రంసయత్ మాతృపారతన్త్ర్యేణ రుదన్ దీనాంగిరమవదదిత్యర్థః. దీనామిం (౩) "దీఙ్ క్షయే" ఇత్యస్మాన్నిష్ఠా, (౪) "స్వాదయఓదితః" ఇతి ఓదిత్వాద దితోనత్వమ్, సౌహృదమితి సుహృచ్ఛబ్దస్యయువాదిత్వాద్భావేఽణ్ ప్రత్యయః. (౫) "హృదయస్యహృల్లేఖయదణ్లాసేషు" ఇతిహృద్భావే ఆదివృద్ధిశ్చభవిష్యతి. కథంతహ్యుభయపదవృద్ధిః.

(౧) పాణి. ౩. ౨. ౪౪. (౨) పాణి. ౬. ౩. ౬౭.
(౩) దివాది. ౨౫. ఆత్మనే అక. అనిట్.
(౪) (౫) పాణి. ౬. ౩. ౫౦.

(౧) "హృద్భగసిన్ధ్వన్తే పూర్వపదస్య చ" ఇత్యుభయపదవృద్ధ్యాऽపి భవిత
వ్యమ్; నైతదస్తి. అణిపరతో హృదాదేశవృద్ధిశాస్త్రయోరన్యత్ర చరి
తార్థయోః పరత్వాత్ వృద్ధిశాస్త్రం ప్రథమం ప్రవర్తతే. తత్ప్రవృత్తికా
లే హృదయాన్తత్వాభావాత్ "హృద్భగసిన్ధ్వన్తే పూర్వపదస్య చ" ఇత్యుభ
యపదవృద్ధ్యభావాదాదివృద్ధిః. తతో హృదాదేశః; తేన సౌహృదమితి
భవతి. నను పశ్చాదపి హృదాదేశే హృదాదేశోత్తరకాలం హృదన్తత్వ
స్యోపజనితా వుభయపదవృద్ధిః ప్రాప్నోతి. నైష దోషః. ఆకృతిపదార్థప
క్షే వృద్ధేరేకత్వాత్ తస్యాశ్చ తస్మిన్ పదే సకృత్ప్రవృత్తాయాః తత్రైవ
పునః ప్రవృత్త్యభావాత్. అథవా - "హృద్భగసిన్ధ్వన్తే" ఇత్యత్ర
అన్తగ్రహణసామర్థ్యాత్ విహితవిశేషణమిదం విజ్ఞాయతే. హృదన్తాద్యే
తిఞ్ణిత్ కితః విహితాః; తేషు పరత ఉభయవృద్ధిరితి తేన (౨) "సుహృద్దు
ర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోః" ఇతి నిపాతితాన్మిత్రవాచినస్సుహృచ్ఛబ్దాద్యు
వాదిపఠితాత్ అణ్ ఉభయపదవృద్ధిః. అతశ్శోభనహృదయత్వమిత్యేతస్మి
న్నర్థే సౌహృదశబ్దస్సాధుః, మిత్రత్వమిత్యేతస్మిన్నర్థే సౌహార్దశబ్దః. అ
న్యే త్వాహుః - యువాదిషు సుహృత్సుహృదయ శబ్దాద్వావపి దృశ్యేతే;
తత్ర సుహృచ్ఛబ్దస్య సుహృదయశబ్ద ప్రకృతికస్యైకదేశ వికృతస్యాన
న్యత్వేన సుహృదయశబ్దపాఠాదేవాణోऽసిద్ధే పునః పాఠః - అన్యత్ర సుహృ
దయశబ్దే యద్భవతి, తత్సుహృచ్ఛబ్దే నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థమ్. తేన సుహృదయ
శబ్దే అణి హృదాదేశే చ సత్యుభయపదవృద్ధిర్భవతి, సుహృచ్ఛబ్దే న భవతీతి.
అస్మిన్ పక్షే శోభన హృదయత్వ మిత్యేతస్మిన్నర్థే సౌహార్దశబ్దః, మిత్రత్వ
మిత్యేతస్మిన్నర్థే సౌహృదశబ్ద ఇతి. అపరే తు - (౩) "సంజ్ఞాపూర్వకో విధిరితి"
ఇత్యన్యతరత్రోత్తరపదవృద్ధ్యభావమాహుః. సర్వథా తావత్ప్రయోగ

---

(౧) పాణి. ౭.౩.౧౯. (౨) పాణి. ౫.౪.౧౫౦.

(౩) వ్యాకరణపరిభాషా.

ప్రాచుర్యాత్సౌహార్దశబ్దస్సాధుః; తథాచనైఘణ్టికాః సౌహార్దశబ్దంపృథక్ ప్రయుఞ్జత ఏవ. ౨౯

తా॥ కీర్తి, దయ, ఉపకారము, ఆశ్రిత పారతన్త్ర్యము మొదలగు కల్యాణగుణములకాకరుఁడై, యశోదా దేవిచేఁగట్టఁబడి దీనోక్తులను జెప్పినవాఁడెవఁడో;

మూ॥ అశయిష్ట వటస్య హి యోసౌ పర్ణే యేన వా శయానేన ।
శ్రీరఙ్గే క్రియతే దృక్ సౌపర్ణేయే నవాశయానేన ॥ ౩౦॥

ప-వి॥ అశయిష్ట, వటస్య, హి, యః. అసౌ, పర్ణే, యేన, వా. శయానేన, శ్రీరఙ్గే, క్రియతే, దృక్, సౌపర్ణేయే, నవాశయ్యా, అనేన. ౩౦.

వ్యా॥ (అశయిష్ట ఇతి) అయమప్య దృష్టవ్యాఖ్యానః. ఏవంనియతదేశకాలపురుషోపకారిణః భగవదవతారచేష్టాస్సంస్మృత్య సంప్రతిసర్వజన్తుసులభంశ్రీరఙ్గధామ్నిపత్నీసహితంశ్రీరఙ్గనాథమనేనాఽఽహ. యోఽసౌభగవాన్ కస్మింశ్చిదవాన్తర ప్రళయసమయే వటస్య-న్యగ్రోధస్య,పర్ణే-దళే, నిగీర్ణనిఖిలభువనః అశయిష్ట-శయితవాన్. శీఙ్ లుఙ్. కిఞ్చ-శ్రీరఙ్గే-శ్రీరఙ్గధామ్ని,పరమధామ్ని శయానేన హియేనాఽనేన సౌపర్ణేయే-సన్ముఖావస్థితే గరుత్మతి,నవాశయా-ప్రతిక్షణనూతనాశయా, తృష్ణయా, దృక్-దృష్టిః,ఈక్షణమ్,క్రియతే. తత్రహి శ్రీరఙ్గధామ్ని స్థావరదర్పణ ఇవసతతంపురోవర్తిని నైసర్గికకైఙ్కర్యరసలోభపరిభ్రమల్లోచనే నాథ నిరీక్షణానన్దనిర్భరస్మితలసన్ముఖే వినయ వివశవిరచితాఞ్జలౌ వైనతేయేభగవతాఽనన్తభోగపర్యఙ్కశాయినా (౧)"సదాతనత్వేపితదా తనత్వవ దపూర్వవిస్మయానురాగవర్షిణీదృష్టిర్నిధీయతే." సౌపర్ణేయ ఇతి సుపర్ణాయా అపత్యమితి విగృహ్య (౨) "స్త్రీభ్యోఢక్" ఇతిఢక్॥ ౩౦

తా॥ ఎవఁడు ప్రళయకాలమందు లోకములను తనయుదరమందుంచుకొని వటదళమందుఁ బవ్వళించియుండెనో; శ్రీరఙ్గమందుఁ బవ్వళించి తనకభిముఖముగ వేంచేసియున్న గరుత్మంతునియందు తనమహిమను జూచియానందించుచున్న వాఁడెవఁడో; ౩౦

(౧) వరదరాజ సవే-౧౦౦. (౨) పాణి. ౪. ౧. ౧౨౦.

మూ॥ తస్య హారేస్తాః కీర్తి స్తన్వీమ హ్యమనామ యాయా స్తు ।
తద్భ క్తేభ్య ఇయం గీ స్తన్వీ మహ్యా మనామయాయాయా స్తు॥ 3౧॥

ప-వి॥ తస్య, హారేః, తాః, కీర్తీః, తన్వీమహి, అమనామ, యాః, యాః, తు, తద్భక్తేభ్యః, ఇయమ్, గీః, తన్వీ, మహ్యామ్, అనామయాయ, అస్తు. 3౧.

వ్యా॥ (తస్యేతి) తస్య-యథోక్తస్య, హారేస్సంబన్ధినీర్యాయాఃకీర్తిర్వయమామనామ-అభ్యస్తవన్తస్స్మ, తాస్తన్వీమహి - విస్తృణీమహి; తత్కీర్తివిషయేచేయం తన్వీ-అణీయసీ-గీః-వాణీ, మహ్యామ్-భూమౌ,భగవద్భక్తేభ్యః,అనామయాయాఽస్తు- సుఖాయభవతు- యాయాఇత్యుద్దేశకస్యయచ్ఛబ్దస్య ద్విర్వచనేసతి యథోద్దిష్టప్రతినిర్దేశపరత్వాత్తా ఇతి తచ్ఛబ్దే ద్విర్వచనాభావః. తన్వీమహీతి లిఙ్;అమనామేతిలోట్; తద్భక్తేభ్య ఇతి - (౧) "చతుర్థీచాశిష్యాయుష్య మద్రభద్రకుశలసుఖార్థహితైః"ఇతి సుఖవాచ్యాఽనామయశబ్దయోగాచ్చతుర్థీ. అనామయాయేతి తాదర్థ్యేచతుర్థీ. 3౧॥

తా॥ అట్టిసర్వేశ్వరునియొక్క జగత్ప్రసిద్ధములైన దివ్యచరిత్రములను భాగవతముఖోల్లాసార్థమై యీగ్రంథమందు వరించుచున్నాను. 3౧.

అవ॥ నిరవధికకీర్తేఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణౌఘమహార్ణవస్య భగవతః కీర్తయః క్షుద్రతరేణ మయా యాః కిలాఽఽమ్నాతాః; తా అపిసర్వాః కథయితుంనశక్యన్తే; అతస్తత్ర య ఏవకశ్చిద్వృత్తాన్త ఇదానీం చికీర్తయిషితః, తత్ప్రతిజ్ఞయాసహ కావ్యాన్తరేభ్యోఽస్యకావ్యస్య గురుతరయమకయోగి సర్వశ్లోకతయా విశేషసం[illegible] రేణప్రతిజ్ఞాయతే॥

మూ॥ బ్రూమ ఉదన్తం సంశ్రితయమకం సారాతిరేక శస్తం తమ్।
యత్రాహార్ష సన్ హరి రతియమకంసారాతి రేకశస్తంతమ్॥ 3౨॥

(౧) పాణి. ౨. 3. 23.

ప-వి॥ బ్రూమః, ఉదస్తమ్, సంశ్రితయమకమ్, సారాతిరేకశస్తమ్, తమ్, యత్ర, అహన్, సన్; హరిః, అతియమకం సారాతిః, ఏకశః, తమ్, తమ్, ౩౨.

వ్యా॥ (బ్రూమ ఇతి) సంశ్రితయమకమ్-అతిగురుత్వేన సమ్యక్ ప్రాప్తయమకమ్, భగవద్విషయత్వబన్ధనేన సారస్య - ఉత్కర్షస్య, అతిరేకేణ శస్తం తమ్, ఉదస్తమ్-వృత్తాన్తమ్, బ్రూమః కముదస్తమితిచేత్ - అత్రోచ్యతే ; యత్ర-ఉదస్తే, అతియమస్య - భయానకతయా మృత్యుమప్యతిక్రాన్తస్య, కంసస్య, అరాతిస్సన్ హరిః తంతమ్, బహుతరమ్, యమళార్జునాదికమరిమ్, ఏకశః-ఏకైకమ్, క్రమేణ, అహన్-హతవాన్ ; తమ్, ఉదన్తమ్-వృత్తాన్తమ్, బ్రూమ ఇతి. అహన్నితిహన్తేర్లఙ్. అతియమశబ్దఃయమమతిక్రాన్త ఇతి విగృహ్య ప్రాదిసమాసేన వ్యుత్పాదితః.

తా॥ కంసాదులను వానిచేఁబంపింపఁబడిన పూతనా శకటాసురాదులను సంహరించిన శ్రీకృష్ణునియొక్క సర్వోత్తమమైన చరిత్రమును యమకకావ్యముగ రచియించుచున్నాను. ౩౨.

అవ॥ సంశ్రితయమకమిత్యుక్తే కిఞ్చిచ్చోద్యతే॥

మూ॥ నను నానుభవేద్యమకజదుఃఖేదహతా మతీ రసం సఙ్గాత్।
తత్కోఽర్థో నః పురుషాన్ దుఃఖదహతామతీరసంసఙ్గాత్॥

ప-వి॥ నను, న, అనుభవేత్, యమకజదుఃఖేదహతా, మతిః, రసమ్, సఙ్గాత్, తత్, కః, అర్థః, నః, పురుషాన్, దుఃఖే, దహతామ్, అతీరసంసఙ్గాత్. ౩౩

వ్యా॥ నన్వితి చోద్యందర్శయతి. యమకజదుఃఖేదహతా - యమకజనితేన దుఃఖేదేన - దుష్టేన ఖేదేన, హతా ప్రతిపత్తౄణామ్మతిః. సఙ్గాత్ -సఙ్గమ్-స్నేహమ్-ప్రాప్య, రసంనానుభవేత్. కావ్యేహిశబ్దవిషయోఽర్థవిషయశ్చ బహుతరోరసః, తదజ్ఞతయాఽపి ప్రతిపత్తౄణాం ప్రయోజనమ్, సకథం యమక వివరణఖేదహతయా బుద్ధ్యాఽనుభవితుంశక్యతే; తస్మాద్దుఃఖాబ్ధేః తీరస్య-కూలస్య, సఙ్గమ్-సంబన్ధమప్రాపయ్య, మహితయమకభేదనదుఃఖే ప్రతిపత్తౄన్ పురుషాన్ దహతామస్మాకం కోఽర్థః-కింప్రయోజ

నన్వో! ఉక్తంహి? * (కావ్యేషుయమకాదిషు దుష్కరాణి ప్రతిషేధతా ఖ్యాగమ్యాని శాస్త్రవత్ ఉత్సవస్సుధియామేవం హన్తా దుర్మేధసాంన తు ఇతి) సజ్ఞాదిత్యత్ర సజ్ఞమం ప్రాప్యేత్యస్మిన్నర్థే కర్మణిల్యబ్ లోపేపఞ్చమీ. అతీరసంసజ్ఞాదితి తీరసజ్జమ ప్రాపయ్యేత్యస్మిన్నర్థే సైవ పఞ్చమీ. నఞస్తు క్రియయా సంబధ్యమానత్వేన-సామర్థ్యవిగమకత్వా దసూర్యం పశ్య ఇతివత్సమాసః. ౩౩॥

తా॥ ఈకావ్యమునిరర్థకమని శంకించుచున్నారు.—యమకశ్లోకమునకు పదవిభాగము జేసి యర్థము తెలిసికొనుట గొప్పకష్టతరముగాన దీనియందు బుద్ధికిఁ బ్రీతికలుగదు; అట్టికష్టతరమైనకావ్యముఁజేసి పండితులనాయాస పెట్టుటచే మనకేమియు బ్రయోజనములేదు గాన నీకావ్యమునిరర్థకమనగా. ౩౩.

అవ॥ తత్రపరిహార ఉచ్యతే॥

మూ॥ ధీమత్సు రతిం యమకాత్కాఞ్చన మన్యే సముత్సు కారణతః ।
యత్నేపిననులభన్తే కాఞ్చనమన్యే సముత్సుకా రణతః ॥ ౩౪॥

ప-వి॥ ధీమత్సు, రతిమ్, యమకాత్, కాంచన, మన్యే, సముత్సు, కారణతః, యత్నే, అపి, నను, లభన్తే, కాఞ్చనమ్, అన్యే, సముత్సుకాః, రణతః. ౩౪.

వ్యా॥ (ధీమత్స్వితి) ధీమత్సు-బుద్ధిమత్సు, సముత్సు – సదా సహర్షేషు, సత్యపిప్రయత్నే-బుద్ధిప్రయాసే, యమకాత్కారణాత్, కాంచనాఽపూర్వాంరతిం సంభవన్తీంమన్యే. కింయత్నసాధ్యేప్వపిప్రీతిస్సంభవతి? ఓమితిబ్రూమః. అన్యేహి కేచిత్సమ్యగుత్సుకాస్సన్తః రణాత్-యుద్ధాదేవ, మహతోయత్నాత్, కాఞ్చనమ్-స్వర్ణమ్, లభన్తే నన్వితిప్రసిద్ధౌ. కాఞ్చనగ్రహణస్యోపలక్షణార్థత్వా ద్గోభూహిరణ్యాది ప్రాప్త్యుత్థాం ప్రీతిం లభన్త ఇత్యర్థః కారణత ఇత్యత్ర, (౧) ''అపాదానే చాహీయరుహోః'' ఇతి తసిః. అయమభిప్రాయః-యద్యపియమకభేదనే మన్దబుద్ధయఃఖిద్యేరన్; తథాపి ధీమతాం యమకేష్వభిన్నాకారశబ్దేషు భిన్నా

* కుణ్డలితగ్రన్థః అత్రత్యశ్లోకచతుష్టయేష్వపినద్గిద్ధః. అనన్వితశ్చ.
(౧) పాణి ౫. ౪. ౪౫.

కాఠాన్యోపలమ్భనజా ప్రీతిర్విద్యతే. తత్రయద్యపి కశ్చిద్యత్నోఽస్తి; తథాపి సర్వస్య ప్రీతిసాధనస్య యత్నసాధ్యత్వాన్న యమకస్యైవాఽసౌ దోషః. మన్దబుద్ధీనాంచాఽన్యేష్వపి సన్దర్భేషు భూయానేవ ఖేదః. తత్రాఽపి తేషాంవ్యాఖ్యానతః ప్రతిపత్తిః, యమకేఽపి తథాభవిష్యతీతి; తదేవంధీమతామనుభావ్యోయమకజ ఏవ; నకశ్చిదన్యోరసోఽస్తి. రసాన్తరాణ్యపి కావ్యాన్తరస్థాని నిబధ్య కవిసామర్థ్యాదావిష్క్రియమాణాని ధీమతామ్ యమకేఽనుభావ్యాన్యేవ. 3౪॥

తా॥ దానికి పరిహారము —యమకకావ్యమును నవ్వయించుట కష్టమయినప్పటికిని, కష్టతరమయిన యుద్ధమందు వెళ్ళిశత్రువులనుజయించి రాజ్యాదులను సంపాదించి సంతోషించువారివలె నిట్టికావ్యమందు కుతూహలముగలి వారికిఁ దీనియందు బ్రీతికలుగును గాన వ్యర్థము కాదు. 3౪.

అవ॥ కావ్యకారాస్తు దణ్డ్యాదయో యమకాదీన్ దుష్కరాననుజానతే, భామహస్తు తన్నమృష్యత్యేవ భామహాపఖ్యేణా మనాదరణీయత్వాద్యమకస్య సర్వజనభోగ్యత్వ మస్య కావ్యస్య నస్యాత్ -తత్రోచ్యతే॥

మూ॥ గీర్ష్విహ దీపార్కేన్దుజనానారీతిప్రభాసమానాసు ।
చిత్రాః ప్రజాసు రుచయో నా నారీతి ప్రభాసమానాసు॥ 3౫॥

ప-చ్ఛే॥ గీర్షు, ఇహ, దీపార్కేన్దుజనానారీతిప్రభాసమానాసు, చిత్రాః, ప్రజాసు, రుచయః, నా, నారీ, ఇతి, ప్రభాసమానాసు. 3౫.

వ్యా॥ (గీర్ష్వితి) ఇహలోకే, గీర్షు-వాక్షు, మన్దత్వమహత్త్వమృదుత్వఖరత్వశీతలత్వాదిభిర్గుణైర్దీపాదిత్యచన్ద్రజాభిర్నానావిధరీతిభిః, ప్రభాభిః, సదృశీషూపజాయమానాః ప్రజాసురుచయః, చిత్రాః-విలక్షణాకారాః, భవన్తి. నసర్వాసు సర్వాసాం ప్రజానాంరుచయో భవన్తీత్యర్థః. కీదృశీషుప్రజాసు - (నానారీతిప్రభాసమానాసు) నా - పురుషః, నారీ-స్త్రీ, ఇతి-ఇత్థమ్, ప్రభాసమానాసు-ప్రఖ్యాపయమానాసు, అయమభిప్రాయః. నకేవలమస్యైవకావ్యస్య సర్వజనభోగ్యత్వాభావః; సర్వా

స్వపి వాత్సు భిన్నరుచీనాం భిన్నరతీనాం ప్రజానాం యస్య యత్ర రుచిస్స ఏవ తస్య జ్ఞే, నే తర ఇతి సర్వభోగ్యత్వం కస్యచిదపిప్రబన్ధస్య న సంభవతీతి నాఽనై న్యవదోషః॥ 3౫॥

తా॥ లోకమునందుఁ బ్రాణులనేక విధములయిన స్వభావములుగల వారయియున్నారు. ఒక్కొకవిధమైనకావ్యమందొకొకనికి నానందము కలుగునే కాని యందఱికినొక కావ్యమందానందము కలుగదు. కొందఱు ఉపేక్షింతురనియెడిదోషము అన్ని కావ్యములకు నున్నది. 3౫.

మూ॥ తత్కస్యచి ద్యమకగా ప్రతిభా నుభవే దివానిశం కమితా ।
స్యాదేవ యథా పద్మః ప్రతిభాను భవే దివానిశం కమితా ॥ 3౬॥

ప-వి॥ తత్, కస్య, చిత్, యమకగా, ప్రతిభా, అనుభవే, దివానిశమ్, కమ్, ఇతా, స్యాత్, ఏవ, యథా, పద్మః, ప్రతిభాను, భవేత్, ఇవ, అనిశమ్, కమితా. 3౬.

వ్యా॥ (తత్కస్యేతి) కస్యచిత్ప్రతిభా-బుద్ధిః, యమకగా - యమకంప్రాప్తవతీ. దివానిశంతస్యాఽనుభవే, కమ్-సుఖమ్, ఇతా-ప్రాప్తా, స్యాదేవ, నతుఖిద్యతే. యథాహి-పద్మః- పఙ్కజమ్, అనిశమ్ సదా, ప్రతిభాను-ఆదిత్యంప్రతి, కమితా-కామయితా, భవేదివ, తద్దర్శనేవికసనాత్తం ప్రతికామయితేవభవతి యథా, తథేత్యర్థః. యమకస్యఖరరూపత్వేపి, ఖరరూపాఽఽదిత్యసక్తపఙ్కజవత్ కస్యచిద్బుద్ధిర్యమకసంసక్తాస్యాదేవేత్యభిప్రాయః. దివానిశమితి దివాచనిశాచేతి విగృహ్య (౧) "తిష్ఠద్గుప్రభృతీనిచ" ఇత్యవ్యయీభావః. పద్మ ఇతిజలజవిషయః-పద్మశబ్దః ఉభయలిఙ్గతయాఽర్ధర్చాదిష్వనుశిష్యతే-తేనపుల్లిఙ్గత్వమ్. ప్రతిభాన్వితి(౨) "లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్యే" ఇత్యవ్యయీభావః. కమితేతి (3) "అయాదయ ఆర్ధధాతుకేవా" ఇతి పక్షేకమేర్ణిజ్ నివృత్తిః. 3౬

తా॥ గాన, తీక్ష్ణమయిన సూర్యునిజూచి కమల మెట్లానందించుచున్నదో. అట్లనే కష్టతరమైనయీయమక కావ్యమందుగూడ గొందఱానందము ననుభవింతురు,

(౧) పాణి. ౨. ౧ ౧౭. (౨) పాణి. ౨. ౧. ౧४.
(3) పాణి. 3. ౧. 3౧.

అవ॥ పరైస్త్రిభిశ్శ్లోకైరస్య కావ్యస్యనిబన్ధుర్మమ జనపదాభిజనజననీతాత నామధేయస్వ నామధేయాదిసఙ్కీర్తనేన కావ్యస్యాఽఽదరణీయతోచ్యతే॥

మూ॥ యః ప్రాత శ్శ్రీరఙ్గసదామోదరతః కవేరజాయతతీర్థాత్ ।
కూరాభిజనాద్యో వా దామోదరతః కవే రజాయత తీర్థాత్ ॥౩౭॥

ప-వి॥ యః, ప్రాతః. శ్రీరఙ్గసదామోదరతః, కవేరజాయతతీర్థాత్, కూరాభిజనాత్, యః, వా, దామోదరతః, కవేః, అజాయత, తీర్థాత్. ౩౭.

వ్యా॥ (యః ప్రాత ఇతి)(యః కవేరజాయతతీర్థాత్ ప్రాతః) కవేరజా-కావేరీ, తస్యాస్సంబన్ధినః, ఆయతాత్ - అతిమహతః, తీర్థాత్ సేవితాత్ప్రాతః, (శ్రీరఙ్గసదామోదరతః) మోదః-హర్షః, సచ్ఛబ్దః పూజావచనః ; పూజ్యమానః ఆమోదః - సదామోదః, శ్రీరఙ్గసంబన్ధిసదామోదరతః. అఖిలభువనభవన నిర్మాణనర్మణో నిజకీర్తిమాత్ర నివర్తిత సంసారావర్తగర్తపరివర్తన మహార్తికస్యాఽనవధికాతిశయాఽసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణగణస్య క్షీరార్ణవనికేతనస్య భగవతో లక్ష్మీపతేస్సాక్షాన్నివాసభూత శ్రీరఙ్గనామధామదివ్యభవనసక్త ఇత్యర్థః. కిఞ్చ, (కూరాభిజనాత్) అభిజనో నామ - సన్తానవర్తిభిః పూర్వపురుషై శ్చిరకాలాధ్యుషితో దేశ ఉచ్యతే; కూరాఖ్యో గ్రామః అభిజనో యస్య స తథోక్తః. తస్మా ద్దామోదరతః - దామోదరనామధేయాత్, కవేః-ప్రాజ్ఞాత్, (తీర్థాద్యో వా అజాయత,) తీర్థశబ్దో విద్యాసంప్రదాయ ప్రవర్తకగురౌ రూఢః పూర్వస్తు తీర్థశబ్దః పవిత్రముదక మవతారం వాఽభిధత్తే. దామోదరత ఇత్యత్ర (౧)“ అపాదానేచాహీయరుహోః” ఇతి తసిః॥ ౩౭॥

తా॥ శ్రీరంగ వాసమందును కావేరీస్నానమందు నెవరు సంతుష్టమనస్కులై యున్నారో; అనేకతరములుగా నివసించుచున్న కూరమనియెడి దివ్యదేశమందలి దామోదరకవులకు పుత్రులయి యవతరించి వారికి శిష్యులయిన వారెవరో; ౩౭.

(౧) పాణి. ౫, ౪. ౪౫.

మూ॥ రామాపరనామాసావాచార్యో యస్య తాత ఇత్యోజః।
యేన స కృష్ణో నిర్భయవాచార్యో యస్య తాత ఇత్యోజః॥ ౩౭॥

ప-వి॥ రామాపరనామా, అసౌ, ఆచార్యః, యస్య, తాతః, ఇతి, ఓజః, యేన, సః, కృష్ణః, నిర్భయవాచా, అర్యః, యస్య, తా, అతః, ఇత్యః, అజః. ౩౭.

వ్యా॥ (రామాపరనామేతి) కిఞ్చ - రామాపరనామా - రామ ఇత్యపరనామ యస్య సతథోక్తః, అసౌ-దామోదరాహ్వః, తాతః-పితా, స ఏవ, ఆచార్య ఇతియస్య ఓజః-కీర్తిః; కిఞ్చ-అతః-అస్మాత్ తత్పుత్రత్వత చ్ఛిష్యత్వరూపాత్, నిర్భయ వాచా, యస్య తా - యత్నం కుర్వతా, యేన అర్యః-స్వామీ, అజః-జన్మాదిరహితో భగవాన్ హరిః, ఇత్యః - ప్రాప్తుం శక్యో భవతి. నిర్భయవాచేతి-నిర్భయా - భయరహితా, వాగ్యస్యేతి బహువ్రీహిః. (౧)"స్త్రియాః పుంవత్" ఇత్యాదినా పూర్వపదస్య పుంవద్భావః. భగవానిత్య ఇత్యర్థే స్వస్య నిర్భయవాక్త్వే చ దామోదరార్యస్య పుత్రత్వం తచ్ఛిష్యత్వం చ హేతురిత్యర్థః అర్య ఇతి-(౨)"అర్యః స్వామివైశ్యయోః" ఇతి స్వామిపర్యాయతయా నిపాతితః. యస్యతేతి-(౩) "యసు ప్రయత్నే" ఇత్యస్మాచ్ఛతృప్రత్యయే శ్యని చకృతే తృతీయా. ఇత్య ఇతి-(౪) "ఏతిస్తుశా" ఇత్యాదినా క్యపి తుకి చ రూపమ్॥ ౩౭॥

తా॥ శ్రీరామపండితులని తిరునామముగల దామోదరకవులకు శిష్యులై పుత్రులయియుండుటచేత నిర్భయులై సర్వేశ్వరుని స్తోత్రముఁజేసి పొందినవారెవరో! ౩౭.

మూ॥ స శ్రీవత్సాఙ్కస్సంయస్య శ్రీరఙ్గనాథశేషస్వః।
ఇదమకృతాశ్రిత్యహరిం యస్య శ్రీరఙ్గనాథశేషస్వః॥ ౩౮॥

ప-వి॥ సః, శ్రీవత్సాఙ్కః, సంయస్య, శ్రీరఙ్గనాథ శేషస్వః, ఇదమ్, అకృత, ఆశ్రిత్య, హరిమ్, యస్య, శ్రీః, అఙ్గనా, అథ, శేషః, స్వః. ౩౮.

(౧) పాణి. ౬, ౩. ౩౪. (౨) పాణి. ౩. ౧. ౧౦౩.
(౩) దివాది. ౧౦౪. ఫ్లర. అక-సేట్. (౪) పాణి. ౩. ౧. ౧౦౯.

వ్యా॥ (స ఇతి) ఏవంప్రకృతవిశేషణవిశిష్టః సః - శ్రీవత్సాఙ్కనామధేయః, రఙ్గనాథశేషస్వః. భగవతః శ్రీరఙ్గనాథస్య, శేషభూతానాం తద్దాసానాం స్వభూతః - ఆత్మీయః, తద్దాసదాస ఇత్యర్థః. ధనవాచీ వా. శ్రీరఙ్గనాథశేషభూత ఆత్మాయస్యేతి బహువ్రీహిః. అస్య హి కావ్యస్య కర్తా కవిః, శ్రీరఙ్గనాథేన కథానాయకేన విశేషేణ పరిగృహీతస్తద్దివ్యాఙ్ఘ్రిలబ్ధ శ్రీపరాశరాఖ్యాఽపరనామధేయస్తాదృశ మహద్భిర్దురధిరోహాం పదమధిరూఢోఽభూత్; స శ్రీవత్సాఙ్కః సంయస్య - సమ్యగ్యత్నం కృత్వా, హరిం కథానాయకత్వేనాఽఽశ్రిత్యేదం కావ్యమకృత. కీదృశం హరిం సమాశ్రిత్యేతి చేత్ తదుచ్యతే - యస్యాఽఙ్గనా శ్రీః; అథచ యస్య చ శేషః స్వః - ఆత్మీయః, శేషాఖ్యో నాగరాజః. జ్ఞాతివాచీ చైష స్వశబ్దః. శేషో హి బలభద్రనామా కృష్ణస్య సహజో జ్ఞాతిరభవత్. అకృతేతి లుఙాత్మనేపదమ్. (౧) "హ్రస్వాదఙ్గాత్" ఇతి సిచో లోపః - కర్తృనిర్దేశమాత్రతాత్పర్యాత్పురస్సదర్థత్వాఽవిష్కారానాస్థయా ప్రథమపురుష ప్రయోగః ॥

తా॥ శ్రీరంగనాథునికి దాసుఁడైన యట్టికూరత్తాళ్వాను, బలరామునికిఁ దమ్ముఁడై యవతరించిన శ్రీకృష్ణుఁడైన శ్రియఃపతికై యీకావ్యమునురచియించెను.

అవ॥ పరైస్త్రిభిశ్శ్లోకైః ప్రతిపత్తృజనాను రఞ్జనాయాఽఽత్మనిన్దా పురస్సరేణాఽనౌద్ధత్యప్రకాశనేన కిఞ్చిచ్చోద్యముద్భావ్య నిరాక్రియతే. తత్ర త్రిభిరర్ధైశ్చోద్యమ్, త్రిభిస్తుతత్పరిహారః ॥ ౩౯ ॥

మూ॥ వాక్షుక్షుద్రాసు హి నః కా వాచా ముద్ధతా దృశ్యా ।
జాయేత నవా విదుషాం కావాచా ము ద్ధ తాదృశ్యా ॥ ౪౦॥

ప-వి॥ వాక్షు, క్షుద్రాసు, హి, నః, కా, అవాచామ్, ఉద్ధతా, దృశ్యా, జాయేత, న, వా, విదుషామ్, కావాచా, ముత్, హా, తాదృశ్యా. ౪౦.

వ్యా॥ (వాక్ష్వితి) అవాచామ్ - నిర్గుణతయా న్యగ్భూతానామ్, నః - అస్మాకమ్, క్షుద్రాసు - నిర్గుణాసు, వాక్షు మధ్యే, గుణవత్తయోద్ధ

(౧) పాణి. ౮, ౨. ౨౭

తద్రూపా,అతఏవ దృశ్యా- దర్శనీయా, కావాగస్తి, నకాచిద పీత్యర్థః. అతస్తాదృశ్యా క్షుద్రయా మదీయయా కావాచా-అల్పవాచా, విదుషాం ముత్-ప్రీతిః, జాయేతనవా - నజాయేతైవేత్యభిప్రాయః. హ-ప్రసిద్ధౌ. అవాచామితి అపూర్వాద్వచ ఇత్యతేః క్విన్నన్తాత్ షష్ఠీబహువచనమ్. దృశ్యే తి(౧)"ఋదుపధాచ్చాక్లపి" ఇతిక్యప్.కావాచేతి ఈషదర్థవిషయస్యకుశబ్ద స్య (౨) "ఈషదర్థేచ" ఇతికాదేశః ॥ ౪౦॥

తా॥ తమనైచ్యము ననుసంధించుచున్నారు.—నేనుగుణహీనుఁడను, నావాక్ఫలత్వన్తము నీరసములయినవి; ఇట్టికువచనములను జూచిపండితులు సంతోషింపరు,౪౦.

మూ॥ కావ్యేనాతో హాస్యో మన్మహి మానేన విశ్వస్య।
నేతి హరికీర్తిజేనామన్మహి మానేన విశ్వస్య॥ ౪౧॥

ప-వి॥ కావ్యేన, అతః, హాస్యః, మన్మహిమా, అనేన, విశ్వస్య, న, ఇతి, హరికీర్తిజేన, అమన్మహి, మానేన, విశ్వస్య. ౪౧.

వ్యా॥ (కావ్యేతి) అతః - అస్మాకర్తృత్వాత్కారణాత్, అనేన-ఈదృశేన,కావ్యేన, మన్మహిమా-మదీయం మహత్త్వమ్,విశ్వస్య-సర్వస్య, లోకస్య, హాస్యోభవేత్. అత్రాయంపరిహారః-(నేత్యాది.హరికీర్తిజేన-భగవత్సంకీర్తనాజ్జాయమానేన, మానేన-పూజనేన, విశ్వస్య-విస్రమ్భం కృత్వా పూర్వోక్తంనేత్యమన్మహి అయమభిప్రాయః - యద్యపివయం క్షుద్రాః; అస్మద్వాచోఽపిస్వతః క్షుద్రాః; తథాపీహకావ్యే భగవత్సంకీర్తనాత్మకే తజ్జమ్మానమస్తి; తేన జాతవిస్రమ్భా వయం తచ్చోద్యం నాస్తీతిపూర్వమేవాఽమన్మహీతి. అమన్మహీతి మనోతేర్లఙ ఉత్తమపురుష బహువచనమ్. తనాదిత్వాదుప్రత్యయః.(౩) "లోపశ్చాస్యాన్యతరస్యాం మ్వోః" ఇతి ఉకారలోపః. మానేనేతి (౪) "మానపూజాయామ్" సుఙన్తః. విశ్వస్యేతి విపూర్వాత్ (౫) "శ్వసప్రాణనే" ఇత్యస్మాత్క్త్వాప్రత్యయేల్యబాదేశః॥ ౪౧॥

---

(౧) పాణి 3. ౧. ౧౧౦. (౨) పాణి ౬. 3. ౧౦౫.
(3) పాణి ౬. ౪. ౧౦౭. (౪) చురాది ౧౧౦.ఉభయ. సక. సేట్.
(౫) అదాది. ౬౦. పర. అక. సేట్.

తా॥ ఇట్టి నేను కావ్యము జేసినయెడల నన్ను లోకమంతయు పరిహాసము జేయఁజన నితలంపవలదు, ఈకావ్యము భగవద్గుణమును వర్ణించుచున్నదిగాన దీనిని లోకులు మెచ్చుకొనుదురు. ४१.

అవ॥ పూర్వము క్తచోద్యాభావే కారణా న్తరమిదముచ్యతే ॥

మూ॥ పితరం రామాహ్వాం గురు మాఙ్గీరస మఞ్జసా నూనమ్ ।

ఉపసన్నం నోపేయా న్మాం గీ రసమఞ్జసా నూనమ్ ॥ ४२॥

ప-వి॥ పితరమ్, రామాహ్వమ్, గురుమ్, ఆఙ్గీరసమ్, అఞ్జసా, అనూనమ్, ఉపసన్నమ్, న, ఉపేయాత్, మామ్, గీః, అసమఞ్జసా, నూనమ్. ४२.

వ్యా॥ (పితరమితి) ఆఙ్గీరసమ్-ఆఙ్గీరస ఋషేర్గోత్రజాతమ్, గుణైః అనూనమ్-అవికలమ్, రామాహ్వాంనుమ పితరం గురుమ్, ఉపసన్నమ్. విద్యాగ్రహణాయోపసర్పితవ న్తమ్, మామ్, అసమఞ్జసా- అసమీచీనా, క్షుద్రాగీః, నూనమ్, అఞ్జసా-క్షిప్రమ్, నోపేయాత్-నప్రాప్నుయాత్, ఆఙ్గీరసమితి తద్ధితవిషయే (౧) "అన్యేషా మపి దృశ్యతే" ఇతిదీర్ఘః. కావ్యస్యవిషయమాహాత్మ్యాత్తదనుగుణ సన్దర్భకరణ యోగ్యతయా విశేషయుక్తత్వాచ్చ మమపూర్వోక్తం చోద్యం నావతరతీత్యర్థత్రయస్యాఽర్థః.

తా॥ సకల గుణసంపన్నులయిన శ్రీరామపండితులనెడి మాతండ్రిగారివద్ద నేను విద్యాభ్యాసముఁజేసినవాఁడనుగాన నాకవిత్వమును శ్లాఘ్యముగానుండునేకాని యసంగతముగానుండదు. ४२.

అవ ॥ అథ సన్దర్భవ్యసనభాజిష్వప్యసన్దర్భ గుణాఽవిష్కరణతత్పరాః పరగుణాఽసహిష్ణూన్ప్రతి నిర్మత్సర మనుశిష్యతే॥

మూ॥ హేకవినికాయ జహి హృది మత్సరసంబన్ధ మవధేహి ।

దూష్యే స్త్వమేవ తచ్ఛృణు మ త్సరసం బన్ధ మవధేహి॥ ४३॥

ప-వి॥ హే, కవినికాయ, జహి, హృది, మత్సరసంబన్ధమ్, అవధేహి, దూష్యేః, త్వమ్, ఏవ, తత్, శృణు, మత్, సరసమ్, బన్ధమ్, అవధేహి. ४३.

(౧) పాణి. ౬. ౩. ౧౩౭.

వ్యా ॥ (హేకవీతి) హేకవినికాయ - కవిసమూహ ! హృది-హృదయే,(మత్సరసంబన్ధమ్) మత్సరస్య-పరగుణాఽసహిష్ణుత్వ లక్షణస్య, సంబన్ధమ్, జహి-తస్యవధం కుర్విత్యర్థః. తస్యమత్సరసంబన్ధస్య, అవధే-హననాభావేసతి, త్వమేవదూష్యః; దోషవానేవమన్తః, నపునర్నిర్దోషోఽస్మాదృశాం ప్రబన్ధోదూష్యేత్; మత్సరస్య విషయదోషత్వాభావాత్. తస్మాన్నిర్మత్సరోభూత్వా, సరసమ్-నానావిధరసయుక్తమ్, ఇమమ్,బన్ధమ్-ప్రబన్ధమ్,మత్ -మత్సకాశాత్, శృణు; తదర్థమవధేహి-అవధానంకుర్విత్యర్థః-జహీతిహన్తే ర్లోణ్మధ్యమపురుషైకవచనమ్.(౧) "హన్తే ర్జః" ఇతి జాదేశః-మదితి అపాదానేపఞ్చమీ" (౨) శేషేలోపః" - అవధేహీత్య వపూర్వాద్ధాఞ్ ధాతో ర్లోణ్మధ్యమ పురుషైకవచనమ్. (3) "ఘ్వసోరేద్ధావభ్యాసలోపశ్చ" ఇత్యేకారాభ్యాసలోపౌ॥ ౪౩॥

తా ॥ ఓకవులారా ! మీరుమాగ్రంథ విషయమయి యసూయఁబడవలదు; అట్లు చేసినట్టయిన మాగ్రంథమున కేమియుందోషములేదు. లోకులుమిమ్ములనే వీరసూయాపరులని నిందింతురుగాన నసూయనువదలి యీసరసకవిత్వమును వినుఁడు. ౪౩.

మూ॥ త్వయి సతి నను గౌ రనుభవశక్తే స్తు పరాశరవ్యాసౌ ।
మమ దేశికౌ హ్యపత్యే శక్తేస్తు పరాశరవ్యాసౌ॥ ౪౪॥

ప-వి॥ త్వయి, సతి, నను, గౌః, అనుభవశక్తే, అస్తు, పరా, అశరవ్యా,అసౌ, మమ; దేశికౌ, హి, అపత్యే, శక్తేః, తు, పరాశరవ్యాసౌ. ౪౪.

వ్యా॥ (త్వయిసతీతి) స ఏవ కవినికాయో బోధ్యతే. సరసస్యాఽస్యబన్ధస్యాఽనుభవశక్తే త్వయి సతి-విద్యమానే, అసౌ, పరా-ఉత్కృష్టా, గౌః-వాక్, నాఽశరవ్యాఽస్తు-నిర్లక్ష్యా మాభూదిత్యర్థః. కుతోఽస్యా ఉత్కృష్టత్వమ్? తత్రోచ్యతే - మమహి- భగవత్కథాయామస్యాం నిబన్ధుమ్పారీప్సమానస్య, దేశికౌ-మార్గదర్శకౌ, శక్తేరపత్యే పరాశరవ్యాసౌ మహర్షీ; అత స్తదాదిష్టమార్గ ప్రవృత్తేయం వాగు

(౧) పాణి. ౬. ౪. ౩౬. (3)పాణి. ౬. ౪. ౧౧౯.
(౨) పాణి. ౭. ౨. ౯౦.

త్కృష్టైవ. శక్త్యాఖ్యస్య ఋషే ర్వసిష్ఠపుత్రస్యాఽపత్యం పరాశరః. వ్యాస హితస్యాఽప్యపత్య త్వమ్(౧) "ఏకోగోత్రే" ఇత్యత్ర ప్రదర్శితమ్. తేన వ్యాసస్యాఽపి శక్తిం ప్రత్యపత్యత్వమ స్త్యేవ. అపత్య శబ్దస్యాఽవిశిష్టలిఙ్గత్వాత్పరాశరవ్యాసావపత్యే ఇతిభిన్నలిఙ్గయోరన్వయోపపత్తిః. పరాశరవ్యాసావిత్యభ్యర్హితత్వాత్ పరాశరశబ్దస్య పూర్వనిపాతః. ౪౪.

తా॥ మిక్కిలి గొప్పవారయిన వ్యాస పరాశరమహర్షులచే నుపదేశింపఁబడిన మార్గము ననుసరించి నేనీ కావ్యమును రచియించితిని గాన నత్యుత్కృష్టమయిన నీకావ్యమును మీరనాదరింపక వినవలెను. ౪౪.

అవ॥ భవతు తావ ద్విషయ లక్షణ వైలక్షణ్యవ త్త్వాత్, గురుపుత్ర కృతత్వేన సుశిక్షితత్వాత్, అభ్యస్తశాస్త్రార్థత్వాత్, ప్రతిపిపాదయిషితేచ విషయే పరాశరాదిమునిజనమార్గానుసారిత్వాచ్చ లౌకికా న్ప్రతి త్వాదరణీయత్వ మస్య నిబన్ధస్య; తదాపి కరతల నిలీనాఽఽమలకవద వికలమవలోకిత సకలపదార్థసార్థస్య నిఖిలగుణదోషయాథాత్మ్యవేదినో నిత్యనిర్దోషస్య పరమపురుషస్య పరిమితమన్త క్షుద్రజ్ఞానవిషయా నిస్స్నేహా మదీయా వాక్ ప్రీణనీ స్యాత్; తదేత దనేనోచ్యతే॥ ౪౪॥

మూ॥ కథ మిమ మియా దియం గీ ర్మాయయా సా దేవ మేతావత్ ।
ప్రీణీయా త్కృపయా మా మాయాసా దేవ మే తావత్॥ ౪౫॥

ప-వి॥ కథమ్, ఇమమ్, ఇయాత్, ఇయమ్, గీః, మాయయా, సా, దేవమ్, ఏతావత్, ప్రీణీయాత్, కృపయా, మామ్, ఆయాసాత్, ఏవ, మే, తావత్. ౪౫.

వ్యా॥ (కథమితి) సేయమ్-ఈదృశీ, మే గీః, మాయయా - కపటా, అవఞ్చనం తమిమంకల్యాణగుణం దేవమ్, కథమియాత్ - నకథఞ్చిదిత్యర్థః. స్నేహవిరహిత్వమత్ర గిరో మాయాత్వమభిప్రేతమ్. ఏతావ దేవాఽస్మాకం సమారమ్భస్యాఽఽలమ్బనమ్. కియదితిచేత్ -అయం భగవాన్ దయానిధిత్వాన్మమైతత్కావ్యవిషయాఽఽయాసాదేవ తావ త్సంభవన్త్యాకృపయా

(౧) పాణి. ౪. ౧. ౯౩.

మహాం ప్రీణీయాత్. తత్ప్రీణనార్థఞ్చ ప్రవర్తమానస్య మే కిం గుణాన్తరైః ప్రయోజనమ్? ప్రత్యుత నిర్గుణత్వమేవాఽఽదయాసాధిక్యహేతుః తదేవచకృపాద్వారేణ తస్యప్రీతిహేతురితినాఽనర్థభారమ్భ ఇత్యర్థః॥

తా ॥ ఈకావ్యమందుఁగొన్ని గుణములను జూచి స్వల్పజ్ఞానముగల లోకులు సంతోషింతురుగాక. అయినను సర్వజ్ఞుఁడయిన సర్వేశ్వరుఁ డీకావ్యమందున్న దోషములనెఱుఁగునుగాన వాఁడెట్లు సంతోషించుననఁగా వానివిషయమయి కావ్యము రచించెదనని యారంభించి, దానికి సామర్థ్యములేక శ్రమపడుచున్న నన్నుఁ జూచి నావిషయమయి యింతశ్రమపడుచున్నాఁడే యనినాయందుఁగృపఁజేసిసంతోషించును.

అవ॥ తదేవ మారభ్యమిదం కావ్య మిదానీ మారభ్యతే॥

మూ॥ పూర్వం కిల భూమి రియం సదా నవానీతి సాధ్వసంబాధమ్।
తిష్ఠన్త్యథాభిపేదే సదానవానీతిసాధ్వసంబాధమ్॥ ౪౯॥

ప-వి॥ పూర్వమ్, కిల, భూమిః, ఇయమ్, సదా, నవా, అనీతి, సాధు, అసమ్బాధమ్, తిష్ఠన్తీ, అథ, అభిపేదే, సదానవానీతి సాధ్వసమ్, బాధమ్ ౪౯.

వ్యా॥ (పూర్వమితి) కిలశబ్ద ఐతిహ్యే, పూర్వమ - కంసాదీనాముత్పత్తేః ప్రాక్, సదా-సతతమ్, భూమిరియమ్ నవా - అసురాద్యుపద్రవరహితత్వేనాఽభినవరూపా, శాన్తిమతీసతీ,అనీతి-ఉపద్రవరహితమ్, సాధు-సుష్ఠు, అసంబాధమ్ - అసజ్జనసమ్మర్దరహితంచతిష్ఠన్తీ, అథ - పశ్చాత్, కంసాద్యుత్పత్త్యుత్తరకాలమ్, బాధమ్-పీడామ్, అభిపేదే - ప్రాప్తవతీ. కీదృశంబాధమ్ - (సదానవానీతిసాధ్వసమ్) దానవానామ్ - కంసాదీనామసురయోనీనామ్, అనీతిః - అనయః, తదాయత్తేనసాధ్వసేన-హృదయకమ్పనేన, సహితమిత్యర్థః; దానవానామనీతిర్దానవానీతిః, తజ్జం సాధ్వసం దానవానీతి సాధ్వసమ్. శాకపార్థివవత్సమాసః.తతో దానవానీతిసాధ్వసేన సహవర్తత ఇతివిగృహ్యతే, (౧) "తేనసహేతితుల్యయోగే" ఇతిసమాసః,(౨) "వోపసర్జనస్య" ఇతిసహస్యసభావః. పూ

(౧) పాణి. ౨. ౨. ౨౮. (౨) పాణి. ౬. ౩. ౮౨.

ర్వార్థే అనీత్యాదిపదత్రయమ్ స్థితిక్రియావిశేషణమ్. బాధశబ్దస్య ఘఙన్తత్వేన పుల్లిఙ్గత్వమ్॥ ౪౬॥

తా॥ ఇదిమొదలు కథనారంభించుచున్నారు-కంసాది దుష్టవర్గములు జన్మింపక మునుపు భూమియేవిఘ్నమయిన బాధయులేక సుఖముగానుండెను. కంసాదులు జన్మించిన వెనుక నసురప్రకృతులయినవారి యనీతిచేమిక్కిలి బాధను బొందెను. ౪౬.

మూ॥ సా వద దేత్య సురసభ మనలమరుద్ధరయమవృషాఢ్యమ్ ।
భర్తు మహం బల మాసుర మనల మరుద్ధరయ మవృషాఢ్యమ్॥

ప-వి॥ సా, అవదత్, ఏత్య, సురసభమ్, అనలమరుద్ధరయమవృషాఢ్యమ్' భర్తుమ్, అహమ్, బలమ్, ఆసురమ్, అనలమ్, అరుద్ధరయమ్, అవృషాఢ్యమ్. ౪౭.

వ్యా॥ (సావదదిత్) (అనలమరుద్ధరయమవృషాఢ్యమ్) అనలేన - అగ్నినా, మరుతా - వాయునా, హరేణ - రుద్రేణ, యమేన- వైవస్వతేన, వృష్ణా-ఇన్ద్రేణ, అన్యైశ్చదేవగణైః ఆఢ్యమ్-సమృద్ధమ్, సురసభమ్-సురాణాంసభామ్, ఏత్య-ప్రాప్య, సా-భూమిః, భూమేరధిష్ఠాత్రీ భూదేవతా, ఏవమవదత్. ఉత్తరార్ధప్రభృతి భూమేర్వాక్యమ్. ఆసురమ్ - అసురసంబన్ధి,బలమ్-సేనామ్,భర్తుమ్, అహమ్, అనలమస్మి-అసమర్థాఽస్మి. కీదృశంబలమ్-అరుద్ధరయమ్- సురైరప్యప్రతిరుద్ధవేగమ్,అవృషాఢ్యమ్-అధర్మేణ సమృద్ధమ్. సురసభమితి (3) "సభా రాజామనుష్యపూర్వా" ఇతి నపుంసకలిఙ్గత్వమ్ అనలమితిపద ముత్తరార్ధగతమ్,అలంశబ్దేననిపాతేన నఞ్ సమాసః॥ ౪౭॥

తా॥ అప్పుడా భూదేవతయిన్ద్రాదులచే నిండియున్న దేవసభకువెళ్ళి చెప్పినది. అదేమనఁగా—గొప్పబలిష్ఠులయి దుర్మార్గులయినయసురులసైన్యమును నేనుమోయలేను.

మూ॥ నయతి కృపాం నౄన్ హింసాదానంహోహా మోహివిప్రాణామ్ ।
లుప్యతఏవ చసంప్రతి దానం హోహామో హి విప్రాణామ్॥౪౮॥

ప వి॥ నయతి, కృపామ్, నౄన్, హింసాదాన్, అంహః, మోహి, విప్రాణామ్, లుప్యతే, ఏవ, చ, సంప్రతి, దానమ్, హోమ్మ; హి, విప్రాణామ్ ౪౮

(3) పాణి. ౨. ౪. ౨౩.

వ్యా॥(నయతీతి) నయతిరయం ద్వికర్మకః. కృపామితి(౧)*తస్యేప్సితత మంకర్మ, నౄనితి(౨)*అకథితంకర్మ. అంహః-పాప్మా, సోఽత్రనయనక్రియా యాఃకర్తా. నౄన్-మనుష్యాన్, కృపాన్నయత్యంహః. కీనృశాన్ నౄన్-హింసాదాన్-హింసాంఘ్దతఇతిహింసాదాః(౩). ‹ఆతోఽనుపసర్గేకః›› ఇతికః కీదృశమంహః-మోహి-అవశ్యం మోహయతీత్యావశ్యకేణినిః. విప్రాణా మితికృపావిశేషణమ్; విగతప్రాణామ్-ప్రాణశూన్యామ్, వినష్టామ్కృపామ్, నయతి-ప్రాపయతి; యథావినష్టా కృపాభవతి తథాకృత్యేత్యర్థః. ప్రాణామితి (౪) ‹‹ప్రాదిభ్యోధాతుజస్యవా. ఇతిబహువ్రీహిః, గతశబ్ద లోపశ్చ. ఇదానీం అసురాధిష్ఠితాయాం మ. య్యాధర్మః ప్రవర్ధమానః పురుషాన్ హింసాదాన్ కుర్వన్ విప్రాణాం కృపాం తాన్ ప్రాపయతీత్యర్థః. సంప్రతి-ఇదానీమ్, విప్రాణామ్-బ్రాహ్మణానామ్, దానంలుప్యతే; తథాఽన్యేచ ధర్మా లుప్యన్తే. హిశబ్దస్సముచ్చయే॥ ౪౮॥

తా॥ పాపమెక్కువ వర్ధిల్లుచున్నది. మనుష్యులందఱును నిర్దయులయి ప్రాణులను హింసించుచున్నారు. బ్రాహ్మణులు దానము హోమము మొదలయినసత్కర్మములను విడిచిపెట్టిరి. ౪౮

మూ॥ యాన్త్యద్యాధ్యేతారో పారావా రీణసజ్జనతామ్।
యాయాం కథ మసురామ్బుధిపారావారీణసజ్జనతామ్॥ ౪౯॥

ప-వి॥ యాన్తి, అద్య, అధ్యేతారః, అపారావాః, రీణసజ్జనతామ్, యాయామ్, కథమ్. అసురామ్బుధిపారావారీణసజ్జనతామ్. ౪౯.

వ్యా॥ (యాన్తీతి) అస్మిన్కాలే,‹అధ్యేతారః-వేదాధ్యయనేఽధికృతాః త్రైవర్ణికాః, అధ్యయనవిఘ్నైర్వ్యాహతారమ్భాః, అపారావాః ఆరావరహితాః, వేదసంశబ్దనరహితాభూత్వా; (రీణసజ్జనతాంయాన్తి) సజ్జనమ్-ఉద్యోగః,రీణమ్-క్షీణమ్,సజ్జనంయేషాంతే,రీణసజ్జనాః. తద్భావో

(౧) పాణి, ౧, ౪, ౪౯. (౩) పాణి, ౩, ౨, ౩.
(౨) పాణి, ౧, ౪, ౫౧. (౪) పాణి, ౨, ౨, ౨౪, వా.

రీణసజ్జనతా; తాం ప్రాప్నువన్తి. అధ్యయనాదుపరమన్తీత్యర్థః. ఏవంగతే (అసురామ్బుధిపారావారీణసజ్జనతాం కథమహం యాయామ్) అమ్బుధిసదృశా అసురాః ఆసురామ్బుధిః, వ్యాఘ్రాదేరాకృతిగణత్వాత్ (౧) "ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిః" ఇతి సమాసః. పారమ్-పరం తీరమ్, అవారమ్-అర్వాచీనం తీరమ్, (౨) "పారావారే పరార్వాచీ తీరే". ఇత్యమరః. పారావారేగామీ-పారావారీణః, తీరప్రాప్త ఇత్యర్థః, (౩) "అపారవారాత్యన్తానుకామం గామీ" ఇతి ఖః. సజ్జనాః-విద్వజ్జనాః, అసురామ్బుధేః పారావారీణాః-తీరప్రాప్తాః, సజ్జనా యత్రేతి బహువ్రీహిః. తద్భావః అసురామ్బుధిపారావారీణసజ్జనతా; ఏవంరూపత్వం కథమహం యాయామ్, యద్యప్యద్యేతి పదమ్ (౪) "ఇదమోఽశ్ భావో ద్యశ్చాఽహని" ఇతి వచనేనాఽస్మిన్నహనీత్యత్రార్థే వ్యుత్పాద్యతే; తథాఽప్యత్రాఽహ్నః కాలోపలక్షణత్వాదస్మిన్ కాల ఇత్యర్థోఽభిప్రేతః. అధ్యేతృశబ్దశ్చాఽత్రాఽధికారిమాత్రే వర్తతే, నాధీయానేషు; అధ్యయనవిఘ్నస్యోచ్యమానత్వాత్, అపారావా ఇతి ఆరావశబ్దః (౫) "విభాషాఙిరుప్లువోః" ఇతి ఘఞ్. అపగత ఆరావో యేభ్య ఇతి (౬) "ప్రాదిభ్యో ధాతుజస్య వా" ఇతి బహువ్రీహిః. రీణశబ్దః - (౭) "రిఙ్ క్షయే" ఇత్యస్మాద్ధాతోర్నిష్ఠాన్తః (౮) స్వాదయ ఓదితః ఇత్యోదిత్త్వాత్ (౯) "ఓదితశ్చ" ఇతి నిష్ఠానత్వమ్. యాయామితి లిఙుత్తమపురుషైకవచనమ్. అసురామ్బుధిపారావారీణసజ్జనతామిత్యత్ర. తల్ప్రత్యయః. ప్రకృతే బహువ్రీహేరన్యపదార్థస్య భూమేస్స్త్రీత్వేఽపి తాదృగ్రూపస్యాఽవివక్షితత్వాత్ స్త్రీప్రత్యయాభావః ॥ ౪౯ ॥

---

(౧) పాణి, ౨, ౧, ౫౬.
(౨) అమరే వారివర్గే, ౮.
(౩) పాణి, ౫, ౨, ౧౧.
(౪) పాణి, ౫, ౩, ౨౨, వార్తి.
(౫) పాణి, ౩, ౩, ౫౨.
(౬) పాణి, ౨, ౨, ౨౪, వార్తి.
(౭) స్వాది. ౩౮, ౪౪, ఆక.
(౮) పాణి. ౮, ౨, ౪౫, వార్తి.
(౯) పాణి, ౮, ౨, ౪౫.

తా॥ బ్రాహ్మణులు వేదాధ్యయనమును వదలిరి. నాయందు నివసించుచున్న సజ్జను లెప్పుడసురబాధలేకుండ సుఖముగానుండుదురో యందు కుపాయమేమియుఁదోపదేదు,

మూ॥ ఇతి గిర మవద త్సంసది సౌధర్మాణాం క్షమా దీనామ్ ।
ప్రాప్త్యై కిల భూమి ర్యాసౌ ధర్మాణాం క్షమాదీనామ్॥ ౫౦॥

ప-వి॥ ఇతి, గిరమ్, అవదత్, సంసది, సౌధర్మాణామ్, క్షమా, దీనామ్, ప్రాప్త్యై, కిల, భూమిః, యా, అసౌ, ధర్మాణామ్, క్షమాదీనామ్. ౫౦.

వ్యా ॥ (ఇతిగిరమితి) సుధర్మా - దేవసభా, తస్యాంభవాః - సౌధర్మాః; దేవా ఇత్యర్థః. సౌధర్మాణాంసంసది, క్షమా - భూమిః, ఇతి - ఇత్థమ్, దీనాంగిరమవదత్, కీదృశ్యాంసంసది - క్షమాదీనామ్- క్షాన్త్యహింసాదీనాం ధర్మాణామ్, ప్రాప్త్యైభూమిః- ఫలభూమిః, యాఽసౌకిల-ప్రసిద్ధా,తస్యా మిత్యర్థః-ఫలభూమిః-ఆశ్రయభూతా యా ఽసౌ భూమిః. సా ఏవమవదదితి॥ ౫౦॥

తా॥ క్షమాది సకలగుణముల కాకరమైన భూదేవత యీవిధంబున దేవసభయందు దీనోక్తులను బలికెను. ౫౦.

మూ॥ తే మన్త్రియన్త హిత్వా జనార్దనం సర్వదైవ రాజన్తమ్ ।
విద్మ న గతిం కృతాసురజనార్దనం సర్వదైవ రాజన్తమ్॥ ౫౧॥

ప-వి॥ తే, అమన్త్రియన్త, హిత్వా- జనార్దనమ్, సర్వదైవరాజమ్, తమ్, విద్మ, న, గతిమ్, కృతాసురజనార్దనమ్, సర్వదా, ఏవ, రాజన్తమ్. ౫౧.

వ్యా॥ (తేమన్త్రియన్త ఇతి) భూమేర్వాక్యం శ్రుత్వా భూమిగతదైత్య విధ్వంసనోపాయం తే దేవా అమన్త్రియన్త. తేషాంమన్త్రప్రకార ఉచ్యతే - సర్వదైవరాజమ్ - సర్వేషాందైవతానాం నో రాజానమ్, తమ్-లోకవిదితమ్, కృతాసురజనార్దనమ్,సర్వదైవరాజన్తమ్-సర్వస్మిన్నేవకాలేరాజన్తమ్, నిజేనాఽప్రధృష్యేణ తేజసాదీప్యమానమ్, జనార్దనంహిత్వా అన్యాంగతింనవిద్మహే. హిత్వేతి (౧) ‘‘జహాతేశ్చ.

(౧) పాణి, ౭, ౪, ౪౩.

క్తిన్" ఇతిహిరాదేశః. సర్వైదైవరాజమితి (౧) "రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్" ఇతి టచ్సమాసాన్తః విద్మేతి (౨) "విదోలటోవా" ఇతిమసోమాదేశః॥

తా॥ అప్పుడా దేవతలందఱును జేరి యోచించినదేమనఁగా — దేవాధిదేవుఁడయి యసురసంహారకుఁడయి యప్రతిహతతేజోయుతుఁడయిన శ్రీమన్నారాయణునికంటె నన్యుఁడీయాపత్తును దీర్చువాఁడులేఁడు. ౫౧.

మూ॥ అనుదినసముదితసజ్జనగురురేషా పూర్వదేవమాయాసీత్ ।
తేషాం వసతిత్వం తు ధిఙ్ గురు రేషా పూర్వదేవమాయాసీత్ ॥

ప-వి॥ అనుదినసముదితసజ్జనగురురేషా, పూర్వదేవమాయా, ఆసీత్, తేషామ్, వసతిత్వమ్, తు, ధిక్, ఉరుః, ఏషా, పూర్వత్, ఏవ, మా, యాసీత్. ౫౨.

వ్యా॥ (అనుదినమితి) పూర్వదేవాః-అసురాః, తేషాంమాయా-వఞ్చనమ్, సా, (అనుదినసముదితసజ్జనగురురేషాసీత్) రేషః - హింసా, అనుదినమ్-దినేదినే, సముదితః-సమ్యగుదితః, సజ్జనానామ్ -విద్వజ్జనానామ్, గురుః-అతిమహతీ, రేషః-హింసా, యస్యాసాతథోక్తా, తేషామసురాణామ్, పూర్వత్-నగరవత్, ఏషా-భూమిః, ఉరుః - మహీయసీ, వసతిత్వంమాయాసీత్, ధిక్శబ్దః శోకంద్యోతయతి, అనుదినశబ్దోఃవీప్సాయామ్(౩) "అవ్యయం విభక్తి" ఇత్యాదినాయథార్థే ఽవ్యయీభావసమాసోవ్యుత్పాదితః. తస్యపరేణ * "సుప్సుపా" ఇతిసమాసః రేషశబ్దః (౪) "రిషహింసాయామ్" ఇత్యస్మాద్ధాతోర్ఘఞన్తః. మాయాసీదితి (౫) "యాప్రాపణే" (౬)"మాఙిలుఙ్".॥ ౫౨॥

తా॥ తమమాయచేత ననవరతము సజ్జనులనుబాధించుచున్నయసురులు భూలోకమందుండి దొలంగుటకై శ్రీమన్నారాయణుఁడే యుపాయము.

మూ॥ యేయం వసుధా దైతైర్విజితారోచేతసోపేత్య ।
పురుషం పురాణ మథతే విజితారో చేతసో పేత్య ॥ ౫౩॥

(౧) పాణి, ౫, ౪, ౯౧.
(౨) పాణి, ౩, ౪, ౮౩.
(౩) పాణి, ౨, ౧, ౬.
(*) పాణి, ౨, ౧, ౪.
(౪) దివాది, ౧౨౫, పర, సక, సెట్.
(౫) అదాది, ౩౬, పర, సక, అని.
(౬) పాణి, ౩, ౩, ౧౭౫.

ప-వి॥ యా, ఇయమ్, వసుధా, దైత్యైః, విజితా, రోచేత, సా, ఉపేత్య, పురుషమ్, పురాణమ్, అథ, తే, విజితారః, అచేతసః, అపేత్య.

వ్యా॥ (యేయమితి) యా ఇయంవసుధా, దైత్యైః, విజితా-పరాజితా; సాఽఇయమ్ పురాణం పురుషమ్- నారాయణమ్, ఉపేత్య, రోచేత-దీప్యేత. అథ -పశ్చాత్, తేదైత్యాః, అచేతసః - దుష్టబుద్ధయః, అస్యాః భూమేః, అపేత్య, విజితారః-భీతాశ్చ, హతావాభవేయుః. విజితారఇతి (౧) "ఓవిజీభయచలనయోః" తృజన్తః ॥ ౫౨॥

తా॥ అసురులచే బాధపడుచున్న యీభూమి పురాణపురుషుఁడయిన శ్రీమన్నారాయణునిశరణముఁజొచ్చినయెడల సుఖపడును. దుష్టులయిన యసురులునప్పుడు నశింతురు. ౫౩.

మూ॥ తమిమో భువమృద్ధాం కృతభారత్యాగాంచకారకాయాన్తః।
యఃప్రళయేకిల భర్తుర్భారత్యా గాం చ కార కాయాన్తః ॥

ప-వి ॥ తమ్, ఇమః, భువమ్, ఋద్ధామ్, కృతభారత్యాగామ్, చ, కారకాః, యాన్తః, యః, ప్రళయే, కిల, భర్తుః, భారత్యాః, గామ్; చకార, కాయాన్తః. ౫౪.

వ్యా ॥ (తమిమ ఇతి) భువమ్ - భూమిమేనామ్, ఋద్ధామ్ - సమృద్ధామ్, కృతభారత్యాగామ్-కృతోఽసురభారత్యాగామ్చ, కారకాః-కరిష్యమాణాః, యాన్తోవయమ్, తమ్, భగవన్తమ్, ఇమః-గచ్ఛామః. యోహిభగవాన్, భారత్యాః-సరస్వత్యాః, భర్తుః-బ్రహ్మణః, ప్రళయే-సకలజీవసంహారసమయే, గామ్-భూమిమ్, దివంచ, కాయాన్తః - స్వశరీరస్యాఽన్తః చకార, ఉదరేనిహితవానిత్యర్థః. తమేవంభూతమాపత్సఖం గచ్ఛామ ఇతి. ఇమ ఇతి (౨) "ఇణ్ గతౌ" ఇత్యస్మాల్లడుత్తమబహువచనమ్. ఋద్ధాంకారకా ఇతి (౩) తుమున్ణ్వులౌక్రియాయాంక్రియార్థాయామ్" ఇతిభవిష్యదర్థేణ్వుల్. (౪) "అకేనోర్భవిష్య

(౧) రుధాది, ౨౩.
(౨) అదాది, ౩౫, పర, సక, అని.
(౩) పాణి, ౩, ౩, ౧౦.
(౪) పాణి: ౨, ౩, ౭౦.

ష్యదా.ర్థమర్ణ్యయోః ” ఇతి నిషేధా త్కర్మణి కృద్యోగలక్షణ షష్ఠ్యభావః ॥ ౫౪॥

తా॥ బ్రహ్మచేసృజింపఁబడిన సకలలోకములను బ్రళయకాలమందు తనయుదర మందుంచుకొని రక్షించిన యాపత్సఖుఁడైన శ్రీమన్నారాయణునినే భూమియొక్క సుఖముకొఱకయి శరణుచొచ్చెదము. ౫౪

అవ॥ ఏవంభూభారావతారణాయ, భగవన్త మభ్యర్థయితుం గచ్ఛామ ఇతి సఙ్కల్ప్య తద భిగమనే స్వాభీష్టప్రార్థనావిషయాం వాచ మేవ మూచుః॥

మూ॥ కంసస్య మనో దానవభుజఙ్గమానాం విధాతు రేజ్యేత ।
సస్థాస్నూనాం చిర మనుభు జఙ్గమానాం విధా తు రేజ్యేత॥౫౫॥

ప-వి॥ కంసస్య, మనః, దానవభుజఙ్గమానామ్, విధాతుః, ఏజ్యేత, సస్థాస్నూనామ్, చిరమ్, అనుభు.జఙ్గమానామ్, విధా, తు, రేజ్యేత. ౫౫.

వ్యా॥ (కంసస్యేతి, దానవభుజఙ్గమానామ్ – హింస్రకతయాభుజఙ్గమసదృశానాం దానవానామ్. విధాతుః – అధిపతేః, కంసస్య, మనః, ఏజ్యేత – భయేనకమ్పేత. కించ – అనుభు – భూమౌ, జఙ్గమానామ్ – మనుష్యాదిపిపీలికాన్తానామ్, సస్థాస్నూనామ్ – స్థావరైశ్చన్దనాదిత్యణపర్యన్తై స్సహితానామ్, విధా-ప్రకారస్తు, రేజ్యేత-దీప్యేత ; ఏజ్యేతేతి(౧)“ఏజృకమ్పనే” ణ్యన్తాత్కర్మణిలిఙ్. సస్థాస్నూనామితి స్థాస్నవః - స్థావరాః,(౨)“గ్లాజిస్థశ్చక్స్నుః”ఇతిక్స్నుప్రత్యయః.సహస్థాస్నుభిర్వర్తన్త ఇతి(౩)“తేనసహేతితుల్యయోగే”ఇతిబహువ్రీహిః.(౪)“వోపసర్జనస్య” ఇతిసహస్యసభావః-అనుభ్వితి విభక్త్యర్థేయత్. (౫) “అవ్యయమ్” ఇతి సప్తమ్యర్థేఽవ్యయీభావః. అథవా - భూమేరాయామోయావత్ వితతాయామిత్యర్థః - (౬) ” యస్యచాయామః “ ఇత్యవ్యయీభావః. (౭) ” రేజృరాజృభ్రాజృ దీప్తౌ “ ణ్యన్తాత్కర్మణిలిఙ్. ౫౫॥

(౧) భ్వాది, ౨౩౪, పర, సక, సేట్. (౫) పాణి, ౨, ౧, ౬.
(౨) పాణి, ౩, ౨, ౧౩౯. (౬) పాణి, ౨, ౧, ౧౬.
(౩) పాణి, ౨, ౨, ౨౮. (౭) భ్వాది, ఆత్మ, అక, సేట్
(౪) పాణి, ౨, ౨, ౨౮.

తా॥ అసురరాజయిన కంసునివలనం జెట్లు కత్తురపడునో? భూలోకమందలిస్థావరజఙ్గములన్నియు నెట్లుసుఖపడునో నట్లు శ్రియఃపతిని శరణుఁజొచ్చెదమని యోజించిరి. ౫౫.

మూ॥ అసురైః క్షపితక్షత్రబ్రహ్మాణం తే జితా ముర్వీమ్ ।
కృత్వా పురశ్చ కర్తారం బ్రహ్మాణం తేజితా ముర్వీమ్॥ ౫౬॥

ప-వి॥ అసురైః, క్షపితక్షత్రబ్రహ్మాణమ్, తే, జితామ్, ఉర్వీమ్, కృత్వా, పురః, చ, కర్తారమ్, బ్రహ్మాణమ్, తేజితామ్, ఉర్వీమ్. ౫౬.

వ్యా॥ (అసురైరితి.) కుళకమిదముత్తర శ్లోకేనైకవాక్యమ్. (క్షపితక్షత్రబ్రహ్మాణమ్) క్షత్రమ్ - క్షత్రియజాతిః, బ్రహ్మ - బ్రాహ్మణజాతిః, క్షపితమ్ - పీడితమ్, క్షత్రం బ్రహ్మచ యస్యాంసా క్షపితక్షత్రబ్రహ్మా, అథవా-క్షపితంక్షత్రం యస్యబ్రహ్మణః తత్ క్షపితక్షత్రమ్, బ్రహ్మ యస్యాంసా క్షపితక్షత్రబ్రహ్మా; బ్రాహ్మణానాం ధర్మపరిపాలకత్వేనసంబన్ధినః క్షత్రియాః క్షపితాః యస్యామిత్యర్థః-తే- ఎవంమన్త్రితవన్తోదేవాః, అసురైర్జితాం క్షపితక్షత్రబ్రహ్మాణమ్, ఉర్వీమ్ - భూమిమ్, తేజితామ్, పాలితామ్, ఉర్వీమ్-గుర్వీమ్, విస్తీర్ణామ్, అసఙ్కుచితాం కర్తారం బ్రహ్మాణమ్-పద్మయోనిమ్, పురః-అగ్రేకృత్వా, జగ్మురితి వక్ష్యమాణేన సంబన్ధః, పుర ఇతి (౧)పూర్వాధరావరాణామసి పురధవశ్చైషామ్'ఇతిఅసిప్రత్యయ; పూర్వశబ్దస్యపురాదేశశ్చ. తేజితామితి (౨) "తేజపాలనే"(౩) "తిజనిశాతనే" ఇత్యస్మాద్వాణ్యన్తః. తేజితాం కర్తారమ్ - దీపితాంకర్తారమిత్యర్థః ఉర్వీమితిప్రథమో భూమిపర్యాయః; ద్వితీయస్తు ఉరుశబ్దాద్విస్తారవాచినః (౪) " వోతోగుణవచనాత్ " ఇతిఙీబన్తః ౫౬॥

తా॥అసురులచే బ్రహ్మక్షత్రియాది సద్వంశములులేకుండఁ జేయపడినభూమియొక్క క్షేమార్థమయి బ్రహ్మదేవుని పురస్కరించుకొని శ్రియఃపతి యొద్దకువెళ్ళిరి. ౫౬.

(౧) పాణి, ౫, ౩, ౩౯.
(౨) భ్వాది, పర, సక, సేట్.
(౩) చురాది, ౧౯, ఉభయ, సక, సేట్.
(౪) పాణి, ౪, ౧, ౪౪.

మూ॥ అథ సురపరిషత్సా ముద ముదితా క్షీరోదసీమానమ్ ।
గత్వైక్షత తం సిన్ధుం ముదితాక్షీ రోదసీమానమ్॥ ౫౭॥

ప-వి॥ అథ, సురపరిషత్, సా, ముదమ్, ఉదితా, క్షీరోదసీమానమ్, గత్వా, ఐక్షత, తమ్, సిన్ధుమ్; ముదితాక్షీ, రోదసీమానమ్. ౫౭.

వ్యా॥ (అథేతి.) అథ - అనన్తరమ్, సా, సురాణాంపరిషత్, ముదమ్ - హర్షమ్, ఉదితా - ఉత్కర్షేణప్రాప్తాసతీ, (క్షీరోదసీమానమ్) క్షీరోదస్య - క్షీరార్ణవస్య. సీమానమ్ - తీరభూమిమ్, గత్వా, తమ్-క్షీరోదాఖ్యమ్, సిన్ధుమ్-సముద్రమ్, రోదసీమ్మానమ్ - అతిమహత్తయా ద్యావా పృథివీ సదృశ పరిమాణమ్, ముదితాక్షీ - హర్షవికాసితనేత్రా, భూత్వాతం సిన్ధుమైక్షతేతి. తచ్ఛబ్దే నోపసర్జనభూతోఽపిప్రకృతఃక్షీరోదోబుద్ధావిపరివృత్తః పరామృశ్యతే. తంసిన్ధుమైక్షతేత్యనేన "తత్రస్వపుణ్యాపరిణతిః" ఇత్యుతః ప్రాచీనానామన్వయః ॥ ౧౭॥

తా॥ తరువాత దేవతలధికసంతోషముతో వెళ్ళి విశాల మయినక్షీరార్ణవము యొక్కగట్టును జూచిరి. ౫౭.

మూ॥ గ్రసితుం వ్యోమేవ గతై ర్భఙ్గై రనువేల మున్నతీ రయుతైః ।
నృత్యన్తమివ భుజై రితభఙ్గై రనువేల మున్నతీరయుతైః॥ ౫౮ ॥

ప-వి॥ గ్రసితుమ్, వ్యోమ, ఇవ, గతైః, భఙ్గైః, అనువేలమ్, ఉన్నతీః, అయుతైః, నృత్యన్తమ్, ఇవ, భుజైః, ఇతభఙ్గైః, అనువేలమ్, ఉన్నతీరయుతైః. ౫౮.

వ్యా॥ (గ్రసితుమితి) అనువేలంవ్యోమగ్రసితుమివ, ఉన్నతీః-వృద్ధీః, గతైః - ప్రాప్తైః. అయుతైః - అయుతసఙ్ఖ్యైరిత్యర్థః. అత ఏవ, ఉన్నతీరయుతైః-నిజవృషత్కక్లిన్నతీరగతైః; అనువేలమితభఙ్గైః-వేలాసమీపప్రాప్తభఙ్గానైః - భుజైః-నిజభుజభూతైః, భఙ్గైః - తరఙ్గైః, నృత్యన్త మివ ప్రథమోఽనువేల శబ్దస్తతపర్యాయః; ద్వితీయస్తు వేలా

యాస్సమీాప ఇతి విగృహ్య (౧)''అనుర్యత్సమయా" ఇత్యవ్యయీాభావః. ఉన్నశబ్దః (౨)''ఉన్దీక్లేదనే"ఇత్యస్మాన్నిష్ఠాయామ్ (౩) ''నుదవిదోన్దత్రాఘ్రాహ్రీభ్యోన్యతరస్యామ్'' ఇతి నిష్ఠానత్వమ్॥ ౫౮॥

తా ॥ ఆకసమును మ్రింగునట్లుట్యున్నతములయి లేచివచ్చి తీరమందు పగిలి యచ్చటి ప్రదేశములను దడుపుచున్నయలల నెడు భుజములచే నృత్యముఁజేయునట్లున్న క్షీరార్ణవమునుజూచిరి. ౫౮.

మూ॥ శ్రియ మశ్రియంచకర్మణ ఉదర్కమాలాల యన్త మస్యన్తమ్।
వీచిషుసజ్యతే స త్యుదర్కమాలాలయ న్తమ స్యన్తమ్॥

ప-వి॥ శ్రియమ్, అశ్రియమ్, చ, కర్మణః, ఉదర్కమ్, ఆలాలయన్తమ్, అస్యన్తమ్. వీచిషు, సజ్యన్తే, సతి, ఉదర్కమాలాలయమ్, తమః, స్యన్తమ్. ౫౯.

వ్యా॥ (శ్రియమితి) పుణ్యపాపరూపేణ కర్మద్విరూపమ్; తస్యద్విరూపస్యకర్మణః,ఉదర్కమ్-ఫలమపిద్విరూపమ్,శ్రీరశ్రీశ్చ;శ్రీరితిస్వర్గాపవర్గరూపాసమృద్ధిరుచ్యతే. అశ్రీరితితద్విపరీతరూపనరకాదిదుఃఖప్రాప్తిః తమిమం ద్విరూపస్యకర్మణఉదర్కం-ద్విరూపం శ్రియమశ్రియంచ,యథాక్రమమ్, ఆలాలయన్తమ్ - ఉపలాలయన్తమ్, అస్యన్తమ్ - క్షిపన్తమ్, పుణ్యఫలంశ్రియ ముపలాలయన్తమ్. పాపఫలమశ్రియ మస్యన్తమ్-క్షిపన్తమిత్యర్థః. స్వదర్శనే న నృణాం పుణ్యవృద్ధేః పాపక్షయస్యచ హేతురిత్యుక్తంభవతి. అర్కే వీచిషుపరంపరయా బహీష్వషు సజ్యమానేసతి ఉద్గతాయా అర్కమాలాయాః ఆలయభూతమ్-ఆశ్రయభూతమ్, తమః-తిమిరమ్, స్యన్తమ్ భిన్దన్తమ్ ప్రతిఫలితానేకార్క ద్విగుణీకృతేన నిజతేజసా సర్వా దిశో వితిమిరాః కుర్వన్తమిత్యర్థః. అస్యన్తమితి(౪)..అసుక్షేపణే". స్యతమితి(౫) ''షోఅన్తకర్మణి(౬)'' ఓతశ్శ్యని" ఇతోకారలోపః॥

(౧) పాణి, ౨, ౧, ౧౫.
(౨) రుధాది, ౨౦, పర, అక, సేట్.
(౩) పాణి, ౮, ౨, ౫౬.
(౪) దివాది, ౧౦౩, పర,సక, సేట్.
(౫) దివాది, ౪౧, పర, అక, అని.
(౬) పాణి, ౭, ౩, ౭౧.

తా॥ తనదర్శనముఁ జేయువారి పాపములను బోఁగొట్టి వారికి పుణ్యముల నిచ్చుచున్నదియు, తనయలలయందుఁ బ్రతిఫలించుచున్న సూర్యకిరణముల చేతనంధకారమును నశింపఁ జేయుచున్నదియు నైన క్షీరార్ణవమును జూచిరి. ౫౯.

మూ॥ విక్షిపతి విద్రుమం యై రనుకూల మనన్త ముల్లోలైః ।
ఉల్లాపయమానం తై రనుకూల మనన్త ముల్లోలైః ॥ ౬౦॥

ప-వి॥ విక్షిపతి, విద్రుమమ్, యైః, అనుకూలమ్, అనన్తమ్, ఉల్లోలైః, ఉల్లాపయమానమ్, తైః, అనుకూలమ్, అనన్తమ్, ఉల్లోలైః. ౬౦,

వ్యా ॥ (విక్షిపతీతి) ప్రథమోఽనుకూలశబ్దః కూలసమీపే ఇత్యస్మిన్నర్థే వర్తతే. ద్వితీయ స్త్వనుకూలవాచీ, ప్రథమోఽనన్తశబ్దోఽనేకవాచీ; ద్వితీయస్తు భగవన్త మాచష్టే ప్రథమ ఉల్లోలశబ్ద శ్చఞ్చలపర్యాయః; ద్వితీయస్తు మహోర్మివాచీ· (౧) "ఊర్మిషు, మహాత్సూల్లోలకల్లోలౌ" ఇత్యమరః. యైః ఉల్లోలైః – చఞ్చలైః, అనుకూలమ్– కూలసమీపే· అనన్తమ్ – అపరిమితమ్· విద్రుమమ్ – ప్రవాళమ్· క్షీరోద స్స్వయం విక్షిపతి. తై రుల్లోలైర్మహోర్మిభిః, అనుకూలమ్– ఆనుకూల్యేన· అనన్తమ్– స్వస్మిఞ్ఛయానం భగవన్తం నారాయణమ్· శేషాహింవా ఉల్లాపయమానమ్ – సన్మానయన్తమ్, ఉల్లాపయమానమితి (౨) "విభాషాలీయతేః" ఇత్యాత్వమ్. (౩) ". లియస్సమ్మాననశాలినీ కరణయోశ్చ" ఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥ ౬౦॥

తా॥ పగడతీగెలను తనగట్టుమీఁదఁ ద్రోయుచున్న యలలచేతఁదన మధ్యప్రదేశమందుఁ బవ్వళించియున్న శ్రియఃపతిని యానన్దబెట్టుచున్న క్షీరార్ణవమును జూచిరి.

మూ॥ కకుభాం పర్యన్తం సక్షమ ముత్తమ మూర్మి మానేన ।
కర్తు మివోత్కం తత్ర క్షమ ముత్తమ మూర్మిమానేన॥ ౬౧॥

ప-వి ॥ కకుభామ్, పర్యన్తమ్, సక్షమమ్, ఉత్తమ్, అమూః. మిమానేన, కర్తుమ్, ఇవ, ఉత్కమ్, తత్ర, క్షమమ్, ఉత్తమమ్, ఊర్మిమానేన. ౬౧.

---

(౧) అమరే, వారి, ౮. (౨) పాణి, ౬. ౧, ౫౧,
(౩) పాణి, ౧, ౩, ౭౦.

వ్యా॥ (కకుభామితి). కకుభామ్ - దిశామ్, పర్యన్తమ్, (సక్షమమ్) క్షమయా - భూమ్యా, సహితమ్, ఉత్తమ్ - క్లిన్నమ్, కర్తుమివ, ఉత్కమ్ - ఉత్సుకమ్; తత్రచ-క్లేదనే, క్షమమ్ - సమర్థమ్, దృష్టంహి సముద్రస్య భూతలాది క్లేదనక్షమత్వమ్, యుగాన్త సమయేషు. ఉత్తమమ్- ఉత్కృష్టతమమ్, కేనసాధనేనదిగన్తం భూమించక్లేదయితు ముత్సుక ఇతిచేత్ - ఊర్మిమానేన-ఊర్మీణాం మహత్త్వరూపేణ పరిమాణేన, కీదృశేనేతిచేత్ - (అమూర్తిమానేన) అమూః-ప్రకృతాః కకుభః, మిమానేన - పరిచ్ఛిన్దతేత్యర్థః, సక్షమమితి (౧) ,, తేన సహేతి తుల్య యోగే" ఇతిబహువ్రీహిః (౨) " గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య " ఇతి, హ్రస్వత్వమ్. ఉత్తమితి ఉన్దేర్నిష్ఠాయామ్ (౩) " నుదవిద" ఇత్యాది నావికల్పితత్వాత్, నిష్ఠా నత్వాభావే. (౪) " అనిదితాంహల ఉపధాయాః" ఇతినలోపేచరూపమ్. మిమానేనేతి (౫) " మాఙ్మానే " శానచిశ్లౌ (౬) " భృఞామిత్ " ఇత్యాకారస్యేత్త్వమ్. ఉత్కమితి. (౭) "ఉత్క ఉన్మనాః " ఇతినిపాతితః. ౬౧॥

తా॥ అంతటవ్యాపించుచున్న తనగొప్పయలలచే భూమినిన్ని దిక్కులనున్నదడుపుటకై సంతోషముచేయత్నముఁ జేయునట్లున్న క్షీరార్ణవమును జూచిరి. ౬౧.

మూ॥ మరకతమణిభి స్తీరం బహులహరితత్తైస్సపర్యన్తమ్ ।
అపిపద్మరాగరత్నై బహులహరితత్తైస్సపర్యన్తమ్॥ ౬౨॥

ప-వి ॥ మరకతమణిభిః, తీరమ్, బహులహరితత్తైః, సపర్యన్తమ్, అపి, పద్మరాగరత్నైః, బహులహరితత్తైః, సపర్యన్తమ్. ౬౨.

వ్యా ॥ (మరకతేతి) (బహులహరితత్తైః) హరితతా - హరితవర్ణత్వమ్, బహులా-భూయసీ,హరితతా . యేషుతే బహులహరితతాః.

(౧) పాణి, ౨, ౨, ౨౮. (౨) పాణి, ౧, ౨, ౪౮.
(౩) పాణి, ౮, ౨, ౫౬. (౪) పాణి, ౬, ౪, ౨౪.
(౫) జుహోత్యాది, ౬, ఆత్మ, సక, అని. (౬) పాణి, ౭, ౪, ౭౬.
(౭) పాణి, ౫. ౨, ౮౦.

(౧) "గోస్త్రియోః" ఇతిహ్రస్వత్వమ్. తాదృశైః మరకతమణిభిః-పద్మరాగరత్నైరపి, (బహులహరితత్నైః) బహ్వీషు లహరీషు-తరఙ్గేషు, తతైః-వితతైః, సపర్యన్తమ్- పర్యన్త సహితమ్, తీరమ్, సపర్యన్తమ్ -పూజయన్తమ్, మరకతపద్మరాగాదీన్ పద్మాద్యాన్ స్వకీయతరఙ్గైర్విక్షిపన్తమిత్యర్థః. సపర్యన్తమితి పర్యన్త సహితమితి ప్రథమస్యాఽర్థః. పూజయన్తమితి ద్వితీయస్యాఽర్థః. పూజావచనాత్సపర్యాశబ్దాత్ (౨ "కణ్డ్వాదిభ్యోయక్" ఇతియక్ ॥ ౬౨॥

తా॥ శ్లాఘ్యములయిన మరతకమణులనున్ను పద్మరాగమణులనున్ను తనయలలచేఁ దీసికొనివచ్చి తీరమందుఁబడఁద్రోయుచున్న క్షీరార్ణవమును జూచిరి. ౬౨.

మూ॥ అసురకులం హి పురాతన పుఞ్జిత మారాద్య శస్తతాకారమ్ ।
ఇతి హసదివ దైత్యారేః పుఞ్జిత మారాద్యశస్తతాకారమ్॥౬౩॥

ప-వి ॥ అసురకులమ్, హి, పురాతనపుఞ్జితమ్, అర, అద్య, శస్తతా, కా, అరమ్, ఇతి, హసత్, ఇవ, దైత్యారేః, పుఞ్జితమ్, ఆరాత్, యశః,తతాకారమ్ ౬౩.

వ్యా॥ (అసుర ఇతి) ఇతః ప్రభృతి చత్వార శ్లోకా అదృష్టవ్యాఖ్యానాః. అసురకులమ్ - అసురాణాంసమూహమ్. (పురాతనపుఞ్జితమ్) పురాతనేన పుంసా-భగవతా, జితమ్ - దేవాసురయుద్ధాదౌనిర్జితమ్, అద్య-అనన్తరమేవ,కాశస్తతా,ప్రశస్తతా-ఉచ్ఛ్రాయః, అరమ్-ద్రుతమ్, అర-ప్రాప్తవతీ. ఇత్యనేనాఽభిప్రాయేణ, దైత్యారేః - భగవతః, తతాకారమ్. విస్తీర్ణరూపమ్ యశః- అసురవిజయాదిగుణ నిమిత్తంయశః, ఆరాత్ - తస్యసమీపే, పుఞ్జితమ్ - ఏకత్రసఙ్ఘీభూతమ్, హసత్ - పరిహాసంకుర్వదివ, అసురపరిభూతాం దేవపరిషదందృష్ట్వా చిరనిర్జితాఽసురబలపరిహాసపరం భగవద్యశ ఇవస్థితమ్, తమ్-సిన్ధుమ్, ఐక్షతేత్యర్థః. నైర్మల్యాది సాధర్మ్యేణ క్షీరార్ణవస్యయశోరూపేణోత్ప్రేక్షా॥ ౬౩॥

(౧) పాణి, ౧, ౨, ౪౮. (౨) పాణి, ౩, ౧, ౨౭.

తా ॥ ముందు శ్రీమన్నారాయణునిచేఁ జయింపఁబడిన యసురుల కిప్పుడేకదా గొప్పతనమువచ్చినదని పరిహాసముఁజేయుచున్న సర్వేశ్వరునియొక్క కీర్తివలె నున్న క్షీరాబ్ధిని జూచిరి. ౬౩.

మూ ॥ హరిదృష్ట్యైవ య ఉచ్చై రున్మాదీ ధరదరీనియద్రవతః ।
జల్పన్నితీవ హరి రరిరు న్మా దీధర దరీ నియ ద్రవతః॥ ౬౪॥

ప-వి ॥ హరిదృష్ట్యా, ఇవ, యః, ఉచ్చైః, ఉన్మాదీ, ధరదరీనియద్రవతః, జల్పన్, ఇతి, ఇవ, హరిః, అరిరుత్, మా, దీధరత్, అరీన్, ఇయత్, ద్రవతః. ౬౪.

వ్యా ॥ (హరిదృష్ట్యేతి) హరేః - భగవతః, దర్శనేన, ఉచ్చైః - ఉత్కర్షేణ, ఉన్మాదీవ - ఉన్మత్త ఇవ, స్థితో యః, (ధరదరీనియద్రవతః) ధరాణామ్ - పర్యన్తపర్వతానామ్, దరిభ్యః - కన్దరాభ్యః, నియతః - నిర్గచ్ఛతః, రవతః-శబ్దతః, నిమిత్తాత్, ఇతి - ఏవమ్, జల్పన్నివ. కథం జల్పన్నివ - ఏషహరిః, అరిరుత్ - శత్రూణాంరోద్ధా - బాధకః, ఇయత్ - ఏతత్పరిమాణమ్, ఏవమ్, దేవపరిభవ పర్యన్తమ్, ద్రవతః - గచ్ఛతః, అతిప్రవృత్తాన్, అరీన్ - అసురాన్, మాదీధరత్ - ధారణం మాకు ర్యాత్, తాన్‌హినస్త్వి త్యర్థః, అయమత్ర వాక్యార్థః - ఏవమతి ప్రవృత్తాసురోద్రేకసహో భగవాన్ మాభూదితి పర్యన్తగిరిగుహా ప్రతిఫలితేన స్వతరఙ్గఘోషేణ జల్పన్నివస్థిత ఇతి, తమైక్షతేతి సంబన్ధః. మాదీధరదితిధారయతేర్లుఙ్. (౧) "నమాఙ్‌యోగే" ఇత్యడాగమప్రతిషేధః॥

తా॥ క్షీరసముద్రముయొక్క గట్టుమీఁదనున్న పర్వతగుహాలయం దలలుపగిలి ఘోషించుచున్న ఘోషమెట్లున్నదనఁగా-శ్రీమన్నారాయణుని సేవించి యత్యానన్దభరితమై, మిక్కిలియుద్ధతులైన యసురులను శిక్షింపవలయునని చెప్పుచున్నట్లున్నది. అట్టిక్షీరసముద్రమును జూచిరి. ౬౪.

మూ॥ ప్రథయన్తి యదూర్మ్యో గ్యాఽని నజనన వాహన మాయాతః ।
రమయన్ హా, న, హరే రోనజనవాహనమాయాతః॥౬౫॥

(౧) పాణి, ౬, ౪, ౭౪.

ప-వి ॥ ప్రథయన్తి, యదూర్మయః, అగ్ర్యాన్, అర్జునవాహాన్, అమా, యాతః, రమయన్, హృత్, న, హరేః, యః, న, ఋజు, న, వా, హానమ్, ఆయాతః. ౬౫.

వ్యా ॥ (ప్రథయన్తీతి) యదూర్మయః - తరఙ్గాః; అగ్ర్యాన్ - శ్రేష్ఠాన్, అర్జునవాహాన్-అశ్వాన్, అమా-సహ, యాతః - గచ్ఛతః, ప్రథయన్తి - ఖ్యాపయన్తి; ధవళమనోహరత్వ ద్రుతగమనత్వాదిభిరర్జునాఽశ్వ సదృశ్యో యస్యోర్మయ ఇత్యర్థః. హరేః-భగవతః, హృత్ - హృదయమ్, ఋజు - అకుటిలమ్, స్వాధారమ్, న రమయన్, అపితు రమయన్నేవ; యః, హానమ్ - త్యాగమ్, విశ్లేషమ్, న వా ఆయాతః. వాశబ్ద స్సముచ్చయే. భగవన్మనః ప్రీతికరస్సన్ యః విశ్లేషం చ న కదాచిత్ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ౬౫॥

తా॥ ఏక్షీరార్ణవము యొక్క యలలు, అర్జునునిగుఱ్ఱములవలె నతిసుందరములై తెల్లనై శీఘ్రగమనముగలవై యున్నవో, ఏక్షీరార్ణవము శ్రీమన్నారాయణునికి సన్తోషమును గలుగఁజేయుచు క్షణమాత్రమును వానినివదలకుండనున్నదో? అట్టిక్షీరార్ణవమును జూచిరి. ౬౫.

మూ॥ విమలోఽతిగభీరోఽపి చ నవకులధరభావహార మకరోద్యః ।
హరిభక్తోఽపి మహానపి న వకులధరభావహార మకరోద్యః॥ ౬౬॥

ప-వి ॥ విమలః, అతిగభీరః, అపి, నవకులధరభావహారమకరోద్యః. హరిభక్తః, అపి, మహాన్, అపి, న, వకులధరభావహారమ్, అకరోత్, యః. ౬౬.

వ్యా॥ (విమలఇతి)(విమలోఽతిగభీరోఽపి) విమలః-నిర్మలః, గభీరః-గమ్భీరః, అపరిచ్ఛేద్యోఽపి, హరిభక్తోఽపి-హరేః-భగవతః, ప్రేమపూర్వనిత్యసేవానిరతోఽపి, మహాన్- మహత్త్వగుణయుక్తోఽపి, యః, (నవకులధరభావహారమకరోద్యః) నవానామ్-అదృష్టపూర్వాణామ్, కులధరాణామ్ - కులపర్వతానామ్, భాః - దీప్తిః, యేషాం తే నవకులధరభాః; అవహారాః - గ్రాహాః, మకరాఖ్యాశ్చ - మత్స్యవిశేషాః, తేషామ్, ఉద్యా-ఉద్గతిః, యస్య స తథోక్తః- ఉద్యేతి ఉత్పూర్వాద్యాతేః

(౧) "ఆతశ్చోపసర్గే" ఇతి స్త్రియాంభావే అఙ్. ఉపసర్జనహ్రస్వత్వమ్. కులపర్వతసదృశగ్రాహమకరాది దుష్టసత్త్వసంక్షోభవానిత్యర్థః. (వకులధరభావహారమ్) వకులాభరణవత్ భావాపహారమ్, నాఽకరోత్ - నకృతవాన్. నైర్మల్యాదిభిః కించిద్గుణసదృశోఽపి దుష్టసత్త్వాయతనతయా వైసాదృశ్యాద్యః పరాఙ్కుశమునిసదృశో నాఽభవ దిత్యభిప్రాయః॥ ౬౬॥

తా॥ ఏక్షీరార్ణవము, సన్మార్గవర్తుల్లవలె నిర్మలమై యతి గంభీరమై గొప్పదైభగవంతునియందు మిక్కిలిభక్తికలదైయున్నప్పటికిన్ని భయఙ్కరములైన మొసలిమొదలగు దుష్టజంతువులను గలదికావున వారితో సామ్యమునొందక పోయెనో, అట్టి క్షీరార్ణవమును జూచిరి.

మూ॥ యేనోచ్ఛ్రియతా తిమిరం ముక్తాశం ఖే విభాగేన ।
యత్రాస్ఫుటే సఫేనే ముక్తాశఙ్ఖే విభాగేన॥ ౬౭.

ప-వి ॥ యేన, ఉచ్ఛ్రియతా, తిమిరమ్, ముక్తాశమ్, ఖే, విభాగేన, యత్ర, అస్ఫుటే, సఫేనే, ముక్తాశఙ్ఖే, విభాగేన. ౬౭.

వ్యా ॥ (యేనేతి) యేన, ఖే-ఆకాశే, ఉచ్ఛ్రియతా - వర్ధమానేన, (విభాగేన) విభామ్ - ప్రభామ్. గచ్ఛతా-ప్రాప్నువతా, తిమిరంముక్తాశంభవతి. ముక్తా ఆశా యస్య తన్ముక్తాశమ్; వినాశయోగాత్స్వత్రాన్యాశారహితమిత్యర్థః అథవా - ఆశాః-దిశః, ముక్తాః ఆశాః యేన తన్ముక్తాశమ్; విభాగేనేతి (౨) "అన్యేష్వపిదృశ్యతే" ఇతిగమేః కర్తరిడః, యత్రచసఫేనే-ఫేనసహితే, ముక్తాశఙ్ఖే విభాగేన-భేదేన, అస్ఫుటేభవతః. ముక్తాశఙ్ఖఫేనానాం క్షీరాత్మకేఽస్మిన్ సముద్రే సారూప్యాద్భేదేనాఽధ్యవసాయోనాఽస్తీత్యర్థః. శఙ్ఖశబ్దస్య జలజవిషయస్యాఽప్యుభయ లిఙ్గత్వేన నపుంసకత్వాశ్రయణాత్, (౩) "పరవల్లిఙ్గం ద్వన్ద్వ తత్పురుషయోః" ఇతి నపుంసకత్వమ్ ॥ ౬౭॥

(౧) పాణి, ౩, ౩, ౧౦౬.
(౨) పాణి, ౩, ౨, ౧౦౧.
(౩) పాణి, ౨, ౪, ౨౬.

తా॥ ఆకసమంటగిలి యలలుకొట్టుచున్న యేక్షీరసముద్రముయొక్క కాన్తి చేత సమస్త దిక్కులయందున్న యంధకారములు నశించినవో ? ఎచ్చటనుండు తెల్లనైన ముత్యములకును శఙ్ఖములకును నురలకును భేదముఁ దెలియలేదో; అట్టిక్షీరార్ణవమును జూచిరి. ౬౭.

మూ॥ పీన్ద్రా నిశి కిల యస్మి న్నక్తం దివసే వినార్యమణిజాతే ।
నశ్యే ద్ధ్వాన్తం ధామ్నా నక్తం దివసే వినార్యమణిజాతే॥ ౬౮

ప-వి ॥ పీన్ద్రా, నిశి, కిల, యస్మిన్, అక్తమ్, దివసే, వినార్యమణి, జాతే, నశ్యేత్, ధ్వాన్తమ్, ధామ్నా, నక్తం, దివసే, వినా, ఆర్యమణిజాతే. ౬౮,

వ్యా॥ (పీన్ద్రాఇతి)కిలశబ్దో వితర్కే. పీన్ద్రా-విగత చన్ద్రాయామ్,నిశి-రాత్రౌ, వినార్యమణి-ఆదిత్యరహితే,దివసేచ, జాతే-నిష్పన్నే, ఆర్యమణి జాతే - అరణీయమణిసమూహే, యస్మిన్నబ్ధౌ, నక్తందివసేవినా, నక్తం దివమ్-సర్వకాలమ్, స్వేన శీతేన ధామ్నా - తేజసా, ధ్వాన్తంనశ్యేత్. అక్తమ్ - వ్యక్తమ్, నిశ్చితమిదమిత్యర్థః. దివసనిశయోరాదిత్య చన్ద్ర శూన్యతాసంభావనేఽపి క్షీరాబ్ధే రతిదీప్ర బహురత్నయోగాత్సర్వస్యచ న్తత్ర సంసక్తదీప్తియోగాత్తత ఏవ సర్వం ధ్వాన్తం నశ్యేత్; నచన్ద్ర సూర్యాభ్యాం కార్యమిత్యర్థః. వినాఽర్యమణీతి వినాభూతోఽర్యమా యేనేతి బహువ్రీహిః నక్తందివసశబ్దః (౧) "నక్తందివరాత్రిన్దివ" ఇతి నిపాతితః. ఆర్యశబ్దః (౨) "ఋగతౌ" ఇత్యస్మాత్ (౩) "ఋహలో ర్ణ్యత్" ఇతివ్యుత్పాదితః- ఆర్యత్వమ్ - సేవ్యత్వమ్. స్పృహణీయత్వ మిత్యర్థాఽభిప్రేతమ్॥ ౬౮॥

తా॥ రాత్రియందు చంద్రుఁడు లేకపోయినను, దినమందు సూర్యుఁడులేకపోయినను, తనతేజస్సుచేతనున్ను, తనయందున్న శ్లాఘ్యములైన మణులయొక్క కాన్తి చేతనున్ను సకలాన్ధకారములనే క్షీరార్ణవము నశింపఁ జేయుచున్నదో, అట్టిక్షీరాబ్ధిని జూచిరి. ౬౮.

(౧) పాణి. ౫. ౪. ౭౭.
(౨) జుహోత్యాది, ౧౬.
(౩) పాణి, ౩, ౧, ౧౨౪.

మూ॥ య స్స్వే న తిష్ఠమానో శజ్కి ముకున్దాయ మానేన ।
యేనా ఘహ్నౄతా న కృత్ం శ జ్కి ము కున్దాయమానేన॥ ౬౯॥

ప-వి॥ యః, స్వేన, తిష్ఠమానః, అశజ్కి, ముకున్దాయ, మానేన, యేన, అఘహ్నౄతా, న, కృతమ్, శమ్, కిము, కున్దాయమానేన. ౬౯.

వ్యా ॥ (యస్స్వేనేతి) స్వేనమానేన - స్వరూపపరిమాణేన, ముకున్దాయ తిష్ఠమానః-తస్యాఽఽత్మానం ప్రకాశయన్, అశజ్కి,జనైః భగవతే స్వప్రకాశనాయైవ వర్ధమాన ఇత్యర్థః. తిష్ఠమాన ఇతి (౧) “ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చ” ఇత్యాత్మనే పదమ్. ముకున్దాయేతి, (౨) “శ్లాఘహ్నుజ్స్థాశపాం జ్ఞీప్స్యమానః” ఇతిసంప్రదానసంజ్ఞా. యేన కున్దాయమానేన - కున్దకుట్మల సదృశవర్ణేన, జనానాం అఘహ్నౄతా - పాపంఘ్నతా, కిము, శమ్-సుఖమ్, నకృతమ్. ఆత్మానంపశ్యతాం సర్వపాప హారణేన సర్వమపిసుఖం కృతమిత్యర్థః (౩) “కర్తుః క్యజ్సలోపశ్చ” ఇతి క్యజ్ ॥ ౬౯ ॥

తా ॥ ఏక్షీరసముద్రము శ్రియఃపతికి దనస్వరూపమును బ్రకాశింపఁజేయుచున్నదో ? తనదర్శనమాత్రముచే లోకులయొక్క సకల పాపములను బోఁగొట్టి యన్నివిధసుఖములనిచ్చుచున్నదో యట్టిక్షీరసముద్రమును జూచిరి. ౬౯.

మూ॥ యత్రోచ్చ్రాయాన్నిజతను ముత్కలికా లమ్భయన్తి రోధాయామ్।
వర్తేత యం హి భజతా ముత్కలికాల మ్భయన్తిరోధాయామ్॥ ౭౦॥

ప-వి॥ యత్ర, ఉచ్చ్రాయాత్, నిజతనుమ్, ఉత్కలికాః, లమ్భయన్తి, రోధాయామ్, వర్తేత, యమ్, హి, భజతామ్, ఉత్కలికాలమ్, భయమ్, తిరోధాయామ్.

వ్యా ॥ (యత్రేతి) యత్ర, ఉత్కలికాః-తరఙ్గాః, నిజతనుమ్ - స్వరూపమ్, ఉచ్చ్రాయాత్కారణాత్, (రోధాయాం లమ్భయన్తి)రోధః-తీరమ్, తీరవదాచరణమ్, తీరసాదృశ్యం ప్రాపయన్తీత్యర్థః. ఉచ్చ్రాయాదితి. (౪) “ఉదిశ్రయతి. యౌతిపూర్ద్రువః” ఇతి ఘఞ్. లమ్భయన్తీతి

(౧) పాణి. ౧. ౩. ౨౩. (౨) పాణి. ౧. ౪. ౩౪.
(౩) పాణి. ౩. ౧. ౧౧. (౪) పాణి. ౩. ౩. ౪౯.

(౧) "డులభష్ ప్రాప్తౌ" ఇతిణిచి. (౨) "లభేశ్చ" ఇతి నుమాగమః. రోధాయామితి రోధవదాచరతీతి (౩) "కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చ" ఇతి క్యఙ్. (౪) "అకృత్సార్వధాతుకయోః" ఇతి దీర్ఘః. (౫) అప్రత్యయాత్" ఇతి స్త్రియాంభావే అకారప్రత్యయః. యమ్భజతాం సాంసారికంభయమ్, తిరోధాయామ్-అన్తర్ధానే, వర్తేత-నశ్యేదిత్యర్థః· ఉత్కలికాలమితిక్రియా విశేషణమ్· కలికాలముత్సృజ్యవర్తేత - కలికాలకారితమపి దురిత మతీత్యేత్యర్థః. తిరోధాయామితి. (౬) "తిరోऽన్తర్ధౌ" ఇతి తిరశ్శబ్దస్యోపసర్గసంజ్ఞా. (౭) "ఆతశ్చోపసర్గే" ఇతి స్త్రియాంభావే ఘుఙ్ ప్రత్యయః. ౭౦॥

తా॥ దేనియొక్కయలలు గట్టువలెనత్యున్న రైజూడఁబడుచున్నవో? లోకులు దేనిని భజించిసంసార దుఃఖమును బోఁగొట్టుకొనిపొందరో, అట్టితీర్థానిజూచిరి.

మూ॥ యత ఉదితా అప్సరసో మా సురభీకా స్సమన్దారాః।
దేవాన్ రమ్యా రమయామాసు రభీకా స్సమ న్దారాః॥ ౭౧॥

ప-వి॥ యతః, ఉదితాః, అప్సరసః, అమా సురభీకాః, సమన్దారాః, దేవాన్, రమ్యాః, రమయామాసుః, అభీకాః, సమమ్, దారాః. ౭౧.

వ్యా॥ (యత ఇతి) (అమాసురభీకాః) అమాశబ్దస్సహార్థే. సురభీ-వసిష్ఠధేనుః, సహసురభ్యాజాయన్త ఇత్యమాసురభీకాః. సురభిశబ్దాత్ (౮) "కృదికారాదక్తినః" ఇతి ఙీష్. (౯) "నద్యృతశ్చ" ఇతి కప్ సమాసాన్తః. మన్దారేణ - కల్పవృక్షేణ, సహజాయన్త ఇతి సమన్దారాః అభీకాః-కాముక్యః. (౧౦) "అనుకాభికాభీకః కమితా" ఇత్యభీకశబ్ద

(౧) భ్వాది. ౧౦౦౦. ఆత్మ. సక. (౨) పాణి. ౭. ౧. ౬౪.
(౩) పాణి. ౩. ౧. ౧౧. (౪) పాణి. ౭. ౪. ౨౫.
(౫) పాణి. ౩. ౩. ౧౦౨ (౬) పాణి. ౧. ౪. ౭౧.
(౭) పాణి. ౩. ౧. ౧౩౬. (౮)
(౯) పాణి. ౫. ౪. ౧౫౩. (౧౦) పాణి. ౫. ౨. ౭౪.

కాముకవాచీ నిపాతితః. అమాసురభీకాస్సమన్దారాః- సురభ్యామన్దారేణ చసహితాః, అప్సరసో యత ఉదితాః, రమ్యాః, అభీకాః - కామయమానాః, దారాభూతాస్సే దేవాన్ సమంరమయామాసుః యత ఉదితా ఇతిరమ్యత్వే హేతుః. సముద్రాదుత్పన్నానాంహి తాసామయోనిజత్వే నరమణీయత్వ ముపపద్యతే ॥ ౭౧॥

తా॥ ఏక్షీరాబ్ధియందు కామధేనువుకల్పవృక్షములతోఁగూడఁ బుట్టినయతిసుందరులైనయప్సరస్సులు దేవతలనానందఁ బెట్టుచున్నారో అట్టిక్షీరాబ్ధిని జూచిరి. ౭౧.

మూ॥ యస్యోర్మయో జనిభువో వారుణ్యా దేవవాహసమితాయాః।
భాన్తి క్వచి దుదితమణా వారుణ్యా దేవ వాహసమి తా యాః ॥

ప-వి॥ యస్య, ఊర్మయః, జనిభువః, వారుణ్యాః, దేవవాహసమితాయాః, భాన్తి, క్వ, చిత్, ఉదితమణౌ, ఆరుణ్యాత్, ఏవ, వాహసమితాః, యాః. ౭౨.

వ్యా ॥ (యస్యేతి) (దేవవాహసమితాయాః) దేవవాహః-దేవాశ్వః, ఉచ్చైశ్శ్రవాః, తేనసమితాయాః-ఉత్పత్తికాలే తత్సహితాయాః, వారుణ్యాః - సురాయాః, జనిభువః- ఉత్పత్తిభూమేః, యస్య,ఊర్మయః, ఉదితమణౌ - స్ఫురితరత్నే, క్వచిత్ప్రదేశే, తత్ప్రభాసంపర్కజా దారుణ్యాదేవభాన్తి ; నస్వత స్సిద్ధేన శుక్లేనేత్యర్థః. కీదృశ్య ఊర్మయః - (వాహసమితాః) వాహసేన - అజగరనామ్నా మహాకాయేన సర్పజాతి విశేషేణ, మితాః-పరిచ్ఛిన్నాః, తత్సదృశపరిమాణా ఇత్యర్థః. ఏవం రూపాః కిల యా ఊర్మయ ఇత్యర్థః, ఊర్మిశబ్ద స్స్త్రియామపి వర్తత ఇతి స్త్రీలిఙ్గపదేన పరామర్శోపపత్తిః. ఆరుణ్యాదితి కర్మణిల్యబ్లోపే పఞ్చమీ; ఆరుణ్యం ప్రాప్యేత్యర్థః. ౭౨॥

తా॥ ఉచ్చైశ్శ్రవస్సునకు మదిరమునకు నుత్పత్తిస్థానమైన యేక్షీరాబ్ధియొక్క గొప్పయలలు,తనయందున్న మాణిక్యములకాన్తిచేత నెఱ్ఱగాశోభిల్లుచున్నవో, అట్టిక్షీరాబ్ధిని జూచిరి. ౭౨.

మూ॥ లేభే యతః పరమయా రమయా సమా సముదితా సుధా మానమ్।
శ్రీశ్చ హరి మనుపరమయా రమయామాస ముదితాసుధామానమ్॥

ప-వి॥ లేభే, యతః, పరమయా, రమయా, అమా, సముదితా, సుధా, మానమ్, శ్రీః, చ, హరిమ్, అనుపరమయా, రమయామాస, ముదితా, సుధామానమ్. ౭౩.

వ్యా ॥ (లేభ ఇతి) పరమయా - ఉత్కృష్టయా, రమయా - లక్ష్మ్యా, అమా - సహ, యతః - యస్మాత్, సముదితా - సమ్యగావిర్భూతా, సుధా - అమృతమ్, మానమ్ - పూజామ్, లేభే. క్షీరాబ్ధేరుత్పన్నత్వేన లక్ష్మ్యాసహోత్పన్నత్వేన చాఽమృతస్య వైలక్షణ్యమిత్యర్థః. కించ - యత ఉదితా సా చ శ్రీః, అనుపరమయా - ఉపరమం నయా స్త్రీ, ముదితా - ప్రీతా, సుధామానమ్, శోభనతేజసమ్, హరిమ్, రమయామాస - సర్వలోకేశ్వరస్య భగవతో రమణహేతుః పరమేశ్వరీ శ్రీరపి యత ఉదితా; తముభయభూమిత్వ విలక్షణత్వమపి యో లబ్ధవానిత్యర్థః. అనుపరమయేతి (౧) "యా ప్రాపణే" (౨) "ఆతో నుపసర్గేకః" ఉపరమశబ్దేతు ఘఞన్తే రమేరుదాత్తోపదేశత్వా భావేన ప్రాప్తవృద్ధిః (౩) "యమ ఉపరమే" ఇతి నిపాతనా ద్భవతీతి వామన వృత్తికారేణోక్తమ్ ॥ ౭౩॥

తా॥ శ్రీదేవితోఁడఁబుట్టిన యమృతమే క్షీరాబ్ధియందుఁబుట్టినందున శ్లాఘనీయమైనదో, సర్వలోకేశ్వరుఁడైన శ్రీమన్నారాయణుని గూడ యానన్దఁబెట్టుచున్న యట్టి శ్రీదేవి దేనియం దవతరించెనో యట్టిక్షీరార్ణవమును జూచిరి. ౭౩.

మూ॥ సమరతకః కిల యో౽న్త ర్వన మాలీన ద్దయామాస।
నిత్యనివాసేన చ యం వనమాలీ నన్దయామాస॥ ౭౪॥

ప-వి॥ సమరతకః, కిల, యః, అన్తః, వనమ్, ఆలీనమ్, దయామాస, నిత్యనివాసేన, చ, యమ్, వనమాలీ, నన్దయామాస. ౭౪.

వ్యా ॥ కిలశబ్ద ఉత్ప్రేక్షాం ద్యోతయతి. (సమరతక ఇతి) యః, క్వచిత్ప్రదేశే మరతకసహితస్సన్, అన్తరాలీనం వనమ్, దయామాస కిల -

---

(౧) అదాది. ౩౯. ఉభయ. సక. (౨) పాణి. ౩. ౨. ౩.
(౩)

రక్షితవానివేత్యర్థః. మరతక శిలా స్సముద్రమధ్యే భాసమానా శ్శ్యామరూపా వనమివ భాసన్తే. తద్వాన్· సముద్ర శ్శరణార్థంస్వాన్తః ప్రవిష్టం వనం రక్షితవాని వేత్యుక్తం భవతి. దయతి రత్ర రక్షణార్థః కృపావాచీవా. లిటి (౧) "దయాయాసశ్చ" ఇత్యామ్ప్రిత్యయః. వన మాలీచభగవ- నాత్మనో నిత్య నివాసేన నన్దయామాన. నదేర్ణ్యన్తాత్ (౨ "కాస్ప్రిత్యయాత్" ఇత్యామ్ప్రిత్యయః ॥ ౨౪॥

తా॥ ఏక్షీరార్ణవమధ్య ప్రదేశమందున్న మరతకమణిమయమైన భూములువర్షా కాల మంవలి యడివివలె భాపిల్లుచున్నవో; శ్రియఃపతియెచ్చటనిత్యవాసముఁ జేయు చున్నాఁడో యాక్షీరార్ణవమును జూచిరి. ౨౪.

మూ॥ క్వాపి చ యత్ర శ్రితబహుతరఙ్గతే పద్మరాగదృశ్యమహాః ।
నచయత్ర మధురిపౌ స్వాన్తరఙ్గతే పద్మరాగదృ శ్యమహాః॥౨౫॥

ప-వి॥ క్వ, అపి, చ, యత్ర, శ్రితబహుతరఙ్గతే, పద్మరాగదృశ్యమహాః, న, చ, యత్ర, మధురిపౌ. స్వాన్తరమ్, గతే, పద్మరాగదృశి. అమహాః. ౨౫.

వ్యా ॥ (క్వాపిచేతి) (శ్రితబహుతరఙ్గతే) బహవస్తరఙ్గా యస్మిన్సః బహుతరఙ్గః, తస్యభావోబహుతరఙ్గతా; శ్రితా బహుతరఙ్గతా యేనసః శ్రితబహుతరఙ్గతః. (౩) "గోస్త్రియోః" ఇతిహ్రస్వత్వమ్. పద్మరాగ దృశ్యమహాః - దృశ్యంమహోయా దృశ్యమహా ఇతి కర్మధారయః. తతః పద్మరాగదృశ్యమహా ఇతి. షష్ఠీసమాసః. శ్రిత బహుతరఙ్గతే యత్ర-అబ్ధౌ, క్వాఽపిపద్మరాగస్యమణేః, దృశ్యమ్-దర్శనీయమ్, మహః - తేజః, భాతి. (పద్మరాగదృశి) పద్మస్యేవరాగోయస్యా ఇతివిగృహ్య (౪) "ఉపమానపూర్వపదస్య" ఇతి బహువ్రీహిః, ఇవశబ్దలోపశ్చ. పద్మరాగాదృక్ యస్యేతి విగృహ్య పునరపిబహువ్రీహిః పద్మరాగదృశి మధురిపౌ, (స్వాన్తరంగతే) స్వస్య - సముద్రస్య, అన్త

(౧) పాణి. ౩. ౧. ౩౭.　　(౨) పాణి. ౩. ౧. ౩౫.
(౩) పాణి. ౧. ౨. ౪౮.　　(౪)

గర్భ - మధ్యమ్, గతే-ప్రాప్తేసతి, యస్య, అమహః - అకల్యాణమ్, నాఽస్తి, స్వశబ్దాఽన్తర శబ్దయోరేకాదేశే(౧)‟అన్తాదివచ్చ” ఇతి ఏకాదేశస్య పూర్వం ప్రత్యన్తవద్భావా దాకారస్య పదాన్తరత్వోపపత్తిః. ‟ప్రసితుః…మేవ” ఇత్యాదిషు శ్లోకేషు యచ్ఛబ్దోక్తపరామృష్టస్యాఽర్థస్య, ‟తంసిద్ధమైక్షత” ఇతి పూర్వమేవ ప్రత్యవమర్శః కృత ఇతి తేనైవేషాంవాక్యపరిసమాప్తిః॥ ౭౫॥

తా॥ ఏక్షీరార్ణవముకొన్నిచోట పద్మరాగమణివలె శోభిల్లుచున్నదో; ఏక్షీరార్ణవము భగవత్సంబన్ధముచేత నిత్యమంగళమై యున్నదో యాక్షీరార్ణవమును జూచిరి.

మూ॥ తత్ర స్వపుణ్యపరిణతిసమే ధమానాం నభోగభవ్యాన్తే।
దదృశు రపూర్వా మృద్ధిం సమేధమానాం నభోగభవ్యాన్తే॥౭౬॥

ప-వి॥ తత్ర, స్వపుణ్యపరిణతిసమే, అధమానామ్, నభోగభవ్యాన్తే, దదృశుః అపూర్వామ్, ఋద్ధిమ్, సమేధమానామ్, నభోగభవ్యామ్, తే. ౭౬.

వ్యా॥ (తత్రేతి) తత్ర - క్షీరాఽబ్ధౌ, స్వపుణ్యపరిణతి సమే- ఆత్మీయస్య పుణ్యస్య పరిణామసన్నిభే,చిరకాలాఽఽర్జిత పుణ్యఫలవద నుకూలరూపే,అధమానామ్-నిహీనానామ్. పుంసామ్,(నభోగభవ్యాన్తే) అన్తశ్శబ్ద స్సమీపవచనః, భోగః - భోగ్యః, కర్మణిఘఞ్. భవతీతి భవ్యః; (౨) ‟భవ్యగేయ ప్రవచనీయ” ఇత్యాదినాకర్తరికర్మణిచ నిపాతితః, భోగ్యోనభవతీతి నభోగభవ్యః, అన్తః, - సమీపః, యస్య సతథోక్తః. అధమానా మభోగ్యభూత స్వ సమీప ఇత్యర్థః. ఏవం భూతే సముద్రే, అపూర్వామ్-అననుభూతపూర్వామ్, సమేధమానామ్- వర్ధమానామ్, ఋద్ధిమ్ - సమృద్ధిమ్, సమ్పదమ్ తే - దేవాః భూమిః సహితా దదృశుః. కీదృశీమ్ - (నభోగభవ్యామ్) - నభః - ఆకాశః- తద్గచ్ఛన్తీతి నభోగాని, నభోగానిచతాని భానిచ - నక్షత్రాణిచ, నభోగ

(౧) పాణి. ౬. ౧. ౮౫. (౨) పాణి. ౩. ౪. ౬౮.

భాని, తానివ్యయతి సంవృణోతీతి నభోగభవ్యాః, తానిత్యర్థః. (౧) "వ్యేఞ్ సంవరణే" (౨) "ఆతోనుపసర్గేకః." నను-నభోగభవ్యాస్త ఇతి పూర్వార్ధేపతితస్య పదస్యనఞ్ సమాసే (౩) "నలోపోనఞః" ఇతి నకార లోపాత్ అభోగభవ్యాస్త ఇతి రూపంప్రాప్నోతి నైషదోషః. (౪) "నభ్రాణ్ణపా" ఇత్యాదిసూత్రే నభ్రాడాది గ్రహణస్య భూమ్యాదిగ్రహణ ప్రదర్శనార్థత్వాదత్రాఽపి ప్రకృతిభావోఽస్తి,యథానగచ్ఛతీతినగః; నసర్పతీతినసరః. యథాచాఽనేకస్మిన్ ప్రదేశే వక్రత్వగుణయోగినీ కంస స్యగన్ధకారికాస్త్రీ) నైకవక్రేత్యుచ్యతే-యథాచ (౫) "నైకరాగస్ఫురిత. మణిరుచో దక్షిణస్యార్ణవస్య" ఇతి విశాఖదేవేన ప్రయుక్తమ్. నపునర నేకరాగ స్ఫురితమణిరుచ ఇతి. అథవా-మహావిభాషయా నఞ్ సమా సస్య వికల్పితత్వాత్ సమాసాభావే చోత్తర పదాధికార విహితనలోపా భావః. యథా - అబ్రాహ్మణ ఇత్యస్య విగ్రహవాక్యే నబ్రాహ్మణ ఇత్యస్మిన్. ౭౬॥

తా॥ అప్పుడా దేవతలు, భాగ్యహీనులచేతఁ బొందఁదగనిదై, తమతమపుణ్య ములే యిట్లుపరిణమించినట్లున్న యాక్షీరసముద్ర మధ్యమందు, అకసమందున్న నక్ష త్రములను గప్పునట్లు వర్ధిల్లుచున్న యపూర్వమైన యొకసంపత్తును(భగవంతుని)జూచిరి.

మూ॥ అథ పశ్యన్త స్తస్మి న్నాశాస్తిమితేక్షణం సముద్రేకమ్ ।
అలభన్త హృది స్వస్మిన్నాశాస్తి మితేక్షణం సముద్రేకమ్॥ ౭౭॥

ప-వి॥ అథ, పశ్యన్తః, తస్మిన్, ఆశాస్తిమితేక్షణమ్, సముద్రేకమ్, అలభన్త, హృది, స్వస్మిన్, ఆశాస్తిమ్, ఇతే, క్షణమ్, సముద్రే, కమ్. ౭౭.

వ్యా॥ (అథేతి) ఉత్తరార్ధగతం సముద్ర ఇతి పదం తస్మిన్నిత్యనేన సంబధ్యతే. తస్మిన్ సముద్రే, సముద్రేకమ్ - సమ్యగుద్రేకమ్, వృద్ధిమ్, పశ్యన్తోదేవాః, స్వస్మిన్హృది, కమ్- సుఖమ్, అలభన్త; కథం

(౧)భ్వాది, ౧౦౩౨, పర, సక. (౨) పాణి. ౩. ౨. ౩.
(౩) పాణి. ౬. ౩. ౭౩. (౪) పాణి. ౬. ౩. ౭౫.
(౫) ముద్రారాక్షసమ్.

పశ్యన్తః - ఆశాస్తిమితేక్షణమ్- సముద్రావలోకనాశయా స్తిమితమ్- అస్పన్దమ్, ఈక్షణమ్ - చక్షుః, యథాభవతి తథాపశ్యన్త ఇత్యర్థః. కీదృశేహృది-(ఆశాస్తిమితే) ఆశాస్తిమ్-ఆశాసనమ్,ఇతే-ప్రాప్తే,తాదృశసుఖానుభవప్రార్థనాయుక్తే హృదయఇత్యర్థః. ఆశాస్తిమితి (౧) "ఆఙశ్శాసు ఇచ్ఛాయామ్" (౨) "క్తిన్నాభాదిభః" ఇతి క్తిః ॥ ౭౭॥

తా॥ పిమ్మటనాదేవతలు, తమనేత్రముల ఱెప్పలనుగూడ నార్పకనత్యాదరముతో నాభగవంతునిజూచి గొప్పసంతోషము నొందిరి. ౭౭.

మూ॥ తస్థుస్తే స్య పయోధే రుత్తరతారే జితాత్మనామేయే ।
అద్ధా సంసారగతీ రుత్తరతా రేజితాత్మనా మేయే॥ ౭౮॥

ప-వి॥ తస్థుః, తే, అస్య, పయోధేః, ఉత్తరతారే, జితాత్మనామ్, ఏయే, అద్ధా, సంసారగతీః, ఉత్తరతా, రేజితాత్మనా, మేయే. ౭౮.

వ్యా॥ (తస్థురితి) అస్యపయోధేః, ఉత్తరతారే - ఉత్తరతీరే, జితాత్మనామ్ - జితమనసామ్, యోగినామ్, ఏయే-ప్రాప్యే,అద్ధా-కేవలమ్. సంసారగతీరుత్తరతా-భగవత్ప్రాప్తేన, రేజితాత్మనా దీపితస్వరూపేణ, మేయే-పరిచ్ఛేద్యే, బోద్ధుంశక్య ఇత్యర్థః. కేవలంముక్తేనజ్ఞేయే నాఽన్యేనేత్యుక్తం భవతి. ఏవంవిధేఉత్తరతీరే, తేదేవాస్తస్థుః.అయమత్రక్రమః-ముముక్షుభిర్జితాత్మభిః ప్రాప్యోఽయంప్రదేశః, ప్రాప్తైశ్చముక్తై ర్జ్ఞాతుంశక్యః, నాఽన్యైరితి. జితాత్మత్వం ముముక్షుత్వదశా; సంసారోత్తరణం రేజితాత్మత్వంచ, ముక్తదశా. తత్రపూర్వావస్థస్య ప్రాప్యమ్, ఉత్తరాఽవస్థస్య ప్రత్యక్షాఽవసేయమ్. జితాఽఽత్మనామితి జాతౌ బహువచనమ్. ఉత్తరతా రేజితాత్మనేతి జాతావేకవచనమ్, జితాత్మనామితి (౩) "కృత్యానాంకర్తరి" ఇతిషష్ఠీ-ఇతరయోస్తునే నైవతృతీయా. అథవా-అద్ధా-సాధు, రేజితాత్మనా ముక్తే నాఽప్యమేయే - అపరిచ్ఛేద్య

---

(౧) అదాది. ౧౨. (౨)
(౩) పాణి. ౨. ౩. ౭౧.

మాహాత్మ్యే' ఉత్తరత్తార ఇతి (౧) " దిక్ఛబ్దేభ్య స్తీరస్యతార భావోవా " ఇతితీరశబ్దస్యతారాదేశః. ఏయఇతి (౨) "ఈజసేతద్రూపమ్" ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్ ॥ ౭౮॥

తా॥ జితేంద్రియులైయుండి సంసారమునువదలి విలసిల్లుచున్న ముక్తపురుషులచేత నే చూడఁదగినదై, వారియొక్క నివాసమునకే యోగ్యమైన యాక్షీరార్ణవము యొక్క యవతలిగట్టుమీఁదనా దేవతలు నిలుచుచుండిరి. ౭౮.

మూ॥ సమవిద్రత చ హరినుతిం సమామనన్తో రమామహేం శస్తామ్ ।
మన్వీత న కాకగిరా సమా మనన్తో రమామహేశ స్తామ్ ॥

ప-వి॥ సమవిద్రత, చ, హరినుతిమ్, సమామనన్తః, రమామహేం, శస్తామ్, మన్వీత, న, కాకగిరా, సమామ్, అనన్తః, రమామహేశః, తామ్. ౭౯.

వ్యా॥ (సమవిద్రతేతి) సమవిద్రతచేత్యేకో వాక్యార్థః. తేదేవాః, సమవిద్రతచ - సంవిదమ్-సఙ్కేతమ్, కృతవన్త ఇత్యర్థః. సంపూర్వాత్ (౩) "విదజ్ఞానే" ఇత్యస్మాల్లుఙి (౪) "సమోగమ్యృచ్ఛిభ్యామ్"ఇత్యాదినా ఆత్మనేపదమ్. (౫) "ఆత్మనేపదేష్వనతః" ఇత్యదాదేశే, (౬) "వేత్తేర్విభాషా" ఇతిరుడాగమః, హరినుతిమిత్యాదినా సఙ్కేతప్రకార ఉచ్యతే. శస్తామ్ - ప్రశస్తామ్, హరినుతిమ్ - భగవత స్తుతిమ్, సమామనన్తోవయమత్ర తయైవస్తుత్యా రమామహేం. తాంచ - అస్మత్కృతాం స్తుతిమ్, (రమామహేశః) రమాయాః-లక్ష్మ్యాః, మహేశః-మహీయాన్, ఈశ్వరః, అనన్తః - భగవాన్, కాకగిరా - కాకభాషితేన, సమామ్ సమన్వీత. పరమకారుణికోభగవాన్ క్షుద్రాణా మప్యస్మాకంస్తుతివచనేఽనాదరంన కుర్యాదిత్యర్థః ౭౯॥

(౧) పాణి, ౬, ౩, ౧౦౯ వార్తికమ్. (౨) పాణి, ౩, ౧, ౯౭, వార్తికమ్.
(౩) అదాది, ౫౪, పర, సక, సేట్. (౪) పాణి, ౧, ౩, ౨౯.
(౫) పాణి, ౭, ౧, ౫. (౬) పాణి, ౭, ౧, ౭.

తా ॥ శ్రియః పతియైన సర్వేశ్వరుని మన మందఱును జేరి స్తుతించియానందిం చెదము, మనస్తోత్రమును సర్వేశ్వరుఁ డనాదరింపక స్వీకరించునుగాక యని దేవతలం దఱు యోచించిరి. ౭౯.

మూ॥ తత్ర క్షణా న్నిజధియో నవగత్యా స్తోషత స్తు తీరగతాః ।
తస్య యథాశక్తి గుణా నవగత్యా స్తోషత స్తుతీ రగతాః॥ ౮౦॥

ప-వి॥ తత్ర, క్షణాత్, నిజధియః, నవగత్యాః, తోషతః, తు, తీరగతాః, తస్య, యథాశక్తి, గుణాన్, అవగత్య, అస్తోషత, స్తుతీః, అగతాః ౮౦.

వ్యా ॥ (తత్రేతి) ఏవంసంవిదయ్య కృత్వా యదకుర్వత, తదుచ్యతే తత్ర-దేశే, క్షణమాత్రాదేవ, తద్దేశమాహాత్మ్యా ల్లబ్ధప్రసాదతయా, నవగత్యాః - నూతనగతేః, నిజధియః, తోషతః - పరితోషాత్, తీరం గతా ఏవ దేవాః, తస్య - భగవతః, గుణాన్, యథాశక్తి, అవగత్య - బుద్ధ్వా, తం భగవన్తమ్, అస్తోషత - స్తుతవన్త ఇత్యర్థః. కీదృశాస్తే - స్తుతీ రగతాః - భగవద్వ్యతిరిక్తస్య కస్యచిత్ స్తుతీరప్రాప్తాః, స్తుతీనా మకర్తార ఇత్యర్థః, అథవా - అతర్క్యమహిమభగవద్గుణౌఘవిష యజ్ఞానా దననుభూతచరతద్దేశ ప్రాప్తేశ్చ సంభ్రాన్తమనసో భగవ తోయథావత్ స్తుతీ రప్రాప్తాః - అనవగచ్ఛన్త ఇత్యర్థః. యథా శక్తీతి (౧) "యథాఽసాదృశ్యే" ఇత్యవ్యయీభావః. అవగత్యేతి అవ పూర్వాద్గమేః క్త్వా ప్రత్యయేల్యబాదేశే (౨) "వాల్యపి" ఇత్యనునా సికలోపే (౩) "హ్రస్వస్యపితికృతితుక్" ఇతి తుకిరూపమ్. అస్తోషతేతి (౪) "ష్టుఞ్ స్తుతౌ" లుఙ్ ఝః (౫) "చ్లేస్సిచ్" గుణః. ౮౦॥

తా ॥ క్షీరార్ణవముయొక్క గట్టుమీఁదనిలుచుచున్న దేవతలా దేశవాన మాహా త్మ్యముచేఁ దక్షణంబే నిర్మలాన్తః కరణులై యితర స్తోత్రములనువదలి మిక్కిలిసంతో షముచే సర్వేశ్వరునియొక్క కల్యాణగుణములను యథాశక్తిస్తోత్రముఁజేసిరి, ౮౦.

(౧) పాణి, ౨, ౧, ౭. (౨) పాణి, ౬, ౪, ౩౮.
(౩) పాణి, ౬, ౧, ౭౧. (౪) అదాది, 33, ఉ, సక, అని.
(౫) పాణి, 3, ౧, ౪౪.

మూ॥ పర మమృత మనన్తాదిం తుష్టా వసుధా శనై రమాకాన్తమ్ ।
పరమమృత మనన్తాదిం తుష్టావ సుధాశనై రమా కాన్తమ్॥౭౧॥

ప-వి ॥ పరమ్, అమృతమ్, అనన్తాదిమ్, తుష్టా, వసుధా, శనైః, రమాకాన్తమ్, పరమమ్, ఋతమ్. అనన్తాదిమ్, తుష్టావ, సుధాశనైః, అమా, కాన్తమ్. ౭౧.

వ్యా॥ (పరమితి) ఏవం స్తువత్సు దేవేషు తుష్టా-ప్రీతా, వసుధా - భూమిః, శనైః - క్రమేణ, తైః, సుధాశనైః - అమృతాశనైః-దేవైః, అమా-సహ, స్వయమపితత్రస్థాభగవన్తం తుష్టావ. కీదృశం భగవన్త మితిచేత్ - పరమ్ - సర్వస్మాదుత్కృష్టమ్, అమృతమ్-నిత్యాఽమృతమ్, (౧) "రసోవై సః" ఇతివచనా ద్రసరూపంపరమానన్దమ్, అనన్తాదిమ్-అన్తాదిరహితమ్, నిత్యమ్, రమాకాన్తమ్ - లక్ష్మీపతిమ్, పరమమ్ - పూజితమ్, ఋతమ్ - సత్యమ్, అవిద్యాగన్ధరహిత మిత్యర్థః. అనన్తాదిమ్ - అనన్తాఖ్యస్యనాగరాజస్యాఽధిపతిమ్, కాన్తమ్, కమనీయమ్ సర్గాఽవసాన సూచనం సముద్గయమకేన క్రియతే ॥ ౭౧॥

తా॥ బ్రహ్మాదులు స్తోత్రముఁజేయుచుండఁగా నప్పుడుభూదేవియువారితోఁగూడ సంతోషమునొంది, నిత్యసూరిసేవ్యుఁడై యుత్పత్తి వినాశాది సకల వికారశూన్యుఁడై పరమభోగ్యభూతుఁడై పరమానన్ద స్వరూపుఁడైన శ్రియఃపతిని స్తోత్రముఁజేసెను. ౭౧.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలక శ్రీరామ మిశ్రసూనోః, శ్రీరఙ్గ
రాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ శ్రీపరాశరాఽపరనామధేయస్య
శ్రీవత్సాఙ్కస్యకృతౌ,
యమకరత్నాకరవ్యాఖ్యాయాం,
ప్రథమాశ్వాసః. సమాప్తః.

శ్రీవత్సచిహ్నమిశ్రేభ్యోనమః

(౧) తైత్తిరీయ, ఆనన్దవల్లీ

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

ద్వితీయా శ్వాసః

మూ॥ సురపరిష త్సహ వితతా విష్వక్ సే నేన నాథ మాన మితా
విజ్ఞాపయతా వసరే విష్వక్సేనేన నాథ మానమితా ॥ ౧।

ప-వి॥ సురపరిషత్, సహ, వితతా, విష్వక్, స్వా ఇనేన, న, అథ, మానమ్, ఇతా, విజ్ఞాపయతా, అవసరే, విష్వక్సేనేన, నాథమ్, ఆనమితా. ౧.

వ్యా ॥ (సురపరిషదితి) అథ, ఇనేన - స్వామినా, ఇన్ద్రేణ, సహావర్తమానా, సా సురపరిషత్, విష్వక్ - సర్వాసు దిక్షుమ్, వితతా, మానమ్-పరిచ్ఛేదమ్, న ఇతా - నప్రాప్తాసతి, అవసరే- విజ్ఞాపన యోగ్యకాలే, స్వాఽఽగమనంబహిః శ్చిరకాలాఽవస్థానం స్తుతించ విజ్ఞాపయతా, విష్వక్సేనేన-భగవతస్సేనాపతినా, జగతాంనాథమ్-భగవన్తమ్, ఆనమితా - భగవదాభిముఖ్యేన ప్రణామం ప్రాపితేత్యర్థః అథవా - నాథమానమితేతి తత్సన్నిధా వతిక్షుద్రత్వానుసన్ధానేన, మానమ్ - గర్వమ్, నప్రాప్తేత్యర్థః ॥ ౧॥

తా ॥ ఇన్ద్రాదిదేవతలు క్షీరార్ణవమంతట వ్యాపించియుండి సర్వేశ్వరుని సేవను నిరీక్షించుచుండ నప్పుడు సేనాపతియైన విష్వక్సేనులు దేవతలయొక్క ప్రార్థనను భగవత్సన్నిధిలో విన్నవించి దేవతలకు సర్వేశ్వరుని సేవింపఁజేసిరి. ౧.

మూ॥ తస్యాజ్ఞయా ద్రుతగతా స్వాఙ్జలయో నీయమానవ దన న్తే ।
ఆసీన మైక్షన్త ఘనం స్వా ఙ్జలయోనీయమానవదన న్తే ॥ ౨॥

ప-వి ॥ తస్య, ఆజ్ఞయా, ద్రుతగతాః, స్వాఞ్జలయః, నీయమానవత్, అనన్తే, ఆసీనమ్, ఐక్షన్త, ఘనమ్, స్వమ్, జలయోనీయమానవదనమ్, తే. ౨.

వ్యా ॥ (తస్యేతి) తస్య - విష్వక్సేనస్య, అజ్ఞయా, నీయమాన నద్ధ్రుతగతాః - ఆజ్ఞాపరవశతయా స్వవశత్వహీనాః, స్వఞ్జలయః - శోభమానాఞ్జలియుతాః, దూరాదేవశిరస్యఞ్జలిం విన్యస్యన్తః, తే - దేవాః, అనన్తే - నాగరాజే, శయనే ఆసీనమ్ భగవన్తమ్, స్వమ్ - ధనమ్, ప్రీతిహేతుత్వేనాఽఽత్మనోధనమ్, (జలయోనీయ మానవదనమ్) జలయోనిః - జలజమ్ - పద్మమ్, పద్మాయమానవదనమ్, పద్మసదృశవదనమిత్యర్థః; (౧) "కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చ" ఇతిక్యఙ్॥ ౨॥

తా ॥ విష్వక్సేనుల యాజ్ఞచేత దేవతలంజలిప్రణామముఁజేయుచు నతిశీఘ్రముగ లోపలవెళ్ళి యచ్చట శేషశయ్యమీఁద వేంచేసియున్న సుందరవదనుఁడైన శ్రీమన్నారాయణుని సేవించిరి. ౨.

అవ ॥ కీదృశం భగవన్తమితిచేత్ తత్రోచ్యతే ॥

మూ॥ దృగ్భ్యా మభిపతితాభ్యాం స్వాగతిక మలం సతానాభ్యామ్ ।
ధాత్రా స్తుత మాశ్రిత్య స్వాగతికమలం సతా నాభ్యామ్॥ ౩॥

ప-వి ॥ దృగ్భ్యామ్, అభిపతితాభ్యామ్, స్వాగతికమ్, అలమ్, సతానాభ్యామ్, ధాత్రా, స్తుతమ్, ఆశ్రిత్య, స్వాగతికమలమ్, సతా, నాభ్యామ్. ౩

వ్యా ॥ (దృగ్భ్యామితి) స్వాగతం పృచ్ఛతీతిస్వాగతికమ్. (౨) "పృచ్ఛతౌసుస్నాతాదిభ్యః" ఇతిఠక్. (౩) "నయ్వాభ్యామ్" ఇతి వృద్ధిప్రతిషేధే (౪) "అనుశతికాదీనాంచ" ఇతి ప్రతిషేధః. అభిపతితాభ్యామ్ - దేవానాం స్వాగ్రస్థత్వాభిముఖ్యేన పతితాభ్యామ్, సతానాభ్యామ్ సవిస్తారాభ్యామ్, దృగ్భ్యామ్, స్వాగతికమ్ - స్వాగతప్రశ్నమ్, కుర్వాణమ్-అయమస్మాన్ప్రతి స్వాగతప్రశ్నంకరోతీతియథా తేషాం బుద్ధిస్స్యాత్ తథావీక్షమాణ మిత్యర్థః. కించ-నాభ్యామ్, సతా-విద్యమానేన, ధాత్రా - కమలాసనేన, స్వాగతికమలమ్- ఆత్మన ఆగతే

(౧) పాణి, ౩, ౧, ౧౧. (౨) పాణి, ౪, ౪, ౧, వార్తి.
(౩) పాణి, ౭, ౩, ౩. (౪) పాణి, ౭, ౩, ౨౦.

రుత్పత్తిరూపాయాః కారణభూతం కమలమ్, ఆశ్రిత్య స్తుతమ్; పూర్వంకిల కల్పాదికాలే భగవన్నాభికమలేజాతః పద్మాసనస్స్వకారణభూతం భగవన్తం ప్రత్యక్షయితుమశక్తస్తత్రస్థిత ఏవచిరం స్తుతవానితి హి పురావిదో వదన్తి. ఏవంతథావిద్యమానతయాఽఽఽ సన్నతరేణాఽప్యపశ్యతాఽనేన యస్తుస్తుతః, తంప్రత్యక్షమేవతే బ్రహ్మాదయస్సర్వేదేవాః విష్వక్సేన ప్రసాదాద్దదృశురితి ॥ 3॥

తా॥ దేవతలను కుశలప్రశ్నముఁ జేయునట్లు తమవిశాలనేత్రములచే వారినిగటాక్షించుచున్నవాఁడై, ముందు స్వనాభికమలమందుఁబుట్టిన బ్రహ్మచే స్తుతింపంబడినవాఁడైన శ్రీమన్నారాయణుని సేవించిరి. 3.

మూ॥ ప్రాణయితుమివాఽసురహతరక్ష్ణోరుభయోరుతాపగాం పృథ్వీమ్।
దధతం కారుణ్యరసై రక్ష్ణోరుభయో రుతాపగాంపృథ్వీమ్॥ ౪॥

ప-వి॥ ప్రాణయితుమ్, ఇవ, అసురహతరక్ష్ణోరుభయోరుతాపగామ్, పృథ్వీమ్, దధతమ్, కారుణ్యరసైః, అక్ష్ణోః, ఉభయోః, ఉత, ఆపగామ్, పృథ్వీమ్. ౪

వ్యా॥ ప్రాణయితుమితి, అయమప్యదృష్టవ్యాఖ్యానశ్లోకః. రక్ష్ణః-రక్షణమ్, (౧) "యజయాచయతవిచ్ఛప్రచ్ఛరక్షోనఙ్" ఇతినఙ్. అసురైర్హతో రక్ష్ణో యస్యాస్సా అసురహతరక్ష్ణా, అతః, ఉరు-విస్తీర్ణమ్, భయమ్, ఉరు, తాపంచగచ్ఛతీత్యసురహతరక్ష్ణోరుభయోరుతాపగాం పృథ్వీమ్, ప్రాణయితుమ్-ఉజ్జీవయితుమివ, ఉభయోః, అక్ష్ణోః-నయనయోః, కారుణ్యరసైః, పృథ్వీమ్-పృథుతరామ్, ఆపగామ్-నదీమ్, దధతమ్, దదృశుః. ఉత ఇత్యుత్ప్రేక్షాం సూచయతి ॥ ౪॥

తా॥ అసురులచేతఁ బీడింపఁబడి మిక్కిలి భయపడుచు బాధపడుచున్న భూమిని రక్షించుటకై తమనేత్రములనుండి కృపాప్రవాహమును దానిమీఁదఁబ్రవహింపఁజేయుచున్న శ్రీమన్నారాయణుని సేవించిరి. ౪.

మూ॥ జగదఖిలం సద్మోదరవనమాలాపాదితామోదమ్।
కుర్వాణమపి దిగన్తం వనమాలాపాదితామోదమ్॥ ౫॥

(౧) పాణి. ౩, ౩, ౯౦.

ప-వి ॥ జగత్, అఖిలమ్, సక్ష్మాధరవనమ్, ఆలాపాత్, ఇతామోదమ్, కుర్వాణమ్, అపి, దిగన్తమ్, వనమాలాపాదితామోదమ్. ౫

వ్యా॥ (జగదితి) సక్ష్మాధరవనమ్-సపర్వతవనమ్, అఖిలంజగత్, ఆలాపాత్ - సంభాషణాత్, కారణాత్, ఇతాఽఽమోదమ్- ప్రాప్తహర్షమ్, కుర్వాణమ్, కించ-దిగన్తమపి, స్వవక్షస్థయా, వనమాలయా-వైజయన్త్యాఖ్యయా, ఆపాదితాఽఽమోదమ్ - సంపాదిత సౌరభ్యమ్, కుర్వాణందదృశుః ॥ ౫॥

తా ॥ చరాచరాత్మకంబైన సకల జగత్తును తన మధురోక్తులచే నానన్దింపించుచున్నవాఁడై, సమస్త దిగన్తములయందును బరిమళము వీచుచున్న వనమాలను ధరించినవాఁడైన శ్రియఃపతిని సేవించిరి. ౫.

మూ॥ నీరదనిభం విహఙ్గమరాజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్ ।
ప్రచకాసత మాకల్పై రాజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్ ॥ ౬॥

ప - వి ॥ నీరదనిభమ్, విహఙ్గమరాజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్, ప్రచకాసతమ్, ఆకల్పైః, ఆజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్. ౬.

వ్యా॥ (నీరదనిభమితి) నీరదనిభమ్-మేఘసదృశమ్, (విహఙ్గమరాజాఽనుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్) విహఙ్గమరాజః-వైనతేయః, తమ్, అనుగచ్ఛతీతి-అనుసరతీతి విహఙ్గమరాజాఽనుగః, తేనసహప్రాప్త సౌహార్ద ఇత్యర్థః. భీరః-భీమః, విహఙ్గమరాజాఽనుగశ్చ భీరశ్చవిహఙ్గమరాజాఽనుగభీరః, తథావిధస్య, భుజగస్య - అనన్తాఖ్యస్య, చక్రే - భోగే, ఆసీనమ్, సప్తమీతియోగవిభాగాత్సమాసః. ఆకల్పైః - కిరీటకేయూరాదిభిర్భూషణైః - ప్రచకాసన్తమ్, దీప్యమానమ్, (ఆజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్) ఆశ్రిత్యజాను వర్తన్తఇత్యాజానవః (౧) "కుగతిప్రాదయః" ఇతి సమాసః, ఆజానవశ్చ గభీరాశ్చే త్యాజానుగభీరాః, అథవా - ఆజాన్వితి (౨) " ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోః" ఇత్యవ్యయీభావః, ఆజాన్వాయ

(౧) పాణి, ౨, ౨, ౧౮. (౨) పాణి, ౨, ౧, ౧౩.

తౌః గభీరా శ్చేత్యాజానుగభీరాః, శాకపార్థివవత్సమాసః. ఆజానుగభీరాః. భుజాః గచ్ఛత ఇత్యాజానుగభీరభుజగౌ, చక్రమ్ - సుదర్శనమ్, అసిః-నన్దకః,ఇనః-స్వామీ, చక్రాద్యాయుధానాంస్వామినౌ; చక్రాసీనౌ; ఆజానుగభీర భుజగౌచ-చక్రాఽసీనౌ యస్యసతథోక్తః చక్రాఽసిగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్,భుజగతశఙ్ఖచక్రాద్యాయుధ ఇత్యర్థః. ప్రచకాసన్నితి (౧) "చకాసృదీప్తౌ" (౨) "జక్షిత్యాదయ షట్" ఇత్యభ్యస్తసంజ్ఞాయామ్, (౩) "నాభ్యస్తాచ్ఛతుః" ఇతినుమాగమప్రతిషేధః॥

తా॥ నీలమేఘశ్యాముఁడై, శేషతల్పముమీఁద వేంచేసియున్నవాఁడై, దేదీప్యమాన దివ్యాభరణ భూషితుఁడై, శఙ్ఖచక్రాది దివ్యాయుధధరుఁడైనసర్వేశ్వరుని సేవించిరి.

మూ॥ వితతేంశౌ శ్రితచక్షుశ్శ్రుతిగమణౌ బృహతికామతో వసనమ్।
ప్రవితత్యేవాసీనం శ్రుతిగ మణౌ బృహతి కామతోవసనమ్॥

ప-వి॥ వితతే, అంశౌ, శ్రితచక్షుశ్శ్రుతిగమణౌ, బృహతికామ్, అతః, వసనమ్, ప్రవితత్య, ఇవ, ఆసీనమ్, శ్రుతిగమ్, అణౌ, బృహతి, కామతోవసనమ్. ౭.

వ్యా॥(వితతేతి) (శ్రితచక్షుశ్శ్రుతిగమణౌ) చక్షుశ్శ్రుతిః- భుజగః, చక్షుశ్శ్రుతింగచ్ఛతీతి చక్షుశ్శ్రుతిగః, మణిః, నాగరాజఫణామణిరిత్యర్థః. శ్రితః చక్షుశ్శ్రు తిగమణిర్యేనతస్మిన్ శ్రితచక్షుశ్శ్రుతిగమణౌ, అంశౌ వితతేసతి - శేషఫణామణి జ్యోతిషిపరితో వితతేసతీత్యర్థః అతః-ఏవమంశువితతౌ హేతౌ.బృహతికాంవసనమ్ - తిరస్కరిణీమ్, ప్రవితత్య-వితతిం కృత్వేవ, ఆసీనమ్, కించ -శ్రుతింగచ్ఛతీతి శ్రుతిగః - వేద ప్రతిపాద్య ఇత్యర్థః, అణౌ-సూక్ష్మే, బృహతి - స్థూలేచ, (కామతోవసనమ్) కామతః - ఇచ్ఛాతః, వసనం యస్యసకామతోవసనమ్, వైయధికరణ్యేఽపిగమకత్వాద్బహువ్రీహిః, స్థూలసూక్ష్మేషు స్వేచ్ఛయాఽన్తర్బహిశ్చ వ్యాప్యస్థితమిత్యర్థః॥ ౭॥

(౧) అదాది, ౭౪, పర, అక, సేట్. (౨) పాణి ౬, ౧, ౬.
(౩) పాణి, ౭, ౧, ౭౮.

తా॥ ఆనిశేషనిఘరామణులయొక్క కాంతులంతట వ్యాపించి, యాకాంతివలెం దెవ వేసినట్లున్న క్షీరార్ణవమధ్యమునందు వేంచేసియున్నవాండైన్నాలసూక్ష్మములైన సకలపదార్థములయందును స్వేచ్ఛగా నివసించుచున్నవాండైన పరమాత్మనుసాక్షాత్కరించిరి. ౭.

మూ॥ దధత మభిత స్సమిద్ధా నధే పఞ్చ సదాయుధా నమితమ్ ।
అరిచక్రం కుర్వాణా నధిపఞ్చ సదా యుధా నమితమ్ ॥ ౮॥

ప-వి ॥ దధతమ్, అభితః, సమిద్ధాన్, అధి, పఞ్చ, సదాయుధాన్, అమితమ్, అరిచక్రమ్, కుర్వాణాన్, అధిపమ్, చ, సదా, యుధా, నమితమ్. ౮.

వ్యా ॥ (దధత మితి) అధి - ఆధిక్యేన, సమిద్ధాన్-దీప్తాన్, సదాయుధాన్-పూజితా నాయుధాన్, సుదర్శనాదీ న్పఞ్చ హేతీన్, అభితో దధతమ్, అమితమ్, అపరిచ్ఛేద్యమ్. ఆయుధా ఏవ విశేష్యన్తే, అరిచక్రమ్-అసురసేనామ్, త దధిపంచ - కాలనేమి హిరణ్యాక్షాదికంచ, సదా - సతతమ్, యుధా - యుద్ధేన, నమితమ్-న్యగ్భూతమ్, కుర్వాణాన్॥ ౮॥

తా ॥ కాలనేమి మొదలగు శత్రువులను వారిసైన్యములసును యుద్ధమందు జయించి వెలుగుచున్న శంఖచక్రాది పంచాయుధములను ధరించిన క్షీరాబ్ధినాథుని సాక్షాత్కరించిరి- ౮.

మూ॥ భృతభూషణ మపికాన్తిం వినాభరణ మాయతాముదారమితమ్।
గరుడేనాగ్రగతేనచ వినా భరణ మాయతాముదారమితమ్॥౯॥

ప-వి ॥ భృతభూషణమ్, అపి, కాన్తిమ్, వినా, అభరణమ్, ఆయతామ్, ఉదారమ్, ఇతమ్, గరుడేన, అగ్రగతేన, చ, వినా, భరణమ్, ఆయతా, ముదా, రమితమ్. ౯.

వ్యా ॥ (భృతేతి) వినాభరణమ్ - ఆభరణేనవినా, స్వత ఏవ సిద్ధామాయతాం కాన్తి మితమపి, భృతభూషణమ్, ఉదారమ్-గమ్భీరవేషమ్, కించ, వినా - పక్షిరాజేన, గరుడేన, భరణమాయతా - వాహనత్వముపేయుషా, అగ్రగతేన, ముదా - హర్షేణ, రమితమ్॥ ౯॥

తా ॥ సమస్తాభరణ భూషితుండును, భూషణము లేకపోయినను మిక్కిలి శోభిల్లుచున్న గంభీరమైన తిరుమేను కాన్తికలవాండును, తనకెదురుగ నిలుచుచున్న వాహనమైన గరుత్మన్తుని జూచి సంతోషించుచున్న వాండునైన క్షీరాబ్ధినాథునిజూచిరి.

మూ॥ క్రీడాసు సక్త మతిరసదాసు రమాయా భువశ్చ మత్కారణాత్ ।
అనపేత మవస్తం జగ దాసురమాయా భువ శ్చమత్కారణాత్॥

ప-వి॥ క్రీడాసు, సక్తమ్, అతిరసదాసు, రమాయాః, భువః, చ, మత్కారణాత్, అనపేతమ్, అవస్తమ్, జగత్, ఆసురమాయా భువః, చమత్కారణాత్. ౧౦.

వ్యా॥ (క్రీడాస్వితి) ఏతౌ ద్వావప్య దృష్టవ్యాఖ్యానౌ. రమాయాః భువశ్చ-దేవ్యోః లక్ష్మీభూమ్యోః, అతిరసదాసు-అతిప్రభూత ప్రణయరసదాయినీషు, క్రీడాసు, సక్తమ్, దేవీభ్యాంసహాఽపరిమిత గమ్భీరస్మిత కటాక్ష వీక్షణ ప్రభృతిషు భోగేషు ప్రసక్తమిత్యర్థః. అతఏవ, మత్కారణాత్-మమాఽన్తః కరణాత్, మమేతి కవి రాత్మానం నిర్దిశ్యాఽహ. అనపేతమ్-అనిష్క్రాన్తమ్. సదాఽపిమమహృదయే వర్తమాన మిత్యర్థః. కించ - ఆసురమాయాభువః - అసురసంబన్ధిన్యాః, మాయాయాః - వఞ్చనతః, భవతీత్యాసురమాయాభూః, తస్మాచ్చమత్కారణాత్; చమత్కారోనామ - ఆశఙ్కితో త్పన్నభయాది నిమిత్తో మనస్సఙ్క్షోభః, తతః, జగత్, అవస్తమ్ - రక్షితమ్, చమత్కారణాదితి, (౧) "భీత్రార్థానాం భయహేతుః" ఇతిపఞ్చమీ. లక్ష్మీభూమ్యోర్దివ్యభోగానుభవప్రావణ్యేఽపి దయయా జగతోఽసుర పరిభవాది పరిహారేఽపి సావధానమ్॥౧౦॥

తా॥ శ్రీభూదేవులతో వేంచేసియుండి మహానన్దము ననుభవించు చున్నప్పటికిని అసురమాయలచే భయపడుచున్న లోకములను దయచేత రక్షించువాఁడును, నాహృదయమందు నిత్యనివాసముఁ జేయువాఁడునైన శ్రియఃపతిని సేవించిరి. ౧౦

మూ॥ అనుసృత్య భక్తభాషిత మత్ర స్తమ్భే జుషామహే య స్తమ్ ।
అవతీర్ణం కర్తుం కుల మత్రస్త మ్భేజుషా మహేయ స్తమ్॥ ౧౧॥

ప-వి॥ అనుసృత్య, భక్తభాషితమ్, అత్ర, స్తమ్భే, జుషామహే, యస్తమ్, అవతీర్ణమ్, కర్తుమ్, కులమ్, అత్రస్తమ్, భేజుషామ్, అహేయమ్, తమ్. ౧౧.

(౧) పాణి. ౧, ౪, ౨౫.

వ్యా॥ (అనుసృత్యేతి) (భక్తభాషితమ్) భక్తస్య - ప్రహ్లాదస్య, భాషితమ్, అనుసృత్యాఽవతీర్ణమ్, కీదృశంభక్తభాషిత మనుసృత్య - అత్ర స్తమ్భే, యన్తమ్ - గచ్ఛన్తమ్, జుషామహే - భజామహే ఇతి; పురాకిలహిరణ్యకశిపుర్భగవద్ద్వేషీ స్వసుతం ప్రహ్లాదం భగవతస్సర్వవ్యాపిత్వం కీర్తయన్తముపాలిప్సుః, "యదివిష్ణుస్సర్వవ్యాపీ తర్హి స్తమ్భేఽపిసన్నిహితేన భవితవ్యమ్" ఇతి స్తమ్భమాహత్యోక్తవాన్; తంప్రతి, ప్రహ్లాదః "అత్రైవ స్తమ్భే యన్తమ్ - ప్రాప్నువన్తమ్, భగవన్తం భజామహే; సర్వేషాంనః ప్రత్యక్షవిషయోభవిష్యతి" ఇత్యుక్తవాన్. తదీదృశం భక్తభాషితమనుసృత్య తత్రైవ స్తమ్భేఽవతరన్సన్ భగవాన్నిజం నృసింహరూపమావిశ్చకార; ఏవంభక్తభాషితమనుసృత్యాఽవతీర్ణం దదృశుః కిమర్థమవతీర్ణమ్ - భేజుషామ్ - భక్తానామ్, కులమ్, అత్రస్తమ్ - అభీతమ్, కర్తుమ్, కీదృశంకులమ్ - అహేయమ్ - అహాతవ్యమ్, అత్యాజ్యమ్, హేయేనగుణేనరహితంవా; అహేయమ్ - అత్యాజ్యం భగవన్తమితివా; అథవా - (౧) "ఓహాఙ్ గతౌ" అహేయమ్-గన్తుమశక్యమ్, యన్తమితి (౨) "ఇణ్ గతౌ" లటశ్శత్రాదేశః. ఇణోయణ్. భేజుషామితి లిటఃక్వసుః (౩) "వస్వేకాజాద్ఘసామ్" ఇతీడాగమః. (౪) "తౄఫలభజత్రపశ్చ" ఇత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ. క్వసోశ్ఛత్వేసామర్థ్యాద్భాషాయామపి క్వసురస్తీతి. న్యాసకారేణోక్తమ్. కవయశ్చ "గవితస్థివాంసమ్" ఇత్యాది ప్రయుఞ్జతే॥ ౧౧॥

తా॥ శ్రీమన్నారాయణుఁడీస్తంభమందున్నాఁడాయని హిరణ్యాసురుఁడడుగ, భక్తాగ్రేసరుఁడైన ప్రహ్లాదుఁడు, ఈస్తంభమందే యవతరించి మనకందఱికిని యిప్పుడు సేవసాదించునని చెప్పినమాటను యథార్థముఁ జేయుటకై యీస్తంభమందవతరించి పరమపావనులైన భక్తులను రక్షించినవాఁడైన శ్రీమన్నారాయణుని సేవించిరి. ౧౧.

(౧) జుహోత్యాది, ౭, పర, సక. (౨) అదాది. ౩౯, పర, సక, అని.
(౩) పాణి, ౭, ౨, ౬౭. (౪) పాణి, ౬, ౪, ౧౨౨.

మూ॥ యం గమయిత్వాఁ భవాబ్ధిప్రవ ద్దమా నేనసో ఽపాయాఁ ।
మునయ శ్చిన్వ న్తి హృదా ప్రపద్దమానేన సోపాయాఁ॥ ౧౨॥

ప-వి॥ యమ్, గమయిత్వాన్, భవాబ్ధి ప్లవమ్, దమాన్, ఏనసః, అపాయాన్, మునయః, చిన్వ న్తి, హృదా, ప్రపద్దమానేన, సోపాయాన్. ౧౨.

వ్యా॥ (యమితి) భవాబ్ధిప్రవమ్ - సంసార సముద్రస్య ప్లవ భూతమ్, రలయోరభేదాత్ప్రవమిత్యుక్తమ్. గమయిత్వాన్ - ప్రాపయిత్వాఁ, దమాఁ - ఇన్ద్రియనిగ్రహాఁ, ఏనసః - పాపస్య, అపాయభూతాఁ, సోపాయాఁ - ఉపాయైస్సహితాఁ, ప్రపద్దమానేన - నమస్కారంకుర్వతా, హృదా, మునయః, చిన్వన్తి ॥ ౧౨॥

తా॥ సంసారతారకుఁడైన యేసర్వేశ్వరుని బొందుటకై యోగులు, పాపహారంబులైన శమదమాది గుణములను తక్కిన సాధనములను వెదకుచున్నారో యట్టిసర్వేశ్వరుని సేవించెద. ౧౨.

మూ॥ సృజతోణ్డం యస్య పురా జని జీవన మరణ ము క్తిసంసారాః ।
వేదాః క్రీడా జగతో జనిజీవనమరణము క్తిసంసారాః ॥ ౧౩॥

ప-వి॥ సృజతః, అణ్డమ్, యస్య, పురా, అజని, జీవనమ్, అరణమ్, ఉక్తిసంసారాః, వేదాః, క్రీడాః, జగతః, జనిజీవనమరణముక్తిసంసారాః. ౧౩.

వ్యా॥ (సృజత ఇతి) పురా - కల్పాదౌ, అణ్డమ్ - బ్రహ్మాణ్డమ్, సృజతః, యస్య, జీవనమ్ - జలమ్, అరణమ్, అజని. అరణమ్ - అయనమ్, స్థానమిత్యర్థః. తదుక్తమ్. (౧) "ఆపోనారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః । తాయదస్యాయనం పూర్వం తేననారాయణస్స్మృతః" ఇతి. (ఉక్తిసంసారాః వేదాః). సృష్టికాలే భగవతః, ఉక్తేః-వాచః, సమీచీన సారభూతాః, వేదాః, తదుక్తమ్, (౨) "యోబ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యోవై వేదాంశ్చప్రహిణోతితస్మై" ఇతి. కించ - (జగతోజని జీవన మరణముక్తి సంసారాః యస్య క్రీడాః) జనిః - ఉత్పత్తిః, సృష్టిః.

(౧) మనుస్మృతౌ, ౧, ౧౦. (౨)

జీవనమ్ - ప్రాణధారణమ్, మరణమ్ - ప్రాణత్యాగః, ముక్తిః - యోగినాం సంసారత్యాగః; సంసారః - యోగినాం శరీరసంబన్ధః, ఏతే జగత శ్చరాచరాత్మకస్య జని జీవనాద యోయస్య క్రీడాః, తదుక్తమ్, (౧) "క్రీడతో బాలకస్యేవచేష్టాంతస్య నిశామయ" ఇతి. ఆహచభగవాన్బాదరాయణః - (౨) "లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్," ఇతి. అజనీతిజనేర్లుజి. (3) "దీపజన" ఇత్యాదినాకర్తరిచిణ్. అరణమితి, (౪) "ఋగతౌ" అధికరణేల్యుట్ ॥ ౧౩॥

తా॥ కల్పాదియం దీ యీండమును సృజించినప్పుడు మహార్ణవజలమందుఁ బవ్వళించియున్న వాఁడెవండో, వేదము లెవనియొక్క శుభవాక్కులో; సకలచరాచరాత్మకంబైన జగత్తుయొక్క సృష్టిస్థితి సంహారాదు లెవనియొక్క లీలలో, అట్టిసర్వేశ్వరునిసాక్షాత్కరించితి. ౧౩.

మూ॥ యం శ్రుతి రాహ బ్రహ్మ స దానన్దమయజ్ఞసత్యచిత్తత్త్వమ్ ।
యద్విజ్ఞానాయ తపో దానం దమయజ్ఞసత్యచిత్తత్త్వమ్ ॥ ౧౪॥

ప-వి॥ యమ్, శ్రుతిః అహ, బ్రహ్మ, సత్. ఆనన్దమయజ్ఞసత్య చిత్తత్త్వమ్, యద్విజ్ఞానాయ, తపః, దానమ్, దమయజ్ఞసత్యచిత్తత్త్వమ్. ౧౪.

వ్యా ॥ (యమితి) బ్రహ్మసదాద్యాత్మకం యమాహ శ్రుతిః బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వం తావద్భగవత శ్రుతిరాహ. (౫) "నారాయణపరంబ్రహ్మ" ఇతి నారాయణేతి (౬) "సుపాంసులుక్" ఇతి సోర్లుక్. "నారాయణః పరంబ్రహ్మేత్యర్థః తదేవమేవ వ్యాఖ్యాతం లైఙ్గ పురాణే భగవతా నారాయణేనస్వయమేవ. (౭) "అహమేవపరంబ్రహ్మ పరమాత్మాత్వహంవిభుః" ఇతి. సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వ మప్యాహ. (౮) "సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేక మేవాఽద్వితీయమ్" ఇతి. అస్యసచ్ఛబ్ద

(౧) శ్రీవిష్ణు, ౧, ౨, ౧౮. (౨) బ్రహ్మసూ. ౨, ౧, 33.
(3) పాణి, 3, ౧, ౬౧ (౪)
(౫) పురుషసూ. (౬) పాణి, ౭, ౧, 3౯.
(౭) (౮) ఛాన్దో. ౬, ౨, ౧.

స్య నారాయణవిషయత్వం కథమవగమ్యత ఇతిచేత్-సృష్టివాక్యమిదమ్; శ్రుత్యన్తరేఽపి సృష్టివాక్యే (౧) "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానః" ఇత్యాదిశ్రూయతే. తత్రగతిసామాన్యాత్, స్థానైక్యాచ్చ, సచ్ఛబ్దవాచ్యో నారాయణ ఇత్యవగమ్యతే. అథవా - "సదేవసోమ్య" ఇత్యనేన సమానగతికం సృష్టివాక్యాన్తరమ్ (౨) "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్" ఇతి. అతో గతిసామాన్యాత్సదాత్మశబ్దయోః పర్యాయత్వమవగమ్యతే. శ్రూయతేచ (౩) "ఆత్మా నారాయణః పరః" ఇతి అతోఽవగమ్యతే సదాత్మశబ్దౌ నారాయణవిషయావితి. "ఆనన్దమయ" ఇతి తమాహశ్రుతిః (౪) "తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్, అన్యోఽన్తరఆత్మాఽఽనన్దమయః" ఇతి.అత్రాఽఽనన్దమయశబ్దస్య నారాయణ విషయత్వం కథమవగమ్యతే - విజ్ఞానమయశబ్దేనతావత్, చేతనః పురుషో జీవాఽఽఖ్యోఽభిధీయతే. (౫) "నబుద్ధిమాత్రమ్" ఇత్యానన్దమయాఽధికరణే భగవద్రామానుజభాష్యే ప్రతిపాదితమ్. ఏవంజీవాఽఽఖ్యేపురుషే స్థితో యోఽయమానన్దమయః, తముద్దిశ్యాఽఽహ శ్రుతిః (౬) "సయశ్చాఽయంపురుషే, యశ్చాఽసావాదిత్యే, సఏకః" ఇతి జీవాన్తర్వర్తమాన ఆనన్దమయః ఆదిత్యమణ్డలవర్తీచ, హిరణ్మయః పురుష ఏక ఏవే త్యుచ్యతే. తస్యచ పుణ్డరీకాక్షత్వముచ్యతే. (౭) "తస్యయథాకప్యాసం పుణ్డరీకమేవ మక్షిణీ" ఇతి. అతః పుణ్డరీకాక్ష ఆనన్దమయ ఇత్యవగమ్యతే. (౮) "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్" ఇతి పరస్య బ్రహ్మణ స్సర్వవిషయ జ్ఞాన యోగిత్వముచ్యతే. ఇత్యనన్తరమేవోక్తమ్. (౯) "నారాయణపరం

---

(౧) మహోపనిషత్.
(౨) ఐతరేయోపనిషది, ౧, ౧, ౧.
(౩) పురుషసూ.
(౪) తైత్తిరీ, ఆనన్దవ. ౫.
(౫) శ్రీభాష్యే, ఆనన్దమయాధి.
(౬) తైత్తిరీయే. భృగువల్లీ.
(౭) ఛాన్దోగ్యే. ౧, ౬, ౭,
(౮) ముణ్డకోపనిషది, ౨, ౨, ౭.
(౯) పురుషసూ.

బ్రహ్మ" ఇతి,అత్తస్తం జ్ఞమాహ శ్రుతిః. "సత్యంచిత్ " ఇతి చ తమేవ శ్రుతి రాహ. (౧) "సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ"ఇతి. అత్రాఽపి పరబ్రహ్మ విషయత్వాత్తస్య నారాయణ విషయత్వం స్ఫుటమ్. (౨) "చిన్మాత్రమ్" ఇత్యాది శ్రుతిరపి పరబ్రహ్మవిషయతయా నారాయణమేవాఽఽహ. (౩) "తత్త్వంనారాయణఃపరః" ఇతిచ. తదేవం బ్రహ్మ సదాద్యాత్మకం యమాహ శ్రుతిః. కించ-తపోదానాదయశ్చ యద్విజ్ఞానాయభవన్తి. దానాదీనికర్మాణి జ్ఞానస్య సహకారితయా,జనకతయా, విరోధిపాప నిరసనద్వారేణవోపకుర్వన్తి. తపః - కాయక్లేశాత్మకమ్, దానమ్ - పరోపకారః, (దమయజ్ఞ సత్యచిత్తత్వమితి) శమః-ఇన్ద్రియనిగ్రహః; యజ్ఞః - పఞ్చమహాయజ్ఞ హవిర్యజ్ఞాత్మకః. సత్యమ్ - భూతానుగ్రహప్రధానం యథార్థవచనమ్, ఏతేషుచిత్తం యస్యసః దమయజ్ఞసత్యచిత్తః. తస్యభావో దమయజ్ఞ సత్యచిత్తత్వమ్ ॥ ౧౪॥

తా॥ వేదము లెవనిని బ్రహ్మయనియు, సత్తనియు, ఆనన్దమయుఁడనియు, సర్వజ్ఞుడనియు, సత్యమనియు, చిత్తనియు, తత్త్వమనియు ప్రతిపాదించుచున్నవో; ఎవనిని సాక్షాత్కరించుటకు సాధనములైన తపస్సు, దానము, ఇన్ద్రియనిగ్రహము, పఞ్చమహాయజ్ఞాదులు, దయావిషయమైన సత్యవచనము, వీనిని మహర్షు లనుష్ఠించుచున్నారో యట్టిసర్వేశ్వరుని జూచిరి. ౧౪.

మూ॥ యః పుణ్డరీకదృగయాదహరాకాశేశ మాదిత్యమ్ ।
యం విదు రష్టగుణయుతం దహరాకాశే శమాదిత్యమ్ ॥ ౧౫॥

ప-వి॥ యః, పుణ్డరీకదృక్, అయాత్, అహరాకాశేశమ్, ఆదిత్యమ్, యమ్, విదుః, అష్టగుణయుతమ్, దహరాకాశే, శమాత్, ఇత్యమ్. ౧౫.

వ్యా ॥ (య ఇతి) అహరాకాశేశమ్ - అహ్నః ఆకాశస్య చేశమ్. ఆదిత్యమ్, పుణ్డరీకదృక్ - పుణ్డరీకాక్షః, యః, అయాత్ - ప్రా

---

(౧) తైత్తిరీయే. ఆనన్దవల్లీ ౧.   (౨)
(౩) పురుషసూ,

ప్తవాన్; ఏవంహి శ్రూయతే. (౧) ‘‘య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే’’ ఇత్యారభ్య (౨) ‘‘తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ’’ ఇతి. అష్టగుణయుతమ్ - అష్టభిరపహత పాప్మత్వాదిభిర్గుణైర్యుక్తమ్, శ్రూయతే హి దహరవాక్యే. (౩) ‘‘అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః’’ ఇత్యాది, దహరాకాశే-సూక్ష్మే జీవే, అవస్థితమ్, శమాత్ - అన్తఃకరణశాన్తేః, ఇత్యమ్ - ఉపాస్యమ్, యం విదుః. శ్రూయతే హి. (౪) ‘‘అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్’’ ఇతి. బ్రహ్మశబ్దేనోపాసక శరీరముచ్యతే. ‘‘దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ’’ ఇతి హృదయపుణ్డరీకమ్, ‘‘దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశః’’ ఇతి సూక్ష్మే హృదయ ప్రదేశే సదావిశేషేణాఽవస్థితో జీవః, ‘‘తస్మిన్ యదన్తః’’ ఇతి జీవాఽన్తర్యామీ పరమపురుషః పుణ్డరీకాక్షః. (౫) ‘‘స యశ్చాఽయం పురుషే, యశ్చాఽసావాదిత్యే, స ఏకః’’ ఇతి వచనాత్. యత్నేన భాష్యకారైః, (౬) ‘‘దహరాకాశశబ్దేన పరం బ్రహ్మోచ్యతే, తస్మిన్ యదన్తరిత్యపహతపాప్మత్వాదయోఽష్టౌ గుణా ఉపాస్యత్వేనోచ్యన్తే’’ ఇత్యుక్తం తచ్ఛారీరేఽస్మాభి * ర్నిరాకృతమ్; స్వపక్షశ్చ తత్ర యుక్తిభిః స్థాపితః. ఉభయన్తత్రైవాఽవగన్తవ్యమ్ ॥ ౧౫॥

తా॥ సూర్యమండల మధ్యమందును జీవస్వరూపములయందు నెవఁడు నివసించి యున్నాఁడో, శమాదులచే యోగు లెవనిని సాక్షాత్కరించుచున్నారో యట్టిపుండరీకాక్షుని సేవించిరి. ౧౫.

(౧) ఛాన్దోగ్యే. ౧, ౬, ౬. (౨) ఛాన్దోగ్యే. ౮. ౧. ౫.
(౩) ఛాన్దోగ్యే. ౧, ౬, ౭. (౪) ఛాన్దోగ్యే. ౮. ౧. ౧.
(౫) తైత్తిరీయే. భృగువల్లీ. (౬) శ్రీభాష్యే, దహరాధికరణమ్.

* అత్రత్య సమస్తకోశేష్వపి నిరాకృతమిత్యేవ పాఠో దృశ్యతే. శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్ర ప్రణీత శారీరక గ్రన్థస్త్వద్యత్వాపి నోపలభ్యతే. అతః ‘‘యత్నేన’’ ఇత్యారభ్య ‘‘అవగన్తవ్యమ్’’ ఇత్యన్తం యాదృశః పాఠస్సమీచీనస్తాదృశః పాఠస్సుధీభిర్విభావ్యః

మూ॥ విశతీ జగతాం దధతం ప్రాణమతాపా స్తమోహారా గా ద్యామ్।
ఏత్యధియంసురపరిషత్ ప్రాణమతాపా స్తమోహారాగా ద్యామ్ ॥

ప-వి॥ విశతీః, జగతామ్, దధతమ్, ప్రాణమ్, అతాపాః, తమోహారాః, గాః, ద్యామ్, ఏత్య, ధియమ్, సురపరిషత్, ప్రాణమత, అపాస్తమోహారాగాద్యామ్. ౧౬.

వ్యా॥ (విశతీరితి) ద్యాంవిశతీః. (తమోహారాః) తమః - అన్ధకారమ్, పాపంచ, హరన్త్యః, అతాపాః - తాపరహితాః. ఆదిత్యప్రకాశాదతిస్ఫుటతరత్వే తమోహారత్వేచ సత్యపి తత్తాపయుక్తానభవన్తి; శాన్తిశీతలరూపత్వాత్. ఏవం రూపాః, గాః - ప్రభాః, దధతమ్, జగతాం ప్రాణమ్ - స్థావరజఙ్గమాత్మకానాం సర్వేషాం జీవనహేతుత్వేనాఽన్తర్యామిత్వేనచాఽవస్థితత్వాత్తేషాం ప్రాణసదృశమిత్యర్థః. ప్రాణమతేత్యనేన సంబన్ధః (అపాస్తమోహారాగాద్యామ్) అపాస్తాః - నిరస్తాః, మోహారాగాద్యా దోషాః యయాసాతథోక్తా, ఆదిశబ్దేన ద్వేషాదయోగృహ్యన్తే. ఏవంరూపాంధియమేత్య సాసురపరిషత్, యథోక్తగుణం దేవం స్వయమేవ ప్రాణమత - ప్రణతవతీ, కర్మకర్తర్యాత్మనేపదమ్. (౧) "నదుహస్నునమాంయక్చిణౌ" ఇతి ప్రతిషేధాద్యక్చిన్నభవతి. నను ధాతోః కర్మకర్తృకవిషయత్వే కథం కర్త్రన్తరయోగః? నహి "పచ్యతే ఓదనస్స్వయమేవ" ఇత్యాదిషు కర్మకర్తృభూతాదోదనాదేరన్యత్కర్త్రన్తరం భవతి; ఏవమిహాఽపి కర్మకర్తృభూతేభ్యో దేవేభ్యోఽన్యస్యభగవతో నకర్మభావస్సంభవతి. నైషదోషః - నమతిరయం ప్రహ్వీభావే వర్తతే. సతు ప్రహ్వీభావః కదాచిదన్యం ప్రతిభవతి; తదానీమస్యకర్మభావః; యథా నమతిరిహ. కదాచిత్తునాఽన్యంప్రతి; తదాత్వకర్మకోఽయమ్; యథా "ఫలభారేణ నమతిశాఖా" ఇతి. ఏవం ప్రహ్వీభావనాదనస్య ప్రహ్వీభవనకర్తుః ప్రయోజకవ్యాపారః ప్రహ్వీభావనసమర్థోయదా వివక్ష్యతే

(౧) పాణి, ౩, ౧, ౮౯.

తదాఽన్తర్భావితణ్యర్థత్వమ్. తత్రయదాప్రహ్వీభావితైర్వాఽఽత్మనః ప్రహ్వీభావయితృత్వమప్యనుతిష్ఠతి; నాఽన్యోఽస్య ప్రహ్వీభావయితాఽస్తీతివివక్ష్యతే, తదాప్రహ్వీభావితుః కర్మకర్తృత్వమ్; తదాఽప్యస్యాం ప్రతిప్రహ్వీభావితృత్వస్య భావయితృత్వస్యచాఽవిరుద్ధత్వాత్ కర్త్రన్తరయోగోఽనవిరుధ్యతే. యథా "తప్యతేతపస్తాపసః" ఇతి. యథాచ "గచ్ఛతి గ్రామం దేవదత్తస్స్వయమేవ" ఇతి. పచాదిషుతు క్లిన్నత్తి వచనత్వే ధాతో రోదనాదివ్యతిరిక్తకర్త్రన్తరయోగసంభవాత్తస్యచ కర్మణః కర్తృత్వదశాపత్తేః. కర్త్రన్తరాఽసంభవః. అథవా-ప్రతిశబ్దః పూర్వార్ధేఽధ్యాహ్రియతే. "జగతాం ప్రాణంభగవన్తం ప్రతీత్యర్థః. ప్రతిశబ్దయోగేహి. (౧) "అభితః పరితః" ఇత్యాదినా ద్వితీయా విహితా. ఉపపదవిభక్తయ ఉపపదాఽప్రయోగేఽపితదర్థ మాత్రేణ భవన్తీతి (౨) "సహయుక్తేఽప్రధానే" ఇత్యత్రప్రదర్శితమ్. అథవా-పూర్వార్ధస్య పూర్వశ్లోకైస్సహ "దదృశుః" ఇత్యనేన పూర్వేణాఽఽఖ్యాతేన సంబన్ధః. విశతీరితి. (౩) "ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమ్" ఇతి వైకల్పికత్వాన్నుమభావః. దధతమితి (౪) "నాభ్యస్తాచ్ఛతుః" ఇతి నుమ్ప్రతిషేధః॥ ౧౬॥

తా॥ అంతట వ్యాపించియంధకారమును నశింపఁజేయుచున్న చల్లని తేజస్సు కలవాఁడును, జగత్ప్రాణభూతుఁడు నైన యట్టి శ్రీమన్నారాయణుని బ్రహ్మాదులు రాగద్వేషాదులను వదలి నిర్మలాన్తఃకరణులై నమస్కరించిరి. ౧౬.

మూ॥ సాక్షాత్కృత్య శ్రౌతం వస్తు త దేవం సమన్తతో విభయా।
దీప్రం సురపరిష దసావస్తుత దేవం సమ న్తతో విభయా॥

ప-వి॥ సాక్షాత్కృత్య, శ్రౌతమ్, వస్తు, తత్, ఏవమ్, సమన్తతః, విభయా, దీప్రమ్, సురపరిషత్, అసౌ, అస్తుత, దేవమ్, సమమ్, తతః, విభయా. ౧౭.

వ్యా॥ (సాక్షాదితి) శ్రౌతమ్ - శ్రుతిసిద్ధమ్ - వేదాన్తవేద్యమ్, తత్పరంవస్తు, ఏవంసాక్షాత్కృత్య, తతః, తందేవమ్, విభయా - తేజసా,

---

(౧) (౨) పాణి, ౨, ౩, ౧౯.
(౩) పాణి, ౭, ౧, ౮౦. (౪) పాణి, ౭, ౧, ౭౮.

సమ_స్తతో దీ(ప్రమ్. విభయా-తత్ప్రసాదేన నిర్భయా భూత్వా; సమమ్-సహైవ, అస్తుత-స్తుతవతీ ॥ ౧౭॥

తా॥ బ్రహ్మాదిదేవతలు, దేదీప్యమాన-దివ్య తేజస్సుగలవారై, వేదవేద్యుడైన శ్రీ మన్నారాయణుని సేవించి వానియనుగ్రహముచేత నేవిధమైన భయమును లేనివారై వానిని స్తుతించిరి. ౧౭.

మూ॥ పరమే కేచిత్త్వత్స్తుతి మీహిత్వా మానవా మహైః స్థానే ।
మోదన్తే తో హన్తా మీ హి త్వా మానవామహై స్థానే॥౧౮॥

ప-వి॥ పరమే, కే, చిత్, త్వత్స్తుతిమ్, ఈహిత్వా,మానవాః, మహైః, స్థానే, మోదన్తే, అతః, హన్త, అమ్మీ, హి, త్వామ్, ఆనవామహై, స్థానే. ౧౮.

వ్యా ॥ (పరమ ఇతి) కేచిన్మానవాః, మహైః - ఉత్సవైః, అన్తఃకరణప్రీతిరూపైః, త్వత్స్తుతి మీహిత్వా, తత ఏవ విగళిత సమస్త సంసారబన్ధాః, పరమేస్థానే - అస్మదాదివాఙ్మనసాఽగోచరేపరమవ్యోమ శబ్దాభిధేయే, వైకుణ్ఠనామ్ని తవధామ్ని. మోదన్తే, హన్తే త్యాశ్చర్యే. అతశ్చాఽమీ వయమపి త్వామ్-పరమేశ్వరమ్, ఆనవామహై-స్తువామ; తదేతత్, స్థానే - యుక్తమేవ, అయమభిప్రాయః - తదేవం మనుష్యాదీనాంక్షోదీయసాం పరమేశ్వరస్య తవ స్తుతావనధికారా దస్మాకంత్వత్స్తుతిరయుక్తేతి యద్యపిప్రతీయతే, తథాఽపి త్వదీయయాకృపయా క్షుద్రా అపి మనుష్యాః త్వత్స్తుతిం కృత్వా తవవిష్ణోః పరంపదమపి లబ్ధవన్తః; తద్ద్రష్టవతా మస్మాకమపి త్వదీయయైవ కృపయాస్తుతి ర్యుక్తేతి ప్రతిభాతి. అతస్తువీమహి. ఆనవామహై. (౧) "ణు స్తుతౌ" అస్మాద్లోడుత్తమైకవచనమ్ (౨) "ఆడినుపృచ్ఛ్యోరుపసఙ్ఖ్యానమ్"ఇత్యాత్మనేపదమ్. స్థానే ఇతి విభక్తిప్రతిరూపకో నిపాతో యుక్తమిత్యస్మిన్నర్థే ॥ ౧౮॥

తా॥ ఏమనిస్తోత్రముఁ జేసిరనఁగా - అత్యల్పులైన మనుష్యులుగూడ నీయనుగ్రహముచే నవాఙ్మనస గోచరమైన నీమహిమనుస్తుతించి శ్రీవైకుంఠమునుబొంది యానం

(౧) అదాది,౨౯,పర, సకసేట్. (౨) పాణి, ౧, ౩-౨౧, వార్తి.

జింపుచున్నారు. కాన మేముగూడ నీయనుగ్రహమును బొందినవారమై నిన్నిప్పుడు స్తోత్రముఁజేయుచున్నాము. ౧౭.

మూ॥ వేదా గుణసీమ్ని తవైకే యత్తా గుణనికాయేషు।

తే యే శతమితి దృష్ట్వా కే యత్తా గుణనికాయేషు ॥ ౧౮॥

ప.వి॥ వేదాః, గుణసీమ్ని, తవ, ఏకే, యత్తాః, గుణనికాః, యేషు, తే యేశతమ్, ఇతి, దృష్ట్వా, కే, ఇయత్తా, గుణనికాయేషు. ౧౮.

వ్యా॥ (వేదా ఇతి) ఏకేవేదాః, తవగుణసీమ్ని, యత్తాః - గుణానాంసీమానంపరిచ్ఛేత్తుం యత్నంకృతవన్త ఇత్యర్థః. కేవేదా ఇతిచేత్తత్రోచ్యతే, (తేయేశతమితి గుణనికాయేషు) యేషు-తైత్తిరీయాదిషు తవ గుణానామ్ (౧) "తేయేశతమ్" ఇతి గుణనికా - శతగుణోత్తరపరంపరయాపరిచ్ఛేదోపక్రమ ఇత్యర్థః, ఏతదుక్తంభవతి. తైత్తిరీయాణాముపనిషద్యానన్దవల్ల్యాం పరస్య బ్రహ్మణో నారాయణస్య యువత్వయూనాఽధ్యాపకత్వాఽఽశిష్ఠత్వ ద్రఢిష్ఠత్వ బలిష్ఠత్వ విభూతిమత్త్వాద్యనవధికస్వగుణా ఽనుభవమయమహానన్దవిషయా మియత్తాం పరిచ్ఛేత్తుముద్యతా శ్రుతిః సాదృశయువత్వాదిగుణానుభవజన్యం మానుషం మనుష్యగన్ధర్వాదీనాం చతుర్ముఖపర్యన్తానా మానన్దముత్తరముత్తరం శతగుణితోత్తరితం పరామృశన్తీ, ఏకస్యమానుషానన్దస్య పరిమాణముక్త్వా (౨) "తేయేశతంమానుషా ఆనన్దాః, స ఏకోమనుష్యగన్ధర్వాణామానన్దః, తేయేశతం మనుష్యగన్ధర్వాణామానన్దాః, స ఏకోదేవగన్ధర్వాణా మానన్దః" ఇత్యాదిభిః. (౩) "స ఏకోబ్రహ్మణ ఆనన్దః" ఇత్యేవమన్తైర్వాక్యైస్సాతిశయానన్దానామానన్దం పరామృశ్య, తాదృశస్య "తేయేశతమ్" ఇతి గుణనికయా ఽవగమ్యమానస్యా ఽఽనన్దస్యపరిచ్ఛిన్నత్వేన సాతిశయత్వాత్తాదృశస్య పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యపర్యాప్తేస్తత్రైవ తమాన

(౧) తైత్తిరీయే - ఆనన్దవల్లీ. (౨) తైత్తిరీయే - ఆనన్దవల్లీ.
(౩) తైత్తిరీయే - ఆనన్దవల్లీ.

న్దం పరిసమాప్య పరస్య బ్రహ్మణ ఆదిత్యే పురుషేషుచాఽన్తర్యామిత
యా వర్తమానస్య పుణ్డరీకాక్ష నామధేయస్య మహానన్దం వాఙ్మనసోరగో
చరత్వేన నిరతిశయ మియత్తారహితం ప్రతిపాదయతి, (౧) "యతో
వాచోనివర్తన్తే, అప్రాప్యమనసాసహ, ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్, నబి
భేతికుతశ్చన" ఇతి తదిదముచ్యతే (దృష్టాకే యత్తా గుణనికాయేషు) తైత్తి
రేవ వేదైస్తవ మహానన్దవిషయేషు గుణనికాయేషు - గుణానాం సమూ
హేషు, కా ఇయత్తా దృష్టా - కోఽవధిర్దృష్టః, నకశ్చిదిత్యర్థః. అత్ర
తవశబ్దైకశబ్దయోస్సంహితా కార్యస్య వృత్తేః (౨) "అన్తాదివచ్చ" ఇతి
పూర్వంప్రత్య స్తవద్భావా త్పదాన్తత్వోపపత్తేః పదావసానసంభ
వా దార్యాయాః పథ్యోపగీతిత్వం నవిహన్యతే॥ ౧౯॥

తా॥ తైత్తిరీయోపనిషత్తు నీయొక్క మహానన్ద మింతయని కనిపెట్టనారంభించి మనుష్యానందము మొదలు మనుష్యగంధర్వ దేవగంధర్వాద్యానన్దముల నొకటి కంటె నొకటి మఱింత లనిచెప్పి నీయానందము నింతయని చెప్పలేక నిదివాక్కునకును మనస్సునకు నగోచరంబని చెప్పినది. నీవట్టియపరిచ్ఛిన్నములైన యనన్తగుణములు కలవాఁడవైయున్నావు. ౧౯.

మూ॥ తాస్త్వయి వివిదుః పరమజ్యోతిష్టో మాదికా యాగాః।
తేఽప్యారాధన మిహ తే జ్యోతిష్టోమాదికా యాగాః॥ ౨౦॥

ప-వి॥ తాః, త్వయి, వివిదుః, పరమజ్యోతిష్టః, మాదికాః. యాః, గాః, తే, అపి, ఆరాధనమ్, ఇహ, తే, జ్యోతిష్టోమాదికాః, యాగాః. ౨౦.

వ్యా॥ (తా ఇతి) పరమజ్యోతిష్ట ఇతి ఆద్యాదిత్వాత్తసిః. (౩) "హ్రస్వాత్తాదౌ తద్ధితే" ఇతిషత్వమ్. మాద్యన్తి-హృష్యన్తీతి మాదికాః, (౪) "మదీహర్షే" మాదికా ఇవేతి సాదృశ్యాత్ మాదికా ఉచ్యన్తే. పరమజ్యోతిష్టః-పరస్యబ్రహ్మణో హేతోః, హార్షం భజ

(౧) తైత్తిరీయే - ఆనన్దవల్లీ. (౨) పాణి, ౬, ౧, ౮౫.
(౩) పాణి, ౮, ౩, ౧౦౧. (౪) ధాత్వాది, ౪, ౧౩. అత్మ. అక. సేట్.

స్తీతి యాః. గాః - వాచః, వేదాన్తమయీః, వివిదుః ప్రాజ్ఞాః. తాస్త్వ యి వర్తన్తే-త్వత్ప్రతిపాదనపరా వర్తన్త ఇత్యర్థః. ఉత్తరార్ధం సుగమమ్. ద్వివిధో హి వేదభాగః. బ్రహ్మభాగః కర్మభాగశ్చేతి; సద్వివిధోఽపి త్వత్ప్రధాన ఇతి శ్లోకార్థః. ఏతదేవోత్తరే ప్రతిపాద్యతే॥ ౨౦॥

తా॥ పరంజ్యోతి స్వరూపుఁడవైన నిన్ను స్తుతించి యానందించుచున్నవని పెద్దలే వేదములను వర్ణించుచున్నారో, ఆవేదములన్నియు నీయొక్క స్వరూపరూప గుణ విభూత్యారాధనాదులనే ప్రతిపాదించుచున్నవి. ౨౦.

మూ॥ తదసి య దామ్నాయగిరా జగదే తత్త్వం పరం పరయా।
సృజసి హి మహదాదికయా జగదేతత్త్వం పరంపరయా॥ ౨౧॥

ప-వి॥ తత్, అసి, యత్, ఆమ్నాయగిరా, జగదే, తత్త్వమ్, పరమ్, పరయా, సృజసి, హి, మహదాదికయా, జగత్, ఏతత్, త్వమ్, పరంపరయా. ౨౧.

వ్యా॥ (తదసీతి) పరయా ఆమ్నాయగిరా - ఉపనిషద్భాగేన, యత్పరం తత్త్వమ్, జగదే - అభ్యధాయి; తదసిత్వమ్ - త్వమేవతదసి, నాఽన్య ఇత్యర్థః; ఇహ కిల కేచిత్-వేదాన్తేషు పరంబ్రహ్మ పరంజ్యోతిః పరంతత్త్వపరమాత్మాఽదిశబ్దై ర్యద్వస్తు ప్రతిపాద్యతే,తతోఽర్వా చీనాః బ్రహ్మవిష్ణ్వాదయ ఇత్యాహుః; అన్యేతు-బ్రహ్మాదిదేవేషు స్వాభి మతం దైవతవిశేషం వేదాన్తోదితం పరవస్త్వితి ఆహుః; అపరేతు-బ్రహ్మాదయస్సర్వే ఏకస్యైవ స్వేచ్ఛావిగ్రహాభేదాః; యస్యైతే విగ్ర హాస్తత్పరవస్త్వితి ఆహుః. అస్యపక్షత్రయస్య నిరసనేన నారాయణ ఏవపరవస్త్వితి పూర్వార్ధేన ప్రతిజ్ఞాయతే; తత్రహేతు రుత్తరార్ధేనో చ్యతే. మహదాదికయా-మహదహఙ్కారాదికయా, పరంపరయా, జగ దేతత్త్వ మేవసృజసిహి; అయమర్థః - యద్యప్యేతే పరబ్రహ్మపర తత్త్వాదయశ్శబ్దాః స్వాభిధేయస్య విశేషాకారసమర్పణాయ న ప్రభ వన్తి; తథాఽపి గతి సామాన్యాదిప్రమాణాన్తరసనాథా విశేషాకార

సమర్పణాయ. తథాహి (౧) "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇత్యాదికయా శ్రుత్యా బ్రహ్మస్వరూపతద్విశేషజ్ఞానోపాయతయా జగజ్జన్మాదికం కార్యమభిధీయతే; అతశ్చ సృష్టిప్రళయప్రతిపాదకేషు వాక్యేషు కారణస్య పరస్య బ్రహ్మణ స్స్వరూపవిశేషశ్చాఽవగన్తవ్యః, అవగన్తవ్యస్య వస్తునో నానాశబ్దాఽభిలపితస్యాఽపి గతిసామాన్యాచ్చేతనత్వేశితృత్వాదయో విశేషణానీత్యవగన్తవ్యమ్; అయమర్థ ఈక్షత్యధికరణే(౨) "గతిసామాన్యాత్" ఇతి సూత్రేణ భగవాన్ బాదరాయణః ప్రతిపాదితవాన్. అనేనైవ న్యాయేన నారాయణశబ్దాఽభిలప్యం తత్కారణవస్త్వితి. పరస్య బ్రహ్మణో విశేషాకార స్సమర్ప్యతే తథాహి (౩) "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యస్మిన్ సృష్టివాక్యే కారణస్య సత్తాగుణయోగితామాత్రేఽవగతే, (౪) "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్" ఇతి సృష్టివాక్యే తస్యైవ కారణస్య చేతనత్వమవగమ్యతే; ఏవమ్, (౫) "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్" ఇతి మహోపనిషద్విషయే సృష్టివాక్యే కారణస్య వస్తునో నారాయణశబ్దాఽభిలప్యత్వేన విశేషాకార స్సమర్ప్యతే. అతశ్చ పరంబ్రహ్మ పరంజ్యోతిరాదిశబ్దానాం న సర్వసాధారణవస్తువిషయత్వమ్, నాఽపి బ్రహ్మాదివ్యతిరిక్తవస్తువిషయత్వమ్, నాఽపి నారాయణవ్యతిరిక్తవిశేషవిషయత్వమితి. అత్రాఽర్థే బహుతరస్య చోద్యస్య పరిహారస్య చ సంభవాత్, బహ్వీనాం శ్రుతీనాం న్యాయానాం చాఽవతారసంభవే, కావ్యవ్యాఖ్యానపరాణామతివిస్తారో హ్యస్య ఇత్యుపరమ్యతే - జగద ఇతి (౬) "గద వ్యక్తాయాం వాచి" లిట్-కర్మణ్యాత్మనేపదమ్॥ ౨౧॥

(౧) తైత్తిరీయే, భృగువల్లీ. (౨) బ్రహ్మసూత్రే, ౧, ౧, ౧౧.
(౩) ఛాన్దోగ్యే, ౬, ౨, ౧. (౪) ఐతరేయోపనిషది, ౧.
(౫) మహోపనిషత్. (౬) ధాత్వాది, పర, సక, సేట్.

తా॥ ఉపనిషత్తులయందుఁ బరతత్త్వమని ప్రతిపాదింపఁబడినవాఁడవు నీవే. అదెట్లనఁగా, మహత్తు, అహఙ్కారము, పఞ్చతన్మాత్రలు, మహాభూతములు, ఈవరుసలో జగత్తు నెవఁడు సృజించుచున్నాఁడో, వాఁడే పరతత్త్వమని చెప్పియున్నవి. అట్లు సృజించువాఁడవు నీవే. ౨౧.

అవ॥ అత్రైవహేత్వన్తర ముచ్యతే॥

మూ॥ బిభృషే హి మహీయ స్త్వం మహతో౽ర మణో౽ రణీయ స్త్వమ్।
దేవ్యాశ్శ్రియస్సదృశ్యా మహతో౽ రమణో౽ రణీయ స్త్వమ్॥

ప-వి॥ బిభృషే, హి, మహీయస్త్వమ్, మహతః, అరమ్, అణోః, అణీయస్త్వమ్, దేవ్యాః, శ్రియః, సదృశ్యాః, మహతః, రమణః, అరణీయః, త్వమ్. ౨౨

వ్యా॥ (బిభృష ఇతి) అరమ్-అలమ్, పర్యాప్తమిత్యర్థః. మహతో౽మహీయస్త్వ మణో౽రణీయస్త్వ మప్యలం బిభృషే. దేవ్యాః, మహతః-కల్యాణతః, సౌన్దర్యాది కల్యాణగుణయోగేన, తవ సదృశ్యాః శ్రియో లక్ష్మ్యాః అరణీయః-ప్రాపణీయః, రమణస్త్వమసి. అయమర్థః. (౧) "అణోరణీయాన్" ఇత్యనువాకే; (౨) "స ప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాత్" ఇతి తచ్ఛబ్దేనా౽ణీయస్త్వయోగినం ప్రకృత మాత్మానం పరామృశ్య తస్య ప్రాణాద్యుపాదానకారణత్వం ప్రతిపాద్యతే. (౩) "అంభస్యపారే" ఇత్యనువాకేచ (౪) "సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి" ఇతి జగదుపాదానకారణభూతం పురుషసూక్తాభిలపితం వస్తు ప్రకృత్య, (౫) "య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తి" ఇతి తస్య మోక్షప్రదత్వమభిధాయ, (౬) "అద్భ్యస్సంభూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టౌ" ఇత్యనేన "అద్భ్యస్సంభూత" ఇత్యనువాకస్య ప్రకృతకారణపురుషవిషయత్వ

---

(౧) తైత్తిరీయే నారాయణే, ౧౦. (౨) తైత్తిరీయే, నారాయణే, ౧౦, ౨.
(౩) తైత్తిరీయే నారాయణమ్. (౪) తైత్తిరీయే, నారాయణే, ౧, ౮.
(౫) తైత్తిరీయే, నారాయణే, ౧, ౧౦. (౬) తైత్తిరీయే, నారాయణే, ౧, ౧౧.

మభిధీయతే. తత్రచాఽనువాకే, (౧) "హ్రీశ్చతేలక్ష్మీశ్చపత్న్యౌ" ఇతితస్యైవలక్ష్మీపతిత్వం ప్రతీయతే. అతో లక్ష్మీపతిరేవ జగత్కారణం పరంబ్రహ్మ, సఏవచాఽణోరణీయాన్, స ఏవచ మహేశ్వర ఇత్యణోరణీయాంసం జగత్కారణం లక్ష్మీపతిం పరామృశ్య తస్య మహేశ్వరత్వమ్ (౨) 'అణోరణీయాన్' ఇత్యనువాకాన్తే ప్రతిపాద్యత ఇతి అస్యాఽర్థస్య ప్రతిపక్షసంభవాదిహచ విస్తరితు మయోగ్యత్వాదాస్మాకీనే కారణనిర్ణయే ప్రకరణేఽవగన్తవ్యమ్. మహాత ఇత్యాద్యాదిత్యా ౨౨॥

తా॥ నీవే పరతత్త్వమనుటకు మఱియొక కారణముకూడనున్నది. అదేమనఁగా— గొప్పవస్తువులన్నిటికంటె గొప్పవాఁడును, సూక్ష్మవస్తువులన్నిటికంటె సూక్ష్మమైనవాఁడు నెవఁడో వాఁడే జగత్కారణుఁడనియు, జగత్కారణుఁడే పరాత్పరుఁడనియుం జెప్పి, "హ్రీశ్చతేలక్ష్మీశ్చపత్న్యౌ" అను వాక్యముచేత వాఁడు శ్రియఃపతియేయని వేదములు నిర్ణయించినవిగాన శ్రియఃపతియైన నీవే పరతత్త్వము. ౨౨.

మూ॥ గుణముపనిషత్సు భవతో సమా పనాయాఽశ్చకార కా స్యస్య।
భృత్యా నాహు స్సృష్ట్యా సమాపనాయా ఇచ్ఛ కారకా న్యస్య॥ ౨౩॥

ప-వి॥ గుణమ్, ఉపనిషత్సు, భవతః, అసమా, పనాయాఞ్చకార, కా, అన్యస్య, భృత్యాన్, ఆహుః స్రష్ట్రౌ, సమాపనాయామ్, చ, కారకాన్, యస్య. ౨౩.

వ్యా॥ (గుణమితి) ఉపనిషత్సుమధ్యే, అసమా - సామ్యరహితా, కాఉపనిషత్, భవతోఽన్యస్యగుణమ్, పనాయాఞ్చకార - స్తుతవతీ, నకాచి న్న కస్యచిదిత్యర్థః. అసమేతి శ్రుతే స్సర్వప్రమాణవిలక్షణత్వాత్ ప్రామాణ్యే ప్రమాణాన్తరై రసమా - సామ్యరహితేత్యర్థః. యస్యతే భృత్యాన్ జగత స్స్రష్ట్రౌ సమాపనాయామ్ - సంహారేచ, కారకానాహుః. సృష్ట్యాదయోహి జగద్వ్యాపారాః బ్రహ్మాదిభిః పరమపురుషేణ కార్యన్త ఇతిహి ప్రసిద్ధమ్. ఏవంసర్వ ప్రయోజకస్య సర్వేశ్వరస్య

(౧) పురుషసూ-౨.   (౨) తైత్తిరీయే, నారాయణే, ౧౦. ౧.

భగవతఏవగుణగణం సర్వాశ్శ్రుతయః ప్రతిపాదయన్తీత్యర్థః. ఉపనిషత్స్వితి నిర్ధారణే సప్తమీ. భవత ఇత్యస్యశబ్దాఽపేక్షయా, (౧) "అన్యారాదితరర్తే" ఇతి పఞ్చమీ. పర్యాయాఽఞ్చకారేతి సూత్రార్థాత్ పనిధాతోః, (౨) "గుపూధూప" ఇత్యాదినాఽఽయప్రత్యయః, లిట్. (౩) "కాస్ప్రత్యయాత్" ఇత్యామ్ప్రత్యయః, సమాపనాయామితి న్యాసగ్రన్థః ౨౩॥

తా॥ ప్రమాణతమంబులైన యుపనిషత్తులితరములైన సమస్తప్రమాణములను వదలి పరాత్పరుఁడవైన నీయొక్క కల్యాణ గుణములనే వర్ణించుచున్నవి. బ్రహ్మరుద్రాదులు కూడ నీయాజ్ఞకుఁ బరితన్త్రులై జగత్తుయొక్క సృష్టిసంహారములను జేయుచున్నారు.

మూ॥ బ్రహ్మా త్వయైవ జనితః పద్మాయతనేత్ర సన్నేత్రా ।
నిత్యా నపాయినీ తే పద్మా యతనేత్ర సన్నేత్రా ॥ ౨౪॥

ప-వి॥ బ్రహ్మా, త్వయా, ఏవ, జనితః, పద్మాయతనే, అత్ర, సన్నేత్రా, నిత్యా, అనపాయినీ, తే, పద్మా, ఆయతనేత్ర, సన్నేత్రా. ౨౪.

వ్యా॥ (బ్రహ్మేతి) అత్ర - అస్మిన్ త్వన్నాభినళినే, పద్మాయతనే - పద్మాఖ్యసద్మని, త్వయైవ బ్రహ్మాపూర్వజనితః. కీదృశేన త్వయా - సన్నేత్రా - సమ్యక్ సమస్త జగన్నేతృభూతేన. ఈదృశీతవ క్రీడోపకరణభూతజగద్విభూతిః, యత్కిఞ్చిచ్చతుర్దశభువనాత్మకాణ్డాఽధిపతిర్బ్రహ్మాఽపి త్వయైవ జనితః. ఉత్తరార్ధేన నిత్యసిద్ధభోగోపకరణవిభూతిరుచ్యతే. హే ఆయతనేత్ర! సన్నేత్రా - సమీచీనలోచనా, పద్మా - శ్రీః, అనపాయినీ, నిత్యా, తే - త్వదీయేత్యర్థః. ఆహచభగవాన్ పరాశరః. (౪) "నిత్యైవైషాజగన్మాతా విష్ణోశ్శ్రీరనపాయినీ" ఇతి ॥ ౨౪॥

తా॥ సకలచరాచరములను సృజించుచున్న బ్రహ్మదేవునిగూడ నాభికమలమందు నీవే పుట్టించితివి. సకల విభూతిసామ్రాజ్యము నే దేవియొక్క కటాక్షముచే వర్ధిల్లుచున్నదో, అట్టి శ్రీదేవి నిన్ను క్షణమాత్రము నెడబాయక నీయందే నివసించుచున్నది

(౧) పాణి. ౨. ౩. ౨౯. (౨) పాణి. ౩. ౧. ౨౮.
(౩) పాణి. ౩. ౧. ౩౫. (౪) విష్ణుపు. ౧. ౮. ౧౭.

మూ॥ త్వం హి గజస్యాహూతా వేషో హన్తారణాయ సన్నిహితః।
ఇతి ముఖ్యాఙ్కేటస్య సవేషో హన్తా రణాయ సన్నిహితః॥ ౭౫॥

ప-వి॥ త్వమ్, హి, గజస్య, ఆహూతా, ఏషః, అహమ్, తారణాయ, సన్నిహితః, ఇతి, ముఖ్యాఙ్, కీటస్య, సవేషః, హన్తా, రణాయ, సన్నిహితః. ౭౫.

వ్యా॥ (త్వంహీతి) త్వంహి, గజస్య - గ్రాహగృహీతస్య గజేంద్రస్య, ఆహూతా - ఆహ్వానేసతీత్యర్థః. ఆశ్రితపారతన్త్ర్యేణ, ముఖ్యాన్, త్వామాహ్వయతో గజస్యతారణాయాఽతి త్వరయా సిద్ధైవసన్నిహితస్సన్, అహమస్మీతివదన్, గ్రాహస్యకీటస్య, అతిక్షుద్రజన్తోః, హన్తా - ఘాతకః, అభూః. సవేషః - ఆయుధాద్యుపాదానేనాఽతిమహాబల శత్రువధాఽనుగుణవేషసహితః, తత్రైవ తేనకీటేనసహ, రణాయ - యుద్ధాయ, సన్నిహితః - ప్రత్యక్షంగతః, క్షుద్రతరేణాతిర్యగ్యోనిగతేనగజేనాఽఽహూతోఽప్యకుప్యన్, ప్రత్యుతప్రీత ఏవభూత్వాఽనునయమకార్షీః. యచ్చమనసాఽఽకారమాత్రేణ సర్వలోకం క్షణేన క్షపయితుం క్షమోఽపి తత్రైవాఽగచ్ఛః. యచ్చవిషయీకారానర్హం గ్రాహకీటమపి మహాన్తమివ విషయమకరోః, యచ్చాఽనేకాయుధోపేతం యుద్ధోద్యోగమకార్షీః; తదేతత్సర్వమాశ్రిత జనవాత్సల్యసహిత మోహప్రయుక్తమిత్యర్థః. ఈదృశంత్వామాశ్రితానామస్మాకం కిమపినదుర్లభమిత్యభిప్రాయః॥

తా॥ మొసలిచే బాధపడుచున్న గజేన్ద్రుఁడార్తుఁడై పిలిచినప్పుడు, ఇదిగో నిన్ను రక్షించుటకై నేను సిద్ధమైయున్నానని చెప్పి యాశ్రితవాత్సల్యముచేత నచ్చటికి సకలాయుధ ధరుఁడవై వెళ్ళి మొసలిని జంపితివి. ౭౫.

అవ॥ స్వసంరక్షణపరానతీతాన్ భగవత ఇచ్ఛావతారాన్ స్మారయన్ స్తవతారానుభూతైర్వీర్యాదిగుణైస్స్తోతుమారభతే॥

మూ॥ త్వదుపగజనో న దుఃఖైన్నరకే సరితాపి వైతరణ్యాభాయి।
భవతాశ్రితవాత్సల్యాన్నరకేసరితాపి వైతరణ్యాభాయి॥ ౭౬॥

ప-వి॥ త్వాం, ఉపగజనః, న, దుఃఖైః, నరకే, సరితా, అపి, వైతరణ్యా, అభాయి, భవతా, ఆశ్రితవాత్సల్యాత్, నరకేసరితా, ఆపి, వై, తరణ్యాభా, అయి. ౨౬.

వ్యా॥ (త్వామితి) త్వాముపగజనః - త్వాముపగచ్ఛన్ జనః, త్వదాశ్రయజనః, నరకేసంభూతైర్దుఃఖైస్తత్రత్యయా వైతరణ్యాఖ్యయాసరితాచ, నాఽభాయి-నభయంప్రాపితః. భవతా, ఆశ్రితవాత్సల్యాత్-ఆశ్రితాన్ప్రతివాత్సల్యాద్ధేతోః, తరణ్యాభా-ఆదిత్యసదృశీ, నరకేసరితా - నరసింహతా, నరసింహరూపత్వమ్, ఆపి-ప్రాప్తమ్. వైశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. అయీతినిపాతస్సంబోధనే వర్తతే. ఏవంవత్సలేత్వయి భక్తానాంతత్తదవస్థానుగుణావేషయోగినిసతి తేషాం నరకాదితరణం నాఽతీవవిస్మయ ఇతి భావః. ఉపగశబ్దః (౧) "గమేస్సుప్యుపసఙ్ఖ్యానమ్" ఇతిడప్రత్యయాన్తః. అభాయీతి భియః కర్మణిలుఙి చిణ్. ఆపీత్యాప్నోతేః కర్మణిలుఙి చిణ్॥ ౨౬॥

తా॥ భక్తాగ్రేసరుఁడైన ప్రహ్లాదునియందువాత్సల్యముచేతహిరణ్యాసురుని జంపుటకై సూర్యునివలెవెలుగుచున్న నరసింహావతారమెత్తితివి. ఇట్లు భక్తరక్షణదీక్షితుఁడవైన నిన్నుఁ బొందినవారికి నరకమందును నచ్చటనున్న వైతరణీనదియందు ననుభవింపఁదగిన దుఃఖము లేమియు సంభవింపవు. ౨౬.

మూ॥ వేదైర్భువనాని తవావాసతయా జ్ఞాప్యమానాని।
వామనచరణాక్రాన్తా వాసత యాజ్ఞాప్యమానాని॥ ౨౭॥

ప-వి॥ వేదైః, భువనాని, తవ, ఆవాసతయా, జ్ఞాప్యమానాని, వామన, చరణాక్రాన్తౌ, ఆసత, యాజ్ఞాప్యమానాని. ౨౭.

వ్యా॥ (వేదైరితి) భువనాని, తవ, ఆవాసతయా - నివాసభూమితయా, వేదైః, జ్ఞాప్యమానాని-బోధ్యమానాని, త్వదీయయా క్రీడామయ్యా, యాజ్ఞయా - యాచ్ఞయా, ఆప్యమానాని - ప్రాప్యమాణాని, తవచరణాక్రాన్తౌసత్యామ్, తదన్తః, ఆసత - ఆసితవన్తీత్యర్థః. వామనేతి

సంబుద్ధ్యా యాఙ్ఞాకాలస్య సర్వతే, జగన్తిహివ్యాప్నువతో విష్ణోర్వ్యా ప్యతయాఽవస్థానతమాచరస్తీతి జ్ఞాప్యతే. (౧)"తత్సృష్ట్వా, తదేవాను ప్రావిశత్" (౨) "వివేశభూతానిచరాచరాణి" (౩) "అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాగ్ంసర్వాత్మా"(౪)" అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వం వ్యాప్యనారాయణ స్థితః" ఇత్యాదిభిః. ఏవంతవనిత్య శేషభూతానామేషాం లోకానాం యాఞ్చ యాతవప్రాప్యత్వ మాశ్చర్యమ్. సైషాతవక్రీడేతిభావః ॥ ౨౭॥

తా॥ వేదములయందు, నీకువాసస్థానమై నీచేతనాక్రమింపఁబడి నీకుఁ బరతన్త్రమైయున్నదని యేజగత్తు చెప్పఁబడెనో, ఆ జగత్తును నీవు వామనావతారమందు యాచించి స్వాధీనపఱుచుకొంటివి. ౨౭.

మూ॥ భక్తప్రేమ్ణో గమితో మానవసీమాన మోఘేన ।
నిజతేజసా జనాన్ భువి మా నవసీ మా నమోఘేన ॥ ౨౮॥

ప-వి ॥ భక్తప్రేమ్ణః, గమితః, మానవసీమానమ్, ఓఘేన, నిజతేజసా, జనాన్, భువి, మాన్, అవసి, ఇమాన్, అమోఘేన. ౨౮.

వ్యా ॥ (భక్తేతి) భక్తప్రేమ్ణః - భక్తవిషయస్నేహరసస్య, ఓఘేన, మానవసీమానమ్-మనుష్యమర్యాదామ్, గమితః భువి మాన్-భూమామితః, రాఘవాదిరూపేణ పరిచ్ఛిన్నోఽవతీర్ణస్త్వమమోఘేన నిజతేజసా ఇమాన్ నస్మదాదీన్ జనా నవసి ॥ ౨౮॥

తా. ॥ ఓస్వామీ! నీవు భక్తవాత్సల్యముచే నీమనుష్యయోనిలో రామకృష్ణాద్యవతారములనెత్తి యమితపరాక్రమముచేత శత్రువులనుజయించి యాశ్రితులనురక్షించితివి. ౨౮.

మూ॥ శూర్పణఖా శూర్పాయతనఖరా దీనా వధీరణేనాథ ।
యా ననయ త్తా న్యస్య న్న ఖరాదీ నావధీ రణే నాథ ॥ ౨౯॥

ప-వి ॥ శూర్పణఖా, శూర్పాయతనఖరా, దీనా, అవధీరణేన, అథ, యాన్, అనయత్. తాన్, యస్యన్, న, ఖరాదీన్, అవధీః, రణే, నాథ. ౨౯.

---

(౧) తైత్తిరీయే. ఆనన్దవల్లీ. ౬. (౨)
(3) (౪) పురుషసూ.

వ్యా ॥ (శూర్పణఖేతి) శూర్పణఖానామ రాక్షసీ, శూర్పసదృశాయత్తైర్నఖైర్యుక్తా యథార్థనామా, అవధీరణేన - కర్ణనాసాచ్ఛేదననిమిత్తేనాఽవమానేన, దీనా - క్షీణాసతీ అథ, యాన్ భ్రాతౄనాత్మబలభూతాన్, అనయత్; తాన్ ఖరాదీన్, నయస్యన్ - యత్నమకుర్వన్, త్వమ్, అనాయాసేన, రణే - యుద్ధే, అవధీః - ఆహతవానసి. ఏవమాశ్రితవాత్సల్యాద్దేవ్యాం జానక్యాం సాపరాధా శూర్పణఖా అవమానితా; ఖరాదయశ్చ తేతత్పక్ష్యాని హతాః. ఏవం వయమప్యసురైరవమన్యమానాస్త్వదాశ్రితాస్త్వయా నిహనిష్యమాణా నసురాన్ పర్యాలోచ్య సమాశ్వసిమ ఇతి భావః. శూర్పణఖేతి (౧) "నఖముఖాత్సంజ్ఞాయామ్" ఇతి జీష్‌నిషేధాత్, (౨) "స్వాఙ్గాచ్చ" ఇతి జీష్‌నభవతి (౩) "పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామ్" ఇతిణత్వమ్ ఆవధీరితి, అకర్మకాధికారాత్ (౪) 'ఆఙోయమహనః' ఇత్యాత్మనేపదాభావః ॥ ౨౯ ॥

తా ॥ నీభర్తృరాలైన సీతాపిరాట్టివిషయమై యపచారపడిన శూర్పణఖయనెడు రాక్షసిని, దానికి సహాయమైవచ్చిన ఖరదూషణాదులను ననాయాసముగాఁ జంపితివి. ౨౯.

మూ॥ సత్త్వం ధృతిశ్చ యుధి కిల దశాస్యేదృశ్యతో భయం భవతి।
ఇతి బుద్ధ్వా నివర్తితే దశాస్యే దృశ్యతోభయం భవతి॥ ౩౦॥

ప-వి ॥ సత్త్వమ్, ధృతిః, చ, యుధి, కిల, దశా, అస్య, ఈదృశీ, అతః భయమ్, భవతి, ఇతి, బుద్ధ్వా, నివర్తితే, దశాస్యే, అదృశ్యత, ఉభయమ్, భవతి.

వ్యా ॥ (సత్త్వమితి) భవతీతి ప్రథమః క్రియాశబ్దః, ద్వితీయో భవచ్ఛబ్దాత్సప్తమ్యన్తః. పురాకిల రావణవధే త్వద్బలతులిత మాత్రేణం రావణం ప్రతి తవైవం బుద్ధిర్జాతా. ఇహయుధి - యుద్ధే, అస్య - రావణస్య, దశా - అవస్థా, ఈదృశీ - శ్రాన్తియుక్తా; అతోఽస్య భయం భవతి,

(౧) పాణి. ౪. ౧. ౫౮. (౨) పాణి. ౪. ౧. ౫౪.
(౩) పాణి. ౮. ౪. ౩. (౪) పాణి. ౧. ౩. ౨౦.

భీతేనసహ నయోద్ధవ్యమ్. ఏతద్భయం అయంజహ్యాదిత్యేవం జాతయా బుద్ధ్యా త్వయా దశాస్య ముక్తేసతి, తవ సత్వమ్-విక్రమః, ధృతిః-ధైర్య మిత్యుభయమ్, భవతి-భవద్విషయే. అదృశ్యత. తాదృశమహాగుణాఢ్యం త్వామాశ్రితాస్మ ఇతిభావః ॥ ౩౦॥

తా ॥ రావణాసురుఁడు మొదటి దినము నీతోయుద్ధమాడి నీయొక్క తీక్ష్ణము లైన బాణములచేతఁ బీడితుఁడైయుండఁగా నప్పుడు వానిఁజూచి వీఁడిప్పుడుబలహీనుఁ డై భయపడుచున్నాఁడు, వీనితోనిప్పుడు యుద్ధముఁజేయుట ధర్మముకాదని వానిని యింటికిఁబంపితివి. అప్పుడు నీయొక్క పరాక్రమమును ధైర్యమును సమస్త జనులకును వ్యక్తములైనవి. ౩౦

మూ॥ త్వం సంశ్రితస్య హి వశే విభీషణస్య ప్రభావతో లఙ్కామ్।
కుర్వన్నకృథా న ముదం విభీషణస్య ప్రభావతో ల ఙ్కామ్ ॥

ప-వి ॥ త్వమ్, సంశ్రితస్య, హి, వశే, విభీషణస్య, ప్రభావతః, లఙ్కామ్, కుర్వన్, అకృథాః, న, ముదమ్, విభీషణస్య, ప్రభావతః, అలమ్, కామ్. ౩౧.

వ్యా॥ (త్వమితి) సంశ్రితస్య, ప్రభావతః-తేజస్వినః, విభీషణస్య, వశే లఙ్కాం కుర్వన్ త్వం కాం ముద మలం నాకృథాః. కీదృశస్య విభీషణస్యేతిచే త్తత్రోచ్యతే- ప్రభావతో విభీషణస్య-స్వేన ప్రభావేన శత్రూణాం భీతికరస్య॥ ౩౧

తా ॥ పరాక్రమముచే శత్రువులకు భయఙ్కరుఁడై నీయొక్క యాశ్రితుఁడైన విభీషణునికి లంకానగరము నప్పగించిదానిచేతనుచితమైనసంతోషమును బొందితివి. ౩౧.

మూ॥ య మసురగణం మహద్బల మవధీరితవ న్త మత్రస న్నేవ ।
తం ప్రాప్యే యం భూ జన మవధీరితవ న్త మత్ర స న్నేవ॥ ౩౨॥

ప-వి ॥ యమ్, అసురగణమ్, మహద్బలమ్, అవధీః, ఇతవన్తమ్, అత్రసన్ ఏవ, తమ్, ప్రాప్య, ఇయమ్, భూః, జనమ్, అవధీరితవన్తమ్, అత్ర, సన్నా, ఇవ, ౩౨

వ్యా॥(యమితి) యంకాలనేమిపురస్సర మసురగణం మహద్బల మితవన్తమ్, అత్రసన్నేవ - అభిభ్యత్, స్వయమపిస్వాభావికేన నిర్భణ

యస్త్వేన యుక్తపవనస్సన్, త్వమ్, అవధీః - హతవానసి; తమసురగణం కంసాదిరూపేణ మనుష్యభావ మాస్థాయ జనమ్ - లౌకికంసాధుజనమ్, ఆనక్షేరితవన్తమ్- అవమానితవన్తమ్, ప్రాప్య, ఇయంభూః, అత్ర కాలే, సన్నేవ - అవసాదం ప్రాప్నువతీవ. అత్రసన్నేతి (౧) "వాభ్రాశ" ఇత్యాదినావికల్పితత్వాచ్ఛ్యన్న భవతి. ౩౨॥

తా॥ గొప్ప బలశాలులైన యే యసురులను ముందునీవు నిర్భయుండవై చంపితివో, వారిప్పుడు మనుష్యులై పుట్టి సజ్జనులను బాధించుచున్నారు. అట్టి పాపులను భూమి మోయలేక బాధ పడుచున్నది. ౩౨.

మూ॥ కంస ఇతి కాలనేమి స్సమజని రాజన్యతను రేకః ।
బహు రితరోఽపి భయే తత్సమజని రాజ న్యతనురేకః॥ ౩౩॥

ప-వి॥ కంసః, ఇతి, కాలనేమిః, సమజని, రాజన్యతనుః, ఏకః, బహుః, ఇతరః, అపి, భయే, తత్సమజనిః, అజని, అతనురేకః. ౩౩.

వ్యా॥ (కంస ఇతి) తేషుత్తారకామయే సఙ్గ్రామేత్వయాహతేష్వసురేషు, కాలనేమిరేకః, రాజన్యతనుః - క్షత్రియదేహో భూత్వా, కంస ఇతి నామధేయంబిభ్రత్, భూమావసమజని. ఇతరోఽపి బహురసురగణః, తత్సమజనిః - తేనసమానజన్మా, క్షత్రియదేహో భూత్వా శిశుపాల పౌణ్డ్రకవాసుదేవాదిరూపేణాఽజని - అజాతవాన్, కీదృశః - భయే, అతనురేకః, అనల్పదారిద్ర్యయుక్తః, భయరహిత ఇత్యర్థః సమజన్యాజనీతి సంపూర్వాదాఙ్పూర్వాచ్చ జనేః కర్తరిలుఙ్ (౨) "దీప జన" ఇత్యాదినాచిణ్. రాజన్యశబ్దః (౩) "రాజశ్వశురాద్యత్" ఇతి క్షత్రియ జాతౌ వ్యుత్పాదితః॥ ౩౩॥

తా॥ ముందుఁగాలనేమియై యున్నవాఁడిప్పుడు కంసుఁడై పుట్టియున్నాఁడు; తక్కిన యసురులును శిశుపాల దన్తవక్త్రాదిరూపులై జన్మించియున్నారు. ౩౩.

(౧) పాణి. ౩, ౧. ౭౦. (౨) పాణి. ౪. ౧. ౧౩౭.
(౩) పాణి ౩. ౧. ౬౧.

మూ॥ దైత్యభరాత్సుఖమేషా సా తత్యాజా యతేక్షణా దేవ ।
కథమథ లబ్ధసుఖోదయసాతత్యా జాయతే క్షణా దేవ ॥ ౩౪॥

ప-వి ॥ దైత్యభరాత్, సుఖమ్, ఏషా, సా, తత్యాజ, ఆయతేక్షణా, దేవ, కథమ్, అథ, లబ్ధసుఖోదయసాతత్యా, జాయతే, క్షణాత్, ఏవ. ౩౪.

వ్యా॥ (దైత్యేతి) ఆయతేక్షణా సైషా పృథివీ, తాదృశాద్దైత్యభరాత్సుఖంతత్యాజ - అథైవంగతే సా క్షణాదేవ లబ్ధసుఖోదయసాతత్యా కథంజాయతే-యేనోపాయేనజాయతే, తథా త్వయా కర్తవ్యమిత్యర్థః. లబ్ధసుఖోదయ సాతత్యేతి సాతత్యమ్- అనుపరమః, సుఖోదయస్య సాతత్యం సుఖోదయసాతత్యమ్, లబ్ధం సుఖోదయ సాతత్యం యయా సాతథోక్తా. జాయత ఇతి జనేః (౧) "ఆశంసాయాం భూతవచ్చ" ఇతిచ కారా దాశంసాయాం భవిష్యదర్థే వర్తమానవత్ప్రత్యయః (౨) "జ్ఞాజనోర్జా" ఇతిజాదేశః - ఏవంభూతా కథం జనిష్యత ఇత్యర్థః॥ ౩౪॥

తా ॥ ఈ భూదేవి యట్టియసురభారమును వహింపలేక మిక్కిలి దుఃఖపడుచున్నది. అట్టి దుఃఖములనువదలి యీ భూదేవియెట్లు సుఖపడునో యట్లు నీవు యత్నింపవలయును ౩౪.

మూ॥ ప్రళయే త్వామేత్య మహీ వరాహ రేజే తరీతారమ్ ।
అద్యాసురభారాత్త్వయి వరాహరే జేతరీ తారమ్॥ ౩౫॥

ప-వి ॥ ప్రళయే, త్వామ్, ఏత్య, మహీ, వరాహ, రేజే, తరీతారమ్, అద్య, అసురభారాత్, త్వయి, వరా, హరే, జేతరి, ఇతా, అరమ్. ౩౫,

వ్యా॥ (ప్రళయఇతి) పూర్వమ్- ప్రళయకాలే, తరీతారమ్ - స్వోత్తరణహేతుమ్, త్వామ్, ఏత్య, ఏషాభూః, రేజే. వరాహేతి సంబుద్ధ్యా ఉత్తరణకాలోపాత్తాఽవతార విశేష స్స్మర్యతే, అద్య - ఇదానీమపి, హేహరే! అసురభారాత్త్వాదృశీం ప్రళయావస్థా సమామవస్థామాపన్నా

(౧) పాణి. ౩. ౩. ౧౩౨. (౨) పాణి. ౭. ౩. ౭౯.

సైషా, వరా-ఉత్కృష్టా, మహీ, ఆపదాం జేతరి త్వయి, అరమ్- ద్రుతమ్, ఇతా - ప్రాప్తా, త్వత్సన్నిధానగతేత్యర్థః - తరీతారమిత్యత్రభాగవితణ్యన్తాత్తరతే స్తృచ్, తారయితార మిత్యర్థః (౧)"వృతో వా" ఇతీటో దీర్ఘః ॥ ౩౫॥

తా ॥ ప్రళయకాలమందుఁ బాతాళములో మునిగియున్న యేభూమిని నీవువరాహావతారమెత్తి యుద్ధరించితివో; ఆభూమి యిప్పుడసురబాధను సహింపలేక యాపదుద్ధారకుఁడవైన నిన్ను శరణముఁ జొచ్చినది. ౩౫.

మూ॥ భగవన్నవిద్మ, సీమా మహో దయాయాస్తు సక్షమాయాస్తే।
తవ తాదృశో గుణో స్యా మహోదయాయాస్తుస క్షమాయాస్తే॥

ప-వి ॥ భగవన్, న, విద్మ, సీమామ్, అహో, దయాయాః, తు, సక్షమాయాః, తే, తవ, తాదృశః, గుణః, అస్యాః, మహోదయాయ, అస్తు, సః, క్షమాయా, ఆస్తే.

వ్యా॥ (భగవన్నితి) హేభగవన్ ! అహో ! తేదయాయాః, సక్షమాయాః-క్షమా సహితాయాః, సీమాంనవిద్మ• తుశబ్దో ఽవధారణే. తవతాదృశస్సగుణః, అస్యాః, మహోదయాయ - మహాభ్యుదయాయ, అస్తు.కస్యా ఇతిచేత్, యా క్షమా- భూమిః అత్రాఽఽస్తే; తస్యా ఇత్యర్థః॥ ౩౬॥

తా ॥ ఓస్వామీ! నీయొక్క దయాక్షమాగుణములు మాకు వాఙ్మనస్సులకగోచరములైయున్నవి. ఆ గుణములచేత నీభూమికి నీవు మంగళమును గలుగఁజేయుము. ౩౬.

మూ॥ కంసాద్యా హింసన్తి ప్రజా న తా నజ నిరాచకృషే ।
తత్కిం త్వయా ధరిత్ర్యాం ప్రజానతా న జనిరాచకృషే॥ ౩౭॥

ప-వి॥ కంసాద్యాః, హింసన్తి, ప్రజాః, న, తాన్, అజ, నిరాచకృషే, తత్, కిమ్, త్వయా, ధరిత్ర్యామ్, ప్రజానతా, న, జనిః, ఆచకృషే. ౩౭.

వ్యా ॥ (కంసాద్యాఇతి) హే అజ! కంసాద్యా అసురాః, ఇమాః ప్రజాః, హింసన్తి; తాన్, ననిరాచకృషే ననిరాకృతవానసి, తత్ -

(౧) పాణి, ౭, ౨. ౩౮.

అసురభయమ్, ప్రజానతా - బుధ్యమానేన, త్వయా, ధరిత్ర్యామ్-భూమౌ జనిః-మనుష్యభావేనజన్మ, కింనాచకృషే - కస్మాత్కారణాదాత్మానం ప్రతినాఽఽకృష్టమ్? నస్వీకృతమిత్యర్థః. అకర్షో హ్యాభిముఖ్యేన కర్షణమ్; సచస్వీకార ఏవాఽత్రాఽభిప్రేతః. నిరాచకృష ఇతి నిరాజిత్యుపసర్గద్వయ పూర్వకా త్కరోతే ర్లిణ్మధ్యమైకవచనమ్. ఆచకృష ఇతి (౧) "కృషవిలేఖనే" ఆఙ్పూర్వః. కర్మణిలిట్. ప్రథమపురుషైకవచనమ్॥౩౭॥

తా॥ కంసాదులు సజ్జనులను మిక్కిలి బాధించుచున్నారు. ఆదినీవు దెలిసియున్నను భూలోకమందవతరించి వారిసేల చంపకయున్నావు. ౩౭.

మూ॥ త్వత్పదయోః ప్రణిపతితై ర్భవతాపచయో నిరాసేధః ।
దురితస్య కృతో ద్య యతో భవతా పచయో నిరాసేధః ॥౩౮॥

ప-వి॥ త్వత్పదయోః, ప్రణిపతితైః, భవతాపచయః, నిరాసే,అధః, దురితస్య, కృతః, అద్య, యతః, భవతా, అపచయః, నిరాసేధః. ౩౮.

వ్యా॥ (త్వత్పదయోరితి) యద్యపి కంసాద్యసురవధం నకరిష్యసి, తథాఽపీదానీం త్వత్పదయోరధః ప్రణిపతితై రస్మాభిః, భవతాపచయః-సంసారతాపసమూహః, నిరాసే --నిరస్తోఽభూత్. అద్య, అస్మాకమ్, దురితస్య-పాపస్య, అపచయః - పరిక్షయః, యతోభవతా కృత - స్తతో భవపీడా నిరాకృతేత్యర్థః. అపచయ ఏవవిశేష్యతే. (నిరాసేధ ఇతి) ఆసేధః - నిర్వాపణమ్, తద్రహిత ఇత్యర్థః. నిరాస ఇతి (౨) "అసుక్షేపణే" కర్మణిలిట్ ॥ ౩౮॥

తా॥ నీ శ్రీపాదములయందు సాష్టాఙ్గప్రణామమును జేసినప్పుడేమాయొక్క దుర్నివారమైన సమస్తపాపమును, దానిచేతఁగలిగెడి సంసారతాపములును నశించినవి. ౩౮.

మూ॥ ధామ్నః పరస్య నస్తను మపరోక్షయతా మహో మహాతః ।
ప్రార్థ్యఃక ఇవాస్మాదల మపరోక్షయతామహో మహాతః ॥

---

(౧) భ్వాది, ౧౦, ౧౫, పర, సక, అని.
(౨) దివాది, ౧౦౩, పర, సక, సేట్.

ప-వి॥ ధామ్నః, పరస్య, నః, తనుమ్, అపరోక్షయతామ్, అహో, మహతః ప్రార్థ్యః, కః, ఇవ, అస్మాత్, అలమ్, అపరః, అక్షయతామహః, మహతః. ౩౯.

వ్యా॥ (ధామ్న ఇతి) అహో! మహతః - మహీయసః, పరస్య ధామ్నః - పరంజ్యోతిర్భూతస్య, తవ తనుమపరోక్షయతామ్, నః - అస్మాకమ్, అస్మాత్ - త్వదాపరోక్ష్యలక్షణాత్, మహతః - ఉత్సవాత్, అపరః అక్షయతామహః - అక్షయత్వలక్షణ ఉత్సవః, కః ప్రార్థ్యః? అయమేవ త్వదాపరోక్ష్యోత్సవః ప్రార్థ్యః నాఽన్య ఇతి ॥ ౩౯॥

తా॥ పరాత్పరుఁడవై పరంజ్యోతి స్స్వరూపుఁడవైన నీయొక్క దివ్యమంగళ విగ్రహమును సేవించినమాకు దీనికంటెమేలైన శాశ్వతమైన కల్యాణమేమియుఁ గోరఁదగినది లేదు. ౩౯.

ము॥ ఇతి తే యథామతి నుతిం ప్రాదుర్భావే భియాఽఽచితోదయయా।
చక్రీ చ మతిం చక్రే ప్రాదుర్భావే భియాఽఽచితో దయయా॥ ౪౦॥

ప-వి॥ ఇతి, తే, యథామతి, నుతిమ్, ప్రాదుః, భావే, భియా, చితోదయయా, చక్రీ, చ, మతిమ్, చక్రే, ప్రాదుర్భావే, అభియాచితః, దయయా, ౪౦.

వ్యా॥ (ఇతీతి) ఇతి - ఇత్థమ్, తే - దేవాః, యథామతి - యథాబుద్ధి, నుతిమ్ - స్తుతిమ్, ప్రాదుః - ద్యోతవన్తః, కీదృశాస్తే - భావే - అన్తఃకరణే, చితోదయయా భియా, అసురనిమిత్తయా, ఉపలక్షితాః. చితోదయయేతి చితః - సఞ్చితః, ఉదయః - ఉద్భవః, యస్యాస్సా తథోక్తా. తైః, అభియాచితః - అభిముఖ్యేనయాచితః, చక్రీచ, తేషు దయయా భూమౌ మనుష్యరూపేణ ప్రాదుర్భావే మతిం చక్రే. ప్రాదురితి ప్రపూర్వాద్దాతేర్లుఙ్. (౧) "గాతిస్థా" ఇత్యాదినా సిచో లుక్. (౨) "ఆత" ఇతి "ఝేర్జుస్" ॥ ౪౦॥

తా॥ అసురులచేతఁ గలిగిన భయము నొందిన దేవతలీవిధంబున స్తుతించి ప్రార్థింప నా ప్రార్థన నంగీకరించి చక్రపాణియైన సర్వేశ్వరుఁడు దయచేత తాను భూలోకమందవతరింపవలయునని సఙ్కల్పించుకొనెను.

(౧) పాణి, ౨, ౪, ౭౭. (౨) పాణి, ౩, ౪, ౧౧౦.

మూ॥ ఈషత్ఫుల్లదృగ్వీక్ష్య శనై రమ్భోజాయా మరాతీతామ్ ।
భువ మనునిన్యే కృతపరిరమ్భో జాయా మరాతీతామ్ ॥ ౪౧॥

ప-వి॥ ఈషత్ఫుల్లదృక్, వీక్ష్య, శనైః, అమ్భోజాయ, అమరాతీతామ్, భువమ్, అనునిన్యే, కృతపరిరమ్భః, జాయామ్, అరాతీతామ్. ౪౧.

వ్యా ॥ (ఈషదితి) అయమప్యదృష్టవ్యాఖ్యానః. అమ్భోజాయ, ఈషత్ఫుల్లదృక్ - స్ఫురమాణలోచనః, సభగవాన్, పుణ్డరీకసదృశవిలోచన ఇత్యర్థః - శనైర్వీక్ష్య. (అమరాతీతాం కృతపరిరమ్భస్సన్ననునిన్యే) అమరేభ్యః - దేవేభ్యః; అతీతామ్ - అతిగతామ్, కార్యవశాత్సదాసభూతై ర్దేవైస్సహోఽగతామపి -స్వభావత స్సర్వాత్మనా తేభ్యో విలక్షణా మిత్యర్థః. అథవా - సహోఽగతా నమరానతీత్య స్వనాగభోగపర్యఙ్క మధి రూఢామిత్యర్థః. భువమ్ - భూమిమ్, జాయామ్ - మహిషీమ్, అరాతీతామ్ - శత్రుభిర్భారభూతైః, ఇతామ్-ఆక్రాన్తామ్, కృతపరిరమ్భస్సన్, అనునిన్యే - అనునీతవాన్. అనుపూర్వాన్నయతేః కర్తరిలిట్. అసురభారఖేదాపనోదనాయ ప్రణయోపనతాం దేవీం భువం ప్రేమశీతలయా దృశాఽవలోక్య పరిరభ్యచ నిర్వ్యాజస్నేహనిఘ్నాని చాటూనిచాఽవోచదిత్యర్థః ॥ ౪౧॥

తా॥ అసురులచే బాధింపంబడినదై, గొప్పమహిమగలదై, తన మహిషియైయున్న భూదేవిని పుణ్డరీకాక్షుండప్పుడాలింగనముఁ జేసికొని యాశ్వాసకరంబులైన సంభాషణములు చేసెను. ౪౧.

మూ॥ సోఽథ స్మ స్మిత్వా గిర ముదాహ స న్త్రీహ తారణాయ నయాః ।
యైః క్ష్మేక్షితా రిపుచమూ ర్ముదా హాసన్త్రీ హాతా రణాయ న యాః॥

ప-వి॥ సః, అథ, స్మ, స్మిత్వా, గిరమ్, ఉదాహ, సన్తి, ఇహ, తారణాయ, నయాః, యైః, క్ష్మా, ఈక్షితా, రిపుచమూః, ముదా, హాసన్త్రీ, హాతాః, రణాయ, న, యాః.

వ్యా ॥ (స ఇతి) అథ భగవాన్, స్మిత్వా - స్మితంకృత్వా, గిరం ఉదాహస్మ - వాచమూచే. ఇహ-యుష్మాకంసఙ్కటే, యుష్మత్తారణాయ,

నయాః-నీతయః, సన్తి. కీదృశా స్తేనయాః - యైర్వైజృమ్భితైః, క్ష్మా - భూమిః, ముదా హసన్తీ, త్యక్తశోకా, అరిచమూః-అసురసేనాః, హతాః క్షితా-క్షిష్యతే కీదృశీరసురచమూః - (రణాయనయాః) రణాయ-యుద్ధాయ, నప్రభవన్తి; అతిక్షుద్రత్వా న్మేనస్కారస్యాఽప్యవిషయాః కుతో మాంప్రతి రణాయ ప్రభవేయురిత్యర్థః. క్షితీతిలుట్ ॥౪౨॥

తా॥ పిమ్మట శ్రియఃపతి హసన్ముఖుఁడై దేవతలనుజూచి యొక గంభీరవచనము బలికెను. అదేమనఁగా—ఓదేవతలారా! నాతో యుద్ధముఁ జేయఁజాలని క్షుద్రులైనయసురులం నశించునట్లును భూదేవికి సంతోషముకలుగునట్లును మీరుద్ధరించునట్లు ననేకోపాయములున్నవి. ౪౨.

మూ॥ అసురాణాంకా ర్త్స్న్యేన హి జానే శతధా రహస్తదితరే కమ్ ।
కర్తా స్మి భువి బ్రాహ్మీజానే శతధారహ స్త దితరేకమ్ ॥ ౪౩॥

ప-వి॥ అసురాణామ్, కార్త్స్న్యేన, హి, జానే, శతధా, రహస్తదితరే,కమ్, కర్తా, అస్మి, భువి, బ్రాహ్మీజానే, శతధారహస్త, దితరేకమ్. ౪౩.

వ్యా ॥ (అసురాణామితి) అసురాణామ్, రహస్తదితరే - రహస్యప్రకాశనరూపే, తత్కార్త్స్న్యేన జానేహి; అతస్తదభిమతధ్వంసనేన, భువి -భూమౌ, కమ్-సుఖమ్, (దితరేకంకర్తాఽస్మి) రేకః-పరిక్షయః, దితరేకమ్ - ఖణ్డితపరిక్షయమ్, ప్రవృద్ధమ్. శతధాకరిష్య ఇత్యర్థః, "బ్రాహ్మీజానే-శతధారహస్త" ఇతి చతుర్ముఖ శతమఖయోస్సంబుద్ధిః-బ్రాహ్మీ-సరస్వతీ,జాయాయస్యసః బ్రాహ్మీజానిః, శతధారమ్-వజ్రమ్‌హస్తే యస్య సః శతధారహస్తః ॥ ౪౩॥

తా॥ అసురులయొక్క మనోభావమునను వారియొక్క వ్యాపారములనను నేనుజక్కఁగా నెఱుఁగుదును. వారిని సంహరించి మీకందఱికి నఖండానందము కలుగునట్లు నేను జేసెదను. ౪౩.

మూ॥ జననేన యదుకులం బహుమనితా హే సురషదస్సను త్కమనః।
క్షితి రపి భవితా పీడామనితా హే స్సురసద స్సము త్కమనః ॥

ప-వి॥ జననేన, యదుకులమ్, బహుమనితాహే. సురసదః, సుముత్, కమనః, క్షితిః, అపి, భవితా, పీడామ్, అనితా, హే, సురసదః, సముత్కమనః, ౪౪.

వ్యా॥ (జననేనేతి) యదుకులమ్ - యదోర్వంశమ్, తత్రమమ జననేన బహుమనితాహే. కథంభూతః - సురసదః - శోభనమ్, ప్రీతి రూపమ్, దదత్, సముత్ - మోదయుక్తః, కమనః - కాన్తః, అభిరూపోహర్షయుక్తశ్చ భూత్వా తత ఏవ తస్యకులం స్వప్రీతిం కుర్వన్ స్వజననేన బహుమానంకరిష్య ఇత్యర్థః ఏవంకృతే. ఇయం క్షితి రపి, పీడామ్, అనితా - అప్రాప్తా, భవితా - భవిష్యతి, హేసురసద ఇతిదేవపరిషత్సంబోధ్యతే - సముత్కమన ఇత్యపితస్యసదసోవిశేషణమ్. సముత్సుకంమనోయస్య తత్తథోక్తమ్. బహుమనితాహ ఇతి లుడుత్త మైకవచనమ్. (౧) "హ ఏతి" ఇతి తాసేస్సకారస్యహకారః. బహు శబ్దస్యసాత్ప్రభృతిత్వేనోపసర్గత్వాత్, ధాతోః ప్రాక్ప్రయోగః కమన ఇతి కామయతేః(౨) "అనుదాత్తేతశ్చహలాదేః" ఇతియుచ్. (3) "ఆయాదయ అర్ధధాతుకేవా" ఇతి ణిగభావః. ౪౪॥

తా॥ ఓ దేవతలారా! భూదేవియొక్క సన్తాపశాన్తి కొఱకై నేను సుందరవిగ్రహమును ధరించి సమస్తప్రాణులను సంతోషపెట్టుచు యాదవకుల మందవతరించి యాకులమునకు మహిమను గలుగఁజేయఁ బోవుచున్నాను. ౪౪.

మూ॥ సంభావ్య సుతో భూత్వా వసుదేవం సుసమిత గ్రసేనీకమ్ ।
ఆసుర మన్యై ర్రాజా వసుదేవం సుసమితౌ గ్రసే నీకమ్ ॥ ౪౫॥

ప-వి॥ సంభావ్య, సుతః, భూత్వా, వసుదేవమ్, సుసమితౌగ్రసేనీకమ్, ఆసురమ్, అన్యైః, అజౌ, అసుదేవమ్, సుసమితౌ, గ్రసే, అనీకమ్. ౪౫.

వ్యా॥ (సంభావ్యేతి) సుసమితౌగ్రసేనీకమ్- ఉగ్రసేనస్యేయ మౌగ్రసేనీ - దేవకీ, (౪) "తస్యేదమ్" ఇత్యణ్, నాఽత్రాఽపత్య త్వరూప

(౧) పాణి, ౭, ౪, ౫౨. (౨) పాణి, 3, ౨, ౧౪౯.
(3) పాణి, 3, ౧, 3౧. (౪) పాణి, ౪, 3, ౧౨౦.

విశేషవివక్షా; తత్రహి (౧) "సేనాన్తలక్షణకారిభ్యశ్చ" ఇతిణ్యేనభవిత వ్యమ్· సుసమితా - సుసజ్జతా, ఔగ్రసేనీ యేనసః సుసమితౌగ్రసేనీకః, (౨) "నద్యృతశ్చ" ఇతి కప్- సుసమితౌగ్రసేనీకమ్-వసుదేవమ్, తస్య సుతోభూత్వా సంభావ్య, ఆసురమ్ - అసురసమ్బన్ధి, అనీకమ్ - సేనామ్ సుసమితౌ - శోభనేయుద్ధే, గ్రసే-హనిష్యామీత్యర్థః,అనీకమేవవిశేష్య తే: అనైశ్వర్యరాజావసుదేవమ్ - మదనైశ్వర్యాద్ధే జేతుమశక్యమ్, అసుదేవమితి దీవ్యతేర్వి జిగీషార్థాత్ (౩) "ఈషద్దుస్సు" ఇత్యాదినాఖల్ నఞ్ సమాసః॥ ౪౫॥

తా॥ నేను దేవకీవల్లభుఁడైన వసుదేవునికిఁ గుమారుఁడనై యవతరించి యితరులచే జయింపనశక్యమైన యసురసైన్యమును యుద్ధమందుసంహారముఁ జేయఁబోవుచున్నాను.

మూ॥ శేషేణ తత్స్త్రియాం తు జ్యాయస్యాం భావితా నేన ।
స్నూతా యాం సంప్రాప్తా జ్యా యస్యాం భావితానేన ॥ ౪౬॥

ప-వి॥ శేషేణ, తత్స్త్రియామ్, తు, జ్యాయస్యామ్, భావితా, అనేన, సూతాయామ్, సంప్రాప్తా, జ్యా, యస్యామ్, భావితానేన. ౪౬.

వ్యా॥ (శేషేణేతి) శేషం నిర్దిశ్యాఽఽహ-తత్స్త్రియామ్·తస్య వసుదేవస్య భార్యాయామ్, జ్యాయస్యామ్ - శ్రేష్ఠాయామ్, రోహిణ్యాఖ్యాయామ్, అనేనశేషేణ-అనన్తేన, భావితా; భవిష్యతే, అయమస్యాం భవిష్యతీత్యర్థః-సా రోహిణ్యేవ విశేష్యతే; యస్యాం సూతాయామ్ - ఇమంప్రసూతవత్యామ్· జ్యా-భూమిః, భావితానేన - భాసః - తేజసః, విస్తారేణ, సంప్రాప్తా - సంప్రాప్స్యతే, భూయజ్ఞలాభవిష్యతీత్యర్థః-భావితేతిభావేలుట్ (౪) "స్యసిచ్సీయుట్తాసు" ఇత్యాదినా. చిణ్వద్భిః. సంప్రాప్తేతి కర్మణిలుట్· ౪౬॥

(౧) పాణి, ౪, ౧, ౧౫, ౨. (౨) పాణి, ౫, ౪, ౧౫, ౩.
(౩) పాణి, ౩, ౩, ౧౨౬. (౪) పాణి, ౬, ౪, ౬౪.

తా॥ వసుదేవుని జ్యేష్ఠభార్యయయిన రోహిణీదేవియొక్క గర్భమందీయాదిశే షుండవతరించును. అప్పుడుభూదేవి తనశత్రునాశముచేత శోభాయమానయైయుండును.

మూ॥ స్వగుణేషు తాన్ప్రకాశం భక్తా హేయే నరహితాస్తు ।
ప్రద్రక్ష్యన్తి గుణేన హి మాం భక్తా హేయేన రహితాస్తు॥ ౪౭॥

ప-వి॥ స్వగుణేషు, తాన్, ప్రకాశమ్, భక్తాః, హే, యే, నరహితాః, తు, ప్రద్రక్ష్యన్తి, గుణేన, హి, మామ్, భక్తాః, హేయేన, రహితాః, తు. ౪౭.

వ్యా॥ (స్వగుణేష్వితి) మదీయేషు కల్యాణగుణేషు మధ్యే, తాన్ గుణాన్ భక్తా హే-సేవిష్యే. కాన్ గుణాన్ - యే గుణాః, నరహితాః-మనుష్యాణాంహితాః; తుశబ్దోగుణవిశేషం ద్యోతయతి. మత్సజ్జగ్రహీతైస్తైరేవ గుణైర్హ్యాం హేయేన గుణేన రహితా మద్భక్తా ప్రద్రక్ష్యన్తి. భక్తాహే ఇతిభజేర్లుట్. (౧)"స్వరితఞితః" ఇత్యాత్మనే పదోత్తమైకవచనమ్॥ ౪౭॥

తా॥ నాయొక్క కల్యాణగుణములలోనేవి మనుష్యోపయోగులై యున్నవో, ఆగుణములనే యీయవతారమందు నేను బొందెదను. ఆగుణములతోఁ గూడుకొనిన నన్నుఁ బరమపావనులైన నాభక్తులు సేవించెదరు. ౪౭.

మూ॥ వస్తుం భజతాం చక్షుషి జననీత్యానన్దజాయామే ।
అవతరతో వ్రజసదనా జననీ త్యా నన్దజాయామే॥ ౪౮॥

ప-వి॥ వస్తుమ్, భజతామ్, చక్షుషి, జననీత్యా, ఆనన్దజాయామే, అవతరతః, వ్రజసదనా, జననీ, ఇత్యా, నన్దజాయా, మే. ౪౮.

వ్యా॥ (వస్తుమితి) (ఆనన్దజాయామే) ఆనన్దేనజాతః, ఆయామః - వైపుల్యమ్, యస్మిన్ తత్తథోక్తమ్; మద్దర్శనసంభూతమహానన్దజనితాయామే భజతాం చక్షుషి వస్తుం భూమ్నా, జననీత్యా-లౌకికజనన్యాయేన, సర్వదర్శనయోగ్యతయా ఉవతరతో మే-వసుదేవస్య గృహే దేవక్యామవతరిష్యతః, వ్రజసదనా - గోపజనసదననిలయా, నన్దస్య జాయా-యశోదా, జననీ-మాతా, ఇత్యా - జననిత్వేన ప్రాప్యేత్యర్థః. ఇత్యేతి (౨) ఏతిస్తు" ఇత్యాదినాక్యప్ ॥ ౪౮॥

(౧) పాణి. ౧. ౩. ౭౨.   (౨) పాణి. ౩. ౧. ౧౦౯.

తా॥ నాభక్తులు తమనేత్రములను దెఱచి యానన్దముచే నన్ను సేవించునట్లు మనుష్యరూపియయి నేనవతరించినప్పుడు నాకుయశోదాదేవి తల్లికాఁబోవుచున్నది.

మూ॥ నిద్రేయం జనితాస్యాం మాయామోహన్యమానాయామ్ ।
యస్యాం కంసస్య భియామాయామోహన్యమానాయామ్॥

ప-వి॥ నిద్రా, ఇయమ్, జనితా, అస్యామ్, మాయామోహనీ, అమానాయామ్, యస్యామ్, కంసస్య, భియామ్, ఆయామః, హన్యమానాయామ్. ౪౯.

వ్యా॥ (నిద్రేయమితి) యోగనిద్రాం నిర్దిశ్యాఽఽహ. అస్యామ్ - ప్రకృతాయాం యశోదాయామ్, ఇయంనిద్రా, జనితా - జనిష్యతే - నిద్రైవ విశేష్యతే. మాయామోహనీ - సర్వజనమోహనకరీ, యా. కీదృశీజనిష్యతే - యస్యామ్, అమానాయామ్ - బలాదిభిరియత్తయా పరిచ్ఛేత్తుమశక్యాయామ్, జాతాయామ్, వసుదేవేన దేవకీసకాశమానీతాయాం తద్గర్భశఙ్కయా కంసేన హన్యమానాయామ్, అవధ్యత్వేనాఽఽత్మనో ఽవస్థానం తంప్రతి వదన్త్యాం కంసస్య భియామ్-భయానామ్, ఆయామో భవిష్యతి; తాదృశీభూత్వా జనిష్యత యిత్యర్థః - జనితేతిలుట్ ॥ ౪౯॥

తా॥ అభక్తులను మోహపెట్టుటకు సాధనమైయున్న మహాప్రభావముగల యీ యోగనిద్ర యశోదాదేవియొక్క గర్భమందు జనించును, దానిని వసుదేవుఁడు దేవకియొద్దకుఁ దీసికొనివచ్చినప్పుడు కంసుఁడు చంపుటకుయత్నింప, వానినిజూచి, నేనుజావనని యీయోగనిద్ర చెప్పును. ఆమాటవిని కంసుఁడు గొప్పభయమును వహించును.

మూ॥ ఇతి వదతో జని తస్మిన్నన్తర్ధి ర్విష్టరశ్రవసః ।
విషయో నన్తో ప్యస్యాన న్తర్ధి ర్విష్టర శ్రవసః॥ ౫౦॥

ప-వి॥ ఇతి, వదతః, అజని, తస్మిన్, అన్తర్ధిః, విష్టరశ్రవసః, విషయః, అనన్తః, అపి, అస్య, అనన్తర్ధిః, విష్టరః, శ్రవసః. ౫౦.

వ్యా॥ (ఇతీతి) తస్మిన్ - దేశే, ఇతి -ఇత్థమ్ వదతః, విష్టరశ్రవసః - హరేః, అన్తర్ధిః - అన్తర్ధానమ్, అజని. అస్య - హరేః;

విష్టరః - ఆసనమ్, అనన్తర్థినా - అనన్తసమృద్ధిః, అనన్తః, శ్రవసః - శ్రోత్రస్య, విషయోఽభవత్. చక్షుర్విషయమతీతోఽన్తర్హిత ఇత్యర్థః॥

తా॥ ఆక్షీరార్ణవమందు దేవతలనుగురించి యీవిధంబున నానతిచ్చి శ్రీమన్నారాయణుం డన్తర్హితుండాయెను. వానికిసింహాసనమైన యాదిశేషుఁడు నన్తర్హితుం డాయెను. ౫౦.

మూ॥ నివవృతిరే తే చ మన స్సరసా ఉత్పన్న మస్యన్తః।
పురుషం పరం రసానాం సరసా ఉత్ప న్నమస్యన్తః ౫౧॥

ప-వి॥ నివవృతిరే, తే, చ, మనః, సరసాః, ఉత్పన్నమ్, అస్యన్తః, పురుషమ్, పరమ్, రసానామ్, సరసాః, ఉత్సమ్, నమస్యన్తః. ౫౧.

వ్యా॥ (నివవృతిర ఇతి) తేచదేవాః, అసురపీడయా ఉత్పన్నం మనః, అస్యన్తః - క్షిపన్తః; హృష్టమనసః, సరసాః-రసయా- భూమ్యా, సహితాః, తతో నివవృతిరే - నివృత్తాః. త ఏవవిశేష్యన్తే. పరం పురుషమ్, సరసాః - ప్రేమరసయుక్తా భూత్వా, (రసానా ముత్సన్నమస్యన్తః) ఆనన్దరసానామ్, ఉత్సభూతమ్, యథాజలంరసానామ్, ఉత్సః- ఆశ్రయభూతః, తథా సుఖాత్మకరసానా మయ మాశ్రయ భూత ఇత్యర్థః. నమస్యన్త ఇతి (౧) "నమోవరివ" ఇత్యాదినాక్యచ్ ॥ ౫౧॥

తా॥ తరువాతదేవతలు, సమస్త సుఖాస్పదమైన పరమపురుషుని ప్రీతితో నమస్కరించి నిర్భయులై భూదేవితోఁగూడ స్వస్థానమునకుఁ దిరిగిరి. ౫౧.

మూ॥ సుమనోభి రాప్తధామభి రపీడితై రాస్యత స్థిరాశాన్తైః।
సుమనోభి రాప్తధామభి రపీడితై రాస్యత స్థిరా శాన్తైః॥ ౫౨॥

ప-వి॥ సుమనోభిః, ఆప్తధామభిః, అపీడితైః, ఆస్యత, స్థిరాశాన్తైః, సుమనోభిః, ఆప్తధామభిః, అపి, ఈడితైః, ఆస్యత, స్థిరా, శాన్తైః. ౫౨.

వ్యా॥ (సుమనోభిరితి) సుమనోభిః - దేవైః, ఆప్తధామభిః - ప్రాప్తస్వగృహైః, శోకేన, అపీడితైః, ఆస్యత-ఉపవేశనంకృతమ్. (స్థిరా

(౧) పాణి. 3. ౧. ౧౯.

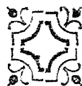
శాన్తైః) ఆశాయాః అన్తః - ఇష్టార్థావాప్తిః, స్థిర ఆశాన్తో యేషాం తే తథోక్తాః. ఏవమాస్థితైస్తైః, సుమనోభిః - శోభనమనస్కైః, ఆప్త ధామభిః - ప్రాప్తతేజోభిః ; అపిశబ్దస్సముచ్చయే. ఈడితైః, స్తుతైః, శాన్తైః-భగవదవలోకనలబ్ధమనః ప్రసాదైరిత్యర్థః. అస్యత - ప్రవిష్టా, స్థిరా - భూమిః, స్వ దేశగమనాయానుజ్ఞాతేత్యర్థః అస్యతేతిపూర్వత్ర (౧) "అస ఉపవేశనే" ఇత్యస్మాద్భావేలఙ్. ఉత్తరత్ర (౨) "అసు క్షేపణే" ఇత్యస్మాత్ (౩) "అసగతౌ" ఇత్యస్మాద్వా కర్మణి లఙ్ ॥ ౫౨॥

తా॥ తరువాత దేవతలు సర్వేశ్వరుని స్తుతించి తమ మనోరథము సిద్ధించునని నిశ్చయించుకొని ప్రసన్నచిత్తులై స్వస్థానమునకు వచ్చి చేరిరి. భూదేవియు వారిచేత నాజ్ఞాపింపఁబడి స్వస్థానమునకు వచ్చి చేరినది. ౫౨.

ఇతి యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే ద్వితీయాశ్వాసః.

హరిః ఓమ్

శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రేభ్యో నమః.

(౧) అదాది. ౧౧. పర. సక. సేట్. (౨). అదాది. ౧౧. పర. అక. సేట్.
(౩)

తృతీయాశ్వాసః

మూ॥ అథ యః కిల వసుదేవో యయాతిజయదోఃపరమ్పరాభావీ ।
శక్త్యా యుక్తో రీణాం యయా తిజయదోః పర మ్పరాభావీ॥౧॥

ప-వి॥ అథ, యః, కిల, వసుదేవః, యయాతిజయదోః, పరమ్పరాభావీ, శక్త్యా, యుక్తః, అరీణామ్, యయా, అతిజయదోః, పరమ్, పరాభావీ. ౧.

వ్యా॥ (అథేతి) కిలశబ్ద ఐతిహ్యే. (యయాతిజయదోఃపరమ్పరాభావీ) యయాతినామ్నో రాజ్ఞో జాతోయదుః, తస్యపుత్ర పౌత్రాది పరమ్పరాత్మకే వంశేజాతోవసుదేవః. యఇత్యుద్దేశమాత్ర మత్రశ్లోకే క్రియతే. స ఏవవిశేష్యతే. (శక్త్యాయుక్త ఇతి) కీదృశ్యా శక్త్యాయుక్తః - యయా శక్త్యా. అరీణామ్, పరాభావీ - పరాభవకారణం భవతి; అతిజయదోః - అతిమాత్రోజయః, దోష్ణోః - భుజయోర్యస్యసః, అతిజయదోః. పరమ్ - కేవలమిత్యర్థః. కేవలంపరాజేతైవ నతుతైః కదాచిదపిజిత ఇత్యర్థః ॥ ౧॥

తా॥ యయాతి చక్రవర్తికిఁ గొమారుఁడైన యదువుయొక్క వంశమందు తనపరాక్రమముచే శత్రువులనుజయించి జయశీలుఁడైన వసుదేవుఁడను నొకరాజుండెను. ౧.

మూ॥ సోయం దేవకకన్యా ముపాయతో దారరూపేణ ।
భాస్తీం కంసావరజా ముపాయతో దారరూపేణ ॥ ౨॥

ప-వి॥ సః, అయమ్, దేవకకన్యామ్, ఉపాయతః, దారరూపేణ, భాస్తీమ్, కంసావరజామ్, ఉపాయత, ఉదారరూపేణ. ౨.

వ్యా॥ (సోయమితి) సోఽయమ్ - వసుదేవః, దేవకస్య - ఉగ్రసేనస్య కన్యాం కంసావరజామ్, ఉదారరూపేణ-ఉజ్జ్వలగమ్భీరవేషేణ,

భార్యేమ్, దారరూపేణ - దారత్వేన, ఉపాయతః - శాస్త్రోక్తైరుపాయైః, ఉపాయత - పాణిగ్రహణం కృతవాన్, ఉపాయత్తేతి ఉపపూర్వాద్యమేర్లుఙ్. (౧) "ఉపాద్యమస్స్వకరణే" ఇత్యాత్మనేపదమ్. (౨) "విభాషోపయమనే" ఇతిసిచః కిత్త్వమ్. అనుదాత్తోపదేశేత్యాదినా ఽనునాసికలోపః (౩) "హ్రస్వాదఙ్గాత్" ఇతి సిజ్లోపః॥ ౨॥

తా॥ ఆ వసుదేవుఁడు మిక్కిలి రూపలావణ్యములచే శోభిల్లుచున్నదై యుగ్రసేనుని కొమార్తెయు కంసునికిఁ జెల్లెలునైన దేవకీదేవిని యథావిధిగా వివాహముఁ జేసికొనెను. ౨.

మూ॥ స్నిహ్యంస్తాం కాన్త్యా సామరాతిరేకాన్తత స్తోకమ్।
కంసో వేదస్యాం భవ మరాతి రేకాన్తత స్తోకమ్॥ ౩॥

ప వి॥ స్నిహ్యన్, తామ్, కాన్త్యా, సామరాతిరేకామ్, తతః, స్తోకమ్, కంసః, అవేత్, అస్యామ్, భవమ్, అరాతిః, ఏకాన్తతః, తోకమ్. ౩.

వ్యా॥ (స్నిహ్యన్నితి) కాన్త్యా. సామరాతిరేకామ్-అమరేభ్యో ఽతిరేకః - అమరాతిరేకః, తేనసహితామ్. కాన్త్యా దేవతానాం రూపమపిజయన్తీమ్. తామ్ - దేవకీమ్, స్నిహ్యన్ - తస్యాంస్నేహయుక్తః, కంసః, తతః - పశ్చాత్, స్తోకమ్ - కిఞ్చిన్మాత్రమ్, అశరీరివాక్యాదిభిః, అవేత్ - విదితవాన్; కథమితిచేత్ - అస్యామ్, భవమ్ - జాతమ్, తోకమ్, అపత్యమ్. ఏకాన్తతః - నిశ్చయేన, మమాఽరాతిరితి, అవేదితి వేత్తేర్లిఙ్॥ ౩॥

తా॥ తనకుఁ జెలియలైన దేవకీదేవియందు కంసుఁడతిప్రీతికలవాఁడై యుండఁగా నొకప్పుడు "ఈదేవకియొక్క కొమారుఁడు నిన్నుఁజంపఁబోవు చున్నాఁడు" అనియశరీరిచెప్పఁగా వినెను. ౩.

మూ॥ రురుధే స తు స్వసృపతీ నిజగృహ ఏతావతీతశఙ్కితయా।
తజ్జానథ షడ్గర్భా న్నిజగ్రహ ఏతావతీ తశఙ్కితయా॥ ౪॥

(౧) పాణి. ౧. ౩. ౫౬. (౨) పాణి. ౧. ౨. ౧౬.
(౩) పాణి. ౮. ౨. ౨౭.

ప-వి॥ రురుధే, సః, తు, స్వసృపతీ, నిజగృహే, ఏతౌ, అతీత శఙ్కతయా, తజ్జాన్, అథ, షట్, గర్భాన్, నిజగృహే, ఏతావతి, ఇతశఙ్కతయా. ౪.

వ్యా ॥ (రురుధ ఇతి) సతుకంసః, నిజగృహే - స్వగృహే, ఏతౌ స్వసృపతీ - దేవకీవసుదేవౌ, అతీతశఙ్కతయా - అతీతసుఖతయా, యుక్తౌకృత్వా రురుధే. శంశబ్దోఽయం సుఖవాచీ. అతీతమ్, శమ్ - సుఖమ్, యయోస్తావతీతశఙ్కౌ. (౧) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. తద్భావోఽతీతశఙ్కతా; తయేత్యర్థః. అథ - తతః పశ్చాత్, తజ్జాన్ - తయోర్జాతాన్, షడ్గర్భాన్, తజ్జన్మసమయఏవ నిజగృహే - గృహీతవాన్. (ఏతావతీతశఙ్కతయా) ఏతావతి - అశరీరివాక్యజనిత. జ్ఞానేసతి, తత ఇతశఙ్కతయా - జాతశఙ్కత్వేన, నిజగృహే ఇతి నిపూర్వాద్గ్రహేర్లిట్ ॥ ౪॥

తా॥ కంసుఁడామాటకు భయపడి దేవకీ వసుదేవులను చెఱశాలలోఁ బెట్టెను. తరువాత వారికిఁ గలిగిన యాఱుశిశువులను జంపివేసెను. ౪.

మూ॥ సా వధతో ఽపత్యానా మవసన్నా ఽథో హిజాతానామ్ ।
అథ శేషో గర్భో ఽస్యా మవస న్నాథో ఽహిజాతానామ్॥ ౫॥

ప-వి॥ సా, వధతః, అపత్యానామ్, అవసన్నా, అథో,హి, జాతానామ్,అథ, శేషః, గర్భః, అస్యామ్, అవసత్, నాథః, అహిజాతానామ్ ౫.

వ్యా ॥ (సేతి) అథో-అనన్తరమ్, జాతానామపత్యానాం వధతః, సాదేవకీ, అవసన్నాఽభూత్ - శోకోపహతేత్యర్థః. హిశబ్దో హేతౌ, యస్మా దవసన్నా, అత స్తదనన్తరమ్. అహిజాతానామ్, నాగసమూహానామ్, నాథశ్శేషః, అస్యామ్ - దేవక్యామ్, సప్తమోగర్భో భూత్వాఽవసత్ ॥ ౫॥

తా ॥ దేవకీదేవి తనబిడ్డలు చనిపోవుటకు శోకించుచుండఁగా నప్పుడు దాని గర్భమందాదిశేషుఁడా విర్భవించెను. ౫.

---

(౧) పాణి. ౫. ౪. ౧౫౪.

మూ॥ కాంసా రక్షాం తత్త్విషి రోహిణ్యామకృషతాజ్ఞాతః।

విధిరేనం జ్యాయస్యాం రోహిణ్యామకృషతాజ్ఞాతః॥ ౬॥

ప-వి॥ కాంసాః, రక్షామ్, తత్త్విషి, రోహిణ్యామ్, అకృషత, ఆజ్ఞాతః, విధిః, ఏనమ్, జ్యాయస్యామ్, రోహిణ్యామ్, అకృషత, అజ్ఞాతః. ౬.

వ్యా॥ (కాంసాఇతి.) తస్య - గర్భభూతస్య శేషస్య, త్విషి - తేజసి, రోహిణ్యామ్-ప్రరూఢాయామ్, కాంసాః - కంససంబన్ధినః, పురుషాః తస్య, ఆజ్ఞాతః-శాసనాత్, తస్యాం రక్షామ్,అకృషత - కృతవన్తః. తత ఏనంగర్భం రక్షిభిరజ్ఞాతోవిధిః - నియతిః, వసుదేవ భార్యాయాం జ్యాయస్యాం రోహిణ్యామ్, అకృషత - సఙ్కర్షణం కృతవాన్, అతఏవ గర్భసఙ్కర్షణాత్తస్య సఙ్కర్షణ ఇతి నామ. భగవదాజ్ఞయా దేవకీ గర్భస్థం శేష మాదాయ యోగనిద్రా రోహిణీగర్భ మకరోత్,సైవాఽత్ర విధిశబ్దేనోక్తా,పూర్వో రోహిణీశబ్దో రుహేణిని ప్రత్యయాన్తః. అకృషతేతికర్తృప్రత్యయ ప్రథమపురుష బహువచనమ్, ఉత్తరత్ర త్వకృషతేతి (౧)"కృషవిలేఖనే" లఙ్ (౨) "స్వరితఞితః" ఇత్యాత్మనే పదైకవచనమ్, తుదాదిత్వాచ్ఛః॥. ౬॥

తా॥ అప్పుడు దేవకియొక్క తేజస్సునుజూచి దీనిని జాగ్రత్తగా రక్షింపవలయునని కంసుఁడు తనదూతల కాజ్ఞాపింప వారట్లే రక్షించుచుండిరి. అప్పుడు వారికిఁ దెలియకుండ నాగర్భమునుదీసి యోగనిద్ర రోహిణీ గర్భమందుంచెను. ౬.

మూ॥ అథపుణ్డరీకనయనం సాఽధిత సర్వంసహాసమితా।

గర్భేణ ముఖం కాన్త్యా సాధితసర్వం సహాస మితా॥ ౭॥

ప-వి॥ అథ, పుణ్డరీకనయనమ్, సా, అధిత, సర్వంసహాసమితా, గర్భేణ, ముఖమ్, కాన్త్యా, సాధితసర్వమ్, సహాసమ్, ఇతా. ౭.

(అథేతి) అథ, సర్వంసహా - భూమిః, తయాసమత్వం ప్రాపితా-భూమిసదృశీ, సాదేవకీ, గర్భేణపుణ్డరీకనయనమ్; అధిత - ధారణం కృత

(౧) భ్వాది ౧౦౧౫. పర. సక. అని. (౨) పాణి. ౧. ౩. ౭౨.

వతీ. కీదృశీసా - సహాసమ్ - ప్రతి ప్రజాతహాస సహితమ్, నిజయా కాన్త్యా, సాధితసర్వమ్ - వశీకృత సర్వలోకమ్, ముఖమ్, ఇతా - ప్రాప్తా. అధిత్తేతి దధాతేర్ధారణార్థాల్లుఙ్. (౧) "స్థాఘ్వోరిచ్చ" ఇతి సిచ్-కిత్వ మాకారస్యేకారశ్చ. (౨) "హ్రస్వాదఙ్గాత్" ఇతిసిజ్లోపః॥

తా॥ పిమ్మట, క్షమాగుణమందు భూమితో సమానురాలైన దేవకీదేవి పుండరీకాక్షుని దనగర్భమందుధరించి తనముఖకాన్తిచే లోకములనుగ్రమింపఁజేయుచుండెను.

మూ॥ స్థిరచరజాతం నయతా భూరి వశే వధి మతీతేన।
గర్భేణ విరేజే సా భూ రివ. శేవధిమతీ తేన॥ ౮॥

ప-వి॥ స్థిరచరజాతమ్, నయతా, భూరి, వశే, అవధిమ్, అతీతేన, గర్భేణ, విరేజే, సా, భూః, ఇవ, శేవధిమతీ, తేన. ౮.

వ్యా॥ (స్థిరేతి) భూరి - బహుతరమ్, అనన్తమ్, స్థిరచరజాతమ్- స్థావరజఙ్గమసమూహమ్, వశే నయతా, అవధిమ్ - సీమానమ్, అతీతేన, పుణ్డరీకాక్షేణ, గర్భభూతేన, సా - దేవకీ, విరేజే; శేవధిమతీ - నిధిమతీ, భూరివ॥ ౮॥

తా॥ ఆదేవకి సకల చరాచరాధీశుఁడైమితిలేని మహిమకలవాఁడైన శ్రీమన్నారాయణుని గర్భమందుధరించి, నిధినిధరించిన భూమివలెఁ బ్రకాశించుచుండెను. ౮.

మూ॥ జగతీ రవన్త మేషా మూ ర్ధన్యా గౌరవక్రాన్తా।
అభృత యథా మ్నాయానాం మూర్ధన్యా గౌ రవక్రాన్తా॥ ౯॥

ప-వి॥ జగతీః, అవన్తమ్, ఏషా, అమూః, ధన్యా, గౌరవక్రాన్తా, అభృత, యథా, ఆమ్నాయానామ్, మూర్ధన్యా, గౌః, అవక్రాన్తా. ౯.

వ్యా॥ (జగతీరితి) అమూః జగతీః- ఇమాన్లోకాన్, అవన్తమ్- రక్షన్తమ్, భగవన్తమ్; ధన్యా, ఏషా-దేవకీ, అభృత. కీదృశీ-గౌరవక్రాన్తా - గౌరవేణప్రాప్తా - గురుతరజగద్ధారిణం గురుతరందధతీ. గౌరవయుక్తైవభవతి; మాహాత్మ్యయోగాదపి గౌరవేణ యుక్తైవభవతి. తత్ర

(౧) పాణి. ౧. ౨. ౧౭. (౨) పాణి, ౮. ౨. ౨౭.

దృష్టాన్తః - యథా, ఆమ్నాయానాం మూర్ధన్యా గౌః - వేదానాం మూర్ధను - ఉపనిషత్సు, భవా, వాణీ, అవక్రాన్తా ఆర్జవయోగేన స్వార్థం ప్రతిపాదయన్తీ, కర్కశకుతర్కైరపీడితా, ఉపనిషత్, స్వాన్తర్గర్భైనం పుణ్డరీకాక్షం బిభర్తి, తథైవేయమపీత్యర్థః. అభృతేతి భిభర్తేర్లుఙ్. (౧) "ఉశ్చ" ఇతి సిచః కిద్వద్భావః. (౨) "హ్రస్వాదఙ్గాత్" ఇతి సిజ్లోపః. మూర్ధన్యేతి (౩) "శరీరావయవాద్యత్" ఇతి యత్ప్రత్యయః ॥ ౯॥

తా॥ జగద్రక్షకుఁడైన శ్రియఃపతిని, ఉపనిషత్తులవలె తనగర్భమందు ధరించి, దానిచేత దేవకీదేవి గౌరవమును వహించియుండెను. ౯.

మూ॥ అథనిశి నిద్రానుసృతే రక్షిషు కుముదస్య మానహృత్సుపరమ్,
మోహంప్రాప్యాధికృతాంరక్షిషుకుముదస్యమానహృత్సుపరమ్॥

ప-వి॥ అథ, నిశి, నిద్రానుసృతే, అక్షిషు, కుముదస్య, మానహృత్సు, పరమ్, మోహమ్, ప్రాప్య, అధికృతామ్, రక్షిషు, కుమ్, ఉదస్యమానహృత్సు, పరమ్. ౧౦.

వ్యా॥ (అథేతి) నిశి, నిద్రానుసృతేః- నిద్రాయా అనుసారాత్, అక్షిషు - నేత్రేషు, పరమ్ - కేవలమ్, కుముదస్య మానహృత్సు - నిశావశాన్ముకుళితస్య కుముదస్య, మానహృత్సు - ఉపమానహరత్సుసత్సు, అత ఏవ, రక్షిషు- దేవకీగర్భగృహసంరక్షణ నియుక్తేషు, పరంమోహం ప్రాప్య, అధికృతాం కుమ్ - స్వరక్షణీయాం భూమిమ్, ఉదస్యమాన హృత్సు- త్యజద్హృదయేషు, మానహృత్స్వితి మానశబ్దోప పదాద్ధరతేః క్విప్. తుక్. ఉదస్యమానహృత్స్వితి ఉదస్యమానమ్ - త్యజత్, హృదయం యేషామితి విగృహ్య, ఉదస్యమానశబ్దస్య సకర్మకస్య కుమితి కర్మాపేక్షత్వేన సాపేక్షత్వేఽపిగమకత్వాద్బహువ్రీహిసమాసః. ఉత్పూర్వాత్ (౪)"అసుక్షేపణే" ఇత్యస్మాత్ (౫) "ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వావచ

(౧) పాణి. ౧. ౨. ౧౨. (౨) పాణి. ౮. ౨. ౨౭.
(౩) పాణి. ౪. ౩. ౫౫. (౪) దివాది. ౧౦౩. పర. సక సేట్.
(౫) పాణి. ౧. ౩. ౨౯. వార్తి.

నమ్'' ఇతికర్తర్యాత్మనేపదమ్. హృదయశబ్దస్య (౧ ''పద్దన్న'' ఇత్యాదినాహృదాదేశః. ఇతః ప్రభృతిశ్లోకత్రయస్య పరేణ సంబద్ధః ॥ ౧౦॥

తా॥ తరువాత కృష్ణావతారకాలమువచ్చెను. అప్పుడురాత్రిలోఁ దమనేత్రములనుమూసికొని, తాము కావలియుండవలసిన స్థానమునువదలి కంసునిదూతలు మతిలేనివారై పడియుండిరి. ౧౦.

మూ॥ యచ్చిదచితోస్సముద్భవమక్షరమాద్యన్తయోస్సదాధ్యేయమ్।
యద్వక్తిచవేదానా మక్షరమాద్యన్తయోస్సదాధ్యేయమ్॥౧౧॥

ప-వి॥ యత్, చిదచితోః, సముద్భవమ్, అక్షరమ్, ఆద్యమ్, తయోః, సదాధ్యేయమ్, యత్, వక్తి,చ, వేదానామ్, అక్షరమ్, ఆద్యన్తయోః సదా, అధ్యేయమ్.

వ్యా ॥ (యచ్చిదితి) యత్, అక్షరమ్ - క్షరరహితమ్, పరంబ్రహ్మ, చిదచితోః - చేతనాచేతనయోః, సముద్భవమ్, అత ఏవ,తయోః ఆద్యమ్-ఆదికారణభూతమ్, సదాధ్యేయమ్ - సద్భిః-భక్తిపరవశైః, ఆధ్యేయమ్-ఉత్కణ్ఠితవ్యమ్, అభిముఖ్యేన ధ్యేయంవా, వేదానామాద్యన్తయోః - అధ్యయనోపక్రమకాలే ఉపసంహారకాలేచ, సదా - నిత్యమ్, అధ్యేయమ్, అక్షరమ్- ఓఙ్కారః, యద్వస్తు వక్తి॥ ౧౧॥

తా ॥ సకలచరాచరములకు నాదికారణమైనవాఁడై యోగులచే ననవరతము ధ్యానింపంబడినవాఁడై, వేదములయొక్క ఆద్యన్తములలోఁ జెప్పఁదగిన ఓంకార ప్రతిపాద్యుఁడై యున్నవాఁడెవఁడో! ౧౧.

మూ॥ తం సా సూత భవార్ణవ ఘనపోతం హారిదివాకరం భానామ్।
అధిప మివ నిర్మలం ద్యౌ ర్ఘనపోతం హరి దివా కరం భానామ్॥

ప-వి॥ తమ్, సా, అసూత, భవార్ణవఘనపోతమ్, హారిదివాకరమ్, భానామ్, అధిపమ్, ఇవ, నిర్మలమ్, ద్యౌః, ఘనపోతమ్. హరిత్, ఇవ, ఆకరమ్, భానామ్. ౧౨.

వ్యా ॥ (తమితి) తమితి పూర్వశ్లోకద్వయే యచ్ఛబ్దేన నిర్దిష్టస్య, ప్రతినిర్దేశః. పూర్వశ్లోకోక్తే రక్షిజన సుషుప్తిసమయే, తమిమమ్, భ

(౧) పాణి ౬. ౧. ౬౩,

వార్ణవఘనపోతమ్ - సంసారసముద్రోత్తరణస్య దృఢతరపోతమ్ - నావమ్, హరిదివాకరమ్- హరినామధేయ మాదిత్యమ్, సా-దేవకీ, అసూత. తత్రదృష్టాన్తః - నిష్కలమ్, భానామధిపమ్ - నక్షత్రాణామీశమ్, చన్ద్రమ్, ద్యౌరివేతి. ద్వితీయ దృష్టాన్తః- ఘనపోతమ్ - మేఘశిశుమ్. హరిదివ, కీదృశమ్ - భానామ్-తేజసామ్, ఆకరమ్-ఉత్పత్తిభూమిమ్. పూర్వత్ర నక్షత్రవాచినో భ శబ్దాత్ షష్ఠీ; ఉత్తరత్ర తేజోవాచినోభాశబ్దాత్॥

తా॥ సంసారతారకుఁడై నీలమేఘశ్యాముఁడై దేదీప్యమానమైన దివ్య మంగళ విగ్రహముకలవాఁడైన యా శ్రీమన్నారాయణుఁడు దేవకీదేవియందు చంద్రోదయ మయిన ట్లావిర్భవించెను. ౧౨.

మూ॥ ప్రాగేవ బలేనాజని రోహిణ్యా ముదేత మనుజేన ।
కృష్ణేన తత శ్శ్రావణ రోహిణ్యా ముదిత మనుజేన॥ ౧౩॥

ప-వి॥ ప్రాక్, ఏవ, బలేన, అజని,రోహిణ్యాః, ముదితమనుజేన, కృష్ణేన, తతః శ్రావణరోహిణ్యామ్, ఉదితమ్, అనుజేన. ౧౩.

వ్యా॥ (ప్రాగితి) అనేనాఽవతారకాల ఉచ్యతే. కృష్ణస్యాఽవతార సమయాత్ప్రాగేవ, గోపకులే వసన్త్యా రోహిణ్యాః, గర్భసఙ్కర్షణాతస్సఙ్కర్షితేన బలనామధేయేన సఙ్కర్షణేన, ముదితమనుజేన, అజని-జాతమ్. భావేలుఙ్. ముదితమనుజేనేతి ముదితాః - హృష్టాః, మనుష్యాః యేనసతథోక్తేన, తతః - పశ్చాత్, తస్యాఽనుజేన కృష్ణేన, ఉదితమ్ - అజని, శ్రావణరోహిణ్యామ్ - శ్రావణమాసస్య రోహిణ్యామ్, నక్షత్రే, అష్టమ్యాంతిథౌకృష్ణపక్షే మధ్యమరాత్రే. ఉదితమితిభావేనిష్ఠా॥

తా॥ అంతకుముందే సకలజనానన్దకరుఁడైన బలరాముఁడు రోహిణీ దేవియం దవతరించెను. బలరామునికిఁ దమ్ముఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు శ్రావణ మాసమందలి రోహిణీ నక్షత్రమం దవతరించెను ౧౩.

మూ॥ రామం తుల్యం భేజే హరిణా భాతం ఘనాభేన ।
శ్యామలకోమలవపుషా హరిణా భాత్వం ఘనాభేన ॥ ౧౪॥

ప-వి॥ రామమ్, తుల్యమ్, భేజే, హరిణా, భా, తమ్, ఘనా, భేన, శ్యామల కోమలవపుషా, హరిణా, భాతమ్, ఘనా భేన. ౧౪.

వ్యా ॥ (రామమితి) తంరామమ్, ఘనా - దృఢా, అనపాయినీ, హరిణా- శ్వేతరూపా, భా-దీప్తిః, భేజే. కథమ్-(భేనతుల్యమ్) భేన - నక్షత్రేణ, తుల్యతాయథాభవతి. తథేతిక్రియా విశేషణమ్. హరిణాతు - శ్యామలకోమలవపుషా, అత ఏవ- ఘనాభేన - మేఘవర్ణేన, భాతమ్ ॥

తా॥ బలరాముఁడు శ్వేతవర్ణముకలవాఁడై నక్షత్రమువలె వెలుఁగు చుండెను. శ్రీకృష్ణుఁడు మేఘమువంటి తిరుమేనుకాన్తి కలవాఁడైయుండెను. ౧౪.

మూ॥ ప్రాసదతాం తేనా గ్నిప్రభఞ్జనౌ జాయమానేన ।
అజని సతాం మన ఉదితప్రభ ఞ్జనౌజాయమానేన ॥ ౧౫॥

ప-వి॥ ప్రాసదతామ్, తేన, అగ్నిప్రభఞ్జనౌ, జాయమానేన, అజని, సతామ్, మనః, ఉదితప్రభమ్, జనౌజాయమానేన. ౧౫.

వ్యా ॥ (ప్రాసదతామితి) తేన-కృష్ణేన, జాయమానేన, అగ్నిప్రభఞ్జనౌ - అగ్నివాయూ, ప్రాసదతామ్-ప్రసాదమభజతామ్, తయోః పారుష్యం నివృత్తమిత్యర్థః, సతాంచమనః, ఉదితప్రభమజని. జనౌజాయమానేనేతి కృష్ణ ఏవ విశేష్యతే. జనానామ్, ఓజోవత్ - తేజోవత్, ఆచరతేత్యర్థః. (౧) "కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చ" ఇతిక్యఙ్ సలోపశ్చ (౨) "అకృత్సార్వధాతుకయోః" ఇతి దీర్ఘః. ప్రాసదతామితి సదేర్లఙ్ ద్వివచనమ్ ॥ ౧౫॥

తా॥ శ్రీకృష్ణావతారకాలమందు చల్లని మందమారుతము వీచెను. అగ్ని శీతలస్వభావమునువహించెను. సత్పురుషులయొక్క మనంబులో నుత్సాహముదయించెను.

మూ॥ సమదీపి దిశాం యో న్త స్స నీరజీభావ మాపాద్య ।
శుభ మమరగణ స్సేన్ద్రి స్సనీరజీ భావ మాపా ద్య॥ ౧౬॥

---

(౧) పాణి, 3. ౧. ౧౧.   (౨) పాణి. ౭. ౪. ౨౫.

ప-వి॥ సమదీపి, దిశామ్, యః, అన్తః, సః, నీరజీభావమ్, ఆపాద్య, శుభమ్, అమరగణః, సేన్ద్రః, సనీరజీ, భావమ్, ఆప, అద్య, ౧౬.

వ్యా॥ (సమదీపీతి) దిశామ్, అన్తః-పర్యన్తః, యః, సః,సమదీపి-సమ్యగ్దీపితః. కథమ్ - నీరజీభావమాపాద్య - అరజస్కత్వం ప్రాప్యేత్యర్థః. సేన్ద్రః - ఇన్ద్రేణసహితః, సనీరజీ - నీరజినా - కమలయోనినా, సహితః, అమరగణః, శుభమ్, భావమ్ - అన్తఃకరణమ్, ఆప. అద్య - అస్మిన్కాలే, ఏషామ్మనఃప్రసాద స్సమజనీత్యర్థః. నీరజీభావమితి నిష్క్రాన్తమ్ - నిర్గతమ్, రజోయస్మాన్నీరజమ్, తథాభావోనీరజీభావః (౧)"అరున్మనశ్చక్షుశ్చేతోరహోరజసాం లోపశ్చ" ఇతిచ్విప్రత్యయః సకారలోపశ్చ. (౨)"అస్యచ్వౌ"ఇతిదీర్ఘః॥౧౬॥

తా॥ సమస్తదిక్కులును దుమ్ములేకుండ నిర్మలమాయెను. బ్రహ్మేన్ద్రాది సకల దేవతలు నసురభయమునువదలి శాన్తచిత్తులయిరి. ౧౬.

మూ॥ భావం తద ర్షయః కృతనమనోన్నమనా రతం క మపి।
భేజు స్తేషా మైషీ న్న మనో న్న మనారతం క మపి॥ ౧౭॥

ప-వి॥ భావమ్, తదా, ఋషయః, కృతనమనోన్నమనాః, రతమ్, కమ్, అపి, భేజుః, తేషామ్, ఐషీత్, న, మనః, అన్నమ్, అనారతమ్, కమ్, అపి. ౧౭.

వ్యా॥ (భావమితి) తదా-తస్మిన్కాలే, కృతనమనోన్నమనాః.భగవదవతారజనితహర్షేణ గాత్రస్య నమన మున్నమనంచ కుర్వాణాః, ఋషయః, రతమ్ - రమణయుక్తమ్, కమపి-అనిర్దేశ్యమ్, భావంభేజుః. తేషామృషీణాం తేనైవ హర్షేణ పరిపూర్ణానా మ్మనః, అనారతమ్-సతతమ్, అన్నమ్ - ఓదనమ్, కమ్ - జలమపి, నైషీత్ - ఇచ్ఛాంనకృతవదిత్యర్థః. తదర్షయ ఇతి తదా ఋషయ ఇతిస్థితే. (౩) "ఋత్యకః" ఇతి ప్రకృతిభావః హ్రస్వత్వంచ. ఐషీదితి (౪) "ఇషు ఇచ్ఛాయామ్" లుఙ్॥

(౧) పాణి. ౫. ౪. ౫౧. (౨) పాణి. ౭. ౪. ౩౨,
(౩) పాణి. ౬. ౧. ౧౨౭. (౪) తుదాది, ౭౦. పర. సక. సేట్.

తా॥ మహర్షులందఱు నన్న పానాదులను వదలి సన్తోషముచేత నున్న చోటనుం డక నర్తనమాడిరి. ౧౬.

మూ॥ జాత స్సోయం ప్రవిశతి సబ్రహ్మకనుణ్డలో స్తో యమ్ ।
ఇతి గృణతే దః ప్రార్థ్యచ సబ్రహ్మ కమణ్డలో స్తోయమ్॥ ౧౭ ॥

ప-వి॥ జాతః, సః, అయమ్, ప్రతిశతి. సబ్రహ్మకమణ్డలః, అస్తః, యమ్, ఇతి, గృణతే, అదః, ప్రార్థ్య, చ, సబ్రహ్మ, కమణ్డలోః, తోయమ్. ౧౭.

వ్యా ॥ (జాత ఇతి) సబ్రహ్మకః - బ్రహ్మణా - హిరణ్యగర్భేణ, సహితః, మణ్డలః, సబ్రహ్మకమణ్డలః, బ్రహ్మాణ్డమిత్యర్థః· యుగాన్తకాలే, అస్తః - ఉపసంహృతః, బ్రహ్మకమణ్డలః, యమ్-భగవన్తమ్, ప్రవిశతి; సోఽయంజాత ఇతీమమర్థం స్వాభిముఖమభ్యేత్య యః, గృణాతి - వదతి, తస్మై - తమర్థంగృణతే, తదర్శ్యయః, నిరతిశయతోష యోగాత్పారితోషికత్వేన స్వసర్వస్వభూతంతీర్థమ్, కమణ్డలోః - కుణ్డికాయాః, ఆదాయ, అదః - దత్తవన్తః· కింకృత్వాఽదః - సబ్రహ్మప్రార్థ్య - బ్రాహ్మణానాం సమృద్ధిమాశాస్య, సబ్రహ్మభవత్వితి వాచా సఙ్కీయేత్యర్థః· కమణ్డలశబ్దస్య త్రిలిఙ్గత్వాత్పుల్లిఙ్గ ప్రయోగః· సబ్రహ్మేతి బ్రాహ్మణానాం సమృద్ధిరితి విగృహ్య (౧) "అవ్యయంవిభక్తి" ఇత్యాదినాసహశబ్ద బ్రహ్మశబ్దయో స్సమృద్ధ్యర్థేఽవ్యయీభావః. (౨) "అవ్యయీభావేచాకాలే" ఇతిసహశబ్దస్య సభావః॥ ౧౭ ॥

తా॥ ప్రళయకాలమం దుపసంహారముఁజేయఁబడిన బ్రహ్మాణ్డమెవనియొక్క గర్భమందుఁ బ్రవేశించెనో, అట్టి సర్వేశ్వరుఁడిప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁడై యవతరించినాఁడని చెప్పువారిని మహర్షులు తమ కమణ్డలూదకముచే స్వస్తి వాచనముచెప్పి ప్రోక్షించిరి. ౧౭.

మూ॥ నృత్యన్తి స్మైకే పరిరమన్తి కే చిత్త మధ్యయా నపరే ।
అన్యే స్య పదే దధిరే రమన్తికే చిత్తమధ్యయానపరే॥ ౧౮ ।

---

(౧) పాణి. ౨. ౧. ౬. (౨) పాణి. ౬. ౩. ౮౧.

ప-వి॥ నృత్యన్తి, స్మ, ఏకే, పరిరమన్తి, కే, చిత్, తమ్, అధ్యయాన్, అపరే, అన్యే, అస్య, పదే, దధిరే, అరమ్, అన్తికే, చిత్తమధ్యయానపరే. ౧౯.

వ్యా ॥ (నృత్యన్తీతి) ఏకేమహర్షయో హర్షాన్నృత్యన్తి స్మ; కేచిత్తు పరిరమన్తిస్మ - పరితః క్రీడన్తిస్మ; అపరేతు, తమ్ - జాతంభగవన్తమ్, అధ్యయాన్ - అధ్యగచ్ఛన్ - పరేభ్యస్తద్గుణాన్ కీర్తయద్భ్యః స్సావధానాచ్ఛృణ్వన్తః, తానబుధ్యన్తేత్యర్థః. అథవా - తమధి-తముద్దిశ్య, అయాన్ - అవగచ్ఛన్నిత్యర్థః. అన్యేత్వదృశ్యరూపాః, అరమ్ - క్రుతమ్, దేవకీగర్భగృహం ప్రవిశ్య జాతస్యాఽస్య భగవతః, అన్తికే-సమీపే, తదీయే పదే - చరణకమలే, చిత్తమధ్యయానపరే - స్వచిత్తమధ్యప్రాప్తిపరేకృత్వా తత్రైవదధిరే - ధారణాంకృతవన్త ఇత్యర్థః. పరిరమతీతి. (౧) "వ్యాఙ్ పరిభ్యోరమః" ఇతి పరస్మైపదమ్. స్మశబ్దస్యోభయత్రసంబన్ధా దుభయత్ర భూతేలిట్. అధ్యయానితియాతే ర్లఙ్. (౨) "లఙశ్శాకటాయనస్య" ఇతిలఙోవికల్పాజ్ఝేర్జుస్తాదేశః ॥౧౯॥

తా॥ కొందఱు సంతోషముచేనర్తనము చేసిరి, కొందఱు నాల్గుప్రక్కలం దిరుగుచు నాడుచుండిరి. కొందఱు సిద్ధులు మనుజులకంట కగంబడకుండ దేవకీదేవియొక్క గృహముంబ్రవేశించి శ్రీకృష్ణునియొక్క చరణారవిన్దమును శిరసావహించి ధ్యానించుచుండిరి. ౧౯.

మూ॥ జగదుశ్చ పరమపురుషజనన న్దమితాసురం జయతాత్ ।
తత్కీర్తి ర్దిక్షుద్యాం జననన్ద మితాసు రజ్ఞయతాత్ ॥ ౨౦॥

ప-వి॥ జగదుః, చ, పరమపురుషజననమ్, దమితాసురమ్, జయతాత్, తత్కీర్తిః, దిక్షు, ద్యామ్, జననన్దమ్, ఇతాసు, రఞ్జయతాత్. ౨౦.

వ్యా ॥ (జగదురితి) తమృషయ ఏవంజగదుశ్చ. దమితాసురమ్ - శాసితదైత్యకులమ్, పరమపురుషస్య జననమ్, జయతాత్ జీయాత్

(౧) పాణి. ౧. ౩. ౮౩. (౨) పాణి. ౩. ౪. ౧౧౧.

తస్య-పరమపురుషస్య, కీర్తిః,దిక్షు,జననన్దమితాసు-జనానాంప్రీతింప్రాప్తాసు, వర్తమానా, ద్యామ్-ఆకాశంచ, రక్షయతాత్ -సర్వత్ర వర్ధతామిత్యర్థః ॥ ౨౦॥

తా॥ కొందఱు అసురకులవినాశహేతువైన శ్రీకృష్ణావతారమునకు మంగళము, లోకానన్దకరంబైన వానికీర్తి సమస్తదిక్కులయందును భూమ్యన్తరిక్షములయందును వ్యాప్తమగును గాకయని మంగళాశాసనముచేసిరి. ౨౦.

మూ॥ ఆశ్చర్య మహో కృష్ణో మనుజగృహే సౌ మన స్యమితః ।
అవతీర్య సప్తలోకీ మనుజగృహే సౌమనస్య మితః ॥ ౨౧॥

ప-వి॥ ఆశ్చర్యమ్, అహో, కృష్ణః, మనుజగృహే,అసౌ, మనసి,అమితః, అవతీర్య, సప్తలోకీమ్, అనుజగృహే, సౌమనస్యమ్, ఇతః. ౨౧.

వ్యా ॥ (ఆశ్చర్యమితి) మనసి - హృదయే, అమితః - మానమప్రాప్తః మనసాపరిచ్ఛేత్తుమశక్యః, అసౌ కృష్ణః, సౌమనస్యమ్- ప్రీతిమ్, ఇతః - ప్రాప్తః, మనుజగృహే - మనుష్యగృహే, అవతీర్య, సప్తలోకీమ్, అనుజగృహే - అనుగృహీతవాన్, ఇతియత్. తత్. అహో - ఆశ్చర్యమ్ ॥ ౨౧॥

తా ॥ మనసుచేత నింతయని తలంచుటకుఁగూడ నశక్యమైన యమితవైభవము కల సర్వేశ్వరుఁ డతిక్షుద్రమైన మనుజగృహమం దవతరించి ప్రీతితో సప్తలోకములను రక్షించెను. ఇది యత్యాశ్చర్యమైయుండెను. ౨౧॥

మూ॥ సాక్షా జ్జగతాం నాథో భూమా వేషో పమాయతో పాయాత్ ।
జాతో హై హన్తా మిత భూమా వేషోపమా యతో పాయాత్॥

ప-వి ॥ సాక్షాత్, జగతామ్, నాథః, భూమా, ఏషః, అపమాయతో పాయాత్, జాతః, హై, హన్త, అమితభూమా, వేషాపమా, యతః, అపాయాత్. ౨౨.

వ్యా ॥ (సాక్షాదితి) సాక్షాత్, జగతాంనాథః, ఏషః - కృష్ణః, అపమాయతోపాయాత్ - అపమాయతాయాః - మాయారహితతాయాః, అపాయాత్ - అపగమాత్, క్లైతవరహితత్వాత్. అమితభూ

మానః - అపరిచ్ఛిన్నమాహాత్మ్యస్సన్, భూమవా జాతః. కథంభూతో జాతః - యతః - యస్మాత్, వేషోపమా - వేషస్యోపమానమ్, అపాయాత్ - అపగచ్ఛత్, నిరుపమవేషోఽతి సున్దరో భూత్వాజాత ఇత్యర్థః. హైంహ స్త్రేత్యాశ్చర్యే. అపమాయతోపాయాదితి. అపపూర్వాదిణ ఏరచ్. అపాయాదితి అపపూర్వాద్యాతేర్లఙ్॥ ౨౨॥

తా॥ సాక్షాజ్జగదీశుఁడై యనన్తమహిమగల శ్రియఃపతి, నిష్కపటియై నిరుపమాన సౌందర్యముకలవాఁడై భూలోకమందవతరించెను. ౨౨.

మూ॥ భక్తాన్ పశ్యన్ కిమసౌ ప్రతిమోహిస్వాన్తరాగమితః ।
మానుషలోకే తైర్యో ప్రతిమో హి స్వాన్తరాగమితః ॥ ౨౩॥

ప-వి॥ భక్తాన్, పశ్యన్, కిమ్, అసౌ, ప్రతిమోహిస్వాన్తరాగమ్, ఇతః, మానుషలోకే, తైః, యః, అప్రతిమః, హి, స్వాన్తః, ఆగమితః. ౨౩.

వ్యా॥ (భక్తానితి) కిమితి వితర్కే. అసౌ - భగవాన్, భక్తాన్ పశ్యన్, తద్దర్శనేన కిన్ను, (ప్రతిమోహిస్వాన్తరాగమితః) ప్రతిమోహినః - స్నేహప్రయుక్తవ్యామోహభాజః, స్వాన్తరస్య-మనసః, రాగమ్-రఞ్జనమ్ - ఇతః ప్రాప్తః, యోహి, అప్రతిమః - నిరుపమః, సర్వథాఽపరిచ్ఛేద్యస్సన్, తైః - భక్తైః, మానుషలోకే, స్వాన్తః-మధ్యే, ఆగమితః; తద్దర్శనేన వ్యామోహంప్రాప్త ఇతి సంభావ్యతే॥ ౨౩॥

తా॥ భక్తజనులచే ననవరతము ధ్యానింపఁబడిన భగవంతుఁడు వారినిగటాక్షించిదానిచేత వారివిషయమై మిక్కిలి వ్యామోహముకలవాఁడైయున్నాఁడని తోఁచుచున్నది. ౨౩.

మూ॥ త్రాతుం ప్రజా భువి మయే మా శ్చర్యం జననమస్యాతః ।
ఇతి య దుదైత్కిల మానస మాశ్చర్యం జననమస్యా తః ॥

ప-వి॥ త్రాతుమ్, ప్రజాః, భువి, మయా, ఇమాః, చర్యమ్, జననమస్యాతః, ఇతి, యత్, ఉదైత్, కిల, మానసమ్, ఆశ్చర్యమ్, జననమ్, అస్య, అతః. ౨౪॥

వ్యా ॥ (త్రాతుమితి) (జననమస్యాతః) జనానామ్-దేవాదీనామ్, మద్విషయామ్, నమస్యామ్- ప్రూజామ్, తత్పురస్సరమభ్యర్థనంచ కారణమాశ్రిత్య,ఇమాః ప్రజాస్త్రాతుంమయాభువి, చర్యమ్-చరితవ్యమ్;ఇతి-ఏవంరూపమ్ యన్మానసమ్, అస్య-భగవతః, ఉదైత్ - ఉదితమ్. అతః కారణాత్, అస్యదేవస్య భూవకాజననం యత్తదాశ్చర్యమ్. అస్యజననే కారణ మేవంవిధ బుద్ధ్యుదయః, తత్రచకారణం జననమస్యా, అత్రతు ప్రజనకృతనమస్యాయాహేతోః పరమేశ్వరస్యా ఽసంభావిత ప్రయోజనస్యైవంవిధబుద్ధ్యుదయః, తస్మాదత్రజననంచాఽశ్చర్యమిత్యర్థః. చర్యమితి (౧) "గదమదచరయమశ్చానుపసర్గే" ఇతిభావేయత్ప్రత్యయః. ఉదైదితి ఇణోలజ్ ॥　　　　　౨౪॥

తా ॥ దేవతలయొక్క ప్రార్థన నంగీకరించి వారు కోరినట్లు ప్రజలను రక్షించుటకై సఙ్కల్పించుకొని యిట్లవతరించిన దత్యాశ్చర్యకరమైయున్నది.　　　　　౨౪.

మూ॥ యా ద్యా సంభ్రమకా నను మూఢా శేము ష్య తేజనే య మితా।
అద్యహి హరిపదభక్త్యాముఢా శే ముష్య తే జనే యమితా॥

ప-వి॥ యా, అద్య, అసమ్భ్రమకా, నను, మూఢా, శేముషీ, అతేజనా, ఇయమ్, ఇతా, అద్య,హి, హరిపదభక్త్యామ్, ఊఢాశే, ముష్యతే, జనే, యమితా.

వ్యా ॥ (యాద్యేతి) అద్య - అస్మిన్నహని, పరమపురుషజననసనాథే, యా శేముషీ - బుద్ధిః, అసంభ్రమకా - సంభ్రమరహితా; ఇయం శేముషీమూఢానను ఇతా - మతా ; కుతః - అతేజనాహిసా - ఔజ్జ్వల్యరహితా, తమసాఽభిభూతేత్యర్థః. అద్యఖలు హరి పదభక్త్యాం విషయే, ఊఢాశే-ఆశావతి, జనే, యమితా - అసంభ్రమత్వేనోపరతా, ముష్యతే - నాశ్యత ఇత్యర్థః. అత ఏవచ మూఢేత్యర్థః. ఊఢాశ ఇతి ఊఢా ఆశాయేనేతి బహువ్రీహిః ॥　　　　　౨౫॥

(౧) పాణి, ౩, ౧, ౧౦౦,

తా ॥ శ్రీ కృష్ణునియొక్క అవతారదినమైన శ్రీజయన్తీ మహోత్సవమందు దేవనియొక్క మనంబు సంభ్రమమును బొందదో, వానియొక్క మనస్సు తమోగుణ ప్రచురమై వివేకశూన్యమై యుండును. అట్టి బుద్ధి భగవద్భక్తుల కెన్నడును సంభవింపనేరదు. ౨౫.

మూ॥ యైర్యత్కృత మకృతాచ్యుత కథ మాస్యే తత్ర పాపేతైః ।
అదదద్భి రగ్ని మిద్ధం కథ మాస్యేత త్రపాపేతైః ॥ ౨౬ ॥

ప-వి ॥ యైః, యత్, కృతమ్, అకృతాచ్యుతకథమ్, ఆస్యే, తత్ర, పాపే, తైః, అదదద్భిః, అగ్నిమ్, ఇద్ధమ్, కథమ్, ఆస్యేత, త్రపాపేతైః. ౨౬.

వ్యా ॥ (యైరితి) యైః - పురుషైః, యత్ - స్వ మాస్యమ్, అకృతాచ్యుతకథమ్- అకృతా - నకృతా, అచ్యుతస్య కథా - సఙ్కీర్తనంయేనతత్తథోక్తమ్. తైః, తత్ర-తస్మిన్, ఆస్యే, పాపే - పాపభూతే, ఇద్ధమ్-దీప్తమ్,అగ్ని మదదద్భిః కథంనామ, త్రపాపేతైః - లజ్జారహితైః, ఆస్యేత - ఆసితుంశక్యేత ॥ ౨౬॥

తా ॥ ఎవఁడు తన నోటూర భగవద్గుణ సఙ్కీర్తనముఁజేయలేదో, వాఁడట్టి నోటిని నిప్పుచేతఁ గాల్చకుండ నుండుట సిగ్గులేని వ్యాపారమైయుండును. ౨౬.

మూ॥ కృష్ణే పరమా నవతా మానవతాయా మితా జజ్ఞే ।
భజతా నియమా నవతా మానవతా యా మితా జజ్ఞే॥ ౨౭॥

ప-వి ॥ కృష్ణే, పరమా, నవతా, మానవతాయామ్, ఇతా, జజ్ఞే, భజతా, నియమాన్, అవతా, మానవతా, యా, అమితా, జజ్ఞే. ౨౭.

వ్యా ॥ (కృష్ణఇతి) పురాణపురుషేకృష్ణే, పరమా - ఉత్కృష్టా, నవతా - నూతనతా, మానవతాయామ్ - మనుష్యత్వే, ఇతా - ప్రాప్తా, జజ్ఞే - జాతా. సైవనవతా విశేష్యతే. భజతా - భక్తజనేన, నియమాన్ - శాస్త్రోక్తాన్ వ్రతాదీన్, అవతా - రక్షతా, అస్ఖలితచారిత్రేణ, మానవతా - పూజనవతా, సమారాధితభగవచ్చరణేన, యా, అమితా-అనల్పా, జజ్ఞే-జాతా,పరమేశ్వరస్యసతః పురాణపురుషస్య

భక్తపరిత్రాణార్థం స్వేచ్ఛావతారజనితత్వమతి ప్రియతమ మనవచ్ఛిన్న మహిమేతి బుద్ధి ర్భక్తానాంభవతి; అన్యేతు భగవతో ఒవతార మహాగుణ గరిమాణం జ్ఞాతుంనశక్నువన్తీత్యర్థః॥ ౨౭॥

తా ॥ సజ్జనరక్షణార్థమై సర్వేశ్వరుఁడు స్వేచ్ఛగా నిట్లవతరించెనని, వాని యొక్క మనుష్యావతారమును గొందరు మహాత్ములు స్తోత్రముఁజేయుదురు; అంతమాత్రము తెలియక గొందఱు మోహింతురు. ౨౭.

మూ॥ ఇతి ముద ర్షయో జగు రితగుహ్యకవిద్యాధరా స్సిద్ధాః।
నన్నృతు శ్చ సహాప్సరసో గుహ్యకవిద్యాధరా స్సిద్ధాః॥ ౨౮॥

ప-వి॥ ఇతి, ముదా, ఋషయః, జగుః, ఇతగుహ్యకవిద్యాధరాః, సిద్ధాః, నన్నృతుః, చ, సహాప్సరసః, గుహ్యకవిద్యాధరాః, సిద్ధాః. ౨౮.

వ్యా॥ (ఇతీతి). ఇతి-ఇత్థమ్, ముదా-హర్షేణ, ఋషయః, జగుః; తపవవిశేష్యన్తే. (ఇతగుహ్యకవిద్యాధరాః) రహస్యమ్ - ఉపనిషద్గుహ్యమ్, ఇతాయాభిర్విద్యాభిః - వేదైః, తాః, ఇతగుహ్యకవిద్యాః, తాః ధారయన్తీతి తథోక్తాః, వేదవేదాన్తవిద ఇత్యర్థః. సిద్ధాః - పరమ సిద్ధిం ప్రాప్తాః, మోక్షమార్గస్థా ఇత్యర్థః. తైస్సహ భగవన్తం స్తువన్తః, గుహ్యకాః, విద్యాధరాః సిద్ధాశ్చదేవయోనిభేదాః. సహాప్సరసః - అప్సరోభిస్సహితాః, నన్నృతుశ్చ ॥ ౨౮॥

తా ॥ ఈవిధంబున వేదవేదాన్తవేత్తలై ముముక్షువులైన ఋషులు స్తోత్రముఁ జేసిరి. అప్సరసలును సిద్ధవిద్యాధరాదులును సంతోషముచే నర్తనమాడిరి. ౨౮.

మూ॥ దివి దేవగణః పుష్పై స్సహ సానకదున్దుభి స్సమయాత్ ।
ప్రాగేవ ప్రతిబుబుధే సహసా నకదున్దుభి స్సమయాత్॥ ౨౯॥

ప-వి ॥ దివి, దేవగణః, పుష్పైః, సహ, సానకదున్దుభిః, సమయాత్, ప్రాక్, ఏవ, ప్రతిబుబుధే, సహసా, ఆనకదున్దుభిః, సమయాత్, ౨౯.

వ్యా॥ (దివీతి) దేవగణః, సానకదున్దుభిః - ఆనకైర్దున్దుభిభిశ్చ, వాద్యవిశేషైః స్సహితః, కృష్ణజన్మహర్షేణ తూర్యఘోషగ్ధనాదయన్.

దివ్యైః పుష్పై ర్మ్మణ్ణలవర్షార్ద్రైర్య స్సహావ ర్తమానః - దివిసమయాత్, ఆకాశేగతోఽభూత్. సంపూర్ణార్యాద్వాతేలణజ్ - కించ-సమయాత్-భగవదవతారకాలాత్,ప్రాగేవ, సహసా - అకారణాత్, ఆనకదున్దుభిః-వసుదేవః, ప్రతిబుబుధే (౧) "బుధ అవగమనే"॥ ౨౯॥

తా ॥ దేవతలు భేరీమొదలగు వాద్యములను వాయించుచున్నవారై యాకసమందుపచ్చి పుష్పవర్షమును గురిపించిరి. కృష్ణావతారమునకు మునుపే వసుదేవుఁడు మేలుకొనెను. ౨౯.

మూ॥ దేవక్యా సంప్రీతిః కా లేభే జే ప్రజాతే న ।
సర్వా పి హర్ష మస్మి న్కాలే భేజే ప్రజాతేన ॥ ౩౦॥

ప-వి ॥ దేవక్యా, సంప్రీతిః, కా, లేభే, అజే, ప్రజాతే, న, సర్వా, అపి, హర్షమ్, అస్మిన్, కాలే, భేజే, ప్రజా, తేన. ౩౦.

వ్యా ॥ (దేవక్యేతి) అజే-కృష్ణే, ప్రజాజేసతి, దేవక్యా, కాప్రీతిర్న లేభే-సర్వాఽపిలేభ ఇత్యర్థః. అస్మి న్కృష్ణజన్మకాలే,సర్వాఽపిప్రజా, తేన - నన్దస్యజన్మనా, హర్షం భేజే. ప్రాకృతస్య జన్మోరపి యదా నిరతిశయా ప్రీతి స్తదా కిముత జనయిత్ర్యా ఇత్యర్థః ॥ ౩౦॥

తా ॥ కృష్ణావతారకాలమందు దేవకీదేవి మిక్కిలి ప్రీతియుక్తురాలాయెను, ప్రజలందఱును హృష్టమనస్కులైరి. ౩౦.

మూ॥ జాతే జగతాం నాథే శ్రీవత్సాఙ్కే భృతప్రమదా ।
స్నిహ్యన్తీ కాన్తిమతీ శ్రీవ త్సా ఙ్కే భృత ప్రమదా ॥ ౩౧॥

ప-వి॥ జాతే, జగతామ్, నాథే, శ్రీవత్సాఙ్కే,భృత ప్రమదా, స్నిహ్యన్తీ, కాన్తిమతీ, శ్రీవత్, సా, అఙ్కే, అభృత, ప్రమదా. ౩౧.

వ్యా ॥ (జాతఇతి) జగతాంనాథే శ్రీవత్సాఙ్కే, జాతే, భృతప్రమదా - పూర్ణహర్షా, సా, ప్రమదా - దేవకీ, శ్రీవత్, కాన్తిమతీ,

(౧) దివాది, ఉ., ఉభ, సక, సేట్.

స్నిహ్యన్తీ - స్నేహంకుర్వన్తీ, తం దేవం స్వస్మిన్నఙ్కే, అభృత-ధారణం కృతవతీ, అభృతేతిలుఙ్ ॥ ౩౧॥

తా ॥ జగదీశుఁడైన శ్రియఃపతి యవతరింపఁగా నప్పుడు శ్రీదేవివలె గొప్పకాన్తిగల దేవకీదేవి పుత్రునియందుఁ బ్రేమచే గొప్ప సన్తోషమునువహించి తన బిడ్డ నెత్తుకొని తొడలమీఁద నుంచుకొనెను. ౩౧.

మూ॥ వసుదేవో దేవక్యా సమగత బన్ధా వమానతయా।
విస్మితయా పుత్రే స్వే సమగతబన్ధావమానతయా ॥ ౩౨॥

ప-వి॥ వసుదేవః, దేవక్యా, సమగత, బన్ధా, అమానతయా, విస్మితయా, పుత్రే స్వే, సమగత బన్ధావమానతయా. ౩౨.

వ్యా ॥ (వసుదేవఇతి) వసుదేవః దేవక్యా సమగత - సఙ్గతవాన్, కీదృశ్యా-బన్ధా స్వే పుత్రే - పుత్రవిషయే, తస్య అమానతయా - అపరిచ్ఛేద్యతయా హేతునా, విస్మితయా, కంసేనపృథన్నియమితౌ కథంసఙ్గతావితిచేత్ - (సమగతబన్ధావమానతయా) సమమ్ - ఏకకాలఏవ, గతః బన్ధనిమిత్తః. అవమానః - అవజ్ఞా, యయోస్తౌ. తథోక్తౌ. తథాత్వం సమగతబన్ధావమానతా;తయా హేతునా సఙ్గతా,విత్యర్థః. సమగతేతి సంపూర్వాద్గమేర్లుఙ్ (౧)"సమోగమ్యృచ్ఛిభ్యామ్" ఇత్యాదినాఽఽత్మనేపదమ్. (౨) "వాగమః" ఇతిసిచః. కిత్వమ్. (౩) "అనుదాత్తోపదేశ" ఇత్యాదినాఽను నాసికలోపః. ౩౨॥

తా॥ అప్పుడు దేవకీవసుదేవులయొక్క కాళ్ళలో వేసియున్న సంకెళ్లు విడతీసిపోయెను. పుత్రునియొక్క లోకోత్తరమైన యహిమనుజూచి యానన్దించుచున్న దేవకియొద్ద వసుదేవుఁడువచ్చెను. ౩౨॥

మూ॥ దైత్యరుచః క్షపయన్తం కువలయదళనీ రధిప్రఖ్యమ్ ।
తముద్వీక్షేతాం పితరౌ కువలయనళ నీరధిప్రఖ్యమ్॥ ౩౩॥

(౧) పాణి, ౧, ౩, ౨౯. (౨) పాణి, ౧, ౨, ౧౩.
(౩) పాణి, ౬, ౪, ౩౭.

ప-వి॥ దైత్యరుచః, క్షపయ న్తమ్, కువలయదళనీః, అధిప్రఖ్యమ్, తమ్, ఉదై క్షేతామ్, పితరౌ, కువలయ దళనీరధిప్రఖ్యమ్. 33.

వ్యా ॥ (దైత్యేతి) (కువలయదళనీః) కువలయమ్ - భూమణ్డలమ్, తస్యదళనీః - పీడనకరీః, దైత్యరుచః-దైత్యానాందీప్తీః, జన్మదశాయామేవనిజేన తేజసా, క్షపయ న్తమ్, అధిప్రఖ్యమ్ - అధికబుద్ధిమ్, సర్వజ్ఞమ్, కువలయదళ నీరధిప్రఖ్యమ్-కువలయదళమ్ - నీలాబ్జదళమ్, నీరధిః - అబ్ధిః, తయోరివప్రఖ్యా - ప్రభా, యస్యసతథోక్తః. ఏవంభూతం తంసుతమ్ పితరౌ - మాతా పితరౌ ఉదైక్షేతామ్ ॥ 33॥

తా॥ లోకవినాశకరులైన యసురుల తేజస్సునణంచినవాఁడై, సర్వజ్ఞుఁడై, నల్లకలువవలెను సముద్రమువలెను నీలమైన దివ్యవిగ్రహముగలవాఁడునైన శ్రీకృష్ణుని తల్లిదండ్రులు చూచుచుండిరి. 33.

మూ॥ పితరా వేవం తస్మా యాశాసాతే స్మ తే దేవా స్తు ।
దదతు చ బుద్ధిం యా నో వాశా సా తే స్మ దే వాస్తు॥ 3౪॥

ప-వి॥ పితరౌ, ఏవమ్, తస్మై, ఆశాసాతే, స్మ, దేవాః, తు, దదతు, చ, బుద్ధిమ్, యా, నః, వా,ఆశా, సా, తే, అస్మత్, ఏవ, అస్తు. 3౪.

వ్యా ॥ (పితరావితి) పితరౌ, తస్మై - తదర్థమ్,ఏవమాశాసాతేస్మ. కథమ్ - దేవాస్సర్వే, తే-తుభ్యమ్, బుద్ధిందదతు, నః - అస్మాకంతు, యా ఆశా-త్వత్సం వర్ధనాదివిషయా, సాఽపితే, అస్మత్ - అస్మత్సకాశాదేవ, అస్తు. వయమేవకాలేకాలే తవ మఙ్గళాని కర్మాణి కుర్వీమహీత్యర్థః. అస్మదితిపఞ్చమీబహువచనమ్॥ 3౪॥

తా॥ సమస్తదేవతలును నీకుమంగళమును గలుగఁజేయవలయును నిన్నుపోషించవలయునని కోరుచున్నమాయొక్క కోరికనెరవేరవలెనని తల్లిదండ్రులుప్రార్థించిరి.

మూ॥ అథ దేవ కృత్యు జ్వలసుతరామా సీదతి స్మ యతః ।
కంసో రి స్స్వసుతానాం సుతరా మాసీదతి స్మయతః ॥ 3౫॥

ప-వి ॥ అథ, దేవకీ, అత్యుజ్జ్వలసుతరామా, సీదతి, స్మ, యతః, కంసః అరిః, స్వసుతానామ్, సుతరామ్, ఆసీదతి, స్మ, యతః. ౩౫.

వ్యా ॥ అథ – కృష్ణసముద్భవానన్తరమ్, దేవకీ – కంసావరజా, అత్యుజ్జ్వలసుతరామా – అవిర్భూతైశ్శఙ్ఖచక్రాదిభిస్సకలాయుధైః రత్నై రధిక ముజ్జ్వలః నిగళాదినిర్బన్ధ విగళనా ముద్భవన్త్యా నరేన్ద్రోచిత శ్రియా దీప్యమానశ్చ, సుతః – పుత్రః, రమయతీతి రామః – భర్తా, ఈదృశౌ సుతరామౌ యస్యాస్సా తథోక్తా; ఏవమ్భూతా దేవకీ, స్వసుతానామ్, అశరీరివచనాత్, అరిః – శత్రుభూతః కంసః, స్మ యతః – గర్భోపహేతునా, ఆసీదతీతి యతః – ఆసన్నో భవతీతి యాత్, అతస్సుతరాం సీదతిస్మ – అధికం విషణ్ణాఽభూత్; అయమర్థః – అసౌ కంసస్తావదత్రాఽగత్య పూర్వవదేనం కృష్ణమపి హనిష్యతీ త్యతి శఙ్కయా భృశం వ్యాకులాన్తఃకరణా జాతే త్యర్థః ॥ ౩౫।

తా ॥ అనన్తరమందు దేవకీదేవి, శఙ్ఖచక్రాది సకలాయుధోపేతుఁడై యత్యుజ్జ్వలుఁడైన తనపుత్రుని, రాజలక్ష్మితో వెలుఁగుచున్న తనభర్తను జూచి, యిదివఱలో నాపుత్రులను జంపిన కంసుఁడువచ్చునే. ఈయవసరమునకేమి చేయవలయునని దుఃఖించుచుండెను. ౩౫.

మూ॥ స చకిత మభిత స్తస్మి న్నాయతనే త్రస్తయా కు రఙ్గ దృశా ।
ఐక్షి సుతోఽప్యైక్షి లస న్నాయత నేత్ర స్తయా కురఙ్గదృశా ॥

ప-వి॥ సః, చకితమ్, అభితః, తస్మిన్, ఆయతనే, త్రస్తయా, కుః, అఙ్గ, దృశా, ఐక్షి, సుతః, అపి, ఐక్షి, లసన్, ఆయతనేత్రః, తయా, కురఙ్గదృశా. ౩౬.

వ్యా ॥ (సచకితమితి) భయనిమిత్తాత్తస్యాశ్చేష్టా అనేనోచ్యతే. తస్మిన్ ఆయతనే–గృహే, అభితః, కుః–భూమిః, త్రస్తయా దృశా, ఐక్షి. అఙ్గేతి శోకం ద్యోతయతి. పరితో భూమిమీక్షిత్వా పునస్సుతోఽప్యైక్షి. కీదృశః – సః – దీప్యమానః, ఆయతనేత్రః – విశాలలోచనః, తయా – మాత్రా, కురఙ్గదృశా–మృగదృశా, తస్మిన్నవకాశే ఏనం ప్రచ్ఛాదయామీతి మన్యమానా, భయేన సర్వత్ర దృష్టి మచారయదిత్యర్థః ॥ ౩౬॥

తా ॥ కంసుఁడువచ్చి యేమిచేయునో యని పదునెంటిలోపల నీ గృహమంతయైనను దాఁచిపెట్టినది యాగృహమంతను తన పుత్రుని గడగడవణఁకుచు భీతితోఁజూచెను. ౩౬.

మూ ॥ వ్యలప త్కృత్వా స్య మహాసజ్జతయా స్వాఙ్కం సమయా ।
తన్వ్యా స్వగిరా భీత్యా సజ్జతయా స్వఞ్జనం సమయా ॥ ౩౭॥

ప-వి ॥ వ్యలపత్, కృత్వా, అస్య, మహాసజ్జతయా, స్వాఙ్కమ్, సమయా, తన్వ్యా, స్వగిరా, భీత్యా, సజ్జతయా, స్వమ్, జనమ్, సమయా. ౩౭.

వ్యా ॥ (వ్యలపదితి) మహాసజ్జతయా - మహాన్ సజ్జః స్నేహః, యస్యాస్సాతథోక్తా; తద్భావో మహాసజ్జతా, తయా స్వాఙ్కమ్-పరిష్వఙ్గమ్, కృత్వా, తన్వ్యా - పేలవయా, సమయా - సదృశ్యా, స్వగిరా, భీత్యా సజ్జతయా - కంసనిమిత్తయా భీత్యాసజ్జతయా, స్వంజనంసమయా - స్వస్యజనస్య-వసుదేవస్య, సమీపే, సావ్యలపత్. జనమితి (౧) "అభీతః పతిః" ఇత్యాదినా ద్వితీయా ॥ ౩౭.

తా ॥ పుత్రునియందతివాత్సల్యముచేత దేవకీదేవి, కౌగలించుకొని తనభర్తయైన వసుదేవునియొద్ద పేలవమై యతి మనోహరమైన స్వరముతో నేడ్చెను, ౩౭.

మూ॥ కంసా త్కథ న్న ఉద్య న్మహా మనా గూహితవ్యో ను ।
గూఢో న కంసపత్న్యై ర్మహామనా గూహితవ్యో ను ॥ ౩౮॥

ప-వి॥ కంసాత్, కథమ్, నః, ఉద్యన్మహాః, మనాక్ ఊహితవ్యః, అను, గూఢః, న, కంసపత్న్యైః, మహామనాః, గూహితవ్యః, ను ౩౮,

వ్యా॥ (కంసాదితి) మహామనాః-సర్వజ్ఞః, అతిలోకస్య భావః, నః-అస్మాకమ్, కంసాత్, కథంను గూహితవ్యః-ఛాదితవ్యః? గూఢశ్చ, అను-పశ్చాత్, ఉద్యన్మహాః-ఉదితతేజస్కః, మనాక్ - అల్పమపి, కథం న కంసపత్న్యైః, ఊహితవ్యః - అపూర్వతేజోదర్శనాదిభిః కారణైస్తర్కయితవ్యః ॥ ౩౮॥

తా॥ కంసునికంటె కగపడకుండ సర్వజ్ఞుఁడైన యీపుత్రుని మనమెట్లు దాచిపెట్టెదము. ఈపుత్రునియొక్క యద్భుత తేజస్సును గనిపెట్టి కంసునిభార్యలెట్లు కృష్ణుని గనిపెట్టకయుందురు॥ ౩౮.

మూ॥ పరమం ధామ హి మహ ఇదమభ్రశ్యామాకృతి శ్రేయః।
శ్రక్ష్యతి కంసో హా వయమభ్రశ్యామాకృతి శ్రేయః ॥ ౩౯॥

ప-వి॥ పరమమ్, ధామ, హి, మహత్, ఇదమ్, అభ్రశ్యామాకృతి, శ్రేయః శ్రక్ష్యతి, కంసః, హా, వయమ్, అభ్రశ్యామ, అకృతి శ్రేయః. ౩౯.

వ్యా॥ (పరమమితి) పరమంమహత్, అభ్రశ్యామాకృతి - మేఘశ్యామతను, శ్రేయః-శ్రేష్ఠమ్, ఇదమ్-సుతాఖ్యమ్, ధామ, (అకృతి శ్రేయః), అకృతినామ్- అపణ్డితానామ్, దురాత్మనామ్, శ్రేయః-సేవ్యః, కంసః, శ్రక్ష్యతి, హా-హన్త,వయమ్, అభ్రశ్యామ - భ్రష్టాస్మః। ౩౯॥

తా॥ పరంజ్యోతిస్స్వరూపుఁడై, నీలమేఘశ్యాముఁడై, సర్వోత్కృష్టుఁడైన యీకొమారుని దుర్జనులతోఁగూడుకొని కంసుఁడు చూడఁబోవుచున్నాఁడు. అప్పుడు మనయభీష్టములన్నియు నశింప నధోగతిలోఁ బడఁబోయెదము. ౩౯.

మూ॥ సంశృణుత గీయమానాం స్త్రియా మయా గామిమామార్యాః।
శ్రీమత్యా శ్రీమన్తః స్త్రియామయా గామి మా మా ర్యాః॥౪౦॥

ప-వి॥ సంశృణుత, గీయమానామ్, స్త్రియా, మయా, గామ్, ఇమామ్,ఆర్యాః. శ్రీమత్యా, శ్రీమన్తః, త్రియామయా, గామి, మా, మా, ఆర్యాః. ౪౦.

వ్యా॥ (సంశృణుతేతి) మయా, స్త్రియా- స్త్రీజాతిజయా,దయనీయయా, గీయమానామిమామ్, గామ్ - వాచమ్, హే ఆర్యాః - పణ్డితాః ! సంశృణుత - సమ్యక్ శృణుత. హే ఆర్యాః - స్వామినః ! శ్రీమన్తః ! శ్రీమత్యా - కంసపక్షజనసుషుప్తికారిణ్యా, అనయా త్రియామయా - రాత్ర్యా, మామాగామి సంశృణుతేతి సకర్మకత్వాదస్య (౧) "సమోగమ్యృచ్ఛిభ్యామ్"ఇత్యాదిసూత్రస్యాఽకర్మకవిషయత్వాదాత్మనే పదాభావే లోణ్మధ్యమ పురుషబహువచనమ్ పరస్మైపదమ్. మామాగామీతి· (౨) "ఆబాధేచ" ఇతి మాఙోద్విర్వచనమ్॥ ౪౦॥

తా॥ ఓమహాత్ములారా! నేను స్త్రీజాతిని; నాయందుదయనుంచి నేనుజెప్పెడు మాటనువినుండు; అదేమన్నఁగా- ఈరాత్రిలో కంసునివారలందఱు మోహపడి నిద్రించుచున్నారు. ఈరాత్రివెళ్ళిపోకుండ నిల్చియుండునట్లనుగ్రహింపుఁడు. ౪౦.

(౧) పాణి, ౧, ౩, ౨౯.   (౨) ౮, ౧, ౧౦.

మూ॥ క ఇమం రక్షేత్క్వ చ మే మాతాపితరౌ స్వసారో వా ।
మయ్యన్తర్వా ప్రవిశన్మా.తాపి తరౌ స్వసారో వా ॥ ౪౧॥

ప-వి॥ కః, ఇమమ్, రక్షేత్, క్వ, చ, మే, మాతాపితరౌ, స్వసారః, వా మయి, అన్తః, వా, ప్రవిశన్, మా, తాపి, తరౌ, స్వసారః, వా. ౪౧.

వ్యా॥ (క ఇతి) ఇమమ్ - సుతమ్, కంసాత్కో రక్షేత్? క్వచ మేమాతాపితరౌ? క్వచమేస్వసారోవా? అయంమేసుతః, మయి అన్తః ప్రవిశన్వా కంసేన మాతాపి; తరౌ - వృక్షే, స్వసారోవా-స్వసార ఇవ, తరోస్సంభూత స్సారరూపః యథాతరో రన్తర్వర్తీ బాహ్యైర్వాయ్వాదిభిర్నపీడ్యతే,ఏవమయమపి మయ్యన్తః ప్రవిశన్కంసేన నపీడ్యతామిత్యర్థః. ప్రథమోవాశబ్దస్సముచ్చయార్థః ద్వితీయస్తు వితర్కార్థః; తృతీయ ఉపమార్థః మాతాపితరావితి. (౧) "పితామాత్రా"ఇతి వికల్పాధికారాదేకశేషాభావః. మాతాపీతితపేః కర్మణి (౨) * మాఙి లుఙ్ ॥ ౪౧॥

తా॥ ఈకొమారుని రక్షించుట కిప్పుడు మాతల్లి దండ్రులును లేరు. అక్కసెల్లెండ్రును లేరు. ఎవరు రక్షింతురో తెలియదు. వృక్షముయొక్క లోపలనున్న రసము గాలిచేత నెటుల నెండిపోదో, అట్లే ఈకొమారుఁడు నాగర్భమందుఁ బ్రవేశించినను కంసునిబాధ లేకుండ సురక్షితుఁడైయుండును. ౪౧.

మూ॥ కాస్యానుభవే ప్రతి నౌ వన్యవశావఞ్చితే వార్తా ।
ఇతి భీతా వ్యలపత్సా వన్యవశా వఞ్చితే వార్తా॥ ౪౨॥

ప-వి॥ కా, అస్య, అనుభవే, ప్రతి, నౌ, అన్యవశౌ, అఞ్చితే, వార్తా, ఇతి, భీతా, వ్యలపత్, సా, వన్యవశా, వఞ్చితా, ఇవ, ఆర్తా. ౪౨.

వ్యా॥ (కేతి) వసుదేవం విలోక్యాఽఽహ. అన్యవశౌ-అన్యస్య కంసస్య. వశవర్తినౌ, నౌ-ఆవాంప్రతి, అఞ్చితే-పూజితే, అస్య-పుత్రస్య అనుభవే, కావార్తా? నహ్యయమర్థస్సంభావ్యతే. ఇత్యేవం కంసాద్భీతా సా దేవకీ, వఞ్చితా, ఆర్తా, వ్యలపత్, వన్యవశేవ-వనకరిణీవ॥

(౧) పాణి, ౧, ౨ ౭౦. (౨) పాణి, ౩, ౩, ౧౭౫.

తా॥ కంసునికిఁ బరవశులమైన మనకతిసుందరాంగుఁడైన యీ శ్రీకృష్ణుని యనుభవించుటకుఁ బ్రాప్తిలేక పోయెనే యని యతిఖిన్నురాలైన దేవకీదేవి వసుదేవుని జూచి చెప్పియేడ్చెను. ౪౨.

మూ॥ వసుదేవ స్తాం స్మాహోపరి దేవనమస్యనాదేయమ్ ।

ఇష్టమరిష్టం బాలే పరిదేవన మస్య నాదేయమ్ ॥ ౪౩॥

ప-వి॥ వసుదేవః, తామ్, స్మ, ఆహ, ఉపరి, దేవనమస్యనాత్, ఏయమ్, ఇష్టమ్, అరిష్టమ్, బాలే, పరిదేవనమ్, అస్య, న, ఆదేయమ్. ౪౩.

వ్యా ॥ (వసుదేవఇతి) వసుదేవః, తామ్-విలపన్తీమ్, ఏవమాహస్మ. ఇతఉపరి, అస్మిన్ బాలే, విషయీభూతే, దేవనమస్యనాత్ - దేవస్య-భగవతో నారాయణస్య పూజనాత్, ఇష్టమ్, అరిష్టమ్ - రిష్టస్య - భయస్యాఽభావః ఏయమ్ - ప్రాప్యమ్, అస్య విషయే, పరిదేవనమ్ - విలాపః, నాఽఽదేయమ్-నోపాదాతవ్యమ్, నమస్యనమ్ - పూజనమ్. (౧) "నమోవరివ" ఇతి క్యజన్తాద్భావే ల్యుట్. (౨) "క్యస్యవిభాషా" ఇతి యలోపాభావః. ఏయమితి *ఈజోరూపమితి పూర్వమేవోక్తమ్॥

తా॥ ఇట్లేడ్చుచున్న దేవకీదేవినిజూచి వసుదేవుఁడు, శ్రీమన్నారాయణుని ప్రార్థించినయెడల నీబాలునికి సకలభయమును నివర్తించును; సకలాభీష్టములును సిద్ధించును గాన నీబాలునిగురించి నీవు దుఃఖింపవలదని చెప్పెను. ౪౩.

మూ॥ స స్వత్రాణే శరణం నిశామయన్తౌ సహాసనేత్రస్తౌ ।

అయుజ ద్బుద్ధ్వా చితయా నిశామయన్తౌ సహాసనేత్రస్తౌ ॥

ప-వి॥ సః, స్వత్రాణే, శరణమ్, నిశామ్, అయన్తౌ, సహాసనే, త్రస్తౌ, అయుజత్, బుద్ధ్వా, ఉచితయా, నిశామయన్తౌ, సహాసనేత్రః, తౌ. ౪౪.

వ్యా ॥ (సఇతి) సః - భగవాన్ కృష్ణః, స్వత్రాణే - స్వరక్షణే, శరణమ్ - ఉపాయమ్, నిశామ్ - రాత్రిమేవ, అయన్తౌ - ప్రపద్యమానౌ, బుధ్యమానౌవా, సహాసనే త్రస్తౌ - కంసాజ్ఞాముల్లఙ్ఘ్య సహావర్తితుం త్రస్తౌ, ఆత్మానం నిశామయన్తౌ, తౌ మాతాపితరౌ, తత్కాలోచితయా

---

(౧) పాణి, ౩, ౧, ౧౯. (౨) పాణి, ౬, ౪, ౫౦.

బుద్ధ్యా, అయుజత్ - యునక్తిస్మ. కీదృశః (సహాసనేత్రః) హాసేన-వికాసేన సహితనేత్రః. అయుజ్తావితి (౧) "ఇణ్ గతౌ" లుఙ్వికరణః నిశామయన్త్యా. శమేణ్ణిజన్తాచిద్వృద్ధిః. (౨) "శమ ఆలోచనే" నాన్యేమితోఽహేతౌ, ఇతి పరస్మైదాసా దమిత్వాద్వృద్ధిస్త్వత్వాభావః॥ ౪౩॥

తా॥ కంసుఁడును దూతలును ఒడలెఱుంగక నిదురపోవుచున్న యీరాత్రి యీ బాలునిరక్షణార్థమై యిట్లేయుండవలయునని ప్రార్థించుచున్నవారై, కంసునివలని భయముచేత నిద్దురను చేరియుండుటకుఁ భయపడుచున్నవారైన దేవకీ వసుదేవులకుఁ దత్కాలోచితమైనబుద్ధిని విశాలనేత్రుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు కలుగఁజేసెను. ౪౪.

మూ॥ అథ వసుదేవస్యాసీ త్సానన్దస్యాజ్ఞనామాన్యా ।
బుద్ధి రధునా మునా మే సా నన్దస్యాజ్ఞనా మాన్యా ॥ ౪౫॥

ప-వి॥ అథ,వసుదేవస్య, ఆసీత్, సానన్దస్య అజ్ఞనామ, అన్యా, బుద్ధిః, అధునా, అమునా, మే, సా, నన్దస్య, అజ్ఞనా, మాన్యా. ౪౫.

వ్యా॥ (అథేతి) ఉచితయా బుద్ధ్యాత్రావయుజదిత్యుక్తమ్; తత ఇదముచ్యతే. అథ, వసుదేవస్య, సానన్దస్య - ఆనన్దసహితస్య, గతశోకస్య, అన్యాకాచిద్బుద్ధిరాసీత్. అజ్ఞనామేత్యాశ్చర్యే, ఉదితాయాబుద్ధేస్స్వరూపముచ్యతే, అధునా - ఇదానీమ్, అమునా - సుతేన, నన్దస్య-నన్దగోపస్య, అజ్ఞనా - యశోదా, మే, మాన్యా - మహనీయా, సంభావితవ్యా; తస్యాస్సుతత్వేనాఽయం సమర్పణీయ ఇత్యర్థః॥ ౪౫॥

తా॥ అనన్తరమందు వసుదేవుఁడానందభరితుఁడై, ఈబాలుని నన్దగోపునిభార్యయైన యశోదయొద్ద విడిచిపెట్టవల్లయునని తలంచెను. ౪౫.

మూ॥ జగృహేథ సుతం దోర్భ్యాముమన్నస మాజానుభావభుజమ్ ।
విరహాశుచా తం భేజే ము న్న సమా జానుభావభుజమ్ ॥ ౪౬॥

ప-వి॥ జగృహే, అథ, సుతమ్, దోర్భ్యామ్, ఉన్నసమ్, ఆజానుభావభుజమ్, విరహాశుచా, తమ్, భేజే, ముత్, న, సమా, అజ్ఞానుభావభుజమ్. ౪౬.

---

(౧) అదాది, ౩౫, ఉభ, సక, అని, (౨) చురాది, ౧౬౩, ఆత్మ.

వ్యా॥ (జగృహ ఇతి) అథ, ఏవం చిన్తయిత్వా, వసుదేవః, ఉన్నసమ్ ఉన్నతనాసికమ్, (అజానుభావభుజమ్) భావః - భవనమ్, అజాను భవనః యయోస్తౌ అజానుభావౌ, అజానుభావౌ భుజౌ యస్య సః, అజానుభావభుజః. ఏవంభూతం సుతం దోర్భ్యాం జగృహే. తతః, తమ్-వసుదేవమ్ (అజానుభావభుజమ్) అజస్య- హరేః, అనుభావమ్ - మాహాత్మ్యమ్, భుఞ్జానమ్, విరహశుచా-భావితద్విరహనిమిత్తయా శుచా పీడితత్వాత్, ముత్ -ప్రీతిః, సమా - ఏకరూపా, న భేజే. ఉన్నసమితి (౧) ఉపసర్గాచ్చ" ఇతి నాసికాయా నసాదేశః॥ ౪౬॥

తా॥ వసుదేవుఁడాజానుబాహువైన తనపుత్రుని యెత్తుకొనెను. అప్పుడా భగవన్తుని మహిమననుభవించి, ఈయనుభవ మింకమీఁద మనకు లేకపోవుచున్నదేయని దుఃఖించుచుండెనుగాని సంతోషమును బొందలేదు. ౪౬.

మూ॥ తం కరయుగే వహన్ భరసహేతిరాజన్త మనుదరం సుకరమ్ ।

ఐక్షత నిషేవమాణం స హేతిరాజన్త మను దరం సుకరమ్॥ ౪౭॥

ప-వి॥ తమ్, కరయుగే, వహన్, భరసహే, అతిరాజన్తమ్, అనుదరమ్, సుకరమ్, ఐక్షత, నిషేవమాణమ్, సః, హేతిరాజమ్, తమ్, అను, దరమ్, సుకరమ్.

వ్యా॥ (తమితి) తమ్ - కృష్ణమ్, అనుదరమ్ - కృశోదరమ్, అతిరాజన్తమ్ - దేదీప్యమానమ్, సుకరమ్ - శోభనహస్తమ్, భరసహేకరయుగే, వహన్ వసుదేవః, నిషేవమానమ్, హేతిరాజమ్-దివ్యాయుధానాం రాజానం సుదర్శనమ్, ఐక్షత. తమను - తస్య పశ్చాత్, దరమ్- శఙ్ఖమ్, పాఞ్చజన్యమ్, సుకరమ్ - శోభనకరమ్॥ ౪౭॥

తా॥ అతిసుందరమైన దివ్యావయవములచే బ్రకాశించుచున్న యాబాలుని వసుదేవుఁడెత్తికొనినప్పుడు బాలుని వెంటవచ్చుచున్న సుదర్శనపాంచజన్యములను సేవించెను. ౪౭.

మూ॥ ఆహార్యం పతి మన్త్రా నన్త మహీనా మితస్వధామానమ్ ।

తమపి దదర్శ భియో యా నన్త మహీనామితస్వధామానమ్॥

(౧) పాణి, ౫, ౪, ౧౧౯.

ప-వి॥ ఆహుః, యమ్, పతిమ్, అత్ర, అనన్తమ్, అహీనామ్, ఇతస్వధామాన
మ్, తమ్, అపి, దదర్శ, భియః, యాన్, అన్తమ్, అహీనామితస్వధామానమ్. ౪౭.

వ్యా ॥ (ఆహురితి) యమ్, అహీనాంపతిమ్- సర్పాణాంపతిమ్,
ఆహుః; తమనన్తమపి, ఇతస్వధామానమ్ - ప్రాప్తస్వగృహమ్, దదర్శ.
తద్దర్శనాదేవ, భియః - భయస్య, అన్తమ్ - నాశమ్, యాన్-గచ్ఛన్.
పునరనన్త ఏవ విశేష్యతే. (అహీనామితస్వధామానమ్) అహీనమ్ - అ
న్యూనమ్ అమితమ్- అపరిచ్ఛిన్నమ్. స్వధామ-తేజః, యస్యతమిత్యర్థః॥

తా॥ అమితమైన తేజస్సును సంపూర్ణముగాఁగల సర్పరాజైన యాదిశేషుని
వసుదేవుఁడిప్పుడు తనగృహమందుఁజూచి నిర్భయుఁడాయెను. ౪౭.

మూ॥ తం చైక్షత యేన భృతా సుధా మరుద్ధామత స్సుధర్మేతేన ।
ద్యాం విదధతా స్థితేన తు సుధామరుద్ధా మత స్సుధర్మే తేన ॥

ప-వి॥ తమ్, చ, ఐక్షత, యేన, భృతా, సుధా, మరుద్ధామతః, సుధర్మే, తేన, ద్యా
మ్, విదధతా, స్థితేన, తు, సుధామరుద్ధామ్, అతః, సుధర్మే, తేన. ౪౮.

వ్యా ॥ (తమితి) (సుధర్మేతేన) సుధర్మా- దేవసభా, తామ్ -ఇతేన-
ప్రాప్తేన, సుధర్మే - శోభనేధర్మే, స్థితేన, ద్యామ్-ఆకాశమ్, సుధామరు
ద్ధామ్ - శోభనేన స్వతేజసావ్యాప్తామ్, విదధతా - కుర్వాణేన, తేన -
ప్రసిద్ధేన, యేన గరుత్మతా, మరుద్ధామతః) మరుతామ్ - దేవానామ్
ధామతః - స్థానాత్, స్వర్గాత్, సుధా-అమృతమ్, భృతా. తమ్ - గరు
డంచ, అతః - ఆదిశేషదర్శనానన్తరమ్, ఐక్షత॥ ౪౮ ॥

తా॥ అన్తరిక్షమంతటను దనకాంతులచేఁ బ్రకాశింపఁజేయుచు దేవసభకు వెళ్ళి
యచ్చటనున్న యమృతమును దీసికొని వచ్చినధార్మికుఁడెవఁడోయట్టిగరుత్మంతుని వసు
దేవుఁడు చూచెను ౪౮.

మూ॥ వినతాపదా మయ న్తం విరాజమాన న్దధాన మనుభావమ్।
వినతాపదామయ న్తం విరాజ మానన్దధాన మనుభావమ్ ॥౫౦॥

ప-వి॥ వినతాపదామ్, అయన్తమ్, విరాజమానమ్, దధానమ్, అనుభావమ్, విన
తాపదామయమ్, తమ్, విరాజమ్, ఆనన్దధాన మనుభావమ్. ౫౦.

వ్యా ॥ పునస్స ఏవవిశేష్యతే (వినతాపదామ్) వినతానామ్ - భక్తానామ్, యా ఆపదః తాసామ్, అయన్తమ్ - గమయన్తమ్, నాశయన్తమ్, విరాజమానఞ్చ - విశేషేణ దీప్యమానమ్, అనుభావమ్- మాహాత్మ్యమ్, దధానమ్, (వినతాపదామయమ్) వినతాయాః- స్వమాతుః, ఆపదామ్ - విపత్తీనామ్, ఆమయమ్- వినాశకరమ్, (విరాజమ్) వీనామ్- పక్షిణామ్, రాజానమ్, (ఆనన్దధానమనుభావమ్) ఆనన్దధానస్య - ఆనన్దావహస్య, మనోః - వైనతేయమన్త్రస్య, భావమ్-హృదయమ్, ముఖ్యప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. తమ్ - గరుడమ్, ఐక్షతేతిపూర్వేణ సంబన్ధః॥ ౫౦॥

తా॥ తనతల్లియొక్కయు భక్తులయొక్కయు విపత్తులను బోఁగొట్టువాఁడును, గొప్పమహిమగలవాఁడును, సకలాభీష్టప్రదమయిన వైనతేయ మహామంత్రముచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడినవాఁడునయిన యాపక్షిరాజును జూచెను.

మూ॥ స వహ్న కృష్ణం స్వస్మాన్నిశాన్తత స్తారకం నిరయాత్ ।

వీక్ష్యాబ్దైః స్థగయన్తీం నిశాం స్తత స్తారకం నిరయాత్ ॥ ౫౧॥

ప-వి॥ సః, వహ్న, కృష్ణమ్, స్వస్మాత్, నిశాన్తతః, తారకమ్, నిరయాత్, వీక్ష్య, అబ్దైః, స్థగయన్తీమ్, నిశామ్, తతః, తారకమ్, నిరయాత్. ౫౧.

వ్యా ॥ (సవహన్నితి) నిరయాత్-నరకాత్, తారకమ్ - ఆశ్రితానాంతారణసమర్థమ్, కృష్ణం వహ్న, అబ్దైః - మేఘైః, తారకమ్ - నక్షత్రజాతమ్, చన్ద్రించ, స్థగయన్తీం నిశాంవీక్ష్య,తతః, స్వస్మాత్,నిశాన్తతః- గృహాత్, నిరయాత్ - నిర్గతవాన్. తారకమితి చన్ద్రివాచిత్వపక్షే తారాణాం గ్రామణీరితి విగృహ్య(౧) "స ఏషాం గ్రామణీః"ఇత్యర్థే కని, (౨) "కేఽణః" ఇతి హ్రస్వత్వమ్ ॥ ౫౧॥

తా॥ ఆశ్రితులను నరకమునుంచి యుద్ధరించువాఁడైన శ్రీకృష్ణుని వసుదేవుఁడెత్తికొని, నక్షత్రాదులు తెలియకుండ మేఘములచేతఁ గప్పఁబడియున్న యారాత్రి తన గృహమునుంచి బయలు వెడలెను. ౫౧.

(౧) పాణి, ౫, ౨, ౭౮. (౨) పాణి. ౭, ౪, ౧౩.

మూ॥ యత్ఫణమణిరుచి రభజ ద్రుచిరా చ్ఛా ద్యా మితాశం సః ।
శేషో న్వై వ ద్వర్షే తద్రుచి రాచ్ఛాద్యా మితాశంసః॥ ౫౨॥

ప-వి॥ యత్ఫణమణిరుచిః, అభజత్, రుచిరా, అచ్ఛా, ద్యామ్, ఇతాశమ్, సః, శేషః, అన్వైత్, వర్షే, తద్రుచిః, ఆచ్ఛాద్య, అమితాశంసః, ౫౨.

వ్యా ॥ (యత్ఫణేతి) యస్య ఫణమణీనాం రుచిః-దీప్తిః, అచ్ఛా-నిర్మలా, రుచిరా-రోచిష్ణుః, సర్వతః, ద్యామ్,ఆకాశమ్,అభజత్. స శేషః, అమితాశంసః - కృష్ణస్య, వర్షవాతాదిపరిహారే ఽమితప్రార్థనః, తదా నీంవర్షేసతి. తత్పరిహారాయ ఫణై రాచ్ఛాద్య తమ్, అన్వైత్-అన్వగ చ్ఛత్. కీదృశః-తద్రుచిః - భగవదనుకూలైక రుచిరిత్యర్థః - ఇతాశమితి క్రియావిశేషణమ్. ఇతా ఆశాయస్మిన్నితి బహువ్రీహిః ॥ ౫౨॥

తా॥ భగవంతుని కత్యన్తానుకూలుఁడైన యాదిశేషుఁడు వంగళాశాసనముఁ జేయుచు,నిర్మలమై యతిసుందరమైన కాన్తులనువిడుచుచున్న రత్నములచేనలంకరింపఁబడిన తనఫణములచేత శ్రీకృష్ణునిమీఁద చినుకలు పడకుండకప్పుకొని వసుదేవుని వెనుక వెళ్ళెను. ౫౨.

మూ॥ సహ రక్షిణోపి సుషుపు ర్ద్విజఘటయా తత్పరా వృత్తేః ।
అఖిలకవాటై రారా ద్విజఘట యాతత్పరావృత్తేః॥ ౫౩॥

ప-వి॥ సహ, రక్షిణః, అపి, సుషుపుః, ద్విజఘటయా, తత్పరాః, వృత్తేః, అఖిలకవాటైః, ఆరాత్, విజఘటే, ఆతత్పరావృత్తేః. ౫౩.

వ్యా ॥ (సహేతి) తన్నిష్క్రమణకాలే, ద్విజఘటయా-పక్షిణాం సమూహేన, సహ, రక్షిణోఽపి. సుషుపుః, కీదృశాః - వృత్తేః, జీవనార్థమ్, తత్పరాః-రక్షణపరాః, స్వవృత్త్యర్థంరక్షణే ఽధికృతాఅపి అజ్ఞపక్షిగణవ ద్దివాత్సుషుపురిత్యర్థః. (౧)"ఞిష్వప్శయే,"అఖిలకవాటైః-గృహే పురేచాఽన్తర్బహిశ్చయాని కవాటాని తైరఖిలైః, ఆరాత్-వసుదేవే సమీపగతే, విజఘటే - విఘటితమ్. కియ న్తంకాలమ్-ఆతత్పరావృత్తేః-

(౧) అదాది, ౫౮, పర, అక, అని.

తస్యవసుదేవస్యపరాస్మాత్రేః ప్రాగిత్యర్థః. యామతాకా తేన వసుదేవేనానంద గోకులాత్పరావృత్య స్వ గృహంప్రవిశతిసతి, తావ త్సంకాలంకవాటాని విఘటితాన్యవస్థితాని; తతస్తు స్వయమేవ పిహితానీత్యర్థః. విజఘుట ఇతి విపూర్వాద్ఘటతే ర్భావేలిట్. సంహితాయాం కారే, అకారేపరతః ఏకారస్యా ఒయాదేశే (౧) "లోప శ్శాకల్యస్య" ఇత్యస్య వైకల్పికత్వా ద్యకారలోపాభావః ॥ ౫౩॥

తా॥ జీవనముకొఱకై కంసునికిఁ బరతంత్రులైన ద్వారపాలురందఱును నిద్రించి యుండిరి. పక్షులు చప్పుడుచేయక నిదురపోవుచుండెను. వసుదేవుఁడు గోకులమునకు వెళ్ళి తిరిగివచ్చువఱకును దలుపులన్నియుం దమంతతామే మూసికొనియెను. ౫౩.

మూ॥ సపిబన్సుతమధురాయా ద్యోతితరథ్యాభువ స్తథామధురాయాః।
భోగై రతిమధురాయా నిరగమదుపరామికామినర్మధురాయాః ॥

ప-వి॥ సః, పిబన్, సుతమధు, రాయా, ద్యోతితరథ్యాభువః, తథా, మధురాయాః, భోగైః, అతిమధురాయాః, నిరగమత్, ఉపరామికామినర్మధురాయాః.

వ్యా॥ (సఇతి)సః-వసుదేవః, సుతాఖ్యం మధు చక్షుర్భ్యాంపిబన్ మధురాయాః పుర్యా నిరగమత్. కీదృశ్యాః - రాయా - హిరణ్యేన, ద్యోతితరథ్యాభువః) ద్యోతితా - దీపితా, రథ్యాభూమి ర్యస్యాంసాతథోక్తా, భోగైర్నానావిధైః అతిమధురాయాః-ప్రియాయాః, (ఉపరామికామినర్మధురాయాః) రాత్రిపరిణతేః ఉపరామిణీ - శామ్యన్తీ, కామినాంనర్మధురా-క్రీడాఖ్యాధూః, యస్యాంసాతథోక్తా. (౨) "ఋక్పూః" ఇత్యాదినా ఽకారః స్సమాసాన్తః ॥ ౫౪॥

తా॥ శ్లాఘ్యములైన భోగ్యవస్తువులచే నతిరమణీయమైన మధురా నగరమందప్పుడు కాముకులందఱును భోగముననుభవించి నిదురపోవుచుండిరి. ఆయపరరాత్రియందు వసుదేవుఁడు శ్రీకృష్ణునిసేవించుచు రత్నకాంతులచే వెలుఁగుచున్న రాజవీథిలో వెళ్ళెను.

మూ॥ యమునా తత్క్షణశుష్కే వనే నదీ ప్రాయశో దాసీత్ ।
శయనస్యాన్తే తు హాశా వనేన దీప్రా యశోదా సీత్ ॥ ౫౫॥

---

(౧) పాణి, ౮, ౩, ౧౯. (౨) పాణి, ౫, ౪, ౭౪.

ప-వి॥ యమునా, తత్క్షణశుష్కే, వనే, నదీ, ప్రాయశః, అదాసీత్, శయనస్య స్తే,తు, హరౌ, అనేన, దీప్రా, యశోదా, ఆసీత్. ౫౫.

వ్యా ॥ (యమునేతి) స్వసమీపమాగతే వసుదేవే, యమునా నదీ, వనే-జలే, ప్రాయశః - ప్రాచుర్యేణ, తత్క్షణశుష్కే - తదాగమన క్షణమాత్రేణ శుష్కే సతి, అదాసీత్ - క్షీణా, కృశాఽభవత్. తతో నన్దగోపగృహ మాగమ్య, వసుదేవేన స్వపన్త్యాయశోదాయా శ్శయనే, న్యస్తే- నిక్షిప్తేసతి హరౌ, అనేన-స్వశయనన్యస్తేనహరిణా, యశోదా దీప్రా ఆసీత్. అదాసీదితి (౧) ‹‹దసుఉపక్షయే›› లుఙిసిచ, ఇట్. (౨) ‹‹అతోహలాదేర్లఘోః›› ఇతివృద్ధిః॥ ౫౫॥

తా॥ వసుదేవుఁడు యమునానదియొద్దకు వెళ్ళఁగా నాజలము లెండిపోయి వసుదేవునికి మార్గమిచ్చెను. తరువాత గోకులమునకు వెళ్ళియశోదాదేవియొక్క శయ్యయందు శ్రీకృష్ణునివసుదేవుఁడు విడిచిపెట్టెను. అప్పుడు యశోదమిక్కిలి ప్రకాశించెను. ౫౫.

మూ॥ ఐక్షత తతో వ్రజ మిమం తమసా వృత మభితతస్వాపమ్ ।
మేనే కంసా త్క్షేమం త మసా వృత మభి తత స్వాపమ్॥ ౫౬॥

ప-వి॥ ఐక్షత,-తతః, వ్రజమ్, ఇమమ్, తమసా, ఆవృతమ్, అభితతస్వాపమ్, మేనే, కంసాత్, క్షేమమ్, తమ్, అసౌ, ఋతమ్, అభి, తతః, స్వాపమ్. ౫౬.

వ్యా ॥ (ఐక్షతేతి) తతోవసుదేవః, భగవదాజ్ఞయా యోగనిద్రయా యశోదాయాః జాతయా ప్రవర్తితేన తమసా ఆవృతమ్, అత ఏవ, అభితతస్వాపమ్, వితతనిద్రాక్రాన్తతయా యోగనిద్రాయా జన్మ కృష్ణస్యాఽగమనంచాఽనవబుధ్యమానం వ్రజమైక్షత. వ్రజశబ్దేనవ్రజస్థా గోపాలక్ష్యన్తే. తతశ్చాఽసౌవసుదేవః, తత్రదేశే, ఋతమ్ - ప్రాప్తమ్. తమ్-కృష్ణమభి, క్షేమమ్-కంసాత్పరిత్రాణమ్, స్వాపమ్-సుప్రాపమ్, మేనే. నిద్రాభిభూతేషు గోపేషుసర్వేషు, కశ్చిదపీమమత్ర మత్సుతం నజానాతి; సర్వఏవేమం యశోదాసుతమేవమన్యన్తే. అతోనకశ్చిదపీమంకంసాయ

(౧) దివాది, ౧౦౬, పర, అక (౨) పాణి, ౭, ౨, ౭.

మత్సుత ఇతివక్ష్యన్తి. అతస్సుకరో ఽస్య క్షేమ ఇతి మేనే. ఋతమిత్యత్ర
౧) "ఋగతౌ"నిష్ఠా ॥ ౫౬॥

తా ॥ గోకులమందఱుదఱును నిద్రించుచుండఁజూచి, నేనిప్పుడువచ్చినసంగతి యెవ్వరికిఁదెలియదు. ఈబాలుని నాపుత్రుఁడనికంసునితో నెవ్వరున్ను జెప్పరుగాన నీ బాలునికేమియు భయములేదని వసుదేవుఁడు తలంచెను. ౫౬.

మూ॥ మాయాం జాతాం తత్రో పాదాయ స దారికా మనాశాయ ।
అమత శ మస్మై సరసిజపాదాయ సదా రికామనాశాయ ॥ ౫౭॥

ప-వి॥ మాయామ్, జాతామ్, తత్ర, ఉపాదాయ, సః, దారికామ్, అనాశాయ, అమత, శమ్, అస్మై, సరసిజపాదాయ, సదా, అరికామనాశాయ. ౫౭.

వ్యా ॥ (మాయామితి) తత్ర - యశోదాయామ్, భగవదాజ్ఞయా భగవతః మాయామ్ - యోగనిద్రామ్, జాతామ్; దారికామ్- శిశుమ్, ఉపాదాయ వసుదేవో నివర్తితు కామః, తస్మై - స్వసుతాయ, అనాశాయ - నాశః - జన్మాదివికారః తద్రహితాయ, అవాప్తసమస్తకామత్వా దాశారహితాయవా, సరసిజపాదాయ, సదా - నిత్యమ్, అరికామనాశాయ, అస్మై, శమ్ - సుఖమ్, అస్త్వితిదధ్యౌ. - అరికామనాశాయేతి. అరీణాంకామనామ్-వాఞ్ఛామ్,శ్యతి-తనూకరోతి - క్షపయతీతి విగృహ్య (౨) "శోతనూకరణే" ఇత్యస్మాత్కర్మోపపదాత్ (౩) "ఆతోనుపసర్గేకః" ఇతికః. అమతేతి మనోతేర్లుఙ్ (౪) "తనాదిభ్యస్తథాసోః" ఇతి సిజ్లుక్. (౫) "అనుదాత్తోపదేశ" ఇత్యాదినా ఽను నాసికలోపః॥

తా॥ శత్రువులయొక్క మనోరథమును జెడఁగొట్టువాఁడై, తామర పువ్వువంటి తిరువడికళుకలవాఁడై, అవాప్తసమస్తకాముఁడైన యీబాలునికి మంగళాశాసనముఁజేసి, యశోదకుఁ గొమార్తెయైపుట్టిన యోగమాయనుదీసికొని వసుదేవుఁడు స్వగృహమునకుఁ దిరిగెను. ౫౭.

---

(౧) జుహోత్యాది, ౧౬, ఉభయ, అక, అని.
(౨) దివాది, ౩౯, ఆత్మ, సక, అని (౩) పాణి, ౩, ౨, ౩.
(౪) పాణి, ౨, ౪, ౭౯ (౫) పాణి, ౬, ౪, ౩౭.

మూ॥ పత్న్యై నయన్ స తామథ నివవృత ఏకాన్తతః పృథుకామ్ ।
అకృత చ తాం ప్రీత్యా సన్నివ వృత ఏకాన్తతః పృథుకామ్॥

ప-వి॥ పత్న్యై, నయన్, సః, తామ్, అథ, నివవృతే, ఏకాన్తతః, పృథుకామ్, అకృత,చ, తామ్, ప్రీత్యా, సన్, ఇవ, వృతః, ఏకామ్, తతః, పృథుకామ్.

వ్యా॥ (పత్న్యై ఇతి) ఇతః ప్రభృతిత్రయోఽప్య దృష్టవ్యాఖ్యానాః· అథవసుదేవః, తామ్, పృథుకామ్-శిశుమ్, ఏకాన్తతః-విజనే, పత్న్యై-దేవక్యై,నయన్ నివవృతే. కించ-ప్రీత్యా, వృత స్సన్నివ-అవకుణ్ఠిత ఇవసన్ సః, తామ్ - దేవకీమ్, ఏకామ్-ఏకాకినీమ్, తతః-కన్యానయనాత్ కారణాత్, పృథుకామ్ ప్రభూతసుఖామ్, అకృతచ - కృతవాంశ్చ ॥ ౫౮॥

తా॥ ఎవ్వరులేకుండెడి యాసమయమందుఁ దనయింటికివచ్చి యోగమాయను దనపత్నియైన దేవకియొద్దవిడిచి వసుదేవుఁడు దేవకికిఁబ్రీతినిగలుగఁజేసి తాను బ్రీతుఁడైయుండెను. ౫౮.

మూ॥ ఉషిత మనిగుహ్య కంసాత్కుమారికాన్యాసతత స్తేన ఘ్నన్ ।
స తయోక్తో ఽస్తి తు తవ వై కుమారికా న్యాసత స్తేన ఘ్నన్॥

ప-వి॥ ఉషితమ్, అనిగుహ్య, కంసాత్, కుమారికాన్యాసతః, తేన, ఘ్నన్, సః, తయా, ఉక్తః, అస్తి, తు, తవ, వై, కుమారికా, అన్యా, అసతః, స్తేన, ఘ్నన్.

వ్యా॥ (ఉషితమితి) తేన-వసుదేవేన, (కుమారికాన్యాసతః) కుమారికామ్ - కన్యకామ్, దేవకీసమీపే న్యస్య, కంసాదనిగుహ్య - తస్యాః కుమార్యాః గూహనమకృత్వా, ఉషితమ్ - వాసః కృతః. కంసాదితి (౧) “భీత్రార్థానామ్” ఇతి పఞ్చమీ. తాం బాల్యాం జాతాం రక్షిభ్యో జ్ఞాత్వా ఆగత్య, ఘ్నన్సన్-హన్తుంప్రవృత్తస్సన్, కంసస్తయాకుమార్యైవముక్తః. హే స్తేన - చోర, అసతః - ఖలస్య, తవ, అన్యాకుమారికాఽస్తితు-కుత్సితా, మారికా - మరణమ్, కుమారికా, గూఢంవర్ధమానేన కృష్ణేనతవవధోభవిష్యతి. అతోనాఽద్యత్వా మహంహన్మీతిభావః ॥ ౫౯॥

(౧) పాణి, ౧, ౪, ౨౫.

తా॥ వసుదేవుఁడీకుమారికను దాచిపెట్టఁగంపనుండెను. దేవకి ప్రసవించినదని విని కంసుఁడాకుమారికను జంపవచ్చినప్పుడు, ఓదుర్మార్గుఁడా! నిన్నుచిత్రవధ చేయువాఁడు వేఱొకఁడున్నాఁడుగాన నిన్నిప్పుడు నేనుజంపకవదలితినని కుమారికచెప్పినది. ౫౯.

మూ॥ ఉదితః ఫణినా మత్రా నవమేనే నేన సాకం సః ।

హరి రితి గిరా వరీయా నవమేనే నేనసా కంసః ॥ ౬౦॥

ప-వి॥ ఉదితః, ఫణినామ్, అత్ర, అనవమేన, ఇనేన, సాకమ్, సః, హరిః ఇతి, గిరా, అవరీయాన్, అవమేనే, అనేనసా, కంసః. ౬౦.

వ్యా॥ (ఉదితఇతి) ఫణినామ్ - నాగానామ్, ఇనేన-స్వామినా, అనవమేన-ఉత్కృష్టతమేన, తేన - బలభద్రరూపేణ, సాకమ్ - సహ, అత్ర - భూమౌ, సః, భగవాన్ - హరిః, ఉదితః - ప్రాదుర్భూతఇతి, అనేనసా - అపాపయా, పరమార్థభూతయా, తస్యాః కుమార్యాః గిరా- వాచా, అవరీయాన్ - అధమః, కంసః అవమేనే - అవమతోఽభూత్॥

తా॥ వాఁడెవఁడనఁగా—సర్పరాజైన యాదిశేషునితోఁగూడ శ్రీమన్నారాయణుఁడవతరించియున్నాఁడు. వాఁడేనీకు మృత్యువనిచెప్పి యాకుమారిక కంసునియవమానముచేసెను. ౬౦.

మూ॥ అథ కంసో భగినీం పతి మము ఞ్చ తావ త్స లోపితా న్తేన ।

తమసా ప్తేన హృదా స్ఫుట మముఞ్చతా వత్సలో పి తా న్తేన॥

ప-వి॥ అథ, కంసః, భగినీమ్, పతిమ్, అముమ్, చ, తావత్, సః, లోపితా న్తేన, తమసా, ఆప్తేన, హృదా, స్ఫుటమ్, అముఞ్చత. అవత్సలః, అపి, తాన్తేన. ౬౧.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, కంసః, స్వభగినీమ్ - దేవకీమ్, తస్యాః, పతిమ్, అముమ్-వసుదేవంచ, అవత్సలోఽపి, స్నేహరహితోఽపి, సన్, అముఞ్చతతావత్. కీదృశః - లోపితా న్తేన - నాశితావసానేన, నిరవధికేన,తమసా, ఆప్తేన - ప్రాప్తేన. హృదా, కన్యోక్త పరుషవచనైః, తాన్తేన, ఉపలక్షితః. అముఞ్చతేతి (౧) "ముచ్ఌ - మోక్షణే" లజ్. తుదాదిత్వాచ్ఛః. (౨) "శేముచాదీనామ్" ఇతినుమ్॥ ౬౧॥

---

(౧) తుదాది, ౧౪౯, ఉభ, సక, అని. (౨) పాణి, ౭, ౧, ౫౯.

తా॥ కంసుఁడు నిర్దయుఁడైనను, కుమారికమాటలచే ధైర్యహీనుఁడై భయము నొంది దేవకీవసుదేవులను చెరశాలనుంచి వదలివేసెను. ౬౦.

మూ॥ సమ మతనుత నిబద్ధౌ వధో క్షజం కామ మవయన్తౌ ।
సమమత నుత నిబద్ధౌ వధోక్షజం కామ మవయన్తౌ ॥ ౬౨॥

ప-వి॥ సమమ్, అతనుత, నిర్బద్ధౌ, అధో, అక్షజమ్, కామమ్, అవయన్తౌ, సమమత, నుతనిర్బద్ధౌ, అధోక్షజమ్, కామమ్, అవయన్తౌ. ౬౨.

వ్యా॥ (సమమితి) సమమ్-సహైవ, నిబద్ధౌ అతనుత-బన్ధరహితౌ కృతవాన్, కీదృశౌ - అక్షజమ్ - ఇన్ద్రియజన్యమ్, కామమ్ - భోగమ్, అధో - అధస్తాద్భూతమ్,-నీచం సన్తమ్, అవయన్తౌ - అవమన్యమానౌ, అసన్మన్వానౌ, అబుద్ధిపూర్వమపి తౌ సమమత - అపరాధక్షమాపణాభ్యర్థనాదిభి స్సన్మానం కృతవాన్. తావేవపునర్విశేష్యేతే (నుతనిబద్ధౌ) నుతః - స్తుతః, నిబద్ధః యయోస్తౌతథోక్తౌ. నిషిద్ధేన్ద్రియకైభోగనిస్పృహత్వేన భగవత్పదాశ్రయణేనచ, వర్తమానోఽపి తయోర్నిబద్ధః, స్తుతః - పూజిత ఏవ. అధోక్షజమ్ - భగవన్తమ్, కామమ్, అవయన్తౌ - జానానౌ; సమమతేతి పూర్వమేవ వ్యుత్పాదితః. అవయన్తావితి, పూర్వత్ర. ఇణోధాతో ర్బుద్ధ్యర్థస్యావమతి విషయత్వముపసర్గేణద్యోత్యతే. అథవా (౧) "వేఞ్ తన్తుసన్తానే" లట్, శత్రాదేశః. నఞ్ సమాసశ్చ, ఉత్తరత్ర అవపూర్వ ఏతిధాతుః జ్ఞానవిషయః॥

తా॥ భగవన్మాహాత్మ్యమును యథావత్తుగా నెఱిఁగి క్షుద్రమైన యైహికసుఖమును తృణీకరించియున్న దేవకీ వసుదేవులను జెరశాలనుంచి వదలి కంసుఁడనేక విధములుగఁ బ్రార్థించెను. ౬౨.

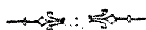
ఇతి యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే తృతీయాశ్వాసః.

శ్రీవత్సచిహ్నమిశ్రేభ్యోనమః.

---

(౧) భ్వాది, ౧౦౩౧, పర. సక.

షష్ఠాశ్వాసః.

మూ॥ అథయా వ్రజగాన్నిద్రా ధీచోరీ కృత్యసాదాన్తా ।
బోధంగోపకులేనాధీచోరీకృత్య సా దాన్తా । ౧॥

ప-వి॥ అథ, యా, వ్రజగాన్, నిద్రా, ధీచోరీ, కృత్యసాదాన్తా, బోధమ్ గోపకులేన, అధీచా, ఊరీకృత్య, సా, దాన్తా. ౧.

వ్యా॥ (అథేతి)యానిద్రా, వ్రజగాన్-వ్రజస్థాన్గోపాన్, ప్రాప్తా, ధీచోరీ-బుద్ధిమోషిణీ, (కృత్యసాదాన్తా)కృత్యానామ్-కర్మణామ్, అవసాదపర్యన్తా, సర్వక్రియాలోపకరీత్యర్థః, సా గోపకులేన దాన్తా-శిక్షితా, నివర్తితేత్యర్థః. కీదృశేనగోపకులేన-అధీచా-అధిక్యంప్రాప్తేన, కింకృత్వా దాన్తా, బోధమూరీకృత్య-ప్రబోధమఙ్గీకృత్య. ఉపాదాయేత్యర్థః ప్రబుద్ధాః నిద్రాంజహూ రిత్యుక్తంభవతి. ధీచోరీతి-చోరశబ్దః (౧) * పచాదిషు టిత్ పఠ్యతే చోరడితి. తతః (౨)టిడ్ఢాణఞ్ ద్వయసచ్" ఇతి ఙీప్. అధీచేతి అధిపూర్వాదఞ్చతేః (౩) "ఋత్విగ్దధృక్" ఇత్యాదినాక్విన్. (౪) "అనిదితామ్"ఇత్యాదినాఉపధాలోపః. తృతీయైకవచనమ్. (౫) "అచః" ఇత్యకారలోపః. (౬) "చౌ" ఇత్యుపసర్గస్యదీర్ఘః. ఊరీకృత్యేతి అఙ్గీకరణార్థస్యోరీశబ్దస్య (౭) * ఊర్యాదిత్వాద్గతిసంజ్ఞా॥ ౧॥

తా॥ తరువాత నేకార్యముఁజేయకమతిలేనివారై గోకులమందు నిద్రించుచున్న గోపగోపికలు నిద్రను వదలి మేలుకొనిరి. ౧.

మూ॥ బోధస్త్రీం తు యశోదాం తా మరసదృశం విభావర్యామ్।
వవ్రేఽథ సైక్షత సుతం తామరసదృశం విభావర్యామ్॥ ౨॥

ప-వి॥ బోధస్త్రీమ్, తు, యశోదామ్, తామ్, అరసదృశమ్, విభా, వర్యామ్, వవ్రే, అథ, సా, ఐక్షత, సుతమ్, తామరసదృశమ్, విభావర్యామ్. ౨.

(౧) పా-సూ-౩-౧-౧౩౪.
(౨) ,, ,, ౪-౧-౧౫.
(౩) ,, ,, ౩-౨-౫౯.
(౪) పా-సూ-౬-౪-౨౪.
(౫) ,, ,, ౬-౪-౧౩౮.
(౬) ,, ,, ౬-౩-౧౩౮.
(౭) ,, ,, ౧-౪-౬౧.

వ్యా॥ (ప్రాక్ ఇతి) ప్రాంతు యశోదాం బోధన్తీమ్-ప్రబుధ్య మానామ్, అరసన్నశయామ్-అచిరనివృత్తనిద్రత్వాద్దలనన్నేత్రామ్-వర్యామ్-శ్రేష్ఠామ్, భజనీయామ్, విభా-ప్రభా,సప్రవే-అభజత్. అథ-సాతస్యామేవ విభావర్యామ్ - రాత్ర్యామ్,స్వశయనే తామరసదృశమ్ - పుణ్డరీకాక్షమ్, సుతమైక్షత. బోధన్తీమితి (౧) † "బుధబోధనే" ఇతి భ్వాదిష్వస్వరితేత్వస్య శతృ; తత ఇదంరూపమ్.వర్యామితి (౨) "వృఙ్ సంభక్తౌ" (3) "అవద్యపణ్య" ఇత్యాదినా వర్యశబ్దో వ్యుత్పాదితః॥ ౨॥

తా॥ యశోదాదేవి యారాత్రియందు మేలుకొని గొప్ప దీప్తిని వహించినదై యప్పుడు తన నేత్రములను మెల్లగఁ గొంచెము దెఱచి తనశయనమందుఁబవ్వళించియున్న కమలాక్షుఁడైన సుతునిజూచెను. ౨.

మూ॥ భేజే దశాం తు మనసా కామస్తు రసా రసం ప్రయతా।
బుద్ధ్వైన మయా దఖిలం కామం తరసౌరసం ప్రయతా॥ ౩॥

ప-వి॥ భేజే, దశామ్, తు, మనసా, కామ్, అన్తః, అసౌ, రసమ్, ప్రయతా, బుద్ధ్వా, ఏనమ్, అయాత్, అఖిలమ్, కామమ్, తరసా, ఔరసమ్, ప్రయతా. ౩.

వ్యా॥ (భేజఇతి)అసౌ-యశోదా, తద్దర్శనాత్. రసంప్రయతా-స్నేహరసం ప్రకర్షేణగచ్ఛతా, స్వేనమనసా, అన్తః కాంతుదశాంభేజే; హర్షస్యాఽవస్థాం వక్తుం నశక్యత ఇత్యర్థః. ప్రయతా - పరిశుద్ధాహి, సా ఏనమ్, ఔరసమ్ - సుతమ్, బుద్ధ్వా తరసా-వేగేన, అఖిలం కామమయాత్॥ ౩॥

తా॥ యశోదాదేవి, తనశయనమందుఁ బవ్వళించిన బాలునిజూచి తనకొమారుఁడని యెఱిఁగి, మిక్కిలి స్నేహముతోఁగూడుకొని పరిశుద్ధాన్తఃకరణముగలదై, సకలాభీష్టములనుబొందినట్లు వాచామగోచరంబైన యానందమును బొందెను. ౩.

మూ॥ సోద్ధృతమర్చి శ్రితసుతభూయో భూయోనిచాయన్త్యా।
పరిరభ్య తయా దధ్రే భూయో భూయో నిచాయన్త్యా॥ ౪॥

† బుధిర్-బోధనే-ఇతి. మాధవాదయః. క్షీరస్వామ్యాదయస్తు అనిరితంపఠన్తి. తదనుసారేణాత్ర గ్రథితః. బుధ అవగమనే ఇతి ధాతుపాఠే దృశ్యతే. (౧) భ్వా-౮౭౩-పర-సక-సే. (౨) (3) పా-సూ-౩-౧-౧౦౧. ‡ అరసేత్యస్య స్వర లవో: దక్షేదమా: శేత్ర అల సేత్యర్థ వర్ణనమ్.

ప-వి॥ సః, అద్భుతమ్, అర్చిః, శ్రితసుతభూయః, భూయోని, ఇ. అయన్త్యా, పరిరభ్య, తయా, సస్రే, భూయః, భూయః, నిచాయన్త్యా. ౪.

వ్యా॥ (సఇతి) సః-కృష్ణః, (శ్రితసుతభూయః) సుతభూయః-సుతభావః, తయా భూయో భూయోనిచాయన్త్యా-బహుకృత్వో వీక్షమాణయా, పరిరభ్య సస్రే-భృతః. స్సైవవిశేష్యతే. ఇదమద్భుతమర్చిః-ఆశ్చర్యం తేజః, భూయోని - భూమావాజాతమ్, భూమిం భిత్త్వోత్థితమితిచ, అయన్త్యా - బుధ్యమానయా, అథవా-ప్రాజయన్త్యా, బహుమన్యమానయేత్యర్థః. †అర్చిశ్శబ్దస్య స్త్రీనపుంసకవిషయత్వాన్న పుంసకప్రయోగః. శ్రితసుతభూయ ఇతి సుతభూయః సుతభావః, (౧) "భువో భావే" ఇతిక్యప్. అయన్త్యేతి (౨) "అయగతౌ" భౌవాదికః, నిచాయన్తేతి (౩) "చాయృపూజానిశామనయోః" స్వరితేత్త్వాత్పరస్మైపదోపపత్తిః॥

తా॥ తనసుతుఁడై యవతరించిన శ్రీకృష్ణుని యశోదా దేవి పలుమాఱుచూచి "ఈయద్భుత తేజస్సు భూమిని బద్దలు చేసికొని పైకి లేచివచ్చిన దేమో!" యనివిచారించి యత్యాదరముతో నెత్తి కౌఁగిలించుకొనెను. ౪.

మూ॥ శ్లిష్యన్తీస్మ సుతాహ్వాయ మాభ్రమేడయతే భ్రమర్యమితా।
పుష్యన్తీయథాహిచిరతర మామ్రేడయతే భ్రమర్యమితా॥౫॥

ప-వి॥ శ్లిష్యన్తీ, స్మ, సుతాహ్వాయమ్, ఆమ్రేడయతే, అభ్రమ్, అర్యమ్, ఇతా, పుష్యన్తీ, యథా, హి, చిరతరమ్, ఆమ్రే, డయతే, భ్రమరీ, అమితా. ౫.

వ్యా॥ (శ్లిష్యన్తీతి) తంసుతాహ్వాయమభ్రమ్-సుతనామానం మేఘమ్, అర్యమ్-జగతాంస్వామినమ్. ఇతా-ప్రాప్తా, శ్లిష్యన్తీ-ఆలిఙ్గన్తీ, ఆమ్రేడయతేస్మ-ఆలిఙ్గనం బహుకృత్వః అభ్యస్యతీత్యర్థః. తత్రదృష్టాన్తః-అమితా-మాతుమ్-నియమితుమ్, అశక్యా, భ్రమరీ-భృఙ్గవధూః, పుష్యన్తీ-వికాసిని, ఆమ్రేయథాచిరతరం డయతే-గచ్ఛతి, ఆమ్రేడఇత్యభ్యాసార్థః-భౌవాదికోధాతుః. పుష్యన్తీ - (౪) "పుష్పవికసనే" దివాదిః, శత్రన్తః;

(౧) పా-సూ-౩-౧-౧౦౭. (౩) భ్వా-౯౦౫-ఉభ.
(౨) భ్వా-౪౭౫-ఆత్మ-సక-సే. (౪) దివా-౧౬-పర-అక-సే.
† నపుంస్యర్చిః - ఇత్యమరః.

న్త్రస్యాన్త్యః. పదయతిఇతి (౧) "ఙిఙ్ విహాయసాగత్ః" ఖ్వాదికః.
ప్రభృతీతి (౨) " జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాత్ " ఇతిఙీష్॥ ౫॥

తా॥ పూలుపూసిన మామిడిచెట్టు మకరన్దమును బానముచేసి తుమ్మెదలెట్లు అచ్చటనే మగ్నములైయుండునో, యట్లే,యశోదాదేవి జగత్స్వామియైన తనకొమారుని బాగుగా కౌగిలించుకొని తన్మయురాలైయుండెను. ౫.

మూ॥ అథ సహ పశ్యన్తి తంసానన్దే నాననన్దధానేన।
పుణ్యస్యాఽతి వికసితం సానన్దేనాననన్దధానేన॥ ౬॥

ప-వి॥ అథ, సహ, పశ్యన్తి, తమ్, సా, నన్దేన, ఆననన్ద, ధానేన, పుణ్యస్య, అతి వికసితమ్, సానన్దేన, ఆననమ్, దధానేన. ౬.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ పుత్రజన్మశ్రుత్వా సమాగతేన పుణ్యస్య ధానేన - పాత్రభూతేన, అతివికసితమాననమ్ - ముఖమ్, దధానేన సానన్దేన - ఆనన్దసహితేన, నన్దేన-నన్దగోపేన, సహ, సా - యశోదా, తమ్-సుతమ్, పశ్యన్తి అననన్ద॥ ౬॥

తా॥ తరువాత, పుణ్యపురుషుఁడైన నందగోపుఁడు తనకుఁ గొమారుఁడు కలిగానని వినివచ్చి మిక్కిలి సన్తోషము నొంది సుప్రసన్నవదనుఁడై యాబాలునిజూచి యశోదాదేవితోఁగూడ నానందభరితుఁడాయెను. ౬.

మూ॥ మోహాజ్జన్మతు నామత దుర్గాయాస్సా ధుతాధికా నియతేః।
అథ గోపా విప్రేభ్యోదుర్గా యాః స్సాధుతాధికా నియతేః॥ ౭ ॥

ప-వి॥ మోహాత్, జన్మ, తు, న, అమత, దుర్గాయాః, సా, ధుతాధికా, నియతేః, అథ, గోపాః, విప్రేభ్యః, అదుః, గాః, యాః, సాధుతాధికాః, నియతేః. ౭.

వ్యా॥ (మోహాదితి) సా - యశోదా, నియతేః - విధివశాత్, మోహాత్, దుర్గాయాః జన్మ నామత - నజ్ఞాతవతీ. అతఏవ కృష్ణమాత్మజం మన్యమానా ధుతాధికా అభవత్. ధుతః-నివర్తితః, ఆధిః-మనఃపీడా యస్యాస్సా తథోక్తా. సా దుర్గాయాజన్మ మోహాన్నామత, పశ్చాత్తు కృష్ణే సమాగతే, విధేః - దైవాత్, ధుతాధికా - ధుతమోహా, అభవత్. అథగోపాః కృష్ణస్య జన్మనాప్రీతాస్తదభ్యు

(౧) (౨) పా-సూ-౪-౧-౬౩.

దయాకామాః, విప్రేభ్యో గాః అదుః. కిఙ్కిణ్యః-యోః, నియతేః-నియమాత్, శిక్షణాత్, సాధుతాపకాః-సాధుతయాఽఽపకాః, దోహనాదప్య తిసుకరా ఇత్యర్థః ౭।

తా॥ యశోదాదేవి తాను బిడ్డనుగనినప్పుడు మోహమునొంది తనకుఁ బుట్టిన దుర్గనుగూడ నెఱుఁగక పడియుండెను. కొంతసేపటికి శ్రీకృష్ణుఁడు రేంచేసినతరువాత నిద్రవశమున నామోహమువదలి తెలివినొంది కృష్ణునిజూచి “నాకుఁ గొమారుఁడుకలిగెను” నని మిక్కిలి సంతోషించెను. అప్పుడు గోపులుకృష్ణునికిఁ గల్యాణమునుగోరి బ్రాహ్మణులకు సుశీలములైన గోవులను ఇచ్చిరి. ౭.

మూ॥ వక్తృభ్యో ధనముదుగురువిభా వితేరురుపరిప్లుతాయిపదమ్।
జగురథ ననృతుర్జన్మని విభావితే రురుపరిప్లుతాయిపదమ్॥ ౮॥

ప-వి॥ వక్తృభ్యః, ధనమ్, ఉరు, గురువిభాః, వితేరుః, ఉపరి, ప్లుతాయిపదమ్, జగుః, అథ, ననృతుః, జన్మని, విభావితే, రురుపరిప్లుతాయిపదమ్. ౮.

వ్యా॥ (వక్తృభ్య ఇతి) తత్ర కృష్ణస్య జన్మని విభావితే-జ్ఞాతే సతి, హర్షాత్ గురువిభాః-గురుతరగాత్రప్రభాస్సన్తః. ఉరుధనం తద్వక్తృభ్యః వితేరుః-దత్తవన్తః ఉపరి-పశ్చాత్ (ప్లుతాయిపదం జగుః) ప్లుతాయిపదమితి క్రియా విశేషణమ్. ప్లుతాయమానాని-అత్యుచ్చస్వరాణి, పదాని యస్మిన్ తత్తథోక్తమ్. (అథరురుప్లుతాయిపదం ననృతుః) ఇదమపి క్రియావిశేషణమ్. రురుః-మృగః, తద్వత్ పరిప్లుతమ్ – పరితః ప్లవనమ్, అయన్తే గచ్ఛన్తీతి రురుప్లుతాయీని. తథావిధాని పదాని-చరణాని, యస్మిన్ తత్తథోక్తమ్. వితేరురితి లిట్ (౧) “తౄఫలభజత్రపశ్చ” ఇత్యేత్త్వాభ్యాసలోపౌ॥ ౮॥

తా॥ గోపాలురు, శ్రీకృష్ణజన్మము నెఱిఁగి ఉత్సాహముచే శరీరముబ్బి, ఉచ్చస్వరముగ గానముఁజేసి లేడివలె నెగిరియెగిరి నర్తనమాడిరి. ఈశుభవార్తను జెప్పినవారికి నధికముగ ధనము నొసంగిరి. ౮.

మూ॥ దదురూధసా లసన్తీః కపిలా లసతా విలమ్బినా మహతా।
హర్షజచేష్టా హ్యేషాం. కపిలాలసతా విలమ్బినా మహతా॥ ౯॥

---

(౧) పా-సూ-౬-౪ ౧౨౨.

ప-వి॥ దదుః, ఊధసా, లసన్తీః, కపిలాః, లసతా, విలమ్బినా, మహతా, హర్ష జచేష్టా, చ, ఏషామ్, కపిలాలసతావిలమ్బినామ్, అహతా. ౯.

వ్యా॥ (దదురితి)లసతా - ఉజ్జ్వలేన, విలమ్బినా-లమ్బమానేన, మహతా ఊధసా లసన్తీః కపిలాః గాః దదుః. ఏషామ్-గోపానామ్, (కపిలాలసతావిలమ్బినామ్) కపీనామ్ - వానరాణామ్, లాలసతామ్-చఞ్చలత్వమ్, విడమ్బయతామ్, హర్షజచేష్టా అహతాఽభూత్ - సమృద్ధాభూదిత్యర్థః॥ ౯॥

తా॥ కృష్ణజన్మమహోత్సవమందు గోపులు, ప్రేలాడుచున్న గొప్పపొదుగులుగల శ్లాఘ్యములైన గోవులను ఇచ్చిరి. కోఁతులాడునట్లు హర్షపరవశులై నృత్యముచేసిరి. ౯.

మూ॥ హృష్టాః సబాలవృద్ధా హాస చల పత రాత జహి హినుత ।
ఏవం చక్రు ర్భూయో హా సచ లప తరాత జహిహినుత॥౧౦॥

ప-వి॥ హృష్టాః, సబాలవృద్ధాః, హాస, చల, పత, రాత, జహి, హినుత, ఏవమ్, చక్రుః, భూయః, హా, సచ, లప, తర, అత జహిహి, నుత. ౧౦.

వ్యా॥ (హృష్టా ఇతి)సబాలవృద్ధాః గోపాః హృష్టాః హాసాదికం చక్రుః, హాస-హసితవన్తః. చల-చలితవన్తః. పత-పతితవన్తః. రాత-(౧) "రాదానే" దత్తవన్తః. జహి - (౨) "[illegible]" పరస్పరం ముష్టిభిర్హత్వా విచిక్రీడుః, హినుత. (౩) హినోతిః-ప్రేషణార్థః. పరస్పరంక్రీడార్థం ప్రేషితవన్తః. భూయః-పునరపి, హాశబ్దో నిపాతః. సచ(౪) "షచసమవాయే" పరస్పరంసఙ్గతవన్తః. లప-ఆలాపంకృతవన్తః. తర-తరణమ్-ప్లవనమ్, కృతవన్తః. అత-(౫) "అతసాతత్యగమనే" ఇతి తతస్సాతత్యగమనమకుర్వన్. జహిహి (౬) "ఓహాక్ త్యాగే" నానా విధచేష్టా ప్రసక్తాః. అన్యమన్యం కుర్వాణాః పూర్వపూర్వం జహుః. నుత-స్తుతవన్తః. ఏవమితి సర్వక్రియాణాం సముచ్చయేన పరామర్శః. (౭) "సముచ్చయేన్యతరస్యామ్" ఇతిసర్వేషు కాలేషుసముచ్చయేఽర్థే లోణ్మధ్యమపురుషబహువచనమ్. (౮) "లోటోహి

(౧) అదా-౪౭-పర-అని. (౫) భ్వా-పరసకనే.
(౨) అదా-౨-పర-సక-అని. (౬) జుహో-౭.
(౩) (౭) పా-సూ-౩-౪-౨.
(౪) (౮) భ్వా-౧౦౨౨-పర-సక-సే.

స్వో" ఇత్యధికారాత్ హితాదేశః. (౧) "అతోహేః" ఇతిలుక్. (౨) "వాచ తత్వమోః" ఇత్యధికారాత్. కేషుచిత్తు శబ్దఏవ శ్రూయతే. జహీతి (౩) "ఘా న్తేర్జః" ఇత్యసిద్ధవద్భావాత్ (౧) "అతోహేః" ఇతిలుక్ నభవతి. జహీహీతి, (౪) "జహాతేశ్చ" ఇతీత్వమ్. చక్రురితి సాధన సఙ్ఖ్యాభి వ్యక్త్యర్థోఽను ప్రయోగః. (౫) "సముచ్చయే సామాన్య వచనస్య" ఇతి॥ ౧౦॥

తా॥ గోకులమందు గోపులు ఆబాలవృద్ధము కృష్ణజన్మమహోత్సవమందు మిక్కిలి సంతోషమునొందినవారై, కొందఱునవ్వుచుండిరి. కొందఱుతిరుగుచుండిరి. కొందఱుదానము చేయుచుండిరి. కొందఱుపైకెక్కి క్రిందఁబడుచుండిరి. కొందఱావిహారార్థముగఁగొందఱిని బంపుచుండిరి. కొందఱు ఒకరికొకరుచేరిమాటలాడుచుండిరి.కొందఱుగులుచుండిరి కొందఱుచేయుచున్నపనులనువదలిమఱియొకదానినిచేయ నారంభించిరి. కొందఱుస్తోత్రముచేయుచుండిరి.ఇట్లుగోకులమందప్పుడుమహాకోలాహలముజరిగెను.౧౦

మూ॥ మాఙ్గళికం వ్రజజనముద ముత్కర్షి వ్యావవాద్యమితమ్।
అప్రథయద్ధరిగుణగణ ముత్కర్షి వ్యావవాద్యమితమ్॥ ౧౧॥

ప-వి॥ మాఙ్గళికమ్, వ్రజజనముదమ్, ఉత్కర్షి, వ్యావ, వాద్యమ్, ఇతమ్, అప్రథయత్, హరిగుణగణమ్, ఉత్కర్షి వ్యావవాదీ, అమితమ్. ౧౧.

వ్యా॥ (మాఙ్గళికమితి)కృష్ణజన్మనిమిత్తంమాఙ్గళికమ్-మఙ్గళార్థమ్, ఉత్కర్షి-ప్రకర్షవత్, ఇతమ్-ప్రాప్తమ్, వాద్యమ్-మృదఙ్గాదికమ్, వ్రజజనానామ్, ముదమ్- హర్షమ్, వ్యావ - విశేషేణరక్షితవత్. కించ - (ఉత్కర్షి వ్యావవాదీ) హరిదర్శనే ఉత్కానాం. ఋషీణాం సఙ్గతానాం వ్యావవాదీ-పరస్పరకథా,హరేర్గుణగణమ్, అమితమ్-అపరిచ్ఛిన్నమ్. అప్రథయత్ - తేషాంవాక్య శ్రవణాత్సస్త్రీబాలా స్సర్వేఽపిగోపాలాః కృష్ణస్యైశ్వర్యం స్వభావం విదితవన్త ఇత్యర్థః. మాఙ్గళికమితి- "తదస్య ప్రయోజనమ్" ఇతిఠక్. వ్యావేతి(౬) "అవరక్షణే" విపూర్వః,లిట్. అప్రయత్ (౭) "పృథఁర్ ప్రఖ్యాతౌ" ఉత్కర్షి వ్యావవాదీతి-ఉత్కానామ్

(౧) పా-సూ-౬-౪-౧౦౫. (౪) పా-సూ-౬-౪-౧౧౬.
(౨) ,, ,, ౩-౪-౨. (౫) ,, ,, ౩-౪-౫.
(౩) ,, ,, ౬-౪-౩౬. (౬) ధా-పర-అ-నే.
(౭)

ఋషీణామ్వ్యావవాదీతి షష్ఠీసమాసః. వ్యావవాదీతి-విఅవేత్యుప సర్గ ద్వయమ్, కర్మవ్యతిహారం ద్యోతయతి. వదేః (౧) "కర్మవ్యతిహారేణచ్ స్త్రియామ్" ఇతిణచ్. (౨) "ణచస్త్రియామఞ్" అతః ఆదివృద్ధిః. (౩) "నకర్మవ్యతిహారే" ఇతి ప్రతిషేధేనైజాగమనివృత్తిః॥ ౧౧॥

తా॥ కృష్ణ జన్మ మహోత్సవమందు మఙ్గళవాద్యములు మ్రోయ దానిని విని గోపులు గొప్పహర్షమునొందిరి. కృష్ణదర్శనమందు తత్పరతగలఋషులు వానిగుణము లను గానముసేయుచుండిరి. వ్రజవాసులెల్ల దానినివిని భగవన్మాహాత్మ్యమును జక్కఁగ ౧౧.

మూ॥ నిరతాస్స్నేహాత్తు హారావనిమేషమమే క్షణేనార్యః।
జగదుశ్శ్రుతమేతన్నో వనిమేషమమేక్షణే నార్యః॥ ౧౨॥

ప-వి॥ నిరతాః, స్నేహాత్, తు, హరౌ, అనిమేషమ్, అమా, ఈక్షణే, నార్యః, జగదుః, శ్రుతమ్, ఏతత్, నః, అవనిమ్, ఏషః, మమే, క్షణేన, అర్యః. ౧౨,

వ్యా॥ (నిరతాఇతి) హరౌస్నేహాత్, అనిమేషమితీక్షణక్రియా విశేషణమ్. అమా-సహ, ఈక్షణే-హరేర్దర్శనే, నిరతాః నార్యః-గోప స్త్రియః, ఏవంపరస్పరంజగదుః. తాసాంతువాక్యమ్ - ఏషః అర్యః-జగత్స్వామీ, క్షణేన అవనింమమే, యాచనక్షణేన భూమిం విక్రాన్త వానితి నః-అస్మాకమ్, శ్రుతమభూత్. శ్రుతమితి (౪) "నపుంసకేభావే క్తః" నఇతి, (౫) "నపుంసకేభావఉపసఙ్ఖ్యానమ్" ఇతిషష్ఠీ. ఇతి(౬) "మాఙ్మానేలిట్॥ ౧౨॥

తా॥ గోపికలు శ్రీకృష్ణునియందు స్నేహముచే వానిని నిరన్తరముగ సేవింపవల యునని తలఁచివచ్చి యందఱు నొకచోటఁజేరి, "జగన్నాథుఁడైన యతఁడు, బ్రహ్మాదుల ప్రార్థనల నంగీకరించి వెంటనే భూలోకమం దవతరించినాఁడని యిదివ ఱలో పెద్దలు చెప్పఁగ వినియుంటిమికదా, ఆనారాయణుఁడే యితఁడని చెప్పు కొనిరి. ౧౨.

మూ॥ దిష్ట్యా వ్యసనస్యస్నుత పయోధరాభాతి రమణీయమ్।
లబ్ధాసుతం సనూతనపయోధరాభాతి రమణీయమ్॥ ౧౩॥

(౧) పా-సూ-౩-౩-౪౩. (౪) పా-సూ. ౩-౩-౧౧౪. [భాష్యేప.
(౨) ,, ,, ౫-౪-౧౪. (౫) ,, ,, ౨-౩-౬౬-సూత్రకాశికాయామ్.మహా
(౩) ,, ,, ౭-౩-౬. (౬) దివా-౩౬-స-అ.

ప-వి॥ దిష్ట్యా, నన్దస్య, స్నుతపయోధరా, భాతి, రమణీ, ఇయమ్, లబ్ధ్వా, సుతమ్, నూతన పయోధరాభాతి రమణీయమ్. ౧౩.

వ్యా॥ (దిష్ట్యేతి) ఇయంనన్దస్యరమణీ, * నూతనపయోధరాభాతిరమణీయమ్ - నూతనమేఘసదృశత్వేనాఽతిరమణీయమ్, ఇమం సుతమ్, దిష్ట్యా-భాగ్యేన,లబ్ధ్వా, తత్స్నేహాత్ స్నుతపయోధరా-ప్రస్నుతస్తనీ, భాతి॥ ౧౩॥

తా॥ నన్దగోపుని భార్యయైన యశోదాదేవి, వర్షాకాల మేఘమువలె నతిరమణీయమైన కాంతిగల యీకొమారుని, తాను జన్మాన్తరమందుఁ జేసిన భాగ్యవిశేషముచేతఁ బొంది తన స్తనములందు స్తన్యముగలదాయెను. ౩.

మూ॥ వటపల్లవశయ్యాంప్రాగర్భకమవితుఙ్గతంప్రజాగరణేన ।
ఆహురిమమణ్డకోటీ గర్భకమవితుఙ్గతం ప్రజాగరణేన ॥ ౧౪॥

ప - వి॥ వటపల్లవశయ్యామ్, ప్రాక్, అర్భకమ్, అవితుమ్, గతమ్, ప్రజాః, గరణేన, ఆహుః, ఇమమ్, అణ్డకోటీగర్భకమ్, అవితుఙ్గతమ్, ప్రజాగరణేన. ౧౪.

వ్యా॥ (వటేతి) ఇమమ్-శిశుమ్, ప్రాక్-ప్రళయకాలే, ఇమాః ప్రజాః,గరణేన-నిగరణేన, స్వాన్తర్నివేశనేన, అవితుమ్-పరిరక్షితుమ్, వటపల్లవశయ్యాం గతమ్ అర్భకమ్ - శిశురూపమ్ ఆహుః. ఋషయః, సఏవపరిశేష్యతే. అణ్డకోటీగర్భకమ్ - అణ్డానాం కోటీ గర్భభూతా యస్యసతథోక్తః. కోటీశబ్దస్సఙ్ఖ్యావాచీ అపర్యాప్తత్వముపలక్షయతి. (౧)"కృదికారాదక్తినః"ఇతిఙీష్. (అవితుఙ్గతమ్).వితుఙ్గతా-విశేషేణతుఙ్గత్వమ్, తన్నవిద్యతే యస్యసః అవితుఙ్గతః. వటపల్లవపరిమితదేహ ఇత్యర్థః. అథవా - విగతా తుఙ్గతా యస్యసః వితుఙ్గతః. నవితుఙ్గతః అవితుఙ్గతః. శిశురూపత్వే ప్యైశంమాహాత్మ్యంభజన్తమిత్యర్థః. తదానీం జగద్రక్షణౌన్ముఖ్యాకారతోచ్యతే. (ప్రజాగరణేనేతి) ప్రజాగరణమ్-ప్రబోధః, జగతాం పరిత్రాణే సర్వథా ప్రబుద్ధత్వాదిత్యర్థః.

(పా) నూతనపయో- ధరాభాతిరమణీయమ్ .. అతినూతనమేఘసదృశత్వేనాఽతిరమణీయమ్. (౧) ఙ్ (పా) సదాప్రబోధన సహిత ఇత్యర్థః.

తా॥ ప్రళయకాలమందు జగద్రక్షణ మందతి జాగరూకుఁడై యీజగత్తునెత్తి క్రమ్మి తన యుదరమందుంచుకొని యనన్తబ్రహ్మాణ్డకోటిగర్భితగర్భుఁడై వటదలమందుఁబవ్వళించి రక్షించిన పురుషోత్తముఁడే యిప్పుడు తనసర్వేశ్వరత్వమహిమను వదలకుండ నెశిశువై యవతరించెనని ఋషులు పొగడుచుండిరి. ౧౪.

మూ॥ సోయంయం వేదమహాన్ హిరణ్యాగర్భోన వేదవాగూఢమ్ ।
నతుభక్తశ్శిశురపిసన్ హిరణ్యాగర్భోన వేదవాగూఢమ్॥ ౧౫॥

ప - వి॥ సః, అయమ్. యమ్, వేద, మహాన్, హిరణ్యాగర్భః. న, వేద. వా, గూఢమ్, న, తు, భక్తః, శిశుః, అపి, సన్, హిరణ్యాగర్భః, న, వేదవాగూఢమ్. ౧౫.

వ్యా॥ (సోఽయమితి)యమ్, గూఢమ్-జ్ఞాతుమశక్యమ్, మహాన్-మహాత్మా, హిరణ్యాగర్భః-బ్రహ్మా, వేదవా? నవేదవా? ఏవందురవబోధమపి, యమ్, వేదవాగూఢమ్-వైదిక్యావాచాఊఢమ్, వేదైకవేద్యమ్, శిశురపిసన్ భక్తః, హిరణ్యాగర్భః-హిరణ్యకశిపోఃపుత్రః, ప్రహ్లాదః, నతునవేద-వేదైవ. అల్పానామపిభక్తానామ్ సులభః, అతిమహతామపి†పరేషాం దుర్లభ ఇత్యర్థః. ఏవం భూతోఽయః, సోఽయమ్॥ ౧౫॥

తా॥ భగవన్నాభికమలమందుఁబుట్టి సంతతచతుర్వేదపారాయణ నిరతుఁడై గొప్ప జ్ఞానవంతుఁడైన బ్రహ్మ గాడ, అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానవైభవముగల సనకాదులకు నపరిచ్ఛేద్యమై వేదైకవేద్యమైన మహామహిమగల పురుషోత్తముని మహిమ నెఱిఁగనో లేదో యని సందియంబొందునట్లున్న యామహిమను, హిరణ్యకశిపుయొక్క గర్భమందుఁబుట్టిన భక్తశిఖామణియైన ప్రహ్లాదుఁడు చక్కఁగ నెఱుఁగును. ఇట్లుభక్తసులభుఁడై యితరులకు దుర్లభుఁడైన యాపురుషోత్తముఁడే యిట్లవతరించెను. ౧౫.

మూ॥ శిశునానేనపురాజనిగోత్రామాత్రాతుకామేన ।
సదృశాధునాతథాజని-గోత్రామాత్రాతుకామేన॥ ౧౬॥

ప - వి॥ శిశునా, అనేన, పురా, అజని, గోత్రామాత్రా, తు, కామేన, సదృశా, అధునా, తథా, అజని, గోత్రామ్, ఆత్రాతుకామేన. ౧౬.

వ్యా॥ (శిశునేతి) అనేన పురా, (గోత్రామాత్రా) గోత్రాయాః-భూమేః, మానకారిణా, శిశునా, అజని. భూమేః క్రమితాశిశుర్వామనో జాతఇత్యర్థః, అధునాఽపి త్రిధైవ కామేన సదృశా- స్మరసదృశరూపేణ,

---

† (పా) ఇతరేషామ్.

గోత్రామ్-గవాంసమూహమ్, ఆత్రాతుకామేన-రక్షితుమిచ్ఛావతా, శిశురూపేణాఽజని. అజనీతిభావేలుఙ్. గోత్రాపాత్రేతి(౧) "మాఙ్ మానే" తృచ్. గోత్రాయాఃపాత్రా గోత్రాపాత్రా; తృతీయైకవచనమ్. తృజన్తస్యషష్ఠీ సమాసస్తుపూర్వమేవోపపాదితః. గోత్రామితి(౨) "ఇనిత్రకట్యచశ్చ" ఇతి సామూహిక త్రప్రత్యయః. ఆత్రాతుకామేనేతి ఆత్రాతుం కామః ఇచ్ఛా-యస్యేతి విగృహ్య బహువ్రీహిః. (౩) "తుంకామమనసో రపి" ఇతి మకారలోపః॥ ౧౬॥

తా॥ ఇతఁడేముందు వామనుఁడై యవతరించి భూమినిగొలిచెను. ఇప్పుఁడు గోకులమునురక్షించుటకై నవమన్మథాయమానదివ్యవిగ్రహుఁడై యిట్లవతరించెను. ౧౬.

మూ॥ నిధిమివ లేభేనన్దః పఙ్కజనేత్రమతిమానుషాకారమ్ ।
వదనేనజయన్తమిమమపఙ్కజనేత్రమతిమానుషాకారమ్॥ ౧౭॥

ప - వి॥ నిధిమ్, ఇవ, లేభే, నన్దః, పఙ్కజనేత్రమ్, అతిమానుషాకారమ్, వదనేన, జయన్తమ్, ఇమమ్, అపఙ్కజనే, అత్ర, మతిమాన్, ఉషాకారమ్. ౧౭.

వ్యా॥ (నిధిమితి) ఉషాకారమ్-రజనికరమ్, చన్ద్రమ్, స్వేనవదనేన జయన్తమ్, పఙ్కజనేత్రమ్, అతిమానుషాకారమ్ - అతిమానుషవిగ్రహమ్, ఇమమ్, అపఙ్కజనే-పాపరహితజనే, అత్ర-వ్రజే, మతిమాన్ నన్దః నిధిమివ లేభే. ఉషాకారమితి(౪) "కర్మణ్యణ్" ఇత్యణ్॥ ౧౭॥

తా॥ లోకోత్తరమైన దివ్యవిగ్రహసౌన్దర్యమును, చన్ద్రునికంటె నతిసుందరమైన ముఖారవిన్దమును గల కమలనయనుఁడైన నిధివంటి యీసుతుని, పుణ్యపురుషులు నివసించుచున్న గోకులమందలి నందగోపుఁడు లభించెను. ౧౭.

మూ॥ ఈశమిమంహృదిభక్తైః స్వఞ్జన నీకాశమానేయమ్॥
లేభే కథమివ తనయం స్వఞ్జన నీకాశమానేయమ్॥ ౧౮॥

ప - వి॥ ఈశమ్, ఇమమ్, హృది, భక్తైః, స్వఞ్జననీకాశమ్, ఆనేయమ్, లేభే, కథమ్, ఇవ, తనయమ్, స్వమ్, జననీ, కాశమానా, ఇయమ్. ౧౮.

---

(౧) దివా-౩౬-స-అ. (౨) పా-సూ-౪-౨-౫౧.
(౩) (౪) పా-సూ-౩-౨-౧.

వ్యా॥ (ఈశమితి) స్వఞ్జననీకాశమ్ - శోభనేనాఽఞ్జనేన సదృశమ్, సదృశప్రభమ్, భక్తైః హృది ఆనేయమ్ - ఆనేతవ్యమ్, ఈశం సన్తమ్, ఇమమ్, కాశమానా ఇయమ్, అస్య జననీ-యశోదా, కథమివ స్వాంతనయం లేభే-కథమివస్వపుత్రత్వేన లబ్ధవతీత్యర్థః. నీకాశశబ్దే, (౧) ' ఇకః కాశే" ఇత్యుపసర్గస్య దీర్ఘత్వమ్॥ ౧౭॥

తా॥ యోగిధ్యేయుఁడై, అఞ్జనమువలె నతిమనోహరమైన శ్యామసుందర విగ్రహముగల యీసర్వేశ్వరుఁడు, తనకుఁ గొమారుఁడగుటకుఁ దగిన మహాభాగ్యము నామె యేమిచేసెనో? యశోదాదేవికిసుతుఁడై యవతరించెను. ఆయశోదయొక్క భాగ్యమెంత భాగ్యమో? ౧౭.

మూ॥ శ్రీమన్ముఖం పరిపతద్భ్రమరకరాజీవహార్యస్య ॥
తల్లక్ష్మీః హి విరాజద్భ్రమరకరాజీవహార్యస్య॥ ౧౮॥

ప - వి॥ శ్రీమత్, ముఖమ్, పరిపతద్భ్రమరకరాజీవహారి, అస్య, తల్లక్ష్మీః, హి, విరాజద్భ్రమరకరాజీవహా, ఆర్యస్య. ౧౮.

వ్యా॥ (శ్రీమదితి) అస్యాఽఽర్యస్య శ్రీమన్ముఖమ్, పరిపతద్భ్రమరక రాజీవహారి - పరితఃపతన్తః భ్రమరాః యస్మిన్ తత్ పరిపతద్భ్రమరకమ్ ; తథావిధరాజీవవత్ -పఙ్కజవత్, హారి-రమణీయమ్, అస్య ముఖమ్, పఙ్కజసదృశమ్; ఉపమానభూతపఙ్కజ పరిష్కారిభ్రమరస్థానీయమపమేయముఖే కిమభిప్రేతమ్? యేనభ్రమరవద్విశేషణముపమానే క్రియతే, తత్రోచ్యతే, తల్లక్ష్మీః-తస్యముఖశ్రీః, విరాజద్భ్రమరకరాజీవహా-విరాజతామ్ - శోభమానానామ్, భ్రమరకాణామ్-అలకానామ్, రాజీమ్-పఙ్క్తిమ్. వహతీత్యర్థః॥ ౧౮॥

తా॥ ఈసుతునియొక్క అతిసుందరమైనముఖారవిందము, చుట్టుప్రక్కల వ్రేలాడుచున్న కేశపాశములుకలదై, మధుపానము చేయుటకై తుమ్మెదలు నాల్గుప్రక్కలయందు వచ్చి వసించుచున్న తామరసపుష్పమువలె నత్యాహ్లాద జనకమైయుండెను.

మూ॥ ఏతే నేత్రే విశ్వమ్ విభాజయన్తీ సుతారకే భవతః ।
వసతి ర్లక్ష్మ్యాః ప్రాద్మీ ర్విభాజయన్తీ సుతారకేభవతః॥ ౨౦॥

ప - వి॥ ఏతే, నేత్రే, విశ్వమ్, విభాజయన్తీ, సుతారకే, భవతః, వసతిః, లక్ష్మ్యాః, ప్రాద్మీః, విభాః, జయన్తీ, సుతారకే, భవతః. ౨౦.

(౧) పా-సూ-౬-౩-౧౨౩.

వ్యా॥ (ఏతదితి) అస్యానేత్రే, భవతః-సంసారాత్, సుతారకే - సుతరాముత్తారణ సమర్థే,లక్ష్మ్యాః,కాన్తేః,వసతిః-వాసభూతే, పాద్మ్యౌః - పద్మసంబన్ధిన్యౌః, విభాః, జయన్తీ, సుతారకే - శోభనకనీనికేసతీ, (విశ్వంవిభాజయన్తీ భవతః) విశ్వస్య-లోకస్య దేవాది విభాగస్యకటాక్షమాత్రేణ కారయిత్ర్యౌ భవతః. నహి తేన రూపేణ లక్ష్మ్యాశ్రయత్వాద్వసతి రితిద్వ్యర్థక విశేషణస్యాప్యేత†॥ ౨౦॥

తా॥ పద్మకుసుమములకంటె నతిశయించిన సౌన్దర్యాతిశయము గలవై, దర్శనీయంబులైన కనుపాపలుగలవైన యీబాలుని నేత్రములు తమకటాక్షముచే జగత్సృష్ట్యాదికారణంబులై సంసారోత్తారకంబులునై యున్నవి. ౨౦.

మూ॥ అస్మద్ధియ మిహవీక్షితమస్యాగ్రసమానమజస్రాన్తమ్॥
అరిహృదయదారణేస్ఫుటమస్యాగ్ర సమానమశ్రాన్తమ్॥ ౨౧॥

ప - వి॥ అస్మద్ధియమ్, ఇహ, వీక్షితమ్, అస్య, గ్రసమానమ్, అశ్రాన్తమ్, అరి హృదయదారణే, స్ఫుటమ్, అస్యాగ్ర సమానమ్, అశ్రాన్తమ్. ౨౧.

వ్యా॥ (అస్మదితి)అస్యవీక్షితమ్, అశ్రాన్తమ్-సన్తతమ్, అస్మద్ధియంగ్రసమానం భవతి- వశీకరోతీత్యర్థః. ఏవమనుకూలవిషయే; ప్రతికూలవిషయేతూచ్యతే - అరిహృదయదారణే, అశ్రాన్తమ్-శ్రాన్తిరహితమ్, అనాయాసేనతత్కాలే,అస్యాగ్రసమానఞ్చ, తస్మిన్ కర్మణి ఖడ్గధారాసదృశమ్, తీక్ష్ణంభవతి॥ ౨౧॥

తా॥ ఈబాలుని నేత్రములు, అనుకూలురై సంతతము సేవించుచున్న మాబోంటివారికానందజనకంబులుగాను, శత్రువులకు,కూరైనకత్తివలెనతితీక్ష్ణములై వారికిం బ్రాణహరంబులుగాను నున్నవి. ౨౧.

మూ॥ ముఖరుచిమభి సదృగలకావలి కాన్తరలాలితానేన।
తిలకరుచిరీయతేసావలికాన్తరలాలితానేన॥ ౨౨॥

ప - వి॥ ముఖరుచిమ్, అభి. సదృగలకావలికామ్, తరలాలితానేన, తిలకరుచిః. ఈయతే, అసౌ. అలికాన్తరలాలితా, అనేన. ౨౨.

వ్యా॥ (ముఖేతి) తరలాలితానేన - చఞ్చలభృఙ్గసమూహేన, సదృగలకావలికామ్ - సదృశాలకావలీయుక్తామ్, ముఖరుచిమభి-

---

† అత్రగ్రన్థపాతః. అత్ర - స్యద్వివచనాన్త శఙ్కా. "లిఙ్గ సఙ్ఖ్యా విభేదేపి విశేషణ విశేష్యయోః। విభక్తిఃపునరేకాచే ద్విశేషణ విశేష్యతా" ఇతివచన ప్రామాణ్యాత్. వసతిర్నిత్య స్త్రీలిఙ్గః. ఇత్యేతదర్థ కానుపూర్వ్యపేక్షితేతిభాతి.

ముఖప్రభాంప్రతి, అలికాన్తరలాలితా - లలాటమధ్యే నోపలాలితా, తిలకరుచిః అసౌ, అనేన-శిశునా, ఈయతే- ప్రాప్యతే. సదృక్ఛబ్దస్య - తరలాలితానాం ప్రతిసాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వాత్సమాసః॥ ౨౨॥

తా॥ ముఖపంకజమందిట్లట్లు సంచరించుచున్న తుమ్మెదలవలె విలసిల్లెడి కేశపాశములును, ముఖమధ్యమందు రారాజమాన తిలకమును, ఈబాలుని ముఖారవిందంబునందు శోభిలెను. ౨౨.

మూ॥ సృష్టాయదామహీయం నిరగచ్ఛదనా కులాచలోపేతా।
వదనాత్తదా శ్రుతిరితో నిరగచ్ఛదనా కులాచలోపేతా॥ ౨౩॥

వ - వి॥ సృష్టా, యదా, మహీ, ఇయమ్, నిరగచ్ఛదనా, కులాచలోపేతా, వదనాత్, తదా, శ్రుతిః, ఇతః, నిరగచ్ఛత్, అనాకులా, చ, లోపేతా. ౨౩.

వ్యా॥ (సృష్టేతి) ఇయంమహీ, యదా - యస్మిన్కాలే, కులాచలోపేతా సృష్టా-కులపర్వతైః సహసృష్టేత్యర్థః. నిరగచ్ఛదనేతి సృష్టికాలభావివిశేషణ§మిదమ్. అగైః-వృక్షైః, ఛదనమ్ - ఆవరణమ్, యస్యా నాస్తి సా నిరగచ్ఛదనా, స్థావరజఙ్గమసృష్టేః †ప్రాగవస్థితా ‡ కేవలతలమాత్ర రూపేత్యర్థః. తదా- ¶ ఇతః - ఏతస్మాదస్య శిశోర్వదనాత్, పూర్వమ్, లోపేతా-లోపంగతా, ప్రళయావస్థాయాం తిరోభూతాసతీ, పునర్నిరగచ్ఛత్ -అత ఏవాఽనాకులాచాఽభవత్. అస్ఖలితస్వరవర్ణానుపూర్వీకేత్యర్థః-తదుక్తమ్ - (౧) "యోబ్రహ్మాణం విదధాతిపూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతితస్మై" ఇతి వేదావిర్భావోత్తరకాలం హిరణ్యగర్భేణ స్థావరజఙ్గమాః సృష్టాః. తదాహ భగవాన్ పరాశరః - (౨) "నామరూపఞ్చభూతానాం కృత్యానాంచ ప్రపఞ్చనమ్। వేదశబ్దేభ్య ఏవాఽఽదౌ దేవాదీనాం చకారసః" ఇతి ॥ ౨౪॥

---

§ ఇదమితిక్వాచిత్కమ్.

† (పా) ప్రాగవస్థావస్థితా.

‡ (పా) కేవలతలమాత్రా.

¶ శ్రుతిరితిప్రతీకంనదృశ్యతే.

(౧) శ్వేతాశ్వ-౬-౧౮.

(౨) శ్రీవిష్ణుపు-౧-౫-౬౪.

తా॥ సృష్టికాలమందు స్థావరజఙ్గమములను సృజించుటకపుడు భూమిని కులపర్వతములను నీశిశువే సృజించెను. అప్పుడు, మునుగులోపించియున్న వేదములును నితని ముఖారవిందమునుంచియే బయలువెడలెను. ౨౩.

మూ॥ కమ్బునిభయాస్తదసుఖం కన్ధరయాసాద్యతేధునానేన।
యేనహి దుఃఖమశేషం కన్ధరయాసాద్యతే ధునానేన॥ ౨౪॥

ప - వి॥ కమ్బునిభయా, అస్తదసుఖమ్, కన్ధరయా, సాద్యతే,అధునా, అనేన, యేన. హి, దుఃఖమ్, అశేషమ్, కమ్, ధరయా, సాద్యతే, ధునా నేన. ౨౩.

వ్యా॥ (కమ్బ్వితి) అనేన-శిశునా,కర్త్రా),కమ్బునిభయా-రేఖాత్రయాఙ్కితత్వేనకమ్బుసదృశ్యా, స్వీయాకన్ధరయా-గ్రీవయా, § గళేన, అస్తదసుఖమధునా సాద్యతే - అవసన్నం క్రియతే. కన్ధరసౌన్దర్య*జనితహర్షేణాఽవసన్నదుఃఖా ఆశ్వాసిమ ఇత్యర్థః.శిశురేవ విశేష్యతే. యేనహి అశేషదుఃఖం ధునానేన - చలయతా నాశయతా హేతునా,ధరయా-భూమ్యా,కమ్-సుఖమ్,సాద్యతే-ప్రాప్యతే, తేనేత్యర్థః॥ † ౨౪॥

తా॥ అసురభారముచే ఖేదించుచున్న భూదేవియొక్క సకలదుఃఖములను, ఇచ్చటనవతరించి యసురులను జంపిపోఁగొట్టి దానికి సుఖమునుగలుగఁజేసినయీశిశువుయొక్క శఙ్ఖమువలె నతిసున్దరమైన కణ్ఠమును సేవించినమాత్రముచేతనే మనకు సకలదుఃఖములును నశించి మహానన్దముదయించెను. ౨౪.

మూ॥ గజపతినాబధిరితకకు బాహూతస్యాస్యతోలయతః।
మన్దరమిమా స్మమథనే బాహూతస్యాస్యతోలయతః॥

వ - వి॥ గజపతినా, బధిరితకకుప్, ఆహూతస్య, అస్యతః. లయతః, మన్దరమ్, ఇమా, స్మ, మథనే, బాహూ, తస్య, అస్య, తోలయతః. ౨౫.

వ్యా॥ (గజఇతి)బధిరితకకుబితి-ఆహ్వానేక్రియావిశేషణమ్. బధిరితాః-శబ్దాన్తరోపలమ్భయోగ్యతాహీనాః,కకుభః-దిశః,యస్మిన్నితిబహువ్రీహిః. లయతఇతి పఞ్చమీ. అస్యతఇతిషష్ఠీ. లయః-నాశః.తస్మాత్ లయసకాశాదన్యత్ర, అస్యతః-ప్రేరణంకుర్వత ఇత్యర్థః. అయమర్థః-బధిరితకకుప్ యథా తథా గజపతినా ఆహూతస్య,తమేవ గజపతిమ్, లయతః-

§ గళేనేతిక్వాచిత్కమ్. * దర్శనేత్యపేక్షితమ్.

† షష్ఠ్యావిశేషణగత్యేవసాధనేష్టు-ఇతిశిహ్రప్రాప్తిః

నాశాత్, దూరే అస్యతః-క్షిపతః, ప్రేరయతః, తస్యాఽస్య, శిశోరిమా బాహవా, మథనే-అమృతమథనసమయే, మన్దరమద్రిమ్, తోలయతః స్న ఉద్ధృతవన్తావిత్యర్థః. అస్యతఇత్యనే నాఽపిస్త శబ్దస్యాఽభి సంబన్ధాత్ క్షిప్తవనావిత్యర్థః॥ ౨౪॥

తా॥ గజేన్ద్రాత్రిశ్త్యాను,మకరముచేబాధింపఁబడినవారై. దిగ న్తములన్నియుఁజెవుడుపడునట్లు గట్టిగనఱచి పిలువఁగా నచ్చటవెళ్ళి మకరమునుజంపి వారిదుఃఖమును బోఁగొట్టినదియీశిశువే. ముందు మందరపర్వతమును తనభుజములతోనెత్తిసముద్రమందు వేసి మథించినదియునీశిశువే. ౨౪.

మూ॥ ఆత్మానం యోజగతాంరాజా నూతనయతేతస్య ॥
భాతౌ భుజౌ వ్రజపతేరాజానూతనయతేతస్య ॥ ౨౬॥

ప - వి॥ ఆత్మానమ్, యః, జగతామ్, రాజా- నూతనయతే, తస్య, భాతః, భుజౌ, వ్రజపతేః, ఆజానూ, తనయతేతస్య. ౨౫.

వ్యా॥ (ఆత్మానమితి)యోఽసౌజగతాం రాజాసన్,పురాణపురుషః, ఆత్మానమ్,నూతనయతే-మనుష్యజన్మనా నూతనంకరోతి;తస్యాఽస్యః,శిశోః, వ్రజపతేః-నన్దగోపస్యతనయతేతస్య-తనయతాంప్రాప్తస్య, ఆజానూ § ఏతౌభుజౌభాతౌ. ఆజ్ఞాన్వా ఇతి ఆగతౌజానునీ ఇతిప్రాది సమాసః॥ ౨౬॥

తా॥ సకలజగత్స్వామియైనయేసర్వేశ్వరుఁడు,ఇహలోకంబునగోకులమందలినన్దగోపునికిఁ గొమారుఁడై యవతరించెనో, అట్టియీశిశువుయొక్క భుజములు మోకాళ్లవఱకు మిక్కిలి దీర్ఘములై విలసిల్లుచున్నవి. ౨౫.

మూ॥ ధామ్నాలక్ష్మ్యాస్సశ్రీవత్సేన విభాతిరిక్తేన।
పృథునాదోష్ణైర్వత్సో వత్సేన విభాతిరిక్తేన ॥ ౨౭॥

ప-వి॥ ధామ్నా, లక్ష్మ్యాః, సశ్రీవత్సేన, విభాతిరిక్తేన, పృథునా, దోష్ణైః, వత్సః, వత్సేన, విభాతి, రిక్తేన.

వ్యా॥ (ధామ్నేతి)అసౌవత్సః లక్ష్మ్యాఃధామ్నా-ఆవాసభూతేన, సశ్రీవత్సేన-లాఞ్ఛనేన సహితేన, విభాతిరిక్తేన, విభయా-ప్రభయా, అతి

§ ఏతావితిక్వాచిత్కమ్.

రిక్తేన, దోషైః-‡ తనువ్యాధిభిః, రిక్తేన - రహితేన, పృథునా- విపులేన, వక్షేన-వక్షసా, విభాతి॥ ౨౭॥

తా॥ ఈశిశువుయొ క్షస్థలము, అతివిశాలమై సకలదోషవర్జితంబై, శ్రీదేవి కినివాసస్థలమై, శ్రీవత్సశోభితంబై, నిరతిశయదీప్తియుక్తమై విలసిల్లుచున్నది. ౨౭.

మూ॥ అస్యయుగాన్తే సకలా అత్రాసతయా తమోహాస్య ॥
శాతేప్యదరేలోకాఅత్రాసతయాతమోహాస్య॥ ౨౮॥

ప-వి॥ అస్య, యుగాన్తే, సకలాః, అత్రాసతయా, తమోహాస్య, శాతే, అపి, ఉదరే, లోకాః, అత్ర, ఆసత, యాతమోహాస్య. ౨౮.

వ్యా॥ (అస్యేతి) (తమోహాస్య) అస్మాకీనంతమః-పాపమ్‌వధ్యాది † త్యస్మాభిరాశాస్యమానస్య, యాతమోహాస్య-శిశుత్వేప్యజ్ఞానగన్ధరహితస్య, శాతేతనుతరేఽపి, †ఉదరే, యుగాన్తకాలే, సకలాఃలోకాః, అత్రాసతయా-నిర్భయత్వేన, యుక్తాః, ఆసత-ఆసితాఅభవన్. తమోహాస్యేతి-(౧) "ఆశిషిహానః" ఇతిహన్తేర్డ ప్రత్యయః. ఆసతేతి(౨) "ఆస ఉపవేశనే" లజ్॥ ౨౮॥

తా॥ అజ్ఞానగన్ధశూన్యుఁడై "మాయజ్ఞానమును నివర్తింపింపుమని యాశ్రితులచేఁబ్రార్థింపఁబడుచున్న యీశిశువుయొక్క-అతికృశమైన యీయుదరమందే ప్రళయకాలమందు సకలలోకములును నిరాబాధముగ నివసించెను. ౨౮.

మూ॥ శయితోయమసృజదస్యాం నాభ్యాంచతురాననన్తోయే ॥
పద్మాభ్యంమమే చలోకా నాభ్యాంచతురానన నన్తోయే। ౨౯॥

ప-వి॥ శయితః, అయమ్, అసృజత్, అస్యామ్, నాభ్యామ్, చతురాననమ్, తోయే, పద్మాభ్యమ్, మమే, చ, లోకాన్, ఆభ్యామ్, చతురాన్, అనన్తః, అయే.

వ్యా॥ (శయితఇతి)అయంపురాతోయే-ప్రళయోదకే,శయితః,అస్యామ్-స్వస్యామ్, నాభ్యామ్,చతురాననమ్-చతర్ముఖమ్,అసృజత్.కించ-అ

‡ (ప్రా) తనుతాదిభిః. ‡ అస్మాభిరితి క్వాచిత్కమ్. † (పా) అత్రోదరే.

(౧) పా-సూ-3-౨-౪౯. (౨) అదాది-ఆత్మ-అక-సే.

యమనన్తః,ఆభ్యాంపద్భ్యాంచతురాఀలోకాన్ మమే. చతురానితితత్ప్రా దారవిన్దాక్రమణ లాభయోగ్యభాగ్యవత్తయా చాతుర్యయుక్తానిత్యర్థః. "అయే" ఇతినిపాతితః. పరస్పర§ సంబన్ధంద్యోతయతి॥ ౨౯॥

తా॥ ఈశిశువే ప్రళయకాలమందు మహాజలమందుఁ బవ్వళించియుండి తననాభికమలమునుంచి చతుర్ముఖబ్రహ్మను సృజించెను. ఈశిశువే ముందు త్రివిక్రమావతారమెత్తి యీపాదములచేతనే సకలలోకములను గొలిచెను. ౨౯.

మూ॥ ఏతౌభువం క్రమిత్వోదహారేతామరసమధ్యేయా।
సరసంధ్యేయా చరణౌదహారే తామరసమధ్యేయా॥ ౩౦॥

ప-వి॥ ఏతౌ, భువమ్, క్రమిత్వా, ఉదహారేతామ్, అరసమ్, అధ్యేయా, సరసమ్, ధ్యేయా, చరణౌ, దేహారే, తామరసమధ్యే, యా. ౩౦.

వ్యా॥ (ఏతావితి) ఏతావస్యచరణౌ భువమిమాంక్రమిత్వా, ఉదహారేతామ్-ఆసురబలౌఘేన మగ్నాముద్ధృతవన్తౌ. కీదృశౌ - అరసమధ్యేయా-వైరస్యయుక్తతయానధ్యాతవ్యౌ,ధ్యాతురప్రీతికరత్వాత్; అతఏవయోగిభిర్దహారాఖ్యే జీవే, తామరసస్యమధ్యే - హృదయకమలమధ్యే, సరసంయాధ్యేయా. ఉదహారేతామితి-ఉత్పూర్వాద్ధరతేర్లఙ్, ఆత్మనేపదద్వివచనమ్॥ ౩౦॥

తా॥ ప్రాణులు యోగాభ్యాసముచేసి తమతమ హృదయకమలమందు సరసముగనే శ్రీపాదములను ధ్యానించుచున్నారో, ఏవివిరసులకుధ్యానయోగ్యములుకావో, అట్టి యాశ్రీపాదములే ముందసురభారముచే మగ్నమైన భూమిని నాక్రమించి కొలిచి యుద్ధరించెను. ౩౦.

మూ॥ ఉచ్చైరోజాయేతే తతేయే ఇమేసరోజాయేతే।
జగతిపురోజాయేతే ప్రకాశమభజతామ్ తిరోజాయేతే॥ ౩౧॥

ప-వి॥ ఉచ్చైః, ఓజాయేతే, తలే, యే, ఇమే, సరోజాయేతే, జగతి, పురః, అజాయ, ఇతే, ప్రకాశమ్, అభజతామ్, తిరోజాయేతే. ౩౧.

వ్యా॥ (ఉచ్చైరితి) యేఅస్యచరణతలే,ఉచ్చైః-అతిమాత్రమ్, ఓజాయేతే-ఓజోవదాచరతః. ఓజశ్శబ్దాత్ (౧) "కర్తుఃక్యఙ్ సలోపశ్చ";

§ (పా) విరోధం. (౧) పా-సూ-౩-౧-౧౧.

క్యజ్ సలోపశ్చ. కీదృశే-యేఇమేసరోజాయేతే-సరోజవదాచరతః.అస్మిన్ జగతి, పురః-పూర్వస్మిన్కాలే, అజాయ-చతుర్ముఖాయ, కథఞ్చిత్తపోబలాత్ ప్రకాశమ్, ఇతే-ప్రాప్తే. అభజతామ్ - అసేవమానానామ్, తిరోజాయేతే-తిరోహితే, అప్రకాశేభవతః॥ ౩౧॥

తా॥ ఈశిశువుయొక్క శ్రీపాదములు తేజోమయములై, కమలకుసుమములవలె నతి రమణీయములై విలసిల్లుచున్నవి. వీనిని ముందు బ్రహ్మ ఘోరతపస్సుచే సాక్షాత్కరించెను. ఇవి యభక్తులకు సాక్షాత్కరింప శక్యములుకావు. ౩౧.

మూ॥ చాన్ద్రాన్నఖాఅముష్యేవనజాయన్తే కరాననపదస్య।
రూపాణి తత్క్షణస్ఫుటవనజాయన్తే కరాననపదస్య॥ ౩౨॥

ప-వి॥ చాన్ద్రాన్, నఖాః, అముష్య, ఇవ, న, జాయన్తే, కరాన్, అనపదస్య, రూపాణి, తత్క్షణస్ఫుట వనజాయన్తే, కరాననపదస్య. ౩౨.

వ్యా॥ (చాన్ద్రానితి) అముష్యనఖాః, చాన్ద్రాన్ - చన్ద్రసంబన్ధినః, కరాన్-దీప్తీః, అనపదస్య-అక్షపయిత్వా, నజాయన్తఇవ, క్షపయిత్వైవ నూనంజాయన్త ఇత్యర్థః, ఇవశబ్ద ఉత్ప్రేక్షాంద్యోతయతి. అనపదస్యేతి (౧) "దసుఅవక్షేపణే" అపపూర్వోనఞ్ సమాసశ్చ.కరాననపదస్య - కరస్య ఆననస్య పదస్యచ,రూపాణి, తత్క్షణ స్ఫుటవనజాయన్తే-ప్రత్యగ్రవికసితపుణ్డరీకవదాచరన్తి. కరాననపదస్యేతి ద్వన్ద్వః. (౨)"ద్వన్ద్వశ్చ ప్రాణితూర్యసేనాఙ్గానామ్" ఇత్యేకవద్భావః॥ ౩౨॥

తా॥ ఈశిశువుయొక్క పాదాఙ్గుళులయందలి నఖములు చన్ద్రకిరణములకంటె నత్యధికముగ విలసిల్లుచున్నవి. ఇతనిశ్రీపాదతలంబులును శ్రీహస్తతలంబులును ముఖమును సద్యోవికసిత పద్మములవలె సుమనోహరంబులై యున్నవి. ౩౨.

మూ॥ నాత్మాంహసోబ్జపత్రగజలవల్లవ మధ్యగచ్ఛన్నః।
యేనానుభూయతే సౌజలవల్లవ మధ్యగచ్ఛన్నః॥ ౩౩॥

ప-వి॥ న, ఆత్మా, అంహసః, అబ్జపత్ర గజలవత్, లవమ్, అధ్యగచ్ఛత్, నః, యేన, అను భూయతే, అసౌ, జలవల్లవ మధ్యగచ్ఛన్నః. ౩౩.

---

(౧) తసు ఉపక్షయే-దసుచ. ఇతిదివాదౌదృశ్యతే౧౦౬—క-ఖ-గ. పుస్తకేషు త్రిష్వపి దసు అవక్షేపణే- ఇత్యేవపఠ్యతే. (౨) పా-సూ-౨-౪-౨.

వ్యా॥ (నాత్త్రేతి) నః-అస్మాకమ్, ఆత్మా, అంహసః-పాపస్య, లవమ్-స్తోకమపి, నాఽధ్యగచ్ఛత్ -న ప్రాప్తవాన్. అబ్జపత్రగజలవత్ -కమలపత్రగతేన జలేన యథా కమలపత్రస్య లేపో నాఽస్తి, ఏవమస్మాకమప్యాత్మన స్సన్నిహితేన పాపేన లేపో నాఽస్తీత్యర్థః, అనుష్ఠితేఽపి పాపే కథం లేపో నాఽస్తి, తత్రోచ్యతే, యేన కారణేన, అసౌ-కృష్ణః, జలవల్లవమధ్యగచ్ఛన్నః, జడరూపాణామ్-అజ్ఞానామ్, వల్లవానామ్ మధ్యగత్వేన తత్సజాతీయత్వమాసాద్య ఛన్న స్సన్, అస్మాభిః ప్రత్యక్షమనుభూయతే. తస్మాత్కారణాత్, భవాన్తరీయైరపి పాపై ర్నస్కాన్తస్స ఇత్యర్థః. (౧) "తద్యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్తే" ఇత్యాదికయా శ్రుత్యా § భగవతో జ్ఞానస్య పూర్వోత్తర పాపవిశ్లేష హేతుత్వం ఖ్యాప్యతే॥ 33॥

తా॥ ఈకృష్ణుఁడు తన స్వాభావికస్వరూపమును మార్చి, అజ్ఞానులైన గోపులతో పాటి వారికులమం దవతరించి మనకు సేవసాదించుచున్నాఁడు. ఇతని సేవించుటకుఁదగిన యింతభాగ్యముగల మనలను జన్మాన్తరానుష్ఠితంబులైన పాపములుకూడ, తామరాకునం దున్న జలమువలె నంటవు. 33.

మూ॥ ఇతితృప్తిం హరిదృష్టావనితానాముదితముత్కానామ్।
అశ్రావితత్ర ఘోషేవనితానా ముదితముత్కానామ్॥ 3౪॥

ప-వి॥ ఇతి, తృప్తిమ్, హరిదృష్టౌ, అనితానామ్, ఉదితముత్కానామ్, అశ్రావి, తత్ర, ఘోషే, వనితానామ్, ఉదితమ్, ఉత్కానామ్. 3౪.

వ్యా॥ (ఇతీతి)-ఇతి-ఇత్థమ్, హరిదృష్టౌ - హరేర్దర్శనే, తృప్తి మనితానామ్-పర్యాప్తబుద్ధిమప్రాప్తానామ్, ఉదితముత్కానామ్-ఉద్భూతహర్షాణామ్, ఉత్కానామ్ - ఉత్సుకానామ్, వనితానామ్, ఉదితమ్-ఉక్తిః, తత్ర ఘోషే, అశ్రావి॥ 3౪॥

తా॥ ఈప్రకారముగ, గోకులమందలి గోపికలు, శ్రీకృష్ణుని సేవించి మహానందము నొంది, అంతలోఁ దృప్తిఁజెందక నింకను సేవింపవలయునని యుత్సాహముకలవారై యనేకభాషణములాడిరి. 3౪.

మూ॥ త్రాతుమథరోహిణీం సహబలభద్రాం శూరతనయేన।
వవ్రేనన్దస్సుతకృత బలభద్రాం శూరతనయేన॥ 3౫॥

---

(౧) § (పా). భగవజ్జ్ఞానస్య.

ప-వి॥ త్రాతుమ్, అథ, రోహిణీమ్, సహబలభద్రామ్, శూరతనయేన, వవ్రే, నన్దః, సుతకృతబలభద్రాంశుః, రతనయేన. ౩౫,

వ్యా॥ (త్రాతుమితి)అథ,(సుతకృతబలభద్రాంశుః)భద్రఃఅంశుః-భద్రాంశుః, ‡ సుతకృతౌ బలభద్రాంశూయస్యసతథోక్తః. పుత్ర జన్మనా లబ్ధగాత్రబలదీప్తిః, నన్దః, రతనయేన-నీతిమార్గే ప్రీతిమతా, శూరతనయేన శూరనామ్నోయాదవస్య పుత్రేణవసుదేవేన, సహబలభద్రామ్-బలభద్రసహితామ్,రోహిణీమ్-స్వభార్యామ్, పరిత్రాతుమ్,వవ్రే-వృతోఽభూత్ ॥ ౩౫॥

తా॥ పుత్రమహోత్సవోత్సాహముచే మిక్కిలిబలమునుకాన్తియుఁ గలదేహముతో విలసిల్లుచున్న నన్దగోపునియొద్దకు వసుదేవుఁడువెళ్ళి, నాకొమారుఁడైన బలరామునిని నాభార్యయైన రోహిణీదేవినిని నీవురక్షింపవలయునని చెప్పెను. ౩౫.

మూ॥ నన్దోప్యనపేతౌ ప్రియగురుభామేనేహితనయత్వాత్ ।
వేత్తిహిరసేన సఖ్యంగురుభామేనేహితనయత్వాత్ ॥ ౩౬॥

ప-వి॥ నన్దః, అపి, అనపేతౌ, ప్రియగుః, ఉభౌ, మేనే, హి, తనయత్వాత్. వేత్తి, హి, రసేన, సఖ్యమ్, గురు, భామేన, ఈహితనయత్వాత్. ౩౬.

వ్యా॥ (నన్దఇతి) నన్దోఽపి,ప్రియగుః, ప్రియవాగ్భూత్వా, తథాకరిష్యఇతి ప్రతిశ్రుత్య,ఉభౌ కృష్ణరామౌ, తనయత్వాత్ -పుత్రభావాత్,అనపేతౌమేనే-స్వపుత్రావేవమేనే. తత్రకారణముచ్యతే. సఏవభామేన-భూమావిదితేన,రసేన-ప్రేమరసేన, సఖ్యంగుర్వితివేత్తి. హి-యతః-ఈహితనయత్వాత్ -అభ్యస్తనయత్వాత్,* అభ్యస్తనీతిత్వాదిత్యర్థః. వసుదేవస్యాఽత్మనశ్చ సఖ్యగౌరవాత్ తయోర్విశేషబుద్ధింనాఽకరోదిత్యర్థః॥ ౩౬॥

తా॥ నన్దగోపుఁడును వసుదేవునితోఁ దనకున్న స్నేహముఁ జెడకూడదని నిశ్చయించి వసుదేవుని వాక్యము నంగీకరించి రామకృష్ణుల నిద్దరిని భేదములేకుండ తనకొమారులనియే తలఁచెను. ౩౬.

మూ॥ గర్గోవిదక్రియాణాంచతురఃపఙ్క్తిస్సముచ్ఛ్రితోవిధివత్ ॥
సంస్కారానకృతతయోశ్చతురఃపఙ్క్తిస్సముచ్ఛ్రితోవిధివత్ ॥

‡ "బలంచ భద్రాంశుశ్చ బలభద్రాంశూ" ఇత్యధికపాఠఃక్వచిత్.

ప-వి॥ గర్గః, విదన్, క్రియాణామ్, చతురః, పఙ్క్తీః, సముచ్ఛ్రితః, విధివత్, సంస్కారాన్, అకృత, తయోః, చతురః, పఙ్క్తీః, సముత్, శ్రితః, విధివత్. ౩౭.

వ్యా॥ (గర్గ ఇతి) క్రియాణామ్-శ్రౌతస్మార్తానామ్, పఙ్క్తీః-శ్రేణీః, విదన్-జానన్, చతురః-తత్ప్రయోగేచాతుర్యవాన్, విధివత్సముచ్ఛ్రితః-ప్రజాపతిసదృశమాహాత్మ్యః, సముత్-సహర్షోభూత్వా, నన్దగోపకులం శ్రితః, తయోః-రామకృష్ణయోః, సంస్కారాన్-జాతకర్మాదీన్, § చతుస్సఙ్ఖ్యాకాన్, పునః, పఙ్క్తిసఙ్ఖ్యయా-దశసఙ్ఖ్యయాసఙ్ఖ్యాతాన్, కాలేకాలేవిధివత్-యథాశాస్త్రమ్, అకృత-కృతవాన్. (౧) ‡ చత్వారింశత్సంస్కారాశ్చ" ఇతి స్మృతిసిద్ధానకరోదిత్యర్థః. చతుశ్శబ్దస్య † సంస్కారవిశేషణత్వాకారేణ పఙ్క్తిసఙ్ఖ్యా విశేషణత్వాత్పుల్లిఙ్గత్వోపపత్తిః॥౩౭॥

తా॥ తరువాత జాతకర్మాదిక్రియావిత్తములై తదనుష్ఠాపన సమర్థులై బ్రహ్మవంటి మహిమగలవారైన గర్గమహాముని గోకులమునకువచ్చి యానన్దభరితులై రామకృష్ణులకు నాయాకాలములందు నలువదివిధములైన జాతకర్మాది సంస్కారములను యథావిధిగఁ జేయించిరి. ౩౭.

మూ॥ శయితేహరౌకదాచిత్పూతనయాగామి వావసాదాయ।
⌣ వేషమభాత్ప్రాప్తా పూతనయాగామి వావసాదాయ॥౩౮॥

ప-వి॥ శయితే, హరౌ, కదా, చిత్, పూతనయా, ఆగామి, వావ, సా, ఆదాయ, స్త్రీవేషమ్, అభాత్, ప్రాప్తా, అపూతనయా, గామ్, ఇవ, అవసాదాయ. ౩౮.

---

(౧) "గర్భాధాన, పుంసవన, సీమన్తోన్నయన, జాతకర్మ, నామకరణా, న్నప్రాశన చౌలో, పనయనాని చత్వారివేదవ్రతాని, స్నానం, తథాసహధర్మచారిణీసంయోగః. పఞ్చానాంయజ్ఞానా మనుష్ఠానం," అష్టకా పార్వణం, శ్రాద్ధం శ్రావణ్యాగ్రహాయణీచైత్ర్యాశ్వయుజీచేతి సప్తపాకయజ్ఞసంస్థాః, అగ్న్యాధేయమగ్నిహోత్రం దర్శపూర్ణమాసావాగ్రయణం చాతుర్మాస్యాని నిరూఢపశుబన్ధః సౌత్రామణీతిసప్తహవిర్యజ్ఞసంస్థాః, అగ్నిష్టోమోఽత్యగ్నిష్టోమ ఉక్థ్యష్షోడశీవాజపేయోఽతి రాత్రోఽప్తోర్యామ ఇతి సప్తసోమసంస్థా ఇత్యేతే చత్వారింశత్సంస్కారాః.

§ (పా) చతుస్సఙ్ఖ్యసఙ్ఖ్యాతాన్.

‡ (అధికపాఠః) చత్వారింశత్సంస్కారాన్ శ్రుతిస్మృతిసిద్ధాన్.

† (పా) సంస్కారవిశేషేణద్వారేణపఙ్క్తి.

వ్యా॥ (శయితఇతి) వా పేతినిపాతః - ఇతిహ్యాంద్యోతయతి. అథకదాచిత్, హరౌశయితేసతి, తత్రపూతనయా-పిశాచ్యా, ఆగామికిల-ఆగమనంకృతమ్ సా-పూతనా, తదానీం (స్త్రీ) వేషమాదాయ, అభాత్-భాతా. కీదృశీ - అపూతనయా, అపరిపూతనీతికా, కపటవేషధారిణీ, వఞ్చనపరా, అవసాదార్థమివ, గామ్-భూమిమ్, ప్రాప్తా; జగద్వినాశయితుముద్యుక్తే వ్యేత్యర్థః॥ ౩౮॥

తా॥ ఒకానొకప్పుడు, శ్రీకృష్ణుఁడు పవ్వళించియుండఁగా, పూతన యనెడు పిశాచి తనస్వరూపమునుమార్చి యశోదాదేవియొక్క వేషమును వేసికొని యచ్చటికి వచ్చెను. దానినప్పుడుచూడఁగా నీపెయీలోకమును నశింపఁజేయుటకై వచ్చెనేమో యని తోఁచెను. ౩౮.

మూ॥ కంసస్యనియుక్తా సావషడక్షీణే న మన్త్రిణ।
శ్రౌతేన యాజ్యమైక్షత వషడక్షీణేన మన్త్రిణ॥ ౩౯॥

ప-వి॥ కంసస్య, నియుక్తా, అసౌ, అషడక్షీణేన, మన్త్రిణ, శ్రౌతేన, యాజ్యమ్, ఐక్షత, వషడక్షీణేన, మన్త్రిణ. ౩౯.

వ్యా॥ (కంసస్యేతి) అసౌ-పూతనా, కంసస్య, అషడక్షీణేన-రహస్యేన, మన్త్రిణ, కృష్ణాన్వేషణే తత్పీడార్థంచనియుక్తాసతీ, శ్రౌతేన-శ్రుతిసిద్ధేన, వషడక్షీణేన-వషట్కారహానిరహితేన, వషట్కారే యుక్తేన, యాజ్యాపురోను వాక్యాదిరూపేణ మన్త్రిణ, యాజ్యమ్-యజనీయమ్, తమ్-కృష్ణమ్, ఐక్షత. అషడక్షీణేనేతి-ద్వాభ్యామేవమన్త్రితత్వాత్, షడ్భిరక్షైః-శ్రోత్రైః-నశ్రూయతఇతివిగ్రహమాశ్రిత్య(౧) "అషడక్షీణ" ఇత్యాదినాఖప్రత్యయాన్తోరహస్యార్థపరతయావ్యుత్పాదితః, యాజ్యమితి-యజేః పూజార్థాత్కర్మణిణ్యత్. (౨) "యజయాచరుచ" ఇత్యాదినాకుత్వప్రతిషేధః॥ ౩౯॥

తా॥ ఈపూతనకృష్ణుని బాధఁబెట్టుటకై కంసునిచేఁ బ్రేరింపఁబడినదై వచ్చివషట్కారయుక్తము లైన సకలవేదమన్త్రములచేనారాధింపఁబడుచున్న శ్రీకృష్ణునిజూచెను.

---

(౧) పా-సూ-౫-౪-౭. (౨) పా-సూ-౭-౩-౬౬.

మూ॥ కింహన్తసాతు తత్రానవమేచకమేఘజాతీయా ॥
ద్వేష్యాకథమస్యతనుర్నవమేచకమేఘజాతీయా॥ ౪౦॥

ప-వి॥ కిమ్, హన్త, సా, తు, తత్ర, అనవమే,చకమే,అఘజాతీయా, ద్వేష్యా, కథమ్, అస్య, తనుః, నవమేచకమేఘజాతీయా. ౪౦.

వ్యా॥ (కింహన్తేతి)అనేనశ్లోకేన-కవేఃభగవత్ప్రేమనిమిత్తాతస్యాస్సాహసనిరూపణాయత్తా భీతిస్సూచ్యతే. సా-పూతనా,అఘజాతీయా-పాపజాతిసంబన్ధా, తత్ర-కృష్ణే,అనవమే-పరమే, కింనుహన్తఅనర్థరూపం చకమే.హన్తేతికవేర్భావందోత్యతయతి. అస్య-కృష్ణస్య,తనుః,నవమేచకమేఘజాతీయా-నూతనకాలమేఘసదృశీతనుః,కథంతస్యాఃద్వేష్యాఽభూత్? యయాహి పీడోద్యుక్తయాబుద్ధ్యా సాతత్రసమాగతా. తస్యా బుద్ధేః కారణంద్వేషః; సతుద్వేషః-కృష్ణస్యవేషేదృశ్యమానేఽపి కథమివననివృత్తఇత్యర్థః-అఘజాతీయేతి (౧) "జాత్యన్తాచ్ఛబన్ధుని" ఇతిఛప్రత్యయః. ఇతరత్ర (౨) * ప్రకారవచనే జాతీయర్ప్రత్యయః॥ ౪౦॥

తా॥ ఈశ్లోకమందు, పూతనయొక్క సాహసకృత్యమునుజూచి గ్రంథకారులు భయపడుచున్నారు.——ఆహా! పాపిష్ఠురాలైన యాపూతన, అట్టిపరాత్పరుండైన శ్రీకృష్ణుని విషయమందేమి పాపబుద్ధిచేసెను! నూతనకాలమేఘమువంటి వానిదివ్యవిగ్రహమునుజూచినప్పటికిని, వానినికన్నులార చూచి యానందింపక చెడుబుద్ధికలదాయనే! దానియొక్క దౌర్భాగ్యమెట్టిదో? ౪౦.

మూ॥ సాధ్వీవస్తనమేనం సాగరవద్ధాపయామాస ।
జీవితమస్యాస్స § విదాసాగర వద్ధాపయామాస॥ ౪౧॥

ప-వి॥ సాధ్వీ, ఇవ, స్తనమ్, ఏనమ్, సా, గరవత్ ధాపయామాస, జీవితమ్, అస్యాః, సః, విదా, సాగరవత్, హాపయామాస.

వ్యా॥ (సాధ్వీతి)సా-పూతనా,సాధ్వీవ-అకుటిలేవ,స్వమ్ ‡ గరవత్-విషయుక్తమ్,స్తనమ్, తమ్-కృష్ణమ్, ధాపయామాస-పాయయామాస. సతుకృష్ణః § విదా-బుద్ధ్యా, సాగరవత్ - సముద్రఇవపరిపూర్ణస్సన్, స్తనోపయోగేనతస్యాఃజీవితంహాపయామాస, మారితవానిత్యర్థః.ధాప

§ (పా) ధియా.
(౧) పా-సూ-౫-౪-౯.
(౨) పా-సూ-౫-౩-౬౯.

‡ స్తనపదస్య స్తన్యార్థకతయా తద్విశేషణ గరవత్పదస్యనపుంసకతా. స్తనపదస్య వానపుంసకత్వ మన్వేషణీయమ్.

యామాసేతి (౧) "ధేట్ పానే" ణిచ్. (౨) "అర్తిహ్రీ" ఇత్యాదినా పుక్. హాపయామాసేతి, (౩) "ఓహాక్ త్యాగే". ౪౧॥

తా॥ ఆపూతన మోహనాకారముగలదై వచ్చి, విషభరితమైన తన స్తన్యము శ్రీకృష్ణునికిఁ ద్రాగించెను. ఈ కృష్ణుఁడు, అపరిచ్ఛిన్నమహిమ కలవాఁడుగాన దీని స్వభావము నెఱింగినవాఁడై, ఆపూతనయొక్క స్తన్యమును బానముఁజేయుచు దాని ప్రాణమును బోఁగొట్టి చంపెను. ౪౧.

మూ॥ ఘ్నన్ జిహ్వయా పిశాచీ మత్రస్నుతయా విషాదిన్యా ।
ఐక్షి § జనన్యానుపదమత్ర స్నుతయా విషాదిన్యా॥ ౪౨॥

ప-వి॥ ఘ్నన్, జిహ్వయా, పిశాచీమ్, అత్రస్నుతయా, విషాదిన్యా, ఐక్షి, జనన్యా, అనుపదమ్, అత్ర, స్నుతయా, విషాదిన్యా. ౪౨.

వ్యా॥ (ఘ్నన్నితి) సః-కృష్ణః, అత్రస్నుతయా-భయరహితత్వేన, స్వయా జిహ్వయా, విషాదిన్యా-స్తన్యవిషంభక్షయన్త్యా, తాంఘ్నన్, జనన్యా-యశోదయా, ఐక్షి-ఈక్షితః. కీదృశ్యా-అత్ర దేశే, అనుపదమ్-పదేపదే, స్నుతయా - సుతస్నేహేన స్తనాభ్యాం పయః ప్రస్నుతవత్యా, పిశాచీసజ్గతదర్శనేన విషాదిన్యా - విషాదయుక్తయా. అత్రస్నుతయేతి (౪) "త్రసీ ఉద్వేగే" (౫) "త్రసిగృధిధృషిక్షిపేః క్నుః" ఇతి తాచ్ఛీల్యే క్నుప్రత్యయః, నఞ్ సమాసః॥ ౪౨॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు తన నాలికచే నాపూతనయొక్క స్తనమందున్న విషరూపక్షీరమును ద్రాగి దానిని జంపెను అప్పుడే తల్లియైన యశోద యచ్చటికి వచ్చి పుత్త్రస్నేహముచే తన స్తనములందు స్తన్యమును బ్రవహింపఁజేయుచున్నదై, పూతనకృత్యమును జూచి దుఃఖించుచుఁ దనసుతుని జూచెను. ౪౨.

మూ॥ తంసా జగ్రాహ గరం పయాయమానం సమాధాయ ।
తన్మర్త్యైరవభియో పయాయమానం సమాధాయ॥ ౪౩॥

(౧) ధ్వా-పర-సక-అని. (౨) పా-సూ-౭-౩-౩౬.

(౩) జుహో-౮-పర-స-అని. (౪) దివా-౧౧-పర-అక-సే.

(౫) పా-సూ-౩-౨-౧౪౦. § ఐక్షి జనన్యానుపద, మిత్యత్ర ఏకమాత్రాలోపః. జనన్యాహ్యనుపదమితి స్యాత్. కోశాన్తర సంవాదాత్సమాధేయమ్.

ప-వి॥ తమ్, సా, జగ్రాహ, గరమ్, పయాయయమానమ్, సమాధాయ, తన్ముక్తార్తర వభియా, ఉపయాయమానమ్, సమాధాయ. ౪3.

వ్యా॥ (తమితి) గరమ్-స్తన్యవిషమ్, పయాయయమానమ్-పయో వదాచరత్, సమాధాయ-సమ్యక్ పీత్వా, తత స్తన్ముక్తార్తరవభియా-మ్రియమాణయా ముక్తాదార్తశబ్దాజ్జాతయాభియా, ఉపయాయమానమ్-ప్రాప్యమాణమ్, కృష్ణమ్ ప్రియవచనాదిభిస్సమాధాయ-సమాహితమ్-శాన్తభయమ్, కృత్వా, సా-యశోదా, జగ్రాహ. పయాయమానమితి పయశ్శబ్దాత్ (౧) "కర్తుఃక్యజ్ సలోపశ్చ" ఇతిక్యజ్ సలోపశ్చ. సమాధాయేతి పూర్వత్ర(౨)ధేటోరూపమ్; ఉత్తరత్ర(3)ధాఞ్. ఉపయాయమానమితి(౪)యాతేఃకర్మణిలట్-యక్-శానచ్; తతః-ఆనేముక్॥ ౪3॥

తా॥ పూతనయొక్క స్తనమందున్న విషమును పాలనువలె నతిమధురముగ ద్రాగి దానినిజంపినప్పుడది ఘోరమైన యార్తనాదముఁజేయ దానికి భయపడియున్న శ్రీకృష్ణుని యశోదాదేవియెత్తికొని పలువిధములైన మంచిమాటలచే నాభయమును దీర్చెను. ౪3.

మూ॥ అభ్యేత్యశ్రుతయాథనిరంహాఃపుణ్యాహ ఘోషమూర్ఛనయా॥
బ్రహ్మవిదోశమయన్ భయరంహఃపుణ్యాహ ఘోషమూర్ఛనయా॥

ప-వి॥ అభ్యేత్య, శ్రుతయా, అథ, నిరంహస్కపుణ్యాః, హ, ఘోషమూర్ఛనయా, బ్రహ్మవిదః, అశమయన్, భయరంహః, పుణ్యాహఘోషమూర్ఛనయా. ౪౪.

వ్యా॥ (అభ్యేత్యేతి) అథ, (ఘోషమూర్ఛనయా శ్రుతయా) ఘోషస్య-వ్రజస్య, మూర్ఛనయా-భయనిమిత్తేన మోహేన, శ్రుతయా హేతునా, తచ్ఛ్రవణాత్కారణాదిత్యర్థః. † తం ఘోషమభ్యేత్య, నిరంహస్కపుణ్యాః-అపాపత్వేన పవిత్రభూతాః, బ్రహ్మవిదః-ఋషయో బ్రాహ్మణాశ్చస్వప్రవర్తితయా పుణ్యాహ ఘోష మూర్ఛనయా, పుణ్యాహశబ్దస్య విసర్పణేన, తేషాంభయరంహః-భయవేగమ్, అశమయన్॥ ౪౪॥

(౧) పా-సూ-3-౧-౧౧. (౨) ధ్వా-ప-స-అ.
(3) జుహో-౧౦-ఉభ-సక-అని. (౪) అదా-3౯-పర-సక-అని.

† ఆకారణాత్తం ఘోషమభ్యేత్య - ఇతిక్వచిత్ప్రతిషు పాఠోదృశ్యతే.

తా॥ తరువాత, పూతనయొక్క ఘోరకృత్యముచే గోపగోపికలు భయపడి మోహించియున్నారను మాటనువిని, భగవద్ధ్యానముచే నిర్ధూతపాపులై యనవధిక పుణ్య విశేషముగల బ్రాహ్మణోత్తములువచ్చి పుణ్యాహమన్త్రాదులను జపించి వారి భయమును శమింపఁజేసిరి. ౪౪.

మూ॥ కృష్ణస్య కృతేచకితప్రజే పురేకేచనాభిజాతస్య॥
జుహువుర్విప్రాస్సదృశాః ప్రజేపురేకేచనాభిజాతస్య॥ ౪౫॥

ప-వి॥ కృష్ణస్య, కృతే, చకితప్రజే. పురే, కే, చన, అభిజాతస్య, జుహువుః, విప్రాః, సదృశాః, ప్రజేపుః, ఏకే, చ, నాభిజాతస్య. ౪౫.

వ్యా॥ (కృష్ణస్యేతి) తతః, చకితప్రజే - భీతప్రజావర్గే, పురే-పురైకదేశభూతే ఘోషే, తస్య అభిజాతస్య-కులీనస్య, కృష్ణస్యకృతే-తదర్థమ్, కేచనవిప్రాః, నాభిజాతస్య-బ్రహ్మణః, సదృశాః, జుహువుః-శాన్తిహోమాఞ్చక్రుః. ఏకేచవిప్రాః ప్రజేపుః-మన్త్రాన్ జపితవన్తః-ప్రజేపురితి ప్రపూర్వాత్ (౧) జపేర్లిట్ బహువచనమ్. (౨) "అత ఏకహల్ మధ్యే" ఇత్యాదినా ఏత్వాభ్యాసలోపౌ॥ ౪౫॥

తా॥ సత్కులప్రసూతుండైన శ్రీకృష్ణునికి నిటువంటి యనిష్టములింకమీఁద రాకుండునట్లు, చతుర్ముఖునిమహిమవంటిమహిమగలకొందఱుబ్రాహ్మణులు,భయసహితులైన గోపగోపికలు నివసించుచున్న గోకులమునకువచ్చి శాన్తిహోమముచేసిరి. కొందఱు శ్రీవిష్ణు సహస్రనామాదులను జపించిరి. ౪౫.

మూ॥ నన్దేనభీర్ముకున్దాభినవస్యాతనుతయానిజాయాపి॥
కించశుభానిసుతస్యాభినవస్యాతనుతయానిజాయాపి॥ ౪౬.

ప-వి॥ నన్దేన, భీః, ముకున్దాభినవస్య, అతనుతయా, నిజా, అయాపి, కిం-చ, శుభాని, సుతస్య, అభినవస్య, అతనుత, యాని, జాయా, అపి. ౪౬.

వ్యా॥ (నన్దేనేతి) నన్దేన-నన్దగోపేన, నిజా-ఆత్మీయా, సుతస్యారిష్టశఙ్కామయీ భీః,ముకున్దాభినవస్య-ముకున్దస్తుతేః,అతనుతయా-అతిమహత్త్వేన,మహాఫలప్రదత్వేనకారణేన, అయాపి-యాపితా. అపనీతేత్యర్థః.కించకారణాన్తరమప్యస్తి.జాయా-అస్యపత్నీయశోదా,అభినవస్య-నూతనస్య, యానిశుభాని-మఙ్గళాని,అతనుత,తైరప్యయాపీత్యర్థః,

(౧) భ్వా-పర-స-సే. (౨) పా-సూ-౬-౪-౧౨౦.

అయామీతి(౧)యాతేర్ణ్యన్తాత్కర్మణిలుఙ్. ముకున్దాభినవస్యేతి- అభినవః-స్తుతిః, (౨) "ణుస్తుతౌ" (౩) "ఋదోరప్" ఇత్యప్॥ ౪౬॥

తా॥ అద్భుతమైన యీసుతుని యనిష్టనివృత్తికొఱకై నందగోపుఁడు, అమోఘములైన విష్ణుస్తవముల ప్రారాయణముఁజేసెను. అతనిభార్యయైన యశోద యనేకమంగళకార్యము లాచరించెను. వానిచేత వారిద్దరును నిర్భయులైయుండిరి. ౪౬.

మూ॥ నన్దస్యబిభ్యతస్సంశయ్యాదేశేనవేదాన్తైః॥
ఈడ్యోఽశాయిసవిప్రైశ్శయ్యాదేశేనవేదాన్తైః॥ ౪౭॥

ప-వి॥ నన్దస్య, బిభ్యతః, సంశయ్య, ఆదేశేన, వేదాన్తైః, ఈడ్యః, అశాయి, సః, విప్రైః, శయ్యాదేశే, నవే, దాన్తైః. ౪౭.

వ్యా॥ (నన్దస్యేతి) ఈదృశమాగామి భయంసంశయ్యబిభ్యతో నన్దస్య, ఆదేశేన-ఆజ్ఞయా, సః-కృష్ణః, వేదాన్తైః-ఉపనిషద్భిః, ఈడ్యస్సన్, దాన్తైర్విప్రైః పూర్వశయితాద్దేశాదన్యత్ర నవే శయ్యాదేశే అశాయి-శాయితోఽభూత్. (౪)శీఙోణ్యన్తాత్కర్మణిలుఙ్॥ ౪౭॥

తా॥ ఇచ్చటనున్నయెడల నిటువంటి యనిష్టము లింకమీఁదనేమి సంభవించునోయని నన్దగోపుండు సన్దేహించి బ్రాహ్మణులకాజ్ఞాపింప నాబ్రాహ్మణోత్తములు వేదాన్తవేద్యుఁడైన యాశ్రీకృష్ణుని మఱియొకస్థానమందుఁ బవ్వళింపఁజేసిరి. ౪౭.

మూ॥ మన్త్రౌషధిముఖ్యైః కృతరక్షాం సీమామతన్వతోపాయైః।
శంచగతాంసంయోజ్యతురక్షాం సీమామతన్వతోఽపాయైః॥ ౪౮॥

ప-వి॥ మన్త్రౌషధిముఖ్యైః, కృతరక్షామ్, సీమామ్, అతన్వత, ఉపాయైః, శమ్, చ, గతామ్, సంయోజ్య, తు, రక్షాంసి, ఇమామ్, అతను, అతః, అపాయైః. ౪౮.

వ్యా॥ (మన్త్రేతి) ఏవం హరిమన్యత్రాఽపి శాయయిత్వా తే-విప్రాః, తాం సీమామ్-తచ్ఛయనభూమిపర్యన్తదేశమ్, మన్త్రౌషధిముఖ్యైః-* మన్త్రౌషధియన్త్రముఖ్యైః, ఉపాయైః, కృతరక్షామతన్వత. కించ, అతఏవరక్షణాత్-రక్షాంసి, దుష్టసత్త్వాని, అపాయైః - అగమైః,

(౧) అదా-౩౯-ప-స-అ. (౨) అదా-౨౫-ప-స-సే.
(౩) పా, 3-3-౫౭,
(౪) అదా-౨౨-ఆత్మ-అక-సే. (పా) * (పా) మన్త్రియన్త్రిప్రముఖైః.

సంయోజ్య; ఇమాంసీమామ్, అతను-అతి మహత్. శమ్, సుఖమ్, గతాంచ ఆతన్వత. చకారాత్ -అతన్వ తేతిపదంపూర్వార్థా దనుషజ్యతే॥ ౪౮॥

తా॥ కృష్ణుఁడు పవ్వళించిన స్థానమును బ్రాహ్మణులు రక్షోఘ్నాది మంత్రజపములచేతను, వ్రాయఁబడిన సుదర్శనాది యన్త్రములచేతను, ఓషధులప్రయోగములచేతను రాక్షసులు మొదలగు దుష్టజీవములనోడించి సుఖావాసయోగ్యముగఁజేసిరి. ౪౮.

మూ॥ మన్త్రైరతిష్ఠిపన్కృతసిద్ధార్థకరాజయోదధానాని।
క్షీరతరుపల్లవాంస్తే సిద్ధార్థకరాజయోదధానాని॥ ౪౯॥

ప-వి॥ మన్త్రైః, అతిష్ఠిపన్, కృతసిద్ధార్థకరాజయః, దధానాని, క్షీరతరుపల్లవాన్, తే, సిద్ధార్థకరాః, జయోదధానాని. ౪౯.

వ్యా॥ (మన్త్రైరితి) (కృతసిద్ధార్థకరాజయః) కృతాః, సిద్ధార్థకానామ్, గౌరసర్షపాణామ్, రాజయః యైస్తే తథోక్తాస్తేవిప్రాః, మఙ్గళార్థం, తత్రశయ్యాదేశే గౌరసర్షపరాజీః- కుర్వాణాః, జయోదధానాని-జయహేతూన్ జలకుంభాన్, మన్త్రైః, అతిష్ఠిపన్-స్థాపితవన్తః. కీదృశాన్యదధానాని-క్షీరతరుపల్లవాన్ దధానాని- అశ్వత్థాదీనాం పల్లవాన్ మాఙ్గలికాన్ దధానాని; కీదృశాస్తే విప్రాః-సిద్ధార్థకరాః - సిద్ధః అర్థః కరేయేషాంతే తథోక్తాః, లబ్ధభూరిదక్షిణా ఇత్యర్థః. అతిష్ఠిపన్నితి (౧) తిష్ఠతేర్ణ్యన్తాల్లుఙ్ (౨) "అర్తిహ్రీ" ఇత్యాదినాపుక్ బహువచనమ్. (3) "తిష్ఠతేరిత్" ఇత్యుపధాయా ఇత్త్వమ్॥ ౪౯॥

తా॥ బ్రాహ్మణులు, శ్రీకృష్ణుఁడుపవ్వళించియున్న స్థానమందు నాల్గుప్రక్కల మంగళార్థముగఁదెల్లయావాలను ముగ్గులవలెనుంచి, అశ్వత్థామ్రాది పల్లవములతోఁగూడినవియుజయప్రదంబులునై పూర్ణకుంభములను మంత్రపూర్వకముగనుంచిరి. వారికి గోవులు సంపూర్ణముగదక్షిణాదుల నిచ్చిరి. ౪౯.

మూ॥ శయితోఽన్యదాన్తికగతమనస్సపర్యాస్థతామితయా।
పాదాఙ్గుల్యాశ్రితజన మనస్సపర్యాస్థతామితయా॥ ౫౦॥

ప-వి॥ శయితః, అన్యదా, అన్తికగతమ్, అనః, సః, పర్యాస్థత, అమితయా, పాదాఙ్గుల్యా, శ్రితజనమనస్సపర్యాస్థానామ్- ఇతయా. ౫౦.

---

(౧) పా-౭-౪-౫.   (౨) పా-సూ-౭-౩-౩౬.
(3) పా-సూ-౭-౪-౫.

వ్యా॥ (శయితఇతి)అన్యదా-అన్యస్మిన్ కాలే, ప్రచ్ఛన్నదైత్యాధిష్ఠితస్యకస్యచిచ్ఛకటస్యాఽన్తికే శయితస్సకృష్ణః, తత్, అన్తికగతమ్-సమీపగతమ్, అనః-శకటమ్, పర్యాస్థత - పర్యస్తవాన్. కేనసాధనేన-అమితయా - అపరిచ్ఛిన్నమహిమ్నా, పాదాఙ్గుల్యా, కీదృశ్యా-(శ్రితజనమనస్సపర్యాస్థతామితయా) శ్రితజనానామ్ - భక్తజనానామ్, మనస్సు, సపర్యాయామ్- పూజాయామ్, § స్థిరత్వమ్, ఇతయా- ప్రాప్తయా.పర్యాస్థతేతి - పరిపూర్వాత్ (౧)అస్యతేర్లుఙ్. (౨) ఉపసర్గాత్ అస్యత్యూహ్యోర్వావచనమ్" ఇత్యాత్మనేపదమ్- (౩) "అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఙ్" ఇత్యఙ్. (౪) "అస్యతేస్థుక్" ఇతిథుగాగమః॥ ౫౦॥

తా॥ మఱియొకప్పుడు కృష్ణునిబాధించుటకై యసురుఁడావేశించియున్న యొక బండిక్రిందగోపిక లెఱుఁగకకృష్ణునిబవ్వళింపఁజేసిరి. ఆకపటమునెఱిఁగిన శ్రీకృష్ణుఁడు, భక్తులచేఁదమహృదయమందు ధ్యానింపఁబడుచున్నదియు నమితమహిమమహితంబునైన తనపాదాంగుష్ఠముచేఁదన సమీపమందున్నయాశకటాసురునివిఱుగఁగొట్టెను. ౫౦.

మూ॥ అసురాఖ్యవిపద్యార్దనకరవదనస్యాతతాయితయా।
శలభత్వమర్చిషోమ్బుజకరవదనస్యాతతాయితయా॥ ౫౧॥

ప-వి॥ అసురాఖ్యవిపత్, యా, అర్దనకరవత్, అనసి, ఆతతా, ఆయి, తయా, శలభత్వమ్, అర్చిషః, అమ్బుజకరవదనస్య, ఆతతాయితయా. ౫౧.

వ్యా॥ (అసురఇతి)యాఅసురాఖ్యావిపత్ -అసురాఖ్యోఽనర్థః-అర్దనకరవత్ -పీడనకరీవ,అనస్యాతతా-శకటేవిస్తీర్ణా, తయా-విపదా,అమ్బుజకరవదనస్యాఽర్చిషః - పద్మసదృశపాణివక్త్రస్యకృష్ణాఖ్యస్యాఽర్చిషః, ఆతతాయితయా-ఆతతాయిత్వేన,శలభత్వమ్,ఆయి-ప్రాప్తమ్.† శలభాఖ్యాకీటజాతిఃదీపార్చిషిపతిత్వాయథా †వినశ్యతి ఏవంకృష్ణతేజసి పతితా అసురాఖ్యా విపన్నష్టేత్యర్థః. § తద్వధకారణముచ్యతేఆతతాయితయా-

(౧) దివాది-ప-స-సే. (౨)పా-౧-౩-౭౮-సూ-వార్తికమ్.

(౩) పా-సూ-౩-౧-౫౨. (౪) పా-సూ-౭-౪-౧౭.

§ (పా) స్థితత్వమ్.

§ (పా) నాశకారణం.

† శలభాఖ్యాఃకీటాః ఇతి వినశ్యన్తి ఇతిచ బహువచనాన్తతా క్వచిద్దృశ్యతే.

హన్తుమాగతత్వమిహాऽऽతతాయిత్వమభిప్రేతమ్. ఆయాతి-అయతేః (౧) ‡ కర్తరీలఙ్. ౫౧॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుని జంపయునర్థముచయఁ దలఁచివచ్చి శకటమందావేశించిన పాపిష్ఠుఁడైన యసురుఁడు, దీపమందుఁ బడినపురుగుపలె, అతిసుందరదివ్యావయవము గల శ్రీకృష్ణునిబొంది నశించెను. ౫౧.

మూ॥ హతమసురాంహస్తత్స్వోపర్యాసిత మఙ్గహారవతః।
వ్యాఙ్క్షీత్పదాస్యశకటం పర్యాసితమఙ్గహారవతః॥ ౫౨॥

ప-వి॥ హతమ్, అసురాంహః, తత్, స్వోపరి, ఆసితమ్, అఙ్గహారవతః, వ్యాఙ్క్షీత్, పదా, అస్య, శకటమ్, పర్యాసితమ్, అఙ్గహారవతః. ౫౨.

వ్యా॥ (హతమితి) అఙ్గహారవతః-అఙ్గవిక్షేపంకుర్వతః, అస్య-కృష్ణస్య, పదా పర్యాసితం తచ్ఛకటమ్,స్వోపరి-స్వస్యోపరిష్టాత్, ఆసితమ్, అసురాంహః-అసురాఖ్యంపాపమ్,హతమితివ్యాఙ్క్షీత్-వ్యనక్తిస్మ. కుతః-అఙ్గహారవతః - ఆఙ్గేతిహా ఇతిమ్రియమాణాసురవ్యాహృతశబ్దాదిత్యర్థః. శకటమత్ర ప్రథమాన్తం కర్తృపదమ్;అసురాంహః కర్తృపదమ్॥౫౨॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుని శ్రీపాదముచేఁ దన్నఁబడినదై శకటమువిఱిగిపడునప్పుడు, అచ్చట, అంగ, హా, అనెడుశబ్దము చేసెను. దానినివిని యచ్చటనున్నగోపులు- ఇందు లోనొకయసురుఁడావేశించియుండియిప్పుడు కృష్ణునిశ్రీపాదముచేఁదన్నఁబడినవాఁడై చచ్చెనని యూహించిరి. ౫౨.

మూ॥ సురనరకులమవితుం హరిరుదితస్తన్న్యాయపదవీర్యాత్॥
ఇత్థంజఘానసంశ్రితరుదితస్తన్యాయపదవీర్యాత్॥ ౫౩॥

ప-వి॥ సురనరకులమ్, అవితుమ్, హరిః, ఉదితః, తత్, న్యాయపదవీః,యాత్, ఇత్థమ్, జఘాన, సంశ్రితరుదితః, స్తన్యాయ, పదవీర్యాత్. ౫౩.

వ్యా॥ (సురేతి)న్యాయపదవీః-నీతిమార్గాన్, యాత్-గచ్ఛత్, సురనరకులమవితుముదితో హరిః స్తన్యాయ- స్తన్యార్థమ్,సంశ్రితరుదితః-

(౧) భ్వా-ఆత్మ-స-సే.

ప్రాప్తగోదనః- పాదవిక్షేపం కుర్వన్, పదవీర్యాత్ - పదస్య వీర్యాత్, తదసురాంహః ఇత్థంజఘాన॥ ౫౩॥

తా॥ న్యాయమార్గానుసారులైన దేవమనుష్యులను రక్షించుటకై యవతరించిన యీపురుషోత్తముండు, స్తన్యపానముకొఱకై యేడ్చుచు విసరుచున్న తనశ్రీపాదముచే నీశకటాసురునినీవిధంబునఁజంపెను, ౫౩.

మూ॥ గోపాః ప్రేక్ష్యానోఽస్తమ్ విచికిత్సన్తేనగోపమానమితమ్।
కృష్ణం స్మ భీమచరితం విచికిత్సన్తేనగోపమానమితమ్॥ ౫౪॥

ప-వి॥ గోపాః, ప్రేక్ష్య, అనః, అస్తమ్, విచికిత్సమ్, తే, నగోపమానమ్, ఇతమ్, కృష్ణమ్. స్మ, భీమచరితమ్, విచికిత్సన్తే, న, గోపమానమ్, ఇతమ్. ౫౪.

వ్యా॥ (గోపాఇతి)నగోపమానమితమ్-పర్వతసాదృశ్యంప్రాప్తమ్, తదనః,అస్తమ్-క్షిప్తమ్,విచికిత్సమ్-చికిత్సారహితమ్,ప్రేక్ష్య,తేగోపాః, భీమచరితం కృష్ణమ్,నగోపమానమితమ్-గోపానామ్ మానంనేతపరిమితమ్. అపరిచ్ఛిన్నమ్, కోఽయమితి విచికిత్సన్తే స్మ-సంశయితవన్త ఇత్యర్థః॥

తా॥ బ్రదుకుటకుపాయములేక చచ్చి పర్వతమువలెఁ బడియున్నశకటాసురుని గోపులుచూచి, వీనినిజంపిన యీశ్రీకృష్ణుఁడు మనవలెసాధారణమైనగోపుఁడుకాఁడు, వీఁడెవఁడైయుండవచ్చునని సంశయించిరి. ౫౪.

మూ॥ ఆగామ్యథాస్యమాత్రా మఙ్గలయాదేవతా వదధికాన్త్యా।
మూర్ఛాసీదేవతస్యా మఙ్గలయాదేవతావదధికాన్త్యా। ౫౫॥

ప-వి॥ ఆగామి, అథ, అస్య, మాత్రా, మఙలయా, దేవతావత్, అధికాన్త్యా, మూర్ఛా, ఆసీత్, ఏవ, తస్యామ్, అఙ్గలయాత్, ఏవ, తావత్, అధికాన్త్యా. ౫౫.

వ్యా॥ (ఆగామీతి)అథ,అస్య-కృష్ణస్య,మాత్రా-యశోదయా, మఙ్గలయా-కల్యాణ్యా,దేవతావత్ -దేవతాభిస్తుల్యమ్, అధికాన్త్యా-అధికసౌన్దర్యయా,ఆగామి;‡శకటభఙ్గకోలాహలమ్శ్రుతవత్యాతత్రాఽఽగామి. భావేలుఙ్. తస్యాంచ,తమశనిపాతోపమముత్పాతం పశ్యన్త్యామ్, అఙ్గలయాదపి-మరణాదపి,అధికా-అధికరూపా,అన్త్యా-సర్వమోహేభ్యః§పరత్వం ప్రాప్తేవ, మూర్ఛా-మోహః, ఆసీత్. తావదితి-తద్దర్శన సమ

‡ (పా) శకటాఙ్గభఙ్గ. § (పా) పరత్వేనాన్త్యా

కాలమేవేత్యర్థః. ఏవశబ్దో నియోగవిషయః; నిశ్చయేనాఽఽసీదిత్యర్థః॥

తా॥ దేవతాస్త్రీపరిలెనట్టిసుందరియైనయశోద శకటాసురభంజనకోలాహలమును విని యచ్చటవచ్చిచూచి మరణమునకంటెనధిక మోహజనకంబైనమూర్ఛనొందెను. ౫౫.

మూ॥ వీక్ష్యాస్య విలసితంధీశ్శతాఙ్గనాశాన్తమానసతామ్।
నతుసాగాచ్ఛఙ్కితభయశతాఙ్గనాశాన్తమానసతామ్॥ ౫౬॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, అస్య, విలసితమ్, ధీః, శతాఙ్గనాశాన్తమ్, ఆన, సతామ్, న, తు - సా, అగాత్, శఙ్కితభయశతా, అఙ్గనా, శాన్తమానసతామ్. ౫౬.

వ్యా॥ (వీక్ష్యేతి.) అస్య-కృష్ణస్య, విలసితమ్-క్రీడితమ్, (శతాఙ్గనాశాన్తమ్)శతాఙ్గస్య-శకటస్య,వినాశపర్యన్తమ్,వీక్ష్యసతాంధీః-సజ్జనానాంధీః, ఆన-ఉజ్జీవితవతీ. ఆనేతి(౧) "అనప్రాణనే" లిట్,సా అఙ్గనా-యశోదాతు, శఙ్కితభయ శతా - పూతనా వృత్తాన్తశకటవృత్తాన్తయో రనుభవాదీదృశంభయశతం శఙ్కమానా, శాన్తమానసతామ్ - భయరహితచిత్తతామ్, నాఽగాత్-నగతవతీ॥ ౫౬॥

తా॥ సత్పురుషులు, శ్రీకృష్ణుఁడుచేసిన పూతనాసంహార శకటాసురవధములను జూచి ఇంకకంసాదిదుష్టులచేత మనక్షేమమున్ను బాధరానేరదని ధైర్యమునొందిరి. యశోద, ఇంకను ఎన్నియాపత్తులు వచ్చునోయని భయపడుచుండెను. ౫౬.

మూ॥ హతమనఉదీక్ష్యధామాదాయతనయనామనోరథాద్ధీనమ్।
ప్రణిపత్యహరింసాస్తోదాయతనయనామనోరథాద్ధీనమ్॥ ౫౭॥

ప-వి॥ హతమ్, అనః, ఉదీక్ష్య, ధామ, ఆదాయ, తనయనామ, నో, రథాత్, హీనమ్, ప్రణిపత్య, హరిమ్, సా, అస్తౌత్, ఆయతనయనా, మనోరథాత్, హి, ఇనమ్. ౫౭.

వ్యా॥(హతమితి)నోఇతినఞర్థే.సా-యశోదా,రథాన్నోహీనమ్-రథాదన్యూనమ్, రథసదృశమ్, తదనః, హతముదీక్ష్య, తతస్తనయనామ-పుత్రనామధేయమ్-ధామ-తేజః, ఆదాయ,తదభ్యుదయ విషయాత్ మనోరథాత్, కారణాత్, ఇనమ్-స్వామినమ్, హరిమ్-భగవన్తమ్,

---

(౧) అదా-౬౦-పర-అక-సే.

ప్రణిపత్య, అస్తౌత్ –స్తుతవతీ. కీదృశీ – ఆయతనయనా- విశాలనేత్రా. హీశబ్దఃపాదపూరణే. అస్తౌదితిలఙ్. (౧) "ఉతో వృద్ధి లుకిహలి" ఇతి వృద్ధిః॥ ౫౭॥

తా॥ ఆయశోదాదేవి రథమువలె గొప్పదైవితిగిపడియున్న శకటాసురుని జూచి తనకొమారుని యివతలికిఁ దీసికొనివచ్చి, అతనిక్షేమముకొఱకై జగత్స్వామియైన శ్రియఃపతిని స్తుతించెను. ౫౭.

మూ॥ దేవజనేనన్యగతౌయచ్ఛకటాక్షంసమర్యాదే।
బిభిమశ్శిశునాధ్వస్తం యచ్ఛకటాక్షం సమర్యాదే॥ ౫౮॥

ప-వి॥ దేవ, జనే, అనన్యగతౌ, యచ్ఛ, కటాక్షమ్, సమర్యాదే, బిభిమః, శిశునా, ధ్వస్తమ్, యత్, శకటాక్షమ్, సమర్యాదే. ౫౮.

వ్యా॥ (దేవేతి)హేదేవ!అనన్యగతౌ-త్వదన్యగతిహీనే,అస్మిఞ్జనే,కటాక్షం యచ్ఛ. సమర్యాద ఇత్యనన్యగతిత్వేహేతుః. మర్యాదాసహితే, ఐకాన్త్య లక్షణయా మర్యాదయాయోగాత్, దేవతాన్తరాశ్రయణవిముఖే,అతఏవాఽనన్యగతౌ అస్మిఞ్జనఇత్యర్థః.అనేనశిశునా,సమర్యాదే –సమీపే,శకటాక్షమ్-శకటస్యాఽక్షమ్, ధ్వస్తమితియత్, తతో బిభిమః. ఏవంభీతేఽస్మిన్ జనేకటాక్షం యచ్ఛ. ఈదృశాద్వినిపాతాత్త్రాయస్వేత్యర్థః. బిభిమఇతి (౨) "భియోన్యతరస్యామ్" ఇతీత్వమ్॥ ౫౮॥

తా॥ ఓ! స్వామీ! ఈశిశువు దగ్గఱనున్న బండినిదన్ని విఱుగఁగొట్టినదానిని జూచి భయపడుచున్నాము. సమస్తదేవతలనువదలి నిన్నే రక్షకునిగానమ్మిన నన్ను గటాక్షింపుమా. ౫౮.

మూ॥ రక్షోభయకరసుకృతాఞ్జలిమానితధీరతాధార।
రక్షోభయకరసుకృతాఞ్జలిమానితధీరతాధార॥ ౫౯॥

ప-వి॥ రక్షోభయకర, సుకృతామ్, జలిమానితధీరత, ఆధార, రక్ష, ఉభయకరసుకృతాఞ్జలిమానిత, ధీరతాధార. ౫౯.

---

(౧) పా-సూ-౭-౩-౮౯. (౨) పా-౬-౪-౧౧౫.

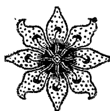
వ్యా॥ (రక్షఇతి)రక్షోభయకర-రక్షసాంభయకర, సుకృతామ్-పుణ్యాకృతామ్,(జలిమానితధీరత)జలిమ్నా-జడత్వేన, అనితాయామ్-అప్రాప్తాయామ్, బుద్ధౌ,రత, గమకత్వాత్సమాసః. ఆధార-సమస్తజగదాధారభూత,రక్ష-రక్షణంకురు(ఉభయకరసుకృతాఞ్జలిమానిత)ఉభాభ్యాం కరాభ్యాంసుకృతేనమదీయేనాఽఞ్జలినా మానిత-పూజిత, ధీరతాధార-బుద్ధిమతామాధార, ధీరతామాధారయతీతిధీరతాధార॥ ౫౯॥

తా॥ అసురాన్తకుఁడా! మహాత్ములయొక్క తీవ్రబుద్ధిచే ధ్యానింపఁబడుచున్నవాఁడా! జగత్కారణుఁడా! సజ్జనరక్షకుఁడా! రెండుచేతులతోను నిన్ను నమస్కరించుచున్నాను, నన్నురక్షింపుమాయని యశోదప్రార్థించెను. ౨౯.

ఇతి యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే

చతుర్థాశ్వాసః.

శ్రీవత్సచిహ్నమిశ్రేభ్యోనమః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః

పఞ్చమాశ్వాసః.

మూ॥ కృష్ణస్తనన్ధయదశా బహుమత్యాజ్యామలఙ్చక్రే।
తద్భక్తిశ్చభువిజనం బహుమత్యాజ్యామలఙ్చక్రే॥ ౧॥

ప-వి॥ కృష్ణః, స్తనన్ధయదశాబహుమత్యా, జ్యామ్, అలఙ్చక్రే, తద్భక్తిః, చ, భువి, జనమ్, బహుమ్, అత్యాజ్యా, అమలమ్, చక్రే. ౧.

వ్యా॥ (కృష్ణఇతి) స్తనన్ధయదశాబహుమత్యా-స్తనన్ధయావస్థా బహుమానేన, తదాశ్రయణేనేత్యర్థః. జ్యామ్ - భూమిమ్, అలఙ్చక్రే. భువి-భూమౌ, బహుమ్-అనేకమ్, జనమ్, అత్యాజ్యా - త్యక్తుమశక్యా, తద్భక్తిః,అమలమ్-అపాపమ్,చక్రే. స్తనన్ధయశబ్దః (౧) "నాసికా స్తనయోర్ధ్మాధేటోః"ఇతిఖశన్తో వ్యుత్పాదితః॥ ౧॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు బాల్యావస్థనంగీకరించి భూలోకమునకలఙ్కారభూతుండై విలసిల్లెను, అతనియందప్పుడ నేకులు భక్తిచేసి పరిపూతులయిరి. ౧.

మూ॥ సహాసేనగిరంవామాక్షీరాహారాదశాతేన।
తత్ప్రీత్యైఖలుభేజే క్షీరాహారాదశాతేన॥ ౨॥

ప-వి॥ సః హాసేన, గిరమ్, వామాక్షీః, ఆహ, ఆరాత్, అశాతేన, తత్ప్రీత్యై, ఖలు, భేజే, క్షీరాహారా, దశా, తేన. ౨.

వ్యా॥ (సఇతి)సః-కృష్ణః,ఆరాత్-సమీపే,వర్తమానాః,వామాక్షీః-గోపస్త్రియః, అశాతేన-అకృశేన, హాసేన-హాసితేన, గిరమాహాస్య. తదీయమభిముఖహసితమనేనప్రత్యుక్తాంగిరమన్వమంస తథా ఇత్యర్థః.బ్రపి

(౧) పా-సూ-౩-౨-౨౯.

తేదస్వీకర్తకత్వాత్క్షుద్వ్యయయోగః. తేనకృష్ణేన, క్షీరాహారా-క్షీరమేవాఽఽహారత్వేన-అశనీయత్వేన,ఆశ్రయన్తీ, దశా - బాల్యావస్థా, (తస్ప్రీత్యై) తాసామ్-భక్తిమతీనామ్, ప్రీత్యైఖలుభేజే. అతఏవతాః ప్రీతాః నానావిధం తదుపలాలనంకృతవత్య ఇత్యర్థః. హసేనేతి (౧)"స్వనహసోర్వా" ఇత్యప్॥ ౨॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు గోపికలయొక్క సంతోషముకొఱకై స్తన్యపానముఁ జేయుటకుఁదగిన బాల్యావస్థను భజించెను. అప్పుఁడితనియందాగోపికలు ప్రీతికలవారై యుపలాలనముఁజేయఁగా దానికిఁబదులుత్తరముగా గొప్పహాస్యముచేసెను. ౨.

మూ॥ అబ్జమివాబ్జసమేతం సదాస్యగస్వచ్ఛవిప్రపదమ్ ।
కుర్వన్ తదఙ్గులిమధాత్సదాస్యగస్వచ్ఛవిప్రపదమ్॥ ౩॥

ప-వి॥ అబ్జమ్, ఇవ, అబ్జసమేతమ్, సదాస్యగస్వచ్ఛవి, ప్రపదమ్, కుర్వన్, తదఙ్గులిమ్, అధాత్, సః, దాస్యగస్వచ్ఛ విప్రపదమ్. ౩.

వ్యా॥ (అబ్జమితి) సశిశుః, ప్రపదమ్ - పాదాగ్రమ్, (సదాస్యగస్వచ్ఛవి కుర్వన్) సచ్ఛబ్దః పూజావాచీ. § పూజితే-ఆస్యే, గతా, స్వా-ఆత్మీయా, ఛవిః-దీప్తిః, యస్యతత్తథోక్తమ్. తత్రదృష్టాన్తః- † (అబ్జమివాఽబ్జసమేతమితి) ఏవంకుర్వన్, కరాభ్యాంగృహీత్వా తదఙ్గులిమ్-పాదాఙ్గులిమ్, అధాత్ - పీతవాన్. ప్రపదమేవవిశేష్యతే. (దాస్యగస్వచ్ఛవిప్రపదమ్)దాస్యగానామ్-దాస్యంప్రాప్తానామ్,స్వచ్ఛానాం విప్రాణాం ప్రాప్యభూతమ్. అధాదితి (౨) ధేట్ పానే" లఙ్. (౩) "విభాషాఘ్రాధేట్ శాచ్ఛాసః" ఇతి సిచోలుక్॥ ౩॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, హేయగుణరహితులైన భక్తాగ్రగణ్యులకుఁ బరమప్రాప్యమైన తన పదారవిందమును కరారవిందముచే నెత్తి తనసుందరముఖారవిందమునందుంచుకొని యంగుష్ఠమును బానముఁజేసెను. ౩.

---

(౧) పా-సూ-3-3-౬౨. § "సతి" ఇతి ప్రతీకోపాదానం క్వచిద్దృశ్యతే.
† అబ్జసమేతి ఏవంకుర్వన్-ఇతి క్వచిత్.
(౨) ధ్వా-ప-స-౫. (౩) పా-సూ-౨-౪-౭౮.

మూ॥ ఆసురయోనిర్యాత్ర ప్రజాతదన్తస్సదాశార్హః।
కాలేనకేనచిదభూత్ప్రజాతదన్తస్సదాశార్హః॥ ౪॥

ప-వి॥ ఆసురయోనిః, యా, అత్ర, ప్రజా, తదన్తః, సః, దాశార్హః, కాలేన, కేన, చిత్, అభూత్, ప్రజాతదన్తః, సదాశార్హః. ౪.

వ్యా॥ (ఆసురఇతి) అత్ర-లోకే, ఆసురయోనిర్యా ప్రజా-సన్మార్గవిరోధినీ, తదన్తః-తస్యాః అన్తభూతః, నాశయితా, సదాశార్హః, సతామ్-సన్మార్గవర్తినామ్, ఆశాయాః, ‡ అర్హః - ప్రాపణీయః, సఏవం భూతో దాశార్హః-హరిః, కేనచిత్కాలేన ప్రజాతదన్తోఽభూత్॥ ౪॥

తా॥ సత్పురుషుల కత్యాదరముచేఁ బొందఁదగినవాఁడై, అసురకులాన్తకుఁడైన యాశ్రీకృష్ణునికిఁ గొంతకాలమునకు దంతములుదయించెను. ౪.

మూ॥ తమసఃపరమేణత్వభిజాతమహోదన్తజాతేన।
పూర్వేషాంపూర్వేణచ జాతమహోదన్తజాతేన॥ ౫॥

ప-వి॥ తమసః, పరమేణ, తు, అభిజాతమహోదన్తజాతేన, పూర్వేషామ్, పూర్వేణ, చ, జాతమ్, అహో, దన్తజాతేన. ౫.

వ్యా॥ (తమసఇతి) తమసఃపరమేణ-ప్రకృత్యాత్మకతమోతీతేన, త్రిగుణాతీతేన, పరమేశ్వరేణేత్యర్థః. (అభిజాతమహోదన్తజాతేన) అభిజాతాని - ఉత్కృష్టతమాని, మహాన్తి, ఉదన్తజాతాని - వృత్తాన్తసమూహాః, జగత్సృష్ట్యాద్యాత్మకాః, యస్యసతథోక్తః. ఏవంభూతేన, పూర్వేషామపిబ్రహ్మాదీనాం పూర్వేణ, దన్తజాతేన - జాతదన్తేన, జాతమ్. సఞ్జాతదన్తోఽభూదిత్యర్థః. అహోఇత్యాశ్చర్యే. యఈదృశమహాపదానవిశిష్టః పురాణపురుషః, సకిలేదానీంజాతదన్త ఇతి కవేర్విస్మయేనోచ్యతే. దన్తజాతేనేతి ఆహితాగ్న్యాదిత్వాద్దన్తశబ్దస్య వైకల్పికః పూర్వనిపాతః॥ ౫॥

తా॥ ప్రకృతిసంబంధ శూన్యుఁడై పరాత్పరుఁడై, జగత్సృష్ట్యాద్యత్యాశ్చర్యకరంబులైన గొప్పదివ్యచేష్టితములు గలవాఁడై, పురాతనులైన బ్రహ్మాదులకున నాదియైన యాశ్రీకృష్ణుని కిప్పుడు దంతము లుదయించుట యత్యాశ్చర్యకరమై యున్నది. ౫.

---

‡ అహార్యః-ఏషణీయః-ఇతి క్వచిత్పాఠః.

మూ॥ ముఖముదితద్విజరాజద్విజరాజగతీహామానేన ।
వహతామోద న్త చిరాద్విజరాజగతీహామానేన॥ ౬॥

ప-వి॥ ముఖమ్, ఉదితద్విజరాజ ద్విజరాజగతి, ఇహ, మానేన, వహతా, అమోద న్త, చిరాత్, విజరాః, జగతి, ఈహామానేన. ౬.

వ్యా॥ (ముఖమితి)(ఉదితద్విజరాజద్విజరాజగతి)రాజన్-విరాజమానః, ద్విజరాజః-చన్ద్రః,రాజద్విజరాజః, తస్యగతిః-రీతిః, ఉదితద్విజతయా రాజతోద్విజరాజస్యేవగతిర్యస్యతత్ ఉదితద్విజరాజద్విజరాజగతి, మానేన-ఉపమానేన, చన్ద్రసదృశమిత్యర్థః. ఏవంరూపం ముఖం వహతా, ఇహ-జగతి, ఈహామానేన - బాలక్రీడాది భిశ్చేష్టమానేన, హరిణాహేతునా, విజరాః-నిర్జరాః, దేవాః, చిరాత్ - చిరకాలమ్, అమోద న్త॥ * ౬॥

తా॥ నక్షత్రములవంటి దంతపఙ్క్తులతో విలసిల్లుచున్న రాకాచంద్రసదృశమైన దివ్యముఖముగలవాఁడై, కమనీయమైన బాల్యలీల గలవాఁడైన శ్రీకృష్ణుని సేవించి దేవతలు మిక్కిలి యానందించిరి.. ౬.

మూ॥ జగతాంచయంక్షయేయోదధదాశామాయతాంసమాయాతః।
మాతుస్తన్యమిహైషోదధదాశామాయతాంసమాయాతః॥ ౭॥

ప-వి॥ జగతామ్, చయమ్, క్షయే, యః, దధత్, ఆశ, అమా, యతామ్,సః, మాయాతః,మాతుః, స్తన్యమ్, ఇహ, ఏషః,అదధత్, ఆశామ్, ఆయతామ్, సమాయాతః.

వ్యా॥ (జగతామితి) † యఃసభగవాన్, క్షయే - § బ్రహ్మప్రళయకాలే, అమా-సహ, యతామ్, ప్రాప్తానామ్, జగతామ్, చయమ్-సమూహమ్, ఆశ-అశితవాన్; తానిజగన్తి స్వోదరే నిహితవానిత్యర్థః. కిమర్థమ్-తత్రాఽఽహ. (మాయాతఇతి) అసంభావితాద్భుత విచిత్రకార్యకరీశక్తిః-మాయేత్యుచ్యతే. తాదృశ్యాశక్త్యా, శిశురూపస్యతస్యో

* ఉత్తరార్ధేచిరాత్ విజరా ఇత్యత్రయమకానుసారేణ జశ్త్వమ్ - అనచిచ, [పా-సూ-౮-౪-౪౭.]ఇతిద్విత్వమ్. † ‘‘యః సభగవాన్’’ ఇత్యత్ర ‘‘స’’ ఇతిపూర్వార్ధగతః ఉద్ధృతః-పునస్సచ‘‘స ఏషః’’ ఇతిఉత్తరార్ధవ్యాఖ్యానేచ-పరామర్శనీయమ్.
§ (పా) ప్రళయకాలే

దరేజగన్తి § ధారయితుమిత్యర్థః-(౧) "లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః" ఇతిశతృప్రత్యయః. ఆయతామ్-మహతీమ్, ఆశామ్-ఇచ్ఛామ్, సమాయాతః-సంప్రాప్తః-ఇహ-లోకే,మాతుః స్తన్యమ్, అదధత్-పీతవాన్. ధేట్ లుఙ్.(౨) "విభాషా ధేట్శ్వ్యోః" ఇతిచఙ్.ఆశేతి (౩) "అశభోజనే" లిట్. యతామితి (౪) ఇణ్ శతృప్రత్యయః - (౫) "ఇణోయణ్" ఇతి యణాదేశః, షష్ఠీ బహువచనమ్॥ ౭॥

తా॥ ప్రళయకాలమందు సకలజగత్తులను ఏకకాలమందే భక్షించి తనయుదర మందుంచి రక్షించినవాఁడెవఁడో, అశ్రీకృష్ణుఁడే యీలోకమందిప్పుడు యశోదయైన తనమాతయొక్క స్తన్యమునత్యాదరముతో నారగించెను. ౭.

మూ॥ స్తనధానేసమభృతకరమన్యస్తనతో నపాస్యమానతయా।
అనుకుర్వన్ గాస్సశిశుమ్మన్యస్తనతోనపాస్యమానతయా॥ ౮॥

ప-వి॥ స్తనధానే, సమభృత, కరమ్, అన్యస్తనతః, న, పాస్యమానతయా, అనుకుర్వన్, గాః, సః, శిశుమ్మన్యః, స్తనతః, అనపాస్యమానతయా. ౮.

వ్యా॥ (స్తనధానఇతి) స్తనధానే-పానకాలే, అన్యస్తనతః-పీయమానాత్ స్తనాదన్యస్మాత్ స్తనాత్, కరమ్-స్వహస్తమ్, నసమభృత-నసంభృతవాన్, స్తనాన్తరంకరేణగృహీత్వానముమోచేత్యర్థః.కిమర్థమ్ పాస్యమానతయా-తస్యేతరస్య స్తనస్యక్షణాన్తరే పాస్యమానత్వాత్, తదాదరాదిత్యర్థః. సఏవవిశేష్యతే, సశిశుమ్మన్యః - శిశుమాత్మానం మన్యమానః, స్తనపానకాలే, స్తనతః - శబ్దంకుర్వాణాన్, గాః-వృషభాన్, అనుకుర్వన్ - మధ్యేమధ్యే స్తన్యపానం విచ్ఛిద్యాఽపి నర్దతాం వృషభాణాంధ్వని మనుకుర్వన్నిత్యర్థః. అనపాస్యమానతయేతి - అపాస్యమానాదన్యః, అనపాస్యమానః-అత్యజన్, తస్యభావః అనపాస్యమా

§ ధారయితుం అశితవానిత్యర్థః-ఇతి క్వచిత్-అత్ర-గ్రన్థపాతః "దధత్" ఇతి మూలగతం పదం నోద్ధృతమ్ - నవ్యాఖ్యాతమ్ - "ధారయితుం" ఇతిస్థానే. "దధత్ ధారయన్ - ఇత్యర్థః" ఇతివాక్యంస్యాత్.

(౧) పా-సూ-౩-౨-౧౨౬.
(౨) పా-సూ-౩-౧-౪౯.
(౩) క్ర్యాది-౫౧-పర-స-సే.
(౪) అదా-౩౫-ప-స-అ.
(౫) పా-సూ-౬-౪-౮౧.

నతా, తయోపలక్షితః, స్తనమత్యాజన్నేవేత్యర్థః - అపపూర్వాదస్యతేః (౧) "ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వావచనమ్" ఇత్యాత్మనేపదమ్. పాస్యమానతయేతి (౨) "పాపానే" కర్మణిలుట్. శిశుమాత్మానంమన్యత ఇతి విగృహ్య(౩) "ఆత్మమానేఖశ్చ" ఇతిఖశ్. దివాదిత్వాచ్ఛ్యన్. (౪) "అరుర్ద్విషదజన్తస్యముమ్" ఇతిశిశుశబ్దస్యముమ్॥ ౮॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, ఒక స్తనమును బానముఁజేయునప్పుడు, ఇంకమీఁదపానముఁ జేయఁబొయ్యెడి మఱియొక స్తనమును దనహస్తముచేవదలకుండ పట్టుకొనెను, నడుమ నడుమ ఆవులఱుచుచుండ దానిని వినియామాదిరిగా నా శబ్దముల ననుకరించుచు స్తనపానముఁజేయుచుండెను. ౮.

మూ॥ సపిబన్ స్తనమపరం కిలసుకరేణ సదఙ్గులీయమానేన ।
ఆస్ఫాలయదమ్బుజసమసుకరేణ సదఙ్గులీయమానేన॥ ౯॥

ప-వి॥ సః, పిబన్, స్తనమ్, అపరమ్, కిల, సుకరేణ, సదఙ్గులీయమానేన, ఆస్ఫాలయత్, అమ్బుజసమసుకరేణ, సదఙ్గులీయమానేన. ౯.

వ్యా॥ (సపిబన్నితి) సః, స్తనంపిబన్, పీయమానాదపరం స్తనమ్ సుకరేణ - శోభనకరేణ, హస్తేన, (సదఙ్గులీయమానేన) సతీభిః - పూజితాభిః, అఙ్గులీభిః, ఈయమానేన-ప్రాప్యమాణేన, అమ్బుజసమసుకరేణ- పద్మసదృశశుభతేజసా, సదఙ్గులీయమానేన - విద్యమానాఙ్గులీయకమానేన, స్వసంబన్ధేనాఽఙ్గులీయకంపూజయతా, ఆస్ఫాలయత్ - ముహుర్ముహురాజఘానేత్యర్థః. ఆస్ఫాలయదితి (౫) "స్ఫలచలనే" లిఙ్. (౬) "స్ఫురతి స్ఫులత్యోర్ఘఞి" ఇతిఘఞన్తాత్ -(౭) "తత్కరోతి" ఇతిణిచ్ లఙ్.॥౯॥

తా॥ ఆశ్రీకృష్ణుఁడు స్తన్యపానముఁజేయునప్పుడు, కమలమువలెనతిసుందరమై, సుందరంబులైన వేళ్ళుగలదై, తనయందుంచఁబడినయుంగరములకు శోభనుగలుగఁజేయుచున్నదైన శ్రీహస్తముచే మఱియొక స్తనమును దట్టుచుండెను. ౯.

మూ॥ మాధ్వేనయయా ఘృష్ట్వా స్వజానునీత్యజ్యమానేన।
ప్రాపిసుఖేన యశోదాస్వజానునీత్యజ్యమానేన॥ ౧౦॥

---

(౧) పా-సూ-౧-౩-౨౯-వా.
(౨) భ్వా-పర-స-అ.
(౩) పా-సూ-౩-౨-౮౩.
(౪) పా-సూ-౬-౩-౬౭.
(౫) తుదా-౧౭౯-ప-అ-సే.
(౬) పా-సూ-౬-౧-౪౭.
(౭) పా-సూ-౩-౧-౨౫-వా.

ప-వి॥ మాగ్ధ్యేన, యయౌ, ఘృష్ట్వా, స్వజానునీ, త్యజ్యమానేన, ప్రాపి, సుఖేన, యశోదా, స్వజానునీత్యజ్యమానేన. ౧౦.

వ్యా॥ (మాగ్ధ్యేనేతి) క్రమాత్త్యజ్యమానేన మాగ్ధ్యేనవిశిష్టః, స్వజానునీ ఘృష్ట్వాయయౌ; ఈదృశీమవస్థాంప్రాప్త ఇత్యర్థః-యశోదాచ తదా సుఖేన ప్రాపి. కీదృశేన-(స్వజానునీత్యజ్యమానేన) స్వజస్య-పుత్రస్య, అనునీతిభిః-ప్రియవచనైః, తత్తచ్చేష్టాదర్శనసముత్థైః అజ్యమానేన-పూజ్యమానేన॥ ౧౦॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆయవస్థను మెల్లమెల్లఁగవదలి కొంతకాలమునకుఁ దనమోకాళ్ళనీడ్చుకొని వెళ్ళనారంభించెను. యశోదాదేవి తనసుతుని ముద్దుమాటలచేతను లీలలచేతను నత్యానందము నొందెను. ౧౦.

మూ॥ దధదనుపదమాఘ్రాతౌ సహానూపుర ఘోషవనితాభిః।
చిక్రీడచహంసీభి స్సహానూపుర ఘోషవనితాభిః॥ ౧౧॥

ప-వి॥ దధత్, అనుపదమ్, ఆఘ్రాతౌ, సః, హనూ, పురఘోషవనితాభిః, చిక్రీడ, చ, హంసీభిః, సహ, నూపురఘోషవనితాభిః. ౧౧.

వ్యా॥ (దధదితి) సః-శిశుః, పురఘోషవనితాభిః-పురస్త్రీభిః గోపస్త్రీభిశ్చ, ఆత్మానందోపలాలయిత్రీభిః, అనుపదమ్-పదేపదే, ఆఘ్రాతౌహనూదధత్, చలతఃస్వస్య నూపుర ఘోషవనితాభిః-నూపుర ఘోషేణ వనితాభిః-సంభక్తాభిః, (౧) "వనసంభక్తౌ" కర్మణిక్తః; అఙ్గీకృతాభిరిత్యర్థః; హంసీభిస్సహ చిక్రీడచ॥ ౧౧॥

తా॥ గోకులమందున్న గోపికలును, ఆనగరమందున్న తక్కిన స్త్రీలును శ్రీకృష్ణుని కపోలమందు ముద్దుపెట్టుకొనిరి. అశ్రీకృష్ణుఁడప్పుడు, తన శ్రీపాదమందున్న నూపురమువలె శబ్దించుచు నచ్చట సంచరించుచున్న హంసపక్షులతోఁగూడ నాడుకొనెను. ౧౧.

మూ॥ స్వగతిం స్మచ్ఛాయా తనుజానుకరోతీతరోధోయన్।
శిశురిత్యమన్యతార్పితజానుకరోతీత రోధోయన్॥ ౧౨॥

---

(౧)· కోశత్రయేప్యశుద్ధం వాక్యమిదమ్. నూపురస్యైవఘోషోయాసాంతాః అతఏవసంభక్తాః కృష్ణేన సమ్యక్సేవితాః - తాభిః - ఏవంచేదశుద్ధం నస్యాత్.

(౧) భ్వా-పర-సక-సేట్.

ప-వి॥ స్వగతిమ్, స్మ, ఛాయా, తనుజా, అనుకరోతి, ఇతరః, అధో, యన్, శిశుః, ఇతి, అమన్యత, అర్పితజానుకరః, అతీతరోధః, యన్. ౧౨.

వ్యా॥ (స్వగతిమితి) తస్యతనుజాఛాయా స్వగతిమనుకరోతి స్మ-తాంతథానుకుర్వాణాం ఛాయాంసకృష్ణః,ఇతరశ్శిశుః, అధో-అధస్తాత్, యన్-గచ్ఛన్,ఇత్యమన్యత.కస్మిన్కాలేఏవమమన్యత-అర్పితజానుకరః-భూమావసమర్పితజానుహస్తః,అతీతరోధః-క్రీడావశాదతిక్రాన్తరోధః, రోద్ధుమశక్యః,యన్-గచ్ఛన్,ఏవమమన్యత. యదాక్రీడార్థంజానుభ్యాం కరాభ్యాంచగచ్ఛతి,తదాస్వగతిమనుకుర్వాణాంఛాయామ్, అన్యశ్శిశుర ధోగచ్ఛన్నిత్య మన్య తేత్యర్థః॥ ౧౨॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, తనయొక్క రెండుమోకాళ్ళను రెండు శ్రీహస్తములను భూమిలోనుంచి విశృంఖలముగ విహరించుచున్నప్పుడు, తన ననుసరించియున్న తన నీడనుజూచి, దానిని, తనతో నాడుకొనుచున్న మఱియొకబాలునిగాఁ దలంచెను.

మూ॥ స్నేహాదజాతవిరహేచ్ఛాయామిత్రాయమాణతయా।
ఇతినుయతీప్రీతిమధాచ్ఛాయా మిత్రాయమాణతయా॥ ౧౩॥

ప-వి॥ స్నేహాత్, అజాతవిరహేచ్ఛా, యామి, త్రాయమాణతయా, ఇతి, ను, యతీ, ప్రీతిమ్, అధాత్, ఛాయా, మిత్రాయమాణతయా. ౧౩.

వ్యా॥ (స్నేహాదితి) స్నేహాత్ తదీయా ఛాయా, మిత్రాయమాణతయా-మిత్రవదాచరణాత్,తస్యప్రీతిమధాత్ - అకరోత్.కుతో మిత్రాయమాణతా- స్నేహాత్కారణాత్, అజాతవిరహేచ్ఛా-అసఞ్జాతవిరహవాఞ్ఛా,అహమ్,కృష్ణం త్రాయమాణతయా-తద్రక్షణకరత్వేన, యామి-గచ్ఛామి,ఇతిను-ఈదృశ్యాబుద్ధ్యేవ,యతీ-గచ్ఛన్తీత్యర్థః.గమనే గమనం నివృత్తౌ నివృత్తిం స్థితౌస్థితించ కుర్వాణతయా రక్షణార్థమివ గచ్ఛన్తీ మిత్రవదాచరతిస్మేత్యర్థః. నుశబ్దఇవార్థే॥ ౧౩॥

తా॥ తనస్నేహితుఁడు తనయందుఁ బ్రీతిచేఁ దననురక్షించుటకై యెల్లప్పుఁడు నెడబాయకుండునట్లున్న తననీడనుజూచి శ్రీకృష్ణుఁడానందభరితుఁడాయెను. ౧౩.

మూ॥ యాఛాయాకిలభద్రఙ్కరాస్యచేష్టాభిరామాహి।
సాత్వభిభాషణపూర్వఙ్కరాస్యచేష్టాభిరామాహి॥ ౧౪॥

ప-వి॥ యా, ఛాయా, కిల, భద్రఙ్కరా, అస్య, చేష్టా, అభిరామా, హి, సా, తు, అభిభాషణపూర్వమ్, కరాస్యచేష్టాభిః, ఆమాహి. ౧౪.

వ్యా॥ (యేతి) యా ఛాయాకిల, అస్య-కృష్ణస్య, ఇష్టా, తద్వదభిరామా, భద్రఙ్కరా-ప్రీతికరీచ ; సా, తేనకృష్ణేన ఇతరవయస్యశిశువ దభిభాషణపూర్వమ్, కరాస్యచేష్టాభిః- హస్తచేష్టాభి ర్ముఖచేష్టాభిశ్చ, ఆమాహి - పూజితా;సఖిసన్దర్శనేన యాచేష్టా స్తాభిశ్ఛాయాం సంభావితవానిత్యర్థః. భద్రఙ్కరేతి (౧)"క్షేమ ప్రియమద్రేణ్ చ" ఇతిఖచ్. (౨) "అరుర్ద్విషదజన్తస్య ముమ్" ఇతిపూర్వపదస్య ముమాగమః. ఆమాహీతి (౩) "మహపూజాయామ్" ఆఙ్పూర్వః కర్మణిలుఙ్॥ ౧౪॥

తా॥ తనకత్యన్తాహ్లాదజనకమై, తనవలె నతిసుందరమై విలసిల్లుచున్న తననీడ నుజూచి శ్రీకృష్ణుఁడు, తనస్నేహితుఁడైన బాలునివలె నానీడను, కౌఁగిలించుకొనుట, స్పృశించుట, ముద్దు పెట్టుకొనుట మాటలాడుట మొదలగు వ్యాపారములచేతఁ గొనియాడెను. ౧౪.

మూ॥ భయమకృతాస్యరవివశా దధికామానేనసాచ్ఛాయా।
ధీర్యేనాధాయిచఘృతదధికామానేనసాచ్ఛాయా॥ ౧౫॥

ప-వి॥ భయమ్, అకృత, అస్య, రవివశాత్, అధికా, మానేన, సా, ఛాయా, ధీః, యేన, అధాయి, చ, ఘృతదధికామా, అనేనసా, అచ్ఛా, యా. ౧౫.

వ్యా॥ (భయమితి) సా ఛాయా కదాచిద్రవివశాత్, మానేన-ప్రమాణేన, అధికాసతీ తస్య తాదృశంభయ మకృత. యేన-భయేన, అనేనసా-నిరవద్యేన, తస్యధీః, ఘృతదధికామాఽభూత్. ఘృతనవనీతదధి ప్రదానేనవినా నశాన్తాఽభూదిత్యర్థః. తద్ధేతుత్వాదేవ భయస్య

(౧) పా-సూ-3-౨-౪౪. (౨) పా-సూ-౬-3-౬౭.
(3) ధా - ప - స - సే.

నిరవద్యత్వమ్. సైవవిశేష్యతే. † అచ్ఛా-నిర్మలా, నవనీతాదిలోభేన § వ్యక్తవ్యసనా యా, ఘృతదధిశాలామేతి (౧) "శీలితామిభియోఁచరిభ్యోణః" ఇతిణప్రత్యయః॥ ౧౪॥

తా॥ ఒకదినము సూర్యోదయకాలమందుఁ దననీడను బోడుగుగఁ బెరిగియుండఁ జూచి శ్రీకృష్ణుఁడు భయపడెను. అప్పుఁడు యశోదాదులువచ్చి, పాలు పెరుగు నవనీతము మొదలైన వానినిచ్చి యాభయమును మఱపించిరి. ౧౫.

మూ॥ ఛాయాసుహృదా సజలం కరకమలఙ్కుర్వతా శుశుభే।
సస్పృష్టుమైహికరకే కరకమలఙ్కుర్వతాఽశుశుభే॥ ౧౬॥

ప-వి॥ ఛాయాసుహృదా, సజలమ్, కరకమ్, అలఙ్కుర్వతా, శుశుభే, సంస్పృష్టుమ్, ఐహి, కరకే, కరకమలమ్, కుర్వతా, ఆశు, శుభే. ౧౬.

వ్యా॥ (ఛాయేతి) అత్రఛాయాశబ్దః ప్రతిబిమ్బవిషయః. కరకాదికముదధానం కదాచి దవనతేన ముఖేన ప్రేక్షమాణే కృష్ణే తదన్తరుపలబ్ధేన, సజలంతత్కరకాదిక మలఙ్కుర్వతా, ఛాయాసుహృదా-ప్రతిబిమ్బాఖ్యేన సుహృదా, శుశుభే- శోభితమ్. తతశ్చ తేన కృష్ణేన తస్మింశ్చతచ్ఛాయాసంబన్ధాత్ శుభే కరకే-కరకాదికే,స్వం కరకమలమ్-హస్తామ్బుజమ్, కుర్వతా-తత్ర ప్రవేశయతా, సః-ఛాయాసుహృత్, ఆశుసంస్పృష్టుమ్, ఐహి - ఈహితః॥ ౧౬॥

తా॥ మఱియొకప్పుఁడు శ్రీకృష్ణుఁ డాడుకొనుచుండఁగా నొకజలపాత్రమును వంగిచూచి యచ్చట విలసిల్లుచున్న తన ప్రతిబింబమును దనస్నేహితునిగాఁదలంచి దానిని స్పృశించుటకై నాజలపాత్రమందుఁదన శ్రీహస్తమునుంచెను. ౧౬.

మూ॥ తేనైషికిలోత్థానే కరశాఖాలమ్బితావ్యవధికేన।
యేనార్థ్యాశ్రుతిరతిశుభకరశాఖాలమ్బతావ్యవధికేన॥ ౧౭॥

ప-వి॥ . తేన, ఏషి, కిల, ఉత్థానే, కరశాఖాలమ్బితా, వ్యవధికేన, యేన, అర్థ్యా, శ్రుతిః, అతిశుభకర శాఖా, అలమ్. బత, అవ్యవధికేన. ౧౭.

† అత్ర "ధీరేవవిశేష్యతే" ఇతిక్వచిత్పాఠః. § "త్యక్తవ్యసనా" ఇతిక్వచిత్
(౧)పా-సూ-౩.౨-౧-వా_ర్తి.

వ్యా॥ (తేనేతి)వ్యవధికేన-నిస్సీమమహిమ్నా, ఉత్థానే నిమిత్తీభూతే, కరశాఖాలమ్బితా-అఙ్గుల్యవష్టమ్భసాపేక్షత్వమ్, ఐషికిల;అన్యథా ఉత్థాతుమశక్నువన్ యశోదాదీనా మఙ్గులిం గృహీత్వా తదవష్టమ్భేనోత్థాతుమిచ్ఛామకరోదిత్యర్థః. సఏవవిశేష్యతే. అతిశుభకరశాఖా-అతిమాత్రంశుభానామ్-శ్రేయసామ్, హేతుభూతాభి శ్శాఖాభి ర్యుక్తా శ్రుతిః, యేన-భగవతా, అవ్యవధికేన-వ్యవధానరహితేన, సాక్షాత్ప్రతిపాద్యేన, అలమ్, అర్థ్యా-అర్థవతీ భవతి. సాక్షాన్నారాయణ వాసుదేవ కృష్ణదేవకీపుత్త్రాదిశబ్దైరేవ యం ప్రతిపాదయన్తీత్యర్థః - బతశబ్దః-కవేః పరితోషం ద్యోతయతి॥ ౧౭॥

తా॥ సాక్షాత్సకలవేద ప్రతిపాద్యుండై యమితమహిమగల యాశ్రీకృష్ణుండు స్వయముగలేచి నిలుచుటకసమర్థుండై యశోదాదుల చేతుల వేళ్ళనుబట్టుకొని లేచెను.

మూ॥ దధిముషఐక్షన్తపదే క్రమేణాయస్తేనరోదస్యోః।
బలిసవిధగేనమాతా క్రమేణాయస్తేనరోదస్యోః॥ ౧౮॥

ప-వి॥ దధిముషః, ఐక్షన్త, పదే, క్రమేణ, యస్తే, నరః, దస్యోః, బలిసవిధగేన, మాతా, క్రమేణ, యః, తేన, రోదస్యోః. ౧౮.

వ్యా॥ (దధిముషఇతి) తస్య దధిముషః-దధిమోషంకుర్వతః, దస్యోః, పదే, క్రమేణ-పర్యాయేణ యస్తే- గమనశిక్షణేన యత్నవతీ, నరః-పురుషాః, ఐక్షన్త. కృష్ణఏవవిశేష్యతే. యఃఖలు, తేనైవస్వేనక్రమేణ-పాదవిక్షేపేణ, బలిసవిధగేన-మహాబలేస్సమీపంగతేన, రోదస్యోర్మాతా-ద్యావాపృథివ్యోఃపరిచ్ఛేదకోఽభవత్. క్రమశబ్దః-పూర్వత్ర పర్యాయవాచీ; పరత్ర-పదవిక్షేపవాచీ. క్రమేరుదాత్తోపదేశత్వాత్ (౧) "నోదాత్తోపదేశస్య" ఇత్యాది నావృద్ధిప్రతిషేధః. యస్తేఇతి - (౨) "యసుప్రయత్నే" నిష్ఠాన్తః. (౩) "యస్యవిభాషా" ఇతి ఇట్ప్రతిషేధః. నరఇతి -నృశబ్దాద్బహువచనమ్. మాతేతి తృజన్తః॥ ౧౮॥

(౧) పా-సూ-౭-౩-౩౪. (౨) ధా-౧౦౪-ప-అ-సే.
(౩) పా-సూ-౭-౨-౧౫.

తా॥ పూర్వము బలిచక్రవర్తి యాక్రమించిన భూమ్యంతరిక్షముల నే శ్రీపాదములు కొలిచెనో, శ్రీకృష్ణుఁ డిప్పుఁడా శ్రీపాదములచేత పెరుగు మొదలైనవానిని దొంగిలించి యారగించుటకై మెల్లమెల్లఁగఁ బోవుచుండ నచ్చటనున్న వారాశోభ ననుభవించిరి. ౧౮.

మూ॥ చేష్టాభిరభాత్సహి నౄననుకుర్వన్ హస్త్యముఖ్యాభిః।
భాత్యసదపి లీలాభిర్ననుకుర్వన్ హస్త్యముఖ్యాభిః॥ ౧౯॥

ప-వి॥ చేష్టాభిః, అభాత్, సః, హి, నౄన్, అనుకుర్వన్, హస్త్యముఖ్యాభిః, భాతి, అసత్, అపి, లీలాభిః, నను, కుర్వన్, హస్తీ, అముఖ్యాభిః. ౧౯.

వ్యా॥ (చేష్టాభిరితి) చేష్టాభిః, హస్త్యముఖ్యాభిః- హస్తభవాభిః ముఖభవాభిః, సః - కృష్ణః, శిశుత్వాత్ నౄననుకుర్వన్, అభాత్. మనుష్యాణామనుకరణ మసత్కర్మ కుర్వాణః కథమశోభతేతి చేత్ -తత్రోచ్యతే ; అముఖ్యాభిః - అప్రశస్తాభిః, లీలాభిః-చేష్టాభిః, అసదపి-కుత్సితమపి, ద్రుమభఙ్గాదికం కుర్వన్ హస్తీ భాతినను-భాత్యేవ. అసదర్థమప్యనుతిష్ఠతామీదృశానాం శోభమానతా దృష్టా ; అతస్తస్య శిశోరనుకరణం కుత్సితమపి శోభాహేతురిత్యర్థః. హస్త్యముఖ్యాభిరితి - హస్తముఖశబ్దయోర్భవార్థే (౧) “శరీరావయవాద్యత్” ఇతియత్ప్రత్యయః॥ ౧౯॥

తా॥ మనుష్యులేదైననొక పనిచేయునప్పుఁడు వారిహస్తాదులలో నేవిధమైన చేష్టలుకలుగునో, వారుమాటలాడునప్పుఁడును నొకరినిచూచినప్పుఁడును భోజనాది వ్యాపారములందును వారి ముఖమందే విధమైన చేష్టలుకలుగునో, శ్రీకృష్ణుఁడా చేష్టలనావిధముగ నే యనుకరించుచుండెను. గొప్పవారికి క్షుద్రమైన యీయనుకరణము తగునాయని శకింపరాదు, గొప్పయేనుఁగుగూడ చెట్లను బీకుట మొదలగు క్షుద్రవ్యాపారములను జేసినప్పటికిని, గొప్పమృగమనియే ప్రసిద్ధిఁ బొంది విలసిల్లుచున్నది. ౧౯.

మూ॥ అలభత స పురోవర్తిని కాకే తీవాక్షరసదే శమ్।
తస్యతు రవమనుకుర్వన్ కాకేతీవాక్షరసదేశమ్॥ ౨౦॥

ప-వి. అలభత, సః, పురోవర్తిని, కాకే, అతీవ, అక్షరసదే, శమ్, తస్య, తు, రవమ్, అనుకుర్వన్, కాకా, ఇతి, ఇవ, అక్షరసదేశమ్. ౨౦.

(౧) పా-సూ-౫-౨-౬.

వ్యా॥ (అలభతేతి)సః-శిశుః, పురోవర్తినికాకే, అతీవ-భృశమ్, అక్షరసదే-ఇన్ద్రియరసప్రదే, శైశవాత్ చక్షుషోః ప్రీతికరే,శమ్-మనస్సుఖమ్, అలభత, సఏవవిశేష్యతే. తస్యకాకస్య రవమ్-శబ్దమ్, స్వవాచాఅనుకుర్వన్. కీదృశం రవమ్ - (కాకేతీవాక్షరసదేశమ్) కాకా ఇతీదృశస్య అక్షరస్య సదేశమివ ; సదృశమిత్యర్థః॥ ౨౦॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు తనముందఱనున్న కాకమునుజూచిదానిశబ్దమునువినియాకాకముఅఱచినట్లు “కా, కా” అనిదానిశబ్దముననుకరించుచు బాల్యముగనుకసంతసించెను.

మూ॥ యశ్శిశురిహక్రమిత్వా ప్రాగాదిత బలిభుజేసితాంపృథ్వీమ్।
భిస్సాంసదాతుమగ్రేప్రాగాదితబలిభుజేసితాంపృథ్వీమ్॥ ౨౧॥

ప-వి. యః, శిశుః, ఇహ, క్రమిత్వా, ప్రాక్, ఆదిత, బలిభుజే, సితామ్, పృథ్వీమ్, భిస్సామ్, సః, దాతుమ్, అగ్రే, ప్రాగాత్, ఇత బలిభుజే, సితామ్, పృథ్వీమ్,

వ్యా॥ (యఇతి) యశ్శిశుః, ఇహ - లోకే, బలిభుజే - మహాబలేర్భుజే, సితామ్ - బద్ధామ్, తద్భుజ బలవశీకృతామ్, పృథ్వీమ్-భూమిమ్, ప్రాక్ - పూర్వస్మిన్ కాలే, క్రమిత్వా, ఆదిత-ఆత్తవాన్. సోఽయమ్, అగ్రే - పురోదేశే, ఇతబలిభుజే - ప్రాప్తాయ కాకాయ, పృథ్వీమ్ - మహతీమ్, సితామ్ - విశదామ్, భిస్సామ్ - ఓదనమ్, దాతుమ్, ప్రాగాత్ - ప్రయయౌ. కాకస్య ససంభ్రమాదన భక్షణదర్శన కుతూహలీ బహుమోదన మదాదిత్యర్థః. శైశవమాస్థితోఽపి కదాచి దతి మానుషచేష్టో భవతి, కదాచి దతిముగ్ధచేష్టో భవతి, లీలావైచిత్ర్యాదిత్యుక్తం భవతి. క్రమిత్వేతి. (౧) “ఉదితోవా” ఇతి ఇట్. ఆదితేతిలుఙ్. (౨) “దాఙ్ దానే” (౩) “ఆఙోదోనాస్యవిహరణే” ఇత్యాత్మనేపదమ్ (౪) “స్థాఘ్వోరిచ్చ” ఇతీత్వమ్. సిచఃకిత్వఞ్చ. సితామితి. (౫) “షిఞ్ బన్ధనే” నిష్ఠా పూర్వత్ర ; ఉత్తరత్ర వర్ణవాచీ. ప్రాగాదితి (౬) “ఇణోగాలుఙి” ఇతిగాదేశః॥ ౨౧॥

(౧) పా-సూ-౭-౨-౫౬. (౨) జుహో-౬-ఉ-అ.
(౩) పా-సూ-౧-౩-౨౦ (౪) పా-సూ-౧-౨-౧౭.
(౫) స్వా-౨-ఉ-స-అని. (౬) పా-సూ-౨-౪-౪౫.

తా॥ బలిచక్రవర్తి వశీకరించికొనిన భూమండలమును మున్దాక్రమించిన త్రివిక్రముండే యిప్పుడు శ్రీకృష్ణుండై యవతరించి, కాకముభక్షింప వేడుకచూడవలయునని యొకగొప్ప ముద్ద సాదమెత్తికొని కాకమునకు వేయుటకై వెళ్ళెను. ౨౧.

మూ॥ లౌల్యాద్దీపంస్పృష్టుం పరమాదుద్రావ మేఘానామ్।
ప్రతిగర్జన్యోహన్తా పరమాదుద్రావ మేఘానామ్॥ ౨౨॥

ప-వి॥ లౌల్యాత్, దీపమ్, స్పృష్టుమ్, పరమ్. ఆదుద్రావ, మే, అఘానామ్, ప్రతిగర్జన్, యః, హన్తా, ఆ-ఉపరమాత్, ఉద్రావ మేఘానామ్. ౨౨.

వ్యా॥ (లౌల్యాదితి) పరమ్ - కేవలమ్, లౌల్యాత్ - బాల్యప్రయుక్తయా లోలతయా, దీపం స్పృష్టుమ్, సశిశుః, ఆదుద్రావ - అభిముఖ్యేనగతవాన్. సఏవవిశేష్యతే. (మేఅఘానాం హన్తా)మే ఇతి కవిరాత్మానమ్ నిర్దిశ్యాఽఽహ. మే - మమసంబన్ధినామ్, అఘానామ్-పాపానామ్, హన్తేత్యర్థః. సఏవ విశేష్యతే. యదామేఘాగర్జన్తి, తదా, ఉద్రావమేఘానామ్ - ఉత్కృష్టరవాణాం మేఘానామ్,ఆఉపరమాత్ - యావదుపరమోభవేత్, తావద్బాల్యాత్ప్రతిగర్జన్యః ; సఏవమకరోదిత్యర్థః॥ ౨౨॥

తా॥ నాయొక్క సకలపాపములనుహరించువాండైన శ్రీకృష్ణుండు బాల్యచాపల్యముచేత దీపమును జేతులతోం బట్టుకొనుటకై పఱుగెత్తెను. మేఘము గొప్పగర్జనముచేయునప్పుడుఅది ముగియువఱకుం దాను నామాదిరిగనే గర్జించుచుండెను. ౨౨

మూ॥ నభయంకిలయంమోక్షాధ్వాన్తం యన్నామతోనశ్యేత్ ।
సోయమక్షైషీద్ధ్వాన్తాద్ధ్వాన్తం యన్నామతోనశ్యేత్ ॥ ౨౩॥

ప-వి॥ న, భయమ్, కిల, యమ్, మోక్షాధ్వాన్తమ్, యన్, నా, మతః, న, శ్యేత్, సః, అయమ్, అక్షైషీత్, ధ్వాన్తాత్, ధ్వాన్తమ్, యన్నామతః, నశ్యేత్. ౨౩.

వ్యా॥ (నభయమితి) మోక్షాధ్వాన్తమ్-మోక్షమార్గస్యాఽన్తభూతమ్, ప్రాప్యభూమిభూతమ్, యం యన్-ప్రాప్నువన్, అవగచ్ఛన్వా, నా-పురుషః, మతః - సంభావితోభూత్వా-భయమ్, సాంసారికమ్, ననశ్యేత్ - శ్యేదేవ, భిద్యాదేవేత్యర్థః. (౧) "ఓతనూకరణే" (౨) "దివాదిభ్యః" ఇతిశ్యన్. (౩) "ఓతశ్శ్యని" ఇత్యోకారలోపః.

---

(౧) దివా - పర - స - అ. (౨) పా-సూ-౩-౧-౬౯.

(౩) పా-సూ-౭-౩-౭౧.

సోఽయంకృష్ణః బాల్యమాస్థితః, ధ్వాన్తాత్ -తిమిరాత్, అభైషీత్. సఏవ విశేష్యతే, యన్నామతః-యన్నామసఙ్కీర్తనమాత్రేణ, ధ్వాన్తమ్-పాపాఖ్యంతమః, నశ్యేత్ -వినాశంగచ్ఛేత్ ॥ ౨౩॥

తా॥ అర్చిరాది మార్గముచేఁ బొందఁదగినదయే శ్రీకృష్ణుని బొంది నరుఁడు సంసారభయమునువదలి మహనీయుఁడగునో, ఎవనియొక్క నామము సఙ్కీర్తనమాత్రముచే సకలపాపములను నశింపఁజేయుచున్నదో, అట్టి శ్రీకృష్ణుఁడు చీఁకటినిజూచి భయపడెను. ౨౩.

మూ॥ సేన్దౌకుర్వన్ సతుధృత ముద్దిశ్యక్షిప్రదేశిన్యా।
ఐహాతవిధుమాగమయితు ముద్దిశ్యక్షిప్రదేశిన్యా॥ ౨౪॥

ప-వి॥ సేన్దౌ, కుర్వన్, సః, తు, ధృతముత్. దిశి, అక్షి, ప్రదేశిన్యా, ఐహాత, విధుమ్, ఆగమయితుమ్, ఉద్దిశ్య, క్షిప్రదేశిన్యా. ౨౪.

వ్యా॥ (సేన్దావితి)ధృతముత్ -ధృతప్రీతిః, సేన్దౌ-చన్ద్రవత్యామ్, దిశి, అక్షి-చక్షుః, కుర్వన్- ప్రహిణ్వన్, ప్రదేశిన్యా-అఙ్గుల్యా, క్షిప్రదేశిన్యా-శీఘ్రమాదిశన్త్యా,విధుమ్- చన్ద్రమ్,ఉద్దిశ్యమాధ్యాత్త మాగమయితు మైహత॥ ౨౪॥

తా॥ ఆశ్రీకృష్ణుఁడు, చంద్రుఁడుదయించిన దిక్కునుజూచి గొప్పసంతోషముగలవాఁడై, తనచూపుడువ్రేలితోఁ జంద్రునిజూపి, ఈబింబమును దీసికొని రమ్మని యాచించి చెప్పెను. ౨౪.

మూ॥ స్మాసురఇహాకంసాదౌ నక్షత్రేశస్య తేజోయః।
సోరమతసఖిపరివృతో నక్షత్రేశస్య తేజోయః॥ ౨౫॥

ప-వి॥ స్మ, ఆసురే, ఇహ, కంసాదౌ, నః క్షత్రే, శస్యతే, అజః, యః, సః, అరమత, సఖిపరివృతః, నక్షత్రేశస్య, తేజోయః. ౨౫.

వ్యా॥ (స్మేతి) కంసాదా వాసురే క్షత్రే-క్షత్రియజాతౌ, యః, అజః, నశస్యతేస్మ - నప్రశస్యతే, నస్తూయతే, సః సఖిపరివృతః నక్షత్రేశస్య-చన్ద్రస్య, తేజోయః - తేజః ప్రాప్తః, అరమత - క్రీడితవాన్. తేజోయ ఇతి యాతేః. (౧) "ఆతోనుపసర్గేకః" ఇతికః॥ ౨౫॥

---

(౧) పా-సూ-3-౨-3.

తా॥ చన్ద్రునివంటి కాంతిగల శ్రీకృష్ణుఁడు తన స్నేహితులతోఁగూడ నాడుకొనుచుండెను. కంసాద్యాసుర ప్రకృతులు, శ్రీకృష్ణుని దివ్యచేష్టితముల నావేదింపరైరి. ౨౫.

మూ॥ అగ్నిస్పర్శే తాఽఽయత గుఞ్జాపుఞ్జానుదీక్షమాణేన।
త్రేసే చ గోపనిచితాన్ గుఞ్జాపుఞ్జానుదీక్షమాణేన॥ ౨౬॥

ప-వి॥ అగ్నిస్పర్శే, అతాఽఽయత, గుఞ్జా, పుఞ్జా, అనుదీక్షమాణేన, త్రేసే, చ, గోపనిచితాన్, గుఞ్జాపుఞ్జాన్, ఉదీక్షమాణేన. ౨౬.

వ్యా॥ (అగ్నిస్పర్శ-ఇతి) మౌగ్ధ్యాదగ్నిస్పర్శే అనుదీక్షమాణేన-సఙ్కల్పమానేన, ఉద్యోగంకుర్వతా తేన, పుఞ్జా-పురుషేషు గోపేషు జాతా, గుఞ్జా-శబ్దః § (అవ్యక్తవాచీ). అతాఽఽయత - విస్తృతాఽభూత్. తస్యాఽగ్ని స్పర్శోద్యోగం దృష్ట్వా సర్వే కోలాహలం కృతవన్త ఇత్యర్థః. కించ-గోపనిచితాన్ - గోపైః క్రీడార్థం సమూహీకృతాన్, గుఞ్జాపుఞ్జాన్-ఫలసమూహాన్, ఉదీక్షమాణేన-పశ్యతా, అనేన-త్రేసే-త్రాసః కృతః. మౌగ్ధ్యాత్ ప్రథమమగ్ని స్పర్శోద్యోగకాలే భయం నజాతమ్; తత్రోష్ణోపలమ్భాత్. తతః పశ్చాద్గుఞ్జాపుఞ్జేషు రూపసామ్యాదగ్నిరితి భ్రాన్త్యా ఉష్ణోపలమ్భశఙ్కయా భీతిర్జాతేత్యర్థః. అతాయతేతి. (౧) "తనువిస్తారే" లఙిభావేయక్. (౨) "తనోతేర్యకి" ఇత్యాత్వమ్. గుఞ్జేతి. (౩) "గుఞ్జ అవ్యక్తేశబ్దే" (౪) "గురోశ్చహలః" ఇత్యకారప్రత్యయః- త్రేస ఇతి త్రసేర్భావే లిట్. (౫) "వాజౄభ్రముత్రసామ్" ఇత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ॥ ౨౬॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు బాల్యముచేత నగ్నిని ముట్టుకొనఁబోయెను. దానిని జూచినవారు హాహాకారముచేసిరి. వెనుక నొకదినము గోపులుచేనాటకై గుంపుగఁ జేర్పఁబడి

---

§ కుణ్డలితగ్రన్థః-క్వాచిత్కః.
(౧) తనా-ఉ-స-సే. (౨) పా-సూ-౬-౪-౪౪.
(౩) భ్వా-అ-అ-అ. (౪) పా-సూ-౩-౩-౧౦౩.
(౫) పా-సూ-౬-౪-౧౨౪.

నపై అగ్నివలెనెఱ్ఱనినై యున్న గురిగింజలనుజూచివీనిదగ్గఱఁబోయినయెడలఁ గాల్చునని భయపడెను. ౨౮.

మూ॥ పశ్యన్మునీన్సజటిలాన్ దణ్డభృతోదరమహోదన్తాన్।
అబిభేదుక్తస్వవిలసదణ్డ భృతోదరమహోదన్తాన్॥ ౨౭॥

ప-వి॥ పశ్యన్, మునీన్, సః, జటిలాన్, దణ్డభృతః, దరమహోదన్తాన్, అబిభేత్, ఉక్తస్వవిలస దణ్డభృతోదర మహోదన్తాన్. ౨౭.

వ్యా॥ (పశ్యన్నితి) సః-కృష్ణః, జటిలాన్-జటాధరాన్, దణ్డభృతః-దణ్డమ్-యష్టిమ్, బిభ్రాణాన్, దరమహోదన్తాన్ - శఙ్ఖసదృశతేజస్కదన్తాన్, స్వదర్శనార్థ మాగతాన్ మునీన్ పశ్యన్, అబిభేత్. పునస్త ఏవ విశేష్యన్తే. (ఉక్తస్వవిలసదణ్డభృతోదరమహోదన్తాన్.) § (అణ్డైః జగదణ్డైః, భృతః-పూరితః, ఉదరః, విలసన్ అణ్డభృతోదరో విలసదణ్డభృతోదర ఇతివిశేషణసమాసః. తస్యైవపునః స్వశబ్దేన విశేషణ సమాసః. మహానుదన్తో మహోదన్తః, తస్యపూర్వపదేనషష్ఠీ సమాసః. తతఉక్తశబ్దేన బహువ్రీహిః.) స్వస్యవిలసతః-భాసమానస్య, అణ్డైః భృతస్య-పూరితస్య, ఉదరస్య మహానుదన్తః, ఉక్తః - కీర్తితః-యైః తేతథోక్తాః॥ ౨౭॥

తా॥ ఈ శ్రీకృష్ణుఁడు తనయుదరమందనేక బ్రహ్మాణ్డములను భరించి విలసిల్లుచున్నాఁడని యితని మాహాత్మ్యమును స్తుతించుచు నితని సేవింప వచ్చుచున్న మహర్షుల జటామండలదండములనుజూచి శ్రీకృష్ణుఁడు భయపడెను. ౨౭.

మూ॥ తంభూషణమబుభూషత్స వయోజాతీయ మురురయతః।
వత్సకులమన్వధావత్సవ యోజాతీయ మురురయతః॥ ౨౮।

ప-వి॥ తమ్, భూషణమ్, అబుభూషత్, సః, వయోజాతీ, యమ్, ఉరురయతః, వత్సకులమ్, అన్వధావత్, సవయోజాతీయమ్, ఉరురయతః.

---

§ కుణ్డలితగ్రన్థః ప్రక్షిప్తః.

వ్యా॥ (తమితి) సః-కృష్ణః, తంభూషణమ్, అబుభూషత్-భూషి తవాన్. నభూషణాఘుత్వాऽస్య శోభా, ప్రత్యుత తదాయత్తా భూషణ శోభేత్యర్థః. కంభూషణమ్ - వయోజాతీ - బాల్యవయశ్చ వల్లవజాతిశ్చ, యంభూషణమ్, ఉరురయతః-అఙ్గీకురుతః; వయసోజాతేశ్చాऽనుగుణేన భూషణేన భూషితఇత్యర్థః. ఏవం భూషితస్య, సవయోజాతీయమ్-ఈష న్మాన్యేన మిత్రసదృశమ్, వత్సకులమ్, ఉరురయతః-మహతా వేగేన, అన్వధావత్. అబుభూషదితి. (౧) "భూషఅలఙ్కారేవా" చురాదిః ణిచ్. లుఙిఅగ్లోపిత్వాదుపధాహ్రస్వత్వాభావః. ఉరురయత ఇతి ఉరురీ శబ్దాత్స్వీకారవాచినః. (౨)"తత్కరోతి" ఇతిణిచ్. లట్ ద్వివచనమ్॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు తనగోపకులమునకును బాల్యావస్థకునుఁ దగిన యేయేయాభర ణములను ధరించెనో నాయాయాభరణములతని విగ్రహసంబన్ధముచే శోభాయమానము లాయెను. ఆయాభరణములను ధరించుకొని, తనస్నేహితులవలె తనకత్యన్తప్రియము లైన దూడల వెంబడిపఱుగిడెను. ౨౭.

మూ॥ తేనకృతమ్ వత్సేష్వితరహాఃకథ శ్చిత్తమాశయేతేన।

నస్మపితరౌరతం బహిరహ్నఃకథ శ్చిత్తమాశయేతేన॥ ౨౮॥

ప-వి॥ తేన, కృతమ్, వత్సేషు, ఇతరహాఃకథమ్, చిత్తమ్, ఆశయా, ఇతేన, న, స్మ, పితరౌ, రతమ్, బహిః, అహ్నః, కథమ్, చిత్, తమ్, ఆశయేతే, న. ౨౮.

వ్యా॥ (తేనేతి) తేన, ఆశయా- వత్సోపలాలన విషయయా, ఇతేన-ప్రాప్తేన, వత్సేషు ప్రియభూతేషు, ఇతరహాఃకథమ్- ప్రాప్తపరహ స్యవార్తాకథమ్, చిత్తంకృతమ్. అజానతోऽపివత్సాన్ జానతఇవ విష యీకృత్యతేషాం కర్ణేషురహస్య కథాఖ్యానకరీం ధియం మాధ్యాచ్చ కారేత్యర్థః. కిఞ్చ-తైర్వత్సైస్సర్వయస్యైశ్చసహగృహాద్బహిః, అహ్నః- దివసంసర్వమ్, సర్వస్మిన్దివసే, రతమ్- క్రీడన్తమ్, తమ్, పితరౌ కథ ఞ్చిన్నఆశయేతేస్మ. భోజనపరాఙ్ముఖతయా సదాక్రీడన్తం యథా

(౧) చురా-ఉభ-స-సే. (౨) పా-సూ-౩-౧-౨౬-వా.

కథ ఞ్చిదాశయితుమ్ శక్తావిత్యర్థః. అహారితి. (౧) "కాలాధ్వనో రత్యన్తసంయోగే" ఇతి ద్వితీయా. ఆశయేతే ఇతి (౨) "అశభోజనే" ణ్యన్తః॥ ౨౯॥

తా॥ దూడల యుపలాలనమందాసక్తుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు జ్ఞానహీనములైన యాదూడల చెవులలో నేకాంతముగ మాటలను జెప్పఁబోయెను. దినమంతయు వీధులలో బాలులతో నాడుకొనియున్న యాకృష్ణుని దల్లిదండ్రులు కష్టపడి పిలిచుకొని వచ్చి భోజనముచేయించిరి. ౨౯.

మూ॥ స్వంన్యస్యశయితవత్సదలికేలికమలకమాలాపి।
తత్రబభావప్యనుకృతలసదలికేలికమలకమాలాపి॥ ౩౦॥

ప-వి॥ స్వమ్, న్యస్య, శయితవత్సదళికే, అలికమ్, అలకమ్, అలాపి, తత్ర, బభౌ, అపి, అనుకృతలసదళికేలికమ్, అలకమాలా, అపి. ౩౦.

వ్యా॥ (స్వంన్యస్యేతి) తేనకృష్ణేన, శయితవత్సదలికే-శయితస్యవత్సస్య సతి-ప్రాజితే, అలికే-లలాటే, స్వమ్-ఆత్మీయమ్, అలికమ్-లలాటమ్, న్యస్య, అలకమ్-అలమ్, పర్యాప్తమ్, ఆలాపి - ఆలాపితమ్, ఆభాషణంకృతమ్-కరాభ్యాం కర్ణాగృహీత్వా తల్లలాటే స్వలలాటం న్యస్య శయితేన వత్సేన సహాఽఽభాషణం కృతవానిత్యర్థః. ఏవం కుర్వాణే తస్మిన్, తత్ర-తస్యవత్సస్యలలాటే తదీయా అలకమాలా-అలకసన్తతిరపి, బభౌ- కథమ్-(అనుకృతలసదలికేలికమ్) క్రియావిశేషణమిదమ్. అనుకృతా లసతాం అలీనాం కేలిః-క్రీడా, యేనతత్తథోక్తమ్. అలకమితి-అలంశబ్దాత్స్వార్థే. (౩) "అవ్యయసర్వనామ్నామ్" ఇత్యకచ్. ఆలాపీతి (౪) "రపలక్షవ్యక్తాయాంవాచి" ధాతోర్లుఙ్॥ ౩౦॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, పండుకొనియున్న దూడలలలాట ప్రదేశములలోఁ దనలలాటమునుబొందికగ నుంచుకొని వానితో మాటలాడుచుండెను. అప్పుఁడు ఆదూడల ముఖముమీఁదఁ బడియున్న యితని నల్లని యలకభారము తుమ్మెదలు సఞ్చరించునట్లు శోభిల్లుచుండెను. ౩౦.

---

(౧) పా-సూ-౨-౩-౫. (౨) క్ర్యా-ప-స-సే.
(౩) పా-సూ-౫-౩-౭౧. (౪) ధ్వా-ప-స-సే.

మూ॥ సఖిజనమనుసృత్య ప్రతిసఙ్కర్షణతస్ససారవత్సమయమ్।
అనుకృతరవో వాలధిసఙ్కర్షణతస్ససారవత్సమయమ్॥ ౩౧॥

ప-వి॥ సఖిజనమ్, అనుసృత్య, ప్రతి, సఙ్కర్షణతః, సః, సారవత్సమయమ్, అనుకృతరవః, వాలధిసఙ్కర్షణతః, ససార, వత్సమ్, అయమ్. ౩౧.

వ్యా॥ (సఖీతి) సఇతిపదమ్ - చరమేణాఽయమితి పదేన సంబధ్యతే. సఙ్కర్షణతఃప్రతీతి - సఖిజనవిశేషణమ్. సఙ్కర్షణస్య ప్రతినిధీభూతమ్ - వయసా క్రీడయాచాఽనేన సదృశమిత్యర్థః. (౧) "ప్రతిః ప్రతినిధి ప్రతిదానయోః" ఇతి ప్రతేః కర్మప్రవచనీయ సంజ్ఞా. (౨) "ప్రతినిధి ప్రతిదానేచ యస్మాత్" ఇతి పఞ్చమీ, (౩) "ప్రతియోగే పఞ్చమ్యాస్తసిః" ఇతితసిః. పునరపి సఖిజన ఏవవిశేష్యతే. (సారవత్సమయమ్) సారవాన్-ఉత్కృష్టః, సమయః-సఙ్గతిః, సఙ్కేతో పాయః, యస్యసతథోక్తః. సోఽయంకృష్ణః, ఏవంవిధమ్ సఖిజన మనుసృత్య వత్సం ససార-అనుసృతవాన్. కింకృత్వా-వాలధిసఙ్కర్షణాతః-తద్వాలధే స్సఙ్కర్షణంకృత్వా. సఏవవిశేష్యతే. అనుకృతరవః - వాలధేస్సఙ్కర్షణేన రవతో వత్సస్య రవం వాచాఽనుకుర్వన్॥ ౩౧॥

తా॥ సహవాసయోగ్యులై శ్రీబలరామునితో సమానులైయున్న స్నేహితుల తోఁగూడవెళ్ళి యాడుకొనుచు, దూడయొక్క తోఁకనుబట్టి యీడ్చెను. అప్పుడా దూడ యఱచినట్లు తాను నఱచెను. ౩౧.

మూ॥ వృషభేణోహే త్రయ్యా నుపాధిరూఢ స్తదాశయానేన।
స్పృశతాకకుదంయోభా నుపాధిరూఢస్తదాశయానేన॥ ౩౨॥

ప-వి॥ వృషభేణ, ఊహే. త్రయ్యా, అనుపాధిః, ఊఢః, తదా, శయానేన, స్పృశతా, కకుదమ్, యః, భాన్, ఉపాధిరూఢః, తదాశయా, అనేన. ౩౨.

వ్యా॥ (వృషభేణేతి) తదా-క్రీడాకాలే, శయానేన వృషభేణ, సః-కృష్ణః, ఊహే-ఊఢోఽభూత్. కీదృశః-త్రయ్యా - వేదత్రయేణ,

(౧) పా-సూ-౧-౪-౯౨. (౨) పా-సూ-౨-౩-౧౧.
(౩) పా-సూ-౫-౪-౪౪.

అనుపాధిః - కారణాన్తర రహితః, ఊఢః. భగవన్తం ప్రతిపాదయతో వేదస్య తత్స్వరూపోపదేశాత్ అన్యత్రతాత్పర్యం నాఽస్తీత్యర్థః. ఇన్ద్రావరుణాది ప్రతిపాదకానాం మన్త్రాణాంకర్మణితాత్పర్యా త్తత్తద్దేవతామహిమ్ని తాత్పర్యం నాఽస్తి; భగవత్ప్రతిపాదికాయాస్తు నారాయణాను వాకాద్యాత్మికాయా ఉపనిషదః కర్మాదిసన్నిధానాభావాత్, ఉపాస్యభూత పరమపురుష యాథార్థ్యమేవ తాత్పర్యార్థః. ఏవం వేదైరూఢస్స ఇదానీం వృషభేణోహ్యతే. వృషభో విశేష్యతే. యోవృషభః, భాః-దీప్యమానఃకిల, అనేన-కృష్ణేన, ఉపాధిరూఢః- ఉపేత్యాఽఽరూఢః. కస్మాత్కారణాత్-తదాశయా - అధిరోహణాశయేత్యర్థః. కింకుర్వతా - కకుదంస్పృశతా-తస్య పృష్ఠభాగేఽధిరుహ్య కరకమలేన కకుదంపరామృశతేత్యర్థః. ఊహే ఇతివహేః కర్మణిలిట్. (౧) "వచిస్వపి" ఇత్యాదినా సంప్రసారణమ్. భానితి (౨) "భాదీప్తౌ" శత్రన్తః॥ 3౨॥

తా॥ సమస్తవేదములచే సాక్షాత్ ప్రతిపాదింపఁబడిన శ్రీకృష్ణుఁడు పండుకొని యున్న ఒకవృషభము మీఁదనెక్కి దానియొక్క మూపురమును దనచేతితోఁ బట్టుకొనెను. ఆవృషభము శ్రీకృష్ణుని వహించి మిక్కిలి శోభిల్లెను. 3౨.

మూ॥ కుతూహలీసభృశమురావాసారే మేఘనాదవతి।
స్నేహాన్నద్దేస్సాసితవాసా రేమేఘనాదవతి॥ 33॥

ప-వి॥ కుతూహలీ, సః, భృశమ్, ఉరౌ, ఆసారే, మేఘనాదవతి, స్నేహాత్, నద్దే, సాసితవాసాః, రేమే, ఘనాత్, అవతి. 33.

వ్యా॥ (కుతూహలీతి) ఉరౌ-మహతి, ఆసారే-వేగవతివర్షే, మేఘనాదవతి-మేఘశబ్దయుక్తే వర్తమానేసతి, నద్దే, ఘనాత్-దృఢాత్, స్నేహాత్కారణాత్, అవతి-వినిపాతేభ్యో రక్షతిసతి., సః-కృష్ణః, వర్షాదిషు కుతూహలాత్ సాసితవాసాః - అసితవాససా-రామేణ సహ, రేమే॥ 33॥

(౧) పా-సూ-౬-౧-౧౫. (౨) అదాది-అక-అని.

తా॥ నన్దగోపుఁడు అతిప్రేమచేత శ్రీకృష్ణుని యెచ్చటికిఁబోకుండ రక్షించుచు న్నప్పటికిని, మేఘము గర్జించుచు గొప్పవర్షమును వర్షింప నావర్షమందువెళ్ళి బలరాముని తోఁగూడఁ గుతూహలముగ నాడుకొనెను. 33.

మూ॥ పఙ్కక్షయేశ్రుతిర్యం మహతీహైక్షిప్రసాధనంనవ్యమ్।
　　బ్రూతేపఙ్కోలీలాంమహతీహైక్షి ప్రసాధనంనవ్యమ్॥ 34॥

ప-వి॥ పఙ్కక్షయే, శ్రుతిః, యమ్, మహతీ, హై, క్షిప్రసాధనమ్, నవ్యమ్, బ్రూతే, పఙ్కః, లీలామ్, మహతి, ఇహ, ఐక్షి, ప్రసాధనమ్, నవ్యమ్. 34.

వ్యా॥ (పఙ్కేతి)హైఇత్యాశ్చర్యే. యం నవ్యమ్-స్తుత్యమ్,మహతీ-పూజితా,శ్రుతిః-వేదః,పఙ్కక్షయే-పాపక్షయే.క్షిప్రసాధనమ్-శీఘ్రతరసాధనభూతమ్,బ్రూతే. అస్మిన్ పురుషే లీలామ్, మహతి సంభావయమానేసతి,పఙ్కః-కర్దమఏవ,నవ్యమ్-నూతనమ్,ప్రసాధనమ్-అలఙ్కారమ్,ఐక్షి. నవ్యమితి పూర్వత్ర (౧)"ణుస్తుతౌ" ఇత్యస్మాత్ (౨)"అచోయత్"ఇతి యత్ప్రత్యయః. ఉత్తరత్ర నవశబ్దాత్ స్వార్థికోయత్ప్రత్యయః. (3) "నవస్యనూ ఆదేశః త్నప్ తనప్ ఖాశ్చ" ఇతి చకారాద్యత్. మహతీతి (౪)"మహపూజాయామ్" శత్రన్తః. సప్తమ్యన్తః॥

తా॥ వేదములు, బ్రహ్మాదులచే స్తుతింపఁబడిన యేశ్రీకృష్ణునిఁబ్రాణులపాపక్షయమునకుఁ గారణముగఁ జెప్పినవో, అట్టి శ్రీకృష్ణునికి, ఆడుకొనునప్పుడు మీఁదఁబడిన బురదయొక్క కణము మంచియాభరణమువలెఁ బ్రకాశించెను. 34.

మూ॥ బధ్నన్నిజమాయాయాం విభావరీ భానుపరికర్త్రా॥
　　పాంసుభిరరమతలేపితవిభావరీ భానుపరికర్త్రా॥ 35॥

ప-వి॥ బధ్నన్, నిజమాయాయామ్, విభౌ, అరీభాన్, ఉపరికర్త్రా, పాంసుభిః, అరమత, లేపితవిభావరీ భానుపరికర్త్రా. 35.

వ్యా॥ (బధ్నన్నితి)విభౌ-వ్యాపిన్యామ్, నిజమాయాయామ్-ఆత్మీయేవఇచ్ఛనే, అరీభాన్-శత్రుగజాన్, బధ్నన్, ఉపరికర్త్రా-ఉచ్ఛ్రితచేష్టి

(౧) అదా-ప-స-సే.　　　　(౨) పా-సూ-3-౧-౯౭.
(3) పా-సూ-౫-౪-30-వార్తి.　　　　(౪) భ్వా-ప-స-సే.

తస్సః, (లేపితవిభావరీభానుపరికర్మా) యశోదయాలేపితయా విభా వర్యా-హారిద్రయా,జాతః భానుః-దీప్తిః,పరికర్మత్వేన-అలఙ్కారత్వేన, ఆశ్రితః, తేనైవవేషేణ పాంసుభిరరమత॥ ౩౫॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు తనయొక్క గొప్పవంచన వ్యాపారముచే శత్రువుల యేనుఁగుల నడ్డగించి కట్టివేసెను. స్నానముచేయించినప్పుడు యశోద పూసినపసుపుచే నతి సుందర కాంతిగలవాఁడై యావేషముతోడ నేవెళ్ళి మన్నులో నాడుకొనెను. ౩౫.

మూ॥ ఆశిశదృభూన్ ద్విషాం యోఽపాం సురసంహననతానేన॥
పాంసుభిరపివిహరతాపాం సురసంహననతానేన॥ ౩౬॥

ప-వి॥ ఆశిశత్, ఋభూన్, ద్విషామ్, యః,అపామ్, సురసమ్, హననతానేన, పాంసుభిః, అపి, విహరతా, పాంసురసంహననతా, అనేన. ౩౬.

వ్యా॥ (ఆశిశదితి) యః, ద్విషాం హననతానేన - వధానుష్ఠానేన, ఋభూన్-దేవాన్, అపామ్, సురసమ్-శోభనంరసమ్-అమృతమ్, ఆశిశత్-భోజయతిస్మ. అనేన-కృష్ణేన, పాంసుభిర్విహరతా, పాంసురసంహననతా-పాంసురూషిత శరీరతా, అపి-ప్రాప్తా. ఆశిశదితి (౧)"అశభోజనే" ణ్యన్తాల్లుఙ్. (౨) "గతిబుద్ధి" ఇత్యాదినా ద్వికర్మకత్వాత్కర్మద్వయోపపత్తిః॥ ౩౬॥

తా॥ క్షీరాబ్ధిని జిలికియమృతమునెత్తి, దానినపేక్షించిన యసురులనుజంపి,అయమృతమును దేవతలకునుపానముఁజేయించిన వాఁడెవఁడో, ఆసర్వేశ్వరుఁడే యిప్పుడు మన్నులోనాడుకొనుచు నాదుమ్మును దనశరీరమందు ధరించి శోభిల్లెను. ౩౬.

మూ॥ శ్రియమస్యరజోఽప్యాఙ్గం సదానతస్యాపరస్తు ముదితస్య।
సహిదూష్యతోఽపి గుణకృత్సదానతస్యాపరస్తుముదితస్య॥ ౩౭॥

ప-వి॥ శ్రియమ్, అస్య, రజః, అపి, ఆఙ్గమ్, సదానతస్య, అప, రస్తుమ్, ఉదితస్య- సః, హి, దూష్యతః, అపి,గుణకృత్, సదా,న, తస్య, అపరమ్, తు, ముదితస్య.

వ్యా॥ (శ్రియమితి)అస్య,సదానతస్య-సద్భిఃప్రణతస్య,రస్తుముదితస్య-క్రీడితుం భూమావావిర్భూతస్య, తతఏవతత్రముదితస్య, ఆఙ్గమ్-

(౧) క్యా-ప-స-సే. (౨) పా-సూ-౧-౪-౫౨.

అజ్గసంబన్ధి, రజోఽపి,శ్రియమ్ - శోభామ్, ఆప. కథందుష్టస్యరజస స్స్వసంబన్ధాదన్యదపిదూషయత స్తదజ్గసంబన్ధే శోభాజాయేత, తత్రో చ్యతే - సహి భగవాన్ దూష్యతోఽపి - దుష్టస్యాఽపి, గుణకృదేవ, హేయమపితత్సంబన్ధా త్సదాగుణంలభతే, నతు తస్య అపరమ్-స్వ వ్యతిరిక్తమ్, గుణకృదస్తి, స్వయమనన్యాయ త్తగుణఃస్వసంబన్ధినోఽ న్యస్య గుణకృదిత్యర్థః॥   ౩౭॥

తా॥ తననాశ్రయించిన వారెంతనీచులైనను వారికి సద్గుణములనుగలుగఁజేయు వాఁడై, అట్లేతన సద్గుణమున కింకొకతి నపేక్షింపక స్వయంవిరాజమానుఁడై, సూరి సంసేవ్యుండైన సర్వేశ్వరుఁడు లీలార్థముగనవతరించి సంతోషముతో నాడుకొ నునప్పుడు అతని దివ్యవిగ్రహమందుఁ జేరిన రేణువులు మిక్కిలి శోభితములైనవి. ౩౭

మూ॥ ముక్తిం రజసోయోహతరజ స్తమాస్తరణతోయచ్ఛత్।
స్వస్మిన్లీలాభరణం రజస్తమాస్తరణతో యచ్ఛత్॥   ౩౮॥

ప-వి॥ ముక్తిమ్, రజసః, యః, హతరజస్తమాః, తరణతః, అయచ్ఛత్, స్వస్మి న్, లీలాభరణమ్, రజః, తమ్, ఆస్తరణతః, అయచ్ఛత్.   ౩౮.

వ్యా॥ (ముక్తిమితి) యః, హతరజస్తమాః - నిహతరజస్తమో గుణకః,ఉపాసకానామ్,రజసః తరణతః-తరణేన,ముక్తిమ్,అయచ్ఛత్ - దత్తవాన్; తమిమంకృష్ణమ్, లీలాభరణమ్ - లీలాయత్తభూషణభూషి తమ్, రజః-పాంసుః, ఆస్తరణతః- ఆస్తరణమ్ - ఛాదనమ్, కృత్వా, స్వస్మిన్ అయచ్ఛత్ - నియమితవత్. అయచ్ఛదితి పూర్వత్ర (౧) "దాణ్ దానే" లఙ్. (౨) "పాఘ్రాధ్మా" ఇత్యాదినా యచ్ఛాదేశః. ఉత్తరత్ర * యమేర్నియమనవాచినోలఙ్. (3) "ఇషుగమియమాం ఛః" ఇతి ఛాదేశః॥   ౩౮॥

తా॥ రజస్తమస్సంబన్ధవిహీన శుద్ధసత్వ స్వరూపుఁడై, భక్తులయొక్క రజోగుణ మును బోఁగొట్టి వారికి మోక్షమిచ్చువాఁడై లీలోపయుక్తసర్వాభరణభూషితుఁడై న శ్రీకృష్ణుని దివ్యవిగ్రహమును ఆడుకొనునప్పుఁడు రజస్సు కప్పివేసెను.   ౩౮.

(౧) ధ్వా-ప-స-అ.   (౨) పా-సూ-౭-3-౭౮.
(3) పా-సూ-౭-3-౭౭.

మూ॥ మనసైవయస్త్రిలోకీం నిర్మాయతయాపరంరరమ్యామ్।
సరతిమగాత్పాంసుగృహేని ర్మాయతయాపరంరమ్యామ్॥ ౩౯॥

ప-వి॥ మనసా, ఏవ, యః, త్రిలోకీమ్, నిర్మాయ, తయా, ఆప, రంరమ్యామ్, సః, రతిమ్, అగాత్, పాంసుగృహే, నిర్మాయతయా, పరమ్, రమ్యామ్. ౩౯.

వ్యా॥ (మనసేతి) యః, మనసైవ, త్రిలోకీమ్-త్రైలోక్యమ్, నిర్మాయ-సృష్ట్వా, తయా - త్రిలోక్యా, రంరమ్యామ్ - భృశంపౌనఃపున్యేనవాక్రీడామ్, ఆప. సః, పాంసుగృహే - పాంసుమయేగృహే, రమ్యామ్-రమణీయామ్, రతిమ్, ప్రీతిమ్, అగాత్. కిమయంప్రీతఃకైతవమాత్రమ్? నేతిబ్రూమః. పరమ్ - కేవలమ్, నిర్మాయతయైవ-వఞ్చనరహితత్వేనైవ ప్రీతిమగాత్. కోహితస్యవిశేష స్త్రైలోక్యనిర్మాణే పాంసుగృహనిర్మాణే, కింవాప్రీతేస్తారతమ్యమ్, క్రీడాత్వావిశేషాత్, స్వమహిమాపేక్షయాఽల్పత్వాఽవిశేషాచ్చేత్యర్థః. రంరమ్యామితి(౧)“రముక్రీడాయామ్” (౨) “ధాతోరేకాచః” ఇత్యాదినా పౌనఃపున్యే భృశార్థే వాయఙ్ ప్రత్యయః. (౩) “సన్యఙోః” ఇతిద్విర్వచనమ్.(౪) “నుగతోను నాసికా న్తస్య” ఇత్యభ్యాసస్యనుగాగమః. (౫) “అప్రత్యయాత్” ఇత్యకారప్రత్యయః॥ ౩౯॥

తా॥ తన సంకల్పముచేతనే యతివిచిత్రమై సకల సంపత్సమృద్ధమైన త్రిలోకములను సృజించి యత్యాదరముతోఁ గ్రీడించుచున్న సర్వేశ్వరుఁడుశ్రీకృష్ణుఁడై యవతరించి మన్నుచేత నిల్లుకట్టి దానిచేత నతిప్రీతినొంది యాడుకొనెను. ఇట్లు సంతోషించుట యథార్థమేకాని నటనముకాదు. ౩౯.

మూ॥ సహాసోరం స్తయశోదామాతతయామానయ న్తీభిః।
కన్యాభిఃప్రీత్యాస్ఫుటమాత తయామానయ న్తీభిః॥ ౪౦॥

ప-వి॥ సహ, సః, అరం స్త, యశోదామాతతయా, మానయ న్తీభిః, కన్యాభిః, ప్రీత్యా, స్ఫుటమ్, ఆతతయా, అమా, నయ న్తీభిః. ౪౦.

(౧) ధాతు-ఆ-అ-అ. (౨) పా-సూ-౩-౧-౨౨.
(౩) పా-సూ-౬-౧-౯. (౪) పా-సూ-౭-౪-౮౫.
(౫) పా-సూ౩-౩-౧౦౨..

వ్యా॥ (సహసేతి) సః. కన్యాభిస్సహాఽరం_స్త. (యశోదామా తతయా మానయ_స్త్రీభిః.)యశోద్వామాతాయస్య సః యశోదామాతః. మాతుఃత్పనోమాతజ్. § (పుత్రార్థ మర్హా ఇతిమాతజాదేశః,) యశోదామాతః, తస్యభావః యశోదామాతతా, తయాహేతుభూతయా. మానయ_స్త్రీభిః - యశోదాయాఃశ్లాఘ్యః పుత్రోఽయమితి సంభావయమానాభిః, ఆతతయా-వి_స్తీర్ణయా, ప్రీత్యా, అమా-సహ, నయ_స్త్రీభిః- నిర్వాహ_స్త్రీభిః॥　　　౪౦॥

తా॥ "ఇతఁడు యశోదాదేవియొక్క కొమారుఁడు, మిక్కిలి శ్లాఘనీయుఁడు" అని తనను బొగడుచుఁ దనయందుఁ బ్రీతినిధారకముగఁజేసికొని జీవించుచున్న గోపకన్యలతో నాశ్రీకృష్ణుఁ డాడుకొనెను.　　　౪౦.

మూ॥ పదప_ద్మమృదితజనితాక్షిప్రమదక రేణుగేహాగః।

క్రోధయితుమగాత్కన్యాఃక్షిప్రమదక రేణుగేహాగః॥　　　౪౧॥

ప-వి॥ పదప_ద్మ మృదిత జనితాక్షి ప్రమదకరేణుగేహాగః, క్రోధయితుమ్, అగాత్, కన్యాః, క్షిప్రమదకరేణుగేహాగః.　　　౪౧.

వ్యా॥ (పదప_ద్మేతి) (పదపద్మమృదిత జనితాక్షిప్రమదకరేణు గేహాగః) అక్షిప్రమదః-చక్షుః ప్రీతిః, జనితః అక్షిప్రమదః యేనతత్ జనితాక్షిప్రమదకమ్. (౧) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. రేణుమయం గేహం రేణుగేహమ్, పదపద్మమృదితమ్, తేన జనితాక్షిప్రమదకేన రేణుగేహేనజాతం ఆగః-అపరాధః, పదపద్మేత్యాదినో_క్తః. తాదృశమాగః, ‡ కన్యాః క్రోధయితుమగాత్. క్రీడార్థంకన్యాః క్రోధయితుమ్ తాసాంరేణు గేహమతిక్రమనీయం చరణేన మృదితవానిత్యర్థః. సఏవవిశేష్యతే, (క్షిప్రమదకరేణుగేహాగః) క్షిప్రమదామ్ - శీఘ్రమదామ్, కరేణుం గతాం ఈహాం గచ్ఛన్. మ_త్తగజస్య యాచేష్టా తాం గచ్ఛన్, తత్సదృశచేష్ట ఇత్యర్థః॥　　　౪౧॥

---

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.

[పా-౬-౧-౧౪౭] ఇత్యు_క్తమపేక్షితమ్.

‡ కృత్వాస ఇతి శేషః.

§ అత్ర "మాతజ్మాత్రుకమాతృషువా" ఇతి వా_ర్తికమన్వితమ్.

తా॥ గోపకన్యకలు మన్నుతోడ నతివిచిత్రముగ నిల్లుకట్టి యాడుచుండఁ శ్రీకృష్ణుఁడు మత్తగజమువలెవెళ్లి వారిమనస్సులోఁ గ్రోధమును గలుగఁజేయుటకై తనయొక్క పాదపద్మములచేత నాగృహమును జెడఁగొట్టెను. ౪౧.

మూ॥ భక్ష్యైర్యశోదయాసతుసామ్నాచర్చావతాయజుషా।
స్నాతుమరుధ్యతబోధ్యస్సామ్నా చర్చావతాయజుషా॥ ౪౨॥

ప-వి॥ భక్ష్యైః, యశోదయా, సః, తు, సామ్నా, చర్చావతా, ఆయజుషా, స్నాతుమ్, అరుధ్యత, బోధ్యః, సామ్నా, చ, ఋచా, అవతా, యజుషా. ౪౨.

వ్యా॥ (భక్ష్యైరితి)సః-కృష్ణః, నానావిధైఃఫలమోదకాదిభిర్భక్ష్యైః, ఆయజుషా-సమృద్ధిమతా, చర్చావతా - అభ్యాసయుక్తేన, సామ్నా-ప్రియవచనేన, కథంచిద్యశోదయా స్నాతు మరుధ్యత. క్రీడాసక్తమనస్కత్వాత్ తత్రతత్రపలాయమానః, తత్త ద్భక్ష్యప్రదానయుక్తేన ప్రియవచనశతేన కథఞ్చిత్స్నాతుం గృహీత ఇత్యర్థః. కీదృశః-సామ్నా-సామవేదేన, ఋచా-ఋగ్వేదేన, యజుషా-యజుర్వేదేనచ, § అవతా - శ్రేయః ప్రదర్శనేన జగద్రక్షతా, బోధ్యః॥ ౪౨॥

తా॥ ఋగ్యజుస్సామ వేదములచేఁ దెలిసికొనఁదగిన పరాత్పరుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు లీలార్థముగ నచ్చటచ్చట పఱుగిడుచుండ, యశోదాదేవి యనేకభక్ష్యాదులనిచ్చి పలు విధములైన మంచిమాటలను జెప్పి స్నానార్థముగఁ బట్టుకొనివచ్చెను. ౪౨.

మూ॥ తమథాశయాకవోష్ణితవార్యామలకాన్తికాయతయా।
అస్నపయద్భాన్తమసావార్యామలకాన్తికాయతయా॥ ౪౩॥

ప-వి॥ తమ్, అథ, ఆశయా, కవోష్ణితవార్యామలకాన్తికా, ఆయతయా, అస్నపయత్, భాన్తమ్, అసౌ, ఆర్యా, అమలకాన్తికాయతయా. ౪౩.

వ్యా॥ (తమితి) అసౌ ఆర్యా-ఉచితమర్థం జానతీ యశోదా, ఆయతయా ఆశయా తంఅస్నపయత్ - స్నపితవతీ. కీదృశీ-(కవోష్ణితవార్యామలకాన్తికా) కవోష్ణితమ్-ఈషదుష్ణీకృతమ్, వారి ఆమలకం చ స్నానయోగ్యం అన్తికేయస్యాస్సా తథోక్తా-కీదృశంతమ్ - అమలకాన్తికాయతయాభాన్తమ్ - నిర్మలసౌన్దర్యయుక్త శరీరతయా విరాజ

§ వేదవిశేషణమిదమ్.

మానమ్. కవోష్ణిత శబ్దః - కవోష్ణ శబ్దాత్ (౧) "తత్కరోతి" ఇతిణి చినిష్ఠాన్తః. కవోష్ణశబ్దస్తు-ఈషదర్థస్యకుశబ్దస్య (౨) "కవఞ్చోష్ణే" ఇతికవాదేశేనవ్యుత్పాదితః. అస్నపయదితి (౩) "గ్లాస్నా వనువమాం చ" ఇతి పక్షేమిత్త్వాద్ధ్రస్వత్వమ్॥ ౪౩॥

తా॥ యశోదాదేవి,సుఖోష్ణమైన ఉదకముచునూటినఉశిరికాయను దగ్గఱనుంచుకొని అతిసుందర విగ్రహుఁడైన శ్రీకృష్ణుని మిక్కిలి ప్రీతిచే స్నానముచేయించెను. ౪౩.

మూ॥ ద్యౌరివతమపోనవమివపయోధిపాకంసముద్దిశతీ।
సాస్నపయదనుచ్ఛన్దాపయోధిపాకంసముద్దిశతీ॥ ౪౪॥

ప-వి॥ ద్యౌః, ఇవ, తమ్, అపః, నవమ్, ఇవ, పయోధిపాకమ్, సముత్, దిశతీ, సా, అస్నపయత్, అనుచ్ఛన్దా, పయః, అధిపాకమ్,సముద్దిశతీ. ౪౪.

వ్యా॥ (ద్యౌరితి) తమ్-కృష్ణమ్, నవమివపయోధిపాకమ్-నూతనం సముద్రశిశుమివ, సా-యశోదా, సముత్-సహర్షా, ద్యౌరివ, అపః వర్షణమయీః, దిశతీ, అస్నపయత్ - స్నపితవతీ. కింకృత్వా-అనుచ్ఛన్దా-తస్యఛన్దమ్ - ఇష్టమ్, అనువర్తమానా, అధిపాకమ్ - సుశృతమ్, పయః సముద్దిశతీ - ఇదందాస్యామీతి పయస్సముద్దిశతీ, తచ్ఛన్దానువర్తనేన స్నపితవతీ ఇత్యర్థః॥ ౪౪॥

తా॥ యశోదాదేవి "నీకుఁబాలిచ్చెదను, స్నానమునకు రమ్ము" అని మంచిమాటలాడి, అభూతమైనయొక యద్భుతసముద్రముమీఁద నాకాశము ధారధారగా వర్షించినట్లు శ్రీకృష్ణుని స్నానముచేయించెను. ౪౪.

మూ॥ సాస్నాపయదఘఘాతప్రభవిష్ణుపదంసుసజ్జనాధారా।
నిర్మలమివాసిధారాప్రభ విష్ణుపదంసుసజ్జనాధారా॥ ౪౫॥

ప-వి॥ సా, అస్నాపయత్, అఘఘాతప్రభవిష్ణుపదమ్, సుసజ్జనాధారా,నిర్మలమ్, ఇవ, అసిధారా ప్రభవిష్ణుపదమ్, సుసజ్జనా, ధారా. ౪౫.

---

(౧) పా-౩-౧-౨౬-వా.   (౨) పా-సూ-౬-౩-౧౦౭.
(౩) "స్నాన-అవతంసనే" భ్వాదిధాతుగణసూ.

వ్యా॥ (సేతి) అఘఘాతప్రభ విష్ణుపదమ్- పాపహననసమర్థచరణమ్, తమ్, సా-అస్నాపయత్. కీదృశీ-సుసజ్జనా-శోభన †పరికల్పితా, సుసజ్జనాధారా - శోభనాః సజ్జనాః - విద్వజ్జనా ఏవ, ఆధారోయస్యాస్సా తథోక్తా. తత్రదృష్టాన్తః. నిర్మలమ్, అసిధారాప్రభవిష్ణుపదమ్, అసిధారాసదృశతేజస్కమాకాశమ్, ధారా-వర్షధారేవ॥ ౭౫॥

తా॥ సజ్జనులు నడచిన సన్మార్గమునవలంబించియున్న యశోదాదేవి, కత్తిమొనవలెవెలుగుచున్న యతినిర్మలమైన యాకాశముమీఁద వర్షధార వర్షించునట్లు, సకలపాపహరంబులైన చరణములుగల శ్రీకృష్ణుని స్నానముచేయించెను. ౭౫.

మూ॥ బాలాతపీవజలధిర్హిరణ్యహారిక్షపోదితమహా ఘోరమ్ ।

సంక్షాల్యరజశ్శుశుభేహిరణ్యహారిక్షపోదితమహా ఘోరమ్॥౭౬॥

ప-వి॥ బాలాతపీ, ఇవ, జలధిః, హిరణ్యహారిక్షపోదిత మహాః, ఘోరమ్, సంక్షాల్య, రజః, శుశుభే, హిరణ్యహా, అరిక్షపః, దితమహోఘః, అరమ్. ౭౬.

వ్యా॥ (బాలేతి) సః-కృష్ణః, ఘోరంరజః క్రీడోపాత్తమ్, సంక్షాల్య, (హిరణ్యహారిక్షపోదిత మహాభూత్వా శుశుభే) హిరణ్యహారిక్షపోదితమహా ఇతి - హిరణ్యవత్ - సువర్ణవత్, హారిణ్యా - శోభమానయా, క్షపయా-హరిద్రయా స్వగాత్రోపలిప్తయా, ఉదితం మహః-తేజః, యస్యసతథోక్తః. తత్రదృష్టాన్తః (బాలాతపీవజలధిరితి). కృష్ణ ఏవ పునర్విశేష్యతే. హిరణ్యహా-హిరణ్యకశిపోశ్చాన్తకః, అరిక్షపః-శత్రూణాం క్షపణకరః, దితమహోఘః - ఖణ్డితమహాపాపః, ఆశ్రితజనపాపస్య ఖణ్డనకర ఇత్యర్థః. అరమ్ - అలమ్॥ ౭౬॥

తా॥ హిరణ్యాసురాది సకలవిరోధి సంహారకుఁడై, ఆశ్రితుల మహాపాతకములనుబోఁగొట్టువాఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, తన దివ్యవిగ్రహమందున్న మన్నుపోవునట్లు స్నానముచేసి, ఆస్నానకాలమందు రుద్దిన స్వర్ణవర్ణమైన పసుపుచేతఁగలిగిన విచిత్రకాన్తికలవాఁడై, సూర్యోదయకాలమందు సూర్యకిరణములతోఁజేరిన సముద్రమువలెఁ బ్రకాశించెను. ౭౬.

† (పా) పరికల్పా.

మూ॥ సంస్నాప్యతమామోదిత సీరాజనతఃపరాకృతారిష్టమ్।
భక్తేభ్యఃక్షిపతోఽస్మాన్నీరాజనతః పరాకృతారిష్టమ్॥   ౪౭॥

ప-వి॥ సంస్నాప్య. తమ్, ఆమోదితసీరా, జనతః, పరా, కృతా, రిష్టమ్, భక్తేభ్యః, క్షిపతః, అస్మాత్, నీరాజనతః, పరాకృతారిష్టమ్.   ౪౭.

వ్యా॥ (సంస్నాప్యేతి) సాయశోదా, జనతఃపరాకృతా - జనేభ్యః ఉత్కృష్టా విధినాకృతా, ఆమోదితసీరా - నానావిధైర్గన్ధైస్సుగన్ధీ కృతజలా భూత్వా, తమ్ - కృష్ణమ్, సంస్నాప్య - సమ్యక్స్నాపయిత్వా, అస్మాత్, భక్తేభ్యః, రిష్టమ్ - పాపమ్, క్షిపతః, కృష్ణాత్, నీరాజనతః - నీరాజనాఖ్య మఙ్గళకర్మణా, అరిష్టమ్- * అశుభమ్, పరాకృత - నిరాకృతవతీ. తత్సౌన్దర్య దర్శనోత్సుక నానావిధ జనదృష్టిపాత నిమిత్త మశుభం స్నేహాదాశఙ్కమానా తం పరాకృత-నిరాకృతవతీ. పరాపూర్వాత్కరోతేః కర్తరిలుఙ్॥   ౪౭॥

తా॥ యశోద. సుగన్ధిద్రవ్యము చేర్చిన ఉదకముచే శ్రీకృష్ణునిస్నానము చేయించి ఆశ్రితుల సకలపాపములనుహరించువాఁడైన యతనికి దృష్టిదోషము రాకుండ నీరాజనము చేసెను.

మూ॥ యోయస్సరిపుషున్నృషుతంససనాభిష్వఙ్గరాగేణ।
భాన్తమపశ్యదముచ్యతససనాభిష్వఙ్గరాగేణ॥   ౪౮॥

ప-వి॥ యః, యః, సరిపుషు. నృషు, తమ్, ససనాభిషు,అఙ్గరాగేణ, భాన్తమ్, అపశ్యత్, అముచ్యత, సః, సః, న, అభిష్వఙ్గరాగేణ.   ౪౮.

వ్యా॥ (యోయఇతి) సరిపుషు - సశత్రుషు, ససనాభిషు-ససంబన్ధిషు, నృషుమధ్యే, యోయోజనః, అఙ్గరాగేణ-చన్దనకస్తూరికాదినా, భాన్తంతంకృష్ణ మపశ్యత్, ససజనస్తస్మాఽభిష్వఙ్గరాగేణ- పరిష్వఙ్గేచ్ఛయా నాఽముచ్యత॥   ౪౮॥

తా॥ శత్రుమిత్రసహితులైనమనుజులు, చన్దనానులిప్తగాత్రుఁడై శోభిల్లుచున్న శ్రీకృష్ణునిజూచి యతనిఁగౌఁగలించుకొనవలయునని యాశించిరి.   ౪౮.

మూ॥ గోపాదధతోఽభీక్షితుమాకల్పగమాయురాశాస్తే।
సఙ్ఘస్తపశ్యతామిముమాకల్పగమాయురాశాస్తే॥   ౪౯॥

* అరిష్టమ్- "అరిష్టంతుశుభాశుభే" ఇత్యమరః.

28

ప-వి॥ గోపాః, దధతః, అభీక్షితుమ్, ఆకల్పగమ్, ఆయుః, ఆశాః, తే, సఙ్ఘః, స్మ, పశ్యతామ్, అముమ్, ఆకల్పగమ్, ఆయుః, ఆశాస్తే. ౪౯.

వ్యా॥ (గోపాఇతి) గోపాః, ఆకల్పగమ్-ప్రాప్తమణ్డనమ్, తమ్, అభీక్షితుం ఆశాః - ఇచ్ఛాః, దధతః తే ఆయుః-ఆగతవన్తః. తేషామాగతానామముం పశ్యతాం సఙ్ఘః తస్మై ఆకల్పగమ్-కల్పకాలావధిగతమ్, ఆయుః - ఆయుష్మత్తామ్, ఆశాస్తే స్మ॥ ౪౯॥

తా॥ సర్వాలఙ్కారాలఙ్కృతుఁడైన శ్రీకృష్ణుని జూడవలయునని యాశగలవారై గోపులువచ్చిచూచి "ఇతఁడు చిరంజీవియైయుండవలయును" అని యాశీర్వాదముచేసిరి. ౪౯.

మూ॥ యఃకిలవిబుధరిపూణాం సభాజితానాశయామాస।
తంభోజయితుంవిప్రాన్ సభాజితానాశయామాస॥ ౫౦॥

ప-వి॥ యః, కిల, విబుధరిపూణామ్, సభాః, జితాః, నాశయామాస, తమ్, భోజయితుమ్, విప్రాన్, సభాజితాన్, ఆశయామాస. ౫౦.

వ్యా॥ (యఇతి)యఃకిల,విబుధరిపూణామ్-అసురాణామ్,సభాః-సమూహాన్, జితాఃకృత్వా నాశయామాస § కృష్ణంతం భోజయితుముద్యుక్తా సా పూర్వమేవ సభాజితాన్ విప్రాన్ ఆశయామాస- భోజయామాస॥ ౫౦.

తా॥ యశోద, అసురులను సంహరించి దేవతలకుసుఖమిచ్చిన శ్రీకృష్ణుని భోజనముచేయించుటకై ముందుఁబూజ్యులైన బ్రాహ్మణులను భోజనముచేయించెను. ౫౦.

మూ॥ యోస్యన్నుదధృతకరిణం సరసోపస్కారమయంభక్తమ్।
తంసాశిశదనునీయతు సరసోపస్కారమయంభక్తమ్॥ ౫౧॥

ప-వి॥ యః, అస్యన్, ఉదధృత, కరిణమ్, సరసః, అపస్కారమ్, అయమ్, భక్తమ్, తమ్, సా, అశిశత్, అనునీయ, తు, సరసోపస్కారమయమ్, భక్తమ్. ౫౧.

వ్యా॥ (యఇతి) యః భక్తమ్-స్వభక్తభూతమ్ † తస్మాత్సరసః. ఉదధృత - ఉద్ధృతవాన్. కింకుర్వన్ - అపస్కారమస్యన్ - - రథాఙ్గం క్షిపన్, విరోధినిరసనార్థం చక్రం క్షిపన్నిత్యర్థః. తమిమమ్, సా - యశోదా, సాన్త్వైరనునీయ-సరసోపస్కారమయమ్, సరసవ్యఞ్జనప్రచు

---

§ 'కృష్ణంతం-ఇత్యాదిస్థానే. "ఉత్తరార్ధస్సుగమః" ఇతి పాఠాన్తరమ్.
† కరిణమ్-గజేన్ద్రమ్. ఇతివాక్యం క్వచిత్.

రమ్, భ క్తమ్ - ఓదనమ్, ఆశిశత్ - ఆశితవతీ. అపస్కరమితి. (౧) "అపస్కరోరథాఙ్గమ్" ఇతిపర్యాయతయా వ్యుత్పాదితః. సరసోపస్కరమితి. (౨) "తత్ప్రికృతవచనేమయట్" ఇతి మయట్॥ ౫౦॥

తా॥ చక్రాయుధమును బ్రయోగించి విరోధియైన మొసలినిజంపి భక్తశిరోమణియైన గజేన్ద్రుని రక్షించినవాఁడెవండో, అట్టి శ్రీకృష్ణుని, ఆడుకొనుచుండ మంచి మాటలాడి తీసికొనివచ్చి షడ్రసోపేతవ్యంజనసహితం బైనయన్నమును భోజనము చేయించెను. ౫౦.

మూ॥ సముదాశయదామ్నాతంస్వచ్ఛన్దమిత్తైరహస్సుబన్ధుంసుకరమ్।
సముదాశయదామ్నాతంస్వచ్ఛన్దమిత్తైరహస్సుబన్ధుంసుకరమ్॥

ప-వి॥ సముదాశయత్, ఆమ్నాతమ్, స్వచ్ఛమ్, దమిత్తైః, రహస్సు, బన్ధుమ్, సుకరమ్, సముదా, ఆశయదామ్నా, తమ్, స్వచ్ఛన్దమ్, ఇత్తైః, రహస్సు, బన్ధుమ్, సుకరమ్. ౫౨.

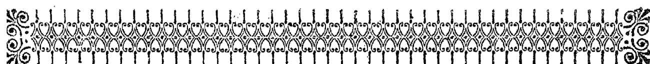
వ్యా॥ (సముదేతి) సముదాశయత్ - సమ్యగాశితవతీ. ఆమ్నాతమ్ - అధీతమ్, స్వచ్ఛమ్ - నిర్మలమ్, దమిత్తైః - సుశిక్షితైః, రహస్సు - ఉపనిషత్సు, సుశిక్షితైరామ్నాతృభిరుపనిషత్స్వామ్నాతమిత్యర్థః-బన్ధుమ్-నిరుపాధికసుహృదమ్ § (అకారణసుహృదమ్), సుకరమ్-శోభనతేజస్కమ్, సుహస్తంవా, సముదాశయదామ్నా-† సప్రీతికేన, ఆశయదామ్నా - బుద్ధి § (నామ్నా) దామ్నా, తమ్ - కృష్ణమ్, స్వచ్ఛన్దమితి క్రియావిశేషణమ్ ; యథేష్టమిత్యర్థః. ఇత్తైః - గతైః, ఆశ్రితైః, రహస్సు - రహస్యభూతేషు హృదయకమలేషు, అథవా - అహస్సు - దివసేషు, సర్వస్మిన్కాల ఇత్యర్థః. బన్ధుంసుకరమ్-బన్ధనంకర్తుం శక్యమ్ ; భక్తైః బుద్ధ్యాఖ్యేనదామ్నాబన్ధుమ్ సుశకమిత్యర్థః॥ ౫౨॥

తా॥ భక్తుల హృదయకమలమందనవరతము ప్రీతితో ధ్యానింపఁబడుచున్నవాఁడును, నిర్మలస్వభావుఁడును, సకలోపనిషద్వేద్యుఁడును నిరతిశయదీప్తియుక్తుఁడునైన శ్రీకృష్ణుని యశోద ప్రీతితో భోజనముచేయించెను. ౫౨.

ఇతిశ్రీవత్సాఙ్కకృతౌ యమకరత్నాకర వివరణే
పఞ్చమ ఆశ్వాసః.

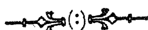
(౧) పా-సూ-౬-౧-౧౪౯. (౨) పా - సూ - ౫ - ౪ - ౨౧.

(†) సముదాస ప్రీతికేన, ఇతిక్వచిత్. § కుణ్డలితద్వయమ్ క్వాచిత్కమ్.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

షష్ఠాశ్వాసః.

మూ॥ ఇహపాపకారిణాం విదురేతంహైయ్యఙ్గవీనమోషాయ।
ఉదయాయుజన్నిజాధీరేతంహైయ్యఙ్గవీనమోషాయ॥ ౧॥

ప-వి॥ ఇహ, పాపకారిణామ్, విదుః, ఏతమ్, హై, యమ్, గవి, ఇనమ్, ఓషాయ, ఉదయాయుజత్, నిజా, ధీః, ఏతమ్, హైయ్యఙ్గవీనమోషాయ. ౧.

వ్యా॥ (ఇహేతి) ఇహ- అస్యామ్, గవి-భూమౌ, పాపకారిణామ్ ఓషాయ - దహనాయ, ఏతమ్-ఆగతమ్, ఇనమ్ - స్వామినమ్, యం విదుః. హై ఇత్యాశ్చర్యే. తమేతం నిజాధీః హైయ్యఙ్గవీనమోషాయ- నవనీతపరిమోషణాయ, ఉదయాయుజత్ - ఉద్యోగం కారితవతీ. ఏత మితి పూర్వత్రఆఙ్. ఇణో నిష్ఠా. పరత్ర ఏతచ్ఛబ్దా ద్వితీయా. అన్వాదేశస్యాఽవివక్షిత త్వాదేనాదేశాభావః. (౧) "ఏతమాతంజితంవిద్యాత్" ఇతి. ఓషాయేతి (౨) "ఉష దాహే" ఘఞ్. ఉదయాయుజదితి యుజేర్ణ్యన్తాల్లుఙ్, మోషాయేతి(౩) "ముష స్తేయే" ఘఞ్. ౧.

తా॥ దుష్కృద్వినాశార్థమై యిహలోకమందవతరించిన శ్రీకృష్ణునికి నవనీత చౌర్యమందు బుద్ధియుదయించెను. ౧.

మూ॥ యస్యగుణాన్నమిమీతే సకలకలాగవ్యమాముష్య।
అకృతసగృహేషుగోపీ స్సకలకలాగవ్యమాముష్య॥ ౨॥

ప-వి॥ యస్య, గుణాన్, న, మిమీతే, సకలకలా, గవీ, అమా, అముష్య, అకృత, సః, గృహేషు, గోపీః, సకలకలాః, గవ్యమ్, ఆముష్య. ౨.

వ్యా॥ (యస్యేతి) యస్యాఽముష్య భగవతో గుణాన్ సకలకలాగవీ - వేదశాస్త్రేతిహాసపురాణాత్మికా, అమా-సహితా, నమిమీతే-

(౧) పా-సూ-౧-౧-౧౪-వా. (౨) భ్వా-ప-స-సే.
(౩) క్ర్యా - ప - ద్వి-సే.

నపరిచ్ఛిన త్తి. గుణానా మియత్తారహితత్వా న్నిర్వర్ణ్యాదతామేవ ప్రతిపాదయతి. సః గోపానాం గృహేషు, గవ్యమ్ - నవనీతాదికమ్, అముష్య - చోరయిత్వా, తత్ర గోపీః, సకలకలాః - సకోలాహలాః, అకృత - సకలాగవీతి. (౧) "గోరతద్ధితలుకి" ఇతి టచ్. (౨) "డిడ్ఢాణఞ్" ఇతిజీప్. అముష్యేతిఅదశ్శబ్దాత్ షష్ఠీ.(౩)"అదసోఽసేః" ఇత్యుత్వమత్వే. గవ్యమితి (౪) "గోపయసోర్యత్" ఇతి వికారార్థేయత్ప్రత్యయః. అముష్యేతి (౫) "ముష స్తేయే" క్త్వోల్యప్॥ ౨॥

తా॥ శ్రుతీతిహాసపురాణాదులకును బరిచ్ఛేదించి నిర్ణయించుట కశక్యమైన సకలకల్యాణగుణములకు నాకరభూతుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు గోపికలగృహములందు వెన్నను దొంగిలించి వారు "కలకల" అని శబ్దించునట్లు సంచరించెను. ౨.

మూ॥ దధిముష్ణన్నాస్థదసావరిష్టఘటమానమద్ధ్యేయః।
తత్పశ్యతాంమనస్యా వరిష్టఘటమానమద్ధ్యేయః॥ ౩॥

ప-వి॥ దధి, ముష్ణన్, ఆస్థత్, అసౌ, అరిష్టఘటమ్, అనమద్ధ్యేయః, తత్, పశ్యతామ్, మనసి, ఆవరిష్ట, ఘటమానమ్, అద్ధ్యేయః. ౩.

వ్యా॥ (దధిముష్ణన్నితి). అసౌ, ఆనమద్ధ్యేయః - ఆనమతామ్- అభిముఖ్యేన ప్రణమతాం భక్తానామ్, ధ్యేయః, దధిముష్ణన్, తదన్తికే, అరిష్టఘటమ్-తక్రభాణ్డమ్, ఆస్థత్ -విపర్యాసితవాన్. సకృష్ణః,తత్ -వత్సక్రీడితమ్, పశ్యతాం మనః స్వస్మిన్ ఘటమానమ్- అభిరూపకర్తృ దర్శనేన సక్తంకుర్వన్, ఆవరిష్ట - వృతవాన్. కీదృశః - అద్ధ్యేయః- స్మర్తవ్యః. (౬) "ఇక్ స్మరణే" (౭)"అచోయత్" ఆస్థదితి అస్యతేలుఙ్. (౮) "అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఙ్"(౯)"అస్యతేస్థుక్" ఇతి థుగాగమః.

---

(౧) పా-సూ-౫-౪-౯౨. (౨) ,, ,, ౪-౧-౧౫.
(౩) ,, ,, ౮-౨-౮౦. (౪) ,, ,, ౪-౩-౧౬౦.
(౫ క్రౌ-ప-ఉ-సే. (౬) అదా-ప-స-అ.
(౭) పా-సూ-౩-౧-౯౭. (౮) ,, ,, ౩-౧-౫౨.
(౯) ,, ,, ౭-౪-౧౭.

ఆవరిష్టేతి (౧) "వృజ్ సంభక్తౌ" లుఙ్. (౨) "లిఙ్ సిచోరాత్మనే పదేషు" ఇతి ఇట్॥ 3॥

తా॥ భక్తజనసంసేవ్యుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు గోకులమందుఁ బెరుగును దొంగిలించి వారిముందఱ చల్లకుండలను బొల్లించెను. ఆబాలచేష్టితములను జూచినవారి యొక్క మనస్సుకృష్ణునియందే సక్తమాయెను. 3.

మూ॥ భక్తాశయానుకర్త్రోదధిమథనేతాణ్డవప్రసితః।
నవనీతార్థీ గోపీ దధిమథనేతాణ్డవప్రసితః॥ ౪॥

ప-వి॥ భక్తాశయా, అనుకర్త్రా, ఉదధిమ్. అథ, నేతా, అణ్డవప్రసితః, నవనీతార్థీ, గోపీదధిమథనే, తాణ్డవప్రసితః. ౪.

వ్యా॥ (భక్తేతి) అథసః, భక్తాశయా-భక్తానామాశయా కారణేన, అణ్డవప్రసితః - జగదణ్డస్యవప్రేణ సితః-బద్ధః, అణ్డసీమాన్తర్గత ఇత్యర్థః. ఉదధిమనుకర్త్రా, శ్యామలేన వపుషా ఉదధేరనుకరణశీలః, జగతాంనేతా కృష్ణః, గోపీదధిమథనే - గోపీనాం దధిమథనసమయే, నవనీతార్థీ, తాణ్డవప్రసితః - నృత్తే ప్రసక్తోఽభూత్. అనుకర్త్రేతి తాచ్ఛీల్యేతృన్. ఉదధిమితి (3) "నలోకావ్యయనిష్ఠా" ఇతి షష్ఠీప్రతిషేధాద్ద్వితీయా॥ ౪॥

తా॥ భక్తులసఙ్కల్పానుసారముగనీలీలావిభూతిలో నవతరించి శ్రీకృష్ణుఁడు సముద్రమువలె నతిసుందరశ్యామ విగ్రహము కలవాఁడై నవనీతము నాశించి గోపికలు పెరుగుచిలుకుచున్న చోట్లకెల్లవెళ్ళి నర్తనము చేయుచుండెను.

మూ॥ దధిమన్థనభావ్యధరితమృదఙ్గనానామహారవతః।
నృత్యన్నైధతతనుధృతమృదఙ్గనానామహారవతః॥ ౫॥

ప-వి॥ దధిమన్థనభావ్యధరితమృదఙ్గ నానామహారవతః, నృత్యన్, ఐధత, తనుధృతమృత్, అఙ్గనానామ్, అహారవతః. ౫.

(౧) క్షీ- ఆ - స - ఫే. (౨) పా-సూ-౭-౨-౪౨.
(3) పా - సూ - ౨ - 3-౬౯.

వ్యా॥ (దధీతి) దధిమన్థనభావినా అధరితమృదఙ్గేన- అధరీకృత మృదఙ్గవాద్యఘోషేణ నానాభూతేన మహతారవేణ కారణేన, తత్ర తత్రనృత్యన్, తనుధృతమృత్ - క్రీడావశేనగాత్రోపలిప్తమృత్తికః, నృత్యన్, దధిమథ్నస్త్రీనా మఙ్గనానాం అహారవతః - అహో ఇత్యేవం రూపేణ నృత్తోత్సాహవివృద్ధిహేతునా శబ్దేన, ఏధత-వృద్ధోఽభూత్, ఉత్సాహవాన్, హృష్టోఽభూదిత్యర్థః. ఉభయత్రాఽప్యాద్యాదిత్వాత్తసిః॥

తా॥ పెరుగుచిలుకుచున్నప్పుడు మృదంగపణవాదులశబ్దములకంటె నతిశ్రావ్యముగఁ గలిగిన శబ్దమునువిని తదనుగుణముగ నర్తనముచేయుచు, దానిపైన నితని యాటనుజూచి గోపికలు ‹‹అహోఅహో››అని ఆనన్దముతోఁ జెప్ప దానిని విని మఱియు నుత్సాహమునుబొంది మృదాలిప్తగాత్రుఁడై మునుపటికంటె నధికముగ నర్తనము చేసెను. ౫.

మూ॥ సర్వత్రనేత్రపేయం సమధుక్షిప్రచురముదవసితే।
నృత్తేసతతంస్త్రీభి స్సమధుక్షిప్రచురముదవసితే॥ ౬॥

ప-వి॥ సర్వత్ర, నేత్రపేయమ్, సః, మధు, క్షిప్రచురమ్, ఉదవసితే, నృత్తే, సతతమ్, స్త్రీభిః. సమధుక్షి, ప్రచురముత్, అవసితే. ౬.

వ్యా॥ (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర-సర్వస్మిన్. గోపీనామ్, ఉదవసితే-గృహే, సః-కృష్ణః, ‡ నృత్తే అవసితేసతి, స్త్రీభిః, సతతమ్-భూయోభూయః, సమధుక్షి - సన్ధుక్షితః. పునఃపునరపినృత్తారమ్భాయజనితోత్సాహోఽభవదిత్యర్థః. ప్రచురముదితి క్రియావిశేషణమ్; కృష్ణవిశేషణంవా. ప్రచురా - ప్రభూతా, ముత్ - హర్షః, యస్మిన్నితి బహువ్రీహిః. † నేత్రపేయంమధ్వీత్యుభయంకృష్ణవిశేషణమ్. తత్రక్షిప్రచురమితి. మధువిశేషణమ్. నేత్రపేయమితినేత్రైః పాతుమ్ యోగ్యమిత్యర్థః § ॥ ౬॥

తా॥ ప్రతిగృహములకునువెళ్ళి చూచుటకు నతిసుందరమై యతిమధురమై యున్న నవనీతమును భక్షించి నర్తనమును ముగించినవెనుక నాగోపికలు తిరిగియు నృత్యమందితనికి యుత్సాహమువర్ధిల్లునట్లు మిక్కిలి కొనియాడిరి. ౬.

---

‡ మధు అదన్ ఇతిక్వచిత్, † నేత్రపేయమితి మధువిశేషణ మితి క్వచిత్. § అత్రగ్రన్థపాత. ‹‹ధుక్షసన్దీపనే›› [భ్వా] కర్మణిలుఙ్. క్షిప్రచురమ్-క్షిప్రచురమ్-శ్రీ క్షుస్తేయమ్. చుతధాతోః, ‹‹షిద్భిదాదిభ్యోఽఙ్›› [3-3-౧౦౪] ఇత్యఙ్. ఇతిస్యాత్.

మూ॥ యంసజ్జనబుజుమఖిలాదధిసారం చోరయామాస।
శిక్యాత్సఉలూఖలగోదధిసారమ్ చోరయామాస॥ ౭॥

ప-వి॥ యమ్, సజ్జనః, బుజుమ్, అఖిలాత్, అధిసారమ్, చ, ఊరయామాస, శిక్యాత్, సః, ఉలూఖలగః, దధిసారమ్, చోరయామాస. ౭.

వ్యా॥ (యమితి) యంకృష్ణమ్, సజ్జనః - విద్వజ్జనః, బుజుమ్-అవక్రమ్, అఖిలాజ్జగతః, అధిసారమ్ – అధికోత్కర్షంచ, ఊరయామాస - అఙ్గీకరోతిస్మ, అఙ్గీకృతవానిత్యర్థః. సః - కృష్ణః, ఉలూఖలగః-శిక్యస్పర్శాయోగ్యత్వాత్ తదధస్తాదులూఖలంన్యస్యతద్గతః-తత్రాఽధిరూఢః,శిక్యాత్ దధిసారమ్నవనీతమ్,చోరయామాస-అపహృతవాన్॥

తా॥ విద్వాంసులెవనిని సర్వోత్కృష్టుఁడని యంగీకరించిరో, అట్టిశ్రీకృష్ణుఁడు ఉట్టిలోనున్న వెన్నను దొంగిలించుటకై దానిక్రింద ఱోటినివేపి దానిమీఁదనెక్కి యుట్టిలోనున్న గోరసము నపహరించెను. ౭.

మూ॥ గోపైస్సకృష్ణఉచ్చై రనుభవనన్దాధికామోదైః।
సమభావివిదితపద్ధతి రనుభవనన్దాధికామోదైః॥ ౮॥

ప-వి॥ గోపైః, సః, కృష్ణః, ఉచ్చైరనుభవనన్దాధికామోదైః, సమభావి, విదితపద్ధతిః, అనుభవనమ్, దాధికామోదైః. ౮.

వ్యా॥ (గోపైరితి)సః-కృష్ణః, గోపైః, ఉచ్చైరనుభవనన్దాధికామోదైః - ఉచ్ఛ్రితానుభవాత్ నన్దాత్ -నన్దగోపాత్, అధికామోదైః- అధికహర్షైః, అనుభవనమ్ - గృహేగృహే, సమభావి - సంభావితః, కీదృశః - దాధికామోదైః. దధిభవైర్గన్ధైః, విదితపద్ధతిః-జ్ఞాతమార్గః, యత్రయత్రదధిగన్ధోఽస్తి. తత్రతత్రకృష్ణోగతఇతి జ్ఞాతుంశక్యమభూత్. ఏవంనామసదాదధిభుఞ్జానఇత్యర్థః. దాధికశబ్దః - అధ్యాత్మాదిలక్షణకో త్వాదితః॥ ౮॥

తా॥ నందగోపునికంటె నధికసంతోషముగల గోపులు, నవనీతగంధమువచ్చుచున్నయిండ్లకన్నిటికినాగంధమునుగుఱు పెట్టుకొనిపోవుచున్నశ్రీకృష్ణునిబూజించిరి. ౮.

మూ॥ స్త్రీణాముదగాదాశీః క్షయేక్షయే సర్వదైవ నవనీతమ్।
మష్ణన్తం ప్రతి కృష్ణం క్షయేక్షయే సర్వదైవ నవనీతమ్॥ ౯॥

ప-వి॥ స్త్రీణామ్, ఉదగాత్, ఆశీః, క్షయేక్షయే, సర్వదైవనవనీ,తమ్, ముష్ణన్తమ్, ప్రతి, కృష్ణమ్, క్షయేక్షయే, సర్వదా, ఏవ, నవనీతమ్.

వ్యా॥ (స్త్రీణామితి) ఉత్తరార్ధమారభ్య వ్యాఖ్యాయతే. సర్వదైవ-సర్వస్మిన్కాలే,చోరితస్య నవనీతస్య భక్షణేన క్షయేక్షయే సతి, భూయోభూయః నవనీతం ముష్ణన్తం తంకృష్ణంప్రతిప్రవృత్తా స్త్రీణామాశీః, సర్వదైవనవనీ-సర్వస్యదైవతస్య స్తుతికరీ,క్షయేక్షయే-గృహేగృహే,ఉదగాత్-ఉదితాఽభూత్. నిరన్తరంచౌర్యేప్రవృత్తస్య కింనుఖల్వరిష్టంస్యాదితి స్నేహాత్ శఙ్కమానాభిర్గోపస్త్రీభిస్త ముద్దిశ్య దైవస్తుతిపూర్వికా ఆశీఃప్రవృత్తేత్యర్థః. స్త్రీణామిత్యాశీరపేక్షయా కర్తరిషష్ఠీ.క్షయేక్షయే ఇతి (౧)"క్షినివాసే" ఇత్యస్మాత్ క్షియన్త్యస్మిన్నితి వ్యుత్పాదితస్య గృహపర్యాయవాచినః క్షయశబ్దస్య వీప్సాయాం ద్విర్వచనమ్. ఉత్తరత్ర (౨) "క్షిక్షయే" ఇత్యస్మాద్భావే వ్యుత్పాదితస్య తథైవద్విర్వచనమ్. ఉభయత్ర (3) * ఏరచ్. సర్వదైవనవనీతి §సర్వాణిదైవానినూయన్తే-స్తూయన్తే అనయా(౪)"కరణాధికరణయోశ్చ" ఇతినౌర్ల్యుట్. (౫) "టిడ్ఢాణఞ్" ఇతిఙీప్॥ ౯॥

తా॥ వెన్నను అడుగడుగుననుదొంగిలించి యారగించుచున్నశ్రీకృష్ణునికేమి విపత్తువచ్చునోయని భయపడి గోపికలు తమతమయిండ్లలో, "ఇతనికి మంగళము కలుగవలయును" అని దేవతలను ప్రార్థించిరి. ౯.

మూ॥ జగదస్యముషతోపిహి నవనీతముదారభావేన।
విష్ణుంగోప్తుంలోకానవనీతముదారభావేన॥ ౧౦॥

ప-వి॥ జగత్, అస్య, ముష్ణతః, అపి, హి, నవనీతమ్, ఉదారభావేన, విష్ణుమ్, గోప్తుమ్, లోకాన్, అవనీతమ్, ఉదార, భావేన. ౧౦.

(౧) తుదా-పర-అక-అని.
(౨) భ్వా-పర-అక-అని.
(3) పా-సూ-3-3-౫౬.
(౪) పా-సూ-3-3-౧౧౭.
(౫) పా-సూ-౪-౧-౧౫,
§ (పా)-శుభం కుర్వాణాని.

వ్యా॥ (జగదితి) § అస్య † యాదృశంతాదృశవత్ నవనీతంముష్ణతోఽపి, ఉదారభావేన - వేషస్యాఽతిగమ్భీరరూపత్వేన లిఙ్గేన, లోకాన్ గోప్తుమ్-రక్షితుమ్-అవితుమ్, అవనీతమ్-భూమిం ప్రాప్తమ్, విష్ణుమేవేమమ్, † భావేన - బుద్ధ్యా, జగత్సర్వమ్ - సర్వోఽపిలౌకికోజనః, ఉదార - అవగచ్ఛతిస్మేత్యర్థః. గోపసజాతీయత్వేన తదనుగుణచేష్టితమపి అప్రధృష్యతదీయవేషదర్శనేన విష్ణురేవ భూమింగత ఇత్యనుమితవజ్జగ దిత్యర్థః. ఉదారేత్యుత్పూర్వాద్వ స్తైర్లిఙ్॥ ౧౦॥

తా॥ గోపులు శ్రీకృష్ణునియొక్క గంభీరస్వభావమును జూచి, ఇతఁడు మనకు సజాతీయునివలెనున్నను, ప్రాకృతబాలురవలె నవనీతమును దొంగిలించినను, ప్రాకృతుఁడుకాఁడు. లోకములను రక్షించుటకై శ్రీమహావిష్ణువే యీరూపముగ భూమియందవతరించి యున్నాఁడని తెలిసికొనిరి. ౧౦.

మూ॥ ఆమోషిణంహసన్తం మాతావదదస్త్వయేహసితమ్।
నవనీతంమోషిహారే మాతావదదస్త్వయేహసితమ్॥ ౧౧॥

ప-వి॥ ఆమోషిణమ్, హసన్తమ్, మాతా, అవదత్, అస్తు, అయే, హసితమ్, నవనీతమ్, మోషి, హారే, మా. తావత్, అదః, త్వయా, ఇహ, సితమ్. ౧౧.

వ్యా॥ (ఆమోషీతి) ఆమోషిణమ్ - నవనీతమోషణం కుర్వాణమ్, తత్ప్రత్యక్షితవత్యాస్స్వస్యాః పురః హసన్తమ్, మాతా-యశోదా, ఏవమవదత్. అయేఇతిసంబోధనే. మోషణం హసితంచ-ద్వయం త్వయాఽపిక్రియతే, తత్రయత్తవహసితమ్, తదస్తు-అనుజానీమః. అదః - ఇదమ్, సితమ్ - శుక్లమ్, నవనీతంతావత్ త్వయామామోషి-నమోషితవ్యమ్. సితమితి విశేషణమ్- చౌర్యవిసంవాద పరిహారార్థమ్. నాఽహంచోరితవానితి త్వయావక్తుం నశక్యతే ; సితత్వేన హి త్వద్గాత్రే లక్ష్యతే నవనీతమిత్యభిప్రాయః. ఆమోషిణమితి (౧) "సంపృచానురుధ" ఇత్యాదినాఘినుణ్. మామ్మోషీతికర్మణిమాఙ్లుఙ్॥

---

§ అత్రగ్రన్థపాతః. † యాదృశోభావఃతాదృశమ్ ఇతిచేత్ సాధుస్యాత్

(౧) పా-సూ-3-౨-౧౪౨.

తా॥ తెల్లనివెన్నను దొంగిలించుచున్నప్పుడచ్చటికివచ్చిన తనతల్లినిజూచి నవ్వుచున్న శ్రీకృష్ణునిగుఱించి యాయశోద, ఓరీ! నీనవ్వు అట్లుండనిమ్ము, ఇంకమీఁద నీనవనీతమును నీవు దొంగిలింపవలదని చెప్పెను. ౧౧.

మూ॥ ప్రథితాకృష్ణతవోచ్చైరసావిహా స్తేనతా తేన।
అదిషత దేవేభ్యోగోరసావిహా స్తేనతా తేన॥ ౧౨॥

ప-వి॥ ప్రథితా, కృష్ణ, తవ, ఉచ్చైః, అసౌ, ఇహా, స్తేనతా, తేన, అదిషత, దేవేభ్యః, గోరసాః, విహా స్తేన, తా తేన. ౧౨.

వ్యా॥ (ప్రథితేతి) హేకృష్ణ!అసౌ తవ స్తేనతా-చోరతా,ఇహా-వ్రజే, ఉచ్చైః ప్రథితా - అతీవప్రసిద్ధా. నచగోపాయితుం శక్యతే; తేనకారణేన విహా స్తేన-ఆకులేన, త్వదరిష్టశఙ్కినా, తనతా తేన-పిత్రా నన్దేన, గోరసాః- పయఃప్రభృతయః దేవేభ్యః, అదిషత - దత్తాః. అదిషతేతి దదాతేః కర్మణిలుఙ్ బహువచనమ్. (౧) "స్థా ఘ్వోరిచ్చ" ఇతీత్వమ్. సిచఃకిత్వమ్॥ ౧౨॥

తా॥ ఓ!శ్రీకృష్ణుఁడా ! నీదొంగతనమందఱికిఁదెలిసినది. దీనివలనలోకులచే నీకే మియాపత్తువచ్చునోయని భయపడి నీతండ్రియైన నందగోపుఁడు తచ్ఛాన్త్యర్థముగ దేవతలకుఁ బాలుమొదలైన గోరసముల నర్పణముఁ జేయుచున్నారు. ౧౨.

మూ॥ యది శక్నోషినిబద్ధస్సన్నిహి తేనాహమత్రసతః।
విదధామ్యులూఖలేనతు స్సన్నిహి తేనా హమత్రసతః॥ ౧౩॥

ప-వి॥ యది, శక్నోషి, నిబద్ధః, సన్నిహితేన, అహమ్, అత్రసతః, విదధామి, ఉలూఖలేన, తు, సన్- ఇహి, తే, నాహమ్, అత్ర, సతః. ౧౩.

వ్యా॥ (యదీతి) అత్రసతః-త్రాసరహితస్య, తే-తవ, అత్రైవదేశేసతః-అన్యత్రాఽగచ్ఛతః,సన్నిహితేనోలూఖలేన, నాహమ్-బన్ధనమ్, విదధామ్యహమ్; ఏవంమయా ఉలూఖలేనిబద్ధస్సన్, త్వం గన్తుం యదిశక్నోషి, తతః, ఇహి - గచ్ఛేత్యర్థః. ఇణోలోణ్మధ్యమైకవచనమ్. (౨) "తేమయా"ఇత్యేకవచనస్య తవశబ్దస్య తే ఆదేశః. నన్వత్రేహి

(౧) పా-సూ-౧-౨-౧౭. (౨) పా-సూ-౮-౧-౨౨.

శబ్ద పర్యన్తమేకంవాక్యంపరిసమాప్తమ్. తేశబ్దాదికంతు ద్వితీయమ్, తత్రకథంతే ఆదేశః. (౧)“సమానవాక్యేనిఘాతయుష్మదస్మదాదేశాః” ఇతివచనాత్ సమానవాక్యస్థాత్పదాత్పరయోః యుష్మదస్మదో రాదేశేన భవితవ్యమ్. ఇహతుఇహేశబ్దాత్ భిన్నవాక్యతాత్పర్యస్యతస్యశబ్దస్యతే ఆదేశో నప్రాప్నోతి. నైతదస్తి;—వాక్యైకవాక్య భావేనైకవాక్యతోపపత్తేః. హేతుహేతుమతీహ్యత్ర పూర్వోత్తరవాక్యే; అతోభవతిపచతీతివ దైకవాక్యత్వోపపత్తిః. నాహమితి (౨) “ణహబన్ధనే” ఘఞ్, అత్రసత ఇతి త్రసేశ్శత్రన్తస్య నఞ్ సమాసః(3)“వాభ్రాశ” ఇత్యాదినావికల్పాత్ - శ్యనభావః॥ ౧3॥

తా॥ ఓ!కృష్ణుఁడా! నేనెంత చెప్పినను నీవచ్చటచ్చటఁ దిరుగుచున్నావు. నిన్నెచ్చటికిఁబోనియ్యకుండ దగ్గఅనున్న యీఱోటితోఁజేర్చి నేనిప్పుఁడు కట్టివేసెదను. నీకు సామర్థ్యమున్నయెడల విడిపించుకొనిపో చూతము. ౧3.

మూ॥ ఇతిసఉలూఖలఉద్ధృతదామ్నా యోనహ్యతోద్యతయా।
ఐషిచలితుంకిలోక్తసదామ్నా యోనహ్యతోద్యతయా॥ ౧౪॥

ప-వి॥ ఇతి, సః, ఉలూఖలే, ఉద్ధృతదామ్నా, యః, అనహ్యత, ఉద్యతయా, ఐషి, చలితుమ్, కీల, ఉక్తసదామ్నాయః, న, హి, అతః, అద్య, తయా. ౧౪.

వ్యా॥ (ఇతీతి) ఇతి ఉద్యతయా - తద్బన్ధనోద్యుక్తయా, తదర్థముద్ధృతదామ్నాయశోదయా,యఃస్వామీ, ఉలూఖలే అనహ్యత-బద్ధోఽభూత్, తత్రబద్ధస్సహరిః,ఉక్తసదామ్నాయః-కల్పాదౌప్రోక్తపూజితవేదః, అతోదేశాత్, అద్య -అస్మిన్నహని, అన్యత్ర చలితుంతయాయశోదయా నైషిహి. తస్యాఽన్యత్రచలనంపరగృహేషునవనీతచౌర్యనివర్తనోన్ముఖీ నేచ్ఛతి స్మేత్యర్థః. అనహ్యతేతి (౨) ణహబన్ధనే” కర్మణిలఙ్. ఐషీతి (౪) “ఇషుఇచ్ఛాయామ్” కర్మణిలుఙ్. ౧౫.

---

(౧) పా-సూ-౮-౧-౧౮-వా. (౨) దివా-ఉభ-అని.
(3) పా-సూ-3-౧-౭౦. (౪) తుదా-పర-స-సే.

తా॥ యశోదాదేవి, యిట్లు చెప్పి ఇతని నెచ్చటికిఁ బోనియ్యఁగూడదని తలఁచి, ప్రథమసృష్టిలో సకలవేదములను బ్రహ్మకుపదేశించినపరాత్పరుఁడైన శ్రీకృష్ణుని నొకత్రాటితో ఱోటియందుఁ గట్టివేసెను. ౧౪.

మూ॥ బద్ధ్వాగవ్యముషంగృహకార్యాయ స్తేనమాయితయా।
తేనకిలచలితుమీహాకార్యాయ స్తేనమాయితయా॥ ౧౫॥

ప-వి॥ బద్ధ్వా, గవ్యముషమ్, గృహకార్యాయ, స్తేనమ్, ఆయి, తయా, తేన, కిల, చలితుమ్, ఈహా, అకారి, ఆయస్తేన, మాయితయా. ౧౫.

వ్యా॥ (బద్ధ్వేతి) తమ్, గవ్యముషమ్ - నవనీతమోషిణమ్, స్తేనమ్, ఏవంబద్ధ్వా, తయా-కుటుమ్బిన్యా, గృహకార్యాయ, ఆయి-గతమ్. గృహకార్యార్థం గతవతీత్యర్థః. తస్యాంగతాయాం తేన కృష్ణేన ఆయస్తేన-యత్నంకుర్వతా, చలితుమ్, ఈహా- చేష్టా, అకారి. సర్వశక్తేస్తస్య చలనే అశక్తవ దాయాసయోగిత్వం కుతఇతిచేత్- మాయితయా-మాయాయోగిత్వాదిత్యర్థః. తదేవ (§) కిలశబ్దేనోచ్యతే- ఆయీతి-అయతేర్భావేలుఙ్. మాయితయేతి-మాయాశబ్దస్యవ్రీహ్యాదిత్వాదిని ప్రత్యయః. ౧౫.

తా॥ యశోదాదేవి నవనీతచోరుఁడైన శ్రీకృష్ణుని ఱోటియందుఁ గట్టివేసి అన్యకార్యాసక్తురాలాయెను. అప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁడు ఆఱోటినిమిక్కిలిశ్రమముచే నీడ్చువానివలె నటించుచు నచ్చటనుండి యివతలికిఁ బోవుట కిచ్ఛయించెను. ౧౫.

మూ॥ మధ్యేజగామగచ్ఛన్నర్జునయమయోరసన్దేహమ్।
దధతోరసురమయత్వాన్నర్జునయమయోరసన్దేహమ్॥ ౧౬॥

ప-వి॥ మధ్యే, జగామ, గచ్ఛన్, అర్జునయమయోః, అసన్దేహమ్, దధతోః, అసురమయత్వాత్, నర్జునయమ్, అయోరసమ్, దేహమ్. ౧౬.

వ్యా॥ (మధ్యఇతి) సః-హరిః, ఉలూఖలమాకృష్య గచ్ఛన్, అసన్దేహమ్ - సంశయమకృత్వా, అర్జునయమయోః-యమలార్జునయోః, మధ్యే జగామ. కీదృశయోః-అసురమయత్వాత్ - కృష్ణవఞ్చ

(§) కిలశబ్దేనాపిసూచ్యతే - ఇతిక్వచిత్. కిలశబ్దేనసూచ్యతే-ఇతిక్వచిత్.

నోద్యుక్తకంసప్రేరితాసురద్వయాధిష్ఠితత్వాత్, నజుఽనయమ్-† ఋజురితి రహితమ్, వఞ్చనోద్యుక్తమ్, అయోరసమ్-అయస్సదృశరసమ్-సారమ్, బలమ్-దేహమ్-శరీరమ్, దధతోః. అజుఽనయమయోరితియమశబ్దస్య సంయుక్తప్రతిపాదకత్వాద్ద్వివచనోపపత్తిః. అథవా-అజుఽననామ్నో ర్యమయోః - వైవస్వతయోరిత్యర్థః. అజుఽనశబ్దః - కకుభవృక్షవాచీ. నజుఽనయమితి - మహా విభాషయా వికల్పితత్వాన్న ఇఞ్ సమాసాభావః. తతశ్చ § ననలోపః. నశ్రుతిశ్చ. ౧౬.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు ఆఱోటి నీడ్చుకొనిపోవుచుండ, అసురావిష్టములై యినుమువంటి శరీరబలముగలవై తననుజంపవలయునని యెడికుటిల స్వభావముగలవై త్రోవలో నిలఁబడియున్న రెండు మద్దివృక్షముల నడుమ నిర్భయుఁడై వెళ్ళెను. ౧౬.

మూ॥ గతిలీలయాస్యపర్వత సమభాజ్యాయస్తయానారమ్।
త్రాసయదజుఽనయమలం సమభాజ్యాయస్తయానారమ్॥౧౭॥

ప-వి॥ గతిలీలయా, అస్య, పర్వతసమభాః, జ్యాయస్తయా, నారమ్, త్రాసయత్, అర్జునయమలమ్, సమభాజి, ఆయస్తయా, న, అరమ్. ౧౭.

వ్యా॥ (గతీతి) తదజుఽనయమలమ్, అస్య - హరేః, గతిలీలయా, సమభాజి - సమ్యగ్భగ్నమ్. కీదృశ్యా - (ఆయస్తయానారమ్) అరమ్-పర్యాప్తమ్, నాఽఽయస్తయా-ఆయాసమకృతవత్యా, కీదృశం యమలమ్-జ్యాయస్తయా-వృద్ధతయా; అత్యుచ్ఛ్రితతయా, పర్వతసమభాః-పర్వత సదృశతేజస్కమ్-నారమ్ - నరసమూహమ్, త్రాసయత్-భీషయత్. జ్యాయస్తయేతి (౧) "వృద్ధస్యచ" ఇతిజ్యాదేశః. సమభాజీతి - (౨) "భఞ్జో ఆమర్దనే" సంపూర్వాఃకర్మణిలుఙ్. చిణ్. (3) "భఞ్జేశ్చచిణి" ఇత్యనునాసికలోపః. ఉపధావృద్ధిః. ౧౭.

తా॥ చూచినవారు భయపడునట్లు పర్వతమునలె నత్యున్నతమై పెరిగియున్న యాయర్జునవృక్షముల నడుమను వెళ్ళి యవలీలగావానిని విఱిచివేసెను. ౧౭.

(†) ఋజునీతి-ఇతిక్వచిత్. § అత్ర - "నలోపోనఞః" ఇతి ఇయతీపఙ్క్తిరపేక్షితా. (౧) పా-సూ-౫-3-౬౨.

(౨) ధా-పర-సక-అని. (3) పా-సూ-౬-౪-33.

మూ॥ యస్యాములూఖలతనౌ ననాహసాతాంప్రకర్షతోఽగ్రగతౌ।
హరిణాదైత్యౌశక్తేర్ననాహసాతాం ప్రకర్షతోఽగ్రగతౌ॥ ౧౭॥

ప-వి॥ యస్యామ్, ఉలూఖలతనౌ, ననాహ, సా, తామ్, ప్రకర్షతా, ఉగ్ర గతౌ, హరిణా, దైత్యౌ, శక్తేః, న,-న, అహసాతామ్, ప్రకర్షతః, అగ్రగతౌ.౧౭.

వ్యా॥ (యస్యామితి) సా-యశోదా, యస్యాం ఉలూఖలతనౌ-ఉలూఖలశరీరే, తంననాహ-బద్ధవతీ. తామ్ - ఉలూఖలతనుమ్, ప్రకర్షతా - కర్షణం కుర్వతా, హరిణా, స్వస్య - ఉగ్రగతౌ-వేగవతి గమనే, అగ్రగతౌ - పురోవస్థితౌ, తౌ - దైత్యౌ, ననాఽహసాతామ్-అహసాతామేవ, హతావేవేత్యర్థః. గమనవేగమాత్రేణ కథమేతచ్ఛక్యమితిచేత్, శక్తేః ప్రకర్షతః. ఉత్కృష్టశక్తీనాం కిమివ నశక్యమిత్యర్థః. ఉలూఖలతనావితి- ఉలూఖలమేవ ఉలూఖలతనుః. యథాశిలాపుత్రక ఏవ శిలాపుత్రకస్యశరీరమిత్యుచ్యతే. ననాహేతి (౧) "ణహ బన్ధనే" లిట్ అహసాతామితి. హన్తేఃకర్మణిలుఙ్ ద్వివచనమ్. (౨) "హనస్సిచ్" ఇతి సిచఃకిత్వమ్. (3) "అనుదాత్తోపదేశ" ఇత్యాదినా నకారలోపః॥ ౧౭॥

తా॥ యశోద శ్రీకృష్ణునిఱోటితో జేర్చికట్టెను. శ్రీకృష్ణుఁడాఱోటినీడ్చుకొని పోవుచుదనముందఱనున్న మద్దివృక్షములలో నావేశించియున్న యసురులను దనగమనవేగముచేతనే హతముచేసెను. ౧౭.

మూ॥ శ్రుత్వాస్థాద్రవమభితావనిభృతముత్కటకటాయన్తమ్॥
త్రేసురిభాశ్శ్రుత్వాస్తావనిభృతముత్కటకటాయన్తమ్॥ ౧౮॥

ప-వి॥ శ్రుత్వా, అస్థాత్, రవమ్, అభి, తౌ, అనిభృతముత్, కటకటాయన్తమ్, త్రేసుః, ఇభాః, శ్రుత్వా, అస్తావనిభృతమ్, ఉత్కటకటాః, యమ్, తమ్. ౧౮.

వ్యా॥ (శ్రుత్వేతి)అభితౌ-తౌఅర్జునౌఅభిముఖీకృత్య, నివర్తితముఖోభూత్వేత్యర్థః. తయోరర్జునయోః కటకటాయన్తమ్- కటకటేత్యేవంరూపమ్, రవమ్ - శబ్దమ్, శ్రుత్వా, పరివృత్యతావవలోక్య,సః-

(౧) దివా-ఉభ-అని (౨) పా-సూ-౧-౨-౧౪.
(3) పా-సూ-౬-౪-3౭.

హారిః, అనిభృతముత్ - అనల్పప్రహర్షోఽభూత్వా, అస్థాత్ -స్థితవాన్. కీదృశంరవమ్ - యంతమితి యచ్ఛబ్దతచ్ఛబ్దయోర్ద్వితీయా. యంఖలు తంరవమ్, అస్తావనిభృతమ్-క్షిప్రపర్వతమ్, శ్రుత్వా, ఉత్కటకటాః. మదోత్కటగణ్డాః, ఇభాః,త్రేసుః. అస్థాదితిలుఙ్. (౧) "గాతిస్థా" ఇత్యాదినాసిచోలుక్. అభిశబ్దస్య(౨)అభిరభాగే" ఇతికర్మప్రవచనీయ సంజ్ఞా. తావితి (3) * కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా. కటకటా యన్తమితి (౪) "అవ్యక్తానుకరణాత్" ఇత్యాదినాడాచ్. (౫) "లో హితాదిడాజ్భ్యః క్యష్" ఇతిక్యష్.(౬)"వాక్యషః" ఇతి పరస్మైపదమ్.

తా॥ చెట్లువిఱిగినప్పుడు కలిగిన యాకటకటశబ్దమునువిని శ్రీకృష్ణుడు గొప్ప సంతోషముకలవాడై యావృక్షములున్నప్రక్కదిరిగిచూచుచునుండెను. పర్వతములు బ్రద్దలగునట్లు అతిగంభీరమైన యాశబ్దమునువిని మదించినయేనుగులు భయపడెను.౧౯.

మూ॥ స్ఫురితేతత్రతుపూర్వం ఘోషాదా వేజితావయోతీతాః।
ఆజగ్మురథసబాలా ఘోషాదావేజితావయోతీతాః॥ ౨౦॥

ప-వి॥ స్ఫురితే, తత్ర, తు, పూర్వమ్, ఘోషాదౌ, ఏజితాః, వయః, అతీతాః, ఆజగ్ముః, అథ, సబాలాః, ఘోషాత్, ఆవేజితాః, వయోతీతాః. ౨౦.

వ్యా॥ (స్ఫురితేతి) తత్ర, ఘోషాదౌ – అర్జునభఙ్గజస్య శబ్ద స్యఆరమ్భే, స్ఫురితమాత్రేసతి, ఏజితాః - కమ్పితాః, వయః-పక్షిణః, పూర్వమ్ - ప్రథమమ్, అతీతాః – తస్థ్సానాత్క్రమేణాఽన్యత్రగతాః. తదనన్తరమ్-ఆవేజితాః - భీతాః, వయోతీతాః - అతిక్రాన్తవయసః, వృద్ధాః, సబాలాః - బాలైస్సహితాః, ఘోషాత్ -వ్రజాత్, ఆజగ్ముః. ఏజితాఇతి (౭) "ఏజృకమ్పనే" ఆవేజితా ఇతి (౮) "ఓవిజీ భయచ లనయోః" క్త్వాన్తః. ౨౦.

(౧) పా-సూ-౨-౪-౭౭. (౨) పా-సూ-౧-౪-౯౧.
(3) పా-సూ-౨-3-౮.* (౪) పా-సూ-౫-౪-౫౭.
(౫) పా-సూ-3-౧-౧3. (౬) పా-సూ-౧-3-౯౦.
(౭) భ్వా-ప-స-సే. (౮) తుదా-అ-సే.

తా॥ చెట్లువిఱిగిన శబ్దమువిని పక్షులన్నియుంజకితములై నాల్గుదిక్కులఁ బఱిగిడెను. ఆగోకులమందున్న గోపులు ఆబాలవృద్ధము భయపడి యచ్చటికి వచ్చిరి. ౨౦.

మూ॥ ఆయన్ననామయన్తం ననామయన్తంసదామానమ్।
ఆయన్ననామయన్తం ననామయన్తంసదామానమ్॥ ౨౧॥

ప-వి॥ ఆయన్, అనామయమ్, తమ్, న, నామ, యన్తమ్, సదా, మానమ్, ఆయన్, ననామ, యమ్, తమ్, ననామయన్తమ్, సదామానమ్. ౨౧.

వ్యా॥ (ఆయన్నితి) ఆయన్ - ప్రాప్తాః. అనామయమ్ - నిరుపద్రవమ్, భగ్నయమళార్జునాయత్తం యద్భయంకృష్ణే శఙ్కమానాః స్వయమాగతాః, తద్రహితమిత్యర్థః. తంకృష్ణమ్. నేతి-నిషేధే. నామేతినిపాతః-ప్రసిద్ధౌ. యన్తమ్ - గచ్ఛన్తమ్, సదా-నిత్యమ్, మానమ్-పరిచ్ఛేదమ్, అగచ్ఛన్తమ్, అతిమహాన్తమిత్యర్థః. ఆయన్-అవగచ్ఛన్, విద్వాంసిత్యర్థః. ననామయన్తమ్ - ప్రణతౌప్రయోజక వ్యాపారమకుర్వన్తమ్, ననామ - ప్రణతవాన్. యన్తమితి-యచ్ఛబ్దతచ్ఛబ్ద యోర్ద్వితీయా. యంఖలు తంభగవన్తం స్వప్రణామార్థ మనియుఞ్జానమేవ సన్తం దర్శనమాత్రేణ విద్వజ్జనస్స్వయమేవబుద్ధ్వాప్రణతోఽభూత్. తమేవ మనామయమేవ ప్రాప్తవన్త ఇత్యర్థః. పునరపి సఏవవిశేష్యతే. సదామానమ్-ఉదరబద్ధయాదామ్నా సహితమేవ, దృష్టవన్త ఇత్యర్థః. ఆయన్నితి పూర్వత్ర (౧) "ఇణ్-గతౌ" లఙ్-శబ్లుక్. బహువచనమ్. (౨) "ఇణోయణ్" ఇతి యణాదేశః. తస్యాఽసిద్ధత్వాత్. (౩) "ఆడజాదీనామ్" ఇత్యాట్.. ఉత్తరత్ర తతఏవాఽఽజ్పూర్వాచ్ఛతృప్రత్యయః. ననామయన్తమితి- నమేర్ణిచ్, (౪) జ్వలహ్వలహ్మలనమామనుపసర్గాద్వా" ఇతిపక్షేమిత్సంజ్ఞాభావాద్ధ్రస్వత్వాభావః.

(౧) ఆదా-పర-స-అ. (౨) పా-సూ-౬-౪-౮౧.
(౩) పా-సూ-౬-౪-౭౨. (౪) గణసూ-భ్వాది.

తా॥ విద్వాంసులు ఎవనినిజూచినమాత్రముచే వందనములు చేయుచున్నారో అట్టియపరిచ్ఛిన్న వైభవముకలవాఁడును యశోదచేనుదరమందుఁ ద్రాళ్ళతోఁగట్టఁబడినవాఁడునైసంచరించుచున్న శ్రీకృష్ణునికి, చెట్లువిఱిగిపడినందున నేమియుపద్రవము వచ్చెనోయని భయపడివచ్చి, అచ్చట నేవిధమైన యుపద్రవమును లేకుండ నతఁడు సంచరించుచుండఁజూచిరి. ౨౧.

మూ॥ సోఽక్షతఐక్షి స్త్రీభిర్నవనీతార్జునమహాభయాఽగోప్యః।
దృష్ట్వాచాసం స్తస్మిన్నవనీతార్జునమహాభయాంగోప్యః॥ ౨౨॥

ప-వి॥ సః, అక్షతః, ఐక్షి, స్త్రీభిః, నవనీతార్జునమహాభయా, అగోప్యః, దృష్ట్వా, చ, ఆసన్, తస్మిన్, అవనీతార్జునమహాభయాః, గోప్యః. ౨౨.

వ్యా॥ (సఇతి) సః-హరిః, భీత్యాగతాభిః స్త్రీభిః, అక్షతఏవ ఐక్షి-ఈక్షితః. కీదృశః-(నవనీతార్జున మహాభయా అగోప్యః) గాత్రలిప్తనవనీతా ర్తయా అర్జునరూపయా- శ్వేతరూపయా, మహత్యా భయా-ప్రభయా, అగోప్యః-గోపయితుమశక్యః, ప్రకాశితనవనీతచౌర్య ఇత్యర్థః-అథవా-ఏవంభూతయా ప్రభయా ఉపలక్షితః, అగోప్యః-క్రీడాసక్తతయాబన్ధనాదిభిరపిరక్షితుమ్ - నివారయితుమశక్యః. దృష్ట్వాతం గోప్యః, తస్మిన్-కృష్ణేవిషయభూతే, (అవనీతార్జున మహాభయాః- ఆసన్) అవనీతమ్-భువిగతమ్, భజ్యమానార్జున నిమిత్తం మహద్భయం యాసాంతా స్తథోక్తాః. అర్జునభఙ్గనిమిత్తకోలాహలం శ్రుతవత్యోగోప్యః స్నేహాద్భయ శఙ్కిన్యః ఆగతాః తత్ప్రత్యక్షీకరణాదతివృత్తభయాఆసన్నిత్యర్థః॥ ౨౨॥

తా॥ నవనీతమును దొంగిలించి యారగించి శరీరమంతఁబూసికొని దానిచేతఁ దెల్లనికాంతినివహించి విశృంఖలముగ నాడుకొనుచున్న శ్రీకృష్ణునికి మద్దిచెట్లు విఱుగుటచే నేమియుపద్రవము కలిగెనోయని భయపడి వచ్చినగోపికలు అచ్చట నిరుపద్రవుఁడై సంచరించుచున్న శ్రీకృష్ణునిజూచిరి. ౨౨.

మూ॥ మాతాపీక్ష్యహతౌ ద్రుమసానూతనయానురోధసశ్చ్యుతా।
స్తనలక్ష్యాగా త్తటినీసానూతనయానురోధసశ్చ్యుతా॥ ౨౩॥

ప-వి॥ మాతా, వీక్ష్య, హతౌ, ద్రుమసానూ, తనయానురోధసశ్చ్యుత్యా, స్తనలక్ష్మ్యా, ఆగాత్, తటినీ, సా, నూతనయా, ను, రోధసః, చ్యుత్యా. ౨౩.

వ్యా॥ (మాతేతి) సా తస్యమాతా-యశోదా, హతౌ, ద్రుమసానూ-పర్వతసానుకల్పౌ అర్జునద్రుమౌ, వీక్ష్య సుతంప్రత్యాగాత్. సైవవిశేష్యతే. స్తనలక్ష్మ్యా ఉపలక్షితా. కీదృశ్యా - తనయానురోధసశ్చ్యుత్యా)శ్చ్యుతిః-క్షరణమ్,(౧)"శ్చ్యుతిర్-క్షరణే," (౨)"ఇక్కృషాదిభ్యః" ఇతిఇక్, సహశ్చ్యుత్యావర్తత ఇతి సశ్చ్యుతిః. తనయానురోధేన-పుత్త్రానుసారేణ,తత్ స్నేహాత్,సశ్చ్యుత్యా. ఏవంరూపాయాః యశోదాయాః దృష్టాన్తః. నూతనయా, రోధసః-తటస్య, చ్యుత్యా-చ్యవనేన, భేదనేన, ఉపలక్షితా, తటినీ - సరిత్, ను. ఇవార్థే. ప్రవాహభాజో నద్యా నూతనతటభేదనక్షరత్స్రోతస్సామ్యం స్తన్యక్షరణస్యోచ్యతే-నదీసామ్యంతు తస్యాః. సేతి ప్రకృష్యాఽఽద్యేన పదేన సంబన్ధనీయమ్॥ ౨౩॥

తా॥ విఱిగిపడిన మద్దివృక్షములనుజూచి పుత్త్రస్నేహముచేఁ దన స్తనమునుంచి స్తన్యమును బ్రవహింపఁజేయుచు, పర్వతప్రాంతమునుబద్దలుచేయుచు వచ్చుచున్ననది వలెనున్న యశోద యచ్చటికివచ్చెను. ౨౩.

మూ॥ సాత్వరితాభ్యేత్యతుగిరముక్తవతీనాహతోనూనమ్।
లోకస్స్యాదిత్యథతంముక్తవతీనాహతోనూనమ్॥ ౨౪॥

ప-వి॥ సా, త్వరితా, అభ్యేత్య, తు, గిరమ్, ఉక్తవతీ, న, అహతః, నూనమ్, లోకః, స్యాత్, ఇతి, అథ, తమ్, ముక్తవతీ, నాహతః, నూనమ్. ౨౪.

వ్యా॥ (సేతి) సా త్వరితా, త్వరితమభ్యేత్య, గిరమ్-వాచమ్, ఉక్తవతీ - తత్తస్యాస్తు వాక్యమ్-(నాహతోనూనం లోకస్స్యాదితి). నూనమ్-ప్రాయేణ, లోకః, అహతోనస్యాత్. హతఏవస్యాత్, యది కృష్ణే కించిదాశఙ్కితంభయంస్యాదిత్యభిప్రాయః. ఇత్యుక్త్వైవ నూనం

(౧) భ్వా-పర-అ-సే. (౨) పా-సూ-౩-౩-౧౦౮-వార్తి.

అవీక్ష్య తమ్, నాహతః-దామ బన్ధాత్, ముక్తవతీ. నాహత ఇతి (౧) ''ణహబన్ధనే'' ఘఞ్. (౨) ''అపాదానేచాహీయ రుహోః,,ఇతితసిః॥

తా॥ యశోద యతిత్వరగా నచ్చటికివచ్చి, మద్దిచెట్లుఇతనిమీఁదఁబడియున్న యెడల లోకమంతయు నశించిపోవు నేయని చెప్పెను. తాను ఱోటిలోఁగట్టినకట్టును విప్పివేసెను. ౨౪.

మూ॥ మాతుఃప్రియంనచక్రే సకిజ్కిణీకోమలోవిదామాసహాసః।
క్రీడన్పీడాంప్రాక్చన సకిజ్కిణీకోమలోవిదామాసహసః॥

ప-వి॥ మాతుః, ప్రియమ్, న, చక్రే, సః, కిమ్, కిణీ, కోమలః, విదామా, సహాసః, క్రీడన్, పీడామ్, ప్రాక్, చ, న, సకిజ్కిణీకః, అమలః,విదామాస, హ, సః.

వ్యా॥ (మాతురితి) సః - కృష్ణః, మాతుః, కింప్రియంనచక్రే? సర్వమపి ప్రియంచక్ర ఇత్యర్థః. కీదృశః - కిణీ-దామబన్ధననిమిత్తేన కిణే నాఽలఙ్కృతః, కోమలః - మృదుగాత్రః. అనేన కిణోత్పత్తౌ హేతు రుక్తః. విదామా - శిథిలితదామకః, సహాసః - హాససహితః, అనేన మాతుః ప్రియఙ్కరత్వే హేతురుచ్యతే. తస్యా ముఖే హాసఙ్సఃకిం ప్రియంనచక్రే? సర్వమపిప్రియమాకరోదిత్యర్థః. దామబన్ధేన తేన రోదనే కర్తవ్యే కథంహాసితమితిచేత్ - తత్రోచ్యతే. హాశబ్దో హేతౌ.సఖిలు ప్రాక్-బన్ధానుభవసమయేచ, అర్జున భఙ్గాదినా క్రీడన్ తయైవ క్రీడ యా పీడాం నవిదామాస, కీదృశః-సకిజ్కిణీకః- కిజ్కిణ్యాదిభి ర్వయో నురూపై రలఙ్కారైస్సహితః. (౩) ''నద్యృతశ్చ'' ఇతికప్. అమలః- ఆశ్రితజనపాపస్య విరోధీ. సహాస ఇతి (౪) ''స్వనహసోర్వా'' ఇత్యప్. విదామాసేతి లిట్.(౫) ''ఉషవిదజాగృభ్యోన్యతరస్యామ్'' ఇత్యాన్ప్రత్యయః॥ ౨౫॥

తా॥ యశోద కట్టువిప్పినవెనుకనచ్చట నదేమాదిరిగ రేఖగలకోమలవిగ్రహముగ లవాఁడై, చెట్లుపడుటచేఁ గలిగాడు విపత్తునుగూడ నెంచకక్రీడాసక్తమనస్కుఁడై

(౧) దివా-ఉభ-అని. (౨) పా-సూ-౫-౪-౪౫.
(౩) పా-సూ-౫-౪-౧౫౩. (౪) పా-సూ-౩-౩-౬౨.
(౫) పా-సూ-౩-౧-౩౮.

సకలాభరణభూషితుఁడై ఆశ్రితుల పాపములను నిశ్శేషముగ హరించువాఁడైనశ్రీకృష్ణుఁడు, ముందఱవచ్చినవ్వుచు యశోదకు వివిధానందములను గలుగఁజేసెను. ౨౫.

మూ॥ ఆయస్తంనసహాఽర్జునన మనసోభయమస్యతాతేన।
తమిమంకథమాలిఙ్గతి మనసోభయమస్యతాతేన॥ ౨౬॥

ప-వి॥ ఆయస్తమ్, న, సహ, అర్జునమ్,అనసా, ఉభయమ్, అస్యతా,అనేన, తమ్, ఇమమ్, కథమ్, ఆలిఙ్గతి, మనసః, భయమ్, అస్య,తాతే,న. ౨౬.

వ్యా॥ (ఆయస్తమితి) అనసా-శకటేనసహ,ఉభయమర్జునమ్, అస్యతా - క్షిపతా, తేనకృష్ణేన, నాఽఽయస్తమ్ - ఆయాసో నకృతః.శకటమర్జునౌచ చలనవేగమాత్రేణ § హతానీత్యర్థః. తమిమమ్- అతిమానుషచేష్టితం ప్రాకృతప్రక్రియమ్, ఆలిఙ్గతి-పరిష్వజమానే, అస్య - కృష్ణస్య, తాతే-నన్దగోపే, కథమ్, మనసః - చిత్తస్య, భయం నాఽభూదితి కవేరయం వితర్కః॥ ౨౬॥

తా॥ శకటాసురుని యమళార్జునములను నవలీలగనిరసించినశ్రీకృష్ణుని గాఁగిలించుకొనిన నందగోపుఁడు ఎట్లు భయపడకనుండెనో? ౨౬.

మూ॥ చౌర్యక్రియాస్తవసఖీః సారమతేస్మేరయన్తీహ।
ఇత్యాలిఙ్గన్తీతం సారమతేస్మేరయన్తీహ॥ ౨౭॥

ప-వి॥ చౌర్యక్రియాః, తవ, సఖీః, సారమతే, స్మేరయన్తి, ఇహ, ఇతి,ఆలిఙ్గన్తీ, తమ్, సా, రమతే, స్మ, ఈరయన్తీ, హ. ౨౭.

వ్యా॥ (చౌర్యేతి) హేసారమతే ! ఉత్కృష్టబుద్ధే, తవనవనీతచౌర్యక్రియాః, ఇహ-వ్రజే, తవసఖీః స్మేరయన్తి-పరిహాసయుక్తాః కుర్వన్తి, ఇతి - ఏవమ్, ఈరయన్తీ - వదన్తీ, తమాలిఙ్గన్తీ, సా - యశోదా, రమతేస్మ॥ ౨౭॥

తా॥ ఓబుద్ధిమంతుఁడా! నీచెలికాండ్రు నీయొక్క నవనీతచౌర్యాదివ్యాపారములను జూచి పరిహసించుచున్నారేయని చెప్పి యశోద శ్రీకృష్ణునికౌఁగిలించికొని యానందించెను. ౨౭.

---

§ హతాః ఇతిక్వచిత్.

మూ॥ జగదస్యాలబ్ధనరవ్యాఘ్రియా మోదమాననగమ్।
సమనాథత హృష్యన్త్యా వ్యాఘ్రియా మోదమాననగమ్॥ ౭౭॥

ప-వి॥ జగత్, అస్యాః, లబ్ధనరవ్యాఘ్రాయాః, మోదమాననగమ్, సమనాథత, హృష్యన్త్యాః, వ్యాఘ్రాయ, ఆమోదమ్, ఆననగమ్. ౭౭.

వ్యా॥ (జగదితి) అస్యాః - యశోదాయాః, లబ్ధనరవ్యాఘ్రియాః - లబ్ధకృష్ణాహ్వాయ పురుషవ్యాఘ్రియాః, తస్య, ఆననగమ్-ముఖగతమ్, ఆమోదమ్ - సౌరభమ్, వ్యాఘ్రియ - ఘ్రాత్వా, ప్రహృష్యన్త్యాః, జగదఖిలమ్, సమనాథత - ఆశిషమకరోత్. కీదృశంజగత్ - మోదమాననగమ్-ప్రీతస్థావరమ్, తస్యాస్సుతానుభవ హర్షదర్శనే స్థావరా అపి హృష్టా ఇత్యర్థః. సమనాథతేత్యాశీరర్థాల్లజ్ (౧) "ఆశిషినాథః" ఇత్యుపసఙ్ఖ్యానేనాఽఽత్మనేపదమ్. అస్యా ఇతి (౨) "ఆశిషినాథః" ఇతిషష్ఠీ॥ ౭౭॥

తా॥ తనకొమారుఁడైన శ్రీకృష్ణునియొక్క ముఖారవిందమందలి సౌరభమునాఘ్రాణించి యామోదించుచున్న యశోదనుజూచి చేతనాచేతనాత్మకమైన సకల జగత్తును హర్షమునొంది యీపె నాశీర్వదించెను. ౭౭.

మూ॥ ఉద్గృహ్య స్వజమానా స్వజమానాసన్నతాపాఙ్గీ।
జిఘ్రన్త్యభవత్సోచ్చ స్వజమానాసన్నతాపాఙ్గీ॥ ౭౮॥

ప-వి॥ ఉద్గృహ్య. స్వజమానా, స్వజమ్, ఆనాసమ్, నతాపాఙ్గీ, జిఘ్రన్తీ, అభవత్, సా, ఉచ్చస్వజమానా, సన్నతాపాఙ్గీ. ౭౮.

వ్యా॥ (ఉద్గృహ్యేతి) స్వజమ్ - ఆత్మజమ్, కృష్ణమ్, ఆనాసముద్గృహ్య-యావన్నాసికమూర్ధ్వం గృహీత్వా, జిఘ్రన్తీ, స్వజమానా - ఆలిఙ్గన్తీ, నతాపాఙ్గీ-నతనేత్రోపాన్తా, సన్నతాపాఙ్గీ - అవసన్నసన్తాపస్వాఙ్గా భవన్తీ, సా, (ఉచ్చస్వజమానాఽభవత్) ఉచ్చః-ఉచ్ఛ్రితః, స్వజః-స్వస్యాంజాతః, మానః - పూజా, యస్యాస్సా - తథోక్తా; సర్వలోకసమ్భావితాఽభవదిత్యర్థః. స్వజమానేతి (౩) "ష్వఞ్జపరిష్వఙ్గే" (౪) "దంశసఞ్జష్వఞ్జాంశపి" ఇత్యనునాసికలోపః॥ ౭౮॥

(౧) పా-సూ-౧-౩-౨౧-వా ర్తి. (౨) పా-సూ-౨-౩-౫౫.
(౩) ధా-అ-స-అ. (౪) పా-సూ-౬-౪-౨౫.

తా॥ యశోదాదేవి తనకొమారునిగాఁగిలించికొనితరువాత తననాసికపర్యంతము పైకెత్తి తనయపాంగంబులను వంచిచూచుచు నతనిశిరస్సునాఘ్రాణించి తనశారీరములైన సకల తాపములనుబోఁగొట్టుకొనినదై లోకులచే మిక్కిలి కొనియాడఁబడెను. ౨౯.

మూ॥ విషయస్యమునిగణోంహోబలక్షయాదాపయన్త్యాగాత్ ॥
తత్స్మితరుచాముఖంశంబలక్షయాదాపయన్త్యాగాత్ ॥ ౩౦॥

ప-వి॥ విషయస్య,మునిగణః, అంహోబలక్షయాత్, అప, యమ్, త్యాగాత్, తత్స్మితరుచా, ముఖమ్, శమ్, బలక్షయా, దాపయన్తీ, ఆగాత్. ౩౦.

వ్యా॥ (విషయస్యేతి) రూపరసాద్యాత్మకస్యేన్ద్రియాణాం విషయస్యత్యాగాత్, అంహోబలక్షయాత్ - పాపబలస్య ప్రక్షయాత్, మునిగణః యంఅప-ప్రాప్తవాన్. తత్స్మితరుచా-తస్యకృష్ణస్య స్మితప్రభయా, బలక్షయా-సితయా, స్వముఖందాపయన్తీ-శోధయన్తీ,సా,శమ్-సుఖమ్, ఆగాత్ - ప్రాప్తవతీ. దాపయన్తీతి (౧) "దైప్ శోధనే" ణిచ్, పుక్. శ్వేతపర్యాయోఽయంబలక్షశబ్దఓష్ఠ్యాదిః. నతుదన్త్యోష్ఠ్యాదిరితినిర్ణయః. (౨) "స్యాద్బలక్షః పేత్యః" ఇతిశ్రుతేః. విపరీతరూపాతు లోకప్రసిద్ధిః. § "ఉచ్చారణసామర్థ్యాయ తద్భ్రాన్త్యాపపన్నా॥ ౩౦॥

తా॥ మహర్షులు, విషయాన్తరవిరక్తులై తమపాపములను బోఁగొట్టుకొనియెవనినిబొందుచున్నారో, ఆశ్రీకృష్ణుని ముఖారవిందసమీపమునందుఁ దనముఖమునుంచుకొని, అతని మందహాసముచేఁగలిగిన యతిస్వచ్ఛమైన కాన్తివ్యాపింప శోభిల్లుచున్నముఖారవిందముకలదైన యశోద ఆనందభరితురాలాయెను. ౩౦.

మూ॥ యస్యపిశాచీస్పృష్టా వార్తామృతసారమాశ్వసతీ।
మముదేసాతస్యాస్ఫుట వార్తామృతసారమాశ్వసతీ॥ ౩౧॥

ప-వి॥ యస్య, పిశాచీ, స్పృష్టా, ఆర్తా, అమృత, సా, అరమ్,ఆశు,అసతీ, మముదే,సా, తస్య, అస్ఫుటవార్తామృతసారమ్, ఆశ్వసతీ. ౩౧.

---

(౧) ధ్వా-పర-స-అ. (౨)

§ ఉచ్చారణమసామర్థ్యాయ తద్భ్రాన్త్యా - ఇతి ఉచ్చారణాయత్తభ్రాన్త్యా, ఇతి చ పాఠాద్దృశ్యేతే

వ్యా॥ (యస్యేతి) యస్యస్పృష్టౌసత్యామ్, సా, పిశాచీ - పూతనా, అసతీ - దుష్టభావా, ఆర్తాభూత్వా, అరమ్ - ద్రుతమ్, అమృత-మమార. తస్య - కృష్ణస్య, అస్ఫుట వార్తామృతసారమ్- అస్పష్టాక్షర వార్తాఖ్యం సుధాసారమ్, అశ్వసతీ - అనుభవన్తీ, సా-యశోదా, ముముదే. అమృతేతి (౧) "మృజ్ప్రాణత్యాగే" లుఙ్. (౨) "మ్రియతేర్లుఙ్లిఙోశ్చ" ఇత్యాత్మనేపదమ్. (3) "ఉశ్చ" ఇతిసిచః కిత్వమ్. (౪) "హ్రస్వాదఙ్గాత్" ఇతిసిజ్లోపః॥ 3౧॥

తా॥ క్రూరహృదయముగలదై వచ్చిన పూతన యొవనియొక్క స్పర్శమాత్రముచేత నేచచ్చెనో, అట్టిశ్రీకృష్ణునియొక్క అమృతమువలె నతిమధురములైన ముద్దుమాటలను విని యశోదాదేవి సంతోషించెను. 3౧.

మూ॥ తేనాథవాససాముఖమావృత్య భావ్యతయశోదా।
యేనసుతేనతయాచిర మావృత్యాభావ్యతయశోదా॥ 3౨॥

ప-వి॥ తేన, అథ, వాససా, ముఖమ్, ఆవృత్య,అభావ్యత,యశోదా, యేన, సుతేన, తయా. చిరమ్, ఆవృత్యా,భా, అవ్యత,యశోదా. 3౨,

వ్యా॥ (తేనేతి) తేన-కృష్ణేన,బాలస్వభావమనువిదధతా,వాససాస్వంముఖమ్, ఆవృత్య- ఆచ్ఛాద్య, యశోదా అభావ్యత - భీతాకృతా. ణిచ్(౫)"బిభేతేర్హేతుభయే" ఇత్యాత్వమ్,(౬)"అర్తిహ్రీ" ఇత్యాదినాపుక్. కర్మణిలఙ్. సఏవనిశేష్యతే. యేన, సుతేన - సుతత్వంప్రాప్తేన, హేతుభూతేన, తయా, - యశోదయా, చిరమ్ - సర్వస్మిన్కాలే, యశోదా - కీర్తిప్రదా, ఆవృత్యా - అభిముఖ్యేన వరణేయా. భా-ప్రభా - అవ్యత-ప్రాప్తా. ఆవృత్యేతి (౭) "ఏతిస్తు" ఇత్యాదినాక్యప్. తుక్. అథవా-ఆవృత్యేతి ఆవృత్తిశబ్దాత్తృతీయా. అభ్యాసేన ప్రభాప్రాప్తేత్యర్థః. 3౨॥

(౧) తుదా-ఆ-అ-అ. (౨) పా-సూ-౧-3-౬౧.
(3) పా-సూ-౧-౨-౧౨. (౪) పా-సూ-౮-౨-౨౭.
(౫) పా-సూ-౬-౧-౫౬. (౬) పా-సూ-౭-3-3౬.
(౭) పా-సూ-3-౧-౧౦౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు తనముఖమునుమీఁదఁ బట్టకప్పుకొని యశోదనుభయము నూ పించెను. అశ్రీకృష్ణునిచేతనే యశోద మంచికీర్తిని స్పృహణీయమైన కాంతిని బొందెను. ౩౨.

మూ॥ క్రీడావృత వివృతముఖం స్తమ్భాపరభాగగంసహసా।
అస్వజతాకృతతస్యాస్త మ్భాపరభాగగంసహసా॥ **33**॥

ప-వి॥ క్రీడావృతవివృతముఖమ్, స్తమ్భాపరభాగగమ్, సహసా. అస్వజత, అకృత, తస్యాః, తమ్, భా, పరభాగగమ్, సహసా, 33,

వ్యా॥ (క్రీడావృతేతి) స్తమ్భాపరభాగగమ్- స్తమ్భస్యాఽపర స్మిన్ భాగే-పార్శ్వే,గతమ్, యశోదా యస్మిన్ పార్శ్వేస్థితా స్తమ్భస్య తతోఽన్యత్రపార్శ్వే క్రీడార్థం స్థితమిత్యర్థః. తత్రచస్థిత్వా క్రీడా వృత వివృతముఖమ్-క్రీడార్థం పర్యాయతః తేన స్తమ్భేన ఆవృతంవివృ తంచముఖంయస్యసతథోక్తః, ఏవంకుర్వాణమ్, సహసా-హాసేన సహి తా, యశోదా, తత్క్రీడాదర్శనప్రీతా, అస్వజత - ఆలిఙ్గితవతీ. ఏవ మాలిఙ్గన్త్యాస్తస్యాః భా-ప్రభా, గౌరరూపా, తమ్-కృష్ణమ్, సహ సైవ, పరభాగగమ్, అకృత-కృతవతీ. వర్ణాన్తరసాన్నిధ్యాయత్తం వర్ణాన్తరస్య స్ఫుటత్వమ్ - పరభాగః॥ **33**॥

తా॥ శ్రీకృష్ణునిబట్టుకొనుటకై వచ్చినయశోదనుజూచి యుతికి యొక స్తంభము యొద్దచేరి యశోదయున్నప్రక్క కెదుఱుప్రక్కలో స్తంభము నడ్డముగఁజేసికొనియిట్లు ట్లుతిరుగుచు తనముఖమును గొంతసేపు కప్పుచుఁ గొంతసేపు తెలియపఱచుచు నాడు కొనుచుండ నాశ్రీకృష్ణునిబట్టుకొని యశోదకౌఁగిలించికొనెను. అప్పుఁడుమందహాసము చేయుచున్న యశోదయొక్క తెల్లనిదంతకాన్తి నీలమేఘనిభుఁడైన శ్రీకృష్ణునిమీఁదఁ బడి యొక పరభాగమైన కాన్తినిగలుగఁజేసెను. 33.

మూ॥ చరితైర్జగదశివక్షయ శాలిభిరధ్వాన్తమస్తారి।
దధతాఫలక్రయాయతు శాలిభిరధ్వాన్తమస్తారి॥ **3౪**॥

ప-వి॥ చరితైః, జగత్, అశివక్షయశాలిభిః, అధ్వాన్తమ్, అస్తారి, దధతా, ఫల క్రయాయ, తు, శాలిభిః, అధ్వా, అన్తమ్, అస్తారి. 3౪.

వ్యా॥ (చరిత్రైరితి) అశివక్షయశాలిభిః - అశుభస్యక్షయకారణాఢ్యైః, స్వచరిత్రైః, అఖిలంజగత్, అధ్వాన్తమ్- ధ్వాన్తరహితమ్, అస్తారి - క్షీణశత్రుచ, దధతా - విదధతా, కృష్ణేన, ఫలక్రయాయ- ఆమ్రజమ్బూపనసాదిఫలక్రయార్థమ్, శాలిభిః- కలమైః, అధ్వా-మార్గః, ఆన్తమ్ - ఆవసానాత్, అస్తారి- స్తీర్ణోఽభూత్. ఫలక్రయాయ శాలీన్ నయన్ స్వగృహాదారభ్య విపణిపర్యన్త మధ్వానంశాలిభిః ప్రకీర్ణవానిత్యర్థః. ఆన్తమితి (౧) "ఆఙ్ మర్యాదాభివిధ్యోః" ఇత్యవ్యయీభావః. అస్తారీతి-అస్తాః అరయః యస్యేతి పూర్వత్ర. ఉత్తరత్ర (౨) "స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే" కర్మణిలుఙ్॥ ౩౮॥

తా॥ అమంగళహరంబులైన తమ దివ్యచేష్టితములచేతఁ బ్రాణులపాపములను బోఁగొట్టి వారివిరోధములను హరించుచున్న శ్రీకృష్ణుఁడు పండ్లుకొనుటకై తనయింటినుంచి ధాన్యమెత్తికొని యంగడివఱకు మార్గమంతయుఁ జల్లుచువెళ్ళెను. ౩౮.

మూ॥ యాన్యుచితాన్యక్రీణాత్ ఫలానివై తాని కేషుచిత్తాన్తః।
యఃకర్మసుదదదాస్తే ఫలానివై తాని కేషుచిత్తాన్తః॥ ౩౯॥

ప-వి॥ యాని, ఉచితాని, అక్రీణాత్, ఫలాని, వై, తాని, కేషు,చిత్,తాన్తః, యః, కర్మసు, దదత్, ఆస్తే, ఫలాని, వైతానికేషు,చిత్తాన్తః. ౩౯.

వ్యా॥ (యానీతి) యానిఫలాని, ఉచితాని - స్వప్రియాణి, తాని ఫలాని, కేషుచిత్ -విపణిప్రదేశేషు, విక్రేయేషువా, తాన్తః-అధ్వశ్రమేణ తామ్యన్, స్వేదబిన్దుమాక్తికాలఙ్కృతవదనోభూత్వా, అక్రీణాత్ -క్రీతవాన్. కీదృశః - యః వైతానికేషు - త్రేతాగ్నివిషయేష్వగ్నిహోత్రాదిషు వైదికేషు కర్మస్వనుష్ఠితేషు, అనుష్ఠాతృభ్యః, తానితాని స్వర్గపుత్రపశ్వాదీని ఫలాని, దదత్, సర్వేషామ్, చిత్తాన్తః - హృదయకమలమధ్యే, ఆస్తే. ౩౯॥

(౧) పా-సూ-౨-౧-౧౩. (౨) స్వా-ఉ-అని.

తా॥ సకలవైదిక కర్మసమారాధ్యుఁడై వారివారికి నభీష్టఫలముల నిచ్చుచున్నవాఁడై వారిచే సంతతము ధ్యానింపఁబడుచున్న శ్రీకృష్ణుఁడు పడిగెడిశ్రమము నొందినవాఁడై యంగళ్ళలోఁ దనకిష్టమైనఫలాదులనుగొనెను. ౩౫.

మూ॥ సఫలైర్విక్రాయికయా సమార్చి రమితస్సుహృద్యమితః।
తత్పాత్రంరత్నౌఘైరసమార్చి రమితస్సుహృద్యమితః॥

ప-వి॥ సః, ఫలైః, విక్రాయికయా, సమార్చి, రమితః, సుహృద్యమితః, తత్పాత్రమ్, రత్నౌఘైః, అసమార్చిః, అమితః, సుహృద్యమ్, ఇతః. ౩౬.

వ్యా॥ (సఇతి) సః-హరిః, సుహృద్యమితః-సుహృద్భిః - గోపదారకైః, స్నేహపాశేననియమితః, తతఏవ రమితః-క్రీడాంప్రాపితః, ఫలక్రయంకుర్వన్, విక్రాయికయా-ఫలంవిక్రీణానయాస్త్రియా, తద్దర్శనవశీకృతయా, యోగ్యతమైః ఫలైఃసమార్చి-సమ్యగర్చితః. ఏవంతస్మిన్నర్చితేసతి, తత్పాత్రమ్ - తస్యాఃఫలపాత్రమ్, సుహృద్యమ్ - హృద్యతమమ్, కుర్వన్, అమితః - అతిబహుః, అసమార్చిః - అప్రతిద్వన్ద్వతేజస్కః, రత్నౌఘః, ఇతః - ప్రాప్తః. సమార్చీతి - (౧) "అర్చపూజాయామ్" కర్మణిలుఙ్. రమితఇతి - రమేర్ణ్యన్తాన్నిష్ఠా. (౨) "అమన్తాశ్చ" ఇతిమిత్త్వాద్ధ్రస్వత్వమ్. ౩౬.

తా॥ ఒకానొకప్పుడు వీధిలోఁబండ్లమ్మవచ్చిన ఒక స్త్రీ శ్రీకృష్ణునికి మంచిఫలములనిచ్చెను, అప్పుఁడా పెయొక్క పండ్లుతీసికొనివచ్చిన బుట్ట అనర్ఘములైన రత్నములచేనిండెను. ౩౬.

మూ॥ ఫలమన్యాకృతదదతీ సభాజనంభూరిచన్ద్రేణ।
సమముఖఇదిధదస్యాస్సభాజనంభూరిచన్ద్రేణ॥ ౩౭॥

ప-వి॥ ఫలమ్, అన్యా, అకృత, దదతీ, సభాజనమ్, భూరి, చన్ద్రేణ, సమముఖః, ఐదిధత్, అస్యాః, సః, భాజనమ్, భూరిచన్ద్రేణ. ౩౭.

వ్యా॥ (ఫలమితి) అన్యాఫలవిక్రాయికా, తస్మై భూరి-బహుతరమ్, ఫలమ్, దదతీ, తస్య, సభాజనమ్-పూజనమ్, అకృత. తయాసభా

(౧) చు-ఉ-స-సే. (౨) భ్వాదిధాతుపాఠగణసూత్రమ్, జనీజౄష్క్నసురఞ్జోఽమన్తాశ్చ.

జితస్సతు, చన్ద్రేణ సమముఖః, అస్యాఃభాజనమ్,-ఫలపాత్రమ్, భూరి చన్ద్రేణ-సువర్ణేన, ఐదిధత్ - ఏధితవాన్ (౧) "ఏధవృద్ధౌ" ణ్యన్తాల్లుఙ్॥

తా॥ మఱియొకదినము ఇంకొక స్త్రీ శ్రీకృష్ణునికిఁ బండ్లనిచ్చి యారాధించెను. చంద్రవదనుఁడైన యతఁడాపెయొక్క బుట్టను సువర్ణముచే నింపించెను. ౩౭.

మూ॥ అగృహీత్వాన్యాందదతీం సమున్మనాగమితభావరతామ్।
మోక్షమ్మైషీత్సాపతు సమున్మనాగమితభావరతామ్॥ ౩౮॥

ప-వి॥ అగృహీత్వా, అన్యామ్, దదతీమ్, సముత్, మనాక్, అమితభావరతామ్, మోక్షమ్, అనైషీత్, సా, అప, తు, సమున్మనాః, గమితభా, వరతామ్, ౩౮.

వ్యా॥ (అగృహీత్వేతి) అన్యాంవిక్రాయికామ్, స్వసన్దర్శనేన (అమితభావరతామ్) అపరిచ్ఛేద్యేన భావేన,- స్నేహరసేన, రతామ్-ప్రీతామ్, అతః మనాక్ - అల్పమపి ప్రీహ్యాదికమ్, అగృహీత్వా ఫలానిదదతీమ్ సముత్ - సహర్షః, కృష్ణః, మోక్షమ్ - పరమగతిమ్, అనైషీత్. నయతే ర్ద్వికర్మకత్వా త్కర్మద్వయోపపత్తిః. సాతు కృష్ణేన సమున్మనాః - సమ్యగుద్భూతమనాః, గమితభా - ప్రాపితతేజస్కా,వరతామ్, ఉత్కృష్టతామ్, ఉచ్ఛిన్నసంసారతాలక్షణామ్, అపప్రాప్తవతీ॥ ౩౮॥

తా॥ పండ్లమ్మవచ్చిన మఱియొకస్త్రీ శ్రీకృష్ణునియందలి స్నేహముకలదై యితరులవలె రత్నసువర్ణాదులను దీనికొనక ననన్యప్రయోజనముగఁ బండ్లనిచ్చెను. శ్రీకృష్ణుఁడాపెకు మోక్షమిచ్చి సర్వోత్కృష్టురాలుగఁ జేసెను. ౩౮

మూ॥ క్రీడన్సదిగ్ధతర్ణక కరీషదూరీకృతప్రభావస్థః।
అవధీద్దైత్యాన్ కేశవకరీషుదూరీకృతప్రభావస్సః॥ ౩౯॥

ప-వి॥ క్రీడన్, సః, దిగ్ధతర్ణకకరీష దూరీకృతప్రభావస్థః అవధీత్, దైత్యాన్, కేశవకరీ- ఈషదూరీకృతప్రభావస్థః. ౩౯.

(౧) ధ్వా-ఆ-అ-సే.

వ్యా॥ (క్రీడన్నితి) (దిగ్ధతర్ణకకరీషదూరీకృతప్రభావస్థః) దిగ్ధమ్-ఆలిప్తమ్, తర్ణకానామ్ - వత్సానామ్, కరీషంయేనసః - దిగ్ధతర్ణకకరీషః, అతఏవ దూరీకృతా-అదృశ్యా,ప్రభాయాః అవస్థా యస్య సతథోక్తః, ఏవంక్రీడన్, సః- హరిః, కేశవకరీ - కేశవనామాహాస్త్రీమధ్యే సజ్జతాన్ దైత్యానవధీత్. సఏవవిశేష్యతే. (ఈషదూరీకృతప్రభావస్థః) దైత్యానాంవధార్థమ్, ఈషత్, అల్పమాత్రమ్, ఊరీకృతే- అఙ్గీకృతే,స్వస్మిన్ ప్రభావే- మాహాత్మ్యే, స్థితః॥ ౩౯॥

తా॥ దూడలపేడనుఁ దనశరీరమందుఁ బూసికొనిదానిచేమాసియున్న కాన్తి కలవాఁడై విహరించుచున్న శ్రీకృష్ణుఁడు, తనప్రభావమును గొంచెము స్వీకరించి యసురులను జంపెను. ౩౯.

మూ॥ కర్తుమృభూన్యస్స్మాబ్ధిం ధీరోమన్థత్యజస్సుఖేదాన్తాన్।
సోకృతగాఃకణ్డూయనధీరోమన్థత్యజస్సుఖేదాన్తాన్॥ ౪౦॥

ప-వి॥ కర్తుమ్, ఋభూన్, యః, స్మ, అబ్ధిమ్, ధీరః, మన్థతి, అజః, సుఖేదాన్తాన్, సః. అకృత, గాః, కణ్డూయనధీః, రోమన్థత్యజః, సుఖే, దాన్తాన్. ౪౦

వ్యా॥ (కర్తుమితి) యః ధీరః - ధైర్యవాన్, అజః, ఋభూన్-దేవాన్, సుఖేదాన్తాన్ - శోభనఖేదావసానాన్, కర్తుమ్, అబ్ధింమన్థతి స్మ. సః, కణ్డూయనధీః- గవాంకణ్డూయనే బుద్ధింకుర్వన్, తాన్, గాః-వృషభాన్, కణ్డూయనసుఖేసతి - దాన్తాన్, వశీకృతాన్, తేనైవసుఖేన రోమన్థత్యజః-రోమన్థత్యాగంకుర్వతః - అకృత-కృతవాన్॥ ౪౦॥

తా॥ దేవతల దుఃఖమును బోఁగొట్టుటకై మొందుక్షీరాబ్ధిని జిలికిన యాభగవంతుఁడిప్పుడు ఆవులదురద శమనమగునట్లు వానిని దడవుచుండెను. దానిచేనాయావులు సుఖమునొంది నెమరువేయుటను గూడవదలి పరవశములై యుండెను. ౪౦.

మూ॥ సహితౌ క్రీడన్తానో పరమన్తౌహారిబలౌ కాన్తౌ।
పరమనౌహారిబలౌ కానౌ॥ ౪౧।

ప-వి॥ సహితౌ, క్రీడన్తౌ, న, ఉపరమన్తౌ, హారిబలౌ, కాన్తౌ, ప్రీతిమ్, న, గతౌ, ద్విషతామ్, పరమ్, అన్తౌ, హరిబలౌ, కామ్, తౌ. ౪౧

వ్యా॥ (సహితావితి) కాన్తౌ- కమనీయౌ, హరిబలౌ, సహితౌ, క్రీడన్తౌ, నచోపరమన్తౌ-ఉపరతింనకుర్వాణౌ, ద్విషతామ్, పరమ్-కేవలమ్, అన్తౌ-నిధనభూతౌ, హరిబలౌ, సింహసదృశబలౌ,తౌ, క్షాంప్రీతింనగతౌ? సర్వాంప్రీతింగతావిత్యర్థః. ఉపరమన్తావితి ఉపపూర్వాద్రమేః (౧) "విభాషాకర్మకాత్" ఇతిపరస్మైపదమ్॥ ౪౧॥

తా॥ సింహమువలె నతిపరాక్రమశాలులై శత్రువులకు మృత్యువులై సుందరాంగులైన రామకృష్ణులిద్దఱు చేరియనవరతము విహరించుచు సుప్రీతులైరి. ౪౧.

మూ॥ అపిదురవధరౌయోగే వక్రాష్టాఙ్గోపయోగేన।
వత్సాన్గృహీతపుచ్ఛా వక్రాష్టాఙ్గోపయోగేన॥ ౪౨॥

ప-వి॥ అపి, దురవధరౌ, యోగే, అవక్రాష్టాఙ్గోపయోగేన, వత్సాన్,గృహీతపుచ్ఛా, అక్రాష్టామ్, గోపయోగేన. ౪౨.

వ్యా॥ (అపీతి) యోగే - చిత్తసమాధిరూపే, (అవక్రాష్టాఙ్గోపయోగేన) అవక్రాణామ్ - ఋజూనామ్, భవజితానామ్, అష్టానాంయోగాఙ్గానామ్- యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహారధారణధ్యాన సమాధీనామ్, ఉపయోగేన - నియమపూర్వాభ్యాసేన దురవధరౌ-అవస్థాపయితుమశక్యౌ, తౌ హరిబలౌ, గోపయోగేన - గోపైస్సంబన్ధేన, వత్సాన్ అక్రాష్టామ్ - ఆకర్షణంకృతవన్తౌ. కథమ్ - గృహీతపుచ్ఛా - గృహీతాః పుచ్ఛాః. యాభ్యాంతౌగృహీతపుచ్ఛౌ; తేషాంపుచ్ఛాన్గృహీత్వాఅక్రాష్టామిత్యర్థః.దురవధరావితి(౨)'ధృఙ్ అవస్థానే" (3) "ఈషద్దుస్సుషు" ఇత్యాదినాఖల్. అక్రాష్టామితికర్షతే ర్లుఙ్ పరస్మైపదద్వివచనమ్. (౪) "స్పృశమృశకృషతృపదృపాం చ్లేస్సిజ్వా" ఇతిచ్లేస్సిచ్. (౫) "అనుదాత్తస్యచర్దుపధస్యాన్యతరస్యామ్" ఇత్యమాగమః.(౬) "వదవ్రజ"ఇత్యాదినాఽఽదివృద్ధిః॥౪౨

(౧) పా-సూ-౧-3-౮౫.
(౨) ధ్వాది-ఆ-స-అ.
(3) పా-సూ-3-3-౧౨౬.
(౪) పా-సూ-3-౧-౪౪-వా.
(౫) పా-సూ-౬-౧-౫౯.
(౬) పా-సూ-౭-౨-3.

తా॥ యమనియమాద్యష్టాంగయోగములను యథావిధిగననుష్ఠించుచున్న మహా ష్ఠులకుఁగూడ దురవబోధులైన రామకృష్ణులుగోకులమందు గోపులతోఁగూడవసించుచు దూడలతోఁకలనుబట్టియీడ్చిరి. ౪౨.

మూ॥ ఘ్నన్తావితరాన్యన్తా వత్రాప్తాన్నామయమయన్తౌ।
వత్సాన్ జగతఃపాలా వత్రాప్తాన్నామయమయన్తౌ॥ ౪౩॥

ప-వి॥ ఘ్నన్తౌ, ఇతరాన్, యన్తౌ, అత్ర, ఆప్తాన్, న, ఆమయమ్, అయన్తౌ, వత్సాన్, జగతః, పాలౌ, అత్రాప్తామ్, నామ, యమయన్తౌ. ౪౩.

వ్యా॥ (ఘ్నన్తావితి) అత్ర-భూమౌ, ఆప్తాన్-సుహృదః, యన్తౌ-ప్రాప్తవన్తౌ, అవశిష్యన్తౌ. ఇతరాన్-శత్రూన్, ఘ్నన్తౌ, ఆమయమ్-పీడామ్, నాఽయన్తౌ-నగచ్ఛన్తౌ, జగతఃపాలౌ, వత్సాన్యమయన్తౌ-నియమయన్తౌ, అత్రాప్తాంనామ-తృప్తౌకిల. ఘ్నన్తావితి హన్తేశ్శతృప్రత్యయః. యన్తావితీణః, అయన్తావితి (౧) "ఈ గతౌ" ఇత్యస్మాదదాదికాత్, అత్రాప్తామితి (౨) "తృపప్రీతౌ" అత్రాప్తామితివత్ప్రక్రియా॥ ౪౩।

తా॥ జగద్రక్షకులైన రామకృష్ణులు నీరోగులై శత్రువులనుజంపి మిత్రులను గాపాడుచున్నవారై దూడలనుమేపి పూర్ణమనోరథము కలవారైరి. ౪౩.

మూ॥ పపతుస్తౌగాశ్శనకై రుషితశ్వసదభకానసేషుహసన్తౌ।
క్రీడాక్రమజపరాజయ రుషితశ్వసదభకానసేషుహాసన్తౌ॥౪౪॥

ప-వి॥ పపతుః, తౌ, గాః, శనకైః, ఉషితశ్వసదర్భకాననేషు, హ, సన్తౌ, క్రీడాక్రమజపరాజయ రుషితశ్వసదర్భకాననేషు, హాసన్తౌ. ౪౪.

వ్యా॥ (పపతురితి) తౌ - హరిబలౌ, శనకైః - క్రమేణ, గాః పపతుః -రక్షితవన్తౌ, కథమ్ - (ఉషితశ్వసదభకాననేషుసన్తౌ) ఉషితాః శ్వానో యేషుతాన్యుషితశ్వాని,సహాద్రైభిః-తృణైః, వర్తన్త ఇతిసదర్భాణి, ఉషితశ్వసదర్భేషుకాననేషు-వనేషు, సన్తౌ-తత్రస్థన్నిహి

---

(౧) అదా-ప-స-అ. (౨) దివా-ప-స-సే.

తావిత్యర్థః. § (హేతిప్రసిద్ధౌ, శ్వభ్యఃసాలావృకాదిమృగేభ్యః. పరిత్రాణంకుర్వన్తౌ దర్భాఽదీనిత్తృణాన్యాశయన్తౌ గాఃపపతురిత్యర్థః), తావేవ విశేష్యేతే. (క్రీడాక్రమజపరాజయరుషితశ్వసదర్భకాననేషుహసన్తౌ) క్రీడాక్రమజేనస్వపరాజయేన రుషితానా మతఏవశ్వసతామ్ - అతిదీర్ఘనిశ్వాసంకుర్వతామ్, వయస్యభూతానామ్, అర్భకాణామ్- శిశూనామ్, ఆననేషు - ముఖేషు, నిజవిజయనిమిత్తేన హర్షేణహసన్తౌ - హాసంకుర్వన్తౌ, పపతురితి (౧) పారక్షణే" లిట్॥ ౨౨॥

తా॥ కుస్తీ గంతువేయుట మొదలైనవానిచే నాడుచున్నప్పుడు ఓడిపోయినవారై కోపముచే నిట్టూర్పువిడుచుచున్న బాలురముందఱ నట్టహాసముచేసిరి. ఆవులనడివికిఁదీసికొనివెళ్ళి దుష్టమృగములచే నేవిధమైనబాధయు రాకుండఁగాపాడుచు గడ్డియున్నచోట్ల మేపి సరస్సులయందు నీళ్ళుత్రాగించికాపాడిరి. ౨౪.

మూ॥ గాయన్తౌశమయన్తౌ కోరకమహితాన్తకరచరణౌ।
గాయన్తౌశమయన్తౌ కోరకమహితాన్తకరచరణౌ॥ ౨౫॥

ప-వి॥ గాయన్తౌ, శమ్, అయన్తౌ, కోరకమహితాన్తకరచరణౌ, గాః, యన్తౌ, శమయన్తౌ, కోః, అకమ్, అహితాన్తకకచరణౌ. ౨౫.

వ్యా॥ (గాయన్తావితి) గాయన్తౌ - గానంకుర్వన్తౌ. § (అన్తః) శమ్ - సుఖమ్, అయన్తౌ - గచ్ఛన్తౌ, (కోరకమహితాన్తకరచరణౌ) మార్దవాదిభిః కోరకవత్ - పుష్పకలికావత్, మహితః - పూజితః, అన్తః-అగ్రమ్ యేషాం తేకోరకమహితాన్తాః;కోరకమహితాన్తాః కరాః చరణాశ్చయయోస్తౌ కోరకమహితాన్తకరచరణౌ,గాః-సురభీః,యన్తౌ-అనుగచ్ఛన్తౌ. (కోరకమ్) కోః - భూమేః, అకమ్ - అసుఖమ్, శమయన్తౌ, (అహితాన్తకరచరణౌ) చరణమ్-సఞ్చారః, అహితానామ్-శత్రూణామ్, పాపానాంచ, అన్తకరమ్-నాశకరమ్,చరణమ్-సఞ్చారః, యయోస్తౌతథోక్తౌ. అస్యపూర్వశ్లోకేన పరేణవాసంబన్ధః।

§ కుణ్డలితమ్ క్వాచిత్కమ్.

తా॥ కుసుమములవలె నతిమార్దవముగల చరణారవిందములుగల రామకృష్ణులు గానముచేసికొని యచ్చటచ్చటసంచరించుచు దుష్టులనుసంహరించి భూభారమును బోఁగొట్టి సుఖించియుండిరి. ౪౫.

మూ॥ గానేషుసుదూరతరం విశ్వావసుమత్యభూతాన్తౌ।
ఆశాస్తనిత్యశస్తౌ విశ్వావసుమత్యభూతాన్తౌ॥ ౪౬॥

ప-వి॥ గానేషు, సుదూరతరమ్. విశ్వావసుమ్. అత్యభూతామ్, తౌ, ఆశాస్త, నిత్యశః, తౌ, విశ్వా, వసుమతీ, అత్యభూతాన్తౌ. ౪౬.

వ్యా॥ (గానేష్వితి) గానేషునానావిధేషు విశ్వావసుంగన్ధర్వం సుదూరతరమ్, అత్యభూతామ్ - అతిక్రాన్తౌ, ఏవంవర్తమానౌ తౌ దృష్ట్వా విశ్వా, వసుమతీ-భూమిః, నిత్యశః (అతిఅభూతాన్తావాశాస్త) అధికమ్, అభూతః అన్తోయయోస్తౌ అభూతాన్తౌ అసమ్భావిత క్రీడాద్యవసానావేతౌ భూయాస్తామిత్యాశాసితవతీత్యర్థః. వసుమతీతి-వసును తిష్ఠాజనాలక్ష్యన్తే. ఆశాస్తేతి. (౧) ‘‘ఆఙ్ శాసుఇచ్ఛాయామ్’’ లఙ్. అదాదిత్వాచ్ఛపోలుక్॥ ౪౬॥

తా॥ రామకృష్ణులు, విశ్వావసువనెడు గంధర్వునికంటె నతిశ్లాఘ్యముగఁ గానముచేసిరి. లోకమందున్న సకలప్రాణులును, ‘‘వీరిద్దఱుని త్యవిహరించుచుండవలయును’’ అని యాశీర్వాదముచేసిరి. ౪౬.

మూ॥ గాతృకులంసదృగమతన కుస్తుమ్బురునారదాద్యాభ్యామ్।
మేరుహిమాభ్యాంహితులాంకుస్తుమ్బురునారదాద్యాభ్యామ్॥౪౭।

ప-వి॥ గాతృకులమ్, సదృక్, అమత, న, కుః, తుమ్బురునారదాది, ఆభ్యామ్, మేరుహిమాభ్యామ్, హి, తులామ్, కుస్తుమ్బురు, న, ఆరత్, ఆద్యాభ్యామ్. ౪౭.

వ్యా॥ (గాతృకులమితి) కుః-భూమిః, ఆభ్యామ్-హరిబలాభ్యామ్, తుమ్బురునారదాదికంగాతృకులమ్, సదృక్-సదృశమితి, § నామత-

(౧) అదా-ఆ-స-సే.

§ అమతేతిలుఙ్-తఙ్. ‘‘తనాదిభ్యస్తథాసోః’’ [౨-౪-౭౯] ఇతి సిచోవాలుక్. ‘‘సార్వధాతుకమపిత్’’ [౧-౨-౪] ఇతితఙఃజిత్త్వమ్ ‘‘అనుదాత్తోపదేశ’’ [౬-౪-౩౭] ఇత్యాదినాఅనునాసికలోపః.

నగణితవతీ. కురితి భూమిస్థాజనాలక్ష్యన్తే. అత్రైవాఽర్థాన్తరన్యాసః ఉత్తరార్ధేన క్రియతే. ఆద్యాభ్యామ్ - ప్రధానాభ్యామ్, మేరుహిమాభ్యామ్-మహామేరుహిమవత్పర్వతాభ్యామ్, నహి కుస్తుమ్బురు తులామ్-సామ్యమ్, ఆరత్-ప్రాప్తమ్. కుస్తుమ్బురిత్వితి, జాతివిశేషే ధాన్యాకాపరనామ్ని(౧) "కుస్తుమ్బురూణిజాతిః" ఇతీహ నిపాతితోఽయంశబ్దః. తజ్జాతీయాని ద్రవ్యాణి ముద్గసమపరిమాణాని యథాపర్వతాభ్యాంపరిమాణతస్సామ్యంనగచ్ఛన్తి, ఏవమల్పనిపుణాస్తుమ్బురుప్రభృతయః అతినిపుణాభ్యాంతాభ్యాంసామ్యంనగచ్ఛన్తీత్యర్థః. ఆరదితి(౨) "ఋగతౌ" లుఙ్. (౩) "సర్తిశాస్త్యర్తిభ్యశ్చ" ఇత్యఙ్. (౪) "ఋదృశోఽఙిగుణః" ఇతిగుణః॥

తా॥ కుస్తుమ్బురుఅనెడు క్షుద్రధాన్యపుగింజ, గొప్పవైన మేరుహిమాద్రులతో నెట్లుసమానము కానేరదో, అట్లే తుంబురు నారదాదిగాయకశ్రేష్ఠులును గానమందు రామకృష్ణులతో సమానులుకారని గానరసవిత్తములు నిరూపించిరి. ౪౩.

మూ॥ గీతంశ్రుత్వాముముచే హాహాహూహూర్వశీకృతస్థలయా।
గన్ధర్వపరిషదాన్వితహాహాహూహూర్వశీకృతస్థలయా॥ ౪౪॥

ప-వి॥ గీతమ్, శ్రుత్వా, ముముచే, హాహాహూహూః, వశీకృతస్థలయా, గన్ధర్వపరిషదా, అన్విత హాహాహూహూర్వశీ కృతస్థలయా. ౪౪.

వ్యా॥ (గీతమితి) తయోర్గీతంశ్రుత్వా గన్ధర్వపరిషదా(హాహాహూహూముఖ్యముచే) "హాహాహూహూ" ఇత్యద్భుతరసానుభవప్రభవశ్శబ్ద ఏవ ఏవముక్తోఽభిధీయతే. కీదృశ్యాగన్ధర్వపరిషదా-వశీకృతస్థలయా-స్వగానేనవశీకృతం స్థలంయయాసాతథోక్తా. స్థలశబ్దేనస్థలస్థాః ప్రజాలక్ష్యన్తే. కిఞ్చ-(అన్వితేతి) హాహాహూహూప్రభృతయోగన్ధర్వాః ఊర్వశీకృతస్థలేత్యాదయోఽప్సరసః, తాశ్చగన్ధర్వపరిషదవినాభూతాః; అన్వితాః హాహాహూహ్వాదయః ఊర్వశీకృతస్థలాదయశ్చ యస్యాస్సా తథోక్తా. హాహాహూహూరితి శబ్దానుకారత్వే సత్యపి, వ్యక్తరూప

(౧) పా-సూ-౬-౧-౧౪౩. (౨) భ్వా-ప-స-అని.
(౩) పా-సూ-౩-౧-౫౬. (౪) పా-సూ-౭-౪-౧౬.

త్వాదవ్యక్తానుకరణత్వాభావాడ్డాజభావః. అనుకార్యేణార్థేనాఽర్థవత్త్వాత్ప్రథమైకవచనమ్॥ ౪౮॥

తా॥ హాహాహూహూ మొదలగుగంధర్వులును ఊర్వశీకృతస్థల మొదలగునప్సరస్సలును తక్కినగంధర్వులును, సకలలోకములును మోహించునట్లు పాడువారయినను తమగానముకంటె నతివిలక్షణమైన రామకృష్ణుల గానమును విని సంతోషించి “హాహా! హూహూ” అని మోదించిరి. ౪౮

మూ॥ అధరీకృతవాచస్పతి సరస్వతీవరమయన్తౌ గాః।
విపినేషుతృణైరుదకైస్సరస్వతీవరమయన్తౌ గాః॥ ౪౯॥

ప-వి॥ అధరీకృతవాచస్పతిసరస్వతీవరమ్, అయన్తౌ, గాః, విపినేషు, తృణైః, ఉదకైః, సరస్సు, అతీవ, రమయన్తౌ, గాః. ౪౯.

వ్యా॥ (అధరీకృతేతి) అధరీకృతవాచస్పతిసరస్వతీవరమితి క్రియావిశేషణమ్. వాచస్పతిః-బృహస్పతిః, సరస్వతీవరః-బ్రహ్మా, అధరీకృతౌ వాచస్పతిః సరస్వతీవరశ్చ యేనేతి బహువ్రీహిః. యథైవం భవేత్తథా, గాః-వాణీః, అయన్తౌ-ప్రాప్నువన్తౌ, విపినేషు-వనేషు, తృణైః, గాః-ధేనూః, రమయన్తౌ-సరస్సుఉదకైస్తాశ్చరమయన్తౌ. అస్యోత్తరేణ శ్లోకేనసంబన్ధః॥ ౪౯॥

తా॥ రామకృష్ణులు, వాచస్పతియైన బృహస్పతియు సరస్వతీభర్తయైన బ్రహ్మయు నోడిపోవునట్లు వారికంటె నతిచాతుర్యముగ మాటలాడుచున్నవారై, అడవియందు గోవులను దీసికొనిపోయి గడ్డిమేపి నీళ్లు త్రాగించి వానినిసుఖింపఁజేసిరి. ౪౯.

మూ॥ బభతుస్తనుశ్రియాకృతకాన్తాననయా సచన్ద్రకాన్తాననయా।
దేవాన్యయాభిపపతుః కాన్తాననయా సచన్ద్రకాన్తాననయా॥ ౫౦॥

ప-వి॥ బభతుః, తనుశ్రియా, కృతకాన్తాననయా, సచన్ద్రకాన్తాననయా, దేవాన్, యయా, అభిపపతుః, కాన్తాన్, అనయా, సచన్ద్రకాన్తా, న, న, యా. ౫౦.

వ్యా॥ (బభతురితి) తనుశ్రియా-వపులక్ష్మ్యా, తౌ బభతుః-భాతౌ. (౧) “భాదీప్తౌ” లిట్. కీదృశ్యా-(కృతకాన్తాననయా) కాన్తాః-

(౧) అదా-ప-స-అని.

స్త్రియః, తాసాం అననమ్-జీవనమ్, కృతం కాన్తానామననం యయా సా తథోక్తా. అననశబ్దస్య ల్యుడన్తత్వేఽప్యనుపసర్జనాధికారాత్. (౧) “టిడ్ఢాణఞ్” ఇత్యాదినా జీప్ న భవతి. (సచన్ద్రికాన్తాననయా) చన్ద్రవత్కాన్తమాననమ్- చన్ద్రకాన్తాననమ్, సహ తేన వర్తత ఇతి సచన్ద్రకాన్తాననా, తయేత్యర్థః. సైవ పునర్విశేష్యతే. కాన్తాన్-ప్రజాపతిపర్యన్తాన్, దేవాన్, యయా-రూపశ్రియా, అభిపపతుః-రక్షితవన్తౌ, అనయా తనుశ్రియేతి సంబన్ధః. భూయోఽపి సైవ విశేష్యతే. (చన్ద్రికాన్తః) చన్ద్రికస్య-మయూరపిఞ్ఛస్య, అగ్రభాగః, చన్ద్రికాన్తః, సహ చన్ద్రికాన్తేన వర్తత ఇతి సచన్ద్రికాన్తా. ననేతి ద్వ్యానఞౌ, యేత్యుద్దేశః. న న సచన్ద్రికాన్తా-పిఞ్ఛాభరణసహితైవ యా తనుశ్రీః, తయా బభతురిత్యర్థః॥ ౫౦॥

తా॥ మయూరపింఛములచే నలఙ్కరింపఁబడిన చన్ద్రసదృశవదనారవిందములు గల రామకృష్ణులు, తమ విగ్రహసౌన్దర్యముచే గోపయువతులను బ్రహ్మాదిదేవతలను నానందపఱచుచు విలసిల్లుచుండిరి. ౫౦.

మూ॥ నర్మభిరిద్ధావాసురనృపారిజాతావమానవైరపరైః।
బాలౌ బాలానుచితైర్నృపారిజాతావమానవైరపరైః॥ ౫౧॥

ప-వి॥ నర్మభిః, ఇద్ధౌ, ఆసురనృపారిజాతావమానవైరపరైః, బాలౌ, బాలానుచితైః, నృపారిజాతౌ, అమానవైః, అపరైః. ౫౧.

వ్యా॥ (నర్మభిరితి) నర్మభిః-క్రీడాభిః, ఇద్ధౌ-దీప్తౌ, కీదృశైర్నర్మభిః- (ఆసురనృపారిజాతావమానవైరపరైః) ఆసురాణాం నృపాణామ్-కంసాదీనామ్, అరీణామ్, జాతస్య-సమూహస్య, అవమాననిమిత్తవైరోత్పాదనపరైః - అర్జునభఙ్గాదిభిః క్రీడాభిరవమతానాం హి తేషామతీవ వైరముత్పద్యతే. కించ బాలానుచితైః-బాలానామనుచితైః. తత్రోపహేతుః-అమానవైః-మనుష్యసంబన్ధానర్హైః, అతిమానుషైరిత్యర్థః. అపరైః - మనుష్యాచరితేభ్యో బాలాచరితేభ్యశ్చ నర్మభ్యః అపరైః. హరిబలౌ విశేష్యేతే. బాలౌ, నృపారిజాతౌ- మనుష్యరూపకల్పద్రుమౌ, అస్య పూర్వశ్లోకేన సంబన్ధః. ౫౧॥

(౧) పా-సూ-౪-౧-౧౫.

తా॥ రామకృష్ణులు, పూతనాదివధములచేతఁ గంసాద్యాసుర ప్రకృతుల నవమానపఱచి వారికిఁ గ్రోధమునుగలుగఁజేసి, ఇఁకననేకములైన యతిమానుషవ్యాపారములననుష్ఠించుచు విలసిల్లుచుండిరి. ౫౧.

మూ॥ నామగ్రాహంసురభిభిరచ్యుతరామాహావర్ధమానాభిః।
ముదితావేవంచేరతురచ్యుతరామాహావర్ధమానాభిః॥ ౫౨॥

ప-వి॥ నామగ్రాహమ్, సురభిభిః, అచ్యుతరామౌ, హావర్ధమానాభిః, ముదితౌ, ఏవమ్, చేరతుః, అచ్యుతరామౌ, హా, వర్ధమానాభిః. ౫౨.

వ్యా॥ (నామగ్రాహమితి) ఉత్తరార్ధగతో హాశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. తౌ-అచ్యుతరామౌ, వర్ధమానాభిస్సురభిభిర్ముదితౌ ఏవంచేరతుః. కీదృశౌ అచ్యుతరామౌ - అవిచ్ఛిన్నంక్రీడన్తౌ, కీదృశీభిస్సురభిభిః - (నామగ్రాహంహావర్ధమానాభిః)యమునే!గఙ్గే!సరస్వతి!ఇత్యాదిభిర్వాక్యైస్స్వాం స్వాంనామగృహీత్వా, హావేన-ఆహ్వానేన, ఋద్ధమానాభిః-సంపన్నపూజాభిః, నామగ్రాహమితి (౧) "నామ్న్యాదిశిగ్రహోః" ఇతిణముల్. హావశబ్దస్తు తస్యాఽనుప్రయోగః. తస్యసంబన్ధేన సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్పరేణసమాసః. సతుహావశబ్దః (౨) "భావేనుపసర్గస్య", ఇతి అల్ప్రత్యయేసంప్రసారణేచవృత్త్యాదితః॥ ౫౨॥

తా॥ అనవరతము క్రీడించుచున్న రామకృష్ణులు, గోవులను, ఓగంగా! ఓయమునా! ఓసరస్వతీ! అని దానిదాని నామమునుజెప్పి పిలిచి వానిని గౌరవించి సంతుష్టులై సంచరించుచుండిరి. ౫౨.

మూ॥ ఆపాలయతామనయోస్తోయోపేతదవకోమలోగవిభాగః।
ఆపాలయతామనయోస్తోయోపేతదవకోమలోగవిభాగః॥ ౫౩॥

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కకృతౌ యమకరత్నాకరే
షష్ఠ ఆశ్వాసః.

---

(౧) పా-సూ-3-4-౫౮. (౨) పా-సూ-3-3-౭౫.

ప-వి॥ ఆపాలయతామ్, అనయః, అస్తః, యః, అపేతదవకోమలః, అగవిభాగః, ఆప, ఆలయతామ్, అనయోః, తోయోపేతదవకః, అమలః, గవి, భాగః. ౫౩.

వ్యా॥ (ఆపాలయతామితి) ఆపాలయతామ్-ఏవంగాః పాలితవన్తౌ. లఙ్. అనయః అస్తః - జగత్యనీతిర్నష్టా. అథవా - తయోరేవంవర్తమానయోః, ఆపాలయతామ్-జగత్పరిపాలనంకుర్వతామ్, జనానామ్, అనయః-అనీతిః, అస్తః-క్షిప్తః-య ఇత్యుద్దేశకశబ్దః. (అపేతదవకోమలః) అపేతదవత్వేన-అపగతదవాగ్నిత్వేన, కోమలః సుకుమారః. (అగవిభాగః) అగానామ్-వృక్షాణామ్, విభామ్-ప్రభామ్, గతః-ప్రాప్తః. అత్రైవ యచ్ఛబ్దోద్దిశ్యమానేషు పదేషు చతుర్థః పాదస్సంబధ్య యోజ్యతే. (తోయోపేతదవకః) జలయుక్తవనప్రదేశః, (౧) "శేషాద్విభాషా" ఇతి కప్. అమలః-నిర్మలః, గవి-భూమౌ, భాగః-ప్రదేశః, ఉక్తవిశేషణవిశిష్టో భూమౌ యః ప్రదేశః, "ఆపాలయతామనయోః" ఇతి తృతీయస్యసంబన్ధః. అనయోః-హరిబలయోః, తాదృశగ్ప్రదేశః ఆలయతామ్-నివాసభూమితామ్, ఆప, గోపాలన § సమయేషు జలప్రాయం దవాగ్న్యాది దోషరహితంచ వృక్షభూయిష్ఠంచ తం ప్రదేశమాశ్రితవన్తావిత్యర్థః॥ ౫౩॥

తా॥ జలసమృద్ధిగలవై అగ్న్యాది భయరహితంబులై వృక్షములచే నలఙ్కరింపఁబడినవైన వనప్రదేశములలో రామకృష్ణులు సంచరించిరి. అప్పుడు జనులు దుర్మార్గములనువదలి సన్మార్గముల నవలంబించిరి. ౫౩.

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కస్య కృతౌ యమకరత్నాకర వివరణే

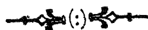
షష్ఠ ఆశ్వాసః.

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪. § (పా) సమయేష వేషు.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

అథయమకరత్నాకరే

సప్తమ ఆశ్వాసః.

మూ॥ అథకృష్ణో వ్రజసహితో బృన్దావనమావివత్సదాదరతః।
అసురవధేనచతద్గో బృన్దావనమావివత్సదాదరతః॥ ౧॥

ప-వి॥ అథ, కృష్ణః, వ్రజసహితః, బృన్దావనమ్, ఆవివత్సత్, ఆదరతః, అసురవధేన, చ, తద్గోబృన్దావనమ్, అవివత్, సదా, దరతః. ౧.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, కృష్ణః, వ్రజసహితః - వ్రజజనైస్సహ, బృన్దావనమావివత్సత్ - బృన్దావనేవస్తుమైచ్ఛత్, ఆదరతః - ఆదరేణ. కించ - అసురవధేన, (తద్గోబృన్దావనమ్) ఉదకతృణాదిబాహుల్యాద్గో సమూహస్య రక్షణేహేతుమ్, ఆవివత్ -సురక్షితమకారయత్. సదా-సతతమ్, దరతః-పీడాతః. బృన్దావనమితి. (౧) "ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః" ఇత్యధికరణస్యకర్మసంజ్ఞా. ఆవివత్సదితి (౨) "వస-నివాసే" ఆఙ్పూర్వః ఇచ్ఛార్థేసన్. (౩) "సస్యార్ధధాతుకే" ఇతితత్వమ్, ద్విర్వచనమ్, అభ్యాసస్యేత్వమ్, తతోలఙ్. ఆదరత ఇతి - ఆద్యాదిత్వాత్తసిః. అసురవధేనేతి ప్రయోజ్యకర్తరితృతీయా;ఆవివదిత్యత్రహి అవనక్రియాయామసురవధః ప్రయోజ్యకర్తా, కృష్ణః ప్రయోజకకర్తా. గోబృన్దావనమితి కరణేల్యుట్. ఆవివదితి-అవతేర్ణిచ్, లుఙ్. దరతఇతి (౪) "దృభయే" రప్. ఆవివదిత్యవనక్రియావిశేషణమ్॥ § ౧॥

(౧) పా-సూ-౧-౪-౪౮. (౨) ధా-
(౩) పా-సూ-౭-౪-౪౯.
§ "భీత్రార్థానాంభయహేతుః" [౧-౪-౨౫]ఇత్యపాదానసంజ్ఞా. "అపాదానేచాహీయరుహోః" [౫-౪-౪౫]. ఇతితసిః. ఇతికశ్చిదధికమస్తి.

తా॥ పిమ్మట శ్రీకృష్ణుఁడు గోపాలురతోఁగూడ, జలతృణాదులచే సమృద్ధమై గోవులకత్యన్త సుఖకరమైన బృన్దావనమునకువెళ్ళి యచ్చటనున్న యసురులను సంహరించి గోవులకేవిధమైన యుపద్రవమును రాకుండునట్లు వానిని రక్షించుచు నత్యాదరముతో బృన్దావనమందు నివసించెను. ౧.

మూ॥ ప్రయయావతన్వన్విభవం సదిక్షుశాకటమహానిభృతమ్।
ఆస్థాయవర్త్మ పరితస్సదిక్షుశాకటమహానిభృతమ్॥ ౨॥

ప-వి॥ ప్రయయౌ, తన్వన్, విభవమ్, సః, దిక్షు, శాకటమ్, అహాని, భృతమ్, ఆస్థాయ, వర్త్మ, పరితస్స దిక్షుశాకటమహానిభృతమ్. ౨.

వ్యా॥ §(ప్రయయావితి) శాకటంవిభవమ్-శకటమయీంవృద్ధిమ్, దిక్షుతన్వన్, సః - హరిః, ప్రయయౌ. అహానీతిక్రియావిశేషణమ్; హానిరహితం యథాతథాతన్వన్నిత్యర్థః. భృతమితి విభవవిశేషణమ్ ; పూర్ణమితియావత్. పరితస్సతా-పర్యన్తేషు విద్యమానేన, ఇక్షుశాకటానామ్-ఇక్షుక్షేత్రాణామ్, మహేన-ఉత్సవేన, అనిభృతమ్-అతిసమృద్ధమ్, వర్త్మ - మార్గమ్, ఆస్థాయ, ప్రయయావిత్యర్థః. శాకటమితి (౧) "తస్యేదమ్" ఇత్యణ్. ఇక్షుశాకటశబ్దః - ఇక్షూణాంభవనంక్షేత్రమితి విగృహ్య - ఇక్ష్వాదిభ్యః (౨) "శాకటశాకినౌ" ఇతి శాకటప్రత్యయః॥ ౨॥

తా॥ ఆశ్రీకృష్ణుఁడు, నాల్గుప్రక్కల నిబిడమైయున్న చెఱుకుతోటలచే సమృద్ధమైన మార్గము నవలంబించి అనేకబండ్లతోఁగూడ నిరాబాధముగ వెళ్లెను. ౨.

మూ॥ బృన్దావనమాపదసావియత్తయావిధురితస్సమిత్రోన్తః।
ద్విషతాంయత్రాగ్రే రిత వియత్తయావిధురితస్సమిత్రోన్తః॥ ౩॥

§ పాఠాన్తరమ్. భృతమితి-విభవవిశేషణమ్, పూర్ణమితియావత్. శాకటం విభవంసమృద్ధమ్. అహానీతిక్రియావిశేషణమ్. హానిరహితంయథాభవతి తథాతన్వన్నిత్యర్థః.

§ పాఠాన్తరమ్. (ప్రయయావితి) సకృష్ణః, దిక్షు, భృతమితి విభవవిశేషణమ్. పూర్ణమితియావత్, శాకటంవిభవం సమృద్ధం యథాభవతితథాతన్వన్నిత్యర్థః.

(౧) పా-సూ-౪-౩-౧౨౦. (౨) పా-సూ-౫-౨-౨౯-వార్తి.

ప-వి॥ బృన్దావనమ్, ఆపత్, అసౌ, ఇయత్తయా,విధురితః, సమిత్రః, అన్తః, ద్విషతామ్, యత్ర, అగ్రైః, ఇతవియత్తయా, విధుః, ఇతః,సమిత్రః, అన్తః. 3.

వ్యా॥ (బృన్దావనమితి) అసౌ - కృష్ణః, ఇయత్తయావిధురితః-పరిచ్ఛేదరహితమహిమా, (సమిత్రః) మిత్రైః-గోపైః, సహితః, ద్విషతామ్, అన్తః - నిధనభూతః, బృన్దావనమ్, ఆపత్ - ప్రాప్తవాన్. కీదృశమ్ - యత్ర - వనే, (సమిత్రః)- మిత్రేణ - సూర్యేణ - సహితః, విధుః - చన్ద్రః, అన్తః-మధ్యే, ఇతః-గతః. కథమాకాశగయోశ్చన్ద్రసూర్యయోర్వనస్యాఽన్తర్గతిరితిచేత్, తత్రోచ్యతే- అగ్రైః-వృక్షైః, ఇతవియత్తయా-ప్రాప్తాకాశత్వేన. వృక్షైహి-కరణైస్తద్వనమాకాశం గ్రసతే, అతస్తయోస్స్వదేశస్థయోరేవ తద్వనా న్తర్గతిరుపపద్యత ఇత్యర్థః ఆపదితిలుఙ్. ఌదిత్వాదఙ్.(౧) "అథదేశే" ఇత్యతః ప్రాచీనాః శ్లోకాఃఅనేనసంబధ్యన్తే॥ 3॥

తా॥ ఏబృన్దావనమందలి వృక్షములు చంద్రసూర్యమండలములవఱకుఁ బెరుగ నావృక్షములమధ్యంబునఁ జంద్రసూర్యులు సంచరించుచున్నారో, అట్టిబృన్దావనమును, శత్రువులకు మృత్యువై అపరిచ్ఛిన్న విభవుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు గోపాలురతోఁగూడవెళ్ళి పొందెను. 3.

మూ॥ యత్రశ్రోత్రస్యసుఖం కీచకరాసాదితాదిత్యమ్।
స్మరయతియచ్చహనుమతః కీచకరాసాదితాదిత్యమ్॥ ౪॥

ప-వి॥ యత్ర, శ్రోత్రస్య, సుఖమ్, కీచకరాసాత్, ఇతాత్, ఇత్యమ్, స్మరయతి, యత్, చ, హనుమతః, కీచకరాసాదితాదిత్యమ్ ౪.

వా॥ (యత్రేతి) యత్ర - వనే, ఇతాత్ - ప్రాప్తాత్, కీచకరాసాత్ - కీచకానామ్ - అనిలపూరితరన్ధ్రాణాం వేణూనామ్, రాసాత్ - శబ్దాత్, శ్రోత్రస్యసుఖమ్, ఇత్యమ్ - ప్రాప్యంభవతి, ఇత్యమితి-ఏతేః క్యప్. (కీచకరాసాదితాదిత్యమ్) కీచానామ్ - కపీనామ్, కరైః-హస్తైః,

---

(౧) యమకరత్నాకరే-౭-౧3.

ఆసాదితః - స్పృష్టః, ఆదిత్యోయస్మిన్నితి తథోక్తమ్. ఏవంరూపంయద్వనం హనుమతస్స్మరయతి. హనూమాన్హి-జన్మదివస ఏవ భక్షభ్రాన్త్యా ఆకాశముత్ప్లుత్య సూర్యమాసాదితవాన్, ఏతద్వనస్థా అపి కపయః ఆదిత్యపథాతివర్తివృక్షాగ్రాధిరూఢాః ఫలభ్రాన్త్యా ఆదిత్యం స్పృశన్తి, అత ఏవంరూపం తద్వనం హనూమన్తం స్మరయతీత్యర్థః. హనుమత ఇతి (౧) "అధీగర్థదయేశాం కర్మణి" షష్ఠీ॥ ౪॥

తా॥ ఏవనమందలి కీచకములు శ్రవణమున కింపుగ శబ్దించుచున్నవో, ఏవనమందలి వృక్షాగ్రమందెక్కియున్న కోఁతులు "ఇదిపండు" అని తలఁచి సూర్యుని తమచేతులతో స్పృశించుచు, చూచువారికి, జననకాలమందు సూర్యునిభక్షించుటకై యాకసమందెగిరిన ఆంజనేయునివృత్తాంతమును స్మరింపఁజేయుచున్నవో, అట్టిబృందావనమును శ్రీకృష్ణుఁడుపొందెను. ౪.

మూ॥ యత్రాశ్వసన్తి సతత భ్రమరాగాః కేసరప్రకాణ్డేషు।
కపయస్తన్వన్తశ్చ భ్రమరాగాః కేసరప్రకాణ్డేషు॥ ౫॥

ప-వి॥ యత్ర, ఆశ్వసన్తి, సతతభ్రమరాగాః, కేసరప్రకాణ్డేషు, కపయః, తన్వన్తః, చ, భ్రమరాః, గాః, కేసరప్రకాణ్డేషు. ౫.

వ్యా॥ (యత్రాశ్వసన్తీతి) యత్రకపయః, సతతభ్రమరాగాః- సన్తతంభ్రమణీరాగభాజః, (కేసరప్రకాణ్డేషు) కేసరాణామ్ - వకుళవృక్షాణామ్, ప్రకాణ్డేషు- § స్కన్ధేషు, ఆశ్వసన్తి. కించ- భ్రమరాః- భృఙ్గాః, గాః తన్వన్తః - శబ్దాన్ కుర్వన్తః, కేసరప్రకాణ్డేషు - ప్రశస్తేషు కిఞ్జల్కేషు, ఆశ్వసన్తి. పూర్వత్ర ప్రకాణ్డశబ్దః స్కన్ధపర్యాయః, తస్య పూర్వపదేన షష్ఠీసమాసః. ఉత్తరత్రతు ‡ పూజావాచీ. తస్య కేసరశబ్దేన (౨) "ప్రశంసావచనైశ్చ" ఇతి కర్మధారయసమాసః॥ ౫॥

(౧) పా-సూ-౨-౩-౫౨.

§ (పా) స్కన్ధదేశేషు. ‡ (పా) ప్రశంసావాచీ.

(౨) పా-సూ-౨-౧-౬౬.

తా॥ ఏవనమందుఁ గోఁతులు “భర్మిమణీ” అనెడురాగమును బాడుచు పొగడ చెట్ల కొమ్మలమీఁద సుఖముగఁ గూర్చున్నవో, తుమ్మెదలు పుష్పముల కింజల్కములందుండి ఝూంకరించుచున్నవో, అట్టి బృన్దావనమును శ్రీకృష్ణుఁడుపొందెను. ౫.

మూ॥ యదుపాశ్రిత్యసుపుష్పితతమాల సాలమ్బతేద్ధాశమ్।
మధుపాళిర్మధునోన్మదతమాలసాలమ్బతేద్ధాశమ్॥ ౬॥

ప-వి॥ యత్, ఉపాశ్రిత్య, సుపుష్పితతమాలసాలమ్, బత, ఇద్ధాశమ్, మధుపాళిః, మధునా, ఉన్మదతమా, అలసా, ఆలమ్బతే, అద్ధా, శమ్. ౬.

వ్యా॥ (యదితి) (సుపుష్పితతమాలసాలమ్) పుష్పితాః తమాలాః సాలాశ్చయస్మిన్ తత్తథోక్తమ్, బతేతివిస్మయే, (ఇద్ధాశమ్) ఇద్ధాః-ఆశాః – దిశః, యేనతత్ ఇద్ధాశమ్, అథవా – ఇద్ధా, ఆశా-ఇచ్ఛా, యత్రేతి విగృహ్య విశేషణం ద్రష్టవ్యమ్. ఏవంరూపం యద్వనముపాశ్రిత్య, మధునా-మకరన్దేనపీతేన, ఉన్మదతమా § అత్యుత్కృష్టమదా, అతఏవ అలసా, మధుపాళిః - భృఙ్గపఙ్క్తిః, అద్ధా - సాధు, శమ్, సుఖమ్, ఆలమ్బతే-ప్రాప్నోతి. ఉన్మదతమేతి తమప్రత్యయస్య, మహాస్వాదావన్తర్భావాత్ (౧) “స్వాదిష్వసర్వనామస్థానే” ఇతి, పూర్వభాగస్య పదసంజ్ఞాయాం పదావసానోపపత్తిః, పదాభావేఽపిజఘనచపలాఆర్యేయంభవిష్యతి॥ ౬॥

తా॥ ఏవనమందుసమృద్ధముగఁ బుష్పించియున్న చీఁకటిమ్రాను సాలము మొదలగువృక్షముల పుష్పములందలి తేనెను ద్రాగిమదించిన తుమ్మెదలు పరవశములై సుఖించుచున్నవో, అట్టిబృన్దావనమును శ్రీకృష్ణుఁడుపొందెను. ౬.

మూ॥ యత్రప్రియాభిరత్యభిరామాభిస్సిద్ధచారణాస్సుఖగాః।
సజ్క్రీడన్తేపిసదారామాభిస్సిద్ధచారణాస్సుఖగాః॥ ౭॥

ప-వి॥ యత్ర, ప్రియాభిః, అత్యభిరామాభిః, సిద్ధచారణాః, సుఖగాః, సజ్క్రీడన్తే, అపి, సదా, రామాభిః, సిద్ధచారణాః, సుఖగాః. ౭.

---

§ (పా) అత్యుత్కటమదా. (౧) పా-సూ-౧-౪-౧౭.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర, సిద్ధాశ్చారణాశ్చ దేవయోనయః, సుఖగాః - సుఖంప్రాప్తాః, అత్యభిరామాభిః ప్రియాభిస్సహసక్రీడన్తే. (౧) “క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చ” ఇత్యాత్మనేపదమ్. కించ-సదా-సతతమ్, రామాభిః - స్త్రీభిస్సహ, సిద్ధచారణాః - ప్రాప్తసఞ్చారాః, సుఖగాః - శోభనాః, ఖగాః - పక్షిణోఽపి, యత్రసక్రీడన్తే॥ ౭॥

తా॥ ఏవనమందు, సిద్ధులును చారణులును తమతమస్త్రీలతోఁగూడసుఖముగఁ గ్రీడించుచున్నారో, సుందరంబులైనపక్షులు ఆడుపక్షులతోఁగూడ రమించుచు సంచరించుచున్నవో, అట్టిబృన్దావనమును శ్రీకృష్ణుఁడుపొందెను. ౭.

మూ॥ సక్తేషుయత్రసురుచావృక్షేషువిలక్షణేషుఖచితేషు।
నసపుష్పాపుష్పభిదావృక్షేషు విలక్షణేషుఖచితేషు॥ ౮॥

ప-వి॥ సక్తేషు, యత్ర, సురుచా, ఋక్షేషు, విలక్షణేషు, ఖచితేషు, న, సపుష్పాపుష్పభిదా, వృక్షేషు, విలక్షణేషు, ఖచితేషు. ౮.

వ్యా॥ (సక్తేష్వితి)సురుచా-శోభనదీప్త్యా,యత్ర-వనే, ఋక్షేషు నక్షత్రే, ఖచితేషు-నిబిడీకృతేషు, వృక్షేషుచ, (ఖచితేషు) ఆకాశేచితేషు- నక్షత్రదేశం ప్రాప్తేషుసత్సు, (నసపుష్పాపుష్పభిదా) - సపుష్పాణామపుష్పాణాంచ వృక్షాణాంభిదా - భేదః, నభవతి. సర్వేష్వశ్వత్థాదిష్వపుష్పేష్వపి నక్షత్రాణాం ‡ ఆసత్త్వాత్తేషామపి సపుష్పత్వం భవతీత్యర్థః. విలక్షణేష్వితి ద్వితీయం వృక్షాణాం విశేషణమ్. విలక్షణేషు - నానావిధేషు; వయః - పక్షిణః, లక్షణమ్ - చిహ్నమ్ - యేషాం తేష్విత్యర్థః॥ ౮॥

తా॥ ఏవనమందు నానావిధపక్షులకావాసభూతములైన వృక్షములు చంద్రమండలమువఱకుఁబెఱుగ, నాశిఖరప్రాంతమందు నానావిధనక్షత్రములు నిబిడీకరించియున్నందువలన, “ఈవృక్షములు పుష్పములుకలవి, ఇవి పుష్పములు కలవికావు” అని తెలిసికొనుట యశక్యముగనున్నదో, అట్టిబృన్దావనమును శ్రీకృష్ణుఁడుపొందెను. ౮.

---

(౧) పా-సూ-౧-౩-౨౧.

‡ (పా) సత్వాత్.

మూ॥ విషయాయత్రచతారాస్సరాజహంసావలీముఖరతానామ్।
భాతిచయత్సరసాంశ్రీస్సరాజహంసావలీముఖరతానామ్॥ ౯॥

ప-వి॥ విషయాః, యత్ర, చ, తారాః, సరాజహంసాః, వలీముఖరతానామ్, భాతి, చ, యత్సరసామ్, శ్రీః, సరాజహంసావలీ ముఖరతానామ్. ౯.

వ్యా॥ (విషయాఇతి) యత్ర వృక్షాగ్ర గతానామ్, వలీముఖానామ్ - వానరాణాం సంబన్ధినామ్, రతానామ్ - క్రీడానామ్, సరాజహంసాః-సచన్ద్రసూర్యాః, తారాః-నక్షత్రాణి, విషయాఃభవన్తి. కించ-యత్సరసామ్- యదీయానాం సరసామ్, శ్రీః భాతిచ. కీదృశానాంసరసామ్ - (సరాజహంసావలీముఖరతానామ్) రాజహంసాః - ఆతామ్రపదతుణ్డాః హంసజాతిభేదాః, తేషామావల్యాః-పఙ్క్తేః, యా ముఖరతా-శబ్దకారితా, తయాసహావర్తమానానామిత్యర్థః॥ ౯॥

తా॥ ఏవనమందుఁ గోఁతులు చన్ద్రసూర్యనక్షత్రములను దమచేతులతో స్పృశించి యాడుకొనుచున్నవో, రాజహంసములు గుంపులుగుంపులుగాఁ జేరి ఘోషించుచు విహరించుచుండ సరస్సులు విలసిల్లుచున్నవో, అబృన్దావనమును శ్రీకృష్ణుఁడు పొందెను. ౯.

మూ॥ యత్రఫలితాఢ్యకదలీరసాలపనసముదితాస్సదాప్లవగాః।
సస్త్రీకాస్సుఖినశ్చసరసాలపనసముదితాస్సదాప్లవగాః॥ ౧౦॥

ప-వి॥ యత్ర, ఫలితాఢ్యకదలీ రసాలపనసముదితాః, సదా, ప్లవగాః, సస్త్రీకాః, సుఖినః, చ, సరసాలపనసముదితాః, సదాప్లవగాః. ౧౦.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర, ప్లవగాః - కపయః, (ఫలితాఢ్యకదలీరసాలపనసముదితాః) ఫలవద్భిః ఆఢ్యైః, కదలీభిః - రమ్యాభిః, రసాలైః-ఆమ్రైః, పనసైశ్చ ముదితాః. సదాభవన్తి. కించ - సుఖినోజనాః సస్త్రీకాః, (సరసాలపనసముదితాః) సరసైః-ప్రియైః, ఆలపనైః - సంభాషణైః - సముదితాః-సంయుక్తాః, (సదాప్లవగాః)సన్తమ్-పూజితమ్, ఆప్లవమ్-స్నానమ్, గతాః - ప్రాప్తాః, వసన్తి॥ ౧౦॥

తా॥ ఏవనమందు సమృద్ధములై పండియున్న అరటిచెట్లు పనసచెట్లు మామిడిచెట్లు మొదలగు చెట్లయొక్క ఫలములనుభుజించి కోఁతులామోదభరితములై యున్నవో, జనులు తమతమస్త్రీలతోఁగూడ సరసముగ సల్లాపించుచు స్నానముచేసి సుఖించుచున్నారో. అట్టిబృన్దావనమును శ్రీకృష్ణుఁడు పొందెను. ౧౦.

మూ॥ యత్రద్రుమేషుపుష్పం సుమేఘపుష్పప్రతీకాశమ్।
కపికులమగగతజలధరసుమేఘపుష్పప్రతీకాశమ్॥ ౧౧॥

ప-వి॥ యత్ర, ద్రుమేషు, పుష్పమ్, సుమేఘ పుష్పప్రతీకాశమ్. కపికులమ్, అగగత జలధరసుమేఘ పుష్పప్రతీకాశమ్. ౧౧.

వ్యా॥ (యత్రేతి)యత్ర ద్రుమేషుగతంపుష్పమ్, (సుమేఘపుష్పప్రతీకాశంభవతి) మేఘేభ్యఃఉత్థితేన పుష్పేణసదృశంభవతి, సుస్నిగ్ధదళానాంద్రుమాణాంమేఘసామ్యాత్తద్గతంపుష్పమ్-అభ్రాత్తేనమేఘోత్థేన పుష్పేణోపమీయతే. కించ-యత్రకపికులమ్, (అగగతజలధరసుమేఘపుష్ప ప్రతీకాశంభవతి) అగాః - వృక్షాః, గతానాంజలధరాణాంసంబన్ధినః సుమేఘపుష్పస్య-శోభనజలస్య, ప్రతీకాః-బిన్దూన్ అశ్నాతీత్యర్థః॥ ౧౧॥

తా॥ ఏవనమందు, అతిసుందరంబులై శ్యామవర్ణములైన ఆకులుగలవై మేఘములవలెనున్న వృక్షములందలి కుసుమములు మేఘమందుఁ బుష్పించిన యపూర్వపుష్పములవలెనున్నవో, వృక్షశిఖరములందు సంచరించుచున్న మేఘములందలిజలబిందువులను గోఁతులు పానముఁజేయుచున్నవో, అట్టిబృన్దావనమును శ్రీకృష్ణుఁడుపొందెను.

మూ॥ యత్రచరన్త్యగమూలై ర్హారిణాధిష్ణ్యైస్సదృక్షరూపాశ్చ।
అలినోగ్రైః కుసుమరజో హారిణాధిష్ణ్యైస్సదృక్షరూపాశ్చ॥౧౨॥

ప-వి॥ యత్ర, చరన్తి, అగమూలైః, హారిణాః, ధిష్ణ్యైః, సదృక్షరూపాః, చ, అలినః, అగ్రైః, కుసుమరజోహారిణాః, ధిష్ణ్యైః, సదృక్షరూపాః, చ. ౧౨.

వ్యా॥ (యత్రేతి) హరిణాః, (సదృక్షరూపాశ్చ) సన్తః - పూజితాః, ఋక్షరూపాః-ప్రశస్తభల్లూకాశ్చ,అగమూలైఃధిష్ణ్యైః,గృహైః, ఉపలక్షితాశ్చరన్తి. వృక్షమూలాన్యేవగృహత్వేనాఽఽశ్రిత్య వర్తన్త ఇత్యర్థః.అలినస్తు తేషాంవృక్షాణామగ్రైఃధిష్ణ్యైఃయుక్తాశ్చరన్తి.అగ్రానావాసత్వేనాఽఽశ్రిత్యవర్తన్తఇత్యర్థః. కీదృశాః-కుసుమరజోహరిణాః-గాత్రసక్తైఃకుసుమరజోభిశ్శ్వేతరూపాః, అతశ్చవృక్షాగ్రేష్టు సహవాసాచ్చ నక్షత్రైః సదృక్షరూపాః - సదృశరూపాః, సదృక్షరూపాఇతి పూర్వత్రఋక్షశబ్దాత్ ప్రశంసాయాంరూపప్; ఉత్తరత్రసదృశమ్, రూపంయేషామితి బహువ్రీహిః॥ ౧౨॥

తా॥ ఏవనమందలి వృక్షములక్రింద మృగములును ఎలుఁగొడ్డును నివసించుచున్నవో, వృక్షాగ్రమందు నివసించుచున్న తుమ్మెదలు కుసుమపరాగములచే శ్వేతవర్ణముగలవై యాకసమందలి నక్షత్రములవలెఁ • ప్రకాశించుచున్నవో, అట్టిబృన్దావనమును శ్రీకృష్ణుఁడుపొందెను. ౧౨.

మూ॥ అథ దేశేబహుశష్పేస సర్వతోముఖరసారసకే। ˆ
సమవాసయత్తు ఘోషంససర్వతోముఖరసారసకే॥ ౧౩॥

ప-వి॥ అథ, దేశే, బహుశష్పే, ససర్వతో ముఖరసారసకే, సమవాసయత్, తు, ఘోషమ్, సః, సర్వతోముఖరసారసకే. ౧౩.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, బహుశష్పే - బహుతృణే, సులభగోఘాసే,(సర్వతోముఖరసారసకే)సర్వతోముఖమ్-జలమ్, తేనసహావర్తతఇతి ససర్వతోముఖః, రసా-భూమిః, రసః-సారః, ససర్వతోముఖఃరసారసఃయత్రసతథోక్తః. (౧)‘‘శేషాద్విభాషా’’ఇతికప్. ప్రచురజలఇత్యర్థః. తాదృశేబహుతృణోదకేదేశే, సః-కృష్ణః, ఘోషమ్-వ్రజమ్, సమవా

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.

సయత్-సమ్యగుషితంచ క్రే. దేశఏవ విశేష్యతే. (సర్వతోముఖరసార సకే) సర్వత్రముఖరాః-వాచాలాః, సారసాః - పక్షిణః, యత్రసతథో క్తః. పూర్వవత్కమ్॥ ౧౩॥

తా॥ ఆశ్రీకృష్ణుఁడు, అట్టి బృన్దావనమందుఁ దృణసమృద్ధియుజలసమృద్ధియుఁ గలిగియున్నదై నానావిధపక్షి సమూహములుగలదై యతిమనోహరమైన యొకప్రదేశ మందు గోకులమును స్థాపించెను. ౧౩.

మూ॥ వసతాతత్రత్వవతా సురభీరారాధ్యమానేన।
నిహతాసమూలఘాతం సురభీరారాధ్యమానేన॥ ౧౪॥

ప-వి॥ వసతా, తత్ర, తు, అవతా, సురభీః, ఆరాధ్యమానేన, నిహతా, సమూలఘాతమ్, సురభీః, ఆరాత్, హి, అమానేన. ౧౪.

వ్యా॥ (వసతేతి) తత్రదేశేవసతా, సురభీః-గాః, అవతా-రక్షతా, ఆరాధ్యమానేన-సర్వజనైఃపూజ్యమానేన, అమానేన-పరిచ్ఛేదరహితేన, కృష్ణేన, సురభీః-దేవానాంభీతిః, అసురనిమిత్తా, ఆరాత్-అన్తికే, సమూలఘాతమ్-మూలేనసహ, నిహతేత్యర్థః-హిశబ్దఇతిహ్యే, హన్తేః (౧) "సమూలాకృత" ఇత్యాదినాణముల్; కషాదిషుయథావిధ్యను ప్రయోగ ఇతి హన్తేరనుప్రయోగః॥ ౧౪॥

తా॥ సర్వజనమాన్యుఁడై, అపరిమితవైభవుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు గోవులనుగా పాడుచు ఆబృన్దావనమందు నివసించుచున్నప్పుడు, అచ్చటనున్న యసురులనుజంపి దేవతలభయమును బోఁగొట్టెను. ౧౪.

మూ॥ అథశిశిరస్యాభ్యుదితే వసన్తమాసేవమానేన।
ముముదేజనేనహారిమిహవసన్తమాసేవమానేన॥ ౧౫॥

ప-వి॥ అథ, శిశిరస్య, అభ్యుదితే, వసన్తమాసే, అవమానేన, ముముదే, జనేన, హారిమ్, ఇహ, వసన్తమ్, ఆసేవమానేన. ౧౫.

(౧) పా-సూ-౩-౪-౩౬.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, శిశిరస్యాఽపమానేన - శిశిరమాసమప మత్య - నివర్త్య, వసన్తమాసే-వసన్తసమయే, అభ్యుదితే సతి, ఇహ-బృన్దావనే, వసన్తం హరిమ్, ఆసేవమానేన - తాత్పర్యేణ సేవమానేన, జనేన - వ్రజవాసినా, ముముదే. ‘‘వాసన్తికైః పుష్పైర్హరిమలఙ్కృత్య మోదిష్యామః’ ఇతిహర్షః కృతఇత్యర్థః॥ ౧౫॥

తా॥ తరువాత శిశిరఋతువువెళ్ళి వసంతఋతువువచ్చినది. అప్పుడు గోపులు ‘‘ఈకాలమందుమంచిపుష్పములుపుష్పించును, ఆపుష్పములచే శ్రీకృష్ణునియలఙ్కరించి యామోదించెదము’ అని సంతోషించిరి. ౧౫.

మూ॥ ధనదాశాభిముఖోఽర్కశ్శమనాశాతోదరీత్వవశ్యాయాత్ ।
కాన్తాకాన్తంసోద్ధతిశమనాశాతోదరీత్వవశ్యాయాత్ ॥ ౧౬॥

ప-వి॥ ధనదాశాభిముఖః, అర్కః, శమనాశాతః, దరీ, తు, అవశ్యాయాత్, కాన్తా, కాన్తమ్, సోద్ధతిశమనా, శాతోదరీ, తు, అవశ్యా, అయాత్. ౧౬.

వ్యా॥ (ధనదేతి) అవశ్యాయాత్ - తుషారాత్, దరీ - రుగ్ణః, హీనతేజాః, శమనాశాతః - శమనస్య - యమస్యసంబన్ధిన్యాః, ఆశాయాః, దిశః, నివృత్తః,(ధనదాశాభిముఖోఽభూత్). ధనదస్యదిశః-ఉత్తరస్యాః,అభిముఖోఽభూత్. యమప్రత్యాసత్తేఃక్షయహేతుత్వమ్, ధనదసంబన్ధస్యైశ్వర్యహేతుత్వంచ భ లేనసూచ్యతే. పూర్వాంగర్వాత్ పత్యుః, అవశ్యా - తద్వశవర్తిత్వమప్రాప్తా, యా కాన్తా, సా, (౧) (సోద్ధతిశమనా) ఉద్ధతేః-గర్వస్య, శమనేన-శాన్త్యా, సహితాభూతా, కాన్తమయాత్ - స్వయమేవభర్తారం ప్రాప్తవతీ. శాతోదరీతి - గర్వకారణమ్. కృశోదరీ, రూపసౌన్దర్యేణాఽభిమానవతీత్యర్థః॥ ౧౬॥

తా॥ ఆఋతువులో, మంచుచేత ముందుమంచతేజస్కుఁడైన సూర్యుండు యముఁడునివసించెడి దక్షిణదిక్కును వదలి కుబేరునిదిక్కైన ఉత్తరపుదిక్కు నెదురుగఁబోవుచుండెను. భర్తకు వశముకానటువంటి స్త్రీలు ఆవసన్తకాలమందు తమగర్వములను వదలి తమతమ భర్తలదగ్గఱ వచ్చిచేరిరి. ౧౬.

---

(౧) తేనకాలేన ఇతిక్వచిదధికపాఠః.

మూ॥ యద్ధిమదుర్గమంసుగమంపానీయన్త ద్ద్విజోత్తమైరమిత్రైః।
అజనికుమారాశ్చతదోపా నీయన్తద్విజోత్తమైరమిత్రైః॥

ప-వి॥ యత్, హిమదుర్గమ్, సుగమమ్, పానీయమ్, తత్, ద్విజోత్తమైః, రమిత్రైః, అజని, కుమారాః, చ, తదా, ఉపానీయన్త, ద్విజోత్తమైః, అమిత్రైః. ౧౭.

వ్యా॥ (యదితి) యత్, పానీయమ్-జలమ్, పూర్వమ్, హిమదుర్గమ్ - హిమేన ప్రాప్తుమశక్యమ్, స్ప్రష్టుమశక్యమభూత్ ; తత్పానీయమ్, రమిత్రైః - కాలేన ప్రీణిత్రైః, ద్విజోత్తమైః - (౧) పక్షిపతిభిః, సుగమమ్-సుప్రాపమ్, అజని. కించ, తదా-తస్మిన్ కాలే, అమిత్రైః-బహుతరైః, ద్విజోత్తమైః - బ్రాహ్మణైః, కుమారాః, ఉపానీయన్త-ఉపనీతా అభవన్. (౨) "వసన్తే బ్రాహ్మణముపనయీత" ఇతివచనాత్. రమిత్రైరితి రమతేర్ణ్యన్తాత్. ఉపానీయన్తేతి కర్మణిలఙ్ (౩) "సమ్మాననోత్సంజన" ఇత్యాదినా ఆత్మనేపదమ్॥ ౧౭॥

తా॥ శిశిరఋతువులో మంచుచేత నతిశీతలమై స్పృశించుటకు నశక్యమై యున్న జలమును, ఆవసన్తకాలమందా కాలమహిమచే నతిప్రీతులైనపక్షులు సుఖముగ వచ్చి యవగాహించి పానముఁజేసినవి. ఆవసన్తకాలమందు బ్రాహ్మణులు తమతమ పుత్రులకు పనయనముచేసిరి. ౧౭.

మూ॥ ఆదధతాగ్నీన్విప్రాస్స్వామన్త్రిబ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతాః।
బుద్ధ్వాక్రియావితీర్ణస్వామన్త్రి బ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతాః॥ ౧౮॥

ప-వి॥ ఆదధత, అగ్నీన్, విప్రాః, స్వామన్త్రిబ్రాహ్మణైః, అనుజ్ఞాతాః, బుద్ధ్వా, క్రియాః, వితీర్ణస్వాః, మన్త్రిబ్రాహ్మణైః, అను, జ్ఞాతాః. ౧౮.

వ్యా॥ (ఆదధతేతి) తస్మిన్ కాలే విప్రాః అగ్నీన్ ఆదధత-ఆధానం కృతవన్తః. కింకృత్వా - (స్వామన్త్రి బ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతాః) స్వామన్త్రైః - ఆమన్త్రే, అనుజ్ఞాగ్రహణే, సుకరైః-యోగ్యైః, బ్రాహ్మణైః, అనుజ్ఞాతాః - అనుమతాః, బ్రాహ్మణవచనేనోపలబ్ధాగ్న్యాధానాధి

(౧) (పా) పక్షివరైః. (౨) (౩) పా-సూ-౧-౩-౩౬.

కారః, అతః బ్రాహ్మణై రనుజ్ఞాతాః, అను - పశ్చాత్, మన్త్రబ్రాహ్మణైః - మన్త్రాత్మకైః, బ్రాహ్మణాత్మకైశ్చ వేదభాగైః, సంభారసంభరణాత్మికాః క్రియాః బుద్ధ్వా ఆదధతేతిసంబన్ధః-వితీర్ణాస్స్వాః - దత్తదక్షిణాద్రవ్యా ఇత్యర్థః, జ్ఞాతాః-ఆదానార్హత్వేచప్రఖ్యాతా ఇత్యర్థః॥

తా॥ వైదికోత్తములని ప్రసిద్ధులైయున్న బ్రాహ్మణోత్తములు మన్త్రబ్రాహ్మణ రూపములైన వేదమన్త్రములచే వైదికక్రియలను జక్కఁగ నెఱిఁగినవారై, సుశీలురై శిష్టాగ్రగణ్యులైన బ్రాహ్మణోత్తములయనుమతినిబొంది సంపూర్ణదక్షిణలనిచ్చి అగ్న్యాధానముచేసిరి. ౧౮.

మూ॥ పుణ్యతతిరైదివేజ్యాస్తన్వానానాంశుభాసితయా।
కురవకసుమనోమయ్యాతన్వానానాంశుభాసితయా॥ ౧౯॥

ప-వి॥ పుణ్యతతిః, ఐత్, ఇవ, ఇజ్యాః, తన్వానానామ్, శుభా, సితయా, కురవకసుమనోమయ్యా, తన్వా, నానాంశుభాసితయా. ౧౯.

వ్యా॥ (పుణ్యతతిరితి)తత్రసమయేవితతంకురవకపుష్పమధికృత్యేవముత్ప్రేక్షా. ఇజ్యాః - జ్యోతిష్టోమాదీన్ యాగాన్, తన్వానానామ్-అనుతిష్ఠతామ్, బ్రాహ్మణానామ్, శుభా పుణ్యతతిః, స్వయా తన్వా-మూర్త్యా,సితయా-శ్వేతరూపయా, నానాంశుభాసితయా-నానాభూతైరంశుభిః, భాసితయా - దీపితయా, కురవకసుమనోమయ్యా-కురవకపుష్పాత్మికయా, ఐదివ- ఆగతవతీవ. వసన్తకాలోపగమేజ్యోతిష్టోమాదీన్ కుర్వతాం విప్రాణాం పుణ్యతతేస్స్వరూపం తదానీమేవ లోకేవితతంప్రత్యక్షీకర్తుం సుయోగ్యమివ కురవకపుష్పమభూదిత్యర్థః. సితరూపాణామేవాంశూనాం బహుత్వమిహనానాత్వమభిప్రేతమ్. ఐదితి (౧) "ఇణ్ గతౌ" లఙ్. శపోలుక్. ఇజ్యా ఇతి(౨)"వ్రజయజోర్భావే క్యప్" ఇతిక్యప్. (3) "వచిస్వపి" ఇత్యాదినాసంప్రసారణమ్॥ ౧౯॥

---

(౧) అదా-ప-స-అ, (౨) పా-సూ-3-3-౯౮,
(3) పా-సూ-౬-౧-౧౫.

తా॥ కురవకపుష్పములు, యాగములుచేసిన మహాభాగులయొక్క పుణ్యపుఞ్జము అందఱికిఁగనఁబడుటకై, నానావిధముగ శోభిల్లుచుఁ దెల్లనిశరీరముల నెత్తికొనివచ్చి నట్లుండెను. ౧౯.

మూ॥ హారంమేచకమణివద్విశదకురవకంవిభాపయామాస।

భృఙ్గకులంపాన్థాన్యద్విశదకురవకంవిభాపయామాస॥ ౨౦॥

ప-వి॥ హారమ్, మేచకమణివత్, విశదకురవకమ్, విభాపయామాస, భృఙ్గకులమ్, పాన్థాన్, యత్, విశత్, అకురవకమ్, విభాపయామాస. ౨౦

వ్యా॥ (హారమితి) భృఙ్గకులమ్-భృఙ్గసమూహమ్, విశదకురవకమ్ - సితరూపకురవకమ్, విభాపయామాస- దీపితవత్ ఇత్యర్థః-తత్ర దృష్టాన్తః, హారంమేచకమణివత్ - యథా ముక్తామయం విశదంహారం మేచకమణిః - నీలమణిః, విభాపయతే, ఏవమిత్యర్థః. భృఙ్గకులమేవ విశేష్యతే - యత్ (అకురవకమ్) అకుత్సితేన - శ్రవణీయేన, రవేణ, యుక్తమ్, పాన్థాన్ విశత్ - పాన్థహృదయం ప్రవిష్టంసత్, విభాపయామాస-విభీషయామాస. విభాపయామాసేతిపూర్వత్ర(౧)"భాదీప్తౌ" ణిచ్, పుక్, లిట్. ఉత్తరత్ర (౨) "భీభయే" ణిచ్. (3) "బిభేతేర్హేతుభయే" ఇత్యాత్త్వమ్॥ ౨౦॥

తా॥ తుమ్మెదలు శ్రావ్యంబులైన ఝంకారములచే, స్త్రీలనువిడిచి దేశాన్తరముపోవువారిని బాధించుచు, ముక్తాహారమధ్యమందున్న నీలమణివలె, తెల్లనికురవకపుష్పములమీఁదఁగూర్చుండి యాపుష్పములకు విజాతీయకాంతిని గలుగఁజేసెను. ౨౦.

మూ॥ మలయాఖ్యంస్వప్రభవం పవమానోగమితదక్షిణాశంసః।

ప్రవహౌయోనఙ్గసుహృత్పవమానోగమితదక్షిణాశంసః॥ ౨౧॥

ప-వి॥ మలయాఖ్యమ్, స్వప్రభవమ్, పవమానః, అగమ్, ఇతదక్షిణాశమ్, సః, ప్రవహౌ, యః, అనఙ్గసుహృత్, పవమానః, గమితదక్షిణాశంసః. ౨౧.

---

(౧) అదా-ప-అ-అ. (౨) జు-ప-అ-అ,

(3) పా-సూ-౬-౧-౫౬.

వ్యా॥ (మలయేతి) ఇతదక్షిణాశమ్ - ప్రాప్తదక్షిణదిక్కమ్, స్వప్రభవమ్- ఆత్మనఃప్రథమోపలబ్ధిభూమిమ్, మలయాఖ్యామ్, అగమ్- పర్వతమ్, పవమానః - శోధయన్, పవమానః - వాయుః, ప్రవవౌ. కః - యః, అనఙ్గసుహృత్ - కామస్యబన్ధుః, (గమితదక్షిణాశంసః) గమితా - ప్రాపితా, దక్షిణానామ్ - భోగచతురాణామ్, ఆశంసా- ప్రార్థనా, యేనసతథోక్తః॥ ౨౧॥

తా॥ రసికోత్తములకు భోగమును గలుగఁజేయువాఁడును, మన్మథసుహృత్తును, దక్షిణమందున్న మలయాచలమందుఁ బుట్టినవాఁడును నైన వాయువు సుఖకరముగ వీచుచుండెను. ౨౧.

మూ॥ సఙ్క్రీడతి పరపుష్టేసహకారమచర్చికాసురతే।
మానమవధీర్యపత్యాసహకార మచర్చికాసురతే॥ ౨౨।

ప-వి॥ సఙ్క్రీడతి, పరపుష్టే, సహకారమచర్చికాసు, రతే, మానమ్, అవధీర్య, పత్యా, సహ, కా, అరమ్, అచర్చికా, సురతే. ౨౨.

వ్యా॥ (సఙ్క్రీడతీతి) సహకారమచర్చికాసు-ప్రశస్తేషు సహకారేషు - చూతేషు, రతే - రమమాణే, పరపుష్టే- కోకిలే, సఙ్క్రీడతిసతి - కూజతిసతి, మానమ్ - గర్వమ్, అవధీర్య - అవమత్య, పత్యా సహ, సురతే - సంభోగే, అరమ్ - భ్రమతమ్, అచర్చికా - అనభ్యాసకరీ, కా స్త్రీ? నకాచిత్ ; సర్వాఽపి సురతే అభ్యాసవతీబభూవేత్యర్థః. సఙ్క్రీడతీతి(౧)"క్రీడృవిహారే"సంపూర్వాఃలట్.(౨)"సమోకూజనే" ఇతికూజనార్థస్య నిషేధాత్ (3) "క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చ" ఇత్యాత్మనేపదాభావే పరస్మైపదమ్ ; శతృప్రత్యయః ; తత్రసప్తమీ. సహకారమచర్చికాశబ్దస్య ప్రశంసావాచిత్వాత్ (౪) "ప్రశంసావచనైశ్చ" ఇతి కర్మధారయః॥ ౨౨॥

(౧) ధా-ప-అ-సే. (౨)
(3) పా-సూ-౧-3-౨౧. (౪) పా-సూ-౨-౧-౬౬.

తా॥ ఉత్తమములైన మామిడిచెట్లమీఁదఁగోకిలములు సంతోషముతో శబ్దించు చుండఁగ, తనమానమునువదలి యేస్త్రీ తనభర్తతోఁజేరి సురతసుఖము ననుభవింపలేదు? ౨౨.

మూ॥ కుసుమైర్మధౌసమృద్ధిద ముచ్చఞ్చూతంతువరమాసే।
ఆసాద్యపరభృతోఽఙ్కుర ముచ్చఞ్చూతంతువరమాసే॥ ౨౩॥

ప-వి॥ కుసుమైః, మధౌ, సమృద్ధిదమ్, ఉచ్చమ్, చూతమ్, తు, వరమాసే, ఆసాద్య, పరభృతః, అఙ్కురమ్, ఉచ్చఞ్చూతమ్, తువరమ్, ఆసే. ౨౩.

వ్యా॥ (కుసుమైరితి) మధౌ - చైత్రే, వరమాసే - ఉత్కృష్ట మాసే, కుసుమైః, సమృద్ధిదమ్-తత్తన్మాసాయసమ్పత్ప్రదమ్, ఉచ్చమ్, ఉచ్ఛ్రితమ్, చూతమ్ - ఆమ్రమ్, ఆసాద్య, పరభృతః - పికః, తదీయమఙ్కురమ్, ఉచ్చఞ్చూతమ్ - స్వస్యా ముద్గతాయాం చఞ్చ్వాం (౧) చర్వితుమాత్తమ్, తువరమ్ - కషాయరసయుక్తమ్, ఉపలభ్య, ఆసే-త్యక్తవాన్. (౨) "అసు క్షేపణే" ఆఙ్పూర్వః, లిట్. (౩) "ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వావచనమ్" ఇత్యాత్మనేపదమ్॥ ౨౩॥

తా॥ పుష్పించియున్న మామిడితోఁటలచే నతిమనోహరమైన యావసన్తకాలమందుఁ గోకిలములు, ఉన్నతములైన మామిడిచెట్లమీఁదఁగూర్చుండి తనముక్కుచే నంకురములనుదీసి అవి కషాయరసముగనుండఁ గిందఁబారవేసినవి. ౨౩.

మూ॥ పుష్ప్యన్పర్ణైస్తులితః కృశానునానామధూపరీతిమతీ।
పఙ్క్తిరలీనాంకిలయమ కృశానునానామధూపరీతిమతీ॥ ౨౪॥

ప-వి॥ పుష్ప్యన్, పర్ణః, తులితః, కృశానునా, నామ, ధూపరీతిమతీ, పఙ్క్తిః, అలీనామ్, కిల, యమ్, అకృశా, అను, నానామధూపరి, ఇతిమతీ. ౨౪.

వ్యా॥ (పుష్ప్యన్నితి) పర్ణః-పలాశః, పుష్ప్యన్, కృశానునా-అగ్నినా, తులితోనామ. సపవపర్ణోవిశేష్యతే, అకృశా-ప్రభూతా,

(౧) (పా) ఊతమ్-ప్రోతమ్. చఞ్చ్వాంచస్థితమ్. (౨) దివా-ప-స-సే.
(౩)

ధూపరీతిమతీ-ధూపసాదృశ్యయుక్తా, నానామధూపరి - నానావిధస్య, మధునః - మకరన్దస్య, ఉపరి, ఇతిమతీ - గతిమతీ, అలీనాంపఙ్క్తిః, యంకిలపర్ణంఅను - యస్యలక్షణంభవతీత్యర్థః. అలిభిధూమ్రామ సామ్యసిద్ధే రగ్నిసామ్యం సుతరాముపపద్యత ఇత్యభిప్రాయః. అను శబ్దస్య లక్షణే కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా, తద్యోగాత్ యమితి(౧) "కర్మ ప్రవచనీయయుక్తేద్వితీయా"॥ ౨౪॥

తా॥ ఆకాలమందు పుష్పించిన పలాశవృక్షముల యెఱ్ఱనిపుష్పములు అగ్నివలె ను, ఆపుష్పములందలి మధువుపానముఁజేయుటకై నిండుగఁగూర్చున్న తుమ్మెదల వరుస పొగవలెనుగనఁబడెను. ౨౪.

మూ॥ ప్రవితత్య గౌరకిరణా నుచ్చలసచ్చమ్పకా న్తికయా।
భాతమటవ్యానుకృతా నుచ్చలసచ్చమ్పకా న్తికయా॥ ౨౫॥

ప-వి॥ ప్రవితత్య, గౌరకిరణాన్, ఉచ్చలసచ్చమ్పకా న్తికయా, భాతమ్, అట వ్యా, అనుకృతానుచ్చలసచ్చమ్పకా న్తికయా. ౨౫.

వ్యా॥ (ప్రవితత్యేతి) అటవ్యా- వనేన, గౌరకిరణాన్ప్రవితత్య భాతమ్, ఏతానితేజాంసివిక్షిప్య అటవీబభౌ ఇత్యర్థః. పీతరశ్మిత్వే కారణంసూచయత్ అటవ్యావిశేషణముచ్యతే. (ఉచ్చలసచ్చమ్పకా న్తికయా) ఉచ్చాః - ఉచ్ఛ్రితాః, లసన్తః, చమ్పకాః, అన్తికే-సమీపే, యస్యాస్సా తథోక్తా. పుష్పితైశ్చమ్పకైః గౌరకిరణవతీ ఇత్యర్థః. భూయోప్యటవీ విశేష్యతే. (అనుకృతానుచ్చలసచ్చమ్పకా న్తికయా) అనుకృతా - విడమ్బితా, అనుచ్చలా-నిశ్చలా, సతీ- ప్రశస్తా, చమ్పా- విద్యుత్, యయాసా-అనుకృతానుచ్చలసచ్చమ్పా, ఈదృశీకా న్తిర్యస్యాస్సాతథోక్తా. (౨) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. చమ్పకైర్గపీతరూపత్వాత్, నిశ్చలతామాపన్నయా అభూతపూర్వయా అతితేజస్విన్యా విద్యుతాసదృశకా న్తిరిత్యర్థః. భాతమితిభావేనిష్ఠా॥ ౨౫॥

---

(౧) పా-సూ-౨-౩-౮. (౨) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.

తా॥ నిశ్చలములైన మెఱుపులవలెఁ బ్రకాశించుచున్న పుష్పపఙ్క్తులుగలవై యత్యున్నతములైన చంపకవృక్షములచేతే నాబృన్దావనప్రదేశములన్నియు నెఱ్ఱనివై ప్రకాశించినవి. ౨౫.

మూ॥ కోవిరహిణీస్సుకేసర కేసరలాలితతయానవామాద్యన్।
దేశోథచప్రతత్యా కేసరలాలితతయానవామాద్యన్॥ ౨౬॥

ప-వి॥ కః, విరహిణీః, సుకేసర కేసరలాలితతయా, న, వామాః, ద్యన్, దేశః, అథ, చ, ప్రతత్యా, కే, సరలాలితతయా, న, వా, అమాద్యన్. ౨౬.

వ్యా॥ (క ఇతి) కో దేశః, వామాః-స్త్రీః, నద్యన్ - నఖణ్డయన్, అభూత్ ; సర్వోఽపి దేశః తా అబాధత ఇత్యర్థః. కింకారణమ్, (సుకేసర కేసరలాలితతయా) సుకేసరైః, కేసరైః - వకులైః, లాలిత తయా - రఞ్జితతయా, ప్రసూనవితతత్వేనేత్యర్థః, అథచ (సరలాలితతయా) సరలైరలిభిశ్చ తతయా, పుష్పితయా మాధవ్యాదికయా ప్రతత్యా - లతయా, కే వా జనాః నాఽమాద్యన్, సర్వేఽపిమత్తా ఇత్యర్థః. ద్యన్నితి (౧) "దో-అవఖణ్డనే" శత్రన్తః (౨) "ఓతశ్శ్యని" ఇత్యోకారలోపః. అమాద్యన్నితి (౩) "మదీహర్షే" (౪) "శమామష్టానాందీర్ఘశ్శ్యని" ఇతిదీర్ఘః॥ ౨౬॥

తా॥ సుందరంబులైన కేసరములుగల పొగడపుష్పములచే శోభిల్లుచున్న ప్రదేశములనుజూచి స్త్రీలుమిక్కిలి విరహబాధనొందిరి. కుసుమములచే నలఙ్కరింపఁబడిన మల్లెమొదలగు తీఁగెలనుజూచి జనులందఱు సంతుష్టులైరి. ౨౬.

మూ॥ అలినిమలినంప్రసూనం మధుద్రుమాణాంవితన్వతిక్రమతః।
కోస్థాత్ సృజతిచకుసుమే మధుద్రుమాణాంవితన్వతిక్రమతః॥

ప-వి॥ అలిని, మలినమ్, ప్రసూనమ్, మధుద్రుమాణామ్, వితన్వతి, క్రమతః, కః, అస్థాత్, సృజతి, చ, కుసుమే, మధు, ద్రుమాణామ్, వితన్వతిక్రమతః. ౨౭.

(౧) దివా-ప-అ. (౨) పా-సూ-౭-౩-౭౧.
(౩) ది-ప-అ-సే. (౪) పా-సూ-౭-౩-౭౪.

వ్యా॥ (అలినీతి) మధుద్రుమాణామ్ - మధూకానామ్, ప్రసూనమ్-పుష్పమ్, క్రమతః - స్వేనాऽऽక్రమేణ, అలిని మలినం వితన్వతి సతి, ద్రుమాణామ్ - వకులాదీనామ్, కుసుమేచ, మధు-మకరన్దమ్, సృజతిసతి,(వితన్వతిక్రమతః) వితనోః-అనఙ్గస్య,అతిక్రమేణ, కః అస్థాత్? నకశ్చిత్; సర్వోऽపిజనఃకామవశోऽభూదిత్యర్థః॥ ౨౭॥

తా॥ తుమ్మెదలుకూర్చుండి మధుపానముచేయుటచే తేనెమామిడిచెట్ల పూవులు వాడిపోయినవి. వృక్షములందలికుసుమములు సంపూర్ణముగ మకరందముకలవై యుండెను. ఇట్టికాలమందు జనులందఱు మదనపరవశులైరి. ౨౭.

మూ॥ అనిలస్సురభిర్క్రముకైశ్శతపత్ర పరాగతశ్శ్రితామ్రతయా।
వనమపుషజ్జ్వలితంనవశతపత్ర పరాగతశ్రితామ్రతయా॥ ౨౮॥

ప-వి॥ అనిలః, సురభిః, క్రముకైః, శతపత్రపరాగతః, శ్రితామ్రతయా, వనమ్, అపుషత్, జ్వలితమ్, నవశతపత్ర పరాగతశ్రి, తామ్రతయా. ౨౮.

వ్యా॥ (అనిలఇతి)క్రముకైః-క్రముకపుష్పైః,శతపత్రపరాగతః-పద్మరజోభిశ్చ, కరణైః, శ్రితామ్రతయాచ - సంశ్రితచూతపుష్పత్వేన చ, సురభిః - సుగన్ధిః, అనిలః, వనమపుషత్ - సమృద్ధమకరోత్. కీదృశంవనమ్- (నవశతపత్రపరాగతశ్రి) నవైః-నూతనైః, శతైః-బహుభిః, పత్రైః-పల్లవైః, పరాగతశ్రి - ప్రాప్తశోభమ్, అతఏవ తామ్రతయా జ్వలితమ్. అపుషదితి లఙ్। ౨౮॥

తా॥ అనేకవిధములైన నూతనపల్లవములకాంతిచేతామ్రవర్ణములైన ప్రదేశములచేత నుజ్జ్వలమైయున్నయాబృన్దావనమందు, పోకచెట్ల పుష్పములను తామరపూవుల పరాగములను మామిడిపుష్పములను స్పృశించి దానిచే మిక్కిలి పరిమళించుచున్న గాలి వీచుచుండెను. ౨౮.

మూ॥ అలినోనమేదురస్సిన్ కాలేయకయామహావనావల్ల్యా।
కాసాసమితాపుష్ప్యత్కాలేయకయా మహావనావల్ల్యా॥ ౨౯॥

ప-వి॥ అలినః, న, మేదుః, అస్మిన్, కాలే, యకయా, మహావనాః, వల్ల్యా, కా, సా, సమితా, పుష్ప్యత్కాలేయకయా, మహావనావల్ల్యా. ౨౯.

వ్యా॥ (అలినఇతి) అస్మిన్కాలే, మహావనాః - ఉత్సవసంరక్షణ హేతవః, అలినః, యకయా - యయా, వల్ల్యా - వ్రతత్యా, నమేదుః - నమత్తాః, కా సా వల్లీ?నకాఽపితాదృశీ;సర్వాఅపివల్ల్యో అలినాంమద హేతవఇత్యర్థః. వల్ల్యేవవిశేష్యతే. (పుష్పత్కాలేయకయామహావ నావల్ల్యా సమితా) పుష్పన్తఃకాలేయకద్రుమాఃయస్యాంసా, తథోక్తా, తయా, (మహావనావల్ల్యా), మహతాంవనానాం ఆవల్యా - శ్రేణ్యా, సఙ్గతేత్యర్థః మేదురితిలిట్. యకయేతి యచ్ఛబ్దాదకచ్. (౧) "సర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్టేః" ఇతి అకారాత్ప్రాక్ యాత్పరతోఽ కచ్.(౨)"నయాసయోః"ఇతిప్రతిషేధాత్ (3)"ప్రత్యయస్థాత్కాత్" ఇత్యాదినా ఇత్త్వంనభవతి. మహావనేతి-అవతేః కరణేల్యుట్. పుష్పన్ త్కాలేయకయేత్యత్ర (3) "అసుపః" ఇతి ప్రతిషేధాత్ (3)"ప్రత్య యస్థాత్" ఇత్యాదినా ఇత్త్వాభావః॥ ౨౯॥

తా॥ అనేకవిధపుష్పవృక్షములచేనలఙ్కరింపఁబడిన వనరాజులయందు మొలి చియున్న లతలన్నియు నీవసన్తకాలమందుఁదుమ్మెదలకు మదకరములై యున్నవి. ౨౯.

మూ॥ అమహాన్మధూనియత్యలమలియానిలతాలితారుణ్యమ్।
మదతఇవేత్యకిసలయైర్మలయానిలతాలితారుణ్యమ్॥ 3౦॥

ప-వి॥ అమహాత్, మధూని, యతీ, అలమ్, అలయాని, లతా, అలితారుణ్యమ్, మదతః, ఇవ, ఏత్య, కిసలయైః, మలయానిలతాలితా, అరుణ్యమ్. 3౦.

వ్యా॥ (అమహాదితి) అలయాని - అక్షయాణి, మధూని,యతీ-ప్రాప్నువతీ, లతా, అలితారుణ్యమ్ - భృఙ్గస్యతరుణతామ్-యౌవనమ్, అలమ్ - పర్యాప్తమ్, అమహాత్ - పూజితవతీ. భోక్తౄణాం సామర్థ్యంయథాయువతయస్సమ్భావయన్తి,తథైవేయమపీతిసూచ్య తే. మధుభాజాం స్త్రీణాంమదాత్ గాత్రే ఆరుణ్యంజాయతే. తదపి లతా యాం సమ్భవతీత్యుత్తరార్ధేనోచ్యతే. మదతః - మదాత్ కార

(౧)
(౨) పా-సూ-౭-3-౪౫.
(3) పా-సూ-౭-3-౪౪.

ణాత్ ఇవ, స్వైః కిసలయైః, ఆరుణ్యమేత్య, అమహాదితి సమ్బన్ధః. సైవ విశేష్యతే. మలయానిలతాలితా - మలయానిలేనసంస్పృష్టా. మలయానిలసమ్బన్ధోఽపిభోగ్యఏవ. యతీతి (౧) "ఇణ్ గతౌ" శత్రన్తః. (౨) "ఇణోయణ్" ఉగిత్త్వాత్ జీప్. శపోలుప్తత్వాత్ నుమాగమాభావః. ఏత్యేతి ఇణఆఙ్పూర్వాత్ ల్యప్-ఇవశబ్దాఽకారస్య(౩) "ఓమాఙోశ్చ" ఇతి పరరూపత్వమ్. ౩౦.

తా॥ స్త్రీలశరీరము మద్యపానముచే నెఱ్ఱపడునట్లు సమృద్ధమకరందము కలదైన బృన్దావనమందలి లతయనెడు స్త్రీ తనకిసలయములచే నెఱ్ఱనికాన్తిగలదై, మదనోద్దీపకుఁడైన మలయవాయువుతోఁగూడినదై తనయందు రమించుచున్న తుమ్మెదల యొక్క యౌవనమును మిక్కిలి శ్లాఘించెను. ౩౦.

మూ॥ వల్లీభిస్తరవోఽలిభిరఞ్జనవల్లీయమానాభిః।
స్త్రీభిర్వరాశ్చ బభురితరఞ్జనవల్లీయమానాభిః॥ ౩౧॥

ప-వి॥ వల్లీభిః, తరవః, అలిభిః, అఞ్జనవత్, లీయమానాభిః, స్త్రీభిః, వరాః, చ, బభుః, ఇతరఞ్జనవల్లీయమానాభిః. ౩౧.

వ్యా॥ (వల్లీభిరితి) అఞ్జనవత్ - అఞ్జనేనతుల్యైః, అలిభిః, లీయమానాభిః-సంశ్లిష్యమానాభిః, స్వాశ్రితాభిఃవల్లీభిః, తరవోబభుః. వరాః - భర్తారశ్చ, స్త్రీభిఃబభుః. కీదృశీభిః - ఇతరఞ్జనవల్లీయమానాభిః-ఇతరఞ్జనాః వల్ల్య ఇవఆచరన్తి-అవభాసన్తే యాస్తాస్తథోక్తాః.(౧) "కర్తుఃక్యఙ్ సలోపశ్చ" ఇతిక్యఙ్॥ ౩౧॥

తా॥ ఆకాలమందలివృక్షములు, కాటుకవలెనల్లనివైన తుమ్మెదలచేమధుపానార్థముగవ్యాపింపఁబడియున్న తీగలచేనలఙ్కరింపఁబడినవి. తీగలవంటి దేహములుగల స్త్రీలతోఁజేరి పురుషులు విలసిల్లిరి. ౩౧.

మూ॥ ఔత్సుక్యాచ్ఛోకాబ్ధిజుషాం కుసుమహతానాంతరీయకాసారమ్।
మధునాభృఙ్గ్యకృతప్రతిపసుమహతానాంతరీయకాసారమ్॥

(౧) అదా-ప-స-అని. (౨) పా-సూ-౬-౪-౮౧.
(౩) పా-సూ-౬-౧-౯౪. (౧) పా-సూ-౩-౧-౧౧.

ప-వి॥ దౌత్యాత్, శోకాబ్ధిజుషామ్, కుసుమహతానామ్, తరీ, యకా, స్వా, అరమ్, మధునా, భృఙ్గీ, అకృత, ప్రతిభు, సుమహతా, నాన్తరీయకాసారమ్. ౩౨.

వ్యా॥ (దౌత్యాదితి) కుసుమహతానామ్- కామశరైఃకుసుమైః హతానామ్, అతఏవశోకాబ్ధిజుషామ్- శోకసాగరేమజ్జతాంజనానామ్, § స్వకృతాద్దౌత్యాత్ కారణాత్, తరీ - నౌః, భవన్తీ ఉద్ధరణహేతుభూతాభవన్తీ, యకా - యా, భృఙ్గీ, సా - భృఙ్గీ, అరమ్-ద్రుతమ్, స్వోపయుజ్యమానేన సుమహతామధునా, ప్రతిభు - భూమౌభూమౌ, నాన్తరీయకాసారమ్-అవర్జనీయంవర్షమ్, అకృత-కృతవతీ. పుష్పేషుపుష్పేషుహి మధూపయోగాద్భృఙ్గ్యాంనిలీయమానాయాంతద్వేగాదవర్జనీయతయామధుశ్చరద్భూమిషువర్షతయాఽపతదిత్యర్థః. భృఙ్గధ్వనిశ్రవణేనహియువతయోయువభిర్యువానశ్చయువతిభిస్సఙ్గచ్ఛన్తే, అతోభృఙ్గ్యాదౌత్యముపచర్యతే. దౌత్యాదితి - దూతస్యకర్మేతి విగృహ్య (౧) * బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్. తరీతి-తరిశబ్దాత్ నౌపర్యాయాత్ (౨) "కృదికారాదక్తినః" ఇతిఙీష్.యకా ఇతిపూర్వముక్తాప్రక్రియా. భృఙ్గీతి (౩) "జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాత్" ఇతిఙీష్. ప్రతిభు-ఇతి భూమౌభూమావితివిగృహ్య(౪)"యథార్థేయదవ్యయమ్"ఇతివీప్సాయామవ్యయీభావః. నాన్తరీయకశబ్దః - అన్తరమ్- విఘ్నమ్, నప్రాప్నోతీతి విగృహ్య (౫) * గహాదిత్వాచ్ఛప్రత్యయంస్వార్థే కప్రత్యయం చోత్పాద్యవ్యుత్పాద్యతే॥ ౩౨॥

తా॥ విరహిజనులగు స్త్రీపురుషులు, తుమ్మెదల ఝంకారరవమునువిని యుత్కణ్ఠులై పరస్పరముచేరిరి. పుష్పములందలి తుమ్మెదలు మధుపానముఁ జేయుచుండఁ నాపుష్పములనుంచి మధుధారలు అనివార్యములుగఁ బ్రవహింప భూములన్నియు నార్ద్రములయినవి. ౩౨.

---

§ స్వేతిక్వచిన్నాస్తి.

(౧) పా-సూ-౫-౧-౧౨౪.

(౨) పా-సూ-౨-౧-౬.

(౩) పా-సూ-౪-౧-౬౩.

(౪) పా-సూ-౪-౧-౪౫-వా.

(౫) పా-సూ-౪-౨-౧౩౮.

మూ॥ సరసిపరిచిత్యసోత్పల పూగోత్కలికాభిరమ్భసామోదమ్।
చక్రేనిలోమృదుర్వాఙ్పూగోత్కలికాభిరమ్భసామోదమ్॥ 33॥

ప-వి॥ సరసి, పరిచిత్య, సోత్పలపూగోత్కలికాభిః, అమ్భసా, మోదమ్, చక్రే, అనిలః, మృదుః, వాన్, పూగోత్కలికాభి రమ్భసామోదమ్. 33.

వ్యా॥ (సరసీతి) సరసి - జలాశయే, సోత్పలపూగాభిః - ఉత్పల సమూహసహితాభిః, ఉత్కలికాభిః, ఊర్మిభిః, పరిచిత్య – అభ్యస్య, తతోలబ్ధేన అమ్భసా, అనిలః-జనానామ్, మోదమ్- హర్షమ్, చక్రే. సఏవవిశేష్యతే. మృదుః - మార్దవయుక్తః, పూగోత్కలికాభిరమ్భ సామోదమితిక్రియావిశేషణమ్; పూగోత్కలికానామ్ - క్రముకమఞ్జ రీణామ్, అభిరంభేణ-పరిష్వఙ్గేణ, సామోదమ్ - ససౌరభ్యమ్, వాఙ్– గచ్ఛన్. (౧) "వాగతిగన్ధనయోః" శత్రన్తః॥ 33॥

తా॥ వాయువు పోకచెట్లమధ్యనుండి వచ్చుచుండ నామకరన్దముల స్పర్శ ముచేఁ బరిమళించుచు, నీలోత్పలతటాకమందలి యలలయొక్క జలకణములను దీసికొని వచ్చి లోకులమీఁద నతిమృదువుగ వీచుచు వారికానన్దమును గలుగఁజేసెను. 33.

మూ॥ యోధైర్యాత్ స్త్రీంవ్యరహీత్సస్మారశిలీముఖైరుచితైః।
విద్ధఃపుష్పైరేనాం సస్మారశిలీముఖైరుచితైః॥ 3౪॥

ప-వి॥ యః, ధైర్యాత్, స్త్రీమ్, వ్యరహీత్, సః, స్మారశిలీముఖైః, ఉచితైః, విద్ధః, పుష్పైః, ఏనామ్, సస్మార, శిలీముఖైః, రుచితైః. 3౪.

వ్యా। (యఇతి) యః–పురుషః, ధైర్యాత్ స్త్రీంవ్యరహీత్, సః- పురుషః, స్మారశిలీముఖైః-స్మరసంబన్ధిశరైః, ఉచితైః-వ్యథనయోగ్యైః, శిలీముఖైః – భృఙ్గైః, రుచితైః– † దీపితైః, పుష్పైః - చమ్పకాదిభిః, విద్ధః, ఏనామ్ - స్త్రీమ్, సస్మార – స్మృతవాన్, ఉత్కణ్ఠితవానిత్యర్థః.

(౧) అదా-ప-స-అ. † (పా) దీప్తైః.

వ్యరహీందితి (౧)"రహత్యాగే" లుఙ్. (౨)"హ్మ్యంతక్షణ" ఇతి § ప్రతిషేధాత్ వృద్ధ్యభావః. విద్ధ ఇతి (౩) "వ్యధ తాడనే"(౪) "నిష్ఠా, గ్రహిజ్యావయి"ఇత్యాదినాసంప్రసారణమ్॥ ౩౪॥

తా॥ ఏపురుషుఁడు తనధైర్యముచేతఁ దనస్త్రీనివదలి దేశాన్తరమువెళ్ళెనో, వాఁడాకాలమందు తుమ్మెదలచే నతిమనోహరంబులై మన్మథబాణములైన చంపకాది కుసుమములనుజూచి విరహబాధనొంది తనస్త్రీతో సంశ్లేషింపఁదలఁచెను. ౩౪.

మూ॥ నార్యాహ్యభిసృతమవమతరవికలకణ్ఠీరవైర్యథామార్గమ్।
ధైర్యంహిముషితముచ్చైరవికలకణ్ఠీరవైర్యథామార్గమ్॥ ౩౫

ప-వి॥ నార్యా, హి, అభిసృతమ్, అవమతరవి, కలకణ్ఠీరవైః, యథామార్గమ్, ధైర్యమ్, హి, ముషితమ్, ఉచ్చైః, అవికలకణ్ఠీరవైః, యథా, మార్గమ్.

వ్యా॥ (నార్యేతి) (కలకణ్ఠీరవైః) కలకణ్ఠ్యాః- కోకిలాయాః, శబ్దైః, హేతుభిః, యథామార్గమ్ - పన్థానమనతిక్రమ్య, దివసేపి, అవమతరవి-ఆదిత్యమవమత్య, నార్యాపతిగృహంప్రతి, అభిసృతమ్-అభిసారః కృతః. కథమ్-ఉచ్చైర్భూతం తస్యాధైర్యంహి, రవైః - శబ్దైః, ముషితమ్, అతఏవంకృతవతీత్యర్థః. తత్రదృష్టాన్తః, (అవికలకణ్ఠీరవైః) అవికలైః- ప్రబలైః, కణ్ఠీరవైః -సింహైః, మార్గమ్ - మృగసంబన్ధిధైర్యమ్, యథా ముష్యేత, ఏవం తైశ్శబ్దైస్తస్యాధైర్యం ముషితమిత్యర్థః, అభిసృతమితి- భావేనిష్ఠా. అవమతరవీతి-క్రియావిశేషణమ్ యథామార్గమితి (౫) "యథాసాదృశ్యే" ఇత్యవ్యయీభావః. మార్గమితి - మృగశబ్దాత్ (౬) "తస్యేదమ్" ఇత్యణ్॥ ౩౫।

---

(౧) ధా-ప-స-సే. (౨) పా-సూ-౭-౨-౫.
§ (పా) వృద్ధిప్రతిషేధః. (౩) ది-ప-స-అ.
(౪) పా-సూ-౬-౧-౧౬.
(౫) పా-సూ-౨-౧-౭. (౬) పా-సూ-౪-౩-౧౨౦.

తా॥ కోకిలముల శబ్దమునువిని స్త్రీలు విరహోత్కంఠితులై, సింహమునుజూచిన మృగములవలెఁ దమతమధైర్యమునువదలి నిర్లజ్జులై, భర్తలున్నచోటికి దినమునందే బహిరంగముగ వెళ్ళిరి. 3౫.

మూ॥ బుద్ధాముదితాయదర్ధిఫల్గునుద్ధవముదాకృషత।
తరుణీతరుణంధైర్యే ఫల్గునుద్ధవముదాకృషత॥ 3౬॥

ప-వి॥ బుద్ధాః, ముదితాః, యదర్ధి, ఫల్గునుద్ధవమ్, ఉదాకృషత, తరుణీ, తరుణమ్, ధైర్యే, ఫల్గుని, ఉద్ధవముత్, ఆకృషత. 3౬.

వ్యా॥ (బుద్ధాఇతి) బుద్ధాః - శ్రీమన్తః, ముదితాః - హృష్టాః, యదర్ధి - బుద్ధేరనుగుణమ్, ఫల్గునుద్ధవమ్ - ఉత్తరఫల్గున్యుత్సవమ్, ఉదాకృషత-కృతవన్తః, కించ-వసన్తవశాత్తరుణస్యభర్తుః, ధైర్యే, ఫల్గుని-క్షీణేసతి, తరుణీ తరుణమ్, అకృషత-ఆకృష్టవతీ. తరుణఃతరుణీ సకాశమాగచ్ఛదిత్యర్థః. సైవవిశేష్యతే. హావః - ఆహ్వానమ్, తస్మిన్ మిత్త్రాప్రీతిః, హావముత్ ఉత్కృష్టా హావముత్, యస్యాస్సాఉద్ధవముత్. హావశబ్దః (౧) * భావేనుపసర్గే అప్ప్రిత్యయేసంప్రసారణేచవృత్తావి దితః. అథవా-ఉత్కృష్టా, ధవే-భర్తరి, ప్రీతిః యస్యాస్సా ఉద్ధవముత్. ఉదాకృషతేతి. ఉదాఙ్ పూర్వాత్కర్షతేర్లఙ్ బహువచనమ్. అకృషతేతి ఆఙ్ పూర్వాత్కృషతేర్లఙ్.స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదైకవచనమ్. తుదాదిత్వాచ్ఛః॥ 3౬॥

తా॥ సంపన్నులైనజనులు తమతమయైశ్వర్యమునకనురూపముగ ఉత్తరఫల్గున్యుత్సవము నాచరించిరి, వసన్తకాలమహిమచే సంభోగమును వదలియుండుటకు ధైర్యములేనివారై పురుషులు తమతమ స్త్రీలయొద్ద వచ్చిచేరిరి. 3౬.

మూ॥ అటవీస్మప్రసవజుషాతిలకేనచకాస్తిమాధవీతేన।
బుద్ధిర్నస్మబహుమతాతిలకేనచకాస్తిమాధవీతేన॥ 3౭॥

ప-వి॥ అటవీ, స్మ, ప్రసవజుషా, తిలకేన, చకాస్తి, మాధవీతేన, బుద్ధిః, న, స్మ, బహుమతా, తిలకేన, చ, కా, అస్తి, మాధవీ, తేన, 3౭.

(౧) పా-సూ-3-3-౭౪.

వ్యా॥ (అటవీతి) తిలకేన-తిలకవృక్షేణ,. (మాధవీ తేన) మాధవ్యాఖ్యలతయా, ఇతేన-ప్రాప్తేన, ప్రసవజుషా-పుష్పితేన, అటవీ, చకాస్తి స్మ, తేనైవవృక్షేణ, తిలకేన - తిలకభూతేన, అలఙ్కారభూతేన, మాధవీ - మధుమాససమ్బన్ధినీ, కా బుద్ధిః బహుమతా నాఽస్తి స్మ-నాఽభూత్ ? సర్వాఽపి బహుమతేత్యర్థః॥ ౩౭॥

తా॥ మాధవీలతలచే నలఙ్కరింపఁబడిన పుష్పించిన తిలకపుచెట్లు అరణ్యమునకు మిక్కిలి శోభనుగలుగఁజేసెను. ఒక తిలకపుచెట్లే యనేకవిధములైన శోభలను గలుగఁజేసెను. ౩౭.

మూ॥ మహతిజనముత్సవమృతుస్స్మారంస్మారమ్భయన్నిత్యమ్।
పాన్థశ్చాగాద్యువతేస్స్మారంస్మారమ్భయన్నిత్యమ్॥ ౩౮॥

ప-వి॥ మహతి, జనమ్, ఉత్సవమ్, ఋతుః, స్మారమ్, స్మ, ఆరమ్భయన్, ఇత్యమ్, పాన్థః, చ, అగాత్, యువతేః, స్మారంస్మారమ్, భయమ్, నిత్యమ్. ౩౮.

వ్యా॥ (మహతీతి) స్మారముత్సవమ్ - స్మరసంబన్ధినముత్సవమ్, ఇత్యమ్-ప్రాప్యమ్. ఆరమ్భయన్, వసన్తఋతుః, జనమ్, మహతి స్మ-సంభావితవాన్. కించ - పాన్థోజనః, యువతేః స్మారం స్మారమ్ - యువతిం స్మృత్వా స్మృత్వా, నిత్యం కామనిమిత్తం భయంఅగాత్ ! ౩౮॥

తా॥ ఆవసన్తకాలమందు జనులు హోళికోత్సవము నారమ్భించి హర్షించిరి. విదేశము వెళ్ళినవాఁడు తన స్త్రీనిదలంచి విరహబాధచే నుండలేక భయపడెను. ౩౮.

మూ॥ సమమతహారింనిజధాన్యాగోచరితమనువ్రజన్తన్తమ్।
భావందధన్మధుజనగోచరితమనువ్రజన్తన్తమ్॥ ౩౯॥

ప-వి॥ సమమత, హారిమ్, నిజధాన్యా, గోచరితమ్, అనువ్రజన్తమ్, తమ్, భావమ్, దధత్, మధుః, జనగోచరితమ్, అనువ్రజమ్, తమ్, తమ్. ౩౯.

వ్యా॥ (సమమతేతి) (గోచరితమనువ్రజన్తమ్) - గవాంచరితమనువ్రజన్తమ్, తంహరిమ్, మధుః- వసన్తః, నిజధాన్యా-స్వసంపదా, సమమత - పూజితవాన్. ఋతురేవవిశేష్యతే ; జనగోచరితమ్- జనై

ర్విషయీకృతమ్, తంతంభావమ్ - పుష్పసమృద్ధికోకిల సమృద్ధిదక్షిణా నిలసమృద్ధ్యాదికమ్, పదార్థజాతమ్, అనువ్రజమ్-వ్రజసమీపే, దధత్ - విదధత్ ॥ ౩౯॥

తా॥ గమనశయనాదులచే గోవుల ననుకరించుచు విహరించుచున్న శ్రీకృష్ణుఁడును వ్రజవాసులును నామధుమాసమందుఁ బుష్పసమృద్ధికోకిలాలాప మందమారుతాదులచే సుఖించియుండిరి. ౩౯.

మూ॥ యంభజతాంహిజనానాం సవనానిసదక్షిణానిలక్ష్మాణి।
గాఃపాతుంసఖిభిరగాత్ సవనానిసదక్షిణానిలక్ష్మాణి॥ ౪౦॥

ప-వి॥ యమ్, భజతామ్, హి, జనానామ్, సవనాని, సదక్షిణాని, లక్ష్మాణి, గాః, పాతుమ్, సఖిభిః, అగాత్, సః, వనాని, సదక్షిణానిలక్ష్మాణి. ౪౦.

వ్యా॥ (యమితి) సవనాని- యజ్ఞకర్మాణి, ప్రాతస్సవనాదీనివా, సదక్షిణాని - దక్షిణాప్రదానైస్సహితాని, యమ్ - హరిమ్, భజతాంజనానామ్, లక్ష్మాణి - చిహ్నానిభవన్తి ; సః - హరిః, స[illegible]హ గాః, పాతుమ్ - రక్షితుమ్, వనాన్యగాత్. కీదృశాని - (సదక్షిణానిలక్ష్మాణి) సదక్షిణానిలా - దక్షిణానిలసహితా, క్ష్మా- భూమిః, యేషుతాని తథోక్తాని॥ ౪౦॥

తా॥ మహర్షులు యజ్ఞాదులను సాంగముగ ననుష్ఠించి యెవనిని భజించుచున్నారో, అట్టి శ్రీకృష్ణుఁడు గోవులను మేపి రక్షించుటకై, మలయమారుతములు వీచుచున్న వనప్రదేశమునకుగోపబాలురతోఁగూఁడ వెళ్ళెను. ౪౦.

మూ॥ ఆవిద్గాఃప్రీతింమధుదివసేషురసౌఘనాయితాఙ్గమితః।
పుష్పైర్మదనస్సాక్షాదివసేషురసౌఘనాయితాఙ్గమితః॥ ౪౧॥

ప-వి॥ ఆవీత్, గాః, ప్రీతిమ్, మధుదివసేషు, రసౌఘనాయితామ్, గమితః, పుష్పైః, మదనః, సాక్షాత్, ఇవ, సేషుః, అసౌ, ఘనాయితాఙ్గమ్, ఇతః. ౪౧.

వ్యా॥ (ఆవీదితి) మధుదివసేషు- మధుమాసదివసేషు, (రసౌఘనాయితామ్) రసౌఘేన - శృఙ్గారరసేన, నాయితామ్ - ప్రాపితామ్

ప్రీతిమ్, గమితః సః హరిః గాః, అపీత్-రక్షితవాన్, సఏవవిశేష్యతే. పుష్పైః, సేషుః-సశరః, సాక్షాన్మదన ఇవాఽవభాసమానః, అసౌ-హరిః, (ఘనాయితాఙ్గమితః) ఘనాయితమ్ - మేఘవదాచరితమ్, అఙ్గమ్-శరీరమ్, ఇతః - ప్రాప్తః, అపీదితి (౧) "అవరక్షణే" లుఙ్. రసౌఘనాయితాంగమితః-నాయితాశబ్దః,నయతేర్ణ్యన్తాన్నిష్ఠాన్తః. అస్యప్రయోజ్యకర్తృవాచినారసౌఘేన తృతీయాసమాసః. తత్రప్రయోజకకర్తృతయాఽభిమతా మధుదివసాః॥ ౪౧॥

తా॥ ఘనశ్యాముఁడై మన్మథునివలె నతిసుందరుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆమధుమాసమందు శృఙ్గారవిలాసములచేఁ బ్రీతుఁడై గోవులనురక్షించెను. ౪౧.

మూ॥ సుహృదాంవిపినేకృష్ణో సౌరభసారాదగాత్సహైవకులేన।
అతుషచ్చపరాదుద్భటసౌరభసారాదగాత్సహైవకులేన॥ ౪౨॥

ప-వి॥ సుహృదామ్, విపినే, కృష్ణః, అసౌ, రభసారాత్, అగాత్, సహ, ఏవ, కులేన, అతుషత్, చ, పరాత్, ఉద్భట సౌరభసారాత్, అగాత్, సః, హై, వకులేన. ౪౨.

వ్యా॥ (సుహృదామితి) అసౌ - కృష్ణః, సుహృదాంకులేన సహైవ, విపినే - వనే, రభసారాత్ - (*) వేగంప్రాప్య, అగాత్ - అగమత్ - ప్రాప్తవాన్, తత్తత్పుష్పితవృక్షలతాదిభావానుబుభూషయా దూరమగమదిత్యర్థః. గచ్ఛంశ్చ, ఉద్భటసౌరభసారాత్ - ఉద్రిక్తసౌగన్ధ్యసారాత్, పరాత్ - వకుళవ్యతిరిక్తాత్, అగాత్ - వృక్షాత్, కర్ణికారాదికాత్ - అధికమ్, సః- హరిః, వకులేన,అతుషత్-తుష్టోఽభూత్. హైఇత్యాశ్చర్యే. రభసారాదిత్యత్ర భావేఘఞ్॥ ౪౨॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు తనస్నేహితులైన గోపబాలురతోఁగూడ వనసమృద్ధిని జూచుటకై వనమందు బహువేగముగ వెళ్ళి, అచ్చట పుష్పించినవృక్షములనుజూచి, అందులోఁ బొగడచెట్ల నాలోకించి యధికముగ నానందించెను. ౪౨.

---

(౧) ఛ్యా-ప-ర-స-నే. (*) వేగసారంప్రాప్య ఇతిస్యాత్. లఙ్లోపే పఞ్చమీ.

మూ॥ ముక్తాఢ్యవిద్రుమాయిషు కజ్కేళిషు దేవవల్లభాసత్త్యా।
తస్యవనేచరతోకృతకజ్కేళిషు దేవవల్లభాసత్త్యా॥ ౪౩॥

ప-ని॥ ముక్తాఢ్యవిద్రుమాయిషు, కజ్కేళిషు, దేవవల్లభాసత్త్యా, తస్య, వనే, చరతః, అకృత, కమ్, కేళిషు, దేవవత్, లభా, సత్త్యా. ౪౩.

వ్యా॥ (ముక్తేతి) కజ్కేళిషు - అశోకతరుషు, (దేవవల్లభాసత్త్యా) దేవవల్లభస్య - పున్నాగవృక్షస్య, ఆసత్త్యా-ఆసన్నతయా, (ముక్తాఢ్యవిద్రుమాయిషు) మౌక్తికసమ్బన్ధాఢ్య విద్రుమవదాచరత్సు సత్సు, తత్సన్దర్శనప్రీతస్య తస్య వనే దేవవచ్చరతః, కేళిషు-క్రీడాసు, సత్త్యా - కైతవరహితా, లభా - లాభః, కమ్- సుఖమ్, అకృత.అశోక పున్నాగయోః పుష్పవ్యతికరేణ ముక్తాఫలమిశ్ర విద్రుమతుల్యేషు అశోకేషు తాః పశ్యతో హరేః క్రీడాలాభః సుఖమకరోదిత్యర్థః. ముక్తాఢ్యవిద్రుమాయిష్వితిక్యచ్ ణినిః. లభేతి (౧) "డులభష్ ప్రాప్తౌ" (౨) "షిద్భిదాదిభ్యోఙ్" ఇత్యఙ్॥ ౪౩॥

తా॥ తెల్లనిపుష్పములుకల సురపొన్నవృక్షములతోఁజేరియున్న ఎఱ్ఱనిపుష్పములుగల యశోకవృక్షములు, ముత్యములతోఁజేరినపగడములవలె విలసిల్లుచుండ, అచ్చట దేవతవలె సంచరించుచు విహరించుచున్న శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆవిచిత్రమునుజూచి యానందించెను. ౪౩.

మూ॥ యస్తృప్యతిహవిషిశుభే వౌషట్పదభావితత్యాగే।
స్వవిడమ్బిన్యసజత్సనవౌ షట్పదభావితత్యాగే॥ ౪౪॥

ప-వి॥ యః, తృప్యతి, హవిషి, శుభే, వౌషట్పదభావితత్యాగే, స్వవిడమ్బిని, అసజత్, సః, నవౌ, షట్పదభావితత్యా, అగే. ౪౪.

వ్యా॥ (వౌషట్పదభావితత్యాగే) "వౌషట్" ఇతిపదేన భావితస్త్యాగో యస్య తాదృశే శుభే యజ్ఞీయే హవిషి యస్తృప్యతి, సః-కృష్ణః, షట్పదభావితత్యా - భృఙ్గప్రభాసమూహేన, కాష్ణ్యాత్ స్వ

(౧) ధ్వా-అ-స-అ. (౨) పా-సూ-3-3-౧౦౪.

విడమ్బిని - ఆత్మానం విడమ్బయతి, అగే- వృక్షే, .సవా - కోకిలాదిపక్షి సహితే, అసజత్ - సఙ్గమకరోత్, సర్వకర్తృభిరారాధ్యః పరమేశ్వరో యజ్ఞపురుషస్స్రక్ బాల్యానువిధానేన ఏవమచేష్టతేత్యర్థః. అసజదితి సఞ్జేర్లఙ్. (౧)“దంశసఞ్జ” ఇత్యాదినా అనునాసికలోపః॥ ౪౪॥

తా॥ “వౌషట్” అనెడు మంత్రము నుచ్చరించి యజ్ఞమందుహోమము చేయఁబడుచున్న హవిస్సుచేత నెవఁడు తృప్తిఁబొందుచున్నాఁడో, సర్వకర్త సమారాధ్యుఁడైన యా శ్రీకృష్ణుఁడు, తుమ్మెదలకాంతిచేతఁ దనవలె నల్లనై కోకిలాదిపక్షులకావాసభూతమైన వృక్షమందుఁ బ్రీతిచేసెను. ౪౪.

మూ॥ దేవ్యబ్జముఖ్యళికులప్రియాలకాన్తారమా యస్య।
గాః పాన్సైక్షత పుష్ప్యత్ప్రియాలకాన్తారమాయస్య॥ ౪౫।

ప-వి॥ దేవీ, అబ్జముఖీ, అళికులప్రియాలకాన్తా, రమా, యస్య, గాః, పాన్, సః, ఐక్షత, పుష్ప్యత్, ప్రియాలకాన్తారమ్, ఆయస్య. ౪౫.

వ్యా॥ (దేవ్యబ్జముఖీతి) అబ్జముఖీ - అబ్జసదృశవదనా, అళికులప్రియాలకాన్తా - అళికులమివప్రియః అలకాన్తః- అలకాగ్రమ్, యస్యాస్సాతథోక్తా. ఏవంరూపా రమా-శ్రీః,యస్య దేవీ, యః పరమేశ్వర ఇత్యర్థః. సః, ఆయస్య - ఆయాసంకృత్వా, గాః, పాన్-పాలయన్, పుష్ప్యత్ - వికసత్, ప్రియాలకాన్తారమ్- ప్రియాలవనమ్, ఐక్షత. సైక్షతేతి-సఇతి తచ్ఛబ్దాదేకవచనస్య (౨) “సోచిలోపేచేత్ పాదపూరణమ్” ఇతి సోర్లోపః. తతః (౩) “వృద్ధిరేచి” ఇతివృద్ధిః. (౪) “పుష్పవికసనే” శత్రన్తః- దివాదిత్వాత్ శ్యన్॥ ౪౫॥

తా॥ తామరసపుష్పముతో సమానమైన వదనముకలదై తుమ్మెదలవలె నతినీలమై సుందరమైన కేశపాశముకలదైన శ్రీమహాలక్ష్మి యెవనికిమహిషియో, అట్టి సర్వేశ్వరుఁడు శ్రమపడి గోవులను గాపాడుచు మొరటచెట్లను జూచెను. ౪౫.

(౧) పా-సూ-౬-౪-౨౫.
(౨) పాసూ-౬-౧-౧౩౪. (౩) పా-సూ-౬-౧-౭౭.
(౪) దివా-ప-అ-సే.

మూ॥ యఃప్రాప్యోభక్తానాం సత్రాణిసమాలయానిలాలయతామ్।
పత్కార్ష్యచరదితానితుసత్రాణిసమాలయానిలాలయతామ్॥

ప-వి॥ యః, ప్రాప్యః, భక్తానామ్, సత్రాణి, సమాలయాని, లాలయతామ్, పత్కార్షీ, అచరత్, ఇతాని, తు, సత్రాణి, సః, మాలయానిలాలయతామ్. ౪౬.

వ్యా॥ (యఇతి) సత్రాణి - యజ్ఞకర్మాణి, ద్వాదశాహాదీనివా, (సమాలయాని) సమాని - వైషమ్యరహితాని. అలయాని-అక్షయాణి, లాలయతాంభక్తానాం యఃప్రాప్యః, సః - కృష్ణః, సత్రాణి - వనాని, పత్కార్షీ అచరత్ - పాదాభ్యాంకర్షన్ అచరదిత్యర్థః.కీదృశానివనాని- (మాలయానిలాలయతామ్) మాలయస్య - మలయపర్వత సంబన్ధినః, అనిలస్య, ఆలయతామ్ - ఆవాసతామ్, ఇతాని- ప్రాప్తాని, దక్షిణా నిలసేవితానీత్యర్థః. పత్కార్షీతి కషతేణినిః-(౧) "హిమకాషిహతి షుచ" ఇతిపాదస్యపద్భావః॥ ౪౬॥

తా॥ న్యూనాధిక భావము లేకుండ యథాశాస్త్రముగ ననవరతము యజ్ఞములనను ష్ఠించి భక్తజనులెవనిని బొందుచున్నారో, ఆశ్రీకృష్ణుఁడు మలయానిలసేవితంబైన వనమందుఁ దన శ్రీపాదముల నీడ్చుచు సంచరించెను. ౪౬.

మూ॥ సఖిభిస్సఏకశోముం నన్వహామనవరతమఙ్చయన్నాసే।
ఇతిపౌష్పముపహృతంయన్నన్వహామనవరతమఙ్చయన్నాసే॥

ప-వి॥ సఖిభిః, సః, ఏకశః, అముమ్, నను, అహమ్, అనవరతమ్, అఙ్చయన్, ఆసే, ఇతి, పౌష్పమ్, ఉపహృతమ్, యన్, అన్వహామ్, అనవరతమమ్, చయమ్, న, ఆసే ౪౭.

వ్యా॥ (సఖిభిరితి) సః-కృష్ణః, "అముంనన్వహ మనవరతమఙ్చయన్నాసే" ఇతి సఖీనాంబుద్ధివృత్తిః పరామృశ్యతే. సన్వితివిమర్శే. అముమ్ - కృష్ణమ్,, అనవరతమ్ - సన్తతమ్, అఙ్చయన్ - పూజయన్ అహంనను ఆసే – వర్తే ఇతి బుద్ధ్యా, ఏకశః - ఎకైకమ్, సఖిభిః, అన్వహామ్ – దినేదినే, ఉపహృతమ్, పౌష్పమ్-పుష్పసంబన్ధినమ్, చయమ్,

(౧) పా-సూ-౬-౩-౫౪.

సమూహాన్, అనవరతమమ్ - అవరతమత్వరహితమ్, ఉత్కృష్టమ్, యక్-ప్రాప్నువన్, అసౌకృష్ణః, నఆసే-నత్యక్తవాన్, స్వీకృతవానిత్యర్థః- ఆసే ఇతిపూర్వత్ర (౧) "ఆస ఉపవేశనే" లడుత్తమైకవచనమ్. ఉత్తరత్ర (౨) "అసుక్షేపణే" ఆఙ్ పూర్వః లిట్ ప్రథమైకవచనమ్. (౩) "ఉపసర్గాదస్యతి". ఇత్యాత్మనేపదమ్॥ ౪౭॥

తా॥ గోపలు "నేననవరతము నీశ్రీకృష్ణుని బూజించుచుండఁగలనా" అని యొక్కొకరును ప్రతిదినము నమితముగ సమర్పించెడి పుష్పములను విడువకుండ నఙ్గీకరించెను. ౪౭.

మూ॥ సఖిభిరపేతైస్తస్యాపల్లవతః కర్ణికారచితా।
చూడాక్రీడాసుకృతాపల్లవతః కర్ణికారచితా॥ ౪౮॥

ప-వి॥ సఖిభిః, అపేతైః, తస్య, ఆపల్లవతః, కర్ణికారచితా, చూడా, క్రీడాసు, కృతా, పల్లవతః, కర్ణికా, రచితా. ౪౮.

వ్యా॥ (సఖిభిరితి) (ఆపల్లవతః) ఆపత్తేః - విపత్తేః, దుఃఖస్య, లవతః - లేశాత్, అపేతైః, అపద్గన్ధరహితైరిత్యర్థః. ఏవంభూతైస్సఖిభిః, తస్య-హరేః, క్రీడాసు, కర్ణికారచితా-కర్ణికారపుష్పైశ్చితా, చూడా, కృతా. కించ, పల్లవతః - పల్లవేన, కర్ణికా - కర్ణభూషణమ్, రచితా, కృతా, కర్ణికేతి (౪) "కర్ణలలాటాత్కన్నలఙ్కారే" ఇతి కన్ ప్రత్యయః. (౫) "ప్రత్యయస్థాత్" ఇత్యాదినా ఇత్త్వమ్॥ ౪౮॥

తా॥ శ్రీకృష్ణునికిఁ గొండగోఁగుపూవులచే శిరోభూషణమును గిసలయములచేఁ గర్ణాభరణమును గోపబాలురు నిర్మించిరి. ౪౮.

మూ॥ కురవకగుచ్ఛేనకృతో విశేషకోమాధవస్యసుమనోభిః।
ససభూషణశ్చనానా విశేషకోమాధవస్యసుమనోభిః॥ ౪౯॥

ప-వి॥ కురవకగుచ్ఛేన, కృతః, విశేషకః, మాధవస్య, సుమనోభిః, సః, సః, భూషణః. చ, నానావిశేషకః, మాధవస్య, సుమనోభిః. ౪౯.

---

(౧) అదా-ఆ-అ-సే. (౨) దివా-ప-స-సే.
(౩) పా-సూ-౧-౩-౭౯-వా ర్తి.
(౪) పా-సూ-౪-౩-౬౫. (౫) పా-సూ-౭-౩-౪౪.

వ్యా॥ (కురవకేతి) తస్యమాధవస్య - హరేః, సుమనోభిః-శోభనమనస్కైః, సఖిభిః, కురవకగుచ్ఛేన, విశేషకః-తిలకః, కృతః. అన్యోపి స సభూషణః, నానావిశేషకః-నానాభూతవిశేషవాన్, మాధవస్య-వసన్తమాసస్య, సుమనోభిః-పుష్పైః, కృతః. భూషణఇతి (౧) * అర్ధర్చాదిపాఠాత్ ఉభయలిఙ్గత్వా త్పుల్లిఙ్గతోపపత్తిః. నానావిశేషక ఇతి (౨) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్॥ ౪౯॥

తా॥ గోపబాలురు ప్రసన్నచిత్తులై శ్రీకృష్ణునివదనమందు సెట్టిగోరింటపూవులను దిలకమువలె నలఙ్కరించిరి. వసన్తకాలమందుఁబుష్పించిన పుష్పములచేఁ జేయఁబడిన యాయాభూషణములు విచిత్రముగ విలసిల్లుచుండెను. ౪౯.

మూ॥ తేనైవమరామివనే శృఙ్గారోచితసురభ్యభీకేన।
నిజవక్షస్స్రగలఙ్కృత శృఙ్గారోచితసురభ్యభీకేన॥ ౫౦॥

ప-వి॥ తేన, ఏవమ్, అరామి,వనే, శృఙ్గారోచిత సురభ్యభీకేన, నిజవక్షస్స్రగలఙ్కృత శృఙ్గారోచితసురభి, అభీకేన. ౫౦.

వ్యా॥ (తేనేతి) తేన - కృష్ణేన, (శృఙ్గారోచితసురభ్యభీకేన) శృఙ్గారస్యరసస్య ఉచితే, సురభౌ - వసన్తమాసే, అభీకేన - శ్రద్ధావతా, అభీకేన - నిర్భయేన, వనే అరామి- క్రీడాకృతేత్యర్థః, నిజవక్షఃస్రగలఙ్కృత శృఙ్గారోచితసురభీతి క్రియావిశేషణమ్. నిజవక్షస్థాభిః స్రగ్భిః-దామభిః, అలఙ్కృతాభ్యాం శృఙ్గాభ్యామ్, ఆరోచితాః- దీపితాః, సురభయః - గావః, యస్మిన్ తత్తథోక్తమ్. అరామీతిభావేలుఙ్. పూర్వాభీకశబ్దః- (౩) "అనుకాభికాభీకః కమితా" ఇతికమితరివ్యుత్పాదితః. ఉత్తరస్తు - నాస్తి భీర్యస్యేతి బహువ్రీహిః॥ ౫౦॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆవనమందు నిర్భయుండై సంచరించుచు,శృఙ్గారవిలాసములకభివర్ధకంబైన యావసన్తకాలమందతి ప్రీతుఁడై, తనవక్షస్థలమందున్న పూవుల దండలనెత్తి గోవుల కొమ్ములందుఁజుట్టి యలఙ్కరించి యీవిధముగ విహరించుచుండెను.

(౧) పా-సూ-౨-౪-౩౧. (౨) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.
(౩) పా-సూ-౫-౨-౭౪.

మూ॥ పాయంపాయంవనమభిగోమణ్డల మావసన్ సబలభద్రః।
పాయంపాయంవనమభిగోమణ్డలమావసన్ సబలభద్రః॥ ౫౧॥

ఇతిశ్రీ వత్సాఙ్కకృతౌ యమకరత్నాకరే
సప్తమ ఆశ్వాసః.

ప-వి॥ పాయంపాయమ్, వనమ్, అభి, గోమణ్డలమ్, ఆవ, సన్, సబలభద్రః, పాయం పాయమ్, వనమ్, అభి, గోమణ్డలమ్, ఆవసన్, సః, బలభద్రః. ౫౧.

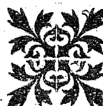
వ్యా॥ (పాయంపాయమితి) పాయంపాయమ్ - పీత్వాపీత్వా, వనమ్ - జలమ్, అభీ - భయరహితమ్, క్రియావిశేషణమిదమ్. గోమణ్డలమ్ - సురభిసమూహమ్, ఆవ - రక్షితవాన్, సన్-పూజ్యః, (సబలభద్రః) బలభద్రేణ - రామేణ, సహితః, పాయంపాయమ్ - పాలయిత్వా పాలయిత్వా, వనమభి - అరణ్యంప్రతి, మణ్డలమావసన్ - భూమణ్డలే మనుష్యభావేన వసన్, సః - కృష్ణః, బలభద్రః - ఆత్మశక్తిరూపేణభద్రః. గోమణ్డలమ్-భూమిమ్, రక్షిత్వా తస్యాం మనుష్యరూపేణ వసన్వనేషు ఉదకపానచ్ఛాయానిషేవణాదిభి రాశ్వసన్ గారక్షేత్యర్థః. పాయంపాయమితి పూర్వత్ర పిబతేః (౧) * "అభీక్ష్ణ్యేణముల్" ఇతిణముల్" (౨) "నిత్యవీప్సయోః" ఇతి నిత్యతాయాంద్విర్వచనమ్, ఉత్తరత్రతు (౩) "పారక్షణే" ఇత్యస్మాత్. అథవా పూర్వత్ర పిబతేర్ణ్యన్తాత్, (౪) "శాచ్ఛాసాహ్వా" ఇత్యాదినా యుకికృతేణముల్. గాః పాయయిత్వా పాయయిత్వా ఇత్యర్థః. ఆవేతి-అవతేర్లిట్. వనమభీతి- (౫) "అభిరభాగే" ఇతి లక్షణేకర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా. (౬) * కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా. గోమణ్డలమితి- (౭) "ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః"

(౧) పా-సూ-౩-౪-౨౨.
(౨) పా-సూ-౮-౧-౪.
(౩) అదా-వ-స-అ.
(౪) పా-సూ-౭-౩-౩౭.
(౫) పా-సూ-౭-౩-౯౭.
(౬) పా-సూ-౨-౩-౮.
(౭) పా-సూ-౧-౪-౪౮.

ఇత్యధికరణస్యకర్మ ప్రవచనీయసంజ్ఞా. రక్షణక్రియాపేక్షయావా (౧)
* ఈప్సితతమస్యకర్తృత్వమ్॥ ౫౧॥

ఇతిశ్రీ వత్సాఙ్కకృతౌ యమకరత్నాకర వివరణే
సప్తమ ఆశ్వాసః.

తా॥ సజ్జనపూజితుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు తన సంకల్పముచే భూమండలమందవతరించి దానిని రక్షించుచు, బలరామునితోఁగూడ నరణ్యమునకువెళ్ళి గోవులకు నిర్భయముగ గడ్డిమేపి నీళ్లుద్రాగించి నీడలోనిలిపి రక్షించుచుండెను. ౫౧.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

యదుకరత్నాకరే

అష్టమఉచ్ఛ్వాసః.

మూ॥ ప్రియమారే కాలే కిల రుషితేన జ్యానిదాఘకాలేన ।
ప్రాప్తైక్ష్యమునా సహానృభిరుషితేన జ్యానిదాఘకాలేన ॥ ౧

ప-వి॥ ప్రియమారే, కాలే, కిల, రుషితేన, జ్యా, నిదాఘకాలేన, ప్రాప్తా, ఐక్షి, అమునా, సహా, నృభిః, ఉషితేన, జ్యానిదాఘకాలేన.

వ్యా॥ (ప్రియమార ఇతి) ప్రియమారే-ప్రియమన్మథే, కాలే-వసన్తకాలే కిల, రుషితేన-కుపితేన, నిదాఘకాలేన-గ్రీష్మకాలేన, ప్రాప్తా, జ్యా-భూమిః, అమునా-కృష్ణేన, ఐక్షి-ఈక్షితా. కీదృశేన-(సహానృభి రుషితేన) మనుష్యైస్సహ తత్స జాతీయత్వేన ఉషితేన-వసతా. (జ్యానిదాఘకాలేన) జ్యానిదస్య-నాశప్రదస్య, అఘస్య-పాపస్య, కాలభూతేన-యమభూతేన సంహర్త్రా) ఇత్యర్థః. అత్ర ప్రియమార ఇతి పదేన ద్వావర్థౌ గమ్యేతే-ప్రియః మారః - కామః, యస్మిన్ కాల ఇత్యేకోఽర్థః. ప్రియమ్-ఇష్టం, మారయతి-హన్తీతి ద్వితీయః; తత్ర ప్రథమోఽర్థః పారమార్థికేనాభిగమ్యతే, ద్వితీయమర్థం ఛలేనాఽఽశ్రిత్య, తన్నిమిత్తం దాఘస్య రుషితత్వం రూప్యతే. సర్వప్రియఘాతకేభ్యః రుష్యన్నితి తత్రాఽత్ర నిదాఘస్య ఉష్ణగుణయోగాత్ ఛలేనోచ్యతే; తదిదం ... కిలశబ్దః. ఐక్షీతి కర్మణిలుఙ్. ఉషితేనేతి (౧) "వస ..." కర్తరినిష్ఠా. (౨) "వసతిక్షుధోరిట్" ఇతీట్. యజాది ... సారణమ్. (౩) "శాసివసిఘసీనాంచ" ఇతి షత్వమ్. జ్యానిశబ్దః ("గ్లాజ్యాహాభ్యోనిః" ఇతి ని ప్రత్యయాన్తః॥

తా॥ మనుజులపాపములను హరించువాఁడై మనుజులతో సజాతీయుఁడై యవతరించిన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆవసన్తకాలావసానమందు అత్యుష్ణమైన గ్రీష్మకాల ప్రాప్తమైన భూమండలమును జూచెను. ౧

(౧) చు-ఉ-
(౨) పా-౭-౨-౫౨.
(౩) పా-సూ-౭-౩-౬౦.
(౪) పా-౩-౩-౯౪-వా.

మూ॥ జనమదకరంపరభృతైరమీమదన్నామమధురతనుమ్ ।
ఇతికిలతపతప్తాజహురమీమదన్నామమధురతనుమ్॥ ౨॥

ప-వి॥ జనమదకరమ్, పరభృతైః, అమీామదత్, నామ, మధుః, అతనుమ్, ఇతి, కిల, తపతప్తాః, జహుః, అమీ, మదమ్, నామమ్, అధుః, అతనుమ్. ౨.

వ్యా॥ (జనమదకరమితి) పరభృతైరితి ప్రయోజ్యకర్తరితృతీయా. మధుః ప్రయోజకకర్తా. జనమదకరమ్ - జనానాం మదహేతుభూతమ్, అతనుమ్ - అనఙ్గమ్, మధుః - వసన్తసమయః, పరభృతైః - కోకిలైః, అమీామదత్ - మదయతిస్మ. నామేతిప్రసిద్ధౌ. ఇతిశబ్దోహేతౌ, కిలశబ్దో నూనమిత్యస్మిన్నర్థే. యతఃపరభృతైర్మధుస్స్వరంమత్తమకరోత్, అతస్తస్యమధోశ్శత్రుణాతపేన - గ్రీష్మకాలేన, తప్తాః, నూనమ్, అమీ - పరభృతాః మదంజహుః. కించ - నామమ్ - నమనమ్, హానిమ్, అతనుమ్ - అనల్పామ్, అధుః - ధారితవన్తః. జగతికుత్సితస్యమదస్య ప్రవర్తనోపకరణభావాత్ స్వశత్రుకిఙ్కరభావాచ్చ ద్వేషాఙ్గేన తపోమాసేనతప్తాః కోకిలాఃమదం హిత్వాగ్లానిమగచ్ఛన్నిత్యర్థః - అమీామదదితి - మదేర్ణ్యన్తాల్లుఙ్. నామమితి (౧) "ణమ్రుప్రహ్వత్వే" ఘఞ్ (౨) "*అనుదాత్తోపదేశత్వాద్వృద్ధిప్రతిషేధః. అధురితి - ధాఞ్ధారణార్థేలుఙ్. (౩) "గాతిస్థా" ఇత్యాదినాసిజ్లుక్॥ ౨॥

తా॥ జనులకు మదకరుఁడైన మన్మథునికి వసన్తకాలమునందు కోకిలములు సహాయముచేసినవికదాయని కోపగించి యాకోకిలములను గ్రీష్మకాలము తపింపఁజేసెను. కోకిలములు గ్రీష్మకాలమందు దుష్టమును సహింపక దీనదశనొందినవియనుట. ౨.

మూ॥ (౧) సరసీషుతుజజ్ఞిరేనిలనమితానిసహస్రపత్రాణి।
అపురివతృషావనరసానమితానిసహస్రపత్రాణి॥ ౩॥

(౧) భ్వా-ప-స-౫.
(౨) పా-సూ-౬-౪-౧౭.
(౩) పా-సూ-౨-౪-౭౭.

ప-వి॥ సరసీషు, తు,జఝ్ఝానిలనమితాని,సహస్రపత్రాణి, అపుః,ఇవ,తృషా, ఘన రసాన్, అమితాని, సహస్రపత్రాణి. ३.

వ్యా॥ (సరసీష్వితి) సరసీషు, జఝ్ఝానిలనమితాని-పశ్చిమవాయునా ప్రహ్వీకృతాని, సహస్రపత్రాణి-కమలాని, గ్రీష్మజనితయా, తృషా-పిపాసయా, ఘనరసాన్ - జలాని, అపురివ-పిబన్తీవ. కమలాన్యేవ విశేష్యన్తే. అమితాని - బహూని, సహస్రపత్రాణి - అనేకదళయుక్తాని. అపురితి పిబతేర్లుఙ్. (౧) "గాతిస్థా" ఇత్యాదినాసిచోలుక్ ॥३॥

తా॥ తటాకములందుఁ గమలకుసుమములు పడమటగాలిచే వంగినవి, అవి గ్రీష్మకాలమువలనగలిగిన తనపిపాసను శమింపించుకొనుటకై నీళ్లుత్రాగుచున్నట్లుండెను. ३.

మూ॥ క్షయిణిజలేబ్జమళికృతత్రస్తరిపూష్ణోపచిత్యైహి।

ఉదగాదివయదనేనత్రిస్తరిపూష్ణోపచిత్యైహి॥ ४॥

ప-వి॥ క్షయిణి, జలే, అబ్జమ్,అళికృతత్రస్తరి, పూష్ణః,అపచిత్యై, హి, ఉదగాత్, ఇవ, యత్, అనేన, త్రిస్తరిపు, ఉష్ణోపచిత్యా, ఐహి. ४.

వ్యా॥ (క్షయిణీతి) జలే, క్షయిణి-ప్రక్షీణేసతి, అబ్జమ్, ఉదగాదివ - ఉత్థితమివ. పూర్వంజలేనసమంస్థితం జలప్రక్షయేసతి జలాదుత్థితమివాఽభవదిత్యర్థః. కిమర్థముత్థితమితి - పూష్ణః - ఆదిత్యస్య, అపచిత్యై - సంభావనార్థమ్, హీతిప్రసిద్ధౌ. కీదృశమబ్జమ్- (అళికృతత్రస్తరి) త్రస్తరీ - నమఃకథా, అళిభిఃకృతా * త్రస్తరీ యస్య తత్తథోక్తమ్. సూర్యస్యతత్కాలప్రాప్తౌ సంభావనీయత్వే కారణముచ్యతే. యత్ - యస్మాత్, అనేన- పూష్ణా,ఉష్ణోపచిత్యా-ప్రతాపోపచయేన, త్రిస్తరిపు ఐహి, యథాత్రస్తాః§ హిమశైత్యాదయశ్శత్రవస్స్యుః, తథా, ఈహా-చేష్టా, కృతేత్యర్థః, అభ్యుదయయుక్తాన్హి బన్ధూన్ సర్వే సంభావయన్తి. అతస్స్వబన్ధుమాదిత్యం ప్రభూతతేజస్కం శాస్త్రరిపుంసంభావయితుం ఉత్థితమివేత్యర్థః॥ ४॥

(౧) పా-సూ-౨-४-౭౭. § తమోహిమేతిక్వచిత్.

* త్రస్తరీన ర్మకథామితిప్రాకృతేనిపాతితః-యథా ««తద్ధరిణాదోఃశవి»» ఇతి వేదాన్తాచార్యకృతే అచ్యుతశతకే.

తా॥ తుమ్మెదలుఝంకరించుచున్న కమలములు ఉష్ణకాలమందు (దటాకమందలి నీళ్లుతగ్గినందున పైకెత్తఁబడియుండెను. దానినిజూడఁగా, తనబంధువైన సూర్యుఁడు ప్రతాపముచే శైత్యాదిశత్రువులనుజయించి యభివృద్ధుఁడైయుండ నాయభివృద్ధినిజూచి యభ్యుత్థానాదులచే సూర్యునికొనియాడి నట్లుండెను. ౪.

మూ॥ యద్ధిపురారాదాశ్రిత శతపత్రరథైర పాయిఘనరసకమ్।
తత్త్వవతీర్యనిపీతం శతపత్రరథైరపాయిఘనరసకమ్॥ ౫॥

ప-వి॥ యత్, హి, పురా, ఆరాత్, ఆశ్రితశతపత్రరథైః, అపాయి, ఘనరసకమ్, తత్, తు, అవతీర్య, నిపీతమ్, శతపత్రరథైః, అపాయి, ఘనరసకమ్. ౫.

వ్యా॥ (యదితి) పురా - గ్రీష్మకాలాత్పూర్వమ్, (ఆశ్రితశతపత్రరథైః) ఆశ్రితానిశతపత్రాణ్యేవ రథాఃయైస్తైః, శతైఃపత్రరథైః-అనేకైః పక్షిభిః, ఆరాత్ -సమీపేవర్తమానంసత్, యద్ధిఘనరసకమ్-జలం అపాయి - పీతమభూత్. తదేవజలమ్, అపాయి-అపాయభాక్; గ్రీష్మే శుష్యత్సత్, తైరేవపత్రరథైః అవతీర్యనిపీతమ్. కీదృశంజలమ్-(ఘనరసకమ్) ఘనః - దృఢః, రసః యస్యతత్తథోక్తమ్. పరితాపబాహుల్యాత్తద్రసమిత్యర్థః (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. పూర్వత్రజలవాచినోఘనరసశబ్దాత్స్వార్థేకః. అపాయీతి - పూర్వత్రపిబతేః కర్మణిలుఙ్. ఉత్తరత్ర అపపూర్వాదిణోణినిః॥ ౫॥

తా॥ వసన్తకాలమందుఁ బక్షులు కమలకుసుమములమీఁదఁ గూర్చుండి దగ్గఱనున్న నీళ్లనుద్రాగినవి. గ్రీష్మకాలమందు నీళ్లుతగ్గినందున నాకమలకుసుమములనుంచి క్రింద దిగి యానీళ్లను బానముఁజేసెను.

మూ॥ బకకులముపాస్తపరిసరమార్ణాజధామతోయేషు।
శైత్యమధస్థంత్రసదివమార్ణాజధామతోయేషు॥

ప-వి॥ బకకులమ్, ఉపాస్త, పరిసరమ్, ఆర్ణాజధామ్న, తోయేషు, శైత్యమ్, అధస్థమ్, త్రసత్, ఇవ, మార్ణాజధామతః, యేషు.

---

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.

వ్యా॥ (బకేతి) బకకులమ్ - బకానాంకులమ్ - పక్షిణాంసమూహః, తోయేషు - ఉదకేషు, పరిసరమ్ - పర్యన్తభూమిమ్, ఉపాస్తసేవతేస్మ. కీదృశంపరిసరమ్-(ఆర్తాణ్డజధామ) ఆర్తానామ్ - పీడితానామ్, అణ్డజానామ్ - మత్స్యానామ్, ధామభూతమ్ - ఆశ్రయభూతమ్-పర్యన్తవర్తిన్యుదకే తప్తే క్రమేణచశుష్యతిసతి తత్రమీనాస్తస్థుః ప్లావేరన్నితి తదర్థిన స్తత్రాఽసన్నిత్యర్థః. కింతత్రోదకేశైత్యంనాస్తీతి,అత్రోచ్యతే- యేషూదకేషు శైత్యమధస్థమ్ ; శైత్యస్యజలాశయే అధఃప్రవిష్టత్వాత్ పర్యన్తభూమిభాగేశైత్యాభావః, అధఃప్రవేశకారణముచ్యతే-మార్తాణ్డజధామతః త్రసదివ-ఆదిత్యజాతాద్ధామ్నఃబిభ్యదివ. శైత్యస్యాఽచేతనత్వాత్ భయస్యచేతన ధర్మత్వా దివశబ్దార్థోపపత్తిః. ఉపాస్తేతి (౧) ఆసఉపవేశనే' లుఙ్, త్రసదితిశత్రన్తః (౨) "వాభ్రాశ" ఇత్యాదినా వికల్పితత్వాత్ శ్యన్నభవతి॥ ౬॥

తా॥ తటాకతీరమందుఁ గొంగగుంపులు, సూర్యకిరణములచేఁ దప్తమైన జలమందుండలేక సెగులుచున్న చేపలను బట్టుకొనుటకై కూర్చుండెను. ౬.

మూ॥ మహిషాణాంధావత్కులమభ్యర్ణోదీర్యమాణతాలూనామ్।
అకృతశఫరీంతటానామభ్యర్ణోదీర్యమాణతాలూనామ్॥ ౭॥

ప-వి॥ మహిషాణామ్, ధావత్, కులమ్, అభ్యర్ణః, దీర్యమాణతాలూనామ్, అకృత, శఫరీమ్, తటానామ్, అభ్యర్ణే-ఉదీర్యమాణతాలూనామ్. ౭.

వ్యా॥ (మహిషాణామితి) దీర్యమాణతాలూనామ్ - తృష్ణాతిరేకాత్ దీర్యమాణమ్ - భిద్యమానమ్, తాలు - కాకుదమ్, యేషాంతే తథోక్తాః. తథావిధానాం మహిషాణాం కులమ్, (అభ్యర్ణః) జలం ప్రతిధావత్, తత్రప్రవిష్టాం-జలస్థామ్, శఫరీమ్-మత్స్యామ్, త్రాసాత్తటానామభ్యర్ణే - సమీపే, ఉదీర్యమాణతయా - ప్రేర్యమాణతయా,

(౧) అదా-ఆ-అక-సే. (౨) పా-సూ-౩-౧-౭౦.

లూనామ్-ఛిన్నామ్, అకృత. స్వప్రవేశప్రవేగతః పర్యస్తపరిప్లుతం మత్స్యంకరోతిస్మ. తత్రపరిప్లుతోమత్స్యః ఉదకాతిక్రమాత్ పతితాః పాత్రత్రస్తః పక్షిభిర్గృహీతత్వాచ్చనష్టోఽభూదిత్యర్థః. దీర్యమాణశబ్దః-(౧) "దౄవిదారణే" ఇత్యస్మాత్కర్మణిలిట్; శానచివ్యత్యాదితః. లూనామితి (౨) "ల్వాదిభ్యః" ఇతినిష్ఠా, నత్వమ్॥ ౭॥

తా॥ మహిషములు పిపాసార్తములై తటాకమందువచ్చి ప్రవేశించినవి. దాని వేగముచేత నాతటాకమందున్న మత్స్యములు గట్టునందెగిఱపడినవి. వానిని బకులు తీసికొనిపోయినవి. ౭.

మూ॥ ఛాయాతమశ్శరణగంపాదపరాజయఉదాకారి।
న్యస్యాన్యతోపురతఇనపాదపరాజయఉదాకారి॥ ౮॥

ప-వి॥ ఛాయాతమః, శరణమ్, పాదపరాజయః, ఉదాకారి, న్యస్య, అన్యతః, అపుః, అతః, ఇనపాదపరాజయః, ఉదాకారి. ౮.

వ్యా॥ (ఛాయేతి)పాదపరాజయః-వృక్షపఙ్క్తయః, ఆదిత్యరశ్మిభీత్యాశరణగమ్, ఉదాకారి-ఉత్కృష్టేనాకారేణయుక్తమ్, ఛాయాతమః-ఛాయాఖ్యతిమిరమ్, † అన్యతః సన్నిధానాదన్యతోనిక్షిప్య అపుః-రక్షితవత్యః, (అతశ్చఇనపాదపరాజయః) ఇనస్య-సూర్యస్య, పాదానామ్-రశ్మీనామ్, పరాజయః-పరిభవః, ఉదాకారి-ఉత్కర్షేణాఽక్రియత. ఆదిత్యరశ్మయోవృక్షైః పరిభూతా ఇత్యర్థః. - స్వామిపరిభవేనాఽపి శరణాగతరక్షణకారిత్వేన వృక్షాణాం గుణవత్త్వం సూచ్యతే. ఉదాకారీతి పూర్వత్రఉదాకారశబ్దాదుత్కృష్టదేహవాచినోమత్వర్థీయఇనిః. ఉత్తరత్ర ఉత్పూర్వాత్కరోతేః కర్మణిలుఙ్॥ ౮॥

తా॥ వృక్షములు, తన్నుశరణమునొంది ఛాయారూపమైవచ్చినయంధకారమును సూర్యకిరణములుబాధింప (తగల) కుండ తనక్రిందనుంచి రక్షించినవి. దానిచే సూర్యకిరణముల కవమానముకలిగను. ౮.

---

(౧) క్ర్యాది-　　　　(౨) పా-౮-౨-౪౪.
† అన్యతోన్యస్య ఇతిప్రతీకధారణంక్వచిద్దృశ్యతే.

మూ॥ పాన్థోమనోరథాశ్రయసుఖరసముదితో౽స్రయుక్తేన।
అతికర్శితస్తురవిణాసుఖరసముదితో౽స్రయుక్తేన॥ ౯॥

ప-వి॥ పాన్థః, మనోరథాశ్రయ సుఖరసముదితః, అస్రయుక్, తేన, అతికర్శితః, తు, రవిణా, సుఖరసముదితో౽స్రయుక్తేన. ౯.

వ్యా॥ (పాన్థఇతి)(మనోరథాశ్రయసుఖముదితః) ముదితమ్-మోదః, సుఖరసనిమిత్తంముదితంసుఖరసముదితమ్, మనోరథాశ్రయంసుఖరసముదితంయస్యసతథోక్తః.మనోరథమాత్రేణైవ, తస్యసుఖమిత్యుక్తే దుఃఖితి గమ్యతే; తేనైవదుఃఖేన అస్రయుక్, బాష్పయుక్తః, స్వదుఃఖాదేవం విధఃపాన్థః, రవిణా అతికర్శితో౽భూత్. కీదృశేన-(సుఖరసముదితో౽స్రయుక్తేన) సుతరాంఖరైః - తీక్ష్ణైః, సముదితైః- సంహతైః ఉస్రైర్యుక్తేన॥ ౯॥

తా॥ పాంథుఁడు తానుకోరిన సుఖమును లభింపక దుఃఖితుఁడై కన్నీళ్లను బ్రవహింపఁజేయుచు సూర్యునియొక్క అత్యుగ్రకిరణములచేఁ గృశించి గొప్పబాధనొందెను.

మూ॥ యఃపాన్థేబ్దమివదినంక్షేపీయోమాతరిశ్వాసః।
తేనమితో౽గురురుష్ణోత్క్షేపీయోమాతరిశ్వాసః॥ ౧౦॥

ప-వి॥ యః, పాన్థే, అబ్దమ్, ఇవ, దినమ్, క్షేపీయః, మాతరి, శ్వాసః, తేన, మితః, గురుః, ఉష్ణోత్క్షేపీ, యః, మాతరిశ్వా, సః. ౧౦.

వ్యా॥ (యఇతి) క్షేపీయోదినమ్ - సంవత్సరకాలాత్ క్షిప్రతరమపిదివసమ్, అబ్దమివ - సంవత్సరమివ, దీర్ఘతరమ్, మాతరి- పరిక్షీణే, పాన్థే, యఃశ్వాసః, తేనశ్వాసేన, మితః-పరిచ్ఛిన్నః, తత్సదృశః ఏవంవిధః, యస్తస్మిన్కాలే, మాతరిశ్వా-పశ్చిమోవాయుః, గురుః-దీర్ఘతరః, ఉష్ణోత్క్షేపీ- ఉష్ణవిక్షేపణశీలః, సఏవంవిధః ; ఉష్ణోత్క్షేపిత్వాత్, గురుత్వాచ్చపాన్థస్యశ్వాసేనసదృశ ఇత్యర్థః. క్షేపీయ ఇతిక్షిప్రశబ్దాత్

ప్రశ్లేషఈయసున్. (౧) "స్థూలదూరయువ" ఇత్యాదినా రశబ్దలోపో గుణశ్చ. మాతరీతి (౨) మాజ్ మానే" తాచ్ఛీల్యేక స్తృన్. అతఏవ(౩) "నలోకావ్యయ" ఇతి ప్రతిషేధాత్ దినమిత్యత్రషష్ఠ్యభావః॥ ౧౦॥

తా॥ ఆగ్రీష్మకాలమందుఁ బథికుఁడొకదినమొకసంవత్సరమువలె మిక్కిలి కష్టముగఁ గడిపించుచు అసదృశమైన నిట్టూర్పువిడిచెను ; ఆకాలమందు నత్యుష్ణమై వీచుచున్న పడమటిగాలి యానిట్టూర్పుతో సమానముగనుండెను. ౧౦.

మూ॥ ఊష్మణ్యహతేసన్ధ్యాసనీడతరుణాతపస్యాపి।
నోష్మాకథమపివిహగైస్సనీడతరుణాతపస్యాపి॥ ౧౧॥

ప-వి॥ ఊష్మణి, అహతే, సన్ధ్యాసనీడతరుణాతపస్య, అపి, న, ఊష్మా, కథమ్, అపి, విహగైః, సనీడతరుణా, తపస్య, అపి. ౧౧.

వ్యా॥ (ఊష్మణీతి) సన్ధ్యాసనీడతరుణాతపస్యాపి - సన్ధ్యాసమీపవర్తినస్తరుణాతపస్య, ఊష్మణ్యహతే, ఏవంనామ పరితాపబహులేషు జనేషు, సనీడతరుణా-వృక్షేణహేతునా, విహగైఃకథమపి, తపస్య-గ్రీష్మస్య, ఊష్మా - పరితాపః, నాఽపి - న్నప్రాప్తః॥ ౧౧॥

తా॥ గ్రీష్మకాలమందు జనులు సూర్యరశ్మిచే మిక్కిలి తపింపఁబడిరి. ఆకాలమందు పక్షులు వృక్షములకొంబలలో నివసించుచుగ్రీష్మతాపము నెంతమాత్రము నెఱుఁగనివైనవి. ౧౧.

మూ॥ ముదమధితదృష్టమమ్భోన్యగ్రోధస్యధ్వనీనేషు।
ఛాయాప్యవతోవయసాంన్యగ్రోధస్యధ్వనీనేషు॥ ౧౨॥

ప-వి॥ ముదమ్, అధిత, దృష్టమ్, అమ్భః, న్యక్, రోధసి, అధ్వనీనేషు, ఛాయా, అపి, అవతః, వయసామ్, న్యగ్రోధస్య, ధ్వనీన్, ఏషు. ౧౨.

వ్యా॥ (ముదమధితఇతి) ఛాయాపి- ఏష్వధ్వనీనేషు, ముదమ్- హర్షమ్, అధిత. జలాశయానాంరోధసి, తటస్థైః, అధ్వనీనైః-పథికైః, దృష్టమ్, న్యగ్భూతమ్-అల్పమపి, అమ్భఃఏష్వధ్వనీనేషుముదమధిత. కించ,

(౧) పా-సూ-౬-౪-౧౫౬.　　　(౩) పా-సూ-౨-౩-౬౯.
(౨) అదాది-

వయసామ్ - పక్షిణామ్, ధ్వనీన్-శబ్దాన్, అవతః - రక్షతః, తటస్థస్య న్యగ్రోధస్య, ఛాయాపి, ఏష్వధ్వనీనేషు, ముదమ్ - హర్షమ్, అధిత. అధ్వనీనేష్వితిఅధ్వానమలంగచ్ఛన్తీతి విగృహ్య(౧)"అధ్వనోయత్ఖౌ" ౧౨॥

తా॥ ఆగ్రీష్మకాలమందుఁ బథికులు, పక్షులకావాసభూతమైన మఱ్ఱిచెట్లనీడను బొంది సుఖించి యానన్దించిరి. తటాకములందు జలము కొంచెమగనున్నను నాజలము నుజూచి యామోదించిరి. ౨౧.

మూ॥ పాన్థోనిధిమివనద్యా ఉత్సేధాద్వారితోషేణ।
వృక్షేణరక్షితశ్చస ఉత్సేధాద్వారితోషేణ। ౧౩॥

ప-వి॥ పాన్థః, నిధిమ్, ఇవ, నద్యాః, ఉత్సే, అధాత్, వారి, తోషేణ, వృక్షేణ, రక్షితః, చ, సః, ఉత్సేధాత్, వారితోషేణ. ౧౩.

వ్యా॥ (పాన్థఇతి) పాన్థః - పథికః, నద్యాః, ఉత్సే - ప్రస్రవణే, తోషేణ - ప్రీత్యాయుక్తః, వారి-జలమ్, నిధిమివప్రీతికరమ్, అధాత్ - పీతవాన్, సఏవపాన్థోవృక్షేణరక్షితశ్చ. కీదృశేన - (ఉత్సేధాద్వారితోషేణ) ఉత్సేధాత్ -ఉచ్ఛ్రియాత్కారణాత్, వారితః - నిరుద్ధః, ఓషః- దాహః, ఔష్ణ్యమ్, యేనసతథోక్తః. (౨) "ఏజిపరరూపమ్" ఇతి పరరూపత్వమ్. ‡ నచతత్రఉపసర్గాధికారశ్శఙ్కనీయః. (౩) "సుత్యామశియేష్వారాయః" "పుత్రీపణాశ్చవిత్తేషణాశ్చ" "నేలయన్యాసానోః" ఇత్యాదివైదికప్రయోగానామన్యాయ్యత్వప్రసఙ్గాత్, నచ సంభవతి గత్యన్తరేఛాన్దసత్వనిమిత్తమన్యాయ్యత్వమాశ్రయితవ్యమ్. అధికారపక్షే మణ్డూకప్లుతిశ్చాఽఽశ్రయణీయాస్యాత్. కించ-ఇష్టే

(౧) పా-సూ-౫-౨-౧౬. (౨)- పా-సూ-౬-౧-౯౪.

‡ అత్రచపరరూప సమర్థనాయ అన్యైవఫక్కికా సముద్భావితా. ఏషాతు-ఆధునిక వైయాకరణైరలిఖితా. కించ-అక్షరాణిచ బహూని లేఖక ప్రమాదాద్విపర్యస్తాని సంప్రతిపన్నమాతృకాన్తర సంవాదాత్సమాధేయాని. (౩)

చతదధికారే (౧)"ఔతోమ్శసోః" ఇతి సూత్రంపరరూప ప్రకరణాత్ ఉపరికుర్యాత్, ఇహైవైధిమావ్యధిష్ఠా ఇతితుకథమ్- కేచిదాహుః. అవశ్యం తావదుపసర్గాధికారపక్షే ప్యస్యవిషేః క్వచిచ్ఛాన్దసత్వనిమిత్తోవికల్పఆశ్రయణీయః. §(ప్రాతరేతేనకకుముత్థాపేత్) తేనాధికారపక్షే వికల్పాదిహైవైధీత్యత్ర ఉపపత్తిరితి. అన్యేత్వాహుః - ఉపసర్గాధికారపక్షేఅనధికారపక్షేచ ఛన్దసిభాషాయాఞ్చాస్తే ర్గోణాధ్యమ పురుషైకవచనాన్తస్య ఏకారేపరతః పరరూపంనేష్యతే. ప్రైధి అత్రైధి ఇహైవైధీత్యాదీనాం సాధుత్వాచ్చైవమాహుః. (౨) "ఏత్యేధత్యూఠ్సు" ఇత్యత్రఏధతిధాతోః స్వరూపంఏధీత్యస్య శబ్దస్య ధకారపర్యన్తంభాగంచ సామాన్యగ్రహణేన గృహీత్వా తిపానిర్దేశః కృతఇతి. అథవా (౩) "వాసుప్యాపిశలేః" ఇత్యతోవాగ్రహణం మణ్డూకప్లుతిన్యాయేనానువర్తతే. సాచవ్యవస్థిత విభాషేతి. అధాదితి (౪) "ధేట్వానే" లుఙ్. (౫) "విభాషాఘ్రాధేట్" ఇత్యాదినాసిచోలుక్॥ ౧౩॥

తా॥ పాన్థులు నదులలోజలమునుఞ్జూచి నిధినిజూచినట్లు సన్తోషించిపానముఁజేసిరి. అత్యున్నతములైన వృక్షములక్రిందవెళ్ళి సూర్యరశ్మిచే బాధనొందక సురక్షితులైయుండిరి. ౧౩.

ము॥ తృషిగాధాముముచేకృశతరోయదఘ్నన్నవాప్యతుచ్ఛాయామ్।
పాన్థైర్యేకిలతాపంతరోరుదఘ్నన్నవాప్యతుచ్ఛాయామ్॥ ౧౪॥

ప-వి॥ తృషి, గాధా, ముముచే, కృశతరా, ఊరుదఘ్నమ్, న, వాపీ, అతుచ్ఛాయామ్, పాన్థైః, యే, కిల, తాపమ్, తరోః, ఉదఘ్నన్, అవాప్య, తు, ఛాయామ్. ౧౪.

(౧) పా-సూ-౬-౧-౯౩.
(౨) పా-సూ-౬-౧-౮౯. (౩) పా-సూ-౬-౧-౯౨.
(౪) భ్వా-ప-స-అ. (౫) పా-సూ-౨-౪-౭౮.
§ కుణ్డలితాక్షరాణి సుతరా మనన్వితాని. యథామాతృకమత్ర విన్యస్తాని.

వ్యా॥ (తృషీతి) అతుచ్ఛాయామ్ - ప్రభూతాయామ్, తృషి, పాన్థైః, ఊరుదఘ్నమ్, గాఢా-ప్రవిష్టా, కృశతరా వాపీ తైర్నతాము ముచే-చిరంనత్యక్తాఽభవత్, పాన్థా విశేష్యన్తే, యేకిలతరోశ్ఛాయామ వాప్య అధ్వగమననిమిత్తం తాపమ్, ఉదఘ్నా-ఉత్కర్షేణ హాతవన్తః, ఉదఘ్నన్నితిలజ్॥ ౧౪॥

తా॥ పథికులు ఆకాలమందు మిక్కిలి పిపాసచేఁ బావులలోఁదిగి తొడవఱకు నీళ్ళలోనిలిచి నీళ్ళుత్రాగి చిరకాలమచ్చటనేయుండిరి. తరువాత వృక్షచ్ఛాయలోవచ్చి గ్రీష్మతాపమును వదలుకొనిరి. ౧౪.

మూ॥ అసరదళిన్యగతిరనిభరా శిరీషద్రుమాన్యస్తా।
జలవదభాద్రవిరుగ్జితభరాశిరీషద్రుమాన్యస్తా॥ ౧౫॥

ప-వి॥ అసరత్, అళినీ, అగతిః, అనిర్భరా, శిరీషద్రుమాన్, యస్తా, జలవత్, అభాత్, రవిరుక్, జితభరాశిః, ఈషద్రుమాన్యస్తా. ౧౫.

వ్యా॥ (అసరదితి) అళినీ, అగతిః, బహూనాంవృక్షాన్తరా ణా మభావాత్ గత్యన్తరరహితా, అతఏవ అనిభరా-అమదా, యస్తా - యత్నవతీభూతా, శిరీషద్రుమాన్, అసరత్ - అగమత్. కించ - రవిరుక్-ఆదిత్య ప్రభా, జితభరాశిః-సితత్వేన జితనక్షత్రరాశిః, ఈషద్రుమాన్యస్తా - ఈషన్మాత్రలవణయుక్తభూమిషున్యస్తా, జలవద భాత్, రుమానామ-లవణభూమిః, ఈషన్మాత్రలవణ సంబన్ధినీషు ఊషర భూమిషు పతితారవిభాసః జలబుద్ధింజనయన్తి. తద్ఘర్మకాలే ప్రచురం భవతి॥ ౧౫॥

తా॥ తుమ్మెదలు గ్రీష్మముచేఁ దపింపఁబడినవై అతి దీనములై వేఱువృక్షములు లేనందున శిరీషవృక్షములనుజేరినవి. నక్షత్రములకంటె తెల్లనివైన సూర్యకిరణము లుమరు భూమిలో జలమువలెఁ గానవచ్చెను. ౧౫.

మూ॥ శ్రేష్ఠాంజజ్ఝాపవనాదపవనతాన్తాపగజ్కాలమ్।
శ్రేపేక్ష్యప్రజానబోధేదపవనతాన్తాపగజ్కాలమ్॥ ౧౬॥

ప-వి॥ శ్రేష్ఠామ్, జఝ్ఝాపవనాత్, అపవనతామ్, తాపగమ్, కాలమ్, ప్రేక్ష్య, ప్రజా, న, బోధేత్, అపవనతాన్తాపగమ్, కా, అలమ్. ౧౬.

వ్యా॥ (శ్రేష్ఠామితి) తాపగమ్-తాపంప్రాప్తమ్, కాలంప్రేక్ష్య, కాప్రజా, అలమ్ - పర్యాప్తమ్, జఝ్ఝాపవనాత్ శ్రేష్ఠామ్, అపవనతామ్ - పవనరహితతామ్, నబోధేత్? సర్వాపి ప్రజా జఝ్ఝాపవనస్య పారుష్యాత్ వాయ్వభావఏవ వరమిత్యబుధ్యతేత్యర్థః. కాలస్యైవ విశేషణమ్- (అపవనతాన్తాపగమ్) ఇతి. అపవనత్వేన-అపేతజలత్వేన, తాన్తాః - శుష్కాః, ఆపగాః- నద్యః, యస్మిన్ కాలేసతథోక్తః. బోధేదితి (౧) "బుధబోధనే" ‡ భ్వాదికః; లిఙ్॥ ౧౬॥

తా॥ అత్యుష్ణబహుళమై నద్యాదులును జలశూన్యములైయున్న యాగ్రీష్మకాలమందు ప్రచణ్డమైనవిష్ణగాలి కొట్టుచుండెను. దానినిజూచి లోకులు, ఈగాలికంటె గాలిలేకుండనుండుటయుంచిదని తలంచి

మూ॥ వ్యదధతపాన్థాశాభిస్సహాయతాస్తపదినావితతతాపాః।
తత్స్త్రీస్సుకృశాఃప్రాప్తాసహాయతాస్తపదినావితతతాపాః॥

ప-వి॥ వ్యదధత, పాన్థాశాభిః, సహ, ఆయతాః, తపదినాః, వితతతాపాః, తత్స్త్రీభిః, సుకృశాః, ప్రాప్తాసహాయతాః, తపదినాః, వితతతాపాః. ౧౭.

వ్యా॥ (వ్యదధతేతి) తపదినాః- గ్రీష్మదివసాః, (పాన్థాశాభిస్సహాయతాః)- పాన్థానామ్, ఆశాభిః - మనోరథైస్సహ, ఆయతాః- దీర్ఘీభూతాః, వితతతాపాః- తథైవవిస్తీర్ణపరితాపాస్సన్తః, తత్స్త్రీభిః- తేషాం పాన్థానాంస్త్రీభిః, సుకృశాః - కృశతరాః, వ్యదధత - కృతవన్తః. పాన్థ

(౧) భ్వా-ఉ-స-సే.

‡ ఇదంచక్షీరస్వామ్యాదిరీత్యా;మాధవాదిపక్షే "బుధిర్ బోధనే" ఇత్యేవ.

స్త్రీణాం విశేషణమ్. (ప్రాప్తాసహాయతాః) ప్రాప్తా, అసహాయతా-సహాయరహితత్వమ్, యాభిస్తాస్తథోక్తాః. దినానాంవిశేషణమ్ (తపదినాః) తపః-సన్తాపకరః, ఇనః-ఆదిత్యః, యేషుతే తపదినాః, (వితతతాపాః) తతతా- విస్తీర్ణతా, విగతా తతతాయాభ్యస్తాః వితతతాః. ఆపోయేషు దినేషుతథోక్తాః,శుష్క-జలా ఇత్యర్థః.వ్యదధతేతిధాఞోలఙ్బహువచనమ్. తపదినాఇతి- తపదినశబ్దస్య (౧) * అర్ధర్చాదినిపాతాత్పుల్లిఙ్గతోపపత్తిః. వితతతాపా ఇతి పరత్ర (౨) "ఋక్పూరబ్ధూః" ఇత్యాదినా అకారస్సమాసాన్తః॥ ౧౭॥

తా॥ ఆగ్రీష్మకాలమందు దినము అహస్సువృద్ధియగుచుండెను. ఉష్ణమధికముగనుండెను. విరహిజనులస్త్రీలు సహాయహీనులై చిక్కిపోయిరి. నీళ్ళెండిపోయినవి. సూర్యుఁడత్యుగ్రముగఁ దపించెను. ౧౭.

మా॥ క్వథితంపాథోరవిణావటేషు గవ్యాభృతాలసతా।
పీత్వారోమన్థాయతవటేషుగవ్యాభృతాలసతా॥ ౧౮॥

ప-వి॥ క్వథితమ్, పాథః, రవిణా, అవటేషు, గవ్యాభృతా, లసతా, పీత్వా, అరోమన్థాయత, వటేషు, గవ్యా, భృతాలసతా. ౧౮.

వ్యా॥ (క్వథితమితి) గవ్యాభృతా - రశ్మిసమూహంబిభర్తితా, లసతా - విరాజమానేన, రవిణా, క్వథితమ్ - అతితాపితమ్, పాథః-జలమ్, అవటేషు-జలాశయమధ్యవర్తిషు శ్వభ్రేషు, పీత్వా, గవ్యా-గవాం సమూహః, భృతాలసతా-ఉష్ణవశాదలసత్వంబిభర్తీ, వటేషు-న్యగ్రోధేషు, అధస్తాత్, అరోమన్థాయత-రోమన్థంవర్తితవతీ. ఉభయత్ర గవ్యాశబ్దః-గవాంసమూహ ఇతివిగృహ్య (3) "ఖలగోరథాత్" ఇతి యత్ప్రత్యయంకృత్వా వ్యుత్పాద్యః. అరోమన్థాయతేతి (౪) "కర్తృణోరోమన్థతపోభ్యాం వర్తిచరోః" ఇతిక్యఙ్, తతోలఙ్॥ ౧౮॥

(౧) పా-సూ-౨-౪-౩౧. (౨) పా-సూ-౫-౪-౭౪.
(3) పా-సూ-౪-౨-౫౦. (౪) పా-సూ-3-౧-౧౫.

తా॥ సహస్రకిరణములను సంపూర్ణముగ ధరించి విలసిల్లుచున్న సూర్యుఁడు నీళ్ళ నెండించెను. పశువులు ఉష్ణాధిక్యముచే నలసములై నీళ్ళుత్రాగి మఱ్ఱిచెట్లనీడలోఁ బండుకొని నెమరువేయుచుండెను. ౧౭.

మూ॥ సుఖినశ్చయన్త్రలక్ష్మీం ప్రభేజిరేతానితాసారమ్।
అజనిసుఖదాజితార్కప్రభేజిరేతానితాసారమ్॥ ౧౮॥

ప-వి॥ సుఖినః, చ, యన్త్రలక్ష్మీమ్, ప్రభేజిరే, తానితాసారమ్, అజని, సుఖదా, జితార్కప్రభే, అజిరే, తాన్, ఇతా, సా, అరమ్. ౧౮.

వ్యా॥ (సుఖిన ఇతి) సుఖినస్తు పురుషాః, యన్త్రలక్ష్మీమ్-యన్త్రమయీం సమృద్ధిమ్, ప్రభేజిరే-సేవితవన్తః. తానితాసారమితి క్రియావిశేషణమ్. తానితా-విస్తారితా, ఆసారా - వర్షధారా, యస్మిన్నితి బహువ్రీహిః - వాపీకూపాదిస్థముదకం యన్త్రవిశేషేణ నిజగృహోపరి వర్షరూపేణ ప్రవర్త్య సేవితవన్త ఇత్యర్థః. సా- యన్త్రలక్ష్మీః, తాన్-సుఖినః, ఇతా - ప్రాప్తా, అరమ్ - అలమ్, తైరేవ ఆసారైః శీతలైః, జితార్కప్రభే - విజితసూర్యరశ్మిప్రతాపే, అజిరే - గృహాఙ్గణే † (సతి తత ఏవ) సుఖదా-సుఖప్రదా, అజని॥ ౧౮॥

తా॥ ధనవంతులు నూతినీళ్ళను యంత్రముచే ఇండ్లమీఁద నెక్కించి వర్షమువలె గురిపించి యందులోనుండి సుఖము ననుభవించిరి. ఆజలధారవలన నుష్ణము తగ్గి ఇండ్లు చల్లపడి సుఖజనకంబులైయుండినవి. ౧౮.

మూ॥ సుఖ్యభజతజలమేలామాలయసితరుచిజసౌరభయమ్।
పాన్థోహ్నినిశిచవిపదామాలయసితరుచిజసౌరభయమ్॥ ౨౦॥

ప-వి॥ సుఖీ, అభజత, జలమ్, ఏలామాలయసితరుచిజ సౌరభయమ్, పాన్థః, అహ్ని, నిశి, చ, విపదామాలయ సితరుచిజసౌరభయమ్. ౨౦.

వ్యా॥ (సుఖీతి) సుఖిజనః, (ఏలామాలయసితరుచిజ సౌరభయమ్) ఏలయా, మాల్లయేన-మలయజేన చన్దనేన, సితరుచినా-కర్పూర

† ఘణ్టాలితం క్వాచిత్కమ్.

రేణచ, జాతమ్, సౌరభమ్ – సౌగన్ధ్యమ్, యాతీతితథోక్తమ్, జలమభజత - సేవితవాన్. పాన్థాస్తు, అహ్ని-దివసే, నిశి - రాత్రౌచ, విపదామ్, ఆలయభూతమ్-ఆశ్రయభూతమ్, సితరుచిజమ్-చన్ద్రాజ్జాతమ్, సౌరమ్-సూర్యాజ్జాతంచ, భయమభజత. అహ్నిసౌరభయంనిశిచాన్ద్రభయం అభజతేత్యర్థః॥ ౨౦॥

తా॥ ధనవంతులు, ఏలకులుచన్దనముపచ్చకర్పూరము మొదలగు వాసనద్రవ్యములచేఁబరిమళించుచున్న చల్లనినీళ్లను బానముచేసిరి, పథికులు, దినమందు సూర్యకిరణములచేతను, రాత్రి విరహిబాధకరమైన చంద్రకిరణములచేతను బాధపడుచుండిరి. ౨౦.

మూ॥ స్నాతానులిప్తమనుగత నవమాలికయాసమున్మిషత్యాగాత్।
స్త్రైణంకామపికాన్తింనవమాలికయాసమున్మిషత్యాగాత్ ॥౨౧॥

ప-వి॥ స్నాతానులిప్తమ్, అనుగతనవమాలికయా, సమున్మిషత్యా, అగాత్, స్త్రైణమ్, కామ్, అపి, కాన్తిమ్, నవమాలికయా, సముత్, మిషత్యాగాత్. ౨౧.

వ్యా॥ (స్నాతేతి) స్నాతానులిప్తమ్ - పూర్వంస్నాతంతతశ్చన్దనాదిభిరనులిప్తమ్, సముత్ – మోదసహితమ్, స్త్రైణమ్ - స్త్రీణాంసమూహః, సమున్మిషత్యా - వికసత్యా, నవమాలికయా – సప్తలయా, మిషత్యాగాత్ - పరమార్థతఏవ, కామపి - వక్తుమశక్యామ్, కాన్తిమగాత్. కీదృశ్యానవమాలికయా - అనుగతాః, † అనవమాః-అవమత్వరహితాః, అలయః-భృఙ్గాః, యస్యాంసాతథోక్తా.(౧)"శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. స్నాతానులిప్తమితి(౨)"పూర్వకాల"ఇత్యాదినాకర్మధారయసమాసః. స్త్రైణమితి - స్త్రీణాంసమూహఇతి విగృహ్య (౩)"స్త్రీపుంసాభ్యాంనఞ్ స్నఞౌభవనాత్" ఇతినఞ్. సమున్మిషత్యేతి-సముత్పూర్వాన్మిషతేశ్శత్రన్తః. తుదాదిత్వాచ్ఛః. (౪) "ఉగితశ్చ" ఇతిఙీప్. (౫) "ఆచ్ఛీనద్యోః" ఇతివికల్పితత్వాన్నుమభావః॥ ౨౧॥

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.
(౨) పా-సూ-౨-౧-౪౯.
(౩) పా-సూ-౪-౧-౮౭.
(౪) పా-సూ-౬-౩-౪౫.
(౫) పా-సూ-౭-౧-౮౧.

† నవమాఃనూతనకాన్తయః ఇతిస్యాత్ కిమ్? సర్వేష్వపిమూలకోశేషు యథాపాఠ్యమేవ పాఠోదృశ్యతే.

తా॥ స్త్రీలు స్నానముచేసి చన్దనాదులనుబూసికొని, తుమ్మెదలునిండఁగ నమరియున్న మల్లీమాలికలనుధరించి సన్తుష్టులై శోభిల్లుచుండిరి. ౨౧.

మూ॥ బుద్ధాస్తసుగన్ధింశ్రితపాటలమాశుగమయన్తిసహసాయమ్।
కాలంపాన్థాస్సన్ధ్యాపాటలమాశుగమయన్తిసహసాయమ్॥ ౨౨॥

ప-వి॥ బుద్ధాః, స్మ, సుగన్ధిమ్, శ్రితపాటలమ్, ఆశుగమ్, అయన్తి, సహ, సాయమ్, కాలమ్, పాన్థాః, సన్ధ్యాపాటలమ్, ఆశు, గమయన్తి, సహసా, యమ్. ౨౨.

వ్యా॥ (బుద్ధాస్తేతి) బుద్ధాఃజనాః, సుగన్ధిమ్, శ్రితపాటలమ్-ఆశ్రితపాటలకుసుమమ్, ఆశుగమ్-వాయుమ్, అయన్తిస్మ-గచ్ఛన్తిస్మ; సేవన్తేస్మ. సహైవప్రియజనైః, సాయమ్- సాయంకాలే. సఏవకాలో విశేష్యతే-యంకాలమ్, సన్ధ్యాపాటలమ్-సన్ధ్యయాఅరుణమ్, పాన్థాః జనాః, సహసా - అసన్దేహమ్, ఆశు - శీఘ్రమ్, గమయన్తి- సుగన్ధిమితి శోభనోగన్ధోయస్యేతి బహువ్రీహిః. (౧) "గన్ధస్యేదుత్పూతిసుసురభిభ్యః" ఇతీకారస్సమాసాన్తః అయన్తీతి - (౨) "అయగతౌ" భ్వాదికః॥ ౨౨॥

తా॥ ఆకాశమందెఱ్ఱపడియున్న సంధ్యాకాలము తమకు మిక్కిలి బాధకరము గనున్నందున పథికులాకాలము శీఘ్రముగ వెళ్ళునట్లు ప్రార్థించుచుండిరి. ఆసాయంకాలమందు ధనికులు తమతమ ఇష్టజనులతోఁగూడ పాటలకుసుమ పరిమళితమైన పవనమందుఁగూర్చుండి సుఖముననుభవించిరి. ౨౨.

మూ॥ భ్రష్టోభువస్ససురభిరజనీష్వాసాదితస్స్మరోహీనః।
సభవతిసాయజమల్ల్యారజనీష్వాసాదితస్స్మరోహీనః॥ ౨౩॥

ప-వి॥ భ్రష్టః, భువః, ససురభిః, అజని, ఇష్వాసాత్, ఇతః, స్మరః, హీనః, సః, భవతి, సాయజమల్ల్యాః, రజనీషు, ఆసాదితః, స్మ, రోహీ, ఇనః. ౨౩.

వ్యా॥ (భ్రష్టఇతి) గ్రీష్మేజాతే, ఇష్వాసాత్-ధనుషః పుష్పలక్షణాత్, హీనః, ససురభిః- వసన్తేనసహైవ, స్మరః-కామః, ఇతోభువః-

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౩౫. (౨) ధా-అ-స-సే.

అస్యాఃభూమేః, భ్రిష్టోఽజని. సఏవ స్మరః, సాయజమల్ల్యా- సాయ స్తన మల్లికయా-హేతునా, రజనీషు - రాత్రిషు, ఆసాదితః-ప్రాప్తః, రోహీ - ప్రరోహభాక్ సన్, ఇనోభవతి స్మ;ఐశ్వర్యమలభతేత్యర్థః. ఇతఇతి-ఇదం శబ్దాత్సప్తమ్యాస్తసిః॥ ౨౩॥

తా॥ దినమందుష్ణాధిక్యముచేత, తనకుత్తంభకమైన వసన్తవైభవమును తన ధనుస్సైన పుష్పమును శిథిలమయినందున మన్మథుఁడు హీనదశనొందెను. సాయంకాలముగుటచే మల్లీకుసుమములు వికసించినందున నాసహాయమువలనమన్మథుండు వృద్ధినొంది యైశ్వర్యయుతుఁడాయెను. ౨౩.

మూ॥ కృశయాకృశానిశాసహాసదుత్సవత్యాజితాశుభయా।
ఆవీన్నద్యాజడిమజసదుత్సవత్యాజితాశుభయా॥ ౨౪॥

ప-వి॥ కృశయా, కృశా, నిశా, సహా, సదుత్సవత్యా, జితాశుభయా, ఆవీత్, నద్యా, జడిమజసదుత్సవత్యాజితాశుభయా. ౨౪.

వ్యా॥ (కృశయేతి) కృశయా- - శుష్క జలత్వేన కృశయా, సదుత్సవత్యా- పూజితప్రస్రవణయుక్తయా, అతఏవ,జితాఽశుభయా- విజితోష్ణనిమిత్తాఽశుభయా, నద్యాసహ కృశాసతీ, (జడిమజసదుత్సన త్యాజితాశుభయా) జడిమ్నా-శైత్యేన, జాతేన, సదుత్సవేన-పూజితేన కల్యాణేన, త్యాజితమ్, శీఘ్రభయమ్- ఉష్ణనిమిత్తభయమ్, యయా సాచసతీ, నిశా, తయా సహ, నద్యాసహైవ, నౄన్ - మనుష్యాన్, ఆవీత్-రక్షితవతీ. నదీనిశే ఉభేఅపి కృశేఅభూతామ్ ; స్వకార్శ్యే సత్యపి మనుష్యాంశ్చాఽరక్షతామిత్యర్థః. ఆవీదితి-అవతేర్లుఙ్ ॥ ౨౪॥

తా॥ గ్రీష్మముచేత నదులలో నీళ్ళుతగ్గిపోయినవి. ఆనదులయందలి యూటల వలన జనులు తమగ్రీష్మతాపమును బోఁగొట్టుకొనిరి. అకాలమందు రాత్రియు హ్రస్వమైనది. ఆరాత్రులలో జనులు చందనకుసుమాదులచేవిహరించుచు తమతాపార్తినిశమింపఁ జేసికొనిరి. ౨౪.

మూ॥ జగదియముభయ్యాపికృశావినోపకారాదపాదితాశజ్యమ్।
వసుమాంస్తుజీవనమసావినోపకారాదపాదితాశజ్యమ్॥ ౨౫॥

ప-వి॥ జగత్, ఇయమ్, ఉభయీ, అపి, కృశా, వినా, ఉపకారాత్, అపాత్, ఇతాశజ్యమ్, వసుమాన్, తు, జీవనమ్, అసౌ, ఇనః, అపకారాత్, అపాదిత్, అశజ్యమ్. ౨౫.

వ్యా॥ (జగదితి) ఇయమ్- ప్రకృతా, నదీనిశాచ, ఉభయ్యపి, స్వయంకృశాఽపిసతీ, ఉపకారాద్వినాఽపి- ప్రత్యుపకారమన్తరేణాఽపి, ఇతాశజ్యమ్- ఉష్ణేనప్రాప్తదుఃఖమ్, జగత్సర్వమ్, అపాత్ -రక్షితవతీ; అసౌతు ఇనః - సూర్యః, వసుమాన్-రశ్మిమాన్, అపకారాత్ -జగదపకారార్థతోఽః, అశజ్యమ్ - నిశ్శజ్యమ్, జీవనమ్ - జలమ్, అపాదిత- ఆదత్తవాన్. ఛలాత్త్వహోఽయమర్థోగమ్యతే - కృశయోర్నదీనిశయోరేవం జగద్రక్షన్త్యోరపి, ఇనశబ్దః-స్వామివాచీ, ఇనోఽపి, వసుమానపి-అర్థవానపిసన్, కేవలంలోకస్యాఽపకారాదేవకారణాత్, జీవనం అశనీయంహృతవానితి. ఉభయీతి-ఉభయశబ్దాత్ (౧)*సఙ్ఖ్యాయా అవయవేతయప్". (౨) "ఉభాదుదాత్తోనిత్యమ్" ఇతితయపోఽయజాదేశః. (3) "టిడ్ఢాణఞ్" ఇతిఙీప్. అపాదితి (౪) "పారక్షణే" లఙ్. ఇతాశజ్యమితి-ఇతం అశమ్. యేనేతి బహువ్రీహిః. (౫) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్ - శంశబ్దస్య అవ్యయత్వాన్మకార శ్రవణమ్. అపాదితేతి- అపాఙ్పూర్వాద్దదాతేర్లుఙ్॥ ౨౫॥

తా॥ నదియు రాత్రియు తాము క్షీణదశనొందినను ప్రత్యుపకార నిరపేక్షముగనే జనుల తాపమునుబోఁగొట్టి వారినిరక్షించినవి. సూర్యుఁడు తాను వసుమంతుఁడై యుండి (అనగా-ధనవంతుఁడని శ్లేష-సంపూర్ణకిరణుండని స్వభావార్థము) నిశ్శజ్య

(౧) పా-సూ-౫-౨-౪౨.
(౨) పా-సూ-౫-౨-౪౪.
(౩) పా-సూ-౪-౧-౧౫.
(౪) అదా-ప-స-అ.
(౫) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.

ముగ జీవనమును (అనగా-జనుల అన్నపానాదులనని శ్లేష-జలమునని స్వభావార్థము) అపహరించి పరితాపజనకుఁడాయెను. ౨౫.

మూ॥ సుఖదా స్తదానిలోత్పలపానీయోషేన్దుముఖ్యా స్తే।
యాల్పాకల్పా స్సచసుఖపానీయోషేన్దుముఖ్యాస్తే॥ ౨౬॥

ప-వి॥ సుఖదాః, తదా, అనిలోత్పలపానీయోషేన్దుముఖ్యాః, తే, యా, అల్పాకల్పా, స, చ, సుఖపానీ, యోషా, ఇన్దుముఖీ, ఆస్తే. ౨౬.

వ్యా॥ (సుఖదాఇతి) (అనిలోత్పలపానీయోషేన్దుముఖ్యాః) అనిలః, ఉత్పలమ్, పానీయమ్, ఉషా - రాత్రిః, ఇన్దుః, ఇత్యేవమాద్యాః తేపదార్థాః,తస్మిన్ కాలే, సుఖదాః అభవన్. కించ-యాయోషా, ఇన్దుముఖీ, సుఖపానీ - సుఖానాంరక్షణ హేతుః, అల్పాకల్పా - పరిమితభూషణా, ఆస్తే,సాఽపి సుఖదేత్యర్థః. సుఖపానీతి (౧)“పారక్షణే” ల్యుట్॥

తా॥ ఆగ్రీష్మకాలమందు, మలయమారుతము, నల్లకలువ, ఉదకము, రాత్రి, చన్ద్రుఁడు, ఆభరణములను కొద్దిగనలఙ్కరించుకొనినదైన చంద్రవదనురాలైన స్త్రీయును, ఈపదార్థములు జనులకు సుఖజనకములాయెను. ౨౬.

మూ॥ హారిణాప్రభావజితరవిరుచిరాశిశిరోపచారేణ।
గోత్రాకృతానిరీతిరేవంరుచిరాశిశిరోపచారేణ॥ ౨౭॥

ప-వి॥ హారిణా, ప్రభావజితరవిరుచిరాశి శిరోపచారేణ, గోత్రా, కృతా, నిరీతిః, ఏవమ్, రుచిరా, శిశిరోపచారేణ. ౨౭.

వ్యా॥ (హారిణేతి) (ప్రభావజితరవిరుచిరాశిశిరోపచారేణ)రవిరుచిరాశిః-ఆదిత్యతేజస్సమూహః, తస్యశిరసా-అగ్రేణ, స్పృష్టేన, యః గవామ్,అపచారః-ఉష్ణనిమిత్తాపరాధః, యస్యప్రభావేనజితః,సతథోక్తః,ఏవంవిధేనహారిణా,శిశిరోపచారేణ-స్నానపానాదిసాధనేన,గోత్రా గవాంసమూహః, నిరీతిః-నిరుపద్రవా, అతఏవ రుచిరా-దీప్తాచ, కృతా. గోత్రేతి (౨) “ఇనిత్రకట్యచశ్చ” ఇతిసమూహార్థేత్రప్రత్యయః॥ ౨౭॥

(౧) అష్టా-౫-౨-౫. (౨) పా-సూ-౪-౨-౫౧.

తా॥ ఆకాలమందు గోకులవాసులగోవులు శ్రీకృష్ణునిమహిమచే, సూర్యకిరణములవలనఁగలిగిన గ్రీష్మబాధలేనివై, తటాకపరిసరములలోను నిబిడచ్ఛాయలలోను జల్లనిగాలి వీచుచున్న ప్రదేశములలోను సంచరించుచున్నవై నిరాబాధముగ శ్రీకృష్ణునిచే రక్షింపఁబడినవి. ౨౭.

మూ॥ బృన్దావనంగవాంబహుదూర్వామ్భోగాయదళితతాన్తికకమ్।
స్వామీలక్ష్మ్యామకృతసదూర్వామ్భోగాయదళితతాన్తికకమ్॥

ప-వి॥ బృన్దావనమ్, గవామ్, బహుదూర్వామ్భః, గాయదళితతాన్తికకమ్, స్వామీ, లక్ష్మ్యామ్, అకృత, సదూర్వామ్, భోగాయ, దళితతాన్తికకమ్. ౨౮.

వ్యా॥ (బృన్దేతి)(బహుదూర్వామ్భః)బహ్వ్యః,దూర్వాః-శష్పాణి, అమ్భాంసిచయస్మింస్తత్తథోక్తమ్. గాయదళితతాన్తికకమ్-గాయద్భిః, అళిభిః, తతమ్ - వితతమ్, అన్తికమ్-సమీపః, యస్యతత్తథోక్తమ్.(౧) "శేషాద్విభాషా"ఇతికప్. (దళితతాన్తికకమ్) దళితా-ఛిన్నా,తాన్తిః-క్షయః, యస్మింస్తత్తథోక్తమ్, పూర్వవత్కప్. కమ్ - సుఖమ్, యస్మింస్తద్దళితతాన్తికకమ్; ఏవంత్రివిధవిశేషణవిశిష్టం బృన్దావనం సహరిః,అకృత-కృతవాన్.కిమర్థమ్-గవాంభోగాయ. సకీదృశః-(సదూర్వామ్) సద్భ్యామ్-పూజితాభ్యామ్, ఊరుభ్యామ్, యుక్తాయామ్, లక్ష్మ్యామ్, స్వామీ, తస్యాస్స్వామీత్యర్థః. (౨) "స్వామీశ్వరాధిపతి" ఇత్యాదినాషష్ఠ్యర్థేసప్తమీ॥ ౨౮॥

తా॥ సుందరావయవసంపన్నురాలైన లక్ష్మీదేవికిఁ బ్రాణనాథుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, గోవులసుఖాభివృద్ధికొఱకై బృన్దావనమును జలములచేతను గడ్డిచేతను సమృద్ధమగునట్లును, నాల్గుప్రక్కలసుఖకరముగఁ దుమ్మెదలు ఝంకారించునట్లును సుఖమునకేవిధమైన ప్రతిబంధకములేనట్లును సంకల్పించి యావిధముగఁజేసెను. ౨౮.

మూ॥ దేవేభ్యో బ్దజితరిపుసమరోమన్థాయతస్థేయః।
తేనసుఖమవాప్యగవ్యాసమరోమన్థాయతస్థేయః॥ ౨౯॥

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪. (౨) పా-సూ-౨-3-3౯.

ప-వి॥ దేవేభ్యః, అబ్ధేః, జితరిపుసమరః, మథ్నాయ, తస్థే, యః, తేన, సుఖమ్, అవాప్య, గవ్యా, సమరోమన్థాయత, స్థేయః. ౨౯.

వ్యా॥ (దేవేభ్యఇతి) యోహరిః, జితరిపుసమరః- జితశత్రుయుద్ధః, అసురవిజయంకుర్వన్ అబ్ధేః, మన్థాయ-మథనాయ, దేవేభ్యః, తస్థే- ఆత్మానంప్రకాశితవాన్. తేనకృష్ణేన, స్థేయః- స్థిరతరమ్, సుఖమ్, అవాప్య-ప్రాప్య, గవ్యా-గవాంసమూహః, సమరోమన్థాయత-సమ్యక్ రోమన్థంప్రవర్తితవతీ. దేవేభ్యఇతి-(౧) "శ్లాఘహ్నుఙ్స్థాశపాంజ్ఞీప్స్యమానః" ఇతి సంప్రదానసంజ్ఞా.తస్థ ఇతిలిట్.(౨)"ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చ" ఇత్యాత్మనేపదమ్. అవాప్యేతి-(౩) "ఆప్లృ వ్యాప్తౌ" అజ్పూర్వః.తతశ్చ సమాసాత్ త్వాప్రత్యయస్యల్యప్.గవ్యేతి-(౪)"ఖలగోరథాత్" ఇతియత్. సమరోమన్థాయతేతి-(౫)"కర్మణో రోమన్థతపోభ్యాంవర్తిచరోః" ఇతిక్యఙ్.తతో లఙ్.స్థేయ ఇతి-స్థిరశబ్దాదీయసున్.(౬) "ప్రియస్థిర" ఇత్యాదినాస్థాదేశః॥ ౨౯॥

తా॥ క్షీరాబ్ధి మథనకాలమందసురులనుజయించి దేవతలకుఁ దనస్వరూపమునుఁ బ్రకాశింపఁజేసినవాఁడెవండో, అశ్రీకృష్ణునిచేతఁ గోవులురక్షింపఁబడినవై సుఖముగ నెమరువేయుచుండెను. ౨౯.

మూ॥ ఇహయస్యస్తిహియస్యారం స్తవనే శాఖినస్స్వశాఖాభిః।
ప్రచ్ఛాయాన్ గచ్ఛన్ సోరం స్తవనే శాఖినస్స్వశాఖాభిః॥ ౩౦॥

ప-వి॥ ఇహ, యస్యన్తి, హి, యస్య, అరమ్, స్తవనే, శాఖినః, స్వశాఖాభిః, ప్రచ్ఛాయాన్, గచ్ఛన్, సః, అరం, స్తవనే, శాఖినః, స్వశాఖాభిః. ౩౦.

వ్యా॥ (ఇహేతి) ఇహ-లోకే, శాఖినః - వేదశాఖాధ్యాయినః, స్వశాఖాభిః-స్వాధీతాభిః వేదశాఖాభిః, యస్య స్తవనే, అరమ్ - అలమ్,

(౧) పా-సూ-౧-౪-౩౪. (౪) పా-సూ-౪-౨-౫౦.
(౨) పా-సూ-౧-౩-౨౩. (౫) పా-సూ-౩-౧-౧౫.
(౩) స్వాది-ప-న-ఆ. (౬) పా-సూ-౬-౪-౧౫౭.

యస్యాస్తి-యత్నంకుర్వన్తి,సకృష్ణః, వనే, స్వశాఖాభిః-స్వవిటపాగ్రైః, ప్రచ్ఛాయాన్-ప్రకృష్టచ్ఛాయాయుక్తాన్, శాఖినః,గచ్ఛన్, అరంస్త-క్రీడితవాన్. శాఖినఇతి-శాఖాశబ్దస్య (౧) * వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః. అరంస్తేతి-రమేర్లుఙ్ ॥ ౩౦॥

తా॥ వైదికోత్తములు వేదములచేతనెవనిని స్తోత్రముఁజేయననవరతముయత్నించుచున్నారో, ఆశ్రీకృష్ణుఁడు అడవియందు నీడలుగల వృక్షములక్రింద సంచరించుచుండెను. ౩౦.

మూ॥ అథజగతిబహుళవితతవ్యాధౌతేనాభియాతాని।
మనసాగవాంకులానివ్యాధౌతేనాభియాతాని॥ ౩౧॥

ప-వి॥ అథ, జగతి, బహుళవితతవ్యాధౌ, తేన, అభియా, తాని, మనసా, గవామ్, కులాని, వ్యాధౌతేన, అభియాతాని. ౩౧.

వ్యా॥ (అథేతి)అథకుతశ్చిత్కారణాత్, అస్మిన్కాలే, బహుళవితతవ్యాధౌ-విస్తృతబహువిధజలాదివ్యాధికే,జగతిసతి, తేన-కృష్ణేన, అభియా-నిర్భయేన, తాని-గవాంకులాని,వ్యాధౌతేన-విశుద్ధేన, మనసా,అభియాతాని-ప్రాప్తాని. తేషాంవ్యాధిపరిహారార్థం మనసాసంకృతవానిత్యర్థః. వ్యాధౌతేనేతి-విశుద్ధ్యర్థాద్ధానతేర్నిష్ఠా. ఉదిత్త్వాత్ (౨) "యస్యవిభాషా" ఇతిఇట్ప్రతిషేధోవాచ్యః. (౩) "ఛ్వోశ్శూడనునాసికేచ" ఇతఘ్యాత్. (౪) "ఏత్యేధత్యూఠ్సు" ఇతివృద్ధిః॥ ౩౧॥

తా॥ ఒకానొకప్పుడు లోకమంతట గోవులకు అనేకవిధములైన వ్యాధులు సంభవించినవి. అప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁడుధీరుఁడై గోవులకావ్యాధిరాకుండునట్లు తన శుభహృదయముచే ధ్యానించెను. ౩౧॥

---

(౧) పా-సూ-౫-౨-౧౧౬. (౩) పా-సూ-౬-౪-౧౯.
(౨) పా-సూ-౭-౨-౧౫. (౪) పా-సూ-౬-౧-౮౯.

మూ॥ కైలాసాదవదత్తంగత్వా మాహేశ్వరఃకోపి।
త్వదరిషుదధన్మనస్సోఙ్గత్వామాహేశ్వరఃకోపి॥ ३०२॥

ప-వి॥ కైలాసాత్, అవదత్, తమ్, గత్వా, మాహేశ్వరః, కః, అపి, త్వదరిషు, దధత్, మనః, సః, అఙ్గ, త్వామ్, ఆహ, ఈశ్వరః, కోపి. ३०२.

వ్యా॥ (కైలాసాదితి) కైలాసాదాగతఃకోఽపి మాహేశ్వరః,తమ్-కృష్ణమ్,గత్వాఏవమవదత్. తస్యతువార్తా-అఙ్గేతిసంబోధనే.త్వదరిషు-తవశత్రుషు, కోపి-కోపయుక్తమ్, మనః, దధత్-ధారయన్, ఈశ్వరః-మహాదేవః, త్వామాహ॥ ३०२॥

తా॥ ఆకాలమందిట్లుండగాఁ కైలాసమునుండి రుద్రుని దూతయొకఁడువచ్చి "అప్పా! రుద్రుఁడు నీశత్రువులమీఁద మిక్కిలి కోపముకలవాఁడై నీకొకమాటచెప్పి పంపెను" అని కృష్ణునియొద్దఁజెప్పెను. ३०२.

మూ॥ కలిరితికిలాత్రజాతో విరోచనస్యాసురస్తనయః।
దైత్యకులస్యరుచాజిత విరోచనస్యాసురస్తనయః॥ ३०३॥

ప-వి॥ కలిః, ఇతి, కిల, అత్ర, జాతః, విరోచనస్య, అసురః, తనయః, దైత్యకులస్య, రుచా, జిత విరోచనస్య, అసుః, అస్తనయః. ३०३.

వ్యా॥ (కలిరితి) కిలశబ్దఐతిహ్యే, విరోచనస్య - విరోచననామ్నోఽసురస్య, తనయః, పురాకలిరితినామధేయవాన్, అత్రలోకే జాతఃకిల. కీదృశస్యవిరోచనస్య, రుచాజితవిరోచనస్య - తేజసావిజితాదిత్యస్య. కీదృశఃసకలిః - దైత్యకులస్య అసురకులస్య, అసుః - ప్రాణభూతః,అస్తనయః-త్యక్తనీతిః, "అస్తరితుమసుమ్" ఇత్యాదిదర్శనాదసుశబ్దస్యైకవచనప్రయోగోపపత్తిః॥ ३०३॥

తా॥ రుద్రుఁడు చెప్పినమాటయేమన్న—సూర్యునికంటె మిక్కిలి తేజోవంతుఁడై, అసురులకుఁ బ్రాణభూతుఁడై, విరోచనునికిఁ గొడుకు కలియనువాఁడొకఁడు ముందీలోకమందుఁ బుట్టినవాఁడుకదా. ३०३.

మూ॥ అజనివనేభువ్యమునామన్మథతరుణాయమానేన।
చేత్తవ్యోయోభవతామన్మథతరుణాయమానేన॥   ౩౪॥

ప-వి॥ అజని, వనే, భువి, అమునా, మన్మథతరుణా,అయమానేన, ఛేత్తవ్యః, యః, భవతా, మన్మథతరుణాయమానేన.   ౩౪.

వ్యా॥ (అజనీతి) అమునా - కలినామ్నాఽసురేణ, భువి-భూమౌ, అయమానేన - గచ్ఛతా, వనే, మన్మథతరుణా - కపిత్థవృక్షేణ, అజని, † కపిత్థో జాత ఇత్యర్థః-యః మన్మథతరుః - కపిత్థతరుః, భవతా చ్ఛేత్తవ్యః, కీదృశేనభవతా - మన్మథతరుణాయమానేన - మదనాఖ్యయువవదాచరతా, తరుణమన్మథసదృశకాన్తినా ఇత్యర్థః-అజనీతిభావే లుఙ్. (౧) "జనివధ్యోశ్చ" ఇతివృద్ధిప్రతిషేధః॥   ౩౪॥

తా॥ ఆకలియనువాఁడు ఇప్పుడు ఈభూలోకమందు వెలగచెట్టై పుట్టియున్నాఁడు. ఆచెట్టును, మన్మథునివంటి నీవు విఱుగఁగొట్టవలయును.   ౩౪.

మూ॥ తంజాతమటవ్యాం యమసహజాయాదక్షిణాహీనమ్।
వృణుతేలతాస్తుభూత్వా సహజాయాదక్షిణాహీనమ్॥   ౩౫॥

ప-వి॥ తమ్, జాతమ్, అటవ్యామ్, యమసహజాయాః, దక్షిణా, అహీనమ్, వృణుతే, లతాః, తు, భూత్వా, సహ, జాయాః, దక్షిణాః, హి, ఇనమ్.   ౩౫.

వ్యా॥ (తమితి)యమసహజాయాః - యమస్యస్వసుః, యమునాయాః, దక్షిణా-దక్షిణస్యాందిశి, అటవ్యాంజాతమ్, అహీనమ్-హానిరహితమ్, తమ్ - కలిదైత్యమ్, ఇనమ్ - భర్తారంసన్తమ్, తదీయాః జాయాః, దక్షిణాః-ప్రగల్భాః, లతాః-వల్ల్యోభూత్వా, సహ-సహితాః, వృణుతే-భజన్తి. దక్షిణేతి (౨) "దక్షిణాదాచ్" ఇత్యాచ్॥   ౩౫॥

(౧) పా-సూ-౭-౩-౩౫.   (౨) పా-సూ-౫-౩-౩౬.
† (పా) తద్భావేనజాత ఇత్యర్థః.

తా॥ ఆకలియను నసురుఁడు యమునానదియొక్క దక్షిణతీరమందున్నయడవిలో వెలగచెట్టై పుట్టియున్నాఁడు. వానిభార్యలు నావనమందు తీగలై పుట్టి వానితోఁగూడ నేయున్నారు. ౩౫.

మూ॥ ఫలితేఽత్రజనోభక్తేమితరోగోవత్సలక్షణతః।
అనుయాత్యసురగణశ్చతమితరోగోవత్సలక్షణతః॥ ౩౬॥

ప-వి॥ ఫలితే, అత్ర, జనః, భక్తే, అమితరోగః, వత్సల, క్షణతః, అనుయాతి, అసురగణః, చ, తమ్, ఇతరః, గోవత్సలక్షణతః. ౩౬.

వ్యా॥ (ఫలితఇతి) భక్తజనే, వత్సల-స్నేహిన్ ! అత్ర-అస్మిన్, కపిత్థవృక్షే, ఫలితే, క్షణతఏవ, నరః-జనః, అమితరోగః - అపరిమితవ్యాధిర్భవతి. కించ, తమ్ - తరుమ్, ఇతరోఽసురగణశ్చ, అనుయాతి-అనుసరతి. కథమ్ - గోవత్సలక్షణతః - గోరూపేణవత్సరూపేణ, సః వనే తమనుసృత్య వసతీత్యర్థః॥ ౩౬॥

తా॥ ఓ ! భక్తవత్సల ! మఱియు నాచెట్టులోఁ పండుపండినప్పుడే జనులందఱు నమితరోగములు కలవారగుచున్నారు. ఆయసురరూపియైన వృక్షమును ఇతరులైన కొందఱసురులు గోరూపములను వత్సరూపములనుధరించి యనుసరించుచున్నారు.

మూ॥ సతుతవసహాగోవత్సైర్హన్తవ్యోమన్యమానస్య।
యస్యకిలేహోచ్ఛ్రాయోహన్తవ్యోమన్యమానస్య॥ ౩౭॥

ప-వి॥ సః, తు, తవ, సహ, గోవత్సైః, హన్తవ్యః, మన్యమానస్య, యస్య, కిల, ఇహ, ఉచ్ఛ్రాయః, హన్త, వ్యోమని, అమాన్, అస్య. ౩౭.

వ్యా॥ (సత్వితి) సతు కపిత్థః, గోవత్సైః - గోరూపైః వత్సరూపైశ్చ ఇతరైరసురైస్సహ, మన్యమానస్య - సకలజనసమ్మతస్య, సర్వజ్ఞస్యవా, తవహన్తవ్యః. యస్య-అస్యకపిత్థస్య, ఉచ్ఛ్రాయః, ఇహ వ్యోమని - ఆకాశే, అమాన్ - అమితః, కిలేత్యైతిహ్యే. తవేతి

తా॥ ఆకలియను నసురుఁడు యమునానదియొక్క దక్షిణతీరమందున్నయడవిలో వెలగచెట్టై పుట్టియున్నాఁడు. వానిభార్యలు నావనమందు తీగలై పుట్టి వానితోఁగూడ నేయున్నారు. ౩౫.

మూ॥ ఫలితేత్రజనోభక్తేమితరోగోవత్సలక్షణతః।
అనుయాత్యసురగణశ్చతమితరోగోవత్సలక్షణతః॥ ౩౬॥

ప-వి॥ ఫలితే, అత్ర, జనః, భక్తే, అమితరోగః, వత్సల, క్షణతః, అనుయాతి, అసురగణః, చ, తమ్, ఇతరః, గోవత్సలక్షణతః. ౩౬.

వ్యా॥ (ఫలితఇతి) భక్తజనే, వత్సల-స్నేహిన్ ! అత్ర-అస్మిన్, కపిత్థవృక్షే, ఫలితే, క్షణతఏవ, నరః-జనః, అమితరోగః - అపరిమితవ్యాధిభాగ్భవతి. కించ, తమ్ - తరుమ్, ఇతరోఽసురగణశ్చ, అనుయాతి- అనుసరతి. కథమ్ - గోవత్సలక్షణతః - గోరూపేణవత్సరూపేణ, సః వనే తమనుసృత్య వసతీత్యర్థః॥ ౩౬॥

తా॥ ఓ ! భక్తవత్సల ! మఱియు నాచెట్టులోఁ పండుపండినప్పుడే జనులందఱు నమితరోగములు కలవారగుచున్నారు. ఆయసురరూపియైన వృక్షమును ఇతరులైన కొందఱసురులు గోరూపములను వత్సరూపములనుధరించి యనుసరించుచున్నారు.

మూ॥ సతుతవసహగోవత్సైర్హన్తవ్యోమన్యమానస్య।
యస్యకిలేహోచ్ఛ్రాయోహన్తవ్యోమన్యమానస్య॥ ౩౭॥

ప-వి॥ సః, తు, తవ, సహ, గోవత్సైః, హన్తవ్యః, మన్యమానస్య, యస్య, కిల, ఇహ, ఉచ్ఛ్రాయః, హన్త, వ్యోమని, అమాన్, అస్య. ౩౭.

వ్యా॥ (సత్వితి) సతు కపిత్థః, గోవత్సైః - గోరూపైః వత్సరూపైశ్చ ఇతరైరసురైస్సహ, మన్యమానస్య - సకలజనసమ్మతస్య, సర్వజ్ఞస్యవా, తవహన్తవ్యః. యస్య-అస్యకపిత్థస్య, ఉచ్ఛ్రాయః, ఇహ వ్యోమని - ఆకాశే, అమాన్ - అమితః, కిలేత్యైతిహ్యే. తవేతి

(౧) "కృత్యానాం కర్తరి వా" ఇతి షష్ఠీ. మన్యమానస్యేతి-సమ్మత్యర్థాన్మన్యతేః కర్తరి శానచ్. జ్ఞానార్థాద్వా కర్తరి. అమానితి (౨) "మాన మానే" అదాదిశ్చురాదిస్తః. నఞ్ సమాసః॥ ౩౭॥

తా॥ ఆకపిత్థాసురుని మహిమ అన్తరిక్షమంతట వ్యాపించి యమితముగ వర్ధిల్లుచున్నది. సర్వజ్ఞుఁడవైననీవు, వానిని వానిననుసరించియున్న గోవత్సాసురులను సంహరింపవలయును. ౩౭.

మూ॥ ప్రమథేనైవమచకథత్ప్రమథనతస్సన్మహాదేవః।
హరిరప్యరిరంసతతత్ప్రమథనతస్సన్మహాదేవః॥ ౩౮॥

ప-వి॥ ప్రమథేన, ఏవమ్, అచకథత్, ప్రమథనతః, సన్, మహాదేవః, హరిః, అపి, అరిరంసత, తత్ప్రమథనతః, సన్మహాః, దేవః. ౩౮.

వ్యా॥ (ప్రమథేనేతి) ప్రమథనతః-ప్రమథైగణైః, నతః-నమస్కృతః, సన్ - పూజ్యః, మహాదేవః-హరః, కేనచిత్ప్రమథేన, ఏవమ్-యథోక్తమ్, కృష్ణాయాఽచకథత్. అచకథదితి (౩) "కథ వాక్యప్రబన్ధే" అదన్తః. చురాదిత్వాణ్ణిచ్, లుఙ్. అగ్లోపిత్వాదభ్యాసస్య సన్వద్భావాభావః. ప్రమథేనేతి కరణేతృతీయా. ఏవం కథయిత్వా ప్రమథే గతే, హరిరపి, సన్మహాః - ఉత్తమతేజాః, దేవః - పరమేశ్వరః, తత్ప్రమథనతః - తస్య - కపిత్థస్య, ప్రమథనేన, ఛేదనేన, అరిరంసత - రన్తుమైచ్ఛత్. రమేస్సన్, లఙ్. (౪) "పూర్వవత్సనః" ఇత్యాత్మనేపదమ్॥ ౩౮॥

తా॥ ప్రమథగణాధిపతియైన మహాదేవుఁడు తనభృత్యుఁడైన యొకప్రమథుని చేత శ్రీకృష్ణునికిట్లు తెలియపఱచెను. మహాతేజస్వియైన శ్రీకృష్ణుఁడును నా వెలగచెట్టునుబడఁగొట్టి క్రీడించుటకిచ్ఛయించెను. ౩౮.

మూ॥ సవనంయయాసవల్లవచమూరవోయన్నివేశస్య।
వచనంహరిర్నశక్తాచమూరవోయన్నివేశస్య॥ ౩౯॥

(౧) అదా-ప-స-అ. (౨) చురా-ఉ-స-సే.
(౩) పా-సూ-౧-౩-౬౨. (౪) పా-సూ-౨-౩-౭౧.

ప-వి॥ సః, వనమ్, యయౌ, సవల్లవచమూరవః, యన్, ఇవ, ఈశస్య, వచనమ్, హరిః, న, శక్తాః, చమూరవః, యన్నివేశస్య. ౩౯.

వ్యా॥ (సఇతి) సఃహరిః, సవల్లవచమూరవః- రిపువధోద్యోగహృష్టవల్లవసేనానినాదసహితః, ఈశస్య - హరస్య, వచనమ్, యన్- ప్రాప్నువన్, అనుతిష్ఠన్నివ, వనంయయౌ. స్వయమేవ భూభారావతరణే ప్రవర్తమానోఽపిహరస్యవచనేనతత్కుర్వన్నివ తద్వచనానన్తరమేవాఽవగచ్ఛన్నిత్యర్థః. కీదృశంవనమ్-యన్నివేశస్య-యస్య, వనస్య ప్రవేశస్య, చమూరవః-హరిణాః, నశక్తాః. అసురగోవత్సేభ్యోభయాదిత్యర్థః॥ ౩౯॥

తా॥ జగద్రక్షణార్థమై యవతరించిన శ్రీకృష్ణుఁడు, అరుద్రవచనమునను ష్ఠించువానివలె, అసురభయముచే హరిణములకుఁగూడ సంచరించుట కశక్యమైన యావనమందుఁ బ్రవేశించెను. అతనితోఁగూడ గోపులును పెద్దకేకలువేయుచువెళ్ళిరి. ౩౯.

మూ॥ దూరాత్సతంకపిత్థంయోజ్జనమాత్రాయతస్కన్ధమ్।
విక్షతేబిభ్రద్విపులంయోజనమాత్రాయతస్కన్ధమ్॥ ౪౦॥

ప-వి॥ దూరాత్, సః, తమ్, కపిత్థమ్, యోజనమాత్రాయతస్కన్ధమ్, బిభ్రత్, విపులమ్, యః, జనమ్, అత్రాయత, స్కన్ధమ్. ౪౦.

వ్యా॥ (దూరాదితి) సః-హరిః, తమ్ - కపిత్థమ్, యోజనమాత్రాయతస్కన్ధమ్ - యోజనప్రమాణ విస్తీర్ణైకకవిటపమ్, దూరాదైక్షత. హరిరేవవిశేష్యతే. యః, విపులమ్ – విశాలమ్, స్కన్ధదేశమ్, బిభ్రత్ - బిభ్రాణః, జనమ్- లౌకికమ్,అత్రాయత-రక్షితవాన్॥ ౪౦॥

తా॥ జగద్రక్షకుఁడై విశాలమైన భుజమూలములుగల శ్రీకృష్ణుఁడు అవనమందునొక్కొకయోజనము విస్తరించియున్న యొక్కొకశాఖగల ఆకపిత్థవృక్షమును దూరమునుంచి చూచెను. ౪౦.

మూ॥ వీక్ష్యాభితోఽసురగణం దృశ్యస్తరురూపమానేన।
గోపాః సప్లుతియాన్త్యోదృశ్యాస్తరురూపమానేన॥ ౪౧॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, అభితః, అసురగణమ్, దృశ్యమ్, తరురూపమానేన, గోపాః, ప్లుసతి, యాన్తః, అదృశ్యాస్త, రురూపమానేన. ౪౧.

వ్యా॥ (వీక్ష్యేతి) తత్రవనే, అభితః, తరురూపమానేన-వృక్షరూపపరిచ్ఛేదేన, దృశ్యమసురగణం వీక్ష్య గోపాః హర్షేణ, సప్లుతి-ఉత్ప్లవనసహితం యథాభవతితథా, యాన్తః, రురూపమానేన, సారఙ్గసాదృశ్యేన, అదృశ్యాస్త॥ ౪౧॥

తా॥ ఆయరణ్యమందంతట వృక్షరూపులైయున్న యసురులనుజూచి గోపులు సంతోషముచే లేడులవలె నెగయుచుఁ బోవుచుండిరి. ౧౪.

మూ॥ తంకపటగోగణోఽగాత్కోపచితో వాహావత్సమయీ।
అపిపరిషత్త్రభయంకోపచితో వాహావత్సమయీ॥ ౪౨॥

ప-వి॥ తమ్, కపటగోగణః, ఆగాత్, కోపచితః, వాహవత్, సమయీ, అపి, పరిషత్, తత్ర, భయమ్, కా, ఉపచితా, ఉవాహ, వత్సమయీ॥ ౪౨.

వ్యా॥ (తమితి) కపటగోగణః - ఛద్మనాగోరూపోఽసురగణః, కోపచితః- కోపేన-రోషేణ, చితః-ప్రచితః, సమయీభూత్వా-ఐకమత్యం గత్వా, తమ్ - హరిమ్, వాహవత్ - అశ్వవత్, శీఘ్రమాగాత్. ప్రాప్తవాన్, న కేవలం తేషామేవనిర్భయమ్; తత్రఖలు వత్సమయ్యపి పరిషత్, ఉపచితా- సమృద్ధాసతీ, కానామ, భియమ్-భీతిమ్, ఉవాహ? నకాఽపి. సర్వాప్యసురగోవత్సపరిషత్ భయం నవహతి స్మేత్యర్థః॥ ౪౨॥

తా॥ అప్పుఁడా శ్రీకృష్ణునిజూచి యచ్చటనున్నయసురావేశముగల గోవులు కోపయుక్తములై నిర్భయముగ శ్రీకృష్ణునిదగ్గఱ నతివేగముగవచ్చినవి. ఆయరణ్యమందున్న యసురావిష్టములైన దూడలుఁగూడ కొంచెమును భయములేకుండనుండినవి. ౪౨.

మూ॥ అనిహాన్తం తేష్వాసురభావాత్సకమప్యయంతదానైషీత్।
తస్యాక్షిపక్ష్మలేషూద్భావాత్సకమప్యయంతదానైషీత్॥ ౪౩॥

ప-వి॥ అనిహన్తుమ్, తేషు, ఆసురభావాత్, సః, కమ్, అపి, అయమ్, తదా, న, ఐషీత్, తస్య, క్షిపన్, ఫలేషు, ఉద్భాః, వాత్సకమ్, అప్యయమ్, తదా, అనైషీత్.

వ్యా॥ (అనిహన్తుమితి) సోఽయమ్ - కృష్ణః, తేషు - గోవత్సేషు కమపితదా అనిహన్తుమ్, నైషీత్ - నేచ్ఛతిస్మ, కస్మాత్ - ఆసురభావాత్, తేషామసురయోనిత్వాదిత్యర్థః తత్ - తస్మాత్, ఉద్భాః- ఉచ్ఛ్రితతేజాస్సన్, తస్య - కపిత్థస్య, ఫలేషు, వాత్సకమ్ - వత్సానాం సమూహమ్, క్షిపన్, అప్యయమ్-మరణమ్, అనైషీత్-ప్రాపితవాన్, ఐషీదితి ఇచ్ఛతేర్లుఙ్ - ఉద్భాఇతి సకారాన్తేన భాశ్శబ్దేన బహువ్రీహిః. వాత్సకమితి (౧) "గోత్రోక్షోష్ట్ర" ఇత్యాదినాసామూహికోవుఞ్॥ ౪౩॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడసురావిష్టములైన యాగోవులలో నొకదానినైనను చంపకుండ విడుచుటకు ఇచ్ఛయింపలేదు. ఆవెలగపండ్లమీఁదనాదూడలను విసిరికొట్టియసురులను జంపివేసెను. ౪౩.

మూ॥ కృష్ణగృహీతశ్రోణీఫలకానిగ్రాహితరుజాని।
వత్సకులాన్యపతన్త్యైః ఫలకానిగ్రాహితయజాని॥ ౪౪॥

ప-వి॥ కృష్ణగృహీత శ్రోణీఫలకాని, గ్రాహితరుజాని, వత్సకులాని, అపతన్, యైః, ఫలకాని, గ్రాహితరుజాని. ౪౪.

వ్యా॥ (కృష్ణేతి) (కృష్ణగృహీతశ్రోణీఫలకాని) కృష్ణేనగృహీతశ్రోణీ ఫలకాఏషాం తానితథోక్తాని. ఫలకాకారాఃవిపులాః, శ్రోణ్యః-జఘనాని, శ్రోణీఫలకా ఇత్యుచ్యన్తే. ఏవంకృష్ణగృహీతశ్రోణీఫలకాన్యుత్క్షిప్తాని వత్సకులాని, గ్రాహితరుజాన్యభవన్.రుజా-రోగః, గ్రాహితా-ప్రాపితా, రుజా - యైస్తానితథోక్తాని, భగ్నాన్యభవన్నిత్యర్థః. తాన్యేవవిశేష్యన్తే. యైర్వత్సకులైః, కరణైః-గ్రాహితరుజాని - కపిత్థవృక్షజాతాని,

(౧) పా-సూ-౪-౨-౩౯.

ఫలకాని-విషమయత్వేనకుత్సితానిఫలాని, ఆపతన్. రుజాశబ్దః-(1) * భిదాదిషుద్రష్టవ్యః. ఫలకానీతి ఫలశబ్దాత్ (2) "కుత్సితే" ఇతికః॥ 44॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు దూడలయొక్క విశాలములైన పృష్ఠభాగములనుబట్టి యెత్తి వెలగపండ్లమీఁద విసిరికొట్టఁగా నావెలగపండ్లయియున్న యసురులును చచ్చి క్రిందఁబడిరి. వత్సరూపులైన యసురులును చచ్చిపడిరి. 44.

మూ॥ వత్సఫలాన్యాస్థదసావన్యోన్యస్యైవమర్దనతః।
జన్తుఃపలాయతశిశూన్వన్యోన్యస్యైవమర్దనతః॥ 45॥

ప-వి॥ వత్సఫలాని, ఆస్థత్, అసౌ, అన్యోన్యస్య, ఏవమ్, అర్దనతః, జన్తుః, పలాయత, శిశూన్, వన్యః, న్యస్య, ఏవ, మర్దనతః. 45.

వ్యా॥ (వత్సేతి) ఏవమ్,అసౌ - కృష్ణః, వత్సఫలాని - ఆసురవత్సాన్ కపిత్థఫలానిచ, అన్యోన్యస్య అర్దనతః-పరస్పరసంపీడనేన, ఆస్థత్ - క్షిప్తవాన్. ఏవంమహాతికదనేవర్తమానే, వన్యోమృగాదికో జన్తుః, భయాత్ స్వశిశూనపి-న్యస్యైవ, తదనాదరేణ పరస్పరమథనం కృత్వా, పలాయత- అస్థదితి-ఉక్తాప్రక్రియా. పలాయతేతి-పరాపూర్వాదయతేఃలఙ్ (3) "ఉపసర్గస్యాయతేః" ఇతిలత్వమ్॥ 45॥

తా॥ ఇట్లు శ్రీకృష్ణుఁడు, అసురావేశముగల వెలగపండ్లమీఁద నసురావేశముగల దూడలనువిసిరికొట్టినంగున పండ్లదెబ్బలచేత దూడలును దూడలదెబ్బలచేతపండ్లును చచ్చిపడినవి. దీనినిజూచి భయపడి యాయడవియందున్న మృగములు తమతమ వత్సములను వదలిపెట్టి యొకదానిమీఁదనొకటిపడి పఱిగెడెను. 45.

మూ॥ దదృశుర్గోపావిటపంనిభఞ్జయన్తంవినాదయన్తమ్।
వత్సగణంక్షిప్త్వాంహోనిభఞ్జయన్తంవినాదయన్తమ్॥46॥

ప-వి॥ దదృశుః, గోపాః, విటపమ్, నిభఞ్జయన్తమ్, వినాదయన్తమ్, తమ్,తమ్, వత్సగణమ్, క్షిప్త్వా, అంహోనిభమ్, జయన్తమ్, వినాదయన్తమ్, తమ్. 46.

(1) పా-సూ-3-3-104. (2) పా-సూ-5-3-74.
(3) పా-సూ-8-2-19.

వ్యా॥ (దదృశురితి) తం తం కపిత్థస్య విటపమ్, వినాదయమ్ - దయారహితం యథా తథా, నిభఞ్జయన్తమ్ - నితరాం భగ్నం కుర్వన్తమ్ అంహోనిభమ్ - పాపసదృశమ్, వత్సగణం క్షిప్త్వా - జయన్తమ్, ఏవం వత్సగణం వినాదయన్తం తం హరిం గోపాః దదృశుః॥ ౪౬॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు నిర్దయుఁడై దూడలనెత్తి కొట్టునప్పుడు ఆదూడలఱుచుచుండెను. ఆదూడలదెబ్బలచేనావెలగచెట్టుయొక్క కొమ్మలువిఱిగిపడెను. ఇట్లువిజయమునొందియున్న శ్రీకృష్ణుని గోపులుచూచిరి. ౪౬.

మూ॥ లీలాం స నిహతజగదఘకల్పద్రుమవత్సగోత్రాణామ్।
హరిరాశ్రయన్ముదమధాత్కల్పద్రుమవత్సగోత్రాణామ్॥ ౪౭॥

ప-వి॥ లీలామ్, సః, నిహతజగదఘ కల్పద్రుమవత్సగోత్రాణామ్, హరిః, ఆశ్రయన్, ముదమ్, అధాత్, కల్పద్రుమవత్, సగోత్రాణామ్. ౪౭.

వ్యా॥ (లీలామితి)(నిహతజగదఘకల్పద్రుమవత్సగోత్రాణామ్) జగదఘకల్పానామ్ - జగత్పాపసదృశానామ్, అసురాణామ్, ద్రుమలతానాం వత్సానాం గవాంచ త్రాణం నిహతం యయా సా తథోక్తా. ఈదృశీం లీలాం ఆశ్రయన్ కల్పద్రుమవత్ ఇష్టార్థప్రదః సః-హరిః, సగోత్రాణామ్-గోపానామ్, ముదమ్-హర్షణమ్, అధాత్-అకరోత్॥ ౪౭॥

తా॥ జగత్తుయొక్క పాపమే మూర్తీకరించివచ్చినట్లున్న యసురావిష్టములైన వెలగచెట్లు దూడలు గోవులు మొదలైనవానికి వినాశకరంబైన లీలనవలంబించి, ఆశ్రితులకు సకలాభీష్టప్రదుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు గోపులకానన్దజనకుఁడాయెను. ౪౭.

మూ॥ తత్రవనేఽస్తసమస్తస్తమ్బేరమతోద్యతోఽగహనమ్।
ఇన్ద్రిమతిప్రతిచాసౌ స్తమ్బేరమతోద్యతో గహనమ్॥ ౪౮॥

ప-వి॥ తత్ర, వనే, అస్తసమస్తస్తమ్బే, అరమత, ఉద్యతః, అగహనమ్, ఇన్ద్రిమ్, అతి, ప్రతి, చ, అసౌ, స్తమ్బేరమతః, ద్యతః, గహనమ్. ౪౮.

వ్యా॥ (తత్రేతి) అసౌ హరిః, అస్తసమస్తస్తమ్బే - క్షిప్తసమస్తస్థావరే, తత్రవనే, అరమత-క్రీడితవాన్. ఉద్యత ఇతి తస్యైవ విశేషణమ్

క్రీడాయామభ్యుద్యత ఏవ భూత్వా క్రీడితవానిత్యర్థః. పునరపిసఏవ విశేష్యతే. అగహానమ్ - పర్వతఘాతినమ్, ఇన్ద్రమతి - తమతిక్రమన్నిత్యర్థః. (౧) "అతిరతిక్రమణేచ" ఇతికర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా; (౨) "కర్మప్రవచనీయయుక్తేద్వితీయా". పునరపి సఏవవిశేష్యతే. గహనమ్-వనమ్, ద్యతః-ఖణ్డయతః, స్తమ్బేరమతః ప్రతి-గజస్యప్రతినిధిరిత్యర్థః. (౩) "ప్రతిః ప్రతినిధిప్రతిదానయోః" ఇతికర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా. (౪) "ప్రతినిధి ప్రతిదానేచయస్మాత్" ఇతిపఞ్చమీ. (౫) "ప్రతియోగేపఞ్చమ్యాస్తసిః" ఇతితసిః. అగహానమితి - అగం హతవానితి విగృహ్య సుశ్ సిపే క్విప్. (౬) బ్రహ్మభ్రూణాది సూత్రే ఉపపదనియమపక్షస్యాతీహాస్థానకార్యతా, తమోహా, పాపహాఇత్యాది ప్రయోగప్రాచుర్యాత్॥

తా॥ పర్వతముల పక్షములనుబడఁగొట్టిన ఇంద్రునికంటె నతిపరాక్రమశాలియైన శ్రీకృష్ణుఁడు విహరింప నుద్యమించి, వనభంగము చేయుచున్న మత్తగజములవలె నావనమందున్న యసురావిష్టములైన చెట్లనన్నింటినిబడఁద్రోసి విహరించెను. ౪౮.

మూ॥ యాకృతగోతరుజీవితమోషామూసత్వశేషేణ।
అటవీంసవహ్నినాతామోషామాసత్వశేషేణ॥ ౪౯॥

ప-వి॥ యా, కృతగోతరుజీవితమోషా, అమూ, సత్వశేషేణ, అటవీమ్, సః, వహ్నినా, తామ్, ఓషామాస, తు, అశేషేణ. ౪౯.

వ్యా॥ (యేతి) యా-అటవీ, (కృతగోతరుజీవితమోషా) గవాం తరూణాంచ జీవితస్య, మోషః-అపహారః, కృతోయస్యాంసాతథోక్తా, తామటవీంగోతరువ్యతిరిక్తేన, సత్వశేషేణ - జన్త్వన్తరేణ, అమూ-సహ, అశేషేణ-నిశ్శేషమ్, వహ్నినా, సః-హరిః, ఓషామాస-దగ్ధవాన్॥

---

(౧) పా-సూ-౧-౪-౯౫. (౨) పా-సూ-౨-౩-౮.
(౩) పా-సూ-౧-౪-౯౨. (౪) పా-సూ-౨-౩-౧౧.
(౫) పా-సూ-౫-౪-౪౪. (౬) పా-సూ-౩-౨-౮౭.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడావనమందలి వృక్షములను గోవులను నొకదానిచే నొకదానిని గొట్టి నశింపఁజేసి నక్కినయావనమందున్న మృగములతోఁగూడ నావనమును సంపూర్ణముగా నిప్పుచేతఁ గాల్చివేసెను. ౪౯.

మూ॥ సాంవర్త ఇవాధాక్షీ త్తదాశ్రయాశోభితోద్యోగే।
ధూమే ధ్వజే నిజేఽర్చి స్తదాశ్రయా శోభితోద్యోగే॥ ౫౦॥

ప-వి॥ సాంవర్తః, ఇవ, అధాక్షీత్, తత్, ఆశ్రయాశః, అభితః, ద్యోగే, ధూమే, ధ్వజే, నిజే, అర్చిః, తదాశ్రయా, శోభితా, ఉద్యోగే. ౫౦.

వ్యా॥ (సాంవర్తఇతి) హరిణా తత్ర వనే క్షిప్తః, ఆశ్రయాశః - అగ్నిః; సాంవర్తఇవ - ప్రళయానలఇవ, తద్వనమ్ అభితః - సర్వతః, అధాక్షీత్ - దగ్ధవాన్. దహతశ్చ తస్య, ధూమే - ధూమనామ్ని, నిజే ధ్వజే, ద్యోగే - ఆకాశగేసతి, తదాశ్రయా - అగ్న్యాశ్రయా, అర్చిః - జ్వాలా, ఉద్యోగే - మహత్యారమ్భసమయ ఏవ, శోభితా॥ ౫౦॥

తా॥ శ్రీకృష్ణునిచే నిక్షిప్తమైనయగ్ని, ప్రళయాగ్నివలె నభివృద్ధమై యావనమును దహించెను. ఆయగ్నివలనఁగలిగిన ధూమము పైకిలేచి ధ్వజమువలె నాకాశమందు శోభించెను. ౫౦.

మూ॥ స్పృష్ట్యా దుష్టతరోః కిల వియతో దోషాకరస్య దహనేన।
ముదజని కృష్ణాఖ్యస్యా వియతో దోషాకరస్య దహనేన॥ ౫౧॥

ప-వి॥ స్పృష్ట్యా, దుష్టతరోః, కిల, వియతః, దోషాకరస్య, దహనేన, ముత్, అజని, కృష్ణాఖ్యస్య, అవియతః, దోషాకరస్య, దహనేన. ౫౧.

వ్యా॥ (స్పృష్ట్యేతి) దుష్టతరోః కిల అస్య కస్యచిత్, స్పృష్ట్యా - స్పర్శేన, హేతునా, దోషాకరస్య - దోషాస్పదీభూతస్య, వియతః - ఆకాశస్య, దహనేన - దాహకరణేన ద్వారేణ, కృష్ణాఖ్యస్య, దోషాకరస్య - చన్ద్రస్య, అవియతః - చన్ద్రా నరవస్థ్యయమగచ్ఛతః, అతు యిణః, ముత్ - ప్రీతిః, దహనేన - అగ్నినా, అజని - జనితా. అనేన జ్వలనస్య ఆకాశవ్యాప్తికథనేనాఽతి ప్రజ్వలితత్వముచ్యతే. ఆకాశవిశోధనస్య చన్ద్రప్రియత్వాత్ ఆకాశవిశోధనేన ప్రీయమాణస్యాహరేః

చన్ద్రిత్వంరూప్యతే. అజనీతి జనేర్ణ్యన్తాత్ కర్మణిలుజ్. § "జనీ, జ్యాష్, ష్ణ, స్న," ఇత్యాదిసూమిత్వాత్ హ్రస్వత్వమ్. అవియదితి-విపూర్వాద్దిణః శత్ర న్తస్య నఞ్సమాసః॥　　　　　　　　　౫౦॥

తా॥ అగ్ని, దుష్టమైన వెలగచెట్ల స్పర్శముచేతఁదుష్టమైన యాకాశమంతట వ్యాపించి యాకాశమును దనస్పర్శముచే శుద్ధిచేసినందున శ్రీకృష్ణచంద్రుఁడు సంతోషించెను.　　　　　　　　　౫౦.

మూ॥ సఙ్కల్పాత్తస్యాభ్రింవృద్ధిమదధికాన్తికాసారమ్।
అజనివనంత్వకృతాసావృద్ధిమదధికాన్తికాసారమ్॥　　　　　　　　　౫౧॥

ప-వి॥ సఙ్కల్పాత్, తస్య, అభ్రిమ్, వృద్ధిమదధికాన్తికాసారమ్, అజని, వనమ్, తు, అకృత, అసౌ, బుద్ధిమత్, అధికాన్తికాసారమ్.　　　　　　　　　౫౧.

వ్యా॥ (సఙ్కల్పేతి)తస్య-కృష్ణస్య, తద్వనపరిష్కారోత్సుకస్య, తత్క్షణజాత్సఙ్కల్పాత్, అభ్రిమ్-ఆకాశమ్, (వృద్ధి...ధి...న్తికాసారమజని) వృద్ధిర్నూణ్, అధికః, అన్తికే-సమీపే, ఆసారః-వృష్టిః, యస్య తత్తథోక్తమ్, తస్యాఽగ్నేశ్శాన్త్యర్థం వృష్టిముత్పాదితవానిత్యర్థః. కించ-అసౌ-కృష్ణః, తద్వనమ్, బుద్ధిమత్-సమృద్ధియుక్తమ్,(అధికాన్తికాసారం చాఽకరోత్) అధికాకాన్తిర్యేషాంతే అధికాన్తయః, కాసారాః- సరాంసి, యస్మిన్తత్ తథోక్తమ్॥　　　　　　　　　౫౧

తా॥ కాలిపోయిన యావనమును దిరిగి యభివృద్ధిచేయుటకై శ్రీకృష్ణుఁడుతత్క్షణమందుఁ దన సంకల్పముచేఁగొప్పవర్షమునుగురిపించెను. ఆవర్షముచేత నిప్పుచల్లారి తటాకములు నిండి శోభించెను.　　　　　　　　　౫౧.

---

§ అత్రద్వేధాపాఠోదృశ్యతే- యథా (౧) "జనీ, జ్యా, క్నసు, రఞ్జోఽమన్తాశ్చ. (౨) జనీ, జ్యా, ష్ణసు, రఞ్జోఽమన్తాశ్చ" ఇతి.తథాచమాధవః— "అత్ర కేచిత్ "జనీ జ్యాష్ణసు," ఇతి అకకారంసూత్రంపఠన్తః షకారంచోత్తరధాతోరాదిం వ్యాచక్షాణాద్దైవాదికస్య నిరసనార్థస్యస్నస్యతేఃస్నసయతీతిమిత్వమాహుః, తథా నదివాదౌ-ఆత్రేయమైత్రేయౌ-ష్ణసు-నిరసనే, ఇత్యేకేమిదితి.

మూ॥ హరిణాసహాథగోపానివవృతిరే తేనసహి తేన।
యఃకిలధర్మస్యమహానివవృతిరేతేనసహితేన॥ ౫౩॥

ప-వి॥ హరిణా, సహ, అథ, గోపాః, నివవృతిరే, తేన, సహితేన, యః, కిల, ధర్మస్య, మహాన్, ఇవ, వృతిః, ఏతేన, సహితేన. ౫౩.

వ్యా॥ (హరిణేతి) అథ గోపాస్తేనహరిణా, సహితేన - స్వసఙ్గతిమజహతా, సహ, నివవృతిరే - తస్మాద్వనాన్నివృత్తాః. పునరపిహరిరేవ విశేష్యతే. కిలశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. యఃధర్మస్య మహాన్ వృతిరివ-కవాటబన్ధ ఇవ, రక్షకోభవతి. ఏతేన, సహితేన-సర్వలోకహితకరేణ, నివవృతిరే ఇతిసంబన్ధః॥ ౫౩॥

తా॥ తరువాత గోపులు, ధర్మరక్షకుఁడై సకలలోకహితపరుఁడై తమతో నెల్లప్పుడును సహవసించుచున్న శ్రీకృష్ణునితోఁగూడ నావనమునుంచి తిరిగివచ్చిరి. ౫౩.

మూ॥ అథసన్తతౌహాతాయాంవైరోచన్యామమీతరఙ్గిణ్యామ్।
సస్నుస్సాకంహరిణావైరోచన్యామమీతరఙ్గిణ్యామ్॥ ౫౪॥

ప-వి॥ అథ, సన్తతౌ, హాతాయామ్, వైరోచన్యామ్, అమీతరఙ్గిణ్యామ్, సస్నుః, సాకమ్, హరిణా, వైరోచన్యామ్, అమీ, తరఙ్గిణ్యామ్. ౫౪.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, వైరోచన్యామ్-విరోచనాఖ్యస్యఅసురస్య సంబన్ధిన్యామ్, సన్తతౌ-కపిత్థాదిరూపభాజి, (అమీతరఙ్గిణ్యామ్) అమీతే, అమరణే, రఙ్గిణ్యామ్-రాగవత్యామ్, అత్యన్తజీవనేచ్ఛావత్యామ్, హాతాయాంసత్యామ్, అమీ - గోపాః, హరిణాసాకమ్- వైరోచన్యామ్-విరోచనస్య, ఆదిత్యస్య, తనయాయామ్, యమునాయామ్, తరఙ్గిణ్యామ్ - నద్యామ్, సస్నుః-స్నాతవన్తః. అమీతరఙ్గిణ్యామితి-(౧) "మీఙ్ హింసాయామ్" నపుంసకేభావే క్తః. అమీతమ్-మరణాభావః, తత్రాఽఽభిఖ్యేనరక్తమితి అమీతరఙ్గిణీ. (౨)"బహులమాభీక్ష్ణ్యే" ఇతిణినిః.(3) "ఋన్నేభ్యః" ఇతిఙీప్॥ ౫౪॥

---

(౧) దివా-ఆ-అని. (౨) పా-సూ-3-౨-౮౧.
(3) పా-సూ-౪-౧-౫.

తా॥ చిరకాలము జీవించియుండవలయునని యాశపడియున్న, విరోచనసంతతియందుఁ బుట్టిన, గో వత్సవృషాద్యాకారములైయున్న యసురులు చనిపోయినతరువాత గోపులు యమునానదికివచ్చి స్నానముఁజేసిరి. ౫౪.

మూ॥ బృన్దావనంవ్రజచమూఃసమాయయాౘవనమనాయాసా।
శార్దూలసింహగోవృషసమాయయయావనమనాయాసా॥ ౫౫॥

ప-వి॥ బృన్దావనమ్, వ్రజచమూః, సమాయయౌ, వనమ్, అనాయాసా, శార్దూల సింహగోవృషసమాయయయావనమనాః, యా, సా. ౫౫.

వ్యా॥ (బృన్దావనమితి) అనాయాసా-ఆయాసరహితా భూత్వా, వ్రజచమూః-గోపసేనా, బృన్దావనం నామవనంసమాయయౌ. కీదృశీ-యా, (శార్దూలసింహగో వృషసమాయయయావనమనాః)శార్దూల సింహగోవృషైఃసమః-సదృశః ఆయః-సమృద్ధిః,గర్వనిమిత్తఃయస్యయావనస్య, తాదృశేన, యావనేన-తారుణ్యేన,యుక్తమనసాౘ-సా॥ ౫౫॥

తా॥ తరువాత గోపులు, యౌవనముచేత, పెద్దపులివలెనువృషభమువలెను నతిగర్వితులై అనాయాసముగ బృన్దావనమును వచ్చిచేరిరి. ౫౫.

మూ॥ ఇతిలోకమరీణాంసోముముదేజయతామయాద్విషతామ్।
తేనచతేషాంతేషాంముముదేజయతామయాద్విషతామ్। ౫౬॥

ప-వి॥ ఇతి, లోకమ్, అరీణామ్, సః, అముమ్, ఉదేజయతామ్, అయాత్, విషతామ్, తేన, చ, తేషామ్, తేషామ్, ముముదే, జయతా, అమయాత్,ద్విషతామ్.

వ్యా॥ (ఇతీతి) సర్వమముంలోకమ్, ఉదేజయతామ్-కమ్పయతామ్, అరీణామ్- ద్విషతామ్, విషతామ్,వధహేతుత్వాత్,సః-హరిః, అయాత్ - ప్రాప్తవాన్. తతశ్చ తేషాంతేషాంద్విషతామ్, అమయాత్-వధాత్, జయతా, తేన-కృష్ణేన, ముముదే. ముముదే ఇతి భావేలిట్॥

తా॥ ఈప్రకారంబగున శ్రీకృష్ణుఁడు, లోకకణ్టకులైన యసురులనుజంపి విజయమునొంది సంతోషించెను. ౫౬.

మూ॥ ఆయిసుఖేలాభవతాబలినా హారిణాసమానేన।
ఆయిసుఖేలాభవతాబలినా హారిణాసమానేన॥ ౫౭॥

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రకృతిషు యమకరత్నాకరే
అష్టమఆశ్వాసః.

ప-వి॥ ఆయిసుఖే, లాభవతా, బలినా, హారిణా, అసమానేన, (సమానేన,) ఆయి, సుఖేలా, భవతా, బలినా, హారిణా, సమానేన (సమా, అనేన.) ౫౭.

వ్యా॥ (ఆయీతి) (ఆయిసుఖే) ఆయిని-ఆయవతి, సమృద్ధిమతి, సుఖే, లాభవతా - ప్రాప్తిమతా, ఈదృశంసుఖం లబ్ధవతేత్యర్థః. బలినా - బలభద్రయుక్తేన, హారిణా- కృష్ణేన, అసమానేన-అసదృశేన. అథవా- సమానేన-స్వజనసహితేన, గర్వసహితేనవా, ఆయి-ప్రాప్తా సుఖేలా-శోభనాక్రీడా. బలినా-ప్రబలేన, హారిణా-సింహేన,ఇన్ద్రేణవా, సమానేన-సదృశేన, భవతా-సదృశోభవతీతి యస్తేనేత్యర్థః-అథవా- భవతా-భవనవతా, హారిణా, సమా-సదృశీ, సుఖేలా-శోభనాక్రీడా, అనేన-కృష్ణేన, ఆయీత్యర్థః. ఆయీతి అయతేః కర్తరిలుజ్. ఇణో హిగాదేశః ప్రాప్నుయాత్॥ ౫౭॥

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రకృతిషు యమకరత్నాకర వివరణే
అష్టమఆశ్వాసః.

తా॥ సమృద్ధమైన సుఖముకలవాఁడై అద్వితీయుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, బలరామునితోఁ గూడుకొనినవాఁడై, బలిష్ఠమైన సింహమువలె విహరించుచుండెను. ౫౭.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

యదుకరత్నాకరే నవమఆశ్వాసః.

మూ॥ అథసనిజానుధ్యానప్రశమితరవిపాటవత్వేన।
గోమణ్డలమకృతవనేప్రశమితరవిపాటవత్వేన॥ ౧॥

ప-వి॥ అథ, సః, నిజానుధ్యానప్రశమితరవిపాటవత్వేన, గోమణ్డలమ్, అకృత, వనే, ప్రశమ్, ఇతరవిపాటవత్వేన. ౧.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, సః - కృష్ణః, (నిజానుధ్యానప్రశమితరవిపాటవత్వేన) నిజేన, అనుధ్యానేన - అనుగ్రహబుద్ధ్యా, ప్రశమితమ్, రవేః, పాటవమ్ - ఔష్ణ్యమ్, యస్మాత్తస్యభావఃతత్వమ్, తేనవనేగోమణ్డలమ్ - గోసమూహమ్, ప్రశమకృత - ప్రకృష్టసుఖమకరోత్, (ఇతరవిపాటవత్వేన) సుఖాదితరస్య - దుఃఖస్య, విపాటవాన్ - విపాటనవాన్, భేదకృత్, స్వయంసర్వదుఃఖచ్ఛేదంకృత్వా ప్రకృష్టసుఖమకరోత్ ఇత్యర్థః॥ ౧॥

తా॥ తరువాత శ్రీకృష్ణుఁడు తనసంకల్పముచేత సూర్యకిరణములవలనఁ గలిగిన ఉష్ణబాధను బోఁగొట్టి గోవులనావనమందు మేపుచు వాటికి నితర సర్వదుఃఖములను బోఁగొట్టి గొప్పసుఖమును గలుగఁజేసెను. ౧.

మూ॥ ఔష్ణ్యంసనియచ్ఛన్ఖరమపశ్యదాశ్వస్యమానమిత్రోస్రః।
గచ్ఛన్యమునాయాహ్రదమపశ్యదాశ్వస్యమానమిత్రోస్రః॥

ప-వి॥ ఔష్ణ్యమ్, సః, నియచ్ఛన్, ఖరమ్, అపః, శ్యత్, ఆశు, అస్యమానమిత్రోస్రః, గచ్ఛన్, యమునాయాః, హ్రదమ్, అపశ్యత్, ఆశ్వస్యమానమిత్రోస్రః. ౨.

వ్యా॥ (ఔష్ణ్యమితి) సః-హరిః, ఖరమ్-తీవ్రమ్, అపః-జలాని, శ్యత్ - తనూకుర్వత్, - శోషయత్, ఔష్ణ్యమ్, ఆశు, నియచ్ఛన్-నివారయన్, తదర్థంస్వప్రభావేన, అస్యమానమిత్రోస్రః-

క్షేప్యమాణాదిత్యప్రభః, (ఆశ్వాస్యమానమిత్రోస్రః) ఆశ్వాస్యమానాని, మిత్రాణి - సుహృదః, ఉస్రాః-గావశ్చ, యేనసతథోక్తః. ఏవంభూతోవనేగచ్ఛన్,యమునాయాఃహ్రదమపశ్యత్. శ్యదితి(౧)"శ్యోత్తనూకరణే" శత్రన్తః. (౨) "ఓతశ్శ్యని" ఇత్యోకారలోపః॥ ౨॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు తన సంకల్పముచేత సూర్యకిరణములను తగ్గించి నీళ్ళు నెండించుచున్న ఉష్ణమును బోఁగొట్టి తనబంధువులను గోవులను సంతోషింపించుచు, యమునా సమీపమందున్న కాళియమడుగును జూచెను. ౨.

మూ॥ పరితోద్రుమాన్విమదిఁతకలికాళియదమ్భసాక్రోశే।
వాయురదహద్వనేన్వితకలికాళియదమ్భసాక్రోశే॥ ౩॥

ప-వి॥ పరితః, ద్రుమాన్, విమదిఁతకలికాళి, యదమ్భసా, క్రోశే, వాయుః, అదహత్, వనే, అన్వితకలికాళియదమ్భసాక్రోశే. ౩.

వ్యా॥ (పరితఇతి) యదమ్భసా - యస్యహ్రదస్యజలేన, పరితః. క్రోశమాత్రే వనే ద్రుమాన్ వాయు రదహత్,తద్ధ్రదమపశ్యదితిపూర్వేణ సంబన్ధః. కథమదహత్ -(విమదిఁతకలికాళి) కలికాళిః - పుష్పగుచ్ఛావళిః, విమదిఁతా - హతా, * కలికాళిః యథాస్యాత్ తథా అదహదిత్యర్థః- కీదృశేవనే-(అన్వితకలికాళియదమ్భ సాక్రోశే) అన్వితకలేః - కలహాన్వితస్య, లోకపీడాకరస్య, కాళియనామ్నస్సర్పస్య, దమ్భేన-కపటచరితేన, గర్వేణవా సాక్రోశే, - నిన్దితే॥ ౩॥

తా॥ లోకులకు పీడాకరుఁడైన కాళియుని విషముచే దూషింపఁబడిన యామునుడునుండి వచ్చుచున్న విషవాయుచేత నావనమందు ఆమడుగునకుఁ గోసుడు దూరమువఱకున్న చెట్లు, పూవులు మొగ్గలు చిగురులతోఁగూడ దహింపఁబడెను. ౩.

మూ॥ సప్రమదితుంకాళియకాహింసన్తమసచ్ఛిదాయుక్తః।
ఐచ్ఛదరిమదఁనేన్పాన్హింసన్తమసచ్ఛిదాయుక్తః॥ ౪॥

ప-వి॥ సః, ప్రమదితుమ్, కాళియకాహిమ్, సన్తమసచ్ఛిదాయుక్తః, ఐచ్ఛత్, అరిమర్దనే, నృపాన్, హింసన్తమ్, అసచ్ఛిత్, అయుక్తః. ౪.

---

(౧) దివా-పర-స-అని. (౨) పా-సూ-౭-౩-౭౧.

* (పా) విమర్దితకలికాళిః యథాభవతి.

వ్యా॥ (సఇతి) ఏవంవిధంహ్రదందృష్ట్వా, సః- హరిః, (సన్తమసచ్ఛిదాయుక్తః) సన్తమసస్య - మహతఃపాపస్య, ఛిదయా - ఛేదనేన, యుక్తః, అరిమర్దనే-శత్రువధే,ఆయుక్తః-తాత్పర్యవాన్, (అసచ్ఛిత్) అసతామ్-దురాత్మనామ్,ఛేత్తా, నృణాంహింసన్తంకాళియకాహిమ్-కాళియనామానం కుత్సితసర్పమ్, సంప్రమదితుమైచ్ఛత్. ఛిదాశబ్దస్యభిదాదిత్వాదఙ్. సన్తమసమితి. (౧) "అవసమన్ధేభ్యస్తమసః" ఇత్యచ్ సమాసాన్తః. అరిమర్దనఇతి (౨) ఆయుక్తకుశలాభ్యాంచాసేవాయామ్" ఇతిసప్తమీ॥ ౪॥

తా॥ మహాపాపహరుఁడై శత్రువినాశకరుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, జనులకు బాధకరుఁడైన యాకాళియుని బీడించుట కిచ్ఛయించెను. ౪.

మూ॥ దూర్వాంగావోఽత్రమయామన్యేఽద్యుఃకామపాలేన।
ఇతిసవినాఽగాత్తమసితుమన్యేద్యుఃకామపాలేన॥ ౫॥

ప-వి॥ దూర్వామ్, గావః, అత్ర, మయా, మన్యే, అద్యుః, కామ్, అపాలేన,ఇతి, సః, వినా, అగాత్, తమ్, అసితుమ్, అన్యేద్యుః, కామపాలేన. ౫.

వ్యా॥ (దూర్వామితి) పూర్వార్ధేనహరేర్మనోవృత్తిరుచ్యతే-ఇతిశబ్దేనచ తస్యాః పరామర్శః. "మన్యే" ఇతినిపాతోవిమర్శంద్యోతయతి. అపాలేన-అస్మాత్సర్పాత్పాలనమకుర్వతా, మయా-హేతునా, అత్రవనే, గావః కాందూర్వామ్,అద్యుః-భక్షయేయుః? నహ్యాకృతేఽస్యపరిహారే అత్రశష్పంప్రరోహేత్, అప్రరూఢే శష్పేగవాంవాసోనస్యాత్, ఇతివిమృశ్య సఃహరిః,తమ్ - కాళియమ్, అసితుమ్-క్షేప్తుమ్, అన్యేద్యుః - హ్రదదర్శనదివసాదన్యస్మిన్దివసే, కామపాలేన-బలదేవేన వినా, స్వయమేవతంహ్రదమగాత్. అద్యురితి (౩) "అదభక్షణే" లిఙ్.అన్యేద్యురితి(౪) "సద్యఃపరుత్" ఇత్యాదినా నిపాతితోఽయంశబ్దః॥౫॥

(౧) పా-సూ-౫-౪-౭౯. (౨) పా-సూ-౨-౩-౪౦.
(౩) అదా-ప-స-అ. (౪) పా-సూ-౫-౩-౨౨.

తా॥ నేనుపేక్షించినయెడల నీకాళీయుని విషవాతముచేత నీవనమందు గడ్డి కాలిపోవును, దానిచేత గోవులాహారములేక నిచ్చట నివసించవు, అని యాలోచించి శ్రీకృష్ణుఁడాకాళీయుని నిరసించుటకై రెండవదినము బలరాముని సహాయములేక యొంటరిగా నామడుగునకు వెళ్ళెను. ౫.

మూ॥ పశ్యంశ్చతద్వనంహాతమనుపదవిహితోదయాముదారతయా।
వితతానవనేలక్ష్మీమనుపదవిహితోదయాముదారతయా॥ ౬॥

ప-వి॥ పశ్యన్, చ, తద్వనమ్, హాతమ్, అనుపదవి, హితః, దయామ్, ఉదార, తయా, వితతాన, వనే, లక్ష్మీమ్, అనుపదవిహితోదయామ్, ఉదారతయా. ౬.

వ్యా॥ (పశ్యన్నితి) (అనుపదవి-హాతమ్) పదవ్యాః।- అధ్వనః, సమీపే దగ్ధమ్, తద్వనంపశ్యన్, హితః - సర్వజనస్యహితభూతః, తత్ర వనే, దయామ్ - కృపామ్, ఉదార - ఉత్కృష్టేణప్రాప్తవాన్. తతశ్చ, తయా - దయయా, తత్రవనే, లక్ష్మీమ్ - సమృద్ధిమ్, వితతాన- విస్తృతవాన్. కీదృశీమ్ - (అనుపదవిహితోదయామ్) అనుపదమ్-తత్క్షణే, విహితః, ఉదయః - ఉత్పన్నః యస్యాస్తాంతథోక్తాం, అథవా-అనుపదమ్-పదేపదే, స్వస్యపాదన్యాసే, విహితః, ఉదయః-ఉత్పన్నః,యస్యాస్తాంతథోక్తాం. కుతఏవమకరోత్ - ఉదారతయా-ఇష్టార్థప్రదత్వేన. అనుపదమితి (౧) "అనుర్యత్సమయా" ఇత్యవ్యయీభావః. ఉదారేత్యుత్పూర్వాదర్తేర్లిట్॥ ౬॥

తా॥ ఉదారమనస్కుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, మార్గసమీపమందుంటఁ గాలిపోయియున్న యావనమునుజూచి తనదయచేత నావనమందు ప్రతిక్షణమునభివృద్ధినట్లు సమృద్ధినిగలుగఁజేసెను. ౬.

మూ॥ తత్క్షణమజనిహాగనానువిపల్లవతానదేశేన।
నాభూత్క-స్యాపితనోరివిపల్లవతానదేశేన॥ ౭॥

---

(౧) పా-సూ-౨-౧-౧౫.

ప-వి॥ తత్క్షణమ్, అజని, ఇహ, గవామ్, అవి పల్లవతా, సదా, ఈశేన, న, అభూత్, కస్య, అపి, తరోః, అవి పల్లవతా, సదేశే, న. ౭.

వ్యా॥ (తత్క్షణమితి) ఈశేన-హరిణా, గవామ్, సదా-సతతమ్, అవిపల్లవతా - విపల్లేశరహితతా, అజని. కథమ్- తదానీం కస్యతరోః సదేశే-సమీపే, (అవిపల్లవతానాభూత్) విపల్లవస్యాభావః విపల్లవతా, తద్రహితతా అవిపల్లవతా, సపల్లవతేత్యర్థః. సానసపల్లవతా కస్యతరోస్సమీపే తదానీంనాఽభవత్? సర్వోఽపివృక్షః సపల్లవఏవజాతః. తతశ్చగవాంసదాతనీ విపద్ధానిరజనీత్యర్థః॥ ౭॥

తా॥ గోవులు శ్రీకృష్ణునిచేఁ బరిపాలింపఁబడిన వైకొంచెముకూడ విపత్తులేకసంచరించినవి. ఆవనమందు సకలవృక్షములును చిగిరించినవి. చిగిరింపని వృక్షమేలేదు. ౭.

మూ॥ దృష్ట్వాహ్రదేసమేనే విషహతభువనంమహాహీనః।
ఆవస్తుంమాస్మేదం విషహతభువనంమహాహీనః॥ ౮॥

ప-వి॥ దృష్ట్వా, హ్రదే, సః, మేనే, విషహతభువనమ్, మహాహీనః, ఆవస్తుమ్, మా, స్మ, ఇదమ్, విషహత, భువనమ్, మహాహీనః. ౮.

వ్యా॥ (దృష్ట్వేతి) సః - కృష్ణః, మహాహీనః-ఉత్సవేనఅహీనః, అరహితః, తంహ్రదమ్, విషహతభువనమ్- కాళియస్యవిషేణోపహతజలమ్, దృష్ట్వా ఏవంమేనే. కథమ్ -(మహాహీనః) మహతామ్, అహీనామ్ - సర్పాణామ్, ఇనః - స్వామీ, కాళియః, ఇదంభువనమ్-గృహమ్, ఆవస్తుమ్, అస్మిన్స్వగృహేనివాసంకర్తుమ్, మాస్మవిషహత-నశక్తోభవత్వితి, ఇదంభువనమితి. (౧) "ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః" ఇత్యధికరణస్య కర్మసంజ్ఞా. మాస్మ విషహతేతి (౨) "స్మోత్తరేలఙ్చ" ఇతిసహేశ్శక్త్యర్థాల్లఙ్. (౩) "నమాఙ్యోగే" ఇత్యడాగమప్రతిషేధః. (౪) "పరినివిభ్యః సేవసిత" ఇత్యాదినా షత్వమ్॥ ౮॥

---

(౧) పా-సూ-౧-౪-౪౮.   (౩) పా-సూ-౬-౪-౭౪.

(౨) పా-సూ-౩-౩-౧౭౬.   (౪) పా-సూ-౮-౩-౭౦.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁ డాహ్రదమందుఁ గాళియుని విషముచేత దూషింపఁబడినజలము నుజూచి, ఈకాళియుఁ డిచ్చట వసింపఁగూడదని తలఁచెను. ౮.

మూ॥ తటగస్య సో౽న్తికమగా త్కదమ్బకస్యారురుక్షుణతః।
విషపృషతో యచ్ఛాఖా కదమ్బకస్యారురుక్షుణతః॥ ౯॥

ప-వి॥ తటగస్య, సః, అన్తికమ్, అగాత్, కదమ్బకస్య, ఆరురుక్షుణతః, విషపృషతః, యచ్ఛాఖాకదమ్బకస్య, ఆయః, ఉక్షణతః. ౯.

వ్యా॥ (తటగస్యేతి) సః - హరిః, తటగస్య-హ్రదకూలగతస్య, కదమ్బకస్య - కదమ్బవృక్షస్య, అన్తికమ్ - సమీపమ్, అగాత్ -కిమర్థమ్, ఆరురుక్షుణతః – ఆరోహణేచ్ఛయాఇత్యర్థః, కదమ్బవృక్షో విశేష్యతే. కాళియస్య, విషపృషతః-విషబిన్దవః, అనిలోద్ధూతహ్రదతరఙ్గోత్క్షిప్తాః, యచ్ఛాఖాకదమ్బకస్య-శాఖానాంసమూహస్య, ఉక్షణతః-సేచనతః, ఆయః-అగచ్ఛన్. కదమ్బకస్యేతి (౧) * అనుకమ్పాయామ్, (౨) * హ్రస్వేర్థేవా కప్రత్యయః. ఆరురుక్షుణత ఇతి ఆఙ్పూర్వాత్ రుహేస్సన్నడత్వకత్వషత్వద్విర్వచనాని, తతోభావేల్యుట్. (3) * ఆద్యాదిత్వాత్తసిః. ఆయరితి (ర) "ఋగతౌ" బహువచనమ్; లిట్॥ ౯॥

తా॥ కాళియుని ఫూత్కారముచేతఁ బైకిలేచినయామడుగునీళ్ళచేతఁ దడుపఁబడినదై గట్టుమీఁదనున్న కదమ్బచెట్టుమీఁద నెక్కనిశ్చయించి శ్రీకృష్ణుఁ డాచెట్టు సమీపమునకువెళ్ళెను. ౯.

మూ॥ తత్రాఙ్ఘ్రిమధాద్యేనతువిభూషితోనేకధామ్నాయః।
వ్యక్రంస్తసజగత్సాల్వకవిభూషితోనేకధామ్నాయః॥ ౧౦॥

ప-వి॥ తత్ర, అఙ్ఘ్రిమ్, అధాత్, యేన, తు, విభూషితః, అనేకధా, ఆమ్నాయః, వ్యక్రంస్త, సః, జగత్, సాల్వకవిభు, ఉషితః, అనేకధామ్నా, యః. ౧౦.

(౧) పా-సూ-౫-3-౭౬. (3) పా-సూ-౫-౪-౪౪-వార్తి.
(౨) పా-సూ-౫-3-౮౬. (౪) ధాతు-ప-౨-౨-అ.

వ్యా॥ (తత్రాఙ్ఘ్రిమితి) తత్ర ఆరోహమ్, అఙ్ఘ్రిమ్-పదపద్మమ్, అధాత్ - నిహితవాన్, అఙ్ఘ్రిర్విశేష్యతే - యేనఅఙ్ఘ్రిణా, ఆమ్నాయః - వేదః, అనేకధా - బహుధా, విభూషితః- (౧) ‘‘తద్విష్ణోఃపరమంపదమ్’’ (౨) ‘‘విష్ణోఃపదేపరమేమధ్వఉత్సః-’’ (౨) ‘‘త్రేధానిదధేపదమ్’’ (౧)‘‘త్రీణిపదావిచక్రమే”.(౨) ‘‘విష్ణోర్యత్పరమంపదమ్’’ ఇత్యాదయోవేదభాగాః తదఙ్ఘ్రిణాఽలఙ్క్రియన్తే. యః - అఙ్ఘ్రిః, అనేకధామ్నా - తేజసా, ఉషితస్సన్, ఇదంజగత్, (సాల్పకవిభు)అల్పైః - పరమాణ్వాదిభిః, విభుభిః- వ్యాపిభిరాకాశాదిభిశ్చ, సహితమ్, వ్యక్రంస్త - విక్రాన్తవాన్. వ్యక్రంస్తేతి విపూర్వాత్క్రమతేఃలుఙ్. (౩) ‘‘వేఃపాదవిహరణే’’ ఇత్యాత్మనేపదమ్-ఉషితఇతివసేః(౪) ‘‘ధ్రౌవ్యగతి’’ ఇత్యాదినా అధికరణేక్తః. ఉక్తాశేషాప్రక్రియా॥ ౧౦॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆచెట్టుమీఁదనెక్కఁదలఁచి, పరమాణ్వాద్యాకాశాన్తమైన సకలపదార్థములను త్రివిక్రమావతారమం దాక్రమించినదై, దీప్తియుక్తంబై, సకలవేదసంస్తుతంబైన తన చరణారవిందముల నాకడిమిచెట్టుమీఁదనుంచెను. ౧౦.

మూ॥ సనపదివిపదాంతరురితసంపల్లవితోద్యదుస్రోతః।
జాతోజయన్గరరుజాం సంపల్లవితోద్యదుస్రోతః॥ ౧౧॥

ప-వి॥ సః, సపది, విపదామ్, తరుః, ఇతసంపత్, లవితా,ఉద్యదుస్రః, అతః, జాతః, జయన్, గరరుజామ్, సంపల్లవితః, అద్య, దుస్స్రోతః. ౧౧

వ్యా॥ (సఇతి) సః తరుః - కదమ్బః, సపది - సహసైవ, విపదామ్ - ఆపదామ్, లవితా-ఛేత్తాభూత్వా, అతఏవకారణాత్, ఉద్యదుస్రః-ఉత్పద్యమానప్రభః, ఇతసంపత్ - ప్రాప్తసంపత్, గరరుజామ్-

---

(౧) విష్ణుసూ. (౨) ఋగ్వే.

(౩) పురుషసూ. (౪) పా-సూ-౧-౩-౪౧.

విషజనితానాం రోగాణామ్, దుస్స్రోతః - దుష్టప్రవాహమ్, జయన్, అద్యకాలే, సంపల్లవితః-సమ్యగ్జాత పల్లవశ్చ జాతః, పల్లవిత ఇతి పల్లవశబ్దస్య (౧) * తారకాదిత్వాదితచ్॥ ౧౧॥

తా॥ ఆకడపచెట్టు శ్రీకృష్ణుని శ్రీపాదస్పర్శమహిమచేత నాక్షణమందే, కాళియుని విషమువలనఁగలిగిన రోగములను, జయించినదై సకలపాపహరంబై యత్యుజ్జ్వలమై చిగురించివిలసిల్లెను. ౧౧.

మూ॥ న్యస్తేద్రుఃకాన్నుదశాంహన్తాపరమాధినాథపదయుగ్మే।
యస్స్మృతఏనస్సార్ధంహన్తాపరమాధినాథపదయుఙ్మే॥ ౧౨॥

ప-వి॥ న్యస్తే, ద్రుః, కామ్, ను, దశామ్, హన్త, ఆప, రమాధినాథపదయుగ్మే, యః, స్మృతః, ఏనః, సార్ధమ్, హన్తా, పరమాధినా, అథ, పదయుక్, మే. ౧౨.

వ్యా॥ (న్యస్తఇతి)(రమాధినాథపదయుగ్మే) రమాయాః-శ్రియః, అధినాథస్య - కృష్ణస్య, పదయుగ్మే-చరణయుగళే, న్యస్తేసతి, సః ద్రుః- ద్రుమః ; హన్త, కాంనుదశామాపేతికవేః ప్రీతి నిమిత్తోయం వితర్కః. సఏవద్రుమో విశేష్యతే. యోద్రుమః స్మృతస్సన్, పరమాధినా-ప్రకృష్టమనఃపీడయా, సార్ధమ్-సహ, మే-మమ, ఏనః - పాపమ్, హన్తా - హననశీలః, ఇతి కవిరాత్మానం నిర్దిశ్యాహ. పునస్సఏవ విశేష్యతే. పదయుక్ -హరిచరణస్పర్శజేనమాహాత్మ్యరూపేణయుక్తః. హన్తేతితృన్. తతఏవ (౨) "నలోకావ్యయ" ఇతి షష్ఠీప్రతిషేధాదేనః శబ్దాత్ ద్వితీయా. పదయుగ్మ ఇతి (౩) "యరోనునాసికేనునాసికోవా" ఇత్యస్యవైకల్పికత్వాత్ మేశబ్దే పరతః పూర్వగకారస్యఙకారాదేశాభావః॥ ౧౨॥

తా॥ శ్రియఃపతియైన శ్రీకృష్ణుఁడు తనశ్రీపాదములనుంచిన మాత్రముచేత నావృక్షమేయవస్థనొందెనో, అది వాచామగోచరము. ఆశ్రీపాదములను వహించిన భాగ్యముగల యావృక్షమునుదలఁచిన నాకు సకలమనోవ్యాధులునుసమస్తపాపములును నశించినవి. ౧౨.

(౧) పా-సూ-౫-౨-౩౬. (౨) పా-సూ-౨-౩-౬౯.
(౩) పా-సూ-౮-౪-౪౫.

మూ॥ క్షణముకుళితశాఖితయాసకణ్టకభుజఙ్గజాయమానతమః।
హృష్టమతనిష్టవిజహాసకణ్టకభుజఙ్గజాయమానతమః॥ ౧౩॥

ప-వి॥ క్షణముకుళితశాఖితయా, సకణ్టకభుజమ్, గజాయమానతమః, హృష్టమ్, అతనిష్ట, విజహౌ, సః, కణ్టకభుజఙ్గజాయమానతమః. ౧౩.

వ్యా॥ (క్షణమితి) సః-హరిః, గజాయమానతమః-ప్రకర్షేణగజవదాచరన్. తమ్ - కదమ్బమ్, స్వపాదన్యాసేన, క్షణముకుళితశాఖితయా-క్షణమాత్రేణ సఞ్జాతముకుళాభిశ్శాఖాభిర్యుక్తత్వేన, సకణ్టకభుజమ్-సరోమహర్షభుజమ్, హృష్టమతనిష్ట. ముకుళయుక్తాశ్శాఖాస్తత్పదస్పర్శనిమిత్తహృష్టరోమ భుజవత్తస్యతరోరాసన్నిత్యర్థః. తతశ్చ సవృక్షః (కణ్టకభుజఙ్గజాయమానతమః) కణ్టకరూపేణ - దురాత్మనా, భుజఙ్గేన-కాళియేన, జాయమానమ్, తమః - నిజవ్యసనరూపం తిమిరమ్, విజహౌ. ముకుళితశబ్దస్య (౧) * తారకాదిత్వాదితచ్. గజాయమాన ఇతి-గజశబ్దాత్ (౨) "ఉపమానాదాచారే" ఇతి క్యఙ్. తతః (3) * అతిశాయినేతమప్॥ ౧౩॥

తా॥ మత్తగజమువంటి శ్రీకృష్ణుని శ్రీపాదస్పర్శముచే నావృక్షమందన్ని కొమ్మలలోను మొగ్గలువిడిచినవి. వానినిజూడఁగ నాపాదస్పర్శముచేతఁగలిగ్గిన హర్షముచేతఁదనశరీరమంతట రోమాంచముకలిగినట్లుండెను. ఆవృక్షము దుష్టకాళియుని వలనఁగలిగిన వ్యసనమునువదలెను. ౧౩.

మూ॥ తస్యాధ్యరుక్షదుదితచ్ఛన్దశ్శాఖాస్తదైవతయా।
శ్రుతివద్భాతముదూఢచ్ఛన్దశ్శాఖాస్తదైవతయా॥ ౧౪॥

ప-వి॥ తస్య, అధ్యరుక్షత్, ఉదితచ్ఛన్దః, శాఖామ్, తదా, ఏవ, తయా, శ్రుతివత్, భాతమ్, ఉదూఢచ్ఛన్దశ్శాఖాస్త దైవతయా. ౧౪.

వ్యా॥ (తస్యేతి) సః - హరిః, ఉదితచ్ఛన్దః- జాతాపేక్షః, తస్య-తరోః, శాఖామ్, అధ్యరుక్షత్ - అధిరోహతి స్మ, తతః, తదైవ-తస్మిన్కాలఏవ, తయా-శాఖయా, శ్రుతివత్ - వేదవత్, భాతమ్; శాఖా శ్రుతి

(౧) పా-సూ-౫-౨-౩౬.   (౨) పా-సూ-3-౧-౧౦.
(3) పా-సూ-౫-3-౫౫.

రివబభావిత్యర్థః. (ఉదూఢచ్ఛన్దశ్శాఖాన్తదైవతయా)ఉదూఢమ్-ఉద్వహితమ్, ఛన్దసామ్ - వేదానామ్, శాఖాయాః, అన్తస్య-ఉపనిషదః దైవమ్-హరిః, యయా తద్భావస్తత్తా, తేనేత్యర్థః. వేదశిరోదైవస్యాస్య శిరసిధారణాద్వేనవ దభాదిత్యర్థః॥ ౧౪॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు దన యిచ్ఛచేత నాకడపచెట్టుయొక్క కొమ్మమీఁద నెక్కెను; అప్పుఁడావృక్షము, శ్రీకృష్ణుని దనశిరస్సులైన ఉపనిషత్తులయందు ధరించుచున్న (ప్రతిపాదించుచున్న) వేదములతో సమానముగఁ బ్రకాశించెను. ౧౪.

మూ॥ శాఖాంహరిణాసశ్రమహృదయేనసమానతామవాపదితః।
తరుతల్లజోథవిదుషాంహృదయేనసమానతామవాపదితః॥ ౧౫॥

ప-వి॥ శాఖామ్, హరిణా, సః, శ్రమహృత్, అయేన, సమానతామ్, అవాపత్, ఇతః, తరుతల్లజః, అథ, విదుషామ్, హృదయేన, సమానతామ్, అవాపత్, ఇతః.

వ్యా॥ (శాఖామితి) సః, తరుతల్లజః - ప్రశస్తతరుః, అయేన-స్వామినా, హరిణా, సమానతామ్- సమ్యగానతామ్, శాఖామ్, ఇతః-ప్రాప్తః, అతఏవ, అవాపత్ - అపగతవిపత్కః, శ్రమహృత్ - శ్రమహారః, అథ - తదనన్తరమ్, ఇతః - అస్మాత్, కృష్ణాత్, అధిష్ఠితత్వాత్కారణాత్, సతాంవిదుషాంహృదయేన సమానతామ్- తుల్యతామ్, అవాపత్ - ప్రాప్తః. సమానతామితి పూర్వత్ర సమాఙ్పూర్వాన్నమేర్నిష్ఠా; ఉత్తరత్రసమానశబ్దాత్తల్. అవాపదితిపూర్వత్ర, అవ-అపనీతా, ఆపత్ యస్మాదితి(౧)*ప్రాదిభ్యోధాతుజస్య బహువ్రీహిః; ఉత్తరత్రఅవపూర్వా దాప్నోతేర్లుఙ్; లుదిత్వాదఙ్.-ఇత ఇతి పూర్వత్ర ఇణోనిష్ఠా, ఉత్తరత్ర ఇదంశబ్దాత్పఞ్చమీ.(౨)"పఞ్చమ్యాస్తసిల్" ఇదమ ఇదాదేశః-తరుతల్లజ ఇతి, ప్రశస్తతరురితి విగృహ్య (౩) "ప్రశంసావచనైశ్చ" ఇతికర్మధారయః॥ ౧౫॥

తా॥ సర్వస్వామియైన శ్రీకృష్ణుఁడెక్కినందున నాచెట్టు, తనయొక్క కాళియునివలనఁగలిగిన యాపత్తును బోఁగొట్టుకొని లోకుల శ్రమమును హరించునట్టిదయ్యె. శ్రీకృష్ణునిధరించుటవలన జ్ఞానులయొక్క హృదయముతో సమానముగానుండెను. ౧౫.

(౧) పా-సూ-౨-౨-౨౪-వార్తి. (౨) పా-సూ-౫-౩-౭.
(౩) పా-సూ-౨-౧-౬౬.

మూ॥ తందధతోస్యసులోచనకమలంధారాధరంసదృశమ్।
బిభ్రత్తటమసితంధృతకమలంధారాధరంసదృశమ్॥ ౧౬॥

ప-వి॥ తమ్, దధతః, అస్య, సులోచనకమలమ్, ధారాధరమ్, సదృశమ్, బిభ్రత్, తటమ్, అసితమ్, ధృతకమలమ్, ధారాధరమ్, సదృశమ్. ౧౬.

వ్యా॥ (తమితి) సులోచనకమలమ్-శోభనలోచనాఖ్యపద్మమ్, తమ్-హారిమ్,దధతః,అస్య-తరోః,ధారాధరమ్-మేఘమ్,బిభ్రత్,ధారాధరమ్ - ధరాధరసంబద్ధి, తటమ్, సదృశమ్-తుల్యమ్, అభూత్, కీదృశంమేఘంబిభ్రత్-ధృతకమలమ్-ధృతజలమ్, అతఏవ, అసితమ్-నీలమ్, సదృశమ్ - దృగ్భ్యాంసహితమ్, ఇత్యభూతోపమా. ఏకోధారాధరశబ్దో మేఘపర్యాయః, ఇతరోధారాధరశబ్దః (౧) "తస్యేదమ్" ఇత్యణన్తః॥ ౧౬॥

తా॥ కమలమువంటి నేత్రములుగల శ్రీకృష్ణునిధరించిన యాకదమ్బవృక్షము, జలధరితమై నల్లనై యున్న మేఘములనువహించినదై నేత్రములుకలదైన కొండచరియ వలెవిలసిల్లెను. ౧౬.

మూ॥ శిరసావహంస్తదఙ్ఘ్రిం పరమపదంచాయమానానామ్।
సూరీణాంససమోభూత్పరమపదంచాయమానానామ్॥ ౧౭॥

ప-వి॥ శిరసా, వహన్, తదఙ్ఘ్రిం, పరమ్, అపదమ్, చ, అయమానానామ్, సూరీణామ్, సః, సమః, అభూత్, పరమపదమ్, చాయమానానామ్. ౧౭.

వ్యా॥ (శిరసేతి) సః-కదమ్బతరుః, తదఙ్ఘ్రిం-తస్యహరేశ్చరణౌ, శిరసావహన్, పరమ్ - ఉత్కృష్టమ్, అపదమ్-ఇతరేషామగోచరమ్, పరమపదమ్-పరమస్థానం వైకుణ్ఠాఖ్యమ్, అయమానానామ్-ప్రాప్నువతామ్, చాయమానానామ్-సదాతత్పదం పశ్యతామ్, సూరీణామ్,

(౧) పా-సూ-౪-౩-౧౨౦.

సమః- సదృశః, అభూత్. హరిచరణంచాయమానానామ్-(౧) "తద్విష్ణోః పరమంపదం సదాపశ్యన్తిసూరయః" ఇతి స్మృతిః సూరయః శ్రుతిసిద్ధాః, తైస్సదృశ ఇత్యర్థః. సూరీణామితి (౨) "తుల్యార్థైరతులోపమాభ్యామ్" ఇతిషష్ఠీ. చాయమానానామితి (౩) "చాయృ పూజానిశామనయోః"॥ ౧౪॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుని చరణారవిందములనుధరించిన లోకమునుపొందినవాడు, సర్వోత్తముడై, ప్రాకృతులకవాఙ్మనసగోచరమైన శ్రీవైకుంఠమందు నివసించి యనవరతము వాని చరణారవిందములను సాక్షాత్కరించుచున్న నిత్యసూరులతో సమానముగ శోభించెను. ౧౪.

మూ॥ సోఽత్రబభౌస్వఇవవసన్న్యగ్రోధేయోఽన్తకాలేయః।
జగతోఽస్యప్రతతేమ్బున్యగ్రోధేయోఽన్తకాలేయః॥ ౧౫॥

ప-వి॥ సః, అత్ర, బభౌ, స్వః, ఇవ, వసన్, న్యగ్రోధే,యః,అన్తకాలేయః, జగతః, అస్య, ప్రతతే, అమ్బుని, అగ్రోధేయః, అన్తకాలే, అయః. ౧౫.

వ్యా॥ (సోఽత్రేతి) అత్ర-కదమ్బే, స్థితః, సః-కృష్ణః, ఏవంబభౌ, కథమ్ - యఃఖలు, అయః - ఈశ్వరస్సన్, అన్తకాలే - ప్రళయకాలే, అమ్బుని,ప్రతతేసతి, అస్యజగతః,అగ్రోధేయః-అగ్రిమోనిధాతవ్యస్సన్, అన్తకాలేయః - ఇతరప్రాణివత్ అన్తకేనాఽపి విలయితు మశక్యః, నిత్యస్సన్, శిశురూపః, న్యగ్రోధే, వసన్, స్వః, ఆత్మాఇవ, బభౌ ఇత్యర్థః॥ ౧౫॥

తా॥ జగత్స్వామియై,జగదాదికారణుండైనశ్రీకృష్ణుడా కదంబవృక్షమునందున్నప్పుడు, ప్రళయకాలమందు జగత్తు నావరించిన మహాజలమందు వటదళముమీఁదఁ బవళించిన తనయొక్క ఆదిస్వరూపమువలెఁ బ్రకాశించెను.

(౧) ఋగ్వేదే- (౩) ధ్యా-ఉ-
౨ పా-సూ-౨-౩-౭౨.

మూ॥ తత్రస్థఏవహ్యాృష్యన్నున్నతమాస్ఫోటయాఞ్చక్రే।
శబ్దేనతేనసదివంనున్నతమాస్ఫోటయాఞ్చక్రే॥ ౧౯॥

ప-వి॥ తత్రస్థః, ఏవ, హృష్యన్, ఉన్నతమ్, ఆస్ఫోటయాఞ్చక్రే, శబ్దేన, తేన, సః, దివమ్, నున్నతమాః, స్ఫోటయాఞ్చక్రే. ౧౯.

వ్యా॥ (తత్రస్థఇతి) (తత్రస్థఏవ)తత్ర-తస్మి, [illegible] హరిః, హృష్యన్, ఉన్నతమ్ - అత్యద్భుతంయథాతథా, [illegible] చక్రే-హర్షణవశాత్స్వభుజఘాతం చకార. తేనైవశబ్దేన, దివమ్ - స్వర్గలోకమ్, స్ఫోటయాఞ్చక్రే-స్ఫోటంప్రాప్తామ్, స్ఫుటితామ్, చక్రే - కృతవాన్. హరిరేవవిశేష్యతే (నున్నతమాః) నున్నమ్ - ప్రేరితమ్, తమః-పాపమ్, యేనసతథోక్తః॥ ౧౯॥

తా॥ సకలాజ్ఞానములఁ నపహరించుచున్న యా శ్రీకృష్ణుఁడాకదంబవృక్షము మీఁదనుండి యత్యద్భుతముగఁ భుజములఁ దట్టుకొనెను ఆశబ్దము పైకివెళ్లి స్వర్గమును బగలఁగొట్టునట్టుండెను. ౧౯.

మూ॥ న్యపతద్ధ్రదేథవినదన్ సరోరుహాక్షోభయత్యక్తః।
తం స్మవిషేణాహిభ్యస్సరోరుహాక్షోభయత్యక్తః॥ ౨౦॥

ప-వి॥ న్యపతత్, హ్రదే, అథ, వినదన్, సరోరుహాక్షః, భయత్యక్తః, తమ్, స్మ, విషేణ, అహిభ్యః, సః, రోరుహా, క్షోభయతి, అక్తః. ౨౦.

వ్యా॥ (న్యపతదితి) సః – హరిః, సరోరుహాక్షః - పుణ్డరీకాక్షః, భయత్యక్తః - భయేనహీనః, వినదన్ - ఆఘోషయన్, తస్మిన్ హ్రదే న్యపతత్. తతశ్చతత్రాధస్థేభ్యః, అహిభ్యః-కాళీయతద్బన్ధుభ్యః, రోరుహా-పునః పునరుద్గచ్ఛతా, విషేణ,-అక్తః-సిక్తః, అభవత్, తమ్-హ్రదమ్, క్షోభయతిస్మ. రోరుహేతి రుహేః పౌనఃపున్యేయఙ్. అభ్యాసస్య (౧) ,,గుణోయఙ్లుకోః'' ఇతిగుణః. (౨) ''క్విప్చ'' ఇతిక్విప్, అల్లోపయలోపౌ॥

(౧) పా-సూ-౭-౪-౮౨. (౨) పా-సూ-౩-౨-౭౬.

తా॥ కమలాక్షుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు నిర్భయుఁడై గర్జించి యా చెట్టుమీఁదనుంచి మడుగునందు దుమికి యచ్చటనున్న సర్పముల విషజలముచేఁ దడపఁబడినవాఁడై యా హ్రదమును గలుషపఱచెను. ౨౦.

మూ॥ రుషితోత్థితం తుతస్మిన్ పఞ్చాననమహిమశేషభోగభుజమ్।
ఐక్షత ధామ పరం జితపఞ్చాననమహిమ శేషభోగభుజమ్॥ ౨౧॥

ప-వి॥ రుషితోత్థితమ్, తు, తస్మిన్, పఞ్చాననమ్, అహిమ్, అశేషభోగభుజమ్, ఐక్షత, ధామ, పరమ్, జితపఞ్చాననమహిమ, శేషభోగభుజమ్. ౨౧.

వ్యా॥ (రుషితేతి) తస్మిన్ - హ్రదే, రుషితోత్థితమ్ - హ్రదవిలోడనేన రుషితముత్థితమ్, పఞ్చాననమ్-పఞ్చసఙ్ఖ్యాస్యమ్, అశేషభోగభుజమ్ - అశేషవిషయభోగం నిశ్శాత్రవంభుక్తవన్తమ్, అహిమ్-కాళియమ్, ఐక్షత, పరంధామ - పరంజ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యఃకృష్ణః, కీదృశం ధామ - (జితపఞ్చాననమహిమ) జితః, పఞ్చాననస్య - సింహస్య, మహిమా యేనతత్తథోక్తమ్, శేషభోగభుజమ్- శేషస్య, అనన్తస్యాऽహేః భోగ ఇవభుజౌ యస్యధామ్నః తత్తథోక్తమ్. పరంధామేతిశబ్దః కర్తృ కాళియఃకర్మ॥ ౨౧॥

తా॥ పీనాయతభుజుఁడై యతిపరాక్రమశాలియై పరంజ్యోతి స్వరూపుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, విషయానుభవాసక్తుఁడై యయిదుసిరంబులు కలవాఁడై యామడుగునుంచి యతికోపముతోఁ బైకిలేచివచ్చిన కాళింగునిజూచెను. ౨౧.

మూ॥ నిజసౌన్దర్యవశీకృతసమస్తకన్యస్తమస్తారి।
చక్రే చరణాబ్జమహేస్సమస్తకన్యస్తమస్తారి॥ ౨౨॥

ప-వి॥ నిజసౌన్దర్య వశీకృత సమస్తకన్యాః, తమస్తారి, చక్రే, చరణాబ్జమ్, అహేః, సః, మస్తకన్యస్తమ్, అస్తారి. ౨౨.

వ్యా॥ (నిజేతి) (నిజసౌన్దర్యవశీకృత సమస్తకన్యః) నిజేన, సౌన్దర్యేణ-తేజసా, వశీకృతాః, సమస్తాః. కన్యాః, యేనసతథోక్తః, ఈదృశఃకృష్ణః, స్వంచరణాబ్జమ్, తస్యఅహేః - కాళియస్య, మస్తకన్యస్తం చక్రే. కీదృశంచరణాబ్జమ్ - (తమస్తారి) తమసః- సంసారస్య, తరణహేతుమ్, (అస్తారి) అస్తాః - క్షిప్తాః, అరయో యేనతదస్తారి॥ ౨౨॥

తా॥ తనసౌందర్యముచేత సకలస్త్రీలను వశపఱచికొనిన శ్రీకృష్ణుఁడు, సంసారతారకంబై శత్రునిరసనశీలమైన తనచరణారవిందను నాకాళియుని మస్తక మందుంచెను. ౨౨.

మూ॥ తేనాకారిఫణే శ్రితఖేలాస్యమహత్యభీతేన ।
భియమహినానవిషేహే ఖేలాస్యమహత్యభీతేన ॥ ౨౩॥

ప-వి॥ తేన, అకారి, ఫణే, శ్రితఖే, లాస్యమ్, అహతి, అభీతేన, భియమ్, అహినా, న, విషేహే, ఖేలా, అస్య, మహతీ, అభీతేన. ౨౩,

వ్యా॥ (తేనేతి) తేన - కృష్ణేన, అభీతేన-భయరహితేన, అస్య-కాళియస్య, ఫణే, శ్రితఖే-ప్రాప్తాకాశే, ఉదకమతీత్యోత్థితే, అహతి-నిర్విఘాతమ్, లాస్యమ్-నృత్తమ్,అకారి. తతశ్చ తేనాఽహినా, భియమ్, భీతిమ్, అభీతేన - అభిముఖ్యేనప్రాప్తేన, అస్య-కృష్ణస్య, మహతీ ఖేలా నృత్తరూపా, నవిషేహే. అహతీతి-హతిః-విఘ్నః, హన్తేః క్తిన్, నఞ్ సమాసః, నిత్యేత్యర్థః॥ ౨౩॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, నిర్భీకుఁడై, నీళ్ళమీఁదలేచిన యాకాళియుని శిరస్సులం దప్రతిహతముగ నృత్యమాడెను. దానికి భయపడిన యాకాళియుఁడానృత్యమును సహింపనివాఁడాయెను. ~౨౩.

మూ॥ శరణమహిఃఫణయావిముదయమానతయాససర్పేశమ్ ।
అధితచసద్యఃకృష్ణోదయమానతయాససర్పేశమ్॥ ౨౪॥

ప-వి॥ శరణమ్, అహిః, ఫణయా, విముత్, అయమ్, ఆనతయా, ససర్ప, ఈశమ్, అధిత, చ, సద్యః, కృష్ణః, దయమానతయా, సః, సర్పే, శమ్. ౨౪.

వ్యా॥ (శరణమితి) అయమహిః - కాళియః, క్లేశేన, విముత్ - విగతహర్షస్సన్, తమీశమ్ - హరిమ్, శరణంససర్ప - శరణాగతోఽభూత్. కథంభూతః - ఆనతయా ఫణయా-ప్రణతేన శిరసా, ఉపల ఇత్యర్థః, సః - కృష్ణః, సద్యః-తత్క్షణఏవ, దయమానతయా-దయాలుత్వేన, తస్మిన్ - సర్పే, శమ్ - సుఖమ్, అధిత, నకేవలందుఃఖ

నివృత్తిమాత్రమేవతస్యాఽకరోత్, అనుకూలప్రవృత్తిదర్శనక్షణఏవ అపరాధంక్షమిత్వా మహదైశ్వర్యందత్తవానిత్యర్థః. ఫణశబ్దస్యస్త్రీపుంసయోరుభయత్రప్రవృత్తేః పూర్వశ్లోకే పుల్లిఙ్గప్రయోగః, ఇహతు స్త్రీలిఙ్గప్రయోగః॥ ౨౮॥

తా॥ శ్రీకృష్ణునికి భయపడిన యాకాళియుఁడు తనశిరంబులనువంచి శ్రీకృష్ణుని యొద్ద “నన్ను రక్షింపవలయును” అని ప్రార్థించెను. అంతమాత్రముచేత శ్రీకృష్ణుఁడు దయచేసి వానిదుఃఖములనుబోఁగొట్టి సుఖమును గలుగఁజేసెను. ౨౮.

మూ॥ తమహింతార్క్ష్యంస్వపదాసముద్రమావాసమాశయితుమ్।
అపితందిదేశకృష్ణస్సముద్రమావాసమాశయితుమ్॥ ౨౯॥

ప-వి॥ తమ్, అహిమ్, తార్క్ష్యమ్, స్వపదా, సముద్రమ్, అవ, అసమాశయితుమ్, అపి, తమ్, దిదేశ, కృష్ణః, సముద్రమ్, ఆవాసమ్, ఆశయితుమ్. ౨౯.

వ్యా॥ (తమితి) తమహిమ్-కాళియమహిమ్, తార్క్ష్యమ్-వైనతేయమ్, అసమాశయితుమ్-అభోజయితుమ్, హరిః, స్వపదా - నిజపాదేన, సముద్రమ్ - ముద్రాసహితంకృత్వా, అవ - రక్షితవాన్. అసమాశయితుమితి-సంపూర్వాత్ (౧), “అశభోజనే” ఇత్యస్మాత్ ణ్యన్తాత్తుమున్. అశనంప్రతికర్మభూతః కాళియః, కర్తాతుతార్క్ష్యః. తస్యణ్యన్తావస్థాయామ్, (౨) “గతిబుద్ధి” ఇత్యాదినాకర్మసంజ్ఞా; తత్రప్రయోజకకర్తృత్వేనాభిమతో హరిః, తస్యచతత్సమర్థాచరణాత్ ప్రయోజకకర్తృత్వంప్రాప్తమిత్యాశయః సిధ్యతే. అయమర్థః - “ఇమంఫణిన వైనతేయోఽశ్నీయాత్, తన్నివృత్తిహేతుభూతం చిహ్నం యద్యస్మిన్నకర్యామ్, తతో భక్షణమనుజ్ఞాతంస్యాత్, తన్నివృత్త్యర్థమేవంకరోమి” ఇతిబుద్ధ్వాస్వపదేన తచ్ఛిరసిముద్రాంకృత్వా తంరక్షితవానితి. తతశ్చ, సముద్రమ్ - సాగరమ్, ఆవాసమ్ - వాసస్థానమ్. ఆశయితుమ్- ప్రాప

(౧) క్యా-ప-స-సే. (౨) పా-సూ-౧-౪-౫౨.

యితుమ్, తమహిందిదేశచ, ఇమం దేశంత్యక్త్వా సముద్రేవస్తుమాజ్ఞాపిత వానిత్యర్థః. ఆవేత్యవ తేర్లిఙ్లిట్. ఆశయితుమితి (౧) "అశూవ్యాప్తౌ" న్యాన్నాత్తుముణ్॥ ౨౫॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, "నా శ్రీపాదముల నీ కాళియుని శిరస్సునందుంచనియెడల నీనిని గరుత్మంతుఁడు భక్షించును" అనితలఁచి యట్లుభక్షింపకుండ తన శ్రీపాదచిహ్నము నాకాళియుని శిరస్సునందు ధరింపఁజేసి రక్షించి "నీవిచ్చటనుండవలదు, సముద్రమందు నివసించుము" అని యాజ్ఞాపించెను. ౨౫.

మూ॥ శ్రుత్వావ్రజప్రజైవంప్రభయేహాక్షిప్రమేయాయ।
దృష్ట్వాస్మైస్వస్త్యకృతప్రభయేహాక్షిప్రమేయాయ॥ ౨౬॥

ప-వి॥ శ్రుత్వా, వ్రజప్రజా, ఏవమ్, ప్రభయేహా, క్షిప్రమ్, ఏయాయ, దృష్ట్వా, అస్మై, స్వస్తి, అకృత, ప్రభయా, ఇహ, అక్షిప్రమేయాయ. ౨౬.

వ్యా॥ (శ్రుత్వేతి) ఏవంహరేః కాళియహ్రదోపసర్పణరూపం వృత్తాన్తంశ్రుత్వా, తతఏవ,ప్రభయేహా - ప్రకృష్టభయచేష్టితా, వ్రజప్రజా-గోపజనః, తత్ర-హ్రదే, క్షిప్రమ్-శీఘ్రమ్,ఏయాయ-ఆజగామ. ఇహచ - హ్రదే, హరిందృష్ట్వా. అస్మై- హరయే, ప్రభయా - స్వతేజసా, సహైవ, అక్షిప్రమేయాయ - చక్షుర్గోచరాయ, స్వస్త్యకృత - మఙ్గళానికృతవతీ. అహిస్పర్శనిమిత్త గ్రీష్మపరిహారాయ మఙ్గళాని కృతవతీత్యర్థః. ఏయాయేతి - ఆఙ్పూర్వాదిణోలిట్. అస్మై ఇతి (౨) "నమస్స్వస్తి" ఇత్యాదినాచతుర్థీ॥ ౨౬॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడామడుగునకువెళ్ళినవృత్తాన్తమును,వ్రజవాసులువినితత్క్షణంబే యచ్చటికివచ్చి శ్రీకృష్ణునిజూచి యతనికి నేమియు నుపద్రవమురాకుండునట్లు మంగళాశాసనము చేసిరి. ౨౬.

మూ॥ శుచమహృతసవ్రజస్యసవర్షీణయోబాలయోషస్య।
దమనాదహేశ్చభువిసుఖవర్షీణయోబాలయోషస్య॥ ౨౭॥

ప-వి॥ శుచమ్, అహృత, సః, వ్రజస్య, సవర్షీయోబాలయోషస్య దమనాత్, అహేః, చ, భువి, సుఖవర్షీ, యః, అబాలయోషస్య. ౨౭.

---

(౧) స్వా-ఆ-స-సే. (౨) పా-సూ-౨-౩-౧౬.

వ్యా॥ (శుచమితి) సః-హరిః, (సవర్షీణయోబాలయోషస్య) వర్షీణయోభిః-వృద్ధతరైః, బాలైః, యోషాభిః-స్త్రీభిశ్చ, సహితస్య, వ్రజస్య, శుచమ్ - శోకమ్, అహృత-హరిరేవవిశేష్యతే, యః-హరిః, (అబాలయోషస్య) అబాలయమ్ - ఉదకాలయమ్, ఓషస్య - విషేణదహతః, అహేః - దమనాత్ - శిక్షణాత్ - భువి-భూమౌ, సుఖవర్షీణ-సుఖంవర్షణాన్. వర్షీణయశ్శబ్దః-వృద్ధశబ్దాదీయసుని. (౧) "ప్రియస్థిర" ఇత్యాదినావర్షాదేశేన వ్యుత్పాద్యః. అబాలయోషస్యేతి (౨) "ఉషదాహే" కర్తర్యణ్. § (౩) "ఏఙిపరరూపమ్" ఇతి పరరూపమ్॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, తనవిషముచేత మడుగునీళ్లను దపింపఁజేయుచున్న కాళియుని శిక్షించి లోకమందు సుఖమును గురిపించి, బాలవృద్ధులతోను స్త్రీలతోనుగూడి యున్న గోపులముయొక్క దుఃఖమును హరించెను. ౨౭.

మూ॥ భియమజహురశఙ్కిషత చనన్దముఖానామగోపాయామ్॥

తస్యోచ్చార్యాధుస్సానన్దముఖానామగోపాయామ్॥ ౨౮॥

ప-వి॥ భియమ్, అజహుః, అశఙ్కిషత, చ, నన్దముఖాః, నామ, గోపాః, యామ్, తస్య, ఉచ్చార్య, అధుః, సానన్దముఖాః, నామ, గోపాయామ్. ౨౮.

వ్యా॥ (భియమితి) నన్దముఖాః - నన్దాదయః, గోపాః, నామేతినిపాతః కిలార్థే. యాంనామభియమ్ - సర్పనిమిత్తాంకృష్ణే అశఙ్కిషత, తాంభియంతంస్వస్థందృష్ట్వా అజహుః-తతశ్చసానన్దముఖాః-ప్రీతిసహితవదనాః, తేతస్యైవకృష్ణస్య, నామ-నామధేయమ్, ఉచ్చార్య-గోపాయామ్ - రక్షణమ్, అధుః - కృతవన్తః, అజహురితి జహాతేర్లఙ్. అశఙ్కిషతేతి (౧) "శకిశఙ్కాయామ్" లుఙ్. అధురితి దధాతేర్లుఙ్. (౨) "గాతిస్థా" ఇత్యాదినాసిచోలుక్. గోపాయామితి (౩) "గుపూరక్షణే" (౪) గుపూధూప" ఇత్యాదినా ఆయప్రత్యయః. (౫) "అప్రత్యయాత్" ఇత్యకారప్రత్యయః॥ ౨౮॥

---

(౧) పా-సూ-౬-౪-౧౫౭. (౪) పా-సూ-౩-౧-౨౮.

(౨) ధా-ప-స-సే. (౫) పా-సూ-౩-౩-౧౦౨.

(౩) పా-సూ-౬-౧-౯౪. § అత్రత్యాశుద్ధమ్‌గ్రన్థపాతేనస్యాత్. శుద్ధకోశలాభేసమాధేయంస్యాత్.

తా॥ కాళియునిచే శ్రీకృష్ణునికేమి యుపద్రవమువచ్చునోయని శంకించిన నంద గోపాదులు, నిరుపద్రవుండై సంచరించుచున్న శ్రీకృష్ణునిజూచి యాభయమునువదలి సంతుష్టులై “కృష్ణా!” అని పిలిచి రక్షించుచుండిరి. ౨౮.

మూ॥ ఇత్థమహింమృదితవతాయమునాసమభావితేనేహ।
సమితేనచ ఘోషోవా యమునాసమభావితేనేహ॥ ౨౯॥

ప-వి॥ ఇత్థమ్, అహిమ్, మృదితవతా, యమునా, సమభావి, తేన, ఇహ, సమితేన, చ, ఘోషః, వై, అమునా, అసమభాః, వితేనే, హ. ౨౯.

వ్యా॥ (ఇత్థమితి) ఇత్థమ్, ఇహ - హ్రదే, కాళియమహింమృదితవతా, తేన - హరిణా, యమునా - నదీ, సమభావి - సంభావితాఽభూత్. తతశ్చ, సమితేన - సమాగతేన, అమునా - హరిణా, ఘోషః - వ్రజదేశః, అసమభాః - అద్వితీయతేజస్కః, వితేనే - కృతః. హశబ్దః ప్రసిద్ధౌ; వైశబ్ద ఆశ్చర్యే. తస్యఅమునాశబ్దేపరతఃఆయాదేశేకృతే (౧) “లోపశ్శాకలస్య” ఇతివైకల్పికత్వాద్యలోపాభావః॥ ౨౯॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడిట్లు కాళియునిశిక్షించి యమునానదిని బాగుపఱచెను. నిరుపద్రవుఁడై గోకులమునకువచ్చిచేరినందున గోకులమునకుఁ గొప్పకాంతినిగలుగఁజేసెను.

మూ॥ సఖిభిర్మదనస్సాక్షాద్విజహారవసన్నివర్తీయః।
హరిరసురభయోద్విగ్నద్విజహారవసన్నివర్తీయః॥ 30॥

ప-వి॥ సఖిభిః, మదనః, సాక్షాత్, విజహార, వసన్, ఇవ, ఋతీయః, హరిః, అసురభయోద్విగ్న ద్విజహారవసన్నివర్తీ, యః. 30.

వ్యా॥ (సఖిభిరితి)- సః - హరిః, సాక్షాన్మదనః- అభిరూపరూపః-సఖిభిస్సహవిజహార - సఏవహరిర్విశేష్యతే. యః - ఋతీయః- దయాళుస్సన్, (అసురభయోద్విగ్నద్విజహారవ సన్నివర్తీ) అసురభయోద్విగ్నానాం ద్విజానామ్, హారవస్య - హాఇత్యేవంరూపస్యఆర్త

(౧) పా-సూ-౮-3-౧౯.

శబ్దస్య సమ్యజ్ఞ్నవర్తయితా౽భూత్. ఋతీయ ఇతి - ఋతిస్సౌత్రో ధాతుఃఘృణాయాంవర్తతే. (౧) "ఋతేరీయఙ్" ఇతి ఈయఙ్; తతః పచాద్యచ్॥ ౩౦॥

తా॥ పరమదయాళువై యసురులనుదమించి ద్విజులయొక్క హాహాకారమునుశమింపించిన శ్రీకృష్ణుఁడు సాత్యాన్తస్నేహనివహమునుండి స్నేహితులతో విహరించుచుండెను.

మూ॥ అథతపతప్తే భువనే రమయన్ననుకమ్పయోదపోఘనసమయః।

ప్రాదురభూజ్జనమృద్ధంరమయన్ననుకమ్పయోదపోఘనసమయః॥

ప-వి॥ అథ, తపతప్తే, భువనే, అరమ్, అయన్, అనుకమ్పయా, ఉదపః, ఘనసమయః, ప్రాదురభూత్, జనమ్, ఋద్ధమ్, రమయన్, అనుకమ్, పయోదపః, ఘనసమయః. ౩౧.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, భువనే-లోకే, తపతప్తే- గ్రీష్మేణతప్తే సతి, అరమ్ - ద్రుతమ్, అనుకమ్పయా - కృపయా, అయన్-ప్రాప్నువన్, ఉదపః - ప్రభూతసలిలః, జగదార్తిశమనాయసఙ్గృహీత సలిల ఇత్యర్థః-ఘనసమయః-జగద్రక్షణేదృఢతరసఙ్కల్పః, ఋద్ధమ్-ఆఢ్యమ్, అనుకమ్, కాముకమ్, జనమ్, దమయన్- ప్రీణయన్, (పయోదపః) పయోదాన్ - మేఘాన్, పాతీతిపయోదపః, ఘనసమయః - ప్రావృట్కాలః, ప్రాదురభూత్. అయన్నితి (౨) "అయగతౌ" భ్వాదికఃశత్రన్తః. ఉదప ఇతి - ఉత్కృష్టా ఆపోయస్మిన్నితివా, ఉత్కృష్టా ఆపోయేనేతివా బహువ్రీహిః (౩) "ఋక్పూః" ఇత్యాదినా అకారస్సమాసాన్తః- అనుకమితి. (౪) "అనుకాభిక" ఇత్యాదినా నిపాతితః. పయోదపఇతి పాతేః (౫) "ఆతోఽనుపసర్గేకః"॥ ౩౧॥

---

(౧) పా-సూ-౩-౧-౨౯.
(౨) ధా-పా-స-అ.
(౩) పా-సూ-౫-౪-౭౪.
(౪) పా-౫-౨-౭౪.
(౫) పా-సూ-౩-౨-౩.

తా॥ తరువాత, గ్రీష్మతప్తమైన లోకమందుఁ దయచేసి యుష్ణమును బోఁగొట్ట సంకల్పించుకొని జలభరితమై, కామినీ జనసముల్లాసకరమైన వర్షాకాలము మేఘములతోఁగూడ నావిర్భవించెను. ౩౧.

మూ॥ తముపానృత్యత్కేకీ జలదానకరవరసారతోయదకమ్।

జగతస్తచ్ఛమయన్తంజలదానకరవరసారతోయదకమ్॥ ౩౨॥

ప-వి॥ తమ్, ఉపానృత్యత్, కేకీ,జలదానకరవరసారతః, యత్, అకమ్, జగతః, తత్, శమయన్తమ్, జలదానకరవరసారతోయదకమ్. ౩౨.

వ్యా॥ (తమితి) తమ్ - జలదసమయమాగచ్ఛన్తమ్, కేకీ - మయూరః. ఉపానృత్యత్ - ఉపనర్తనేన పూజితవాన్. కీదృశః కేకీ-(జలదానకరవరసారతః)- జలదాఖ్యానామ్, ఆనకానామ్ - పటహానామ్, రవస్య - శబ్దస్య, రసేన, ఆరతః - ప్రీతః, కీదృశంఘనసమయమ్-యత్ ఖలు జగతః,అకమ్-అసుఖమ్, గ్రీష్మజమ్, తత్, స్వశైత్యేనశమయన్తమ్, (జలదానకరవరసారతోయదకమ్) జలదానకరాః - ఉదకదానంకుర్వన్తః, వరసారాః - ఉత్కృష్టగుణాః, ఉత్కృష్ట విసరణావా, తోయదాః-మేఘాః, యస్మింతత్తథోక్తమ్. (౧) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్॥

తా॥ నాల్గుప్రక్కల వ్యాపించివర్షించుచున్న మేఘములచేత లోకులయొక్క తాపమును శమింపించిన యావర్షాకాలమందు మేఘగర్జనమునువిని నెమలులు నృత్యమాడినవి. ౩౨.

మూ॥ దృష్టాభ్రైర్హంసైరభిపలాయితంమానసంద్రుతంసాకమ్।

స్మరవహ్నినాధ్వగస్యోపలాయితంమానసంద్రుతంసాకమ్॥ ౩౩॥

ప-వి॥ దృష్టాభ్రైః, హంసైః,అభి, పలాయితమ్, మానసమ్, ద్రుతమ్, సాకమ్, స్మరవహ్నినా, అధ్వగస్య, ఉపలాయితమ్, మానసమ్, ద్రుతమ్, సాకమ్. ౩౩.

వ్యా॥ (దృష్టాభ్రైరితి) దృష్టాభ్రైః-దృష్టమేఘైః, హంసైః,మానసమభి- మానసాఖ్యంసరఃప్రతి, ద్రుతమ్-శీఘ్రమ్, సాకమ్-సహితైః

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.

పలాయితమ్ - పలాయనంకృతమ్. కించ - అధ్వగస్య - ప్రవాసినః, మానసమ్ - చిత్తమ్, ఉపలాయితమ్ - అశ్మవదాచరత్, కామినీవిశ్లేషవ్యవసాయిత్వేనపూర్వందృఢతరంసత్, అధునా, సాకమ్-అసుఖసహితంభూత్వా, స్మరవహ్నినా - కామాగ్నినా, ద్రుతమభూత్ - త్రపువజ్జతువచ్చవిలీనమభూదిత్యర్థః. పలాయితమితి పరాపూర్వాదయతేర్భావే నిష్ఠా. (౧) "ఉపసర్గస్యాయతౌ" ఇతిలత్వమ్॥ ౩౩॥

తా॥ అవర్షాకాలమందు హంసములు మేఘములనుజూచితత్క్షణమందే గుంపుగాఁజేరి మానస సరస్సునకువెళ్ళినవి. దృఢతరమైన పాంథులహృదయమాకాలమందు మదనాగ్నిచేఁగరిగి దుఃఖాకులమాయెను. ౩౩.

మూ॥ విరహిష్వశమధిత ప్రభురధ్యాయోఽపాకృతిరుపాధ్యాయైః।
ఆక్రియత సహాధ్యేతృభిరధ్యాయోపాకృతిరుపాధ్యాయైః॥ ౩౪॥

ప-వి॥ విరహిషు, అశమ్, అధిత, ప్రభుః, అధ్యాయః, అపాకృతిః, ఉపాధ్యాయైః, ఆక్రియత, సహ, అధ్యేతృభిః, అధ్యాయోపాకృతిః, ఉపాధ్యాయైః. ౩౪.

వ్యా॥ (విరహిష్వితి) ప్రభుః - సమర్థః, అపాకృతిః - అనఙ్గః, అధ్యాయః - అధిగతసమృద్ధిః. (ఉపాధ్యాయైః)- ఉపాధీనామ్-కారణానామ్, మేఘరవవిద్యుదాదీనామ్, ఆయైః-ఆగతిభిః, విరహిషు-జనేషు, అశమ్ - అసుఖమ్, అధిత - నిహితవాన్. కించ - ఉపాధ్యాయైః-ఆచార్యైస్సహ, అధ్యేతృభిః, వేదమధీయానైర్మాణవకైః, అధ్యాయోపాకృతిః-స్వాధ్యాయస్యఉపాకరణమ్, ఆక్రియత - కృతాఽభూత్. ఆక్రియతేతి కరోతేః కర్మణిలఙ్. యక్. (౨) "రిఙ్శయగ్లిఙ్క్షు" ఇతి రిఙాదేశః॥

(౧) పా-సూ-౮-౨-౧౯. (౨) పా-సూ-౭-౪-౨౮.

§ అయమార్యాభేదః నప్రసిద్ధతయా పరిగణితేషు ఛన్దోగ్రన్థేషుదృశ్యతే; తథాపి, యథాఆర్యాయాః పూర్వోత్తరార్ధయోః త్రింశన్మాత్రా విశిష్టయోః గురుణైకేనాధిక్యే ఆర్యాగీతిరితి భేదః పరిగణ్యతే, తథాపూర్వోత్తరార్ధయోస్సప్తవింశతిమాత్రావిశిష్టాయాః ఉపగీతేః ప్రత్యేకమర్ధద్వయేగురుణైకేనాధిక్యాత్ నిష్పన్నం భేదాన్తరమితి.

తా॥ ఆవర్షాకాలమందనంగుఁ డభివృద్ధుఁడై మేఘాగుల సహాయముచేత విరహిజనులకు దుఃఖమును గలుగఁజేసెను. వేదాధ్యయనపరులు తమతమయుపాధ్యాయులతోఁగూడ నుపాకర్మము నాచరించిరి. ౩౪.

మూ॥ తృష్యన్దృష్ట్వైవసుఖంనయమానతయాపయోముచన్నీరమ్।

ప్రీత్యైవచాతకోన్వితనయమానతయాపయోముచన్నీరమ్॥౩౫॥

ప-వి॥ తృష్యన్, దృష్ట్వా, ఏవ, సుఖమ్, నయమానతయా, పయోముచమ్, నీరమ్, ప్రీత్యా,ఏవ, చాతకః, అన్వితనయమ్, ఆనతయా, అప, యః, అముచత్, నీరమ్.

వ్యా॥ (తృష్యన్నితి)చాతకః, నీలంపయోముచమ్, ఆనతయా-ఉపనతయా, ప్రీత్యైవ కేవలయా, అప-అనుసృతవాన్. నజలార్థిత్వేన. యతః - మేఘస్య, దృష్ట్వైవ - దర్శనమాత్రేణైవ, సుఖమ్, నయమానతయా - ప్రాపయమాణత్వేన, తృష్యన్ - తయైవతృప్తః, తిరస్కృత జలార్థిభావఇత్యర్థః. అన్వితనయమితి మేఘవిశేషణమ్. ప్రాప్తానుగ్రహార్థ నీతికమిత్యర్థః ; క్రియావిశేషణంవా. చాతకస్యనీతిః-మేఘానుసారః, తయానీత్యాతమన్వసరదిత్యర్థః - సఏవమ్మేఘో విశేష్యతే. యోమేఘః, నీరమ్ - జలమ్, అముచత్ - అభ్యర్థనాత్పూర్వం స్వయమేవముక్తవానిత్యర్థః. అముచదితి లుఙ్ ;లుదిత్వాదఙ్॥ ౩౫॥

తా॥ పరోపకారార్థముగ వర్షించుచున్న నల్లని మేఘములు దర్శనమాత్రముచేత నతిసుఖావహమైయున్నందున వానిని చాతకములు చూచి కేవలప్రీతితోనే ననుసరించినవి.

మూ॥ క్షితిసౌరభమనిలోవహదారమ్భాసారసేకేన।

ఆస్థాయిసార్థమమహితదారమ్భాసారసేకేన॥ ౩౬॥

ప-వి॥ క్షితిసౌరభమ్, అనిలః, అవహత్, ఆరమ్భాసారసేకేన, ఆస్థాయి, సార్థమ్, అమహితదారమ్, భాసా, రసే, కేన. ౩౬.

వ్యా॥ (క్షితీతి) ఆరమ్భాసారసేకేన - ఆరమ్భాసారైః - ప్రథమభావిభిః, ఆసారైః - వర్షైః, సేకేన, జాతమ్, క్షితి సౌరభమ్-

భూమేర్గన్ధమ్, అనిలః - వాయుః, అవహాత్. ఏవం ప్రావృడ్గుణేషు ప్రవృత్తేషు కేన పురుషేణ, భాసా-ప్రభయా, సార్ధమ్, రసే-శృఙ్గారమయే, అమహితదారం ఆస్థాయి - దారానపూజయిత్వా తేజస్విత్వేన సహైవ శృఙ్గారమయే రసే నకశ్చిత్తస్థావిత్యర్థః॥ 3౬॥

తా॥ ప్రథమవర్షముచేతఁ దడపఁబడిన భూమియొక్క వాసనను వాయువంతట వ్యాపింపఁజేసెను. ఆకాలమందు పురుషులందఱు ఏకాకులైయుండలేక తమతమభార్యలననుసరించి కొనియాడి శృంగారరసము ననుభవించిరి. 3౬.

మూ॥ సహవర్షతాంఘనానాంకుమ్భైరవపుష్టయాశ్వసన్వశయా।
విజయీజఘ్రౌసిక్తాంకుమ్భీరవపుష్టయాశ్వసన్వశయా॥ 3౭॥

ప-వి॥ సహ, వర్షతామ్, ఘనానామ్, కుమ్భైః, రవపుష్టయా, ఆశ్వసన్, వశయా, విజయీ, జఘ్రౌ, సిక్తామ్, కుమ్భీరవపుష్టయా, శ్వసన్, వశయా. 3౭.

వ్యా॥ (సహేతి) వర్షతాంఘనానామ్, రవపుష్టయా - శబ్దేన పరిపుష్టయా, వశయా - వశవర్తిన్యా, వశయా - కరిణ్యాసహ, ఆశ్వసన్ - ప్రీయమాణః, సతతగన్ధాఘ్రాణేన, శ్వసన్ - శ్వాసంముఞ్చన్, కుమ్భీ-గజః, భీరవపుష్టయా-భీమదేహత్వేన, విజయీ, నవవర్షే. కుమ్ - భూమిమ్, జఘ్రౌ-ఆఘ్రాతవాన్-జఘ్రావితి (౧) "ఘ్రాగన్ధోపాదానే" లిట్॥ 3౭॥

తా॥ వర్షించుచున్న మేఘములయొక్క గర్జనముచేత సుప్రీతములై స్వాధీనములై యున్న యాడుయేనుఁగులతోఁ గూడియున్న భయంకరములైన గొప్పశరీరములుగల యేనుఁగులు హృష్టములై వర్షముచేతఁ దడపఁబడిన భూమియొక్క గంధము నాఘ్రాణించినవి. 3౭.

మూ॥ ప్రేయసిచిరదృష్టేద్ధేనూనంబాష్పాయతేస్మధాత్రీహా।
తస్యచవేగంధారానూనంబాష్పాయతేస్మధాత్రీహా। 3౮॥

(౧) ధా-పస-అ.

ప-వి॥ ప్రేయసి, చిరదృష్టే, అబ్దే నూనమ్, బాష్పాయతే, స్మ, ధాత్రీ, ఇహ, తస్య, చ, వేగమ్, ధారా, అనూనమ్, బాష్పాయతే, స్మ, ధాత్రీ, హ. ౩౭.

వ్యా॥ (ప్రేయసీతి) బాష్పాయతే స్మేతి- బాష్పముద్వమతీతివిగృహ్య, ఊష్మపర్యాయాత్ బాష్పశబ్దాత్, (౧) "బాష్పోష్మభ్యాముద్వమనే" ఇతిక్యఙ్. బాష్పమ్-ఊష్మాణమ్, వర్షనిపాతేన ముక్తవతీభూమిరిత్యర్థః. తత్ర బాష్పశబ్ద మశ్రుపర్యాయం ఛలేనాశ్రిత్యేదముచ్యతే. ప్రేయసి - ప్రియతరే, అబ్దే - మేఘే. చిరదృష్టేసతి, ధాత్రీ - భూమిః, ఇహ - కాలే, నూనమ్- ప్రాయేణ, బాష్పాయతే స్మ-రుదితవతీ. విశ్లిష్టేషుహి ప్రియేషు చిరేణదృష్టేషు రోదనంకుర్యురితిభావః. తస్యచ-మేఘస్య, ధారా - వర్షధారా, అనూనమ్ - అవికలమ్, వేగమ్, ధాత్రీ-దధానా, బాష్పాయతే స్మ-బాష్పవత్-అశ్రువత్, ఆచరతి స్మ. మేఘోపి చిరేణభూమిందృష్ట్వా వర్షవ్యాజేన రుదితవానిత్యర్థః. ఉత్తర బాష్పశబ్దాదశ్రుపర్యాయాత్, (౨) "ఉపమానాదాచారే" ఇతిక్యచ్. ధాత్రీత్యుత్తరత్ర ధాఞోధారణార్థాత్తృన్. అతఏవవేగమిత్యత్ర షష్ఠీ ప్రతిషేధాద్ద్వితీయా॥ ౩౭॥

తా॥ భూమియందు తాపశామకములైన జలప్రవాహమునుజూచి కవి వర్ణించుచున్నారు. ప్రియతమములైన మేఘములను బహుకాలమునకుఁజూచి భూమి బాష్పము (కన్నీళ్ళు)విడిచెను. అప్రతిహతములై పడుచున్న వర్షధారావ్యాజముచేత మేఘములును భూమినిజూచి కన్నీళ్ళువిడిచినవి. ౩౭.

మూ॥ ఉదజనినిరఙ్కుశశ్రీస్తదాచకర్షకమహాస్స్వభావేన।
యోక్తుంకిలౌష్ణ్యమాభ్రింతదాచకర్షకమహాస్స్వభావేన॥౩౮॥

ప-వి॥ ఉదజని, నిరఙ్కుశశ్రీః, తదా, చ, కర్షకమహః, స్వభావేన, యోక్తుమ్, కిల, ఔష్ణ్యమ్, ఆభ్రిమ్, తత్, ఆచకర్ష, కమ్, అహస్సు, అభావేన. ౩౮.

(౧) పా-సూ-౩-౧-౧౬. (౨) పా-సూ-౩-౧-౧౦.

వ్యా॥ (ఉదజనీతి) తదా-తస్మిన్కాలే, (కర్షకమహః) కర్షకాణామ్ - కృషీవలానామ్, మహః - ఉత్సవః,నిరఙ్కుశశ్రీః - అప్రతిహతసమృద్ధిః, ఉదజని-స్వభావేనజాతమ్, అహస్సు - దివసేషు, వర్తమానం తదౌష్ణ్యమ్, ఆభ్రింకమ్- అభ్రసంబన్ధిజలమ్, ఆచకర్ష. జలమిహాకర్షణేకర్తృ. ఔష్ణ్యంకర్మ. కిమర్థమాచకర్ష-అభావేనయోక్తుం కిల-నాశయితు మిత్యేవార్థః॥ ౩౯॥

తా॥ ఆవర్షాకాలమందు కర్షకుల వ్యవసాయములు నిర్విఘ్నముగ వర్ధిల్లుచుండెను. దినమందుఁగలిగిన స్వాభావికమైన యుష్ణమునువర్ష జల మణఁచెను. ౩౯.

మూ॥ శీతభియేవసమకుచఙ్కకుభోవారిధరమస్తకంనభసి।
దదృశుఃప్రాప్తోభృఙ్గైఃకకుభోవారిధరమస్తకంనభసి॥ ౪౦॥

ప-వి॥ శీతభియా, ఇవ ,సమకుచన్, కకుభః, వారిధరమ్, అస్తకమ్, నభసి, దదృశుః, ప్రాప్తః, భృఙ్గైః, కకుభః, అవారి, ధరమస్తకమ్, నభసి. ౪౦.

వ్యా॥ (శీతభియేతి) రవిప్రకాశే తిరోహితేసతి, కకుభః-దిశః, శీతభియాసమకుచన్నివ - సఙ్కుచితాఇవ, అభవన్. కించ - నభసి-ఆకాశే, § వారిమ్-మేఘమ్,అస్తకమ్-క్షిప్తసలిలమ్, దదృశుః, జనాః. కించ - ధరమస్తకమ్- పర్వతశిఖరమ్, ప్రాప్తః, కకుభః - అర్జునవృక్షః, భృఙ్గైః, అవారి - ఆవృతోఽభూత్, తదేతత్సర్వమ్, నభసి-ప్రావృట్కాలే, ప్రాప్తమిత్యర్థః॥ ౪౦॥

తా॥ వర్షాకాలమందు దిక్కులు, సూర్యాస్తమయానన్తరము చీకటివలనఁ జక్కఁగఁ గానఁబడనివై, చలివలన సంకోచమునొందినట్లున్నవి. జనులాకాశమందు వర్షించి తెల్లపడిన మేఘములనుజూచిరి. పర్వతాగ్రమందున్న అర్జున వృక్షములు తుమ్మెదలచే వ్యాప్తమైనవి. ౪౦,

§ వారః త్స్యాద్బాహుళకాత్ కిః

మూ॥ సోష్మాసోచ్ఛ్వసితాభూత్పఙ్కవతీజీవనాన్తస్థా।
భూః క్రమతః స్త్రీ విరహాదపఙ్కవతీజీవనాన్తస్థా॥ ౪౧॥

ప-వి। సోష్మా, సోచ్ఛ్వసితా, అభూత్, పఙ్కవతీ, జీవనాన్తస్థా, భూః, క్రమతః, స్త్రీ, విరహాదపఙ్కవతీ, జీవనాన్తస్థా. ౪౧.

వ్యా॥ (సోష్మేతి) భూః-భూమిః, వర్షనిపాతక్రమేణ ప్రథమమ్, సోష్మా - ఉద్గీర్ణేన ఊష్మణా సహితా; తతః, సోచ్ఛ్వసితా - ఉచ్ఛ్వాసవతీ, తతః, పఙ్కవతీ - కర్దమవతీ, తతః, జీవనాన్తస్థా- జీవనస్య-జలప్రవాహస్య, జానుదఘ్నస్య, మధ్యవర్తినీ, ఇత్యేవమ్, క్రమతః-క్రమేణ, అభూత్. కిఞ్చ - విరహాదపఙ్కవతీ- భర్తృవిరహప్రదపాపవతీ, స్త్రీ, జీవనాన్తస్థా-జీవనస్యాన్తే-మరణావస్థాయామ్, స్థితా, అభూత్॥

తా॥ ఆవర్షాకాలమందు వర్షముచేత భూమి, మొదటనుష్ణముగానుండెను; తరువాత తడపఁబడెను; తరువాత బుఱదకలదాయెను, అటుపిమ్మట జలభరితమాయెను. తమపాపముచేత భర్తలను విశ్లేషించిన స్త్రీలు విరహబాధను సహింపక మరణమునొందుటకు సిద్ధమయిరి.

మూ॥ వర్షపృషతో బభుర్ఘనఖేలాజాశ్చోదితా నవాశాభిః।
క్షితిపురమివ విశతః ఋతోః ఖేలాజాశ్చోదితా నవాశాభిః॥ ౪౨॥

ప-వి॥ వర్షపృషతః, బభుః, ఘనఖేలాజాః, చోదితాః, నవాశాభిః, క్షితిపురమ్, ఇవ, విశతః, ఋతోః, ఖే, లాజాః, చ, ఉదితాః, నవాశాభిః. ౪౨.

వ్యా॥ (వర్షపృషత ఇతి) ఘనఖేలాజాః - మేఘానాం లీలయా జాతాః, వర్షపృషతః, ఖే, బభుః. కిమివ - నవాశాభిః - నవభిర్దిగ్భిః, అధస్తనదిగ్వ్యతిరిక్తాభిః, నవాశాభిః - నూతనమనోరథాభిః, చోదితాః, క్షితిపురమ్ - భూమ్యాఖ్యం నగరమ్, విశతః, ఋతోః-ఘనసమయస్య కృతే, ఉదితాః - ప్రకాశితాః, లాజా ఇవ, బభుః॥ ౪౨॥

తా॥ గగనమందు మేఘములవలనఁ గలిగిన వర్షబిందువులు, భూమియనెడు మహానగరమును బ్రవేశించుచున్న వర్షర్తువునకు, మఙ్గళార్థముగ, దిక్కులనెడి స్త్రీలు చల్లుచున్న లాజలవలెఁ బ్రకాశించినవి. ౪౨.

మూ॥ విద్యుద్ధేమ్నోఽభ్రాళిర్నికషోపలభావమాసన్నా।
బాలాతపస్య కిల యన్నికషోపలభావమాసన్నా॥ ౪౩॥

ప-వి॥ విద్యుద్ధేమ్నః, అభ్రాళిః, నికషోపలభావమ్, ఆసన్నా, బాలాతపస్య, కిల, యన్నికషా, ఉపలభా, అవమా, సన్నా. ౪౩,

వ్యా॥ (విద్యుదితి) అభ్రాళిః- మేఘపఙ్క్తిః, విద్యుద్ధేమ్నః- విద్యున్నామ్నో హేమ్నః, నికషోపలభావమ్ - నికషశిలాత్వమ్, ఆసన్నా - ప్రాప్తా. తదేవవిద్యుద్ధేమవిశేష్యతే యన్నికషా- యస్యాస మీపే, బాలాతపస్య, ఉపలభా - ఉపలబ్ధిః, అవమా - న్యగ్భూతా, అతఏవసన్నాఽభూత్. స్వాభావ్యాత్ ఘనతిరోహితత్వాత్ విద్యుత్స న్నిధౌ బాలాతపోపలబ్ధిర్నాస్తీతి పరమార్థః. అతశ్చ ఫలేనాఽయమర్థః ప్రతీయతే- మేఘాఖ్యనికషోపలే విద్యుద్ధేమ్ని నికషితే, బాలాతపస్తత్స న్నిధానిహీనోఽభవదితి; తదేతత్ కిలశబ్దేనసూచ్యతే. లభేతిషిత్త్వాత్ (౧) "షిద్భిదాదిభ్యోఙ్" ఇత్యఙ్. ౪౩.

తా॥ మేఘములు, మెఱుపనెడు బంగారమునకు సానరాయివలెనుండెను. ఉద యకాలమందు సూర్యకిరణములు మేఘములచే నడ్డగింపఁబడినవై మెఱుపులసుందఱ నంతకాఁ బ్రకాశింపలేదు. ౪౩.

మూ॥ ధారాసృతాఽమ్భసోఽభ్రైర్ముక్తాదామోచితాస్వసితే।
ఉపరివితతేఽమ్బరే కిల ముక్తాదామోచితా స్వసితే॥ ౪౪.

ప-వి॥ ధారా, సృతా, అమ్భసః, అభ్రైః, ముక్తాత్, ఆమోచితా, స్వసితే, ఉపరి, వితతే, అమ్బరే, కిల, ముక్తాదామా, ఉచితా, స్వసితే. ౪౪

వ్యా॥ (ధారేతి) అభ్రైః- మేఘైః, ముక్తాత్ - ఉత్సృష్టాత్ అమ్భసః, ధారా, సృతా - ప్రసృతా, అభూత్. స్వసితే - స్వేన బద్ధే, అమ్బరే, స్వసితే - అతీవకృష్ణవర్ణే, ఉపరివితతే, ఆమోచితా- ఆకలితా, ఉచితా- యోగ్యా, ముక్తాదామా - మౌక్తికమయీదామ

(౧) పా-సూ-౩-౩-౧౦౪.

కిల; తద్వాదిత్యర్థః ఇహ "మేఘైఃస్వసితే" స్వేనసమ్బద్ధమమ్బరమితి మేఘసంబన్ధ ఆకాశఉచ్యతే; తత్రచ్ఛలేనాయమర్థః ప్రతీయతే- స్వేనబద్ధే- ఉపరివితానితే అసితవర్ణే వితానపటేఇతి, ఏవంఛలప్రతీతస్య వితానామ్బరస్య ముక్తాదామాలఙ్కరణమపేక్షితమ్; తదపి స్వబద్ధస్య తస్యపటస్యత్తైరేవమేఘైః ప్రకల్పితముచ్యతే. తదేతత్ కిలశబ్దేన ద్యోత్యతే.౪౪.

తా॥ మేఘములనుండి స్రవించుచున్న వర్షధారలు, మేఘములచే వ్యాప్తమైన గగనమనెడు నల్లని వితానమున కలఙ్కారార్థముగఁగట్టఁబడిన ముత్యముల సరముల వలెనుండెను. ౪౪.

మూ॥ నజ్ఞాతాభూమేరధిరూఢావాచ్యుతపదంఘనాధారా।
స్వమితాభువోదివో గురురూఢావాచ్యుతపదంఘనాధారా॥౪౫.

ప-వి॥ న, జ్ఞాతా, భూమేః, అధిరూఢా, వా, అచ్యుతపదమ్, ఘనా, ధారా, స్వమ్, ఇతా, భువః, దివః, గురుః, ఊఢా, అవాచీ, ఉత, పదమ్ ఘనాధారా. ౪౫.

వ్యా॥ (నజ్ఞాతేతి)అతికఠోరదశాపన్నేవర్షేసతి ఆకాశే భూమౌచ సంబన్ధాత్ అవిచ్ఛిన్నాస్తిమితాకారా వర్షధారాఽభవత్; తామధికృత్యేదముచ్యతే - ధారా - వర్షధారా, ఘనాధారా - ఘనమ్, ఆధారత్వేనాశ్రితాసతీ, ఏవంసన్దిహ్యతే. కిమియంధారా, భూమేః - భూతలాత్, అచ్యుతపదమ్ - ఆకాశమ్, అధిరూఢావాస్యాత్; ఉత, దివః- ఆకాశాత్, భువః - భూమేః, స్వంపదమ్ - స్థానమ్. అవాచీ- అవాఙ్ముఖీభూత్వా, ఇతా - ప్రాప్తా, గురుః - గుర్వీసతీ, తయాభువా ఊఢాస్యాత్ ఇతినజ్ఞాతా- పూర్వార్ధే వాశబ్దః ఉత్తరార్ధే ఉతశబ్దశ్చ సన్దేహం ద్యోతయతః. ౪౫.

తా॥ అతికఠోరముగ వర్షించుచున్నప్పుడు ఆకాశమునుండి భూమివఱకు అవిచ్ఛిన్నముగఁ గనుఁబడుచున్న వర్షధారలనుజూచి, "ఇవి ఆకాశమునుండి క్రిందఁబడుచున్నవా? లేక భూమినుండి యాకాశమునకెక్కుచున్నవా? యని కవిసన్దేహించుచున్నారు. ౪౫.

మూ॥ వ్రణఇవహరిధన్వా తటిత్కృపాణీ ఖణ్డితమవాపఘనమ్।
తద్గర్జితాన్యకృషతాకృపాణీఖణ్డితమవాపఘనమ్॥ ౪౬.

ప-వి॥ వ్రణః, ఇవ, హరిధన్వా, తటిత్కృపాణిఖణ్డితమ్, అవాప, ఘనమ్, తద్గర్జితాని, అకృషత, అకృపాణిఖణ్డితమ్, అవాపఘనమ్. ౪౬.

వ్యా॥ (వ్రణఇవేతి) తటిత్కృపాణిఖణ్డితమ్ – విద్యుదాఖ్యయా కృపాణ్యా - అసినా, ఖణ్డితమ్ - ఘనమ్, మేఘమ్, ఖణ్డనజో వ్రణఇవ, హరిధన్వా - ఇన్ద్రచాపః, అవాప - ప్రాప్తవాన్. కిఞ్చ - తద్గర్జితాని, అకృపాణి- నిర్దయాని, ఖణ్డితమ్- విరహిజనమ్, అవాపఘనం అకృషత- అవనతాః - గ్లానాః, అపఘనాః- అఙ్గాని యస్య సతథోక్తం తం పీడయా శ్చక్రిర ఇత్యర్థః. అవాపేతి – ఆప్నోతేర్లిట్. అకృషతేతి - కరోతేర్లుఙ్. (౧) "అపఘనోఙ్గమ్" ఇతి అపఘనశబ్దః అఙ్గపర్యాయతయా నిపాతితః. ౪౬.

తా। ఆకాశమందలి యిన్ద్రధనుస్సు, మెఱుపనెడు కత్తిచేతఁ గొట్టఁబడిన మేఘమునకుఁ గాయమువలెఁ గనుఁబడెను. మేఘగర్జనము, మనస్సే పీడితులైయున్న విరహిజనులను మఱియుఁ బీడించెను. ౪౬.

మూ॥ అశబలయన్ దివి నియుతాయుతా బలాకాః పయోధరస్వఙ్గమ్॥
శితభియాయయుర్బుద్ధాయుతాబలాకాః పయోధరస్వఙ్గమ్ ॥౪౭।

ప-వి॥ అశబలయన్, దివి, నియుతాయుతాః, బలాకాః, పయోధరస్వఙ్గమ్, శితభియా, యయుః, బుద్ధాః, యుతాబలాకాః, పయోధరస్వఙ్గమ్. ౪౭.

వ్యా॥ (అశబలయన్నితి) దివి - ఆకాశే, నియుతాయుతాః - నియుతసఙ్ఖ్యాః అయుతసఙ్ఖ్యాశ్చ. బలాకాః - సితవర్ణాః పక్షిణః, పయోధరస్వఙ్గమ్ - మేఘస్య శోభనమఙ్గమ్, స్వసామీప్యాత్ స్వవర్ణవ్యతికరాత్, అశబలయన్ - శబలవర్ణమ్ - సితాసితవ్యామిశ్రవర్ణమ్, అకుర్వన్ ఇత్యర్థః. కిఞ్చ - బుద్ధాః - సమృద్ధిమన్తో జనాః, యుతాబలాకాః-

(౧) పా-సూ-౩-౩-౮౧.

అబలయా -(స్త్రియా,స ంయుక్తాః, శీతభియా, తస్యాఃపయోధరస్వఙ్గమ్- స్తనపరిష్వఙ్గనమ్, యయుః, శీతకాలేహి(స్త్రీణాం స్తనాఉష్ణాభవన్తి. అశబలయన్నితి - శబలశబ్దాత్ (౧) "తత్కరోతి" ఇతిణిచ్. లఙ్. యుతాబలాకాఇతి - యుతాః - సంయుక్తాః, అబలాః - (స్త్రియః, యైరితి బహువ్రీహిః. (౨)"శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. స్వఙ్గశబ్దశ్చ- స్వఙ్గేర్ఘఞ్ తః. ౪౭.

తా॥ ఆకాశమందు తెల్లనివర్ణముగల అనేకములైన పక్షులులేచి తమకాన్తిచేత నల్లని మేఘములందు విజాతీయవర్ణమును గలుగఁజేసినవి. ఆకాలమందు సంపన్నులు తమతమ స్త్రీల స్తనముల నాలిఙ్గనముఁజేసికొని శీతబాధచే నివృత్తులయిరి. ౪౭.

మూ॥ పతిమతిమోదయితారందయితారంయాచమానేన।

వచసాగాదయితారందయితారంయాచమానేన॥ ౪౮॥

ప-వి॥ పతిమ్, అతి, మోదయితారమ్,దయితా,అరమ్, యా, చ,మానేన, వచసా, అగాత్, అయితారమ్, దయితారమ్,యాచమానేన. ౪౮.

వ్యా॥ (పతిమతీతి) యా దయితా - (స్త్రీ, మానేన - గర్వేణ కారణేన, పతిమ్ - భర్తారమ్, అరమ్ - అలమ్, మోదయితారమ్ - హర్షయితారంసన్తమ్, అతి(క్రాన్తాభవత్; సా(స్త్రీ)తస్మిన్ కాలే, యాచమానేన - యాచ్ఞాంకుర్వతా, వచసా - వచనేన, తంపతిమ్, దయితారమ్ - దయాంకుర్వాణమ్, అతఏవ, అయితారమ్ - (ప్రాప్నువన్తమ్, అగాత్ - (ప్రాప్తా. ౪౮.

తా। పూర్వము ఏస్త్రీ తనభర్త తననెంత లాలనముచేసినప్పటికిని గర్వముచేత వానిని లక్ష్యముచేయలేదో, ఆస్త్రీ ఆవర్షాకాలమందు తానే వానిని మంచిమాటలాడి తనయందుఁ దయనుగలుగఁజేసికొని వానినిబొందెను. ౪౮.

మూ। శమితేవనేషువహ్నావన్ఋతే శిఖినావితత్యపక్షౌ న్తో।

తేనతువాస్థహ్యాదిష్టానన్ఋతేశిఖినావితత్యపక్షౌన్తో॥ ౪౯.

(౧) పా-సూ- (౨) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.

ప-వి॥ శమితే, వనేషు, వహ్నౌ, ననృతే, శిఖినా, వితత్య, పక్షౌ, తేన, తు, పాన్థహృది, ఇష్టాన్, అనృతే, శిఖినా, అవితతి, అపక్షౌ. ౪౯.

వ్యా॥ (శమితేతి) వనేషువహ్నౌవర్షజలైశ్శమితే, హృష్టేన శిఖినా - మయూరేణ, పక్షౌ - పక్షయోరస్తౌ, వితత్య - వితతం కృత్వా, ననృతే - నృత్తంకృతమ్. తేనతువనేభ్యోనివృత్తేన, శిఖినా- అగ్నినా, పాన్థస్యహృది - విరహిహృదయే, ననృతే. కీదృశేవిరహిహృదయే ఇష్టాననృతే - ఇష్టాన్ - మనోరథాన్, అప్రాప్తే; వితతీతిక్రియా విశేషణమ్. తతిః-విస్తారః, తద్రహితంయథాతథా ఇష్టానప్రాప్తేఇత్యర్థః. అథవా - అవితతి - తతేరభావః వితతిః, సాయత్రనాస్తితదవితతి; తదిదంనర్తనక్రియా విశేషణమ్. విస్తారయుక్తంయథాతథా అగ్నిస్త ద్ధృదయేననర్తేత్యర్థః.అపక్షౌనావితి హృదయవిశేషణమ్. పక్షౌనిరహిత ఇత్యర్థః. ననృతఇతి- (౧) "నృతీ-గాత్రవిక్షేపే" ధాతోర్లిట్. శిఖినేతి శిఖాశబ్దస్యవ్రీహ్యాదిత్వాదినిః. వితత్యేతి- (౨) "వాల్యపి" ఇతి తనోతే రనునాసికలోపః. తతస్తుక్. అనృతఇతి - (౩) "ఋగతౌ" నిష్ఠా, నఞ్ సమాసః. ౪౯.

తా॥ వర్షధారలచేత వనమందు దావానలము చల్లారినవెనుక నెమలులు నర్తన మాడినవి. పాన్థులహృదయములు అభీష్టమునొందక విరహాగ్నిచేదగ్ధమగుచుండెను. ౪౯.

మూ॥ వికిరద్భిరపోరూక్షస్వరసైరిభసమజవర్ధనీరయుతైః।
తనురాపిఘనైరజహత్స్వరసైరిభసమజవర్ధనీరయుతైః॥ ౫౦।

ప-వి॥ వికిరద్భిః, అపః, రూక్షస్వరసైరిభసమజవర్ధనీః, అయుతైః, తనుః, అపి, ఘనైః, అజహత్స్వరసైః, ఇభసమజవా, బుద్ధనీరయుతైః. ౫౦.

వ్యా॥ (వికిరద్భిరితి) రూక్షస్వరసైరిభ సమజవర్ధనీః - రూక్షస్వరాణామ్- పరుషస్వనయుక్తానామ్, సైరిభానామ్- మహిషాణామ్, సమజస్య - సమూహస్య, వర్ధనీః - పోషకరీః, అపః - జలాని, వికిరద్భిః -

(౧) ది-వా-ప-అ-సే. (౨) పా-సూ-౬-౪-౩౭. (౩) జు-ప-సం-అ

పిక్షివద్భిః, అయుక్తైః - బహుభిః, అజహత్స్వరసైః - అత్యక్తస్వభావైః, బుద్ధనీరయుక్తైః - సమృద్ధజలయుక్తైః, ఘనైః - మేఘైః, ఇభసమజవా - గజసదృశగతిః - తనుః - స్వరూపమ్, అపి - ప్రాప్తా. ౫౦.

తా॥ పరువముగనలుచుచున్న మహిషముల కానన్దకరముగ వర్షించుచున్నవై జలభరితములైన మేఘములు ఏనుఁగులవలెఁ గొప్పవిగాఁ గానవచ్చెను. ౫౦

మూ॥ యస్త్రీంవ్యరహీన్మనసిజ పృషత్కజాతేనసజడిమ్నా।
స్పృష్టోహతోఽనిలేన సపృషత్కజాతేనసజడిమ్నా॥ ౫౧.

ప-వి॥ యః, స్త్రీమ్, వ్యరహీత్, మనసిజపృషత్కజాతేన, సః, జడిమ్నా, స్పృష్టః, హతః, అనిలేన, సపృషత్కజాతేన, సజడిమ్నా. ౫౧.

వ్యా॥ (యఇతి) యఃపురుషః స్వాంస్త్రీమ్, వ్యరహీత్ -విరహితవాన్ - సపురుషః, మనసిజపృషత్కజాతేన - మనసిజస్య - కామస్య, పృషత్కైః - ఇషుభిః, జాతేన - ఉత్పన్నేన, జడిమ్నా - జడత్వేన, అధీరత్వేన, స్పృష్టస్సన్, అనిలేనహతోఽభూత్. కీదృశేన - సపృషత్కజాతేన - పృషత్కానామ్ - జలబిన్దూనామ్, సమూహసహితేన, సజడిమ్నా - శైత్యసహితేన. స్త్రీమితి - (౧) "వాంశసోః" ఇతి వికల్పాత్, (౨) "స్త్రియాః" ఇతీయఙభావః. వ్యరహీదితి - (౩) "హ్మ్యన్తలక్షణ" ఇత్యాదినాప్రతిషేధాత్, (౪) "అతోహలాదేః" ఇతి వృద్ధ్యభావః. ౫౧.

తా। విరహిపురుషులు, మదన బాణములచేతను, జలబిందువులనుస్పృశించి చల్లగావీచుచున్న గాలిచేతను మిక్కిలి బాధింపఁబడిరి. ౫౧.

మూ॥ మానస్యమానినీనాం కలాపినామేధ్యమానేన।
మానేననవావమతాకలాపినామేధ్యమానేన॥ ౫౨॥

ప-వి॥ మానస్య, మానినీనామ్, కలా, అపి, నామ, ఇధ్యమానేన, మానేన, న, న అవమతా, కలాపినామ్, ఏధ్యమానేన. ౫౨.

(౧) పా-సూ-౬-౪-౮౦. (౩) పా-సూ-౭-౨-౫.
(౨) పా-సూ-౬-౪-౭౯. (౪) పా-సూ-౭-౨-౭.

వ్యా॥ (మానస్యేతి) నామేతి - నూనమర్థే. మానినీనామ్ - స్త్రీణామ్, మానస్య - గర్వస్య, కలాఽపి - ఏకదేశోఽపి, కలాపినామ్, మయూరాణామ్, మానేన - గర్వేణ, ఇధ్యమానేన - దీప్యమానేన, ఏధ్యమానేన - వర్ధమానేన, ననావమతా - అవమతైవేత్యర్థః. ౫౨

తా॥ ఆవర్షాకాలమందు ప్రసిద్ధమై వర్ధిల్లుచున్న నెమళులయొక్క గర్వము, ఆ కాలమందలి స్త్రీలగర్వమందేక దేశముతోఁగూడ సమానముకాలేదు. ౫౨.

మూ॥ భృఙ్గకులాయ వికస్వరమహాని కేతకమరోచిష్ట।
యత్సంశ్రితతద్దళపుటమహానికేతకమరోచిష్ట॥ ౫౩।

ప-వి॥ భృఙ్గకులాయ, వికస్వరమ్, అహాని, కేతకమ్, అరోచిష్ట, యత్, సంశ్రిత తద్దళపుటమహానికేతకమ్, అరోచిష్ట. ౫౩.

వ్యా॥ (భృఙ్గేతి) వికస్వరమ్ - వికాసి, కేతకమ్ - కేతక్యాః కుసుమమ్, అహాని- హానిరహితమ్- సమృద్ధమ్, భృఙ్గకులాయ, అరోచిష్ట - అభిలాషవిషయోఽభవదిత్యర్థః. తదేవభృఙ్గకులంవిశేష్యతే- యత్ - భృఙ్గకులమ్, సంశ్రిత తద్దళపుట మహానికేతకంభూత్వా, అరోచిష్ట- దీప్తమభూత్. తస్య - కేతకస్య దళానామ్, పుటమ్- అభ్యన్తరప్రదేశః, తద్దళపుటమ్, సంశ్రితః తద్దళపుటాఖ్యోమహాన్ నికేతః-గృహమ్, యేనతత్తథోక్తమ్. (౧) ''శేషాద్విభాషా'' ఇతికప్. భృఙ్గకులాయేతి- (౨) ''రుచ్యర్థానాంప్రీయమాణః'' ఇతి సంప్రదానసంజ్ఞా. వికస్వరమితి - (౩) ''వేశభాస'' ఇత్యాదినావరచ్. కేతకమితి - కేతక్యాఃపుష్పమితివిగృహ్య (౪) ''తస్యవికార'' ఇత్యణ్. తస్యపుష్పమూలేషుబహుళమితిలుక్. (౫) ''లుక్తద్ధితలుకి'' ఇతి స్త్రీప్రత్యయస్యలుక్. పుష్పస్యనపుంసకత్వాత్ నపుంసకలిఙ్గత్వమ్. అరోచిష్టేతి పూర్వత్రాభిప్రీత్యర్థాత్ రుచేర్లుఙ్; ఉత్తరత్రతు దీప్త్యర్థాత్. ౫౩.

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.
(౨) పా-సూ-౧-౪-౩౩.
(౩) పా-సూ-౭-౨-౭౫.
(౪) పా-సూ-౪-౩-౧౩౪.
(౫) పా-సూ-౨-౧-౪౯.

తా॥ సమృద్ధములై వికసించియున్న కేతకీకుసుమములు, తమయొక్క విశాలములైన దళములలోఁగూర్చున్న తుమ్మెదలకుఁ బ్రీతిజనకంబులాయెను. ౫౩.

మూ॥ వవృషుర్మేఘా మహితసనవనీపకభూమయో౽గేషు।
సదుదారా ఇవ ఖిన్నా నవనీపకభూమయోగేషు॥ ౫౪।

ప-వి॥ వవృషుః, మేఘాః, మహితసనవనీపకభూమయః, అగేషు, సదుదారాః, ఇవ, ఖిన్నాః, న, వనీపకభూమయోగేషు. ౫౪.

వ్యా॥ (వవృషురితి) మహితసనవనీపకభూమయః, నీపానాంపుష్పాణి - నీపాని, నవాని నీపాని నవనీపాని, సహైతైర్వర్తత ఇతి సనవనీపకాః, (౧) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. మహితా - పూజితా, సనవనీపకా భూమిః యైస్తే మహితసనవనీపక భూమయః, (౨) "స్త్రియాః పుంవత్" ఇత్యాదినా పూర్వపదస్య పుంవద్భావః. ఏవంభూతాః మేఘాః, అగేషు - వృక్షేషు, శైలేషుచ, వవృషుః. కీదృశాః - వనీపకభూమయోగేషు - వనీపకానామ్ - అర్థినామ్, భూమ్నః-బహుత్వస్య, యోగేషు సంభవేషు, నఖిన్నాః - ఖేదమప్రాప్తాః; బహువనీపకత్వేపి ప్రీయమాణాః, సదుదారాఇవ - ఉత్తమవదాన్యాఇవ. ౫౪.

తా॥ ఉత్తములైన ఉదారపురుషులు, ఎన్నియాచకులువచ్చినను ఖేదమునొందక నిచ్చునట్లు, మేఘములు సర్వదేశములందును వర్షించినవి. దానిచేతఁ గడపచెట్లు పుష్పించి భూమండలమంతశోభించెను. ౫౪.

మూ॥ దవదహనస్య పయోదా వనకృతమాలస్య మధురసతః।
ఉదజీవన్ షట్చరణా వనకృతమాలస్య మధురసతః॥ ౫౫.

ప-వి। దవదహనస్య, పయోదాః, వనకృతమ్, ఆలస్యమ్, అధుః, అసతః, ఉదజీవన్, షట్చరణాః, వనకృతమాలస్య, మధురసతః. ౫౫.

వ్యా॥ (దవఇతి) పయోదాః - మేఘాః, అసతః - దుష్టస్య, దవదహనస్య - దవాగ్నేః, వనకృతమ్ - స్వజలేననిష్పాదితమ్, ఆలస్యమ్-

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪. (౨) పా-సూ-౬-౩-౩౪.

అలసతామ్, దీప్తిరహితతామ్, అధః - కృతవన్తః, కిఞ్చ-షట్చరణాః-భృఙ్గాః, వనకృతమాలస్య - వనస్థస్యకృతమాలస్య-ఆరగ్వధపుష్పస్య, మధురసతః - మకరన్దరసతః, ఉదజీవన్ - ఉజ్జీవితాః. ౫౫.

తా॥ మేఘములు వర్షధారలచేత దవానలము నణఁచినవి. వనమందు తుమ్మెదలు కృతమాలపుష్పములందలి మకరన్దమును పానముచేసిమదించినవి. ౫౫.

మూ॥ అజనివనస్యప్రాప్తే దవశమనే నవ్యతానితరామ్।
పాన్థవనంత్వథతాపాదవశమనేనవ్యతానితరామ్॥ ౫౬॥

ప-వి॥ అజని, వనస్య, ప్రాప్తే, దవశమనే, నవ్యతా, నితరామ్, పాన్థవనమ్, తు, అథ, తాపాత్, అవశమ్, అనేన, వ్యతానితరామ్. ౫౬.

వ్యా॥ (అజనీతి) దవశమనే-దావాగ్నేశ్శమనే, ప్రాప్తేసతి, వనస్య, నితరామ్- భృశమ్, నవ్యతా - నూతనతా, అజని. అథవనాన్నివృత్తేన అనేన అగ్నినా, తాపాత్, పాన్థవనమ్ - విరహిజనాఖ్యం వనమ్, అవశమ్ - క్లేశేనపరవశమ్, వ్యతానితరామ్ - భృశమ్క్రియతే త్యర్థః. విపూర్వాత్తనోతేఃకర్మణిలుఙ్. (౧) "చిణ్ వాతనిజచ" ఇతితరప్. (౨) "కిమేత్తిఙవ్యయ" ఇత్యాదినాఆమ్ప్రత్యయః. ౫౬.

తా॥ వర్షధారలవలన దవానలము శమించినచో వనము నూతనముగ చిగురించినది. పాన్థులు విరహతాపముచేతఁ బరవశులయిరి. ౫౬.

మూ॥ భృఙ్గకులేనప్రముదితమధికన్దళితాయమానేన
యేనహిమాలత్యనువన మధికన్దళితాయమానేన॥ ౫౭.

ప-వి॥ భృఙ్గకులేన, ప్రముదితమ్, అధికన్దళి, తాయమానేన, యేన, హి,మాలతీ, అనువనమ్, అధికమ్, దళితా, అయమానేన. ౫౭.

వ్యా॥ (భృఙ్గకులేనేతి) అధికన్దళి - కన్దళ్యామ్, తాయమానేన - సన్తన్యమానేన, భృఙ్గకులేన,అనువనమ్ - యావద్వనవితతి, అయమానేన - గచ్ఛతా, మాలతీ, అధికమ్ - అధిక్యేన, దళితా- వికసితా. అధి

(౧) పా-సూ-౫-3-౫౬. (౨) పా-సూ-౫-౪-౧౧.

కన్దళీతి - (౧) "అవ్యయంవిభక్తి" ఇతిసప్తమ్యర్థేఽవ్యయీభావః; త్రాయమాణేనేతి - (౨) "త్రైఙ్ - సన్తానపాలనయోః" తనోతేర్వా కర్మణిలట్, శానచ్. (౩) "తనోతేర్యకి" ఇత్యాత్వమ్. అనువన మితి - (౪) "యస్యచాయామః" ఇత్యవ్యయీభావః. ౫౭.

తా॥ తుమ్మెదలు వనమంతట సఞ్చరించి యచ్చటచ్చటనున్న మాలతీకుసుమములను వికసింపఁజేసి, కన్దళీవృక్షమందు నివసించి మిక్కిలి సంతోషించెను. ౫౭.

మూ॥ సరితాంబభేశ్రియర్ద్ధాసత్యామత్యావిలాపానామ్ ।
భటికావిసస్మరుర్ముది సత్యామత్యావిలాపానామ్॥ ౫౮.

ప-వి॥ సరితామ్, బభే, శ్రియా, ఋద్ధా, సత్యామ్, అత్యావిలాపానామ్, భటికాః, విసస్మరుః; ముది, సత్యా, మత్యా, విలాపానామ్. ౫౮.

వ్యా॥ (సరితామితి) ఋద్ధా - జలసమృద్ధాసత్యామ్, అత్యావిలాపానామ్ - అతికలుషితజలానామ్, సరితామ్, శ్రియా - సంపదా, బభే; తత్సంపత్ బభావిత్యర్థః. కిఞ్చ - భటికాః - భటానాం స్త్రియః, ఘనసమయేస్వభర్తౄణాం యుద్ధోద్యోగాద్యభావాత్ విరహాభావాత్, ముది - హర్షే, సత్యా - వర్తమానయా, మత్యా - బుద్ధ్యా, విశ్లేషక్లేశస్మరణాభావాత్, విలాపానాంవిసస్మరుః-పరిదేవనానివిస్మృతవత్యః ఇత్యర్థః. బభేఇతి (౫) "భా-దీప్తౌ" భావేలిట్. అత్యావిలాపానామితి - అత్యావిలాఃఆపఃయాస్వితిబహువ్రీహిః.(౬) "ఋక్పూరబ్ధూః" ఇత్యాదినా అకారస్సమాసాన్తః. భటికాఇతి - భటశబ్దాత్ (౭)"పుంయోగాదాఖ్యాయామ్" ఇతిఙీష్; (౮) * అనుకమ్పార్థేకప్రత్యయః; (౯) "కేఽణః" ఇతిహ్రస్వత్వమ్. ౫౮.

తా॥ నదులు అతిప్రవాహములచేఁ గలుషితములై విలసిల్లెను. భటుల స్త్రీలు, ఆవర్షాకాలమందు యుద్ధములేనందున నింటికివచ్చిచేరియున్న తమ భర్తలతోఁగూడిన వారై విశ్లేషదుఃఖమునుమఱచిరి. ౫౮.

---

(౧) పా-సూ-౨-౧-౬. (౨) భ్వాదౌ. (౩) పా-సూ-౬-౪-౪౪.
(౪) పా-సూ-౨-౧-౧౬. (౫) అదాదౌ (౬) పా-సూ-౫-౪-౭౪.
(౭) పా-సూ-౪-౧-౪౮. (౮) పా-సూ-౫-౩-౭౬. (౯) పా-సూ-౭-౪-౧౩

మూ॥ మూలంసరిత్స్వయురగాస్స్వాదూనితమ స్తతీరసితాః।
అనుచక్రుర్జమ్బూనిస్వాదూనితమ స్తతీరసితాః॥ ౫౯॥

ప-వి। మూలమ్, సరిత్సు, అయుః, అగాః, స్వాత్, ఊనితమ్,అ స్తతీరసితాః, అనుచక్రుః, జమ్బూని, స్వాదూని, తమ స్తతీః, అసితాః. ౫౯.

వ్యా॥ (మూలమితి) సరిత్సు - నదీషు, అగాః- వృక్షాః, అ స్త తీరసితాః - జలవేగేనక్షి ప్తతీరబన్ధనాః, స్వాత్ - స్వస్మాత్ - ఆత్మనః, ఊనితమ్ - ఛిన్నమ్, మూలమ్, అయుః-ప్రాప్తాః, ఉన్మూలితాఇత్యర్థః. కిఞ్చ - జమ్బూని - జమ్బూఫలాని, స్వాదూని - రసవన్తి, అసితాః- నీల రూపాః తమ స్తతీః- తమసాంవితతీః, అనుచక్రుః; తమస్సదృశాన్యభవ న్నిత్యర్థః. స్వాదితి -(౧) "పూర్వాదిభ్యోనవభ్యోవా" ఇతివికల్పాత్ స్మాదాదేశాభావః. జమ్బూనీతి-(౨) "లుప్చ"ఇతిఫలప్రత్యయస్యలుప్, ఫలస్యనపుంసకత్వాత్ నపుంసకలిఙ్గత్వమ్. ౫౯.

తా॥ నదీతీరములందున్న వృక్షములకు జలవేగముచేత వేళ్ళు తెగిపోయినవి. మంచిరుచిగల జంబుపండ్లు చీకటివలె నల్లగాఁబండినవి. ౫౯.

మూ॥ జడిమభయదేనమరుతావవేజనానామశేషాణామ్।
పాన్థానాంధీఃక్వధృతావవేజనానామశేషాణామ్॥ ౬౦॥

ప-వి॥ జడిమభయదేన, మరుతా, వవే, జనానామ్, అశేషాణామ్,పాన్థానామ్, ధీః, క్వ, ధృతౌ, అవేజనా, నామ శేషాణామ్. ౬౦.

వ్యా॥ (జడిమేతి) అశేషాణాంజనానామ్, జడిమభయదేన - శైత్యభయప్రదేన, మరుతా - వాయునా, వవే; వాయుర్వవావిత్యర్థః. ఏవంచసతి పాన్థానాంధీః, క్వధృతౌసత్యామ్ - కస్మిన్ధైర్యేసతి, అవే జనా - వేజనేన - భయేన, రహితా, నహితాదృశీధృతి స్తేషామస్తి, యయాధృత్యానిర్భయా స్తే రేమిరఇత్యర్థః. తఏవవిశేష్య స్తే - నామశే

(౧) పా సూ-౭-౧-౧౬. (౨) పా-సూ-౪-౩-౧౬౬.

షాణామ్ - నామమాత్రశేషాణామ్, అతిక్రుశానామిత్యర్థః. వవేఇతి-
(౧) "వా - గతిగన్ధనయోః" ధ్వావేలిట్. ౬౦-

తా॥ జనులమీఁదఁజల్లనిగాలి భయఙ్కరముగ వీచుచుండెను. పథికులుకృశించిన వారై ఆగాలికి మిక్కిలిభయపడి ధైర్యహీనులయిరి. ౬౦.

మూ॥ ప్రియజనసమితిర్యువతిభిరహన్యమానాభిరభ్యసారీత్యా।
రేమేస్వయా స్మరశరైరహన్యమానాభిరభ్యసారీత్యా॥ ౬౧॥

ప-వి॥ ప్రియజనసమితిః, యువతిభిః, అహని, అమానాభిః, అభ్యసారి,ఇత్యా, రేమే, స్వయా, స్మరశరైః, అహన్యమానా, అభిరభ్య, సా, రీత్యా. ౬౧.

వ్యా॥ (ప్రియేతి) అమానాభిః - గర్వరహితాభిః, యువతిభిః - ఇత్యా - ప్రాప్తుంయోగ్యా, ప్రియజనసమితిః, అహని - దివసే, అభ్య సారి, అభిసృతాఽభూత్; అహోరాత్రవిభాగస్యాఽజ్ఞానాదిత్యభిప్రా యః- సాతు ప్రియజనసమితిః, తాః- యువతీః, అభిరభ్య - పరిష్వజ్య, తతఏవ స్మరశరైః, అహన్యమానా-అపీడ్యమానా, స్వయారీత్యా-స్వాభి లషితప్రకారేణ, రేమే. ౬౧.

తా॥ ఆవర్షాకాలమందు మేఘాచ్ఛాదనమువలన రాత్రియనియుఁ బగలనియుఁ దెలియనందున, యువతులు గర్వహీనులై దినమందే తమతమ నాయకులయొద్ద వెళ్ళి చేరిరి. ఆనాయకులును తమతమ స్త్రీలను గౌఁగిలించుకొని మదనబాధనువదలి తమ యిష్టప్రకారము విహరించిరి. ౬౧.

మూ॥ ఋతురసహతరవివిభవంనద్యోగమ్భీరవిభవదభ్రమయః।
కూలఙ్కషాస్సమవహన్నద్యోగమ్భీరవిభవదభ్రమయః॥ ౬౨॥

ప-వి॥ ఋతుః, అసహత, రవివిభవమ్, న, ద్యోగమ్, భీరవిభవదభ్రమయః, కూలఙ్కషాః, సమవహన్, నద్యః, గమ్భీరవిభవదభ్రమయః ౬౨.

వ్యా॥ (ఋతురితి) భీరవిభవదభ్రమయః - భీరాణి - భీమాని, విభవన్తి- ఉద్భూతాని, అభ్రాణిప్రచురాణి యస్మిన్నితి విగ్రహ్య

(౧) అదాదౌ.

§ "తత్ప్రత్యయవచనేమయట్" ఇతిమయట్. ఈదృశఃఋతుః-వర్షాకాలః, ద్యోగమ్ - ఆకాశగతమ్, రవివిభవమ్ - ఆదిత్యసమృద్ధిమ్, నాసహత - నసోఢవాన్. తస్మింశ్చ కాలే, నద్యః - ఆపగాః, కూలఙ్కషాః సమవహన్, కీదృశ్యః - గమ్భీరవిభవదభ్రమయః - గమ్భీరాః - అగాధాః, విభవదాః - సమృద్ధిప్రదాః - శోభాహేతవః, భ్రమయః, ఆవర్తాః, యాసాంతాః తథోక్తాః. కూలఙ్కషాఇతి- (౧) "సర్వకూలాభ్ర" ఇత్యాదినా ఖచ్. (౨) "అరుర్ద్విషదజన్తస్యముమ్" ఇతి కూలపదస్యముమాగమః. ౬౨

తా॥ అవర్షాకాలమందు మేఘములు పైకిలేచి ఆకాశమందు సూర్యసఞ్చారము తెలియకుండకప్పినవి. నదులు గొప్పసుడులుగలవై సంపూర్ణముగఁబ్రవహించినవి.౬౨

మూ॥ అథకృష్ణస్తాలవనంధైనుకమాపాలయన్నితాన్తరతః।
రమయన్సుహృదోవిపదంధైనుకమాపాలయన్నితాన్తరతః॥

ప-వి। అథ, కృష్ణః, తాలవనమ్, ధైనుకమ్, ఆప, ఆలయమ్, నితాన్తరతః, రమయన్, సుహృదః, విపదమ్, ధైనుకమ్, ఆపాలయన్, ఇతామ్, తరతః. ౬౩.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ కృష్ణః తాలవనమ్, ఆప - జగామ, కీదృశమ్ - ధైనుకం ఆలయమ్ - ధేనుకాసురస్యసంబన్ధి ఆలయభూతమ్, కీదృశస్సః - నితాన్తరతః - అతిప్రీతః, ఇతామ్ - ప్రాప్తామ్, విపదమ్- అనర్థమ్, తరతః - ఉల్లఙ్ఘమానాన్, సుహృదః - సఖీన్, రమయన్, ధైనుకమ్ - ధేనూనాంసమూహమ్, ఆపాలయన్ - ఆసమన్తాద్రక్షన్, ధైనుకమితి పూర్వత్రధేనుశబ్దాత్ (౩) "తస్యేదమ్" ఇత్యత్రార్థేశైషికోపలక్షణేఽణ్ప్రత్యయః; చాతురర్థికోవా (౪) "తస్యనివాసః" ఇత్యర్థోపలక్షణః, ఉత్తరత్రధేనుకశబ్దాత్సమూహార్థే (౫) "అచిత్తహస్తిధేనోష్ఠక్" ఇతిఠక్. ౬౩.

తా॥ తరువాత శ్రీకృష్ణుఁడు సకలాపద్వినిర్ముక్తులైన గోపబాలురతోఁగూడగోవులను మేపుచు ధేనుకాసురుఁడుండెడి వనమునకేగెను. * ౬౩.

§పా-సూ-౫-౪-౨౧, (౧) పా-సూ-౩-౨-౪౨. (౨) పా-సూ-౬-౩-౬౭.
(౩) పా-సూ-౪-౩-౧౨౦. (౪) పా-సూ-౪-౨-౬౯. (౫) పా-సూ-౪-౨-౪౭.

మూ॥ దదృశే చ రుషా వ్యాఘ్రిస్సానుచరో హీవ ధేనుకస్సపది।
తేన గృహీత్వోత్క్షిప్తస్సానుచరో హీ వధే నుకస్స పది॥ ౬౮॥

ప-వి॥ దదృశే, చ, రుషా, వ్యాఘ్రిః, సానుచరః, హి, ఇవ, ధేనుకః, సపది, తేన, గృహీత్వా, ఉత్క్షిప్తః, సానుచరః, హీ వధే, అనుకః, సః, పది. ३८.

వ్యా॥ (దదృశ ఇతి) తత్ర ధేనుకో౽సురో రాసభరూపధారీ, తాదృగ్రూపైరేవానుచరైస్సహితః, రుషా - కోపేన యుక్తః, సానుచరః - పర్వతసానుషు చరః, వ్యాఘ్రిరివ, సపది - సహసా, కృష్ణేన దదృశే. స తు ధేనుకః, తేన కృష్ణేన, పది - పాదే, గృహీత్వా, సానుచరః - అనుచరైస్సహితః, ఉత్క్షిప్తః - ఊర్ధ్వం క్షిప్తః, హీ ఇతి నిపాతితో ధేనుకస్యాహాస్యత్వం ద్యోతయతి. తత్ర హేతురుచ్యతే - వధే అనుకః - ఆత్మనో వధే కాముక ఇవ, తద్విషయ భావం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. దదృశ ఇతి - దృశేః కర్మణి లిట్. పదీతి - (౧) "పద్దన్న" ఇత్యాదినా పాదశబ్దస్య పదాదేశః. ౬८.

తా॥ పర్వతచరియలందు సఞ్చరించుచున్న వ్యాఘ్రివలె నతికోపయుక్తుఁడైన ధేనుకాసురుఁడు, తనచావును తానే కోరినవానివలె నాక్షణమందే శ్రీకృష్ణునికిఁ గానవచ్చెను. శ్రీకృష్ణుఁడు వానిని వాని ననుసరించివచ్చిన రక్కసులను గాళ్ళనుబట్టి పైకెత్తి విసిరికొట్టెను. ౬८.

మూ॥ అసురఖరైః ఫలముద్యన్నుత్తాళానామపాచినోదగ్రాత్ ।
యద్వర్షాన్న ఘనానాముత్తాళానామపాచి నోదగ్రాత్॥ ౬౯॥

ప-వి॥ అసురఖరైః, ఫలమ్, ఉద్యన్నుత్, తాళానామ్, అపాచినోత్, అగ్రాత్, యత్, వర్షాత్, న, ఘనానామ్, ఉత్తాళానామ్, అపాచి, న, ఉదగ్రాత్. ౬౯

వ్యా॥ (అసుర ఇతి) స కృష్ణః, ఉద్యన్నుత్ - ఉద్యద్ధర్షః, అసురఖరైః - రాసభరూపైరసురైః ఉత్క్షిప్తైః, తాళానామగ్రాత్ తదీయం ఫలమ్, అపాచినోత్ - అపచితవాన్. కీదృశం ఫలమ్ - ఉత్తాళానామ్-

(౧) పా-సూ-౬-౧-౬३.

ఉన్నతానామ్, ఘనానామ్-మేఘానామ్, వర్షాత్, ఉదగ్రాత్-ఉద్భూతాత్, యత్ ఫలమ్, ననాపాచి, అపితుపక్వమేవాభూత్ ; తాదృశం ఫలమిత్యర్థః. అపాచీతి - కర్మకర్తరిలుజ్.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడాయసురులను దాటిచెట్లమీఁదఁగొట్టి, మిక్కిలి వర్షముచేఁ జక్కఁగాబండియున్న యాతాటిపండ్లను గ్రిందఁబడఁద్రోసెను. ౬౫.

మూ॥ తేచాసురాః ఫలానాం నిహతాలవనేనతాలీనామ్।
తేషాంమధ్యేన్యపతన్నిహ తాలవనేనతాలీనామ్॥ ౬౬॥

ప-వి॥ తే, చ, అసురాః, ఫలానామ్, నిహతాః, లవనేన, తాళీనామ్, తేషామ్, మధ్యే, న్యపతన్, ఇహ, తాళవనే, నతాళీనామ్ ౬౬.

వ్యా॥ (తేచేతి) తేచఖరాసురాః, తాళీనాంఫలానామ్, లవనేన - ఛేదనేన, స్వయమపి నిహతాభూత్వా తేషాం ఫలానాంమధ్యేన్యపతన్. కీదృశానాంఫలానామ్ - నతాళీనామ్- సుగన్ధేననతాః, అళయః- భృఙ్గాః, యేషుఫలేషుతానితథోక్తాని. కస్మిన్ దేశేన్యపతన్ - ఇహ- అస్మిన్, తాళవనే. తాళీనామితి - తాళశబ్దాత్ పిప్పల్యాదిలక్షణోజాతిలక్షణోవాఙీష్. ౬౬.

తా॥ ఆయసురులు శ్రీకృష్ణునిచేఁ దాళవనమందు తాటిపండ్లమీఁదఁ గొట్టఁబడినవారై యాపండ్లతోఁగూడ తాముసచ్చి క్రిందఁబడిరి. ౬౬.

మూ॥ రేమేకృష్ణేనశ్రమరహితేన ఖరాసురఞ్జయతా।
అపిచేష్టాస్వఘవితతే రహితేనఖరాసురక్షయతా॥ ౬౭॥

ప-వి॥ రేమే, కృష్ణేన, శ్రమరహితేన, ఖరాసురమ్, జయతా, అపి, చేష్టాసు, అఘవితతేః, అహితేన, ఖరాసు, రక్షయతా. ౬౭.

వ్యా॥ (రేమఇతి) శ్రమరహితేనకృష్ణేన, ఖరాసురమ్- ఖరవేషమసురం ధేనుకమ్, సపరివారంజయతా రేమే. పునరపిసఏవవిశేష్యతే. ఖరాసు-ఉగ్రరూపాస్వపి, రిపువధాత్మికాసుచేష్టాసు, సర్వంజగత్, రక్షయతా - అభిరక్తంకుర్వతా, అఘవితతేః- పాపసమూహస్య, అహితేన-శత్రుణా, రేమేఇతి-భావేలిట్. ౬౭.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, అనాయాసముగ ఖరాసురుని జయించి తక్కిన శత్రువులను వధించి సకలజగత్తును సానన్దింపించెను. ౬౬.

మూ॥ రామోఽథముష్టినాభువమవతాడయితారమభ్యాశమ్।
అవధీత్ప్రలమ్బమాగతమవతాడయితారమభ్యాశమ్॥ ౬౭ ॥

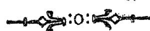
ప-వి॥ రామః, అథ, ముష్టినా, భువమ్, అవతా, డయితారమ్, అభ్యాశమ్, అవధీత్, ప్రలమ్బమ్, ఆగతమ్, అవతాడయిత్వా, అరమ్, అభ్యాశమ్. ౬౭.

వ్యా॥ (రామఇతి) ఏవంధేనుకేసపరివారేజితే, తేషుచకృష్ణరోహణాదిషుక్రీడత్సు, ప్రలమ్బనామాకశ్చిదసురః ప్రచ్ఛన్నోఽభ్యేత్యక్రీడావ్యాజేన రామంస్కన్ధేన వహన్ ఆకాశాభిముఖః ఊర్ధ్వంజగామ;తత్రేదముచ్యతే. భువమ్-భూమిమ్, అవతా-అసురవధేనరక్షతా, ముష్టినా, డయితారమ్- ఆకాశేనగచ్ఛన్తమ్, ప్రలమ్బనామానమసురమ్, అవతాడయితా - శిరసిఅవతాడనంకుర్వన్, అరమ్-ద్రుతమ్, అవధీత్. అభ్యాశమితి - అసురవిశేషణమ్. స్వసమీపభూతమ్, ఆసన్నమిత్యర్థః. అథ ఉత్తరత్ర- (౧) “అశూ - వ్యాప్తౌ” ఘఞ్. భియః - భయస్య, ఆశః, భ్యాశః, తద్యత్రనాస్తి తదభ్యాశమ్. తదిదంక్రియావిశేషణమ్. భయప్రాప్తిరహితంయథాతథా అవధీదిత్యర్థః. డయితారమితి -(౨) “డీఙ్ విహాయసాగతౌ” తృచ్. ౬౭.

తా॥ తరువాత బలరాముఁడు, తనను భుజముమీఁదనెత్తికొని యాకసమునకెగిపోవుచున్న ప్రలమ్బాసురుని దనముష్టిచేతఁ గుద్దిచంపెను. ౬౭.

మూ॥ అరమతనుతచరణమయంససహోమిత్రైర్మహాన్నిత్యమ్।
అరమతనుతచరణమయంససహోమిత్రైర్మహాన్నిత్యమ్॥ ౬౮ ॥

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కకృతిషు యమకరత్నాకరే
న వ మ ఆ శ్వా సః.

ప-వి॥ అరమత, నుతచరణమ్, అయమ్, ససహాః, మిత్రైః, మహాన్, ఇత్యమ్, అరమ్, అతనుత, చ, రణమయమ్, సః, సహ, అమిత్రైః, మహామ్, నిత్యమ్. ౬౮.

---

(౧) స్వాది-౧౨. (౨) భ్వాది-౯౫౩.

వ్యా॥ (అరమతేతి) అరమత- క్రీడితవాన్, నుతచరణమ్- నుత పాదాంబుజంయథాతథా, అరమత. అయమ్ - హరిః, ససహాః- సహః- బలమ్, తేనసహితః, మిత్త్రైఃనుతచరణమితిసమ్బన్ధః. మహాన్- సంభావయన్, ఇత్యమ్ - గమ్యామ్, అస్య, మహామితివక్ష్యమాణేనసంబన్ధః. అరమ్ - ద్రుతమ్, అతనుత - కృతవాన్. చకారస్సముచ్చయే. రణమయమ్-యుద్ధాత్మకమ్, మహమ్-ఉత్సవమ్, సః-హరిః, సహ-సార్థమ్, అమిత్త్రైః-శత్రుభిస్సహ, నిత్యమ్, సంభావయన్నేవ కృతవాన్. సఖిభిశ్చస్తూయమానచరణఃక్రీడితవానిత్యర్థః. ఇ-గా.

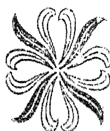

ఇతిశ్రీ వత్సాఙ్క-కృతిషు యమకరత్నాకర వివరణే

నవమ ఆశ్వాసః.

-:0:-

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు మిక్కిలి బలిష్ఠుఁడై మిత్రులచేఁ బూజింపఁబడిన చరణారవిన్దములుకలవాఁడై లోకులచేఁ గొనియాడఁబడుచు క్రీడించెను. ప్రతిదినము శత్రువులతో యుద్ధమనెడు మహోత్సవమును జరిగించెను. ఇ-గా.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

అథ యమకరత్నాకరే దశమ ఆశ్వాసః

మూ॥ లక్ష్మీమధికాంసముదితశరదుర్వ్యాపారజస్సుఖాశాసు।
యత్రస్త్రీషుమదస్స్మరశరదుర్వ్యాపారజస్సుఖాశాసు॥ ౧॥

ప-వి॥ లక్ష్మీమ్, అధికామ్, సముదితశరత్, ఉర్వీ, అప, అరజస్సు, ఖాశాసు, యత్ర, స్త్రీషు, మదః, స్మరశరదుర్వ్యాపారజః, సుఖాశాసు. ౧.

వ్యా॥ (లక్ష్మీమితి) అథ శరత్సమయః ప్రాప్తః, తత్రేదముచ్యతే. ఏవమ్, ఖాశాసు - ఆకాశదిక్షు, ప్రావృట్కాలేన, అరజస్సు - రజోరహితాసు సతీషు, సముదితశరత్ - శరత్కాలసంయుక్తా, ఉర్వీ - భూమిః, అధికాంలక్ష్మీమాప. కీదృశ్యా శరదా యుక్తా - యత్రశరది, సుఖాశాసు - సుఖే ఆశావతీషు, స్త్రీషు, స్మరశరదుర్వ్యాపారజః - కామశరాణాందుర్వ్యాపారేణజాతః, మదః భవతి. యత్రేతి యచ్ఛబ్దేన ఉపసర్జనభూతాయా అపిశరదః బుద్ధావిపరివృత్తేః పరామర్శః. అథవా - శరద్విశిష్టా భూమిరేవయత్రేతిపరామృశ్యతే, ఖాశాస్వితి - ఖంచఆశాశ్చేతిద్వన్ద్వః. ఖసహితా ఆశాఇతివా శాకపార్థివఇతివత్కర్మధారయః. సుఖాశాస్వితి - సుఖేఆశాయాసామితి వ్యధికరణో బహువ్రీహిః. ౧.

తా॥ తరువాత శరత్కాలమువచ్చినది. అప్పుడు భూమి మిక్కిలి శోభాయమానమైనది. ఆకాశమును దిక్కులును నిర్మలములై ప్రకాశించినవి. స్త్రీలందఱు సుఖము నాశించినవారై మన్మథబాణములచేత మదమునొందిరి. ౧.

మూ॥ హంసకులంసరఉచ్చైరాశిశ్రియదుచ్చకైరవకమ్।
నభఇవసముదితతారకరాశిశ్రియదుచ్చకైరవకమ్॥ ౨॥

ప-వి॥ హంసకులమ్, సరః, ఉచ్చైః, ఆశిశ్రియత్, ఉచ్చకైరవకమ్, నభః, ఇవ, సముదితతారకరాశిశ్రి, యత్, ఉచ్చకైరవకమ్.

వ్యా॥ (హంసకులమితి) సరః- జలాశయమ్, ఉచ్చైర్ఖ్యాతమ్- వర్షనిపాతేన ప్రవృద్ధమ్, ప్రావృడపాయే మానసాన్నివృత్తం హంసకులమ్, ఆశిశ్రియత్ - ఆసీదవత్. (౧) "శ్రిఞ్ - సేవాయామ్" లుఙ్ణిచ్.(౨) "ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరిచఙ్". సరఇహాకర్మ, హంసకులంకర్తృ. హంసకులంవిశేష్యతే- ఉచ్చకైరవకమ్ - ఉచ్చకైః - ఉచ్ఛ్రితః, రవః యస్యేతి బహువ్రీహిః. (3) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. సరోఽవిశేష్యతే - యత్ సరః, ఉచ్చకైరవకమ్- ఉచ్చభూతైః, కైరవైః-కుముదైః, యుక్తమ్, అతఏవ సముదితతారకరాశిశ్రి, నభః - ఆకాశమివభవతి. తారకరాశేః- నక్షత్రసమూహస్య, శ్రీః-సమృద్ధిః, సముదితాయస్మిన్ తత్సముదితతారకరాశిశ్రి.(౪)"గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య"ఇతి నదీసంజ్ఞానిషేధాత్ (౫) "నద్యృతశ్చ"ఇతికబభావః. ఉచ్చకైరవక మిత్యత్రాపి (3) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. ౨.

తా॥ ఆకాలమందు హంసములు ఆనన్దభరితములై గొప్పధ్వనిచేయుచున్నవై, నక్షత్రములచే నిండినయాకసమువలెఁ కుముదకుసుమములచేఁబ్రకాశించుచున్న సరస్సులనువచ్చిచేరినవి. ౨.

మూ॥ అరతేస్సమయేతస్మిన్నలినానిభృతాక్షరస్త్యాగాత్ ।
గీతంమాధ్వీహ్యధ్యధినలినానానిభృతాక్షరన్త్యాగాత్ ॥ 3॥

ప-వి॥ అరతేః, సమయే, తస్మిన్, అలినా,నిభృతాక్షరమ్, త్యాగాత్, గీతమ్, మాధ్వీ, హి, అధ్యధి, నలినాని, భృతా, క్షరన్తి, అగాత్. 3.

వ్యా॥ (అరతేరితి) తస్మిన్సమయే, అరతేః - దుఃఖస్య, త్యాగాత్ ముదితేన, అలినా - భృఙ్గేణ, నిభృతాక్షరమ్ - గూఢాక్షరం యథాభవతితథా, గీతమ్ - గానంకృతమ్. భావేనిష్ఠా. (౬) "ఘుమాస్థా" ఇత్యాదినాఈత్వమ్. అరతేస్త్యాగేకారణముచ్యతే- నలినాన్యధ్యధి-

(౧) ధా- ౧౦౫౪. (3) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪. (౫) పా-సూ-౫-౪-౧౫3
(౨) పా-సూ-3-౧౪౮. (౪) పా-సూ-౧-౨-౪౮. (౬) పా-సూ-౬-౪-౬౬.

పఙ్క—జానాంసమీపే – తదుదరే, భృతా - పూర్ణా, తతఃక్షర న్తీ-వా న్తీ హి, మాధ్వీ - మకరన్దః, అలినమ్, అగాత్ - ప్రాప్తా ; అత స్తేనారతిం త్యక్త్వా ముదితమిత్యర్థః- (౧) "ఉపర్యధ్యధసస్సామీప్యే" ఇతిద్విర్వచ నమ్. నలినానీతి-(౨) "ఉపర్యాదిషుత్రిషు- ఆమ్రేడితా న్తేషు" ఇతి ద్వితీయా. 3.

తా॥ ఆకాలమందు తుమ్మెదలు, కమలకుసుమముల మధ్యమందు సంపూర్ణముగ నున్న మకరన్దములనుద్రాగి తనక్లేశములనుబోఁగొట్టుకొని గానముచేసినవి. 3.

మూ॥ దివసస్యదివసనాథోవితతారకమప్యలఙ్కారమ్।
విధురపుషద్ఘనవిరతావితతారకమప్యలఙ్కారమ్॥ ౪॥

ప-వి॥ దివసస్య, దివసనాథః, వితతార, కమ్, అపి, అలఙ్కారమ్, విధుః, అపుషత్, ఘనవిరతౌ, ఇతతారకమ్, అపి, అలమ్, కారమ్. ౪.

వ్యా॥ (దివసస్యేతి) దివసనాథః – ఆదిత్యః, దివసస్య, కమపి- దుర్వచమ్, ఉత్తమమ్, అలఙ్కారమ్ - ప్రసాధనమ్, వితతార – దత్త వాన్. ఘనవిరతౌ - మేఘోపరమేసతి, విధుః - చన్ద్రః, ఇతతార కమ్ - ఉదితనక్షత్రమ్, కారమ్ - కాలమ్, అలమపుషత్ - సమృద్ధమక రోత్. ఇతతారకంకారమితి రాత్రిరభిధీయతే, ౪,

తా॥ అప్పుడు సూర్యుఁడు దివసమునకు మిక్కిలి యలఙ్కారకరుఁడాయెను. చన్ద్రుఁడు, మేఘములుపోయి నక్షత్రములుద్భవించియున్న రాత్రికి శోభనుగలుగఁ జేసెను. ౪.

మూ॥ మేఘానిధాతుమనిలైరనిశమసీయ న్తదిక్షుపాత్రీషు।
శిఖిరుతమమతంశ్రోత్రైరనిశమసీయ న్తదిక్షుపాత్రీషు॥ ౫॥

ప-వి॥ మేఘాః, నిధాతుమ్, అనిలైః, అనిశమ్, అసీయ న్త, దిక్షు, పాత్రీషు, శిఖిరుతమ్, అమతమ్, శ్రోత్రైః, అనిశమనీయమ్, తత్, ఇక్షుపాత్రీషు. ౫.

వ్యా॥ (మేఘాఇతి) అనిలైః - వాయుభిః, అష్టసుదిక్షు, పాత్రీ షు - నిధానభాజనభూతాసు, ఉత్తరకాలార్థంనిధాతుమ్, అనిశమ్ – స దా, మేఘాః-అసీయ న్త. కిఞ్చ – శిఖిరుతమ్-మయూరకూజితమ్, అమ తమ్ - అబహుమతమ్, అభూత్ ; అతశ్చతత్ శిఖిరుతమ్, ఇక్షుపాత్రీ

(౧) పా-సూ-౮-౧-౭. (౨)

షు - కలమగోపికాసు, శ్రోత్రైః, అనిశమనీయమ్ - అశ్రవణీయమ్, అభూత్. అనిశమనీయమితి - శమేర్ణ్యన్తాదనీయత్ప్రత్యయః. (౧) "శమోఽదర్శనే" ఇతి మిత్వాద్ధ్రస్వత్వమ్. ఇక్షుపాత్రీష్వితి-(౨) "పా-రక్షణే" త్రృచ్. (౩) "ఋన్నేభ్యో ఙీప్". (౪) "ద్వితీయా" ఇతి యోగవిభాగాత్సమాసః. ౫.

తా॥ వాయువు మేఘములను దిసికొనిపోయి, పైవర్షాకాలముకొఱకు దిక్కుల యందుంచెను. నెమలులుశబ్దింప, అది మదనోద్దీపకమై ఇక్షుపాలకులగు కన్యల శ్రోత్రముల కసహ్యముగనుండెను. ౫.

మూ॥ లోకంశరదుడుహంసీకైరవకాశైస్సమబుభూషత్।
బహుసితగుణజుషిపఙ్కంకైరవకాశైస్సమబుభూషత్॥ ౬.

ప-వి॥ లోకమ్, శరత్, ఉడుహంసీకైరవకాశైః, సమబుభూషత్, బహుసితగుణజుషి, పఙ్కమ్, కైః, అవకాశైః, సమబుభూషత్. ౬.

వ్యా॥ (లోకమితి) సా శరత్, ఉడుహంసీకైరవకాశైః- ఉడుభిః - నక్షత్రైః, హంసీభిః, కైరవైః-కుముదైః, కాశైః - ఇషీకాభిశ్చ, లోకమ్, సమబుభూషత్ - సమ్యగ్భూషితవతీ. ఏవమ్, బహుసితగుణజుషి - అనేకశుక్లవర్ణభాజిలోకే, కైఃకిల అవకాశైః-ఉపాయైః, పఙ్కమ్ - కర్దమమ్, సమబుభూషత్ - సమ్భావితుమైచ్ఛత్; నకైశ్చిదప్యుపాయైరిత్యర్థః. అత్రచఛలాదిదంసూచ్యతే. బహుసితగుణజుషి - అనేకసద్గుణయుక్తే లోకే, పఙ్కమ్-పాపమ్, కైరుపాయైస్సమబుభూషదితి. పూర్వత్రభూషయతేర్లుఙ్. అదన్తత్వాదగ్లోపిత్వాదుపధాహ్రస్వత్వాభావః. ఉత్తరత్ర సంపూర్వాద్భవతేరిచ్ఛాయాంసన్; తతోలుఙ్.

తా॥ ఆశరత్కాలమందు, నక్షత్రములు హంసములు, కుముదకుసుమములు కాశములు మొదలగు తెల్లనివస్తువులు లోకమునకలఙ్కారములుగానున్నవి. ఇట్లు స్వచ్ఛముగనున్న జగత్తులో నెక్కడను బురద కనుబడలేదు. ౬.

మూ॥ అనుదన్నర్కస్యతమఃపటలఘ్నతోఽత్రసన్నిభాభాసః।
అరమతగుహాసుసతుఘనపటలఘ్నతోఽత్రసన్నిభాభాసః॥ ౭॥

ప-వి॥ అనుదన్, అర్కస్య, తమఃపటలమ్, ఘ్నతోఽత్రసన్నిభాః, భాసః, అరమత, గుహాసు, సః, తు, ఘనపటలఘ్నతః, అత్రసన్, ఇభాభాసః. ౭.

(౧) ధా-౬౦౭. (౨) అదా-౪౬. (౩) పాసూ-౪-౧-౫. (౪) పా-సూ-౨-౧-౨౪.

వ్యా॥ (అరమతేతి) అర్కస్య, భాసః - ప్రభాః, ఘనతోత్రసన్నిభాః - ప్రేరకత్వేనదృఢప్రతోదసదృశాః, తమఃపటలమ్, అనుదన్ - ప్రేరితవత్యః. తత్ప్రేరితస్సతిమఃపటలః, ఘనపటలఘ్ననతః- మేఘాఖ్యస్యపటస్య అపక్రమణేన, అత్రసన్ - అభీతః, ఇభాభాసః - ఇభసదృశః, గిరిగుహాసు అరమత. పూర్వంహిమేఘపటలైరావృతత్వాత్ రవికిరణేభ్యోఽత్రసన్నభవత్, అధునాతుమేఘపటలేఅతీతే భేతవ్యేసత్యపి గిరి గుహాఖ్యస్యావరణస్యలాభాత్ అభీతస్త్రత్రేమఇత్యర్థః. తమఃపటలస్యాత్ర గజసాదృశ్యోక్తేః తత్ప్రేరకస్యరవికిరణస్య తోత్రత్వరూపణముపపన్నమ్.పటలశబ్దస్య త్రిలిఙ్గత్వాత్పుల్లిఙ్గత్వోపపత్తేఃసఇతి పుల్లిఙ్గేనావమర్శః. 2.

తా॥ సూర్యునికిరణములచేత లోకమునుంచి పోఁగొట్టఁబడిన అన్ధకారములు పర్వతగుహలలో వెళ్ళినిరాబాధములై యేనుఁగులవలె సుఖముగ సఞ్చరించినవి. 2.

మూ॥ సూనానిశ్రీఃప్రయయావర్యమకరరాజితానికమలిన్యాః।

అలమకృషతాస్పదానితువర్యమకరరాజితానికమలిన్యాః॥ 3॥

ప-వి॥ సూనాని, శ్రీః,ప్రయయౌ, అర్యమకరరాజితాని, కమలిన్యాః, అలమకృషత, ఆస్పదాని, తు, వర్యమకరరాజి, తాని, కమ్, అలిన్యాః. 3.

వ్యా॥ (సూనానీతి) అర్యమకరరాజితాని - అర్యమ్ణః - సూర్యస్య, కరైః - రశ్మిభిః, రాజితాని - శోభితాని, కమలిన్యాః, సూనాని- పుష్పాణి, శ్రీః - కాన్తిః, ప్రయయౌ. తానితుకమలినీసూనాని, కమ్-జలమ్, అలమకృషత-అలఙ్కృతవన్తి. సూనాని ఇహకర్తౄణి, జలం కర్మ. కీదృశానితాని - అలిన్యాః - భృఙ్గ్యః, ఆస్పదాని - స్థానాని. కీదృశంజలమ్ - వర్యమకరరాజి - వర్యాః - వరిష్ఠాః, మకరాణామ్, రాజయః - తతయః యస్మిన్ తత్తథోక్తమ్. 3.

తా॥ కమలకుసుములుసూర్యునికిరణములచే వికసించితుమ్మెదలచేనిండిశోభిల్లుచున్నవై, మొసలులచే నిండియగాధములైయున్నతటాకముల కలఙ్కారములైయున్నవి.

మూ॥ మదమన్మథాస్మశరదానవపుష్కరసంపదాహతాయే తే।

రతికలహేస్త్రీష్వభజన్నవపుష్కరసంపదాహతాయే తే॥ 4॥

ప-వి॥ మదమన్మథౌ, స్మ, శరదా, నవపుష్కరసంపదా, హ, తాయేతే, రతికలహే, స్త్రీషు, అభజత్, అవపుష్కరసమ్, పదా, హతౌ, యే, తే. 4.

వ్యా॥ (మదేతి) నవపుష్కరసంపదా - నూతనపఙ్కజసమృద్ధి కయా, నూతనవ్యోమసమృద్ధికయా వా, శరదా, మదమన్మథౌ, తాయేతే స్మ - వితతావిత్యర్థః. కిఞ్చ - యేజనాః, రతికలహే స్త్రీణాం పదాహతాః - పాదతాడితాః, తాసుస్త్రీషు, అవపుష్కరసమ్ - కామరసమ్ - అభజన్. తాయేతేఇతి తనోతేః స్మఇతి కర్మణిలట్. (౧) "తనోతేర్యకి"ఇత్యాత్వమ్. అవపుష్కర సమితినవపుః అస్యాస్తీత్యవపుష్కః, అనఙ్గఇత్యర్థః. ౯.

తా॥ తామరసములు పుష్పించియున్న యాశరత్కాలమందు మదమును మన్మథుండును వర్ధిల్లెను. పురుషులు స్త్రీలపాదములచేతఁ దన్నఁబడినవారై వారితోఁగూడ మదనరసమునను భవించిరి.

మూ॥ ఉదయాద్విన్ధ్యమదముషో విషమచ్ఛదశారకాన్తారమ్।
† జగదభవదున్మదకరి విషమచ్ఛదశారకాన్తారమ్॥ ౧౦॥

ప-వి॥ ఉదయాత్, విన్ధ్యమదముషః, విషమ్, అచ్ఛదశా, అర, కాన్తా, అరమ్, జగత్, అభవత్, ఉన్మదకరి, విషమచ్ఛదశారకాన్తారమ్. ౧౦.

వ్యా॥ (ఉదయాదితి) విన్ధ్యమదముషః - విన్ధ్యపర్వతస్య, మదమ్- గర్వమ్, ముషితవతః-అగస్త్యస్య, ఉదయాత్, విషమ్-జలమ్, కాన్తా - కమనీయా, అచ్ఛదశా - ప్రసన్నావస్థా, అరమ్-ద్రుతమ్, అర - ప్రాప్తా. కిఞ్చ - జగత్, విషమచ్ఛదశారకాన్తారమ్ - విషమచ్ఛదైః-సప్తపర్ణైః, శబలితవర్ణయుక్తమ్, అతఏవ తద్గన్ధోపలమ్భాత్, ఉన్మదకరి- అతిమత్తగజయుక్తమభవత్, ఆరేత్యృగ్తేర్లిట్. ౧౦.

తా॥ ఆకాలమందగస్త్యోదయమయినప్పుడే జలములునిర్మలములయినవి. అరణ్యములందు సప్తచ్ఛదములు నానావర్ణముగఁబుష్పించియావనములను విచిత్రవర్ణములుగాఁ జేసి తనపరిమళముచేత లోకులకు మదమును గలుగఁజేసినవి. ౧౦.

† అత్రచతృతీయపాదే ఏకామాత్రాన్యూనా, సాచ "అభవత్" "ఉన్మదకరి" ఇత్యనయోర్మధ్యే "చ" కారస్యయోజనేనసమ్పాద్యా, పరమతః ప్రమాణంసహృదయాః.

(౧) పా-సూ-౬-౪-౪౪.

మూ॥ భాన్తి సరాంసిసమన్తాత్సమారుతానిస్మరాజీవైః ।
హంసాశ్చక్రుః కుముద్వైస్సమారుతాని స్మరాజీవైః॥ ౧౧॥

ప-వి॥ భాన్తి, సరాంసి, సమన్తాత్, సమారుతాని, స్మ, రాజీవైః, హంసాః, చక్రుః, కుముద్వైః, సమాః, రుతాని, స్మరాజీవైః. ౧౧.

వ్యా॥ (భాన్తీతి) సమారుతాని - వాయుసహితాని, సరాంసి, సమన్తాత్-సర్వతః, రాజీవైః-కమలైః, భాన్తి స్మ; తేషు సరస్సు, స్మరాజీవైః-కామస్యోద్దీపనహేతుభిః, కుముద్వైః, సమాః - సదృశాః, హంసాః, రుతాని చక్రుః. ౧౧.

తా॥ సరస్సులయందు తామరసపుష్పములు విలసిల్లుచున్నవి, మందమారుతము వీచుచున్నది, మన్మథో ద్దీపకములైన కుముదకుసుములవలెఁ దెల్లనివైన హంసములు శబ్దించుచున్నవి. ౧౧.

మూ॥ దూరేనద్యవహాత్క్షయగాపాథస్స్వాదుకూలస్య ।
నవపులినశ్రీస్తాం సదృగాపాథ స్వాదుకూలస్య॥ ౧౨॥

ప-వి॥ దూరే, నదీ, అవహాత్, క్షయగా, పాథః, స్వాదు, కూలస్య, నవపులినశ్రీః, తామ్, సదృక్, ఆప, అథ, స్వా, దుకూలస్య. ౧౨.

వ్యా॥ (దూరఇతి) నదీ, క్షయగా-జలక్షయంప్రాప్తా, కూలస్య దూరే, స్వాదు-రసవత్, పాథః-జలమ్, అవహాత్. అథ తాం నదీమ్, దుకూలస్య-క్షౌమస్య, సదృక్-సదృశీ, స్వా-ఆత్మీయా, నవపులినశ్రీః - నూతనసైకతసమృద్ధిః, ఆప-ప్రాప్తా. ౧౨.

తా॥ నదులలో, నీళ్లుతగ్గి గట్టుకు దూరంబున జలధారప్రవహించెను. దుకూలములవలె స్వచ్ఛముగనున్న యిసుకదిబ్బలు విలసిల్లెను. ౧౨.

మూ॥ సౌఖ్యేకిమహాశ్శారద దివసైకతమాంశవీర్యమితమ్ ।
భజ్గీర్గతం సమన్తాదివసైకత మాంశవీర్యమితమ్॥ ౧౩॥

ప-వి॥ సౌఖ్యే, కిమ్, అహః, శారదదివసైకతమాంశవీర్యమితమ్, భజ్గీః, గతమ్, సమన్తాత్, ఇవ, సైకతమ్, అంశవీః, యమ్, ఇతమ్, ౧౩.

వ్యా॥ (సౌఖ్యఇతి) శరద్దినేభ్యోఽన్యేష్వహస్సు, కిమహః - కత మందినమ్, సౌఖ్యేవిషయే, శారదదివసైకతమాంశ వీర్యమితమ్ - శరత్సమ్బన్ధినోదివసస్య, ఏకతమాంశః- లేశః, తస్య, వీర్యేణ- శక్త్యా, మితమ్- ఉపమితమ్? నకిఞ్చిదపిదినం §సుఖవిషయే తథావిధవీర్యయుక్తమిత్యర్థః. శరద్దివసఏవ విశేష్యతే - యందివసమ్, సైకతం నదీగతమ్, ఇతమ్-ప్రాప్తమభూత్; సైకతమితి‡కర్తృ, యమితికర్మ. కీదృశంసైకతమ్-సమన్తాత్, ఆంశవీరివ- తేజోమయీరివ, భఙ్గీః-సోపానపఙ్క్తీః, గతమ్ - ప్రాప్తమ్ ; ఉదకశోషణక్రమేణ క్షుద్రవీచీవిక్షేపజనితా రేఖా విశదాకారత్వేన సైకతస్య తేజోమయ్యోభఙ్గ్య ఇవాభవన్నిత్యర్థః. ఆంశవీరితి- అంశుశబ్దాత్ (౧)"తస్యవికారః" ఇత్యణ్. (౨) "టిడ్ఢాణఞ్" ఇత్యాదినాఙీప్. ౧౩.

తా॥ నదులలో నీళ్లు తగ్గుచుండగా చిన్నచిన్న యలలుకొట్టి యిసుకదిబ్బలోఁ బడినరేఖలు తేజోరూపములైన మెట్లువలెఁగనఁబడెను. ఆశరత్కాలదినైక దేశమందుఁ గలిగెడి సుఖము తక్కినయేదినమందును గలగనేరదు. ౧౩.

మూ॥ మార్తాణ్డేన వికసితం సారసకోకనదముదితేన ।
వీక్ష్య జనేనారామి ససారసకోకనదముదితేన॥ ౧౪॥

ప-వి॥ మార్తాణ్డేన, వికసితమ్, సారసకోకనదమ్, ఉదితేన, వీక్ష్య, జనేన, ఆరామి, ససారసకోకనదముదితేన. ౧౪.

వ్యా॥ (మార్తాణ్డేనేతి) ఉదితేన మార్తాణ్డేన, సారసకోకనదమ్- సరస్సంబన్ధిపఙ్కజమ్, వికసితంవీక్ష్య, లౌకికేనజనేన, ససారసకోకనదముదితేన- సారసైః-పుష్కరాహ్వైః పక్షిభిః, కోకైః - చక్రవాకైశ్చ, సహితైః నదైః, ముదితేన-ప్రీతేన, ఆరామి- క్రీడాకృతేత్యర్థః. ౧౪.

తా॥ తటాకములలో సూర్యోదయకాలమందు వికసించిన తామరసకుసుమములను సారసపక్షులను చక్రవాకములను జూచి జనులు మిక్కిలి సంతోషించిరి. ౧౪.

---

§ సుఖదినమ్" ఇతిక్వచిత్. ‡ "ప్రయోజకకర్తృ." ఇతిక్వచిత్ పాఠః.
(౧) పా-సూ-౪-౩-౧౩౪. (౨) పా-సూ-౪-౧-౧౫.

మూ॥ రేమే విహగై రుపరతి సజ్జఘనాకాశవసనేన।
రేజే సరిదపి సైకతసజ్జఘనా కాశవసనేన॥ ౧౫॥

ప-వి॥ రేమే, విహగైః, ఉపరతిసజ్జఘనాకాశవసనేన, రేజే, సరిత్, అపి, సైకతసజ్జఘనా, కాశవసనేన. ౧౫.

వ్యా॥ (రేమఇతి) విహగైః-పక్షిభిః, ఉపరతిసజ్జ ఘనాకాశవసనేన-ఉపరతౌ-నివృత్తౌ, †సజ్జైః-సన్నద్ధైః,ఘనైః-మేఘైః, అన్వితేఆకాశే వసనేన-వాసేన, అప్రతిహతసఞ్చారేణ-రేమే. కిఞ్చ-సైకత సజ్జఘనా-సైకతాఖ్య‡పూజితజఘనా,సరిత్-నదీ, కాశవసనేన-కాశాఖ్యవస్త్రేణ, రేజే. రేమఇతి-రమేర్భావేలిట్. రేజఇతి - రాజతేఃకర్తరిలిట్. (౧) “ ఫణాఞ్చసప్తానామ్” ఇతిఏత్వాభ్యాసలోపౌ. ౧౫.

తా॥ మేఘములు తీసినతరువాత నాకాశమందు పక్షులు నిర్బాధముగా సఞ్చరించినవి. నదులనెడు స్త్రీలు, ఇసుకదిబ్బలనెడుజఘనప్రదేశములచేతను, కాశకుసుమములనెడు తెల్లనివసనములచేతను ప్రకాశించెను. ౧౫.

మూ॥ కుసుమే లలాటికోచితభా వితరతి బన్ధుజీవానామ్।
తరుణీనాం శ్రీరుదభూద్భావితరతి బన్ధుజీవానామ్॥ ౧౬॥

ప-వి॥ కుసుమే, లలాటికోచితభాః, వితరతి, బన్ధుజీవానామ్, తరుణీనామ్,శ్రీః, ఉదభూత్, భావితరతి బన్ధుజీవానామ్. ౧౬.

వ్యా॥ (కుసుమఇతి) బన్ధుజీవానామ్-బన్ధూకానామ్, కుసుమే-, స్త్రీణామ్, లలాటికోచితభాః- లలాటాలఙ్కారోచితాః - తద్యోగ్యాః, భాః - దీప్తీః, వితరతిసతి - దదానేసతి, తదలఙ్కృతానాం తాసాం తరుణీనామ్, శ్రీః - కాన్తిః, ఉదభూత్-ఉద్భూతా. కీదృశామ్ - భావితరతిబన్ధుజీవానామ్ - రతిబన్ధుః, కామః, తస్యజీవః - ప్రాణః, భావితః - ఉత్పాదితః, యాభిస్తాః తథోక్తాః. లలాటికాశబ్దః-¶(లలాటశబ్దాత్) (౨) “కర్ణలలాటాత్కనలఙ్కారే” ఇతికనిప్రత్యయోత్పాదితః. ౧౬.

తా॥ స్త్రీలు బన్ధూకపుష్పములను తమలలాటములలో నలఙ్కారముగానుంచుకొనిరి, దానివలన వారికి మదనోద్దీపనకరమై విలక్షణమైన యొకకాన్తికలిగినది. ౧౬.

---

† “సజ్జైః ఉద్ధతైః” ఇతిక్వచిత్పాఠః. ‡ సైకతాఖ్యాపూజిత ఇతిక్వచిత్.
¶ కుణ్డలితంక్వాచిత్కమ్. (౧) పా-సూ-౬-౪-౧౨౬. (౨) పా-సూ-౪-౩-౬౫.

మూ॥ మృగజం నియన్తుమపటుశ్శాలీనామన్యతోఽపాయమ్।
గీతిం కన్యా తర్జనశాలీనామన్యతోఽపాయమ్॥ ౧౭॥

ప-వి॥ మృగజమ్, నియన్తుమ్, అపటుః, శాలీనామ్, అన్యతః, అపాయమ్, గీతిమ్, కన్యా; తర్జనశాలీనా, అమన్యత, ఉపాయమ్. ౧౭.

వ్యా॥ (మృగజమితి) శాలీనామ్ - కలమానామ్, మృగజమ్- మృగైర్జాతమ్, అపాయమ్-అపహరణమ్, అన్యతః - అన్యేనోపాయేన, నియన్తుమ్, అపటుః- అసమర్థా, కలమగోపీ ‡ కన్యా, గీతిమ్-గానమేవ, తత్రోఽపాయమమన్యత; గీతివ్యతిరిక్తోపాయాన్తరానుష్ఠానే అసమర్థా, తర్జనశాలీనా- తర్జనే, భర్త్సనే - శాలీనా - లజ్జావతీభూత్వా, గానమేవోపాయమమన్యత. కలమభక్షణార్థమాగతానాం భర్త్సనాదిభిర్నియన్తుమశక్యానాం మృగాణాం గీతిశ్రవణసుఖానుభవాత్ §నిష్పన్దనముపలభ్యా ! గీతిమేవకలమరక్షణోపాయం మత్వా గానం కృతవతీతియావత్. అమన్యతేతి - మనోతేర్లఙ్. ౧౭.

తా॥ పొలములలోఁగాపుకాచుచున్న కన్యక, సస్యములను మేయుచున్న మృగములను భయపఱచి వెళ్ళఁగొట్టుటకునసమర్థురాలై, తనగానముచేవానిని పరవశములుగాఁజేసి సస్యములనుగాపాడెను. ౧౭.

మూ॥ అపుషద్వనమాశ్వసనః పాన్థానాముదితపుష్పధామాశ్వసనః।
సురతజుషామాశ్వసనస్తత్పరిచయలబ్ధగన్ధభూమాశ్వసనః॥

ప-వి॥ అపుషత్, వనమ్, ఆశు, అసనః, పాన్థానామ్, ఉదితపుష్పధామా, శ్వసనః, సురతజుషామ్, ఆశ్వసనః, తత్పరిచయలబ్ధగన్ధభూమా, శ్వసనః. ౧౮.

వ్యా॥ (అపుషదితి) ఉదితపుష్పధామా - ఉద్భూతపుష్పదీప్తిః, అతఏవ, పాన్థానామ్-విరహిణామ్, శ్వసనః-శ్వాసకరః, క్లేశకరత్వాదత్యుల్బణశ్వాసకర ఇతియావత్. ఏవంభూతః, అసనః-అసనవృక్షః, వనమ్, ఆశు - సపది, అపుషత్ - పుష్టిమకరోత్. (౧) "పుష-పుష్టౌ" లుఙ్. కిఞ్చ - తత్పరిచయలబ్ధగన్ధభూమా - తత్పరిచయేన - తస్యాఽసనస్య

§ (పా) నిష్పన్దనోపలబ్ధ్యా. ‡ "గోపికాకన్యా" ఇతిక్వచిత్.
(౧) దివాది-ప-ఆ-సే.

క్షస్య సంసర్గేణ, లబ్ధః, గన్ధస్య, భూమా- సమృద్ధిః, యేనసతథో క్తః, శ్వసనః - మారుతః, సురతజుషామాశ్వసనః- సురతభోగం సేవమానానాంఆశ్వాసకరః, †(పరిశాన్తిహరః,)ఏవమ్భూతఃపవనశ్చవనమపుష దితి పూర్వేణసంబన్ధః. ౧౮.

తా॥ అసనవృక్షములు పుష్పించినవై వనమున కలఙ్కారములుగాను విరహిజనులకు దుఃఖకరములుగాను నుండెను. ఆపుష్పములమీఁదఁబడి పరిమళముతోఁగూడివచ్చుచున్నవాయువు జనుల సురతశ్రమమును బోఁగొట్టెను. ౧౮.

మూ॥ అపటుషు భాస్వశ్రూయత సహసావి త్రీషుకలమస్య।
చిహ్నమృతోరివగీతం సహసావిత్రీషుకలమస్య॥ ౧౯॥

ప-వి॥ అపటుషు, భాసు, అశ్రూయత, సహ, సావిత్రీషు, కలమస్య, చిహ్నమ్, ఋతోః, ఇవ, గీతమ్, సహసా, అవిత్రీషు, కలమ్, అస్య. ౧౯.

వ్యా॥ (అపటుష్వితి) సావిత్రీషు - సవితృసంబన్ధినీషు, భాసు- కిరణేషు, సహసా-సపది, అపటుషు-అప్రౌఢాసుసతీషు, కలమస్య అవిత్రీషు-రక్షిత్రీషు, కలమగోపికాస్విత్యర్థః. తాసు విద్యమానమ్, కలమ్- అవ్యక్తమధురమ్, సహక్రియమాణమ్, గీతమ్-గానమ్, తస్యఋతోః- శరత్కాలస్య, చిహ్నమివ-లాఞ్ఛనభూత కాహలధ్వనితఖివ, అశ్రూయత -శ్రుతమభవత్. అశ్రూయతేతి - కర్మణిలఙ్. ౧౯.

తా॥ అప్పుడు సూర్యకిరణములు వర్ధిల్లెను. సస్యరక్షకురాన్డ్రైన స్త్రీలు గుంపుగాఁజేరి యతిమధురముగాఁ బాడుచుండిరి. ఆ గానము, ఆశరదృతువునకు బిరుదుపట్టుచున్న కాహళధ్వనివలెనుండెను. ౧౯.

మూ॥ అమహాన్వృద్ధింగోపా వన్యాంశరదోమహీయస్యాః।
ఆపర్ధిమృతుభ్యోసావన్యాంశరదోమహీయస్యాః॥ ౨౦.

ప-వి॥ అమహాన్, వృద్ధిమ్, గోపాః, వన్యామ్, శరదః, మహీయస్యాః, ఆప, ఋద్ధిమ్, ఋతుభ్యః, అసౌ, అన్యామ్, శరదః, మహీ, యస్యాః. ౨౦.

వ్యా॥ (అమహాన్నితి) మహీయస్యాశ్శరదః- పూజ్యతమాయాశ్శరదః, వన్యామ్-వనభవామ్, ‡వృద్ధిమ్, గోపాః, అమహాన్, అపూ

† ఇదంక్వచిన్నాస్తి. ‡ ‹‹వృద్ధిమ్-సమృద్ధిమ్,, ఇతిక్వచిత్.

జయన్. (౧) ‹‹మహ-పూజాయామ్'' కర్తరిలజ్. అస్రామహీ, ఋతుభ్యోఽన్యామ్ - శరద్వ్యతిరిక్తేభ్యోఽన్యేభ్యో ఋతుభ్యః, అన్యామ్-వ్యతిరిక్తామ్, శరదః - సంవత్సరస్య, ఋద్ధిమ్ - కలమాదిసకలసస్యపరిపాకమయీంసంపత్తిమ్, యస్యాఃహేతోః, ఆప - ప్రాప్తవతీ. ౨౦.

తా॥ శరత్కాలముచేఁ గలిగినవనసమృద్ధిని గోపికలుకొనియాడిరి. తక్కినఋతువులలోఁగలగని సస్యాది సకలసమృద్ధియు నాశరత్కాలమందు భూమిలోఁ గలిగినది.

మూ॥ తే వీక్ష్య గతం వీర్యం వర్షస్య దిశామపాయసఙ్కరవత్ ।
సమవిద్రత వృష్ణేస్య తువర్షస్యదిశామపాయసఙ్కరవత్ ॥౨౧॥

ప-వి॥ తే, వీక్ష్య, గతమ్, వీర్యమ్, వర్షస్య, దిశామ్,అపాయసఙ్కరవత్, సమవిద్రత, వృష్ణే, అస్య, తు, వర్షస్య, దిశామ, పాయసమ్, కరవత్. ౨౧.

వ్యా॥ (తఇతి) తేగోపాః, వర్షస్య, దిశామపాయసఙ్కరవత్ - మేఘావరణసమ్భూతేన † దిఙ్నాశేన, సఙ్కరవత్ -సాఙ్కర్యయుక్తమ్ గతమ్ - అపగతమ్, వీర్యమ్ - ఉజ్జృమ్భణమ్, వీక్ష్య- దృష్ట్వా,వృష్ణే-ఇన్ద్రాయ - అస్యవర్షస్య - సంవత్సరస్య, కరవత్ - భాగధేయవత్, పాయసమ్, దిశామ - దదామ, ఇతి, సమవిద్రత - సంవిదమకుర్వన్-సమయంకృతవన్త ఇతియావత్. సమవిద్రతేతి సంపూర్వాత్. (౨) ‹‹విద-జ్ఞానే'' ఇతిధాతోర్లఙ్బహువచనమ్. (౩) ‹‹సమోగమ్యృచ్ఛి'' ఇత్యాదినా ఆత్మనేపదమ్. (౪) ‹‹ఆత్మనేపదేష్వనతః'' ఇత్యదాదేశః. (౫) ‹‹వేత్తేర్విభాషా'' ఇతిరుడాగమః. ౨౧.

తా॥ వర్షాకాలమందు దిక్కులు తెలియకుండ కప్పుకొని యున్న మేఘముల విజృమ్భణము తీసిపోయినదానిని గోపలుచూచి, ‹‹మనముఇన్ద్రునిగురించి యవశ్యముచేయఁదగిన సంవత్సరపూజనిప్పుడు చేసెదము''అనినిష్కర్షించిరి. ౨౧.

---

† (పా) వినాశేన (౧) భ్వాది-స-సే-౭౧౭. (౨) అదా-ప-స-సే-౫౪.
(౩) పా-సూ-౧-౩-౨౯. (౪) పా-సూ-౩-౧-౭. (౫) పా-సూ-౭-౧-౭.

మూ॥ హరిరవదత్తాంస్తాతా ఇష్టేననవాసవేనఫలమ్।
దిత్సథ సపాయసం యత ఇష్టేననవాసవేనఫలమ్॥　　　　౨౨॥

ప-వి॥ హరిః, అవదత్, తాన్, తాతాః, ఇష్టేన, న, వాసవేన, ఫలమ్, దిత్సథ, సపాయసమ్, యతః, ఇష్టేన, నవాసవేన, ఫలమ్.　　　　౨౨.

వ్యా॥ (హరిరితి) హరిః, తాన్ - ఇన్ద్రయాగార్థ ముద్యుక్తాన్ గోపాన్, ఏవమువదత్; కథమితిచేత్ - తాతాః- హేగురవః! ఇష్టేన-పూజితేన, వాసవేన, నఫలమ్ - నకిఞ్చిత్ప్రయోజనమ్. యతః-యస్మాత్, ఇష్టేన - అభిమతేన, నవాసవేన - నవేనమధునాసహ, సపాయసమ్-పాయసాన్నసహితమ్, ఫలమ్ - నానావిధకదల్యాదిఫలమ్, దిత్సథ - దాతుమిచ్ఛథ; తేనాఽనేన ఇన్ద్రేణాఽస్మాకం నకిఞ్చిత్ ప్రయోజనమితి. దిత్సథేతి- సన్నన్తాద్దధాతేర్లట్మధ్యమ పురుషబహువచనమ్.　　　　౨౨.

తా॥ ఇట్టిన్ద్రపూజలో నుద్యమించిన గోపలనుజూచి శ్రీకృష్ణుఁడు, "ఓ! తండ్రులారా! మంచికల్లు పాయసము పండ్లు మొదలగు నతిప్రియములైన ద్రవ్యముల నెవనికర్పణముఁజేయఁదలఁచితిరో, ఆయింద్రునిచేత మనకేమియు నుపయోగములేదు" అనెను.

మూ॥ తత్ర శ్రోతవ్యా మే వార్తావైశ్యేతరూపాన్తే।
నివసతి ఖలు గోరక్షా వార్తావైశ్యేతరూపాన్తే॥　　　　౨౩॥

ప-వి॥ తత్ర, శ్రోతవ్యా, మే, వార్తా, వై, శ్యేతరూపా, అన్తే, నివసతి, ఖలు, గోరక్షా, వార్తా, వైశ్యే, తరూపాన్తే.　　　　౨౩.

వ్యా॥ (తత్రేతి) అన్తే - ఉదర్కే-, శ్యేతరూపా - శుద్ధస్వరూపా, మేవార్తా, శ్రోతవ్యా - యుష్మాభిశ్శ్రోతవ్యా. తరూపాన్తే- వృక్షసమీపే, వనఇతియావత్. నివసతి-నివాసంకుర్వతి, వైశ్యే - వైశ్యజనే, వార్తా - వృత్తిః - జీవనోపాయః, గోరక్షా - పశుపాలనమ్. ఖలుశబ్ద ఇతిహ్యే.　　　　౨౩.

తా॥ ఆవిషయమందు నేనొకనిర్దుష్టమైన మాటచెప్పెదనువినుఁడు; మనము వనమందు నివసించెడి వైశ్యులము, మనకు గోరక్షణము జీవనముగానున్నది.　　　　౨౩.

మూ॥ కృషివణనజేతరేషాం విశామసౌఖ్యాయతే విధానేన।
విహితం నో గోరక్ష్యం విశామసౌఖ్యాయ తేవిధానేన॥ ౨౪॥

ప-వి॥ కృషివణనజా, ఇతరేషామ్, విశామ్, అసౌ, ఖ్యాయతే, విధా, అనేన, విహితమ్, నః, గోరక్ష్యమ్, విశామ, సౌఖ్యాయ, తే, విధానేన. ౨౪.

వ్యా॥ (కృషీతి) ఇతరేషామ్, విశామ్-వైశ్యానామ్, కృషివణనజా-వాణిజ్యజా, అసౌవిధా-ఏవమ్ప్రకారః, ఖ్యాయతే-శాస్త్రేణప్రథాయతే; అనేన విధానేన-శాస్త్రేణనియమేన, నః-అస్మాకమ్, విహితమ్, గోరక్ష్యమ్-పాశుపాల్యమ్, తేవయమ్, సౌఖ్యాయ-సుఖహేతోః, విశామ-ప్రవిశామ, అఙ్గీకుర్యామేతియావత్. ౨౪.

తా॥ ఇతరులైనవైశ్యులకు, కృషియువ్యాపారమును జీవనమూలములుగా శాస్త్రమందు చెప్పఁబడియున్నవి. మనకు గోరక్షణమునువిధించియున్నది, దానినేమనముసుఖార్థముగా స్వీకరించితిమి. ౨౪.

మూ॥ పర్వతశరణానాం నః పర్వతయాగేషు చేష్టాస్తు।
సిద్ధ్యన్తీష్టేషూదితపర్వతయాగేషు చేష్టాస్తు॥ ౨౫॥

ప-వి॥ పర్వతశరణానామ్, నః, పర్వతయాగేషు, చేష్టా, అస్తు, సిద్ధ్యన్తి, ఇష్టేషు, ఉదితపర్వతయా. అగేషు, చ, ఇష్టాః, తు. ౨౫.

వ్యా॥ (పర్వతేతి) పర్వతశరణానామ్- పర్వతంగృహత్వేన రక్షితృత్వేనచ సమాశ్రితానామ్, నః - అస్మాకమ్, చేష్టా - వ్యాపారః, ఉద్యోగః, పర్వతయాగేష్వస్తు - పర్వతపూజనేషు భూయాత్; అగేషు-పర్వతేషు, ఇష్టేషు-పూజితేషుసత్సు, ఇష్టాః-వాఞ్ఛితాః, ఉదిత పర్వతయేతి క్రియావిశేషణమ్. ఉద్భూతక్రమం యథాతథా; సిద్ధ్యన్తితు-సిద్ధ్యన్త్యేవ, తుశబ్దః-అవధారణార్థః. ౨౫.

తా॥ మనకు పర్వతములే వాసస్థానము, అవియే రక్షకములు, గనుక మనము దానినేబూజింపవలెను. వానినిబూజించినచో మనయభీష్టములుతప్పకసిద్ధించును. ౨౫.

మూ॥ తదిమంపర్వతమ్బుద్ధం గోవర్ధనమేవమానయత ।
ఉత్సవమమత్సరేణతు గోవర్ధనమేవమానయత॥ ౨౬॥

ప-వి॥ తత్, ఇమమ్, పర్వతమ్, బుద్ధమ్, గోవర్ధనమ్, ఏవ, మానయత, ఉత్సవమ్, అమత్సరేణ, తు, గోవర్ధనమ్, ఏవమ్, ఆనయత. ౨౬.

వ్యా॥ (తదితి) తత్-తస్మాద్ధేతోః, బుద్ధమ్- సమృద్ధియుక్తమ్, గోవర్ధనమ్ – గోవర్ధనాఖ్యమ్, ఇమం పర్వతమేవ, మానయత – పూజయధ్వమ్. గోవర్ధనమ్ - గవాంవృద్ధికరమ్, ఉత్సవమ్– కల్యాణమ్, అమత్సరేణ – మాత్సర్యత్యాగేన, ఆనయత - సంపాదయత. ౨౬.

తా॥ గనుక మీరు గోవర్ధనపర్వతమునే బూజించి, గోవులకు క్షేమకరమైన యీయుత్సవమునే నిర్మత్సరులై యాచరించుడి. ౨౬.

మూ॥ నాహంనచాయమధరిత వనధరవాసాఃకృతాగావః।
వనగిరిశరణాస్స్మోయద్వనధరవాసాఃకృతాగావః॥ ౨౭॥

ప-వి॥ న, అహమ్, న, చ, అయమ్, అధరితవనధరవాసాః, కృతాగాః, వః, వనగిరిశరణాః, స్మః, యత్, వనధరవాసాః, కృతాః, గావః. ౨౭.

వ్యా॥ (నాహమితి)వః-యుష్మాకమ్, అహంనకృతాగాః, అయం అధరితవనధరవాసాశ్చ నకృతాగాః ; అధరితవనధరవాసాః - అధరితః-నీలవర్ణత్వేనన్యక్కృతః, వనధరః-జలధరః, యేనతత్ అధరితవనధరమ్, ఏవమ్భూతంవాసః - పరిధానమ్, యస్యసతథోక్తః; నీలవాసాఇతియావత్. కృతాగాః - కృతమ్, ఆగః-అపరాధః యేన సః కృతాగాః-అసత్యభాషణేన ఇతఃపూర్వం నకృతాపరాధఇత్యర్థః. వయమ్, వనగిరిశరణాః స్మః-వనంచగిరించ ఆశ్రయత్వేనాఽఽశ్రితా భవామః. గావశ్చవనధరవాసాఃకృతాః - వనంచగిరిశ్చయాసాంనివాసః తాః వనధరవాసాః, కృతాః - విధినాకల్పితాః ఇతియత్, తస్మాద్ధేతోః, ఇమంపర్వతమేవ పూజయధ్వమితి పూర్వేణసంబన్ధః. ౨౭

తా॥ నేనును ఈబలరాముఁడును మీతో నిదివఱలో నెప్పుడు నసత్యమాడ లేదు. మామాటనునమ్ముండు. ఈయావులును మేనమును వనమును పర్వతమును నేయాశ్ర యించియున్నాము. గాన దానినే బూజించుడీయనెను. ౨౬.

మూ॥ ఇత్యుక్త్వాస్య గిరేర్బహుమోదనమభ్యాశమానీతమ్।
ఆస్థాయాన్యద్వపురతిమోదనమభ్యాశవమానీతమ్॥ ౨౭॥

ప-వి॥ ఇతి, ఉక్త్వా, అస్య, గిరేః, బహుమ్, ఓదనమ్, అభ్యాశమ్, ఆనీతమ్, ఆస్థాయ, అన్యత్, వపుః, అతిమోదనమ్, అభ్యాశ,మానీ, తమ్. ౨౭.

వ్యా॥ (ఇత్యుక్త్వేతి) ఇత్యుక్త్వా హరిః, అస్యగోవర్ధనస్య గిరేః, అభ్యాశమ్ - సమీపమ్, ఆనీతమ్, బహుమ్ - విపులమ్, ఓదనమ్,అభ్యాశ - అశితవాన్. కింకృత్వా - అతిమోదనమ్ - అతిప్రీతికరమ్, రమణీయమ్, అన్యద్వపురాస్థాయ, "గిరేరధిదైవతమహమ్" ఇతివదన్, మానీ - గర్వీ, ఇన్ద్రియాగమసహిష్ణురిత్యర్థః. తమితి - ఓదనవిశేషణమ్. అభ్యాశేతి- (౧) "అశ-భోజనే" అభిపూర్వాల్లిట్. ౨౭.

తా॥ ఇట్లు శ్రీకృష్ణుఁడుపదేశించి, తరువాత తనఉపదేశప్రకారము వారు గోవర్ధనగిరి సమీపమునకుఁ దీసికొనివచ్చిన గొప్ప అన్నసమూహమును, తాను వేఱొక రూపమెత్తి యాపర్వతములోఁ బ్రవేశించి యారగించెను. ౨౭.

మూ॥ గోపైః కృష్ణే ముదితే గోపాలసభానుసరణీయే।
కాదమ్బిన్యావృతదినగోపాలసభానుసరణీయే॥ ౨౮॥

ప-వి॥ గోపైః, కృష్ణే, ముదితే, గోపాలసభానుసరణీయే, కాదమ్బినీ, అవృతదిన గోపాలసభానుసరణి, ఈయే. ౨౮.

వ్యా॥ (గోపైరితి) ఏవమ్, గోపాలసభానుసరణీయేః - గోపాలానామ్- వల్లవానామ్, సభాయాః, అనుసరణీయే-అనుసర్తవ్యే, కృష్ణే, తైర్గోపైస్సహ ముదితేసతి, కాదమ్బినీ - మేఘమాలా, ఈయే-ప్రాప్తా, (౨) "ఇణ్-గతౌ" లిట్ కర్మణి ఆత్మనేపదమ్, ఆవృతదినగోపాలసభానుసరణీతి క్రియా విశేషణమ్. దినస్య - దివసస్య, గోపే - గోపనే-పరి

(౧) క్ర్యాది-ప-స-సే. (౨) అదా-ప-స-అ.

త్రాణే, అలసస్య - నివృత్తవ్యాపారస్య, భానోః-సూర్యస్య, సరణిః-మార్గః - ఆకాశః, ఆవృతః యథా తథేత్యర్థః. దివసరక్షణం ప్రతి సూర్యస్యాఽలసత్వం మేఘావరణాయత్తమేవ ; తమలసంకృత్వాతం మార్గమ్-ఆకాశమ్, తిరోహితవతీత్యర్థః. ౨౯.

తా॥ ఇట్లు తనమాట ననుసరించిన గోపలతోఁగూడ శ్రీకృష్ణుఁడామోదించి యుండగా నప్పుడు మేఘములువచ్చి సూర్యునిగప్పి యాకాశమంతట వ్యాపించెను. ౨౯.

మూ॥ ఐన్ద్రీ మహహాతిజభయజ్వరకోపలభా వితేనే హ।
అరతిం వర్షేణ గవాం కరకోపలభావితేనేహ॥ ౩౦.

ప-వి॥ ఐన్ద్రీ, మహహాతిజభయజ్వరకోపలభా, వితేనే, హ, అరతిమ్, వర్షేణ, గవామ్, కరకోపలభావితేన, ఇహ. ౩౦.

వ్యా॥ (ఐన్ద్రీతి) కాదమ్బినీ ఆకాశమావృణోదిత్యుక్తమ్, తత్ర హేతురుచ్యతే. ఐన్ద్రీ-ఇన్ద్రసంబన్ధినీ, మహహాతిజభయజ్వరకోపలభా-మహస్య - యాగరూపస్య కల్యాణస్య, హాత్యా - హరణేన, విఘాతేన, జాతా, భయజ్వరకోపస్య, లభా - ప్రాప్తిః, కరకోపలభావితేన-కరకోపలైః-మేఘోదకే ఘనీభూత జలమయశిలాభిః, భావితేన- ప్రవర్తితేన, వర్షేణ, గవామరతిమ్, ఇహ - భూమౌ, వితేనే - విస్తారితవతీ. హశబ్దః-ఉక్తంహేతుంద్యోతయతి. హాతిశబ్దః-హాన్తేః క్తిన్నన్తః-భయజ్వరశబ్దః పూర్వంవ్యుత్పాదితః. లభేతి- (౧) "డులభష్-ప్రాప్తౌ" (౨) "షిద్భిదాదిభ్యః" ఇత్యఙ్. ౩౦.

తా॥ మేఘములట్లు వ్యాపించుటకుఁ గారణమేమన్న, ఇన్ద్రుఁడు తనపూజను మానిన గోపలమీఁదఁ గోపగించి మేఘముల కాజ్ఞాపింప నవివచ్చి రాళ్ళవర్షమును గురిపించి గోవులను బాధించెను. ౩౦.

మూ॥ భ్రేముశ్శమ్పాఃపరుషా యుగాన్తరతమేఘసన్నిభాభ్రమితాః।
ఘాసం నపతతి వర్షే యుగాన్తరతమేఘసన్నిభాభ్రమితాః॥

ప-వి। భ్రేముః, శమ్పాః, పరుషాః, యుగాన్తరతమేఘసన్నిభాభ్రమ్, ఇతాః, ఘాసమ్, న, పతతి, వర్షే, యుగాన్తరతమే, అఘసన్, ఇభాః, భ్రమితాః.

---

(౧) భ్వాది- (౨) పా-సూ-౩-౩-౧౦౪.

వ్యా॥ (భ్రేమురితి) పరుషాః - రూక్షరూపాః, శమ్పాః- విద్యుతః, భ్రేముః. కీదృశాః- యుగాన్తరతమేఘసన్నిభాభ్రమ్ - యుగాన్తే-ప్రళయకాలే, రత్తైః - క్రీడద్భిః, మేఘైః సదృశమ్, మేఘమ్, ఇతాః-ప్రాప్తాః ; కిఞ్చ - యుగాన్తరతమే - యుగేన- బలీవర్దవాహ్యేన ధూర్యాన్నా, అన్తరతమే-సదృశతమే, వర్షే, పతతిసతి, తత్రభ్రమితాః- వనేషు ఇభాః- గజాః, ఘాసమ్ - భక్షమ్, నాఽఘసన్-నభక్షితవన్తః. భ్రేమురితి భ్రమేర్లిట్. (౧) "వాజ్యాభ్రముత్రసామ్" ఇత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ. ఘాసమితి - అత్తేఃకర్మణి (౨) "ఘఞపోశ్చ" ఇతిఘస్లాదేశః, అఘసన్నితి- అత్తేః (౩) "లుఙ్సనోర్ఘస్ల్" ఇతిఘస్లాదేశః - ల్దిత్వాదఙ్. ౩౧.

తా॥ అప్పుడు ప్రళయకాలమందలి మేఘములవలె నతిభయఙ్కరములైన మేఘములలో నలుప్రక్కల మెఱుపులు మెఱిసినవి. యుగప్రమాణముగ వర్షధారపడుచుండ దానినిసహింపక భ్రమించి వనగజములాహారముసెత్తలేదు. ౩౧.

మూ॥ తమసాఘననికరోదివమాపూరయదర్పితేనవాతేన।
యేనస్థాస్నుచరాభయమాపూరయదర్పితేనవాతేన॥ ౩౨॥

ప-వి॥ తమసా, ఘననికరః, దివమ్, అపూరయత్, అర్పితేన, వా, తేన, యేన, స్థాస్నుచరాః, భయమ్, ఆపుః, రయదర్పితేన, వాతేన. ౩౨.

వ్యా॥ (తమసేతి)వాశబ్దఉపమార్థే. ఉత్తరార్ధాదారభ్య వ్యాఖ్యాయతే. యేన, రయదర్పితేన - వేగగర్వితేన, వాతేన - వాయునా, స్థాస్నుచరాః - స్థావరజఙ్గమాః, భయమాపుః, తేనవాయునా, అర్పితేనవా - స్వస్మైసమర్పితేనేవ, తమసా, ఘననికరః - మేఘసమూహః, దివమ్ - ఆకాశమ్, అపూరయత్. ౩౨.

తా॥ అతివేగముగ వాయువుపీచుచుండఁజూచి సకలచరాచరములును భయపడెను. మేఘములచేత నాకాశమంతట నన్ధకారము చే వ్యాప్తమాయెను. ౩౨.

---

(౧) పా-సూ-౬-౪-౧౨౪. (౩) పా-సూ-౨-౪-౩౭.
(౨) పా-సూ-౨-౪-౩౮.

మూ॥ వీక్ష్యవిపర్యయజంత త్త్రత్రసురాధ్యక్షయజ్ఞస్య ।
పురఏవహరేర్గోపా స్త్రత్రసురాధ్యక్షయజ్ఞస్య॥ 33॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, విపర్యయజమ్, తత్, తత్ర, సురాధ్యక్షయజ్ఞస్య, పురః, ఏవ, హరేః, గోపాః, తత్రసుః, ఆధ్యక్షయజ్ఞస్య. 33.

వ్యా॥ (వీక్ష్యేతి) సురాధ్యక్షయజ్ఞస్య - సురాధ్యక్షః-దేవేన్ద్రః, తదీయయజ్ఞస్య, విపర్యయజమ్ - విపర్యయేణ- విఘాతేన, జాతమ్, తత్ కర్మవీక్ష్య. గోపాః, ఆధ్యక్షయజ్ఞస్య - ఆధేః-స్వమనసఃపీడాయాః ఇన్ద్రకోపనిమిత్తాయాః, అపరిక్షయంజానతోఽపి, హరేః పురఏవ, తత్రసుః - త్రస్తాబభూవుః. 33.

తా॥ అప్పుడు గోపలు, ఇన్ద్రునికి బలియివ్వనందునఁ గలిగిన యీయాపత్తును జూచి, ఈయాపత్తునెఱిఁగిన శ్రీకృష్ణుని ముందఱనే భయపడి వణికిరి. 33.

మూ॥ వృష్ట్యాజన్తుషుభీషితరురుహర్యశ్వేభయానకేభీతాః।
తేశరణంహరిమశ్నైరురుహర్యశ్వేభయానకేభీతాః॥ 3౪॥

ప-వి॥ వృష్ట్యా, జన్తుషు, భీషితరురుహర్యశ్వేభయా, న, కే, భీతాః, తే, శరణమ్, హరిమ్, అశ్నైః, ఉరు, హర్యశ్వే, భయానకే, భీతాః. 3౪.

వ్యా॥ (వృష్ట్యేతి) భీషితరురుహర్యశ్వేభయా- రురవః - సారఙ్గాః, హరయః - సింహాః, అశ్వాః - తురఙ్గాః, ఇభాః - గజాశ్చ, భీషితాఃయయాతథోక్తా, ఈదృశ్యావృష్ట్యా-జన్తుషుమధ్యేకే అతీవనభీతాః? సర్వేఽపిభీతాఏవ. ఏవమ్, హర్యశ్వే - ఇన్ద్రే, భయానకే - భయప్రదే సతి, తే జన్తవస్సర్వే, హరిమ్ - కృష్ణమ్, ఉరు - మహాత్, అశ్నైః- శీఘ్రమ్, శరణమ్, అభీతాః - అభిగతాః; హరిరయమస్మాకం మహాచ్ఛరణమ్ - రక్షకఇతి తమాశ్రితా ఇత్యర్థః. 3౪.

తా॥ ఇన్ద్రుఁడిట్లతిభయఙ్కరముగ వర్షమునుగురిపింప దానికి లేడిళ్ళు గుఱ్ఱములు ఏనుఁగులు సింహములు మొదలగు సకలజన్తువులునుభయపడి శ్రీకృష్ణునినే శరణముగాఁ బొందినవి. 3౪.

మూ॥ తాన్వీక్ష్యాద్రిచ్ఛత్రం సధారయామాస దణ్డభూతకరః।
రుద్ధన్నసుఖమశన్యాసధారయామాసదణ్డభూతకరః॥ ౩౫॥

ప-వి॥ తాన్, వీక్ష్య, అద్రిఛత్రమ్, సః, ధారయామాస, దణ్డభూతకరః, రుద్ధన్, అసుఖమ్, అశన్యా, సధారయా, అమా, సదణ్డభూతకరః. ౩౫.

వ్యా॥ (తానితి) ఏవమార్తాంస్తాన్, వీక్ష్య- దృష్ట్వా, సఃహరిః, అద్రిచ్ఛత్రమ్- గోవర్ధనపర్వతాఖ్యంఛత్రమ్-వర్షనివారణమ్, ధారయామాస ; ఏవమ్భూతః - దణ్డభూతకరః - తస్యఛత్రస్య దణ్డభావేన, స్వకరమ్ - హస్తమ్, వినియుఞ్జన్, సధారయా - వర్షధారాభిస్సహితయా, అశన్యా - వైద్యుతేనాఽగ్నినా, అమా - సహ, తేషామ్, అసుఖమ్- వర్షనిమిత్తందుఃఖమ్, రుద్ధన్ - నివారయన్, అశనివర్షం జన్తూనాంభయంచనివారయన్నిత్యర్థః. పునస్సఏవవిశేష్యతే- సదణ్డభూతకరః, సతామ్ - విద్యమానానామ్, జగదణ్డానామ్, తద్గతానాంచభూతానామ్-ప్రాణినాం పృథివ్యాదీనాంచ, కరః-కర్తా. ౩౫.

తా॥ సకలచరాచరవిధాయకుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆజన్తువులబాధనుజూచి, గోవర్ధనపర్వతమును దనహస్తముచేతఁ గొడుగుగానెత్తి పిడుగును వర్షమునునడ్డగించి వారిభయమును బోఁగొట్టెను. ౩౫.

మూ॥ గోవర్ధనంససుహృదాం గవాఞ్చమహతోభయాదరతః।
దధదాసారంసమభనగవాఞ్చమహతోభయాదరతః॥ ౩౬॥

ప-వి॥ గోవర్ధనమ్, సః, సుహృదామ్, గవామ్, చ, మహతః, భయాత్, అరతః, దధత్, ఆసారమ్, సమభనక్, అవాఞ్చమ్, అహతోభయాదరతః. ౩౬.

వ్యా॥ (గోవర్ధనమితి) సఃహరిః, సుహృదామ్ - గోపానామ్, గవాంచ, వర్షనిమిత్తాన్మహతోభయాత్కారణాత్, అరతః - ఖిన్నః, తదర్థం గోవర్ధనం దధత్, అవాఞ్చమ్ - అవాఙ్ముఖమ్, ఆసారమ్ - అతివేగవర్షమ్, సమభనక్ - భగ్నవాన్ ; అహతోభయాదరతః - అహతేషు - అపీడితేషు, ఉభయేషు- గోషుగోపేషుచ, ఆదరతః, ఉభయానహతాన్ కర్తుమాదరాదిత్యర్థః. అభనగితి- (౧) "భఞ్జో-ఆమర్దనే" లఙ్. రుధాదిత్వాత్ శ్నమ్ ; (౨) "శ్నాన్నలోపః". ౩౬.

(౧) రు-ప-స-అ. (౨) పా-సూ-౬-౪-౨౩.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, గోగోపలకు సంభవించిన మహాపత్తునుజూచి ఖేదించినవాఁడై, వారికాయాపత్తును బోఁగొట్టఁదలఁచి, గోవర్ధనము నెత్తి యావర్షమునడ్డగించెను.

మూ॥ గోపా హరిమాశ్రిత్య న విత్రేసు రపాయతస్థ్సేయమ్ ।
యో గోవర్ధనభృత్కులిశావిత్రే సురపాయతస్థ్సేయమ్॥ 38॥

ప-వి॥ గోపాః, హరిమ్, ఆశ్రిత్య, న, విత్రేసుః, అపాయతః, స్థేయమ్, యః, గోవర్ధనభృత్, కులిశావిత్రే, సురపాయ, తస్థే, అయమ్. 38.

వ్యా॥ (గోపాఇతి) స్థేయశబ్దః - నిర్ణేతరిరూఢః, తేగోపాః, ఆత్మనఃస్థేయమ్ - కార్యేషునిర్ణేతారమ్, హరింఆశ్రిత్య, అపాయతః- వర్షనిమిత్తాత్ప్రత్యవాయాత్, నవిత్రేసుః - నభీతాః. అయంతుహరిః, గోవర్ధనభృత్ - గోవర్ధనంబిభ్రాణః, కులిశావిత్రే- వజ్రస్యరక్షకాయ- వజ్రభృతే, సురపాయ - దేవానాంరక్షకాయ ఇన్ద్రాయ, తస్థే - ఆత్మానమజానతేతస్మై ప్రకాశితవానిత్యర్థః. అపాయతఇతి - (1) "భీత్రార్థానాంభయహేతుః" ఇత్యపాదానసంజ్ఞా ; (2) "అపాదానేచాహీయరుహోః" ఇతితసిః. 38.

తా॥ గోపలు, తమభయమును బోఁగొట్టుటకై గోవర్ధనమునెత్తి దేవరాజైన యిన్ద్రునికిఁ దనమహిమను బ్రకాశింపించిన శ్రీకృష్ణునియాశ్రయించి నిర్భీకులయిరి. 38.

మూ॥ ప్రహసన్కృష్ణోనజనితకమ్పశునాసీరవత్సనాభిరతః।
నాపాన్నృష్వఖిలేనచకమ్పశునాసీరవత్సనాభిరతః॥ 39॥

ప-వి॥ ప్రహసన్, కృష్ణః, న, జనితకమ్పశునాసీరవత్, సః, న, అభిరతః, న, అపాత్, నృషు, అఖిలేన, చ, కమ్, పశునా, సీరవత్సనాభిః, అతః. 39.

వ్యా॥ (ప్రహసన్నితి) ననాభిరతః - అభిరతఏవాభూత్, ఇన్ద్రం తృణాయ మన్యమాన స్తద్వ్యాపారా న్ననిర్విణ్ణోభూదిత్యర్థః. కథమ్- జనితకమ్పశునాసీరవత్ - జనితః, కమ్పః- భీతిః, యస్యసః జనితకమ్పః,

(1) పా-సూ-1-4-25. (2) పా-సూ-4-4-45.
(3) పా-సూ-5-1-115.

§ ఇన్ద్రః, యేనసః జనితకమ్పశునాసీరః, తతః, (౧) "తేనతుల్యమ్" ఇత్యాదినావతిః. పర్వతధారణేనేన్ద్రింకమ్పయన్నిత్యర్థః. ఏవమ్భూతస్స హరిః, అఖిలేనపశునాసహ, నృషు-మనుష్యేషుమధ్యే, కంపమనుష్యమ్, అతః - ప్రకృతాద్భయాత్, నరక్షితవాన్, సర్వమపి పశుజాతం సర్వంమనుష్యజాతంచ రక్షితవానిత్యర్థః. సఏవవిశేష్యతే - సీరవత్సనాభిః - సీరాయుధోబలరామః, తస్య, సనాభిః - బన్ధుః.

తా॥ బలరామునికిఁ దమ్ముఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఇన్ద్రునినొకగడ్డిపోరకవలెనెంచి నవ్వుచు గోవర్ధనధారణముచే నిన్ద్రుని భయపఱచి సమస్తములైన గోవులను మనుష్యులను రక్షించెను. ౩౮.

మూ॥ వీక్ష్యౌక్షకముత్పుచ్ఛంకుఞ్చితకన్ధరమహీనభస్తేనే।
విఫలంతమసిఘనంజితకుఞ్చితకన్ధరమహీనభస్తేనే॥ ౩౯॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, ఔక్షకమ్, ఉత్పుచ్ఛమ్, కుఞ్చితకన్ధరమ్, అహీనభః, తేనే, విఫలమ్, తమసి, ఘనమ్, జితకుమ్, చితకమ్, ధరమహీనభస్తేనే. ౩౯.

వ్యా॥ (వీక్ష్యేతి) అహీనభః - అహీనప్రభః, సహరిః, వర్షపాతేన, కుఞ్చితకన్ధరమ్ - ఆకుఞ్చితగ్రీవమ్, ఉత్పుచ్ఛమ్- ఊర్ధ్వస్తమ్భితలాఙ్గూలమ్, ఔక్షకమ్ - ఉక్ష్ణామ్ - వృషభాణామ్, సమూహమ్, వీక్ష్య, తమసి, ధరమహీనభస్తేనే-ధరాణామ్-పర్వతానామ్, మహ్యాః-భూమేః, నభసః - ఆకాశస్యచ, స్తేనే - చోరేసతి, తతః, జితకుమ్-విజితభూమికమ్, చితకమ్- ఉపచితవర్షజలమ్, ఘనమ్-మేఘమ్, విఫలమ్-నిష్ప్రయోజనమ్, తేనే- కృతవాన్. ఔక్షమితి-(౧) "గోత్రోక్షోష్ట్ర" ఇత్యాదినా సామూహికోఫుఞ్. తేనఇతి - తనోతేర్లిట్. ౩౯.

తా॥ ఆవర్షమునకు భయపడి గోవులు తలలువంచుకొని తోకలను పైకెత్తికొని పఱుగెత్తఁజూచి శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆకాశము భూమి పర్వతములేమియుఁ దెలియకుండ గాఢాన్ధకారమగునట్లుఁ గప్పుకొనియున్న జలభరితములైన మేఘముల ప్రయత్నములను విఫలపఱచెను. ౯౩.

§ అత్ర "శునాసీరః" ఇతి ప్రతీకధారణమపేక్షితమ్. (౧) పా-సూ-౪-౨-౩౯

మూ॥ ఘనఇవబభౌహారిర్ధృతశతధారధరోరుచాపరమః ।

పిఞ్ఛాపీడవిడమ్బితశతధారధరోరుచాపరమః॥ ౪౦॥

ప-వి॥ ఘనః, ఇవ, బభౌ, హరిః, ధృతశతధారధరః, రుచా, పరమః, పిఞ్ఛాపీడవిడమ్బితశతధారధరోరుచాపరమః. ౪౦.

వ్యా॥ (ఘనఇతి) సః హరిః, పరమః - ప్రాజితః, రుచా- తేజసా, ఘనఇవబభౌ. ధృతశతధారధర ఇతి-హరిణా ఘనేనచ సంబధ్యతే. శతసఙ్ఖ్యాః-అనేకే ధారాః-నిర్ఝరాః, యస్యసః శతధారః, శతధారః, ధరః-పర్వతః, ధృతః యేనసతథోక్తః. ఘనవిశేషణ పక్షేత్వేవంవిగ్రహః-ధృతాః, శతసఙ్ఖ్యాః, ధారాః-నిర్ఝరాః, యేనసః ధృతశతధారః, ధృతశతధారః ధరఃకృతో యేనఘనేనసతథోక్తః. సఏవపునరపి ఘనసామాన్యగుణేన విశేషణాన్తరేణ విశేష్యతే- పిఞ్ఛాపీడవిడమ్బితశతధారధరోరుచాపరమః-శతధారధరః, వజ్రధరఃఇన్ద్రః, తదీయస్య, ఉరుణః-బృహతః, చాపస్య, రమా- శ్రీః, శతధారధరోరుచాపరమా, సా యస్య పిఞ్ఛాపీడేన-మయూరపిఞ్ఛమయేన అవతంసేన విడమ్బితా, సతథోక్తః. ౪౦.

తా॥ గోవర్ధనధారియైన శ్రీకృష్ణుడు, తాను శిరోభూషణముగాధరించిన మయూరపిఞ్ఛమువలె నతివిచిత్రముగానున్న యిన్ద్రధనుస్సుగల మేఘమువలె నతిసున్దరుఁడై విలసిల్లెను. ౪౦.

మూ॥ ఉదరేదదృశేగ్రిమతనుమున్నమతోదామరేఖేహ ।

వర్షాక్లిన్ననృమానసమున్నమతోదామరేఖేహ ॥ ౪౧॥

వ-వి॥ ఉదరే, దదృశే, అగ్రిమతనుమ్, ఉన్నమతః, దామరేఖా, ఇహ, వర్షాక్లిన్ననృమానసమ్, ఉన్నమ్, అతః, దామరే, ఖే, హ. ౪౧.

వ్యా॥ (ఉదరఇతి) అగ్రిమతనుమ్ - అగ్రిమకాయమ్, గిరిధారణ వ్యాపారేణ ఉన్నమతః హరేః ఉదరే, దామరేఖా-యశోదయా బద్ధయా దామ్నా జాతా కిణమయీ రేఖా, ఇహ-అస్మిన్నవసరే, దదృశే-జనైరదృష్టాభూత్, అతశ్చ ఖే-ఆకాశే, ఉత్పాతమేఘైర్వర్షద్భిః, దామరే-భీషణేసత్యపి, హరిపాదసమాశ్రయణాత్ తజ్జేనవర్షేణ బహిరక్లిన్నా

నామపిస్నృణాం మానసమ్, అతఏవ - తదుదరస్థదామరేఖాదర్శనాత్, ఉన్నమ్ - ఆర్ద్రీతామగమత్. ౪౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు గోవర్ధనము నెత్తినప్పుడు తనశరీరముయొక్క ఊర్ధ్వభాగమును గొంచెము పైకెత్తగా, తనఉదరమందు యశోద మును త్రాటిచేతఁగట్టినందు వలనఁగలిగిన కాయ కనఁబడెను, అప్పుడాపర్వతముక్రిందనుండి గొప్పవర్షమునకుఁదడవకుండ సురక్షితులైయున్నజనులు కృష్ణునియుదరమందున్న కాయనుజూచి యాశోలభ్యమున క్లేదుపడిరి. ౪౧.

మూ॥ యాతత్పాణితలస్యస్వభావరాగస్యతత్పరాసనతః ।
నాన్యాభూన్నవనళినస్వభావరాగస్యతత్పరాసనతః॥ ౪౨॥

ప-వి॥ యా, తత్పాణితలస్య, స్వభా, వరా, అగస్య, తత్పరాసనతః, న, అన్యా, అభూత్, నవనళినస్వభావరాగస్య, తత్పరాసనతః. ౪౨.

వ్యా॥ (యేతి) యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టాయాభాసః ఉత్తరార్ధగతేన "తత్పరాసనతః" ఇతితచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యః. తత్పరాసనతః - తన్నిరసనేనేత్యర్థః. పూర్వార్ధే "తత్పరాసనతః" ఇతితచ్ఛబ్దేన ప్రకృతంపాణితలం పరామృశ్యతే. పాణితలస్యపరస్తాత్, తస్య, అగస్య-గిరేః,ఆసనతఇత్యర్థః. అయమర్థః - తత్పాణితలస్య - తస్యహరేఃపాణితలస్య, నవనళినస్వభావరాగస్య - నూతనపద్మసదృశ స్వాభావికరాగస్య, యా స్వభా-,ఆత్మీయాప్రభా, వరా - ఉత్కృష్టా, తత్పరాసనతః - తన్నిరసనేన, అన్యాప్రభా నాఽభూత్. కుతోఽన్యస్యాఃప్రసక్తిరితిచేదత్రోచ్యతే-అగస్య తత్పరాసనతః - అగస్య- పర్వతస్య, పాణితలాత్పరస్తాదాసనతః-ఆసనే సత్యపి, స్వాభావికరాగాధికరాగరూపా ప్రభా నజాతాఽభూత్, పరం నామ - అనాయాసేన పర్వతంధారితవానిత్యర్థః. ౪౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడనాయాసముగ గోవర్ధనగిరి నెత్తినప్పుడు, తామరసపుసుమము వలె నెఱ్ఱనైన తనహస్తమందు స్వాభావికమైన యెఱుపుతప్ప పర్వతము నెత్తినందు వలన నొకయెఱుపుకలగ లేదు. ౪౨.

మూ॥ కౌస్తుభరవిణాత్రశ్రీర్దివాతనీయోజ్యతేచారుః ।
ఇన్దిరాహృదిస్తనపరిభవాదివాతనీయోజ్యతేచారుః॥ ౪౩.

ప-వి॥ కౌస్తుభరవిణా, అత్ర, శ్రీః, దివాతనీ, యోజ్యతే, చారుః, ఇన్ద్రిహృది, స్మ, పరిభవాత్, ఇవ, అతనీయః, అజ్యతే, చ, అరుః. ౪౩.

వ్యా॥ (కౌస్తుభేతి) అత్ర - అన్ధకారేణదివసేఽపహ్నుతేసతి, హరేః, కౌస్తుభరవిణా - కౌస్తుభాఖ్యేనాదిత్యేన, చారుః- అభిరూపా, దివాతనీ - దివసజా, శ్రీః-కాన్తిః, యోజ్యతేస్మ. అతశ్చ- ఇన్ద్రిహృది- ఇన్ద్రిస్యహృదయే, ఇష్టభఙ్గరూపాత్పరిభవాద్ధేతోః, అతనీయః- గురుతరమ్, అరుః, వ్రణః, అజ్యతేస్మ - వ్యక్తమివాభూత్. దివాతనీతి–దివాశబ్దాత్ (౧) "సాయంచిరమ్" ఇత్యాదినాతుట్. టిత్త్వాత్ జీప్. అతనీయఇతి – తనుశబ్దాదీయసున్, టిలోపః, నఞ్ సమాసః. ౪౩.

తా॥ ఇట్లు మేఘమువలన సూర్యుఁడు కనఁబడక చీకటియయినను శ్రీకృష్ణుని వక్షస్స్థలమందు వెలుఁగుచున్న కౌస్తుభమణియొక్క కాన్తిచేత దినమువలనేయుండెను. ఇష్టలాభములేనందున యిన్ద్రునిహృదయము మిక్కిలి పుంసుపడియుండెను. ౪౩.

మూ॥ కుర్వన్నతోఽక్షిరోధేసన్తమసఙ్కుచితమనలమయమ్ ।
అశమయదశనిమజయ్యంసన్తమసఙ్కుచితమనలమయమ్॥ ౪౪॥

ప-వి॥ కుర్వన్, అతః, అక్షిరోధే, సన్తమసమ్, కుచితమ్, అనలమ్, అయమ్, అశమయత్, అశనిమ్, అజయ్యమ్, సన్తమ్, అసఙ్కుచితమ్, అనలమయమ్. ౪౪.

వ్యా॥ (కుర్వన్నితి) అతఏవ - ఉక్తాద్ధేతోః, అయంహరిః, కుచితమ్ - భూమాఽచితమ్, సన్తమసమ్ – అన్ధకారమ్, అక్షిరోధే – జనానాంచక్షుర్వ్యాపారనివారణే, అనలమ్ - అసమర్థమ్, కుర్వన్, అజయ్యమ్ – జేతుమశక్యమ్, సన్తమ్, అసఙ్కుచితమ్-అతిప్రభూతమ్, అనలమయమ్-అగ్నిమయమ్, అశనిమ్, అశమయత్ -శాన్తమకరోత్. సన్తమసమితి - (౨) "అవసమన్ధేభ్యస్తమసః" ఇతిసమాసాన్తః. అశనిమితి-అశనిశబ్దస్యోభయలిఙ్గత్వాత్ స్త్రీలిఙ్గతయాపూర్వముపయుక్తః; ఇహపుల్లిఙ్గతయోపయుజ్యతే. అజయ్యమితి – (౩) "క్షయ్యజయ్యౌశక్యార్థే" ఇతినిపాతితస్యశబ్దస్యనఞ్ సమాసః. అనలమయమితి-అనలశబ్దాత్ (౪) "మయడ్వైతయోర్భాషాయామ్" ఇతిమయట్. ౪౪.

(౧) పా-సూ-౪-౩-౨౩. (౩) పా-సూ-౬-౧-౮౧.
(౨) పా-సూ-౫-౪-౭౯. (౪) పా-సూ-౪-౩-౧౪౩.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, తనకౌస్తుభమణి యొక్క కాన్తిచేత నన్ధకారమునుబోఁగొట్టి, అతిప్రబలమైనపిడుగును జనులమీఁదఁ బడకుండవారించెను. ౪౪

మూ॥ పరితో గావో ఘాసానఘసం స్తమ్భానుసారేణ।
నిర్మలయన్తమశేషానఘసంస్తమ్భానుసారేణ॥ ౪౫॥

ప-వి॥ పరితః, గావః, ఘాసాన్, అఘసన్, తమ్, భానుసారేణ, నిర్మలయన్తమ్, అశేషాన్, అఘసంస్తమ్భానుసారేణ. ౪౫.

వ్యా॥ (పరితఇతి) తంహరింపరితః - తస్యపర్యన్తే, గావః, ఘాసాన్ అఘసన్-యవసానభక్షయన్, హరేరేవవిశేష్యతే-భానుసారేణ-స్వప్రభాయాఃసారేణ, అఘసంస్తమ్భానుసారేణ - అఘస్య, పాపస్య-సమ్యక్, స్తమ్భానుసరణేన, అశేషాన్ జనాన్, నిర్మలయన్తమ్ - నిర్మలాన్కుర్వాణమ్. తమితి - (౧) "అభితఃపరితః" ఇత్యాదినాద్వితీయా, సారశబ్దః-(౨) "సృస్థిరే" ఇతిఘఞన్తః. అనుసారశబ్దస్తు భావేఘఞన్తః.

తా॥ తనకాన్తిచేత సకలజనుల పాపములనుబోఁగొట్టి పరిశుద్ధులుగాఁజేయుచున్న శ్రీకృష్ణుని నలుప్రక్కలనుండి గోవులుగడ్డి మేసినవి. ౪౫.

మూ॥ తత్ర స్మవృషాగవయీమభిధావన్త్యేవమాహేతి।
కుఞ్జాని తద్రవేణ కిమభిధావన్త్యేవమాహేతి॥ ౪౬॥

ప-వి॥ తత్ర, స్మ, వృషాః, గవయీమ్, అభిధావన్తి, ఏవమ్, ఆహో, ఇతి, కుఞ్జాని, తద్రవేణ, కిమ్, అభిధావన్తి, ఏవమ్, ఆహ, ఇతి. ౪౬.

వ్యా॥ (తత్రేతి) తత్ర-హరేస్సకాశే, గోభిర్గోపైశ్చసహాన్యేష్వపి జన్తుషునిర్భయంసప్తాహంవసత్సు, ఖేదాభావాత్, వృషాః, ఆసన్నవర్తినీంగవయీం మహాగౌరితిసాదృశ్యనిబన్ధనభ్రాన్త్యా కాముకాస్సన్తః,†అభిధావన్తి స్మ-అభ్యధావన్నిత్యర్థః. ఏవంధావమానానాం తేషాం రవేణప్రతిఫలితేన గోవర్ధనస్యకుఞ్జాని, కిమభిధావన్తి అభవన్? కిమితివితర్కే. అభిధా - ఉక్తిః, ఉక్తిమన్తి కిమభవన్నిత్యర్థః. ఉక్తేరేవవిశేష్యతే-ఏవమాహేతి, ఏవమ్ - ఇత్థమ్, ఆహేతి - వదతీతి - అయమృషభఃఏవం

(౧) పా-సూ-౨-౩-౨-వార్తి. † "ఆహేతి-ఆహేత్యేవంశబ్దాయమానాః" ఇతిం పేటీ తెవ్-మూలలో శేసదృశ్యతే.

వదతీత్యభిధానమకుర్వన్నిత్యర్థః. గవయీతి(౧)"యోపధప్రతిషేధే హయగవయముకయమనుష్యాణామప్రతిషేధః" ఇతిజాతిలక్షణాఙీష్.

తా॥ అచ్చట వృషభములు దగ్గఱనున్న ఆడుగవయములమీఁద కాముకములై యఱచుచుఁ బలుగత్తగా నాధ్వనిచేతఁ బర్వతగుహలలోఁ బ్రతిధ్వనికలిగినవి. అది- "ఈవృషభము లిట్లుచెప్పుచున్నవి" అని చెప్పినట్లుండెను. ౪౬.

మూ॥ శృఙ్గాశృఙ్గి తు హరిణా వృషభాస్తేనేనసఙ్గ్రామమ్ ।
నీతావ్యాజిన్వ్రజినాంవృషభాస్తేనేనసఙ్గ్రామమ్॥ ౪౭॥

ప-వి॥ శృఙ్గాశృఙ్గి, తు, హరిణా, వృషభాస్తేనేన, సఙ్గ్రామమ్, నీతాః, వ్యాజిన్, వ్రజినామ్, వృషభాః, తే, అనేనసమ్, గ్రామమ్. ౪౭.

వ్యా॥ (శృఙ్గాశృఙ్గీతి) వృషభాస్తేనేన - వృషః-ఇన్ద్రస్య,భాసః, స్తేనేన - చోరేణ, తస్యపరిభవంకుర్వతా హరిణా నిర్భయత్వసంపాదనాత్, శృఙ్గాశృఙ్గి - శృఙ్గాభ్యాం శృఙ్గాభ్యాం ప్రహృత్యేదంయుద్ధం ప్రవర్తతఇతివిగృహ్య (౨)"తత్ర తేనేదమితిసరూపే" ఇతిబహువ్రీహిః; (౩) "ఇచ్ కర్మవ్యతిహారే" ఇతీచ్ సమాసాన్తః;(౪) "అన్యేషామపిదృశ్యతే" ఇతిదీర్ఘః; (౫) *తిష్ఠద్గుప్రభృతిషు ఇచ్ వచనాదవ్యయీభావసంజ్ఞా;అవ్యయీభావస్యనపుంసకత్వమ్. సఙ్గ్రామమ్-యుద్ధమ్, నీతాః-ప్రాపితాః, తేవృషభాః, గావః, వ్రజఏషామస్తీతివ్రజినః- † గోపాః, తేషామ్, § అనేనసమ్-నిర్దుష్టమ్,గ్రామమ్-వ్యాజిన్-గతాః. ౪౭.

తా॥ ఇన్ద్రునిభఙ్గపఱచిన శ్రీకృష్ణునిచేత వృషభములు నిర్భీకములై పరస్పరము కొమ్ములతోఁగొట్టుకొని యుద్ధముచేయుచు గ్రామమునుచేరినవి. ౪౭.

మూ॥ ప్రతిశబ్దోశ్రావిగుహాస్వపిమోదధ్వంహతేజయత।
శేష్వాస్వతిష్ఠభునజైస్వపిమోదధ్వంహతేజయత ॥ ౪౮॥

ప-వి॥ ప్రతిశబ్దః, అశ్రావి, గుహాసు, అపి, మోదధ్వమ్, హత, ఏజయత, శేష్వ, ఆస్వ, తిష్ఠ, భునజై, స్వపిమః, దధ్వమ్, హ, తేజయత. ౪౮.

---

§ అత్రకుత్రచిత్ కోశేషు-"అనేనసమ్, గ్రామ్-సమూహామ్, వ్యాజిన్" ఇతివర్తతే; తదుపరిగ్రన్థపాతోదృశ్యతే. † (పా)గావః. (౧) పా-సూ-౪-౧-౬౩-వార్తి.
(౨) పా-సూ-౨-౨-౨౭. (౪) పా-సూ-౬-౩-౧౩౭.
(౩) పా-సూ-౫-౪-౧౨౭ (౫) పా-సూ-౨-౧-౧౭.

వ్యా॥ (ప్రతిశబ్దఇతి) దుఃఖరహితతయా స్వవ్యాపారేషువర్తమానానాం గోపానాం నానావిధోఽన్యోన్యాలాపజః ప్రతిశబ్దోఽపి గోవర్ధనస్యగుహాసు, అశ్రావి - శ్రుతోఽభూత్. కీదృశశ్శబ్దః - మోదధ్వమిత్యాద్యాత్మకః. మోదధ్వమితి - ప్రహృష్యతేత్యర్థః. హసతేతి-హాసనంకురుతేత్యర్థః. ఏజయతేతి-కమ్పయతేత్యర్థః. (౧) "ఏఙిపరరూపమ్" ఇతిపరరూపత్వమ్. అథవా - ఈజయత-గచ్ఛతేత్యర్థః. శేష్వేతి-శయనంకుర్విత్యర్థః, ఆస్వేతి-ఉపవిశేత్యర్థః. తిష్ఠేతి-స్థితింకుర్విత్యర్థః. భునజై ఇతి-భోజనంకరవాణీత్యర్థః. (౨) "భుజోఽనవనే" ఇత్యాత్మనేపదమ్. (౩) "ఆఙుత్తమస్యపిచ్చ" ఇతిపిత్వాత్ శ్నసోరల్లోపాభావః, స్వపిమ ఇతి-స్వాపంకుర్మ ఇత్యర్థః. (౪) "రుధాదిభ్యస్సార్వధాతుకే" ఇతిఇట్, దధ్వమితి - దానంకురుతేత్యర్థః. (౫) "శ్నాభ్యస్తయోరాతః" ఇత్యాకారలోపః. హశబ్దస్సముచ్చయే. తేజయత - దీపయతేత్యర్థః. ౪౮.

తా॥ గోపలు సుఖముగానుండి తమతమవ్యాపారములను జేయునప్పుడు, "సన్తోషముగానుండుఁడు, చంపుఁడు, సఞ్చరించుఁడు, పండుకొనుము, ఉండుము, నిలుచుకొనుము, భోజనముచేయుచున్నాను, పండుకొంటిమి, ఇండు, ప్రకాశించుఁడు అని యివి మొదలగుమాటలను జెప్పుకొనునప్పుడు అవి గిరిగుహాలో ప్రతిధ్వనికలిగెను. ౪౮.

మూ॥ దదృశుర్భుజయాక్షేమంవిధాయమునయోదధిస్పృశాసమయా।
అద్రిగయా భ్రాన్తం సద్విధాయ్యమునయోదధిస్పృశాసమయా॥

ప-వి॥ దదృశుః, భుజయా, క్షేమమ్, విధాయ, మునయః, దధిస్పృశా, సమయా, అద్రిగయా, భ్రాన్తమ్, సద్విధాః, యమునయా, ఉదధిస్పృశా, సమయా. ౪౯.

వ్యా॥ (దదృశురితి) దధిస్పృశా - చౌర్యేణదధిస్పృష్టవతా, అద్రిగయా - పర్వతంప్రాప్తయా, అతఏవ, ఉదధిస్పృశా- సముద్రస్పర్శిన్యా, యమునయానద్యా, సమయా - సదృశ్యా, భుజయా-స్వబాహునా, ప్రాణినాంక్షేమంవిధాయ భ్రాన్తంహరిమ్, సద్విధాః-

(౧) పా-సూ-౬-౧-౯౪.
(౨) పా-సూ-౧-౩-౬౬.
(౩) పా-సూ-౩-౪-౯౨.
(౪) పా-సూ-౭-౨-౭౬.
(౫) పా-సూ-౬-౪-౧౧౨.

ఉత్తమయా విధయా - ప్రకారేణ యుక్తాః, మునయః, సమయా- సమీపే, దదృశుః. ౪౯.

తా॥ గోవర్ధనపర్వతముతో సంబంధించియున్నందున సముద్రముతోఁ జేరియున్న యమునానదివలె విలసిల్లుచున్నదై దధిచౌర్యముఁజేసినదైన తన భుజము చేత సకలప్రాణులను క్షేమమునుగలుఁగఁజేసిన శ్రీకృష్ణుని దగ్గఱనున్న ఉత్తమచరిత్రులైన ఋషులు చూచిరి. ౪౯.

మూ॥ కణ్డూయతి తం వాత్సకముపలాలయమానమన్తికే చ నఖే।
అభితస్సిద్ధాస్స దధతముపలాలయమానమన్తి కేచన ఖే॥ ౫౦॥

ప-వి॥ కణ్డూయతి, తమ్, వాత్సకమ్, ఉపలాలయమానమ్, అన్తికే, చ, నఖే, అభితః, సిద్ధాః, స్మ, దధతమ్, ఉపలాలయమ్, ఆనమన్తి, కే, చన, ఖే. ౫౦.

వ్యా॥ (కణ్డూయతీతి) అన్తికే - సమీపే, వాత్సకమ్-వత్సానాం సమూహమ్, స్వనఖే, కణ్డూయతిసతి, తత ఏవ తం వత్ససమూహమ్, ఉపలాలయమానమ్ - సంభావయన్తమ్, ఉపలాలయమ్ - శిలోచ్చయమ్, గోవర్ధనాఖ్యమ్, దధతం హరిం కేచనసిద్ధాః, ఖే- ఆకాశే, అభితః, ఆనమన్తిస్మ - అభిముఖ్యేన ప్రణామం కుర్వన్తి స్మేత్యర్థః. ౫౦.

తా॥ దగ్గఱనున్న దూడలనుదనగోళ్ళుకుఱులచేఁగోఁకుచు వానిదుఱదలనుబోఁగొట్టి వానిని లాలనముఁజేయుచున్న గోవర్ధనధారియైన శ్రీకృష్ణుని, ఆకాశమందున్న సిద్ధులు చూచి నమస్కరించిరి. ౫౦.

మూ॥ కరకాణామపి కార్యధ్వస్తావిషురంహసాఞ్చయన్తారమ్।
యమయన్తం మునయస్సాధ్వస్తావిషురంహసాఞ్చయన్తారమ్॥

ప-వి॥ కరకాణామ్, అపి, కార్యధ్వస్తౌ, ఇషురంహసామ్, చయమ్, తారమ్, యమయన్తమ్, మునయః, సాధు, అస్తావిషుః, అంహసామ్, చ, యన్తారమ్. ౫౧.

వ్యా॥ (కరకాణామితి) ఇషురంహసామ్-శరసదృశవేగవతామ్, కరకాణామ్ - మేఘచ్యుత కరకోపలానామ్, చయమ్ - సమూహమ్, తారమ్ - అతిప్రభూతమ్, తత్కార్యధ్వస్తౌ సత్యామ్ - గోగోపజనవినాశాఖ్యస్యతత్కార్యస్యధ్వంసే సతి, తత ఏవ, యమయన్తమ్- నియమయ

_న్తమ్, అంహసామ్ - పాపానామపి, యన్తారమ్ - నివ_ర్తకమ్, తంహారిమ్, మునయః, సాధు - శోభనమ్, అస్తావిషుః - స్తుతవ_న్తః. ధ్వ_స్తి శబ్దః-ధ్వంసేః క్తిన్న_న్తః అస్తావిషురితి-(౧) "ష్టుఞ్-స్తుతౌ" లుఙ్.(౨) "స్తుసుధూఞ్భ్యః పరస్మైపదేషు" ఇతీడాగమః (౩) "సిచివృద్ధిః."

తా॥ అతివేగముగఁబడుచున్న రాళ్ళవర్షమునుబరిహరించిన సకలపాపహరుఁడైన శ్రీకృష్ణుని ఋషులు స్తుతించిరి. ౫౧.

మూ॥ ఘనవృతమపేక్ష్యమునయస్సప్తాహంస_న్తతకరేతే।
అతృపన్హరౌగిరావపి స్సప్తాహంస_న్తతకరేతే॥ ౫౨॥

ప-వి॥ ఘనవృతమ్, అపేక్ష్య, మునయః, సప్తాః, హంసమ్, తతకరే, తే, అతృపన్, హరౌ, గిరౌ, అపి, సప్తాహమ్, స_న్తతకరేతే. ౫౨.

వ్యా॥ (ఘనేతి) తేమునయః, సప్తాః - ప్తయా-జటయా, సహితాః, హంసమ్ - ఆదిత్యమ్, ఘనవృతమ్ - మేఘచ్ఛన్నమ్, అపేక్ష్య-హరౌ, కృష్ణే- తతకరే, గిరౌచ-గోవర్ధనే, సప్తాహమ్-స_ప్తసుదివసేషు, స_న్తతకరేతే-స_న్తతంతద్ధ_స్తగతేసతి- తతఏవ, అతృపన్-తృప్తాఅభవన్. అతృపన్నితి-(౪) "తృప-ప్రీణనే" లుఙ్.(౫) "పుషాదిద్యుతాదిల్దితః" ఇత్యఙ్. సప్తాహమితి - సప్తానామహ్నాం సమాహారఇతివిగృహ్య (౬) "తద్ధితార్థ" ఇత్యాదినాసమాసః. (౭) "రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్" ఇతి టచ్. (౮) "నసఙ్ఖ్యాదేస్సమాహార" ఇతినిషేధాత్ అహ్నాదేశాభావః. (౯) "అహ్నష్టఖోరేవ" ఇతిటిలోపః. (౧౦) "కాలాధ్వనోరత్య_న్తసంయోగే" ఇతిద్వితీయా. స_న్తతకరేత ఇతికరమితః కరేత ఇతి, (౧౧) "ద్వితీయా" ఇతియోగవిభాగాత్సమాసః. తతస్స_న్తతశబ్దేన విస్పష్టవటుకవత్ (౧౨)* సుప్సుపేతిసమాసః. ౫౨.

(౧) అదా-
(౨) పా-సూ-౭-౨-౭౨.
(౩) పా-సూ-౭-౨-౧.
(౪) దివాది-
(౫) పా-సూ-౩-౧-౫౫.
(౬) పా-సూ-౨-౧-౫౧.
(౭) పా-సూ-౫-౪-౯౧.
(౮) పా-సూ-౫-౪-౮౭.
(౯) పా-సూ-౬-౪-౧౪౫.
(౧౦) పా-సూ-౨-౩-౫.
(౧౧) పా-సూ-౨-౧-౨౪.
(౧౨) పా-సూ-౨-౧-౪.

మూ॥ అపదానాదవయస్తస్సముదన్తంనాథమన్యన్తే।
గోపాస్తస్సుఖాద్వర్షజసముదన్తంనాథమన్యన్తే॥ ౫౩॥

ప-వి॥ అపదానాత్, అవయన్తః, సముదమ్, తమ్, నాథమ్, అన్యమ్, తే, గోపాః, స్త, సుఖాత్, వర్షజసముదన్తమ్, న, అథ, మన్యన్తే. ౫౩.

వ్యా॥ (అపదానాదితి) తేగోపాః, తస్మాత్, కృష్ణస్య, అపదానాత్ - అద్భుతకర్మణోహేతోః, తంనాథమ్ - హరిమ్, సముదమ్- ప్రీతిసహితమ్, అన్యంఅవయన్తః - నాఽయంమనుష్యమాత్రః, అన్యః కోపివిలక్షణోయమిత్యవగచ్ఛన్తః, అనుభూయమానాత్ సుఖాత్ కారణాత్, వర్షజసముదన్తమ్- వర్షజవృత్తాన్తమ్, అథ నమన్యన్తేస్మ-నబుద్ధవన్తః. ౫౩.

తా॥ గోపలు గోవర్ధనముక్రింద సుఖముగనుండి వానగురుయుచున్నదని తలవనివారై, శ్రీకృష్ణుని యద్భుతచరిత్రమునుజూచి “ఇతఁడు సామాన్యమనుష్యుఁడు కాఁడు, ఏదో దేవతగానుండవలయును” అనితలంచిరి. ౫౩.

మూ॥ పిఞ్ఛాఞ్ఛితస్సుమనసాధృతావతంసోపిలాఙ్గలీతేన।
ఘోషంభుజేనపర్వతధృతావతంసోపిలాఙ్గలీతేన॥ ౫౪॥

ప-వి॥ పిఞ్ఛాఞ్ఛితః, సుమనసా, ధృతావతంసః, అపి, లాఙ్గలీతేన, ఘోషమ్, భుజేన, పర్వతధృతా, అవ, తమ్, సః, అపి, లాఙ్గలీ, తేన. ౫౪.

వ్యా॥ (పిఞ్ఛేతి) పిఞ్ఛాఞ్ఛితః- మయూరపిఞ్ఛచూడాలఙ్కృతః, లాఙ్గలీతేన - లాఙ్గలిప్రాప్తేన, తదీయేన, సుమనసా - పుష్పేణ, ధృతావతంసః - ధృతకర్ణభూషణః, సఃహరిః, పర్వతధృతా - పర్వతంధారయతా, స్వేనభుజేన, తం ఘోషమ్, అవ - రక్షితవాన్. తేనకృష్ణేనసహ, లాఙ్గలీ-బలభద్రోఽపి, రక్షితవాన్. ౫౪.

తా॥ మయూరపిఞ్ఛమును శిరోభూషణముగాను, లాఙ్గలియనువనపుష్పమును కర్ణభూషణముగాను ధరించిన శ్రీకృష్ణుఁడు గోవర్ధనమునెత్తి వ్రజమునురక్షించెను. బలదేవుఁడును దానికి సహాయముగానుండెను. ౫౪.

మూ॥ ఇతివృష్ట్యాసగవాంశ్రియమరరాజదమన్దయాలూనామ్।
శ్రేష్ఠోహరిరకృతచనామరరాజదమన్దయాలూనామ్॥ ౫౫.

ప-వి॥ ఇతి, వృష్ట్యా, సః, గవామ్, శ్రియమ్, అరరాజత్, అమన్దయా, లూనామ్, శ్రేష్ఠః, హరిః, అకృత, చ,న, అమరరాజదమమ్, దయాలూనామ్. ౫౫.

వ్యా॥ (ఇతీతి) ఇతి - ఇత్థమ్, అమన్దయాఽపివృష్ట్యా, అలూనామ్ - అచ్ఛిన్నామ్, గవాంశ్రియమ్, సఃహరిః, అరరాజత్ - దీపితవాన్. కిఞ్చ - దయాలూనామ్- కృపావతామ్, శ్రేష్ఠస్సహరిః, అమరరాజదమమ్- అమరరాజస్య-దేవేన్ద్రస్య, నిగ్రహమ్, నచాఽకృత-నకృతవాన్. అరరాజదితి - (౧) "రాజృ-దీప్తౌ" ణ్యన్తాల్లుఙ్. (౨) "నాగ్లోపిశాస్వృదితామ్"ఇతి నిషేధాత్ ఉపధాహ్రస్వత్వాభావః. అలూనామితి- (౩) "ల్వాదిభ్యః" ఇతి నిష్ఠా నత్వమ్. దయాలూనామితి- (४) "స్పృహిగృహి" ఇత్యాదినాఆలుచ్. ౫౫.

తా॥ పరమదయాళువైన శ్రీకృష్ణుఁడు, అంతగొప్పవర్షముచేతఁగూడ గోవులకే విధబాధయురాకుండ రక్షించెను. దేవేన్ద్రుని యవమానపఱచలేదు. ౫౫.

మూ॥ సప్తాహం రేవత్యాః ప్రత్యూషే దేవరాజేన।
ఆగామిచాష్టమదినప్రత్యూషే దేవరాజేన॥ ౫౬॥

ప-వి॥ సప్తాహమ్, రేవత్యాః, ప్రత్యూషే, దేవరాజేన, ఆగామి, చ, అష్టమదిన ప్రత్యూషే, దేవరాజేన. ౫౬.

వ్యా॥ (సప్తేతి) ఏవంగోవర్ధనధారిణాహరిణా, రేవత్యాః - బలదేవదేవ్యాః, దేవరేణ అజేన- హరిణా, సప్తాహంప్రత్యూషే-సప్తాహం ప్రత్యూషితమిత్యర్థః. తతః అష్టమదినప్రత్యూషే - ప్రభాతసమయే, దేవరాజేన-దేవేన్ద్రేణ- ఆగామి-తత్రాగమనంకృతమ్. సప్తాహమిత్యత్ర్యాప్రక్రియా. ప్రత్యూషఇతిపూర్వత్ర వసేః ప్రతిపూర్వాద్భావేలిట్. (౫) 'వచిస్వపి" ఇత్యాదినా సంప్రసారణమ్. (౬) "శాసివసిఘసీనాంచ" ఇత్యాదినాషత్వమ్. ఉత్తరస్తు ప్రత్యూషశబ్దః దినముఖపర్యాయః, దేవ

(౧) ధ్వా-ఉ-అ-సే. (४) పా-సూ-3-౨-౧౫౫.
(౨) పా-సూ-౭-४-౨. (౫) పా-సూ-౬-౧-౧౫.
(౩) పా-సూ-౮-౨-४४. (౬) పా-సూ-౮-3-౬౦.

రాజేనేతి పూర్వత్ర దేవరశబ్దాఽజ శబ్దయోర్విశేషణసమాసః. దేవరశబ్దః - భర్తృభ్రాతృపర్యాయః. తస్య రేవతీశబ్దసాపేక్షత్వేఽపి సంబన్ధిశబ్దత్వాత్ దేవదత్తస్యగురుకులమితివత్సదాన్తరేణ సమాసోపపత్తిః. ఉత్తరత్రతు దేవానాంరాజేతి షష్ఠీసమాసః. (౧) "రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్" ఇతిటచ్. ఆగామీతిభావేలుజ్. ౫౬.

తా॥ ఇట్లు రేవతీదేవికి (బలదేవునిభార్యకు) మఱఁదియైన శ్రీకృష్ణమూర్తి యేడుదినములు గోవర్ధనమునుధరించెను. ఎనిమిదవదిన ముదయమందు దేవేన్ద్రుఁడతని దగ్గఱవచ్చెను. ౫౬.

మూ॥ హరిమస్తౌదవరుహ్యాతుమఘవాంశ్చేతోఽభ్రమోరిష్టమ్।
అవదచ్చాన్వశిషన్మామఘవాంశ్చేతోభ్రమోరిష్టమ్॥ ౫౭॥

ప-వి॥ హరిమ్, అస్తౌత్, అవరుహ్య, తు, మఘవాన్, చ, ఇతః, అభ్రమోః, ఇష్టమ్, అవదత్, చ, అన్వశిషత్, మామ్, అఘవాన్, చేతోభ్రమః, అరిష్టమ్.

వ్యా॥ (హరిమితి) అభ్రమోః - దివ్యాయాఃకరిణ్యాః, ఇష్టమ్-భర్తారం ఐరావతంగజమ్, ఇతః- ప్రాప్తః, తదధిరూఢశ్చ, మఘవాన్-ఇన్ద్రః, ఆగతః, తతః అవరుహ్య హరిమ్, అస్తౌత్ - స్తుతవాన్. ఇదంచ పూర్వమవదత్ ; మమ, చేతోభ్రమః-చిత్తభ్రాన్తిః, త్వద్యాథాత్మ్యవిస్మరణాత్మకః, అఘవాన్ - పాపిష్ఠః, మామ్, అరిష్టం అన్వశిషత్ - అశుభంకర్తుంశిక్షితవానిత్యర్థః, అన్వశిషదితి-(౨) "శాసు-అనుశిష్టౌ" లుజ్. (౩) "సర్తిశాస్త్యర్తిభ్యశ్చ" ఇత్యజ్. (౪) "శాసఇదజ్హలోః" ఇత్యాకారస్యఇకారః. (౫) "శాసివసిఘసీనాంచ" ఇతిషత్వమ్. శాసేఃద్వికర్మకత్వాత్, "మామ్, అరిష్టమ్" ఇతికర్మద్వయోపపత్తిః.

తా॥ ఇన్ద్రుఁడు ఐరావతమునెక్కివచ్చి శ్రీకృష్ణునిస్తుతించి, "నేనుమీమహిమను మఱచితిని, నాపాపము నన్నీయనిష్టమునుజేయించెను" అనిచెప్పెను. ౫౭.

---

(౧) పా-సూ-౫-౪-౯౧. (౨) అదా-ప-వ-సే. (౩) పాసూ-౬-౪-౩౪. (౪) పా-సూ-౩-౧-౫౬. (౫) పా-సూ-౮-౩-౬౦.

మూ॥ నజనూంషివిలసత స్తే స్వచ్ఛన్దస్యోపధావ న్తి।
దోషాదధిధయత స్త్వత్ స్వచ్ఛద్దస్యోపధావ న్తి॥ ౫౮॥

ప-వి॥ న, జనూంషి, విలసతః, తే, స్వచ్ఛన్దస్య, ఉపధావ న్తి, దోషాః, దధి, ధయతః, త్వత్, స్వచ్ఛమ్, దస్యో, అపధావ న్తి. ౫౮.

వ్యా॥ (నజనూంషీతి) విలసతః - దీప్యమానస్య, తే-తవ, స్వచ్ఛన్దస్య - స్వత న్త్రస్య, జనూంషి- జన్మాని, దేవమనుష్యరూపాణి, ఉపధావ న్తి - ఉపాధిమ న్తి, కారణవ న్తి, నభవ న్తి. పుణ్యాపాపాది కారణాన్తరరహితాని, స్వేచ్ఛైకకారణానీత్యర్థః. యతశ్చ ఐశ్వరీ శక్తి రవతారేష్వపి నపాయినీ, అతోనాశ్చర్యమిదమితిభావః. కిఞ్చ-దస్యో! - దధిమోషణకర ! చౌర్యేణ, స్వచ్ఛమ్ - నిర్మలమ్, దధి, ధయతః-పిబతః, త్వత్ - తవసకాశాత్, దోషాః అపధావ న్తి - అపగచ్ఛ న్తి. ఇదమపితవ సర్వేశ్వరత్వలక్షణమ్, యత్కిలదోషాఅపి గుణాభవ న్తి ; చౌర్యాదీనాందోషత్వమపి త్వత్సఙ్కల్పాయ త్తమ్, తచ్చపరేషుదోషత్వంభజతే, నాఽఽ త్మనీత్యర్థః. ౫౮.

తా॥ ఓ ! పరమపురుష! స్వేచ్ఛగానవతరించుచున్న నీయొక్క అవతారమునకుఁ బుణ్యాపాపములు కారణములుకావు. నీవు పెరుగును దొంగిలించినను నది యితరులకు దోషమగు నేకాని నీకుదోషముకా నేరదు. ౫౮.

మూ॥ క్రీడార్థ స్తేద్రిరసౌనేహేతరసాధనంయతోవశ్యమ్।
ఈశోభ వాన్ హిదామ్నా నేహేతరసాధనంయతోవశ్యమ్॥ ౫౯॥

ప-వి॥ క్రీడార్థః, తే, అద్రిః, అసౌ, న, ఇహ, ఇతరసాధనమ్, యతః, అవశ్యమ్, ఈశః, భవాన్, హి, దామ్నా, నేహే, తరసా, ధనమ్, యతః, వశ్యమ్.

వ్యా॥ (క్రీడేతి) ఇహ - త్వత్కృతవర్ష నివారణకర్మణి, త్వత్సఙ్కల్పాత్ ఇతరసాధనమ్-సాధనాన్తరమ్, యతః-యస్మాత్కారణాత్, అవశ్యంభావినభవతి;అతశ్చాఽసౌతవహ స్తగతోఽద్రిః కేవలంక్రీడార్థః; గిరిణా సాధనేన వర్ష నివారణమపి క్రీడామాత్రమిత్యర్థః. కిఞ్చ-ఈశః-సర్వశ క్తిరపిసన్, భవాన్, యతః-ఆశ్రితజనస్య,వశ్యమ్-వశవ ర్తి,ధనంభవన్;సర్వశ క్తిరపిసన్, తరసా-వేగేన,దామ్నా, నేహే-బద్ధోఽభూత్. ఏవమాశ్రితవ్యామోహాత్ స్వశక్త్యప్రతీక్షాత్వత్ప్రవృత్తిః,అధునాఽపి

స్వశక్తిమప్రతీక్షమాణః పర్వతంధారితవానితిభావః. యతఇతి పూర్వత్ర యచ్ఛబ్దాత్ పఞ్చమ్యాస్తసిల్. ఇతరత్ర- (౧) "ఇణ్ - గతౌ" శత్రన్తః; యతః- గచ్ఛతః, ఆశ్రితస్యేత్యర్థః. నేహఇతి- (౨) "ణహ- బన్ధనే" కర్తరిలిట్. ౫౯.

తా॥ ఓ! శ్రీకృష్ణుఁడా! నీవు ఈకొండనెత్తి వర్షమునడఁగించుటకు నీసఙ్కల్పము తప్ప వేఱుకారణములేదు; గనుక, నీవు సర్వశక్తుఁడవైనను ఆశ్రితయైన యశోదకత్యన్త పరతన్త్రుఁడవై యెట్లుకట్టఁబడితివో, అట్లేయీగోవర్ధనమును ధరించుటయు నీకు లీలగానున్నది. ౫౯.

మూ॥ స్వానుజ్ఞాంసహరిబలౌసశిఖావలపత్రపాళీకే।
 ముక్త్వాదధతావురసీసశిఖావలపత్రపాళీకే॥ ౬౦॥

ప-వి॥ స్వానుజ్ఞామ్, సః, హరిబలౌ, సశిఖావల పత్రపాళీకే, ముక్త్వా, దధతౌ, ఉరసీ, సశిఖా, అలపత్, త్రపాళీకే. ౬౦.

వ్యా॥ (స్వేతి)ఏవంస్తుత్వా సఃఇన్ద్రః, త్రపాళీకే-లజ్జామపరాధం చ, ముక్త్వా, సశిఖా-కాకపక్షధరౌ, బాలౌ హరిబలౌ ప్రతి, స్వానుజ్ఞామ్-స్వగమనవిషయామనుజ్ఞామ్, అలపత్-విజ్ఞాపితవాన్. హరిబలావేవవిశేష్యతే-సశిఖావలపత్రపాళీకే-శిఖావలస్య, మయూరస్య, పత్రపాళ్యా-పత్రసమూహేనలక్షణేన, సహితే, ఉరసీదధతౌ. (౩) "నద్యృతశ్చ" ఇతికప్. ౬౦.

తా॥ ఇన్ద్రుఁడు తనలజ్జనువదలి యపరాధ క్షమాపణమునుజేసికొని మయూరపిఞ్ఛములను వక్షస్థలములందు మాలగాధరించిన రామకృష్ణులను తనకనుజ్ఞ యివ్వవలయునని ప్రార్థించెను. ౬౦.

మూ॥ అథనుతిబలేనకృష్ణాన్నాకమ్పతయస్సురాజాతమ్।
 గతమన్వయురస్తభయంనాకమ్పతయస్సురాజాతమ్॥ ౬౧॥

ప-వి॥ అథ, నుతిబలేన, కృష్ణాత్, న, ఆకమ్పత, యః, సురాజా, తమ్, గతమ్, అన్వయుః, అస్తభయమ్, నాకమ్, పతయః, సురాః, జాతమ్. ౬౧.

(౧) ఆధా-ప-స-అ.   (౨) దివా-ఉ-అ.
(౩) పా-సూ-౫-౪-౧౫౩.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ యస్సురాజా- శోభనోరాజా, యఇన్ద్రః, నుతిబలేన-స్తుతిబలేన, కృష్ణాత్, నాకమ్పత-నకమ్పితవాన్-నభీతః, అస్త భయమ్- క్షిప్తభయమ్, జాతమ్, నాకమ్-స్వర్గం ప్రతి, గతమ్, తమిన్ద్రమ్, సురాః-దేవాః, పతయః-ఈశ్వరాః, అన్వయుః- అన్వగచ్ఛన్. సురాజేతి-(౧) "నపూజనాత్" ఇతి ప్రతిషేధాత్ సమాసాన్తాభావః.

తా॥ శ్రీకృష్ణునిస్తుతించి ప్రసన్నునిగాఁజేసి నిర్భయుఁడైన యిన్ద్రుఁడు స్వర్గమునకువెళ్ళఁగా నచ్చటనున్న దేవతలు నతని వెంబడివెళ్ళిరి. ౬౧.

మూ॥ రక్షంస్తదా హరి ర్గా భాణ్డీరేమేయమతి రమితః।
సఖిభి స్సహితై ర్గోధనభాణ్డీ రేమేయ మతిరమితః॥ ౬౨॥

ప-వి॥ రక్షన్, తదా, హరిః, గాః, భాణ్డీరే, అమేయమతిః, అమితః, సఖిభిః, సహితైః, గోధనభాణ్డీ, రేమే, అయమ్, అతిరమితః.

వ్యా॥ (రక్షన్నితి) తదా-తస్మిన్ కాలే, గాఃరక్షన్, అమేయమతిః-అపరిచ్ఛేద్యమతిః, అమితః-అతిమహాన్, గోవర్ధనభాణ్డీ - గోవర్ధనమేవ స్పృహణీయధనత్వేనాశ్రయన్, సహితైః - సంహితైః, సఖిభిః, అతిరమితః-అతీవప్రీణితః, అయంహరిః, భాణ్డీరే-భాణ్డీరాఖ్యన్యగ్రోధే, రేమే-తత్పర్యన్తభూమౌ క్రీడితవానిత్యర్థః. ౬౨.

తా॥ అతిబుద్ధిమన్తుఁడై గొప్పమహిమగలవాఁడై గోవులనే ధనముగాఁగల శ్రీకృష్ణుఁడు తనసఖియలతోఁగూడ గోవులనుగాపాడుచు అతిప్రీతుఁడై భాణ్డీరవనమందు విహరించెను. ౬౨.

మూ॥ గౌతమభారద్వాజౌసన్నామాయాగతౌతదాముష్య।
యద్దుఃఖంభూరితయోస్సన్నామా యాగతౌతదాముష్య॥ ౬౩॥

ప-వి॥ గౌతమభారద్వాజౌ, సన్నామాయ, ఆగతౌ, తదా, అముష్య, యత్, దుఃఖమ్, భూరి, తయోః, సన్నా, మాయా, ఆగతౌ, తత్, అముష్య. ౬౩.

వ్యా॥ (గౌతమేతి) తదా-తస్మిన్ కాలే, అముష్యహరేః, సన్నామాయ - సమ్యక్ ప్రణామార్థమ్, గౌతమభారద్వాజౌమునీ, ఆగతౌ-స

(౧) పా-సూ-౨-౪-౬౬.

మాగతౌ. ఆగతయోస్తయోః, ఆగతౌ-ఆగతిసమయఏవ, మాయా-త్రిగుణాత్మికా సంసారబన్ధకరీ, సన్నా - అవసన్నాఽభవత్. కింకృత్వా-యత్ తాపత్రయాత్మకంభూరిదుఃఖమ్, తత్సర్వమ్, అముష్య - చోరయిత్వా, సన్నాతయోర్మాయేత్యర్థః. ౬౩.

తా॥ అప్పుడు గౌతముఁడు భారద్వాజుఁడు అనిపేరుగల రెండుఋషులు శ్రీకృష్ణునిసేవించుటకై వచ్చుటకుయత్నించిరి. వారువచ్చుచున్నప్పుడే వారియొక్క సకల దుఃఖములును సంసారహేతువులైనమాయలును నశించినవి. ౬౩.

మూ॥ విప్రావృషీహాసమయేసఙ్గత్యాగేనదేవముదితమితౌ।
విప్రావృషీహాసమయేసఙ్గత్యాగేనదేవముదితమితౌ॥ ౬౪॥

ప-వి॥ విప్రావృషి, ఇహ, సమయే,సఙ్గత్యా, అగేన, దేవమ్, ఉదితమ్,ఇతౌ, విప్రౌ, ఋషీ, హ, సమయే, సఙ్గత్యాగేన, దేవముది, తమితౌ. ౬౪.

వ్యా॥ (విప్రావృషీతి) విప్రావృషి- విగతప్రావృట్కాలే, ఇహ-అస్మిన్, సమయే-శరత్కాలే, అగేనసఙ్గత్యా-భాణ్డీరవృక్షేణ సఙ్గతింకృత్వా, తత్ర ఉదితమ్-ప్రకాశితమ్, తందేవమ్-హరిమ్, ఇతౌ-ప్రాప్తౌ. పూర్వశ్లోకే ప్రణామసమాగతిస్మృత్యుద్యోగఏవ పాపక్షపణముక్తమ్, ఇహతు ఉద్దేశ్యంతం దేవంప్రాప్తావిత్యుచ్యతే. అతశ్చ తౌవిప్రౌ-బ్రాహ్మణోత్తమౌ, ఋషీ-పరమార్థజ్ఞానవన్తౌ; హశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. సమయే-అవసరే, సఙ్గత్యాగేన-సఙ్గంత్యక్త్వా, దేవముది-ఇన్ద్రియప్రీతౌ,సఙ్గంత్యక్త్వేత్యర్థః. తమితౌ-వ్రతకర్శితౌ. ౬౪.

తా॥ విషయసఙ్గమును త్యజించి యిన్ద్రియములను వశపఱచుకొనిన జ్ఞానాధికులైన యాగౌతమభారద్వాజులు, శరత్కాలమందు భాణ్డీరమనెడు మఱ్ఱిచెట్టుయొక్క సమీపమందు విహరించుచున్న శ్రీకృష్ణుని చెంతచేరిరి. ౬౪.

మూ॥ అక్షిప్రయోజనగతావావృత్త్యాహీనమాయాతామ్।
అక్షిప్రయోజనగతావావృత్త్యాహీనమాయాతామ్॥ ౬౫॥

ప-వి॥ అక్షిప్రయోజనగతౌ, ఆవృత్త్యా, హి, ఇనమ్, ఆయాతామ్, అక్షిప్రయోజనగతౌ, ఆవృత్త్యా, అహీనమ్, ఆయాతామ్. ౬౫.

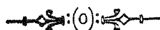
వ్యా (అక్షీతి) ఆవృత్త్యా-భూయోభూయోఽభ్యాసేన, అక్షిప్రయోజనగతౌ-హరిదర్శనేన చక్షుఃప్రయోజనంప్రాప్తౌ, హిశబ్దఃప్రసిద్ధౌ. ఇనమ్-స్వామినమ్, ఆయాతామ్-ఆగతవన్తౌ. తతశ్చ కేనచిత్కాలేన

తదనుజ్ఞాతౌనివృత్తౌ, తతశ్చ, అక్షిప్రయోజనగతౌ-తద్విశ్లేషాసహిష్ణు తయా, అక్షిప్రమ్-మన్దమ్, యోజనమాత్రంగతౌ, పునస్తత్స్నేహోద్గ న్తుమశక్తౌ, ఆవృత్త్యా-నివృత్త్యా,అహీనమ్-శ్రేష్ఠమ్, తంహరిమ్, ఆయా తామ్-ఆగతవన్తౌ. ౬౫.

తా॥ ఆబుషులు శ్రీకృష్ణుని యడుగడుగు సేవించి నేత్రసాఫల్యమునొందిరి. కొంతకాలము గడచినవెనుక స్వస్థానముఁజేరుటకై మెల్లమెల్లగాఁ గొంతదూరమువెళ్లి శ్రీకృష్ణుని విడిచిపోలేక తిరిగి యచ్చటికేవచ్చిచేరిరి. ౬౫.

మూ॥ సుహితౌనత్వాయాతౌసదాశ్రమంయాదవఞ్చకమ్రాన్తమ్।
సుహితౌనత్వాయాతౌసదాశ్రమంయాదవఞ్చకమ్రాన్తమ్॥

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరే
దశమ ఆశ్వాసః.

ప-వి॥ సుహితౌ, న, తు, ఆయాతౌ, సదా, శ్రమమ్, యాదవమ్, చ, కమ్రా న్తమ్, సుహితౌ, నత్వా, యాతౌ, సదాశ్రమమ్, యాదవఞ్చకమ్, పాన్తమ్. ౬౬.

వ్యా॥ (సుహితావితి) సుహితౌ-తృప్తౌ, నతు సదా శ్రమమ్-క్లేశ మ్, ఆయాతౌ, అవిచ్ఛిన్నదర్శనేన ప్రీతౌచభూత్వా, తంయాదవమ్, కమ్రాన్తమ్-నిజభయస్యాఽన్తభూతమ్, నత్వా-నమస్కృత్య, సుహి తౌ-అతీవతద్ధితభూతౌ, సదాశ్రమమ్-పూజితాశ్రమమ్, యాతౌ. పున రపిహరిర్విశేష్యతే. యాదవఞ్చకమ్-యాతామ్ - భజతామ్, అవఞ్చ కమ్-మనుష్యత్వకృత ప్రచ్ఛాదనరహితమిత్యర్థః. పాన్తమ్-రక్షన్తమ్.

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకర వివరణే
దశమ ఆశ్వాసః.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని సేవించి సకలతాపములనువదలి తృప్తులై యతనికత్యన్త హితపరు లైయున్న యాబుషులు, సమస్తభయములను హరించువారైన భక్తులవిషయమందు బుజువైనవారైరక్షకులైన యాశ్రీకృష్ణునినమస్కరించిచిలేమయాశ్రమములకు వెళ్ళిరి. ౬౬.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే

ఏకాదశాశ్వాసః.

మూ॥ స్పృహయన్ గుణాయ పాపా ద్ధర్మదయా జాయయోపేతః।
గోపః కుమ్భకనామా ధర్మదయాజాయయోపేతః ॥ ౧॥

ప-వి॥ స్పృహయన్, గుణాయ, పాపాత్, ధర్మదయాజాయ, యః, అపేతః, గోపః, కుమ్భకనామా, ధర్మదయాజాయయా, ఉపేతః. ౧.

వ్యా॥ (స్పృహయన్నితి) యః కుమ్భకనామా గోపః, పాపాదపేతః, ధర్మదయాజాయ- ధర్మేణ కృపయా చ జాతాయ, గుణాయ స్పృహయన్ - తాదృశమేవ గుణం స్వీకుర్వన్, ధర్మదయాఖ్యయా జాయయా ఉపేతః ; పరేణ శ్లోకేనాఽస్య సంబన్ధః. ౧.

తా॥ కుంభకుఁడని యొకగోపుఁడు పాపరహితుఁడై ధార్మికుఁడై కృపావంతుఁడై యుండెను. అతనికి ధర్మదయ యని పేరుగల్గు ఒకభార్యయుండెను. ౧.

మూ॥ మిథిలాఖ్యం యస్సంశ్రితవిదేహమధ్యావసన్నాకమ్।
యమకృత నీలా స్వసుతా విదేహమధ్యావసన్నాకమ్॥ ౨॥

ప-వి॥ మిథిలాఖ్యమ్, యః, సంశ్రితవిదేహమ్, అధ్యావసత్, నాకమ్, యమ్, అకృత, నీలా, స్వసుతా, విదేహమధ్యా, అవసన్నాకమ్. ౨.

వ్యా॥ (మిథిలేతి) సంశ్రితవిదేహమ్-ప్రాప్తవిదేహదేశమ్, మిథిలాఖ్యమ్, నాకమ్ - స్వర్గమ్, యః, అధ్యావసత్ - యత్రాఽధ్యావసదిత్యర్థః. నీలానామ్నీ స్వసుతా, యమ్, అవసన్నాకమకృత - స్వదర్శనప్రీత్యాఽవసన్నదుఃఖమకరోదిత్యర్థః. కీదృశీ సా - విదేహమధ్యా - విగతదేహం మధ్యం యస్యాస్సా తథోక్తా, శాతోదరీత్యర్థః. అస్యాఽపి పరేణ సంబన్ధః. నాకమితి - (౧) "ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః" ఇత్యధికరణస్య కర్మసంజ్ఞా.

---

(౧) పా-సూ-౧-౪-౪౮.

తా॥ అతఁడు విదేహదేశమందలి మిథిలానగరమందుండెను. అతనికి నీలాదేవి యనెడు స్త్రీలిజనసురాలైన యొకకొమార్తె యుండెను. ౨.

మూ॥ గోష్వజనిషతాస్యోదితకలితనయాః కాలనేమీయాః।
నిన్యురశం గర్భస్యాకలితనయాః కాలనేమీయాః॥ ౩॥

ప-వి॥ గోషు, అజనిషత, అస్య, ఉదితకలి, తనయాః, కాలనేమీయాః, నిన్యుః, అశమ్, గర్భస్య, అకలితనయాః, కాలనే, అమీ, యాః. ౩.

వ్యా॥ (గోష్వితి) అస్య- కుమ్భకనామ్నో గోపస్య మిథిలానిలయస్య, గోషుమధ్యే, గోరూపధారిణస్సన్తః, కాలనేమీయాఃతనయాః- కాలనేమ్యాఖ్యస్య దేవాసురయుద్ధే హరిణా హతస్యాఽసురస్య సంబన్ధినః పుత్త్రాః, ఉదితకలి- ఉద్భూతకలహం యథా తథా, అజనిషత. గావోఽపి శేష్యన్తే - అమీ అసురాః, అకలితనయాః - అగణితనీతిమార్గాః, గోరూపధారిణః, స్వప్రవర్తితే గవాం గర్భస్య, కాలనే- ధ్వంసనే సతి, తత ఏవ గర్భశాతాత్ యాః కిల గాః, అశమ్ - అసుఖమ్, నిన్యుః - ప్రాపితవన్తః. నయతేః ద్వికర్మకత్వాత్ కర్తృద్వయోపపత్తిః. కాలనేమీయా ఇతి- (౧) "వృద్ధాచ్ఛః" ఇతి (౨) "తస్యేదమ్" ఇత్యర్థే విహితేన ప్రత్యయేన సంబన్ధసామాన్యే ప్రతీతే తద్విశేషః తనయశబ్దేన సమర్ప్యతే ; తతస్తత్రాఽపత్యప్రత్యయాభావః. ౩.

తా॥ ముందు దేవాసురయుద్ధమందు విష్ణుచేతఁ జంపఁబడిన కాలనేమియొక్క కొడుకులేడుగురు వృషభరూపములనెత్తికొని యాకుమ్భకుని గోశాలలోఁజేరి దుర్వృత్తులై గోవులగర్భములను జెడఁగొట్టి వానిని దుఃఖపెట్టుచుండిరి. ౩.

మూ॥ స ఖలు యశోదాభార్త్రితా సత్యపరో ధేనుమానాత్మాన్।
అసురాన్మేనే జగతః సత్యపరోధేనుమానాత్తాన్॥ ౪॥

ప-వి॥ సః, ఖలు, యశోదాభార్త్రితా, సత్యపరః, ధేనుమాన్, ఆత్మాన్, అసురాన్, మేనే, జగతః, సతి, అపరోధే, అనుమానాత్, తాన్. ౪.

(౧) పా-సూ-౪-౨-౧౧౪. (౨) పా-సూ-౪-౩-౧౨౦.

వ్యా॥ (సఇతి) సః - కుమ్భకనామా గోపః, యశోదాభ్రాతా-కృష్ణమాతులః, సత్యపరః - సత్యాఖ్యేధర్మే ప్రవణః, ధేనుమాన్-బహుధేనుయుక్తః, ఆత్తాన్- ఆత్మీయత్వేనసఙ్గృహీతాన్, తాన్ వృషభాన్, అసురాన్ మేనే - ఏతేఖల్వసురా ఇతి జ్ఞాతవాన్. కుతః-జగతః, క్షైత్రేష ఆపరోధేనతి తతఏవాఽనుమానాత్. ధేనుమానితిభూమ్ని మతుప్. ४.

తా॥ సత్యశీలుఁడై గోసమృద్ధికలవాఁడై యశోదాసోదరుఁడైన యాకుమ్భుఁడు, లోకక్షోభకరములైన యీవృషభములు అసురరూపులని నిశ్చయించెను. ४.

మూ॥ స ప్రతిజజ్ఞేఽథైషాంమాపయితారంవరంనీలా।
వరయిష్యత్యస్మాన్ సుఖమాపయితారంవరంనీలా॥ ౫॥

ప-వి॥ సః, ప్రతిజజ్ఞే, అథ, ఏషామ్, మాపయితారమ్, వరమ్, నీలా, వరయిష్యతి, అస్మాన్, సుఖమ్, ఆపయితారమ్, వరమ్, నీలా. ౫.

వ్యా॥ (సప్రతీతి) అథ, సకుమ్భః, ఏవమ్, ప్రతిజజ్ఞే- ప్రతిజ్ఞాం కృతవాన్. కథమ్ - ఏషాంవృషభానామ్, మాపయితారమ్ - హన్తారమ్, అతఏవ అస్మాన్ సుఖం ఆపయితారమ్, వరమ్ - ఉత్కృష్టమ్, వరమ్ - భర్తారమ్, ఏషానీలా, స్వయం వర్ణేన నీలాసతీ వరయిష్యతీతి. మాపయితారమితి- (౧) "మీఙ్-హింసాయామ్" ణిచ్, వృద్ధిః. (౨) "మీనాతి మినోతిదీఙాంల్యపిచ" ఇత్యాత్త్వమ్ ; పుక్, తృచ్, ఆపయితారమితి- (౩) "ఆప్లృ- వ్యాప్తౌ" ణిచ్, తృచ్. ౫.

తా॥ ఆకుమ్భుఁడు, ఈవృషభము లేవనిఁజంపి మమ్ము సుఖపఱుచు పురుషవరుని నే నాకొమార్తెయైన నీలాదేవి భర్తగావరించునని ప్రతిజ్ఞచేసెను. ౫.

మూ॥ సా శ్రూయత హరిణా జనసమూహాత్తః కింవద న్తీహా।
పర్యహాసన్ సోన్యే బలసమూహాత్తః కింవద న్తీహా॥ ౬॥

---

(౧) క్ర్యా-   (౨) పా-సూ-౬-౧-౫౦.
(౩) స్వా-

ప-వి॥ సా, అశ్రూయత, హరిణా, జనసమూహాతః, కింవదన్తీ, హా, పర్యహాసత్, సః, అన్యే, బలసమూహాతః, కిమ్, వదన్తి, ఇహ. ౬.

వ్యా॥ (సాశ్రూయతేతి) కుమ్భకస్య ప్రతిజ్ఞారూపా, కింవదన్తీ-వార్తా, జనసమూహాత్, హరిణా, అశ్రూయత - శ్రుతా. హాశబ్దఇతి హేయ. శ్రుత్వాచ తాంహరిః, పర్యహాసత్ -పరిహాసంకృతవాన్. కథమ్-మదన్యేజనాః, ఇహ - అస్యాంవార్తాయాం శ్రుతాయామ్, బలిసమూహాతః - స్వంస్వంబలమూహిత్వా-విమృశ్య, కిన్నువదన్తి-కిమసురవృషభాః, అస్మాభిర్హన్తుంశక్యా ఇతివదన్తి, అహోబత నశక్యాఇతి, ఏవమితరేషామశక్తిం జానానస్తాన్ పరిహసితవానిత్యర్థః. ౬.

తా॥ ఈమాటను శ్రీకృష్ణుఁడు లోకులుచెప్పఁగవిని, "తక్కినరాజులు తామీ వృషభములను తమబలముచేత జయించెదమని చెప్పుదురా, లేక తమవల్లకాదని చెప్పుదురా" యని పరిహసించెను. ౬.

మూ॥ సతతస్సంప్రయియాసితజనకపురోగోపచక్రమేజితవాన్।
క్లాన్తింబృన్దావనతోజనకపురోగోపచక్రమేజితవాన్॥ ౭॥

ప-వి॥ సః, తతః, సంప్రయియాసితజనకపురః, గోపచక్రమ్, ఏజితవాన్, క్లాన్తిమ్, బృన్దావనతః, జనకపురోగః, అప, చక్రమే, జితవాన్. ౭.

వ్యా॥ (సతతఇతి) సఃహరిః, సంప్రయియాసితజనకపురః - సంప్రయాతుమిష్టజనకరాజపురః భూత్వా, గోపచక్రమ్ - గోపసేనామ్, ఏజితవాన్ - దీపితవాన్; గమనానుగుణమలఙ్కారం గ్రాహితవానిత్యర్థః. అథవా- క్షుద్రవీర్యమర్దలిత వృషభవధవిషయమనోరథయుక్తం గోపచక్రమ్ - గోపానాంసమూహమ్, ఏజితవాన్ - కమ్పితవాన్. తతశ్చ, గ్లానిమ్ - శ్రమమ్, జితవాన్సన్ - జనకపురోగః - జనకమ్-పితరంనన్దగోపం పురస్కుర్వన్, బృన్దావనతఃఅప-బృన్దావనంవర్జయిత్వేత్యర్థః. (౧) "అపపరీవర్జనే" ఇతికర్మప్రవచనీయత్వమ్; (౨) "పఞ్చమ్యపాఙ్పరిభిః" ఇతిపఞ్చమీ. చక్రమే- క్రాన్తవాన్, సంప్రయియాసిత శబ్దః-సంపూర్వాద్యాతేస్సన్నన్తః. చక్రమఇతి-(౩) "అనుపసర్గాద్వా" ఇత్యాత్మనేపదమ్. ౭.

(౧) పా-సూ-౧-౪-౮౮. (౨) పా-సూ-౨-౩-౧౦. (౩) పా-సూ-౧-౩-౪౩.

తా॥ తరువాత శ్రీకృష్ణుఁడు మిథిలానగరమునకు వెళ్ళఁదలంచి గోపసైన్యముల నలఙ్కరింపించి నన్దగోపుని పురస్కరించుకొని సుఖముగ బృన్దావనమునుంచి బయలుదేరెను. ౭.

మూ॥ ససహబలేనస్వేష్టం విదితవతాగచ్ఛదచ్ఛాయాః ।
భాసశ్శ్రియార్కవత్పథి విదితవతాగచ్ఛదచ్ఛాయాః॥ ౮॥

ప-వి॥ సః, సహ, బలేన, స్వేష్టమ్, విదితవతా, అగచ్ఛత్, అచ్ఛాయాః, భాసః, శ్రియా, అర్కవత్, పథి, విదితవతా, అగచ్ఛదచ్ఛాయాః. ౮.

వ్యా॥ (ససహేతి) సఃహరిః, స్వేష్టమ్, విదితవతా- జ్ఞాతవతా, బలేనరామేణసహ, అగచ్ఛత్. కీదృశేనబలేన - అచ్ఛాయాః - విశదాయాః, భాసః-స్వస్యాఃప్రభాయాః, శ్రియా-కాన్త్యా, పథి-మార్గే, అగచ్ఛదచ్ఛాయాః - వృక్షపత్రచ్ఛాయాః, అర్కవత్, విదితవతా- ఖణ్డితవతా ; యాసుఛాయాసుబలోఽగచ్ఛత్, తత్రతత్పాణ్డుప్రభయా ఛాయానాకారోలక్షయితుం నశక్యతఇత్యర్థః. విదితవతేతిపూర్వత్ర విదేః జ్ఞానార్థాత్తవతుః, ఉత్తరత్రతు విపూర్వాత్, (౧) "దో-అవఖణ్డనే" ఇత్యస్మాత్. ౮.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని యభిప్రాయము నెఱిఁగి బలరాముఁడుకూడ వెళ్ళఁగా నామార్గమందతని దేహకాన్తిచేత వృక్షఛాయలన్నియు నశించి సూర్యకిరణములవలె నాప్రదేశములు తెల్లగాఁగనఁబడినవి. ౮.

మూ॥ మార్గంసఖిభిస్సద్రాగ్రామ పురస్సరతయాధియాతరతి।
దృష్టవనాగజనపదగ్రామపురస్సరతయాధియాంతరతి॥ ౯॥

ప-వి॥ మార్గమ్, సఖిభిః, సః, ద్రాక్, రామపురస్సరతయా, అధియాతరతి, దృష్టవనాగ జనపదగ్రామపురః, సః, రతియా, ధియా, తరతి. ౯.

వ్యా॥ (మార్గమితి) దృష్టవనాగజనపదగ్రామపురః - వనాని, అగాః - పర్వతాః, గ్రామాఃపురాణిచ దృష్టానియేనసతథోక్తః, ఏవ

---

(౧) దివా-

మ్యాభతస్సహరిః, రామపురస్సరతయా - బలభద్రపూర్వకత్వేన, సఖిభిః - అధియాతరతి - ప్రాప్తప్రీతికంయథాతథా, రతయా- ప్రీతయా, ధియా, ద్రాక్ - శీఘ్రమ్, మార్గంతరతిస్మ. ౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, వనపర్వతదేశపురగ్రామాదులనుజూచుచు బలరాముని పురస్కరించుకొని సఖులతోఁగూడ నామార్గమును సుఖముగా దాటెను. ౯.

మూ॥ తస్యఖరంపథిమరుతానవవేతసరాజికాయస్య।
నద్యఃప్రీణన్యోభృతనవవేతసరాజికాయస్య॥ ౧౦॥

ప-వి॥ తస్య, ఖరమ్, పథి, మరుతా, న, వవే, అతసరాజికాయస్య, నద్యః, ప్రీణన్యః, భృతనవవేతసరాజికాయస్య. ౧౦.

వ్యా॥ (తస్యేతి) తస్యహరేః, అతసీరాజికాయస్య - ఆతసీకుసుమవన్నైల్యేనవిరాజమానశరీరస్య, పథి - మార్గే, మరుతా-వాయునా, ఖరమ్ - తీక్ష్ణమ్, నవవే; మృదురేవవాయుర్వవావిత్యర్థః. వవఇతి భావేలిట్. హరిరేవవిశేష్యతే. యస్యహరేః పథినద్యః, ప్రీణన్యఃప్రీతికర్యఃఅభవన్. కీదృశ్యః - భృతనవవేతసరాజికాః-నవానామ్- అభినవానామ్, వేతసానామ్-వఞ్జులానామ్, రాజయః-శ్రేణయః, భృతాఃయాభిస్తాస్తథోక్తాః. (౧) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. అతసరాజికాయస్య- అతస్యాఃపుష్పమితి విగృహ్యావికారార్థే ఉత్పన్నస్యతస్య పుష్పఫలమూలేషుబహుళమితిలుక్. (౨) "లుక్తద్ధితలుకి"ఇతిస్త్రీప్రత్యయస్యలుక్. తతఃఅతసవద్రాజత ఇత్యాభీక్ష్ణ్యేణినిః; తతఃకాయశబ్దేన, బహువ్రీహిః. ప్రీణన్యఇతి (౩) "ప్రీఞ్ - తర్పణే" ణిచ్. (౪) "ధూఞ్ప్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్యః" ఇతినుక్. తతఃకరణేల్యుట్. (౫) "టిడ్ఢాణఞ్"ఇతిఙీప్.

తా॥ రెల్లుపూవువలె నీలవిగ్రహుఁడైన శ్రీకృష్ణునికిమార్గమందు గాలిసుఖకరముగావీచెను, నవీనమైన ప్రబ్బరితీగెలుగల నదులు అతనికిఁ బ్రీతికరంబులైయుండెను. ౧౦.

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪. (౩) (౪) పా-సూ-౪-౧-౧౫.
(౨) పా-సూ-౧-౨-౪౯. (౫) వార్తికమ్-

మూ॥ ఉద్వహనమభిధ్యాయన్ భావి విదేహానమారామైః।
సఖిభిరితశ్శ్రాన్తైరుద్భావివిదేహానమారామైః॥ ౧౧॥

ప-వి॥ ఉద్వహనమ్, అభిధ్యాయన్, భావి, విదేహాన్, అమా రామైః, సఖిభిః, ఇతః, శ్రాన్తైః, ఉద్భాః, వివిదే, హానమ్, ఆరామైః. ౧౧.

వ్యా॥ (ఉద్వహనమితి) సఃహరిః, ఉద్వహనమ్ - వివాహమ్, భావి - భవిష్యత్, అభిధ్యాయన్, అమారామైః- రామాసహితైస్సఖిభిస్సహ, విదేహాన్ - విదేహాఖ్యజనపదాన్, ఇతః - ప్రాప్తః, ఉద్భాః- ఉత్కృష్టతేజస్కః, తత్రత్యైః ఆరామైః - ఉపవనైః, శ్రాన్తైః - అధ్వశ్రమస్య, హానమ్ - నిరసనమ్, వివిదే - లబ్ధవాన్. విదేహానితి- విదేహానాంరాజ్ఞాం నివాసోజనపదఇతివిగృహ్య (౧) "తస్యనివాసః" ఇత్యణ్. తస్య (౨) "జనపదేలుప్" ఇతిలుప్. (౩) "లుపియుక్తవద్వ్యక్తివచనే" ఇతిపుల్లిఙ్గత్వమ్, బహువచనంచ. వివిదఇతి - (౪) "విద్లృ లాభే"- స్వరితేత్, తతోలిట్. ౧౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, ముందువచ్చెడు వివాహమును ధ్యానించుచు, స్త్రీసహితులైన సఖులతోఁగూడ నామిథిలోపవనమందుండి మార్గశ్రమమును దీర్చుకొనెను.

మూ॥ శ్రయతిమదనేయువమనశ్శాలేయానన్తకేదారాన్।
నజహాతిజనోలసతశ్శాలేయానన్తకేదారాన్॥ ౧౨॥

ప-వి॥ శ్రయతి, మదనే, యువమనశ్శాలే, యాన్, అన్తకే, దారాన్, న, జహాతి, జనః, లసతః, శాలేయానన్తకేదారాన్. ౧౨.

వ్యా॥ (శ్రయతి) యాన్విదేహాన్, శ్రయతి - ఆశ్రయమాణే, మదనేఅన్తకే - మదనాఖ్యయమే, యువమనశ్శాలే - యూనాం మనాంస్యేవ వాసశాలాత్వేన స్వీకుర్వాణేసతి, జనః, దారాన్-భార్యాః, నజహాతి- నవిరహయతి. యానితి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్యైవవిశేషణమ్- లస

(౧) పా-సూ-४-२-६९. (౩) పా-సూ-౧-२-५१
(౨) పా-సూ-४-२-८१. (४) తుదా-

తః - విరాజమానాన్, శాలేయానన్తకేదారాన్ - శాలీనాముత్పత్తి భూమయః శాలేయాః; (౧) "వ్రీహిశాల్యోర్ఢక్" ఇతిఢక్. శాలేయాః, అనన్తాః - కేదారాః - క్షేత్రాణి, యేషుతే తథోక్తాః. ఇతః ప్రభృతిశ్లోకేషుయచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్య పూర్వేణసంబన్ధః. ౧౨.

తా॥ ఉత్తమములైన ధాన్యములు మెండుగాఁబండియున్న పొలములుగల అతి సున్దరమైన విదేహదేశమందు జనులు మన్మథబాధనొంది స్త్రీలనరక్షణముకూడ విడువకుండనుండిరి. ౧౨.

మూ॥ కేదారేష్వరవిన్దం నవశాలీనాంచమూర్ధానమ్।
భజతిరసస్యాధ్యధియానవశాలీనాంచమూర్ధానమ్॥ ౧౩॥

ప-వి॥ కేదారేషు, అరవిన్దమ్, నవశాలీనామ్, చ, మూర్ధానమ్, భజతి, రసస్య, అధి, అధి, యాన్, అవశా, అలీనామ్, చమూః, ధానమ్. ౧౩.

వ్యా॥ (కేదారేష్వితి) యాన్విదేహాన్అధ్యధి - యేషాంవిదేహానాంసమీపే, వర్తమానేషుకేదారేషు - క్షేత్రేషు, అరవిన్దమ్, నవశాలీనామ్-నూతనకలమానామ్, మూర్ధానంచ, రసస్యధానమ్-రసస్యాశ్రయభూతమ్, మదేనఅవశా-వివశా, అలీనామ్-భృఙ్గాణామ్, చమూః-సేనా, భజతిస్మ. అరవిన్దమకరన్దవత్ శాలయోపి బహువ్రీహ్యవస్థాయామేవాఽఽవిర్భూతరసా ఇత్యుక్తంభవతి అధ్యధి- (౨) "ఉపర్యధ్యధసస్సామీప్యే" ఇతిద్విర్వచనమ్. యానితి- (౩) "ఉపర్యాదిషుత్రిష్వామ్రేడితాన్తేషు" ఇతిద్వితీయా - ధానమితి-ధీయతేఽస్మిన్రస ఇత్యధికరణే ల్యుట్. ౧౩.

తా॥ ఆవిదేహదేశసమీపమందున్నపొలములలో తుమ్మెదలు పరవశములై, రస భరితములైన తామరసకుసుమములను శాలిధాన్యములయొక్క మస్తకములను నాశ్రయించియుండినవి. ౧౩.

(౧) పా-సూ-౫-౨-౨.
(౨) పా-సూ-౮-౧-౭.
(౩) పా ౧-

మూ॥ యత్కలమలవేజ్జేషు ప్రసృతిమితాజాతరూపాభాః।
సూక్ష్మాఃకలమాయేషాం ప్రసృతిమితాజాతరూపాభాః। ౧४॥

ప-వి॥ యత్కలమలవే, అబ్జేషు, ప్రసృతిమితాః, జాతరూపాభాః, సూక్ష్మాః, కలమాః, యేషామ్, ప్రసృతిమ్, ఇతాః, జాతరూపాః, భాః. ౧४.

వ్యా॥ (యత్కలమేతి) యత్కలమలవే - యత్సమ్బన్ధినాం కలమానాంలవనసమయే, కలమసహజేషు అబ్జేషు, అన్తఃపతితాః, ప్రసృతిమితాః - ప్రసృతిపరిమాణమితాః, పాణిపూరాః, జాతరూపాభాః-స్వర్ణసదృశాభాః, కలమాః, సూక్ష్మాః-సుఖేనోఙ్ఛితుంశక్యాఃభవన్తి. తఏవ విశేష్యన్తే - యేషామ్, భాః - ప్రభాః, ప్రసృతిమ్ - ప్రస్తారమ్, ఇతాః - ప్రాప్తాః, జాతరూపాః - ఉపజాతకాన్తయోభవన్తి. సూక్ష్మా ఇతి - (౧) "ఉఛి- ఉఞ్ఛే" (౨) "ఈషద్దుస్సుషు" ఇత్యాదినాఖల్.

తా॥ ఎచ్చటిపొలములలో కలమధాన్యములుపండి కోయునప్పుడు తనతోఁగూడ మొలిచియున్న తామరసముయొక్క ఒకొక్కపుష్పములోను స్వర్ణమువంటి కాన్తిగల చారెడుధాన్యములు పడియుండిన్నో. ౧४.

మూ॥ యత్సరసీషురమన్తేకలహంసారసకలాపేన।
కుర్వన్తస్సహరవజంకలహంసారసకలాపేన॥ ౧౫॥

ప-వి॥ యత్సరసీషు, రమన్తే, కలహంసాః, రసకలాపేన, కుర్వన్తః, సహ, రవజమ్, కలహమ్, సారసకలాపేన. ౧౫.

వ్యా॥ (యదితి) యత్సరసీషు - యదీయాసు సరసీషు, రసకలాపేన - రసౌఘేన సహితాః, కలహంసాః, రమన్తే. తఏవవిశేష్యన్తే- సారసకలాపేన - సారసకానామ్ - పుష్కరాహ్వానాం పక్షిణామ్, లాపేన - శబ్దేనసహ, రవజమ్-శబ్దోత్థితమ్, కలహంకుర్వన్తః. ౧౫.

తా॥ ఏదేశమందున్న తటాకములలో హంసపక్షులు సరసముగఁ గ్రీడించుచు, అచ్చటనున్న సారసపక్షులతో సమానముగ నటుంచుచున్నవో. ౧౫.

---

(౧) భ్వాదిః.   (౨) పా-సూ-3-3-౧౨౬.

మూ॥ యత్రవృషాయుద్ధ్యన్తే [illegible]
విత్రాస్యవిషాణమితా స్సమ్పృచ్ఛమానాస్థితానారాత్ ॥ ౧౩॥

ప-వి॥ యత్ర, వృషాః, యుద్ధ్యన్తే, సమ్పృచ్ఛమానాః, స్థితాన్, ఆరాత్, విత్రాస్య, విషాణమ్, ఇతాః, సమ్మృత్, శమాన్, అస్థితాః, న, ఆరాత్. ౧౩.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర, వృషాః - వృషభాః, సమ్పృచ్ఛమానాః - సఙ్గచ్ఛమానాః, దర్పాత్ యుద్ధ్యన్తే. కింకృత్వా-ఆరాత్ -సమీపే, స్థితాన్ ఇతరాన్, విత్రాస్య-త్రాసయిత్వా; కీదృశాస్తే-సమ్మృత్, తటఘాతజయా మృత్తికయా సహితమ్, విషాణమ్ - శృఙ్గమ్, ఇతాః-ప్రాప్తాః, ఆరాత్ - రణాత్ ఇత స్తతోఽగమనాత్, శమాన్ - ఉపశమాన్, నాస్థితాః - నప్రాప్తాః. సమ్పృచ్ఛమానా ఇతి- (౧) "ఋచ్ఛ-గతౌ" సంపూర్వాః (౨) "సమోగమ్యృచ్ఛి" ఇత్యాదినా ఆత్మనేపదమ్. ఆరాదితి పూర్వత్రావ్యయః. ఉత్తరత్ర ఋతేర్ఘఞన్తః. ౧౩.

తా॥ ఏదేశమందు వృషభములుమదించి శాన్తిలేనివై యొకచోట నిలువకఁ దిరుగుచు, గట్టులనుగొట్టి మన్నెక్కియున్న తీక్ష్ణశృఙ్గములతోఁ దగ్గఱనున్న వృషభములను భయపఱచి జగడమాడినవో. ౧౩.

యద్భూమౌ శ్రీస్స్వయమధిముత్కృష్టాయామజాయతామిత్యామ్।
జనకోదితయాం ప్రీత్యాముత్కృష్టాయామజాయతామిత్యామ్॥

ప-వి॥ యద్భూమౌ, శ్రీః, స్వయమ్, అధిముత్, కృష్టాయామ్, అజాయత, అమిత్యామ్, జనకః, అదిత, యామ్, ప్రీత్యామ్, ఉత్కృష్టాయామ్, అజాయ, తామ్, ఇత్యామ్. ౧౪.

వ్యా॥ (యద్భూమావితి) యద్భూమౌ, అమిత్యామ్-పరిచ్ఛేదరహితాయామ్, హాలముఖేనకృష్టాయామ్, అధిముత్ - అధికప్రీతిః, శ్రీర్దేవీ సీతేతి నామ్నా స్వయమజాయత. సైవవిశేష్యతే - యాంకిల తామ్, జనకోరాజా, విలక్షణవరలాభేన, ప్రీత్యామ్ - ప్రీతౌ, ఉత్కృ

(౧) తుదా- (౨) పా-సూ-౧-౩-౨౯.

ష్టాయాంసత్యామ్, అజాయ - జన్మాదివికారరహితాయ భగవతేరామ నామ్నే, అదిత - దత్తవాన్. కీదృశమ్ - ఇత్యామ్ - రామస్యప్రాప్తుం యోగ్యామిత్యర్థః. ౧౭.

తా॥ ఏభూమిని దున్నునప్పుడు మిక్కిలిప్రీతితో నవతరించిన సీతాదేవిని జనక మహారాజు శ్రీరామునికతిసన్తోషముతో నిచ్చెనో. ౧౭.

మూ॥ ద్రుతతిస్సార్కాంయత్రోపవనేషు క్షపయతేహారితమ్।
సాఖలుతేషుసుశీతలపవనేషు క్షపయతేహారితమ్॥ ౧౮॥

ప-వి॥ ద్రుతతిః, సార్కామ్, యత్ర, ఉపవనేషు, క్షపయతే, హారితమ్, సా, ఖలు, తేషు, సుశీతలపవనేషు, క్షపయతే, అహః, ఇతమ్. ౧౮.

వ్యా॥ (ద్రుతతిరితి) యత్ర, ఉపవనేషు-ఉద్యానేషు, ద్రుతతిః- వృక్షసమూహః, సార్కామ్ - అర్కసహితామ్, హారితమ్ - దిశమ్, క్షపయతే-వినాశయతి; ఆదిత్యవృద్ధిజ్ఞానం నిరుణద్ధీత్యర్థః. కుతః-సాఖలు ద్రుతతిః, తేషు, సుశీతలపవనేషు - అతిశీతలవాయుషు, ఉపవనేషు, ఇతమ్ - ప్రాప్తమ్, అహః - దివసమ్, క్షపయతే - క్షపామ్ - రాత్రిం కరోతి- దినస్య రాత్రితుల్యతాం కరోతీత్యర్థః. ౧౮.

తా॥ ఏదేశమందు, చల్లనిగాలి వీచుచున్నతోటలలోనున్న వృక్షములుజనులకుఁ దెలియకుండ సూర్యునిగప్పి దినమును రాత్రివలె సూర్యునివెలుఁగులేకుండచేసినవో. ౧౮.

మూ॥ మధుయత్రమధువ్రతకులమధునానామల్లికాక్షరతి।
ఉమ్భత్యమ్భోబ్జంస్రుతమధునానామల్లికాక్షరతి॥ ౧౯॥

ప-వి॥ మధు, యత్ర, మధువ్రతకులమ్, అధునానా, మల్లికా, క్షరతి, ఉమ్భతి, అమ్భః, అబ్జమ్, స్రుతమధు, నానామల్లికాక్షరతి. ౧౯.

వ్యా॥ (మధ్వితి) యత్రఉద్యానేషు, మల్లికా, మధువ్రతకులం స్వపుష్పలీనమ్, అధునానా - అబహిష్కుర్వతీ, మధుక్షరతి. కిఞ్చ- సరస్సు అబ్జమ్, అమ్భః- జలమ్, ఉమ్భతి-పూరయతి. అబ్జమిహకర్తృ, అమ్భఃకర్మ. స్రుతమధు - క్షరితమకరన్దమ్, నానామల్లికాక్షరతి- నానా

భూతానాం మల్లికాఖ్యానామ్ - హంసానామ్, రతిః - క్రీడా యస్మిన్ తత్తథోక్తమ్. హంసక్రీడావ్యాహతాబ్జ మధునాజలంపూర్యత ఇత్యర్థః. ఉమ్భతీతి - (౧) "ఉభఉమ్భ - పూరణే." ౧౯.

తా॥ ఏదేశమందు తుమ్మెదలు నిండియున్న మల్లీకుసుమములనుంచి తేనెకారుచున్నవో, సరస్సులలో, హంసములకతి ప్రీతికరంబులైవానిచేఁజలించిన తామరకుసుమములనుంచి ప్రవహించిన తేనెచేత నీరు నిండుగనయినదో. ౧౯.

మూ॥ యాస్తుతరుణ్యాఃప్రాప్తాః పృథులకుచఘటావనమనన్తాః ।
భూషన్తియదుద్యానం పృథులకుచఘటావనమనన్తాః। ౨౦॥

ప-వి॥ యాః, తు, తరుణ్యాః, ప్రాప్తాః, పృథులకుచఘటావనమనమ్, తాః, భూషన్తి, యదుద్యానమ్, పృథులకుచఘటావనమ్, అనన్తాః. ౨౦.

వ్యా॥ (యాస్త్వితి) యాస్తరుణ్యాః, పృథులకుచఘటావనమనమ్ - పృథులాభ్యాంకుచకుమ్భాభ్యాం అవనమనమ్ - ప్రహ్వత్వమ్, ప్రాప్తాః ; తాః, అనన్తాః- బహ్వ్యః, యదుద్యానమ్- యదీయముద్యానమ్, క్రీడయాభూషన్తి - అలఙ్కుర్వన్తి. కీదృశముద్యానమ్ - పృథులకుచఘటావనమ్, లకుచానామ్ - లికుచానామ్, ఘటయా - సమూహేన, యుక్తంవనమ్, లకుచఘటావనమ్, పృథు - విస్తీర్ణమ్, లకుచఘటావనంయస్మిన్తత్తథోక్తమ్.భూషన్తీతి-(౨)"భూష-అలఙ్కారే" భ్వాదికః. ౨౦.

తా॥ ఏదేశమంగు, కుచకుమ్భభారములచే నమ్రగాత్రులైన స్త్రీలు నిమ్మచెట్లుగల ఉద్యానముల నలఙ్కరించుచున్నారో. ౨౦.

మూ॥ సుఖినోయాన్పరితోఽన్వితనాగస్పన్దనకరఙ్జవనమ్ ।
యస్త్యనిలంమృదుముగ్రం నాగస్పన్దనకరఙ్జవనమ్॥ ౨౧॥

ప-వి॥ సుఖినః, యాన్, పరితః, అన్వితనాగస్పన్దనకరఞ్జవనమ్, యన్తి, అనిలమ్, మృదుమ్, ఉగ్రమ్, న, అగస్పన్దనకరమ్, జవనమ్. ౨౧.

---

(౧) తుదాది. (౨) భ్వా-

వ్యా॥ (సుఖినఇతి) యాన్ విదేహాన్ పరితః-యేషాంవిదేహానాం పర్యన్తే, సుఖినోజనాః, మృదుమ్, అనిలమ్, యన్తి - సేవన్తే, కీదృశమ్ - అన్వితనాగస్పన్దనకరఞ్జవనమ్-నాగవృక్షాణాం స్పన్దనవృక్షాణాం కరఞ్జవృక్షాణాంచవనం అన్వితంయేన సతథోక్తః; ఏవమ్భూతం మృదుమనిలం సేవమానాః; నతుకదాచిత్, అగస్పన్దనకరమ్- వృక్షాణాంచలనంకుర్వాణమ్, జవనమ్ - వేగస్వభావమ్, ఉగ్రమనిలంసేవన్తే; తాదృశస్యాఽనిలస్య తత్రాఽభావాదిత్యర్థః. యానితి- (౧) "అభితఃపరితః" ఇత్యాదినాద్వితీయా. జవనమితి- (౨) "జుచఙ్క్రమ్య" ఇత్యాదినా యుచ్. ౨౧.

తా॥ ఏదేశమందున్నజనులు, సురపున్న మొదలగ నేక వృక్షములతోఁగూడియున్న తోటలలోనుంచి వచ్చుచున్న గాలినిబొంది సుఖించిరో; ఏదేశమందు చెట్లను జలింపించుచు బహువేగముగఁ గొట్టుచున్న గాలిలేదో. ౨౧.

మూ॥ యత్రఛదనైఃపిఞ్ఛచ్ఛత్త్రాయన్తేసమఞ్చితాఃపూగాః।
యేషాంతమోగతిమివేచ్ఛత్త్రాయన్తేసమఞ్చితాఃపూగాః॥ ౨౨॥

ప-వి॥ యత్ర, ఛదనైః, పిఞ్ఛఛత్రాయన్తే, సమఞ్చితాః, పూగాః, యేషామ్, తమః, గతిమ్, ఇవ, ఇచ్ఛత్, త్రాయన్తే, సమమ్, చితాః, పూగాః. ౨౨.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర ఆరామేషు, సమఞ్చితాః-సమ్యగఞ్చితాః, రమణీయాః, పూగాః- క్రముకాః, ఛదనైః- దళైః, పిఞ్ఛఛత్రాయన్తే - పిఞ్ఛమయఛత్రవదాచరన్తి, తత్సాదృశ్యంభజన్త ఇత్యర్థః. తఏవవిశేష్యన్తే - యేషామ్, పూగాః - సమూహాః, సమమేవచితాః- నిబిడీకృతాః, తమః - అన్ధకారమ్, త్రాయన్తే; కీదృశంతమః - గతిమ్, ఆశ్రయమ్, ఇచ్ఛదివ; ఆతపత్రస్తం శరణమిచ్ఛత్తమః ఆనృశంస్యేన రక్షన్తీతిభావః. ౨౨.

తా॥ ఏదేశమందలితోటలలోఁ పోకచెట్లు, తమశరణమందు వచ్చిచేరిన యన్ధకారమును, గాపాడుచున్నవై, అతిసున్దరములైనిండియున్న తమయాకులచేత నెమళ్ళతోకలచే రచియింపఁబడిన గొడుగులవలెఁ గనుఁబడినవో. ౨౨.

(౧) పా-సూ-౨-౩-౨-వార్తి. (౨) పా-సూ-౩-౨-౧౫౦.

మూ॥ యేభా న్తిఫలస్యచయాత్క-ణ్ఠాభరణాయమానస్య।
యైర్యువయువతీనాంనోత్క-ణ్ఠాభరణాయమానస్య॥ ౨౩

ప-వి॥ యే, భాన్తి, ఫలస్య, చయాత్, కణ్ఠాభరణాయమానస్య, యైః, యువ యువతీనామ్, న, ఉత్కణ్ఠా, భరణాయ, మానస్య. ౨౩

వ్యా॥ (యేభాన్తీతి) అత్రాపితపూర్వపుగాది శేష్యన్తే, కణ్ఠాభరణాయమానస్య - కణ్ఠభూషణవదాచరతః, ఫలస్య, చయాత్, యేపూగాః భాన్తి; యైఃపూగైఃకారణైః, మానస్య-గర్వస్య, భరణాయ-ధారణాయ, యువయువతీనామ్- యూనాం యువతీనాంచ, ఉత్కణ్ఠా- వాఞ్ఛా, నాఽస్తి. ఫలస్యేతి జాత్యావేకవచనమ్. ౨౩

తా॥ ఏదేశమందు, వృక్షములకు కణ్ఠాభరణములవలెనున్న పండ్లుగల పోక చెట్లనుజూచి యౌవనవయస్సుగల స్త్రీ పురుషులు తమగర్వమునువదలి కామబాధితులై పరస్పరముచేరిరో. ౨౩

మూ॥ వ్రజతాహరిణాసంభృతజమ్బూసురసాదనేనవసుధాసు।
తాసుముముదేఽగ్రజీకృత జమ్భాసురసాదనేనవసుధాసు॥ ౨౪

ప-వి॥ వ్రజతా, హరిణా, సంభృతజమ్బూసు, రసాత్, అనేన, వసుధాసు, తాసు, ముముదే, అగ్రజీకృతజమ్భాసురసాదనేన, వసుధాసు. ౨౪.

వ్యా॥ (వ్రజతేతి) ఏవంవ్రజతా - గచ్ఛతా, అనేనహరిణా, సంభృతజమ్బూసు - సంభృతజమ్బూరవృక్షాసు, వసుధాసు - వసూని- ధనాని, తేజాంసి, దధానాసు, తాసు, వసుధాసు - భూమిషు, నానా విధాత్ తత్రత్యాత్ రసాత్, ముముదే-హర్షఃకృతః. హరేరేవవిశేష్యతే- అగ్రజీకృతజమ్భాసురసాదనేన - జమ్భాఖ్యస్యాఽసురస్యసాదనః- హన్తా ఇన్ద్రః, సఃఅగ్రజీకృతోయేన సతథోక్తః, ఇన్ద్రానుజేనేత్యర్థః. వసుధాస్వితి పూర్వత్రధాఞ్. (౧) "అతోఽనుపసర్గేకః." ముముద ఇతి భావేలిట్. ౨౪.

తా॥ నానాసరిపద్యుక్తమై నిమ్మతోటలుగల ఆవిదేహదేశమందు వెళ్ళుచున్న ఇన్ద్రానుజుడైన శ్రీకృష్ణుడు అచ్చటనున్న నానారసముల ననుభవించి పన్తోషించెను.

(౧) పా-సూ-3-౨-3.

మూ॥ వీక్ష్యబలోప్యుపవనమితజమ్భీరామలకపున్నాగమ్ ।
యాతోవిడమ్బయన్ దివిజమ్భీరామలకపున్నాగమ్॥ ౨౫॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, బలః, అపి, ఉపవనమ్, ఇతజమ్భీరామలకపున్నాగమ్, యాతః, విడమ్బయన్, దివిజమ్, భీరామలకపున్నాగమ్. ౨౫.

వ్యా॥ (వీక్ష్యేతి) బలోరామోపి ఉపవనంవీక్ష్యయాతః-కీదృశముపవనమ్ – ఇతజమ్భీరామలకపున్నాగమ్-ఇతాః-ప్రాప్తాః, జమ్భీరాః, ఆమలకాః పున్నాగాశ్చవృక్షాఃయేన తత్తథోక్తమ్, రామస్తువిశేష్యతే - దివిజమ్ - స్వర్గేజాతమ్, భీరామలకపున్నాగమ్ - భీరమ్ - భీమమ్, అమలకమ్ – కశ్మలరహితమ్ – పాణ్డురమ్, పున్నాగమ్ - పుంగజమైరావతాఖ్యమ్, విడమ్బయన్-తత్సదృశఇత్యర్థః. దివిజమితి -(౧) "ప్రావృట్ శరత్కాలదివాంజే" ఇతిసప్తమ్యా అలుక్. భీరామలక పున్నాగమితి చతుష్పదఃకర్మధారయః. తన్మధ్యగోఽమలకశబ్దో బహుబ్రీహిః. (౨) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. ౨౫.

తా॥ భయజ్కరమై తెల్లనివర్ణముగలదైన ఐరావతమువలెనున్న బలరాముఁడు నిమ్మచెట్లు మొదలగ నేకచెట్లుగల తోటలను జూచుచు వెళ్ళెను. ౨౫.

మూ॥ కృత్వావృషాన్నినీషు స్సమతోరణమణ్డనాభిరామాన్తమ్ ।
జనకపురమైద్ధరిధను స్సమతోరణమణ్డనాభిరామాన్తమ్॥ ౨౬॥

ప-వి॥ కృత్వా, వృషాన్, నినీషుః, సః, మతః, రణమ్, అణ్డనాభిః, ఆమ, అన్తమ్, జనకపురమ్, ఐత్, హరిధనుస్సమతోరణ మణ్డనాభిరామాన్తమ్. ౨౬.

వ్యా॥ (కృత్వేతి) సఃహరిః, మతః – జగత్సమ్భావితః, జ్ఞాతోవా, అణ్డనాభిః - జగదణ్డస్యనాభిభూతః – ప్రధానభూతః, జగదణ్డంవాయస్యనాభౌ కమలద్వారేణబిభర్తి, రణమ్-యుద్ధమ్, కృత్వా, వృషాన్ - సప్తవృషాన్, ఆమ – సాధు, అన్తంనినీషుః-హన్తుమిచ్ఛన్, జనకపురమ్ – మిథిలాఖ్యంనగరమ్, ఐత్-అగచ్ఛత్. కీదృశమ్ - హరిధనుస్సమతోరణమణ్డనాభిరామాన్తమ్- ఇన్ద్రధనుషాసదృశేన తోరణా

(౧) పా-సూ-౬-౩-౧౫. (౨) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.

క్ష్యేన మణ్డనేన, అభిరామా స్తమ్ - అభిరామపర్య న్తమ్. ఐదితి- (౧) "ఇణ్-గతౌ." ౨౬.

తా॥ జగద్బాధారుఁడును లోకపూజితుఁడునైన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆయేడువృషభము లనుబోరి జంపఁదలఁచి, ఇన్ద్రధనుస్సులఁబోలిన తోరణములచే నలఙ్కరింపఁబడిన మిథిలానగరమునకు వెళ్ళెను. ౨౬.

మూ॥ యత్పరిసరేణసంశ్రయ దిక్ష్వాకులసత్కులీనరామేణ।
జాతంకలమక్షేమకృదిక్ష్వాకులసత్కులీనరామేణ॥ ౨౭॥

ప-వి॥ యత్పరిసరేణ, సంశ్రయదిక్ష్వాకులసత్కులీనరామేణ, జాతమ్, కలమ క్షేమకృదిక్ష్వాకుల సత్కులీనరామేణ. ౨౭.

వ్యా॥ (యత్పరిసరేణేతి) యత్పరిసరేణ- యస్యనగరస్య పర్య న్తేన, సంశ్రయదిక్ష్వాకులసత్కులీనరామేణ-ఇక్ష్వాకునామ్నాం రాజ్ఞాం లసతి - విరాజమానే కులే జాతో రామః - ఇక్ష్వాకులసత్కులీనరామః, మైథిలీపరిణయాయ యంసంశ్రయన్నభూత్ సతథోక్తః; యత్పరి సరేణైవమ్భూతేన, జాతమ్. పునరపి పరిసరమేవ విశేషయతే - కలమక్షేమ కృదిక్ష్వాకులసత్కులీనరామేణ- కలమక్షేమకృద్భిః-కలమరక్షాకారిభిః, ఇక్షుభిః ఆకులాసు, సతీషు-ఊర్జితాసు, కుషు-భూమిషు, లీనాః-సంశ్లేష భాజః, రామాః - స్త్రియః, యస్మిన్ సతథోక్తః. ఇక్ష్వాకులసత్కుల శబ్దాత్ - (౨) "కులాత్ ఖః" ఇతిఖః. తత్రహి తదన్తవిధిరస్తీత్యు త్తర సూత్రేణ జ్ఞాయతే. ౨౭.

తా॥ ఏనగరముయొక్క ప్రాన్తము, మైథిలీవివాహోత్సుకులై ఇక్ష్వాకువంశ్యులైన శ్రీరాములవారిచే నాశ్రయింపఁబడెనో, శాలిధాన్యములను దనఛాయచే రక్షించుచున్న చెరకుతోటలను రక్షించెడు స్త్రీలచే వ్యాప్తమైయున్నదో. ౨౭.

మూ॥ యత్త్రిస్రిగతిమభ్యస్యేవధార్తరాష్ట్రాస్సరోగతామహితాః।
యాన్తిచయత్రసురాజ్ఞాంవధార్తరాష్ట్రాస్సరోగతామహితాః॥

ప-వి॥ యత్త్రిస్రిగతిమ్, అభ్యస్య, ఇవ, ధార్తరాష్ట్రాః, సరోగతాః, మహి తాః, యాన్తి, చ, యత్ర, సురాజ్ఞామ్, వధార్తరాష్ట్రాః, సరోగతామ్, అహితాః.

(౧) అదా- (౨) పా-సూ-౪-౧-౧౩౯.

వ్యా॥ (యత్రేతి) సరోగతాః, ధార్తరాష్ట్రాః - హంసాః, యత్స్త్రీగతిమ్ - యదీయస్త్రీణాంగమనమ్, అభ్యస్యేవ - తదభ్యాసబలాదివ, మహితాః-పూజితాభవన్తి; రమణీయగతిభాజోభవన్తీత్యర్థః. కిఞ్చ-యత్రవసతామ్, సురాజ్ఞామ్ - పూజితానాం రాజ్ఞాం జనకరాజానామ్, అహితాః - శత్రవః, తద్విక్రమేణ, వధార్తరాష్ట్రాః- వధేన - పీడయా, ఆర్తరాష్ట్రాః - అవసన్నవిషయాభూత్వా, సరోగతామ్ – సపీడతామ్, యాన్తి. సురాజ్ఞామితి, (౧) "నపూజనాత్" ఇతినిషేధాత్, (౨) "రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్" ఇతి టజభావః. ౨౮.

తా॥ తటాకములందలి హంసములు, ఏనగరమందున్న స్త్రీలయొక్క గమనము నభ్యసించి యిట్లు సుందరముగానడుచుచున్నవోయని చెప్పఁదగియున్నవో; ఏనగరపురాజులు శత్రువులనుజయించి వారిరాజ్యమునపహరించి వారినిదుఃఖపఱిచిరో. ౨౮.

మూ॥ యత్ప్రాసాదైర్విహతిం విమానయాత్రాయతేనభోగానామ్।
యత్రస్త్రియావిఘాతో విమానయాత్రాయతేనభోగానామ్॥

ప-వి॥ యత్ప్రాసాదైః, విహతిమ్, విమానయాత్రా, అయతే, నభోగానామ్, యత్ర, స్త్రియా, విఘాతః, విమానయా, త్రాయతే, న, భోగానామ్. ౨౯.

వ్యా॥ (యత్ప్రాసాదైరితి) నభోగానామ్ - నభశ్చరాణాంసిద్ధాదీనామ్, విమానయాత్రా - విమానానాంగమనమ్, యత్ప్రాసాదైః-యదీయసద్మభిః, విహతిమ్ - విఘ్నమ్, అయతే - ప్రాప్నోతి ; అత్యుచ్ఛ్రితత్వాత్ప్రాసాదానాం విమానాని స్ఖలన్తీత్యర్థః. కిఞ్చ - యత్ర, విమానయా-గర్వరహితయా, స్త్రియా, భోగానాంవిఘాతః, నత్రాయతే-నపరిపాల్యతే; గర్వం హిత్వా భోగపరైవ సర్వాస్త్రీభవతీత్యర్థః.

తా॥ ఏనగరమందలి అత్యున్నతములైన గృహములచేత గగనచారులయొక్క విమానములడ్డగింపఁబడుచున్నవో, స్త్రీలందఱు గర్వమునువదలి భర్తలతోఁజేరి భోగాసక్తలైయున్నారో. ౨౯.

(౧) పా-సూ-౫-౪-౬౯. (౨) పా-సూ-౫-౪-౯౧.

మూ॥ యత్స్త్రీర్వీక్ష్యగృహోపరి సత్రపయాభజ్యతేపరావృత్తిః।
దివిదివ్యయాస్త్రియాసురసత్రపయాభజ్యతేపరావృత్తిః॥ ౩౦॥

ప-వి॥ యత్స్త్రీః, వీక్ష్య, గృహోపరి, సత్రపయా, భజ్యతే, పరావృత్తిః, దివి, దివ్యయా, స్త్రియా, సురసత్రపయా, భజ్యతే, పరా, వృత్తిః. ౩౦.

వ్యా॥ (యత్స్త్రీరితి) యత్ స్త్రీః - యదీయస్త్రీః, గృహోపరిభాగేస్థితాః, వీక్ష్య, దివిగచ్ఛన్త్యా, దివ్యయా స్త్రియా, సురసత్రపయా- సురసత్రమ్-సురసమూహమ్, స్వసౌన్దర్యేణ పాన్త్యా,రక్షన్త్యా, స్వసౌన్దర్యస్య తాసాం సౌన్దర్యాన్న్యూనత్వమవగమ్యసత్రపయా-సలజ్జయా, పరావృత్తిః-నివృత్తిః, భజ్యతే-సేవ్యతే. కిఞ్చ-పరా, ఉత్కృష్టా, వృత్తిః, మానుషీభ్యః పరత్వరూపేణ వర్తనమ్, భజ్యతే- భగ్నమభవదిత్యర్థః. ౩౦.

తా॥ అతిసున్దరులై యాకసమునందు సఞ్చరించుచున్న దేవస్త్రీలు, ఏమిథిలానగరముయొక్క గృహములమీఁద నివసించుచున్న మనుష్యస్త్రీలయొక్క మహాసౌన్దర్యమునుజూచి సిగ్గుపడి తిరిగిపోయి, మనుష్యస్త్రీలకంటె తామధికులమనెడి యభిమానమును వదలిరో. ౩౦

మూ॥ యత్రస్త్రియోరమన్తే ముద్యానాన్మత్తవారణాదధికమ్।
నయదీయాత్కిలనన్దనముద్యానాన్మత్తవారణాదధికమ్॥ ౩౧॥

ప-వి॥ యత్ర, స్త్రియః, రమన్తే, ముద్యానాత్, మత్తవారణాత్, అధికమ్, న, యదీయాత్, కిల, నన్దనమ్, ఉద్యానాత్, మత్తవారణాత్, అధికమ్. ౩౧.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర స్త్రియః, మత్తవారణాత్ - అపాశ్రయభూమేః హేతోః, ముద్యానాత్ - ప్రీతేఃప్రాప్తేః, అధికమ్- అధిగతసుఖమ్, రమన్తే. కిఞ్చ - యదీయాత్ ఉద్యానాత్, మత్తవారణాత్ - మత్తైర్గజైర్యుక్తాత్, నన్దనమ్-ఇన్ద్రస్యోద్యానమ్, అధికంనభవతి. ౩౧.

తా॥ ఏనగరమందలి స్త్రీలు గొప్పప్రీతిచే సుఖించి రమించిరో; ఏనగరమందలి మత్తగజములుసఞ్చరించుచున్నతోటలు, స్వర్గమందుండెడి నన్దనవనమునకంటె నధికముగఁ బ్రకాశించుచున్నవో. ౩౧.

మూ॥ యత్ర వధూ రూర్వశ్యా సమేనకారమ్భయా సమాసక్తే।
పత్యౌ రమతే మన్మథసమేనకారమ్భయా సమాసక్తే॥ ౩౨॥

ప-వి॥ యత్ర, వధూః, ఊర్వశ్యా, సమేనకారమ్భయా, సమా, సక్తే, పత్యౌ, రమతే, మన్మథసమే, న, కా, అరమ్, భయా, సమాసక్తే. ౩౨.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర, సమేనకారమ్భయా - మేనకారమ్భాభ్యామప్సరోభ్యాం సహితయా, ఊర్వశ్యా, సమా-సదృశీ, కా వధూః, సక్తే - స్నిగ్ధే, మన్మథసమే - కామసదృశే, భయా - ప్రభయా, సమాసక్తే - సంబద్ధే, పత్యౌ, అరమ్ - అలమ్, నరమతే ? సర్వా అపి దృశే భర్తరి సర్వదా రమన్త ఇత్యర్థః. ౩౨.

తా॥ ఏనగరమందు రమ్భా ఊర్వశీ మేనకలతో సదృశులైన సమస్తస్త్రీలును, తమయందాసక్తులై మన్మథునివంటి రూపవంతులైన భర్తలతో సర్వకాలమును విహరించిరో. ౩౨.

మూ॥ రథ్యాన్తరం యదీయం వస్త్యధ్వజవార్యమాణహంసమహః।
తేనధియా వర్షర్తా వస్త్యధ్వజవార్యమాణహంసమహః॥ ౩౩॥

ప-వి॥ రథ్యాన్తరమ్, యదీయమ్, వస్త్యధ్వజవార్యమాణ హంసమహః, తేన, ధియా, వర్షర్తౌ, అస్తి, అధ్వజవార్యమాణహంసమ్, అహః. ౩౩.

వ్యా॥ (రథ్యేతి) యదీయం రథ్యాన్తరమ్, వస్త్యధ్వజవార్యమాణహంసమహః - వస్త్యానామ్ - గృహాణామ్, ధ్వజైః, వార్యమాణమ్ - నివార్యమానమ్, హంసస్య - ఆదిత్యస్య, మహః- తేజః భవతి. తేన - సూర్యప్రభానివారణేన కారణేన, కాలాన్తరేష్వపి వర్షర్తౌ ధియా - ప్రావృట్కాలోయమితి బుద్ధ్యా, అధ్వజవార్యమాణహంసమ్- అధ్వగమననిమిత్తేన, జవేన - వేగేన, ఆర్యమాణహంసమ్ - ప్రాప్యమాణహంసమ్, అహః - దివసః, అస్తి. ప్రావృట్కాలధియాహంసాః పలాయన్తఇత్యర్థః. అర్యమాణశబ్దః - అర్తేః కర్మణి లటి శానచి యకి, (౧) "గుణో ర్తిసంయోగాద్యోః" ఇతిగుణేచ వ్యుత్పాద్యః. ౩౩.

---

(౧) పా-సూ-౭-౪-౨౯.

తా॥ ఏనగరమందు వీధులలోనిగృహములందుఁ గట్టియున్నధ్వజములచేతఁ దినమందు సూర్యకిరణములు కనఁబడవో, దానిచేత హంసములు అకాలమందుకూడఁ "వర్షాకాలమువచ్చినది" అని పారిపోవుచున్నవో. 33.

మూ॥ యత్రచ సదృశీ రత్నావలీకనిష్ఠా పతఙ్గానామ్।

స్మరదా చ కృత్రిమఖగీ వలీకనిష్ఠా పతఙ్గానామ్॥ ३४॥

ప-వి॥ యత్ర, చ, సదృశీ, రత్నావలీ, కనిష్ఠా, పతఙ్గానామ్, స్మరదా, చ, కృత్రిమఖగీ, వలీకనిష్ఠా, పతఙ్గానామ్. 3४.

వ్యా॥ (యత్రచేతి) యత్ర, కనిష్ఠా - అల్పీయస్యపి, గృహేషు, రత్నావలీ, పతఙ్గానామ్- ఆదిత్యానామ్, సదృశీ ; కిఞ్చ-యద్గృహేషు, వలీకనిష్ఠా - వలీకేషు - పటలప్రాన్తేషు, స్థితా, కృత్రిమఖగీ - సుధామయీ కృత్రిమశకున్తికా - పతఙ్గానామ్ - పక్షిణామ్, స్మరదా- కామప్రదాభవతి; సత్యశకున్తికేయమితిభ్రమాత్ తస్యాంమైథునమాచరన్తి పక్షిణఇత్యర్థః. కనిష్ఠేతి- అల్పశబ్దాత్ ఇష్ఠన్; (౧) "యువాల్పయోః కనన్యతరస్యామ్" ఇతి కనాదేశః. కృత్రిమఖగీతి - కరణేన నిర్వృత్తా కృత్రిమాంకః; రోతేః(౨)"డ్వితః క్త్రిః"ఇతి క్త్రిః. "క్త్రేర్మమ్నిత్యమ్"ఇతిమప్; టాప్. ఖగశబ్దే జాతిలక్షణోఙీష్. తయోఃకర్మధారయసమాసః. (3) "పుంవత్కర్మధారయ" ఇత్యాదినా పూర్వపదస్య పుంవద్భావః ३४.

తా॥ ఏనగరమందున్న చిన్నమణులుకూడ సూర్యునితో సమానములుగనున్నవో, గోడమీఁద నలఙ్కారార్థముగ సున్నముచేఁజేసియున్న ఆడుపక్షి బొమ్మలను జూచి మొగపక్షులు "ఇవిజీవితములైనపక్షులు" అనితలఁచి వానితో రమించుచున్నవో.

మూ॥ యత్రాబ్జం నిశి వికసతి రుచిరమణీనాం సదాలోకాత్।

అహని కుముదం ముఖాదతి రుచిరమణీనాం సదాలోకాత్॥

ప-వి॥ యత్ర, అబ్జమ్, నిశి, వికసతి, రుచిరమణీనామ్, సదాలోకాత్, అహని, కుముదమ్, ముఖాత్, అతిరుచిరమణీనామ్, సదా, లోకాత్. 3౫.

(౧) పా-సూ-౫-3-౬४.   (3) పా-సూ-౬-3-४౨.

(౨) పా-సూ-3-3-౮౮.

వ్యా॥ (యత్రాబ్జమితి) యత్ర, రుచిరమణీనామ్-రత్నానామ్, సదాలోకాత్ - ఉత్కృష్టాత్తేజసః కారణాత్, అబ్జం నిశి వికసతి, ఆదిత్యశఙ్క-యేత్యర్థః. కిఞ్చ - సదా - సన్తతమ్, లోకాత్ అతిరుచిరమణీనామ్ - లోకాదధికతేజసామ్, రమణీనామ్- స్త్రీణామ్, ముఖాద్దేతోః, అహ్ని కుముదం వికసతి, చన్ద్రశఙ్క-యేత్యర్థః. ౩౫.

తా॥ ఏనగరమందు తామరపూలు, అచ్చటనున్న మిక్కిలికాన్తిగల రత్నములనుజూచి వాటినిసూర్యుఁడనితలఁచి రాత్రులలోఁగూడవికసించుచున్నవో, అతిసున్దరులైన స్త్రీలముఖములనుజూచి కుముదములు వాటినిచన్ద్రుఁడనితలఁచి దినమందుగూడవికసించుచున్నవో. ౩౫.

మూ॥ యత్ర సుచారిత్రాఢ్యా శ్చతురాశ్రమహారిణో వర్ణాః।
సరసాఙ్చసామ్బుజానాం చతురాశ్రమహారిణో వర్ణాః॥ ౩౬॥

ప-వి॥ యత్ర, సుచారిత్రాఢ్యాః, చతురాశ్రమహారిణః, వర్ణాః, సరసామ్, చ, సామ్బుజానామ్, చతురాః, శ్రమహారిణః, వర్ణాః. ౩౬.

వ్యా॥ (యత్రసుచారిత్రేతి) వర్ణాశ్చత్వారః- బ్రాహ్మణాదయః, చతురాశ్రమహారిణః-చతుర్భిరాశ్రమైః-బ్రహ్మచర్య గార్హస్థ్య వానప్రస్థ సన్న్యాసైః యథాధికారోపాత్తైః, హారిణః - స్పృహణీయాః, వర్ణాశ్రమోచిత చారిత్రాఢ్యా భవన్తి. కిఞ్చ - సామ్బుజానాం సరసామ్, వర్ణాః - శోభాః, చతురాః - చాతుర్యగుణయుక్తాః, శ్రమహారిణః-క్లమహన్తారో భవన్తి. ౩౬.

తా॥ ఏనగరమందు బ్రాహ్మణక్షత్రియ వైశ్య శూద్రులును బ్రహ్మచారి గృహస్థ వాన ప్రస్థ సన్న్యాసులును తమతమ ఆచారములను జక్కగా ననుష్ఠించుచున్నారో, తామరసతటాకములు తమకాన్తిచే జనులశ్రమము నపహరించుచున్నవో. ౩౬.

మూ॥ యత్ర భజన్తి నృపా బహుదాదర్శం పూర్ణమాసమతిరాత్రమ్।
దధతి స్త్రియ ఉపరిగృహా దాదర్శం పూర్ణమాసమతిరాత్రమ్॥

ప-వి॥ యత్ర, భజన్తి, నృపాః, బహుదాః, దర్శమ్, పూర్ణమాసమ్, అతిరాత్రమ్, దధతి, స్త్రియః, ఉపరి, గృహాత్, ఆదర్శమ్, పూర్ణమాసమ్, అతిరాత్రమ్. ౩౭.

వ్యా॥ (యత్రభజన్తీతి)యత్ర నృపాః, బహుదాః-బహ్వర్థదాః, దర్శంపూర్ణమాసం అతిరాత్రంచ భజన్తి - దర్శాదీని వైదికాని కర్మాణి భజన్తీత్యర్థః; కిఞ్చ-యత్ర గృహాదుపరిస్థితాః స్త్రియః, పూర్ణమాసమ్-పూర్ణచన్ద్రమ్, అతిరాత్రమ్ - రాత్రిమతిక్రమ్యవర్తమానం కృత్వా, స్వకృతనిరోధేన గన్తుమశక్తం దివసాగమేపి స్థితంకృత్వా, తమేవఆత్మన ఆదర్శత్వేన దధతి. పూర్ణమాసమితి - పూర్వత్ర కర్మనామధేయమ్, ఉత్తరత్ర - పూర్ణోమాఇతి కర్మధారయః ; మాఇతిచన్ద్రనామ. అతిరాత్రమితి- పూర్వత్ర కర్మనామధేయమ్, ఉత్తరత్రతు-రాత్రిమతిక్రాన్త ఇతివిగృహ్య, (౧) "అత్యాదయఃక్రాన్తాద్యర్థే ద్వితీయయా" ఇతిప్రాది సమాసః ; (౨) "అహస్సర్వైకదేశ సఙ్ఖ్యాతపుణ్యాచ్చరాత్రేః" ఇతి టచ్ సమాసాన్తః. సోయ మతిరాత్రశబ్దశ్చన్ద్రవిశేషణమ్, క్రియావిశేషణంవా; క్రియావిశేషణపక్షే రాత్రిమతిక్రమ్య దివాపి దధతీత్యర్థః.

తా॥ ఏనగరమందు రాజులు బహుదాతలై దర్శ పూర్ణమాసాదిక్రియల ననుష్ఠించుచున్నారో, స్త్రీలు మేడలమీఁదనెక్కి చన్ద్రునినడ్డగించి వానిని దినమందుగూడ తమకద్దముగ వాడుకొనుచున్నారో. ౩౭.

మూ॥ అథకుమ్భకేన సమగాత్సమాతులేన ప్రతీతేన।
ప్రీతిర్బభౌ యేనాసమాతులేన ప్రతీతేన॥ ౩౮॥

ప-వి॥ అథ, కుమ్భకేన, సమగాత్, సః, మాతులేన, ప్రతీతేన, ప్రీతిః, బభౌ, యేన, అసమా, అతులేన, ప్రతీతేన. ౩౮.

వ్యా॥ (అథేతి) సః హరిః, ప్రతీతేన-ప్రత్యాగతేన, మాతులేన కుమ్భకేన, సమగాత్ - సఙ్గతః. కీదృశేన కుమ్భకేన-యేన, ప్రతీతేన-ప్రసిద్ధేన, అతులేన-అప్రతిద్వన్ద్వేన, అసమా- అప్రతిద్వన్ద్వా, ప్రీతిః, బభౌ. ౩౮.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడామిథిలానగరమునకువెళ్ళి, అచ్చట, లోకవిలక్షణుఁడై ప్రసిద్ధుఁడై సన్తోషముతో నెదురుగుండవచ్చిన తనమామయైన కుమ్భునితోఁ గలుసుకొనెను. ౩౮.

(౧) పా-సూ-౨-౨-౧౮-వార్తి. (౨) పా-సూ-౫-४-౮౭.

మూ॥ సమవస్థాపితమఙ్గళకుమ్భకసదనేకసత్కృతిభిః ।
మహా ఏధితః పరిజనైః కుమ్భకసదనేకసత్కృతిభిః॥　　　　　39॥

ప-వి॥ సమవస్థాపిత మఙ్గళకుమ్భక సదనేకసత్కృతిభిః, మహాః, ఏధితః, పరిజనైః, కుమ్భకసదనే, అకసత్, కృతిభిః.　　　　　39.

వ్యా॥ (సమవస్థాపితేతి) సమవస్థాపిత మఙ్గళకుమ్భకసదనేకసత్కృతిభిః-ద్వారాదిషు సమవస్థాపితాః, మఙ్గళార్థకుమ్భాఃయాసు తాః సమవస్థాపిత మఙ్గళకుమ్భకాః, ఏవమ్భూతాః, సత్యః - ఉత్కృష్టాః, అనేకాః, సత్కృతయః - సత్కారాః, పూజాః యేషాం తేతథోక్తాః; (౧) "స్త్రియాఃపుంవత్" ఇత్యాదినా పూర్వపదానాంత్రయాణాం పుంవద్భావః. ఏవంప్రవర్తిత మఙ్గళకుమ్భాదిసత్కారైః, కృతిభిః-కృతార్థైః, పరిజనైః, కుమ్భకసదనే - కుమ్భకస్యసదనే, ఏధితః - వర్ధితః, మహాః - కృష్ణాగమననిమిత్త ఉత్సవః, అకసత్-వికాసమభజత్. 39.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు వేంచేయుచున్నాఁడనిపరిచారకులు, ద్వారాదులలోఁబూర్ణకుమ్భస్థాపనచేసి మఙ్గళదీపారోపణాదులచే సత్కరించి గొప్పఉత్సవమును జరిగించిరి.

మూ॥ నీలా స్నిహ్యాద్యం భృశమాకర్ణనయాక్షమాయాన్తమ్।
సాక్షాదకరోదచ్యుతమాకర్ణనయాక్షమాయాన్తమ్॥　　　　40॥

ప-వి॥ నీలా, అస్నిహ్యత్, యమ్, భృశమ్, ఆకర్ణనయా, క్షమాయామ్, తమ్, సాక్షాత్, అకరోత్, అచ్యుతమ్, ఆకర్ణనయాక్షమ్, ఆయాన్తమ్.　　　　40.

వ్యా॥ (నీలేతి) యం కృష్ణమ్, క్షమాయామ్-భూమౌ, భూమిష్ఠేషు జనేషు, ఆకర్ణనయా - శ్రవణేన, భృశమస్నిహ్యత్ -యద్గుణాన్ జనేభ్యశ్శ్రుత్వా అపశ్యన్త్యేవాఽతి మాత్రమస్నిహ్యత్ -సా తమచ్యుతమ్ - ఆకర్ణనయాక్షమ్, ఆశ్రోత్రనీతనేత్రమ్, ఆయాన్తమ్ - ఆగచ్ఛన్తమ్, సాక్షాదకరోత్ -ప్రత్యక్షమీక్షితవతీ. ఆకర్ణనయాక్షమితి-నయః-నీతిః - ప్రాప్తిః, కర్ణమ్ - కర్ణమధికృత్య, నయః - ప్రాప్తిఃయస్యేతి బహువ్రీహిః; ఆకర్ణనయం అక్షియస్యేతి బహువ్రీహిః. (౨) "బహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాఙ్గాత్ షచ్" ఇతిషచ్.　　　　40.

(౧) పా-సూ-౬-3-34.　　　　(౨) పా-సూ-౫-4-113.

తా॥ నీళాదేవి, శ్రీకృష్ణునిగుణములను జనులుచెప్పఁగవిని యతనియందు స్నేహించినదో, కర్ణాన్తాయతలోచనుఁడై వచ్చుచున్న ఆశ్రీకృష్ణునిప్పుడుచూచెను. ౪౦.

మూ॥ జఘనేన చ మధ్యేన చ గుర్వీ క్షామా సమా ధవం కామమ్ ।
రూపేణ జయన్తం శుభగుర్వీక్షామాస మాధవం కామమ్॥౪౧॥

ప-వి॥ జఘనేన, చ, మధ్యేన, చ, గుర్వీ, క్షామా, సమా, ధవమ్, కామమ్, రూపేణ, జయన్తమ్, శుభగుః, వీక్షామాస, మాధవమ్, కామమ్. ౪౧.

వ్యా॥ (జఘనేనేతి) జఘనేన మధ్యేనచ యథాసఙ్ఖ్యం గుర్వీచ క్షామాచ, జఘనేనగుర్వీ మధ్యేనక్షామేత్యర్థః; స్థూలజఘనాకృశమధ్యేత్యుక్తంభవతి. సమా-నాతిదీర్ఘానాతిహ్రస్వా నాతిస్థూలా నాతికృశా; అథవా-అసమా- అద్వితీయేత్యర్థః. శుభగుః - § శోభనమహాః, ఏవమ్భూతా నీలా, రూపేణ- సౌన్దర్యేణ, కామమ్-మదనమ్, జయన్తమ్, ధవమ్ - ఆత్మనోభర్తారమ్, మాధవమ్ - కృష్ణమ్, కామమ్-యథేష్టమ్-అనియన్త్రణమ్, వీక్షామాస. గుర్వీతి - గురుశబ్దాత్. (౧) "వోతో గుణవచనాత్" ఇతిఙీష్. క్షామేతి-(౨) "క్షై జై సై క్షయే" నిష్ఠా; (౩) "క్షాయోమః" ఇతిమా[...]ై ఇతి
బహువ్రీహిః. (౪) "గోస్త్రియో[...]వీక్షా
మాసేతి - (౫) "ఈక్ష-దర్శ[...]దేశ్చ
గురుమతోనృచ్ఛః" ఇత్యామ్. ౪౧.

తా॥ పృథులజఘనమును కృశ[...]త్రీయు
రాలైన ఆనీళాదేవి, మన్మథునికంటె[...]కృష్ణుని
మనసారఁజూచెను. ౪౧.

మూ॥ నీలా తౌ వీక్ష్యాద్భుత[...]
హారిమైక్షత ాత్మని సుధీ[...] ౪౨॥

ప-వి॥ నీలా, తౌ, వీక్ష్య, అ[...]స, హ
రిమ్, ఐక్షత, ఆత్మని, సుధీః, అతికాన[...] ౪౨.

---

§ (పా) శోభనవాక్యా.

(౧) పా-సూ-౪-౧-౪౪.
(౨) ధా-ప-అ-అ.
(౩) పా-సూ-౮-౨-౫౩.
(౪) పా-సూ-౧-౨-౪౮.
(౫) ధా-అ-స-సే.
(౬) పా-సూ-౩-౧-౩౬.

వ్యా॥ (నీలేతి) కమనీ -.నీలా, అద్భుతరతికా- ఆశ్చర్యప్రీతికా, తౌ రామకృష్ణౌ, ప్రథమందృష్ట్వా, అథ- తదనన్తరమ్, విశేషేణ హారి నైక్షత. కేన విశేషేణ-అభూతమ్ - అననుభూతపూర్వమ్, ఆత్మని-స్వస్యామ్, అతికౌతుకమ్-అతిమాత్రకౌతూహలమ్, అతఏవ, అన్యథా భూతమ్ - పూర్వదశాయాః అన్యా మతిప్రీతియుక్తాం దశామాపన్న మిత్యర్థః. ఆత్మని తస్య సఙ్గం కథం సా విదితవతీతిచేత్ - తత్రోచ్యతే- సుధీః-అతిమేధావతీసా, అతః నిరీక్షణమాత్రేణ భావంజానీయాదిత్యర్థః.

తా॥ నీలాదేవి మొదట మిక్కిలి సన్తుష్టులైన రామకృష్ణులనుజూచి, తరువాత, అద్భుతదర్శనుఁడై తనయందతిప్రీతిచే విజాతీయశోభనువహించిన శ్రీకృష్ణునే విశేష ముగఁజూచెను. ౪౨.

మూ॥ నవయా రుచా శ్రితౌ తౌ వితరేతర సఙ్గవాహితయా।
వేషస్తయోర్న కం వ్యతి వితరేతరసఙ్గవాహితయా॥ ౪౩।

ప-వి॥ నవయా, రుచా, శ్రితౌ, తౌ, ఇతరేతరసఙ్గవాహితయా, వేషః, తయోః, న, కమ్, వ్యతివితరేత, రసమ్, గవా, హి, తయా. ౪౩.

వ్యా॥ (నవయేతి) తౌ-నీలాకృష్ణౌ, ఇతరేతర సఙ్గవాహితయా- ఇతరేతరసఙ్గేన- స్నేహేన, వాహితయా- ప్రవర్తితయా, రుచా-శోభయా, నవయా - నూతనయా, శ్రితౌ - ప్రాప్తౌ; తయాహిగవా- రుచా కరణభూతయా, తయోర్వేషః కంరసమ్, నవ్యతివితరేత ? సర్వంభావ రసం పరస్పరం వితరేత్. వ్యతివితరేతేతి-విపూర్వాత్తరతేర్దానవాచినః వ్యతిపూర్వాల్లిఙ్. (౧) "కర్తరికర్మవ్యతిహారే"ఇత్యాత్మనేపదమ్. ౪౩.

తా॥ నీలాదేవికిని కృష్ణునికిని పరస్పరస్నేహముచే విజాతీయ శోభకలిగినది. ఆశోభ వారిద్దరికిని మహానన్దమును గలిగించెను. ౪౩.

మూ॥ సాతంసచతాం సహసాప్రైక్షిత్కామం మహీయమానమతిః।
తంప్రతితుసాక్షిపాతైః ప్రైక్షిత్కామం మహీయమానమతిః॥

(౧) పా-సూ-౧-౩-౧౪.

ప-వి॥ సా, తమ్, సః, చ, తామ్, సహసా, ప్రైక్షిష్ట, కామమ్, మహీయమానమతి, తమ్, ప్రతి, తు, సా, అక్షిపాతైః, ప్రైక్షిష్ట, కామమ్, మహీ, యమ్, అనమతి. ౪౪.

వ్యా॥ (సాతమితి) సా - నీలా, తమ్ - కృష్ణమ్, సహసైవ, కామమ్ - నిర్యన్త్రణమ్, ప్రైక్షిష్ట - ప్రకర్షేణ లిప్సితవతీ. సచకృష్ణః, తాం నీలామ్, ప్రైక్షిష్ట-ప్రకర్షేణ లిప్సితవాన్. మహీయమానమతీతి క్రియావిశేషణమ్. మహీయమానా-వర్ధమానా, పూజ్యమానా, మతిః యథాతథేత్యర్థః. తతశ్చ సా నీలా, తంకృష్ణం ప్రతి, స్వైరక్షిపాతైః, కామమ్ - మదనమ్, ప్రైక్షిష్ట-ప్రేషితవతీ, నియోజితవతీత్యర్థః. కృష్ణ ఏవ విశేష్యతే - మహీ - భూమిః, యమ్ - హరిమ్, అనమతి-ప్రణమతి, సర్వస్య జగతో యస్స్వామీత్యర్థః. ౪౪.

తా॥ కృష్ణుఁడు నీలాదేవిని నీలాదేవి కృష్ణుని పరస్పరము సానురాగముగఁజూచుకొనిరి. లోకనాథుఁడైన శ్రీకృష్ణునికి నీలాదేవి తనకటాక్షముచే కామబాధను గలుగఁజేసెను. ౪౪.

మూ॥ అభృత ను హంసగణస్తాం దివ్యపదవ్యాజ జలజగతః।
అపదం యా కిల విదితా దివ్యపదవ్యాజజలజగతః॥ ౪౫॥

ప-వి॥ అభృత, ను, హంసగణః, తామ్, దివ్యపదవ్యాజ జలజగతః, అపదమ్, యా, కిల, విదితా, దివి, అపదవ్యాజజలజగతః. ౪౫.

వ్యా॥ (అభృతేతి) ఇతఃప్రభృతి నీలాయాస్స్వరూపం హరిణా వీక్ష్యమాణం యథావిధం భవతి, తథా పాదాదికేశాన్తం వర్ణ్యతే. నుశబ్దః వితర్కే. హంసగణస్తామభృతను- ధృతవాన్కిమ్ ? తాదృశీ తస్యాగతి రిత్యర్థః. క్వగతో హంసగణోవహదితిచేత్ -తత్రోచ్యతే-దివ్యపదవ్యాజజలజగతః - తస్యాః దివ్యచరణచ్ఛద్మపద్మగతః, చరణతలాత్మకపద్మే గూఢేన హంసేనోహ్యమానాయా ఇవ తస్యాగతిరిత్యర్థః. నీలైవ విశేష్యతే- యా, దివి-స్వర్గే, విదితాసతీ, అపదవ్యాజజలజగతః-అపదవ్యాజస్య - అమార్గప్రస్థితస్య, జలస్య - జడస్య, జగతః, అపదమ్-

అగన్తవ్యా, స్ప్రష్టుమశక్యాభవతి ; ధార్మికవ్యతిరిక్తానామసేవ్యపదాబ్జేత్యర్థః. అపదవ్యాజశబ్దోవ్యుత్పాద్యతే-పదవ్యా-వేదోక్తమార్గేణ, అజః గమనమ్-పదవ్యాజః, ధర్మానుష్ఠానమిత్యర్థః; పదవ్యాజః-ధర్మాచరణమ్, యస్యనాస్తి, సోఽపదవ్యాజః. అజశబ్దః-(౧) “అజ-గతిక్షేపణయోః” ఇత్యస్మాత్ ఘఞన్తః.(౨)“అఘఞపోః”ఇతిప్రతిషేధాత్ వీభావాభావః.

తా॥ ఇదిమొదలు, శ్రీకృష్ణుఁడనుభవించిన విధముగ నీలాదేవిని వర్ణించుచున్నారు.—అధార్మికుల ధ్యానమున కగోచరురాలై సర్వలోకప్రసిద్ధురాలైన నీలాదేవియొక్క గమనమును జూచినయెడల, ఆనీలయొక్క చరణాబ్జమందుఁ దాగియున్న హంసము నీలనువహించుకొని నడుచుచున్నదేమోయని సంశయముకలుగుచున్నది. ౪౫.

మూ॥ అవనతమమ్బుజయుగమివ రసాధివాసాయపదయుగలమ్ ।
యేన హారే ర్హృది రతిపతిరసాధివాసాయ పదయుగలమ్।

ప-వి॥ అవనతమ్, అమ్బుజయుగమ్, ఇవ, రసాధివాసాయ, పదయుగలమ్, యేన, హారేః, హృది, రతిపతిః, అసాధి, వాసాయ, పదయుక్, అలమ్. ౪౬.

వ్యా॥ (అవనతమితి) తస్యాః, పదయుగలమ్, చరణద్వన్ద్వమ్, అవనతమ్ - అధోముఖమ్, అమ్బుజయుగమివ - పఙ్కజద్వయమివ; కిమర్థమవనతమ్-రసాధివాసాయ- భూమింగన్ధేనాఽధివాసయితుమధోముఖీకృతమబ్జయుగమివేత్యర్థః. పదయుగమేనవిశేష్యతే-యేనపదయుగేన, రతిపతిః, కామః, పదయుక్-పదేన-ఐశ్వర్యోచ్ఛ్రాయేణ, యుక్తః, హారేర్హృది, వాసాయ- నివాసంకర్తుమ్, అలమసాధి-సాధితోఽభూత్, అనుశిష్టోఽభూదిత్యర్థః. ౪౬.

తా॥ శ్రీకృష్ణునికిఁ గామోద్దీపకమైన నీళాదేవియొక్క చరణయుగము, భూమిని బరిమళింపఁజేయుటకై యధోముఖముగనుంచిన రెండు కమలకుసుమములవలెనుండెను. ౪౬.

మూ॥ అబ్జే ఖుచితే ను పదే నఖరాజాసన్నభావేన।
యద్గేనాఘూర్తి రియాన్నఖరాజాసన్నభావేన॥ ౪౭.

ప-వి॥ అబ్జే, ఖుచితే, ను, పదే, నఖరాజాసన్నభావేన, యద్గేన, అఘూర్తిః, ఇయాత్, న, ఖరా, జాసమ్, న, భావేన. ౪౭.

---

(౧) భ్వా-ప-స-సే. (౨) పా-సూ-౨-౪-౫౬.

వ్యా॥ (అబ్జఇతి) తస్యాఃపదే, కుచితే-భూమావాచితే, అబ్జే ఇవా భూతామ్ ; అత్ర చలాదిదం ప్రతీయతే - కుచితే, సఙ్కుచితే-ముకుళితే, అబ్జేఇతి. తత్ర కారణముచ్యతే - నఖరాజాసన్నభావేన - నఖాఖ్యస్య, రాజ్ఞః - చన్ద్రస్య, ఆసన్నభావేన-అదూరత్వేన, కుచితే అబ్జే ఇత్యర్థః. పదేపవిశేష్యతే-యద్గేనభావేన-యయోఃపదయోర్గతేన హృదయేన, స్మర్తౄణామ్, ఖరా - తీక్ష్ణా, అఘాప్తిః-పాపప్రాప్తిః, ననజాసమియాత్ - ప్రాప్నుయాదేవ హింసామిత్యర్థః. జాసమితి-(౧) "జసు-హింసాయామ్" ఘఙ్. ౪౭.

తా॥ ధ్యానింపువారి పాపములను దొలగించుచున్న నీళయొక్క శ్రీపాదములు, కుచితములైన అబ్జములవలెనుండెను. కుచితమనగా- భూమిలోనుంచఁబడినవని స్వభావార్థము, సఙ్కుచితమని శ్లేషార్థము. పాదములనెడు కమలములు నఖములనెడు చన్ద్రునిజూచి ముకుళితమైనవాయని యూహించుచున్నారు. ౪౭.

మూ॥ తత్పాదగతశ్చన్ద్రో వికలఙ్కతమోవసద్దశత్వేన।
వర్తేత తాదృశపదే వికలఙ్కతమోవసద్దశత్వేన॥ ౪౮॥

ప-వి॥ తత్పాదగతః, చన్ద్రః, వికలఙ్కతమః, అవసత్, దశత్వేన, వర్తేత, తాదృశపదే, వికలమ్, కతమః, అవసద్దశత్వేన. ౪౮.

వ్యా॥ (తత్పాదఇతి) చన్ద్రస్తత్పాదగతః, వికలఙ్కతమః- అతిశయేన కలఙ్కరహితోభూత్వా, దశత్వేన-దశసఙ్ఖ్యాతత్వేన, అవసత్ ; నఖదశకవ్యాజేనావసదిత్యభిప్రాయః. ఏకస్యచన్ద్రస్య బహుత్వప్రాప్తిః, సకలఙ్కస్య వికలఙ్కత్వఞ్చ తత్పాదాశ్రయేణ లబ్ధమిత్యర్థః. తత్రైవార్థాన్తరన్యాసః ఉత్తరార్థేనక్రియతే- తాదృశపదే - తాదృశానాం చరణే, కతమోహివికలంవర్తేత-అపాఙ్క్త్యేనవర్తేత? నహికశ్చిత్తాదృశేషు వికలాంవృత్తింభజేత్, అతస్త్వేకస్య చన్ద్రస్య బహుత్వేన వృద్ధిరభూత్. కిఞ్చ - అవసద్దశత్వేన - సత్యా-పూజితయా, దశయా-అవస్థయా, అవహీనత్వేన తాదృశపదే కతమోవర్తేత-అపాఙ్క్త్యేనవర్తేత? నహికశ్చిత్ ; అతశ్చకలఙ్కరహితత్వదశా తేన ప్రాప్తేత్యర్థః. ౪౮.

(౧) చురా-ఉ-స-సే.

తా॥ చన్ద్రుఁడు నీళయొక్క శ్రీపాదములనాశ్రయించి నఖములనెడి వ్యాజముచే కలఙ్కరహితుఁడై పదిరూపములనెత్తికొనియుండెను, అట్టివారిపాదముల నాశ్రయించిన వారికి ఏవిధమైన న్యూనతయ్యునుండదుకదా. ౪౮.

మూ॥ అవనతపదాబ్జనాళక సమజఙ్ఘాతస్య సా ధనవత్ ।
యాత్మభువఃప్రతియువపశుసమజఙ్ఘాతస్య సాధనవత్ ॥ ౪౯॥

ప-వి॥ అవనతపదాబ్జనాళకసమజఙ్ఘా, తస్య, సా, ధనవత్, యా, ఆత్మభువః, ప్రతి, యువపశుసమజమ్, ఘాతస్య, సాధనవత్. ౪౯.

వ్యా॥ (అవనతేతి) అవనతపదాబ్జనాళక సమజఙ్ఘా-అవనతస్య-అవాఙ్ముఖస్య, పదాబ్జస్య, నాళకేన-నాళేన, సమజఙ్ఘా - సదృశజఙ్ఘా, సా నీలా, తస్యహరేః, ధనవదభూత్-స్పృహణీయా భూదిత్యర్థః. సైవ విశేష్యతే - యాఖలు, ఆత్మభువః - మదనస్య, యువపశుసమజంప్రతి-యువనామ్నాం పశూనామ్, సమజమ్ - సమూహంప్రతి, ఘాతస్య-వధస్య, సాధనవత్ - సాధన సదృశీభవతి .సమజశబ్దః - (౧) "సముదోరజఃపశుషు" ఇత్యజన్తః. ౪౯.

తా॥ యౌవనవంతులకు మిక్కిలి మదనబాధను గలుగఁజేయుచున్న శ్రీకృష్ణుని కత్యన్తప్రియురాలైన నీళయొక్కజఙ్ఘ పాదమనెడు కమలమునకు నాళమువలెనుండెను.

మూ॥ ఊరూ దధౌ హరేస్సా మనోరమారమ్భయోర్వశ్యా।
సదృశౌనయత్సమాసహ మనోరమారమ్భయోర్వశ్యా॥ ౫౦॥

ప-వి॥ ఊరూ, దధౌ, హరేః, సా, మనోరమా, రమ్భయోః, వశ్యా, సదృశౌ, న, యత్సమా, సహ, మనోరమా, రమ్భయా, ఉర్వశ్యా. ౫౦.

వ్యా॥ (ఊర్వితి) హరేః, వశ్యా - వశవర్తినీ, మనోరమా-రమణీయా, సానీలా, రమ్భయోః-కదల్యోః, సదృశౌ ఊరూ దధౌ; సైవ నీలా విశేష్యతే - మనోరమాఖ్యా దేవయోషిత్, రమ్భయా - ఉర్వశ్యాచ దేవస్త్రియాసహ, యత్సమా- యస్యాస్సదృశీ, నభవతి, సౌన్దర్యేణ అస్యాః ఏతాస్సర్వా నిహీనతరా ఇత్యర్థః. ౫౦.

---

(౧) పా-సూ-3-3-౬౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణునికి వశ్యురాలై, సున్దరాఙ్గియై, రమ్భ ఊర్వశి మనోరమ మొదలగు స్త్రీలకంటె నతిశ్లాఘ్యురాలైన నీలయొక్క తొడలు అరటిచెట్లవలె నతిసున్దరములైయుండెను. ౫౦.

మూ॥ జఘనాలానే స్వస్మిన్నకమ్ప్రిపక్షేభసారేభే।
మోహయితుం తరుణానాం నకమ్ప్రపక్షేభు సా రేభే॥ ౫౧॥

ప-వి॥ జఘనాలానే, స్వస్మిన్, అకమ్ప్రిపక్షేభసారేభే, మోహయితుమ్, తరుణానామ్, న, కమ్, ప్రపక్షేభు, సా, ఆరేభే. ౫౧.

వ్యా॥ (జఘనేతి) స్వస్మిన్, జఘనాలానే-జఘనాఖ్యే ఆలానే, అకమ్ప్రిపక్షేభసారేభే - అకమ్ప్రిః - నిశ్చలః, పక్షేభః - పఞ్చశరాఖ్యః, సారభూతః, ఇభః-గజః, యస్మిన్, ఏవమ్భూతే జఘనాలానే, సానీలా, తరుణానామ్, ప్రపక్షేభు-వితతిషుమధ్యే, కం నమోహయితుమారేభే, సర్వాన్ మోహితవతీత్యర్థః. ౫౧.

తా॥ మన్మథుఁడనెడు మత్తగజమున కావాసభూమియైన నీళయొక్క జఘనప్రదేశము సకల తరుణపురుషులకును మోహాకరమైయుండెను. ౫౧.

వేదిప్రతీయాతనయా సదుదరలక్ష్మ్యా స్తనోద్యదతియాతనయా।
హారిబహుమతియాతనయా రేజేభూత్కుమ్భకేమహతియాతనయా॥

ప-వి॥ వేదిప్రతియాతనయా, సదుదరలక్ష్మ్యా, స్తనోద్యదతియాతనయా, హారిబహుమతియాతనయా, రేజే, అభూత్, కుమ్భకే, మహతి, యా, తనయా. ౫౨.

వ్యా॥ (వేదీతి) వేదిప్రతియాతనయా- వేదిసదృశ్యా, స్తనోద్యదతియాతనయా- స్తనాభ్యాంసముద్భవదతిమాత్రపీడయా, స్తనవహనఖిన్నయా,సదుదరలక్ష్మ్యా-పూజితయా ఉదరశ్రియా, సా రేజే. కీదృశీస్సా-హారిబహుమతియాతనయా - హరేః - కృష్ణస్య, బహుమతిమ్ - బహుమానమ్, యాతః - ప్రయాతః, నయః - నీతిః యస్యాస్సాతథోక్తా. కాసా - కుమ్భకేమహతి, తనయా - సుతా, యా అభూత్. ౫౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణునికి బహుమానవిషయురాలై కుమ్భునికిఁ గొమార్తెయైన నీలాదేవి, పృథుల స్తనభారమునువహింపలేక క్లేశించుచున్నదై వేదికతో నొప్పియున్న సున్దరమైన ఉదరముచే విలసిల్లెను. ౫౨.

మూ॥ రసనద్యా నాభి రభూ దావ ర్తతయా శుభా రచితా।
స్తనలక్ష్మీ ర్మధ్యే రసదా వ ర్తత యా శు భారచితా॥ ౫౩॥

ప-వి॥ రసనద్యాః, నాభిః, అభూత్, ఆవ ర్తతయా, శుభా, రచితా, స్తన లక్ష్మీః, మధ్యే, రసదా, ఆవర్తత, యా, ఆశు, భారచితా. ౫౩.

వ్యా। (రసనద్యాఇతి) తస్యాఃనాభిః, శుభా - మఙ్గలా, రసనద్యాః - సౌన్దర్యరసాత్మికాయాఃనద్యాః, ఆవర్తతయా - ఆవర్తత్వేన, రచితాఽభూత్. కిఞ్చ - తస్యాస్తనలక్ష్మీః, మధ్యే - మధ్యప్రదేశే, రసదా - రసప్రదా, శోభాకరీభూత్వా అవర్తత; రసదత్వేకారణఖ్యాపనేన స్తనలక్ష్మీర్విశేష్యతే - యా, ఆశు - శీఘ్రమ్, భారచితా - భారేణ ప్రచితా, నిజేన భారేణ నమనాన్మధ్యే కామపి శోభామకరోదిత్యర్థః.

తా॥ ఆనీలయొక్క నాభి, దేహకాన్తి ప్రవాహములో సుడివలెనుండెను; సున్దరంబులైన స్తనములు, తనభారముచేవంగిన నడుమునకు విలక్షణ శోభమగలుగఁజేసినవి.

మూ॥ లొహీవ ధృతి శలాకా సారోమాలీకృతోదర్యా।
నాభ్యాయాస్తా శ్రియఇవ సారోమాలీకృతోదర్యా॥ ౫౪॥

ప-వి॥ లొహీ, ఇవ, ధృతిశలాకా, సా, రోమాలీ, కృతా, ఉదర్యా, నాభ్యా, యా,అస్తా, శ్రియః, ఇవ, సారః, మాలీకృతః, దర్యా. ౫౪.

వ్యా॥ (లొహీతి) తస్యాః, ఉదర్యా - ఉదరేభవా, రోమాలీ- ఉదరస్య కృశత్వేన భఙ్గురస్య, ధృతిశలాకా- ధారణశలాకా, లొహీ- లోహమయీ, కృతేవాఽభూత్. సేతి నిర్దిష్టా రోమాలీ తదాకాఙ్క్షాపూరణాయయచ్ఛబ్దే నోద్దిశ్య విశేష్యతే-యాఖలు, నాభ్యాదర్యా-నాభినామ్న్యాగుహయా, అస్తా - తిరోహితా, తత్ప్రదేశేఽనుపలక్ష్యమాణాఽభూత్. పునరపి రోమావల్యేవ విశేష్యతే-శ్రియఇవసారః, మాలీకృతః - మాలాత్వేనరచితః సౌన్దర్యసారఇవేత్యర్థః. ఉదర్యేతి - ఉదర

శబ్దాత్, (౧) "శరీరావయవాద్యత్" ఇతిభావార్థే యత్ప్రత్యయః. మాలీకృత ఇతి- మాలాశబ్దాత్, (౨) "అభూతతద్భావే" ఇత్యాదినా చ్వి; (3) "అస్యచ్వౌ" ఇతీత్త్వమ్. ౫౪.

తా॥ మాలాకారముగఁ గ్రథించిన సౌన్దర్యసారము వలెనున్న నీలయొక్క ఉదరమందలి రోమావలి, నాభియనెడుగుహలో లీనమై, దానిపైన, అతిక్రమించిన ఉదరమునకు లోహమయమైన ఆధారదణ్డము వలెనుండెను. ౫౪.

మూ॥ స్మారం భృతకుచయౌవన రసకలశ మనోద్య మాచారమ్।
అధిత యువఘాతనే తను రసకలశమనోద్యమా చారమ్॥ ౫౫॥

ప-వి॥ స్మారమ్, భృతకుచయౌవనరసకలశమ్, అనోద్యమ్, ఆచారమ్, అధిత, యువఘాతనే, తనుః, అసకలశమనోద్యమా, చ, అరమ్. ౫౫.

వ్యా॥ (స్మారమితి) తస్యాః, తనుః - దేహః, స్మారమ్ - స్మరసంబన్ధినమ్, అనోద్యమ్ - నోదయితుమశక్యమ్, స్థిరతరమ్, ఆచారమ్, యువఘాతనే - యూనాంఘాతనే, అరమ్ - అలమ్, అధిత - కృతవతీ; కామస్య చారిత్రం యూనాంఘాతన ప్రవణమకరోదిత్యర్థః. అసకలశమనోద్యమా చేతి తనుర్విశేష్యతే-చశబ్దోహేతౌ. అసకలః-అసమ్పూర్ణః, శమనస్య - యమస్య, ఉద్యమః యస్యాస్సాతథోక్తా. అన్తకనిమిత్తం మారణమపర్యాప్తమత్వా మదనేనయూనోఘాతయతీత్యర్థః. మదనస్యాఽఽచారఏవవిశేష్యతే - భృతకుచయౌవనరసకలశమ్ - యౌవనజేన రసేన పూర్ణౌ కలశౌ యౌవనరసకలశౌ, భృతౌ-పూరితౌ, కుచాఖ్యౌ యౌవన రసకలశౌ యేనసతథోక్తః. స్వస్తనోపబృంహితేన కామచరిత్రేణ యూనాంఘాతన మకరోదిత్యుక్తం భవతి. ౫౫.

తా॥ నీలయొక్క దేహము, ప్రజాక్షయమందు యముఁడు చాలఁడని మన్మథవ్యాపారమును గలిగించి దానికిఁ దన స్తనసౌన్దర్యమును సహాయముగనిచ్చి దానిచే యౌవనవంతులను బాధించెను. ౫౫.

---

(౧) పా-సూ-౫-౧-౬. (౨) పా-సూ- (3) పా-సూ-౭-౪-3౨.

మూ॥ భాతం తయా భుజా జిత సన్తానస్కన్ధక న్ధరయా।
సుసదృశ్యా సంశ్రితరస సన్తానస్కన్ధకన్ధరయా॥ ౫౬॥

ప-వి॥ భాతమ్, తయా, భుజా, జితసన్తానస్కన్ధకమ్, ధరయా, సుసదృశ్యా, సంశ్రితరససన్తానస్కన్ధకన్ధరయా. ౫౬.

వ్యా॥ (భాతమితి) ధరయా - భూమ్యా, సుసదృశ్యా - సుశ్లైర్ష్యామితుల్యయా, తయాభుజా, జితసన్తానస్కన్ధకంభాతమ్-భుజాభ్యాం జితాః, సన్తానస్య - కల్పవృక్షస్య, స్కన్ధాః - విటపాః, యథాభాయుః తథాభాతమిత్యర్థః. (౧) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. సైవపునర్విశేష్యతే- సంశ్రితరససన్తాన స్కన్ధకన్ధరయా- సంశ్రితరససన్తానే- ప్రాప్త సౌన్దర్య రససమూహే, స్కన్ధకన్ధరే - స్కన్ధదేశగళదేశౌ, యస్యాస్సా తథోక్తా. భుజశబ్దస్య ద్విలిఙ్గత్వాత్ ఇహస్త్రీ లిఙ్గప్రయోగోపపత్తిః.

తా॥ అతిసున్దరములైనకణ్ఠముతోను భుజమూలప్రదేశముతోనుసంబన్ధించియున్న నీళాదేవియొక్క రెండుభుజములును కల్పవృక్షముయొక్క శాఖలవలె శోభిల్లెను. ౫౬.

మూ॥ సంప్రీణ్య హారిం స్మాశ్రిత వత్సలతాయాః ప్రియఙ్కరౌ భాతః॥
కిసలయవ న్నీలాహ్వాయ వత్సలతాయాః ప్రియఙ్కరౌ భాతః॥

ప-వి॥ సంప్రీణ్య, హరిమ్, స్మ, ఆశ్రితవత్సలతాయాః, ప్రియమ్, కరౌ, భాతః, కిసలయవత్, నీలాహ్వాయవత్సలతాయాః, ప్రియఙ్కరౌ, భాతః. ౫౭.

వ్యా॥ (సంప్రీణ్యేతి)తస్యాఃకరౌ, ఆశ్రితవత్సలతాయాఃప్రియమ్- ఆశ్రితవాత్సల్యస్యప్రియమ్, తేన ప్రీతమ్, హరిమ్, సంప్రీణ్య- స్వసౌన్దర్యేణప్రీతింకృత్వా, భాతస్స- దీప్యేతేస్మ. కథమ్ - నీలాహ్వాయవత్సలతాయాః - నీలానామ్న్యాఃబాలలతాయాః, కిసలయవత్ భాతః తత్సాదృశ్యేన భాతఇత్యర్థః. పునశ్చతౌవిశేష్యేతే-భాతః, ప్రభాయాః కారణాత్, ప్రియఙ్కరౌ- హర్షకరౌ. (౨) "క్షేమప్రియమద్రేఽణ్ చ"

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪. (౨) పా-సూ-౩-౨-౪౪.

ఇతిఖచ్. (౧) "అరుర్ద్విషదజన్తస్యముమ్" ఇతిప్రియశబ్దస్య ముమాగమః. భాత ఇతిపూర్వత్ర, (౨)"భా-దీప్తౌ" లట్ పరస్మైపదద్వివచనమ్. ఉత్తరత్ర భాశబ్దాత్ ప్రభావాచినః ఆదన్తాత్తసిః. ౫౭.

తా॥ నీళాదేవియొక్క హస్తములు, ఆనీళయనెడుబాలలతచిగుళ్ళవలెఁగాన్తిచేత సన్తోషకరంబులగుటచే నాశ్రితవత్సలుఁడైనశ్రీకృష్ణునికత్యన్తప్రీతిజనకంబులై విలసిల్లెను.

మూ॥ ప్రగుణితగుణేన కిం లస దాననమస్యా దినాబ్జేన।
ఉత విమలితేన కృత మిత దాననమస్యాదినాబ్జేన॥ ౫౮॥

ప-వి॥ ప్రగుణితగుణేన, కిమ్, లసత్, అననమ్, అస్యాః,దినాబ్జేన, ఉత, విమలితేన, కృతమ్, ఇతదాననమస్యాదినా, అబ్జేన. ౫౮.

వ్యా॥ (ప్రగుణితేతి) అస్యాః ఆననమ్, లసత్ - దీప్యమానమ్, ప్రగుణితగుణేన - అతిరేచితసౌన్దర్య గన్ధాదిగుణేన, దినాబ్జేన - దివసవర్తినా వికసితేన అబ్జేన, కృతమ్- నిర్మితంకిన్నుభవేత్? ఉత, అబ్జేన- చన్ద్రేణ, ఇతదాననమస్యాదినా *-నానాభగవదారాధనాదీని పుణ్యాకర్మాణికృతవతా, అతఏవ విమలితేన - నిష్కళఙ్కీకృతేన, కృతంకిన్నుభవేత్. ౫౮.

తా॥ నీళాదేవియొక్క ముఖము, బ్రహ్మచే సౌన్దర్య సౌగన్ధ్యాది ప్రచురమై వికసించియున్న తామరసపుష్పముచేత (జేయఁబడియుండునా, లేక, దాననమస్కృతి ప్రముఖ భగవదారాధనములుచేసి నిర్మలుఁడైనచన్ద్రునిచేతఁ జేయఁబడియుండునాయని శ్రీకృష్ణుఁడు వితరించుచున్నాఁడు. ౫౮.

మూ॥ నిరుపమతమకర్ణాధరనాసాద్యం గోభిరామతయా।
విలసల్లపనం బభ్రే నాసాద్యం గోభిరామతయా॥ ౫౯।

ప-వి॥ నిరుపమతమకర్ణాధరనాసాద్యమ్, గోభిరామతయా, విలసత్, లపనమ్, బభ్రే, అనాసాద్యమ్, గోభిః, అమ, తయా. ౫౯.

వ్యా॥ (నిరుపమేతి) నిరుపమ తమకర్ణాధరనాసాద్యమ్ - నిరుపమతమమ్, ప్రకర్షేణోపమారహితమ్, కర్ణాధరనాసికాప్రభృత్యవయవ

(౧) పా-సూ-౬-౩-౬౭. (౨) అ-దా-ప-అ-అని.

* ఇతమ్-కృతమ్; ధాతూనామనేకార్థత్వాత్, దాననమస్యాదియేనతేన

జాతం యస్యత త్తథోక్తమ్, ఏవమ్భూతమ్, గోభిరామతయా-గవా, వాచా, అభిరామతయా - రమణీయత్వేన, విలసత్ - దీప్యమానమ్, గోభిః - దీప్తిభిర్మైతుభిః, అనాసాద్యమ్ - అప్రధృష్యమ్, లపనమ్ - ముఖమ్, తయా - నీలయా, అమ - సాధు, బభౌ. ౫౯.

తా॥ ఆనీళా దేవియొక్క కణ్ఠము అధరము నాసిక మొదలగు నవయవములు నిరుపమానములుగాను, అతిసున్దరోక్తులుగల ముఖము మిక్కిలి తేజస్సుగలదిగానునున్నది.

మూ॥ అదధా న్నేత్రే హ్యుపమిత విసారిణీ సాధునీ వామా।
భూరిశ్రియా సమేతే విసారిణి సాధునీ వామా॥ ౬౦॥

ప-వి॥ అదధాత్, నేత్రే, హి, ఉపమితవిసారిణీ, సాధునీ, వామా, భూరిశ్రియా, సమేతే, విసారిణీ, సా, ధునీ, ఇవ, అమా. ౬౦.

వ్యా॥ (అదధాదితి) సా వామా-సున్దరీ, సాధునీ-మఙ్గళే, భూరిశ్రియా - భూరినామ్న్య ఊర్మ్యా శ్రియా - తరఙ్గసంపదా, అమా-సహ, సమేతే - సఙ్గతే, ఉపమితవిసారిణీ - ఉపమితమత్స్యే, విసారిణీ-విస్తీర్ణే, నేత్రే అదధాత్. అతశ్చ, ధునీవ - నదీవ, అభూత్. తరఙ్గసంయుక్త మత్స్యవతీ హి నదీ. అదధాదితి-దధాతేర్లఙ్. ఉపమితవిసారిణీతి-విసారీతి మత్స్యనామ; ఉపమితౌ విసారిణౌ యాభ్యామితి బహువ్రీహిః.

తా। ఆనీలాదేవి, మత్స్యములవంటి విశాల నేత్రములను అలలవంటి కనుబొమ్మలనుధరించుటచేత నదివలె నుండెను. ౬౦.

మూ॥ తద్వీక్షితం హారిం స్మరదష్ట మతిథిమాలలమ్బే రమ్।
అళికం తస్యా స్సమభా దష్టమతిథిమాలలమ్బే రమ్॥ ౬౧॥

ప-వి॥ తద్వీక్షితమ్, హారిమ్, స్మరదష్టమ్, అతిథిమ్, ఆలలమ్బే, అరమ్, అళికమ్, తస్యాః, సమభాత్, అష్టమతిథిమాలలమ్, చేరమ్. ౬౧

వ్యా॥ (తద్వీక్షితమితి) తద్వీక్షితమ్ - తస్యాః ప్రేక్షితమ్, హారిమతిథిం స్వదర్శనమాత్రేణ, స్మరదష్టమ్ - కామగ్రస్తమ్, అరమ్-ద్రుతమ్, ఆలలమ్బే-ఆలమ్బితవత్; సస్నేహయా తస్యా దృష్ట్యా హారిరాశ్లిష్టోఽభూదిత్యర్థః. కిఞ్చ-తస్యాః, అళికమ్ - లలాటకమ్, స్మరస్య

కామస్య, బేరమ్-కళేబరమ్-విగ్రహభూతమ్, అష్టమతిథిమాలలమ్-అష్టమీచన్ద్రతుల్యవిలాసమ్, సమభాత్. వీక్షితమితి భావేనిష్ఠా. అష్టమతిథిమాలలమితి-(౧) "లల-విలాసే" పచాద్యచ్. లలతీతిలలః; మాః-చన్ద్రః. అష్టమీతిథిః, అష్టమతిథిః; అష్టమతిథి సంబన్ధీ మాఃచన్ద్ర ఇవ లలతీత్యర్థః. అర్ధచన్ద్రాకృతీత్యుక్తంభవతి. ౬౧.

తా॥ ఆనీళాదేవియొక్క వీక్షణము, శ్రీకృష్ణుని మన్మథతాపమును శమింపించెను. ఫాలదేశము అర్ధచన్ద్రాకృతిగా విలసిల్లెను. ౬౧.

మూ॥ యావనరస్త్సైరసౌ లసదళికాళీక మధితతా పిఞ్ఛమ్।
అతిగతమపి కాన్త్యా లసదళికాళక మధిత తాపిఞ్ఛమ్॥ ౬౨॥

ప-వి॥ యావనరసైః, అసౌ, లసదళికా, అళకమ్, అధితతా, పిఞ్ఛమ్, అతిగతమ్, అపి, కాన్త్యా, లసదళికాళకమ్, అధిత, తాపిఞ్ఛమ్. ౬౨.

వ్యా॥ (యావనేతి) అసౌ నీలా, యావనరసైః, అధితతా-ఆధిక్యేనవితతా, లసదళికా - విరాజమానలలాటా, తాదృశం, అళకమ్-కున్తలమ్, అధిత - ధారితవతీ ; కీదృశమ్-పిఞ్ఛమ్- మయూరబర్హమ్, అతిగతమ్ - స్వకాన్త్యాపిఞ్ఛమతిక్రాన్తమ్ ; కిఞ్చ - తాపిఞ్ఛమ్-కాకతుణ్డికపుష్పమపి, అతిగతమ్ స్వవర్ణేనాతిక్రాన్తమ్ ; కిఞ్చ - లసదళికాళకమ్ - విరాజమానభృఙ్గవత్కాళవర్ణమ్. ౬౨.

తా॥ శృఙ్గారవిలాసములుగల ఆనీళాదేవియొక్క కేశపాశము, మయూరపిఞ్ఛమునకంటెను కాకితుణ్డిక పుష్పముకంటెను నతిసున్దరమై తుమ్మెదవలె నతి నీలమై యుండెను. ౬౨.

మూ॥ హరిణా తయైవ తస్మిన్నర్చ్యాయజుషాససామ్నాపి।
యన్మహిమేయత్తోక్తానర్చ్యాయజుషాససామ్నాపి॥ ౬౩॥

ప-వి॥ హరిణా, తయా, ఏవ, తస్మిన్, అర్చ్యా, ఆయజుషా, ససామ్నా, అపి, యన్మహిమేయత్తా, ఉక్తా, న, ఋచా, యజుషా, ససామ్నా, అపి. ౬౩.

(౧) భ్వా-ప-అ-సేట్.

వ్యా॥ (హరిణేతి) ఏవంవిధయా తద్యైవ నీలయా, ఆయజుషా-సమృద్ధిమత్యా, ససామ్నా - ప్రియవచనసహితయా హేతుభూతయా, తస్మిన్ - కుమ్భకగృహే, హరిణా, అర్చా - పూజా, ఆపి - ప్రాప్తా; నీలా ప్రదర్శనమేవ తస్యాఽర్చనమభూదిత్యర్థః. హరిశేవవిశేష్యతే- ససామ్నా - సామవేదసహితేన, యజుషా - యజుర్వేదేన, ఋచా - ఋగ్వేదేనాఽపి, యన్మహిమేయత్తా - యదీయస్య మహిమ్నః, అవధిః - సీమా, నోక్తా, ఇయత్తారహితత్వాదిత్యర్థః. ౬౩.

తా॥ ఋగ్యజుస్సామాదులకు నగోచరమైన మహామహిమగల శ్రీకృష్ణుఁడు, కుమ్భుని గృహమందు, ప్రియవచనాది సకలసంపత్పూర్ణమైన నీలాదర్శనమనెడు పూజనుబొందెను. ౬౩.

మూ॥ ఆర్చదథ కుమ్భకో ద్రా గర్హణయా నన్దగోపమాయోగాత్ ।
సకృతార్థతాంవిహీనో గర్హణయానన్దగోపమాయోగాత్ ॥౬౪॥

ప-వి॥ అర్చత్, అథ, కుమ్భకః, ద్రాక్, అర్హణయా, నన్దగోపమ్, ఆయోగాత్, సః, కృతార్థతామ్, విహీనః, గర్హణయా, ఆనన్దగః, అపమాయః, అగాత్. ౬౪.

వ్యా॥ (అర్చదితి) అథ, ద్రాక్ - శీఘ్రమ్, ఆయోగాత్ - తాత్పర్యేణ, నన్దగోపం కుమ్భకః, అర్హణయా- పూజయా, ఆర్చత్ - అర్చితవాన్ ; తతశ్చ సకుమ్భకః, కృతార్థతామగాత్ ; సఏవవిశేష్యతే- గర్హణయావిహీనః-నిరవద్యః, ఆనన్దగః- హర్షంప్రాప్తః, అపమాయః- వఞ్చనారహితః. ఆర్చదితి - (౧) "అర్చ - పూజాయామ్" భౌవాదికః, లఙ్. ౬౪.

తా॥ నిష్కపటుండై నిర్దోషుఁడైన కుమ్భుఁడు నన్దగోపుని బ్రీతిచే నర్చించి కృతార్థుఁడై యానన్దించెను. ౬౪.

మూ॥ అథ తేన చక్రలాఙ్గలహేతీ సమభావిషాతాం న్తౌ ।
యౌ పథ్యర్కజపావకహేతీసమభావిషాతాన్తౌ ॥ ౬౫॥

ప-వి॥ అథ, తేన, చక్రలాఙ్గలహేతీ, సమభావిషాతామ్, తౌ, యౌ, పథి, అర్కజపావకహేతీ సమభావిషాతాన్తౌ. ౬౫.

(౧) భ్వా-ప-స-సే.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, తేన - కుమ్భకేన, చక్రలాఙ్గలహేతీ - చక్రాయుధ హలాయుధౌ, సమభావిషాతామ్ - సంభావితౌ - పూజితౌ; తావేవవిశేష్యేతే- యౌ, పథి - మార్గే, స్వమహిమ్నైవ అర్కజపావకహేతీ సమభావిషాతాన్త్వభూతామ్- పావకస్య, అగ్నేః, హేత్యా- అర్చిషా, సమమ్- పావకహేతిసమమ్, భాఖ్యమ్-ప్రభాఖ్యమ్, విషమ్, భావిషమ్, అర్క జేన - సూర్యాజ్జాతేన, పావకజ్వాలాసదృశేన భావిషేణ విష్వక్పీడనకరేణ ఆతపేన, అతాన్తౌ - అగ్లానౌ, సమభావిషాతామితి సంభావయతేః కర్మణిలుఙ్ ద్వివచనమ్. చిణ్వదిటి తస్యాసిద్ధత్వాత్, (౧) "ణేరనిటి" ఇతిణిలోపః. ఉత్తరో హేతీశబ్దః (౨) "కృతికారాదక్తినః" ఇతి ఙీషన్తః. ౬౫.

తా॥ నిప్పువలె తపించుచున్న సూర్యకిరణములచేత శ్రమలేకయే మార్గమును దాటివచ్చిన రామకృష్ణులను కుమ్భకుండు పూజించెను. ౬౫.

మూ॥ వాచన్తు కుమ్భకోఽగ్రే నన్దాదీనా ముదాజగ్రేహ।
కృష్ణేన యయా కృతసఖినన్దాదీనా ముదాజగ్రేహ॥ ౬౬॥

ప-వి॥ వాచమ్, తు, కుమ్భకః, అగ్రే, నన్దాదీనామ్, ఉదాజగ్రేహ, కృష్ణేన, యయా, కృతసఖినన్దా, అదీనా, ముత్, ఆజగ్రేహి. ౬౬.

వ్యా॥ (వాచమితి) అథ తేషాం నన్దాదీనాం గోపానా మాశ్వస్తానామగ్రే కుమ్భకః వాచమ్, ఉదాజగ్రేహ-ఉక్తవాన్. వాగ్విశేష్యతే- యయా వాచా, కృతసఖినన్దా - కృతసుహృజ్జనహర్షా, అదీనా - అక్షీణా, ముత్ - ప్రీతిః, కృష్ణేన, అజగ్రేహ - స్వీకృతా. ౬౬.

తా॥ కుమ్భుఁడు నన్దాదులనుఁబూజించిన తరువాత వారిముందటమాటఁగాడెను, ఆమాటలచే శ్రీకృష్ణుఁడు మిత్రానన్దకరమైన మిక్కిలి సన్తోషమునువహించెను. ౬౬.

మూ॥ ఇహ కే వృషభా నేతా నసురానాహన్తుమామకీనాశాః।
యద్వ్యథతోఽర్థాయితు మలం నసురానాహన్తుమామకీనాశాః॥

---

(౧) పా-సూ-౬-౪-౫౧. (౨) పా-సూ-౪-౧-౪౫-వార్తికమ్.

ప-వి॥ ఇహ, కే, వృషభాన్, ఏతాన్, అసురాన్, ఆహన్తుమ్, అమ, కీనాశాః, యద్వధతః, అర్హాయితుమ్, అలమ్, న, సురాః, న, అహమ్, తు, మామకీనాశాః.

వ్యా॥ (ఇహేతి) ఇహ - అస్యాంపరిషది, ఏతానసురాన్వృషభాన్, అమ- సాధు, ఆహన్తుమ్ - మారయితుమ్, కీనాశాః-యమాః-మృత్యవః, కే భవేయుః ; అసురాఏవ విశేష్యన్తే-యద్వధతః-యేషాంవధేన, మామకీనాశాః - మదీయాన్ మనోరథాన్, అర్హాయితుమ్-సంభావయితుమ్, నాలం సురాః- నసమర్థా దేవాః, నాహమపిసమర్థః. అర్హాయితుమితి- (౧) "పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేషు" ఇతితుమున్. మామకీనాశాఇతి- మమసంబన్ధినీ ఆశా ఇతి విగృహ్య అస్మచ్ఛబ్దాత్, (౨) "యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాంఖఞ్చ" ఇతిఖఞ్. (౩) "తవకమమకావేకవచనే" ఇతి మమకాదేశః ; తతః*ఆదివృద్ధిః. ౬౭.

తా॥ అసురరూపులైన యీవృషభములను జంపుటకీసభలో నెవరు సమర్థులగుదురు ; వీరింజంపినంగాని నాకోర్కెలు నెరవేరవు, ఇంకవీరిని జంపి నాకోర్కెలు నెరవేర్పఁజాలినవారు మఱియెవ్వరునులేరు.

మూ॥ బలిభిరపి దుర్గ్రహో బహుమాయాతానా న్నయాతీతః।
ఏషామేకో మద్గ్రహమాయాతానా న్నయాతీతః॥ ౬౮॥

ప-వి। బలిభిః, అపి, దుర్గ్రహః, బహుమాయాతానాత్, నయాతీతః, ఏషామ్, ఏకః, మద్గ్రహమ్, ఆయాతానామ్, న, యాతి, ఇతః. ౬౮.

వ్యా॥ (బలిభిరితి) ఉత్తరార్ధాదారభ్యవ్యాఖ్యాయతే. ఏషామృషభాణాం మద్గ్రహం ఆయాతానామ్ - ఆగతానామ్, సప్తానాంమధ్యే ఏకోఽపి ఇతోదేశా న్నయాతి; కీదృశః- బహుమాయాతానాత్-బహుతరస్య వఞ్చనస్య, తానాత్- విస్తారాత్, బలిభిః- మహాబలైరపి పురుషైః, దుర్గ్రహః - గృహీతుమశక్యః, అతఏవ నయాతీతః - పశూనాం నీతిమతిక్రాన్తః. ౬౮.

---

(౧) పా-సూ-3-౪-౬౬ (౨) పా-సూ-౪-3-౧. (3) పా-సూ-౪-3-3.
* పా-సూ-[౭-౨-౧౧౬] "తద్ధితేష్వచామాదేః" ఇతి.

తా॥ ఈవృషభములు సాధారణ పశువులవంటివికావు, మహావఞ్చనకలవి, ఎంత బలవంతునికి నణఁగవు, వీనిలో నొకటియైనను నాగృహమునుంచి వెళ్ళదు. ౬౫.

మూ॥ ఏతే య్మైః ఖల్వస్యాం కౌమార్యా స్సర్వ్వదైతేయాః।
ఉద్వహానా న్నీలాయాః కౌమార్యా స్సర్వ్వదైతేయాః॥ ౬౬॥

ప-వి॥ ఏతే, య్మైః, ఖలు, అస్యామ్, కౌ, మార్యాః, సర్వదైతేయాః. ఉద్వహనాత్, నీలాయాః, కౌమార్యాః, సర్వదా, ఏతే, అయాః. ౬౬.

వ్యా॥ (ఏతఇతి)ఏతే వృషభరూపాస్సర్వదైతేయాః, అస్యామ్, కౌ - భూమౌ, య్మైః జనైఃఖలు, మార్యాః - మారయితుం శక్యాఃభవేయుః; తఏతేపురుషాః, కౌమార్యాః - ప్రథమపత్యాసంయుజ్యమానాయాః, నీలాయాః, ఉద్వహనాత్ - వివాహాత్, సర్వదా - నిత్యమ్, తస్యాః, అయాః - స్వామినోభవేయుః-వృషభాణాంహన్త్రేనీలాం దాస్యామీత్యర్థః. మార్యాఇతి- (౧) "మృజ్ - ప్రాణత్యాగే" ణ్యన్తాత్కర్మణ్యచోయత్. దైతేయాఇతి - దితిశబ్దాత్ అపత్యే (౨) "స్త్రీభ్యోఢక్"ఇతిఢక్. నను- (౩) "దిత్యదిత్యాదిత్యపత్యుత్తరపదాణ్ణ్యః" ఇతిణ్యేనభవితవ్యమ్ ; నైతదస్తి - అపత్యార్థాదర్థాన్తరేషు ణ్యస్సావకాశః, ఢక్చ సుపర్ణవినతాదిషు శబ్దాన్తరేషుసావకాశః, దితిశబ్దాదుభయప్రాప్తౌ పరత్వాత్ ఢక్ భవిష్యతి. ఏవంతర్హిదైత్య ఇతికథమ్- (౪) "తస్యేదమ్" ఇతిసంబన్ధసామాన్యేణ్యోభవిష్యతి ; (౫) "ప్రదీయతాం దాశరథాయమైథిలీ"ఇతియథా. కౌమార్యాఇతి-అపూర్వపతిఃకుమారీపతి ముపపన్నేతివిగృహ్య (౬) "కౌమారాపూర్వవచనే" ఇతి నిపాతనాత్ అణ్, (౭),, టిడ్ఢాణఞ్" ఇతిజీప్. ౬౬.

తా॥ అసురరూపులైన యీవృషభములనన్నింటిని యెవరు చంపుదురో, వారికే నాకొమార్తెయైన నీలాదేవిని చ్చెదను. ౬౬.

---

(౧) తుదా-అ-అని. (౫) రా-యు-
(౨) పా-సూ-౪-౧-౧౨౦. (౬) పా-సూ-౪-౨-౧౩.
(౩) పా-సూ-౪-౧-౮౫. (౭) పా-సూ-౪-౧-౧౫.
(౪) పా-సూ-౪-౩-౧౨౦.

తా॥ అసురరూపులైన యీవృషభములనన్నింటి నెవరు చంపుదురో, వారికి నాకొమార్తెయైన నీలాదేవినిచ్చెదను. ౬౯.

మూ॥ జ్ఞానస్య ప్రతి బుద్ధిం వృషాకపీయా మధీ రభావేన।
నాకృత పరిష చ్ఛఙ్కిత వృషా కపీయా మధీరభావేన॥ ౭౦॥

ప-వి॥ జ్ఞానస్య, ప్రతి, బుద్ధిమ్, వృషాకపీయామ్, అధీః, అభావేన, న, అకృత, పరిషత్, శఙ్కితవృషా, కపీయామ్, అధీరభావేన. ౭౦.

వ్యా॥ (జ్ఞానస్యేతి) ఏవంకుమ్భకివచనం శ్రుత్వా సా పరిషత్, అధీః - ప్రతిభాశూన్యా, వృషాకపీయామ్ - కృష్ణసంబన్ధినీమ్, బుద్ధిం ప్రతి ఆత్మనో జ్ఞానస్యాఽభావేన-కృష్ణః కింకరిష్యతీతి తదభిప్రాయస్యాఽజ్ఞానాత్, అధీరభావేన - ధైర్యరహితత్వేన, శఙ్కితవృషా-వృషేషు-వృషభేషు, కిమేతే జేతుం శక్యానవేతి శఙ్కాంచకుర్వాణా, కపీయామ్-కపివదాచరణమ్, స్వసామర్థ్య ప్రదర్శనాదినా చఞ్చలత్వమ్, నాఽకృత-నకృతవతీ. బుద్ధిమితి-(౧) "అభితఃపరితః" ఇత్యాదినా ద్వితీయా. వృషాకపీయామితి - వృషాకపిశబ్దాత్ కృష్ణనామధేయాత్, (౨) "వానామధేయస్య" ఇతివృద్ధసంజ్ఞాయామ్, (౩) * వృద్ధాచ్ఛః. కపీయామితి-కపిశబ్దాత్, (౪) "కర్తుఃక్యఙ్ సలోపశ్చ" ఇతిక్యఙ్. (౫) "అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః" ఇతిదీర్ఘః. (౬) "అప్రత్యయాత్" ఇత్యకారప్రత్యయః; తతష్టాప్. ౭౦.

తా॥ ఇట్లు కుమ్భకునిమాటనువిని యాసభలోనున్నవారు శ్రీకృష్ణుని యభిప్రాయము నెఱుఁగక "ఈవృషభములను జంపుట కలవియగునో కాదోయని సంశయించి విశ్లేషులైయుండిరి. ౭౦.

(౧) పా-సూ-౨-౩-౨ వార్తికమ్. (౪) పా-సూ-౩-౧-౧౧.
(౨) పా-సూ-౧-౧-౭౩ వార్తికమ్. (౫) పా-సూ-౭-౪-౨౫.
(౩) పా-సూ-౪-౨-౧౧౪. (౬) పా-సూ-౩-౩-౧౦౨

మూ॥ విభయోదయమానో హరి రుద్యుక్తోమారణే సముత్తస్థౌ।
విభయోదయమానో హరిరుద్యుక్తోమారణే సముత్తస్థౌ॥ ౭౧॥

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్క మిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరే
ఏకాదశాశ్వాసః.

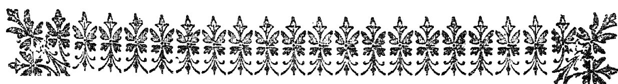
—:(o):—

ప-వి॥ విభయః, ఉదయమానః, హరిః, ఉద్యుక్తః, మారణే, సముత్తస్థౌ, విభయా, ఉదయమానః, హరిరుద్యుక్తః, అమా, రణే, సముత్, తస్థౌ. ౭౧.

వ్యా॥ (విభయఇతి) విభయః - భయరహితః, దయమానః- కుమ్భకే దయాంకుర్వాణః, హరిః - కృష్ణః, ఉద్యుక్తోమారణే - వృషభాణాంమారణేఉద్యుక్తః, సముత్తస్థౌ - ఉత్థితవాన్. విభయా-ప్రభయా, అమేతి వక్ష్యమాణేనసంబన్ధః. ప్రభయా, అమా-సహ, ఉదయమానః, హరిరుద్యుక్తః - హరేః - సింహస్య, రుధి - రోధనే, యుక్తః - సమర్థః, అమేతి పూర్వముక్తస్సంబన్ధః. రణే సముత్ -యుద్ధేప్రీతిమాన్, తస్థౌ- స్థితవాన్. ౭౧॥

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్క మిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకర వివరణే
ఏకాదశాశ్వాసః.

తా॥ అప్పుడు, యుద్ధమందుత్సాహముగల శ్రీకృష్ణుండు, నిర్భయుండై కుమ్భుని యందు దయచేత నావృషభములను జంపుటకై మహాతేజస్వియై లేచెను. ౭౧.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే

ద్వాదశాశ్వాసః.

మూ॥ ప్రాక్రమత స గన్తుం వృషసమజఙ్ఘాతాయ నన్దయితా।
సా యత ఇయాత్స్మరేషుధిసమజఙ్ఘా తాయనన్దయితా॥ ౧॥

ప-వి॥ ప్రాక్రమత, సః, గన్తుమ్, వృషసమజమ్, ఘాతాయ, నన్దయితా, సా, యతః, ఇయాత్, స్మరేషుధిసమజఙ్ఘా, తాయనమ్, దయితా. ౧.

వ్యా॥ (ప్రాక్రమతేతి)సః, నన్దయితా- కుమ్భకస్యప్రీతింకరిష్యన్, తమ్, వృషసమజమ్ - వృషసమూహం ప్రతి, తస్య, ఘాతాయ-వధాయ, గన్తుమ్, ప్రాక్రమత - ప్రక్రాన్తవాన్ ; సా, దయితా - నీలా, స్మరేషుధిసమజఙ్ఘా - స్మరస్య ఇషుధినా సమానజఙ్ఘా, యతః - వృషఘాతాత్కారణాత్, తాయనమ్ - స్ఫీతతాం కృష్ణేనస్వోద్వాహనిమిత్తామ్, ఇయాత్ - గచ్ఛేత్; తంవృషఘాతం కర్తుమిత్యర్థః. వృషసమజమితి-(౧) "సముదోరజఃపశుషు" ఇత్యప్. ఘాతాయేతి-తుమున్నర్థే (౨) "భావవచనాశ్చ" ఇతిఘఞ్. (౩) "హోహన్తేః" ఇతికుత్వమ్. (౪) "హనస్తోచిణ్ణలోః" ఇతితత్వమ్. (౫) "తుమర్థాచ్చ భావవచనాత్" ఇతిచతుర్థీ. నన్దయితృజన్తః. ౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, మన్మథోద్దీపకములైన జఙ్ఘాప్రదేశములుఁగల నీలాదేవి సన్తోషించునట్లును, కుమ్భునిప్రీత్యర్థముగాను నావృషభములనుజంపుటకై యవియున్నచోటికివెళ్ళెను. ౧.

(౧) పా-సూ-౩-౩-౬౯.
(౨) పా-సూ-౩-౩-౧౧.
(౩) పా-సూ-౭-౩-౫౪.
(౪) పా-సూ-౭-౩-౩౨.
(౫) పా-సూ-౨-౩-౧౫.

మూ॥ హన్తుం హర్షిత ధైర్యాతులసీరభృతో రసా దరీనేతా।
సతు దామకీలచన్ద్రిక తులసీ రభృతోరసాదరీ నేతా॥ ౨॥

ప-వి॥ హన్తుమ్, హర్షిత ధైర్యాతులసీరభృతః, రసాత్, అరీన్, ఏతా, సః, తు, దామకీలచన్ద్రికతులసీః, అభృత, ఉరసా, ఆదరీ, నేతా. ౨.

వ్యా॥ (హన్తుమితి) హర్షిత ధైర్యాతులసీరభృతః - ధైర్యేణ అతులః - ఉపమారహితః, ధైర్యాతులః, ధైర్యాతులసీరభృత్ -బలభద్రః, హర్షితః యేనస తథోక్తః, ఏవంరూపాత్, రసాత్ - వీరరసాత్కారణాత్, అరీన్‌హన్తుమ్, ఏతా - గచ్ఛన్ ; సః జగతాం నేతా, ఆదరీ - ఆదరవాన్ - ఉరసా, ఆభరణత్వేన, దామకీలచన్ద్రికతులసీః అభృత – దామ - వత్సబన్ధనారజ్జుః, తత్రస్థంక్షుద్రకీలజాతమ్, చన్ద్రికమయీః - శిఖిపిఞ్ఛమయీస్స్రజః, గోపజాత్యనుగుణ మలఙ్కరణం తులసీస్రజశ్చ, అభృత - భృతవాన్. ఆదరీతి - (౧) "దివద్రక్షి" ఇత్యాదినా ఇనిః. ౨.

తా॥ దూడలనుగట్టెడుత్రాడులను కీలములను మయూరపిఞ్ఛ తులసీమాలికలను ధరించిన జగత్స్వామియైన శ్రీకృష్ణుఁడు అత్యాదరముకలవాఁడై, బలరాముని కతిప్రియకరమైన వీరరసమునవలంబించి శత్రువులను సంహరించుటకుద్యమించెను. ౨.

మూ॥ దారాదరాదదూరా దారోరోదోదరారిరరః।
దారీదూరాదారో దారోరోదోదరారిరరః॥ 3॥

ప-వి॥ దారాదరాత్, అదూరాత్, ఆరోరోదః, దరారిరరః, దారి, దూరాత్, అర, ఉదారః, రోదోదరారిః, అరః. 3.

వ్యా॥ దారాదరాత్ - నీలాయాంభార్యాయా మాదరాత్, అదూరాత్ - ఆసన్నాత్, ఆరోరోదః - ఆరమ్ - అరిసంబన్ధి, ఉరః దితవాన్ - హిరణ్యకశిపో రురో భిన్నవానిత్యర్థః. (౨) "దో - అవఖణ్డనే"

(౧) ఉణాది - (౨) ధిహా-ప-స-అని.

(౧) * ఆఙో౽సుపసర్గేకః. దరారిరరః - దరేణ - శఙ్ఖేన, అరిణా - చక్రే
ణచ, లలః - విలసన్, (౨) "లల - విలాసే" (3) * పచాద్యచ్. రల
యోరేకత్వ స్మరణాత్ లకారయోః శ్లేషః. దారీ - బహుభార్యాణాందార
కోభవన్- గోపీభిర్దారవాన్వా, దూరాత్ - దూరదేశాత్ ఆగత్య,
ఆర - ప్రాప్తవాన్. అర్తేర్లిట్. ఉదారః-ఇష్టార్థప్రదః, రోదోదరారిః-
రోదసోః - ద్యావాపృథివ్యోః, దరస్య - ఉపద్రవస్య, అరిః - శత్రుః,
అరః - గచ్ఛన్. అర్తేః పచాద్యచ్. 3.

తా॥ సమస్తలోకభయాపహారియైశఙ్ఖచక్రవిలసత్కరుఁడై, ముందుహిరణ్యుని
వక్షస్థలమును జీల్చినవాఁడై, గోపికన్యలకు వల్లభుఁడై ఉదారుఁడైనశ్రీకృష్ణుఁడు,
నీలాదేవిని వివాహముచేసికొనుటకై బహుదూరదేశమునుండి దగ్గఱవచ్చిచేరెను. 3.

మూ॥ భారిభి రారారేఽరిభి రారే భేరీభరే భీరః।
భీరారీరా భూరీ రారేభేరీభరేభీరః॥ ४॥

ప-వి॥ భారిభిః, ఆరారే, అరిభిః, ఆరే, భేరీభరే, భీరః, భీరాః, రీరాః, భూ
రీః, ఆరేభే, అరీభరేభీ, ఈరః. ४.

వ్యా॥ భారిభిః - భారవద్భిః, ఆరారే - ఆరాః- అరిసమూహాః,
అర్యన్తే - ప్రాప్యన్తే యస్మిన్నిత్యారారః- యుద్ధమ్, అథవా-ఆరస్య-
అరిసమూహస్య, అరే - ప్రాప్తిసమయ ఇత్యర్థః. అరిభిః- శత్రుభిః, ఆరే-
ప్రాపే. అర్తేః కర్మణిలిట్. భేరీభరే- భేరీః బిభర్తీతి భేరీభరః, తస్మిన్
యుద్ధే, గమనేవా, భీరః-భయఙ్కరః, అరిభిః ప్రాప్తోభూదిత్యర్థః. కిఞ్చ-
భీరాః - శత్రూణాంభయప్రదాః, రీరాః - లీలాః, భూరీః - బహ్వీః,
ఆరేభే - ఆరబ్ధవాన్. అరీభరేభీ - అరీభాన్ - శత్రునామ్నాగజాన్,
రేభయతి - శబ్దయతీతి అరీభరేభీ. ఈరః - ప్రేరకః. ४.

తా॥ భేరిమొదలగువాద్యములు వాయించుచుండఁగా శత్రువులచేనిండియున్న
యుద్ధరఙ్గమునుజూచి శత్రువులుభయపడిరి. శ్రీకృష్ణుఁడు, శత్రువులుభయపడి కూఁతలు
వేయునట్లు భయఙ్కరములైన అనేకవ్యాపారములనాచరించెను. ४.

---

(౧) పా-సూ-3-౨-3. (౨) చురాదిః- (3) పా-సూ-3-౧-౧3४.

మూ॥ హరి రారావేణ శుభాకారేణా కారణాకారః।
శుశుభేరీణామిహభీకారేణాకారణాకారః॥ ౫॥

ప-వి॥ హరిః, ఆరావేణ, శుభాకారేణ, ఆకారణాకారః, శుశుభే, అరీణామ్, ఇహ, భీకారేణ, అకారణాకారః. ౫.

వ్యా॥ శుభాకారేణ-శోభనాకారేణ, ఆరావేణ-శబ్దేన, ఆకారణాకారః - ఆకారణా - ఆహ్వానమ్, తాంకుర్వన్ హరిశ్శుశుభే. కీదృశేనారావేణ - అరీణామ్ - శత్రూణామ్, ఇహయుద్ధే, భీకారేణ - భయఙ్కరేణ, పునస్సఏవవిశేష్యతే - అకారణాకారః-అకారణః-కారణరహితః, నిత్యః, ఆకారోయస్యస తథోక్తః. ఆరావేణేతి - (౧) "ఉపసర్గేరువః" ఇత్యఘుఞ్. ఆకారణాకార ఇతికర్మణ్యణ్. భీకారేణేత్యప్. (౨). ౫.

తా॥ సతతైకస్వరూపుఁడైనశ్రీకృష్ణుఁడు, స్వభావముచేమఙ్గళకరమై శత్రువులకు భయఙ్కరమైన శబ్దముచే శత్రువులను యుద్ధమునకుఁబిలిచినవాఁడై శోభిల్లెను. ౫.

మూ॥ దేవానాం తత్యేక్షితు మాయోధన మభ్రి మాఽస్థాయి।
యే మేనిరే హరి ర్నో మాయో ధన మభ్రిమా స్థాయి॥ ౬॥

ప-వి॥ దేవానామ్, తత్యా, ఈక్షితుమ్, ఆయోధనమ్, అభ్రిమ్, ఆస్థాయి, యే, మేనిరే, హరిః, నః, అమాయః, ధనమ్, అభ్రిమాః, స్థాయి. ౬.

వ్యా॥ దేవానామ్-ఇన్ద్రాదీనామ్, తత్యా-సమూహేన, ఆయోధనమ్ - యుద్ధమ్, ఈక్షితుమ్, అభ్రిమ్ - ఆకాశమ్, ఆస్థాయి. దేవాఏవ విశేష్యన్తే - యే, అభ్రిమాః- భ్రిమరహితాః, అమాయః-వఞ్చనరహితః, హరిః నః స్థాయి ధనమితి మేనిరే. ఆశ్రితానాంధనం హరిరితిదృఢజ్ఞానవతాం భ్రిమోనాస్తి, అర్థస్య తథాత్వాత్. ఆస్థాయీతి కర్మణిలుఙ్. ౬.

తా॥ ఆశ్రితవిషయమందవఞ్చకస్వభావుఁడైన శ్రీకృష్ణుని శాశ్వత ధనముగాఁ దలఁచిన తెలివిగలదేవతలు, ఈయుద్ధమును జూచుటకై యాకసమునందు వచ్చిచేరిరి.

మూ॥ స్వర్ధిం వృషాన్ధనం మహాదితి జానానా విథారయతః।
దివి సమగంసత సర్వే దితిజా నానావిథారయతః॥ ౭॥

(౧) పా-సూ-3-3-౨౨. (౨) పా-సూ-3-3-౫౩.

ప-వి॥ స్వర్ధిమ్, వృషాన్, ధనష్మే, మహాత్, ఇతి, జానానాః, విధారయతః, దివి, సమగంసత, సర్వే, దితిజాః, నానావిధాః, రయతః.

వ్యా॥ స్వర్ధిమ్ - స్వస్యసమృద్ధిమ్, విధారయతః - అవస్థాపయతః, నిశ్చలీకుర్వాణాన్, వృషాన్, స్వంమహద్ధనమితిజానానాః - బుధ్యమానాః, సర్వే దితిజాః - అసురాః, నానావిధాః - బహుప్రకారాః, దివి - ఆకాశే, రయతః - వేగేన, శీఘ్రమ్, సమగంసత - సఙ్గతాః. సమగంసతేతి - గమేర్లుఙ్. (౧) "సమోగమ్యృచ్ఛి" ఇత్యాదినాఽఽత్మనేపదమ్. ౭.

తా॥ తమ బలసమృద్ధిని అవిచాల్యముగాఁ గాపాడుచున్న యీవృషభములను దమకుఁ గొప్పధనమని తలఁచియున్నయసురులు, ఈయుద్ధమునుజూచుటకై యాకాశమందుఁజేరిరి. ౭.

మూ॥ సా తేనానేన భయావిలా సభా జానతేనేన।
జలదనిభేన భగవతా విలాసభాజా న తేనే న॥ ౮॥

ప-వి॥ సా, తేన, అనేన, భయావిలా, సభా, జానతా, ఇనేన - జలదనిభేన, భగవతా, విలాసభాజా న, తేనే, న. ౮

వ్యా॥ తేనాఽనేన కృష్ణేన, జానతా - అవగచ్ఛతా, ఇనేన - స్వామినా, జలదనిభేన, విలాసభాజా - క్రీడాంభజతా, భగవతా, సా అసురాణాంసభా, భయావిలా - భయకలుషితా, ననతేనే? తేనఏవ, భయావిలాకృతైవేత్యర్థః. తేనఇతి కర్మణిలిట్. పరస్య శ్లోకచతుష్టయస్యాఽనేన సంబన్ధః. ౮.

తా॥ మేఘశ్యాముఁడై జగత్స్వామియైన శ్రీకృష్ణుఁడు తనవిహారముచేత నాయసురులను భయపఱచెను. ౮.

మూ॥ య స్త్రిదశారాతీనాం గదాధరస్సంయతీరయితా।
శ్రేయాంసి దద దృషీణాం గదాధరస్సంయతీరయితా॥ ౯॥

ప-వి॥ యః, త్రిదశారాతీనామ్, గదాధరః, సంయతి, ఈరయితా, శ్రేయాంసి, దదత్, ఋషీణామ్, గదాధరః, సంయతీః, అయితా. ౯.

వ్యా॥ యోగదాధరః, సంయతి - యుద్ధే, త్రిదశారాతీనామ్ - అసురాణామ్, ఈరయితా - ప్రేరకః; కిఞ్చ - ఋషీణామ్, సంయతీః -

(౧) పా-సూ-౧-౩-౨౯.

ఇన్ద్రియనిగ్రహాదికాన్ నియమాన్, అయితా - ప్రాపయితా, తేభ్యః శ్రేయాంసి, దదత్ - దదానః. సఏవవిశేష్యతే - గదాధరః - గదస్య-ఉపద్రవస్య, అధరయితా; ణ్యన్తాత్ పచాద్యచ్. అథవా-గదః అధరః-అనుజోయస్యసః గదాధరః, గదాగ్రజఇత్యర్థః. పూర్వత్ర - గదామ్-కౌమోదకీమ్, బిభర్తీతి గదాధరః. దదదితి - దదాతేశ్శతృప్రత్యయః. (౧) "నాభ్యస్తాచ్ఛతుః" ఇతి నుమాగమప్రతిషేధః. అయితేతి - (౨) "అయ-గతౌ" తృన్. అతఏవ సంయతీరిత్యత్ర- (౩) "నలోకావ్యయ" ఇతిషష్ఠీప్రతిషేధాత్ ద్వితీయా. ౯॥

తా॥ ఏశ్రీకృష్ణుఁడు యుద్ధమందసురుల నోడఁగొట్టువాఁడో, ఋషులకు యమాదులను శ్రేయస్సుల నిచ్చువాఁడో, గదాగ్రజుఁడో. ౯.

మూ॥ య స్స న్ననయా సంశ్రితనయయా చక్రీడయా చేత్యః।
ఏతాం దైత్యారి ర్నహి న యయాచ క్రీడయా చేత్యః॥ ౧౦॥

ప-వి॥ యః, సన్, అనయా, సంశ్రితనయయా, చక్రీ, ఇడయా, చ, ఇత్యః, ఏతమ్, దైత్యారిః, న, హి, న, యయాచ, క్రీడయా, చేత్యః. ౧౦.

వ్యా॥ య శ్చక్రీ దైత్యారిః, అనయా. ఇడయా-భూమ్యా, సంశ్రితనయయా - ఆశ్రితనీత్యా, ఇత్యః - స్వామిత్వేనప్రాప్యః, చేత్యః-చేతవ్యశ్చసన్, ఏతామిడామ్, క్రీడయా, న న యయాచ, యయాచైవేత్యర్థః. ఇత్యఇతి - ఇణఃక్యప్. చేత్యఇతి-(౪) "చితీ-సంజ్ఞానే" చురాదిర్ణ్యన్తః. అచోయత్. ౧౦.

తా॥ చక్రాయుధుఁడై దైత్యాన్తకుఁడైన యేశ్రీకృష్ణుఁడు భూమికిస్వామియై, ముందువామనావతారమందీభూమిని బలిచక్రవర్తియొద్ద యాచించెనో. ౧౦.

మూ॥ దుష్టానాం ఘ్న న్నారా త్సకోట రావణకదణ్డకావనతః।
భూమారతవాన్ ప్రాక్కృతసకోటరావణకదణ్డకావనతః॥ ౧౧॥

ప-వి॥ దుష్టానామ్, ఘ్నన్, ఆరాత్, సకోటరావణకదణ్డకావనతః, భూమౌ, రతవాన్, ప్రాక్, కృతసకోటరావణకదణ్డకావనతః. ౧౧.

(౧) పా-సూ-౭-౧-౭౮.   (౩) పా-సూ-౨-౩-౬౯.
(౨) ధా-ఆ-స-సే.   (౪) ధా-పు-స-సే.

వ్యా॥ య ఇతి పూర్వస్మా దనుషజ్యతే. సకోటరావణకదణ్డకావనతః-కోటరాన్వితంవనం కోటరావణమ్, (౧) "వనగిర్యోస్సంజ్ఞాయాం కోటరకింశులుకాదీనామ్" ఇతి పూర్వపదస్యదీర్ఘః. (౨) "వనంపుర" ఇత్యాదినా ణత్వమ్. సహకోటరావణేన వర్తత ఇతి సకోటరావణకమ్. (౩) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. దణ్డకాహ్వయం వనం దణ్డకావనమ్, సకోటరావణకాద్దణ్డకావనాత్, ఆరాత్-సమీపే, దుష్టానామ్-దుష్టాన్-ఖరదూషణాదీన్, ఘ్నన్, యః, ప్రాక్-పూర్వమ్, భూమౌ, రతవాన్-క్రీడితవాన్. కింకృత్వా- కృతసకోటరావణక దణ్డకావనతః-కోటః - కౌటిల్యమ్, సహకోటేనవర్తత ఇతి సకోటః. సకోటస్య రావణస్య, కమ్-శిరః, సకోటరావణకమ్, తస్య దణ్డః - ఛేదనమ్, సకోటరావణకదణ్డః, కృతః సకోటరావణకదణ్డో యేనస తథోక్తమ్. (౩) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. ఏవంరూపాత్, అవనాత్ - రక్షణాత్, కుటిలస్య రావణస్య శిరోదణ్డకరణాయుక్తం జగద్రక్షణం కృత్వా క్రీడితవానిత్యర్థః. ఆద్యాదిత్వాత్తసిః. ౧౧.

తా॥ ఏ శ్రీకృష్ణుఁడు, ముందు రామావతారమందు, తొఱ్ఱలు గలవృక్షములతోఁ గూడియున్న దండకారణ్యమందలి ఖరదూషణాదులను జంపియు, కుటిల చేష్టితుఁడైన రావణుని శిరస్సునుగొట్టియు జనులనురక్షించి భూలోకమందుఁ గ్రీడించెనో. ౧౧.

మూ॥ లీలాలాలోఽలోలో లాలాలాలీలలోఽలీలః ।

లీలాలాలోలోలోఽలాలాలాలీ లలో లీలః॥ ౧౨.

ప-వి॥ లీలాలాలః, అలోలః, లాలాలాలీలలః, అలీలః, లీలాలాలోలోలః, ఆలాలాలీ, లలః, లీలః. ౧౨.

వ్యా॥ లీలాలాలః - లీలాం లాలయతీతి లీలాలాలః, అలోలః-అచఞ్చలః, లాలాలాలీలలః - లాలా-ఆస్యామ్బు, లాలామ్, రాతి- దదాతీతి లాలాలః, అరయః - సప్తవృషభాః, అరీణామ్, ఈరః-ప్రేరణమ్,

(౧)పా-సూ-౬-౩-౧౧౭. (౨)పా-సూ-౮-౪-౪. (౩)పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.

అరీరః, లాలాప్రదః అరీణామిరః - ల్యాలాలాలీలః, తం రాతి - దదాతీతి - లాలాలాలీలలః, అరాః అస్యాస న్తీత్యరీ - చక్రమ్, తం-ఈరయతీత్యరీరః, (౧) "లీజ్ - శ్లేషణే" సంపదాదిత్వాత్ క్విప్. లియమ్-శ్లేషమ్, లాలయ న్తీతి లీలాలాః, లీలాలాశ్చాలోలాశ్చేతి లీలాలాలోలాః, తాన్, ఊరయతి - అఙ్గీకరోతీతి లీలాలాలోలోలః, అలాలాలాలీ - అలాలాః - లాలనహీనాః, తాన్ నలాలయతీత్యలాలాలాలీ ; అథవా - లాలాలాలీ - లాలాన్-లాలయిత్యాన్, ఆలాలయతి - ఉపలాలయతీతి లాలాలాలీ; అథవా - (౨) "లల - విలాసే" లాలః - విలాసః, ఘఞ్. తేనపర్యాప్తా ఇతి లాలాలాః, (౩) " అల భూషణ పర్యాప్తి వారణేషు"ఇత్యస్మాత్ పచాద్యజ న్తః; విలాసినీజనాః సుహృదోహా - లాలాలాః,తాన్ ఋచ్ఛతీతివిగృహ్య, (౪) "ఋ-గతౌ"ఇత్యస్మాత్ ణినిః, లాలాలాలీ; లలః-(౨) "లల-విలాసే" పచాద్యచ్. విలాసీత్యర్థః, లియఙ్-శ్లేషమ్, లాతి-ఆదత్త ఇతి లీలః. ౧౨.

తా॥ ఏ శ్రీకృష్ణుఁడు, లీలారతుఁడో, గంభీరుఁడో, సప్తవృషభములను భయపెట్టి నోటనుంచి నురుగులుకారునట్లు వానిని ప్రేరేపించువాఁడో,శత్రువుల మీఁదజక్రమును బ్రయోగించువాఁడో, తనభక్తులనాదరించువాఁడో, అభక్తుల నవాదరించువాఁడో,శృఙ్గారచేష్టితములుకలవాఁడో, భక్తులతో సంశ్లేషించువాఁడో,అట్టి శ్రీకృష్ణుఁడు ఆయసురులనుభయపఱచెను. ౧౨.

మూ॥ అభియాన్తం వీక్ష్య హరిం రుచుషు రసన్తో వృషా రాతీన్ ।
పాన్త స్సింహా ఇవ సురరురుషు రసన్తో వృషారాతీన్॥ ౧౩.

ప-వి॥ అభియాన్తమ్, వీక్ష్య, హరిమ్, రురుషుః, అసన్తః, వృషాః, రాతీన్, పాన్తః, సింహాః, ఇవ, సురరురుషు, రసన్తః. వృషారాతీన్. ౧౩.

వ్యా॥ అభియాన్తం హరిం వీక్ష్య,అసన్తః - దురాత్మానః, వృషాః, రురుషుః - కుపితవన్తః. కీదృశాః-రాతీన్ - స్వబన్ధూన్, వృషా

(౧) దివా-ఆ-అ- (౩) భ్వా-ఉ-సే.
(౨)

రాతీన్ - ఇన్ద్రశత్రూన్ అసురాన్, పాన్తః - రక్షన్తః, సురరురుషు - దేవాఖ్యేషు మృగేషు ప్రతియోగిషు, సింహా ఇవ, రసన్తః - శబ్దం కుర్వన్తః. ౧౩.

తా॥ స్వబన్ధువులై దేవద్వేషులైన యసురులను గాపాడుచున్నవియు దేవతలను జూచి సింహములవలె గర్జించుచున్నవియునైన యాదుష్ట వృషభములు, శ్రీకృష్ణుడు వచ్చుచుండగా జూచి కోపగించినవి. ౧౩.

మూ॥ కృష్ణం తతో వృషగణా దాయా దేకో మహోక్షోఽభి ।

తేనతు ధీరేఽస్మిన్ యదుదాయాదే కో మహోఽక్షోభి॥ ౧౪.

ప-వి॥ కృష్ణమ్, తతః, వృషగణాత్, ఆయాత్, ఏకః, మహోక్షః, అభి, తేన, తు, ధీరే, అస్మిన్, యదుదాయాదే, కః, మహః, అక్షోభి. ౧౪.

వ్యా॥ తతః - పశ్చాత్, తస్మాత్ వృషగణాత్ - వృషభ సమూహాత్, ఏకః, మహోక్షః - మహావృషభః, కృష్ణమభి - కృష్ణం ప్రతి, ఆయాత్ - ఆగచ్ఛత్. యదుదాయాదే - యదువంశజ్ఞాతిభూతే, ధీరే - ధృష్టే, అస్మిన్ కృష్ణే, కః, మహః - కల్యాణమ్, తేనతు ఉక్ష్ణా, అక్షోభి - క్షుభితోఽభూత్? తుశబ్ద ఆక్షేపే; నకశ్చిన్మహః క్షుభిత ఇత్యర్థః. ఆయాదితి-(౧) "యా-ప్రాపణే" లఙ్, తిప్. (౨) "ఇతశ్చ" ఇతిలోపః, అడాగమః, ఆటాసహ సవర్ణదీర్ఘః. అక్షోభీతి-క్షుభేః కర్మణి లుఙ్. "చిణ్ (౩) చిణోలుక్" ఇతి తశబ్దస్యలుక్. ౧౪.

తా॥ తరువాత నాసప్త వృషభములనుంచి యొక వృషభము శ్రీకృష్ణుని కభిముఖముగవచ్చెను; మహాధీరుడైన శ్రీకృష్ణునికి దానివలన నొక హానియుగలుగదయ్యె.

మూ॥ పాపారిరపి పురోఽరే రాపాఽరోఽపార పరరూపః ।

పురరిపురూపోఽరి రురురాపారోఽపార పరరూపః ॥ ౧౫.

ప-వి॥ పాపారిః, అపి, పురః, అరేః, ఆప, అరః, అపారపరరూపః, పురరిపురూపః, అరిః, ఉరురాపారః, అపార, పరరూపః. ౧౫.

(౧) అదా-స-సు-ఉ. (౨) పా-సూ-౩-౪-౧౦౦. (౩) పా-సూ-౬-౪-౧౦౪,

వ్యా॥ పాపారిః - పాపశత్రుః శ్రీకృష్ణోఽపి, అగచ్ఛత్తస్య అరేః - శత్రోః - పురః, అరః - గచ్ఛన్, తమ్, అప-ప్రాప్తవాన్. అపారపరరూపః - అపారమ్ - నిస్సీమమ్, పరమ్ - ఉత్కృష్టమ్, స్వరూపం యస్య సతథోక్తః, తస్మిన్భగవతిసంప్రాప్తే తదాసత్తిమాత్రేణ గతస్సరిపుః, ఉరురాపారః - ఉరుతరమ్, రాపమ్ - శబ్దమ్, ఋచ్ఛన్, అపార - అపసర్పతిస్మ. స ఏవ విశేష్యతే - పురరిపురూపః - రుద్రసదృశాకారః, అత్యుగ్రవేషోపిసన్నిత్యర్థః. అథవా-కృష్ణ ఏవ రుషితో ఽనేనపదేన విశేష్యతే. కిఞ్చ - పరరూపః - ప్రశస్తశత్రుస్సన్, గాఢవైరోపి సన్నిత్యర్థః. అర ఇతి - పచాద్యచ్. ఉరురాపార ఇతి-రాపః - శబ్దః, (౧) "రప లప - వ్యక్తాయాంవాచి" ఘఞన్తః. తత్ ఋచ్ఛతీత్యృతేః కర్మణ్యణ్. అపారేతి-అపపూర్వాదర్తేర్లిట్. పరరూప ఇతి-ప్రశంసాయాంరూపప్. శత్రుత్వ మస్య ప్రశస్యతే. తస్య ప్రశస్తత్వ మతిగాఢత్వమ్. ౧౫.

తా॥ సర్వోత్తమస్వరూపుఁడైన పాపులకు శత్రువైన శ్రీకృష్ణుఁడును నతని కెదురుగఁబోయెను. అప్పుడు ప్రబల శత్రువైన యావృషభము అత్యుగ్రమైనను శ్రీకృష్ణునిసన్నిధానమును సహింపక కూఁతలేయుచుఁబఱువఁదొడఁగెను. ౧౫.

మూ॥ తం వృషభ మభిద్రవతో ద్విషాణ మగ్రాహితపదస్య ।
హస్తేన హరేస్తు జగ ద్విషాణ మగ్రాహి తపదస్య॥ ౧౬.

ప-వి॥ తమ్, వృషభమ్, అభిద్రవతః, ద్విషాణమ్, అగ్రాహితపదస్య, హస్తేన, హరేః, తు, జగత్, విషాణమ్, అగ్రాహి, తపత్, అస్య. ౧౬.

వ్యా॥ తమ్, ద్విషాణమ్-ద్వేషకారిణమ్, వృషభమ్, అభిద్రవతః-అభిముఖ్యేనగచ్ఛతః, అగ్రాహితపదస్య - తస్యాఽగ్రే ఆహితచరణస్య, హరేర్హస్తేన, అస్యవృషభస్య, విషాణమ్- శృఙ్గమ్, జగదినమ్, తపత్-సన్తాపయుక్తం కుర్వత్, అగ్రాహి-గృహీతమభూత్. ద్విషాణ

(౧) ధా-ప-స-సే.

ఇతి - ద్విషేస్సర్వరితేత్వాత్ శానచ్. అప్రీతత్వమాత్రస్య వివక్షిత త్వాత్ (౧) "ద్విషోఽమిత్రే" ఇతి శతృప్రత్యయాభావః. ౧౬.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, పాదములను ముందుపెట్టి వాని కొఁకుఁగఁ బలుగా త్రి, జగ త్సన్తాపకారియై తన ద్వేషియైన యావృషభముయొక్క కొమ్మునుబట్టియీడ్చెను. ౧౬.

మూ॥ తత్తత్తతాతితతతాతతోఽతితాతోఽతతాతీతిమ్ ।

తోత్త్రాఽతీతేఽతీతే తతోఽతితాఽతోఽతతాఽతీతిమ్॥ ౧౭.

ప-వి ॥ తత్తత్తతాతితతతాతతః, అతితాతః, అతతాతీతిమ్, తోత్త్రా, అతీతే, అతీతే, తతః, అతితా, అతః, అతత, అతీతిమ్. ౧౭.

వ్యా ॥ తత్తత్తతాతితతతాతతః - తస్మాత్తస్మాత్, తతాత్ - విస్తీర్ణాత్ పదార్థాత్, అతితతతయా-అతివిస్తీర్ణతయా, ఆతతః-ప్రాప్త ఇత్యర్థః. అతితాతః-పితరమపి స్వగుణైరతీతః, జగత్పితృత్వేన స్వయం పితృరహిత ఇతివా, అతతాతీతిమ్-అతీతిః - అతిక్రాన్తిః. అతతా-అనను స్థితా, అతీతిర్యేన సతథోక్తః, వృషభవిశేషణమ్. స్వబలమతిక్రమితు మశక్తమిత్యర్థః. అతీతే అతీతే- అతిక్రాన్తే అతిక్రాన్తే - స్వబుద్ధిమతి క్రాన్తవత్యతిక్రాన్తవతి శత్రౌ, తోత్త్రా-తోదకః, తతః - తదనన్తరమ్, అతితా-సన్తతగతిమాన్, (౨) "అత-సాతత్యగమనే" తృచ్. అతః- అస్మాదపక్రమణాత్కారణాత్. అతత-కృతవాన్, అతీతిమ్-అతిమాత్రా ఈతిః- ఉపద్రవః, యస్యేతి బహువ్రీహిః. అతిపీడితం తంవృషభమకరో దిత్యర్థః. అతతేతి తనోతేర్లఙ్. ౧౭.

తా॥ అపరిచ్ఛిన్న స్వరూపగుణవిభవుఁడై సకలజగద్ధితకరుఁడై, ఆవృషభము యొక్క అన్నివిధములైన సామర్థ్యములను జెడఁగొట్టువాఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆవృష భమును మిక్కిలి పీడించెను. ౧౭.

మూ॥ ముద్దో మేదీ మోదీ మదీ దమదదో మృదుద్దామమ్ ।

మేదోదు దాదిమోఽమద మదీదమ దదోమృదుద్దామమ్॥ ౧౮.

(౧) పా-సూ-3-౨-౧3౧. (౨) ధా-ప-స-సే.

ప-వి॥ ముద్ధః, మేదీ, మోదీ, మదీ, దమదదః, మృదుద్దామమ్, మేదోదుత్, ఆదిమః, అమదమ్, అదీదమత్, అదోమృత్, ఉద్దామమ్. ౧౭.

వ్యా॥ ముద్ధః-హర్షప్రదః, మేదీ-స్నేహీ. (౧)"ఞిమిదా-స్నేహనే" మోదీ - మోదమానః, మదీ-మాద్యన్, స్వగుణైర్మదయన్వా. దమదదః-శిక్షాందదానః, మృదుద్దామమ్- మృత్తికయా తటావఘాతజయా ఉద్రిక్తమ్, అమదమితి వక్ష్యమాణేన సంబన్ధః. మేదోదుత్ - తద్గాత్రగతమేద ఉపతపన్, ఆదిమః-జగదాదిః, అమదమ్-తత్కాలజేన భయేన మదహీనమ్, తమృషభమ్, అదీదమత్ - దమితవాన్. అదోమృత్ - అముష్యవృషభస్యమర్దకః, తస్యదమకః - మారయితాభూత్వా. తమదీదమత్ -శిక్షితవానిత్యర్థః. ఉద్దామమ్-ఉత్సృష్టదామమ్, దామభిర్బద్ధుమశక్యమ్, మహాబలమిత్యర్థః. దమదద ఇతి (౨) "దదాతి దధాత్యోర్విభాషా"ఇతి దదాతేశ్శప్రత్యయః. దమస్యదద ఇతి షష్ఠీసమాసః. మేదోదుదితి-(౩) "దు-ఉపతాపే" క్విప్, తుక్. ౧౭.

తా॥ జనులకు సన్తోషకరుఁడై, స్నేహముకలవాఁడై, మదించినవాఁడై, సన్తోషియై, శత్రుమర్దకుఁడై, జగత్కారణుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, గట్టును తన కొమ్ములతోఁ గొట్టి మన్ను పూసికొనియున్నదియు, కట్టుట కణఁగనిదియునైన యా వృషభమును, శరీరమందున్న మేదస్సును నశింపఁజేసి గర్వము నణఁచి మర్దించెను. ౧౭.

మూ॥ నిహతాత్స సమ్మతిం సురసమాజగామాప దానవతః।
అపరో వృషభోఽస్య పురస్సమాజగామాఽపదానవతః॥ ౧౮.

ప-వి॥ నిహతాత్. సః, సమ్మతిమ్, సురసమాజగామ్, ఆప, దానవతః, అపరః, వృషభః, అస్య, పురః, సమాజగామ, అపదానవతః. ౧౮.

వ్యా॥ (నిహతాదితి) సః-కృష్ణః, నిహతాత్తస్మాద్దానవతః - అసురాద్ధేతోః, సురసమాజగామ్- సురసమూహాగతామ్, సమ్మతిమాప - సురైస్సమ్మతోఽభవదిత్యర్థః- తతోఽస్య కృష్ణస్య అపదానవతః పురః అపరో వృషః సమాజగామ. ౧౮.

---

(౧) ధా-అ-ఆ-సే. (౨) పా-సూ-3-౧-౧3౯. (3) ధా-ప-స-ఆ.

తా॥ ఆవృషభమును జంపినచో శ్రీకృష్ణుని దేవతలు కొనియాడిరి. తరువాత నా శ్రీకృష్ణునిముందఱ నింకొక వృషభము వచ్చెను.

మూ॥ ధారాధరర్ధి రధిధీ ర్ద్ధా ధీరో ధరాధారః । ౧౯.
రురుధేఽరిధరాధరధూరద్ధాధీరోఽధరాధారః॥ ౨౦.

ప-వి॥ ధారాధరర్ద్ధిః, అధిధీః, అద్ధా, ధీరః, ధరాధారః, రురుధే, అరిధరాధరధూః, రద్ధాధీరః, అధరాధారః. ౨౦.

వ్యా॥ (ధారాధర ఇతి) ధారాధరర్ధిః - మేఘశ్రీః, అధిధీః - సర్వజ్ఞః, అద్ధా-సాధు, ధీరః-ధైర్యగుణాఢ్యః, ధరాధారః- భూమేర్ధారయితా, రురుధే - రుద్ధవాన్. అరిధరాధరధూః - శత్రుపర్వతవిధూననకరః, రద్ధాధీరః-రద్ధానామ్ - పీడితానామ్, ఆర్తానామ్, ఆధేః - మనఃపీడాయాః, ఈరయితా-ప్రేరకః, అధరాధారః- అధరాణామ్ - హీనానామ్, అగతీనామ్, ఆధారభూతః,ఏవంభూతో హరిః తం వృషంరురుధ ఇత్యర్థః. ధరాధార ఇతి - కర్మణ్యణ్. ధరాధరధూరితి. (౧) "ధూఞ్-కంపనే" క్విప్. రద్ధశబ్దః-(౨) "రధ-హింసాసంరాధ్యోః" ఇత్యస్మాత్ (౩) "రధాదిభ్యశ్చ" ఇతి వికల్పితేటో నిష్ఠాయామ్, (౪) "యస్యవిభాషా" ఇతి ప్రతిషేధరూపః. ౨౦.

తా॥ మేఘమువంటి కాన్తికలవాఁడును, సర్వజ్ఞుఁడును, ధీరుఁడును, శత్రువుల నోడఁగొట్టువాఁడును, దీనార్తిహరుఁడును, అగతులకుగతియునైన శ్రీకృష్ణుఁడు ఆ వృషభమును నిరోధించెను.

మూ॥ ఋజురజరోఽరేరాజీ రారాఽజో రాజరాజ్ఞోఽజః ।
రేజే జూ రరిరాజే రారాజో రాజరాజ్ఞోజః ॥ ౨౧.

ప-వి॥ ఋజుః, అజరః, అరేః, ఆజీః, అర, అజః, రాజరాజః, అజ్ఞః జూః, అరిరాజేః, అరాజః, రాజరాజ్ఞోర్జః. ౨౧.

వ్యా॥ (ఋజురితి)ఋజుః-అకుటిలః, అజరః-జరాదివికారరహితః, అరేః-శత్రోః, ఆజీః-యుద్ధాని, అర-ప్రాప్తవాన్. అజః - [illegible]

(౧) స్వా-క్ష్వాది-ఉ-స-సే. (౨) దివా-ప-సే. (౩) పా-సూ-౭-[illegible]
(౪) పా-సూ-౭-౨-౧౫.

తా॥ ఇన్ద్రాదులకును రక్షకుఁడై దేవదేవుఁడై శత్రునాశకుఁడై, వేదవేత్త యైన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆవృషభముయొక్క అభిప్రాయమును మొదటనే తెలిసికొనెను.

మూ॥ స ససార సీరిరసర స్సురసార స్సూరసారారీ।

సూరి రసురారి రురు రీసుర సార స్సూరసా రారీ ॥ ౨౫

ప-వి॥ సః, ససార, సీరిరసరః, సురసారః, సూరసారారీ, సూరిః, అసురారిః, ఉరుః, ఈసురసారః. సూరసారారీ. ౨౫.

వ్యా॥ (సససారేతి) స కృష్ణస్తం వృషభం ప్రతిససార; సీరిరసరః-సీరిణే ప్రీతిరసందదానః, సురసారః - దేవేభ్య ఉత్కృష్టః, సూరసారారీ-సూర్యసమానసారచక్రయుక్తః, సూరిః- బన్ధరహితః, అసురారిః, ఉరుః - మహాన్, ఈసురసారః - ఈ-శ్రీః, తస్యాః శోభనరసంప్రాప్తః, సూరసారారీ-శోభనేన స్వేనోరసా తస్యా లాలయితా. ౨౫॥

తా॥ బలభద్రప్రియకరుఁడై, దేవశ్రేష్ఠుఁడై సూర్యతుల్యచక్రము నాయుధము గాఁగలవాఁడై,తన వక్షస్థలములో సిరినుంచుకొనిలాలనముచేయువాఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆవృషముదగ్గఱ వెళ్ళెను. ౨౫.

మూ॥ హేరారాఢోహీ రంహీ హారిరంహోహారిహో హారీ।

రాహో రరి రారాఽర్హో హారి రంహోహాఽరిహాహారీ॥ ౨౬॥

ప.వి॥ హేరారాఢోహీ, రంహీ, హారిరంహోహారిహః, హారీ, రాహోః, అరిః, ఆర, అర్హః, హారిః, అంహోహా, అరిహా, హారీ. ౨౬.

వ్యా॥ (హేరేతి) హేరారాఢోహీ - హేలామ్-లీలామ్, ఆరూఢః, రంహీ-గచ్ఛన్, రంహిగత్యర్థః.హారిరంహోహారిహః - సింహవేగహారిగమనః,(౧)"ఓహాఙ్-గతౌ"సంపదాదిఃక్విబన్తః. తేనబహుప్రీహిః. హారీ- సౌమ్యః, రాహోరసురస్య - అరిః-శిరశ్ఛేత్తా, ఆర - ప్రాప్తవాన్, అర్హః-పూజ్యః, హారిః-కృష్ణః, అంహోహా - పాపస్యహన్తా, అరిహా-అరీణాంహన్తా, హారీ - తస్యవృషభస్యావశ్యంహన్తా, అథవా-హారీ-హారవాన్, హారాద్యాభరణయుక్త ఇత్యర్థః. ౨౬.

---

(౧) జుహోత్యాది-ఆ-స-అ.

తా॥ రాహువుయొక్క శిరస్సును ఛేదించినవాఁడును, తక్కిన యసురులకును శత్రువును, పాపహరుఁడును, హారాద్యాభరణభూషితుఁడును, పూజ్యుఁడునైన శ్రీకృష్ణుఁడు, సౌమ్యవేషధరుఁడై సింహగమనమువంటి గమనముకలవాఁడై, విహరించుచు నతివేగముగ వచ్చెను. ౨౬.

మూ॥ రేరేరారోఽరీరో రురురీరారోఽరరోరోరః ।
రోరూరోఽరా రైరీ రురురీరారో రరోఽరోరః ॥ ౨౭.

ప-వి॥ రేరేరారః, అరీరః, రురురీరారః, అరరోరోరః, రోరూరః, అరాః, రైరీః, ఉరురీరారః, రరః, అరోరః. ౨౭.

వ్యా॥ (రేరఇతి) రేరేరారః—రేరేఇతిశబ్దః—రేరేరా, తాంశత్రుభ్యోదదాతీతి రేరేరారః, రేరే ఇతిశబ్దశ్శత్రూణాం సాధిక్షేపం సంబోధనమాహ. అరీన్ ప్రేరయతీత్యరీరః, రురురీరారః—రురోః - మృగస్య, రీః - గతిః, తాంలాలయతీతి రురురీరారః, అరరోరోరః. అరరమ్-కవాటమ్, తత్సదృశమురః ఋచ్ఛతీతి అరరోరోరః, అర్తేః పచాద్యచ్. రోరూరః-రోరూ-భృశంరవణమ్-క్రన్దితశబ్దః, తామ్, రాతి-దదాతీతి రోరూరః, కస్మిన్విషయే-అరా-శత్రౌ, రైరీః-రాః-ధనమ్, తాంగచ్ఛతీతిరైరీః, ధనవానిత్యర్థః. ఉరురీరారః-ఉర్వీంలీలాం ఋచ్ఛతీత్యురురీరారః, రరః-లలః, విలాసీ, అరోరః-అలోలః, అస్యపూర్వశ్లోకేనసంబన్ధః. ౨౭.

తా॥ శత్రువులను "రేరే" అనిపిలిచి, వారిని "రోరూ" అని మొఱపెట్టుచుండునట్లు ఓడించువాఁడును, ధనవంతుఁడును, హరిణమువలె విలాసముగ నడుచువాఁడును, కవాటమువంటి వక్షస్థలము కలవాఁడును, లీలారతుఁడును, విలాసియు, అచఞ్చలుఁడునైన శ్రీకృష్ణుడు యుద్ధమునకువచ్చెను. ౨౭.

మూ॥ జహతం ప్రాణై రేనం సమ మదఁనతోఽగ్రశృఙ్గారమ్ ।
సహసా ప్రాప్యాఽరేషం స మమర్దనతోగ్రశృఙ్గారమ్॥ ౨౮.

ప-వి। జహతమ్, ప్రాణైః, ఏనమ్, సమమ్, అర్దనతః, అగ్రశృఙ్గారమ్, సహసా, ప్రాప్య, అరేషమ్, సః, మమర్ద, నతోగ్రశృఙ్గారమ్. ౨౮.

వ్యా॥ (జహాతమితి) సహరిః, తేనవృషేణ, అ రేషమ్ ఆహిం సామ్, ప్రాప్య, సహసా తమ్, నతోగ్రశృఙ్గారంకృత్వామమర్ద; శృఙ్గస్య, అరః-కోటిః, శృఙ్గారః, ఉగ్రః-తీక్ష్ణః, శృఙ్గారః, ఉగ్రశ్శృఙ్గారః, నతః ఉగ్ర శృఙ్గారోయస్యసతథోక్తః. శృఙ్గనమనం కృత్వాహతవానిత్యర్థః. పూర్వా ఽర్ధేనాఽఽసన్న మరణస్య వృషస్యాఽవస్థోచ్యతే. అర్దనతః-పీడయా, ప్రాణైస్సమమ్, అగ్రశృఙ్గారమ్-ఉచ్ఛ్రితాంస్యాంక్రీడామ్, జహాతం ఏనం వృషం మమర్దేతి. ౨౮.

గోమూత్రికాబన్ధః.

జ	హా	తం	ప్రా	ణై	రే		స	మ	మ		న	తో	గ్ర	శృ	ఙ్గా	రమ్
స	హ	సా	ప్రా	ప్యా	రే	షం	స	మ	మ				గ్ర		ఙ్గా	రమ్

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆవృషభముచే నొక యుపద్రవమును లేనివాఁడై, దానికొమ్ములను బట్టి వంచి మర్దించెను. అప్పుఁడావృషభము, ఆపీడను సహింపక నిశ్చేష్టమై ప్రాణ మును విడిచెను. ౨౮.

మూ॥ క్రీడన్నేవ స కృష్ణో నిరాస్థతామాస్థిత శ్చతురః ।
సఖిభి రితరా న్మహోక్షా న్నిరాస్థతాఽమా స్థిత శ్చతురః॥ ౨౯.

ప-వి॥ క్రీడన్, ఏవ, సః, కృష్ణః, నిరాస్థతామ్, ఆస్థితః, చతురః, సఖిభిః, ఇత రాన్, మహోక్షాన్, నిరాస్థత, అమా, స్థితః, చతురః ౨౯.

వ్యా॥ (క్రీడన్నితి) సకృష్ణః, చతురః - చాతుర్యగుణయుక్తః, నిరాస్థతామాస్థితః. ఆస్థారహితత్వమాశ్రితః, అనాదరేణయుక్తః, సఖి భిః, అమా-సహ, స్థితః, ఇతరాంశ్చతురోవృషాన్ క్రీడన్నేవ నిరాస్థత- తన్నిరసనంకృతవాన్, హతవానిత్యర్థః, నిరాస్థతేతి - నిపూర్వాదస్యతే లుఙ్. (౧) "ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వావచనమ్" ఇత్యాత్మనే పదమ్. (౨) "అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఙ్" ఇతిచ్లేరఙ్. (౩) "అస్యతేస్థుక్" ఇతి స్థుగాగమః. ౨౯.

౧(౧)పా-సూ-౧-౩-౭౯-వార్తి. ౨. (౨)పా-సూ-౩-౧-౫౨. (౩)పా-సూ-౭-౪-౧౭.

తా॥ చతురుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, సఖులతోఁగ్రీడించుచు తక్కినవానిన్ని వృషభములను నవాయాసముగఁ జంపెను. ౨౯.

మూ॥ మృతిభీర్వృషతత్యాఽథాఽశివాఽఽశ్వవేతా లయాతతయా।
రణభూ రేజే ప్రముదితశివాశ్వవేతాలయాతతయా ॥ ३౦.

ప-వి॥ మృతిభీః, వృషతత్యా, అథ, అశివా, ఆశు, అవేతా, లయాతతయా, రణభూః, రేజే, ప్రముదితశివాశ్వవేతాలయాతతయా. ३౦.

వ్యా॥ (మృతీతి) అథ, లయాతతయా - లయేన - వినాశేన, ఆతతయా-ప్రాప్తయా, వృషతత్యా-వృషసమూహేన, అశివా - దుఃఖరూపా, మృతిభీః - మరణనిమిత్తంభయమ్, ఆశు - శీఘ్రమ్, అవేతా - అపగతా; తతశ్చ, రణభూమిః, ప్రముదితశివాశ్వవేతాలయాతతయా - ప్రముదితైః-హృష్టైః, శివాభిః - క్రోష్టుభిః, శ్వభిర్వేతాళైశ్చయాతతయా, రేజే. ३౦.

తా॥ వృషభములకు, మరణ మతిదుఃఖకరమనియున్న భయము చచ్చినతరువాత విడిచిపోయెను. యుద్ధభూమియందు నక్కలు కుక్కలు పిశాచములును సన్తోషముతోఁ దిరుగుచుండెను. ३౦.

మూ॥ కాకాకూకూకాకే క్రోకే కఙ్కే కుకే కాకే।
కాకా కాకాఙ్కే కుకక్రోకే కఙ్కేఽకుకేకాకే ॥ ३౧॥

ప-వి॥ కాకాకూకూకాకే, క్రోకే, కఙ్కే, కుకే, కాకే, కా, కా, కాకాఙ్కే, అకుకక్రోకే, కఙ్కే, అకుకేకాకే. ३౧.

వ్యా॥ (కాకేతి) కాకాకూకూ కాకే-కాకాకూకూ ఇతి శబ్దానుకారః. కాశబ్దే; (౧) "కై, గై- శబ్దే" సంపదాదిత్వాత్క్విప్. కాకాకూకూఇత్యేవంరూపశబ్దోయస్యేతిబహువ్రీహిః,(౨) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. ఇదమ్,వక్ష్యమాణానాంపక్షిణాంవిశేషణమ్. ఏవంరూపశబ్దభాజి క్రోకే-చక్రవాకే,కఙ్కే- గృధ్రే,కుకే-మాంసాదీనామాదాతరి.(३) "కుక,

(౧) ధ్వాది-ప-   (౨) పా-సూ-౫-४-౧౫४.   (३) ధ్వాది-ఆ-స-సే.

వృక - ఆదానే" (౧) "ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరఃకః" ఇతికః. ఇదమపి పక్షిణాం విశేషణమ్. కాకే-వాయసే;ఉత్తరార్ధేనాపి పక్షిణ ఏవవిశేష్యత్వే. కౌకౌ-భూమౌభూమౌ, తత్రతత్రయుద్ధభూమావిత్యర్థః. కాకాఙ్కే-అకః-కుటిలాగతిః, (౨) "అక,అగ-కుటిలాయాం గతౌ" ఘఞ్. కాకః-అల్ప కుటిలాగతిః ; కశబ్దస్య అల్పపర్యాయస్య (౩) "ఈషదర్థేచ" ఇతికాదేశః. కాకః అఙ్కః-చిహ్నమ్, యస్యేతిబహువ్రీహిః. ఆమిషవ్యాకులతయా అల్పకుటిలగతిచిహ్నితఇత్యర్థః. అకుకణోకే-అకుత్సితస్య, కస్య-సుఖస్య,ఆదాతరి.(౪)"కుక, వృక-ఆదానే"కర్మణ్యణ్.కఙ్కే-లోల్యే, (౫)"కక-లౌల్యే"ఇత్యస్మాత్పచాద్యచ్. అకుకేకాకే- కేకా-మయూరస్య శబ్దః, తేనపక్షిణాం శబ్దోలక్షణయాఽభిధీయతే. అకుత్సితాకేకాయస్యేతి బహువ్రీహిః. (౬) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్ - అకుత్సితశబ్దయుక్త ఇత్యర్థః. ఏవం తత్రతత్ర యుద్ధభూమౌకాకాదిషు పక్షిషూక్తప్రకారేణ వర్తమానేషు, అసురగణేన హర్షస్త్యక్త ఇతి వక్ష్యమాణేనసంబన్ధః.

తా॥ ఆయుద్ధభూమియందు, కాకము, గృధ్రము మొదలగు పక్షులు "కాకా కూకూ" అని అరచుచు వక్రగతిగా వెళ్ళి మాంసము నెత్తికొని అనల్ప సుఖము నొంది చఞ్చలములై తిరిగినవి. ౩౧.

మూ॥ అసురగణేన ప్రమదో వ్యథమానేనాఽమ్బరేఽహాయి।
హీనేన విలపితం దివ్యథ మానేనాఽమ్బరే హాఽఽయి॥ ౩౨.

ప-వి॥ అసురగణేన, ప్రమదః, వ్యథమానేన, అమ్బరే, అహాయి, హీనేన, విలపితమ్, దివి, అథ, మానేన, అమ్బ, రే, హా, ఆయి. ౩౨.

వ్యా॥ (అసురేతి) - వ్యథమానేన-బిభ్యతా, అమ్బరే- ఆకాశే వర్తమానేన, యుద్ధదర్శినా అసురగణేన, ప్రమదః - హర్షః, అహాయి-త్యక్తోఽభూత్-అథ-తదనన్తరమ్, దివి- స్వర్గే, సంభవతా, మా

(౧) పా-సూ-౩-౧-౧౩౫. (౩) పా-సూ-౬-౩-౧౦౫. (౫) భ్వా-అ-స-సే.
(౨) భ్వాది-ప-అ-సే. (౪) భ్వా-అ-స-సే. (౬) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.

నేన-గర్వేణ,సమ్మానేనవా,హీనేన-రహితేన, తేనాऽసురగణేన,విలపితమ్ వృషభనిమిత్తాద్భయాద్విలాపఃకృతః. కథమ్- అమ్బేత్యస్యాశబ్దస్య సంబుద్ధిః (౧)"అమ్బార్థనద్యోః" ఇతిహ్రస్వః. అమ్బ రే హాऽऽయీత్యేతే శబ్దాః పీడితైర్విలప్యన్తే. ३౨.

తా॥ ఆకాశమందలి యసురులు, ఏడు వృషభముల మరణమువలన దేవలోకమందవమానమునొంది నిరానందులై ఖేదించి, "అమ్బా, రే, హా, ఆయి" అనియేడ్చిరి.3౨.

మూ॥ ఈయు దిశి దిశి భీతి భూరీతి విసీతిభృన్నీతి ।

ఉరు రుత్ప్రీతి భూష్ణు భూ రీతి విసీతిభృన్నీతి॥ 33.

ప.వి॥ ఈయుః, దిశి, దిశి, భీతిః, భూరీ, ఇతి,విసీతిభృన్నీతి, ఉరుః,ఉత్ప్రీతిః, భూష్ణుః, భూః, ఈతివిసీతిభృన్నీతి. 33.

వ్యా॥ (ఈయురితి)- తే అసురాః దిశిదిశి-ఈయుః; కుతః-భీతిభూరీతి-ఇతిశబ్దో హేతౌ,తతః. భీతిః-భూరీ-విపులతరా,తత ఈయుః. భూరీతి-(౨)"కృదికారాదక్తినః" ఇతిఙీష్. విసీతిభృన్నీతీతి క్రియావిశేషణమ్. విః-పక్షీ, తస్య సీతిః-నయః, తంబిభర్తీతి విసీతిభృత్, సీతిర్యథాభవతి తథా-ఈయురితి. కిఞ్చ-ఉరుః - విపులతరా, ఉత్ప్రీతిః - ఉత్కృష్టప్రీతిః, భూష్ణుః-ఏవంభవనశీలాऽభూత్. (3) "భువశ్చ" ఇతిక్స్నుప్రత్యయః. భూః-భూమిః, ఈతివిసీతిభృన్నీతీతి-భవనక్రియావిశేషణమ్. ఈతిః-ఉపద్రవః, తస్యాః విసీతిః - నిరాసః, తాం బిభర్తీతి ఈతివిసీతిభృత్,సీతిః-న్యాయః, ఈతివిసీతిభృన్నీతిర్యస్మిన్ భవతి తథా ఇయంభూమిః ఉత్ప్రీతిః భూష్ణురభూత్. 33.

తా॥అసురులు, మహాభయమునొంది పక్షులవలె నలుప్రక్కలఁ బఱుగిడిరి.భూమి నిరుపద్రవమై మిక్కిలి సంతోషించినది. 33.

మూ॥ రేమేऽమరారి మారీ రామారామో రమారామః ।

మారాదరీ ముఙరారీ రామారామోऽర మారామః॥ 3४.

(౧) పా-సూ-౭-3-౧౦౭. (౨) పా-సూ-४-౧-४౫. (3) పా-సూ-3-౨-౧3८.

ప-వి॥ రేమే, అమరారిమారీ, రామారామః, రమారామః, మారారిరీః, మురారిః రామారామః, అరమ్, ఆరామః. ౩౪.

వ్యా॥ (రేమఇతి) రేమే - క్రీడితవాన్. అమరారిమారీ. అమరారీన్ - ప్రవృషభాన్, మారితవాన్, రామారామః- రమణం రామః, క్రీడా, రామాసు-గోపవనితాసు, రమణంయస్యసతథోక్తః, రమారామః- ఇత్యపితథా. రమా-శ్రీః, మారారిః-పశుపతిః, తంగచ్ఛతీతిమారారిరీః, మురారిః, రామారామః-రామఃఆక్రీడభూమిర్యస్యసతథోక్తః. బలభద్రోయస్య భోగసాధనమిత్యర్థః. అరమ్-ద్రుతమ్, ఆరామః-ఆరమ్- అరిసమూహమ్, అమతి-రుజతీత్యారామః. (౧) "అమ-రోగే" కర్తర్యణ్.

తా॥ అసురసంహారకుఁడై, గోపికారమణుఁడై, లక్ష్మీప్రియుఁడై, రుద్రునితో సఙ్గతుఁడై, బలభద్రునితోఁగూడి సుంఖించువాఁడై, శత్రువినాశకుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు విహరించెను. ౩౪.

మూ॥ కుమ్భకసుతేన మహిమా శ్రీదామ్నాయాదవస్య తోదయతః।
వృషభా నాజ్ఞాయి ధియః శ్రీదామ్నాయా దవస్యతోదయతః॥

ప-వి॥ కుమ్భకసుతేన, మహిమా, శ్రీదామ్నా, యాదవస్య, తోదయతః, వృషభాన్, ఆజ్ఞాయి, ధియః, శ్రీదామ్నాయాత్, అవస్యతా, ఉదయతః. ౩౫.

వ్యా॥ (కుమ్భకేతి) శ్రీదామ్నా-శ్రీదామాఖ్యేన, కుమ్భకసుతేన, వృషభాన్‌తోదయతోయాదవస్య మహిమా ఆజ్ఞాయి. సఏవ విశేష్యతే-శ్రీదామ్నాయాత్ - సర్వనిశ్రేయసాది సమృద్ధిప్రదాత్, ఆమ్నాయాత్ - వేదాత్, ధియః-జ్ఞానస్య, ఉదయతః-ఉదయాత్, అవస్యతా - అధ్యవసాయంకుర్వతా, వేదావగతేన జ్ఞానేనయాని భగవతోలక్షణాన్యవగతాని వృషభవధాద్యుపదానసనాథత్వాత్తానినిశ్చిన్వతేత్యర్థః. ౩౫.

తా॥ కుమ్భునికొమారుఁడైన శ్రీదామయనువాఁడు, వృషభములను సంహరించిన శ్రీకృష్ణునిమహిమనుజూచి, ఈకృష్ణుఁడు సాక్షాద్భగవంతుఁడని, తనయొక్క వేదాధ్యయనజన్యజ్ఞానముచే నిశ్చయించెను. ౩౫.

---

(౧) చుశా-ఉ-స-సే.

మూ॥ తుష్ట స్తుష్టావచ తం నీలాభ్రాతా౽యమానతో౽పచితా।
దివ్యా యస్య రుచి జితనీలాభ్రా తాయమానతోపచితా॥౩౬.

ప-వి॥ తుష్టః, తుష్టావ, చ, తమ్, నీలాభ్రాతా, అయమ్, అనతః, అపచితా, దివ్యా, యస్య, రుచిః, జితనీలాభ్రా, తాయమానతోపచితా.　　　　౩౬.

వ్యా॥ (తుష్టఇతి) అయంనీలాభ్రాతా-శ్రీదామా, అనతః-ప్రణతో భూత్వా, తుష్టస్సన్ తంహరిం తుష్టావ. హరిర్విశేష్యతే-యస్యరుచిః - దీప్తిః, అపచితా-పూజితా, దివ్యా-అప్రాకృతా, జితనీలాభ్రా-విజితనీల మేఘా, తాయమానతోపచితా-స్ఫీతతయోపచితా, తంతుష్టావేతి.౩౬.

తా॥ నీలాదేవియొక్క సోదరుఁడైన శ్రీదాముఁడు సంతుష్టుఁడై నీలమేఘమున కంటె నతిసుందరమై విలక్షణమై యుత్తమమైన కాంతిగల శ్రీకృష్ణుని వినయముతో స్తుతించెను.　　　　౩౬.

మూ॥ దేవ శ్రీవర పర గాం వక్ష్యామి స్వామితాధార।
శ్రీమద్దాస్య శ్రియముపవక్ష్యామి స్వా మితాధార॥　　　　౩౭.

ప-వి॥ దేవ, శ్రీవర, పర, గామ్, వక్ష్యామి, స్వామితాధార, శ్రీమద్దాస్యశ్రియమ్, ఉపవక్ష్యామి, స్వామ్, ఇతాధార.　　　　౩౭.

వ్యా॥ (దేవఇతి) హేదేవ! శ్రీవర - లక్ష్మీపతే! పర-ఉత్కృష్ట! గామ్ - వాచమ్, వక్ష్యామి. స్వామితాధార-స్వామిత్వం బిభ్రాణ! స్వామ్, శ్రీమద్దాస్య శ్రియమ్ - శ్రీమతీమ్ - కల్యాణవతీమ్, దాస్య సంపదమ్, ఉపవక్ష్యామి- త్వత్సమీపే ధారయిష్యామి, ఇతాధార-ఇతా నామ్ - ఆశ్రితానామ్, ఆధారభూత!

అర్ధభ్రమకశ్లోకో౽యమ్. చతురఙ్గక్రీడాయామివ చతుష్షష్టి పదాని లిఖిత్వా ఉపరితనీషు చతసృషు క్రమేణ చత్వారః పాదాః ఏకైక పఙ్క్తౌ సవ్యారమ్భం దక్షిణాన్తం లిఖితవ్యాః; తదధస్తనీషు చతసృషు పఙ్క్తిషు చతుర్థపాదాదారభ్య ప్రథమపాదపర్యన్తం క్రమేణదక్షిణార మ్భం సవ్యాన్తం లిఖితవ్యాః; ఏవం లిఖితే ప్రథమః పాదః ఉపరితనప

ఙ్క్త్యా ప్రదక్షిణం అధస్తనపఙ్క్త్యా ప్రసవ్యం దక్షిణపఙ్క్త్యా అర్ధం ఊర్ధ్వం సవ్యపఙ్క్త్యా అర్ధం అధోముఖంచ వాచయితుం శక్యతే. తదేత దర్ధభ్రమకత్వమ్. ౩౮.

అ ర్ధ భ్ర మ క మ్.

దే	వ	శ్రీ	వ	ర	ప	ర	గాం
వ	క్ష్యా	మి	స్వా	మి	తా	ధా	ర
శ్రీ	మ	ద్దా	స్య	శ్రి	య	ము	ప
వ	క్ష్యా	మి	స్వా	మి	తా	ధా	ర
ర	ధా	తా	మి	స్వా	మి	క్ష్యా	వ
ప	ము	య	శ్రి	స్య	ద్దా	మ	శ్రీ
ర	ధా	తా	మి	స్వా	మి	క్ష్యా	వ
గాం	ర	ప	ర	వ	శ్రీ	వ	దే

తా॥ ఓ! లక్ష్మీవల్లభుఁడా! ఉత్కృష్టుఁడా! ఓ! స్వామీ! ఆశ్రితరక్షకుఁడా! నేను శేషత్వమునువహించి నిన్ను స్తోత్రముచేయుచున్నాను. ౩౮.

మూ॥ భగవన్ భవన్త మాద్యం జానే త్రాయస్వ నో దాస్యమ్ ।
అద్యప్రభృతి తు లక్ష్మీజానేఽత్రాఽయస్వ నో దాస్యమ్॥ ౩౯.

ప-వి॥ భగవన్, భవన్తమ్, ఆద్యమ్, జానే, త్రాయస్వ, న, ఉదాస్యమ్,అద్య ప్రభృతి, తు, లక్ష్మీజానే, అత్ర, అయస్వ, నః, దాస్యమ్. ౩౭.

వ్యా॥ (భగవన్నితి)భగవన్!భవన్తమాద్యం పురుషమ్, జానే-అవగచ్ఛామి, త్రాయస్వ-రక్ష, న ఉదాస్యమ్-ఉదాసితవ్యమ్-ఔదాసీన్యం నకార్యమ్; అద్యప్రభృతి హేలక్ష్మీజానే! లక్ష్మీపత్నీక ! అత్ర - త్వయి,నః-అస్మాకమ్, దాస్యమ్ - దాసకర్మ, దాసభావమ్, అయస్వ - ప్రాప్నుహి, స్వీకుర్విత్యర్థః. లక్ష్మీజానఇతి-(౧)"జాయాయానిఙ్"సమాసాన్తః. అయస్వేతి-అనుదాత్తేత్త్వాదాత్మనేపదమ్. దాస్యమితి-దాసస్య భావః కర్మ వేతి విగృహ్య-(౨) * బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్. ౩౭.

తా॥ఓ!లక్ష్మీపతే! భగవంతుఁడా! నిన్ను జగత్కారణుఁడైన పురుషోత్తముని గాఁ దెలిసికొంటిని, నన్ను ఉదాసింపక రక్షింపుము. ఇది మొదలు మాదాస్యము నఙ్గీకరింపుము. ౩౭.

మూ॥ పరమాయాత స్స్వరతే దూఽర క్షేమేణ మాంరక్ష ।
పరమాऽऽయాతస్వరతే స్వైరం ధ్యేయాऽతసీరమ్య॥ ౩౮.

ప-వి॥ పరమాయాతః, స్వరతేః, దూర, క్షేమేణ, మా,మ్రక్ష, పరమ, ఆయాతస్వరతే, స్వైరమ్, ధ్యేయ, అతసీరమ్య. ౩౮.

వ్యా॥ (పరమేతి) పరమాయాతః - పరస్యాః- ఉచ్ఛ్రితాయాః, త్రిగుణాత్మికాయాః మాయాయాః- సంసారాత్, మాం క్షేమేణ రక్ష, కీదృశ్యాః-స్వరతేః- శోభనా, అరతిః-పీడా, యతోభవతి-సాతథోక్తా - హేదూర- సంసారపథస్యదూరభూత! హేపరమ- సర్వలోకపూజిత! ఆయాతస్వరతే-నిత్యప్రాప్తస్వప్రీతిక! స్వైరంధ్యేయ-ధ్యాతౄణాం యథేష్టం ధ్యాతుం శక్య ! అతసీరమ్య-సుపుష్పితనీలాతసీవద్రమ్య !

అత్రాయుక్పాదయోర్యమకః. సఏవ మురజబన్ధః. పూర్వవచ్చతుష్షష్టిపదాని లిఖిత్వా, ఉపరితనీషుచతసృషుపఙ్క్తిషు చతురః పాదాన్

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౩౪.   (౨) పా-సూ-౫-౧-౧౨౪.

క్రమేణ లిఖిత్వా, అధస్తనీషు చతుర్థపాదాదారభ్య ప్రథమపాదపర్యన్తం లిఖితవ్యమ్. తత్ర ప్రథమః పాదః ప్రథమపాదమారభ్య కోణపఙ్క్త్యా ఉపరితనేషు చతుర్షు పాదేషు ప్రథమైశ్చతుర్భి రక్షరై రవతీర్య ఇతర కోణపఙ్క్త్యా చతుర్షు పాదేషు పరైశ్చతుర్భి రక్షరైః క్రమేణారూఢో వాచయితుం శక్యతే ; ఏవమధస్తనపఙ్క్తిషు ప్రథమపాదాదారభ్య కోణ పఙ్క్త్యా చతుర్షు పాదేషు ఆద్యైశ్చతుర్భి రక్షరై రధిరూఢః కోణపఙ్క్త్యన్తరే చతుర్షు పాదేషు పరైశ్చతుర్భి రక్షరై రవరూఢో వాచయితుం శక్యతే. ఉభయపార్శ్వయో ర్ద్వితీయపఙ్క్తిః సర్వా రేఖమయీ భవతి.

మురజబన్ధః.

ప	ర	మా	యా	త	స్స్వ	ర	తే
దూర్	ర	క్షే	మే	ణ	మాం	ర	క్ష
ప	ర	మా	యా	త	స్వ	ర	తే
సైవ	రం	ధ్యే	యా	త	శ్రీ	ర	మ్యా
సైవ	రం	ధ్యే	యా	త	సీ	ర	మ్యా
ప	ర	మా	యా	త	స్వ	ర	తే
దూర్	ర	క్షే	మే	ణ	మాం	ర	క్ష
ప	ర	మా	యా	త	స్స్వ	ర	తే

తా॥ ఓ!జగత్పూజితుఁడా! నిత్యానన్దభరితుఁడా! భక్తులచేయభీష్టముగా ధ్యానింపఁదగినవాఁడా! అతసీకుసుమసుందరుఁడా! సంసారపారమందున్నవాఁడా! అతి దుఃఖకరమైన యీసంసారమునుంచి నన్నురక్షింపుము. ౩౯.

మూ॥ సజ్గం త్వత్పాదేఽబ్జారుణధామని రంహసాఽధియాచామ ।
గణయాదే సంసారం రుణధామ నిరంహసా ధియాచాఽఽమ॥

ప-వి॥ సజ్గమ్, త్వత్పాదే, అబ్జారుణధామని, రంహసా, అధియాచామ, గణయ, ఆదే, సంసారమ్, రుణధామ, నిరంహసా, ధియా, చ, ఆమ. ౪౦.

వ్యా॥ (సజ్గమితి)-అబ్జారుణధామని-పజ్కజవత్పాటలతేజసి, త్వత్పాదే, రంహసా-శీఘ్రమ్, సజ్గమ్-భక్తిమ్, అధియాచామ- ఆధిక్యేన యాచామహే, గణయ-బుద్ధ్యస్వ. ఆదే-జగత్కారణభూత! సంసారంరుణధామ- సంసారంగోద్ధుంశక్నువామ. నిరంహసాధియా- అపాపయాబుద్ధ్యా, చకారస్సముచ్చయే. ఆమ-భూమ. అధియాచామేతి యాచతేః లోట్పరస్మైపదోత్తమపురుష బహువచనమ్. రుణధామేతి-(౧)“రుధిర్-ఆవరణే” లోట్పరస్మైపదోత్తమబహువచనమ్. (౨) “ఆడుత్తమస్య పిచ్చ” శ్నమ్. పిత్వాత్ శ్నసోరల్లోపాభావః.

గూఢతృతీయకోఽయమ్. తృతీయపాదాక్షరాణి శ్లోకస్య శేషాంశే ఉజ్ఛితవ్యానీత్యర్థః. గూఢచతుర్థం కవయః కుర్వన్తి. అత్రచ కావ్యే ప్రాయేణ సర్వేషాం శ్లోకానాం గూఢచతుర్థత్వమస్తి, చతుర్థద్వితీయయోరేకత్వాత్; అతః పాదాన్తరే ఉజ్ఛవృత్తిరాశ్రితా. ౪౦.

౫ ౧ ౪ ౨ ౭ ౬ ౩
సం గం త్వత్పాదేబ్జారుణ ధామని రంహ సాధియాచామ.
గ ణ యా దే సం సా రం

(౧) రుధా-ఉ-స-అని. (౨) పా-సూ-౩-౪-౯౨.

తా॥ ఓ! జగత్కారణుఁడా! కమలకుసుమ సదృశమైన నీ శ్రీపాదములందు నేను భక్తిని యాచించుచున్నాను. దానిచేత సంసారమును వదలి మంచి బుద్ధిని బొందెదను.

మూ॥ నూనం నా నా నానా నేనాఽనేనా న నో నోనాన్ ।

నను నాఽనీనోఽఽనున్నా నేనా నేనాననో నో నాన్ ॥ ౪౧.

ప-వి ॥ నూనమ్, నా, నా, నానా, న, ఇన, అనేనాః, న, నః, న, ఊనాన్, నను, న, అనీనః, అనున్నాన్, ఏనాన్, అ, ఇనాననః, నో, నాన్. ౪౧.

వ్యా॥ (నూనమితి) నూనమ్-ప్రాయేణ, నానా-సర్వోమనుష్యః, నృశబ్దస్య ప్రథమాన్తస్య వీప్సాయాంద్విర్వచనమ్. నానా-నానాభూతః, నేతినిషేధే. హే ఇన-ఈశ్వర! అనేనాః-అపాపః. అయమర్థః-నానాభూత స్సర్వోపిమనుష్యః ప్రాయేణ పాపహీనోనభవతి; కుతఇతిచేత్-ఉచ్యతే-నేతినిషేధే. నః-అస్మాన్, పునరపి నేతినిషేధే. ఊనాన్ నన-ఊనానేవేత్యర్థః. ప్రాయేణసర్వేషాంపాపవత్త్వాత్, తేష్వన్తర్భావాదస్మానపి పాపవత్తయా ఊనాన్-స్వయంతత్పాపనిరసనే అశక్తాన్, నను నానీనః-నన్వితిప్రసిద్ధౌ. నేతినిషేధే ఆనీనఇతి-(౧)‘‘అన-ప్రాణనే’’ ణిచ్, లుఙ్ మధ్యమైకవచనమ్. సిచ్, చఙ్, (౨)‘‘చఙి’’ ఇతిద్విర్వచనమ్. ణిలోపః, ఆడాగమః. నప్రాణితవానసి-ఇతః పూర్వంనోజ్జీవయసి స్మేత్యర్థః. అతః, ఇదమస్మద్దాస్యం ఇత ఊర్ధ్వం స్వీకర్తవ్యమితి పూర్వోక్త ఏవాఽభిప్రాయః. కీదృశానస్మాన్-అనున్నాన్-అనుపూర్వ్యేణ, నోదమ్-సంసారపీడామ్, ప్రాప్తాన్, ఏనా నిత్యాత్మానం నిర్దిశ్యోచ్యతే. ఇమానస్మానిత్యర్థః. అ - హే భగవన్! ఇనాననః - ఆదిత్యసదృశముఖస్త్వమ్, ఇనానామ్ - ఈశ్వరాణామ్, ఆననః-ఉజ్జీవనహేతుస్త్వమితి వా, నోఇతి నిషేధే. నాన్-నమన్, నోనాన్-ననమన్, సర్వస్మాదుచ్ఛ్రితస్త్వమిత్యర్థః - నానితి-నమేః- క్విప్. (౩) ‘‘అనునాసికస్యక్విఝలోః క్ఙితి’’ ఇతి దీర్ఘత్వమ్ - (౪) ‘‘మోనోధాతోః’’ ఇతి మకారస్య నకారః. ౪౧.

---

(౧) అదా-స-అ-సే. (౨) పా-సూ-౬-౧-౧౧.

(౩) పా-సూ-౬-౪-౧౫. (౪) పా-సూ-౮-౨-౬౪.

తా॥ ఓ! స్వామీ! సర్వోత్కృష్టుఁడా! జగత్తులో నొకఁడైనను పాపముచేయని వాఁడు లేఁడు. గనుక మేమును పాపులమై సంసారదుఃఖములననుభవించుచువానిని బోఁగొట్టుకొనుటకశక్తులమైయుంటిమి; సూర్యసమానవదనుఁడవైన నీవును మమ్మును ఇదివఱకునుజ్జీవింపలేదు. ఇప్పుడు మాదాస్యము నఙ్గీకరించి రక్షింపుము. ౪౧.

మూ॥ శేషాశాశోఽశోష శ్శేషాశేషోఽశిషోఽశేషమ్ ।
శేషీ శేషీ శేశ శ్శేషాశేషోఽశిషోఽశేషమ్ ॥ ౪౨.

ప-వి॥ శేషాశాశః, అశోషః, శేషాశేషః, అశిషః, అశేషమ్, శేషీ, శేషీ, ఈశేశః, శేషాశేషః, అశిషః, అ, శేషమ్. ౪౨.

వ్యా॥ (శేషేతి) శేషాశాశః- స్వశేషభూతానామ్ - స్వభృత్యానామ్, ఆశామ్-మనోరథమ్, ఆశయతీతి శేషాశాశః, అశ్నోతేర్ణ్యన్తాత్కర్మణ్యణ్. అశోషః-శోషరహితః, అతిపుష్టః, శేషాశేషః- శేషభూతః- స్వభూతః, అశేషోలోకోయస్యసతథోక్తః, అశిషః- అశిషన్. శిషేరిగుపధత్వాత్కర్తరికః; నఞ్ సమాసః. అశేషమ్ - అఖిలంజగత్, శేషీ - స్వామీ, శేషీ-విశేషవాన్, లోకవిశిష్ట ఇత్యర్థః. ఈశేశః - ఈశానామీశః, శేషాశేషః - శేషస్య. అనన్తస్య ఆశామ్, ఏషయతి- ప్రాపయతీతి శేషాశేషః. (౧) "ఇష-గతౌ" ణ్యన్తః. కర్మణ్యణ్. గుణః. (౨) "ఏఙి పరరూపమ్" ఇతి పరరూపత్వమ్. ఏవంభూతస్త్వమ్, అశిషః-శిష్టవానసి, శిషేర్లుఙ్, ఇత్యాదఙ్. హే అ-భగవన్ ! శేషభూతమశేషంజగదశిషః - అవిశేషేణ జగదశేషం రక్షితవానసీత్యర్థః. ఏవం సర్వరక్షణేఽధికృతత్వాదస్మద్రక్షణమపి తవైవ కార్యమిత్యభిప్రాయః. ౪౨.

తా॥ భక్తాభీష్టప్రదుఁడవై, పూర్ణుఁడవై, సకలజగత్స్వామివై, బ్రహ్మాదులకునీశ్వరుఁడవై, సర్వప్రకారియైన నీవు, స్వశేషభూతమైన సకలజగత్తును రక్షించితివి. గనుక నన్నును రక్షింపుము. ౪౨.

---

(౧) ది-స-స-సే. (౨) పా-సూ-౬-౧-౯౪.

మూ॥ భీమే భీమోఽమాభాభామాఽభామోఽభిమాభూమిః ।
భామామేభ్యాభోఽమాభూ భూఃమాభామోఽభిమాఽభూమిః॥

ప-వి॥ భీమే, భీమః, అమాభాభామా, అభామః, అభిమాభూమిః, భామామేభ్యాభః, మా, భూః, భూమాభామః, అభిమా, అభూమిః. ౪౩.

వ్యా॥ (భీమఇతి) భీమే-అసురజనే, భీమః, అమాభాభామా-ప్రభాభూమ్నా సహావర్తమానః, అభామః-అక్రుధ్యన్, (౧) "భామ-క్రోధే". అభిమాభూమిః - అభిమానస్య భూమిః - స్థానమ్, భామామేభ్యాభః-భామేనాఽమ్భసా సదృశీ భా-దీప్తిః,యస్యసతథోక్తః. భూమిగతం సముద్రాది నీలజలమివ లక్ష్యతే. భూమాభామః -భూమిః శ్రీశ్చ, భామే-స్త్రియౌ యస్య స భూమాభామః, అభిమా-మాంప్రతి, అభూమిః-ఏవంభూతస్త్వంమాంప్రత్యభూమిర్మాభూః.సుప్రాప ఏవభ వేత్యర్థః.

తా॥ శత్రువులందు భీషణుఁడవై, దీప్తిమంతుఁడవై, క్రోధములేనివాఁడవై, అభిమానస్థానమై,సముద్రాదిజలమువలెనీలుఁడవై శ్రీభూదేవీవల్లభుఁడవైన నీవు నాకవిషయుఁడవైయుండక సేవసాదింపవలయును. ౪౩.

యా ।

మూ॥ మాయామాయామాయామాయామాయామాయామయామయామాయామా
మాయామాయామాయామాయామాయామయామయామయామా
యా ॥

ప-వి॥ మాయామ్, ఆయామమాయామ్, ఆయామ, ఆయామయా, ఆమయామా, యా, మాయామ్, ఆయామ, అయ, అమాయ, అమాయా, ఆమ, యా, మయా, అమా, అయ, అ. ౪౪.

వ్యా॥(మాయామితి)మాయామ్-వఞ్చనమ్, ఆయామమాయామ్-ఆయామమ్-దైర్ఘ్యమ్, ప్రాప్తామ్, అయతేః పచాద్యచ్. ఆయామ - ప్రాప్తాస్మః. యాతేర్లాజ్ పూర్వాల్లజు త్తమబహువచనమ్. ఆయామయా-ఆయామమ్- మహత్త్వమ్, యాతా, ఆమయామా-ఆమయమ్-

(౧) చురా-ఉ-అ-సే.

పీడామ్, ఆమయతి-దదాతీత్యర్థః. (౧)"అమ-గతౌ" ణ్యన్తః. పచాద్యచ్. యా మా యేత్యర్థః. మాయామ్ - మాయాశబ్దో జ్ఞానపర్యాయః; త్వదపరోక్షరూపజ్ఞానమ్, ఆయామ-అభిముఖ్యేనగచ్ఛామ. యాతేర్లోట్. అయ-పరమదైవత! అమాయ- వఞ్చనరహిత! అమాయా-వఞ్చనరహితా, ఆమ-సాధు, యా-ఏవంభూతా, తయా మయా-శ్రియా, అమా - సహ, ఆయ-ఆగచ్ఛ, అ-హేభగవన్! యే వయం పీడాకరం వఞ్చనమస్మద్దారాత్మ్యాయత్తం ప్రాప్తాస్మః, త ఏవ వయం తథా పాపీయాంసోపి త్వదపరోక్షలక్షణం జ్ఞానమిచ్ఛామః, అతస్త్వం స్వకృపయైవప్రయోజితో భగవత్యా శ్రియా సహ మద్విషయభావమాగచ్ఛేత్యుక్తం భవతి.

తా॥ మేము, అతివిపులమై, అనతిలఙ్ఘనీయమై, దుఃఖకరమైన వఞ్చనస్వభావమందాసక్తులమైతిమి; ఇట్లుదురాత్ములమైనను మమ్మును నీవనుగ్రహించి జ్ఞానమునిచ్చి శ్రీదేవితోఁగూడవచ్చినీవు సేవసాదింపవలయునని యపేక్షించుచున్నాము. ౪౪.

మూ॥ యా యాఽయాయాయాయాయా సా సాసాసాఽఽససా సాసా ।
మా మా మామాఽమామాఽఽపాఽపాపాపాఽపపాపాపా ॥

ప-వి॥ యా, యా, అయాయాయాయా, సా, సా, సా సా, ఆససా, సాసా, మా, మామ్, ఆమ, అమామా, ఆప, అపాపాపా, అపపాపాపా. ౪౫.

వ్యా॥ (యాయేతి)-యాయా- వీప్సాయాం ద్విర్వచనమ్, అయాయాయాయా-అయస్య - భగవతః, ఆయః-ప్రాప్తిః, తద్రూపస్య సంపదః, అయా-ప్రాపికా, సాసా-వీప్సాయాంద్విర్వచనమ్. సాసా-ఆసనమ్-ఆసః, సహ ఆసేన వర్తత ఇతిసాసా, నిశ్చలేత్యర్థః. ఆససా-(౨) "అసు-క్షేపణే" ఆసం స్యతి భినత్తీత్యాససా, విరహరహితేత్యర్థః. సాసా- (3) "అస-గతౌ" సవ్యాప్తిరిత్యర్థః. మా-సంపత్, మామిత్యాత్మానంనిర్దిశ్యాహ. ఆమ-సాధు, అమామా-మా-మానమ్, ఆమః-ప్రాప్తిః, పరిచ్ఛేదప్రాప్తిరహితేత్యర్థః; ఆప - ప్రాప్తవతీ, అపాపాపా - పాపస్య

(౧) భ్వా-ప-స-సే. (3) భ్వా-ఉ-స-సే.

ఆపః-ప్రాప్తిః, పాపాపః,తద్రహితా-అపాపాపా, అపపాపాపా-అపగతపాపాన్ప్రాప్నువతీ, అపపాపాపా, ఏవంవిధబహువిశేషణ విశిష్టా భగవత్ప్రాప్తిహేతుభూతా తదపేక్షారూపా స్సంపత్ మాంప్రాప్తవతీ,అతో రక్షితవ్యోఽహామిత్యభిప్రాయః. ప్రతిపాదమాదిమధ్యాన్తేషు యమకం స్పష్టమ్. ౪౫.

తా॥ అపరిచ్ఛిన్నమై, పరిశుద్ధమై, పరిశుద్ధులైన భక్తులకురక్షకమై, నిశ్చలమై, భగవత్ప్రాప్తిసాధకమైన అపేక్ష నాకుఁగలిగినది, గనుక నన్నురక్షింపుము. ౪౫.

మూ॥ స్వాదదస్వ స్వాదదస్వ త్రాసాసాఽత్ర త్రసాసాత్రా।
ప్రతత ప్రప్రతతప్ర త్రాసాసాత్రత్ర సాసాఽత్రా॥ ౪౬.

ప-వి॥స్వాదదస్వ, స్వాదదస్వ, త్రాసాస, అత్ర,త్రసాసాత్ర. అ, ప్రతత,ప్రప్రతతప్ర, త్రాసాసాత్రత్ర, సా, సా, ఆత్రా. ౪౬.

వ్యా॥ (స్వాదదస్వేతి) స్వాదదస్వ-స్వమ్-ఆత్మానమ్, యేతుభ్యం దదతే, తేస్వదదాః, త్వద్భృత్యా ఇత్యర్థః, తేషాంస్వభూత ! స్వాదదస్వ- శోభనమ్, అదతామ్-భక్షకాణాం దురాత్మనామ్, అస్వభూత ! త్రాసాస-త్రాసక్షేపక! అత్ర-అస్మిఁల్లోకే, త్రసాసాత్ర- త్రసానామ్-త్రస్యతామ్, ఆసానామ్ - ఆగచ్ఛతామ్, ఆత్ర-అభిముఖ్యేనత్రాయక! అ-భగవఁ!ప్రతత-ప్రకర్షేణవిస్తీర్ణ!ప్రప్రతతప్ర-(౧) "ప్రసముపోదః పాదపూరణే" ఇతి ప్రశబ్దస్యద్విర్వచనమ్. ప్రకృష్టం తతమ్ - విస్తారః, ప్రపఞ్చ ఇత్యర్థః. తంపూరయతీతి ప్రప్రతతప్ర! (౨) "ప్రా-పూరణే" (౩) "ఆతోఽనుపసర్గేకః". త్రాసాసాత్రత్ర-త్రాసః-త్రాణమ్, అస్మిన్-తన్నాశః, తత్ర ఆసీనాః - త్రాసాసాః, తథాభూతాః. అత్తారః - భక్షకాః, త్రాసాసాత్తారః, తాన్నత్రాయత ఇతి త్రాసాసాత్రత్ర! సాసా-వీప్సాయాం ద్విర్వచనమ్. భక్షకజనపరిహారరూప ! తవ ప్రవృత్తిః,

(౧) పా-సూ-౮-౧-౬. (౨) అదా--స-అ. (౩) పా-సూ-౩-౨-౩.

అత్రా - అభిముఖ్యేన త్రాణం జగతః. అనులోమప్రతిలోమపాదః. అయుక్ పాదయోరర్ధేఽపాదయమకః. ౪౬.

తా॥ నీయందాత్మసమర్పణముచేయు భక్తులకుఁ బరాధీనుఁడా! సంసారభోగము ననుభవించువారికి అస్వాధీనుఁడా! భయనాశకుఁడా! భయపడినవారికి రక్షకుఁడా! అతివిపులుఁడా! అతివిపులమైన ప్రపంచమును ధరించువాఁడా! నీయొక్కప్రవృత్తి జగద్రక్షాకరముగానున్నది. ౪౬.

మూ॥ మారామాఽసద్ధారాఽజాతే త్రాసహా రమా రామా।
మారాఽమార హా సత్త్రా తేజా రాద్ధా సమారామా॥ ౪౭.

ప-వి॥ మారామ, అసద్ధార, అజ, అ, తే, త్రాసహా, రమా, రామా, మార, అమార, హా, సత్త్రా, తేజా, రాద్ధా, సమారామా. ౪౭.

వ్యా॥ (మారామేతి) మారామ-అస్మాకం మారమ్- విషయాభిలాషమ్, ఘ్నవన్! (౧) "అమ-రోగే". అసద్ధార-అసతాంహారక! అజ - జన్మాదివికారరహిత! అ-భగవన్! తే-తవ సంబన్ధినీ, త్రాసహా-త్రాసంత్యక్తవన్! రమా-లక్ష్మీః రామా-స్త్రీ, మార-శ్రీద! అమార - మరణజన్మాదిరహిత!హా ఇతి ప్రసిద్ధా. సత్త్రా-సజ్జనాన్ త్రాయమాణా! తేజా- తేజనవతీ, దీప్తేత్యర్థః, రాద్ధా-సిద్ధా, సమారామా - సమారః- సఙ్గతిః, తాం ప్రాప్తా,(౨) "అమ-గతౌ" త్వయాసఙ్గతేత్యర్థః. అర్ధప్రతిలోమాదినుధ్యాన్తయమకమ్. ౪౭,

తా॥ మాయొక్క విషయాభిలాషను నశింపఁజేయువాఁడా! అసజ్జన సంహారకుఁడా! జన్మమరణాదిరహితుఁడా! భయవినాశకుఁడా! సంపత్ప్రదుఁడా! సజ్జనరక్షకురాలై కాన్తిమతియైన శ్రీదేవి నీతో నెల్లప్పుడును జేరియున్నది. ౪౭.

మూ॥ యస్య భయస్య భరో మా మత్రాఽఽప త్రాపయాఽభీక।
కామిత కామితదారో నాహం నాఽహం భజై హేయమ్॥

ప-వి॥ యస్య, భయస్య, భరః, మామ్, అత్ర, అప, త్రాపయ, అభీక, కామిత, కామితదారో, నాహమ్, న, అహమ్, భజై, హేయమ్. ౪౮.

(౧) చురా-ఉ-ప-సే. (౨) భ్వా-ప-ప-సే.

వ్యా ॥ (యస్యేతి) యస్యభయస్య - సాంసారికస్యభయస్య, భరః-భారః,అత్ర మామ్,ఆప-ప్రాప్తవాన్,తం త్రాపయ-లజ్జయ, అభీక-భయరహిత! కామిత-కః-బ్రహ్మా, తేనాఽవ్యపరిచ్ఛిన్న! కామితదారో-వాఞ్ఛితప్రద!కామయతేర్నిష్ఠా,దదాతేః-(౧)"దాధేట్సి"ఇత్యాదినా రుప్రత్యయః. నాహమ్-బన్ధనమ్, సంసారమ్, అహం నభజై; ప్రార్థనాయాంలోట్. హేయమితి బన్ధనస్యవిశేషణమ్,త్యాజ్యమిత్యర్థః.అహం బన్ధనం నభజామీతి ప్రార్థయే, అతస్తంభయం జహీహీత్యర్థః. మయ్యలబ్ధావకాశత్వాల్లజ్జితం కుర్విత్యర్థః. అత్ర పాదాదిషు యమకమ్. ఇమం శ్లోకమారభ్య చత్వారశ్చక్రశ్లోకాః పాదాదిషు యమకభాజః. ౪౮.

తా॥ ఓ నిర్భీకుఁడా! బ్రహ్మాదులకు నపరిచ్ఛేద్యస్వభావుఁడా!అభీష్టప్రదుఁడా! హీనమైన యీసంసారబన్ధమును నేనింక భజింపనట్లు నన్ననుగ్రహించి కాపాడుము.

మూ॥ కంహ్యాచలాఽఽప్తా హేఽవక సత్యాయుక్తాఽభవన్నాథా ।
ధ్వంసితశత్రుప్రార్థిత సత్యాయుక్తా భవన్నాథా ॥ ౪౯.

ప-వి॥కమ్, హి, అచలా, ఆప్తా, హే,అవక, సత్యా,యుక్తా, అభవత్, నాథా, ధ్వంసితశత్రుప్రార్థిత, సతీ, ఆయుక్తా, భవన్నాథా. ౪౯.

వ్యా ॥ (కంహ్యాచలేతి) కమ్-సుఖమ్, హి-ప్రసిద్ధా, అచలా - భూమిః, ఆప్తా-ప్రాప్తా. హే అవక-రక్షక! సత్యా-సత్యభూతా,ఇదానీం దైత్యవధాన్నిశ్చలత్వం ప్రాప్తా అచలేతి యథార్థనామాఽభవదిత్యర్థః. నాథా- ఐశ్వర్యవతీ; నాథ-ఐశ్వర్యమ్; నాథతేరచ్ప్రత్యయః. హేధ్వంసిత శత్రుప్రార్థిత! సతీ-పూజ్యా, ఆయుక్తా-తాత్పర్యవతీ, భవన్నాథా-భవాన్ నాథోయస్యాస్సా తథోక్తా; భవన్నాథత్వే తాత్పర్యవతీత్యర్థః.

తా॥ ఓ! రక్షకుఁడా! నీవు అసురరూపులైన శత్రువులను సంహరించినందున భూమి సుఖపడినది,ఐశ్వర్యమునొందినది, పూజ్యమైనది, చాఞ్చల్యములేక నిశ్చలమైనది, గనుగ నీయందాసక్తమైనది. ౪౯.

---

(౧) పా-సూ-౩-౨-౧౫౯. * యుక్తేతిపదం వ్యాఖ్యానేనదృశ్యతే.

మూ॥ చక్రే చక్రేశ సపది కాఽనేకా నేహాభీ స్సాదమ్ ।
రక్షితర క్షితశోకా తస్తేఽతస్తే రిపౌ నవ్యమ్ ॥　　　౫౦.

ప-వి॥ చక్రే, చక్రేశ, సపది, కా, అనేకా, న, ఇహ, భీః, సాదమ్, రక్షితర, క్షితశోకా, తస్తే, అతః, తే, రిపౌ, నవ్యమ్.　　　౫౦.

వ్యా ॥ (చక్ర ఇతి) హేచక్రేశ-చక్రాయుధ ! సపది - సహసా, కా-కతమా, అనేకా-బహ్వీ, నేతి నిషేధే. ఇహ-యుద్ధభూమౌ, భీః-భీతిః, సాదమ్ - అవసాదమ్, హేరక్షితర - ప్రకర్షేణ తరప్ప్రత్యయః. క్షిత శోకా-క్షితః - ఉషితః, శోకోయస్యాంసాతథోక్తా. (౧) "క్షి-నివాస గత్యోః" నిష్ఠా-తస్తే-ఉపక్షీణే, అతః-అస్మాద్భయాత్ కారణాత్ క్షీణే, తే రిపౌ-తవశత్రౌ, నవ్యమ్- నూతనమ్, రిపావితిజాత్యభిప్రాయమ్, రిపు ష్విత్యర్థః;తవరిపుషు బహ్వీసతీ కా భీ ర్నవ్యం సాదంనచక్రే? సర్వామవ సాదం చక్ర ఇత్యర్థః. ఏవంవిధా జగద్రక్షా త్వయాకృతేత్యభిప్రాయః.

తా॥ ఓ! చక్రాయుధుఁడా! రక్షకులలోనుత్కృష్టుఁడా! నీచేతఁబరాజితులైన శత్రువులు అనేకవిధములుగా భయమునొంది మిక్కిలిదుఃఖపడుచున్నారు.　　　౫౦.

మూ॥ శ్రీత శ్శ్రీత ధరాఽధిప వత్సాఽవత్సారణోదారా ।
సాఙ్గాఽసాఽఙ్గాఽఽశ్రితవశ కః పాకఃపాపజో ఘోరః॥　　　౫౧.

ప-వి॥ శ్రీతః, శ్రీత, ధరా, అధిప, వత్స, అవత్సారణా, ఉదారా, సాఙ్గా, సా, అఙ్గ, ఆశ్రితవశ, కః, పాకః, పాపజః, ఘోరః.　　　౫౧.

వ్యా ॥ (శ్రీతఇతి) శ్రీతః - లక్ష్మ్యాః కారణాత్, శ్రీత-శోభాం ప్రాప్త! ధరా-భూమిః; అధిప-జగతామీశ్వర! వత్స- దారకరూప! అవ త్సారణా-త్సారణమ్ - కుటిలగతిః, (౨) "త్సర-ఛద్మగతౌ" అవత్సా రణా-కుటిలగతిరహితా, భూమిరభూదిత్యర్థః. ఉదారా - ఔదార్యగుణ యుక్తా, శోభమానేత్యర్థః. సాఙ్గా- అఙ్గోపాఙ్గసహితాచాఽభూదిత్యర్థః. సా-ప్రకృతాభూమిః, అఙ్గేతి నిపాతః సంబోధనే. హేఆశ్రితవశ! ఏవం

(౧) తువా-ప-అ-అని.　　　(౨) భ్వా-ప-సే.

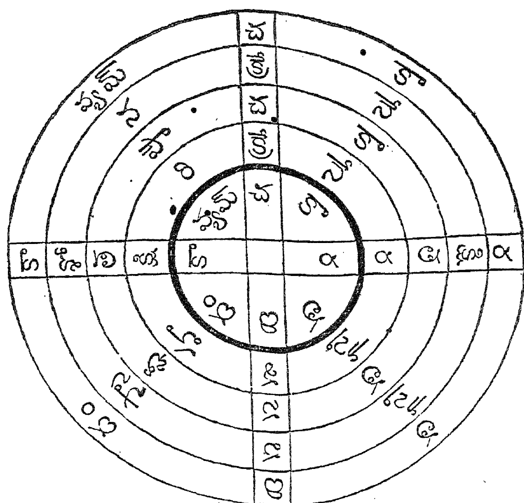
భూతాయామస్యాం పృథివ్యామ్, పాపజః - పాపేనజాతః, ఘోరః ఉగ్రరూపః, పాకః-పరిపాకః, కః - నకించిత్పాపపరిపాకదుఃఖమిత్యర్థః. పూర్వశ్లోకే శత్రుసాదాయత్తా జగతో దుఃఖనివృత్తిరుక్తా,

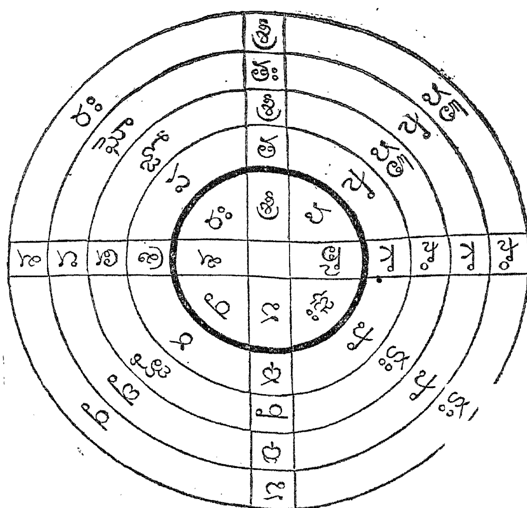
ఏతేపాదాదియమకాశ్చత్వారశ్చక్రశ్లోకాః.

ఏతే చత్వారశ్చక్రశ్లోకాః చతుర్షు చక్రేషు ప్రత్యేకం లేఖితవ్యాః. కథమ్- వృత్తాకారామేకాం రేఖాం లిఖిత్వా తామభితః తద్వచ్చతస్రో రేఖా లేఖితవ్యాః, ఏవం పఞ్చరేఖాత్మకే చక్రే ప్రాగారభ్య ప్రత్యగవసానే ద్వే రేఖే దక్షిణమారభ్యోత్తరావసానే ద్వే రేఖే లేఖితవ్యే; తత్ర నాభేః ప్రాచీనభాగేన పశ్చిమభాగేనచ ద్వౌద్వౌవివరౌసంపద్యేతే; తత్ర రేఖాద్వయమధ్యేయత్పదకం దృశ్యతే, తత్రైకైకస్మిన్ పదే ప్రాగారభ్య ప్రథమపాదస్యైకైకమక్షరం లేఖితవ్యమ్ ; ఏవం దక్షిణపూర్వస్యాందిశ్యారభ్య పశ్చిమోత్తరావసానయో ర్మధ్యగతేష్వపి పదేషు ద్వితీయః పాదో లేఖితవ్యః; ఏవందక్షిణస్యామారభ్య రేఖయోర్మధ్యగతవివరేషు తృతీయః పాదః, ఏవంపశ్చిమదక్షిణస్యా మారభ్య రేఖయోశ్చతుర్థః పాదః, ఏవంప్రథమశ్లోకః ; ఇతరేషామపి త్రయాణాం శ్లోకానామేవంవిధేషు త్రిషు చక్రేషు లేఖనం కార్యమ్ ; తత్ర ప్రథమాచ్చక్రాదారభ్య తత్ర చక్రప్రథమపఙ్క్తిషు ప్రాగారభ్య ప్రదక్షిణం వాచయితవ్యమ్;—— తత్రైషః శ్లోకోదృశ్యతే.

యమకానా మాకరోఽయం గంసధ్వంసకథా తథా ।
చకార తదిదం కావ్యం శ్రీవత్సాఙ్కః పరాశరః ॥ ౫౧.

తా॥ లక్ష్మీదేవితో విరాజమానుఁడా! ఓ! జగదీశ్వరా! భక్తపరాధీనుఁడా! ఓ! బాలుఁడా! ఇప్పుఁడే భూమి ఋజుస్వభావమును భజించినది. ఈభూమిలో నిప్పుడు పాపజన్యమైన దుఃఖమునను భవించువా రెవ్వరు లేరు. ౫౧.

మూ॥ సృజతో జగదమునా కింభవదీయేతాపదానేన ।
మహ్యం త్వయాఽతిభక్తోద్భవ దీయేతాఽపదాఽనేన ॥ ౫౨.

ప-వి॥ సృజతః, జగత్, అముష్మా, కిమ్, భవత్, ఈయేత, అపదానేన, మహ్యమ్, త్వయా, అతిభక్తోద్భవ, దీయేత, అపద, అనేన. ౫౨.

వ్యా॥ (సృజత ఇతి) అఖిలం జగత్సృజతః తవ అమునా వృషవధరూపేణ-అపదానేన-అద్భుతకర్మణా, భవత్-సంపాద్యమానమ్, కిమిహ ఈయేత - ప్రాప్యేత? జగత్సృష్ట్యాదిమహాపదానం కుర్వతః క్షుద్రవృషభవధాద్యపదానేన న కిఞ్చిల్లబ్ధవ్యమస్తీత్యర్థః. హే అతిభక్తోద్భవ - నిరస్తభక్తజనసంసార! అపద- అవిషయభూత! అనేన త్వయా మహ్యమభయం దీయేత ॥ ౫౨.

తా॥ భక్తజనసంసార మోచకుఁడవైన ఓ! శ్రీకృష్ణుఁడా! అత్యాశ్చర్యకరములైన సకల జగములను సృజించెడు నీకు ఈక్షుద్రవృషభవధవలన నొకయతిశయములేదు. అట్టి నీవు నాకభయము నియ్యవలయును. ౫౨.

మూ॥ స్థేయం మయి దుఃఖేన న భవదీయే తాపదానేన ।
భావత్కో దేహాశ్రితభవ దీయేతాఽఽపదా నేన ॥ ౫౩.

ప-వి॥ స్థేయమ్, మయి, దుఃఖేన, న, భవదీయే, తాపదానేన, భావత్కః, దేహాశ్రితభవ, దీయేత, ఆపదా, న, ఇన. ౫౩.

వ్యా ॥ (స్థేయమితి) భవదీయే-త్వదీయే, మయి, తాపదానేన దుఃఖేన, నస్థేయమ్- నస్థాతవ్యమ్; దేహాశ్రితభవ - స్వశరీరసమాశ్రితరుద్ర! భావత్కః -భవత్సంబన్ధిజనః, ఆపదా - దుఃఖరూపయా, నదీయేత - నక్షీయేత. (౧) "దీఙ్-క్షయే" హే ఇన-స్వామిన్! త్వద్భక్తజనస్య ఆపదా పరిక్షయో నసంభావ్యత ఇత్యర్థః. భావత్క ఇతి- (౨) "భవతష్ఠక్ఛసౌ" ఇతిఠక్-(౩) "ఇసుసుక్తాన్తాత్కః" ఇతికాదేశః. ౫౩.

(౧) దివా. (౨) పా-సూ-౪-౨-౧౧౫. (౩) పా-సూ-౭-౩-౫౧.

తా॥ ఓ! స్వామీ! స్వశరీరమందు రుద్రునికవకాశమిచ్చి రక్షించువాఁడా! నీ భక్తుఁడు విపత్తునొందికక్షీణింపఁడుగాన నీభక్తుఁడనైన నాకున్నదుఃఖమునుబోఁగొట్టుము.

మహాయమకప్రకారః.

ము॥ యాయాయాయాయాయాయా
యాయాయాయాయయాయయాయాయాః ।
యాయాయాయాయాయాయా
యాయాయాయాయయాయయాయాయాః ॥ ౫౪॥

ప - వి ॥ యాయాయాయాయాయాయాయాయాయాయ, యా, యయా, అయాయాః, యా, అయాయాయాయాయ, ఆయా, యాః, యాయాయాయ, అయ, యా, ఆయయ, ఆయాయాః. ౫౪.

వ్యా॥ (యాయాయాఇతి) యాయః-గమనమ్. ఘఞ్. (౧) "ఆతో యుక్చిణ్కృతోః" ఇతియుక్. తమాయాన్తీతి యాయాయాయాః, ఆఙోసోపసర్గత్వాత్కప్రత్యయాభావాద్యాతేః కర్మణ్యణ్, పూర్వవద్యుక్; జఙ్గమా ఇత్యర్థః. ఇతి జఙ్గమవాచిత్వేన చత్వార్యక్షరాణి; అస్మిన్నేవశబ్దే నఞ్ సమాసే స్థావరవాచిత్వమ్. తయోర్ద్వన్ద్వసమాసే అష్టాక్షరాత్మకమేకంపదమ్. ఆయస్య - సంపదః, అయః - ప్రాప్తిః, ఆయాయః, అస్యపూర్వేణాష్టాక్షరేణ పదేన షష్ఠీసమాసః ; ఏవం దశాక్షరేపదే తాదర్థ్యేచతుర్థీ. ఏవమేకాదశాక్షరమేకంపదమ్. స్థావరజఙ్గమానాంసంపత్ప్రాప్త్యర్థమిత్యర్థః. యేతి యచ్ఛబ్దః టాబన్తః, ఏకం పదమ్, తస్యపూర్వేణసంబన్ధః. స్థావరజఙ్గమ సమృద్ధ్యర్థా యాఽభవదిత్యర్థః. ఏవంద్వాదశాక్షరాణి గతాని. తతోయయేతి యచ్ఛబ్దస్తృతీయాన్తః. తతః అయాయాః - అయానామ్ - బ్రహ్మాదిదైవతానామ్ ఆయాః - ఆగతయః - ఉత్పత్తయః, యయా భవన్తి, తేషాంయామాతేత్యర్థః. ఏవం షోడశభిరక్షరైః పూర్వార్ధమ్. తతః యేతియచ్ఛబ్దష్టాబన్తః. ఏకాక్షరంపదమ్. అయాయాయాయాయ - అయానామ్ - దైవ

(౧) పా-సూ-౭-3-33.

తానామ్, ఆయస్య-సంపదః, ఆయః-ప్రాప్తిః,తతశ్చతుర్థీ. స్వసృష్టానాం దైవతానాం సంపదోపి యా హేతురిత్యర్థః. ఏవంపఞ్చాక్షరాణి గతాని. కీదృశీ-అయా-అశబ్దోభగవద్వాచీ; తంప్రాప్తవతీ. ఏవంషడ్భిరక్షరైస్తృతీయఃపాదః. తతః యా ఇత్యేకంపదమ్. శ్రీవాచిన ఈశబ్దాత్ షష్ఠీ. (౧) "ఆణ్నద్యాః" ఇత్యాడాగమః. యణాదేశః. తస్యాః శ్రియాఇత్యర్థః. తతఃయాయాయేతిసంబుద్ధిః. యాయమ్ - గమనమ్, ప్రాప్తవన్! ఏవం చతుర్థపాదే చతుర్భిరక్షరైర్ద్వే పదే. పూర్వోద్దిష్టాయాః శ్రియో గమనంప్రాప్తవన్!ఇత్యర్థః. అయ-సర్వలోకాధిదైవత! ఇతిపఞ్చాక్షరాణి. తతః యేతి ఈశబ్దస్తృతీయాన్తమేకంపదమ్. లక్ష్మ్యాసహేత్యర్థః. ఏవం షడక్షరాణి. తతః ఆయయ-ఆయమ్-ఐశ్వర్యమ్,ప్రాప్తవన్! హే ఈశ్వరేత్యర్థః. ఏవమష్టాక్షరాణి. తతః, ఆయాయాః-ఆగచ్ఛ,ఆఙ్ పూర్వాత్ యా తేర్లిఙ్. ఉక్తవిశేషణవిశిష్టయాలక్ష్మ్యాసహమద్విషయభావమాగచ్ఛేత్యర్థః. సముద్గయమకమ్. నిరోష్ఠ్యత్వాఽమూర్ధన్యత్వాఽదన్త్యత్వాఽసంయోగాక్షరత్వాదిద్రష్టవ్యమ్. ౫౪.

తా॥ ఓ! జగదీశుఁడా! సకలైశ్వర్యసంపన్నుఁడా! లక్ష్మీసహచరుఁడా! స్థావరజఙ్గమములయొక్క సమృద్ధికిని బ్రహ్మాదులయొక్క ఉత్పత్తిసంపత్త్యాదులకునుఁ గారణభూతురాలైన లక్ష్మీదేవితోఁగూడ నీవు నాముందఱవచ్చి సేవసాదింపవలయును. ౫౪.

మూ॥ ఆఆ ఆఆ ఆఆ ఆఆ ఆఆ ఆఆ ఆఆ ఆఆః ।

ఆఆ ఆఆ ఆఆ ఆఆ ఆఆ ఆఆ ఆఆ ఆఆః॥ ౫౫॥

ప-వి॥ ఆఆః, ఆఆః, ఆఆః, ఆఆః, ఆఆః, ఆఆః, ఆఆః, ఆఆః, ఆఆః, ఆఆః, ఆఆః, ఆఆః, ఆఆః, ఆఆః, ఆఆః, ఆఆః. ౫౫.

వ్యా॥ (ఆఆఇతి) ద్వాత్రింశద్భిరాకారైస్సర్వవిషమసముచ్చయశ్లోకః. (౨) "ఆస-ఉపవేశనే" కర్తరిక్విప్. వీప్సాయాంద్విర్వచనమ్.

---

(౧) పా-సూ-౭-౩-౧౧౨. (౨) అదా-ఆ-ఆ-సే.

సర్వేప్యాసీనాస్స్థావరా ఇత్యర్థః. తతస్తస్మాత్సంపదాదిత్వాద్భావే క్విప్. తద్వద్ద్వివచనమ్. సర్వాపి తేషాం స్థితిక్రియేత్యర్థః. తతస్తత ఏవ ణ్యన్తాత్కర్తరి క్విప్. తద్వద్ద్వివచనమ్. స్థావరాణాం స్థితిక్రియాయాః ప్రయోజకహేతవస్సర్వ ఇత్యర్థః. తతస్తత ఏవ ణ్యన్తాత్సంపదాదిత్వాద్భావే క్విప్. వీప్సాయాం ద్వివచనమ్. తేషాం తద్ధేతూనాం తదనుగుణవ్యాపారాస్సర్వ ఇత్యర్థః. ఏవమష్టభిరాకారైస్సర్వే స్థావరపదార్థాస్తేషాం స్థితిక్రియాస్తద్ధేతవో హేతువ్యాపారాశ్చ నిర్దిశ్యన్తే. (౧) "అస-గతౌ" ఇత్యస్మాద్దాజ్పూర్వాత్కర్తరి క్విప్. క్విబన్తత్వాత్ స్వాద్యుత్పత్తిః. (౨)*హల్ఙ్యాది లోపః. రుత్వవిసర్గౌ. వీప్సాయాం ద్విర్వచనమ్. ఆఅ ఇతి-సర్వేపి జఙ్గమా ఇత్యర్థః. తతస్తస్మాత్సంపదాదిత్వాద్భావే క్విప్. పూర్వవత్ప్రక్రియా. సర్వాపి తేషాం గతిక్రియేత్యర్థః. తతస్తత ఏవ ణ్యన్తాత్కర్తరి క్విప్. పూర్వవద్రూపమ్. జఙ్గమానాం గతిక్రియాయాః ప్రయోజకహేతవస్సర్వ ఇత్యర్థః. తతస్తస్మాత్ ణ్యన్తాత్సంపదాదిత్వాద్భావే క్విప్. పూర్వవద్రూపమ్. తేషాం తద్ధేతూనాం తదనుగుణవ్యాపారాస్సర్వ ఇత్యర్థః. ఏవమష్టభిరాకారైస్సర్వే జఙ్గమపదార్థాస్తేషాం గతిక్రియాస్తద్ధేతవో హేతువ్యాపారాశ్చ నిర్దిశ్యన్తే. తతస్తత్తద్ద్యోతకాదస్తీతి ప్రాతిపదికాత్ భవతిధాత్వర్థప్రతిపాదకాత్ -(3) "ప్రాతిపదికాద్ధాత్వర్థే బహుళమిష్ఠవచ్చ" ఇతి ణిచ్. టిలోపః. తతః కర్తరి క్విప్. ణిలోపః. ఆఙుపసర్గస్య ప్రయోగః. సంయోగాన్తస్య లోపః. పూర్వవద్ద్విర్వచనమ్. అస్తితయా భవితారో జన్మభాజస్సర్వే పదార్థాః. ఏవమత్ర సంపదాదిత్వాత్క్వపి, హేతుమణ్ణిజన్తాచ్చాస్తాద్ద్వివిధే క్విపి. ద్విర్వచనఞ్చ. జాయమానాః పదార్థాస్తేషాం జన్మక్రియాస్తద్ధేతవస్తద్వ్యాపారాశ్చాష్టభిరాకారైర్నిర్దిశ్యన్తే. ఏవమ్, (౪) "అసు-క్షేపణే" ఇత్యస్మాన్నాశవిషయాదాఙ్పూర్వాత్కేవలాణ్ణ్యన్తాచ్చ ద్వివిధే క్విపి. ద్విర్వచ

---

(౧) ధ్వా-ఉ-స-సే. (౨) పా-సూ-౬-౧-౬౮.

(3) పా-3-౧-౨౬-సూత్రస్థవార్తికమ్. (౪) ది-ప-స-సే-

నేచ, నాశభాజః పదార్థాస్తన్నాశ క్రియాస్తద్ధేతవస్తద్వ్యాపారాశ్చ షడ్భిరాకారైర్నిర్దిష్టాః. ఏవంయథోక్తషడ్విధైరేతైర్శబ్దైరేషాం పదార్థానాం ఈశితాభగవాన్ తాదాత్మ్యనిబన్ధనేన సామానాధికరణ్యేనాభిధీయతే. యథా-(౧)"భూతాని విష్ణుర్భువనానివిష్ణుః" ఇతిస్థావరజఙ్గమాత్మకాః ఉత్పత్తిస్థితివినాశభాజస్సర్వేపదార్థాస్తత్క్రియాస్తద్ధేతవస్తద్వ్యాపారాశ్చసర్వే త్వమసి-త్వదాయత్తాస్సర్వ ఇత్యర్థః. ౫౪.

తా॥ ఉత్పత్తివినాశశాలులైన స్థావరజఙ్గమాత్మక సమస్తవస్తువులును, వానియొక్క స్థితిగమనాది వ్యాపారములును, వానికిఁ గారణంబులును, వానియొక్క వ్యాపారములును నైనయివియన్నియు నీయొక్క సఙ్కల్పమున కధీనములై యున్నవి. ౫౫.

మూ॥ ఘనమననమనఘనయదయ
యదయనమదరదదరదమనయదయయదయన ।
తపనపపనపత పరవర
రవరప నవనవవనవనపరవరరవరప॥

ప-వి॥ ఘనమననమ్, అనఘ, నయ, దయ, యదయన, మదరద, దరదమ, నయదయయదయన, తపనప, పనపత, పర, వరరవరప, నవనవ, వనవన, పరవరర, వరప. ౫౬.

వ్యా॥ (ఘనమననమితి) ఘనమననమ్ - దృఢతరంజ్ఞానమ్, హే అనఘ! నయ-ప్రాపయ; హే దయ-దయాళో! పచాద్యజన్తః. యదయన-యతామ్-గచ్ఛతామ్ - సమాశ్రితానామ్; అయన-నివాసభూత ! మదరద-మదస్యపీడనకర! దోషహరేత్యర్థః. రదేర్భేదనార్థాత్పచాద్యచ్. దరదమ-దరస్య-భయస్య,దమనకర!(౨)"దృ-భయే" (౩)*ఋదోరప్. తతోదమశబ్దేనపచాద్యజన్తేన షష్ఠీసమాసః. నయదయయదయన - నయన్తః - నీతింకుర్వాణాః, అయంయాన్తీత్యయయాః, దైష్టికా ఇత్యర్థః. నయతామయయానాందయన-రక్షక ! దయతేః రక్షణార్థాత్ -

(౧) (౨) ధా-ప-అ-సే. (౩) పా-౩-౩-౫౭.

(౧) "అనుదాత్తేతశ్చ హలాదేః" ఇతియుచ్. తపనప-తపనమ్ - ఆదిత్యమ్, రక్షక! అథవా-తపనమ్-తాపమ్, శోషయక! (౨) "పై-శోషణే". పన తప-పనాః-స్తోతారః, పనాయతేః. పచాద్యచ్. (౩) "ఆయాదయ ఆర్ధధాతుకేవా" ఇత్యాయప్రత్యయస్యానివృత్తిః. పనాన్ - స్తోత్న్, పతతి - గచ్ఛతీతి పనపతః, తత్రసంబుద్ధిః, పర-ఉత్కృష్ట! వరరవరప- వరరవః- వరిష్ఠశ్శబ్దః- వేదరాశిః, తస్య, రప-లపితృభూత! (౪) "రప-లప-వ్యక్తాయాం వాచి" అజన్తః నవనవ - నవప్రకార ! నిత్యమపూర్వవదవభాసమాన కల్యాణస్వభావేత్యర్థః. (౫) "ప్రకారేగుణవచనస్య" ఇతి ద్విర్వచనమ్. వనవన - వనాః - యాచితారః, (౬) "వను-యాచనే" అజన్తః, తేషాం వన- సంభజనకర! (౭) "వన, షణ - సంభక్తౌ" అజన్తః. పరవరర - ఉత్తమవరప్రద! అథవా-పరవ-శత్రూన్ శోషితవన్! (౭) "ఓ,వై- శోషణే" కప్రత్యయాన్తః. రర-లల-లాసిన్ ! వరప-వరిష్ఠాన్ రక్షక ! ద్వాదశభిరక్షరైః ప్రథమఃపాదః, తతోవింశతిభిర్ద్వితీయః, పునర్ద్వాదశభిస్తృతీయః, వింశతిభిశ్చతుర్థః. అష్టస్వష్టస్వక్షరేషుమధ్యే అక్షరత్రయం యమకత్వేనవర్తతే. తతః. అష్టసుస్థానేషుయమకమ్. ద్వితీయస్యాఽష్టాక్షరసముదాయస్యచతురష్టాక్షరత్వేనాఽఽవృత్తిః-తత్రమధ్యేఽక్షరత్రయస్యచతురావృత్తిః. ఏవముత్తరార్ధే ద్వితీయ చతుర్థయోః అష్టాక్షరయోః. గీత్యార్యేయమ్.

సచాయంసర్వతోభద్రోభయార్ధశ్లోకః. చతురఙ్గక్రీడాయామివ చతుష్షష్టిపదాని లిఖిత్వా ప్రథమపఙ్క్త్యా-పదాష్టక క్రమేణ ప్రథమాన్యష్టాక్షరాణిలేఖితవ్యాని. ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థాసు పఙ్క్తిషుక్రమేణ

---

(౧) పా-౩-౨-౧౪౯. (౨) ధ్యా-ప-స-అ. (౩) పా-సూ-౩-౧-౩౧. (౪) ధ్యా-ప-స-సే.
(౫) పా-సూ-౮-౧-౧౨. (౬) తనా-ఆ-స-సే.
(౭) ధ్యా-ప-స-సే. (౮) ధ్యా-ప-స-అ.

ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థాన్యష్టాక్షరాణి, తతఃపఞ్చమపఙ్క్తా వారభ్య చతుర్థప్రభృతీని ప్రథమాన్తాన్యష్టాక్షరాణి లేఖితవ్యాని; ఏవం విలిఖితే చతసృషుపర్యన్తపఙ్క్తిషు ప్రథమాన్యష్టాక్షరాణి ప్రదక్షిణం ప్రసవ్యం చ యథేష్టం వాచయితుంశక్యతే. సర్వదిక్షు ద్వితీయపఙ్క్తిషు ద్వితీయాష్టాక్షరాణి ప్రదక్షిణం ప్రసవ్యంచ వాచయితుం శక్యతే; తృతీయ పఙ్క్తిషు, తృతీయాని చతుర్థపఙ్క్తిషు చతుర్థాని. ఉత్తరార్ధేఽప్యయమేవప్రకారః. ఏవంచోభయోరర్ధయోస్సర్వతోభద్రత్వమ్. ౫౬.

Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ
ఘ	న	మ	న	న	మ	న	ఘ
న	య	ద	య	య	ద	య	న
మ	ద	ర	ద	ద	ర	ద	మ
న	య	ద	య	య	ద	య	న
న	య	ద	య	య	ద	య	న
మ	ద	ర	ద	ద	ర	ద	మ
న	య	ద	య	య	ద	య	న
ఘ	న	మ	న	న	మ	న	ఘ
V	V	V	V	V	V	V	V

త	ప	న	ప	ప	న	ప	త
ప	ర	వ	ర	ర	వ	ర	ప
న	వ	వ	వ	వ	న	వ	న
ప	ర	వ	ర	ర	వ	ర	ప
ప	ర	వ	ర	ర	వ	ర	ప
న	వ	న	వ	వ	న	వ	న
ప	ర	వ	ర	ర	వ	ర	ప
త	ప	న	ప	ప	న	ప	త

తా ॥ ఓ! నిర్దుష్టుఁడా! దయావంతుఁడా! ఆశ్రితాధారభూతుఁడా! గర్వభఞ్జకుఁడా! భయవినాశకుఁడా! న్యాయస్థులను రక్షించువాఁడా! సూర్యుని బరిపాలించువాఁడా! స్తుతిచేయువారినిపొందువాఁడా! ఉత్కృష్టుఁడా! వేదప్రకాశకుఁడా! అత్యాశ్చర్యకరకల్యాణగుణస్వభావుఁడా! యాచకాభీష్టపూరకుఁడా! ఉత్తమవరప్రదుఁడా! సజ్జనరక్షకుఁడా! నాకు నిశ్చలమైన జ్ఞానము నిమ్ము. ౫౬.

మూ॥ దదదదదదదదదదదదదద దదదదదద దదద దదదదదదదద।
దదద దదదద దదద దదద దదద దదదద దదదద దదదద దదదద॥

ప-వి॥ దదదదదదదదదదదద, దదదదద, దదద, దదదదదదదద, దదదత్, అదదదత్, ఆదద, ఈదద, దదద, దదదద, దఈదద, దదదదత్, అదదద. ౫౭.

వ్యా॥ (దదదఇతి) చతుష్షష్టిభిర్దకారైస్సర్వవిషమసముచ్చయః శ్లోకః. చతుర్దశభిష్షడ్భిస్త్రిభిర్నవభిరక్షరైః పూర్వార్ధస్య పదచ్ఛేదః. సర్వాణిపదానిసంబుద్ధ్యన్తాని., చతుర్దశదకారాత్మకస్య ప్రథమపదస్యాయమర్థః - దదత్సు - దాతృషు, అదదత్సు - అదాతృషు, అదత్సు - భక్షకేషుచ, యథాసంభవం దదత్, అదదచ్చ, అదచ్చభవతియ స్తథోక్తః. దదత్సు - ఆత్మసమర్పణకారిషు, అయమప్యాత్మప్రదః, అదదత్సు- ఉదాసీనేషు, స్వయమప్యుదాసీనః, అదత్సు - భక్షకేషు - పాపిష్ఠేషు, అదః-భక్షకః - పీడాకరఇత్యర్థః. షడక్షరాత్మకస్యద్వితీయపదస్యాఽయమర్థః - దదతః - ధర్మశీలాన్ - ధార్మికాన్, యేబాధన్తే తే దదదదతః, తేషామ్, అదః - భక్షకః, అసురాదిరిత్యర్థః. తత్ర త్ర్యక్షరాత్మకస్య తృతీయపదస్యాఽయమర్థః - దదాన్ - దాతౄన్, దదాతి - ఉత్పాదయతి. తతో నవాక్షరాత్మకస్య చతుర్థపదస్యాఽయమర్థః - దదతామ్ ధార్మికాణామ్, అదదతామ్ - ఉదాసీనానామ్, అదతామ్ - భక్షకాణాంచ, అదః-భక్షకః, యుగాన్తకాలే. తతఉత్తరార్ధమ్. తత్రాఽపి సర్వాణి పదాని సంబుద్ధ్యన్తాని. తత్రచతుర్వ్యఞ్జనపర్యన్తమేకంపదమ్, తతోఽష్టమవ్యఞ్జనపర్యన్తం ద్వితీయమ్, తతః అకార పూర్వాభ్యాం ద్వాభ్యామేకంపదమ్, ఏవందశదకారాః-తతోదకారత్రయేణైకంపదమ్. పునరపిదకారత్రయేణైకంపదమ్, తతశ్చతుర్భిరేకంపదమ్, పునరపిచతుర్భిరేకంపదమ్, తతశ్చతుర్భిర్వ్యఞ్జనపఞ్చమైరేకంపదమ్, తతోఽకారపూర్వైస్త్రిభిరేకమ్, ఏవంనవపదాత్మకముత్తరార్ధమ్. తత్రప్రథమస్యాఽయమర్థః - దదాః - దాతారః, తాన్దధత ఇతి. (౧) "దధ ధారణే" ఇత్యస్మాత్క్విప్. తత అదదదత్ - అదదాన్ - అదాతౄనపి దధత ఇతి తతఏవక్విప్. ధార్మికాణామితరేషాంచ తదధీనైవస్థితిరితి పద

---

(౧) ధా-ఆ-స-సే.

ద్వయస్యార్థః. అదద-(౧)"దో-అవఖణ్డనే" సంపదాదిత్వాత్ క్విప్. తతో నఞ్బహువ్రీహిః. అదాః - అహింసకాః, తాన్ రక్షతీతి, (౨) "దేఙ్-రక్షణే" ఇత్యస్మాత్ (౩)*ఆతోఽనుపసర్గేకః. దదద-దదాన్-దాతౄన్, రక్షతీతితద్వద్వ్యుత్పత్తిః. దదద-దదాన్-దాతౄన్, శోధయతీతి. (౪) "దైప్-శోధనే" ఇత్యస్మాత్కః. దదదద-దదాన్-దాతౄన్, ద్యన్తి-బాధన్తే యే తాన్ద్యతి-బాధత ఇత్యర్థః. దదదద-దదాన్-దాతౄన్, రక్షన్తి యే తాన్ రక్షతీతి. (౫) దేఙ్-రక్షణే" ఇత్యస్మాత్కః. దదదదత్-దధః-ధారకాః, అదధః-అధారకాః, తానుభయానతతి. (౬) అత - సాతత్య గమనే" ఇత్యస్మాత్క్విప్. జగద్ధారకానీశ్వరానసీశ్వరాంశ్చ సాతత్యేనాప్నోతీత్యర్థః. అదదద-అదాన్-భక్షకాన్, దయన్తే-రక్షన్తి, యే, తే అదదాః, తాన్, దాతి - ఛినత్తీతి. (౭) "దాప్-లవనే" ఇత్యస్మాత్కః. అస్య శ్లోకస్య పరేణసంబన్ధః. ౫౭.

తా॥ ఆశ్రితులకుఁ బరాధీనుఁడవై, ఉదాసీనులయందుదాసీనుఁడవై, పాపిష్ఠులకుఁ బీడాకరుఁడవై, అసురాన్తకుండవై, దాతలనుత్పాదించువాఁడవై, ధార్మికాధార్మికోదాసీనులను బ్రళయకాలమందు సంహరించువాఁడవై, ధార్మికాఽధార్మికులకాధారభూతుఁడవై, సాధుజనరక్షకుఁడవై, ఉదారులనురక్షించి బాగుపఱుచువాఁడవై, దాతలను బాధించువారలను బాధించువాఁడవై, వారలనురక్షించువారిని రక్షించువాఁడవై, జగదీశ్వరులను నసీశ్వరులను వ్యాపించువాఁడవై, పాపిజనపోషకులను ఛేదించువాఁడవైన ఓ స్వామీ! ౫౭.

సముద్గద్వయేనమహాయమకిః.

మూ॥ సకలాపదానవాసస్వాయమయసీలాఙ్జనాభవర ।
సకలాపదానవాసస్వాయమయసీలాఙ్జనాభవర ॥ ౫౮ ।

సకలాపదానవాస స్వాయమయసీలాఙ్జనాభవర ।
సకలాపదానవాస స్వాయమయసీలాఙ్జనాభవర ॥ ౫౯ ॥

(౧) ది-స-అని. (౨) ధ్వా-ఆ-స-అ. (౩) పా-సూ-౩-౨-౩. (౪) ధ్వా-పస-అ.
(౫) ధ్వా-ఆ-స-అ. (౬) ధ్వా-ప-స-సే. (౭) అదా-ప-స-అ.

ప-వి॥ సకలాపద, అనవ, అస, స్వ, యమయ, నీలాఞ్జనాభవర, సకలాప, దానవాస, స్వాయ, మయ, నీల, అఞ్జన, అభవర, ౫౮. సకలాప, దానవాస, స్వాయ మయ, నీలాఞ్జనాభ, వర, సకలాపదానవాస, స్వాయమ్, అయ, నీలామ్, జనాభ, వర.

వ్యా॥ (సకలేతి)సకలాపద - సర్వస్యాఽవిషయభూత ! అనవ - పురాణ! అస-అన్తర్హిత ! స్వ-స్వభూత ! యమయ-నియమయ; నీలాఞ్జనాభవర - నీలమ్ - వానరసేనాపతిమ్, అఞ్జనాభవమ్ - హనూమన్తంచ,స్వీకృతవన్! (౧) "రా-ఆదానే" సకలాప-కలయా-విద్యయా,సహితాః విదుషః ప్రాప్నువన్! దానవాస-దానంవాన్తి-గచ్ఛన్తీతిదానవాః, తేష్వాసీనత్వాత్ తాన్ ప్రాప్నువన్! (౨) "అస-గతౌ" ఇత్యస్మాదచ్. స్వాయ-సుప్రాప! మయ, నీల, అఞ్జన, అభవర, ఇతిపదచతుష్టయేన-సృష్టిస్థితి సంహారమోక్షప్రదత్వైస్సంబోధ్యతే. తత్ర-మయేతి(౩) "మీఞ్-హింసాయామ్" మినీతఇతిమయః-ప్రళయకరఇత్యర్థః.నీలేతి-నయనం నీః,జగతో నయనమ్-రక్షణరూపం నిర్వాహణమ్, లాతి - ఆదత్త ఇతి. అజ్యతేఽనేనేత్యఞ్జనః, సృష్టికాలేసకలజగద్వ్యఞ్జనకరఇత్యర్థః. అభవర-అభవమ్-మోక్షమ్, రాతి-దదాతీత్యభవరః. ౫౯. సకలాప - శిఖిపిఞ్ఛాభరణైస్సహిత! దానవాస - అసురాణాంక్షేపక! స్వాయమయ - శోభన దేవతామయ! (౪) "తత్ప్రకృత వచనేమయట్" ఇతిమయట్. నీలాఞ్జనాభ-కాలాఞ్జన సదృశ! వర-ఉత్కృష్ట! సకలాపదానవాస-సకలాద్భుతకర్మణాంవాసభూత! స్వాయమయ - స్వయమేవప్రాప్నుహి, నీలామ్-మత్స్వసారమ్,జనాభ-మానుషవిగ్రహ పరిగ్రహాదితరజనసదృశతయా ప్రతీయమాన! వర-అస్యానీలాయా ఉపయన్తృభూత!. ౬౦.

తా॥ ఎంతగొప్పవారికిని యథావత్తుగఁదెలిసికొనుటకసాధ్యుఁడా! పురాణపురుషుఁడా! గుప్తమైననిధివంటివాఁడా! వానరజాతీయులైన నీల హనుమన్తులను స్వ

(౧) ఆదా-ప-అని. (౨) భ్వా-ఉ-స-సే.

(౩) క్ర్యా-ఉ-స-అ. (౪) పా-సూ-౫-౪-౨౧.

దాస్యమందు స్వీకరించినవాఁడా! విద్వాంసులహృదయమందుఁ జేరినవాఁడా! ప్రపన్నులకతిసులభుఁడా! సృష్టిస్థితిసంహారకరుఁడా! మోక్షప్రదుఁడా! ౫౮. మయూరపిఞ్ఛాదిసర్వాభరణభూషితుఁడా! అసురాన్తకుఁడా! మఙ్గళదేవతాస్వరూపుఁడా! కాటుకవలె నీలవర్ణుఁడా! సర్వోత్కృష్టుఁడా! అద్భుతచేష్టితుఁడా! మనుష్యసజాతీయవిగ్రహవిశిష్టుఁడా! నాచెలియలైన నీలాదేవిని నీవేయఙ్గీకరింపుము. ౫౯.

మూ॥ పరిరమ తయా తు తన్వీం విహాయ సాకం సమారేణ ।

సా భవతా యాత్వమలితవిహాయసా కం సమారేణ ॥ ౬౦॥

ప-వి॥ పరిరమ, తయా, తు, తన్వీమ్, విహాయ, సాకమ్, సమారేణ, సా, భవతా, యాతు, అమలితవిహాయసా, కమ్, సమారేణ. ౬౦.

వ్యా॥ (పరిరమఇతి) తయాసాకమ్ - సహ, తన్వీంవిహాయ పరిరమ; సా, సమారేణ - కామయుక్తేన, అమలితవిహాయసా - నిర్మలీకృతాకాశేన, సమారేణ - సమ్యక్ ప్రాప్నువతా, భవతా, కమ్ - సుఖమ్, యాతు. ౬౦.

తా॥ ఓ! శ్రీకృష్ణుఁడా! ఆలస్యమునువదలి నీవు ఆనీలాదేవితో విహరింపుము. స్వర్గలోకప్రసాధకరుఁడవై మదనార్తుఁడవైన నీతోఁ జేరి నీలాదేవి సుఖించునుగాత.

మూ॥ రక్ష చ లోకాన్ ప్రముదితవిహాయసా కంసమారేణ ।

ధార్యం న న సదృశా కావిహాఽయసా కం సమారేణ ॥ ౬౧॥

ప-వి॥ రక్ష, చ, లోకాన్, ప్రముదితవిహాయసా, కంసమారేణ, ధార్యమ్, న, న, సదృశా, కౌ, ఇహ, అయసా, కమ్, సమారేణ. ౬౧.

వ్యా॥ (రక్షేతి) ప్రముదితవిహాయసా -హృష్టస్వర్గేణ, కంసమారేణ - కంసవధేన, లోకాన్ రక్షచ; అయసా సదృశా - నీలవర్ణేన, సమారేణ-ప్రద్యుమ్నసహితేన, భవతా, ఇహ, కౌ-భూమౌ, కమ్ - సుఖమ్, ననధార్యమ్-ధార్యమ్. ౬౧.

తా॥ కంసునిసంహరించి స్వర్గవాసులనానన్దింపించి లోకములనుగాపాడుము; నీలవర్ణుఁడవైన నీవు ప్రద్యుమ్నునితోఁగూడ నిహలోకమందు సుఖమునసుభవింపుము. ౬౧

మూ॥ బ్రహ్మాదిష్వపి దేవ శ్రీదాఽఽమాఽఽజ్ఞా తవాఽనద్ధా।
ఇత్యస్తుత హరిమేషః శ్రీదామా జ్ఞాతవానద్ధా॥ ౬౨॥

ప-వి॥ బ్రహ్మాదిషు, అపి, దేవ, శ్రీద, ఆమ్, ఆజ్ఞా, తవ, అనద్ధా, ఇతి, అస్తుత, హరిమ్, ఏషః, శ్రీదామా, జ్ఞాతవాన్, అద్ధా. ౬౨.

వ్యా॥ (బ్రహ్మాదిష్వితి) హేదేవ! శ్రీద - శ్రేయః ప్రద! ఆమ-సాధు, తవ ఆజ్ఞా బ్రహ్మాదిష్వపి, అనద్ధా-అప్రతిబద్ధా; అతః స్వయమేవ నీలాంగృహ్ణీష్వ, నకశ్చిద్విఘ్న ఇతి. పూర్వేణసంబన్ధః. ఇతి-ఏవమ్, ఏషః శ్రీదామా, అద్ధా-అఞ్జసా, హరింజ్ఞాతవాన్ సన్, అస్తుత- స్తుతవాన్॥

తా॥ అభీష్టప్రదుఁడవైన ఓ! స్వామీ! బ్రహ్మాదులయందును నీయాజ్ఞ అప్రతిహతముగనున్నదిగాన నీవు నిశ్శఙ్కముగ నీలాదేవిని బరిగ్రహింపుము అని కృష్ణమహిమాభిజ్ఞుఁడైన శీదాముఁడతని స్తుతించెను. ౬౨.

మూ॥ కృష్ణస్యాఽభావి తత స్సఖ్యా తస్యాఽఽజ్ఞయా తేన।
ప్రియకృ త్తథా హి నృతయా స ఖ్యాతస్యాఽజ్ఞయా తేన॥ ౬౩॥

ప-వి॥ కృష్ణస్య, అభావి, తతః, సఖ్యా, తస్య, ఆజ్ఞయా, తేన, ప్రియకృత్, తథా, హి, నృతయా, సః, ఖ్యాతస్య, అజ్ఞయా తేన. ౬౩.

వ్యా॥ (కృష్ణస్యేతి) తతఃతస్యకృష్ణస్య స్తుత్యాప్రీతస్య ఆఽజ్ఞయా, తేన - శ్రీదామ్నా, సఖ్యాఅభావి - సఖాఽభూదిత్యర్థః. కథం తహిఁదాస్యమిచ్ఛన్ సఖిత్వంప్రాప్తవాన్? తత్రోచ్యతే; తథాహి-నృతయా - మనుష్యత్వేన, ఖ్యాతస్యహరేః, అజ్ఞయాతేన - అజ్ఞైః - హరిమజానానైః, యాతేన, పథా - సఖిత్వాదిరూపేణ, వర్తమానః, సప్రియకృద్భవేత్; నతు తద్జ్ఞజనానుసృతేన దాస్యమార్గేణ, మనుష్యలీలాంభజత స్తస్యపరిజనేష్వపి తథావిధవృత్తేరేవప్రియత్వాదిత్యర్థః.

తా॥ తరువాత, శ్రీకృష్ణునిదాస్యము నపేక్షించిన శ్రీదాముఁడు, తనస్తోత్రముచేఁ బ్రీతుఁడైన శ్రీకృష్ణునియాజ్ఞచేత, శ్రీకృష్ణమహిమానభిజ్ఞునివలె నతనికి సఖుఁడాయెను. మనుష్యసజాతీయుఁడైన కృష్ణావతారమందు దట్టివారియందుఁగూడ నతఁడు ప్రీతిచేయుచున్నాఁడుకదా. ౬౩.

మూ॥ హత్వా వృషాన్ రుషా యే సముపాయంస్తావదాతతయా।
నీలాం కులస్య కృష్ణ స్సముపాయం స్తాఽవదాతతయా॥ ౬౪॥

ప-వి॥ హత్వా, వృషాన్, రుషా, యే, సముపాయన్, తావత్, ఆతతయా, నీలామ్, కులస్య, కృష్ణః, సముపాయం స్త, అవదాతతయా. ౬౪.

వ్యా॥ (హత్వేతి) యేవృషభాః ప్రథమంతావత్, ఆతతయా - విస్తీర్ణయా, రుషా - కోపేన, సముపాయన్ - ఉపాగతాః, తాన్ వృషభాన్ హత్వా స కృష్ణః, నీలామ్, సముపాయం స్త-పాణి గ్రహణం కృతవాన్; కుతః - తస్యాః కులస్య, అవదాతతయా - విశుద్ధతయా, స్వపరిణయన యోగ్యత్వాదిత్యర్థః. సముపాయం స్తేతి-యమేర్లుఙ్.(౧) "ఉపాద్యమస్స్వకరణే" ఇత్యాత్మనేపదమ్.(౨) "విభాషోపయమనే" ఇతి వికల్పితత్వాత్సిచః కిత్వద్భావాభావః. ౬౪.

తా॥ ముందు అతికోపాక్రాన్తములై వచ్చిన వృషభములను జంపి శ్రీకృష్ణుఁడు, అతిపరిశుద్ధులై స్వవివాహమునకు యోగ్యులైన నీలాదేవినివివాహముచేసికొనెను.

మూ॥ ఉదభాసిమనోరమయాదురాపకాన్త్యాతయాత్వతిమనోరమయా
కృష్ణః కమనోఽరమయాదిష్టంసదృశాయయాఽరిదమనో రమయా

ప-వి। ఉదభాసి, మనోరమయా, దురాపకాన్త్యా, తయా, తు, అతిమనోరమయా, కృష్ణః, కమనః, అరమ్, అయాత్, ఇష్టమ్, సదృశా, యయా, అరిదమనః. రమయా.
౬౫,

వ్యా॥ (ఉదభాసీతి) తయా నీలయా, ఉదభాసి - ఉద్భాసితమ్, సాబభాసఇత్యర్థః. కీదృశ్యా - మనోరమయా దురాపకాన్త్యా - మనోరమాఖ్యయా అప్సరసాపి దుష్ప్రాపసౌన్దర్యయా; అతి మనోరమయా-అతిమనోజ్ఞయా; పునరపి సైవవిశేష్యతే-రమయా-శ్రియా, సదృశా-యయా, అరిదమనః - శత్రూణాంగ్లానిహేతుః, కమనః - కాముకః, కృష్ణః, అరమ్ - అలమ్, ఇష్టమ్, అయాత్ - ప్రాప్తవాన్. ఉదభా

(౧) పా-సూ-౧-3-౫౬. (౨) పా-సూ-౧-౨-౧౬.

సీతి (౧) "భాసృ - దీప్తౌ" భా వేలుజ్.సదృశేతి సదృక్ఛబ్దాత్కీ-వన్న న్తాత్తృతీయా. ౬౫.

తా॥ మనోరమయనెడు అప్సరసనకంటె నతిసుందరియై లక్ష్మీసమానురాలైన నీలాదేవి శ్రీకృష్ణునితోఁగూడి విలసిల్లెను. కాముకుఁడై శత్రుమర్దకుండైన శ్రీకృష్ణుఁడును నీలాదేవితోఁజేరి అభీష్టమును లభించెను. ౬౫.

యా॥ అధికా సా రమ్భాతస్సహాఽమరైర్నిత్యనర్మసారమ్భాతః ।
ఇతరసనసారం భాతః స్మ యదూరూ ప్రతి కిలాఞ్జసా రమ్భాతః ॥

ప-వి॥ అధికా, సా, రమ్భాతః, సహ, అమరైః, నిత్యనర్మసారమ్భాతః, ఇతరసనసారమ్, భాతః, స్మ, యదూరూ, ప్రతి, కిల, అఞ్జసా, రమ్భాతః. ౬౬.

వ్యా॥ (అధికేతి) సా నీలా, రమ్భాతః-రమ్భానామ్న్యాః అప్సరసః, అధికా - అత్యన్తవిలక్షణా; రమ్భా విశేష్యతే - అమరైః - దేవైస్సహ, నిత్యమ్, నర్మణి - క్రీడాయామ్, సారమ్భాతః - ఆరమ్భయుక్తాయాః. నీలా విశేష్యతే-యదూరూ - యస్యాఊరూ, ఇతరసనసారమ్-ప్రాప్తసౌన్దర్యరసనసారం యథాభవతి తథా, భాతఃస్మ- దీప్యేతేస్మ. కీదృశౌ - అఞ్జసా - ఆఞ్జస్యేన, రమ్భాతః ప్రతికిల - కదలీప్రతినిధీఇవ. రమ్భాతఇతిపూర్వత్ర(౨)"అపాదానేచాహీయరుహోః" ఇతితసిః. సారమ్భాతఇతి తద్విశేషణత్వాత్ తథా. ఇతరత్ర (౩) "ప్రతియోగేపఞ్చమ్యాస్తసిః" ఇతితసిః. (౪) "ప్రతిః ప్రతినిధి ప్రతిదానయోః" ఇతి ప్రతేఃకర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా. ౬౬.

తా॥ అరటిచెట్లకంటె నతిసుందరములైన తొడలుగల నీలాదేవి, దేవతలతో ననవరతము క్రీడించుచున్న రంభకంటె నతిమనోహరాఙ్గియై విలసిల్లెను. ౬౬.

---

(౧) భ్వా-ఆ-సే. (౨) పా-సూ-౫-౪-౪౫.
(౩) పా-సూ-౫-౪-౪౪. (౪) పా-సూ-౧-౪-౯౨.

మూ॥ నీలా స చ జేతోక్ష్ణా మవిక్షతాఙ్గో వృషావరజః ।
సమదావివ బృన్దావన మవిక్షతా ఙ్గోవృషావరజః ॥ ౬౭॥

ప-వి। నీలా, సః, చ, జేతా, ఉక్ష్ణామ్, అవిక్షతాఙ్గః, వృషావరజః, సమదౌ, ఇవ, బృన్దావనమ్, అవిక్షతామ్, గోవృషౌ, అరజః. ౬౭.

వ్యా॥ (నీలేతి) సా నీలా సచ వృషావరజః సహితౌ, అరజః - అపాపమ్, బృన్దావనమ్, అవిక్షతామ్ - ప్రవిష్టవన్తౌ. కీదృశౌ-గోవృషావివ. - స ఏవ వృషావరజో విశేష్యతే - ఉక్ష్ణామ్-వృషభాణామ్, జేతా, త్రైరవిక్షతాఙ్గః. అవిక్షతామితి - విశేర్లుఙ్ ప్రథమ పురుష ద్వివచనమ్. (౧) "శలఇగుపధాదనిటఃక్సః" ఇతి క్సః. ౬౭.

తా॥ సప్తవృషభములను జయించి నిరుపద్రవుఁడైయున్న శ్రీకృష్ణుఁడును నీలాదేవియు పుణ్యక్షేత్రమైన బృందావనమును ప్రవేశించి, మదించిన గోవృషభములవలె విహరించిరి. ౬౭.

మూ॥ సాఽరమతాఽనేనాఽయుతకామనయద్ధ్యాణ్యా సహాఽఽసీనా ।
సారమతాఽనేనా యుతకామనయద్ధ్యాణ్యా సహాసీనా ॥ ౬౮॥

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరే
ద్వాదశాశ్వాసః.

ప-వి॥ సా, అరమత, అనేన, అయుతకామనయద్ధ్యాణ్యా, సహ, ఆసీనా, సారమతా, అనేనాః, యుతకామనయా, బుద్ధ్యా, సహాసీనా. ౬౮.

వ్యా॥ (సేతి) సా - నీలా, అరమత - క్రీడితవతీ. అనేన - కృష్ణేన, అయుతకామనయద్ధ్యాణ్యా - అయుతశబ్దః సఙ్ఖ్యావాచీ బహుత్వం

(౧) పా-సూ-3-౧-౪౫.

లక్షయతి. కామస్య - స్మరస్య, నయానామ్-నీతీనామ్, బుద్ధిః - సమృద్ధిః, అయుతసఙ్ఖ్యాతయా కామనీతిసంపదా యుక్తేత్యర్థః. సహా ఆసీనా - ఆసన్నా, సారమతా - సారం మతమ్ - ఉత్కృష్టం మతమ్ - మనీషితమ్, యస్యా స్సా తథోక్తా, అనేనాః - దోషరహితా, యుత కామనయా - యుతా - ప్రాప్తా, కామనా యయాసా యుతకామనా, ఏతాదృశ్యా బుద్ధ్యా-సంపదా,యుక్తా, సర్వాభీష్టావహార్థసమృద్ధి యుక్తేత్యర్థః. సహాసీనా - హాసశబ్దేన హాసోఽ లక్ష్యతే, హాసీ - ప్రీతిమాన్, ఇనః - ప్రియః తేనసహితా తథోక్తా. ౫౮.

తా। ఉత్కృష్టాభిప్రాయముకలదై పుణ్యవంతురాలైన నీలాదేవి, సర్వాభీష్ట సంపన్నురాలై శృఙ్గారవిలాసపరిపూర్ణురాలై, హాసవిలాసముతోఁ గూడిన శ్రీకృష్ణుని తోఁజేరి రమించెను. ౫౮.

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరవివరణే

ద్వా ద శా శ్వా సః.

—:(o):—

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే
త్రయోదశాశ్వాసః.

మూ॥ శరదృతుముచ్ఛోషితఘనసరిరం సురపత్యరీతిమానీతః ।
స్త్రీభిరభూన్నన్దం ప్రతి సరిరంసు రపత్యరీతిమానీతః ॥ ౧॥

ప-వి ॥ శరదృతుమ్, ఉచ్ఛోషితఘనసరిరమ్, సురపత్యరీతిమానీ, ఇతః, స్త్రీభిః, అభూత్, నన్దమ్, ప్రతి, సః, రిరంసుః, అపత్యరీతిమ్, ఆనీతః. ౧.

వ్యా ॥ (శరదృతుమితి) ఉచ్ఛోషితఘనసలిలం శరదృతుమ్, ఇతః - ప్రాప్తః, సురపత్యరీతిమానీ - సురపతేః-ఇన్ద్రస్య, అరీణామ్-దైత్యానామ్, ఈతేః - ఉపద్రవస్య, మానీ - మానయితా - నన్దయితా, నన్దగోపంప్రతి, అపత్యరీతిమ్- పుత్రప్రక్రియామ్, ఆనీతః- ప్రాప్తః, స హరిః, స్త్రీభిః - గోపస్త్రీభిస్సహ, రిరంసుః - క్రీడితుమిచ్ఛురభూత్, రిరంసురితి - (౧) "రము-క్రీడాయామ్" సక. (౨) "సనాశంసభిక్ష ఉః" ఇత్యుప్రత్యయః. ౧.

తా॥ తరువాత, వర్షాకాలముపోయి శరత్కాలమువచ్చెను. అప్పుడు నన్దగోపసుతుఁడై అసురోపద్రవకరుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు గోపికలతోఁ గ్రీడింపనిచ్ఛయించెను.

మూ॥ స్నేహమభి వర్షతా స్త్రీ రాసారమ్భానురోధాయ ।
కృష్ణఘనేనైషి తమీ రాసారమ్భానురోధాయ ॥ ౨॥

ప-వి ॥ స్నేహమ్, అభి, వర్షతా, స్త్రీః, ఆసారమ్, భానురోధాయ, కృష్ణఘనేన, ఐషి, తమీ, రాసారమ్భానురోధాయ. ౨.

వ్యా ॥ (స్నేహమితి) స్త్రీః - గోపీరభి, స్నేహమ్ - స్నేహమయమ్, ఆసారం అభివర్షతా, కృష్ణఘనేన- కృష్ణాఖ్యేనఘనేన, భానురోధాయ - ఆదిత్యంరోద్ధుమ్, తమీ-రాత్రిః, ఐషి. ఆదిత్యనిరోధః కిమ

(౧) ధ్వా-అ-అక-అని. (౨) పా-సూ-3-౨-౧౬౮.

ర్థః - రాసారమ్భానురోధాయ-రాసో నామ-ధూర్తపురుషాధిష్ఠితాభి ర్బహ్వీభిః స్త్రీభిః స్నేహసీమనిషణ్ణాభి ర్భావరసతత్త్వవిద్భి స్తుల్యశీల వయోవస్థాభి రేకాన్తదేశే భోగాయ ప్రవర్తయితవ్యో నృత్తవిశేషః, తస్య రాసస్య ఆరమ్భమ్, అనురోధమ్ - అనుకర్తుమ్. సఖలు రాత్రౌ జ్యోత్స్నయా మేకాన్తదేశే సమానీతాభి ర్గోపీభిర్హరిణా చికీర్షితః, తదర్థం రాత్ర్యపేక్షాకృతేత్యర్థః. ఐషీతి-(౧) “ఇషు - ఇచ్ఛాయామ్” భావేలుఙ్. ౨.

తా ॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, తనకత్యన్తప్రియురాండ్రైన గోపికలతో రాస క్రీడచేయ నిచ్ఛయించి, అదిరాత్రిలోఁ జేయవలసినది గాన, సూర్యుని వెలుఁగు లేని రాత్రిని నిరీక్షించెను.

మూ॥ అనుసరదివ ధామ హారిం హారిదశ్వీయం తదా శాన్తమ్ ।
నయదపి రవే రితాపరహారి దశ్వీయం తదాశాన్తమ్॥ ౩।

ప-వి॥ అనుసరత్, ఇవ, ధామ, హరిమ్, హారిదశ్వీయమ్, తదా, శాన్తమ్, నయత్, అపి, రవేః, ఇతాపరహరిత్, అశ్వీయమ్, తదాశామ్, తమ్. ౩.

వ్యా ॥ (అనుసరదితి) హరేరభిప్రాయం జ్ఞాత్వా తంహరి మనుసరదివ, హారిదశ్వీయమ్ - ఆదిత్యసంబన్ధి, ధామ- తేజః, తదా-తస్మిన్కాలే, శాన్తమభూత్, ఔష్ణ్యమత్యజదిత్యర్థః. కిఞ్చ- తదాశామ్- తస్య-హరేః, ఆశామ్ - వాఞ్ఛామ్, తంహారిం నయత్ - ప్రాపయత్, రవేః, అశ్వీయమ్-అశ్వానాంసమూహోపి, ఇతాపరహారిత్ - ప్రాప్తపశ్చిమదిక్కమభూత్. అపరాహ్ణః కాలః ప్రాప్త ఇత్యుక్తంభవతి. హారిదశ్వీయమితి -(౨) “వానామధేయస్య” ఇతివృద్ధసంజ్ఞా. (౩) “వృద్ధాచ్ఛః” ఇతిఛః. అశ్వీయమితి- అశ్వానాం సమూహ ఇతి విగృహ్య (౪) “కేశాశ్వాభ్యాంయఞ్ఛావన్యతరస్యామ్” ఇతిఛః. ౩.

తా ॥ కృష్ణాభిప్రాయానుసారముగ సూర్యతేజస్సును చల్లారెను; సూర్యరథమందు జోడించినగుఱ్ఱములును పశ్చిమదిక్కును జేరినవి; (సాయఙ్కాలమాయెను.) ౩.

---

(౧) తుదా-ప-స-సే. (౨) పా-సూ-౧-౧-౭౩-వార్తి.
(౩) పా-సూ-౪-౨-౧౧౪. (౪) పా-సూ-౪-౨-౪౮.

మూ॥ రవితాపాస్తు విరహిణీరథాఽఙ్గనా మానమన్యూనాః ।
ఆశిశ్రియురపి విహగం రథాఙ్గనామానమన్యూనాః ॥ ౪॥

ప-వి॥ రవితాపాః, తు, విరహిణ్యః, అథ, అఙ్గనాః, మానమన్యూనాః, ఆశిశ్రియుః, అపి, విహగమ్, రథాఙ్గనామానమ్, అన్యూనాః. ౪.

వ్యా॥ (రవీతి) అథ, మానమన్యూనాః - గర్వకోపాభ్యాం విహీనాః, విరహిణీరఙ్గనాః, రథాఙ్గనామానమ్-చక్రవాకమ్, విహగమపి అన్యూనాః. రవితాపాః ఆశిశ్రియుః - ఆశ్రితవన్తః.(౧) "శ్రిఞ్-సేవాయామ్". ౪.

తా॥ సూర్యకిరణములు చల్లారివచ్చుచుండగా, పతివిరహిత స్త్రీలు గర్వమును కోపమునువదలి మిక్కిలి విరహాతురులైరి. చక్రవాకపక్షులును మిక్కిలి పరితపించినవి.

మూ॥ హారిద్ర్యోరజతి రవౌ వాపీతతయార్య్య మచ్ఛవయః ।
తన్వానుపురతిస్మ గిరా వాపీతతయాఽఽర్యమచ్ఛవయః॥ ౫॥

ప-వి॥ హారిద్ర్యః, రజతి, రవౌ, ఆపీతతయా, అర్యమచ్ఛవయః, తన్వానుపురతి, స్మ, గిరా, వాపీతతయా, ఆర్యమ్, అచ్ఛవయః. ౫.

వ్యా॥ (హారిద్ర్యఇతి) రవౌ-సూర్యే, రజతి - రాగజుషిసతి, అర్యమచ్ఛవయః - అర్యమ్ణః - ఆదిత్యస్య, ఛవయః - దీప్తయః, ఆపీతతయాయుక్తాః- ఈషత్ పీతవర్ణభాజః, హారిద్ర్యఇవాఽభవన్-హారిద్రయా రక్తా ఇవాఽభూవన్నిత్యర్థః. అత్రఛలాదయమర్థః ప్రతీయతే- భర్తరి సూర్యే రాగభాజిసతి తద్భోగాయ హారిద్రానులిప్తాః ఆపీతతయా- మధుపానయోగిత్వేనచ, యుక్తాస్తత్ప్రియా దీప్తయోఽభూవన్నితి. అతశ్చ, ఆర్యమ్ - పణ్డితమ్, రమణీయంవా, అచ్ఛవయః - సితపక్షీ హంసః, వాపీతతయా - వాప్యాం ఇతతయా, స్వయా గిరా తన్వానుపురతిస్మ-తాసామాదిత్యచ్ఛవీనామలక్తాక్తానాం నూపురవదాచరతిస్మేత్యర్థః. (౨) "సర్వప్రాతిపదికేభ్య ఇత్యేకే" ఇత్యాచారేక్విప్.

(౧) ధ్వా-ఉ-స-సే. (౨) పా-సూ-౩-౧-౧౧-వార్తి.

తతః (౧) * సనాద్యన్తత్వేనధాతుత్వాల్లట్. హారిద్ర్య ఇతి - హారిద్ర యా రక్తా ఇతి విగృహ్య (౨) "తేనరక్తంరాగాత్" ఇత్యణ్. (3) "టిడ్ఢాణఞ్" ఇత్యాదినాజీప్, హారిద్ర్య ఇవేతి - పారమార్థికోర్థః, ఫలార్థస్తుహారిద్ర్యఇతి. రజతీతి-(౪) "రఞ్జ-రాగే" భ్వాదికః. స్వరితేత్, తతో లట్; లట శ్నత్రాదేశః. (౫) "రఞ్జేశ్చ" ఇత్యుపధాలోపః, తత స్సప్తమీ. ఆపీతతయేతి- పీతశబ్దో వర్ణవాచీ ; ఈషత్పీతత్వేనేతి పారమార్థికోర్థః. ఫలార్థస్తు - ఆఙ్పూర్వాత్ (౬) "పా - పానే" ఇత్యస్మాన్నిష్ఠా. (౭) "ఘుమాస్థాగా" ఇత్యాదినా ఈత్వమ్, తతః భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇతివ దకారో మత్వర్థీయః. ఆర్యమితి-(౮) "ఋహలోర్ణ్యత్" ఇతిణ్యత్. ౫.

తా॥ సూర్యుఁడెఱ్ఱఁబడిపోయిన ఆసాయఙ్కాలమందు సూర్యకిరణములు పసుపు వర్ణములాయెను. బావులయందు హంసములు శబ్దించుచుండెను. వానిని చూడఁగా, సూర్యకిరణములనెడు స్త్రీలు తనభర్తయైన సూర్యునిభోగార్థమై పసుపు పూసికొని యున్నట్లును, హంసశబ్దము, ఆ స్త్రీలు నడుచునప్పుఁడా కాళ్ళలో నలఙ్కరించుకొని యున్న నూపురములయొక్క ధ్వనివలెను నుండెను. ౫.

యా॥ వ్యతిరురువిరే ఖగాళ్యో నివాసతరుజాలమభితోఽయాః ।
కోకా ధ్యాత్వాఽఘాఘానివాఽఽసత రుజాఽలమభితోఽయాః ॥

ప-వి॥ వ్యతిరురువిరే, ఖగాళ్యః, నివాసతరుజాలమ్, అభితః, అయాః, కోకాః, ధ్యాత్వా, అఘాఘాన్, ఇవ, ఆసత, రుజా, అలమ్, అభితోఽయాః. ౬.

వ్యా॥ (వ్యతీతి) నివాసతరుజాలమ్ - నివాసవృక్షసమూహమ్, అభితోఽయాః-అభితఃప్రాప్తాః, ఖగాళ్యః- పక్షిపఙ్క్తయః, వ్యతిరురువిరే- పరస్పరేణశబ్దమకార్షుః. అథవా - యాః ఖగాళ్యః, నివాసతరుజాలం

---

(౧) పా-సూ-3-౧-3౨. (౨) పా-సూ-౪-౨-౧ (3) పా-సూ-౪-౧-౫.
(౪) భ్వా-ఉభ-స-అ. (౫) పా-సూ-౬-౪-౨౬. (౬) భ్వా-ప-స-అ.
(౭) పా-సూ-౬-౪-౬౬. (౮) పా-సూ-3-౧-౧౨౪.

అభితోభవన్తా, వ్యతిరురువిరే. (౧) "రు-శబ్దే" వ్యతిపూర్వః లట్. (౨) "కర్తరికర్మవ్యతిహారే" ఇత్యాత్మనేపదమ్. కించ - కోకాః-చక్రవాకాః, అభితోయాః- అభిగతజలాః, విరహప్రత్యాసత్తిజనితయా రుజా-పీడయా, అఘౌఘాన్ - పాపరాశీన్, అలంధ్యాత్వేవ, ఆసత- ఆసీనా అభవన్. అభితోయా ఇతి - ప్రథమవ్యాఖ్యానపక్షే- (౩) "అతోనుపసర్గేకః". ఆసతేతి- (౪) "ఆస - ఉపవేశనే" లఙ్ బహువచనమ్. అదాదిత్వాచ్ఛపోలుక్. ౫.

తా॥ పక్షులు వృక్షములకొమ్మల మీఁద నలుప్రక్కలఁ గూర్చుండి కూఁత వేయుచున్నవి. చక్రవాకములు జలసమీపమందుండి, రాత్రియాసన్నమైనందున తమకుఁ గలుగఁబొయ్యెడి విరహబాధను దలంచి ఖిన్నములై, తమజన్మాన్తరీయపాపములను స్మరించుచున్నవి వలెనున్నవి. ౬.

మూ॥ ద్రష్టు మివార్కం స్మ తరో ర్దూరం ధావతితరాం ఛాయా।
పాతివ్రత్యం స్మ రవే ర్దూరర్ధ్నా౽వతితరాం ఛాయా ॥ ౭॥

ప-వి॥ ద్రష్టుమ్, ఇవ, అర్కమ్, స్మ, తరోః, దూరమ్, ధావతితరామ్, ఛాయా, పాతివ్రత్యమ్, స్మ, రవేః, దూరర్ధ్నా, అవతితరామ్, ఛాయా. ౭.

వ్యా॥ (ద్రష్టుమితి) తరోః ఛాయా దూరం ధావతితరాంస్మ. కిమర్థమివ - అర్కం ద్రష్టుమివ-తరుణా వ్యవహితమర్కం కియన్తం దేశం గత ఇతి వీక్షితుం తరువ్యవధానపరిహారాయ సమీపత్యాగేన దూరమగాదిత్యర్థః. కించ-రవేః ఛాయా-ప్రభా, దూరర్ధ్నా-రర్థితుమ్-పీడయితుమ్, అశక్తా, పాతివ్రత్యమ్, అవతితరాంస్మ-ప్రకర్షేణరక్షితవతీ. తన్మార్దవేనస్వయమపిమృదురభవదిత్యర్థః. ఉభయత్ర(౫) "తిఙశ్చ" ఇతి తరప్. (౬) "కిమేత్తిఙవ్యయ" ఇత్యాదినా ఆమ్ప్రత్యయః. దూరర్ధ్నేతి-(౭) "రధ-హింసాసంరాద్ధ్యోః" (౮) "ఈషద్దుస్సుషు" ఇత్యాదినా ఖల్. (౯) "రధిజభోరచి" ఇతినుమాగమః. ౭.

(౧) అదా-ప-అ-సే. (౨) పా-సూ-౧-౩-౧౪. (౩) పా-సూ-౩-౨-౩.
(౪) అదా-ఆ-అ-సే. (౫) పా-సూ-౫-౩-౫౬. (౬) పా-సూ-౫-౪-౧౧.
(౭) దివా-ప-సేట్- (౮) పా-సూ-౩-౩-౧౨౬. (౯) పా-సూ-౭-౧-౬౧.

తా॥ వృక్షములనీడ మిక్కిలి దూరముగఁబోయెను. దానిని చూడఁగా, సూర్యుఁడెంత దూరము వెళ్లెనని చూచుటకై దృష్టికి వృక్షవ్యవధానము లేకుండునట్లు వెళ్ళినట్లున్నది. సూర్యకిరణములు ఉష్ణములేక చల్లపడినవి. ౭.

మూ॥ గావ శ్శ్రమం వనాన్తా'దావ ర్తన్తాఽపనీయ సమమ్ ।
ఆతపతోఽబ్ధిజలం స్ఫురదావ ర్తన్తాపనీయసమమ్॥ ౮॥

ప-వి॥ గావః, శ్రమమ్, వనాన్తాత్, ఆవర్తన్త, అపనీయ, సమమ్, ఆతపతః, అబ్ధిజలమ్, స్ఫురదావర్తమ్, తాపనీయసమమ్. ౮.

వ్యా ॥ (గావఇతి) గావః క్రమేణోదకపానాదిభిః దివసజం శ్రమ మపనీయ వనాన్తాత్, సమమ్ - సహైవ, ఆవర్తన్త - నివృత్తా అభూవన్. కించ - స్ఫురదావర్తం అబ్ధిజలమ్, ఆతపతః- ఆతపేన స్వస్మిన్ వితతేన, తాపనీయసమమభవత్ - తపనీయస్య హేమ్నో వికారసదృశమభవత్. ౮.

తా॥ పశువులు, గడ్డిమేసి నీళ్లుత్రాగి దివసమందలి శ్రమము దీర్చికొని యడవి నుంచి తిరిగి గుంపుగాఁజేరివచ్చినవి. సముద్రజలము సూర్యకిరణములచే వ్యాప్తమై కరిగించిన బంగారమువలె నుండెను. ౮.

మూ॥ వీక్ష్యాఽబ్జకుముదషణ్డం సమదశతాలి ర్గవా తదర్పితయా ।
తతృపు స్తరుణా స్తదుభయసమదశతాలిర్గవాతదర్పితయా ॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, అబ్జకుముదషణ్డమ్, సమదశతాలిమ్, గవా, తదర్పితయా, తతృపుః, తరుణాః, తదుభయసమదశతాలిర్గవాతదర్పితయా. ౯.

వ్యా ॥ (వీక్ష్యేతి)-సమదశతాలిమ్ - సమదైః - మదసహితైః, శతసఙ్ఖ్యైః- అనేకైః, అలిభిర్యుక్తం అబ్జకుముదషణ్డం వీక్ష్య, తరుణాః- యువానః, తదర్పితయా-తైరలిభిరర్పితయా, గవా - వాచా, తతృపుః - తృప్తా అభవన్. కీదృశ్యా గవా - తదుభయసమదశతాలిర్గవాతదర్పితయా- తేషాముభయేషామ్- అబ్జానాం కుముదానాంచ, యా సమదశతా - సదృశావస్థతా - వికాససఙ్కోచయోర్మధ్యమావస్థా

ప్రాప్తిః, తస్యా లిఙ్గభూతేన, వాతేన- వాయునా, దర్శితయా-ఉద్రిక్తయేత్యర్థః. అబ్జాని సఙ్కోచోన్ముఖత్వా ద్వికాససఙ్కోచమధ్యమదశాపన్నాని, కుముదానితు వికాసోన్ముఖత్వా న్మధ్యమావస్థాపన్నాని, ఉభయో గన్ధం సమాహరద్వాయుః ఉభయోస్సమదశాయాః చిహ్నంభవతి. అన్యతరస్య సఙ్కుచితత్వే ఉభయగన్ధహరణాసమ్భవాత్. తాదృశేన వాయునా దృప్తానాం భృఙ్గాణాం వాగుద్భటాభవేత్. ౯.

తా॥ ఆసాయంకాలమందు తామరస పుష్పములు సఙ్కోచోన్ముఖములై అర్ధవికసితములుగాను, కుముదకుసుమములు వికాసోన్ముఖములై అర్ధవికసితములుగానున్నవి. వాయువు, ఆరెండిటియొక్క గన్ధములనుదీసికొనివచ్చి వీచుచుండఁగా దానిచే తుమ్మెదలు మదించి గానముచేసినవి. ఆగానమునువినియు వాకుసుమములను జూచియు యౌవనవంతులు మిక్కిలి సన్తోషించిరి. ౯.

మూ॥ బహునాఽఽక్రోశి క్రామతి కుఙ్కుమవర్ణే పతఙ్గేన ।
రుచి రుచితాత్వతిరాగిణి కుఙ్కుమవర్ణే పతఙ్గేన ॥ ౧౦॥

ప-వి॥ బహునా, ఆక్రోశి, క్రామతి, కుమ్, కుమ్, అవర్ణే, పతఙ్గేన, రుచిః, ఉచితా, తు, అతిరాగిణి, కుఙ్కుమవర్ణే, పతఙ్గే, న. ౧౦.

వ్యా॥ (బహునేతి) కుం కుమ్ - సర్వాం భూమిమ్, అవర్ణే- ప్రకాశమానాయత్తే మలినత్వే, క్రామతి - అభిభవతిసతి, బహునా, పతఙ్గేన - పక్షిణాచ, ఆక్రోశి - మహాశబ్దఃకృతః. అత్ర ఛలేనాఽయమర్థః ప్రతీయతే - భూమిమ్, అవర్ణే-పరివాదే, క్రామతిసతి, పతఙ్గా ఆచుక్రుశురితి. కించ - అతిరాగిణి - అతిరక్తే, కుఙ్కుమవర్ణే - కుఙ్కుమసదృశవర్ణే, పతఙ్గే - ఆదిత్యే, ఉచితా - యోగ్యా, రుచిః - దీప్తిః, నాఽభవత్ - అత్రాఽపి ఛలాదయమర్థః ప్రతీయతే - అతిరాగిణి - అతిమాత్రవిషయసఙ్గభాజి, కుఙ్కుమవర్ణే- కుఙ్కుమాదిభిర్వర్ణకైరలఙ్కరణైరాలేపనైర్యుక్తే, ఉచితా దీప్తిః - కీర్తిః, నాఽభవదితి. కుంకుమితి - వీప్సాయాంద్విర్వచనమ్. ౧౦.

తా॥ భూమియందంధకారము వ్యాపించెను. అప్పుడు పక్షులుఅఱచినవి. సూర్యుఁడు తేజోహీనుఁడై కుజ్కినువలె నెఱ్ఱపడెను. ౧౦.

మూ॥ దోషాగమతో రాజ్ఞా గాహిత్వా వాఽరిధౌతమోదేన ।
సుకృతేహయోదజిగమిషి గా హిత్వా వారిధౌ తమోదేన ॥

ప-వి॥ దోషాగమతః, రాజ్ఞా, గాహిత్వా, వా, అరిధౌతమోదేన, సుకృతేహయా, ఉదజిగమిషి, గాః, హిత్వా, వారిధౌ, తమోదేన. ౧౧.

వ్యా ॥ (దోషేతి) వాశబ్ద ఉపమార్థే. అరిధౌతమోదేన - శత్రుభిః క్షాళితహర్షేణ, రాజ్ఞేవ, తమోదేన-తమసః ఖణ్డయిత్రా, ఆదిత్యేన, దోషాగమతః. వారిధౌ, గాహిత్వా - అవగాహనం కృత్వా సుకృతేహయా- పుణ్యానుష్ఠానేన, ఉదజిగమిషి-ఉదేతుమిచ్ఛా కృతా. యథాహి దోషాగమతః - విషయసఙ్గాదిదోషప్రాప్తేః, రన్ధ్రాన్వేషిభిశ్శతృభి రభిభూతః తతఏవ ధౌతహర్షః. కశ్చిద్రాజా, గాః- భూమీః, హిత్వా గత్యన్తరాభావాత్, వారిధౌ - సముద్రే, గాహిత్వా సుకృతేహయా - తీర్థనిషేవణాద్యాత్మకేన పుణ్యానుష్ఠానేన, ఉదేతుమ్ - జన్మాన్తరే స్వైశ్వర్యం ప్రాప్తుమ్, ఇచ్ఛామకరోత్ ; ఏవమయమపి సూర్యః దోషాగమతః - రాత్ర్యాగమతో హేతోః, గాః - దీప్తీః, హిత్వా, అరిభిః - తమోభిః, ధౌతహర్షో వారిధౌ గాహిత్వా, సుకృతేహయా - శోభనానుష్ఠానేన దివసాన్తరే ఉదేతుమిచ్ఛామకరోత్. ఉదజిగమిషీతి- (౧) "ఇణ్-గతౌ" ఉత్పూర్వః. తతస్సనః (౨) "సనిచ" ఇతి గమాదేశః. తతోభావేలుఙ్, చిణ్, అడాగమః. తమోదేనేతి-(3) "దో-అవఖణ్డనే" (ర) "ఆతోనుపసర్గేకః". ౧౧.

తా॥ పరిశుద్ధుఁడైన రాజుకు దోషము సంభవించినయెడల శత్రువులచే నవమానింపఁబడి సంతోషహీనుఁడై రాజ్యమునువదలి సముద్రమందుమునిగి, ఆతీర్థస్నానజన్యసుకృతముచేత జన్మాన్తరమందుఁదన ఐశ్వర్యమునుబొందనిచ్ఛయించునో, ఆవొప్పున,

(౧) అదా-ప-స. (౨) పా-సూ-౨-౪-౪౭. (3) దివా-ప-అ. (ర) పా-సూ-3-౨-3.

దోషాగమనముచే(రాత్రి వచ్చినచో) సూర్యుఁడు తనశత్రువైనయన్ధకారముచేఁ దిరస్కరింపఁబడినవాఁడై సముద్రస్నానముచేఁబరిశుద్ధుఁడై రెండవదినము దీప్తిమంతుఁడై యుదయింపనిచ్ఛయించినట్లు సముద్రమందవగాహించెను. ౧౧.

మూ॥ ధిగ్జీవిత మతిహాస్యం సవితా న స్సప్రభోఽ స్తమితః ।
ఇతి కిల దివసోఽస్య సుహృ త్సవితాన స్సప్రభో స్త మితః ॥

ప-వి॥ ధిక్, జీవితమ్, అతి, హాస్యమ్, సవితా, నః, సప్రభః, అస్తమ్, ఇతః, ఇతి, కిల, దివసః, అస్య, సుహృత్, సవితానః, సః, ప్రభోః, తమ్, ఇతః, ౧.౨.

వ్యా॥ (ధిగితి) దినసస్యబుద్ధిః పూర్వార్ధేన పరామృశ్యతే. సవితా - ఆదిత్యః, నః. అస్మాకంసంబన్ధీ, సప్రభః - ప్రభయా ప్రియయా సహ, అస్తమితః, అతోజీవితంధిక్ - కుత్సితమతీవహాస్యమితి ఈదృశ్యా బుద్ధ్యాకిల అస్య ప్రభోః - ఆదిత్యస్య, సుహృత్, సవితానః-వితానేన-విస్తారేణ, సహితః, సదివసః-తమ్-ఆదిత్యమ్, ఇతః- అనుగతోఽభూత్.

తా॥ సూర్యుని సుహృత్తైన దినము, "మనస్నేహితుఁడైన సూర్యుఁడు సపరివారముగ నస్తమించెను, ఇంక మనజీవనమతినిన్ద్యమై హాస్యాస్పదమగును" అనితలఁచి తానును నాసూర్యునియనుసరించి వెళ్ళెను. ౧౨.

మూ॥ భాస్వాన్ హతప్రభఃకిల వారుణ్యా పీతయా పతితః ।
నిగృహీతో జగతోఽభూదారుణ్యాపీ తయా పతితః ॥ ౧౩॥

ప-వి॥ భాస్వాన్, హతప్రభః, కిల, వారుణ్యా, పీతయా, పతితః, నిగృహీతః, జగతః. అభూత్, ఆరుణ్యాపీ, తయా, పతితః. ౧౩.

వ్యా॥ (భాస్వానితి) పీతయా- గౌరవర్ణయా, వారుణ్యా - వరుణస్య దిశా ప్రతీచ్యా, హతప్రభః - హతతేజస్కః, తయాసహ స్వయమపి ఆరుణ్యాపీ, ఆరుణ్యంప్రాప్తః,గగనాత్పతితస్సన్ జగతఃపతితః- జగత్పతేరీశ్వరాత్కారణాత్, నిగృహీతోఽభూత్ - అస్తంగతోభూత్, ఈశ్వరాజ్ఞయాసూర్యచన్ద్రాదీనాముదయాస్తమయాదయః; తథాచశ్రుతిః-(౧)"భీషాస్మాద్వాతఃపవతే।భీషోదేతిసూర్యః।భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ"

(౧) తై-ఆన-

ఇతి, అత్ర ఛలా దయ మర్థః ప్రతీయతే - పీతయా - ఉపయుక్తయా, వారుణ్యా - సురయా, ఆరుణ్యాపి - అరుణతాంగతః, తతఏవపాపానుష్ఠానాత్కారణాత్, హతప్రభః - హతకీర్తిః, పతితః - ద్విజాతికర్మభ్యో హీనస్సన్, జగత్పతితః - రాజాజ్ఞయా, నిగృహీతః. ౧౩.

తా॥ సూర్యుఁడు, సాయఙ్కాలమందెఱ్ఱపడిన పశ్చిమదిక్కునొంది తానునెఱ్ఱపడి భగవదాజ్ఞచేన స్తమించెను. ఇచ్చటశబ్దమేలవలన నొకయర్థముప్రతీతమగుచున్నది. సూర్యుఁడెఱ్ఱగానగునట్లు మదిరాపానముచేసి కీర్తిహీనుఁడై రాజుచే నిగృహీతుఁడై కర్మభ్రష్టుఁడాయెనని. ౧౩.

మూ॥ బిమ్బేఽక్షిపన్ ద్విజా జల మతిరోధిన్యాఞ్జలం సాన్ధ్యమ్ ।
యావన్నజగత్స్యాన్నిశి మతిరోధిన్యా ఞ్జలం సాన్ధ్యత్ ॥ ౧౪॥

ప-వి॥ బిమ్బే, అక్షిపన్, ద్విజాః, జలమ్, అతిరోధిని, అఞ్జలమ్, సాన్ధ్యమ్, యావత్, న, జగత్, స్యాత్, నిశి, మతిరోధిన్యామ్, జలమ్, సాన్ధ్యమ్.

వ్యా॥(బిమ్బ ఇతి) బిమ్బే-ఆదిత్యమణ్డలే, అతిరోధిని - అవిద్యమానతిరోధానేసతి, తస్యామేవ దశాయామ్, ద్విజాః, సాన్ధ్యమ్ - సన్ధ్యోపాసనకర్మాఙ్గభూతమ్, అఞ్జలమ్ - అఞ్జలిపరిమితమ్, జలమ్, అక్షిపన్ - క్షిప్తవన్తః. నిశి-రాత్రౌ, మతిరోధిన్యామ్- బుద్ధితిరోధకర్యాంసత్యామ్, జగత్సర్వమ్, సాన్ధ్యమ్ - ఆన్ధ్యేన - అన్ధత్వేన- చక్షుషోపలమ్భరాహిత్యేనసహితమ్, అతఏవ, జలమ్ - జడంచ, యావ న్న భవేత్, తావదేవ సన్ధ్యోపాసన మకుర్వ న్నిత్యర్థః. ౧౪.

తా॥రాత్రిలోఁ జీకటిచేతఁగన్నులు కనఁబడక జనులు మతిహీనులై లోకమునుబ్బే సూర్యుఁడు కనఁబడుచూడఁగనే బ్రాహ్మణులర్ఘ్యప్రదానముచేసిరి. ౧౪.

మూ॥కుముదం చాఽహ్ని ప్రముదితచక్రే ముక్తామయం సితం వియతి।
రాసాయ ఖైర్వితానం చక్రే ముక్తామయం సితంవియతి॥ ౧౫॥

ప-వి॥ కుముదమ్, చ, అహ్ని, ప్రముదితచక్రే, ముక్తామయమ్, సితమ్, వియతి, రాసాయ, ఖైః, వితానమ్, చక్రే, ముక్తామయమ్, సితమ్, వియతి, ౧౫.

వ్యా॥ (కుముదమితి) ప్రముదితచక్రే-హర్షితచక్రవాకే, అహ్ని-దివసే, వియతి - అపగచ్ఛతిసతి, సితమ్ - శ్వేతమ్, కుముదమ్, ముక్తామయమ్ - ఆమయరహితమ్ - విగతనిద్రమ్, వికసితమభూత్. వియతీతి (౧) "ఇణ్-గతౌ" విపూర్వః. శత్రన్తస్సప్తమ్యన్తః. వ్యయమ్ - వినాశమ్, ప్రాప్తేసతీత్యర్థః. కించ-రాసాయ-కృష్ణస్య రాసోత్సవార్థమ్, వియతి సితమ్ - ఆకాశేబద్ధమ్, ముక్తామయమ్ - మౌక్తికవిరచితమ్, వితానమ్, భైః - నక్షత్రైః, చక్రే. ౧౫.

తా॥ చక్రవాకపక్షులకు సన్తోషకరమైన దివసముపోయినది. కుముదకుసుమములు వికసించినవి. ఆకాశమందు నక్షత్రములుదయించినవి. అది, శ్రీకృష్ణుని రాసక్రీడానిమిత్తము వితానముకట్టినట్లుండెను. ౧౫.

మూ॥ న్యవిశత నూనం సాన్ధ్యో రాగో హృదయం చిరణ్డీనామ్ ।
బుద్ధిం నియమ్య చ కమితురాగోహృ దయం చిరణ్డీనామ్॥ ౧౬॥

ప-వి॥ న్యవిశత, నూనమ్, సాన్ధ్యః, రాగః, హృదయమ్, చిరణ్డీనామ్, బుద్ధిమ్, నియమ్య,చ, కమితుః, ఆగోహృత్, అయమ్, చిరమ్, డీనామ్. ౧౬.

వ్యా॥ (న్యవిశతేతి) సాన్ధ్యః - సన్ధ్యాసంబన్ధీ, రాగః, చిరణ్డీనామ్ - యువతీనామ్, హృదయం నూనం న్యవిశత. రాగశబ్దః ఆరుణ్యం కామాభిష్వఙ్గంచాఽఽచష్టే. తత్ర ఛలాదయం వ్యవహారః కృతః-సన్ధ్యాసంబన్ధితయా దృష్టో రాగః యువతిహృదయం ప్రవిష్ట ఇతి. సన్ధ్యారుణ్యం నివృత్తమ్, యువతిహృదయస్తు సకామాభిష్వఙ్గ మభవదిత్యుక్తంభవతి. తద్ధృదయం ప్రవిష్టస్సోఽయం రాగః తాసాం బుద్ధిమ్, చిరమ్ - దీర్ఘకాలమ్, డీనామ్ - గర్వేణపరిభ్రాన్తామ్, నియమ్య, కమితుః - భర్తుః, ఆగోహృత్ - అపరాధస్యాహర్తాచ, అభూత్. రాగయోగేన భర్తురపరాధం విస్మృతవత్య ఇత్యర్థః. న్యవిశతేతి - (౨) "విశ - ప్రవేశనే" విపూర్వః, లఙ్. (౩) "నేర్విశః" ఇత్యాత్మనే

(౧) అదా-ప-స-సే. (౨) తుదా-ప-స-అ. (౩) పా-సూ.౧-౩-౧౭.

పదమ్ ; తుదాదిత్వాచ్ఛః. కమితురితి-కామయతే స్తృచ్. (౧) "ఆయాదయ ఆర్ధధాతుకేవా" ఇతి వికల్పాణ్ణిచోనివృత్తిః. ఆగోహ్యాదితి - హరతే స్సోపపదాత్ క్విప్, తుక్. డీనామితి (౨) "డీఙ్-విహాయసా గతౌ" నిష్ఠా. (౩) "స్వాదయః ఓదితః" ఇత్యోదిత్త్వాత్ అర్హప్రతిషేధే నిష్ఠా నత్వ ఞ్చ. ౧౬॥

తా॥ ఆకాశమందు సన్ధ్యారాగము నివర్తించెను; స్త్రీలహృదయమందుమన్మథ వికారముకలిగెను. అప్పుడా స్త్రీలు గర్వమునువదలి నాయకుని యపరాధమును మఱచిరి. ౧౬.

మూ॥ తమసో భియేవ వివశా సన్ధ్యాయత్సు ద్విజేషు చ కులాయమ్ ।
క్వాఽపి న్యలీయత హరిం సన్ధ్యాయత్సు ద్విజేషు చ కులాయమ్॥

ప-వి॥ తమసః, భియా, ఇవ, వివశా, సన్ధ్యా, ఆయత్సు, ద్విజేషు, చ, కులాయమ్, క్వ, అపి, న్యలీయత, హరిమ్, సన్ధ్యాయత్సు, ద్విజేషు, చ, కులాయమ్. ౧౭.

వ్యా॥ (తమసేతి) ద్విజేషు - పక్షిషు, కులాయమ్- నీడమ్, ఆయత్సు - ఆగచ్ఛత్సు, ద్విజేషు - త్రైవర్ణికేషుచ, కులాయమ్ - కులదైవతమ్, హరిమ్, సన్ధ్యాయత్సు - సమ్యక్ ధ్యాయత్సు, తమసో భియా వివశేవ-సన్ధ్యా క్వాప్యవిజ్ఞాతే దేశే న్యలీయత-నిలీనాఽభూత్.

తా॥ సాయఙ్కాలమందు పక్షులు తమతమ గూండ్లలోవచ్చిచేరినవి. బ్రాహ్మణాదులు తమకులదేవతయైన విష్ణువును ధ్యానించిరి. సన్ధ్యాకాలముపోయి చీఁకటివ్యాపించెను. ౧౭,

మూ॥ ఖతరో శ్ఛాయేవ తమోఽనూనాయన్తాఽశుభాని భూతాని।
రాత్రిచరాణ్యామిషతో ఽనూ నాయన్తాఽశుభాని భూతాని ॥

ప-వి॥ ఖతరోః, ఛాయా, ఇవ, తమః, అనూనా, ఆయన్త, ఆశు, భాని, భూతాని, రాత్రిచరాణి, ఆమిషతః, అనూన్, ఆయన్త, అశుభాని, భూతాని. ౧౮.

వ్యా॥ (ఖతరోరితి) తమః - తిమిరమ్, ఖతరోః- ఆకాశాఖ్యస్య

(౧) పా-సూ-౩-౧-౩౧. (౨) ధా-ఆ-అ-సే. (౩) పా-సూ-౮-౨-౪౫.

వృక్షస్య, ఛాయేవాఽభూత్. ఆశు - శీఘ్రమ్, భూతాని - ఉత్పన్నాని, భాని - నక్షత్రాణి, తస్యఖతరోః-అసూనాయన్త-సూనవదాచరన్తిస్మ, పుష్పసదృశాన్యభవన్నిత్యర్థః. సూనశబ్దాత్ (౧) "కర్తుఃక్యఙ్ సలోపశ్చ" ఇతిక్యఙ్, తతోలఙ్, అడాగమః. కించ - రాత్రిచరాణి అశుభాని భూతాని-జన్తవః-రక్షఃపిశాచాదయః, ఇతస్తతో లబ్ధాత్ మాంసబలిప్రభృతికా దామిషతః కారణాత్, అసూన్ - ప్రాణాన్, ఆయన్త- ప్రాప్తాః. ఆయన్త ఇతి అయతేర్లఙ్. (౨)అనుదాత్తేత్త్వాదాత్మనేపదమ్.

తా॥ అన్ధకారము రాత్రియనెడు వృక్షమునకు నీడవలెనుండెను. నక్షత్రములు పూవులవలెనుండెను. పిశాచాదులు మాంసములను భక్షించి ప్రాణధారణమును జేసికొనెను. ౧౭.

మూ॥ అరుధ ద్దృశ స్తమో జితకాలాయస మఞ్జనోపమానమతి ।
ఐర్ష్యద్విరహీ తస్మై కాలాయ సమ ఞ్జనోఽపమానమతి॥౧౮॥

ప-వి॥ అరుధత్, దృశః, తమః, జితకాలాయసమ్, అఞ్జనోపమానమతి, ఐర్ష్యత్, విరహీ, తస్మై, కాలాయ, సమమ్, జనః, అపమానమతి. ౧౮.

వ్యా ॥ (అరుధదితి) తమః - తిమిరమ్, దృశః - చక్షూంషి,అరుధత్ - రుద్ధవత్. (౩) "రుధిర్ - ఆవరణే" లుఙ్. (౪) "ఇరితోవా" ఇత్యఙ్. కీదృశంతమః - జితకాలాయసమ్ - జితం కాలాయసం యేన తత్తథోక్తమ్. దార్ఢ్యాత్ రూపేణచ జితకాలాయసమిత్యర్థః.అఞ్జనోపమానమతి- అఞ్జనోపమానమ్ - అఞ్జనసాదృశ్యమ్, అతిక్రాన్తమ్, తతో నీలతర మిత్యర్థః. కించ- తస్మై కాలాయ - రాత్రయే, విరహీ-విరహితః, జన స్సర్వః, సమమేవ ఐర్ష్యత్ -ఈర్ష్యాంకృతవాన్. అపమానమతీతి క్రియావిశేషణమ్. అపగతః మానః-గర్వః,యస్యా స్సా అపమానా, అపమానా మతి ర్యథాభవతి తథేత్యర్థః.

(౧)పా-సూ-3-౧-౧౧. (౨)పా-సూ-౧-3-౧౨.
(3)రుధా-ఉ-స-అ. (౪)పా-సూ-3-౧-౫౭.

తా॥ కాటుకకంటె నతినీలమైన చీకటి జనుల చూపునుగప్పెను. విరహిజనులు అభిమానమునువదలి యారాత్రిని మిక్కిలి నిన్దించిరి. ౧౯.

మూ॥ నాఽజ్ఞాయి తమసి వృక్షో నా శ్వభ్రం సానుమా నపరమ్ ।
వాయువశా ద్య దవాయన్నాశ్వభ్రం సాఽనుమా నపరమ్ ॥

ప-వి॥న,అజ్ఞాయి, తమసి, వృక్షః, నా, శ్వభ్రమ్, సానుమాన్, అపరమ్,వాయువశాత్, యత్, అవాయన్, ఆశు, అభ్రమ్, సా, అనుమా, న, పరమ్. ౨౦.

వ్యా॥ (నాజ్ఞాయీతి) తస్మిన్ తమసి వృక్షశ్చ, నా-పురుషశ్చ, శ్వభ్రమ్ - రన్ధ్రమ్, సానుమాన్ - పర్వతశ్చ, అపరంచ-వ్యోమ సలిల గో హస్త్యాదికం పదార్థజాతమ్, నాజ్ఞాయి - నజ్ఞాతమభూత్. సర్వం పదార్థజాతంతమసా ఏకీకృతమివాఽభవదిత్యర్థః. నను వాయోరప్రతిహతస్యాగమన ముపలభ్య తత్ర మూర్తద్రవ్యప్రతిరోధాభావముపలభ్య, అయ మాకాశఏవ నపదార్థాన్తరమిత్యవగచ్ఛన్తి, తత్కథముచ్యతే, సర్వోఽపిపదార్థోనాజ్ఞాయీతి; తత్రోచ్యతే - వాయువశాత్, ఆశు - శీఘ్రమ్, అభ్రమ్ - ఆకాశమ్, యదవాయన్ - అవగతవన్తఇతి యత్, సా అనుమా-తదేతదనుమానజ్ఞానమ్, పరంన-నాఽన్యత్ ప్రత్యక్షమిత్యర్థః. అనుమేతి-(౧) "మాఙ్-మానే.(౨) "ఆతశ్చోపసర్గే" ఇత్యఙ్.

తా॥ చీకటిలోఁగొండ పల్లము మనుష్య పశు పక్ష్యాదు లేమియుఁ దెలియక నేకాకారముగనన్ధకారమైయే కనఁబడెను. అప్రతిహతమై అతివేగముగఁ గొట్టుచున్న గాలివలన "ఇచ్చట పర్వతవృక్షాదులులేవు" అనిమాత్రమూహించిరి. ౨౦.

మూ॥ అభిసారికా స్స్మ తమసా సూచ్యగ్రేణాఽప్యసేవనీయేన ।
స్థగితా గన్ధేనాఽఽరా త్సూచ్యగ్రేఽనాప్య సేవనీయేన ॥ ౨౧॥

ప-వి॥అభిసారికాః, స్మ, తమసా, సూచ్యగ్రేణ, అపి, అసేవనీయేన, స్థగితాః, గన్ధేన, ఆరాత్, సూచ్యగ్రే, అనాప్య, సేవనీయేన. ౨౧.

వ్యా॥ (అభిసారికేతి) సూచ్యగ్రేణ - శితసూచ్యగ్రేణాపి, అసేవ

(౧) దివా-ఆ-స-అ.   (౨) పా-సూ-౩-౧-౧౩౬.

నీయేన - భేత్తుమశక్యేన, తమసా స్థగితాః అభిసారికాః, ఆరాత్ - దూరాత్, అనాప్య-పార్శ్వమగత్వా దూరే స్థిత్వాపి, సేవనీయేన - సేవితుమ్ - అనుభవితుమ్, శక్యేన; పుష్పానులేపనగన్ధేన, సూచ్యన్తేస్మ - సూచితా అభవన్. అసేవనీయేనేతి - సేవతేరనీయర్, తతో నఞ్ సమాసః. అనాప్యేతి- (౧) "ఆప్లృ - వ్యాప్తౌ" ఆఙ్ పూర్వకత్వాత్తస్య ల్యబాదేశః - తతో నఞ్ సమాసః. సేవనీయేనేతి సేవతేరనీయర్. ౨౧.

తా। ఆరాత్రిలోఁ బయలుదేరిన అభిసారికాస్త్రీలు అతిగాఢాన్ధకారముచేఁ గంటికగపడకపోయిరి. జనులు ఆస్త్రీలు ధరించిన చన్దన పుష్పాదులయొక్క వాసనచేత నాస్త్రీలిచ్చటనున్నారని యూహించిరి. ౨౧.

మూ॥ హన్త రుచయేఽల్పకాశ్రితఖద్యోతాయ ప్రదోషతమః।

యదుపగమోఽర్కాయైర్షత్ ఖద్యోతాయ ప్రదోషతమః॥

ప-వి॥ హన్త,రుచయే, అల్పకాశ్రితఖద్యోతాయ, ప్రదోషతమః, యదుపగమః, అర్కాయ, ఐర్ష్యత్, ఖద్యోతాయ, ప్రదోషతమః. ౨౨.

వ్యా॥(హన్తేతి) హన్తేతి విస్మయే. ప్రదోషతమః- ప్రదోషకాలే వర్తి, తమః - తిమిరమ్, అల్పకాశ్రితఖద్యోతాయ - అల్పకాయ - అతిక్షుద్రాయ, స్వాశ్రితాయ, ఖద్యోతాయ- కీటకాయ, హన్త రుచయేఽభవత్. తదేవ తమో విశేష్యతే-యదుపగమః - యస్య తమసః ఉపగమః, ప్రదోషతమః - ప్రకృష్టదోషతమస్సన్, ఖద్యోతాయ-ఖమ్-మహాన్తం ఆకాశమ్, ద్యోతయతే,అతిమహతే,అర్కాయ, ఐర్ష్యత్ - ఈర్ష్యామకరోత్, మహాన్తమపి విరోధినం ప్రతీర్ష్యా క్షుద్రమప్యాశ్రితంప్రత్యనుగ్రహో దుష్టస్య తమసోఽభూదితి సూచ్యతే. ఉపగమఇతి - (౨) "గ్రహవృదృనిశ్చిగమశ్చ"ఇత్యప్. అర్కాయేతి-(3) "క్రుధద్రుహ" ఇత్యాదినా సంప్రదాన సంజ్ఞా. ఐర్ష్యదితి - ఈర్ష్యతేర్లఙ్. ౨౨.

(౧) స్వా-ప-స-అ- (౨) పా-సూ-3-3-౫౮- (3) పా-సూ-౧-४-3౭.

తా॥ సాయఙ్కాలమందలి యన్ధకారము, జగత్ప్రకాశకుఁడైన సూర్యునిమహిమను సహింపనిదివలె తానేయంతట వ్యాపించెను, అతిక్షుద్రములైన ఖద్యోతపుఁ బురుగులు ఆచీఁకటిలోఁ బ్రకాశించినవి. ౨౨.

మూ॥ కాలనిషిక్తం గర్భం ప్రాచీ రక్షతి కరై రుచితమ్ ।
పాణ్డుముఖీన్దుం స్మ తమఃప్రాచీరక్షతికరై రుచితమ్ ॥ ౨౩॥

ప-వి॥ కాలనిషిక్తమ్, గర్భమ్, ప్రాచీ, రక్షతి, కరైః, ఉచితమ్, పాణ్డుముఖీ, ఇన్దుమ్, స్మ, తమః ప్రాచీరక్షతికరైః, రుచితమ్. ౨౩.

వ్యా॥ (కాలేతి) ప్రాచీదిక్, కాలనిషిక్తమ్ - కాలేన - చన్ద్రోదయప్రత్యాసన్నసమయేన, నిషేక్త్రా భర్త్రా నిషిక్తమ్, ఇన్దుంగర్భం పాణ్డుముఖీభూత్వా రక్షతి స్మ. కీదృశమ్-తమః ప్రాచీరక్షతికరైః - తమోనామ్నః ప్రాచీరస్య - వప్రస్య, క్షతికరైః, కరైః - ఆత్మనస్తేజోభిః, రుచితమ్ - శోభితమ్, ఉచితమ్. ౨౩.

తా॥ అప్పుడు చన్ద్రోదయకాలము వచ్చెను. తరువాత తూర్పుదిక్కునందున చన్ద్రుఁడుదయించి తన కిరణములచే నన్ధకారమును నశింపించి ప్రకాశించెను. ౨౩.

మూ॥ స్మరరఙ్గసూత్రధార స్తిమిరయవనికాన్తర ఙ్గమితః ।
విధు రబ్ధి ర్వేలాం బహుతిమిరయవనికాన్తరఙ్గ మితః ॥ ౨౪॥

ప - వి ॥ స్మరరఙ్గసూత్రధారః, తిమిరయవనికాన్తరమ్, గమితః, విధుః, అబ్ధిః, వేలామ్, బహుతిమిరయవనికామ్, తరఙ్గమ్, ఇతః. ౨౪.

వ్యా ॥ (స్మరేతి) స్మరరఙ్గసూత్రధారః - మన్మథవృత్తాన్తమయేన నాటకేనాఽఽగమయితవ్యేతదీయరఙ్గభూమేః సూత్రధారభూతః, రఙ్గమ్-నర్తనభూమిః, సూత్రధారః - నాట్యవస్తునః ప్రథమం ప్రస్తావకః, జగదత్ర రఙ్గత్వేన నిరూప్యతే, సూత్రధారత్వేనతు చన్ద్రః, ఏవంభూతో విధుః, తిమిరయవనికాన్తరమ్ - తిమిరనామ్న్యాః యవనికాయాః - తిరస్కరిణ్యాః, అన్తరమ్ - మధ్యమ్, గమితోఽభూత్ - ఏవమాపి భగవతిచన్ద్రే, అబ్ధిః, వేలామ్ - వృద్ధిమ్, గమితః, కీదృశీమ్ - బహుతిమిరయవనికామ్ - తిమయః- మత్స్యవిశేషాః, తేషాం రయః- వేగః,

తిమిరయః, బహవ స్తిమిరయో యస్మిం స్తత్ బహుతిమిరయమ్,వనమ్-జలమ్, యస్యాః కారణభూతాయాః, సా బహుతిమిరయవనికా. (౧) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. తతష్టాప్. (౨) "ప్రత్యయస్థాత్కాత్" ఇత్యాదినా ఇత్త్వమ్. కీదృశోఽబ్ధిః - తరఙ్గమితః-వేలానిమిత్తేన క్షోభేణ బహుతరఙ్గం ప్రాప్తః. ౨౩.

తా॥ మన్మథవిలాసమనెడు నాటకమునకు నాట్యశాలయైన జగత్తులో నా మన్మథవిలాసమును దెలుపుచున్న సూత్రధారునివలెనున్న చన్ద్రుఁడు చీఁకటియనెడు తెర లోపలఁ బ్రవేశించెను. ఆచన్ద్రోదయకాలమందు సముద్రము గొప్పయలలు కొట్టుచు మత్స్యాదులెగయుచున్న జలము కలదై వర్ధిల్లెను. ౨౪

మూ॥ క్షణ ముదయో హరవ దభా చ్చన్ద్రికలాభాస్వరోఽగోఽతః।
కామ స్స్త్రీష్వపి సకబరీచన్ద్రికలాభాస్వరోగోతః॥ ౨౫॥

ప-వి॥ క్షణమ్, ఉదయః, హరవత్, అభాత్, చన్ద్రికలాభాస్వరః, అగః, అతః, కామః, స్త్రీషు, సకబరీచన్ద్రికలాభాసు, అరోగోతః. ౨౬.

వ్యా॥ (క్షణమితి) ఉదయోఽగః - ఉదయపర్వతః, క్షణమాత్రమ్, చన్ద్రికలాభాస్వరః - ప్రారబ్ధోదయస్య చన్ద్రస్య కలయా భాస్వరః - దీప్యమానః, అతఏవ హరవత్ - రుద్రవత్, అభాత్. ఏవం తస్మిన్ రుద్రసామ్యభాజి సతి తత్సన్నిధౌ ప్రాప్తభయోపి కామః స్త్రీషు అరోగోతః అభూత్ - తాసాంసమయాశ్రయణాత్ రోగమప్రాప్తోభూదిత్యర్థః. కీదృశీషు స్త్రీషు - సకబరీచన్ద్రికలాభాసు - కబరీ-కేశపాశః, కబర్యాఖ్యస్య చన్ద్రికస్య- మయూరపిఞ్ఛస్య, లాభేన- ప్రాప్త్యా, సహితాసు, కబరీశబ్దః - (౩) "జానపదకుణ్డ"ఇత్యాదినాజీషన్తః కేశపాశపర్యాయో వ్యుత్పాదితః. అరోగోతఇతి-రోగేణ ఉతః రోగోతః, తత్రనఞ్ సమాసః. ఉతఇతి (౪) "వేఞ్-తన్తుసన్తానే" నిష్ఠా.(౫)"వచిస్వపి" ఇత్యాదినా సంప్రసారణమ్. ౨౫.

---

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪. (౨) పా-సూ-౭-3-౪౪.
(3) పా-సూ-౪-౧-౪౨. (౪) ధ్వా-ఉ-స-అ. (౫) పా-సూ-౬-౧-౧౫.

తా॥ చన్ద్రోదయకాలమందు ఉదయ పర్వతము చన్ద్రకిరణములచే వ్యాప్తమై
చన్ద్రచూడుఁడైన రుద్రునివలెనుండెను. మన్మథుఁడు తనవైరియైన రుద్రునిఁబోలి
ఆయుదయపర్వతమునుజూచి భీతుఁడైనను, మయూరపిఞ్ఛమువలెనున్న కేశపాశముగ
స్త్రీలయందు వారిసఙ్కేతము నాశ్రయించి నిర్భయుఁడై ప్రవర్తించెను. ౨౫

మూ॥ హారిరాసోత్సవమఙ్గళకుమ్భరసమితం సముద్యన్తమ్ ।

ఐక్షత జన ఇన్దుం రసకుమ్భరసమితం సముద్యన్తమ్ ॥ ౨౬

ప-వి॥ హారిరాసోత్సవ మఙ్గళకుమ్భకరసమితమ్, సముద్యన్తమ్, ఐక్షత, జనః,
ఇన్దుమ్, రసకుమ్, భరసమితమ్, సముత్, యన్తమ్. ౨౬

వ్యా॥ (హారీతి)హారిరాసోత్సవార్థస్య మఙ్గళకుమ్భస్య, రసేన -
స్వరసేన - స్వభావేన, మితమ్ - తత్సదృశమిత్యర్థః. ఈదృశమ్, సము
ద్యన్తమ్ - సమ్యగుదయంకుర్వాణమ్, ఇన్దుమ్, జనః, సముత్ - సహ
ర్షః, ఐక్షత. పునరిన్దుర్విశేష్యతే - రసకుం యన్తమ్ - శృఙ్గారరస
భూమిం ప్రాప్నువన్తమ్, తత్ర భరసమితమ్ - భరేణ సఙ్గతమ్, రసస్య
నిర్వోఢారమిత్యర్థః. ౨౬

తా॥ శృఙ్గారరసోత్పాదకుఁడై, స్వయముశృఙ్గారియైన శ్రీకృష్ణుని రాసోత్సవము
నకు మఙ్గళార్థమైన పూర్ణకుమ్భమువలె నుదయించిన చన్ద్రుని జనులు సన్తోషముతోఁ
జూచిరి. ౨౬

మూ॥ సోద్యన్ సిన్దూరితసురసిన్ధురవిభ్రమమలమ్బత సరాగః ।

క్షణమభృత జనశ్చాశ్రితసిన్ధురవిభ్రమమలమ్బత సరాగః॥ ౨౭ ॥

ప-వి॥ సః, ఉద్యన్, సిన్దూరితసురసిన్ధుర విభ్రమమ్. అలమ్బత, సరాగః, క్ష
ణమ్, అభృత, జనః, చ, ఆశ్రితసిన్ధురవిభ్రమమ్, అలమ్, బత, సరాగః. ౨౭

వ్యా॥ (సఇతి) సః ఉద్యన్ ఇన్దుః, ఉదయదశాయామ్, స
రాగః - ఆరుణ్యాయుక్తః; అతఏవ సిన్దూరితసురసిన్ధురవిభ్రమమ్- సిన్దూ
రితస్య - అలఙ్కారార్థైస్సిన్దూరపరాగైరలఙ్కృతస్య, అతఏవ జాత
పాటలిమ్నః స్వభావపాణ్డరస్య, సురసిన్ధురస్య - సురగజస్య ఐరావతస్య,

విభ్రమమ్- లీలామ్, అలమ్భత-ప్రాప్తవాన్, తత్సదృశోఽభూదిత్యర్థః, కించ-తస్మిన్, సరాగః-సస్నేహః, జనః, క్షణమ్, ఆశ్రితసిన్ధురవిభ్రమమ్, అలమ్ - పర్యాప్తమ్, అభృత, బత, ఆశ్రితః, సిన్ధుః - సముద్రః, యేనసః. ఆశ్రితసిన్ధుం రవిమ్. - ఆదిత్యం విషయీకృత్య జాయమానం భ్రమం అలం అభృత-సముద్రమాశ్రితోరవిః కిలాఽయమితి క్షణమాత్రంతస్యాఽఽరుణ్యాత్ భ్రాన్తోజనోఽభూదిత్యర్థః. బతేత్యాశ్చర్యే. సోద్యన్నితి-(౧) "సోచిలోపేచేత్పాదపూరణమ్" ఇతి తచ్ఛబ్దే ప్రథమైకవచనస్యలోపాత్ (౨) "ఆద్గుణః" ఇతిగుణోపపత్తిః. ౨౭॥

తా॥చన్ద్రుడుదయించుచున్నప్పుడెఱ్ఱని కాన్తిగలవాఁడై, సిన్దూరముచే నలఙ్కరింపఁబడిన ఐరావతమువలెనుండెను. అట్టిచన్ద్రునిజూచి జనులు హృష్టులై, సముద్రము మీఁదనున్న సూర్యుఁడనిభ్రమించిరి. ౨౭.

మూ॥ దదృశురితం విధుమవమతపద్మాకరకన్తుకాయమానేన।
ఉత్పద్మగగనవిహారత్పద్మాకరకన్తుకాయమానేన॥ ౨౮॥

ప-వి॥ దదృశుః, ఇతమ్, విధుమ్, అవమతపద్మాకరకమ్, తు, కాయమానేన, ఉత్పద్మగగనవిహారత్పద్మాకరకన్తుకాయమానేన. ౨౮.

వ్యా॥ (దదృశురితి) అవమతపద్మాకరకమ్-అవమతః, పద్మాకరః-పఙ్కజానామాకరః యేనేతి బహువ్రీహిః. (3) "శేషాద్విభాషా" ఇతి కప్. ఈదృశం శశధరం దదృశుర్జనాః. సపవిశేష్యతే-ఉత్పద్మగగనవిహారత్పద్మాకరకన్తుకాయమానేన - ఉత్పద్మాయాః - పద్మముత్సృష్టవత్యాః, గగనే విహరన్త్యాః, పద్మాయాః-లక్ష్మ్యాః, కరగత కన్తుకవత్ ఆచరతా, కాయమానేన - కాయస్య-దేహస్య, పరిమాణేన, ఇతమ్-ప్రాప్తమ్, ఉత్తరార్థే పద్మాయాః విశేషణద్వయే (౪) "పుంవత్కర్మధారయ" ఇత్యాదినాపుంవద్భావః. ౨౮॥

---

(౧) పా-సూ-౬-౧-౧౩౪. (౨) పా-సూ-౬-౧-౮౭.
(3) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪. (౪) పా-సూ-౬-3-౪౨.

తా॥ చన్ద్రోదయకాలమందు దామరస కుసుమములు ముకుళించినవి. అప్పుడా చన్ద్రుడు, స్వస్థానమైన కమల కుసుమమును వదలి యాకసమందు వెళ్ళి క్రీడించుచున్న లక్ష్మీదేవియొక్క కంతుకమువలెనుండెను. అట్టిచన్ద్రుని జనులుచూచిరి. ౨౮.

మూ॥ రుచిరిన్దో స్తరుణీనాం ప్రాచీకరదర్పణాయమానస్య।
మనసోఽన్యత్కిమపి పదం ప్రాచీకరదర్పణాయ మానస్య ॥

ప-వి॥ రుచిః, ఇన్దోః, తరుణీనామ్, ప్రాచీకరదర్పణాయమానస్య, మనసః, అన్యత్, కిమ్, అపి, పదమ్, ప్రాచీకరత్, అర్పణాయ, మానస్య. ౨౯.

వ్యా॥ (రుచిరితి) ప్రాచీకరదర్పణాయమానస్య - ప్రాచ్యాః దిశః కరదర్పణవత్ - హస్తగతాదర్శవత్, ఆచరతః, ఇన్దోః రుచిః-చన్ద్రికా, తరుణీనాం మానస్య అర్పణాయ-నిధానాయ, తాసాంమనసోఽన్యత్కిమప్యవిజ్ఞాతం పదమ్ - స్థానమ్, ప్రాచీకరత్ - ప్రకర్షేణ కారితవతీ; తాసాంచిత్తాదన్యత్ర మానమపనీతవతీత్యర్థః. ప్రాచీకరదితి-ప్రపూర్వాత్కరోతేర్ణ్యన్తాల్లుఙ్. ౨౯.

తా॥ తూర్పుదిక్కనెడు స్త్రీయొక్క చేతిలోనుంపబడిన యద్దమువలెనున్న చన్ద్రునికిరణములను జూచి స్త్రీలు గర్వమును వదలిరి. ౨౯.

మూ॥వీక్ష్య విధుం ప్రేమ హరిః ప్రాభృతమతిమానితంసముద్రాఙ్కమ్।
దర్శితమివ రాసమహే ప్రాభృతమతిమానితంసముద్రాఙ్కమ్॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, విధుమ్, ప్రేమ, హరిః, ప్రాభృత, మతిమాన్, ఇతమ్, సముద్రాఙ్కమ్, దర్శితమ్, ఇవ, రాసమహే, ప్రాభృతమ్, అతిమానితమ్, సముద్రాఙ్కమ్. ౩౦.

వ్యా॥ (వీక్ష్యేతి) సముద్రాఙ్కమ్-సముద్రస్యోత్సఙ్గమ్, ఇతమ్-ప్రాప్తమ్, విధుమ్, చన్ద్రమ్, వీక్ష్య; మతిమాన్ - సర్వజ్ఞః, హరిః, ప్రేమ- స్నేహమ్, ప్రాభృత-ప్రకర్షేణ బిభర్తిస్మ. కీదృశం విధుమ్-రాసమహే - రాసోత్సవే, సముద్రేణదర్శితమ్, అతిమానితమ్ - అతీవ పూజితమ్, ప్రాభృతమివ - ఉపాయనమివ, సముద్రాఙ్కమ్ - ముద్రారూపేణ, అఙ్కేన - లాఞ్ఛనేన - చిహ్నేన, సహితమిత్యర్థః.

ప్రాభృతంహి ముద్రాఙ్కితంభవతి, అయమపిచన్ద్రః స్వగతేన లాఞ్ఛనేన ముద్రావాన్ భవతి. ప్రాభృతేతి జిత్త్వాదాత్మనేపదమ్.(౧)"ఉశ్చ" ఇతి సిచః కిత్త్వమ్. (౨) "హ్రస్వాదఙ్గాత్" ఇతి సిజ్లోపః. ౩౦.

తా॥ రాసక్రీడలోఁ దనకు సమర్పించిన ముద్రితమై యతి సుందరమైయున్న యుపహారమువలెనున్న చన్ద్రుని, సర్వజ్ఞుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు సముద్రమధ్యమందుఁ జూచి సుప్రీతుఁడాయెను. ౩౦.

మూ॥ కుర్వన్ నిధిం తమో విధు రాస రసానాం నిశా మనేనా స్తామ్।
మేనే తు సుఖేన హరీ రాసరసానాం నిశామనేనాఽఽస్తామ్ ॥

ప-వి॥ కుర్వన్, నిధిమ్, తమః, విధుః, ఆస, రసానామ్, నిశామ్, అనేనాః, తామ్, మేనే, తు, సుఖేన, హరిః, రాసరసానామ్, నిశామనేన, ఆస్తామ్. ౩౧.

వ్యా ॥ (కుర్వన్నితి) విధుః - చన్ద్రః, అనేనాః - అకల్మషః మృదుస్వభావః, తాం నిశామ్, రసానామ్ - శృఙ్గారసాత్త్వికానామ్, నిధిం కుర్వన్, తమః - తిమిరమ్, ఆస - క్షిప్తవాన్. ఏవంతమోనిరసనం రాత్రేర్భోగ్యత్వంచ కుర్వన్ మేనే. తుశబ్దో వితర్కే. ఏవం కుర్వతః కోఽయమభిప్రాయః - ఉచ్యతే - హరిః - కృష్ణః, రాసరసానామ్ - రాసనృత్తజన్యానాం భోగానామ్, నిశామనేన- అనుభవేన, సుఖేన ఆస్తామ్ - వసత్వితి, ఆసేతి (౩) "అసు - క్షేపణే" లిట్. నిశామనేనేతి - శమేర్ణ్యన్తాల్ల్యుట్. (౪) "శమోఽదర్శనే" ఇతి నిషేధాన్మిత్వసంజ్ఞాభావాత్ హ్రస్వత్వాభావః. ఆస్తామితి. (౫) "ఆస-ఉపవేశనే" లోట్. ౩౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు రాసక్రీడచేసి సుఖింపవలయునని యభిప్రాయముచేత చన్ద్రుఁడు చీఁకటినోడఁగొట్టి యారాత్రిని దనవెన్నెలచేత నతిరమణీయముగఁ జేసెను. ౩౧.

---

(౧) పా-సూ-౧-౨-౧౨. (౨) పా-సూ-౮-౨-౨౭.
(౩) ది-ప-స-సే. (౪) భ్వా-స-సే. (౫) అదా-ఆ-అ-సే.

మూ॥ ఉదిత శ్శశభృ దకల్పత నభోగజే చామరత్వాయ ।
సతి యస్య రసేఽస్పృహాయ న్న భోగజే చాఽమరత్వాయ॥

ప-వి॥ ఉదితః, శశభృత్, అకల్పత, నభోగజే, చామరత్వాయ, సతి, యస్య, రసే, అస్పృహయన్, న, భోగజే, చ, అమరత్వాయ. ౩౨.

వ్యా॥ (ఉదితఇతి) ఉదితః శశభృత్ - చన్ద్రః, నభోగజే - ఆకాశాఖ్యే గజే, చామరత్వాయాఽకల్పత. నభోగజస్య కర్ణచామరత్వమభజదిత్యర్థః. చన్ద్రఏవ విశేష్యతే-యస్య భోగజే - అనుభవజన్యే, రసేసతి, తత్త్యాగేన అమరత్వాయ - దేవత్వం ప్రాప్తుమ్, నాఽస్పృహయన్ - జనాః స్పృహాంనాఽకుర్వన్ - దేవత్వప్రాప్తితోఽపి తస్య చన్ద్రస్య తదాతనోఽనుభవఏవ సుఖకర ఇత్యర్థః. ౩౨.

తా॥ చన్ద్రుఁడుదయించినవాఁడై, ఆకసమనెడి యేనుఁగుయొక్క చెవిలోనుంచఁపడిన చామరమువలె విలసిల్లెను. జనులుచన్ద్రుని జూచి యానన్దించి స్వర్గమునుగూడ ననాదరించిరి. ౩౨.

మూ॥ తముదీక్ష్యయేన శకితా పరా భవాకల్పతా గన్తుమ్ ।
ఘ్నన్త్యరతిం కుముదిన్యపపరాభవా ఽకల్పతాఽఽగన్తుమ్॥

ప-వి। తమ్, ఉదీక్ష్య, యేన, శకితా, పరా, భవాకల్పతా, గన్తుమ్, ఘ్నన్తీ, అరతిమ్, కుముదినీ, అపపరాభవా, అకల్పత, ఆగన్తుమ్. ౩౩.

వ్యా॥ (తమితి) పరా- ఉత్కృష్టా, భవాకల్పతా-భవస్య - రుద్రస్య, భూషణతా, గన్తుమ్ - ప్రాప్తుమ్, యేన, శకితా - శక్తా, తం చన్ద్రముదీక్ష్య కుముదినీ, ఆగన్తుం అరతిమ్ - దైవవశాత్ కాదాచిత్కతయా ఆగన్తుభూతాం విపదమ్, సఙ్కోచలక్షణామ్, ఘ్నన్తీ, అపపరాభవా - అపేతపరాభవా, దివసజనితంపరాభవంత్యక్తవత్యకల్పత- తథాభూతాఽభవదిత్యర్థః. శకితేతి-శకేః కర్మణి నిష్ఠా, (౧)"సౌనాగాః కర్మణినిష్ఠాయాం శకేరిటమిచ్ఛన్తి వికల్పేన" ఇతీడాగమః. ౩౩.

(౧) స్వా-ప-అ-అ.

తా॥ రుద్రుని కుత్కృష్టభూషణముగనున్న చన్ద్రునిజూచి కుముదకుసుమములు, గివసమందున్న ముకుళత్వమును వదలి చక్కగ వికసించినవి. ౩౩.

మూ॥ రమయదవిశద్గిరిదరీ రపయాయ తమో దితం చ కో ర్యాతు ।
పతిపీతశిష్టశశిరుచి రపయాయత మోదితంచకోర్యా తు ॥ ౩౪॥

ప-వి॥ రమయత్, అవిశత్, గిరిదరీః, అపయాయ, తమః, దితమ్, చ, కోః, యాతు, పతిపీతశిష్టశశిరుచిః, అపయాయత, మోదితమ్, చకోర్యా, తు. ౩౪.

వ్యా ॥ (రమయదితి) యాతుశబ్దో రాక్షసజాతివాచీ, నపుంసకలిఙ్గః. యాతు - రాక్షసజాతిమ్, రమయత్ -తమః-తిమిరమ్, చన్ద్రేణ, దితమ్ - ఖణ్డితమ్, కోః అపయాయ-భూమేరపగమ్య, గిరిదరీః - పర్వతగుహాః, అవిశత్. చకోర్యాచ - చకోర స్త్రియాపి, మోదితమ్ - మోదః కృతః; కుతః - అస్యాఃఖలు, పతిపీతశిష్టశశిరుచిః- పత్యా చకోరేణ పీతశిష్టా - పీతావశేషా, శశిరుచిః - చన్ద్రప్రభా, అపయాయత- పయోవదాచరణిస్మ, అతీవస్వాద్వభవదిత్యర్థః. చకోరాఖ్యః పక్షిజాతివిశేషః చన్ద్రికాం జలవత్పిబతీతి కవిగోష్ఠీషు ప్రవాదః. అపయాయేతి (౧) "యా - ప్రాపణే" అపపూర్వః, తతఃక్త్వోల్యబాదేశః. దితమితి- (౨) "దో-అవఖణ్డనే" నిష్ఠా. (౩) "ద్యతిస్యతి" ఇత్యాదినాఇత్త్వమ్. అపయాయతేతి - పయశ్శబ్దాత్. (౪) "కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చ" ఇతి క్యఙ్ సలోపశ్చ, తతో లఙ్. మోదితమితి (౫) మదీ - హర్షే" భావే నిష్ఠా. (౬) "ఉదుపధాద్భావాదికర్మణోరన్యతరస్యామ్" ఇతి నిష్ఠాయాఃకిత్త్వాభావః. చకోర్యేతి జాతిలక్షణోఙీష్. ౩౪.

తా॥ చన్ద్రోదయముచేత, రాక్షసులకానన్దకరమైన యన్ధకారము భూమినివదలి గిరి గుహలలో ప్రవేశించెను. చకోరములలో నాడు పక్షి, పురుషపక్షి భక్షింపగా మిగిలిన వెన్నెలను నీళ్ళవలె(త్రాగెను. ౩౪.

---

(౧) ఆదా-ప-స-అ. (౨) ది-ప-స-అ. (౩) పా-సూ-౭-౪-౪౦.
(౪) పా-సూ-౩-౧-౧౧. (౫) భ్వా-ప-అక-సే. (౬) పా-సూ-౧-౨-౨౧.

మూ॥ వ్యషదద్రవిగృహ్యాన్దోసా ్సకమలిన్యాహతా పాదైః ।
కుముదిన్యతిముముదే తైః స్సాక మలిన్యా హ తాపాద్రైః ॥ ౩౫ ॥

ప-వి॥ వ్యషదత్, రవిగృహ్యా, ఇన్దోః, సా, కమలినీ, ఆహతా, పాదైః, కుముదినీ, అతిముముదే, తైః, సాకమ్, అలిన్యా, హా, తాపాద్రైః. ౩౫.

వ్యా ॥ (వ్యషదదితి) రవిగృహ్యా - ఆదిత్యపత్నీ, సా- ప్రసిద్ధా, కమలినీ, ఇన్దోః పాదై రాహతా, వ్యషీదత్ -విషాదమగమత్. పాదశబ్దో రశ్మివాచీ;తచ్ఛలేనాఙ్ఘ్రివాచిత్వమాశ్రిత్యసజోకంచం విషాదతయా రూపయిత్వా, భర్తుః ప్రతిపక్షస్య చన్ద్రస్య పాదై రాహతా కమలినీ వ్యషదదితి ఛలాదుచ్యతే. తైరేవ చన్ద్రపాదైః, తాపాద్రైః - తాపస్యభక్షకైః- నివర్తకైః, కుముదినీ, అళిన్యా - భృఙ్గ్యా, సాకమ్ - సహ, అతిముముదే. భర్తృపదాశ్రయణం మోదహేతురితి సూచ్యతే. హాశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. వ్యషదదితి సదేర్లుఙ్. లుదిత్వాదఙ్. (౧) "సదిరప్రతేః" ఇతి షత్వమ్. తత్రాపి (౨) "ప్రాక్సితాదడ్వ్యవాయేపి" ఇతి అడ్వ్యవహితస్యాపి షత్వముచ్యతే. రవిగృహ్యేతి- (౩) "పదాస్వైరిబాహ్యాపక్ష్యేషుచ" ఇతిగ్రహేఃక్యప్. (౪) "గ్రహిజ్యావయి"ఇత్యాదినా సంప్రసారణమ్. తాపాద్రైరితి అత్తేః కర్మణ్యణ్. ౩౫.

తా ॥ తామరపూవులు చల్లని చన్ద్రకిరణములచేత ముకుళించినవి. కుముదములు వికసించినవి. వానిలోనున్న తేనెను ద్రాగి తుమ్మెదలు సన్తోషించినవి. ౩౫.

మూ॥ వీక్ష్య మృగలక్ష్మలక్ష్మీం వై భావరసఙ్గతాని గోపీనామ్ ।
కృష్ణో ఽథ మనసి చక్రే వైభావరసఙ్గతాని గోపీనామ్ ॥౩౬॥

ప-వి॥వీక్ష్య, మృగలక్ష్మలక్ష్మీమ్, వై, భావరసమ్, గతాని, గోపీనామ్, కృష్ణః, అథ, మనసి, చక్రే, వైభావరసఙ్గతాని, గోపీనామ్. ౩౬.

వ్యా ॥ (వీక్ష్యేతి) వైశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. గోపీనామ్ - గోభిః -

(౧) పా-సూ-౮-౩-౬౬. (౨) పా-సూ-౮-౩-౬౩.
(౩) పా-సూ-౩-౧-౧౧౯. (౪) పా-సూ-౬-౧-౧౬.

ప్రభాభిః, పీనామ్ - పీవరీమ్, వ్ృగ(నున్న చన్ద్రినిజూచి కుముదకుసుమములు, ౩౩.
వీక్ష్య, అథ కృష్ణః, గోపీనామ్- గోప(స్త్రీ)క్షించినవి.

గతాని - ప్రాప్తాని, వైభావరసజ్గతాని- వైభావరాణి-విభావరీసంబన్ధీని, సజ్గతాని -సఙ్గమనాని, మనసి చక్రే. తాభిస్సఙ్గన్తు మైచ్ఛదిత్యర్థః. పీనామితి (౧) ''ఓప్యాయీ-వృద్ధౌ''నిష్ఠా. (౨)''ఓదితశ్చ'' ఇతినిష్ఠానత్వమ్. ప్యాయః-పీతి పీభావః- వైభావరశబ్దః విభావరీశబ్దాత్ -(౩)''తత్రభవః'' ఇత్యణన్తః. సజ్గతశబ్దో భావేనిష్ఠాన్తః. తస్యగోపీసాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్ పూర్వపదేన కర్మధారయః. ౩౬.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, అతిసుందరమైన వెన్నెలనుజూచి, నానావిధ భావరసములతోఁగూడిన గోపీజన సఙ్గమనము నభిలషించెను. ౩౬.

మూ॥ హర్షంకిలైష రాసం పురా తనోతీత్యదురితాని ।
ఇన్దుమహాంస్యరమత చ స పురాతనోఽతీత్య దురితాని ॥ ౩౭ ॥

ప-వి॥ హర్షమ్, కిల, ఏషః, రాసమ్, పురా, తనోతి, ఇతి, అదుః, ఇతాని, ఇన్దుమహాంసి, అరమత, చ, సః, పురాతనః, అతీత్య, దురితాని. ౩౭.

వ్యా॥ (హర్షమితి) పురాశబ్దః - తనోతీ త్యస్య భవిష్యదర్థతాం ద్యోతయతి. (౪) '' యావత్పురానిపాతయోర్లట్ '' ఇతివాత్ర లడ్విధీయతే. ఏష హరిః రాసం పురా తనోతి- తనిష్యతీతిమత్వా కిల తత్ప్రీత్యై, ఇతాని - ప్రాప్తాని, చన్ద్రమహాంసి తస్మై హర్షమ్, అదుః - దత్తవన్తి. అతశ్చదురితాని - రాసవిఘ్నరూపాణి, అతీత్య, సచ పురాతనః పుమాన్, అరమత - క్రీడితవాన్. అదురితి దదాతేర్లుఙ్. పురాతనఇతి-పురాశబ్దాత్, (౫) ''సాయంచిరమ్''ఇత్యాదినా ట్యుట్. తుట్చ. నను. (౬) ''పురాణప్రోక్తేషు'' ఇతినిపాతనాత్తుడాగమో నప్రాప్నోతి. తత్రకేచిత్, అబాధకాన్యపి నిపాతనానీత్యాహుః.

(౧) ధా-అ-సే. (౨) పా-సూ-౮-౨-౪౫. (౩) పా-సూ-౪-౩-౫౩.
(౪) పా-సూ-౩-౩-౪. (౫) పా-సూ-౪-౩-౨౩. (౬) పా-సూ-౪-౩-౧౦౫.

ప-వి॥ ప్రజగౌ, గోపీః, కృష్ణః, రాసమ్, నేతా, అనితాః, నియతః, దేశే మనాంసి, సంయయుః, ఆసన్నే, తాని, తాని, యతః. ౩౯.

వ్యా ॥ (ప్రజగావితి) తత్ర రాసకర్మణి, నియతః - వ్యవస్థితః సకృష్ణః, స్వసమీపం అనితాః - ప్రాప్తాః, స్వగృహేషు స్థితాః గోపీః రాసమ్ - రాసక్రీడామ్, నేతా-సుప్రాపితా, భగవాన్, ప్రజగౌ-గానం కృతవాన్. గానమేవ విశేష్యతే-యతో గానాత్కారణాత్ కృష్ణస్య ఆసన్నే దేశే-తత్పార్శ్వే తానితాని తాసాంమనాంసి, సంయయుః- సజ్జతవన్త్యభూవన్. నేతేతి-నయతేస్సాధుకారిత్వే ర్థేతృన్. నయతేర్ద్వికర్మకత్వాత్ రాసం గోపీరితి కర్మద్వయోపపత్తిః. (౧) "నలోకావ్యయ" ఇత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః. తృన్విధౌ వర్తమానాధికారాసద్భావేపి (౨) "వర్తమానసామీప్యేవర్తమానవద్వా" ఇతిభవిష్యదర్థే తృన్నుపపత్తిః. ౩౯.

తా ॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, తమతమ యిండ్లలోనున్న గోపికలను రాసక్రీడకుఁగానుఁ బిలువవలయునని మధురముగఁ గానముచేసెను, దానిని విని గోపికలు కృష్ణుఁడున్నచోటికి రాఁదలఁచిరి. ౩౯.

మూ॥ రసమధిత స గీతధ్వనిసుధామయం శ్రుతిషు ధాత్రీషు ।
విదురిహ నిహితంపరమంసుధామ యం శ్రుతిషు ధాత్రీషు॥౪౦॥

ప-వి॥ రసమ్, అధిత, సః, గీతధ్వనిసుధామయమ్, శ్రుతిషు, ధాత్రీషు, విదుః, ఇహ, నిహితమ్, పరమమ్, సుధామ, యమ్, శ్రుతిషు, ధాత్రీషు. ౪౦.

వ్యా॥ (రసమితి) స హరిః గీతధ్వనిసుధామయమ్ - గీతధ్వన్యాఖ్యామృతమయంరసమ్, శ్రుతిషు - ప్రాణినాంశ్రోత్రేషు, ధాత్రీషు - పాతుంక్షమాసు, అధిత - విహితవాన్. శ్రోత్రేషు పిహితవానిత్యర్థః. హరిరేవవిశేష్యతే-ఇహ లోకే జనాః యం హరిమ్, శ్రుతిషు-వేదేషు, ధాత్రీషు - ధారయితుంక్షమాసు, నిహితం పరమం సుధామ-శోభనం

(౧) పా-సూ-౨-౩-౬౯. (౨) పా-సూ-౩-౩-౧౩౧.

ధామ, విదుః-ధాత్రీష్వితి పూర్వత్ర (౧) "ధేట్-పానే" తృచ్. (౨) "ఋన్నేభ్యః" ఇతిజీప్. ఉత్తరత్రతు (౩) * సుధాఙ్. ౪౦.

తా॥ వేదవేద్యుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, జనుల చెవ్వులకు నమృతమువలె నింపుగను న్నట్లు గానముచేసెను. ౪౦.

మూ॥ మదయన్ సమహ ద్రాసోత్సవేఽణు నాదాసవన్నయన్నమితమ్।
గన్ధర్వసదో నమయత్స వేణునా దాసవన్న యన్నమితమ్॥

ప-వి॥ మదయన్, సమహత్, రాసోత్సవే, అణు, నాదాసవమ్, నయన్, అమితమ్, గన్ధర్వసదః, నమయత్, సః, వేణునా, దాసవత్, న, యత్, నమితమ్.

వ్యా॥ (మదయన్నితి) ఉత్తరార్ధగతం స ఇతి వేణునేతిచ పదద్వయం పూర్వేణ సంబధ్యతే. రాసోత్సవే కర్తవ్యే స హరిః వేణునా, అమితమ్ - అపరిమితమ్, నాదాసవమ్ - గీతధ్వనినామధేయం మధు, నయన్ - ప్రాపయన్, సమహత్ -మహతా పదార్థజాతేన సహితమ్, అణు - అణుపదార్థజాతమ్, మదయన్, గన్ధర్వసదః - గన్ధర్వాణాంపరిషదమ్, దాసవత్ నమయత్ - ప్రహ్వీకృతవాన్, సదఏవవిశేష్యతే- నయన్నమితమ్ - యత్కిలాఽన్యదీయేన గానేన వేణునా వీణయావా నమితమ్ - ప్రహ్వీకృతమ్, నభవతి, తాదృశ గన్ధర్వసదః ప్రహ్వీకృతవానిత్యర్థః. ౪౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు రాసక్రీడ చేయుటకుఁగాను మధురముగ వేణుగానము చేసెను. దానినివిని సకల ప్రాణులును మిక్కిలి హర్షమునొందిరి. ఏగానమును లక్ష్యపెట్టని గన్ధర్వులును దీనిని విని దాసులవలె వశ్యులయిరి. ౪౧.

మూ॥ శోభాం సముపరతపతద్రుతోపలమ్భ న్దధాన మేకాన్తః ।
ఉద్దేశ మకృత గీత్యా ద్రుతోపలమ్భన్దధాన మేకాన్తమ్॥ ౪౨॥

ప-వి॥ శోభామ్, సముపరతపతద్రుతోపలమ్భమ్, దధానః, ఏకామ్, తమ్, ఉద్దేశమ్, అకృత, గీత్యా, ద్రుతోపలమ్, భన్దధానమ్, ఏకాన్తమ్. ౪౨.

(౧) భ్వా-ప-స-అ. (౨) పా-సూ-౪-౧-౫. (౩) జుహో-ఉ-స-అ

వ్యా॥(శోభామితి) స హరిః స్వయా గీత్యా సముపరతపతద్రుతోపలమ్భమ్ - సమ్యగుపరతః, పతతామ్ - పక్షిణామ్, రుతస్య - శబ్దస్య, ఉపలమ్భః - ప్రకాశనమ్, యస్మిన్ తథోక్తః. ఏవం భూతం తమ్, ఉద్దేశమ్ - యమునాపర్యన్తదేశమ్, కామప్యేకాం శోభాం దధానమ్, తయైవ గీత్యా ద్రుతోపలమ్-ద్రుతవద్విలీనశిలాకమ్, భద్రధామ్-భద్రస్య - కల్యాణస్య, ధామమ్ - పాత్రభూతమ్, ఏకాన్తమ్-నిశ్చయేన, అకృత-కృతవాన్. భద్రశబ్దః (౧) "భది - కల్యాణే" స్మాత్ ఘఞన్తః. ౪౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణునివేణుగానమునువిని యాయమునాతీరప్రాన్తమందున్న పక్షులు మహానన్దముతో నాగానమునే చప్పుడుచేయక వినుచున్నవి. రాళ్లు కరిగినవి. ఇట్లు ఆదేశము సుందరముగశోభిల్లెను. ౪౨.

మూ। తచ్ఛృణ్వన్ కోఽతిష్ఠన్నీరతి వై శ్వా నరో భోగీ।
ద్రుర్వా యేన స్మాఽహో నీరతి వైశ్వానరో భోగీ॥ ౪౩॥

ప వి॥ తత్, శృణ్వన్, కః, అతిష్ఠత్, నీరతి, వై, శ్వా, నరః, భోగీ, ద్రుః, వా, యేన, స్మ, అహో, నీరతి, వైశ్వానరః, భోగీ. ౪౩.

వ్యా॥ (తచ్ఛృణ్వన్నితి) వైశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. తతః హరేర్గానం శృణ్వన్, శ్వా-సారమేయో వా, నరః-మనుష్యో వా, భోగీ-సర్పో వా, ద్రుః - ద్రుమో వా, అన్యో వా కః పదార్థః, నీరతి - రతిహీనమ్, అతిష్ఠత్ - అచేతనశ్చేతనోఽపి సర్వః సహర్ష ఏవాతిష్ఠదిత్యర్థః. గీతమేవ విశేష్యతే - యేన గీతేన, భోగీ - భోగవాన్, యద్గీతంభుఞ్జానః, వైశ్వానరః - అగ్నిరపి, నీరతిస్మ - జలవదాచరతి స్మ - శైత్యం ద్రవత్వంచాఽభజదిత్యర్థః. అహో ఇత్యాశ్చర్యే. నీరతీతి - నీరవద్వాచరతీతివిగృహ్య (౨) "సర్వప్రాతిపదికేభ్య ఇత్యేకే" ఇతిక్విప్. తతః (౩) "లట్ స్మే" ఇతిలట్. ౪౩.

(౧) ధా-అ-అ-సే. (౨) పా-సూ-౩-౧-౧౧-వా. (౩) పా-సూ-౩-౨-౧౧౮.

తా॥ ఆగానమునువిని, మనుష్యులు, పక్షులు, సర్పము, వృక్షము మొదలగు సమస్తచేతనాచేతనములును నానందించినవి. అగ్నియు జల్లపడి కరిగెను. ౪౩.

మూ॥ వవ్రే స్త్రీభి ర్గీత్యా సమ న్తతో నీయమానాభిః।
త్యక్తగృహాభి ర్విఘ్నై స్సమన్తతోఽనీయమానాభిః ॥ ౪౪ ॥

ప-వి। వవ్రే, స్త్రీభిః, గీత్యా, సమమ్, తతః, నీయమానాభిః, త్యక్తగృహాభిః, విఘ్నైః, సమన్తతః, అనీయమానాభిః. ౪౪.

వ్యా॥(వవ్రఇతి) తతః-పశ్చాత్, సహరిః, గీత్యా నీయమానాభిః, విఘ్నైః అనీయమానాభిః-అప్రాప్యమాణాభిః, త్యక్తగృహాభిః స్త్రీభిః, సమమ్-సమకాలమేవ, సమన్తతః-పరితః, వవ్రే-వృతోఽభూత్, వవ్ర ఇతి వృఞఃకర్మణిలిట్. నీయమానాభిరితి-నయతేఃకర్మణిలట్. శానచ్. అనీయమానాభిరితి (౧) "ఇణ్-గతౌ" కర్మణిలట్, శానచ్, యక్. (౨) "అకృత్సార్వధాతుకయోః" ఇతిదీర్ఘః. తతోనఞ్ సమాసః.

తా॥ శ్రీకృష్ణునిగానమునువిని గోపికలు తత్క్షణమందే గృహమునుంచి బయలు దేరివచ్చి శ్రీకృష్ణుని నలుప్రక్కలఁ జుట్టుకొనిరి. ౪౪.

మూ॥ త్వరయాఽఽప కాప్యభి మనో వ్యవధానం సజ్జ మాయతయా।
సేష్ట్వా న గమనకాలవ్యవధానం సజ్జమాయ తయా ॥ ౪౫॥

ప-వి। త్వరయా, ఆప, కా, అపి, అభి, మనః, వ్యవధానమ్, సజ్జమ్, ఆయతయా, సేష్ట్వా, న, గమనకాలవ్యవధానమ్, సజ్జమాయ, తయా. ౪౫.

వ్యా॥ (త్వరయేతి) కాపి గోపీ, ఆయతయా - మహత్యా, త్వరయా అభిమనః - మనఃప్రతి, సజ్జమ్ - స్నేహమ్, ఆప - స్వస్మిన్మనసి కృష్ణవిషయం స్నేహం ప్రాప్తవతీత్యర్థః. వ్యవధానమితి మనసో విశేషణమ్; స్నేహాతిభారాదవధానహీనమ్, భ్రామ్యదిత్యర్థః. సజ్జాతిశయః ప్రదర్శ్యతే- తయా గోప్యా కృష్ణేన సజ్జమాయ స్వగృహాత్ కృష్ణసకాశంప్రతి గమనకాలవ్యవధానమ్ - గమనకాలమాత్రకృతోపి

(౧) అదా-ప-స-అ. (౨) పా-సూ-౭-౪-౨౫.

విఘ్నః, న సేహే, గీతధ్వనిప్రథమోపలమ్భకాల ఏవ కృష్ణసఙ్గమమైచ్ఛదిత్యర్థః. ౪౫.

తా॥ ఒకానొకగోపిక, శ్రీకృష్ణునిగానమునువిని వివేకశూన్యురాలైయతిత్వరలో శ్రీకృష్ణునితో సఙ్గమునభిలషించినదై, గృహమునుంచి శ్రీకృష్ణునియొద్దకు బోవుటకైన విలమ్బమునుగూడ సహింపకపోయెను. ౪౫.

మూ॥ శ్రుత్వాఽన్యా తత్ క్షణమివ చిత్రావస్థాపితాఙ్గలతా।
ఆస్తాఽసుఖేన వవ్రే చిత్రాఽవస్థాపి తాఙ్గలతా ॥ ౪౬ ॥

ప-వి॥ శ్రుత్వా, అన్యా, తత్, క్షణమ్, ఇవ, చిత్రావస్థాపితాఙ్గలతా, ఆస్త, అసుఖేన, వవ్రే, చిత్రా, అవస్థా, అపి, తామ్, గలతా. ౪౬.

వ్యా॥ (శ్రుత్వేతి) అన్యా గోపీ తద్గీతం శ్రుత్వా నిష్పన్దతయా చిత్రావస్థాపితాఙ్గలతేవ - చిత్రితా అవస్థాపిత శరీరలతేవభూత్వా, క్షణమ్ ఆస్త, ఆస్థితవతీ, తామిమాం గోపీమ్, గలతా - విగలనం ప్రాప్నువతా, అసుఖేన ఉపలక్షితా, చిత్రా - ఆశ్చర్యరూపా, అవస్థా-కాపి దశా, వవ్రే, ౪౬.

తా॥ మఱియొకగోపిక, ఆగానమునువిని సకలదుఃఖములను వదలి, చిత్రమందు వ్రాసిన బొమ్మవలె స్తబ్ధురాలైయుండెను. ఆయవస్థ అతివిచిత్రముగనుండెను. ౪౬.

మూ॥ సమియాయ విగణయన్త్యా స నాఽభిజన మితరయాఽసమయా।
యాఽభూత్తృణాయ మత్వా సనాభిజన మితరయా సమయా॥

ప-వి॥ సమియాయ, విగణయన్త్యా, సః, న, అభిజనమ్, ఇతరయా, అసమయా, యా, అభూత్, తృణాయ, మత్వా, సనాభిజనమ్, ఇతరయా, సమయా. ౪౭.

వ్యా॥ (సమియాయేతి) ఇతరయా గోప్యా, అసమయా-అద్వితీయయా, అభిజనమ్ - స్వకులచారిత్రమ్, నవిగణయన్త్యా, సహరిః సమియాయ - సఙ్గతోఽభూత్. సైవవిశేష్యతే - యా, సనాభిజనమ్ - బన్ధుజనమ్, తృణాయమత్వా - తృణవదనాదృత్య, ఇతరయా - ప్రాప్త

వేగాసతీ, సమయాఽభూత్ - సమీపేఽభూత్. తృణాయేతి (౧) "మన్య కర్మణ్యనాదరే విభాషాప్రాణిషు" ఇతిచతుర్థీ. ౪౬.

తా॥ ఇంకొకగోపిక, ఆగానమునువిని బన్ధువులను లక్ష్యపెట్టక తన కులాచారమును వదలి యతివేగముగ శ్రీకృష్ణుని సమీపమును వచ్చిచేరఁగ శ్రీకృష్ణుఁడు దానితో సఙ్గమించెను. ౪౬.

మూ॥ అన్తర్గృహేఽపరాం హ్రీమానత్రాసాదితో న్యస్తామ్ ।
గీతి రకర్ష ద్భావోఽమానత్రాఽఽసాదితోఽన్యస్తామ్ ॥

ప-వి॥ అన్తర్గృహే, అపరామ్, హ్రీమానత్రాసాదితః, న్యస్తామ్, గీతిః, అకర్షత్, భావః, అమాన్, అత్ర, ఆసాదితః, అన్యః, తామ్. ౪౭.

వ్యా॥ (అన్తర్గృహ ఇతి) అపరాం గోపీమ్, హ్రీమానత్రాసాదితః - లజ్జాభిమానభయాదిభిః స్త్రీణాముచితైర్గుణైః కారణైః, అన్తర్గృహే న్యస్తామ్-నిహితామ్, కృష్ణస్య గీతిః కృష్ణసమీపే అకర్షత్. కుతః - తామేనామ్, అత్ర - స్వగృహే, అమాన్ - నియన్తుమశక్యః, కోప్యన్యోభావ ఆసాదితః. ౪౭.

తా॥ లజ్జ అభిమానము భయము మొదలగు స్త్రీగుణములచేత నదిచబడి గృహములోపల నేయున్న యొకగోపిక, ఈగానమునువిని గృహమందుండలేక శ్రీకృష్ణునియొద్ద వచ్చిచేరెను. ౪౭

మూ॥ గతిజవతోఽన్యస్యా అపినహ్య వసిత మవసితం వాసః ।
తద్బన్ధం న జనోఽవైన్న హ్యవసిత మవసితం వా సః । ౪౮॥

ప-వి॥ గతిజవతః, అన్యస్యాః, అపినహ్య, వసితమ్, అవసితమ్, వాసః, తద్బన్ధమ్, న, జనః, అవైత్, న, హి, అవసితమ్, అవసితమ్, వా, సః. ౪౮.

వ్యా॥ (గతిజవతఇతి) అన్యస్యాః గోప్యాః వాసః - వస్త్రమ్, అపినహ్య-బద్ధ్వా, వసితమ్ - ఆచ్ఛాదితమపి, గతిజవతః-కృష్ణసమీపం ప్రతిగమనవేగాత్, అవసితమభూత్ - వసితత్వరహితమభూత్, శిథిలీభూతమిత్యర్థః. సతు జనః - సా గోపీ, తద్బన్ధమ్ - తస్యవాససో బన్ధమ్, నావసితం అవసితంవా నావైత్ - బన్ధః అవసానమ్ - విరతిమ్, ప్రాప్తః,

(౧) పా-సూ-౨-౩-౧౭.

నావసానమ్ - అవిరక్తిమ్, ప్రాప్తోవేతి నాబుద్ధ్యతేత్యర్థః. అపినహ్యేతి - (౧)"ణహ - బన్ధనే" అపిపూర్వత్వాత్తస్య ల్యబాదేశః. వసితమితి(౨) "వస - ఆచ్ఛాదనే"కర్మణినిష్ఠా. అవసితమితి తస్యైవ నఞ్ సమాసః ఉత్తరత్ర అవసితమితి ద్వావపి శబ్దా అవపూర్వాత్ (3) "షో-అన్త కర్మణి" ఇత్యస్మాన్నిష్ఠాన్తౌ. (౪) "ద్యతిస్యతి" ఇత్యాదినా ఇత్త్వమ్. తయోరన్యతరస్యనఞ్ పదాన్తరేణ సంబన్ధః. అన్యతరస్తుకేవలః, అనవసితమవసితం వేత్యర్థః. ౪౯.

తా ॥ శ్రీకృష్ణునిదగ్గఱకుఁబోవునప్పుఁడా వేగముచేత మఱియొక గోపికయొక్క వస్త్రము గట్టిగాఁగట్టఁబడియున్నను వీడిపోయినది.ఆగోపిక తన వస్త్రమున్నదనియు లేదనియుఁ దెలియఁగలేదు. ౪౯.

మూ॥ తా మముచ ద్యాత్యన్యా స్వగమేఖలయాఽనుసూచ్యమానేహా।
కిం కుర్యా దళిపఙ్క్త్యా స్వగమే ఖలయా ను సూచ్యమానే హా॥

ప-వి ॥ తామ్, అముచత్, యాతీ, అన్యా, స్వగమేఖలయా, అనుసూచ్యమానేహా, కిమ్, కుర్యాత్, అళిపఙ్క్త్యా, స్వగమే, ఖలయా, ను, సూచ్యమానే, హా.

వ్యా ॥ (తామితి) అన్యా గోపీ కృష్ణంప్రతి యాతీ, స్వగమేఖలయా - స్వగతయా మేఖలయా - కాఞ్చ్యా, అనుసూచ్యమానేహా - ప్రకాశ్యమానచేష్టా, తాం మేఖలామముచత్. రశనాస్వనేన స్వగమనసూచనేసతి బన్ధుజనస్స్వచేష్టామవగచ్ఛేదితి భయా ద్రశనాం త్యక్తవతీత్యర్థః,ఏవంమేఖలాశబ్దంపరిహరన్తీ సా,ఖలయా-పైశునకారిణ్యా,అళిపఙ్క్త్యా, స్వగన్ధాన్వయాత్ స్వగతం మార్గమజహన్త్యా,స్వగమే - ఆత్మనోగమనే, సూచ్యమానే - సుతరాముచ్యమానేసతి, హా - కిన్ను కుర్యాత్. నహిమేఖలాయామివాఽళిపఙ్క్త్యాం ప్రతివిధానం శక్యతే కర్తుమ్, హాశబ్దః- తస్యాః ప్రతివిధానాభావనిమిత్తం కవేశ్శోకం ద్యోతయతి. అముచదితిలుఙ్. లుదిత్వాదఙ్. అనుసూచ్యమానేహేతి - అను

(౧) దివా-ఉ-అని. (౨) అదా-ఆ-స-సే. (3) దివా-స-అ-అ. (౪) పా-సూ-౭-౪-౪౦.

పూర్వాత్సూచయతేః కర్మణిలట్, శానచ్; తతః అనుసూచ్యమానా ఈహా యస్యాఇతి బహువ్రీహిః. స్వగమఇతి గమేః (౧) "గ్రహవృదృనిశ్చిగమశ్చ" ఇతి భావే అప్. సూచ్యమానఇతి సుపూర్వాద్వచేః కర్మణిలట్, శానచ్. యక్ (౨) "వచిస్వపి" ఇత్యాదినా సంప్రసారణమ్॥

తా ॥ మఱియొక గోపిక, శ్రీకృష్ణునియొద్దఁబోవునప్పుడు, తననడుమునందున్న ఒడ్డియాణముయొక్క చప్పుడువిని బన్ధువులు తనవ్యాపారము నెఱుఁగుదురని దానిని తీసివేసెను. ఆపెనడిచిపోవునప్పుఁడాపెయొక్క పరిమళమును నాదోవలో నాఘ్రాణించుచున్న తుమ్మెదలాపెయొక్క మార్గమునుఁ దెలిపెను. దానికిఁ బరిహారములేదే; అయ్యో! అది యేమిచేయును.

మూ॥ అన్యా దధ్యౌ ధ్వాన్తం భ్రూకుటిలతయా స్వనేఽత్ర గేహే తమ్।
వేణుగపాణిముఖాబ్జం భ్రూకుటిలతయా స్వనేత్రగేహేతమ్ ॥

ప-వి ॥ అన్యా, దధ్యౌ, ధ్వాన్తమ్, భ్రూకుటిలతయా, స్వనే, అత్ర, గేహే, తమ్, వేణుగపాణిముఖాబ్జమ్, భ్రూకుటిలతయా, స్వనేత్రగేహేతమ్. ౫౧.

వ్యా॥ (అన్యేతి) అత్ర స్వనే కృష్ణస్య వేణుజే వర్తమానేసతి, అన్యా గోపీ స్వస్మిన్ గేహే - గృహే స్థితా, తం కృష్ణమ్, వేణుక్వణనవశాత్ భ్రూకుటిలతయా - భ్రువోః కౌటిల్యప్రాప్త్యా, తథా భ్రూకుటిలతయా- లలాటగతభ్రూకుటిరేఖాఖ్యలతయా, ధ్వాన్తమ్, స్వనేత్రగేహేతమ్ - స్వయో ర్నేత్రయోర్గతయా వీణాక్వణనవికారమయ్యా, ఈహయా - చేష్టయా, ఇతమ్ - ప్రాప్తమ్, వేణుగపాణిముఖాబ్జమ్ - వేణుగపాణితలయుగగతముఖపఙ్కజమ్, దధ్యౌ - ధ్యాతవతీ. వేణుక్వణనశ్రవణమాత్రేణ వేణుక్వణనదశాయాం తస్య యాదృశరూపం యాదృశంచ భూనేత్ర భ్రూకుటి పాణి ముఖచేష్టితం తత్సర్వమవబుధ్య తాదృగ్రూపమేవ తం దధ్యౌ ఇత్యర్థః. ౫౧.

తా ॥ ఇంకొకగోపిక, తనగృహమందున్నప్పుడు శ్రీకృష్ణుని వేణుగానమును విని, మందతఁడు తనసమక్షమందు వేణుగానము చేయునప్పుఁడు తానుజూచిన తీగ

(౧) పా-సూ-౩-౩-౫౮. (౨) పా-సూ-౬-౧-౧౫.

వఱెఁగుటిలముగనున్న కనుబొమ్మలను, వేణువుసు చేతఁ బట్టుకొని ముఖమందుంచుకొనిన వైలక్షణ్యమును, నేత్రములయొక్క చేష్టలనుదలఁచి ధ్యానించినది. ౫౧.

మూ॥ చిత్రం ప్రేమాన్ధాఽన్యా సమవేదధ్యాన మహిమకరమ్ ।
కృష్ణాఖ్యం యాన్తీ నిధిసమవేదధ్యానమహిమకరమ్॥ ౫౨॥

ప-వి॥ చిత్రమ్, ప్రేమాన్ధా, అన్యా, సమవేత్, అధ్యానమ్, అహిమకరమ్, కృష్ణాఖ్యమ్, యాన్తీ, నిధిసమవేదధ్యానమహిమకరమ్. ౫౨.

వ్యా॥ (చిత్రమితి) అన్యా గోపీ, కృష్ణాఖ్యం అహిమకరమ్ - ఆదిత్యమ్, యాన్తీ - గచ్ఛన్తీ, ప్రేమాన్ధా - తద్గతేన ప్రేమ్ణా, అన్ధా - మూఢాసతీ, అధ్వానం సమవేత్ - విదితవతీ, ఇతియత్ తచ్చిత్రమ్; కృష్ణవ్యతిరిక్తపదార్థవిషయే అన్ధాసత్యపి తద్గమనమార్గం జ్ఞాతవతీతి చిత్రమిత్యర్థః. కృష్ణఏవ విశేష్యతే- నిధిసమవేదధ్యానమహిమకరమ్-నిధిసదృశస్య - సర్వపురుషార్థసాధనస్య, వేదధ్యానస్య - వేదశబ్దస్య, మహిమకరమ్ - మాహాత్మ్యంకుర్వాణమ్, వేదోక్తసర్వకర్మఫల ప్రదాయిత్వాత్ అవితథత్వప్రాపణేన వేదస్య ప్రమాణాన్తరేభ్యోఽతిమహత్త్వం కుర్వాణమిత్యర్థః. సమవేదితి సంపూర్వాద్వేత్తేర్లఙ్. అదాదిత్వాచ్ఛపోలుక్. అత్రవేత్తేస్సకర్మకత్వాత్ (౧) * సమోగమృచ్ఛాది సూత్రస్యచాఽకర్మకత్వాధికారాత్తత్రాత్మనేపదాభావః. ౫౨.

తా॥ మఱియొకగోపిక, వేదోక్తకర్మల ననుష్ఠించు వారికి నాయాఫలములనిచ్చి వేదప్రామాణ్యమును గలుగఁజేయుచున్న కృష్ణునిధ్యానించుచున్నదై, మఱియొకదాని నెఱుఁగకపోయినను శ్రీకృష్ణుఁడున్నచోటికి వెళ్ళుమార్గము నెఱిఁగినది. ఇదియత్యాశ్చర్యము. ౫౨.

మూ॥ సఙ్గతిమితా స్మ కాఽపి తదనుగాయతి వల్లవీ కృతామ్బుద్ధ్వా ।
ముక్త్వాన్యాసక్త్యైవతదనుగాయతివల్లవీకృతామ్బుద్ధ్యా ॥ ౫౩ ॥

ప-వి॥ సఙ్గతిమ్, ఇతా, స్మ, కా, అపి, తత్, అనుగాయతి, వల్లవీ, కృతామ్, బుద్ధ్వా, ముక్త్వా, అన్యా, సక్త్యా, ఏవ, తదనుగా, యతివత్, లవీకృతామ్బుద్ధ్యా. ౫౩.

(౧) పా-సూ-౧-౩-౨౯.

వ్యా ॥ (సజ్జతిమితి) కాపి వల్లవీ-గోపీ, స్వయా బుద్ధ్యా కృతాం కృష్ణే. సజ్జతిం ఇతా తత్ కృష్ణస్యగానం అనుగాయతిస్మ-తస్య దూరస్థితి మజానానా తత్పార్శ్వేఽస్థితవత్ గానసమీదనార్థం తదనుగానంకృతవతీ త్యర్థః. అన్యాతు గోపీ సక్త్యా-కృష్ణగతస్నేహేనైవ, యతివత్ - అనేక జన్మసంసిద్ధ యోగాభ్యాసవశ నిష్పన్న సమాధిక యతిజనవత్, సంసార బన్ధాన్ముక్త్వా, తదనుగా - కృష్ణస్యానుచరా, అభవత్. కీదృశ్యా సక్త్యా-లవీకృతామ్బుధ్యా - అమ్బుధిరపి లవీకృతః- అత్యల్పీకృతః, యయాసా తథోక్తా. ౫౩.

తా॥ ఒకగోపిక, తానుదూరమందున్నప్పటికిని, శ్రీకృష్ణుని గానమును వినినచో నతనిప్రక్కనతానున్నట్లుతలంచియాగానముననుసరించిగానముచేసెను, ఇంకొకగోపిక శ్రీకృష్ణునియందుఁ బ్రేమచేతనే యతీశ్వరునివలె సంసార సాగరమును దాటి ముక్తిని బొందెను. ౫౩.

మూ॥ గీతిం నిశమ్య వీక్ష్యచ నిశాన్తయా సన్నిధావన్త్యా ।
ప్రాపిహి దశా గురో గతనిశాన్తయా సన్నిధావన్త్యా ॥ ౫౪॥

ప॥వి॥ గీతిమ్, నిశమ్య, వీక్ష్య, చ, నిశామ్, తయా, సన్నిధావన్త్యా, ప్రాపి, హి, దశా, గురోః, గతనిశాన్తయా, సన్నిధౌ, అన్త్యా. ౫౪.

వ్యా ॥ (గీతిమితి) ఏకాగోపీముక్త్యుక్తమ్, తత్కథమితిచేత్, ఉచ్యతే-కృష్ణస్య గీతిం నిశమ్య నిశాంచ వీక్ష్య, సన్నిధావన్త్యా-సమ్యక్-నితరామ్, ధావన్త్యా, తయా, గతనిశాన్తయా - ప్రాప్తగృహయా, గృహాన్నిష్క్రమిమప్రాప్తయా, గురోః, స న్ని ధౌ - సన్నిధానేసతి, తద్దర్శనాత్కృష్ణసన్నికాశగమనవిఘ్నంమన్యమానయా తత్ క్షణఏవ కృష్ణసంశ్లేషాలాభేని ఆత్మధారణంకర్తుమశక్నువత్యా గురుసన్నిధికారిత కృష్ణసఙ్గమవిఘ్నత్వేన తత్ క్షణజేన భయేన అన్త్యాదశా శరీరవిశ్లేషా త్మికా, ప్రాపిహి-ప్రాప్తాహ్యభూత్. తథాచ తయాదేహసంబన్ధే విశ్లేష్య మాణేసకలసంసారగ్రన్థివిస్రంసన్నమజనీత్యర్థః. ౫౪.

తా॥ ఆగోపిక ముక్తింబొందినవిధ మేమన్నను-శ్రీకృష్ణుని గీతమును వినియు, అప్పుడున్న రాత్రికాలమునుజూచియు నతిశీఘ్రముగఁ బయుగ త్తి యింటివాకిటివఱకువచ్చి అచ్చటమామగారు మొదలగు పెద్దలనుజూచి భయపడి కృష్ణునియొద్దఁబోవఁజాలనిదై యప్పుడు కృష్ణవిశ్లేషమును సహింపక మరణమునొందినది. అప్పుడే దానియొక్క సకల సంసారబన్ధనములును వదలిపోయినవి. ౫౪

తత్రేదంచోద్యతే - స్నేహేనముక్తేత్యుక్తమ్, తదేతత్కథము పపద్యతే; జ్ఞానాద్ధిముక్తి శ్శాస్త్రైరవగమ్యతే; నచ జన్మాన్తరసహస్ర సఞ్చితస్య మహతః పుణ్యాపాపాత్మకస్య కర్మణః, సఙ్గత్యాగపూర్వక చోదితకర్మానుష్ఠానాదిపూర్వక యోగాభ్యాసపరిపాకాదన్యతః క్షపణం కర్తుంశక్యతే; నచాఽక్షపితే ద్వివిధే కర్మణి పరప్రాప్తిసాధనం జ్ఞానము త్పద్యతే; నచాఽనుత్పన్నే జ్ఞానే ముక్తిః; కించ-స్త్రీశూద్రాదీనాం మోక్షేఽనధికారశ్చ (౧) * అపశూద్రాధికరణేఉక్తః. యద్యపి అగ్నిసాధ్యేషు కర్మసు లబ్ధాధికారేణ త్రైవర్ణికేన అగ్నికా ర్యాద్యధికృతేన పుంసా సహాఽధికారబలాత్ స్త్రియా అప్యధికారస్సం భవతి, తథాపి జ్ఞానవిషయే సహాధికారాసంభవాత్ విద్యాదీనాంచ అధీతవేదత్రైవర్ణికాధికారాణా మన్యాధికారాపేక్షకత్వాసంభవాత్ బ్రహ్మజ్ఞానే. స్త్రియా నాస్త్యధికార ఇతి, తత్రేదముచ్యతే.

మూ॥ సా తత్స్మృతితద్విరహజసుఖదుఃఖాస్తద్విరూపకృత్యార్యా ।
మముచే యేవిషయాశ్రితసుఖదుఃఖాస్తద్విరూపకృత్యార్యా ॥

ప-వి॥ యా, తత్స్మృతితద్విరహజసుఖదుఃఖాస్తద్విరూపకృత్యా, అర్యా, ము ముచే, యే, విషయాః, శ్రితసుఖదుఃఖాః, తద్విరూపకృత్యా, ఆర్యా. ౫౫.

వ్యా ॥ (సేతి) సా ఆర్యా - పణ్డితా, తత్స్మృతితద్విరహజసుఖ దుఃఖాస్తద్విరూపకృత్యా - తస్య కృష్ణస్య స్మృత్యా - స్మరణేన, తద్వి రహేణచయథాక్రమం జాతాభ్యాం సుఖదుఃఖాభ్యాం అస్తద్విరూప

(౧) శా-మీ-౧-౩౯.

కృత్వా-క్షీణపుణ్యపాపాత్మకోభయరూపకర్మా భూత్వా, ముముచే - ముక్తాఽభూత్. అయమర్థః. తత్వజ్ఞానాదేవముక్తిః, తచ్చప్రాపకజ్ఞానం పుణ్యపాపక్షయాదేవ భవతి, తత్సర్వమస్యాస్సంపన్నమేవ. మోక్షసాధనంహి జ్ఞానం పరబ్రహ్మానుధ్యానాత్మకమ్. పరబ్రహ్మచ కృష్ణఏవ, తద్విషయం జ్ఞానం తస్యాః పూర్ణమేవ ; తదజ్ఞానప్రకర్షాదేవహి తత్ర తస్యాస్స్నేహః; పరబ్రహ్మవిషయశ్చస్నేహో నమోక్షవిరోధీ;ప్రత్యుత తత్సాధనమేవ; తథాహి ముముక్షులక్షణమాహమనస్మృతి (౧) " పరమాత్మనియోరక్తో విరక్తోఽపరమాత్మని" ఇతి. అత్రహి పరమమోక్షాత్మకస్య భగవత్పదప్రవేశస్యాపి సాధనం భగవద్భక్తి రభిధీయతే;భక్తిరితిచ-స్వామినంప్రతి దాసస్య స్నేహయుక్తం జ్ఞానమభిధీయతే.

నను - అస్యాః గోపవేషధారిణం కృష్ణంప్రతి "పరబ్రహ్మభూతోఽయమ్" ఇతీదృశం జ్ఞానంనాస్తి; కిన్తు-"సజాతీయోగోపఏవాయమ్" ఇతిహిమత్వా తత్ర తస్యాః కామభోగాభిప్రాయఏవాభీష్టగోచరోజాతః; సత్యమ్;-ఏవం క ఈదృశేన భగవద్జ్ఞానేన భగవత్సఙ్గేనచభగవత్ప్రాప్తిరూపోమోక్షో నాస్తీతి తుభ్యముపదిష్టవాన్; యోహి దేవో జాతో పరబ్రహ్మభూతో భగవాన్, తద్విషయకజ్ఞానమాత్రం తద్భక్తిః మోక్షసాధనమితి కుతో నగృహ్యతే; శాస్త్రేషుహి పరబ్రహ్మజ్ఞానం మోక్షసాధనమితి వాసుదేవాదిశబ్దభేదైరేకస్యేశ్వరస్య జ్ఞానమేవ మోక్షసాధనముచ్యతే,యశ్చసఈశ్వరఃపరబ్రహ్మభూతఃసఏవగోపవేషోపికృష్ణోనాన్యః, తతశ్చ తద్విషయం జ్ఞానం తత్సఙ్గశ్చ ముక్తిసాధనమితి నవిరుధ్యతే.

నను-గోపవేషః కృష్ణో నసాక్షాన్నారాయణః, తదుద్ధృతౌ సితకృష్ణకేశౌ రామకృష్ణావితి వైష్ణవపురాణవచనాత్ ;హన్తత్వామశబ్దార్థవిద మనుపాసితగురుం భగవద్విభూత్యాదీనభిజ్ఞంశ్చ దురాత్మానం శిక్ష

(౧) బార్హస్పత్యస్మృ.

యామః;- కేశశబ్దోఽయం తేజోవాచీ; తేజస్వీతి శాస్త్రేషు భగవతో వ్యవహారో నిరఙ్కుశః, (౧) "పరంధామ పరంజ్యోతిః" ఇత్యాదిషు; తత్రప్రమాణమ్ - (౨) "ఏష నారాయణ శ్రీమాన్ సాక్షాద్దేవః పురాతనః" ఇత్యాదీని పరస్సహస్రాణ్యశక్యశఙ్కాగాణత్వాది వచనాని.

యచ్చోక్తం జన్మాన్తరోపచితపుణ్యపాపపరిక్షయాభావే ప్రాపక జ్ఞానాభావ ఇతి; తత్రేదముత్తరమ్, (తత్కృతతద్విరహజసుఖదుఃఖాత్త ద్విరూపకృత్యా) ఇతి- జన్మాన్తరసహస్రార్జితసహస్రపుణ్యఫలరూపస్వర్గాదిసకలభోగాదతిరిక్తం తస్యాస్తత్క్షణజ కృష్ణస్మృతిజం సుఖమభూత్; అతశ్చ సర్వ పుణ్యానామనుభవాదేవ పరిక్షయో జాతః, ఏవం పాపస్యాపి తాత్కాలికేన తద్విరహజదుఃఖార్ణవేన పరిక్షయో జాతః; అతః పుణ్యపాపక్షపణాయ యోగాభ్యాసపర్యన్తో వ్యాపారోఽస్యా నిష్ప్రయోజనః,

నను. కథం విచిత్రాణాం జన్మాన్తరోపార్జితానాం పుణ్యపాపానాం ప్రతినియతదేశకాలావస్థానుభావ్యవిచిత్ర వ్యవస్థితస్వరూప ఫలసాధనానాం ఏకదేశే ఏకకాలే యౌగపద్యేన విషయాన్తరానుభవ తద్విరహజసుఖదుఃఖాభ్యాం వినాశః; తత్రోచ్యతే -(యే విషయాః శ్రితసుఖదుఃఖాః తద్విరూపకృత్యార్యా) ఇతి. యే విషయాః - శబ్దస్పర్శాదయః, శ్రితసుఖదుఃఖాః- ఆశ్రితశోభనేన్ద్రియ దుష్టేన్ద్రియాః - తద్విరూపయా తేభ్యో విజాతీయయా, కృత్యా- ఇచ్ఛాత్మికయా ఆర్యా - అనుసరణీయా, న వైషయికవికారయోగ్యా. ఏతదుక్తం భవతి - పుణ్యపాపానాం ఫలాని ఖల్విన్ద్రియాయత్తాని, ఇన్ద్రియాణాం విషయాః శబ్దస్పర్శాదయః, తేచ పుణ్యవశాన్నిర్దోషైరిన్ద్రియైరనుభావ్యన్తే, పాపవశాత్తు రాగాదిదోషదూషితైరిన్ద్రియైరనుభావ్యన్తే; ఏవంరూపవిషయానుభవ విరూపం

తస్యాస్స్వేచ్ఛాఽభూత్; తేభ్యశ్చాఽతిమహద్భ్యః పుణ్యేభ్యో భగవద్వ్యతిరిక్తవిషయేచ్ఛా నజాతాతస్యాః, అతశ్చ ప్రకృతిస్వాభావ్యాత్ కృష్ణానుభవఏవ తస్యాస్సుఖమ్, నస్వర్గాదికమ్, కృష్ణవిరహజమేవచ తస్యాఃదుఃఖమ్, నసాంసారికతాపత్రయాత్మకమ్;అతశ్చదేశకాలాదివ్యవస్థాభావేనాపి తస్యాః పుణ్యపాపకర్మాణి ఫలస్వరూపమాత్రానుభవేన నివృత్తాన్యభవన్నిత్యర్థః. తదిదంసర్వంభగవతాపరాశరేణోక్తమ్- (౧) "కాచిదావసథస్యాన్తే స్థిత్వా దృష్ట్వా బహిర్గురుమ్ । తన్మయత్వేన గోవిన్దం దధ్యౌ మీలితలోచనా । తచ్చిత్తవిమలాహ్లాదక్షీణపుణ్యచయా తదా।తదప్రాప్తిమహాదుఃఖవిలీనాశేషపాతకా। చిన్తయన్తీ జగత్సూతిం పరబ్రహ్మస్వరూపిణమ్ । నిరుచ్ఛ్వాసతయా ముక్తిం గతాఽన్యా గోపకన్యకా" ఇతి.

యత్తూక్తం అపశూద్రాధికరణే స్త్రియా అనధికార ఉక్తఇతి, సత్యం నాస్త్యేవ; తథాపి - జన్మాన్తరోపాత్తజ్ఞానానాం సంస్కారోన్మేషేణ పూర్వోపాత్తజ్ఞానావిర్భావేసతి ముక్తిశ్శూద్రాదీనామపిప్రారబ్ధకర్మావశలబ్ధజన్మనాం సంభవత్యేవ. ఉక్తంచ భగవతా వేదవిదగ్రేసరేణ శౌనకేన (౨) "ధర్మవ్యాధాదయోప్యన్యే పూర్వాభ్యాసా జ్జుగుప్సితే।వర్ణావరత్వేసంప్రాప్తాస్సంసిద్ధింపరమాంయయుః" ఇతి. ఉక్తంచ భగవద్గీతాసు (౩) "మాంహి పార్థ వ్యపాశ్రిత్య యేపి స్యుః పాపయోనయః। స్త్రియో వైశ్యాస్తథా శూద్రాస్తేపి యాన్తి పరాం గతిమ్" ఇతి. ముముచ ఇతి (౪) "ముచ్లృ - మోక్షణే" కర్మకర్తరిలిట్, ఉత్తరార్థేగా సుఖదుఃఖశబ్దావిన్ద్రియవాచినౌ,ఖశబ్దస్య సుదుర్భ్యాం సమాసే నిష్పన్నౌ. ౫౫.

తా॥ జన్మాన్తరములందుఁ జేసిన పుణ్యపాప రూపకర్మములు నశించినతరువాతఁ బొందఁదగిన మోక్షమును వాని ననుభవింపక మునుపే స్త్రీయెట్లు పొందినదనగా,పుణ్యా

(౧) వి-పు-౫- (౨) (౩) గీ- (౪) తుదా-ఉ-స-అ.

మునకు సుఖమును బాపమునకు దుఃఖమును ఫలములు, ఈపె కృష్ణస్మరణముచేత, సమస్తపుణ్యఫలమైన స్వర్గాదులకంటె నతిశయించిన సుఖమును, అతని విరహముచేత,సమస్తపాప ఫలమైన నరకాదులకంటె నతిశయించిన దుఃఖము ననుభవించినదిగాన స్సకల పుణ్యపాపములును నశించినవి. పుణ్యపాపఫలానుభవములు దేశకాలవిషయ విశేషవ్యవస్థితములుగానున్నను, ఈపె యభిప్రాయము ఈపెయొక్క పుణ్యవిశేషముచేతనావ్యవస్థ ననుసరించునది కానందున నీయనుభవముచేతనే యవి నశించినవి. తరువాత ముక్తిం బొందెను. ౫౫.

మూ॥ నిఖిలేనేష్టేన హారి స్సజ్గత్యా జనేన నిరవృత ద్యుతిమాన్ ।

యస్తద్ధృదాకృతేతరసజ్గత్యాజనేన నిరవృతద్యుతిమాన్॥ ౫౬॥

ప-వి॥ నిఖిలేన, ఇష్టేన, హారిః ,సజ్గత్యా, జనేన, నిరవృత,ద్యుతిమాన్, యః, తద్ధృదా, కృతేతరసజ్గత్యాజనేన, నిరవృతత్, యుతిమాన్. ౫౬.

వ్యా॥(నిఖిలేనేతి)ఏవమిష్టేన నిఖిలేన జనేన సజ్గత్యాద్యుతిమాన్-తేజస్వీ, హారిః, నిరవృత- నిర్వృతిమ్- సుఖమ్, ప్రాప. హారిరేవ విశేష్యతే-యః, కృతేతరసజ్గత్యాజనేన-ఇతరవిషయసజ్గస్యస్నేహస్య, త్యజనమ్-పరిత్యాగమ్, కృతవతా, తద్ధృదా-తత్పరస్య- గోపీజనస్య మనసా యుతిమాన్-సజ్గతిమాన్, నిరవృతత్-నిర్వృత్తః-నిష్పన్నః, అభూత్. తాసామనన్యవిషయస్య సజ్గస్యవిషయోఽభూదిత్యర్థః. సజ్గత్యేతి- సంఘపార్వాద్గమేః క్త్వో ల్యబాదేశః. నిరవృతేతి- నిపూర్వాద్వృణోతేర్లుఙ్. సుఃజిత్వాదాత్మనేపదమ్. (౧) "ఉశ్చ" ఇతి సిచః కిత్త్వమ్. (౨) "హ్రస్వాదజ్గాత్" ఇతి సిజ్లోపః. నిరవృతదితి. (౩) "వృతు-వర్తనే" నిర్ పూర్వాల్లుఙ్. (౪) "ద్యుద్భ్యోలుఙి" ఇతి పరస్మైపదమ్. (౫) " పుషాదిద్యుతాద్యౢదితః" ఇత్యాదినాచ్లేరఙ్. యుతిమానితి. (౬) "యు-మిశ్రణే" క్తిన్నన్తః. తతో మతుప్. ౫౬.

---

(౧) పా-సూ-౧-౨-౧౨. (౨) పా-సూ-౭-౨-౨౪. (౩) భ్వా-ఆ-ఆ-సే.
(౪) పా-సూ-౧-౩-౯౧. (౫) పా-సూ-౩-౧-౫౫. (౬) అదా-ప-ఆ-సే.

తా॥ దీప్తిమంతుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, తనకత్యన్త ప్రియురాండ్రై(విషయాన్తరవిముఖురాండ్రై)యున్న గోపికలతోఁ గ్రీడించి సుఖించెను. ౫౬.

మూ॥ ఆభీ రేమే ఽయమతిస్వయంభువీర్యో రహస్యేయః ।
ఆభీరేఽమేయమతి స్స్వయం భువీర్యో రహస్యే యః ॥ ౫౭.

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరే
త్రయోదశాశ్వాసః.

ప- వి ॥ ఆభిః, రేమే, అయమ్, అతిస్వయంభువీర్యః, రహసి, ఏయః, ఆభీరే, అమేయమతిః, స్వయమ్, భువి, ఈర్యః, రహస్యే, యః. ౫౭.

వ్యా ॥ (ఆభిరితి) ఆభిర్గోపీభిస్సహితః, రేమే - క్రీడితవాన్. అయంహరిః, అతిస్వయంభువీర్యః - అతిక్రాన్తః, స్వయంభూః-బ్రహ్మా, యేన తదతిస్వయంభు. (౧) "హ్రస్వోనపుంసకేప్రాతిపదికస్య" ఇతి హ్రస్వత్వమ్. అతిస్వయంభు వీర్యం యస్య సోఽతిస్వయంభువీర్యః, రహసి- వివిక్తదేశే, ఏయః - ఆశ్రయితుంశక్యః, ఆభీరే - గోపనివాసభూమౌ, అమేయమతిః - అపరిచ్ఛేద్యబుద్ధిః, స్వయమ్ - స్వయమేవ, భువి - భూమౌ, ఈర్యోరహస్యే-రహస్యే- వేదాన్తే, ఈర్యః - ఈరయితవ్యః; ప్రతిపాద్యోయస్స ఇత్యర్థః. అతిస్వయంభువీర్యో వేదాన్తవేద్యస్సః స్వయమేవ భూమౌ, ఏయః - ఆశ్రయితుంశక్యోభూత్వా, ఆభిస్సహ ఆభీరే రహసి, రేమఇతి సమన్వయః. ౫౭.

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరవివరణే
త్ర యో ద శా శ్వా సః.

తా॥ చతుర్ముఖునికంటె నతిశయించిన వీర్యముకలవాఁడై వేదాన్త వేద్యుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఎల్లఱు నాశ్రయించునట్లు తానే భూలోకమందవతరించి గోకులమందు గోపికలతోఁ గ్రీడించెను. ౫౭.

(౧) పా-సూ.౧-౨-౪౭.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే

చతుర్దశాశ్వాసః.

మూ॥ ఇత్థం కృష్ణాఖ్యగజం సారఙ్గవి లోకనాథ మార వశా ।
ఏక మనేకా గోపీ సారఙ్గవిలోకనాఽథ మారవశా ॥ ౧॥

ప-వి॥ ఇత్థమ్, కృష్ణాఖ్యగజమ్, సారమ్, గవి, లోకనాథమ్, ఆర, వశా, ఏకమ్, అనేకా, గోపీ, సారఙ్గవిలోకనా, అథ, మారవశా. ౧.

వ్యా ॥ (ఇత్థమితి) గవి-భూమౌ, సారమ్- సారభూతమ్-ప్రధాన భూతమ్, లోకనాథమ్, ఏకమ్ -సుహృద్భిర్గోపైః రహితమ్, కృష్ణాఖ్య గజమ్, తస్య గజస్య వశా - కరిణీభూత్వా, అనేకా గోపీ ; సారఙ్గ విలోకనా-మృగసదృశేక్షణా, మారవశా - కామవశా, అథ, ఇత్థమ్- యథోక్తేన ప్రకారేణ, ఆర - ప్రాప్తవతీ. ౧.

తా ॥ జగన్నాథుఁడై ప్రధానపురుషుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడొంటరిగా నున్నప్పుఁడు హరిణలోచనలైన యనేకగోపికలు మన్మథపరవశలై, పురుషగజమును స్త్రీగజము వలె నాకృష్ణుని, క్రిందఁజెప్పినప్రకారము నెల్లి పొందిరి. ౧.

మూ॥ విధినాఽన్తరితో హరిరథ ముదా విలాసాయ కేనాఽపి ।
స్మారేణ చ ధీ స్తాసా ముదావిలా సాయకేనాఽఽపి ॥ ౨॥

ప-వి॥ విధినా, అన్తరితః, హరిః, అథ, ముదా, విలాసాయ, కేన, అపి, స్మారేణ, చ, ధీః, తాసామ్, ఉదావిలా, సాయకేన, ఆపి. ౨.

వ్యా ॥ (విధినేతి) అథ హరిః కేనాపి విధినా విలాసాయ-రాస క్రీడార్థమ్, ముదా-హర్షేణ యుక్తఏవ, అన్తరితః-తాసామదర్శనం గతః, న కోపాదిభిః కారణాన్తరైరిత్యర్థః. తాసామపి ధీః తద్విశ్లేషాత్, ఉదావిలా-ఉత్కర్షేణ కలుషితా, స్మారేణ- స్మరసంబన్ధినా, సాయకేన, ఆపి - ప్రాప్తా. ౨.

తా॥ తరువాత, రాసక్రీడయందుత్సాహముకల శ్రీకృష్ణుఁడు దైవయోగముచేత నన్తర్హితుఁడాయెను; అప్పుడు గోపికల మనస్సులు మన్మథబాణముచేఁ గొట్టఁబడి కలుషములయినవి. ౨.

మూ॥ విరహే తమన్వభూవ న్ననుకరణేనాఽఽశయా యత్తాః।
దృష్టా ఇవ యత్ర రసా ననుకరణేనాఽఽశయాయత్తాః ॥౩॥

ప-వి॥ విరహే, తమ్, అన్వభూవన్, అనుకరణేన, ఆశయా, యత్తాః, దృష్టాః, ఇవ, యత్ర, రసాః, నను, కరణేన, ఆశయాయత్తాః. 3.

వ్యా ॥ (విరహేతి) ఏవం కృష్ణేన విరహేసతి తాః గోప్యః, యత్తాః - యత్నవత్యః, ఆశయా - వాఞ్ఛయా, అనుకరణేనచ- కృష్ణ చేష్టితవిడమ్బనేనచ, తం కృష్ణం అన్వభూవన్-అనుభూతవత్యః. అనుకరణం విశేష్యతే - ఆశయాయత్తాః - బుద్ధ్యాయత్తాః, రసాః-భావరసాః, యత్రాఽనుకరణే, కరణేన- ఇన్ద్రియేణ చక్షుషా, దృష్టాఇవాభవన్ ; తాదృశేన తచ్చేష్టానుకరణేన తమన్వభూవన్నిత్యర్థః. నన్వితి ప్రసిద్ధౌ.

తా॥ అప్పుడు గోపికలు, ఆశచేత శ్రీకృష్ణుని యనుకరించి యనుభవించిరి. ఆ యనుకార్యమందు మనస్సులో భావించుచున్నవి యన్నియు నాగోపికలకుఁ బ్రత్యక్షముగ ననుభవించినట్లుండెను. 3.

మూ॥ క్రియయాఽన్వకారి యువతిభి రనన్యసఙ్జీవనాభి రుద్ధతయా।
యదపరథా ప్రీత్యవిరతి రనన్యసఙ్జీవ నాఽభిరుద్ధతయా ॥ ౪॥

ప-వి ॥ క్రియయా, అన్వకారి, యువతిభిః, అనన్యసఙ్జీవనాభిః, ఉద్ధతయా, యత్, అపరథా, ప్రీత్యవిరతిః, అనసీ, అసఙ్జి, ఇవ, న, అభిరుద్ధతయా. ౪.

వ్యా ॥ (క్రియయేతి) సహాభి స్తాభి ర్విరహితాభిర్యువతిభిః ఉద్ధతయా క్రియయా అన్వకారి-అనుకృతోఽభూత్. అనన్యసఙ్జీవనాభిరిత్యనుకరణే హేతుగర్భమిదంవిశేషణమ్;హరిచేష్టానుకరణాదన్యేనసఙ్జీవితుమశక్తాభిః, ఆత్మధారణాయ తదనుకరణం కృతమిత్యర్థః. అనన్యసఙ్జీవనత్వమేవోత్తరార్ధేన ప్రపఞ్చ్యతే-యత్-యస్మాత్కారణాత్,

అపరథా - అనుకరణాభావే, అనసీ-ఆత్మసఞ్జీవనీ, ప్రీత్యవిరతిః- ప్రీతేర విచ్ఛిత్తిః, నాఽసఞ్జీవ-నప్రాప్తేవ. కుతః- అభిరుద్ధతయా-కృష్ణవిశ్లేషేణ ప్రీతేర్నిరుద్ధత్వాదిత్యర్థః. అనసీతి (౧) "అన-ప్రాణనే" కరణేల్యుట్, టిత్వాత్ జీప్. అసఞ్జీతి (౨) "షఞ్జ-సఙ్గే" కర్మణి లుజ్. ౪.

తా ॥ జీవనహేతువైన కృష్ణవిషయక స్నేహము నశింపకుండుటకై గోపికలు, ఆత్మధారణార్థముగ శ్రీకృష్ణుని దివ్యచేష్టితముల ననుకరించిరి. ౪.

మూ॥ ఉదజీవ త్తత్రైకా మహర్షభవధేఽనుకరణేన ।
అన్యాకిలాఽసురాణా మహర్షభవధేనుకరణేన ॥ ౫॥

ప-వి॥ ఉదజీవత్, తత్ర, ఏకా, మహర్షభవధే, అనుకరణేన, అన్యా, కిల, అసురాణామ్, అహర్షభవధేనుకరణేన. ౫.

వ్యా॥ (ఉదజీవదితి) తత్రైకా గోపికా కృష్ణకృతే మహర్షభవధే-సప్తానాం వృషభాణాం వధేవిషయే, ప్రవృత్తేనాఽనుకరణేన ఉదజీవత్ -ఉజ్జీవితవతీ;అన్యాతు గోపికా, అసురాణాం అహర్షభవధేనుకరణేన - తేషాం అహర్షమ్ - హర్షాభావమ్ - దుఃఖమ్, కృత్వా జాతేన ధేనుకరణేన-ధేనుకాసురయుద్ధేన హరిమనుకుర్వతీ ఉదజీవత్.

తా ॥ వారిలోనొకగోపిక, శ్రీకృష్ణునియొక్క సప్తవృషభవధచేష్టితము ననుకరించి యుజ్జీవించినది. ఇంకొక గోపిక, ధేనుకాసురవధచేష్టితముననుకరించినది. ౫.

మూ॥ అన్యా చక్రే కాళియమస్తకలాస్యానుకారేహామ్ ।
వేణుక్వణనేఽన్యా చిరమస్తకలాఽస్యాఽనుకారేహామ్ ॥ ౬॥

ప-వి॥ అన్యా, చక్రే, కాళియమస్తకలాస్యానుకారేహామ్, వేణుక్వణనే, అన్యా, చిరమ్, అస్తకలా, అస్య, అనుకా, రేహామ్. ౬.

వ్యా ॥ (అన్యేతి) అన్యా గోపీ, కాళియమస్తకలాస్యానుకారేహామ్-కాళియసర్పస్య మస్తకేషు కృష్ణేన కృతస్య లాస్యస్య-నృత్తస్య, అనుకారవిషయాం ఈహామ్ - చేష్టామ్, చక్రే. అన్యాతు అనుకా-

(౧) అదా-ప-అ-సే. (౨) భ్వా-ప-స-అని.

కాముకా; అస్తకలా-వివశబుద్ధిః, అస్య కృష్ణస్య వేణుక్వణనే, రేహామ్-యత్నమ్, చిరం చక్రే. అనుకేతి. (౧) "అనుకాభికాభీకః కమితా" ఇతి నిపాతితశ్శబ్దః. రేహామితి. రేహృతి హృఞావ్యాప్రయత్నే(౨) "గురోశ్చ హలః" ఇత్యకారప్రత్యయః. ౬.

తా ॥ ఇంకొక గోపిక, కాళియుని శిరస్సునందు శ్రీకృష్ణుఁడు చేసిన నర్తనము ననుకరించెను. కాముకురాలైన మఱియొక గోపిక, మతిహీనురాలై శ్రీకృష్ణునివలె వేణుగానముచేసెను. ౬.

మూ॥ యమళార్జునౌ తు చక్రే దాధికమోషం పరా స్యన్తీ ।
గిరి మధృతాఽన్యా స్వం సుఖదాఽధిక మోషం పరాస్యన్తీ ॥

ప-వి ॥ యమళార్జునౌ, తు, చక్రే, దాధికమోషమ్, పరా, స్యన్తీ, గిరిమ్, అధృత, అన్యా, స్వమ్, సుఖదా, అధికమ్, ఓషమ్, పరాస్యన్తీ. ౭.

వ్యా॥(యమళేతి) అన్యా గోపీ యమళార్జునౌ స్యన్తీ-భఞ్జతీ, దాధికమోషమ్-దాధికస్య-దధిసారస్య - నవనీతస్య, మోషమ్ - చౌర్యమ్, చక్రే. యమళార్జునభఙ్గం నవనీతస్తేయంచోభయమనుకృతవతీత్యర్థః. అన్యా అధికమ్-అతిమాత్రమ్, స్వమ్-ఆత్మీయమ్, ఓషమ్-కృష్ణవిరహ నిమిత్తందాహమ్, పరాస్యన్తీ - పరాస్తమ్ - నిరస్తం కర్తుకామా, సుఖదా - పశ్యన్తీనాం సుఖప్రదా, గిరిమధృత - గోవర్ధనధారణమనుకృతవతీత్యర్థః. దధిశబ్దోదధ్యాత్మావిలక్షణంగతో దాధికశబ్దః. స్యన్తీతి (౩)"షో-అన్తకర్మణి"శత్రన్తః.§ ఓషమితి(౪)"ఉష-దాహే"ఘఞన్తః. పరాస్యన్తీతి-పరాపూర్వాత్ (౫)"అసు- క్షేపణే" ఇత్యస్మాత్.(౬) "లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః" ఇతిశతృప్రత్యయః.

తా॥ వేఱొకగోపిక, యమళార్జునభఞ్జనచేష్టితమును నవనీతచౌర్యమును ననుకరించెను; ఇంకొకగోపిక' తనవిరహబాధను శమింపించుకొనుటకై చూచువారికానన్దకరముగ గోవర్ధనోద్ధరణమునీననుకరించెను. ౭.

---

(౧) పా-సూ-౫-౨-౭౪, (౨) పా-సూ-3-3-303. (3) దివా-ప-అ-అని.
(౪) భ్వా-ప-స-సే. (౫) ది-ప-స-సే. (౬) పా-సూ-3-౨-౧౨౬.
§ అత్రపఙ్క్తిరస్ఫుటా. మోషమితి- "ముష-స్తేయే"ఘఞిగుణః. ఇతిస్యాత్.

మూ॥ కృష్ణమపశ్యంస్తు నిజం ధనఞ్జయన్తన్తమో ఘోరమ్ ।
స్త్రీణా మమత నిశి రసం ధనఞ్జయన్తన్తమో ఘోఽరమ్॥ ౮॥

ప-వి॥ కృష్ణమ్, అపశ్యన్, తు, నిజమ్, ధనమ్, జయన్తమ్, తమః, ఘోరమ్, స్త్రీణామ్, అమత, నిశి, రసమ్, ధనఞ్జయమ్, తమ్, తమ్, ఓఘః, అరమ్. ౮.

వ్యా॥ (కృష్ణమితి) ఘోరంతమః-భీమం పాపాఖ్యం తిమిరమ్, జయన్తమ్, నిజమ్ - ధనమ్-ఆత్మధనభూతమ్, కృష్ణమపశ్యన్, అనీక్షమాణాః, స్త్రీణాంఓఘః- సమూహః, నిశి-రాత్రౌ, మన్దానిలచన్ద్రికాది జన్యం తంతం రసమ్, అరమ్-ద్రుతమ్, ధనఞ్జయం అమత-అగ్నింమేనే- కృష్ణవిరహే సుఖప్రదాస్సర్వే అగ్నివత్పరుషా అభూవన్నిత్యర్థః. ౮.

తా॥ ఇట్లు గోపికలు, పాపహరుండై తమకాపద్ధనమైన శ్రీకృష్ణునిజూడనివారై యారాత్రియందు, ముందు సుఖకరంబులైయున్నచల్లనిగాలి, వెన్నెల మొదలగు వస్తువుల నప్పుడు నిప్పులవలెందలంచిరి. ౮.

మూ॥ దదృశుశ్చ తాస్తమారాదగ్రే పశ్చాదదూరతస్స్వాన్తే।
స్వాఙ్గేభ్యో మనసి రుజోదగ్రేఽపశ్చాఽదదూ రతస్వాన్తే॥ ౯॥

ప-వి॥ దదృశుః, చ, తాః, తమ్, ఆరాత్, అగ్రే, పశ్చాత్, అదూరతః, స్వాన్తే, స్వాఙ్గేభ్యః, మనసి, రుజా, ఉదగ్రే, అపః, చ, అదదుః, రతస్వాన్తే. ౯.

వ్యా॥ (దదృశురితి) తాగోప్యః, విరహదుఃఖపరిపాకవశాచ్చిత్తవ్యామోహేన తం ఆరాత్ - దూరే, అగ్రే-పురోదేశే, పశ్చాత్-పశ్చిమభాగే, అదూరతః-ఆసన్నదేశే, స్వాన్తే - మనసి, పార్శ్వయోశ్చ సర్వత్రబాహ్యాభ్యన్తరదేశే దదృశుః. కించ-మనసి- రుజోదగ్రే-అతిప్రవృద్ధపరితాపప్రచురే, అతఏవ రతస్వాన్తే - ఇష్టస్యమరణేసతి,. తదర్థం స్వాఙ్గేభ్యః అపః శీతోదకాన్యపి, అదదుః - దత్తవత్యః. శీతనిషేవణేన దుఃఖప్రకర్షానుభవాత్ అఙ్గేషుశీతోదకసమర్పణేన పరితాపప్రవృద్ధ్యా మరణం సిధ్యతీతి మరణాదన్యత్ర తాపనివృత్తిహేతుమజా

స్నానా స్స్వయమేవ శీతోదకంసేవితవత్యః. అదదురితి దదాతేర్లఙ్. (౧) "సిజభ్యస్తవిదిభ్యశ్చ" ఇతి ఝేర్జుస్సాదేశః. ౯.

తా॥ గోపికలు తమభావవిశేషముచేత, శ్రీకృష్ణుని, తమమనస్సులలోను, చుట్టుప్రక్కలలోను జూచిరి. అవిరహబాధను సహింపక మృతిఁబొందనిచ్ఛయించి తమశరీరములలోఁ జల్లనినీళ్లను జల్లుకొనిరి. ౯.

మూ॥ అర్థోఽస్య కోఽపి భూమావస్తు సమ స్తం తమేవ మన్యన్తే।

గోపీజనా స్మ దృష్టం వస్తు సమస్తం తమేవ మన్యన్తే॥ ౧౦॥

ప-వి ॥ అర్థః, అస్య, కః, అపి, భూమౌ, అస్తు, సమః, తమ్, తమ్, ఏవమ్, అన్యమ్, తే, గోపీజనాః, స్మ, దృష్టమ్, వస్తు, సమస్తమ్, తమ్, ఏవ, మన్యన్తే. ౧౦.

వ్యా॥(అర్థ ఇతి)అర్థశబ్దేనపదార్థోఽభిధీయతే. నకశ్చిదపి పదార్థః అస్యకృష్ణస్యసదృశోలోకేఽస్తి. తథాపి సాదృశ్యలవేన అతసీపుష్పమేఘాద్యాత్మకః కోపి పదార్థో భూమావస్తు సమః - కృష్ణస్య సదృశోఽస్తు,ఏవం యథాకథఞ్చిత్సదృశతయా ఉత్ప్రేక్ష్యమాణంతంతమ్,ఏవం అన్యమ్ - అత్యన్తాసదృశం తృణాదికమప్యర్థమ్, కింబహునా, పరిదృష్టం సమస్తం వస్తు తమేవ కృష్ణం తే గోపీజనా మన్యన్తేస్మ- భావప్రకర్షాత్తృణేపి చలితే స ఏవ కృష్ణ ఇతి మేనిర ఇత్యర్థః. ౧౦.

తా ॥ ఆగోపిక లేవో యొకవిధముచేతఁ కృష్ణునితోఁబోలిన మేఘాదులను, అత్యన్త విజాతీయములైన తృణాదులను, మఱియుఁ గంటికగఁబడిన వస్తువులనన్నింటిని జూచి తమభావవిశేషముచేత శ్రీకృష్ణునిగాఁజూచిరి. ౧౦.

మూ॥ కాప్యాలిఙ్గ్య కుసుమితా మర మతసీ మన్తికాసితత్వేన।

మత్వా నివృత్త మచ్యుత మరమత సీమన్తికాఽసితత్వేన॥౧౧॥

ప-వి॥ కా, అపి, ఆలిఙ్గ్య, కుసుమితామ్, అరమ్, అతసీమ్, అన్తికాసితత్వేన, మత్వా, నివృత్తమ్, అచ్యుతమ్, అరమత, సీమన్తికా, అసితత్వేన. ౧౧.

వ్యా ॥ (కాపీతి) సీమన్తికా స్త్రీ, అరమ్- అలమ్, కుసుమితాం అతసీం ఆలిఙ్గ్య అరమత. కుతః, అన్తికాసితత్వేన - పార్శ్వేఽవస్థితత్వేన,

(౧) పా-సూ-౩-౪-౧౦౯.

నివృత్తమ్ - ఆగతమ్, అచ్యుతం మత్వా. ఏవమేతస్యాస్సర్వసమీపస్థితిః కృష్ణనివృత్తిబుద్ధికారణముక్తా. అతస్యాస్తు శ్రీకృష్ణసాదృశ్యహేతురుచ్యతే-అసితత్వేన - శ్యామలత్వేనేత్యర్థః. ౧౧.

తా॥ అందులో నొక గోపిక, నిండుగఁబుష్పించి వర్ణముచే శ్రీకృష్ణునితోఁబోలినదై తన ప్రక్కనున్న నల్ల ఆగసె చెట్టునుజూచి, దానిని,మఱల వచ్చినశ్రీకృష్ణునిగాఁదలఁచి కౌఁగిలించుకొనెను. ౧౧.

మూ॥ అన్యాఽమత విధినా కిం నాఽపరమే క్షిప్ర ముదితేన।
మనసాఽన్యయా హారిజుషానాఽపర మైక్షి ప్రముదితేన॥౧౨॥

ప-వి। అన్యా, అమత, విధినా, కిమ్, న, అపరమే, క్షిప్రమ్, ఉదితేన, మనసా, అన్యయా, హారిజుషా, న, అపరమ్, ఐక్షి, ప్రముదితేన. ౧౨.

వ్యా॥ (అన్యేతి)అన్యా గోపీ వ్యసనాతిభారాదిత్థమమత. కథమ్-క్షిప్రమ్-శీఘ్రమ్, ఉదితేన - ప్రాదుర్భూతేన, విధినా- దైవేన, కిమర్థమహం నాపరమే - నమ్రియే. అపరతిః - అపఘాతముచ్యతే. అన్యయా హారిజుషా మనసా విషయాన్తరానుభవశూన్యేన తతఏవ కృష్ణవిరహమప్యజానతా అతఏవ ప్రముదితేన అపరంపదార్థజాతం నైక్షి - నదృష్టమభూత్. ౧౨.

తా॥ ఇంకొకగోపిక, నాకర్మముపరిపక్వమై యింకనాకు మరణము రాలేదేయని తలఁచెను. ఇంకొకగోపిక, శ్రీకృష్ణునినే ధ్యానించుచున్నదై యాసన్తోషముచేత మఱియొకవస్తువును జూడదయ్యె. ౧౨.

మూ॥ పరయాఽర్చిర్జ్వలతీన్దావితరదవేఽదన్యదన్యాఽఽపి।
హారిగతధీర్నచ దుఃఖం వితరదవేదన్య దన్యాఽపి॥ ౧౩॥

ప-వి॥ పరయా, అర్చిః, జ్వలతి, ఇన్దౌ, ఇతరదవే, ఆదనీ, అదనీ, ఆపి, హారిగతధీః. న, చ, దుఃఖమ్, వితరత్, అవేత్, అన్యత్, అన్యా, అపి. ౧౩.

వ్యా॥ (పరయేతి) పరయా గోప్యా, ఇన్దౌ - చన్ద్రాభిఖ్యే, ఇతరదవే-అప్రసిద్ధదవాగ్నౌ-ఇతరస్మిన్దవాగ్నౌ, జ్వలతి- దీప్యమానే, అదన్యాపసి- భక్షికా భక్షికా-స్వాపీడాకరీ,తదీయార్చిః, ఆపి-ప్రాప్తా. చన్ద్రి

జ్యోత్స్నా సర్వదావానలశిఖేవ పీడాకరీ కయాచిదాప్తా-ప్రాప్తేత్యర్థః అదన్యదసీతి (౧) "అద-భక్షణే" కర్మణిల్యుట్. వీప్సాయాం ద్విర్వచనమ్. అన్యాపి గోపీ, హరిగతధీః - మనోరథేన కృష్ణమనుభవతీ, దుఃఖం వితరత్-దదత్, అన్యత్ జ్యోత్స్నాదికం పదార్థజాతం నావేత్ - నవిదితవతీ, అవేదితి వేత్తేర్లఙ్. ౧౩.

తా॥ మఱియొకగోపిక, మండుచున్న దావానలమువలెనున్న చన్ద్రునియొక్క కిరణములచేత మిక్కిలి బాధపడుచుండెను; మఱియొకగోపిక, శ్రీకృష్ణునినే ధ్యానించుచున్నదై, వెన్నెలమొదలగు బాధకవస్తువులను లక్ష్యపెట్టదయ్యెను. ౧౩.

మూ॥ గమితా శశిమహసా ద్రో రపరాఽధస్తా త్సదాగతినా ।
అశప న్మమేవ తు హరే రపరాధ స్తా త్సదాగతినా ॥ ౧౪।

ప-వి॥ గమితా, శశిమహసా, ద్రోః, అపరా, అధస్తాత్, సదాగతినా, అశపత్, మమ, ఇవ, తు, హరేః, అపరాధః, స్తాత్, సదాగతినా. ౧౪.

వ్యా॥ (గమితేతి) అపరా గోపీ, సదాగతినా-విద్యమానాగమనేన, శశిమహసా - జ్యోత్స్నయా, పీడాజననేన, ద్రోః - ద్రుమస్య, అధస్తాత్ - ఛాయాయామ్, తత్పరిహారాయ గమితా, తత్రాపి మన్దానిలస్య పరిహారమలభమానా తత్కృతపీడాయా మూలభూతం హరిమశపత్. కథమ్ - మమేవ హరేరపి సదాగతినా - వాయునా, అపరాధః కృతః స్తాత్-భవతు ఇతి, మామివ హరిమపి వాయుః పీడయత్వితి శాపమకరోదిత్యర్థః, స్తాదితి అస్తేర్లోట్. (౨) "తుహ్యోస్తాతఙ్ఙాశిష్యన్యతరస్యామ్" ఇతితి ప్రత్యయస్య తాతఙాదేశః (౩) "శ్నసోరల్లోపః" ఇత్యకారలోపః. అపరాధస్య కర్మభూతో హరిః, కర్తా తు సదాగతిః, తత్ర (౪) "ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణి" ఇతినియమాత్, కర్తరిషష్ఠ్యభావాత్తృతీయా, ౧౪.

(౧) అదా-ప-అక-అ. (౨) పా-సూ-౭-౧-౩౫.
(౩) పా-సూ-౬-౪-౧౧౧. (౪) పా-సూ-౨-౩-౬౬.

తా। వేఱొకగోపిక, బాధకమైన వెన్నెలకు భయపడి చెట్లనీడలోఁ జేరినదై, అచ్చటను మన్దమారుతముచే బాధింపఁబడినదై "శ్రీకృష్ణుఁడు నాకలేనిబాధననుభవించుఁగాత" అని తిట్టెను. ౧౪.

మూ॥ అన్యాన్తరితమశఙ్కత ముద్దేశ మముంచ తీరాగాత్ ।

అపరాఽతృపదమునోషితముద్దేశమముఞ్చతీ రాగాత్ ॥ ౧౫॥

ప-వి॥ అన్యా, అన్తరితమ్, అశఙ్కత, ముద్దేశమ్, అముమ్, చ, తీరాగాత్, అపరా, అతృపత్, అమునా, ఉషితమ్, ఉద్దేశమ్, అముఞ్చతీ, రాగాత్. ౧౫.

వ్యా ॥ (అన్యేతి) అన్యాచ గోపీ, ముద్దేశమ్-హర్షంప్రదాతుకామమ్, అముం హరిం క్రీడావశేన తీరాగాత్ - యమునాతీరవృక్షంప్రాప్య, అన్తరితమ్ - ప్రచ్ఛన్నంస్థితమ్, అశఙ్కత; ఆసన్న దేశేఽన్తర్ధాయ పునరావిర్భావరూపక్రీడయా స్వస్యై హర్షం దాతుం తత్రైవాన్తర్హితం స్థిత మమన్యతేత్యర్థః. ముద్దేశమితి-ముదం దేష్టుకామమితి విగృహ్య (౧) "అణ్ కర్మణిచ" ఇతితుమర్థేఽణ్ప్రత్యయః. తీరాగాదితి- కర్మణి ల్యబ్లోపేపఞ్చమీ. అపరాతు, అమునా కృష్ణేన పూర్వముషితం ఉద్దేశమ్ - ప్రదేశమ్, రాగాదముఞ్చతీ, తద్దేశానుభవాదేవ అతృపత్ - తృప్తాఽభవత్. అతృపదితిలుఙ్.(౨)"పుషాదిద్యుతాద్యౢదితః" ఇత్యఙ్. ఉషితమితి (౩) "వస-నివాసే" (౪) "క్తోఽధికరణేచ" ఇత్యాదినా అధికరణే క్తః. (౫) "వసతిక్షుధోః" ఇతీట్. 'యజాదిత్వాత్సంప్రసారణమ్. (౬)"శాసివసిఘసీనాంచ" ఇతి షత్వమ్. అముఞ్చదితి (౭) "ముచ్లృ-మోక్షణే" (౮) "శేముచాదీనామ్" ఇతినుమ్. (౯) "ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమ్" ఇత్యస్య వికల్పితత్వాన్నుమభావః. ౧౫.

(౧) పా-సూ-3-3-౧౨. (౨) పా-సూ-3-౧-౫౫ (3) ధా-వ-అక-అని-
(౪) పా-సూ-3-౪-౭౬. (౫) పా-సూ-౭-౨-౫౨- (౬) పా-సూ-౮-3-౬౦.
(౭) తు-ఉ-స-అని. (౮) పా-సూ-౭-౧-౫౯. (౯) పా-సూ-౭-౧-౮౦.

తా॥ ఇంకొకగోపిక, తనతో నాటలాడి తనను సన్తోషింపించుటకై చెట్లక్రింద దాగియున్నాఁడని తలఁచెను. ఇంకొకగోపిక, శ్రీకృష్ణుఁడు పిలిచికొనివచ్చిన యాదేశమును వదలక నచ్చటనే ప్రీతిచేతఁ దృప్తిఁబొందెను. ౧౫.

మూ॥ కాచి ద్దౌత్యం వ్యసనా దిన్ద్రాణీమతియయాచేఽతః ।
గర్వేణ ధృతమధోభవదిన్ద్రాణీమతి యయా చేతః ॥ ౧౬॥

ప-వి॥ కా, చిత్, దౌత్యమ్, వ్యసనాత్, ఇన్ద్రాణీమ్, అతి, యయాచే, అతః, గర్వేణ, ధృతమ్, అధోభవదిన్ద్రాణీమతి, యయా, చేతః. ౧౬.

వ్యా॥ (కాచిదితి) కాచిద్గోపీ, అతః - అస్మాత్, వ్యసనాత్కారణాత్, ఇన్ద్రాణీమ్ - భృఙ్గీమ్, హరింప్రతి దౌత్యమ్, అతియయాచే-అతీవ యాచితవతీ. సైవవిశేష్యతే-యయా గర్వేణ, అధోభవదిన్ద్రాణీమతి- న్యగ్భూతశచీబుద్ధికమ్, చేతః-చిత్తమ్, ధృతమ్; ఏవం గర్వేణ శచీమతికాన్తాసతీ, వ్యసనాతిభారాత్ క్షుద్రకీటం దూతకర్మ యాచితవతీత్యర్థః. దౌత్యమితి-దూతస్యకర్మేతి విగృహ్య ష్యఞ్. యయాచత్యతి-ద్వికర్మకత్వాదిన్ద్రాణీం దౌత్యమితి కర్మద్వయోపపత్తిః. ౧౬.

తా॥ ఏగోపిక, ముందుగర్వముచేత నిన్ద్రాణినిగూడ మదింపలేదో, ఆగోపిక యిప్పుడు శ్రీకృష్ణ విరహదుఃఖమును సహింప లేక, తుమ్మెదను కృష్ణునియొద్దకు దూతగాఁ బంపెను. ౧౬.

మూ॥ స్వాత్మా సన్తప్తో నాఽనిన్దీవ రతో హిమే చ కతమస్యాః ।
యోఽప్యలపత్క్వహారేఽస్మి న్నిన్దీవరతో హి మేచకతమ స్యాః॥

ప-వి॥ స్వాత్మా, సన్తప్తః, న, అనిన్ది, ఇవ, రతః, హిమే, చ, కతమస్యాః, యా, వ్యలపత్, క్వ, హరే, అస్మిన్, ఇన్దీవరతః, హి, మేచకతమ, స్యాః. ౧౭.

వ్యా॥ (స్వాత్మేతి) తాసు గోపీషు విరహవ్యథితాసుమధ్యే కతమస్యాః ఆత్మా, హిమే-శీతలే తుషారే, రతోఽపి సమన్తతస్సన్తప్తోఽభవన్, నానిన్దీవ-నవినిన్దితఇవ, సర్వాఅపీదృశం స్వాత్మానం కుత్సితవత్యఇత్యర్థః. కతమస్యాఇత్యనేనపదేన పరామృష్టా పునరన్యథావిశేష్యతే-హేహరే! ఇన్దీవరతః - ఇన్దీవరాదపి, మేచకతమ - శ్యామలతమ! అస్మిన్ ప్రదేశే

అన్యేతు-తద్భాషానువిరుద్ధం మన్వానా అసాధుమేవశబ్దం మన్యన్తే. అప రేతు-(౧) "పృషోదరాదిత్వమాశ్రిత్య తుడాగమం విదధతి. వయంతు- "పురాణ ప్రోక్తేషు" ఇతి నిపాతనస్య ట్యుట్యులోరన్యతరస్య ఇడా గమనివృత్తిమాత్రేణోపపన్నత్వాత్, ఇతరస్య తదాగమో న బాధ్యత ఇతి మన్మహే. నహి*పురాణప్రోక్తేష్వితి సకృదుచ్చారణేన భిన్నస్వర యోర్ద్వయోశ్శబ్దయోర్గ్రహణం శక్యమ్ ; అనివార్యశ్చ పురాతన శబ్దప్రయోగదృఢిమా. ౩౭.

తా॥ ఈ శ్రీకృష్ణుఁడు రాసక్రీడచేయఁబోవుచున్నాఁడని వెన్నెలవచ్చి శ్రీకృష్ణుని సన్తోషింపించెను. అప్పుడు పురాణపురుషుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు నిర్విఘ్నముగ విహ రించెను. ౩౭.

మూ॥ వీక్ష్యోజ్జ్వలాం కుముదినీ ముత్కాలిన్ద్యామహో దారాః ।
సస్మార సైకతే ధృతముత్కాలిన్ద్యా మహోదారాః ॥

ప - వి ॥ వీక్ష్య, ఉజ్జ్వలామ్, కుముదినీమ్, ఉత్కాలిమ్, ద్యామ్, అహో, దారాన్, సస్మార, సైకతే, ధృతముత్, కాలిన్ద్యాః, మహోదారాన్. ౩౮.

వ్యా ॥ (వీక్ష్యేతి) ఉత్కాలిమ్ - ఉత్సుకభృఙ్గామ్, ఉజ్జ్వలాం కుముదినీమ్, ద్యామ్ - దివమపి, ఉజ్జ్వలాం వీక్ష్య, ధృతముత్ - ధృత హర్షః, స హరిః, కాలిన్ద్యాః సైకతే స్థిత్వా, మహోదారాః-రూపౌ దార్యగుణయుక్తాః, దారాః - గోపీః, సస్మార. అహో ఇతి, పరమేశ్వ రస్య భగవత ఈదృశమనుష్యనర్మలీలాశ్రయణవిషయం కవేర్విస్మయం ద్యోతయతి. ౩౮.

తా ॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, వికసించినకలువలయందుఁ దుమ్మెదలు మధుపానము చేయుచుండఁగా ఒప్పుచున్న కుముదకుసుమములను నిర్మలమైన యాకాశమును జూచి సన్తోషించినవాఁడై, యమునానదియొక్క ఇసుకదిబ్బలోనుండి, సున్దరులైన గోపికలను దలంచెను.

మూ॥ వ్రజగా గోపీః కృష్ణో రాసన్నేతాఽనితా నియతః ।
దేశే మనాంసి సంయయు రాసన్నే తాని తాని యతః ॥ ౩౯ ॥

---

(౧) పా-సూ-౬-౩-౧౦౯.

స్వస్యాః? అస్మిన్నస్మిన్నవకాశే భవేదితి ధియా వ్యలపత్-విలాపంకృతవతీ, తస్యాః కతమస్యాః స్వాత్మా న నిర్దిత ఇవేత్యర్థః. ౧౬.

తా॥ “నల్లకలువలకంటె నతిశ్యాముఁడవైన ఓ శ్రీకృష్ణుఁడా! ఈవనమందు నీ వెచ్చటనున్నావు” అని వెదకి యేడ్చిన యొకగోపికయొక్క శరీరము శీతలమైనమంచులో నున్నను తాపముశమింపకయేయుండెను. అట్లే సమస్తగోపికల శరీరములు నతితప్తములై వారివారికి జుగుప్సితములుగానుండెను ౧౬.

మూ॥ హీనం మనోఽపరస్యా స్సమకుచ దవధానతో ఽనాశమ్ ।
అశ్రుపయోధి రగా ద్ఘటసమకుచదవధానతో నాశమ్ ॥ ౧౭॥

ప-వి॥ హీనమ్, మనః, అపరస్యాః, సమకుచత్, అవధానతః, అనాశమ్, అశ్రుపయోధిః, అగాత్, ఘటసమకుచదవధానతః, నాశమ్. ౧౭.

వ్యా॥ (హీనమితి) అపరస్యాః మనః, అనాశమ్-కృష్ణసఙ్గమనే నిరాశమ్, అవధానతః హీనమ్- వివేకాక్షమం భూత్వా, సమకుచత్-సఙ్కుచితో ఽభూత్. అస్యాః అశ్రుపయోధిః - బాష్పసముద్రః, ఘటసమకుచదవధానతః-కుమ్భసదృశ స్తనాఖ్యదవాగ్నిధానతః - అపర్ణాతః, నాశమ్ - వినాశమ్, అగాత్ - తత్రశోషితోఽభూత్, అనేన బాష్పస్యాఽమ్బుధిసదృశసమృద్ధికథనేన తస్యా స్తనోష్మణి శోషణకథనేనచ పరితాపబాహుళ్యమభిధీయతే. అవధానత ఇతి(౧) “అపాదానేచాహీయరుహోః” ఇతి తసిః. తత్రాఽహీయరుహోరితి భావార్థకప్య జహాతే రుహేరపాదానపఞ్చమ్యా స్తసేఃప్రతిషేధ ఉచ్యతే. నజహాతిమాత్రస్య.

తా॥ మఱియొక గోపికయొక్క మనస్సు కృష్ణసఙ్గమమందు నిరాశమై వివేకశూన్యమయినది. దానియొక్క కన్నీళ్లు స్తనములమీఁద సముద్రమువలెఁ బ్రవహించినను, తాపాతిశయముచేత నవియన్నియు నచ్చటనే శోషించిపోయెను. ౧౭

మూ॥ న విలిల్యే హృదయే హరి మాంశాసానే కయా చిత్తమ్ ।
విధయా క్షమా హి రక్షితు మాశా సాఽనేకయా చిత్తమ్ ॥

(౧) పా-సూ-౫-౪-౪౫.

స్వస్యాః? అస్మిన్నస్మిన్నవకాశే భవేదితి ధియా వ్యలపత్-విలాపంకృతవతీ, తస్యాః కతమస్యాః స్వాత్మా న నిన్దిత ఇవేత్యర్థః. ౧౩.

తా॥ “నల్లకలువలకంటె నతిశ్యాముఁడవైన ఓ శ్రీకృష్ణుఁడా! ఈవనమందు నీ వెచ్చటనున్నావు” అని వెదకి యేడ్చిన యొకగోపికయొక్క శరీరము శీతలమైనమంచులోనున్నను తాపముశమింపకయేయుండెను. అట్లే సమస్తగోపికల శరీరములు నతితప్తములై వారివారికి జుగుప్సితములుగానుండెను ౧౪.

మూ॥ హీనం మనోఽపరస్యా స్సమకుచ దవధానతోఽనాశమ్ ।
అశ్రుపయోధి రగా ద్ఘటసమకుచదవధానతో నాశమ్ ॥ ౧౫॥

ప-వి॥ హీనమ్, మనః, అపరస్యాః, సమకుచత్, అవధానతః, అనాశమ్, అశ్రుపయోధిః, అగాత్, ఘటసమకుచదవధానతః, నాశమ్. ౧౫.

వ్యా॥ (హీనమితి) అపరస్యాః మనః, అనాశమ్-కృష్ణసఙ్గమనే నిరాశమ్, అవధానతః హీనమ్- వివేకాక్షమం భూత్వా, సమకుచత్-సఙ్కుచితోఽభూత్. అస్యాః అశ్రుపయోధిః - బాష్పసముద్రః, ఘటసమకుచదవధానతః-కుమ్భసదృశస్తనాఖ్యదవాగ్నౌ ధానతః - అర్పణాతః, నాశమ్ - వినాశమ్, అగాత్ - తత్రశోషితోఽభూత్, అనేన బాష్పస్యాఽమ్బుధిసదృశసమృద్ధికథనేన తస్యాస్తనోష్మణి శోషణకథనేనచపరితాపబాహుళ్యమభిధీయతే. అవధానత ఇతి(౧)“అపాదానేచాహీయరుహోః”ఇతి తసిః. తత్రాఽహీయరుహోరితిభావార్థకస్య జహాతేరుహేరపాదానపఞ్చమ్యాస్తసేః ప్రతిషేధ ఉచ్యతే. నజహాతిమాత్రస్య.

తా॥ మఱియొక గోపికయొక్క మనస్సు కృష్ణసఙ్గమమందు నిరాశమై వివేకశూన్యమయినది. దానియొక్క కన్నీళ్లు స్తనములమీఁద సముద్రమువలెఁ బ్రవహించినను, తాపాతిశయముచేత నవియన్నియు నచ్చటనే శోషించిపోయెను. ౧౫

మూ॥ న విలిల్యే హృదయే హరి మాశాసానే కయా చిత్తమ్ ।
విధయా క్షమా హి రక్షితు మాశా సాఽనేకయా చిత్తమ్ ॥

(౧) పా-సూ-౫-౪-౪౫.

ప-వి॥ న, విలిల్యే, హృదయే, హరిమ్, ఆశాస్థానే, కయా, చిత్, తమ్, విధయా, క్షమా, హి, రక్షితుమ్, ఆశా, సా, అనేకయా, చిత్తమ్. ౧౯.

వ్యా ॥ (నేతి) తం హరిం ఆశాసానే-ప్రార్థయమానే, స్వహృదయేసతి, తన్మనోరథవశాత్ కయాచిత్ నవిలిల్యే-విలయః-వినాశః, నప్రాప్తః ; కుతః - సాఖల్వాశా అనేకయా విధయా-అనేకప్రకారేణ, చిత్తం రక్షితుం క్షమా; ఆశాయాః ఖల్వయం స్వభావః - యత్కిల ఆశా స్వసంయుక్తజనం విలయాద్రక్షతీతి. పూర్వశ్లోకోక్తా గోపీ అతి మృదుప్రకృతిత్వాత్తాన్తా, ఇయన్తు ఆశాతిభరాల్లబ్ధాత్మధారణా. విలిల్యే ఇతి భావేలిట్. ౧౯.

తా॥ మఱియొకగోపిక, శ్రీకృష్ణుని సఙ్గమమందాశచేత ప్రాణధారణముచేసికొని యుండెను. తనయొక్కయాశ్రయమును నానాప్రకారముగ రక్షించుట, ఆశయొక్క స్వభావముకదా. ౧౯.

మా॥ భ్రాన్త్యేవ హరిం వాచాఽగర్హత యాసా శశంస బహుమతికా।
గణయన్తీ తంస్తుతివాగర్హతయా సాశశం సబహుమతికా ॥

ప-వి॥ భ్రాన్త్యా, ఇవ, హరిమ్, వాచా, అగర్హత, యా, సా, శశంస, బహుమతికా, గణయన్తీ, తమ్, స్తుతివాగర్హతయా, సాశశమ్, సబహుమతికా. ౨౦.

వ్యా ॥ (భ్రాన్త్యేతి) యా గోపీ విరహదుఃఖేన భ్రాన్త్యేవ బహుమతికా- నానావిధబుద్ధియుక్తాసతీ, పూర్వం హరిం వాచా అగర్హత-గర్హితవతీ-సా తం హరిం క్షణాన్తరే స్తుతివాగర్హతయా గణయన్తీ స్తుతివాచామేవ యోగ్యోయం నగర్హాయాఇతి బుధ్యమానా, తత ఏవ తస్మిన్ కృష్ణే సబహుమతికా- బహుమానసహితా భూత్వా, తం హరిం శశంస - ప్రశంసాంకృతవతీ - సాశశమితి - ప్రశంసనక్రియావిశేషణమ్. ఆశయా సహితం సాశమ్, సాశం శమ్-సుఖమ్, యథాభవతి తథా ప్రశశంస-ఉపర్యుపరి ప్రశంసాయామాశా తజ్జం సుఖఞ్చ యథా భవతి తథాస్తుతవతీత్యర్థః. ౨౦.

తా॥ వేఱొకగోపిక, మొదట బిచ్చిదానివలె కలవరించి శ్రీకృష్ణుని నిన్దించి, తరువాత నతని స్తోత్రార్హునిగాఁదలఁచి బహుమానముతో స్తుతించెను. ౨౦.

మూ॥ కాప్యవదత్కురుతే హరిరఙ్గారమయం చలక్షణం వర్షమ్ ।
జ్యోత్స్నావ్యాజేనచ విధురఙ్గారమయం చ లక్షణం వర్షమ్॥

ప-వి॥ కా, అపి, అవదత్, కురుతే, హరిః, అఙ్గ, అరమ్, అయమ్, చలక్షణమ్, వర్షమ్, జ్యోత్స్నావ్యాజేన, చ, విధుః, అఙ్గారమయమ్, చ, లక్షణమ్, వర్షమ్. ౨౧.

వ్యా॥ (కాపీతి) అఙ్గేతి నిపాతో విషాదం ద్యోతయతి. కాపి గోపీ ఏనమవదత్ ; అయం హరిః అరమ్ - ద్రుతతరమ్, చలక్షణమ్- చలస్వభావం క్షణాఖ్యం కాలమ్, వర్షంకురుతే - సంవత్సరంకరోతి - విధుః - చన్ద్రశ్చ, మాం లక్షణం కృత్వా అఙ్గారమయం వర్షమ్ - వృష్టిమ్, జ్యోత్స్నావ్యాజేన తనుతే. అఙ్గారశబ్దో వహ్న్యభివ్యాప్తకాష్ఠవాచీ. ౨౧.

తా॥ వేఱొకగోపిక, "శ్రీకృష్ణుఁడు నన్ను విశ్లేషించి యొక క్షణకాలమునొక వర్షముగఁ జేయుచున్నాఁడు, చన్ద్రుఁడు వెన్నెలను నామీఁద నిప్పువలెఁ గురిపించుచున్నాఁడు" అని చెప్పినది. ౨౧.

మూ॥ తప్తం కథమివ శీతం స్థానే విధురోచిరాత్తాపమ్।
అహమివ భజేత హరిణా స్థానే విధురోఽచిరాత్తాపమ్॥ ౨౨।

ప-వి॥ తప్తమ్, కథమ్, ఇవ, శీతమ్, స్థానే, విధురోచిః, ఆత్తాపమ్, అహమ్, ఇవ, భజేత, హరిణా, స్థానే, విధురః, అచిరాత్, తాపమ్. ౨౨.

వ్యా॥ (తప్తమితి) విధురోచిః - చన్ద్రస్యతేజః, ఆత్తాపమ్ - ఉపాత్తజలమ్, స్వభావాద్ధిమజలమయమ్, అతఏవప్రకృత్యాశీతలమ్, స్థానే స్వభావే, స్థితం ప్రకృత్యన్తరమప్రాప్తం సత్ కథమివ తప్తమ్-కథమౌష్ణ్య గుణభాగ్భవతి. ఇదంతు తత్రకారణంమన్యే - యోహరిణా వియుక్తః-కృష్ణేన విశ్లేషంప్రాప్తః పదార్థః, ససర్వః, అహమివ అచిరాత్తాపం భజేతేతి, స్థానే - యుక్తమేతత్. అతశ్చ చన్ద్రతేజోపి నూనంకృష్ణ

యోగమభజత్, అన్యథా కథమీదృశస్తాపో ఽస్యభవేదితి మాధ్యాద తితాపాచ్చ చన్ద్రి తేజస్యౌష్ణ్యం విద్యమానంమన్వానా తస్యచకారణం కృష్ణవిశ్లేషఏవేత్యజ్ఞానాన్మత్వా ఏవంవిలపితవతీ. ౨౨.

తా॥ జలమయమైనవెన్నెల శీతస్వభావమునువదలి యుష్ణమగుటకుఁ గారణమే మని యోచింపగా, నావలె శ్రీకృష్ణుని విరహముచేత నుష్ణమయినదని తలఁచుచున్నది.

మూ॥ ఘననీలా క్వ తను ర్మయి మాయా మస్యా మితస్య సాదృశ్యా।
యా ప్రాప్తా శ్వాసానా మాయామస్యాఽమితస్య సాదృశ్యా॥

ప-వి॥ ఘననీలా, క్వ, తనుః, మయి, మాయామ్, అస్యామ్, ఇతస్య, సా, దృశ్యా, యా, ప్రాప్తా, శ్వాసానామ్, ఆయామస్య, అమితస్య, సాదృశ్యా. ౨౩.

వ్యా॥ (ఘననీలేతి) అస్యాం మయి విషయే మాయామ్- వఞ్చనమ్, ఇతస్య - ప్రాప్తస్య, అస్య కృష్ణస్య సా తనుః, ఘననీలా- మేఘమేచకా, క్వ దృశ్యా - కుత్ర ద్రష్టుం శక్యా స్యాత్; అస్యాం మయీత్యుక్తమ్, కీదృశ్యాం మయి- యాఽహంమదీయానాం శ్వాసానాం అమితస్య ఆయామస్య - దైర్ఘ్యస్య, సాదృశ్యా - సాదృశ్యేన ప్రాప్తాస్మి, తస్యామస్యాంమయీతి సమన్వయః. క్లేశాతిభారాత్సమాప్తిమిచ్ఛన్తీ శ్వాసదైర్ఘ్యసామ్యోపపాదనేన స్వాభిలషితస్య మరణస్యాఽప్రాప్తిమావిష్కరోతి; శోకనిమిత్త శ్వాసదైర్ఘ్యకథనేనచ పీడాతిభారమాహ. సాదృశ్యేతి-సదృశశబ్దాత్ ష్యఞ్. షిత్కరణసామర్థ్యాన ష్యఞన్తస్య స్త్రీలిఙ్గత్వాత్ (౧) "షిద్గౌరాదిభ్యశ్చ" ఇతిఙీష్. (౨) "హలస్తద్ధితస్య" ఇతియకారలోపః. తత స్తృతీయైకవచనమ్. ౨౩.

తా॥ నానిట్టూర్పువలె నాయాయుస్సును నతిదీర్ఘముగఁ బెరుగుచున్నది. ఇట్టినేను, నన్నువఞ్చనచేసిపోయిన శ్రీకృష్ణునియొక్క నీలమేఘనిభమైన విగ్రహముచెచ్చట చూచెదనో తెలియలేదని చెప్పెను. ౨౩.

---

(౧) పా-సూ-౪-౧-౪౧. (౨) పా-సూ-౬-౪-౧౫౦.

మూ॥ తమమత కాప్యపి చలితే నగచ్ఛదే కామదారసదృక్ ।
అన్విష్య వనోద్దేశానగచ్ఛదేకా మదారసదృక్ ॥ ౨౮॥

ప-వి. తమ్, అమత, కా, అపి, అపి చలితే, నగచ్ఛదే, కామదారసదృక్, అన్విష్య, వనోద్దేశాన్, అగచ్ఛత్, ఏకా, మదారసదృక్. ౨౮.

వ్యా॥ (తమమతేతి) కాపి గోపీ కామదారసదృక్ - కామస్య భార్యయా రత్యా సదృశీ, నగచ్ఛదే- వృక్షపర్ణేఽపి, చలితే, తం కృష్ణ మాగతమమత - ఏకాతు, మదారసదృక్- మదేనాఽలసదృష్టిః, కృష్ణ మన్విష్య వనోద్దేశానగచ్ఛత్. అస్మిన్ క్షణ ఏవ కృష్ణం ద్రక్ష్యామీతి మనోరథయోగాత్, ఆగామిభోగేచ్ఛాయోగాచ్చ తస్యాశ్శోకాభా వాత్ మదో న ప్రతీక్షణః, అతో మదారసదృగితి విశేషణోపపత్తిః. ౨౮

తా॥ రతిదేవివంటి యొకగోపిక, ఒక యాకుచలించినను శ్రీకృష్ణుఁడు వచ్చుచు న్నాఁడని తలఁచెను. కృష్ణునిజూచెదనని మనోరథముచేత మదభరితములైన నేత్రములు గల యొకగోపిక, ఆయడవియందతని వెదకుచుఁబోయెను. ౨౮.

మూ॥ అన్యా పరితః పుష్పితసాలాఞ్ఛనకైరనూపే తమ్ ।
వ్యచినుత పదమప్యైక్షత సా లాఞ్ఛనకై రనూపేతమ్ ॥ ౨౯॥

ప-వి॥ అన్యా, పరితః, పుష్పితసాలాన్, శనకైః, అనూపే, తమ్, వ్యచినుత, పదమ్, అపి, ఐక్షత, సా, లాఞ్ఛనకైః, అనూపేతమ్. ౨౯.

వ్యా॥ (అన్యేతి) అన్యా గోపీ, అనూపే - యమునాతీరపర్యన్త వనోద్దేశే, సికతాప్రచురే, పుష్పితసాలాన్ పరితః - పుష్పితానాం సాల వృక్షాణాం పర్యన్తే, శనకైః - క్రమేణ, తం కృష్ణం వ్యచినుత - తదన్వేషణం కృతవతీ - తత స్తథావిచిన్వతీ సా, కృష్ణస్య పదమ్ - చరణన్యాసమపి తత్రైక్షత. కీదృశమ్ - లాఞ్ఛనకైరనూపేతమ్ - ధ్వజవజ్రాఙ్కుశాబ్జ శఙ్ఖచక్రాదిలాఞ్ఛనైః అనూపేతమ్ - అనురూపైస్సన్వైశ్శ్లాఘ్యైశ్చిహ్నై రుపేతమ్. ౨౯.

తా॥ ఇంకొకగోపిక, యమునాతీరమునందు పుష్పించియున్న సాలవృక్షముల

తో పులలో శ్రీకృష్ణుని వెదకుచు నచ్చట శఙ్ఖచక్రాది మహాపురుషలక్షణలక్షితములైన యతని పదకమల విన్యాసములను జూచెను. ౨౫.

మూ॥ సాఽన్యాః స్మాఽఽహాఽస్యాఽస్యాఙ్గవి పద్ధతి ముపలభే దీనః।
తాపోఽజని లబ్ధ్వాఽతోఽఙ్గవిపద్ధతిముపలభేదీ నః॥ ౨౬॥

ప-వి॥ సా, అన్యాః, స్మ, ఆహ, అస్య, అస్యామ్, గవి, పద్ధతిమ్, ఉపలభే, దీనః, తాపః, అజని, లబ్ధ్వా, అతః, అఙ్గవిపద్ధతిమ్, ఉపలభేదీ, నః. ౨౬.

వ్యా॥(సేతి)సా గోపీ అన్యాః-పార్శ్వేవర్తినీః స్వవయస్యాః గోపీః, ఏవమాహస్మ. కథమ్- అస్యాం గవి-భూమౌ, అస్య కృష్ణస్య పద్ధతిమ్, ఉపలభే - పశ్యామి. అతః అఙ్గవిపద్ధతింలబ్ధ్వా - విరహాజనితాయాః అఙ్గానాం విపదః-గ్లానేః, హతిమ్ - హననమ్ - నివృత్తిమ్, లబ్ధ్వా, నః-అస్మాకమ్, అతః - నాశతః, తాపః - పరితాపః, ఉపలభేదీ - శిలామపి భేత్తుంక్షమః అత్యుగ్రరూపస్సన్, అధునా దీనః - క్షీణః, అజని. ౨౬.

తా॥ ఆగోపిక, ఈవనమందు శ్రీకృష్ణుని పాదన్యాసమునుజూచి నావిరహబాధ శమించి నాశరీరముచల్లపడెనని తనప్రక్కనున్న గోపికలకుఁ జెప్పెను. ౨౬.

మూ॥ అను తనుత తస్య వర్త్మన్యక్షి పదన్యాస మేకాన్తే।
ధన్యా యత్ర స్వపదే న్యక్షిప దన్యా సమే కాన్తే॥ ౨౭॥

ప-వి॥ అను, తనుత, తస్య, వర్త్మని, అక్షి. పదన్యాసమ్, ఏకాన్తే, ధన్యా, యత్ర, స్వపదే, న్యక్షిపత్, అన్యా. సమే, కాన్తే. ౨౭.

వ్యా॥ (అన్వితి) ఏకాన్తే - వివిక్తే, అస్మిన్ వర్త్మని-మార్గే, తస్య కృష్ణస్య పదన్యాసమను- చరణన్యాసంలక్షీకృత్య, అక్షి- చక్షుః, తనుత-యూయం పదన్యాసం పశ్యతేత్యర్థః. వర్త్మైవ విశేష్యతే-అన్యా-అస్మద్వ్యతిరిక్తా, ధన్యా-భాగ్యవతీ, కృష్ణేనసహాగచ్ఛన్తీ, కాపి గోపీ యత్ర సమే - అన్యూనానతిరిక్తే, కాన్తే - కమనీయే, స్వపదే- ఆత్మీయేపదే, ద్వే,న్యక్షిపత్-కృష్ణపాదపార్శ్వే న్యక్షిప్తవతీ. అన్వితి(౧)"అను

(౧) పా-సూ-౧-౪-౮౪.

ర్లక్షణే" కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా. తద్యోగాత్ పదన్యాసమితి (౧) "కర్మ ప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా". ౨౭.

తా ॥ శ్రీకృష్ణునిపదవిన్యాసమును మీరునుఁ జూడుండు. భాగ్యవంతురాలైన యొకగోపిక యతనితోఁగూడ నడిచిపోయియున్నది. ఇదిగో దానియొక్క సుందరములైన యడుగులు కనఁబడుచున్నవి. ౨౭.

మూ॥ నియతామపి తం కామపి మన్వే ధయతాఽక్షిపాతేన।

యద్దుఃఖస్య కృతా ముదమన్వేధయతా క్షిపా తేన ॥ ౨౮॥

ప-వి॥ నియతామ్, అపి, తమ్, కామ్, అపి, మన్వే, ధయతా, అక్షిపాతేన, యత్, దుఃఖస్య, కృతా, ముదమ్, అను, ఏధయతా, క్షిపా, తేన. ౨౮.

వా ॥ (నియతామితి) కామపి గోపీం కృష్ణపార్శ్వమజహతీమ్, తంకృష్ణం ధయతా - పిబతా, అక్షిపాతేన - స్వనేత్రపాతేన, ఇహ దేశే నియతామ్-స్వపితుమప్యశక్తామ్, మన్వే-బుధ్యే. తాదృశీం తస్యాస్థితిం తత్పదన్యాసప్రకార స్సూచయతీత్యర్థః. సైవపునర్విశేష్యతే - యత్-యస్మాత్కారణాత్, తేన-స్వేన అక్షిపాతేన, ముదమ్-హర్షమను, ఏధయతా, దుఃఖస్య క్షిపా కృతా - క్షేపణం కృతమ్. మన్వ ఇతి మనోతేర్లడుత్తమైకవచనమ్. ధయతేతి (౨) "ధేట్-పానే" శత్రన్తః. క్షిపేతి భిదాదిత్వాదఙ్. ౨౮.

తా॥ ఇంకొకగోపిక, సన్తోషముచే శ్రీకృష్ణునినే యడుగడుగుఁ జూచుచున్నదై నిద్రనుగూడవదలియతనితోఁగూడపోవుచున్నది. దానిచేతనే యాపెయొక్కదుఃఖములు నశించినవి. చూడుఁడు దానియడుగులనని చెప్పెను. ౨౮.

మూ॥ హరిరిహ కిల కుసుమానామపచితిముత్పాదయామాస।

తైశ్చాలజ్కృత్యైకామపచితిముత్పాదయామాస॥ ౨౯.

ప-వి॥ హరిః, ఇహ, కిల, కుసుమానామ్, అపచితిమ్, ఉత్పాత్, అయామాస, తైః, చ, అలఙ్కృత్య, ఏకామ్, అపచితిమ్, ఉత్పాదయామాస. ౨౯.

(౧) పా-సూ-౨-౩-౮. (౨) ధా-ప-స-అ.

వ్యా॥ హరిరితి) ఇహ దేశే కిల హరిః ఉత్పాత్ - ఊర్ధ్వోన్నమితపాదతలపశ్చిమభాగః, పాదాగ్రేణ స్థిత్వా కుసుమానామపచితిమ్-పుష్పాపచయమ్, అయామాస-ప్రాప్తవాన్. అపచితైశ్చ తైః కుసుమైరేకాం గోపీ మలఙ్కృత్య తతఏవ తస్యాం అపచితిమ్ - పూజామ్, ఉత్పాదయామాస. ఇదం సర్వం పాదాగ్రన్యాసదర్శనాదిలిఙ్గేనాఽనుమితమనయా. ఉత్పాదితి (౧) "పాదస్యలోపోఽహస్త్యాదిభ్యః" ఇతి సమాసాన్తోఽకారలోపః. అయామాసేతి లిట్. అయతేః (౨) "దయాయాసశ్చ" ఇత్యామ్ప్రత్యయః. ౨౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడిచ్చట ముందుపాదము నిడుకొని చెట్లలోనుంచి పుష్పములను దీసిమాలకట్టి యొక గోపిక నలఙ్కరించి దానినిఁ గొనియాడెను. ఇది యీయడుగులలోఁ గనఁబడుచున్నది. ౨౯.

మూ॥ కృష్ణ శ్శాఖాసు తరా వధిరూఢో వామనేఽత్రాఽఽసు ।
పుష్పాణి వవర్ష రసావధి రూఢో వామనేత్రాసు ॥ ౩౦॥

ప-వి। కృష్ణః, శాఖాసు, తరౌ, అధిరూఢః, వామనే, అత్ర, ఆసు, పుష్పాణి, వవర్ష, రసావధిః, ఊఢః, వామనేత్రాసు. ౩౦.

వ్యా॥ (కృష్ణఇతి) అత్ర తరౌ - అస్మిన్ వృక్షే, వామనే. అనత్యుచ్ఛ్రితే, ఆసుశాఖాసు అధిరూఢః కృష్ణః, రసావధిః-శృఙ్గారరసస్య సీమాభూతః, అతఏవ రసజ్ఞైః ఊఢః - శిరసావహనేనసంభావితః, ఆసు వామనేత్రాసు - స్త్రీషు, పుష్పాణి వవర్ష. ౩౦.

తా॥ రసజ్ఞుఁడై రసజ్ఞులచేతఁ గొనియాడఁబడుచున్న శ్రీకృష్ణుఁడిచ్చట నీచిన్న వృక్షముయొక్క కొమ్మలమీఁదనెక్కి పూవులనుదీసి స్త్రీలమీఁదగురిపించెను, ౩౦.

మూ॥ స్త్రీసుగ్రహతాయై హరిపాదానమితేవ శాఖేహ ।
సమకమ్పత యా పుష్పేఽపాదానమితేఽవశా ఖే హ ।

ప-వి॥ స్త్రీస్రుగ్రహతాయై, హరిపాదానమితా, ఇవ, శాఖా, ఇహ, సమకమ్పత, యా, పుష్పే, అపాదానమ్, ఇతే, అవశా, ఖే, హ. ౩౧.

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౩౮. (౨) పా-సూ-౩-౧-౩౭.

వ్యా ॥ (స్త్రీతి) ఇహ వృక్షే ఇయం శాఖా హరిపాదానమితేవ - కృష్ణస్య చరణేన నూనమానమితా - అవనామితా. కిమర్థమ్- స్త్రీసుగ్రహత్వాయై - భూమిష్ఠానాం స్త్రీణాం స్వహస్తేన గృహీతుం శక్యత్వసంపాదనార్థమ్. శాఖైవ విశేష్యతే - యా శాఖా అధస్థాభిః అపాదానమ్ - స్వీకారమ్, ఇతే - ప్రాప్తే, స్వపుష్పే సతి, తాభిః కృష్ణచరణేనచ ముక్తా అవశా-పరవశాభూతా స్వా, ఖే-ఆకాశే, "సముకమ్పత-సమ్యక్క-మ్పితాఽభూత్. తదిదం సర్వం భూస్థితి ప్రకీర్ణపుష్పదర్శన నిబిడ యువతిపాదాగ్రన్యాస దర్శనాదిభిరనయాఽనుమీయతే. ౩౧.

తా॥ ఇచ్చట శ్రీకృష్ణుఁడు, స్త్రీలుపట్టుకొనుటకనుకూలముగ నీకొమ్మనుదనపాదముచే వంగదీసి, ఇందులోనున్న పుష్పములను వారలీసికొనినవెనుక నాకొమ్మను పదలివేసెను, అదియాకాశమందెగిరి యల్లాడుచుండెను. ౩౧.

మూ॥ కాప్యరతిదాఽతిహర్షిణ్యత్రాపా ఽచేష్టతాఽన్యస్యాః ।

సహి యాని ప్రియపుష్పాణ్యత్రాఽపాచేష్ట తాన్యస్యాః॥ ౩౨॥

ప-వి॥ కా, అపి, అరతిదా, అతిహర్షిణీ, అత్రాపా, అచేష్టత, అన్యస్యాః, సః, హి, యాని, ప్రియపుష్పాణి, అత్ర, అపాచేష్ట, తాని, అస్యాః. ౩౨.

వ్యా ॥ (కాపీతి) కాపి గోపీ అతిహర్షిణీ, అతఏవ అత్రాపా - అపాస్తలజ్జా, స్వచేష్టితైరన్యస్యాః అరతిదా-అప్రీతికరీ, అచేష్టత-క్రీడయా చేష్టితవతీ. తస్యాఅతిహర్షకారణముచ్యతే, సహిహరిః యాని ప్రియరూపాణి పుష్పాణి, తాన్యత్రాస్యాఃకృతే అపాచేష్ట-అపచితవాన్. అత్రాపేతి (౧) "త్రపూష్-లజ్జాయామ్" ఘుఞ్. తతః నవిద్యతే త్రాపో యస్యాఇతి బహువ్రీహిః. నను-షిత్వాదఙాభవితవ్యమ్, నఘుఞ్, *వాఽసరూపవిధిశ్చనాస్తి, అసరూపత్వాభావాత్, నైతదస్తి;-భిన్నవిషయత్వాత్ స్త్రియాంభావేఘుఞ్. పుంసితుఅఙ్, అతోనబాధ్యబాధకభావః.

(౧) ధ్వా-ఆ-అ.

అచేష్టతేతి (౨) "చేష్ట-చేష్టాయామ్" లఙ్. అపాచేష్టతేతి-అపపూర్వా చ్చినోతేర్లుఙ్. ఇత్యాదాత్మనేపదమ్. ౩౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడొక గోపికకుఁ గావలసిన పుష్పములనుదీసియిచ్చుఁగ నదిమిక్కిలి సన్తోషించి యతనితోఁ గ్రీడించి యింకొకదానికి దుఃఖమునుగలుగఁజేసెను. ౩౨.

మూ॥ పుష్పచయో గోత్రచ్ఛలరోషితయా తత్యజేఽత్రాఽయమ్ ।
సాఽదమి శరం స్మరేణ నిరోషితయాఽఽతత్య జేత్రా యమ్ ॥

ప-వి॥ పుష్పచయః, గోత్రచ్ఛలరోషితయా, తత్యజే, అత్ర, అయమ్, సా, అదమి, శరమ్, స్మరేణ, నిరోషితయా, ఆతత్య, జేత్రా, యమ్. ౩౩.

వ్యా॥ (పుష్పచయ ఇతి) గోత్రచ్ఛలరోషితయా-గోత్రచ్ఛలేన-అన్యస్యా నామగ్రహణేన కారణేన, కృష్ణేన రోషితయా- కోపితయా, కయాచిద్గోప్యా, అత్ర దేశే అయం పుష్పచయః తత్యజే-త్యక్తోఽభూత్. పుష్పచయ ఏవ విశేష్యతే - యం శరం ఆతత్య- వితత్య, నిరోషితయా-నితరాం దాహకత్వేన, యం పుష్పచయం శరత్వేన వితత్య, జేత్రా-జయశీలేన, స్మరేణ, సా రుషితా క్షణాన్తరే అదమి - దమితా- శిక్షితాఽభూత్. తస్యాస్సమాహితత్వ మప్యనుగుణపదన్యాసాదభిశ్చేష్టై రనుమీయతే. అదమీతి దమేః కర్మణి లుఙ్. నిరోషితయేతి నిర్పూర్వాత్ (౧) "ఉష-దాహే" ఇత్యస్మాదాభీక్ష్ణ్యే ణినిః. తతో భావ ప్రత్యయః. ౩౩.

తా॥ ఒకగోపిక, శ్రీకృష్ణుఁడు మఱియొకగోపికయొక్క నామమును జెప్పెనని కోపగించి యీపుష్పములనిచ్చటనే వదలిత, రువాత, మన్మథబాణములైన యాపుష్పములనుజూచి విరహబాధనొంది కోపమునువదలెను. ౩౩.

మూ॥ హరిణేహ హృద్యధిస్త్రి స్వచ్ఛే దిననాథమానేన ।
న కుసుమవిటపాఖ్యం వస్వచ్ఛేది న నాథమానేన ॥ ౩౪॥

ప-వి॥ హరిణా, ఇహ, హృది, అధిస్త్రి, స్వచ్ఛే, దిననాథమానేన, న, కుసుమవిటపాఖ్యమ్, వసు, అచ్ఛేది, న, నాథమానేన. ౩౪.

(౧) భ్వా-ప-స-సే.

వ్యా ॥ (హరిరితి) ఇహ దేశే అధిస్త్రి-స్త్రీషు విషయభూతాసు, స్వచ్ఛే హృది - నిర్మలే హృదయేసతి, దిననాథమానేన- ఆదిత్యసదృశేన, నాథమానేన - ఆశాసానేన, హరిణా, కుసుమవిటపాఖ్యం వసు- ధనమ్ - ధనవత్ప్రియః. కుసుమవిటపః, ననాఽచ్ఛేది-అచ్ఛేద్యేవ. అధిస్త్రీతి - విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః. నాథమానేనేతి (౧) "ఆశిషి నాథః" ఇత్యాత్మనేపదమ్. ౩౮.

తా॥ ఇచ్చట సూర్యసమానుఁడైన శ్రీకృష్ణుని గోపికలు యాచింపఁగ, వారియందుఁ బ్రసన్నుఁడై, వారికభిమతములైన పుష్పములునిండియున్న కొమ్మలనువిరిచెను.

మూ॥ తమవేత్య రుషా విటపకమస్వ జితయా సమధు మథ నః ।
నిధి రవపతద్భియేవ సమస్వఙ్జి తయా స మధుమథనః ॥ ౩౯ ॥

ప-వి ॥ తమ్, అవేత్య, రుషా, విటపకమ్, అస్వమ్, జితయా, సమధుమ్,అథ, నః, నిధిః, అవపతన్, భియా, ఇవ, సమస్వఙ్జి, తయా, సః, మధుమథనః, ౩౯.

వ్యా ॥ (తమవేత్యేతి) వృక్షస్థేన హరిణా కుసుమవిటపే భజ్యమానేసతి, మదర్థమయంవిటపోఽవనమితఇతి కాచిన్మేనే, సతు విటపస్తత్రస్థేనైవ తేనాఽన్యస్యై దత్తః. ఏవంవృత్తే, తం విటపకం సమధుమ్ - పుష్పరససహితమ్, అస్వమ్ - అనాత్మీయమ్, అవేత్య - అవగత్య, అథ తతః, రుషా జితయా-రోషేణాఽభిభూతయా గోప్యా, నో నిధిః - అస్మాకంనిధిభూతః, మధుమథనః, తస్యా అన్యథా సమాధానోపాయమదృష్ట్వా తద్రోషనిమిత్తయా భియేవ తస్మాద్వృక్షాదవపతన్. తయాసమస్వఙ్జి - రోషంముక్త్వా సమ్యక్పరిష్వక్తోఽభూత్. ౩౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడొకకొమ్మనువంగింపఁగా నొకగోపిక దానిని తననిమిత్తమై వంగించుచున్నాఁడని తలఁచెను. శ్రీకృష్ణుఁడు దానిని మఱియొక గోపికచేత నిచ్చెను, అప్పుఁడా గోపిక మిక్కిలి కోపగింపఁగా, దానిని సమాధానపఱచుటకుపాయ మేమియుఁదోఁచకఁ గ్రిందఁబడెను. ఆగోపికకోపమునువదలి వెన్క యతని నత్యాదరముతోఁ గౌఁగిలించుకొనెను. ౩౯.

(౧) పా-సూ-౧-౩-౫౫-

మూ॥ బహుమతి మిహ తేన చయా గుమ్ఫాభిః కౌసుమా నీతాః ।
వ్యభజదిహాఽతీతాస్సితగుమ్ఫాభిః కా సుమానీ తాః ॥ ౩౬ ॥

ప-వి॥ బహుమతిమ్, ఇహ, తేన, చయాః, గుమ్ఫాభిః, కౌసుమాః, నీతాః, వ్యభజత్, ఇహ, అతీతాః, సితగుమ్, భాభిః, కా, సుమానీ, తాః. ౩౬.

వ్యా ॥ (బహుమతిమితి) ఇహ-అస్మిన్ దేశే, తేన హరిణా, కౌసుమాః - కుసుమమయాః, చయాః - సమూహాః, గుమ్ఫాభిః- గుమ్ఫనైః, మాలీకరణైః, బహుమతిం నీతాః - సంభావితా ఇత్యర్థః. ఇహాతు కా - అస్యాం భూమౌ ; భాభిః - ప్రభాభిః, సితగుమ్ - చన్ద్రిమ్, అతీతాః - అతిక్రాన్తాః, సుమానీ - కల్యాణమననశీలః, హరిః, వ్యభజత్ - గోపీభ్యో విభాగం కృతవాన్. గుమ్ఫాభిరితి (౧) "గుమ్ఫ గ్రథనే" (౨) "గురోశ్చహలః" ఇత్యకారప్రత్యయః. ౩౬.

తా ॥ ఇచ్చట శ్రీకృష్ణుఁడు, చన్ద్రికకంటె మిక్కిలి కాన్తిగల పుష్పములను మాలలుగాఁగట్టి, వానిని స్త్రీలకిచ్చెను. ౩౬.

మూ॥ నాత్రైషాస్యాఙ్కమగా న్న కేశవేశస్య మాననయా ।
చరితార్థా హన్త కథం న కేశవే శస్యమాననయా ॥ ౩౭॥

ప-వి॥న, అత్ర, ఏషా, అస్య, అఙ్కమ్, అగాత్, న, కేశవేశస్య, మాననయా, చరితార్థా, హన్త, కథమ్, న, కేశవే, శస్యమాననయా. ౩౭.

వ్యా ॥ (నాత్రేతి) అత్ర దేశే ఏషా గోపీ, కేశవేశస్య - కేశవేష్టనస్య, మాననయా - పుష్పన్యాసనిమిత్తసంభావనయా కారణభూతయా, అస్య హరేః, అఙ్కమ్ - ఉత్సఙ్గమ్,ననాగాత్ -అపితు తదఙ్కమధిరూఢవత్యేవ. తస్యాః కేశానలఙ్కర్తుం తాం స్వాఙ్కమారోపితవానిత్యర్థః. ఏవం కేశవే కృష్ణే అఙ్కారోహణేన శస్యమాననయా- ప్రశస్యమాననీతికా, సా హన్త కథం నచరితార్థా? కృతార్థైవఖల్వసౌ. ఏషేత్యస్యేతిచ - అనయోరాసన్నస్థానపదన్యాసాదిదర్శనేన పరోక్షయోరప్యపరోక్షవన్నిర్దేశః. ౩౭.

(౧) తుదా-ప-స-సే. (౨) పా-సూ-3-3-౧౦3.

తా ॥ ఒక స్త్రీ పుష్పమాలికలచేఁ గొప్పవలఙ్కరించుకొనుటకై శ్రీకృష్ణునిమడి ... డెను. ఇట్లు శ్రీకృష్ణునిచేఁగొనియాడఁబడుచున్న యాపె యెంత ధన్యు ...॥ 3౭.

మూ॥ కృష్ణాన్ముద్ధ్వా స్వస్మిన్నియ మాగోఽత్రాఽపరా ధనతః ।
వినివృత్తపదా స్ఫుటమసునియమా గోత్రాపరాధనతః ॥3౮॥

ప-వి॥ కృష్ణాత్, బుద్ధ్వా, స్వస్మిన్, ఇయమ్, అగః, అత్ర, అపరా, ధనతః, వినివృత్తపదా, స్ఫుటమ్, అసునియమా, గోత్రాపరాధనతః. 3౮.

వ్యా॥ (కృష్ణాదితి) ఇయమపరా అత్ర దేశే కృష్ణాద్ధనతః- కృష్ణ రామోన్నఽస్పర్శనాత్ కారణాత్, స్వస్మిన్ - ఆత్మవిషయే, అగః - అప రాధం కృతమ్, బుద్ధ్వా వినివృత్తపదా- వినివృత్తచరణా, స్ఫుటమ్- స్పష్టమ్. అసునియమా- నియన్తుమశక్యాఽభూత్. ఆగోబుద్ధేః కారణ ముచ్యతే - గోత్రాపరాధనతః - గోత్రస్ఖలనాత్, నామాన్తరగ్ర హణాదిత్యర్థః. స్వశబ్దస్యాఽఽత్మపర్యాయత్వాత్ అధ్యాహార్యవిషయ విశేషణత్వాద్వా స్వస్మిన్నితిపుల్లిఙ్గనిర్దేశః. 3౮॥

తా॥ మఱియొక స్త్రీ, శ్రీకృష్ణుఁడు ఇంకొకదానియొక్క పేరుచెప్పి పిలిచినాఁ డని యతికోపముతో వెళ్ళిపోయెను. దానియడుగులు తిరిగిపెట్టియున్నవిచూడుఁడు.

మూ॥ ఖేదస్య హృది తదర్పితమాలాపేతస్య కోపఘ్నే ।
స్థితిరస్యా యా శమమైదాలాపే తస్య కోపఘ్నే ॥ 3౯॥

ప-వి॥ ఖేదస్య, హృది, తదర్పితమాలాపేతస్య, కా, ఉపఘ్నే, స్థితిః, అస్యాః, యా, శమమ్, ఐత్, ఆలాపే, తస్య, కోపఘ్నే. 3౯.

వ్యా ॥ (ఖేదస్యేతి) అస్యాః గోప్యాః ఖేదస్య - అన్యగోపీ సం భాషణజనితస్య, తదర్పితమాలాపేతస్య - తేన కృష్ణేన స్వహస్తసమర్పి తయా మాలయా అపేతస్య, హృది - హృదయే, ఉపఘ్నే - ఆశ్రయ భూతే, కా స్థితిః నకాపీత్యర్థః. అస్యా ఇత్యుక్తమ్, కస్యాః-తస్య హరేః ఆలాపే - సంభాషణే, కోపఘ్నే సతి - యా శమమైత్ - కోపశాన్తి మభజత.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడొకగోపికమెడలో పుష్పమాలికవేసి దానికిసుఖమునుబొందించెను. అతఁడు మాటలాడగా నామెయొక్క కోపము శాంతమాయినది. ౩౯.

మూ॥ స్పృశతామరతేః కృష్ణస్సంస్తరణే సూచితస్స్వఙ్గః ।
క్రీడం స్త్రియేహ పౌష్పే సంస్తరణే సూచితస్స్వఙ్గః॥ ౪౦॥

ప-వి ॥ స్పృశతామ్, అరతేః, కృష్ణః, సన్, తరణే, సూచితః, స్వఙ్గః, క్రీడన్, స్త్రియా, ఇహ, పౌష్పే, సంస్తరణే, సూచితస్వఙ్గః. ౪౦.

వ్యా॥ (స్పృశతామితి) స్పృశతాం జనానాం అరతేః-దుఃఖస్య, తరణే - ఉత్తారే, సూచితః- సాధుప్రాప్తః, స్వఙ్గః - శోభనశరీరస్సన్, ఏవంభూతః, కృష్ణః, కయాచిత్ స్త్రియా క్రీడన్, ఇహ-అస్మిన్, పౌష్పే-పుష్పమయే, సంస్తరణే, సూచితస్వఙ్గః. సూచితపరిష్వఙ్గోఽభవత్. తామత్రపరిష్వక్తవానిత్యర్థః. ౪౦.

తా ॥ తనస్పర్శముచే వ్యసనమునుబోఁగొట్టఁదగిన సుందరవిగ్రహుండైన శ్రీకృష్ణుఁడు ఇచ్చట నొకగోపికలోఁగ్రీడించి యీపుష్పశయనమందు దానితో సంశ్లేషించెనని యీపడక తెలుపుచున్నది. ౪౦.

మూ॥ హరిణా స్త్రీభిర్యుద్ధం సూనాసూనీహమానేన ।
రతివిఘ్నాహాన్యకృషత సూనాసూనీహ మానేన॥ ౪౧॥

ప-వి॥ హరిణా, స్త్రీభిః, యుద్ధమ్, సూనాసూని, ఈహమానేన, రతివిఘ్నాహాని, అకృషత, సూనాసూని, ఇహ, మానేన. ౪౧.

వ్యా । (హరిణేతి) హరిణా స్త్రీభిస్సహ, సూనాసూని- సూనైస్సూనైః-పుష్పైః పుష్పైః, పరస్పరం ప్రహృత్య ప్రవృత్తం యుద్ధమ్, ఈహమానేన - అనుతిష్ఠతా, రతివిఘ్నాహాని-రతేః - భోగస్య, విఘ్నభూతాని, అహాని - దివసాని, ఇహ-అస్మిన్ దేశే, సూనాసూన్యకృషత- సుతరామూనప్రాణాన్యక్రియన్త, నాశితాన్యభవన్నిత్యర్థః. మానేనేతి పుష్పయుద్ధనిమిత్తేన స్త్రీణాం సంభావనేనేత్యర్థః. పూర్వత్ర సూనాసూనీతి-సూనైస్సూనైః ప్రహృత్యేదంయుద్ధమితి విగృహ్య (౧) "తత్ర

(౧) పా-సూ-౨-౨-౨౭.

తే నేదమితి సహా పే'' ఇతిబహువ్రీహిః (౧) "అన్యేషామపిదృశ్యతే" ఇతిదీర్ఘః.(౨)"తిష్ఠద్గుప్రభృతీనిచ'' ఇతికర్మవ్యతిహారవచనాదవ్యయీభావసంజ్ఞా. (3) "అవ్యయీభావశ్చ'' ఇతినపుంసకత్వమ్. అక్రుష తేతి-కర్తోక్తేఃకర్మణిలుజ్ బహువచనమ్. ४౧.

తా॥ రతియోగ్యముకాని పగటివేళలోనిచ్చట శ్రీకృష్ణుఁడు స్త్రీలతోఁ బూలచెండ్లాడి స్త్రీలను సన్తోషింపించి పొగడుపుచ్చెను. ४౧.

మూ॥ కృష్ణా౭స్మాక మసత్యవ్రత తీవ్ర తతీ రహో భిత్వా।
క్వాస్యరమయదిహ ధన్యా వ్రతతీ వ్రతతీ రహో౭భి త్వా ॥

ప-వి॥ కృష్ణ, అస్మాకమ్, అసత్యవ్రత, తీవ్ర, తతీః, అహో, భిత్వా, క్వ, అసి, అరమయత్, ఇహ, ధన్యా, వ్రతతీ, వ్రతతీ, రహః, అభి, త్వా. ४౨.

వ్యా॥ (కృష్ణేతి) ఏవం తైస్తైశ్చిహ్నైః కృష్ణమన్విష్య దూరం గతా తదదర్శనాద్విలపతీ, హేకృష్ణ ! అసత్యవ్రత ! తీవ్ర - క్రూర ! అహో! అస్మాకం తతీః - సమూహాన్, భిత్వా - త్యక్త్వా, క్వా౭సి- క్వ గతో౭సి? ఇహ వనే ధన్యా-భాగ్యవతీ,వ్రతతీర్వ్రతతి-సర్వాపి వ్రతతీ, స్వపుష్పైః, అభిత్వా - త్వామ్, రహః - రహసి, అరమయత్. రన్తుమాత్మానమాహూయ పునరన్యత్రగమనాదసత్యవ్రతత్వముచ్యతే. వ్రతతీతి గోప్యోలక్ష్యన్తే. అస్మానేవోపేక్షితవానసి. ఇమాస్తు త్వాం రమయితుంక్షమాః. వ్రతతీర్వ్రతతీతి వీప్సాయాంద్విర్వచనమ్. ४౨.

తా॥ ఇట్లు వనప్రదేశములలో నచ్చటచ్చట శ్రీకృష్ణసంబన్ధియైన యాయాచిహ్నములనుజూచి బహుదూరముపోయియు నతనినిగానక,ఓ! కృష్ణా! ఓ! క్రూరుఁడా! ఓ! అబద్ధకాఁడా! మమ్మువిడిచిపెట్టి యెచ్చటపోతివి. ఈలతలే (స్త్రీలే) నీవు పుష్పాదులచే సన్తోషకారులయిరి. మమ్మునుమాత్రముపేక్షించితివి అని చెప్పియేడ్చినది. ४౨.

మూ॥ అస్యా నిషేవణే౭స్మత్సార్థజనాస్థా వరావన్యాః ।
తవచరణజుషో యస్యాం సార్థజనా స్థావరా వన్యాః । ४3॥

ప-వి॥ అస్యాః, నిషేవణే, అస్మత్సార్థజనాస్థా, వరావన్యాః తవ, చరణజుషః, యస్యామ్, సార్థజనాః, స్థావరాః, వన్యాః. ४3.

(౧) పా-సూ-౬-3-౧3౭. (౨) పా-సూ-౨-౧-౧౭. (3) పా-సూ-౧-౧-४౧

వ్యా ॥ (అస్యామితి) అస్యాః వరావన్యాః- వరిష్ఠాయాః భూమేః, త్వత్సంబన్ధేన వరిష్ఠతాం ప్రాప్తాయాః వనభూమేః, నిషేవణే అస్మత్సార్థజనోస్తు; అనేనాపి వయం తృప్తా ఇత్యర్థః. సైవాఽవనిర్విశేష్యతే- యస్యామవన్యాం వన్యాః - వనజాః, స్థావరా అపి, తవ చరణజుషః - త్వత్పాదసేవాభాజః, సార్థజనాః - సప్రయోజనజన్మానః భవన్తి. సార్థజనా ఇత్యుత్తరార్ధగతోఽర్థశబ్దః ప్రయోజనవాచీ. జనశబ్దో జన్మవాచీ. జనేర్ఘఞ్. (౧) "జనివధ్యోశ్చ" ఇతి వృద్ధిప్రతిషేధః నన మిత్యర్థః. ౮౩.

తా ॥ ఓ ! శ్రీకృష్ణుఁడా! నీయొక్క సఞ్చారముచేత నుత్కృష్టమైన యీ వన ప్రదేశములోనున్న సమస్తస్థావరములును నీయొక్క చరణస్పర్శముచేతఁ గృతార్థము లయినవి. అట్టి యీయరణ్యమందుండుటచేతనే మేమును తృప్తులమగుచున్నాము. ౮౩.

మూ॥ భువమేత్య తస్య కిము రతి మధు రేణసమా దృశా ఽమర్త్యః।
యన్నాదరమకృతాఽక్ణా మధురేణ స మాదృశామర్యః॥౮౪॥

ప-వి॥ భువమ్, ఏత్య, తస్య, కిము, రతిమ్, అధుః, ఏణసమాః, దృశా, అమర్త్యః, యత్, న, ఆదరమ్, అకృత, అక్ణా, మధురేణ, సః, మాదృశామ్, అర్యః. ౮౪.

వ్యా॥(భువమితి) విరహనిమిత్తేన దుఃఖేన తస్యాలయంవితర్కో జాయతే. అమర్త్యః - అమర స్త్రియః, దృశా - చక్షుషా, ఏణసమాః- హరిణీసదృశ్యః, భువమేత్య తస్య కృష్ణస్య కిము రతిమ్-ప్రీతిమ్, అధుః- కృతవత్యః? యత్ - యస్మాత్కారణాత్, సః అర్యః- ప్రాప్యః, మధురేణ స్వేనాఽక్ణా - చక్షుషా, మాదృశాం ఆదరమ్ - విషయీకారమ్, నాఽకృత - నకృతవాన్, అతో నూనమప్సరోదర్శనేన తాభిస్సహాఽన్యత్రాఽగమదితిసంభావ్యత ఇత్యర్థః. అమర్త్య ఇతి అమరశబ్దాజ్జాతిలక్షణో జీష్. ౮౪.

తా ॥ మాబోటివారికిఁ బ్రాప్యుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు మమ్మును గటాక్షించి యాఁ

(౧) పా-సూ-౭-౩-౩౫.

రింపకనుండుటకుఁ గారణమును యోచింపగా, హరిణలోచనురాండ్రైన యప్సరస్సులు వచ్చియతనిని సన్తోషపెట్టుచున్నారని తోచుచున్నది. ౪౪.

మూ॥ ఇతి తాసాం భావోఽజని స స పర్యాలోచనాన్యాయాత్ ।
కుర్వన్నథ కృష్ణ స్తా స్సపర్యా లోచనాన్యాయాత్ । ౪౫॥

ప-వి॥ ఇతి, తాసామ్, భావః, అజని, సః, సః, పర్యాలోచనాన్యాయాత్, కుర్వన్, అథ, కృష్ణః, తాః, ససపర్యాః, లోచనాని, ఆయాత్. ౪౫.

వ్యా॥ (ఇతీతి) ఇతి-ఏవమ్, తాసాం గోపీనాం స సః - నానా విధః, భావః - కృష్ణానుకరణ తద్విరహఖేదాఽనుభవ చిత్తభ్రాన్తి తద్వారణవ్యవసాయ విలాప కృష్ణాన్వేషణాఽద్యాత్మకః,అజని. పర్యాలోచనాన్యాయాత్ -కృష్ణవృత్తాన్తవిమర్శజేన న్యాయేన ఏవంవిధభావోత్పత్తిరిత్యర్థః. అథ - కృష్ణః, తాః గోపీః ససపర్యాః - సపర్యయా సహితాః, పూజితాః, కుర్వన్, తాసాం లోచనాని - చక్షూంషి, ఆయాత్ - ఆగతః. చక్షుర్విషయం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. ౪౫.

తా॥ ఇట్లు గోపికలు, శ్రీకృష్ణునివృత్తాన్తమును బరామర్శించి నానావిధముగ నాచరించుచుండగా నప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁడు వారిని గౌరవించి వారి కంటిముందఱనగఁ బడెను. ౪౫.

మూ॥ న్యవృతద్యువతిజనోఽస్మాదమర్షయోగర్ధమధ్వరతః ।
యత్పదయోరధురారాదమృషయో గర్ధమధ్వరతః॥ ౪౬॥

ప-వి॥ న్యవృతత్, యువతిజనః, అస్మాత్, అమర్షయోగర్ధమ్, అధ్వరతః, యత్పదయోః, అధుః, ఆరాత్, అమా, ఋషయః, గర్ధమ్, అధ్వరతః. ౪౬.

వ్యా॥ (న్యవృతదితి) అస్మాత్కృష్ణాద్దృష్టాత్ యువతిజనో న్యవృతత్ -నివృత్తోఽభూత్. తత్ర కారణం అమర్షయోగర్ధమితి,క్రియా విశేషణంచేదమ్. దృష్టే కృష్ణే అమర్షయోగేన సమృద్ధా నివృత్తిర్యథాభవేత్ తథాన్యవృతదిత్యర్థః.కృష్ణదర్శనసాకాఙ్క్షా అప్యేతాః పూర్వంతదదర్శనాద్దుఃఖాక్రాన్తాఃతత్కృతాపరాధోద్భూతరోషాఃతస్మిన్

దృష్టే తద్దుఃఖనివృత్తేః, తదపరాధనిమిత్తేన కోపేనాఽభిభూతాః దృష్ట్వాఽపి తముపేక్ష్య తత్సకాశాన్నివృత్తా ఇత్యర్థః. అధ్వరత ఇతి - యువతిజనవిశేషణమ్. అధ్వనిరతః - వర్తమానా ఏవ భూత్వా కృష్ణముపేక్ష్య న్యవృతదిత్యర్థః. ప్రణయరోషవశాదాసాముపేక్షా భూమిః సంపద్యమానోఽభూదిత్యర్థః. ఋషయః, అమా - సహితాః, అధ్వరతః - జ్యోతిష్టోమాదికాద్యజ్ఞాద్వ్యపాయాత్, ఆరాత్ - దూరే, స్థితయోర్యత్పదయోః గర్ధమ్ - ఆకాఙ్క్షామ్, అధుః-ధారితవన్తః. న్యవృతదితి (౧) "వృతు-వర్తనే" నిపూర్వః. లుఙ్. ద్యుతాదిత్వాదఙ్. (౨) "ద్యుద్భ్యో లుఙి" ఇతి పరస్మైపదమ్. ౪౮.

తా॥ మహర్షులందఱు నానావిధ యజ్ఞాదులననుష్ఠించి యే శ్రీకృష్ణుని చరణారవిందమునుబొంద నిచ్ఛయించుచున్నారో, అట్టి శ్రీకృష్ణుని యుపేక్షించి గోపికలు అతికోపముతో విముఖులై తిరిగిరి. ౪౮.

మూ॥ రుడశమి తాసాం హరిణా సురోషదమలబ్ధవర్ణేన ।
సర్వా శ్రియం తమభితోఽసురోషదమలబ్ధ వర్ణేన ॥ ౪౯ ॥

ప-వి ॥ రుట్, అశమి, తాసామ్, హరిణా, సురోషదమలబ్ధవర్ణేన, సర్వా, శ్రియమ్, తమ్, అభితః, అసురోషదమ్, అలబ్ధ, వర్ణేన. ౪౯.

వ్యా ॥ (రుడితి) సురోషదమలబ్ధవర్ణేన - శోభనస్య రోషస్య-కోపస్య, దమే - దమనే - నివర్తనే, లబ్ధవర్ణేన - పణ్డితేన, కోపనివర్తనోపాయం జానతా, హరిణా, తాసాం రుట్-కోపః, అశమి-శమితాఽభూత్. ఏవం తేన రోషే నివర్తితే సతి, తం కృష్ణం అసురోషదమ్-అసురేభ్యః ఓషమ్ - దాహమ్, దత్తవన్తమ్, తమభితః-తత్పార్శ్వే, సర్వాఽపి గోపీ వర్ణేన - విరహనిమిత్తవైవర్ణ్యప్రతియోగినా శోభనేన శరీరవర్ణేన, శ్రియమ్-శోభామ్, అలబ్ధ-లబ్ధవతీ. అశమీతి శమేః కర్మణి లుఙ్. తమితి (౩) "అభితః పరితః" ఇత్యాదినా ద్వితీయా. అసు

(౧) భ్వా. (౨) పా-సూ-౧-౩-౯౧. (౩) పా-సూ-వార్తి.

రోషదమితి. అసురశబ్దస్థాకారస్య (౧) “ఏజిపరరూపమ్”, ఇతిపరరూపత్వమ్. అలబ్ధేతి - లభేర్లుజ్. (౨) “ఝలోఝలి” ఇతిసిజ్లోపః ” (౩) “ఝషస్తథోర్ధోధః” ఇతి ధత్వమ్. ౪౭.

తా॥ కోపమును నివర్తింపించుటకుఁదగిన ఉపాయము నెఱిఁగిన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆగోపికల కోపమును శమింపించెను. తరువాత నాగోపికలు, అసురాస్తకుఁడైన శ్రీకృష్ణునిజుట్టుకొని వైవర్ణ్యమును వదలి విజాతీయరూపముకలవారై శోభించిరి. ౪౭.

మూ॥ ఏకాఽమునా ప్రయుక్తే వచసా సామన్యథాఽఽకారమ్ ।
స్వమభజదగ్రే దీప్తేవ చ సా సామన్యథాకారమ్ ॥ ౪౮॥

ప-వి॥ ఏకా, అమునా, ప్రయుక్తే, వచసా, సామని, అథ, ఆకారమ్, స్వమ్, అభజత్, అగ్రే, దీప్తా, ఇవ, చ, సా, ఆసామ్, అన్యథాకారమ్. ౪౮.

వ్యా॥ (ఏకేతి) యదా తాసాం రోషః కృష్ణేన నివర్తితః తదోచ్యతే - అమునా కృష్ణేన వచసా - స్వవచనేన, సామని - సత్వే, ప్రయుక్తే, తదనన్తరం ఏకా గోపీ రోషం త్యక్త్వా స్వమాకారమభజత్. ఏవం ప్రకృతిం గతా సా ఆసాం స్త్రీణామ్, అగ్రే-పురస్తాత్, అన్యథాకారమ్ - స్వాభావిక్యా స్వదీప్తేః అన్యథా- అపూర్వరూపేణ, దీప్తేవచాభూత్, అన్యథాకారమితి అన్యథేత్యేతావానేవార్థః (౪) “అన్యథైవంకథమిత్థం సుసిద్ధాప్రయోగశ్చేత్” ఇత్యుపపదానతిరిక్తార్థాత్కరోతేర్ణముల్. ౪౮.

తా ॥ ఒకగోపికను శ్రీకృష్ణుఁడుమంచిమాటలచే సమాధానపఱచెను. తరువాత నాగోపిక కోపమునువదలి స్వస్వభావమునొంది అందఱిగోపికలముందఱ మునుపటికంటె దీప్తిమంతురాలై విలసిల్లెను. ౪౮.

మూ॥ కృష్ణేఽన్యస్యాః కోపవ్యాలోకితవేగతో దేహే ।
స్వస్మింస్తు తత్కటాక్షవ్యాలోకితవేగతో దేహే॥ ౪౯॥

ప-వి ॥ కృష్ణే, అన్యస్యాః, కోపవ్యాలేః, అకితవే, గతః, దేహే, స్వస్మిన్, తు, తత్కటాక్షవ్యాలోకితవేగతః, దేహే. ౪౯.

(౧) పా-సూ-౬-౧-౯౪. (౨) పా-సూ-౮-౨-౨౬. (౩) పా-సూ-౮-౨-౪౦.
(౪) పా-సూ-3-౪-౨౭.

వ్యా॥ (కృష్ణఇతి) ఈక్షితవే-అవఞ్ఛకే,సుహృది,కృష్ణే,గతః-ప్రాప్తః, అన్యస్యాః కోపవ్యాళః, కోపాఖ్యస్సర్పః, స్వస్మింస్తు దేహే- స్వశరీరే, తత్కటాక్షవ్యాలోకితవేగతః - తస్య కృష్ణస్య కటాక్షేణ కృతస్య వ్యాలోకితస్య-నిరీక్షణస్య, వేగాత్, దేహే - దగ్ధోఽభూత్. దేహ ఇత్యుత్తరత్ర (౧) "దహ-భస్మీకరణే" కర్మణిలిట్. (౨) "అతఏకహల్మధ్యే" ఇత్యాదినా ఏత్వాభ్యాసలోపౌ. ౪౯.

తా॥ ఇంకొక గోపికకు శ్రీకృష్ణునివిషయమందున్న సర్పమువలె నతిక్రూరమైన కోపము, శ్రీకృష్ణుఁడామెను గటాక్షించినమాత్రముచే నశించెను. ౪౯.

మూ॥ అకృత ధియోఽన్యస్యాః కృతపరిరమ్భాయా స్సమాధానమ్।
మానస్యాఽన్యాభ్యో యోపరిరమ్భాయా స్సమా ధానమ్॥౫౦॥

ప-వి॥ అకృత, ధియః, అన్యస్యాః, కృతపరిరమ్భాయాః, సమాధానమ్, మానస్య, అన్యాభ్యః, యా, ఉపరి, రమ్భాయాః, సమా, ధానమ్. ౫౦.

వ్యా॥ (అకృతేతి) స హరిః అన్యస్యాః కృతపరిరమ్భాయాః - కృతపరిష్వఙ్గాయాః, ధియః - బుద్ధేః, సమాధానమకృత. పరిష్వఙ్గేన తస్యా బుద్ధిసమాధానం కృతవానిత్యర్థః. సైవ విశేష్యతే-యా, అన్యాభ్యః స్త్రీభ్యః ఉపరివర్తమానా రమ్భాయా స్సమా - రమ్భాయా అప్సరస స్సదృశీ, మానస్య ధానమ్ - పాత్రమ్, భవతి. ౫౦.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడింకొక గోపికతో సంశ్లేషించి దానికోపమును శమింపించెను. రమ్భతో సమానురాలైన యాగోపిక యందరికంటె నుత్తమురాలై గౌరవమునుబొందెను.

మూ॥ బహ్వీం శోకేన స్త్రీం స్వా మృశ్యసదీక్షితాం తాన్తామ్।
అకృత కరేణ క్రీడాస్వామృశ్య స దీక్షితాం తాన్తామ్॥౫౧॥

• ప-వి॥ బహ్వీమ్, శోకేన, స్త్రీమ్, స్వామ్, ఋశ్యసదీక్షితామ్, తాన్తామ్, అకృత, కరేణ, క్రీడాసు, అమృశ్య, సః, దీక్షితామ్, తామ్, తామ్. ౫౧.

వ్యా॥ (బహ్వీమితి) స హరిః శోకేన విరహజేన, తాన్తామ్ -

(౧) ధ్వా-ప-స. (౨) పా-సూ-౬-౪-౧౨౦.

గ్లానామ్, తాం, తామ్ - భ్రీప్వామ్, స్వామ్ - ఆత్మీయామ్, స్త్రీమ్, ఋశ్యసదీక్షితామ్-హరిణసదృశపూజితవీక్షణామ్, కరేణ-స్వహస్తేన, ఆమృశ్య తతః ప్రసన్నాం క్రీడాసు దీక్షితాం అకృత-కృతవాన్.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, తనవిరహముచేఁ గృశించియున్న తనయొక్క తక్కిన స్త్రీలను దనహస్తముచేఁదడవి వారిదుఃఖమును బోఁగొట్టి క్రీడయందాసక్తిని గలిగించెను.

మూ॥ చరిత్రై స్తాసాం హృది శం-స స్వజిరే మానవత్యా స్తమ్।
త్రై గతరుషోఽనుకూలా స్సస్వజిరే మానవత్యా స్తమ్॥ ౫౨॥

ప-వి॥ చరిత్రైః, తాసామ్, హృది, శమ్, సః, స్వజిరే, మాన్, అవతి, అస్తమ్, త్రైః, గతరుషః, అనుకూలాః, సస్వజిరే, మానవత్యః, తమ్. ౫౨.

వ్యా॥ (చరిత్రైరితి) స హరిః ఏవం నానావిధై స్స్వై శ్చరిత్రైః తాసాం హృది-హృదయే, స్వజిరే - నిజవిహారభూమిభూతే, మాన్ - మితః, అనన్యవిషయతయా వర్తమానః, పూర్వంవిరహేణ అస్తమ్ - తిరోహితమ్, శమ్ - సుఖమ్, అవతిస్మ - పాపేభ్యో రక్షితవానిత్యర్థః, చరితాన్యేవవిశేష్యన్తే-త్రైశ్చరిత్రైః గతరుషః - గతకోపాః, అనుకూలా భూత్వా,మానవత్యః గోపస్త్రియః తంసస్వజిరే- పరిష్వక్తవత్యఇత్యర్థః, మానితి (౧) "మాఙ్ - మానే-శత్రన్తః, సస్వజిరఇతి (౨) "షఞ్జ-సఙ్గే" (౩) "శ్రన్థిగ్రన్థిదమ్భిస్వఞ్జీనాంచేతివక్తవ్యమ్" ఇతి లిటః కిత్త్వమ్. (౪) "అనిదితామ్" ఇత్యుపధాలోపః. ౫౨.

తా॥ గోపికలు, శ్రీకృష్ణునియొక్క దివ్యచేష్టితములచే నానన్దించి కోపమును వదలి యనుకూలలై యతనినే ధ్యానించుచు నాలిఙ్గనము చేసికొనిరి. ౫౨.

మూ॥ రసవీచిషు హృది తాసా మతిరేకా దపఙ్క్త్యమానాసు।
సర్వాస్వాసీన్నర్మణి మతి రేకా దపఙ్క్త్యమానాసు॥ ౫౩॥

ప-వి॥ రసవీచిషు, హృది, తాసామ్, అతిరేకాత్, అర్ప్యమానాసు, సర్వాసు, ఆసీత్, నర్మణి, మతిః, ఏకా, దర్ప్యమానాసు. ౫౩.

(౧) ఆదా. (౨) భ్వా. (౩) వార్తి. (౪) పా-సూ-౬-౪-౨౪.

వ్యా ॥ (రసేతి) ఏవం శాన్తానాం తాసాం స్త్రీణాం హృది-హృదయే, అతిరేకాత్ - అతిమాత్రమ్, రసవీచిషు-క్రీడారసమయోర్మిషు. అర్ప్యమాణాసు సతీషు, తత ఏవ దర్ప్యమాణాసు-ప్రాపితదర్పాసు, తాసు సర్వాసు స్త్రీషు నర్మణి-క్రీడాయాం విషయే, ఏకా - అభిన్నా, మతిః - బుద్ధిః, ఆసీత్ - క్రీడితుమైకమత్యమభవదిత్యర్థః. రసానాం వీచిత్వేన రూపణం ప్రభూతత్వఖ్యాపనార్థమ్. అతిరేకాదితి కర్మణి ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ. అతిరేకం ప్రాప్యేత్యర్థః. అర్ప్యమాణాస్వితి అర్తేర్ణిచ్. (౧) "అర్తిహ్రీ" ఇత్యాదినా పుక్. తతః కర్మణి లట్, శానచ్. యక్. ఆసీదితి (౨) "అస-భువి" లఙ్. అదాదిత్వాచ్ఛపో లుక్. (౩) "అస్తిసిచోపృక్తే" ఇతీట్. (౪) "శ్నసోరల్లోపః" ఇత్యకారలోపః, తస్యాసిద్ధత్వాత్ (౫) "ఆడజాదీనామ్" ఇత్యాట్. దర్ప్యమాణాస్వితి (౬) "దృప-హర్షే" ణ్యన్తః. కర్మణి లఙ్. ౫౩॥

తా ॥ గోపికలందఱు శృఙ్గారరసపరవశులై మదించిరి. అప్పుడు వారందఱికిని రాసక్రీడ చేయవలయునని యైకమత్యము కలిగినది. ౫౩.

మూ॥ కర్మభి రుదయూయుజ దథ రాసే వామా హి తా మాద్యన్।
సాపత్న్యే సదుపాయై రాసేవా మాహితా మాద్యన్ ॥ ౫౪॥

ప-వి॥ కర్మభిః, ఉదయూయుజత్, అథ, రాసే, వామాః, హి, తాః, మాద్యన్, సాపత్న్యే, సదుపాయైః, ఆసేవామ్, ఆహితామ్, ఆద్యన్. ౫౪.

వ్యా ॥ (కర్మభిరితి) కర్మభిః - క్రీడాభిః, మాద్యన్-హృష్యన్, స హరిః తాః వామాః - స్త్రీః, రాసే-రాసనృత్తే, ఉదయూయుజత్ - ఉద్యుక్తాః-కారితవాన్. కింకుర్వన్ - సాపత్న్యే - సపత్నీత్వాయత్తే రోషే, ఆహితామ్, ఆసేవామ్ - తాత్పర్యమ్, సద్భిరుపాయైః ఆద్యన్ - ఖణ్డయన్; ఉదయూయుజదితి ఉత్పూర్వాద్యుజేర్ణ్యన్తాల్లుఙ్. మాద్య

(౧) పా-సూ-౭-౩-౩౬. (౨) అదాది. (౩) పా-సూ-౭-౩-౯౬.
(౪) పా-సూ-౬-౪-౧౧౧. (౫) పా-సూ-౬-౪-౧౭౨. (౬)

న్నితి (౧) "శమామష్టానాందీర్ఘశ్శ్యని" ఇతి దీర్ఘః- ఆహితాన్నితి ఆజ్ పూర్వాత్ (౨) "దధాతేర్హిః" ఇతి హిరాదేశః - ఆద్యన్నితి ఆజ్ పూర్వాత్ (3) "దో-అవఖణ్డనే" ఇత్యస్మాచ్ఛ్రత్యతః. (౪) "ఓతశ్శ్యని" ఇత్యోకారలోపః. ౫౪.

తా ॥ ఈక్రీడలచే శ్రీకృష్ణుఁడుత్సాహించినవాఁడై, గోపికలకుఁ బరస్పరమున్న సాపత్న్యరోషమునుమంచియుపాయములచేనశింపించి వారిని రాసక్రీడలో నుద్యుక్తులగునట్లు చేసెను. ౫౪.

మూ॥ స్పృష్టకర మీషు రఖిలా మురసాదయితార మాశయాఽన న్తమ్।
రమయతి నికేతనేన య మురసా దయితా రమాశయాన న్తమ్॥

ప-వి॥ స్పృష్టకరమ్, ఈషుః, అఖిలాః, మురసాదయితారమ్, ఆశయా, అనన్తమ్, రమయతి, నికేతనేన, యమ్, ఉరసా, దయితా, రమా, శయానమ్, తమ్. ౫౫.

వ్యా॥ (స్పృష్టేతి) పరస్పరహస్తప్రగ్రథనేన మణ్డలీకృత్య సహితాభిస్సర్వాభిస్సహ రాసనృత్తే కర్తవ్యే అఖిలాఅపి స్త్రియః, ఆశయా- వాఞ్ఛయా,మురసాదయితారమ్ - మురస్యాఽసురస్య సాదయితారమ్- హన్తారమ్, తమనన్తం స్పృష్టకరం ఈషుః;సర్వాఅపి తత్కరేణ,స్వకరప్రగ్రథనమేవ వాఞ్ఛితవత్య ఇత్యర్థః. హరిరేవ విశేష్యతే - యం తం హరిం క్షీరాబ్ధౌ శయానం రమా - శ్రీరపి, దయితా - ప్రియా, తస్య ఉరసా- వక్షసా, నికేతనేన-స్వావాసభూమిత్వేన పరిగృహీతేన, నిత్యం రమయతి. ౫౫

తా॥ క్షీరాబ్ధిలోఁబవ్వళించిన యేభగవంతుని సాక్షాల్లక్ష్మీదేవి వక్షస్థలమందుండి సన్తోషింపించుచున్నదో,అట్టి శ్రీకృష్ణునితోఁ జేతులు జోడించుకొనవలయునని గోపికలాశపడిరి. ౫౫

మూ॥ రాసవలయే రసానాం శ్రియో గృహీత్వాకరే స హి తాః
నిన్యే స్వయం స్ఫుటముఖశ్రియో గృహీత్వా కరే స హితాః

(౧) పా-సూ-౭-౩,౭౪. (౨) పా-సూ-౭-౪-౪౨.
(3) దివాదిః. (౪) పా-సూ-౭-3-౭౧.

ప-వి ॥ రాసవలయే, రసానామ్, శ్రియః, గృహీ, తు, ఆకరే, సః, హి, తాః, నిన్యే, స్వయమ్, స్ఫుటీముఖశ్రియః, గృహీత్వా, కరే, సహితాః. ౫౬.

• వ్యా ॥ (రాసేతి) తుశబ్దో విశేషం ద్యోతయతి-సఖలు శ్రియో గృహీ - లక్ష్మ్యాః పతిః, తాఃస్త్రీః ప్రత్యేకం కరే-హస్తే, స్వయమేవ గృహీత్వా, స్వయమేవస్ఫుటముఖశ్రియః- స్ఫుటముఖశోభాః, కృత్వా, సహితాఏవ రసానామాకరే రాసవలయే నిన్యే. గృహీతి - గృహస్థాశ్రమవాచినా శబ్దేన స్వామీత్యయమర్థోఽలక్ష్యతే. లక్ష్మ్యాః గృహిణ్యాః గృహీత్యర్థః. ౫౬॥

తా॥ శ్రియఃపతియైనశ్రీకృష్ణుఁడు గోపికలందఱిని తానే చేతఁబట్టుకొని వారికి ముఖవికాసముగలిగించి యానన్దకరమైన రాసక్రీడలోఁ బ్రవర్తింపించెను. ౫౬.

మూ॥ తాసు కృతరాసశోభాధరబిమ్బాస్వాదరాగతయా।

సమభావి కయాపి ధృతాధరబిమ్బాస్వాదరాగతయా॥ ౫౭॥

ప-వి॥ తాసు,|కృతరాసశోభాధరబిమ్బాసు, ఆదరాగతయా, సమభావి, కయా, అపి, ధృతాధరబిమ్బాస్వాదరాగతయా. ౫౭.

• వ్యా ॥ (తాస్వితి) కృతరాసశోభాధరబిమ్బాసు - బిమ్బమ్.- మణ్డలమ్, శోభాందధాతి-బిభర్తీతి శోభాధరమ్, రాసవిషయం శోభాధరం బిమ్బమ్ - మణ్డలమ్, కృతం యాభి స్తా స్తథోక్తాః. ఏవంకృతరాసశోభాధరబిమ్బాసుతాసుస్త్రీషు నృత్యన్తీషుమధ్యే కయాపి గోప్యా ఆదరాగతయా - ఆదరేణ సమాగతయా, సమభావి. కాచి దాదరేణ హరే రభిముఖ మాగతాఽభూదిత్యర్థః. తత్ర హేతు రుచ్యతే- ధృతాధరబిమ్బాస్వాదరాగతయా - హరేరధరాఖ్యస్య బిమ్బస్య - బిమ్బఫలస్య, ఆస్వాదే రాగః-ఇచ్ఛా, ధృతా యయా సా ధృతాధరబిమ్బాస్వాదరాగా, తద్భావః ధృతాధరబిమ్బాస్వాదరాగతా, తయా హేతునేత్యర్థః. స్త్రీలిఙ్గత్వస్యాఽవివక్షితత్వాత్ ప్రకృతౌటాబభావః. సమభావీతి భావేలుఙ్. ౫౭.

తా॥ గోపికలెల్లరును సుందరమైన రాసక్రీడలో మండలాకారముగ నిలిచి యుం డగా నందులోనొకగోపిక శ్రీకృష్ణుని యధరపానముచేయుటకై యతని కభిముఖముగ వచ్చెను. ౫౭౦.

మూ॥ లయగేన రాసనృత్తం తన్వానాస్వఙ్గహారేణ ।

చేలేఽలఙ్కారేణ ను తన్వా నాఽస్వఙ్గ హారేణ ॥ ౫౮॥

ప-వి॥ లయగేన, రాసనృత్తమ్, తన్వానాసు, అఙ్గహారేణ, చేలే, అలఙ్కారేణ, ను, తన్వాః, న, ఆసు, అఙ్గ, హారేణ. ౫౭౮.

వ్యా॥ (లయగేతి) లయగేన - సామ్యంప్రాప్తేన, అఙ్గహారేణ - అఙ్గవిక్షేపేణ, ఆసు రాసనృత్తం తన్వానాసు సతీషు, ఆసాం తన్వాః- శరీరస్య, అలఙ్కారేణ- ఆభరణేన, హారేణ నచేలే. నుశబ్దో వితర్కే. హారోనవిచలితఇవేత్యర్థః. అఙ్గేత్యాశ్చర్యే. ప్రదక్షిణప్రసవ్యనృత్తే వర్త మానే సఙ్కేతసామ్యాయత్తేన నృత్తసామ్యేన సర్వాసాం సకలాఙ్గపరి స్పన్దనప్రకారసామ్యాన్నృత్తజవేగస్యచ సర్వాస్వేకరూపత్వాత్ తద్వే గవశేన చలితా అపి హారా నిశ్చలాఇవాఽలక్ష్యన్త ఇత్యర్థః. చేలే ఇతిభావేలిట్. ౫౮౨.

తా॥ రాసక్రీడలో గోపికలందఱు మండలాకారముగనుండి ప్రదక్షిణముగను నప్ర దక్షిణముగను దిరిగితిరిగి నర్తనముచేయునప్పుడు సమానముగ సఙ్కేతము చేసికొని యొకటేవిధముగ నెగురుచున్నప్పుడు వారియాభరణములు చఞ్చలములయినను నిశ్చల ములుగానున్నట్లుఁ గనఁబడినవి. ౫౮౦.

మూ॥ రాసే సర్వా బహురసదే కమనీ భూయసా మాన్యా ।

ఏకమివ నృత్తమకరోదేకమనీభూయ సామాన్యా ॥ ౫౯॥

ప-వి॥ రాసే, సర్వా, బహురసదే, కమనీ, భూయసా, మాన్యా, ఏకమ్, ఇవ, నృత్తమ్, అకరోత్, ఏకమనీభూయ, సామాన్యా. ౫౯౯.

వ్యా॥ (రాసఇతి) బహురసదే - భూయిష్ఠరసప్రదే, తత్ర రాసే కమనీ స్త్రీ, భూయసా - అతిమాత్రమ్, మాన్యా - మాననీయా, స ర్వాపి సామాన్యా - సమానతయా, వయోరూపభావచేష్టితైః స్వైః

స్సమానతయా, ఏకీమనీభూయ- అభిన్నబుద్ధిభూతాస్సత్యః, ఏకమివనృత్త మకరోత్. తాసాం నృత్తే స్వాశ్రయభేదాయత్తోఽపి భేదో నస్ఫుటోఽ భూదిత్యర్థః. ఏకమనీభూయేతి (౧) ‘‘అరుర్మనశ్చక్షుశ్చేతోరహోరజసాంలోపశ్చ’’ఇతి చ్విప్రత్యయః,మనశ్శబ్దేసకారస్యలోపశ్చ.(౨) ‘‘అస్యచ్వౌ’’ ఇతీత్వమ్ (౩) ‘‘ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చ’’ ఇతి చ్వ్యన్తస్యగతి సంజ్ఞా. సంజ్ఞామనుప్రయుక్తేనభవతీనాక్త్వాన్తేనసమాసః. అతోల్యబాదేశః. సామాన్యేతి-సామాన్యమేవ సామానీ,తత్తృతీయా,సాదృశీ శబ్దవత్ సామానీశబ్దస్యవ్యుత్పత్తిర్ద్రష్టవ్యా. ౫౯.

తా ॥ అత్యానన్దజనకమైన రాసక్రీడలో గోపికలందఱు వయోరూపవృత్తాభరణాదులచే సమానులై యేకమనస్కులై యున్నందున నానర్తనములలో నేమియు భేదముకనఁబడక యొకనర్తనముగనె కనఁబడెను. ౫౯.

మూ॥ రాసే తాసాం నూపురతాలా లయతామితా హి తరసేహ।
యత్రాఽహృష్యత హరిణా తా లాలయతాఽమితాహితరసేహ ॥ ౬౦॥

ప-వి ॥ రాసే, తాసామ్, నూపురతాలాః, లయతామ్, ఇతాః, హి, తరసా, ఇహ, యత్ర, అహృష్యత, హరిణా, తాః, లాలయతా, అమితాహితరసే, హ. ౬౦.

వ్యా ॥ (రాసేతి) ఇహ రాసే తాసాం నూపురతాలాః - నూపురాఖ్యాస్తాలాః, తరసా నృత్తవేగేన, జనితాః, లయతాం ఇతాః-ప్రాప్తాః. నృత్తగానాదీనాం విచ్ఛిత్తిభూతావాన్తరకాలవిశేషపరిచ్ఛేదక తాలతాం ప్రాప్తా నూపురాః లయతామితాః సామ్యపరిచ్ఛేదకత్వం ప్రాప్తాః, అమితాహితరసే - అమితాః - అపరిచ్ఛిన్నాః, ఆహితాః- నిహితాః, రసాః యస్మిన్ స తథోక్తః. అమితాహితరసే, యత్ర రాసే తాః స్త్రీః లాలయతా-ఉపలాలయతా, హరిణా అహృష్యత-హర్షః కృతః, ‘గానేష్వేకమాత్రస్య ద్విమాత్రస్యవా కాలస్యైకస్యపరిచ్ఛేదక ఏకస్తాళః,తథా నృత్తే కైశ్చిత్ క్షణైరవిచ్ఛిన్నాయాః క్రియాయా

(౧) పా-సూ-౫-౪-౫౧. (౨) పా-సూ-౭-౪-౩౨. (౩) పా-సూ-౧-౪-౬౧.

ఏకస్యాః పరిచ్ఛేదకః ఏక స్తాళః, ఏవంభూతస్య ఏకస్య తాళస్య తాళాన్తరేణ సామ్య మిహ లయోఽభిప్రేతః. తాదృశోఽపి లయః తాళభూతైః నూపురైః వ్యఞ్జితఇత్యర్థః. ౬౦.

తా॥ ఆరాసక్రీడలో శ్రీకృష్ణునిచే నానన్దింపఁబడిన గోపికల పాదాభరణములు, వారు పాటపాడుచు నర్తనముచేయునప్పుడు దానికనుగుణముగ శబ్దించియు, నడుమ నడుమ నాపాటలాటలను నిలిపినప్పుడు నిశ్శబ్దముగనుండియూ గాననర్తనములకుఁదగిన లయములవలెనున్నవి. ౬౦.

మూ॥ అనులోమప్రతిలోమజగమనాగమనాయతాయాసా ।

ఏకాఽశ్లిక్షత్తంద్రాగమనాగమనాయతాయాసా॥ ౬౧॥

ప-వి॥ అనులోమప్రతిలోమజగమనాగమనాయతాయాసా, ఏకా, అశ్లిక్షత్, తమ్, ద్రాక్, అమనాక్, అమనాః, యతాయాసా. ౬౧.

వ్యా॥ (అనులోమేతి) అనులోమప్రతిలోమజైః గమనాగమనైః నృత్తవశాజ్జాతైః ఆయతాయాసా - దీర్ఘతరప్రయత్నా, ఏకా గోపీ, ఆయాసనిమిత్తాత్ శ్రమాత్ అమనాః - అమనస్కీభూత్వా, తం కృష్ణమ్, అమనాక్ - అమన్దమ్ - ద్రాక్ - శీఘ్రమ్, అశ్లిక్షత్, ఆలిఙ్గితవతీ. కీదృశీ - యతాయాసా - స్వభావేన నిభృతచేష్టితా, తాదృశీసత్యపి తత్సమయజమదాత్ శ్రమాచ్చ నియన్తుమశక్యా అమనస్కీభూత్వా హరిం సుగాఢమాలిఙ్గితవతీత్యర్థః - అశ్లిక్షదితి లుఙ్. (౧) "శ్లిష - ఆలిఙ్గనే" క్సః. (౨) "షఢోఃకస్సి" ఇతికత్వమ్. ౬౧.

తా॥ అందులోనొకగోపిక, సవ్యాపసవ్యముగఁదిరిగి నర్తనము చేయుట వలనఁగలిగిన శ్రమచేతను నానర్తనమందలి యానన్దముచేతను బరవశయై యతిశీఘ్రముగవచ్చి శ్రీకృష్ణుని దృఢముగ నాలిఙ్గనముచేసికొనెను. ౬౧.

మూ॥ శ్రమతోఽన్యయాకిల హరేర్మనోజ్ఞయా యోషితాతుహృద్యస్య

హస్తో న్యస్త స్కన్ధేమనోజ్ఞయా యోషితాతు హృద్యస్య॥ ౬౨॥

---

(౧) దివా- (౨) పా-సూ-౮-౨-౪౧.

ప-వి॥ శ్రమతః, అన్యయా, కిల, హరేః, మనోజ్ఞయా, యోషితా, తు, హృదయస్య, హస్తః, న్యస్తః, స్కన్ధే, అమనోజ్ఞయా, యా, ఉషితా, తు, హృది, అస్య.

వ్యా॥ (శ్రమత ఇతి) అన్యయాతు యోషితా-గోప్యా,హృద్యస్య-కమనీయస్య, హరేః-కృష్ణస్య, మనోజ్ఞయా-- అభిరూపయా, అమనోజ్ఞయా - అప్రాజ్ఞయా, శ్రమతఃకిల-నృత్తశ్రమవ్యాజేన, స్వహస్తఃతస్య హరేః స్కన్ధే న్యస్తః. సైవ విశేష్యతే - అస్య కృష్ణస్య హృది-హృదయే,యా ఉషితా-కృష్ణస్య స్నేహభూమిరిత్యర్థః. పూర్వోస్తుశబ్ద శ్లేషో వైలక్షణ్యవిషయః, ఉత్తరస్తు స్నేహ వైలక్షణ్యవిషయః. ౬౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని కత్యన్తప్రియురాలై యనురూపురాలైన యొకగోపిక నర్తన శ్రమచేత ముగ్ధురాలై తనప్రియుఁడైన శ్రీకృష్ణుని భుజముమీఁదఁ దన హస్తమును వేసికొనియుండెను. ౬౨.

మూ॥ నాఽశ్రామ్య త్సుఖ మచ్యుతగానేనాఽన్యా యతో వ్యాపత్।
పీత్వాఽక్ష్ణాఽన్యా తం సుఖగాఽనేనా న్యాయతో వ్యాపత్॥

ప-వి॥ న, అశ్రామ్యత్, సుఖమ్, అచ్యుతగానేన, అన్యా, యతః, వ్యాపత్, పీత్వా, అక్ష్ణా, అన్యా, తమ్, సుఖగా, అనేనాః, న్యాయతః, వ్యాపత్, ౬౩.

వ్యా॥ (నాశ్రామ్యదితి) అన్యాతు నాశ్రామ్యత్-శ్రమంనప్రాప్తవత్యేవ. కుతః-యతః - యస్మాత్కారణాత్, అచ్యుతగానేన-అచ్యుతం విషయీకృత్యప్రవృత్తేన స్వగానేన, అచ్యుతకృతేనవా గానేన, సుఖం వ్యాపత్. అన్యాతు తం హరిం అక్ష్ణా - చక్షుషా, పీత్వా, తత ఏవ సుఖగా- సుఖంప్రాప్తా, అనేనాః - అకల్మషాసతీ, న్యాయతః-అభ్రేషేణ, వ్యాపత్ - విగతశ్రమనిమిత్తాపదభూత్. వ్యాపదితిపూర్వాత్ర ఆప్నోతేఃవిపూర్వాల్లఙ్.లుదిత్వాదఙ్. ఉత్తరత్ర-విగతా ఆపద్యస్యాఇతి బహువ్రీహిః. న్యాయతఇతిన్యాయశబ్దః(౧) ‘‘పరిన్యోర్నీణోర్ద్యూతాభ్రేషయోః’’ ఇతి ఘఞన్తోఽభ్రేషేవ్యుత్పాదితః. ఘఞన్తాత్తసిః. ౬౩.

(౧) పా-సూ-3-3-37.

తా ॥ ఇంకొకగోపిక, శ్రీకృష్ణునిగానమునువిని సుఖించినదై నర్తనశ్రమము నొందలేదు, ఇంకొకగోపిక శ్రీకృష్ణునినత్యాదరముతో ననవరతముచూచి యానన్దము నొంది శ్రమనువదలెను. ౬౩,

మూ॥ సక్తాః కృష్ణాఖ్యే రసజగిరేతా మధునిహన్తాఽరమ్ ।
గోప్యః పునఃపున ర్వ్యతిజగిరే తా మధునిహన్తారమ్॥ ౬౪॥

ప-వి॥ సక్తాః, కృష్ణాఖ్యే, రసజగిరా, ఇతాః, మధుని, హన్త, అరమ్, గోప్యః, పునః, పునః, వ్యతిజగిరే, తాః, మధునిహన్తారమ్. ౬౪.

వ్యా ॥ (సక్తా ఇతి) హన్తేతి విస్మయే. తాః గోప్యః కృష్ణాఖ్యే మధుని అరమ్ -అలమ్, సక్తాః, రసజగిరా- రసజయా గిరా- వాణ్యా, ఇతాః - ప్రాప్తాః, మధునిహన్తారమ్ - మధోరసురస్య నిహన్తారమ్ - మధుమథనమ్,పునఃపునః వ్యతిజగిరే- భృశంగీతవత్యః. గాయతేర్వ్యతి పూర్వాల్లిట్. (౧) "కర్తరికర్మవ్యతిహారే" ఇత్యాత్మనేపదమ్.

తా॥ తేనెవలెనతిభోగ్యుఁడైన శ్రీకృష్ణునియందాసక్తురాండ్రైనగోపికలుసరసోక్తు ల్పాడుచు నతనివిషయముగఁ బలుమాఱుగానముచేసిరి. ౬౪.

మూ॥ లాస్యచ్ఛలవివృతాఙ్గీ కాచి త్తస్థే బలానుజాయాఽఽసు।
నవికృతవతీ రతిరసే కా చిత్తస్థేఽబలా ను జాయాసు ॥౬౫॥

ప-వి॥ లాస్యచ్ఛలవివృతాఙ్గీ, కా, చిత్, తస్థే, బలానుజాయ, ఆసు, న, వికృతవతీ, రతిరసే, కా, చిత్తస్థే, అబలా, ను, జాయాసు. ౬౫.

వ్యా॥ (లాస్యచ్ఛలేతి) ఆసు స్త్రీషు కాచిల్లాస్యచ్ఛలవివృతాఙ్గీ-స్వస్య నృత్తస్య ఛలేన వివృతాఙ్గీ, బలానుజాయ - బలభద్రస్యాఽనుజాయ, కృష్ణాయ, తస్థే- ఆత్మాభిప్రాయం ప్రకాశితవతీత్యర్థః. (౨) "ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చ" ఇతి తిష్ఠతేరాత్మనేపదమ్. బలానుజాయేతి (౩) "శ్లాఘహ్నుఙ్స్థా" ఇత్యాదినా సంప్రదానసంజ్ఞా. కించ- రతిరసే- చిత్తస్థేసతి, తస్య కృష్ణస్య జాయాసు-జాయాత్వమాపన్నాసు,

(౧) పా-సూ-౧-౩-౧౪. (౨) పా-సూ-౧-౩-౨౩- (౩) పా-సూ-౧-౪-౩౪.

కానుఖిలు అబలా - స్త్రీ, నవిక్రృతవతీ - సర్వాపి మనసిజవికారమభజ దిత్యర్థః. ౬౫.

• తా॥ ఒక గోపిక, వస్త్రనమస్యవ్యాజముచేతఁ దనయువయవములను గనపఱిచి శ్రీ కిఁ దనయభిప్రాయమును దెలిపెను. ఇట్లే తక్కిన గోపికలును రతిరసమునసుభ వింపందలఁచి తమతమయభిప్రాయములను దెలిపిరి. ౬౫.

మూ॥ సోఽన్తర్యామ్యకరోత్తా నిరన్తరాయా స్స్వలీలాసు।
అటవీష్వభజత రతిరస నిరన్తరా యా స్స్వలీలాసు॥ ౬౬॥

ప-వి॥ సః, అన్తర్యామీ, అకరోత్, తాః, నిరన్తరాయాః, స్వలీలాసు, అటవీషు, అభజత, రతిరసనిరన్తరాః, యాః, స్వలీలాసు. ౬౬.

వ్యా॥ (సఇతి) స కృష్ణః సర్వేషామన్తర్యామీసన్ అతఏవ తాః స్త్రీస్స్వలీలాసు - ఆత్మీయాసు రాసాదిలీలాసు, నిరన్తరాయాః - నిర్విఘ్నాః, అకరోత్. తాఏవ విశేష్యన్తే-యాః రతిరసనిరన్తరాః-రతి రసోపచితా స్సతీః, అటవీషు - అరణ్యేషు, అభజత-సంశ్లేషం కృతవాని త్యర్థః. కీదృశీష్వటవీషు - స్వలీలాసు - శోభనాః అలయః - భృఙ్గాః యాసు.తాః స్వలయః; స్వలయః ఇలాః - భూమయః, దేశాః, యాసు తా స్తథోక్తాః. ౬౬.

తా॥ సర్వాన్తర్యామియైన శ్రీకృష్ణుఁడు గోపికలయొక్క రాసక్రీడాదులనునిర్వి ఘ్నముగఁజరిపించి, తుమ్మెద లనవరతము సఞ్చరించునట్లు మధుభరితములైన యాయ రణ్యప్రదేశములలో వారితో సంశ్లేషించెను. ౬౭.

అథ - నిర్విఘ్నాః స్త్రీశ్చకారేత్యుక్తమ్, తత్ప్రకార ఉచ్యతే.

మూ॥ తత్పతిషు తతాస్యస్వా ప్రతిమోహన్యాదిమాయాఽతః।
• యదపరథేష్టం విఘ్నోఽప్రతిమో హన్యా దిమా యాతః॥

ప-వి॥ తత్పతిషు, తతా, అస్య, స్వా, ప్రతిమోహనీ, ఆదిమాయా, అతః, యత్, అపరధా, ఇష్టమ్, విఘ్నః, అప్రతిమః, హన్యాత్, ఇమాః, యాతః. ౬౭.

వ్యా॥ (తత్పతిష్వితి) అతః కారణాత్, అస్య కృష్ణస్య స్వా- ఆత్మీయా, ప్రతిమోహనీ - సర్వజనమోహకరీ, ఆదిమాయా - ఆద్య

భూతా మాయయా, తత్పతిషు-తాసాం స్వామిషు బన్ధుషుచ, తతా- విత తాఽభూత్. మాయయామోహితవానిత్యర్థః. అత ఇత్యుక్తమ్, కుత ఇతి చేత్ - యత్- యస్మాత్కారణాత్, అపరథా- తేషాంమోహనస్యాఽకరణే, తైః పతిభిః కారితః ఇమాః స్త్రీః యాతః - ప్రాప్తః, విఘ్నః అప్రతిమః- అప్రతిద్వన్ద్వః. ఇష్టం క్రీడాదికం హన్యాత్. ౬౭.

తా ॥ ఈగోపికల భర్తలును బన్ధువులును జాగరూకులైయున్నచో వీరి నీ క్రీడారసమ్మనుభవింపనియ్యరని శ్రీకృష్ణుఁడు తనమాయచే వారినిమోహపెట్టెను. ౬౭.

మూ॥ గోపీష్వథ మానితరతి రిష్టాసు రహః కృతాశంసః ।

ఆసీత్క్రీడన్కృష్ణోఽరిష్టాసురహః కృతాశంసః॥ ౬౮॥

ప-వి॥గోపీషు, అథ,మానితరతిః, ఇష్టాసు,రహః,కృతాశమ్,సః,ఆసీత్,క్రీడన్, కృష్ణః, అరిష్టాసురహః, కృతాశంసః. ౬౮.

వ్యా॥(గోపీష్వితి)అథ సః కృష్ణః ఇష్టాసు గోపీషు రహః-రహసి, కృతాశమ్ - కృతాకాఙ్క్షంయథాతథా, మానితరతిః - సంభావితరతి ర్భూత్వా,క్రీడన్, అరిష్టాసురహః - అరిష్టనామానమసురంహతవానా సీత్;కృతాశంసఇతి - అరిష్టాసురసమాగమనకాలే స్నిగ్ధాభి గోపీభిః "ఇమమసురం ఏష వధ్యాత్" ఇతికృతాశంసః- కృతప్రార్థన ఇత్యర్థః. అతఏవాఽరిష్టాసురహా ఇత్యత్ర (౧) "ఆశిషిహనః" ఇతిడప్రత్యయః.

బా॥ ఇట్లు శ్రీకృష్ణుఁడు గోపికలతో నేకాన్తమందు రతిసుఖమునను భవించివా రిచే నత్యాదరముగఁ గొనియాడఁబడినవాఁడై వారితో క్రీడించుచుండఁగా, తననుజం పవచ్చిన యరిష్టాసురునిజూచి గోపికలచే మఙ్గళాశాసనముచేయఁబడినవాఁడై యా యసురుని సంహారించెను. ౬౮.

మూ॥ క్వచన ప్రదోష ఉన్నత కే శితే నవ్యభేద్యశ్వః ।

జహి హారి మితి కంసోక్తః కేశీ తేన వ్యభేద్యశ్వః ॥ ౬౯॥

ప-వి॥ క్వ, చన, ప్రదోషే, ఉన్నతకే, శితే, నవ్యభే, అద్య, శ్వః, జహి, హారిమ్, ఇతి, కంసోక్తః, కేశీ, తేన, వ్యభేది, అశ్వః. ౬౯.

---

(౧) పా-సూ-౩-౨-౪౯.

వ్యా॥ (క్వచనేతి) ఏవం బహీష్వషు రాత్రిషు కృష్ణే క్రీడతి సతి, ఉన్నతకే - ప్రవృద్ధసుఖే, శితే - శితలే, నవ్యభే - నూతనోదితనక్షత్రే, కంచనప్రదోషే - రాత్ర్యాం పూర్వయామే, క్రీడతా తేన హరిణా, అద్యశ్వః - అద్యవా శ్వోవా, హరింజహీత్యేవం కంసేనోక్తః తద్వచనం కర్తుమాగతః కేశీ - కేశినామాఽసురః, అశ్వః - అశ్వరూపధారీ, వ్యభేది - భిన్నోఽభూత్. తేన కృష్ణేన ద్విధా ఖణ్డిత ఇత్యర్థః. ౬౯.

తా॥ తరువాత నొకప్పుడు, "నేఁడైనను రేపైనను నీరెండుదినములలోపల, కృష్ణుని నీవు చంపవలయును" అని కంసునిచే నాజ్ఞాపింపఁబడిన కేశియను నసురుఁడు గుఱ్ఱమై, నక్షత్రము లుదయింపశోభిల్లుచు మందమారుతముచేఁజల్లగనున్న యొక ప్రదోషకాలమందువచ్చెను. శ్రీకృష్ణుఁడతనినిజూచి తత్క్షణమందే యతని సంహరించెను. ౬౯.

మూ॥ సోఽహ్నః ప్రకమ్పయన్ జగదిదక్షయాదనుజవాజ్జ్యాయాన్ ।
ఆస్యగతద్భుజభిన్నో దిదక్షయా దనుజవాజ్యాయాన్ ॥ ౭౦।

ప-వి॥ సః, అహ్నః, ప్రకమ్పయన్, జగత్, ఇదమ్, క్షయాత్, అను, జవాత్, జ్యాయాన్, ఆస్యగతద్భుజభిన్నః, దిదక్షయా, దనుజవాజీ, ఆయాన్. ౭౦.

వ్యా॥ (సోఽహ్న ఇతి) కేశీ వ్యభేదీత్యుక్తమ్, తత్ర ప్రకార ఉచ్యతే - స కేశీ అహ్నః క్షయాదను - దివసక్షయాత్పశ్చాత్ప్రదోషసమయే, జగదిదం ప్రకమ్పయన్, జవాత్ - వేగాత్, జ్యాయాన్ - అధికః, దిదక్షయా - దంశనేచ్ఛయా, వివృతాస్యః - ఆయాన్ - ఆగచ్ఛన్, దనుజవాజీ - అసురాశ్వః, ఆస్యగతద్భుజభిన్నః - ఆస్యగతేన - స్వాస్యం ప్రవిష్టేన తద్భుజేన - తస్యహరేః భుజేన, భిన్నః - విదారితోఽభూత్, దిదక్షయేతి (౧) "దంశ-దశనే" సన్. (౨) "వ్రశ్చ" ఇత్యాదినా షత్వమ్. (౩) "షఢోః కస్సి" ఇతి కత్వమ్. (౪) "ఆదేశప్రత్యయయోః" ఇతి షత్వమ్. (౫) "సన్యఙోః" ఇతి ద్విర్వచనమ్. (౬) "హలాదిశ్శేషః"

(౧) భ్వా-ప-స-అని. (౨) పా-సూ-౮-౨-౩౬. (౩) పా-సూ-౮-౨-౪౧. (౪) పా-సూ-౮-౩-౫౯. (౫) పా-సూ-౬-౧-౯. (౬) పా-సూ-౭-౪-౬౦.

(౧) "సన్యతః" ఇతీత్త్వమ్. అతః (౨) "అప్రత్యయాత్" ఇత్యకార ప్రత్యయః. ౭౦.

తా ॥ కేశినిసంహరించినవిధమేమన్న— అసురరూపియైన యాగుఱ్ఱము సాయ ఙ్కాలమందు సకలప్రాణులును భయపడున ట్లతివేగముకలదై శ్రీకృష్ణుని మ్రింగవలయు నని నోటిని దెఱచుకొనివచ్చెను. శ్రీకృష్ణుఁడు దానినోటిలోఁ దన హస్తమునుంచి పెంచి నోటినిజీల్చి చంపెను. ౭౦.

మూ ॥ సతతశ్చక్రీడాయామక్రమతో ద్యన్నరాతిమతః ।
సతతశ్చ క్రీడాయా మక్రమతోద్యన్నరాతిమతః ॥ ౭౧॥

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరే
చతుర్దశాశ్వాసః.

—:o:—

ప-వి ॥ సతతః, చక్రీ, ఇడాయామ్, అక్రమతః. ద్యన్, అరాతిమ్, అతః, సః, తతః, చ, క్రీడాయామ్, అక్రమత, ఉద్యన్,నరాతిమతః. ౭౧.

వ్యా ॥ (సతతఇతి) సతతస్సమ్యక్ తతః విస్తీర్ణః, వ్యాపీత్యర్థః. చక్రీ-చక్రధరః, ఇడాయామ్-భూమౌ, అక్రమతః-అక్రమేణ,అస్య వధః పూర్వం కర్తవ్యః, అస్యతు వధః పశ్చాదితి శత్రూణాం వధే క్రమమ నాదృత్య, దృష్టం దృష్ట మరాతిం ద్యన్- ఖణ్డయన్, అతః-అస్మాత్కా రణాత్, నరాతిమతఇతి చరమపదేన సంబన్ధః. స కృష్ణః, తతశ్చ-పున రపి, క్రీడాయామ్ - లీలాయామ్..అక్రమత-ఉపక్రాన్తవాన్. ఉద్యన్- ప్రతిదినముదయన్ - ప్రకాశతాం ప్రాప్నువన్, నరాతిమతః - నరాణా మతీవసమ్మతః. సతతఇతి(3)"తను-విస్తారే"సంపూర్వాన్నిష్ఠా. (౪)"అను

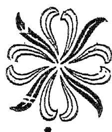
(౧) పా-సూ-౭-౪-౭౯. (౨) పా-సూ-3-3-౧౦౨.
(3) త-ఉ-స-సే. (౪) పా-సూ-౬-౪-3౭.

దాత్తోపదేశ '' ఇత్యాదినాఽనునాసికలోపః. (౧) " సమోవాహి తతయోః''ఇతి సమో మకారస్య లోపః.ద్వ్యన్నితి(౨)"దో-అవఖణ్డనే" శత్రన్తః. అక్రమతేతి (3) "అనుపసర్గాద్వా'' ఇత్యాత్మనేపదమ్.

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరవివరణే

చ తు ర్ద శా శ్వా సః.

తా ॥ శ్రీకృష్ణుఁడు భూలోకమందువ్యాపించి చూచిన యసురులందఱిని జంపి జనులకత్యంతప్రియుఁడై నానాఁటఁదన పరాక్రమమును బ్రకాశింపించుచు క్రీడించుచుండెను.   ౭౧.

(౧) పా-సూ-వా   (౨) ది-ప-స-అ-   (3) పా-సూ-౧-3-౪3

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే

పఞ్చదశాశ్వాసః.

మూ॥ కంస శ్శ్రుత్వాఽఽత్మీయం నారదవాచాఽహాసీద న్తమ్ ।
సచ మనసాఽఽత్మానం బత నాఽరదవాచా హ సీద న్తమ్॥ ౧॥

వ-వి॥ కంసః, శ్రుత్వా, ఆత్మీయమ్, నారదవాచా, అహాసీత్, అన్తమ్, సః, చ, మనసా, ఆత్మానమ్, బత, న, ఆరత్, అవాచా, హ, సీదన్తమ్. ౧.

వ్యా॥ (సఇతి) ఏవం కేశిపర్యన్తేషు పూతనాదిషు కృష్ణేన హతేషు, నారదః కంసమభ్యేత్య యథావృత్తం కథయిత్వా త్వామ కృష్ణో నిహనిష్యతీత్యుక్త్వాఽవస్థితః. సః కంసః నారదవాచా - నారదస్యవాక్యేన, ఆత్మీయమ్, అన్తమ్ - మరణమ్, శ్రుత్వా అహాసీత్ - అసంభావ్యం బుద్ధ్వా గర్వేణ హసితవాన్. సఖలు కంసః-అవాచా - నీచేన, మనసా సీదన్తమ్ - కృష్ణబలేనావసాదంప్రాప్తవన్తమ్, ఆత్మానం నారత్ - నబుద్ధవాన్. బతేతి కంసవిషయం కవేరుపాలమ్భం ద్యోతయతి. హశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. అహాసీదితి (౧) “హసే-హసనే” లుఙ్. (౨) “హ్మ్యన్తక్షణ ” ఇత్యాదినా ప్రతిషేధాత్, (౩) “ అతోహలాదేర్లఘోః” ఇతి వృద్ధ్యభావః. ఆరదితి అన్తర్భావితణ్యర్థాల్లుఙ్. (౪) “సర్తిశాస్త్యర్తిభ్యశ్చ” ఇత్యఙ్. (౫) “ఋదృశోఽఙిగుణః” ఇతి గుణః. (౬) “ఆడజాదీనామ్” ఇత్యాదినాఽట్. అవాచేతి అవపూర్వాదఞ్చతేః (౭) “ఋత్విగ్దధృక్” ఇత్యాదినా క్విన్నన్తాత్తృతీయా. (౮) “అనిదితామ్”

(౧) ధ్వా-ప-అ-సే. (౪) పా-సూ-౩-౧-౫౬. (౭) పా-సూ-౩-౨-౫౯.
(౨) పా-సూ-౭-౨-౫. (౫) పా-సూ-౭-౪-౧౬. (౮) పా-సూ-౬-౪-౨౪.
(౩) పా-సూ-౭-౨-౭. (౬) పా-సూ-౬-౪-౭౨.

ఇతినకారలోపః.(౧) "అచః" ఇత్యకారలోపః. (౨) "చ్వౌచ" ఇతి దీర్ఘః. సీదన్తమితి సదేరవసాదనార్థాత్ వర్తమానసామీప్యేభవిష్యదర్థేలట్, శత్రాదేశః. (౩) * పాఘ్రాదిసూత్రేణ సదేస్సీదాదేశః .౧.

తా ॥ ఇట్లు కంసప్రేరితమైన పూతనాద్యసురవర్గమును శ్రీకృష్ణుఁడు సంహరించినతరువాత నొకప్పుడు నారదుఁడు కంసునిమొద్దకువచ్చి "నిన్ను శ్రీకృష్ణుఁడు చంపఁబోవుచున్నాఁడు" అని చెప్పంగవిని కంసుఁడు, తనకు శ్రీకృష్ణునిచేత నొకవిధమైన బాధయు రానేరదని తనదుర్బుద్ధిచేఁదలఁచి నవ్వెను. ౧.

మూ॥ సోఽక్రూరం రహసీదం వ్యథయాఽవద దాహవేఽపి ధీరతరమ్।
నాఽరిబలం భవితా భువ్యథ యావదదాహవేపిధీ రతరమ్ ॥

ప-వి॥ సః, అక్రూరమ్, రహసి, ఇదమ్, వ్యథయా, అవదత్, ఆహవే, అపి, ధీరతరమ్, న, అరిబలమ్, భవితా, భువి, అథ, యావత్, అదాహవేపిధీః, అతరమ్.

వ్యా ॥ (సఇతి) సః కంసః వ్యథయా రహసి అక్రూరమిదమవదత్. సనోహన్తాస్తీతి నారదేనోక్తంతు నసంభావ్యతే;అథ-ఇతఃపశ్చాత్, అస్యాం భూమౌ మయాసహ ఆహవే - యుద్ధేపివిషయే, ధీరతరమ్ - ధైర్యయుక్తమ్, అరిబలమ్, నభవితా- నభవిష్యతి. ఏవమాహవమాత్రేపి సమర్థోనాస్తి, నితరాంహి మమహన్తురసంభవః - కుతఏతత్ - యావత్-యస్మాత్, సర్వమరిబలమ్, అదాహవేపిధీః - పీడానిమిత్తకమ్పనరహితబుద్ధిః, అహమ్, అతరమ్-తీర్ణవానస్మి;పూర్వమేవ సర్వే ప్రబలా అరయోమయా జితాః,అతిదుర్బలో బాలకః కశ్చిన్మయి ప్రతియోగిభావేప్యసమర్థః. కథంమాం వధిష్యతీతి సంభావ్యత ఇత్యర్థః. ధీరతరమితి స్వార్థికస్తరప్,యథా అల్పతరమితి అల్పాత్తరప్. భవితేతిలుట్. యావదిత్యవ్యయం హేతుత్వమాత్రం ద్యోతయతి అథవా- యత్పరిమాణమరీణాం బల మితఃపూర్వమతరమ్, తత్పరిమాణబల [illegible]శ్చాన్నసంభవతీత్యర్థః. అతరమితి - తరతేర్లఙుత్తమైకవచనమ్. ౨.

(౧) పా-సూ-౬-౪-౧౩౮. (౨) పా-సూ-౭-౪-౨౬. (౩) పా-సూ-౩-౧-౧౩౪.

తా ॥ నారదుఁడు చెప్పిన మాటనువిని కంసుఁడు ఖిన్నుఁడై యేకాన్తమంద్రియుని బిలిచి “నేనిదివఱలో నిర్భయుండనైయనేక శత్రుసైన్యములను జయించితిని ఇప్పుడున్న శత్రుసైన్యము నాముందఱనిలిచి యుద్ధముచేయుటకుఁగూడ సమర్థముకాదు ఇట్లుండఁగా నీభూలోకమందు నన్నుఁ జంపువాఁడెవఁడున్నాఁడు” అని చెప్పెను. ౨

అవ.—కేన ప్రసఙ్గేనేదానీం మమ హన్తా నాస్తీత్యుచ్యత ఇతి చేత్తత్రోచ్యతే.

మూ॥ నారద ఇద మశ్రౌషం పరమమునా వఞ్చితాలోకే ।
వసుదేవేనాఽత్ర వయం పర మమునా వఞ్చితా లోకే ॥ ౩॥

ప-వి॥ నారదే, ఇదమ్, అశ్రౌషమ్, పరమమునౌ, అఞ్చితాలోకే, వసుదేవేన, అత్ర, వయమ్, పరమ్, అమునా, వఞ్చితాః, లోకే. ౩.

వ్యా ॥ (నారదఇతి) అఞ్చితాలోకే - పూజితతేజసి, నారదే పరమమునౌ-పరమే- ఉత్తమే, మునౌ, ఇదమశ్రౌషమ్. అత్ర లోకే వయం పరమ్- అతిమాత్రమ్, అమునా వసుదేవేన వఞ్చితాఇతి. నారద ఇతి వాక్యస్యాధారతయా వివక్షితత్వాత్సప్తమీ. ౩.

తా ॥ ఈ వసుదేవునిచేత నీలోకమందు మనము మిక్కిలి వఞ్చింపఁబడితిమని మహాతేజస్వియై యోగీశ్వరుఁడైన నారదుఁడు చెప్పఁగవింటిని. ౩.

అవ —వసుదేవకృతా నికృతిః కథమవగతా, కీదృశీచేతిచేత్ - తత్రోచ్యతే. ౩.

మూ॥ స్మాఽఽహ స వసుదేవేన తు సఖ్యాఽపి తవాఽనఘాఽత్యన్తమ్।
నికృతం న సుతం హి హరిం స ఖ్యాపితవా నఘాత్యన్తమ్॥ ౪॥

ప-వి॥ స్మ, ఆహ, సః, వసుదేవేన, తు, సఖ్యా, అపి, తవ, అనఘ, అత్యన్తమ్, నికృతమ్, న, సుతమ్, హి, హరిమ్, సః, ఖ్యాపితవాన్, అఘాత్యమ్, తమ్. ౪.

వ్యా ॥ (స్మేతి) స నారదః ఏవమాహస్మ. కథమ్- హే అనఘ! వసుదేవేన తవ సఖ్యా, జాతం స్వపుత్త్రిం తుభ్యం సమర్ప్య తవ సఖిత్వమావిష్కుర్వతాఽపి, అత్యన్తంనికృతమ్- అతిమాత్రా నికృతిః

కృతా. కథమితిచేత్ -. సఖలు వసుదేవః సుతాన్-స్వపుత్రాన్, హరిమ్, అఘాత్యయమ్ - హింసితుమశక్యమ్. తన్ను సూక్తం నక్షత్రాపితవాన్ . ౪.

తా ॥ నారదులవారు చెప్పినమాట యేమన్న- ఋజుస్వభావుఁడవైన ఓ ! కంసుఁడా! వసుదేవుఁడు తనపుత్రులను నీచేత నర్పించి నీయందుఁ దన స్నేహమును గనపఱిచినను, ఒకనిచేతఁజంపఁబడనివాఁడైన సర్వేశ్వరునియొక్క యవతారమైన యీ కుమారునిమాత్రము నీకుఁ గనపఱపక నిన్ను వఞ్చనచేసెనని నారదులవారు చెప్పిరని.

అవ.—ఏవంనారదోక్తప్రకారమక్రూరాయోక్త్వా స్వయంతు తత్రస్మై స్పష్టమాచష్టే.

మూ॥ జనితుం మధురిపు రార్తై రమృతాశనకైః స్తుతో ఽకమితా ।
తం మత్స్వసా హి శస్త్రై రమృతా శనకైస్తు తోకమితా॥

ప-వి॥ జనితుమ్, మధురిపుః, ఆర్తైః, అమృతాశనకైః, స్తుతః, అకమితా, తమ్, మత్స్వసా, హి, శస్త్రైః, అమృతా, శనకైః, తు, తోకమ్, ఇతా. ౫.

వ్యా ॥ (జనితుమితి) అకమితా-సర్వకామ్యార్థనిరపేక్షః, మధురిపుః, ఆర్తైః-అసురపీడితైః, అమృతాశనకైః-దేవైః, భూమౌ జనితుం స్తుతోఽభూత్, తత్స్తుత్యా ప్రసన్నం తదా భూమావవతర్తుం. తం మమ స్వసా దేవకీ శనకైః-క్రమేణ, తోకమ్-అపత్యమ్, ఇతా-ప్రాప్తా, తం పుత్రత్వేన లబ్ధవతీత్యర్థః. సైవ విశేష్యతే-మదీయైశ్శస్త్రైరమృతా-పూర్వం వివాహసమయే తత్సుతో మమమృత్యురితి జ్ఞానవతా మయా శస్త్రైర్హన్తుమారబ్ధాపి వసుదేవవాక్యాత్ తత్సుతాన్ తుభ్యంసమర్పయిష్యామీత్యేవంరూపాదప్రాప్తమరణా. అమృతాశనకైరితి అమృతమశనం యేషామితి బహువ్రీహిః (౧) “ శేషాద్విభాషా ” ఇతికప్. కమితేత్యత్రాప్రక్రియా. శనకైరితి శనైశ్శబ్దః (౨) “ అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్ టేః” ఇత్యకచ్. ౫.

---

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪. (౨) పా-సూ-౫-౩-౭౧.

తా॥ ఇట్లు కంసుఁడు నారదోక్తులను జెప్పి మఱియుఁ దాను విస్తారముగఁ జెప్పెను. దేవతలు అసురులచేఁ బాధింపఁబడినవారై యాపన్నివారకుఁడై పరిపూర్ణుఁడైన సర్వేశ్వరునిస్తుతించి భూలోకమందవతరింపవలయునని ప్రార్థింపగా నతఁడు, ముందు వివాహకాలమందు వసుదేవుని దీనోక్తులనువిని నేను జంపకుండ విడిచిపెట్టిన నాచెల్లెలైన దేవకియొక్క గర్భమందవతరించెను. ౫.

మూ॥ దుర్గాఖ్యా తు మయి హారే రమతావసుదే వరా మాయా।
దత్తా తయా మమ మతేరమతా వసుదేవరామా యా॥ ౬॥

ప-వి॥ దుర్గాఖ్యా, తు, మయి, హారేః, అమతౌ, అసుదే, వరా, మాయా, దత్తా, తయా, మమ, మతేః, అమతా, వసుదేవరామా, యా, ౬.

వ్యా॥ (దుర్గాఖ్యేతి) తయా దేవక్యా, అసుదే- స్వప్రాణప్రదే, అమతౌ - బుద్ధిహీనే, మయి దుర్గాఖ్యా హారేః వరా-ఉత్కృష్టా, మాయా - యోగనిద్రా కన్యారూపేణ జాతా, దత్తా, స్వపుత్రస్థ ప్రచ్ఛాదితః. సైవవిశేష్యతే - మమ మతేః - మమ బుద్ధేః, అమతా- అసంభావితా, వసుదేవరామా - వసుదేవస్య స్త్రీ, యా, తయేత్యర్థః. అమతౌ అసుదే ఇత్యాత్మనో విశేషణద్వయముపాదదానస్య కంసస్యాయమభిప్రాయః-తయోర్వసుదేవదేవక్యోః స్వపుత్రాన్మయిప్రదాతుమభ్యుపగచ్ఛతోః స్వపుత్త్రం ప్రచ్ఛాద్య అన్యాం పశ్చాత్ప్రదాతుమనుగుణం గూఢం వ్యవసాయం దధతోరభిప్రాయాజ్ఞానాదమతిరస్మి, అతఏవచాఽమతిత్వాద్వధమకుర్వం స్తస్యాః ప్రాణం దత్తవానస్మి. ౬.

తా॥ వసుదేవుఁడు, వివాహకాలమందుఁ దనభార్యయైన దేవకిని నేను జంపకుండునట్లు నన్ను మిక్కిలి వేడుకొనఁగా, నేను మతిహీనుఁడనై యామాటనువిన్నిదానినప్పుడు చంపక విడిచిపెట్టితిని. తరువాత నాపె ముందుఁ జెప్పినప్రకారము తన యొనిమిదవ కొమరుని నాచేతనియ్యక, దేవమాయయొక్క యవతారమైన దుర్గయను కన్యను నాచేతనిచ్చెను. ౬.

మూ॥ కాలేన స్వస్య గర్భం నష్ట మమన్యామహీయ తే తేన।
తం లబ్ధ్వా లోకేఽస్మిన్నష్టమమన్యామహీయతే తేన॥ ౭॥

ప-వి॥ కాలేన, స్వస్రుగర్భకమ్, నష్టమ్, అమన్యామహి, ఇయతా, ఇతేన, తమ్, లబ్ధ్వా, లోకే, అస్మిన్, అష్టమమ్, అన్యా, మహీయతే, తేన. ౭.

వ్యా॥ (కాలేనేతి) ఏవం తాభ్యాం స్వపుత్రప్రచ్ఛాదనం కృతవానస్మి; అతఏవ వయం ఇయతా - ఏతావతా, ఇతేన - గతేన, కాలేన, స్వసృగర్భకమ్ - మత్స్వసుర్దేవక్యా గర్భకమ్, సర్వం నష్టమేవాఽమన్యామహి - బుద్ధవన్తస్స్మ; స త్వస్మాకం భ్రాన్తిరేవాఽభూత్. కుతః - తం దేవక్యా అష్టమగర్భకం లబ్ధ్వా అన్యా కాచిత్ స్త్రీ త్వేన కారణేన అస్మిన్ లోకే మహీయతే - పూజాం ప్రాప్నోతి, వర్ధతే వా. ౭.

తా॥ ఇట్లు దేవకీవసుదేవులు తమ యష్టమగర్భమును సాకఁ గనపఱపకపోయి సంగన చేసినదివఱలో నాగర్భము నశించిపోయినదని తలఁచియుంటిని. అది నాభ్రమమే; ఆకొమారుని యింకొకతె యెత్తి పెంచుచు లోకులచేఁ బూజింపఁబడుచున్నది. ౭.

మూ॥ కుర్వన్ శేషశ్చాఽజని సాహాయకమస్యతోఽకమితరాగాత్।
వసుదేవాత్కిల భార్యా సా హా యకమస్య తోకమితరాఽగాత్॥

ప-వి॥ కుర్వన్, శేషః, చ, అజని, సాహాయకమ్, అస్యతః, అకమ్, ఇతరాగాత్, వసుదేవాత్, కిల, భార్యా, సా, హా, యకమ్, అస్య, తోకమ్, ఇతరా, అగాత్. ౮.

వ్యా॥ (కుర్వన్నితి) ఇతరాగాత్ - ప్రాప్తస్నేహాత్, వసుదేవాత్, అకమ్ - అసుఖమ్, అస్యతః - క్షిపతః, అస్య కృష్ణస్య సాహాయకమ్ - సహాయత్వమ్, కుర్వన్ శేషః - సర్పరాజోఽనన్తోఽపి, అజని కిల సపనివిశేష్యతే - అస్య వసుదేవస్య ఇతరా భార్యా యా రోహిణ్యాఖ్యా; సా ఖలు యకమ్ - యత్ - తోకమ్ - అపత్యమ్, అగాత్ - ప్రాప్తా. హాశబ్దో వక్తుః కంసస్య శోకం ద్యోతయతి. సాహాయకమితి సహాయస్య భావః కర్మ వేతి విగృహ్య (౧) "యోపధాద్గురూపోత్తమాద్వుఞ్" ఇతి వుఞ్. యకమితి యచ్ఛబ్దాద్ద్వితీయాన్తాత్ (౨)*అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్. కంసస్య మతేన కుత్సితత్వమకచోఽర్థః. ౮.

(౧) పా-సూ-౫-౧-౧౩౨. (౨) పా-సూ-౫-౩-౭౧.

తా॥ ఈదేవకియొక్క అష్టమగర్భమునకు సహోదరభూతుఁడై యాదిశేషుఁడు, వసుదేవునియొక్క యింకొకభార్యయైన రోహిణికిఁ గొడుకుగాఁబుట్టియున్నాఁడు.౮.

మూ॥ ఏతత్సుతౌ వ్రజే కిల వసత స్సంప్రత్యయే పురో నీతౌ ।
హన్మి గతౌ గోపాం స్తావసత స్సంప్రత్యయే పురో నీతౌ ॥ ౯॥

ప-వి॥ ఏతత్సుతౌ, వ్రజే, కిల, వసతః, సంప్రతి, అయే, పురః, నీతౌ, హన్మి, గతౌ, గోపాన్, తౌ, అసతః, సంప్రత్యయే, పురః, నీతౌ. ౯.

వ్యా॥ (ఏతదితి) అయే ఇతి సమ్బుద్ధిం ద్యోతయతి. ఏతత్సుతౌ - ఏతస్యా దేవక్యాస్సుతౌ, అస్యాః పురః - నగర్యాః మధురాయా స్సకాశాత్, నీతౌ, సంప్రతి-ఇదానీమ్, వ్రజేకిల వసతః. ఏవం అసతః-అసత్కుర్వతః, గోపాన్ గతౌ - ప్రాప్తౌ, హన్మి. కదా-సంప్రత్యయే-విశ్వాసే సతి, పురః-అగ్రే, తయోః నీతౌ - నితరాం ప్రాప్తౌ సత్యామ్, తతో హన్మి. అస్మదభిప్రాయమప్రకాశ్య వ్యాజాన్తరేణాహ్వానే సతి విశ్వాసాదాగమిష్యతః. ఏవం తయోః మదగ్రే ప్రాప్తౌ సత్యాం పశ్చాద్ధన్మీత్యర్థః. పుర ఇతి పూర్వత్ర నగరవాచినః పూర్ శబ్దాత్పఞ్చమీ. ఉత్తరత్ర పూర్వశబ్దాత్ సప్తమ్యన్తాద్దేశవిషయాత్ (౧) "పూర్వాధరావరాణామసి పురధవశ్చైషామ్" ఇత్యసి ప్రత్యయః. పురాదేశశ్చ. నీతావితి పూర్వత్ర నయతేః కర్మణి నిష్ఠా. ఉత్తరత్ర నిపూర్వాదిణః శతా. హన్మీతి వర్తమానసామీప్యే భవిష్యదర్థే లట్. ౯.

తా॥ ఈకొడుకు లిద్దఱు నీమధురానగరమునుంచి వెళ్ళి గోకులమందుఁ జేరి యచ్చట గోపకులచేఁ బెంపఁబడుచున్నారు. నేనిప్పుడువారిద్దఱి నేదోయొక వ్యాజముచేతఁ బిలిపించి చంపఁబోవుచున్నాను. ౯.

మూ॥ కృష్ణాయ స్పృహయద్భిర్గోపాయాఽఽయామి హైహ న్త ।
మృత్యుం గోపైర్యే తద్గోపాయాయా మిహైహ న్త ॥ ౧౦॥

ప-వి। కృష్ణాయ, స్పృహయద్భిః, గోపాయ, ఆయామి, హై, హన్త, మృత్యుమ్, గోపైః, యే, తద్గోపాయాయామ్, ఇహ, ఐహన్త. ౧౦.

(౧) పా-సూ-౫-౩-౩౯.

వ్యా॥ (కృష్ణాయేతి) హై ఇతి హన్తేతిచ నిపాతద్వయ ముపాలమ్భగర్భ మాశ్చర్యం ద్యోతయతి. హై హన్త, కృష్ణాయ గోపాయ-వల్లవాయ, స్పృహయద్భిః గోపైః మృత్యుమాయామికిల ; మద్వధనిమిత్తం వ్యాపారం గోపాః కృతవన్త ఇత్యర్థః. తత్ర ప్రకార కథనేన గోపా విశేష్యన్తే - ఇహ దేశే యే గోపాః తద్గోపాయాయామ్-తస్య కృష్ణస్య రక్షణే, ఐహన్త-చేష్టితవన్తః. కృష్ణాయేతి (౧) "స్పృహేరీప్సితః" ఇతి సంప్రదానసంజ్ఞా. ఆయామీతి వర్తమాన సామీప్యే భవిష్యదర్థే లట్. గోపాయాయామితి (౨) "గుపూధూప" ఇత్యాదినా గుపేరాయప్రత్యయః (౩) "అప్రత్యయాత్" ఇత్యకార ప్రత్యయః. తతష్టాప్. తత స్సప్తమీ. ౧౦.

తా॥ గొల్లవాఁడైన యా కృష్ణునియందాసక్తులై వానిని పెంచి రక్షించుచున్న గోపకులందఱు నన్ను జంప యత్నముచేయుచున్నారుకదా. ౧౦.

మూ॥ హన్త మయా భోగాః కిల కేశ్యన్తా మమరణేన మా యాతః ।
వ్రీళో యదహాసత తయోః కేశ్యన్తా మమ రణేన మాయాతః ॥

ప-వి॥ హన్త, మయా, భోగాః, కిల, కే, అశ్యన్తామ్, అమరణేన, మా, యాతః, వ్రీళః, యత్, అహాసత, తయోః, కేశ్యన్తాః, మమ, రణేన, మాయాతః. ౧౧.

వ్యా॥ (హన్తేతి) హన్తేతి విషాదం ద్యోతయతి. కిలశబ్దస్తు అమరణవిశేషస్యోపాలమ్భపరః. అమరణః-జీవన్మృతోహ్యాహమిత్యర్థః. అమరణేనకిల మయా హన్త కే భోగాః అశ్యన్తామ్ - భుజ్యన్తామ్. నఖలు మయా జీవన్మృతేన భోగా భోక్తవ్యా ఇత్యర్థః. కుతో జీవన్మృతత్వం కుతో భోగానామభోక్తృత్వమితిచేత్ - మాయాతో వ్రీళః - మామభిప్రాప్తా లజ్జా. కుతః - యత్ -యస్మాత్కారణాత్, తయోః రామకృష్ణయోః మాయాతః - వఞ్చనాజ్జాతేన, రణేన - యుద్ధేన, మమసం

(౧) పా-సూ-౧-౪-౩౬. (౨) పా-సూ-౩-౧-౨౮. (౩) పా-సూ-౩-౩-౧౦౨.

బన్ధినః కేశ్యన్తాః-కేశిపర్యన్తాః, అసురాః, అహాసత - హతా అభవన్, అశ్యన్తామితి (౧) "అశ - భోజనే" కర్మణిలోట్. మేతి (౨) "త్వామౌ ద్వితీయాయాః" ఇతి మామ్ శబ్దస్య మాదేశః. (౩) "నను-సమానవాక్యేనిఘాతయుష్మదస్మదాదేశాః" ఇత్యుక్తమ్; పదాదితిచ తత్రాధిక్రియతే; అతశ్చ యస్మాత్పదాత్పరస్య మాంశబ్దస్య మాదేశః క్రియతే, తేన సహ తస్యైకవాక్యతయాభవితవ్యమ్, ఇహచాఽమరేణేనేతి పదపర్యన్తం పూర్వమేకంవాక్యమ్, తతశ్చ మాశబ్దాదిపదద్వయం ద్వితీయం వాక్యమ్, తతఃపరం తృతీయమితి వాక్యత్రయాత్మకోఽయంశ్లోకః; తత్ర కథంసమానవాక్యతా; నైతదస్తి - హేతుహేతుమద్భావాత్తృతీయస్యాపి ఖణ్డస్య సమానవాక్యతాస్తి. అహసతేతి - హన్తేః కర్మణిలుఙ్ బహువచనమ్. సిచఃకిత్త్వమ్. (౪) "అనుదాత్తోపదేశ" ఇత్యాదినా నకారలోపః. చిణ్వదిటో వైకల్పికత్వాదభావః. ౧౧.

తా॥ నాపరికరభూతులైన కేశిమొదలగువారి నాకృష్ణుఁడు కపటయుద్ధముచేతఁ జంపినాఁడని నాకుసిగ్గుగానున్నది. నేనిఁక నేవిధమైనభోగము ననుభవింపనాశపడను.

మూ॥ త్వం గత్వా శ్రీః కాంసే కోదణ్డమహే తు కమనీతి ।
తావానయాఽత్ర కుర్యాత్కో దణ్డమహేతుకమనీతి॥౧౨॥

ప-వి॥ త్వమ్, గత్వా, శ్రీః, కాంసే, కోదణ్డమహే, తు, కమనీ, ఇతి, తౌ, ఆనయ, అత్ర, కుర్యాత్, కః, దణ్డమ్, అహేతుకమ్, అనీతి. ౧౨.

వ్యా॥ (త్వమితి) తత్ర తయోర్వధోపాయోఽయం మయోత్ప్రేక్షితః. పరశ్వో మే ధనురుత్సవో భవితా. త్వంతు తత్ర వ్రజే కాంసే-కంససంబన్ధిని, కోదణ్డమహే - ధనురుత్సవే, కమనీ-అభిరూపా, శ్రీః-సమృద్ధిః,అస్తీత్యుక్త్వా తదనుభవార్థమిహాగమనేతయోస్స్పృహాంజనయిత్వా తావానయ,తదాగమనేసతి తయోః కంచిత్కారణముపదిశ్య,

(౧) క్ర్యా-ప-స-సే. (౨) పా-సూ-౮-౧-౨౩.
(౩) పా-సూ-౮-౧-౧౮-వార్తి. (౪) పా-సూ-౬-౪-౩౭.

వధస్సకరో భవిష్యతి, ఏవమేవ తయోర్వధస్సంపాద్యః. నను-తత్రస్థయో స్తయోరత్రాగమనం కుతఇతిచేత్ - నఃఖలు అహేతుకమ్-ఆకస్మికమ్, దణ్డం కుర్యాత్. అనీతీతి క్రియావిశేషణమ్ - నీతిరహితంయథాతథా నదణ్డః కర్తవ్యఇత్యర్థః. అతఃకారణాపదేశేనైవ తయోర్దణ్డః కర్తవ్యః. కారణంచ ఇహాగతయోర్భవిష్యతీత్యభిప్రాయః. ౧౨.

తా॥ వారిద్దఱి నచ్చట నేవెళ్ళి చంపినయెడల, "కంసుఁడు నీతిలేకనిష్కారణముగఁ జంపినాఁడు" అనిచెప్పుదురుగాన నట్లు చేయుట యుక్తముకాదు. నీవు వెళ్ళి "కంసుండు ధనుర్యాగము చేయఁబోవుచున్నాఁడు, అందులోనున్న మహాసమృద్ధిని మీరుచూచుటకైరండు" అని వారికభిలాషనుబుట్టించి యిచ్చటికిఁ దీసికొనిరమ్ము, నే నిచ్చట వ్యాజమును గల్పించి చంపెదను. ౧౨.

మూ॥ ఆహుశ్చ హరిబలాభ్యాం మల్లయమాభ్యాం హా తావేతౌ।
ఇహ కరవాణి తు మామకమల్లయమాభ్యాం హతా వేతౌ॥

ప-వి॥ ఆహుః, చ, హరిబలాభ్యామ్, మల్లయమ్, అభ్యామ్, హా, తౌ, ఏతౌ, ఇహ, కరవాణి, తు, మామకమల్లయమాభ్యామ్, హతౌ, ఏతౌ. ౧౩.

వ్యా॥ (ఆహురితి) హాశబ్దః ప్రసిద్ధా. ఆభ్యాం హరిబలాభ్యాం మల్లయమ్ - మమవధమ్, నారదాదయః ఆహుః - వదన్త్యపిఖలు. తావేతౌ ఇహ-అస్మిన్ దేశే,ఏతౌ-ఆగతౌ, మామకమల్లయమాభ్యామ్- మదీయాభ్యాం మల్లయమాభ్యామ్-ఉభాభ్యాం మల్లాభ్యామ్, అథవా- మల్లాఖ్యాభ్యాం వైవస్వతాభ్యాం చాణూరముష్టికాభ్యామ్,హతౌ-వధం ప్రాప్తౌ కరవాణి. మామకశబ్దోస్మచ్ఛబ్దాత్ (౧) "యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాంఖఞ్చ"ఇత్యణ్. (౨) "తవకమమకావేకవచనే" ఇతి మమకాదేశేచ వ్యుత్పాదితః. ౧౩.

తా॥ కృష్ణబలరాములచేత నే నాకు మరణమని నారదాదులు చెప్పియున్నారు. వారిద్దఱి నిచ్చటికిఁబిలిపించి మామల్లులైన ముష్టికచాణూరులచేతఁ జంపించెదను. ౧౩.

---

(౧) పా-సూ-౪-౩-౧. (౨) పా-సూ-౪-౩-౩.

మూ॥ చాణూరముష్టికయుతో భూయాన్మల్లోపరోధనాయాతః ।
మయి వసతి తయో ర్దమనం భూయాన్మల్లోపరోధనాయాతః॥

ప- వి ॥ చాణూరముష్టికయుతః, భూయాన్, మల్లః, అపరః, ధనాయాతః, మయి, వసతి, తయోః, దమనమ్, భూయాత్, మల్లోపరోధనాయ, అతః. ౧౪.

వ్యా ॥ (చాణూరేతి) చాణూరముష్టికయుతః - చాణూరముష్టికాభ్యాం మల్లేశ్వరాభ్యాంసహితః, అపరః-తద్వ్యతిరిక్తః, భూయాన్-బహుతరః, మల్లః, ధనాయాతః - ధనాకాఙ్క్షాయాః కారణాత్, మయి వసతి-మామాశ్రిత్య వసతి. అతః-అస్మాన్మల్లగణాత్కారణాత్, తయోః దమనమ్-శిక్షణమ్, భూయాత్ - భవత్విత్యాశంసనే. కిమర్థమ్- మల్లోపరోధనాయ - మద్వినాశపరిహారార్థమ్. భూయానితి బహుశబ్దాత్ (౧) "బహోర్లోపో భూ చ బహోః" ఇతి భూభావః. ఈయసున ఈకారలోపశ్చ. తతః ప్రథమైకవచనమ్. (౨) "ఉగిదచామ్" ఇత్యాదినా నుమ్. (౩)"సాన్త" ఇత్యాదినాదీర్ఘః. (౪)"హల్ఙ్యాభ్య" ఇతి సంయోగాన్తలోపః. ధనాయాతఇతి (౫) "అశనాయోదన్యధనాయా బుభుక్షాపిపాసాగర్ధేషు"ఇత్యభికాఙ్క్షాయాం ధనాయశబ్దః క్యజన్తో నిపాత్యతే. అతః (౬) "అప్రత్యయాత్" ఇత్యకారప్రత్యయః. తతష్టాప్ - ఆద్యాదిత్వాత్తసిః. భూయాదితి భవతే రాశిషిలిఙ్. ౧౪.

తా॥చాణూరముష్టికులతోఁగూడనింక ననేక మల్లులు నాయొద్ద జీతగాండ్రుగా నున్నారు. గనుక నామరణమును దప్పించుకొనుటకై యామల్లులచేత వారిద్దఱిని జంపింపవచ్చును. ౧౪.

మూ॥ ఇత్యుక్తః ప్రాస్థిత స స్యన్దనవాన్ యోజనాన్తరితే ।
ఘోషే హరౌ తు భక్తిస్యన్దనవాన్ యోజనాన్తరితే॥ ౧౫॥

---

(౧) పా-సూ-౬-౪-౫౮, (౨) పా-సూ-౭-౧-౭౦. (౩) పా-సూ-౬-౪-౧౦. (౪) పా-సూ-౬-౧-౬౮. (౫) పా-సూ-౭-౪-౩౪. (౬) పా-సూ-౩-౩-౧౦౨.

ప-వి॥ ఇతి, ఉక్తః, ప్రాస్థిత, సః, స్యన్దనవాన్, యోజనాన్తరితే, ఘోషే, హరౌ, తు, భక్తిస్యన్దనవాన్, యః, జనాన్తరితే. ౧౫.

వ్యా॥ (ఇత్యుక్తఇతి) ఇతి ఏవమ్, కంసేనోక్తః సోఽక్రూరః, స్యన్దనవాన్-§ భక్తినిష్యన్దయుక్తః, జలవత్ప్రక్షరన్త్యా భక్త్యా యుక్త ఇత్యర్థః. ప్రాస్థితేతి ప్రపూర్వాత్తిష్ఠతేర్లుఙ్. (౧) "సమవప్రవిభ్యస్థః" ఇత్యాత్మనేపదమ్. (౨) "స్థాఘ్వోరిచ్చ" ఇతీత్వమ్. సిచః కిత్త్వఞ్చ. (౩) "హ్రస్వాదఙ్గాత్" ఇతి సిజ్లోపః. ౧౫.

తా॥ ఆక్రూరుఁడిట్లుకంసునిచేఁ బ్రేరింపఁబడినవాఁడై యొకయోజనదూరమందున్నదియు జనాకులమునైన గోకులమందున్న శ్రీకృష్ణునియందు మిక్కిలి భక్తికలవాఁడై, యచ్చటికి తేరెక్కి వెళ్లెను. ౧౫.

మూ॥ సోఽధ్యైద్విదురిహ యేన తు మాతఙ్గస్తారితమనన్తమ్ ।
ద్రష్టుం హరిం యశోదామాతఙ్గన్తాఽరితమనన్తమ్ ॥ ౧౬॥

ప-వి॥ సః, అధ్యైత్, విదుః, ఇహ, యేన, తు, మాతఙ్గమ్, తారితమ్, అనన్తమ్, ద్రష్టుమ్, హరిమ్, యశోదామాతమ్, గన్తా, అరితమనమ్, తమ్. ౧౬.

వ్యా॥ (సఇతి) సః గచ్ఛన్నక్రూరః అధ్యైత్ - అచిన్తయత్. ఇహ లోకే యేన మాతఙ్గమ్ - గజమ్, గ్రాహగ్రహణనిమిత్తాద్విపదః, సంసారాచ్చ, తారితం విదుః, తంఅనన్తం - యశోదామాతమ్-యశోదాయాః యోగ్యతమం పుత్త్రమ్, అరితమనమ్ - శత్రూణాంతాన్తిహేతుమ్, తం హరిం ద్రష్టుం అహం గన్తా-గమనస్య సాధుకార్యస్మి. అధ్యైదితి. (౪) "ఇక్ - స్మరణే" అధిపూర్వః లఙ్. యశోదామాతమితి. యశోదా మాతా యస్యేతి బహువ్రీహిః. (౫) * "మాతచ్మాతృకమాతృషువా" ఇతి నిపాతనాన్మాతృశబ్దస్య మాతజాదేశః. గన్తేతి సాధుకారిణి తృన్. తమనమితి, తమేః కరణేల్యుట్. ౧౬.

---

§ అత్రగ్రన్థపాఠః - రథారూఢః, ప్రాస్థిత. సఏవ విశేష్యతే - యోఽక్రూరః యోజనాన్తరితే-యోజనపరిమితే, జనాన్తరితే- జనాకీర్ణే, ఘోషే - ఆభీరే, స్థితే, హరౌ, భక్తిస్యన్దనవాన్, ఇతిస్యాత్.

(౧) పా-సూ-౧-౩-౨౨. (౨) పా-సూ-౧-౨-౧౭. (౩) పా-సూ-౮-౨-౨౭.

(౪) అదా-ప-స-అని. (౫) పా-సూ-౬-౧-౧౪-వా.

తా॥ అక్రూరుఁడు వెళ్ళుచున్నప్పుడు పైఁ జెప్పఁబోవుప్రకారము శ్రీకృష్ణుని ధ్యానించుచు వెళ్ళెను. గజేంద్రునియాపత్తును బోఁగొట్టినవాఁడని, మహర్షులచేఁ జెప్పఁబడుచున్నవాఁడై, ఇప్పుడు యశోదకుఁ గొమరుఁడుగా నవతరించి శత్రువులనుదమించిన శ్రీకృష్ణుని సేవించుటకై నేను వెళ్లెదను. ౧౬.

మూ॥ సంద్రక్ష్యతాం హరిమహో క్షణదేయం సుప్రభాతా నః ।
మన్యేత స స్వమక్షి ను క్షణదేయం సుప్రభాతానః ॥ ౧౭॥

ప-వి॥ సంద్రక్ష్యతామ్, హరిమ్, అహో, క్షణదా, ఇయమ్, సుప్రభాతా, నః, మన్యేత, సః, స్వమ్, అక్షి, ను, క్షణదేయమ్, సుప్రభాతానః. ౧౭.

వ్యా॥ (సంద్రక్ష్యతామితి) అహో ఇతి ప్రీత్యతిరేకం ద్యోతయతి. హరిం సంద్రక్ష్యతాం నః - అస్మాకమ్, ఇయమ్ - అతీతా, క్షణదా - రాత్రిః, సుప్రభాతా - సుఖాయవ్యుష్టా. నుశబ్దో వితర్కే. సతు హరిః సుప్రభాతానః - శోభనప్రభావిస్తారః, స్వంఅక్షి - చక్షుః, మయి క్షణదేయమ్ - క్షణమాత్రదాతవ్యమ్, మన్యేతను - మాంవిషయీకృత్య, శీతలేన స్వచక్షుషా సకృదపివా ఈక్షేత, ఇత్యర్థః. సంద్రక్ష్యతామితి (౧) "దృశిర్-ప్రేక్షణే" ల్ృట్. (౨) "ల్ృటస్సద్వా" ఇతిశత్రాదేశః. (౩) "సృజిదృశోర్ఝల్యమకితి" ఇత్యమాగమః. (౪) "వ్రశ్చ" ఇత్యాదినాషత్వమ్ (౫) "షఢోఃకస్సి" ఇతి కత్వమ్. (౬) * సమోగమాదిషు త్రే అకర్మకాధికారాదస్య సకర్మకత్వాదాత్మనేపదాభావః. ౧౭.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని సేవింపఁబోవుచున్న మనకీరాత్రి సుఖకరముగఁ దెల్లవారినది. దీప్తిమంతుఁడైన యాశ్రీకృష్ణుఁడు నన్నుఁ దన నేత్రములచేతఁ గటాక్షించునా. ౧౭.

మూ॥ హరివన్దనం ఫలంబత మజ్జన్మన్యేతదాసన్నమ్ ।
కుర్వే శ్రమం హరిజలే మజ్జన్మన్యే తదా పన్నమ్॥ ౧౮॥

ప-వి॥ హరివన్దనమ్, ఫలమ్, బత, మజ్జన్మని, ఏతత్, ఆసన్నమ్, కుర్వే, శ్రమమ్, హరిజలే, మజ్జన్, మన్యే, తదా, పన్నమ్. ౧౮.

(౧) ధా-పా-ప-అ. (౨) పా-సూ-౩-౩-౧౪. (౩) పా-సూ-౬-౧-౫౮. (౪) పా-సూ-౮-౨-౩౬. (౫) పా-సూ-౮-౨-౪౧. (౬) పా-సూ-౧-౩-౨౯.

వ్యా॥ (హరిరితి) స్వబుద్ధిపరివృత్త్యం వన్దనమేతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. మజ్జన్మని-మదీయజన్మని, ఫలమేతదాసన్నం హరివన్దనమ్-కృష్ణప్రణామః, బత. బతేతి సన్తోషం ద్యోతయతి-కించ-హరిజలే -కృష్ణాఖ్యే శీతలోదకే, మజ్జన్ అహం తదా - మజ్జనకాలే, శ్రమమ్- సంసారపరిశ్రమమ్, సన్నమ్-అవసన్నమ్, కుర్వే-కరిష్యేఇత్యర్థః. మన్యే ఇతినిపాతో నూనమిత్యత్రార్థే వర్తతే. ౧౮.

తా॥ నాకీజన్మమందు శ్రీకృష్ణప్రణామమను మహాఫలము లభించినది. శ్రీకృష్ణుని సేవించి నాసంసారశ్రమమును దీర్చుకొనఁబోవుచున్నాను. ౧౮.

మూ॥ యోధ్యాస్త పదం జగతస్సాక్షీ యతచేతనై రాశ్యమ్ ।
తం మమ యతో హ్యలక్ష్మీస్సా క్షీయత చేతనై రాశ్యమ్॥౧౯॥

ప-వి ॥ సః, అధ్యాస్త, పదమ్, జగతః, సాక్షీ, యతచేతనైః, ఆశ్యమ్, తమ్, మమ, యతః, హి, అలక్ష్మీః, సా, అక్షీయత, చ, ఇతనైరాశ్యమ్. ౧౯.

వ్యా॥ (యఇతి) యః జగతస్సాక్షీ-సాక్షాద్ద్రష్టా, ప్రత్యక్షేణ విశ్వంజగత్ కరతలగతామలకవదాలోకయన్, యతచేతనైః నియతమానసైః పరమయోగిభిః, ఆశ్యమ్ - ప్రాప్యమ్, పదమ్ - వైకుణ్ఠాఖ్యస్థానమ్, అధ్యాస్త, తం భగవన్తం కృష్ణం యతః - గచ్ఛతః, మమ సా ప్రసిద్ధా అలక్ష్మీః, ఇతనైరాశ్యమ్-ప్రాప్తనైరాశ్యమ్, మయి వస్తుమాశాం హిత్వా అక్షీయతచ - క్షీణాచాఽభూత్ - అధ్యాస్త ఇతి నిత్యస్యాపి హరేర్వైకుణ్ఠనివాసస్య పూర్వవృత్తత్వమప్యస్తీతి తన్మాత్రవివక్షయా లఙ్. పదమితి (౧) "అధిశీఙ్స్థాసాంకర్మ" ఇత్యధికరణస్య కర్మసంజ్ఞా. సాక్షీతి(౨) "సాక్షాద్ద్రష్టరిసంజ్ఞాయామ్" ఇతిఇనిప్రత్యయః. యతచేతనైరితి యతా - నియతా, చేతనా-బుద్ధిః యేషామితి బహువ్రీహిః. ఆశ్యమితి(౩) "అశూ-వ్యాప్తౌ"(౪) "ఋహలోర్ణ్యత్". యత

(౧) పా-సూ-౧-౪-౪౬.   (౨) పా-సూ-౫-౨-౯౧.

(౩) స్వా-ఆ-స-సే.   (౪) పా-సూ-౩-౧-౧౨౪.

ఇతి ఇణశ్శత్రన్తాత్ షష్ఠీ, ఆక్షీయతేతి కర్మణిలఙ్. ప్రాగేవక్షీణేతి వివక్షితత్వాదనద్యతనప్రత్యయోపపత్తిః, ఇతనైరాశ్యమితి - నైరాశ్యమ్-నిరాశతా, ఇతా-ప్రాప్తా, యథాతథేత్యర్థః. ౧౯.

తా ॥ సకలజగత్తును గరతలామలకముగ సాక్షాత్కరించుచున్న వాఁడై, జితేన్ద్రియులకుఁబ్రాప్యమైన శ్రీవైకుణ్ఠమందు వేంచేసియున్న సర్వేశ్వరుఁడైన శ్రీకృష్ణుని సేవింపఁబోవుచున్న నాకు, ఇదివఱలోనున్న యలక్ష్మి నిరాశగానన్నువదలిపోయి నశించినది. ౧౯.

మూ॥ తమభి గతిః క్వాఽఘస్యతుజననేఽత్రమయాలయోయదీయేన।
తనుమధునా మత్తావ్రజజననేత్రమయాలయోయదీయేన॥ ౨౦॥

ప-వి ॥ తమ్, అభి, గతిః, క్వ, అఘస్య, తు. జననే. అత్ర, మయా, లయః, యది. ఈయే, న, తనుమధునా, మత్తాః, వ్రజజననేత్రమయాలయః, యదీయేన. ౨౦.

వ్యా ॥ (తమితి) అత్ర-మదీయే, జననే- జన్మని, అఘస్య-పాపస్య, లయః-వినాశః, మయా యదిన ఈయే-యదినప్రాప్తశ్చేత్, తర్హి, తంకృష్ణమభి- తదాభిముఖ్యేన, మమ గతిః - గమనమ్, క్వస్యాత్? న సంభావ్యతఇత్యర్థః. అనేనైవ తదుద్దిష్టగమనేన నిరస్తసమస్తపాపత్వం మమానుమీయతఇతిభావః. కృష్ణఏవ విశేష్యతే - యదీయేన - తనుమధునా - వపుర్నామ్నా మధునా, వ్రజజననేత్రమయాలయః - వ్రజజనానాం గోపగోపీనాం నేత్రమయాః - చక్షురాత్మకాః, అలయః - భృఙ్గాః, మత్తాః-మదంప్రాప్తాభవన్తి. ఈయఇతికర్మణిలిట్. నేత్రమయశబ్దః (౧) మయడ్వైతయోః" ఇత్యాదినామయడన్తః. యదీయేనేతి (౨) "త్యదాదీనిచ" ఇతియచ్ఛబ్దస్య వృద్ధసంజ్ఞా; (౩) "వృద్ధాచ్ఛః".

తా॥ నాకీజన్మమందు పాఁపములు నశింపకఁబోయిన యెడల, గోపగోపికల నేత్రములకత్యానన్దకరమైన శ్రీకృష్ణునిదివ్య విగ్రహదర్శనము నాకెట్లులభించును? ౨౦.

---

(౧) పా-సూ-౪-౩-౧౪౩. (౨) పా-సూ-౧-౧-౭౪. (౩) పా-సూ-౪-౨-౧౧౪.

మూ॥ లప్స్యే కృష్ణాత్కృత జగదుత్పత్త్యవనక్షయాదిష్టమ్।
యయురసురగవా యస్మాదుత్పత్త్యా వనక్షయా దిష్టమ్॥ ౨౧॥

ప-వి॥ లప్స్యే, కృష్ణాత్, కృతజగదుత్పత్త్యవనక్షయాత్, ఇష్టమ్, యయుః, అసురగవాః, యస్మాత్, ఉత్పత్త్యా, వనక్షయాః, దిష్టమ్. ౨౧.

వ్యా॥ (లప్స్యే ఇతి) కృతజగదుత్పత్త్యవనక్షయాత్ - జగతః ఉత్పత్తిః-జననమ్, అవనమ్-రక్షణమ్, క్షయః-వినాశశ్చ, కృతో యేన సతథోక్తః. ఏవంరూపాత్కృష్ణాదిష్టం లప్స్యే, సర్వే మమమనోరథాః పూర్ణాభవిష్యన్తీత్యర్థః. కృష్ణఏవ విశేష్యతే - యస్మాత్ - కృష్ణాత్కారణాత్, వనక్షయాః - వనేనివసన్తః, అసురగవాః- గోరూపధారిణోఽసురాః, విరోచనసుతస్య కపిత్థవృక్షరూపాపన్నాఽసురస్యపర్యన్తవర్తినః, కృష్ణేనకపిత్థఫలచ్ఛేదనార్థముత్క్షిప్తాః ఉత్పత్త్యా-ఊర్ధ్వంపతిత్వా, దిష్టం యయుః మరణం ప్రాప్తా ఇత్యర్థః. లప్స్యే ఇతి (౧)"డు-లభష్-ప్రాప్తౌ" లృట్. ౨౧.

తా॥ జగదుత్పత్తిస్థితివినాశకుఁడై, గోరూపధారులై కపిత్థాసురు ననుసరించియున్న యసురులను సంహరించిన శ్రీకృష్ణుని సేవించి నామనోరథములనులభింపఁబోవుచున్నాను. ౨౧.

మూ॥ ధన్యోఽస్మి యోఽధి కృష్ణే సంవర్తేఽసౌ కరీహితాసాద్యే।
కాలే యస్య తనురభూత్సంవర్తే సాకరీ హితా సాఽద్యే॥

ప-వి॥ ధన్యః. అస్మి, యః, అధి, కృష్ణే, సంవర్తే, అసౌ, కరీహితాసాద్యే, కాలే, యస్య, తనుః, అభూత్, సంవర్తే, సాకరీ, హితా, సా, ఆద్యే. ౨౨.

వ్యా॥ (ధన్యోఽస్మీతి) యోఽసావహమ్, కరీహితాసాద్యే- కరిణః గజేన్ద్రస్య, ఈహితేన - స్తుతిచేష్టయా, ఆసాద్యే-ప్రాప్తుంశక్యే, కృష్ణే, అధిసంవర్తే-తస్యదాసస్సంపద్య ఇత్యర్థః. ఏవంరూపోఽహం ధన్యోఽస్మి-కృతార్థోఽస్మి. కృష్ణఏవ విశేష్యతే - ఆద్యే - ఆదిమే, సంవర్తే కాలే,

(౧) భ్వా-ఆ-స-అ.

యస్య తనుః - మూర్తిః, సౌకరీ- సూకరమయీ - వరాహరూపా, సా హితా-జగద్ధితరూపా, అభూత్. ధన్యఇతి ధనశబ్దాత్ (౧) ‟అన్యేభ్యోపి దృశ్యతే'' ఇతి మత్వర్థీయో యత్ప్రత్యయః. అధీతి(౨) ‟అధిరీశ్వరే'' ఇతి కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా. కృష్ణఇతి (౩) ‟ యస్మాదధికం యస్య చేశ్వర వచనం తత్ర సప్తమీ''. సంవర్తఇతి పూర్వత్ర సంపూర్వాత్ (౪) ‟వృతు-వర్తనే'' ఇత్యస్మాల్లఙు త్తమైకవచనమ్. ౨౨.

తా ॥ కల్పాదియందు జగద్ధితార్థముగ వరాహావతారమెత్తినవాఁడై, గజేన్ద్రుని చేత స్తోత్రముచేఁ బొందఁదగినవాఁడైన శ్రీకృష్ణునికి దాసభూతుఁడనై ధన్యుఁడనైతిని.

మూ॥ సోఽక్రూరేతి స్వగిరా వక్ష్యతి మా ధుర్య ముత్సవద్యుతితః।
పాస్యతి యస్య మమ హరావక్ష్యతిమాధుర్య ముత్సవ ద్యుతితః॥

ప-వి॥ సః, అక్రూర, ఇతి, స్వగిరా, వక్ష్యతి, మా, ధుర్యమ్, ఉత్సవద్యుతితః, పాస్యతి, యస్య, మమ, హరౌ, అక్షి, అతిమాధుర్యమ్, ఉత్సవత్, యుతితః. ౨౩.

వ్యా ॥ (సఇతి) ఉత్సవద్యుతితః - కృష్ణదర్శనమహోత్సవ జనితయా ద్యుత్యా ఊహ్యమానయా, ధుర్యమ్- ధురంవహన్తమ్, తా మేవోత్సవనిమిత్తాం ద్యుతిం ధూర్త్వేన వహన్తమ్, మా- మామ్, స హరిః స్వగిరా-స్వయమేవ, అక్రూరేతి సంబోధ్య వక్ష్యతి. అక్రూర స్స్వయం విశేష్యతే - యస్య మే-మమ, అక్షి-చక్షుః, హరౌ-కృష్ణే, యుతితః - సంబన్ధాత్, ఉత్సవత్ -ఉత్సేన- ప్రస్రవణేన, తుల్యమ్, ప్రతి క్షణసముద్భవతోఽస్రితస్కం మాధుర్యమ్- మధురరసమ్, ప్రాప్యతి. ౨౩.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని సేవించి దీప్తిమంతుఁడనైయున్న నన్ను శ్రీకృష్ణుఁడు, ‟అక్రూరా!'' అని తానేపిలుచును, శ్రీకృష్ణుని సేవించి నా నేత్రములానన్దరసమును బానము చేయఁ బోవుచున్నది. ౨౩.

---

(౧) పా-సూ-౩-౨-౧౭౮. (౨) పా-సూ-౧-౪-౯౭,

(౩) పా-సూ-౨-౩-౯. (౪) ధ్వా-అ-అ-సే-

మూ॥ తత్సవిధే స్యాద్యది మే పరపక్షక్షయవిధూయమానత్వమ్ ।
తర్హి పరం మమ సహసాఽపరపక్షక్షయవిధూయమానత్వమ్॥

ప-వి। తత్సవిధే, స్యాత్, యది, మే, పరపక్షక్షయ విధూయమానత్వమ్, తర్హి, పరమ్, మమ, సహసా, అపరపక్షక్షయవిధూయమానత్వమ్. ౨౪.

వ్యా ॥ (తత్సవిధఇతి) తత్సవిధే - తస్య కృష్ణస్య సమీపే, మే- మమ, పరపక్షక్షయవిధూయమానత్వమ్ - పరపక్షే క్షయాత్ - నివాసాత్, చిరకాలం తత్రోషితత్వాత్, విధూయమానత్వమ్ - కృష్ణేన త్యాజ్యమానత్వమ్, యది స్యాత్, తర్హి మమ సహసా-సద్యఏవ, అపరపక్షక్షయవిధూయమానత్వమ్ - అపరపక్షస్య - కృష్ణపక్షస్య, క్షయే- అవసానసమయే అమావాస్యాయామ్, వర్తమానవిధువత్ - చన్ద్రవత్ ఆచరణమ్, పరమ్ - శ్రేష్ఠమ్, వినాశఏవ యుక్తతరఇత్యర్థః.

తా॥ కంసుని గృహమందుండుటఁజేసి శ్రీకృష్ణుఁడు నన్నుఁ బరిగ్రహింపకపోయి చోనమావాస్యాచన్ద్రునివలె నశించుటయే యుక్తముగానున్నది. ౨౪.

మూ॥ విద్యాన్న నస్థితం శ్రుతివప్రే మాఽనాగసం బుద్ధ్యా ।
ఆగచ్ఛన్ హి నచాఽసావప్రేమా నాగసంబుద్ధ్యా ॥ ౨౫ ।

ప-వి ॥ విద్యాత్, న, న, స్థితమ్, శ్రుతివప్రే, మా, అనాగసమ్, బుద్ధ్యా, ఆగచ్ఛన్, హి, న, చ, అసౌ, అప్రేమా, నాగసంబుద్ధ్యా. ౨౫.

వ్యా॥(విద్యాదితి) శ్రుతివప్రే- వేదమర్యాదాయామ్, స్థితం మాం కంసానుసారేణ బహిర్వర్తమానమపి బుద్ధ్యా - అన్తఃకరణేన, అనాగసమ్ - అపరాధరహితమ్, స కృష్ణః నన విద్యాత్ - జానీయాదేవేత్యర్థః. కించ - నాగసంబుద్ధ్యా- గజేన్ద్రకృతేన సంబోధనేన, తత్సమీపమాగచ్ఛన్నసౌ కృష్ణో నచాప్రేమా, అక్రూరవిషయే ప్రేమసహితఏవేత్యర్థః. సర్వజ్ఞత్వాత్కృష్ణో మమ నిరపరాధత్వం జానీయాత్, ఆశ్రితవత్సలత్వాచ్చ మయి స్నేహం కుర్యాదిత్యర్థః. ౨౫.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు సర్వజ్ఞుఁడుగాన వేదమార్గనిరతుఁడనైన నేనుబాహ్యవృత్తిచేఁ గంసుని ననుసరించియున్నను మనస్సులో నిరపరాధుఁడననియెఱుఁగును. గజేన్ద్రుని పిలుపుచేతనే వచ్చి రక్షించిన కారుణికుఁడు నన్నురక్షింపకవదలఁడు. ౨౫.

మూ॥ తత్ప్రాజ్ఞోఽనాగసి మయి వేదాఽనామయ ముదాహార్యమ్ ।
యస్స్మ యుగాదౌ రాశిం వేదానా మయ ముదాహాఽఽర్యమ్॥

ప-వి॥ తత్, ప్రాజ్ఞః, అనాగసి, మయి, వేద, అనామయమ్, ఉదాహార్యమ్, యః, స్మ, యుగాదౌ, రాశిమ్, వేదానామ్, అయమ్, ఉదాహ, ఆర్యమ్. ౨౬.

వ్యా ॥ (తదితి) తత్-తస్మాత్, ప్రాజ్ఞః- సర్వజ్ఞః, కృష్ణః, అనాగసి - నిరపరాధే, మయి, అనామయమ్ - కౌశలమ్, ఉదాహార్యమ్ - వక్తవ్యమ్, వేద. మాంప్రతి కుశలప్రశ్నస్య కర్తవ్యతాం జానాత్యేవే త్యర్థః. కృష్ణఏవ విశేష్యతే - యః యుగాదౌ - సృష్టికాలే, ఆర్యమ్ - అరణీయమ్ - ప్రాప్యమ్, వేదానాం రాశిం ఉదాహస్మ - ప్రోక్తవా నిత్యర్థః. వేదేతి (౧) "విద - జ్ఞానే" లట్ (౨) "విదోలటోవా" ఇతి ణల్. ఉదాహార్యమితి ఉదాపూర్వాత్ హృధాతోః (3) "ఋహలోర్ణ్యత్", ఉదాహేతి (౪) "బ్రూఞ్-వ్యక్తాయాంవాచి", ఉత్పూర్వః, (౫) "లట్ స్మే"ఇతి లట్. (౬) "బ్రువఃపఞ్చానామ్"ఇత్యాదినా ణల్; ఆహాదేశశ్చ. ఆర్యమితి (౭) "ఋ-గతౌ" (౮) "ఋహలోర్ణ్యత్". ౨౬.

తా॥ ప్రమాణతమములైన వేదములను గల్పాదిలోఁబ్రవర్తింపించిన శ్రీకృష్ణుఁడు ప్రాజ్ఞుఁడుగాన నిరపరాధుఁడైన నన్ను గుశలప్రశ్నముచేయును. ౨౬.

మూ॥ అథ హరిభక్త్యా సముదితనన్దజనత్యాజితాం హాస్యామ్ ।
ప్రాప్తో దశామహామథో నన్దజనత్యాజితాంహాస్యామ్ ॥౨౭॥

(౧) అదా-ప-స-సే. (౨) పా-సూ-3-౪-౮3. (3) ఘా-సూ-3-౧-౧౨౪.
(౪) అదా-ఉ-ద్వి-సే. (౫) పా-సూ-3-౨-౧౧౮. (౬) పా-సూ-3-౪-౮౪.
(౭) జు-ప-స-అని. (౮) పా-సూ-3-౧-౧౨౪.

ప-వి ॥ అధి, హరిభక్త్యా, సముదితనన్దజనత్యాజితామ్, హాస్యామ్, ప్రాప్తః దశామ్, అహమ్, అధో, నన్దజనత్యా, జితాంహాః, స్యామ్. ౨౭.

(అధీతి) ఏవం కంసానువృత్త్యాసత్యామప్యన్తఃకరణవృత్త్యా భగవత్పరత్వాభిప్రాయేణాఽఽత్మనో నిరపరాధత్వాత్ శఙ్కితభగవద్బహిష్కారపరిహారం విచిన్త్య, పునరపి కంసానువృత్తిరూపయా బాహ్యప్రవృత్త్యా వైష్ణవజనవర్జ్య బహిష్కార్యతామాశఙ్క్య తత్పరిహారం చిన్తయతి. అధిశబ్దః అభ్యుపగమ్యవాదం ద్యోతయతి. హరిభక్త్యా సముదితనన్దజనత్యాజితామ్ - హరిభక్త్యా సముదితేన నన్దేన - హర్షేణ, యుక్తైర్జనైర్వైష్ణవైస్త్యాజితామ్, అతఏవ హాస్యామ్ - హాసనీయామ్, దశామ్ - అవస్థామ్, ప్రాప్తోఽపిసన్నహమ్, అధో - ఇతః పశ్చాత్, నన్దజనత్యా - నన్దజస్య - నన్దగోపకుమారస్య కృష్ణస్య, నత్యా - ప్రణామేన, జితాంహాః - జితపాపః, స్యామ్. యద్యపి కంసస్య బాహ్యమాత్రేణానుసారోపి వైష్ణవజనపరిహార్యతయా బహిష్కార్యః పాపాత్మకః, తథాపి దయాసిన్ధోర్భగవతః ప్రణామేన సర్వంపాపం జితం భవిష్యతీత్యర్థః. ౨౭.

తా॥ భగవద్భక్తిచే మహానన్దమునొందిన శ్రీవైష్ణవులకుఁ ద్యాజ్యమై కుత్సితమైన కంసానువృత్తిని నేను జేసినను నాపాపమును శ్రీకృష్ణదర్శనముచేఁ బోఁగొట్టుకొని శుద్ధుఁడనయ్యెదను. ౨౭.

మూ॥ ఇతి చిన్తయన్ స హృదయే సదా మహస్తన్నిజే తారమ్ ।
గత్వైక్షతాఽసురాణాం సదామహస్తన్నిజేతారమ్ ॥ ౨౮ ॥

ప-వి॥ ఇతి, చిన్తయన్, సః, హృదయే, సదా, మహః, తమ్, నిజే, తారమ్, గత్వా, ఐక్షత, అసురాణామ్, సదామహస్తమ్, నిజేతారమ్. ౨౮,

వ్యా ॥ (ఇతీతి) ఇతి - ఏవమ్, సోఽక్రూరః, నిజే హృదయే, తారమ్ - సంసారోత్తరణహేతుమ్, తత్ - కృష్ణాఖ్యమ్, మహః - తేజః, సదా చిన్తయన్, వ్రజదేశం గత్వా, సదామహస్తమ్ - వత్స

బద్ధనరజ్జుసహితహస్తమ్, అసురాణాం నిజేతారం కృష్ణమైక్షత. ..౨౮.

తా। అక్రూరుఁడిట్లు సంసారతారకుఁడై యసురాన్తకుఁడైన శ్రీకృష్ణుని దనహృదయమందు ధ్యానించుచున్నవాఁడై వెళ్ళి గోకులమందు దూడలను గట్టుటకై త్రాటిని చేతఁబట్టుకొనియున్న శ్రీకృష్ణునిజూచెను. -౨౮.

మూ॥ తం పశ్యతోఽస్య సమభూ న్నవరోమాఞ్చా తనున్నమతః।
రమయతి యో నిత్యం క్ష్మాం న వరో మాంచాఽతనున్నమతః॥

ప-వి॥ తమ్, పశ్యతః, అస్య, సమభూత్, నవరోమాఞ్చా, తనుః, నమతః, రమయతి, యః, నిత్యమ్, క్ష్మామ్, న, వరః, మామ్, చ, అతనుః, న, మతః. -౨౯.

వ్యా॥(తమితి)తం కృష్ణం పశ్యతః, దర్శనసమయఏవ, నమతః-ప్రణామంకుర్వతః, అస్యాఽక్రూరస్య, తనుః - వపుః, నవరోమాఞ్చా-నూతనపులకయుక్తా, సమభూత్. కృష్ణఏవ విశేష్యతే- యః, అతనుః-అతిమహాన్, మతః - సర్వలోకపూజితః, క్ష్మామ్ - భూమిమ్, మామ్-లక్ష్మీంచ, తయోః వరః- పతిస్సన్, నిత్యం ననరమయతి-రమయత్యేవ॥

తా॥ మహానుభావుఁడై సర్వలోకపూజితుఁడై శ్రీభూవల్లభుఁడైన శ్రీకృష్ణుని సేవించినమాత్రముచే నక్రూరుఁడు సన్తోషముచే పులకితగాత్రుఁడాయెను. -౨౯.

మూ॥ బహిరపి తం స్మ హరిరసౌ స్వజతేఽజో న్తర్హితస్య సఙ్గమితః।
ముద మధిత దృఢాశ్లేషా త్స్వజతేజో న్తర్హితస్య సఙ్గమితః॥

ప-వి॥బహిః, అపి, తమ్, స్మ, హరిః, అసౌ, స్వజతే, అజః, అన్తః,హి, తస్య, సఙ్గమితః, ముదమ్, అధిత, దృఢాశ్లేషాత్, స్వజతేజో న్తర్హితస్య, సఙ్గమ్, ఇతః. ౩౦.

వ్యా ॥ (బహిరితి) తస్యాఽక్రూరస్య, అన్తః - హృదయే, సఙ్గమితః- సఙ్గతిం ప్రాపితస్సన్, స హరిః, అజః-జన్మాదివికారరహితః, బహిరపి తమక్రూరం స్వజతేస్మ - ఆలిఙ్గితవాన్. కించ - స కృష్ణః, సఙ్గమ్-స్నేహమ్, ఇతః - ప్రాప్తః, తస్యాఽక్రూరస్య, దృఢాశ్లేషాత్ -దృఢపరిరమ్భాత్, స్వజతేజో న్తర్హితస్య - స్వస్మిన్ జాతేన తేజసా అన్తర్హితస్య, ముదం అధిత - హర్షం కృతవాన్. ౩౦.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు తన్ననవరతము ధ్యానించుచున్నవాఁడై తన తేజస్సులోనన్తర్భూతుఁడైన యక్రూరుని దృఢాలిఙ్గనముచేసికొని సన్తోషించెను.　　　　౩౦.

మూ॥ అఞ్చన మస్య హారిబలౌ సమఞ్చితావఞ్చనీయస్య।
చక్రతు రస్య ముదాఽఽభ్యాం సమఞ్చితాఽవఞ్చనీయస్య ॥౩౧॥

ప-వి॥ అఞ్చనమ్, అస్య, హారిబలౌ, సమఞ్చితౌ, అఞ్చనీయస్య, చక్రతుః, అస్య, ముత్, ఆభ్యామ్, సమమ్, చితా, అవఞ్చనీయస్య.　　　　౩౧.

వ్యా॥ (అఞ్చనమితి) సమఞ్చితౌ - సమ్యక్ పూజితౌ, హారిబలౌ, అఞ్చనీయస్య - పూజనీయస్య, అక్రూరస్య, అఞ్చనమ్ - పూజనమ్, చక్రతుః - కృతవన్తౌ. కించ-అక్రూరస్య, అవఞ్చనీయస్య - వఞ్చనారహితస్య, సర్వథా విశ్వసనీయస్యేత్యర్థః. ఆభ్యాం హారిబలాభ్యాం సమమేవ - సహైవ, ముత్ - ప్రీతిః, చితా - నిష్పాదితాఽభూత్॥ ౩౧॥

తా॥ లోకపూజ్యులైన రామకృష్ణులు, తమకుఁబూజ్యుఁడై విశ్వసనీయుఁడైన యక్రూరుని బూజించి సన్తోషింపించిరి.　　　　౩౧.

మూ॥ హే వరదాఽఽహ్వానం తేఽవాదీ దపదిష్టహేతిమహః।
కంసోఽత్ర సతాం కిల యోఽవాదీదపదిష్టహేతి మహః॥ ౩౨॥

ప-వి॥ హే, వరద, ఆహ్వానమ్, తే, అవాదీత్, అపదిష్టహేతిమహః, కంసః, అత్ర, సతామ్, కిల, యః, అవాదీదపత్, ఇష్టహా, ఇతి, మహః.　　　　౩౨.

వ్యా॥(హేవరదేతి)సోఽక్రూరః కృష్ణంప్రత్యేవమవదత్, కథమ్-కంసః, అపదిష్టహేతిమహః - ఆయుధోత్సవమపదిశన్, తే - తవ, ఆహ్వానమవాదీత్, ధనురుత్సవమపదిశ్య సహ బలం కృష్ణమానయేతి మాముక్తవానిత్యర్థః. కంసో విశేష్యతే- అత్ర లోకే, యః, సతామిష్టహా-సజ్జనానామిష్టస్య ఘాతుకః, ఇతి-ఈదృశమ్ మహః- తేజః, అవాదీదపత్ - అవదాతంకారితవాన్. శోధితవానిత్యర్థః. అవాదీదితి, లుఙ్. (౧)"వదవ్రజ"ఇత్యాదినా వృద్ధిః, అవాదీదపదితి (౨) "దైప్-శోధనే"ణిచ్, పుక్,లుఙ్, ణిలోపః. ఉపధాహ్రస్వత్వమ్.　　　　౩౨.

(౧) పా-సూ-౭-౨-౩,　　(౨) ధా-ప-స-అని.

తా॥ ఆశ్రితాభీష్టప్రదుఁడా! సత్పురుషులకనిష్టావహుఁడని ప్రసిద్ధిని వహించిన కంసుఁడు, తానుజేయఁబోయ్యెడి ధనుర్యాగమునకు నిన్నుఁబిలువుమకొన్నిరమ్మని చెప్పెను.

మూ॥ ఇచ్ఛతి తం సమయం ప్రియమల్లాభ యదాఽస్తయోర్భవతోః।
హృష్యేత్స్వయంయదాకిల మల్లాభయదా స్తయోర్భవతోః॥

ప-వి॥ ఇచ్ఛతి, తమ్, సమయమ్, ప్రియమల్లాభ, యదా, అస్తయోః, భవతోః, హృష్యేత్, స్వయమ్, యదా, కిల, మల్లాః, భయదాః, తయోః, భవతోః. 33.

వ్యా ॥ (ఇచ్ఛతీతి) హేప్రియమల్లాభ - ప్రియతరమదీయలాభ! యదా - యస్మిన్కాలే, అస్తయోర్భవతోః- క్షిప్తయోర్యువయోః కంసః స్వయంహృష్యేత్, తం సమయం స కంస ఇచ్ఛతి; సచ కాలః కదా భవిష్యతీతిచేత్ - యదాకిల మల్లాః - చాణూరాదయః,తయోః యువయోః, భవతోః - విద్యమానయోః, భయదాః - భయప్రదాః, భవిష్యన్తి. భవతోరితి- పూర్వత్ర భవచ్ఛబ్దాత్పరోక్షతాపన్నయుష్మదర్థవాచిన స్సర్వనామ్న స్సప్తమీ ద్వివచనమ్. ఉత్తరత్ర భవతి శ్శత్రన్తః తద్విశేషణీభూతః. 33.

తా ॥ ఓ నాప్రియుఁడా! కంసుఁడు, రామకృష్ణులగు మీరిద్దఱిని చాణూరాది మల్లులచేతఁజంపించి తానుసన్తోషించుటకు సమయమును నిరీక్షించుచున్నాఁడు. 33.

మూ॥ అమరగణ స్త్వాఽస్తోదితభవదస్రాబ్జచతురాననామరరాజః।
తేనాఽవతీర్య భూమిం భవదస్రాబ్జచతురాసనామరరాజః॥ ౩౪॥

ప-వి॥ అమరగణః, త్వా, అస్తౌత్, ఇతభవదస్రాబ్జచతురాననామరరాజః, తేన, అవతీర్య, భూమిమ్, భవదస్రాబ్జ చతురాననామ్,-అరరాజః. ౩౪॥

వ్యా ॥ (అమరగణఇతి) ఇతభవదస్రాబ్జచతురాననామరరాజః- భవః - రుద్రః, దస్రౌ - అశ్వినౌ, అబ్జః - చన్ద్రః, చతురాననః-బ్రహ్మా, అమరరాజః - ఇన్ద్రః, ఏతే ఇతాః - ప్రాప్తాః యేన స తథోక్తః, ఏవం విధోఽమరగణః, త్వా - త్వామ్, అస్తౌత్- స్తుతవాన్; తేన కారణేన

త్వం భూమావవతీర్య, భవదస్రాబ్జచతురాననాం భూమిం అరరాజః -
రాజితవాన్ - దీపితవానసి. భవదస్రాబ్జచతురాననామితి-భవదస్రమ్ -
ఉక్థవద్వ్యాప్తమ్, అబ్జచతురమ్ - అమ్బుజసదృశసౌన్దర్యమ్, ఆననం
యస్యా స్సా తథోక్తాః, అసురభారేణ పీడితా మస్రముఖీం భూమిం
తస్యా మవతీర్య రాజితవానసి, .అస్తాదితిలజ్. (౧) "ఉతో వృద్ధిర్లుకి
హలి" ఇతివృద్ధిః. అరరాజఇతి (౨) "రాజృ-దీప్తౌ" ఇత్యస్మాల్లజ్. చతు
రాననామితి (౩) "నక్రోడాదిబహ్వచః" ఇతినజీష్, (౪) "నాఙ్గోపి శాస్వ ౖ
దితామ్" ఇతి నిషేధాదుపధాహ్రస్వత్వాభావః.　　౩౪.

తా॥ బ్రహ్మరుద్రేన్ద్రాదిదేవగణములచేతఁ బ్రార్థింపఁబడినవాఁడవై నసీవు,అసు
రులచేఁ బీడింపఁబడిన యీ భూమిలో నవతరించి దీని దుఃఖమును బోఁగొట్టి దీనిని బ్ర
కాశింపఁ జేసితివి.　　౩౪.

అవ.—ఏవం దేవానాం స్తుత్వా తత్కార్యార్థం భూమావవతీ
ర్ణోఽసీత్యుక్తమ్, కిమతఇతి చేత్ - తత్రోచ్యతే.

మూ॥ సతి ఖల్వ ౖ ద్ధి శ్చలితా సౌపర్వణ్యస్య తాయనే నాథ ।
అస్మిం స్త్వయైనమిత్యాఽసౌ పర్వణ్యస్యతాఽ యనేనాఽథ॥

ప-వి॥ సతి, ఖలు, బుద్ధిః, చలితా, సౌపర్వణీ, అస్య తాయనే, నాథ, అస్మిన్,
త్వయా, ఏనమ్, ఇత్యా, అసౌ, పర్వణి, అస్యతా, అయనేన, అథ,　　౩౫.

వ్యా॥ (సతీతి) హేనాథ! అస్య కంసస్యతాయనేసతి - స్థిత్యాం
సత్యాంఖలు, సౌపర్వణీ- సుపర్వణామ్, దేవానామ్, సంబన్ధినీ, బుద్ధిః-
సమృద్ధిః, చలితా. అతశ్చ అస్మిన్ పర్వణి - అస్మిన్ సమయే, తవ
అయనేన - కంససకాశగమనేన, ఏనం కంసం అస్యతా త్వయా, అసౌ-
దేవానాం బుద్ధిః, అథ- అనన్తరమ్, ఇత్యా-ప్రాప్యా.　　౩౫.

తా॥ కంసుఁడు దేవతలను జయించి వారి సంపత్తు నపహరించెను; ఇప్పుడు
నీవు కంసునిజంపి దేవతలకు వారిసంపత్తును మరలనియ్యవలయును.　　౩౫.

---

(౧) పా-సూ-౭-౩-౮౯. (౨) ధ్వా-ఉ-అ-సే. (౩) పా-సూ-౪-౧-౫౬.
(౪) పా-సూ-౭-౪-౨.

మూ॥ ఇత్యుక్తోఽరేః స కృతిం సంప్రత్యజ్ఞాస్త నిష్ఠాయాః ।
యస్య ప్రజా నరత్వే సంప్రత్యజ్ఞా స్తనిష్ఠా యాః॥ ౩౬

ప-వి॥ ఇతి, ఉక్తః, అరేః, సః, కృతిమ్, సంప్రత్యజ్ఞాస్త, నిష్ఠాయాః, యస్య ప్రజాః, నరత్వే, సంప్రతి, అజ్ఞాః, తనిష్ఠాః, యాః. ౩౬

వ్యా॥ (ఇత్యుక్తఇతి) ఇత్యుక్తస్స కృష్ణః అరేః - కంసస్య, నిష్ఠాయాః - అవసానస్య, కృతిమ్, మారణకరణమ్, సంప్రత్యజ్ఞాస్త- సమ్యక్ ప్రతిజ్ఞాతవాన్. (౧) "సంప్రతిభ్యామనాధ్యానే" ఇత్యాత్మనే పదమ్. హరిరేవ విశేష్యతే-యస్య హరేః సంప్రతి-ఇదానీమ్, నరత్వే మనుష్యధర్మలీలత్వే, లౌకిక్యః ప్రజాః అజ్ఞా భవన్తి; మనుష్యసామ్య ప్రతీతే ర్యమీశ్వరతయా నజానన్తీత్యర్థః. ప్రజా ఏవ విశేష్యన్తే - యాః ఖలు ప్రజాః తనిష్ఠాః- తనుతరాః, క్షుద్రప్రకృతయః; తా యస్యాజ్ఞా ఇత్యర్థః. అజ్ఞా ఇతి (౨) "ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః కః" ఇతి కః, తతో నఞ్ సమాసః. తద్యోగాత్ యస్యేతి- (౩) "కర్తృకర్మణోః కృతి" ఇతి కర్మణి షష్ఠీ. తనిష్ఠా ఇతి- తనుశబ్దాదతిశాయనే ఇష్ఠన్, టిలోపః. ౩౬.

తా॥ అల్పస్వభావులై యల్పమతులైయున్న జనులు మనుష్యావతారమెత్తిన యేశ్రీకృష్ణుని మహిమ నెఱుఁగలేరో, ఆశ్రీకృష్ణుఁడు అక్రూరునిచేనిట్లు ప్రార్థింపఁబడినవాఁడై "నేను గంసునిజంపెదను" అని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. ౩౬.

మూ॥ యా ధీ స్సుఖం హరిగమోత్సవి భుఞ్జానాఽనయా సుహితః ।
అక్రూర ఉషా మనయ త్స విభు ఙ్జానానయా సుహితః॥ ౩౭॥

ప-వి॥ యా, ధీః, సుఖమ్, హరిగమోత్సవి, భుఞ్జానా, అనయా, సుహితః, అక్రూరః, ఉషామ్, అనయత్, సః, విభుమ్, జ్ఞానానయా, సుహితః. ౩౭.

వ్యా॥ (యాధీరితి) యా ధీః - బుద్ధిః, హరిగమోత్సవి - కృష్ణప్రాప్తినిమిత్తేనోత్సవేన యుక్తమ్, సుఖం భుఞ్జానా, అనయా బుద్ధ్యా సుహితః - తృప్తః, అక్రూరస్సః, ఉషామ్- రాత్రిమ్, అనయత్,

(౧) పా-సూ-౧-౩-౪౬. (౨) పా-సూ-౩-౧-౧౩౫. (౩) పా-సూ-౨-౩-౬౫.

విభుమ్ - హరిమ్, జానానయా - యథావదవగచ్ఛన్త్యా; అక్రూరస్తు విశేష్యతే - సుహితైః-సుతరాం హితభూతైః, ఆప్తైః భక్తైరిత్యర్థః. హరి గమోత్సవీతి- గమనం గమః.(౧) "గ్రహవృదృనిశ్చిగమశ్చ" ఇత్యప్. హరిగమననిమిత్త ఉత్సవో యస్యాస్తీతి మత్వర్థీయ ఇనిః. భుఞ్జానేతి (౨) "భుజో౽నవనే" ఇత్యాత్మనేపదమ్. జానానయేతి(౩) "అనుపసర్గా ద్వా" ఇత్యాత్మనేపదమ్. (౪) "జ్ఞాజనోర్జా" ఇతి జాదేశః. ౩౭.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని మహిమనెఱిఁగినవాఁడై యతని కత్యన్త హితపరుఁడైనయక్రూరుఁడు, శ్రీకృష్ణుని సేవించుటచే మిక్కిలి తృప్తినొందినవాఁడై యారాత్రిని సుఖముగఁ గడపెను. ౩౭.

మూ॥ హరిసుఖదా వ్యుష్టా సహ సా రాత్త్రిదశా౽౽ధినా౽థ మేదిన్యాః।
అజిగమిషత్స ధియ స్త్వనుసారాత్త్రిదశాధినాథమేదిన్యాః॥ ౩౮॥

ప-వి॥ హరిసుఖదా, వ్యుష్టా, సహ, సా, రాత్రిదశా, ఆధినా, అథ, మేదిన్యాః, అజిగమిషత్, సః, ధియః, తు, అనుసారాత్, త్రిదశాధినాథమేదిన్యాః. ౩౮.

వ్యా॥ (హరీతి) అథ హరిసుఖదా - హరేః సుఖప్రదా, రాత్రిదశా- రాత్ర్యాఖ్యా కాలావస్థా, మేదిన్యాః - భూమేః, ఆధినా- మనోదుఃఖేన సహ, వ్యుష్టా౽భూత్. తస్యా రాత్ర్యాం వ్యుష్టాయాం సత్యాం హరేః కంసవధోద్యోగసంభవాత్ భూమేరాధిరపి వ్యుష్టా - నివృత్తా౽భూత్. §అజిగమిషదితిగమేస్సన్. (౫) "గమేరిట్ పరస్మైపదేషు" ఇతీడాగమః,లఙ్. త్రిదశాధినాథమేదిన్యా ఇతి (౬) "ఇమిదా-స్నే

(౧) పా-సూ-3-3-౫౮. (౨) పా-సూ-౧-3-౬౬. (3) పా-సూ-౧-3-౪3.

§ అత్రగ్రన్థపాఠతః-సః కృష్ణః, త్రిదశాధినాథమేదిన్యాః-త్రిదశాధినాథే-ఇన్ద్రే, మేదిన్యాః - ప్రీతిమాప్తాయాః, ధియః, అనుసారాత్- అజిగమిషత్ - మధురాం గన్తుమైచ్ఛత్. ఇతిస్యాత్.

(౪) పా-సూ-౭-3-౭౯. (౫) పా-సూ-౭-౨-౫౮. (౬) ధా-అ-౧

హానే'' (౧) సుష్యజాతౌ'' ఇత్యాదినాణినిః. రాత్రిశబ్దస్థతకారస్యాపి, (౨) ''అనచిచ'' ఇతి ద్విర్వచనాత్ ఉభయత్రాపి తకారద్వయసద్భావాత్ యమకాంశే వైరూప్యాభావః. ౩౮.

తా॥ శ్రీకృష్ణునికారాత్రి సుఖముగా వెళ్ళెను. భూమియొక్క క్లేశమును నా రాత్రితోఁగూడ నశించెను. ఇన్ద్రునికిఁ బ్రీతినిఁగలుగఁజేయుటకై శ్రీకృష్ణుఁడు మధురకు వెళ్ళనిచ్ఛయించెను. ౩౮.

మూ॥ స యయౌ తౌ కంసవధే రథమారోప్యాఽఽశయా ధీరః ।
తద్విరహేత్వదహత్స్త్రీ రథ మారోఽప్యాశయాధీరః॥ ౩౯॥

ప-వి॥ సః, యయౌ, తౌ, కంసవధే, రథమ్, ఆరోప్య, ఆశయా, ధీరః, తద్విరహే, తు, అదహత్, స్త్రీః, అథ, మారః, అపి, ఆశయాధీరః. ౩౯.

వ్యా॥ (సఇతి) సోఽక్రూరః ధీరః కంసవధే ఆశయా తౌ రామకృష్ణౌ రథమారోప్య యయౌ. అథ-అనన్తరమ్, తద్విరహే - కృష్ణవిరహే, మారః - కామః, ఆశయాధీరః - ఆశయస్య - బుద్ధేః, అధిం ప్రేరయితా, స్త్రీః - గోపీః, అదహదపి. ౩౯.

తా॥ ధైర్యశాలియైన యక్రూరుఁడు, కంసవధార్థముగ రామకృష్ణులను రథములోనెక్కించుకొని వెళ్ళెను. శ్రీకృష్ణుని విశ్లేషమును సహింపక గోపికలందఱు మిక్కిలి మన్మథబాధనొందిరి. ౩౯.

మూ॥ నిష్క్రామతి తస్మిం స్తా విలేపు రేకాన్తమభ్యస్య ।
స్యుః కే ను ముఖం హార్షాణవిలే పురే కాన్త మభ్యస్య॥ ౪౦॥

ప-ప॥ నిష్క్రామతి, తస్మిన్, తాః, విలేపుః, ఏకాన్తమ్, అభ్యస్య, స్యుః, కే, ను, ముఖమ్, హర్షాణవిలే, పురే, కాన్తమ్, అభి, అస్య. ౪౦.

వ్యా॥ (నిష్క్రామతీతి) తస్మిన్ వ్రజాత్ ఏకాన్తమ్ - నిశ్చయేన, నిష్క్రామతిసతి, తాః స్త్రియః, అభ్యస్య - భూయోభూయః, విలేపుః. తాసాంతు విలపితావార్తా-హార్షాణవిలే- కృష్ణగమనహర్షేణా

(౧) పా-సూ-౩-౨-౭౮. (౨) పా-సూ-౮-౪-౪౭.

ఽప్రకృతిం గతే మధురాఖ్యే పురే, అస్య కృష్ణస్య కాన్తం ముఖమభి కేను జనాస్సుఖ్యః! సుకృతో వితర్కేః. ముఖమభి-ముఖమభిముఖీకృత్య, యే కిల జనా వర్తిష్యన్తే, తే తాదృశభాగ్యభాజ ఇత్యర్థః. అభీతి లక్షణేకర్మ ప్రవచనీయసంజ్ఞా. ముఖమితి(౧) "కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా".

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు బయలుదేరినప్పుడు గోపిక లనవరతము విలాపించిరి. ఆవిలాపముయొక్క ప్రకారమేమన్న, శ్రీకృష్ణుని గమనముచేతఁ గుతూహలులై భాగ్యశాలులైన మధురావాసులుకదా శ్రీకృష్ణుని సున్దరముఖారవిన్దమును జూడఁబోవుచున్నారు. ౪౦.

మూ॥ గమయన్ హరి మనుకూలో హన్తాఽక్రూరో న నారీణామ్।
సదృశో నో నిధిహా ఖలు హన్తా క్రూరో న నాఽరీణామ్॥౪౧॥

ప-వి॥ గమయన్, హరిమ్, అనుకూలః, హన్త, అక్రూరః, న, నారీణామ్, సదృశః, నః, నిధిహా, ఖలు, హన్తా, క్రూరః, న, న, అరీణామ్, ౪౧.

వ్యా॥ (గమయన్నితి) హన్తేతి శోకం ద్యోతయతి. హన్త ఖల్వయమక్రూరః. హరిమితో గమయన్, నారీణామ్-స్త్రీణామ్, అనుకూలో నభవతి. ప్రత్యుత అరీణాం ననసదృశః, శత్రుసదృశ ఏవ, తతః క్రూరః-ఉగ్రః ఖల్వయమ్, నః-అస్మాకమ్, హన్తా-ఘాతుకో భవతి. తదపి కుతః-నిధిహా - అస్మాకం నిధిభూతం కృష్ణమన్యత్ర గమయతి. ౪౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని దీసికొనిపోవుచున్న యీ యక్రూరుఁడు మన కనుకూలుఁడు కాఁడు. మనకు శత్రువువంటివాఁడు, మనకు నిధివంటి శ్రీకృష్ణుని దీసికొనిపోయి మనలను జంపుచున్నాఁడు. ౪౧.

మూ॥ హన్త విధి ర్నయతి హరిం నయనానా మఫలతాం ప్రతన్వానః।
కృత మబుద్ధ్వా మనసాం స్థిరనయనానామఫలతాం ప్రతన్వానః॥

ప-వి॥ హన్త, విధిః, నయతి, హరిమ్, నయనానామ్, అఫలతామ్, ప్రతన్వానః, కృతమ్, బుద్ధ్వా, మనసామ్, స్థిరనయనానామ్, అఫలతామ్, ప్రతన్వా, నః.

(౧) పా-సూ-౨-౩-౮.

వ్యా॥ (హన్తేతి) నయనానామ్ - అస్మాకం నేత్రాణామ్, అఫలతామ్ - కృష్ణదర్శనాభావాత్ నిష్ఫలతామ్; ప్రతన్వాన:-ప్రకర్షేణ తన్వన్, విధిః, హన్త హరి మన్యత్ర నయతి; ఏవం సతి నః- అస్మాకమ్, మనసాం అఫలతామ్ - అవిదీర్యమాణానామ్, స్థిరనయనానామ్ - స్థిరతరస్వనిర్వహణానామ్, ప్రతన్వా - అతిసూక్ష్మయా, బుద్ధ్యా-సంపదా, కృతమ్, ఈదృశానాం మనసాం సమృద్ధిర్నిష్ప్రయోజనేత్యర్థః. అఫలతామితి పూర్వత్ర ప్రయోజనవాచినః ఫలశబ్దస్య నఞ్ బహువ్రీహిః; తతో భావప్రత్యయః. ఉత్తరత్ర (౧) " ఞి - ఫలా - విశరణే " శత్రన్తః షష్ఠ్యన్తః. ౪౨.

తా॥ దైవము శ్రీకృష్ణుని దేశాన్తరమునకుఁ దీసికొనిపోయి మన నేత్రానన్దమును జెడఁగొట్టుచున్నది. మన మనస్సును, శ్రీకృష్ణదర్శనము లేనందున బ్రద్దలగుచున్నది. ఇంక దీనియొక్క సమృద్ధియంతయు నిష్ప్రయోజనము. ౪౨.

మూ॥ కిం కంసేన కృతేయం రహో విధాఽత్రాఽమహో న న యః।

అథవా కృతోఽయ మనవధి రహో విధాత్రా మహానన్నయః॥

ప-వి॥ కిమ్, కంసేన, కృతా, ఇయమ్, రహః, విధా, అత్ర, అమహాః, న, న, యః, అథవా, కృతః, అయమ్, అనవధిః, అహో, విధాత్రా, మహాన్, అనయః. ౪౩.

వ్యా॥ (కిమితి) ఇయం విధా-కృష్ణస్య మధురాప్రాపణప్రకారః, కింనుఖలు రహః - రహసి, కంసేన కృతా స్యాత్? కంసఏవ విశేష్యతే- అత్ర లోకే యః అమహాః-అతేజస్కః, మలినాత్మా, నన భవతి, మలిన ఏవేత్యర్థః. అథవేతి పక్షాన్తరం ద్యోతయతి. అయం అనవధిః - అవధిశూన్యః, మహాన్ అనయః - దుర్నీతిః, విధాత్రా కృతో వా స్యాత్. అహో ఇత్యాశ్చర్యే. ౪౩.

(౧) ధా-ప-సే.

తా॥ ఈ శ్రీకృష్ణవిశ్లేషము తేజోహీనుఁడైన కంసునిచేఁ గలిగెనా, లేక, అపారమైన యీగొప్ప అన్యాయమును దైవముచేసెనా.   ४3.

శ్లో॥ అక్రూర క్రూరం స్ఫుట మముష్య తవ సూచితం చేతః ।
యేన త్వయాఽచ్యుతాహ్వాయ మముష్యత వసూచితం చేతః॥

ప-వి॥ అక్రూర, క్రూరమ్, స్ఫుటమ్, అముష్య, తవ, సూచితమ్, చేతః, యేన, త్వయా, అచ్యుతాహ్వాయమ్, అముష్యత, వసు, ఉచితమ్, చ, ఇతః.   ४४.

వ్యా॥ (అక్రూరేతి) హే అక్రూర! అముష్య- ఏవంవిధస్య, తవ చేతః- చిత్తమ్, క్రూరమితి స్ఫుటం సూచితమ్. అముష్యేతి విశేషణాభిప్రాయం స్ఫుటీకుర్వతా ఉత్తరార్ధేనాఽక్రూరో విశేష్యతే-చశబ్దో హిశబ్దార్థే. యేనహి త్వయా ఇతో దేశాత్ అస్మాక ముచితం వసు-ధనమ్, అచ్యుతాహ్వాయం అముష్యత - ముషితమభూత్, అముష్యేతి అదశ్శబ్దాత్ త్యదాద్యత్వమ్(౧) «అదసోసేః" ఇత్యాదినా ఉత్వ ముత్వే. ఉత్వస్యాఽసిద్ధత్వాత్ షష్ఠ్యాస్స్యాదేశః. తత షత్వమ్. అముష్యతేతి (౨) «ముష-స్తేయే" కర్మణిలజ్. హరిగమనస్యాఽద్యతనత్వే అనద్యతనత్వవిషయేణ లఙానభవితవ్యమ్;సత్యమ్-గోపీనాం స్నేహాతిభరాద్ఘటికామాత్రోపి హరివిశ్లేషశ్చిరకాలం వృత్త ఇవాఽవభాతి. అథవా - తద్విశ్లేషనిమిత్తచిత్తమోహేన కాలవిశేషమజానస్త్రీభిః ప్రయుక్తమ్. అథవా - పూర్వదివసఏవాఽక్రూర ఆగతః, తదానీమేవ గన్తవ్యతాం కృష్ణాయ స విజ్ఞాపితవాన్, అతోఽక్రూరేణ తదైవ కృష్ణో ముషితః - వశీకృతఇతి వ్యపదిశ్యతే.   ४४.

తా॥ ఓ అక్రూరుఁడా! మాయొక్క ప్రియధనమైన శ్రీకృష్ణుని నీవిచ్చటనుంచి తీసికొనిపోవుటచేత నీహృదయ మతిక్రూరమని స్పష్టమగుచున్నది.   ४४.

---

(౧) పా-సూ-౮-౨-౮౦.   (౨) క్ర్యా-ప-ద్వా-సే.

మూ॥ స్నేహ మవిద్వా నసి కిం వద య స్త్వ మితే నవే ఽగేన ।
సదృశే రథే నయసి తావదయ స్త్వమితేన వేగేన ॥ ౮౫॥

ప-వి॥ స్నేహమ్, అవిద్వాన్, అసి, కిమ్, వద, యః, త్వమ్, ఇతే, నవే, అగేన, సదృశే, రథే, నయసి, తౌ, అదయః, తు, అమితేన, వేగేన. ౮౫.

వ్యా॥ (స్నేహమితి) హే అక్రూర! ఇదం వద; త్వంహి కింస్నేహమవిద్వానసి - కిం స్నేహస్వరూపం నజానాసి; కుతఇతిచేత్ - యస్త్వం ఇతే - ప్రాప్తే, నవే-నూతనే, అగేన-పర్వతేన, సదృశే, రథే తౌ రామకృష్ణౌ అదయః - నిర్దయోభూత్వా, అమితేన- అనల్పేన, వేగేన నయసి.తుశబ్దోవితర్కే. యదిచ స్నేహతత్త్వం జానాసి, తతః కృష్ణస్నేహభాజామస్మాకం తద్విశ్లేషజం వ్యసన మవగమ్య నకృష్ణ మితో నయసి.నహ్యతివేగేన నయసీత్యర్థః. అవిద్వానితి (౧)“విద-జ్ఞానే” లటశ్శత్రాదేశః. (౨) “విదేశ్శతుర్వసుః” ఇతి వస్వాదేశః.తతో నఞ్ సమాసః. (౩) “నలోకావ్యయ” ఇతిప్రతిషేధాత్ స్నేహమిత్యత్ర షష్ఠ్యభావః. ౮౫.

తా॥ ఓ అక్రూరుఁడా! రామకృష్ణు లిద్దఱిని నీవు గొప్ప తేరుమీఁద నెక్కించుకొనియతివేగముగ నిర్దయుఁడవై వెళ్ళుచున్నావే. నీవు స్నేహస్వరూపము నెఱుఁగవా?

మూ॥ కృష్ణగతే త్వయి న నిశా వ్యుచ్ఛే ద్యామై రయస్సుఖరైః ।
నిశి నిశి గిరం పదైః నవ్యుచ్ఛేద్యా మైరయ స్సుఖరైః॥

ప-వి॥ కృష్ణ, గతే, త్వయి, న, నిశా, వ్యుచ్ఛేత్, యామైః, అయస్సుఖరైః, నిశి, నిశి, గిరమ్, పదైః, న, వ్యుచ్ఛేద్యామ్, ఐరయః, సుఖరైః. ౮౬.

వ్యా॥ (కృష్ణేతి) హేకృష్ణ!త్వయి గతేసతి నిశా- రాత్రిఃసర్వా నవ్యుచ్ఛేత్ - నవ్యుష్టాభవేత్, అతిదీర్ఘాభవిష్యతీత్యర్థః. కీదృశీ - అయస్సుఖరైః - అయోవత్సుతరాంఖరైః, అభేద్యైర్యామైరుపలక్షి

(౧) అదా-వ-స-సే. (౨) పా-సూ-౭-౧-౩౬. (౩) పా-సూ-౨-౩-౬౯.

తేత్యర్థః. రాత్రేరవ్యుష్టౌ కారణముచ్యతే-నిశి నిశి-రాత్రౌ రాత్రౌ, సుఖదైః-సుఖప్రదైః, పదైః - శబ్దైః, సవ్యచ్ఛేద్యామ్ - ఉచ్ఛేత్తుమ్-అవసాదయితుమ్, అశక్యామ్, ప్రియరూపతయా అవిచ్ఛేదేన రూపాం కథకీయాం గిరమస్మభ్యం త్వం ఐరయః. ఉక్తవానసి,అతస్త్వద్వాచం స్మరన్తీనామస్మాకం రాత్రిర్నవ్యుష్టా భవిష్యతీత్యర్థః. వ్యుచ్ఛేదితి (౧) "ఉఛీ - వివాసే" విపూర్వాః లఙ్. ౪౬.

తా॥ ఓ శ్రీకృష్ణుఁడా! నీవు వెళ్ళిపోయిన మొదల, ఇదివఱలోఁ బ్రతిరాత్రులలోను నీవు చెప్పిన సుఖకరములైన మాటలను దలఁచుకొని మాకీరాత్రులతిప్రచారములైయతిదీర్ఘములుగఁ బెరుగుచుండును, ౪౬.

మూ॥ కథమిన్దీవరసదృశం వినా శయిష్యామహే నిశి తమ్ ।
అనలం ప్రవిశ్య దేహం వినాశయిష్యామహే నిశితమ్ ॥ ౪౭॥

ప-వి॥ కథమ్, ఇన్దీవరసదృశమ్, వినా, శయిష్యామహే, నిశి, తమ్, అనలమ్, ప్రవిశ్య, దేహమ్, వినాశయిష్యామహే, నిశితమ్. ౪౭.

వ్యా॥ (కథమితి) తం కృష్ణం ఇన్దీవరసదృశంవినా నిశి-రాత్రౌ, కథం శయిష్యామహే; నిశితమ్ - అత్యుగ్రమ్, అనలం ప్రవిశ్య దేహం వినాశయిష్యామహే. ౪౭.

తా॥నల్లకలువకాన్తివంటికాన్తిగల మా శ్రీకృష్ణునివదలి మేమెట్లుపడకలోఁ బండుకొంటుము? ఇఁక నీదేహమును, అత్యుగ్రముగ మండుచున్న యగ్నిలోఁద్రోసి నశింపఁజేయుటయే యుక్తము. ౪౭.

మూ॥ కంసస్య దురాలోకస్స మనాగరికాయదావస్తాత్ ।
మక్షు ద్రక్ష్యన్తి తటిత్సమనాగరికా యదా వస్తాత్ ॥ ౪౮॥

ప-వి॥ కంసస్య, దురాలోకః, సః, మనాక్, అరికాయదావః, స్తాత్, మక్షు, ద్రక్ష్యన్తి, తటిత్సమనాగరికాః, యదా, వస్తాత్. ౪౮.

వ్యా॥ (కంసస్యేతి) ఉత్తరార్ధాదారభ్య వ్యాఖ్యాయతే -

(౧) ధ్వా-ప-స-సే.

మధురాయాం తటిత్సమనాగరికాః-తటిత్సదృశ్యోనగరస్త్రియః, మఞ్చే స్థిత్వా అవస్తాత్ రథ్యాయాం గచ్ఛన్తం కృష్ణం యదా ద్రక్ష్యన్తి తదా కృష్ణః అరికాయదావః- శత్రుశరీరదహనాగ్నిః, కంసస్య మనాగపి దురాలోకస్తాత్ - వీక్షితుమశక్యోభవేత్. స్తాదితి అస్తేరాశిషిలోట్. తాతఙాదేశః. నాగరికా ఇతి నగరే భవా నాగరికాః, అణ్ణన్తాత్ (౧) "టిడ్ఢాణఞ్" ఇత్యాదినా ఙీప్. తతస్స్వార్థే క ప్రత్యయే (౨) "కేఽణః" ఇతి హ్రస్వత్వమ్. ౪౭.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు మధురానగరమందలి వీధిలో వెళ్ళుచున్నప్పుడచ్చట మంచములలోఁ గూర్చున్న మెఱుపువంటి కాన్తిగల స్త్రీలుచూడఁ బోవుచున్నారు. శత్రువినాశకరుఁడైన యీ శ్రీకృష్ణుఁడు, కంసునికంటికి మహాతేజస్వియై చూచుటకశక్యుఁడై యుండవలయును. ౪౭.

మూ॥ నాగర్యో యాన్తమిమం ధాస్యన్తినుతాదృశాయథా కామమ్।
దశయాఙ్గేరోమాఞ్చం ధాస్యన్తినుతాదృశా యథాకామమ్॥

ప-వి॥ నాగర్యః, యాన్తమ్, ఇమమ్, ధాస్యన్తి, నుతాః, దృశా, యథా, కామమ్, దశయా, అఙ్గే, రోమాఞ్చమ్, ధాస్యన్తి, ను, తాదృశా, యథాకామమ్. ౪౮.

వ్యా॥(నాగర్య ఇతి) ఇమం కృష్ణం యాన్తం నుతాః-స్తుతాః, అభిరూపాః నాగర్యః, దృశా-చక్షుషా, ధాస్యన్తి-ప్రాప్స్యన్తి. యథాకామమ్-మన్మథసదృశమిత్యర్థః. తాదృశా-తాదృశ్యా, దశయా యుక్తం యథాకామమ్ - యథేష్టమ్- నిరర్గళమ్, రోమాఞ్చమఙ్గే ధాస్యన్తి-ధారయిష్యన్తి. ను శబ్దో వితర్కే. ధాస్యన్తీతి పూర్వత్ర ధేటః, ఉత్తరత్ర ధాఞశ్చ రూపమ్॥ ౪౮.

తా॥ మన్మథునివంటి శ్రీకృష్ణుని వీధిలో వెళ్ళుచున్నప్పుడు మధురావాసులైన స్త్రీలుచూచి యానన్దభరితులగుదురు. వారిశరీరములు రోమాఞ్చితములగును. ౪౮.

---

(౧) పా-సూ-౪-౧-౧౫. (౨) పా-సూ-౭-౪-౧౩.

మూ॥ మధురాం యాతి హరి ర్భూ స్సా ధన్యా మాధురీ హ్యతః ।
తస్యాం స్త్రియో వృషం వృషనాథన్యాం మాధు రీహాతః॥ ౫౦॥

ప-వి॥ మధురామ్, యాతి, హరిః, భూః, సా, ధన్యా, మాధురీ, హి, అతః, తస్యామ్, స్త్రియః, వృషమ్, వృషనాథన్యామ్, అధుః, ఈహాతః. ౫౦.

వ్యా ॥ (మధురామితి) హరిరయం మధురాం యాతి, అతశ్చ మాధురీ - మధురాసంబన్ధినీ, భూః - భూమిః, ధన్యాహి - ధన్యాఖలు, తస్యాం మధురాయాం వృషనాథన్యామ్- ధర్మస్య నాథభూతాయామ్, వర్తమానా స్త్రియః, ఈహాతః - స్వచేష్టాతః, వృషమ్ - పుణ్యమ్, అధుః- కృతవత్యః. కథమన్యథా హరిః ప్రత్యాగచ్ఛేదిత్యర్థః. వృషనాథన్యామితి నాథయతేః కర్మణి అధికరణేవా ల్యుట్. టిత్త్వాత్ జీప్. అధురితి ఆఙ్పూర్వాద్దధాతేర్లుఙ్. ౫౦.

తా॥మధురానగరమునకు శ్రీకృష్ణుఁడు వెళ్ళుచున్నాఁడు గాన నామధురానగరియు మహాభాగ్యవతియయినది. పుణ్యవతియైన యామధురానగరియందున్న స్త్రీలు శ్రీకృష్ణుని సేవించుటకుఁ దగిన పుణ్యముల నాచరించిరి. ౫౦.

మూ॥ గచ్ఛతి జనార్దనోఽస్మా న్నద్ధ్వాఽసౌ హిత్యజన్యేన ।
స సుఖేనాఽయమశంఘ్నన్నద్ధ్వా సౌహిత్యజన్యేన ॥ ౫౧॥

ప-వి ॥ గచ్ఛతి, జనార్దనః, అస్మాన్, నద్ధ్వా, అసౌ, హి, త్యజన్, యేన, సః, సుఖేన, అయమ్, అశమ్, ఘ్నన్, అద్ధ్వా, సౌహిత్యజన్యేన. ౫౧.

వ్యా॥(గచ్ఛతీతి)అస్మాన్ నద్ధ్వా-బధ్వా,పశ్చాత్ అసౌజనార్దనో యేనహి మార్గేణ గచ్ఛతి, సోఽయం అద్ధ్వా - మార్గః, సౌహిత్యజన్యేన - కృష్ణగమననిమిత్తేన సౌహిత్యేన - తృప్త్యా, జన్యేన - జనయితవ్యేన, సుఖేన, అశమ్-ఆర్తియమసుఖమ్, ఘ్నన్ భవతి.నూనమ్. నాస్మాకమివానేన కృష్ణసంబన్ధేన మార్గస్యపీడాప్తిః.అతః కృతార్థోఽ

యంమార్గా నిత్యర్థః. నద్ధ్వేతి (౧)"ణహ-బన్ధనే"(౨) "నహోధః" ఇతి ధకారః. (౩) "ఝష స్తథోర్ధోఽధః"ఇతి ధత్వమ్. ౫౧।

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు మనలనువదలి యేమార్గముచే వెళ్ళుచున్నాఁడో, ఆమార్గము శ్రీకృష్ణసంబన్ధముచేఁ దనక్లేశమును వదలి సుఖింపఁబోవుచున్నది. ౫౧.

మూ॥ ధన్యా స్తే యాతి హరి ర్యా నధ్వని తోయదాభోఽగాన్।
త్రప్స్యన్తి మృగా స్సమీయు ర్యానధ్వనితో యదా భోగాన్॥

ప-వి॥ ధన్యాః, తే, యాతి, హరిః, యాన్, అధ్వని, తోయదాభః, అగాన్, త్రప్స్యన్తి, మృగాః, సమీయుః, యానధ్వనితః, యదా, భోగాన్. ౫౨.

వ్యా॥ ధన్యాఇతి) హరిరయం తోయదాభః - మేఘసదృశః, అధ్వని - మార్గే, యాన్ అగాన్-వృక్షాన్, పర్వతాన్వా, యాతి-ప్రాప్నోతి, తే ధన్యాఃఖలు, మృగాశ్చ యానధ్వనితః - యానస్య - కృష్ణరథస్య, ధ్వనినా, యదా - యస్మిన్ కాలే, భోగాన్ - సుఖాని, సమీయుః-సమ్యక్ప్రాప్నుయుః. తదా త్రప్స్యన్తి-తృప్తా భవిష్యన్తి.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు వెంచేయుచున్న మార్గమంగున్న వృక్షాదులు మహాభాగ్యశాలులు. శ్రీకృష్ణుని రథశబ్దమును విని యచ్చటనున్న మృగములు సుఖించి తృప్తి బొందును. ౫౨.

మూ॥ దూరే స ఏవ లక్ష్యో న రజో దృశ్యేతదృశ్యదృశామ్।
తదభిగతో ఘోషో నో నరజో దృశ్యేత దృశ్యదృశామ్॥ ౫౩॥

ప-వి॥ దూరే, సః, ఏవ, లక్ష్యః, న, రజః, దృశి, ఏతత్, ఋశ్యదృశామ్, తదభిగతో, ఘోషః, నః, నరజః, దృశ్యేత, దృశ్యదృశామ్. ౫౩.

వ్యా॥(దూరఇతి)దూరే వర్తమానస్స హరిః,లక్ష్యో నభవత్యేవ, కిఞ్చ- తదేతద్రజోఽపి, ఋశ్యదృశామ్-హరిణీసదృశదృశామ్, స్త్రీణాం దృశి-చక్షుషి, నభవతి, రజోఽపి నదృశ్యతే యథా,తథా దూరీభూతో యమిత్యర్థః. తదభిగతో-తస్య కృష్ణస్య పునరప్యస్మిన్ దేశే అభిగతో

(౧) దివా-ఉ-స-అ, (౨) పా-సూ-౮-౨-౩౪. (౩) పా-సూ-౮-౨-౪౦.

సత్యామ్, దృశ్యదృశామ్- దృశ్యమ్ - దర్శనీయమ్, కృష్ణం పశ్యన్తీనామ్, నః - అస్మాకమ్, నరజః - హ్రాస్థైన్నరైర్జనితః, ఘోషః - శబ్దః, దృశ్యేత-ఉపలభ్యేత, ప్రార్థనాయాం లిఙ్. §

తా ॥ రథధూళిచూడ మనకంటికగఁబడనట్లు శ్రీకృష్ణుఁడు బహుదూరము వెళ్ళిపోయెను. ఆశ్రీకృష్ణుఁడు తిరిగివచ్చినప్పుడతనిని సేవించి సన్తోషించినజనుల సన్తోషఘోషమును మనము వినవలయును. ౫౩.

మూ॥ ఇతి విలపన్తీషు యయా విరహా దయి తాసు సహ తేన।

యాసు విరహం మురారి ర్విరహా దయితాసు సహతే న॥౫౪॥

ప-వి॥ ఇతి, విలపన్తీషు, యయౌ, విరహాత్, అయి, తాసు, సహ, తేన, యాసు, విరహమ్, మురారిః, విరహః, దయితాసు, సహతే, న, ౫౪.

వ్యా ॥ ఇతీతి) అయాంతి గోపీశోకనిమిత్తం కవే శ్లోకం ద్యోతయతి. ఇతి - ఇత్థమ్, తాసు గోపీషు విరహాద్విలపన్తీషు, తేన కృష్ణేన సహాసౌఽక్రూరో యయౌ. తాఃఏవవి శేష్యన్తే-యాసు దయితాసు.స మురారిః. విరహం నసహతే. విరహఇతి మురారే రేవవి శేష్యతే-రహస్య రహితః, ప్రకాశమేవ తాభి స్సంశ్లిష్యైవ ర్తమానఇత్యర్థః. అథవా-యాసు విరహః - యాసు విషయభూతాసు రహస్యరహితః, పరిహరణీయ రహితః, సర్వమపి స్వగతం తాభ్యః ప్రకాశయతీత్యర్థః. ౫౪.

తా॥ ఇట్లు శ్రీకృష్ణవిరహమును సహింపకయాగోపిక లేడ్చుచుండఁగ నాగోపికలకన్తరఙ్గుఁడై వారివిశ్లేషమును సహింపని శ్రీకృష్ణునిబిలిచికొని యక్రూరుఁడు మధురానగరము నుద్దేశించివెళ్ళెను. ౫౪.

---

§ అత్రాతుశాణిగళితాని. దృశ్యేతేతి కర్మకర్తరిరూపమ్. కర్తుస్తిజ్ఞాఽక్షిపితత్వాత్ ఘోషఇత్యత్రప్రథమా. న ఇతిసంబన్ధసామాన్యే షష్ఠీ. అస్మచ్ఛబ్దార్థస్య కర్తృత్వేనా వివక్షితత్వాత్ ఇతిస్యాత్.

మూ॥ అక్రూరః ప్రేక్ష్యోఽపస్సతీ రమితయో రథాపగామీశమ్ ।
దధ్యౌ విగాహ్య యమునాం స తీర మితయో రథాపగామీశమ్॥

ప-వి॥ అక్రూరః, ప్రేక్ష్య, అపః, సతీః, అమితయోః, రథాపగామీ, శమ్; దధ్యౌ, విగాహ్య, యమునామ్, సః, తీరమ్, ఇతయోః, అథ, అపగామ్, ఈశమ్.

వ్యా॥ (అక్రూరఇతి) యమునాతీరం గతేసతి రథే, సతీః - పూజితాః, తత్రత్యాః అపః ప్రేక్ష్య తతఏవ అమితయోః - ప్రమాణాతీతయోః, తస్యాః తీరమ్ - కూలమ్, ఇతయోః - ప్రాప్తయోస్సతోః హరిబలయోః, సోఽక్రూరః, రథాపగామీ - రథాదపగతః, మాధ్యన్దినకృత్యోన్ముఖః, శమ్ - సుఖేన, యమునాం ఆపగామ్ - నదీమ్, విగాహ్య ఈశమ్ - ఈశ్వరమ్, నారాయణమ్, అన్తర్జలే దధ్యౌ. ౫౫.

తా॥ అక్రూరుఁడు, మహావైభవశాలులైన రామకృష్ణులను జేరెక్కించుకొని యమునానదీతీరమంగువచ్చి యచ్చటనే వారిని నిలిపితాను మాధ్యాహ్నికస్నానముచేయుటకై తేరునుండి దిగివచ్చి నిర్మలమైన యమునాజలమందవగాహించి సుఖముగ సర్వేశ్వరుని ధ్యానించెను. ౫౫.

మూ॥ సోఽన్తరపాం హరి మీక్ష్యం దదర్శ గోపాకృతావర్హః ।
హృష్టశ్చ శశీవాఽవృధ దదర్శగోఽపాకృతావర్హః ॥౫౬॥

ప-వి॥ సః, అన్తః, అపామ్, హరిమ్, ఈక్ష్యమ్, దదర్శ, గోపాకృతౌ, అర్హః, హృష్టః, చ, శశీ, ఇవ, అవృధత్, అదర్శగః, అపాకృతావర్హః. ౫౬.

వ్యా॥ (సఇతి) సోఽక్రూరః అపామన్తర్నిమగ్నః, క్షీరార్ణవసికతే అనన్తభోగశాయినం పక్ష్యాయుధనిషేవితం కటిసూత్ర కిరీట కేయూరాదిసకలభూషణభూషితం లక్ష్మీకౌస్తుభలక్షణం పరం ధామ పరమేశ్వరం నారాయణం ధ్యాతుముద్యతః, అర్హః - యోగ్యతమః, అపాకృతావర్హః - నిరస్తహాసః, గోపాకృతౌ ఈక్ష్యం హరిమేవ దదర్శ. సాక్షాత్పరమేశ్వరేణ స్వేన సహ వర్తమానమప్యక్రూరం దృశ్య

మానస్వరూపవ్యతిరేకేణాఽపి తత్ర ధ్యాతు ముద్యుక్తం పరిహాసక్ కృష్ణఃగోపవేషేణైవ విలక్షణతయా తద్ధృదయం ప్రవిష్టోఽభూదిత్యర్థః. ఏవం గోపాకృతిం తం పశ్యన్ అన్యథాద్రష్టుమశక్నువన్ కృష్ణపరిహాస కృతమేతదితి జ్ఞాత్వా తథావిధపరిహాసవిషయీభూతమాత్మానం బుద్ధ్వా అదశ్వగః - పౌర్ణమాసీగతః, శశీవ - చన్ద్ర ఇవ, అవృధత్ - వర్ధతేస్మ, అతిప్రహృష్టోఽభూదిత్యర్థః. అవృధదితి (౧) "వృధు-వృద్ధౌ" (౨) "ద్యుద్భ్యోలుఙి" ఇతి భిదాదిత్వాదఙ్, లుఙ్ పరస్మైపదమ్. అపాకృతావర్ష్మా ఇతి అపాకృతః అవహార్షః యేనేతి బహువ్రీహిః. ౫౬.

తా ॥ అయక్రూరుఁడు యమునాజలమందుమునిగి శ్రీమన్నారాయణుని ధ్యానింపఁగా, శ్రీకృష్ణుఁడతనిధ్యానమందా పరస్వరూపమును గనపడుపక గోపాకృతియైన యీ కృష్ణరూపమునే గనపడిచెను. అతఁడు దానిని సేవించి సన్తోషయుతుఁడై పూర్ణిమా చన్ద్రునివలెవర్ధిల్లెను. ౫౬.

మూ॥ తన్వన్తరగధియం స్వం పరిహాసతా సజ్జతో యయా వేషః।
విహృతస్తాం తను మేత్యోపరి హ సతా సజ్జతోయయా వేషః ॥

ప-వి॥ తన్వన్తరగధియమ్, స్వమ్, పరిహాసతా, సజ్జతః, యయా, వేషః, వివృతః, తామ్, తనుమ్, ఏత్య, ఉపరి, హ, సతా, సజ్జతః, యయా, ఏషః. ౫౭.

వ్యా ॥ (తన్వన్తరేతి) తన్వన్తరగధియమ్ - గోపవేషాయాః తనోః - శరీరాత్, అన్యస్యాంతనౌ, గతమనస్కమ్, స్వమ్-ఆత్మానమ్, సజ్జతః - సఙ్గాత్ - స్నేహాత్, పరిహాసతా- కృష్ణేన, యయా తన్వా గోపరూపయా వేషో వివృతః, ప్రకాశితః, తాం గోపాత్మికాం తను మేత్య ఉపరి సతా-తీరేవర్తమానేన, తేన కృష్ణేన జలాదుత్తీర్య సజ్జత ఏషోఽక్రూరః మధురాంప్రతి యయౌ - హాశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. ౫౭.

తా ॥ పరవాసుదేవుని స్వరూపమును ధ్యానింపయత్నించిన తనకు శ్రీకృష్ణుఁడా స్వరూపమునుగనపడుపక స్నేహముచేఁ బరిహసించి యేకృష్ణస్వరూపమునుగనపడిచెనో,

(౧) ఆ-అక-సే. పా-సూ-౧-౩-౯౧.

అక్రూరుఁడు యమునానదినుండి లేచి వచ్చి యా శ్రీకృష్ణునితోఁ గలిసి తేరెక్కి మధురానగరము నుద్దేశించి వెళ్లెను. ౫౭.

మూ॥ అనుపురి హిత్వా ఽక్రూరం గౌరవతో భావికార్యస్య ।

యయతుః పురీం రతేర్యా గా రవతో భావికా ఽర్యస్య॥

ప-వి॥ అనుపురి, హిత్వా, అక్రూరమ్, గౌరవతః, భావికార్యస్య, యయతుః, పురీమ్, రతేః, యా, గాః, అవతః, భావికా, అర్యస్య. ౫౮.

వ్యా॥ (అనుపురీతి) అనుపురి - పుర్యాస్సమీపే, అక్రూరం హిత్వా తాంపురీంప్రతి యయతుః - గతవన్తౌ. అక్రూరహానేః కారణముచ్యతే - భావికార్యస్య - భావినో రజకవధధనుర్భఙ్గాదికార్యస్య, గౌరవతః; అక్రూరసన్నిధౌ రజకవధాదిషు క్రియమాణేష్వక్రూరస్య తదనుమతత్వాత్కంసేన నిగ్రహో భవేదితి తం హిత్వా ప్రస్థితావిత్యర్థః. మధురైవ విశేష్యతే-యా, గాః - నగరభూమిః, అవతః - ఆత్మానం రక్షతః, అర్యస్య - స్వామినః, రతేః - ప్రీతేః, భావికా - ఉత్పాదయిత్రీ, సర్వభోగాస్పదత్వాద్రక్షకస్య రాజ్ఞోఽతిప్రీతికరీత్యర్థః. అనుపురీతి (౧) "అనుర్యత్సమయా" ఇత్యవ్యయీభావః. ౫౮.

తా॥ అక్రూరునిసమక్షమందు రజకాదులను జంపినయెడల కంసునికి నక్రూరునియందుఁ గృష్ణపక్షపాతియను సంశయము కలుగునని తలఁచి యతనిని మధురానగరసమీపమందువదలి రామకృష్ణులిద్దఱును కంసునికిఁ బ్రియకరమైన మధురానగరములోపల వెళ్ళిరి. ౫౮.

మూ॥ యో రజకః కిల కంసే సగౌరవ స్త్రాసితామ్బరావని తమ్ ।

యయతు ర్హత్వాఽనుసృతింసగౌరవస్త్రాసితామ్బరావనితమ్॥

ప-వి ॥ యః, రజకః, కిల, కంసే, సగౌరవః, త్రాసితామ్బరావని, తమ్, యయతుః, హత్వా, అనుసృతిమ్, సగౌరవస్త్రాసితామ్బరౌ, అనితమ్. ౫౯.

(౧) పా-సూ-౨-౧-౧౫.

వ్యా॥ (యోరజకఇతి) ఏవంగచ్ఛన్తౌ తౌ కంసస్య రజక మభ్యేత్య వస్త్రాణి యాచితవన్తౌ, సతు కంసగౌరవా న్నదత్తవాన్, తత్రేదముచ్యతే - యఃకిల రజకః కంసే సగౌరవః - కంసగౌరవయుక్తః, తం రజకం అనుసృతిమ్ - స్వానుసరణమ్, అనితమ్ - అప్రాప్తమ్, వస్త్రాణ్యప్రదదానమ్, త్రాసితామ్బరావని - త్రాసితమమ్బరం, అవనిః - భూమిశ్చ, యథాభవేత్ తథా హత్వా తతః సగౌరవస్త్రాసితామ్బరౌ - స్వయముపాత్తాభ్యాం గౌరవస్త్రాభ్యామ్ - పీతవస్త్రాభ్యామ్, అసితామ్బరాభ్యామ్ - నీలవస్త్రాభ్యామ్, సహితౌ, యయతుః - కృష్ణః పీతామ్బరే పరిహితవాన్, రామస్తు నీలామ్బరే ఇత్యర్థః. ౫౯.

తా॥ రామకృష్ణులిద్దఱును వీధిలోవచ్చుచున్న కంసునిచాకలివానినివస్త్రములడిగిరి. వాఁడు కంసునిచే గొప్పవానినిగాఁదలఁచివీరికి వస్త్రములనియ్యఁడయ్యె, అప్పుడు వీరు భూమ్యన్తరిక్షములన్నియు భయపడునట్లు వానినిజంపి వానిమూటలోనుంచి కృష్ణునికిఁగాను రెండు పీతామ్బరములను బలరామునికిఁగాను రెండు నీలామ్బరములను దీసికట్టుకొనిరి. ౫౯.

మూ॥ అథ దదృశుశ్చ జనా స్తం శ్రితమాలాకారధామానమ్ ।
దధతం ముఖమమ్భోజశ్రి తమాలాకారధామానమ్॥ ౬౦॥

ప-వి॥ అథ, దదృశుః, చ, జనాః, తమ్, శ్రితమాలాకారధామానమ్, దధతమ్, ముఖమ్, అమ్భోజశ్రి, తమాలాకారధామానమ్. ౬౦.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ తం కృష్ణం శ్రితమాలాకారధామానమ్ - మాలార్థితయా ప్రాప్తమాలాకారగృహమ్, అమ్భోజశ్రి - అమ్భోజసదృశలక్ష్మీకమ్, ముఖం దధతమ్, తమాలాకారధామానమ్ - తమాలసదృశనీలరూపతేజస్కమ్, జనా దదృశుః. ౬౦.

తా॥ తరువాత, తమాలవృక్షమువలె నీలవర్ణుఁడై తామరస పుష్పములవలె నతిసున్దరమైన ముఖమ్ము కలవాఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు మాలాకారుని గృహమునకు వేంచేసెను.

మూ॥ మాలాకారే హర్షజసదాస్రజాతం స భాజితవాన్ ।
అథ సోప్యవశః ప్రణమన్ సదా స్రజా తం సభాజితవాన్ ॥

ప-వి॥ మాలాకారే, హర్షజసదాస్రజాతమ్, సః, భాజితవాన్, అథ, సః, అపి, అవశః, ప్రణమన్, సదా, స్రజా, తమ్, సభాజితవాన్. ౬౧.

వ్యా॥ (మాలేతి) తస్మిన్మాలాకారే హర్షజసదాస్రజాతమ్ - స్వదర్శననిమిత్తేన హర్షేణ జాతం సత్ - పూజితమ్, అస్రజాతమ్ - బాష్పసమూహమ్, భాజితవాన్. అథ సోఽపి మాలాకారః కృష్ణదర్శనేనావశః సదా - సతతమ్, భూయోభూయః ప్రణమన్ - స్రజా - మాలయా, తం కృష్ణం సభాజితవాన్ - పూజితవాన్. ౬౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని సేవించి యానన్దబాష్పపరిపూర్ణలోచనుఁడైన మాలాకారుఁడు శ్రీకృష్ణునికిఁ బుష్పమాలికలను సమర్పించి పూజచేసి పరవశుఁడై నమస్కరించెను. ౬౧.

మూ॥ తాభ్యాం యోగ్యాన్యలినామాల్యానీతాని పరమసౌభాగ్యమ్ ।
ప్రదదౌ శ్రిత స్సుగన్ధం మాల్యానీతాని పర మసౌ భాగ్యమ్॥

ప-వి॥ తాభ్యామ్, యోగ్యాని, అలినామ్, ఆల్యా, నీతాని, పరమసౌభాగ్యమ్, ప్రదదౌ, శ్రితః, సుగన్ధమ్, మాల్యాని, ఇతాని, పరమ్, అసౌ, భాగ్యమ్. ౬౨.

వ్యా॥ (తాభ్యామితి) యోగ్యాని - ఉచితాని, అలినామ్ - భృఙ్గాణామ్, ఆల్యా - పఙ్క్త్యా, పరమసౌభాగ్యమ్ - సుభగతామ్ - రమణీయతామ్, నీతాని, సుగన్ధమ్ - శోభనగన్ధమ్, ఇతాని - ప్రాప్తాని, మాల్యాని తాభ్యాం హరిబలాభ్యాం అసౌ మాలాకారః పరమ్ - ఉత్కృష్టమ్, భాగ్యం శ్రితః - ప్రాప్తః, ప్రదదౌ - పరమసౌభాగ్యమితి సుభగశబ్దాత్ భావే ష్యఞ్. (౧) "హృద్భగసిన్ధ్వన్తే పూర్వపదస్య చ" ఇత్యాదినా ఉభయపదవృద్ధిః; తతః పరమశబ్దేన (౨) "సన్మహత్" ఇత్యాదినా కర్మధారయః. సుగన్ధస్య తత్పురుషత్వాత్సమాసాన్తాభావః. ౬౨.

తా॥ మహాభాగ్యశాలియైన మాలాకారుఁడు, మధుపానమ్ముచేయుచున్న తుమ్మెదలతోఁ గూడి రమణీయములై శ్లాఘ్యమైన పరిమళముగలవై రామకృష్ణుల కిద్దఱికిఁ దగియున్న మాలికలను వారిద్దఱికిని సమర్పించెను. ౬౨.

---

(౧) పా-సూ-౭-౩-౧౯. (౨) పా-సూ-౨-౧-౬౧.

మూ॥ భూయో భూయః ప్రణమన్ననునీత్యా కేశవేశాన్తే।
అధిత స్రజస్స భక్త్యా నను నీత్యా కేశవే శాన్తే॥ ౬౩॥

ప-వి॥ భూయః, భూయః, ప్రణమన్, అనునీత్యా, కేశవేశాన్తే, అధిత, స్రజః, సః, భక్త్యా, నను, నీత్యా, కేశవే, శాన్తే. ౬౩.

వ్యా॥ (భూయోభూయఇతి) స మాలాకారః నానావిధబహు మాల్యపరిగ్రహేయ కృష్ణం భూయోభూయః ప్రణమన్ అనునీత్యా - అనునయేన ప్రియవచనేన, వశీకృత్య, స్వహస్తేనైవ తస్య కేశవేశాన్తే- కేశవేష్టనస్యోపరి, స్రజోబహ్వీః అధిత - నిహితవాన్, ఏవంవిధప్రవృత్తౌ హేతురుచ్యతే - సఖలు మాలాకారః శాన్తే కేశవే నీత్యా - న్యాయేన, భక్త్యా నను. ౬౩.

తా॥మాలాకారుఁడు శ్రీకృష్ణుని కన్తరజ్ఞనకర్తుఁడు గనుక నతనిని యడుగడుగునను నమస్కరించి మంచి మాటలాడి వశీకరించికొని తానే యతని జుట్టులోఁ బూమాలను ముడిచెను. ౬౩.

మూ॥ అదిత స తస్మై లోకాన్ సమోక్ష మిష్టాన్యదాగోపి।
యచ్చ ప్రథిత మఘం పితృసమోఽక్షమిష్టాఽన్యదాగోపి॥౬౪॥

ప-వి॥అదిత, సః, తస్మై, లోకాన్, సమోక్షమ్, ఇష్టాన్, యత్, అగోపి, యత్, చ. ప్రథితమ్, అఘమ్, పితృసమః, అక్షమిష్ట, అన్యత్, అగః, అపి. ౬౪.

వ్యా॥ (అదితేతి) అథ స కృష్ణః ప్రీత స్తస్మై మాలాకారాయ ఇష్టాన్ లోకాన్ బ్రహ్మలోకపర్యన్తాన్ సమోక్షమదిత - మోక్షేణ సహైవ దత్తవాన్. సమోక్షమితి క్రియా విశేషణమ్. కథం జన్మాన్తర సహస్రకృతేషు జ్ఞాతాజ్ఞాతేషు పాపేషు విహితాకరణనిషిద్ధకరణాత్మకేషు తథాభగవద్విషయే నిన్దనాత్మకేష్వపరాధేషు సత్సు తత్ఫలానుభవం ప్రాయశ్చిత్తం యోగాభ్యాసంచ వినా భోగమోక్షణమితిచే త్తత్రోచ్యతే - యదఘం అగోపి - గోపితమభూత్, అవిదితమిత్యర్థః. యచ్చ ప్రథితమ్ - ప్రజ్ఞాతమ్, తత్సర్వమ్, అన్యచ్చజన్మాన్తరసహస్రకృతం

తా॥ మాలాకారుఁడు, రామకృష్ణుల సఞ్చారముచేఁ బరిపవిత్రములైన జనులయొక్క రథఘోషముచేఁ బరిపూర్ణములైన యాయావీథులను నారామకృష్ణులను బ్రీతిచేఁ జూచుచుండెను. ౬౫.

మూ॥ అనుభూషితౌ ప్రభాన్తావాప్తౌ మధురాం సమాఞ్చితాముత్కౌ।
అనుభూషితౌ ప్రభాన్తా వాప్తౌ మధురాం సమాఞ్చితా ముత్కౌ॥

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరే
ప ఞ్చ ద శా శ్వా సః.

ప-వి॥ అనుభూషితౌ, ప్రభామ్, తౌ, ఆప్తౌ, మధురామ్, సమామ్, చ, తామ్, ఉత్కౌ, అనుభు, ఉషితౌ, ప్రభాన్తౌ, ఆప్తౌ, మధురామ్, సమాఞ్చితామ్, ఉత్కౌ.

వ్యా ॥ (అన్వితి) అనుభూషితౌ- అనుకూల్యేన వస్త్రమాల్యైర్భూషితౌ, ప్రభామ్- దీప్తిమ్, తౌ రామకృష్ణౌ ఆప్తౌ - ప్రాప్తౌ, ప్రభైవ విశేష్యతే - మధురామ్, మాధుర్యగుణయుక్తామ్, భోగ్యామ్, సమామ్ - సదృశీమ్, అన్యూనానతిరిక్తామ్, చశబ్దస్సముచ్చయే. తాం ప్రభామ్, ఉత్కౌ - నగరదర్శనోత్సుకౌ, అనుభు - భూమౌ, ఉషితౌ, పాదచారిణావిత్యర్థః, ‡ తథావిధౌ తౌ, ఆప్తౌ-ప్రత్యయితౌ - విస్రమ్భణీయా విత్యర్థః. మధురాం నగరీం సమాఞ్చితామ్ - పాదసఞ్చారేణ సమ్యక్పూజితవన్తౌ, ఉత్కౌ-నానావిధనాగరపదార్థదర్శనార్థమున్నమితశిరస్కౌ, అథవా-ఉద్భూతసుఖానుభవౌ, అనుభ్వితి విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః. సమాఞ్చితామితి (౧)"అఞ్చు-గతిపూజనయోః" సంపూర్వః, లఙ్ద్వివచనమ్. ౬౬.

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరవివరణే
ప ఞ్చ ద శా శ్వా సః,

తా ॥ రామకృష్ణులు వస్త్రమాల్యాదుల నలఙ్కరించుకొని సున్దరశోభాయుక్తులై నగరవీక్షణమందుఁగుతూహలముగలవారై, శిరస్సుల నెత్తి నగరశోభను జూచుచు వీథిలోఁ బాదచారులై వెళ్ళిరి. ౬౬

---

‡ ప్రభాన్తావితిపదంమూలకోశేషు నదృశ్యతే. (౧) ధా-ప-స-సే-

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే

షోడశాశ్వాసః.

మూ॥ అథ కుబ్జా మైక్షేతాం గచ్ఛన్తౌ సారరాజమార్గేణ।
వీక్ష్య దధతీ మనో ద్రాగచ్ఛన్తౌ సా రరాజ మార్గేణ ॥ ౧॥

ప-వి॥ అథ, కుబ్జామ్, ఐక్షేతామ్, గచ్ఛన్తౌ, సారరాజమార్గేణ, వీక్ష్య, దధతీ, మనః, ద్రాక్, అచ్ఛమ్, తౌ, సా, రరాజ, మార్గేణ. ౧.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ సారరాజమార్గేణ గచ్ఛన్తౌ రామకృష్ణౌ కుబ్జాం ఐక్షేతామ్, సా కుబ్జా తౌ వీక్ష్య ద్రాక్-శీఘ్రమ్, మార్గేణ-కృష్ణదర్శనరూపేణ సత్పథేన, అచ్ఛమ్ - నిర్మలమ్, మనః- చిత్తమ్, దధతీ రరాజ. ౧.

తా ॥ తరువాత రామకృష్ణులిద్దఱును నతిశ్లాఘ్యమైన మధురానగరవీధిలో వెళ్ళుచు గూనిని జూచిరి. ఆ గూని వీరిద్దఱిని జూచి ప్రసన్నమనస్కురాలై విలసిల్లెను. ౧.

మూ॥ కుబ్జాంసమవదదురుముఖభా జననయనామృతాయమానవసుః।
స్పృహయన్ కృతానులేపనభాజననయనామృతాయ మానవసుః॥

ప-వి॥ కుబ్జామ్, సమవదత్, ఉరుముఖభాః, జననయనామృతాయమానవసుః, స్పృహయన్, కృతానులేపనభాజననయనామ్, ఋతాయ, మానవసుః. ౨.

వ్యా॥ (తామితి) తాం కుబ్జాం స హరిః సమవదత్. ఉరుముఖభాః - ఉరుతరముఖద్యుతిః, జననయనామృతాయమానవసుః - జనానాం నయనస్య - నేత్రస్య, అమృతవదాచరత్తేజస్కః, అమృతవద్భోగ్యతేజా ఇత్యర్థః. ఋతాయ - సత్యవచనాయ, స్పృహయన్ - తస్యాః ప్రీతిమాచరన్, మానవసుః - మానధనః. కుబ్జాతు విశేష్యతే-కృతా

నులేపనభాజనసయనాఖ్యే - అనులేపనస్య-కస్తూరికాద్యఙ్గరాగపాత్రస్య, స్వహస్తేన నయనమ్ - నీతిః, కృతా యయా సా తథోక్తా. ౨.

తా॥ సున్దరమైన ముఖకాన్తియు జనుల కాహ్లాదకరమైన దివ్యతేజస్సును గల మానవంతుఁడైనయాశ్రీకృష్ణుఁడు, చన్దనపుగిన్నె నెత్తుకొని వెళ్ళుచున్న కుబ్జను గుఱించి యథార్థమును దెలిసికొనుటకై ప్రియముగ మాటలాడెను. ౨.

మూ॥ అనులేపోఽయం కస్మై సత్యాగిరోపవద తావద్యామ్ ।
స్నిహ్యస్తీ స్వేన రసం సత్యగిరోపవదతాఽవద్యమ్ ॥ ౩॥

ప-వి॥ అనులేపః, అయమ్, కస్మై, సత్యగిరా, ఉపవద, తావత్, యామ్, స్నిహ్యన్తీ, స్వేన, రసమ్, సతీ, అగిరః, అపవదతా, అవద్యమ్. ౩.

వ్యా ॥ (అనులేపఇతి) పరమరసికః స్నేహసౌహార్దయుక్తస్స కృష్ణః పథిదృష్టాం కుబ్జాం స్వేనచ స్నేహరసాత్ పరిగృహీతాం అన్యగామినీముపలభ్యైనమాచష్టే. అయమనులేపః కస్మై, ఇదంతావత్ సత్యగిరా-యథార్థయా వాచా, ఉపవద; యం కిల పురుషం స్నిహ్యన్తీ సతీ అవద్యం అపవదతా - అవమానయతా, నిరవద్యేన, స్వేన - ఆత్మనా, రసమ్ - స్నేహమ్, అగిరః-ఉద్గీర్ణవత్యసి. ఏవంకిల తత్స్పృహణీయాసి,కస్మైపురుషాయాఽయమనులేపస్త్వయా నీయతే,తదేతత్సత్యముపవదేత్యర్థః. అగిర ఇతి (౧) " గ్రా - నిగరణే " లజ్, త్యదాదిత్వాచ్ఛః. స్నేహస్య చిరంప్రారబ్ధత్వకథన పరత్వాదనద్యతన విషయే లఙ్ ప్రయుజ్యతే. ౩.

తా॥ ఓగూనీ! నీవేపురుషునియందుఁ బ్రీతురాలవై నిర్దుష్టమైన మనస్సుచేత భావరసమును దెలుపుచు నీ చన్దనము నెత్తుకొనిపోవుచున్నావు. యథార్థముగఁ జెప్పుము.

మూ॥ వాచమిమాం సా సార్థకజననోదీరితవతీ విదగ్ధతమాః।
హారిద్రుగ్రుచివీచీ స్త్రీజననోదీ రితవతీ విదగ్ధతమాః॥ ౪॥

(౧) తు-ప-స-సే.

ప-వి॥ వాచమ్, ఇమామ్, సా, సార్థకజననా, ఉదీరితవతీ, విదగ్ధతమాః, హరిదృగ్రుచివీచీః, స్త్రీజననోదీః, ఇతవతీ, విదగ్ధతమాః. ౪.

వ్యా॥ (వాచమితి) సా కుబ్జా సార్థకజననా - కృష్ణవిషయీకారేణ సప్రయోజనజన్మా, అతఏవ విదగ్ధతమాః - విశేషేణ దగ్ధబుద్ధిగతతమస్కా, నిరస్తసమస్తపాపా, ఇమాం వాచం ఉదీరితవతీ - ఉక్తవతీ. పునరపి సైవ విశేష్యతే - స్త్రీజననోదీః యువతిజనానాం నోదకరీః, విదగ్ధతమాః - వైదగ్ధ్యయుక్తాః, హరిదృగ్రుచివీచీః - కృష్ణదృష్టితేజసాం వీచీః - ఊర్మీః, ఇతవతీ. దృగ్రుచీనాం వీచిత్వేన రూపణం సముద్రత్వ నిర్హారాదత్వ పునఃపునరభిపాతిత్వఖ్యాపనార్థమ్. విదగ్ధతమా ఇతి విదగ్ధం తమః - పాపమ్, యస్యా ఇతి బహువ్రీహిః. ఉత్తరత్రతు గుణవాచినో విదగ్ధశబ్దాదతిశాయనే తమప్. ద్వితీయా బహువచనమ్. స్త్రీజననోదీరితి స్త్రీజనానామ్ - యువతిజనానామ్. నోదయతి (౧) "కర్మణ్యణ్" (౨) "టిడ్ఢాణఞ్" ఇతి జీప్. ౪.

తా॥ స్త్రీలకుఁ బ్రీతికరమైన కృష్ణకటాక్షమునకుఁ బాత్రురాలై దానిచేతనిష్పాపురాలై ధన్యురాలైన గూని శ్రీకృష్ణునిగుఱించి పైఁ జెప్పఁబోవుచున్న విధముగ మాటలాడెను. ౪.

మూ॥ వేత్సి న కిం కంసస్య స్వా భద్రా గన్ధకారిణీ నాథ ।
జాతాఽహం త్వద్దృష్ట్యా స్వాభ ద్రాగన్ధకారిణీ నాఽథ ॥ ౫।

ప-వి॥ వేత్సి, న, కిమ్, కంసస్య, స్వా, భద్రా, గన్ధకారిణీ, నాథ, జాతా, అహమ్, త్వద్దృష్ట్యా, స్వాభ, ద్రాక్, అన్ధకారిణీ, న, అథ. ౫.

వ్యా॥ (వేత్సీతి) హేనాథ!, అహం కంసస్య స్వా - ఆత్మీయా, భద్రా - నిపుణా, గన్ధకారిణీ - సైరన్ధ్రీ, ఏవంభూతాప్యహమ్, అథ - ఇదానీమ్, త్వద్దృష్ట్యా పాపరహితా జాతేత్యర్థః. హేస్వాభ - శోభనతేజస్క! ఏతత్సర్వం కిం న వేత్సి? ౫.

(౧) పా-సూ-౩-౨-౧. (౨) పా-సూ-౪-౧-౧౫.

తా॥ నేను కంసునికిఁ జన్దనము తీయుచున్నదానిని, ఇప్పుడు నీదర్శనముచేత నిష్పాపురాలనైతిని. ఇవియన్నియు నీకుఁ దెలియవా? ౫.

మూ॥ విషయోఽస్తు తవ స్వామిన్ననులేపన మక్షిపాతస్య।
యోగ్యం వాం చే దుచితా నను లేపన మక్షిపా తస్య॥ ౬॥

ప-వి॥ విషయః, అస్తు, తవ, స్వామిన్, అనులేపనమ్, అక్షిపాతస్య, యోగ్యమ్, వామ్, చేత్, ఉచితా, నను, లేపనమ్, అక్షిపా, తస్య. ౬.

వ్యా॥ (విషయఇతి) హేస్వామిన్! ఇద మనులేపనం తవాఽక్షిపాతస్య విషయోఽస్తు, ఇదమీాక్షస్వేత్యర్థః. ఇదన్త్వనులేపనం వాం-యువయోః, యోగ్యంచేత్ - స్వగాత్రయోర్లేపనం ఉచితంచేత్, తస్యాఽస్యలేపనస్యాఽక్షిపా ఉచితానను - అక్షిపా - అత్యాగ ఇత్యర్థః. (౧) "క్షిప్ - ప్రేరణే" భిదాదిత్వాదఙ్. తతోనఞ్ సమాసః.

తా॥ ఓ స్వాములారా! ఈచన్దనమునుజూడుఁడు. ఈచన్దనముమీకుఁదగియున్న యెడల దీనిను పేక్షింపకఁ బూసికొనుఁడు. ౬.

మూ॥ స తయా గమిత స్తేన తు పత్రలతాన్యాస మక్షమితా।
ద్విపతా మతోఽస్య తరువత్పత్రలతాఽన్యా సమక్షు మితా॥ ౭॥

ప-వి॥ సః, తయా, గమితః, తేన, తు, పత్రలతాన్యాసమ్, అక్షమితా, ద్విపతామ్, అతః, అస్య, తరువత్, పత్రలతా, అన్యా, సమక్షమ్, ఇతా. ౭.

వ్యా॥ (సఇతి) స కృష్ణః తయా కుబ్జయా తేనాఽనులేపనేన పత్రలతాన్యాసమ్- గాత్రే పత్రలేఖానిక్షేపమ్, అలఙ్కారమ్, గమితః కీదృశః - ద్విపతాం అక్షమితా, సింహఇవ తత్ప్రథమసహమాన ఇత్యర్థః, అతశ్చ కుబ్జాహస్త కృతాదనులేపనవిన్యాసవిశేషాయత్తాదలఙ్కారాదస్యకృష్ణస్య సమక్షం అన్యా అపూర్వా- పత్రలతా ఇతా-ప్రాప్తా. తరువత్ - తరోరివ, యథాహి తరోః తత్క్షణజనితసమగ్రనవపల్లవస్య

(౧) తుదాది-ఉ-స-అనిట్.

పత్రలతానామ శ్రీర్భవతి, ఏవమస్యాపి తాదృశీ కాన్తిర్జాతేత్యర్థః. పత్రలశబ్దాత్ ప్రభూతకాన్తిః హరివిషయే లక్ష్యతే. తరువిషయే పత్రయుక్తత్వమ్. పత్రశబ్దస్సిధ్మాదిత్వాన్మత్వర్థీయలాన్తః. అక్షమితేతి తృజన్తస్యనఞ్ సమాసః, అమర్షణ ఇత్యర్థః. ౭.

తా॥ ఈవిధముగఁ జెప్పి తరువాత శ్రీకృష్ణునియఙ్ఘ్రులందుఁ జన్దనము నతి విచిత్రముగఁ బూసెను. దానిచేత నా శ్రీకృష్ణుఁడు, క్రొత్తగఁ జిగురించిన వృక్షమువలె మిక్కిలి శోభాయమానుఁడాయెను. ౭.

మూ॥ కృష్ణో నిధి రస్యాస్స్రగు స మమార్జ వరాజితాంశూనామ్।
కుర్వన్ హస్తేనైనాం సమ మార్జవరాజితాం శూనామ్॥ ౮॥

ప-వి ॥ కృష్ణః, నిధిః, అస్యాః, స్థగు, సః, మమార్జ, వరాజితాంశూనామ్, కుర్వన్, హస్తేన, ఏనామ్, సమమ్, ఆర్జవరాజితామ్, శూనామ్. ౮.

వ్యా ॥ (కృష్ణ ఇతి) కృష్ణః వరాజితాంశూనామ్ - వరాణాముత్కృష్టానామ్, అజితానామ్ - జేతుమశక్యానామ్, అంశూనామ్ - తేజసామ్, నిధి స్స కృష్ణః అస్యాః కుబ్జాయాః స్థగు - కుబ్జత్వహేతుభూతం ఉచ్ఛ్రితం గాత్రప్రదేశమ్, హస్తేన మమార్జ - స్పృష్టవాన్. ఏనాం కుబ్జాం సమమ్ అన్యూనానతిరేకేణ, ఆర్జవరాజితామ్ - శరీరస్య ఆర్జవేన - ఋజుత్వేన, రాజితామ్ - శోభితామ్, శూనామ్ - పూర్వరూపాద్విభిన్నరూపామ్, కుర్వన్, తస్యాస్స్రగు మమార్జేత్యర్థః. మమార్జేతి మృజేర్లిట్ (౧) "మృజేర్వృద్ధిః" ఇతివృద్ధిః. శూనామితి (౨) "ఓశ్వి గతివృద్ధ్యోః" ఇతి నిష్ఠా. యజాదిత్వాత్సంప్రసారణమ్. (౩) "హలః" ఇతిదీర్ఘః. (౪) "ఓదితశ్చ" ఇతినిష్ఠానత్వమ్. ౮.

తా॥ తేజోనిధియైన శ్రీకృష్ణుఁడు, గూనిని దనహస్తముచేఁ దడవి దానియొక్క గూనును బోఁగొట్టి ఋజుశరీరురాలుగఁ జేసి మునుపటికంటె నతివిలక్షణరూపవంతురాలుగఁ జేసెను. ౮.

---

(౧) పా-సూ-౭-౨-౧౧౪. (౨) ధా-ప-అ-సే-
(౩) పా-సూ-౬-౪-౨. (౪) పా-సూ-౮-౨-౪౫.

మూ॥ శ్రీరిన్దుశ్రీరివ హృతశశా కకుబ్జాతముత్కాశమ్ ।
చక్రే యస్య న హాతుం శశాక కుబ్జా తముత్కా శమ్॥ ౯॥

ప-వి॥ శ్రీః, ఇన్దుశ్రీః, ఇవ, హృతశశా, కకుబ్జాతమ్, ఉత్కాశమ్, చక్రే, యస్య, న, హాతుమ్, శశాక, కుబ్జా, తమ్, ఉత్కా, శమ్. ౯.

వ్యా॥ (శ్రీరితి) యస్య శ్రీః - కాన్తిః, హృతశశా-హృతలక్ష్మా, ఇన్దుశ్రీరివసతీ; కకుబ్జాతమ్ - దిక్సమూహమ్, ఉత్కాశమ్- ఉత్కృష్టప్రకాశమ్, చక్రే - కృతవతీ. తం కృష్ణం- ప్రియరూపం సా కుబ్జా ఉత్కా - ఉత్సుకాసతీ, హాతుమ్ - త్యక్తుమ్ - విశ్లేష్టుమ్, నశశాక- నశక్తాఽభూత్ - శమితి క్రియావిశేషణమ్. తం సుఖేన విశ్లేష్టుం నశశాకేత్యర్థః. ౯.

తా॥ అగూని, మయిలలేని చన్ద్రునికాన్తివంటి కాన్తిచేత దిక్కులను వెలిగించుచున్న యా శ్రీకృష్ణుని విశ్లేషింప నసమర్థురాలాయెను. ౯.

మూ॥ కృష్ణాఖ్యమేత్య సా పూర్నష్టాప దభూచ్చ భాస్వన్తమ్ ।
అధిప మవన్తం లోకా నష్టాపదభూచ్ఛభా స్వన్తమ్॥ ౧౦॥

ప-వి॥ కృష్ణాఖ్యమ్, ఏత్య, సా, పూః, నష్టాపత్, అభూత్, చ, భాస్వన్తమ్, అధిపమ్, అవన్తమ్, లోకాన్, అష్టాపదభూచ్ఛభాః, స్వమ్, తమ్. ౧౦.

వ్యా॥ (కృష్ణాఖ్యమితి) సా పూః - మధురాచ, కృష్ణాఖ్యం భాస్వన్తమ్ - ఆదిత్యమ్, లోకాన్, అవన్తమ్-రక్షన్తమ్, తమేవ స్వమ్- ఆత్మీయమ్,అధిపం ఉపేత్య,సాక్షాత్సర్వేశ్వరమేవ స్వాధిపత్యేన లబ్ధ్వా నష్టాపదభూత్. నష్టా ఆపత్ యస్యా ఇతి బహువ్రీహిః. సైవవిశేష్యతే- అష్టాపదభూచ్ఛభాః - అష్టాపదభూః - హిరణ్మయభూమిః, ఉచ్ఛభాః- ఉచ్ఛ్రితా భాః- ప్రభా, యస్యాస్సా తథోక్తా. ౧౦.

తా॥ సర్వలోకరక్షకుఁడై నిరుపాధికస్వామియై సూర్యసమానుఁడైన శ్రీకృష్ణుని బొంది, స్వర్ణమయమై మిక్కిలి కాన్తిగల మధురానగరము నిరుపద్రవమై విలసిల్లెను.

మూ॥ నాగర్యః ప్రహితేక్షణభృఙ్గా రాజీవవదనన్తమ్ ।
అరజన్త పులకితస్తనభృఙ్గారా జీవవదనన్తమ్ ॥ ౧౧

ప-వి ॥ నాగర్యః, ప్రహితేక్షణభృఙ్గాః, రాజీవవదనమ్, తమ్, అరజన్త, పులకితస్తనభృఙ్గారాః, జీవవత్, అనన్తమ్. ౧౧.

వ్యా ॥ (నాగర్య ఇతి) తం రాజీవవదనమ్- పద్మసదృశముఖమ్, అనన్తమ్ - కృష్ణమ్, ప్రహితేక్షణభృఙ్గాః - తస్మిన్ నిహితలోచనాఖ్య షట్పదాః, పులకితస్తనభృఙ్గారాః నాగర్యః - నగరస్త్రియః, జీవవత్ - స్వప్రాణవత్, అరజన్త - అనురక్తా అభవన్-కృష్ణవిషయే రాగమ్ - స్నేహమ్, కృతవత్య ఇత్యర్థః. భృఙ్గారశబ్దః కనకాలుకాఖ్యస్య ఉపధానస్య వాచకః. అరజన్తేతి (౧) "రఞ్జ- రాగే" లఙ్. (౨) "రఞ్జేశ్చ" ఇత్యుపధాలోపః. ౧౧.

తా॥ మధురానగరమందున్న స్త్రీలు శ్రీకృష్ణముఖారవిన్దమును తుమ్మెదలవంటి తమ నేత్రములచేఁజూచి భృఙ్గారమువంటి స్తనములందు రోమాఞ్చములనొందివానియందు ప్రీతికలవారయిరి. ౧౧.

మూ॥ తా వీక్ష్య శ్రుతిజాలకవివరం తదాఽస్య ఘనరసజైః ।
నర్మభి రతృపన్వృతమపి జాలకవివరం తదాస్యఘనరసజైః ॥

ప-వి॥ తాః, వీక్ష్య, శ్రుతిజాలకవివరమ్, తదా, అస్య, ఘనరసజైః, నర్మభిః, అతృపన్, వృతమ్, అపి, జాలకవివరమ్, తదాస్యఘనరసజైః. ౧౨.

వ్యా॥ (తా ఇతి) తాః నాగర్యః సద్మసుస్థితాః తం కృష్ణం శ్రుతిజాలకవివరమ్ - శ్రుతిజాలస్య-వేదసమూహస్య, కవివరమ్ - ప్రకృష్ణకవిమ్ - ప్రవక్తారమ్, వీక్ష్య, తదా - తస్మిన్ కాలే, అస్య కృష్ణస్య ఘనరసజైః - దృఢతరభావరసజైః, నర్మభిః - విలాసైః, అతృపన్ - తృప్తా అభూవన్, తేషు సద్మసు జాలకవివరమ్-గవాక్షరన్ధ్రమ్, తదాస్యఘనరసజైః- తాసాం స్త్రీణాం, ఆస్యాక్షైః ఘనరసజైః- జలజైః, వృతమ్ - ఆవృతమ్, అభూత్. అతృపన్నితి (3) "తృప-ప్రీణనే" లఙ్. పుషాదిత్వాదఙ్. ఘనరసశబ్దో జలపర్యాయః. ౧౨.

(౧) భ్వా-ఉభ-అని.సక (౨) పా-సూ-౬-౪-౨౬. (3) ది-ప-స-సే.

తా॥ వేదప్రవర్తకుఁడైన శ్రీకృష్ణుని నానగరస్త్రీలు చూచి యతనియొక్క శృంగారవిలాసములచేఁ దృప్తులయిరి. ఆనగరమందున్న గవాక్షములు, తామరపూవుల వంటి వారిముఖములచేత నిండియుండెను. ౧౨.

మూ॥ ఉదతంసయత స్పన్దే గవాక్షమాలాఽలసా యువతీః ।
హరి మభి తమో నిహన్తుం గవా క్షమా లాలసా యువతీః ॥

ప-వి॥ ఉదతంసయత, స్పన్దే, గవాక్షమాలాః, అలసాః, యువతీః, హరిమ్, అభి, తమః, నిహన్తుమ్, గవా, క్షమాః, లాలసాః, యువతీః. ౧౩.

వ్యా॥ (ఉదతంసయతేతి) తాః యువతీః కృష్ణదర్శనజనిత హర్షేణ స్పన్దే-చలనే, అలసాస్సతీః గవాక్షమాలా-జాలకపఙ్క్తిః, ఉదతంసయత-ఉత్తంసీచకార-స్వబహిర్గతత్వేన ఆవిష్కరోతిస్మ. తా ఏవ విశేష్యన్తే-హరిమభి-హరిం ప్రతి, లాలసాః-తత్పరాః, యువతీః-ప్రాప్నువతీః, స్వయా గవా-ప్రభయా, విద్యుత్సదృశ్యా తమః నిహన్తుం క్షమాః ఉదతంసయతేతి-ఉత్తంసశబ్దాత్ (౧) "తత్కరోతి" ఇతి ణిచ్. లాలసా ఇతి-లాలసశబ్దః త్వరాపరపర్యాయః, ద్వితీయా బహువచనమ్. యువతీరితి ఉత్తరత్ర (౨) "యు - మిశ్రణే" శత్రన్తః. ౧౩.

తా॥ శ్రీకృష్ణునియందత్యాసక్తలై తమకాన్తిచేత నన్ధకారమును బోఁగొట్టుచున్న వారైన యానగరస్త్రీలు, శ్రీకృష్ణునిఁజూచి యెచ్చటికిని జలింపనసమర్థలై యాగవాక్షములందే కూర్చుండిరి. ౧౩.

మూ॥ వదనాబ్జైర్దృగ్భ్రమరై ర్వాతాయనవాపికాఽలసత్తాసామ్ ।
ఇష్టాఽభూ త్తద్దృష్టా వాతాయనవాపికాలసత్తాఽఽసామ్॥

ప. వి॥ వదనాబ్జైః, దృగ్భ్రమరైః, వాతాయనవాపికా, అలసత్, తాసామ్ ఇష్టా, అభూత్, తద్దృష్టౌ, ఆతాయనవాపికాలసత్తా, ఆసామ్, ౧౪

వ్యా॥ (వదనాబ్జైరితి) తాసాం స్త్రీణాం వదనాబ్జైః - ముఖాబ్జైః పద్మైః, దృగ్భ్రమరైః - దృష్ట్యాఖ్యభ్రమరయుక్తైః, వాతాయనః

(౧) పా-సూ-౩-౧-౨౧-వా. (౨) అదా-ప-స-సే.

వాపికా- గవాక్షాఖ్యవాపీ, అలసత్ - బభౌ. కించ - ఆసాం స్త్రీణాం తద్దృష్టౌ - కృష్ణదర్శనే విషయీభూతే, ఆతాయనవాపికాలసత్తా - ఆతాయనవాపినః-ఆతాయినస్ - స్థిరతామ్, స్వస్మిన్నివసతః - ప్రరోహాయతః, కాలస్య సత్తా-విద్యమానతా, ఇష్టాఽభూత్. కృష్ణదర్శన కాలక్షేపోమాభూత్, స్థైర్యయుక్తఏవ భవేదితి బుద్ధిరజనీత్యర్థః. వాపి కేతి వాపీశబ్దాత్ స్వార్థేకః. (౧) "కేఽణః" ఇతిహ్రస్వత్వమ్. ఆతాయనవాపిశబ్దస్తు ఆతాయనశబ్దే స్థిరత్వపర్యాయే ఉపపదే (౨) "డు వప్-బీజసన్తానే" ఇత్యస్మాత్ ణినిప్రత్యయాన్తః. ౧౪.

తా॥ ఆగవాక్షములనెడు బావులు, నేత్రములను తుమ్మెదలచేనిండియున్న యా స్త్రీలయొక్క ముఖములనెడు తామరసకుసుమములచేఁ బ్రకాశించెను. ఆ స్త్రీలు శ్రీకృష్ణుని నెల్లప్పుడు చూచుచుండవలయునని యాశపడిరి. ౧౪.

మూ॥ ఏకాఽగచ్ఛత్స్వజనాత్ పరి సరసా స్రస్తనీవి వశా।
అన్యాఽఽనన్దాదాప్లుతపరిసరసాస్రస్తనీ వివశా॥ ౧౫॥

ప-వి॥ ఏకా, అగచ్ఛత్, స్వజనాత్, పరి, సరసా, స్రస్తనీవి, వశా, అన్యా, ఆనన్దాత్, ఆప్లుతపరిసరసాస్రస్తనీ, వివశా. ౧౫.

వ్యా॥(ఏకేతి) ఏకా స్త్రీ సరసా - భావయుక్తా, వశా-కృష్ణస్య వశభూతా, స్వజనాత్ పరి - స్వబన్ధుజనం వర్జయిత్వా, స్రస్తనీవి-స్రస్తా - గలితా,నీవిర్యథాస్యాత్ తథా కృష్ణసకాశమగచ్ఛత్. పరిశబ్దస్య(౩) "అపపరీవర్జనే" ఇతి కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా (౪) "పరేర్వర్జనే" ఇత్యస్యాస్సమాసవిషయే వికల్పితత్వాద్ద్విర్వచనాభావః. స్వజనాదితి (౫) "పఞ్చమ్యపాఙ్పరిభిః" ఇతి పఞ్చమీ. అన్యాతు స్త్రీ కృష్ణ దర్శననిమిత్తాదానన్దాత్ వివశాఽభూత్. కీదృశీ - ఆప్లుతపరిసరసా

(౧) పా-సూ-౭-౪-౧౩. (౨) ధ్వా-ఉ-స-అని.
(౩) పా-సూ-౧-౪-౮౮. (౪) పా-సూ-౮-౧-౫. (౫) పా-సూ-౨-౩-౧౦.

స్రస్తనీ - ఆప్లుతః పరిసరః - పర్యన్తః యయోస్తౌ ఆప్లుతపరిసరౌ, సహ అస్రేణ - బాష్పేణ, వర్తత ఇతి సాస్రౌ, అస్రయుతౌ ఆప్లుతపరిసరౌ స్తనౌ యస్యాః స్సాతథోక్తా.ఆనన్దబాష్పసిక్తపర్యన్తస్తనేత్యర్థః.(౧) "స్వాఙ్గాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాత్". ౧౫.

తా॥ ఒక స్త్రీ శ్రీకృష్ణునియందభిప్రాయముచే వతనికిఁ బరవశయై తనబన్ధువులను వదలి వెళ్ళెను. ఇంకొకతె, శ్రీకృష్ణునిజూచి యానన్దబాష్పములచేఁ దన స్తనములను దడుపుచు వెళ్ళెను. ౧౫.

మూ॥ హరిగాఽన్యస్యా దృక్ఛ్రీరపాఙ్గవాహితరసాధారా।

ఆనన్దజాఽఽప్యుత దృశోరపాఙ్గవా హి తరసా ధారా॥ ౧౬॥

ప-ప॥ హరిగా, అన్యస్యాః, దృక్ఛ్రీః, అపాఙ్గవాహితరసాధారా, ఆనన్దజా, ఆప్యుత, దృశోః, అపామ్, గవా, హి, తరసా, ధారా. ౧౬.

వ్యా॥ (హరిగేతి) అన్యస్యాస్స్త్రియాః దృక్ఛ్రీః- దృష్టిలక్ష్మీః, అపాఙ్గవాహితరసాధారా - అపాఙ్గేన - పర్యన్తేన, వాహితమ్ - ధారితమ్,రసం ఆధారత్వేనాఽఽశ్రయన్తీ-హరిగా-కృష్ణం ప్రాప్తాఽభూత్, తస్యాఏవ కృష్ణదర్శననిమిత్తానన్దజా దృశోరపాం ధారా - బాష్పజలధారా, తరసా - వేగేన సహితా, గవా - భూమ్యా, ఆప్యుత - ప్రాప్యాఽభూత్, హిశబ్దస్సముచ్చయే. ౧౬.

తా॥ మఱియొక స్త్రీ తనయభిప్రాయమునుదనయపాఙ్గవీక్షణముచేఁజూపుచున్నదై శ్రీకృష్ణునిజూచుచున్నదై శ్రీకృష్ణదర్శనముచేఁ గలిగిన యానన్దబాష్పములచే భూమిని దడిపెను. ౧౬.

మూ॥వీక్ష్యాఽన్యాఽస్థాద్విగళితవలయోభయదోర్జితాత్మభూమానమ్

యంప్రతి మనోరథశతావలయోఽభయదోర్జితాత్మభూమానమ్॥

ప-వి॥వీక్ష్య, అన్యా, అస్థాత్, విగళితవలయోభయదోః, జితాత్మభూమానమ్, యమ్, ప్రతి, మనోరథశతావలయః, అభయదోర్జితాత్మభూమానమ్. ౧౭.

(౧) పా-సూ-౪-౧-౫౪.

వ్యా ॥ (వీక్ష్యేతి) జితాత్మభూమానమ్ - స్వసౌన్దర్యేణ విజిత మన్మథగర్వమ్, తం కృష్ణం వీక్ష్య విగళితవలయోఽభయదోః - విగళిత వలయ హస్తద్వయా భూత్వా అన్యా అస్థాత్ - స్థితవతీ. హరిరేవ విశేష్యతే - అభయదోర్జితాత్మభూమానమ్ - అభయదః - అభయ ప్రదః, ఊర్జితః - బలవాన్, ఆత్మనో భూమా యస్య స తథోక్తః. ఏవంభూతం యం ప్రతి తస్యాః మనోరథశతావలయః - మనోరథశతానాం ఆవలయః- పఙ్క్తయః, భవన్తి,తం వీక్ష్య శిథిలితవలయా స్థితాఽభూదిత్యర్థః. ౧౩.

తా॥ సజ్జనరక్షకమైన దృఢతరమహిమకలవాఁడై మన్మథునికంటె నతిసున్దరుఁడైన శ్రీకృష్ణునిజూచి నానాప్రకారముగ సుఖింపఁగోరుచున్నయింకొక స్త్రీయొక్కచేతులలోనుండి కంకణములు జారిపోయినవి. ౧౩.

మూ॥ పౌష్పం కిరన్ పరస్యా వేణీబన్ధో రజ శ్శ్రియః ।
వ్యగలద్గతేర్దృశోఽసా వేణీబన్ధోరజశ్శ్రియః । ౧౪॥

ప-వి॥ పౌష్పమ్, కిరన్, పరస్యాః, వేణీబన్ధః, రజః, శ్రేయః, వ్యగలత్, గతేః, దృశః, అసౌ, ఏణీబన్ధ్వోః, అజః, శ్రేయః. ౧౪.

వ్యా॥ పౌష్పమితి) పరస్యాః స్త్రియాః వేణీబన్ధః, గతేః- కృష్ణదర్శనార్థాద్గమనాత్కారణాత్, శ్రియః-శ్రేష్ఠమ్, పౌష్పమ్ - పుష్పసంబన్ధి, రజః - పరాగమ్, కిరన్ వ్యగలత్ - విగలితోఽభూత్. అసౌ అజః-కృష్ణః, తస్యాః దృశః-దృష్టేః, ఏణీబన్ధ్వోః - ఏణ్యాః - హరిణ్యాః, బన్ధ్వోః, తత్సదృశ్యాః, శ్రేయః - సేవ్యః, యతః, అత స్తస్యాశ్చలనమభూత్, అతశ్చ వేణీబన్ధశ్శిథిలోఽభూదిత్యర్థః. శ్రేయఇతి పూర్వత్ర - ప్రశస్యశ్శబ్దాదీయసుని శ్రాదేశేన రూపమ్.ఉత్తరత్ర(౧)“శ్రిఞ్-సేవాయామ్” (౨) “అచోయత్” ఇతి యత్. ౧౪.

(౧) ధా-ఉ-స, సే. (౨) పా-సూ-౩-౧-౯౭.

తా॥ దర్శనీయుఁడైన శ్రీకృష్ణుని జూచుటకై వెళ్ళుచున్న యింకొక స్త్రీయొక్క కొప్పు వీడిపోయినది. అందునుండి శ్రేష్ఠమైన పుష్పపరాగము జారిపడుచుండెను.

మూ॥ ఉన్మత్తైకా సుభ్రూ రతిమత్తాఽన్యాఽపరాఽమాద్యత్ ।
అక్షాణి సకృష్ణా దితరతిమత్తాన్యాప రామాద్యత్ ॥ ౧౯ ॥

ప-వి ॥ ఉన్మత్తా, ఏకా, సుభ్రూః, అతిమత్తా, అన్యా, అపరా, అమాద్యత్, అక్షాణి, సకృష్ణాత్, ఇతరతిమత్తాని, ఆప, రామాత్, యత్. ౧౯.

వ్యా॥ (ఉన్మత్తేతి) ఏకా సుభ్రూః ఉన్మత్తా అభవత్; అన్యాత్వతిమత్తాఽభూత్, అపరా అమాద్యత్, అమాద్యదితి - భగవదనుభవయోగ్యప్రహర్షప్రాప్తిర్ధాత్వర్థః, అతిమత్తేతి-హర్షోత్పత్తినిమిత్తజ్ఞానశూన్యోఽన్తఃకరణోద్ధతివిశేషః, ఉన్మత్తేతి-భ్రమప్రాప్తిః. ఈదృశతద్దశాప్రాప్తికారణముచ్యతే - యత్ - యస్మాత్, సకృష్ణాత్ - కృష్ణసహితాత్, రామాద్ధేతోః, ఇతరతిమత్తాని - ప్రాప్తప్రీతిమత్తాని, అక్షాణి - స్వేన్ద్రియాణి, సా సా ఆప - ప్రాప్తవతీ; సర్వాసాం తత్తద్దశాప్రాప్తిహేతుః రామకృష్ణదర్శనజేన్ద్రియప్రీతిస్సాధారణీ, అవాన్తరభేదస్యతు కారణం తాసాం ప్రీతిభేదః, ఇతరతిమత్తాని--రతిమత్తా - ప్రీతిమత్తా, ఇతా - ప్రాప్తా, యైస్తాని తథోక్తాని. ౧౯.

తా॥ రామకృష్ణుల నిద్దఱిని జూచి నేత్రానందమునొందిన యొక స్త్రీ మిక్కిలి సంతోషించెను. ఇంకొకతె, మిక్కిలి సంతోషించి విక్షిప్త మనస్కురాలాయెను. మఱియొక స్త్రీ, మతిలేక భ్రమమునొందెను. ౧౯.

మూ॥ అథ తౌ శృణ్వన్తౌ సుఖభవనగవీ రాయుధాలయం సమితౌ ।
తాభ్యా మథ యయు రాయుధభవనగవీరా యుధా లయం సమితౌ ॥

ప-వి॥ అథ, తౌ, శృణ్వన్తౌ, సుఖభవనగవీః, ఆయుధాలయమ్, సమితౌ, తాభ్యామ్, అథ, యయుః, ఆయుధభవనగవీరాః, యుధా, లయమ్, సమితౌ. ౨౦.

వ్యా ॥ (అథేతి) అథ తౌ రామకృష్ణౌ సుఖభవనగవీః - సుఖోత్పత్తిహేతుభూతా వాణీః నాగరికృతాః, శృణ్వన్తౌ క్రమేణ కంసస్య

ఆయుధాలయమ్-ఆయుధశాలామ్, సమితౌ-సజ్గతౌ, అభవతామ్. అథ-తదనన్తరమ్, తాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం సహ సమితో - యుద్ధేసతి, తత్రైవ యుధా - యుద్ధేన, ఆయుధభవనగవీరాః-ఆయుధశాలాంగతా వీరాః, తత్క్షణే లయమ్ - మరణమ్, యయుః-ప్రాప్తాః. సుఖభవనగవీరితి - సుఖంభవత్యాభిరితి సుఖభవన్యః, కరణేల్యుట్. సుఖభవన్యశ్చతా గావశ్చేతి కర్మధారయః. (౧) "పుంవత్కర్మధారయ" ఇత్యాదినాపూర్వపదస్య పుంవద్భావః. (౨) "గోరతద్ధితలుకి" ఇతి టచ్ సమాసాన్తః- టిత్వాత్ జీప్. ౨౦.

తా॥ తరువాత రామకృష్ణులు, నగరవాసులయొక్క కర్ణానన్దకరములైన స్తోత్రములను వినుచు నాయుధశాలలోఁ బ్రవేశించి యచ్చట నున్న వీరులతోఁ బోరి వారిని జంపిరి. ౨౦.

మూ॥ అథ గన్ధమాల్యభూషిత మిష్వాసం సజ్య మానమయన్ ।
సబభఞ్జాఽఽసన్నోత్సవమిష్వా సంసజ్యమాన మయన్॥ ౨౧॥

ప-వి॥ అథ, గన్ధమాల్యభూషితమ్, ఇష్వాసమ్, సజ్యమ్, ఆనమయన్, సః, బభఞ్జ, ఆసన్నోత్సవమ్, ఇష్వా, సంసజ్యమానమ్, అయన్. ౨౧.

వ్యా॥ (అథేతి) అయన్నితి చరమపదం ప్రకృష్య సంబధ్యతే. అథ కృష్ణః ఆయుధశాలాం అయన్ - ప్రవిశన్, ఆసన్నోత్సవమ్ అత ఏవ గన్ధమాల్యభూషితం కంసస్య ఇష్వాసం సజ్యమ్ - సమౌర్వీకమ్, కృత్వా తథా ఇష్వా - శరేణ, సంసజ్యమానమ్-శరసంబద్ధంచ కృత్వా తం ఆనమయన్ - ఉపన్నమయన్, బభఞ్జ ‡ అయన్నితి (౩) "అయగతౌ" ఇత్యస్మాద్భ్వాదికశ్శత్రన్తః. ౨౧.

తా॥ అచ్చట, రేపటియుత్సవమునకుఁగాను గన్ధపుష్పాదులచే నలఙ్కరింపఁబడియున్న ధనుస్సునెత్తి యల్లెత్రాడుకట్టి బాణసన్ధానముచేసి యీడ్చివిఱిచివేసెను. ౨౧.

(౧) పా-సూ-౬-౩-౪౨. (౨) పా-సూ-౫-౪-౯౨. (౩) ధా-అ-స-సే.
‡ అయధాతోరాత్మనే పదిత్వాత్, శత్రన్తరూపం సుధీభిరాలోచనీయమ్.

మూ॥ కంసో భగ్నం శ్రుత్వా ధన్వ ధనఞ్జయవిదాఽఽహావతః ।
మనసో రుజ మభజ త్క్రుద్ధన్వధనఞ్జయ విదాహావతః॥ ౨౨॥

ప-వి॥కంసః, భగ్నమ్, శ్రుత్వా, ధన్వ, ధనమ్, జయవిదా, ఆహావతః,మనసః, రుజమ్, అభజత్, క్రుద్ధన్వధనఞ్జయవిదాహావతః. ౨౨.

వ్యా ॥ (కంసఇతి) కంసాయుధపాలకైస్సహ ఆహావతః – యుద్ధాత్, జయవిదా – జయంలబ్ధవతా, కృష్ణేన ధన్వ ధనమ్ – ధనురాఖ్యధనమ్, భగ్నం శ్రుత్వా, కంసః మనసః రుజమ్–పీడామ్, అభజత్–ప్రాప్తవాన్. మనఏవ విశేష్యతే–క్రుద్ధన్వధనఞ్జయవిదాహావతః–క్రుధా–కోపేన, ధన్వధనఞ్జయేన, వనవహ్నినా, విదాహావతః; నిర్నిద్రత్వాత్. జయవిదేతి (౧) "విద్లృ–లాభే" ఇత్యస్మాత్ క్విబన్తః. ౨౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడాయుధశాలలోనున్న వీరులనుజయించి ధనుస్సును విఱిచెనని కంసుండువిని క్రోధాక్రాన్తుఁడై మిక్కిలి మనోవ్యాకులతనొందెను. ౨౨.

మూ॥ కథమప్యలం గమయితుం శార్వరసమయం సమాసమం కంసః।
క్రోధమగతో విడమ్బిత శార్వరస మయం సమాసమం కం సః॥

ప-వి॥ కథమ్, అపి, అలమ్, గమయితుమ్, శార్వరసమయమ్, సమాసమమ్, కంసః, క్రోధమ్, ఆగతః, విడమ్బితశార్వరసమ్, అయమ్, సమాసమమ్, కమ్, సః. ౨౩

వ్యా ॥ (కథమితి) ఏవం క్రుద్ధః కంసః, శ్వఃప్రభాతే సర్వలోకసన్నిధౌ తయోర్నిగ్రహః కర్తవ్య ఇతి క్రోధేన, శార్వరసమయమ్ – రాత్ర్యాత్మకం కాలమ్, సమాసమమ్ – సంవత్సరసదృశమ్, కథమపి గమయితుం అలమభవత్ – సమర్థోఽభవత్. సోఽయంకంసః సమాసమమ్ – సమవిషమరూపమ్, విడమ్బితశార్వరసమ్ – అనుకృతశర్వసంబన్ధిరసమ్, కోపరసమ్, కమ్–కీదృశమ్, క్రోధమ్, అగతః–అప్రాప్తః సర్వం కోపం ప్రాప్తఇత్యర్థః. అతో దీర్ఘభూతాం రాత్రిం కథంచిత్ క్షపితవాన్. ౨౩

(౧) తుదా–ఉ–౯

తా॥ కంసుఁడు, రుద్రుఁడు కోపగించినట్లు నానాప్రకారముగఁ గోపగించిన వాఁడై యాయొకరాత్రి యొక సంవత్సరమువలెఁ గడిపెను. ౨౩.

మూ॥ ఉషసి చ యుధి మాల్లం బల మసజ్జయ దనీతిమల్లపతి ।
వచనమపి స్మ విగర్హితమసజ్జయదనీతిమల్లపతి॥ ౨౪॥

ప.వి॥ ఉషసి, చ, యుధి, మాల్లమ్, బలమ్, అసజ్జయత్, అనీతిమల్లపతి, వచనమ్, అపి, స్మ, విగర్హితమ్, అసజ్జయదనీతిమత్, లపతి. ౨౪.

వ్యా ॥ (ఉషసీతి) రాత్ర్యాం గతాయాం ఉషసి - ప్రభాతసమయే, కంసః, మాల్లంబలమ్ - మల్లసంబన్ధిబలమ్ - సేనామ్, యుధి - యుద్ధే, అసజ్జయత్ - అకల్పయత్. మల్లబలం విశేష్యతే- అనీతిమల్లపతి-అనీతయః-ఈతిరహితాః, మల్లపతయః-చాణూరప్రభృతయో మల్లపతయః, యస్మిం స్తత్తథోక్తమ్. కించ-విగర్హితం వచనం లపతిస్మ. వచనం విశేష్యతే-అసజ్జయదనీతిమత్ - అసతామ్ - దురాత్మనామ్, చాణూరాదీనామ్, జయదాభిః - జయప్రదాభిః, నీతిభిః యుక్తమ్ - చాణూరాదిభ్యః తజ్జయోపాయముపదిష్టవానిత్యర్థః. ౨౪.

తా॥ కంసుఁడు ప్రాతఃకాలమందులేచి కృష్ణపీడార్థముగ, నిరుపద్రవులైన చాణూరాదులచే నధిష్ఠితమైన మల్లసైన్యమును సిద్ధపఱచి, వారికి స్వపక్షజయావహమైన నానావిధయుక్తులను నేర్పెను. ౨౪.

మూ॥ రఙ్గస్థాపితమల్ల స్సమఞ్చమధ్యాస్త దారుణోద్యోగః ।
మఞ్చాన్పరితో భూపా స్సమఞ్చ మధ్యా స్తదాఽరుణోద్యోగః॥

ప.వి॥ రఙ్గస్థాపితమల్లః, సః, మఞ్చమ్, అధ్యాస్త, దారుణోద్యోగః, మఞ్చాన్, పరితః, భూపాః, సమమ్, చ, మధ్యాః, తదా, అరుణః, ద్యోగః. ౨౫.

వ్యా ॥ (రఙ్గేతి) స కంసః రఙ్గస్థాపితమల్లః దారుణోద్యోగః - అతిక్రూరే కర్మణ్యుద్యుక్తః. మఞ్చమధ్యాస్త-మఞ్చే ఆసీనోఽభవత్. సమం భూపాః - రాజానశ్చ, మధ్యాః - మధ్యస్థాః - పరీక్షకాః, రఙ్గం పరితోవర్తమానాన్ మఞ్చానధ్యాస్త. ఏవం ఏషు రఙ్గపతిషు ఆసన్నేషు,

తదా-తస్మిన్ కాలే అరుణః ఆదిత్యసారథిః, వ్యోగః - ఆకాశం ప్రాప్తోఽభవత్. సూర్యోదయ ఆసన్నోఽభవదిత్యర్థః. మధ్యా ఇతి మధ్యే భవాఇతి (౧) * అధ్యాత్మాదేష్ఠఞ్, భవార్థేలుక్.   ౨౪.

తా॥ కంసుఁడు రఙ్గమందు మల్లసైన్యమునుంచి నలుఁబ్రక్కల మంచములమీఁద రాజులను మధ్యస్థులుగాఁ గూర్చుండఁబెట్టి తానొకమంచమందుఁ గూర్చుండెను, అప్పు డరుణోదయమయినది.   ౨౫.

మూ॥ రఙ్గద్వారిణ్యయుజన్మతఙ్గజం కువలయాపీడమ్ ।

అపి జేతు మలం దిశ్యం మతఙ్గజం కువలయాపీడమ్॥   ౨౬॥

ప-వి॥ రఙ్గద్వారిణి, అయుజత్, మతఙ్గజమ్, కువలయాపీడమ్, అపి, జేతుమ్, అలమ్, దిశ్యమ్, మతమ్, గజమ్, కువలయాపీడమ్.   ౨౬.

వ్యా॥ (రఙ్గద్వారిణీతి) కువలయాపీడమ్ - కువలయాపీడాఖ్యమ్, మతఙ్గజమ్ - మాతఙ్గమ్, రఙ్గద్వారిణ్యయుజత్. కీదృశమ్ - దిశ్యం గజమ్ - దిశిభవమ్, దిగ్గజమ్, మతమ్-సంభావితమ్, కువలయాపీడమ్- కువలయమ్ - భూమణ్డలమ్, ఆపీడతయా - శిరోభూషణతయా, ధారయన్తమపి, స్వబలేన జేతుం అలమ్ - సమర్థం సన్తమ్.   ౨౬.

తా॥ భూభారమును దనశిరస్సుతో వహించుకొనియున్నను శత్రువులనుజయించుటకు సమర్థమైన కువలయాపీడమనెడు మత్తగజమును రఙ్గద్వారమందు నిలిపెను.

మూ॥ జాతే వయాంసి తైమిరపటహాన్యాఽహాన్యమానాని ।

ప్రతినేదు రితాని పురః పటహాన్యాహన్యమానాని ॥   ౨౭॥

ప-వి॥ జాతే, వయాంసి, తైమిరపటహాన్యా, అహాని, అమానాని, ప్రతినేదుః, ఇతాని, పురః, పటహాని, ఆహన్యమానాని.   ౨౭.

వ్యా॥ (జాతఇతి) అహాని-దివసే, తైమిరపటహాన్యా - తిమిరమయస్య పటస్య నిరసనేన, జాతే సతి, వయాంసి - పక్షిణః, అమా

(౧) పా-సూ-౪-౩-౬౦-వా ర్తి.

నాని - అపరిచ్ఛిన్నాని, బహూని, ఆగామిమల్లయుద్ధార్థం ఆహ్వానార్థా
నాని పటహాని, రఙ్గస్య పురః ఇతాని - ప్రాప్తాని, ప్రతినేదుః- ప్రతినాద
మకుర్వన్. ౨౭.

తా॥ అప్పుడు సూర్యోదయము సన్నిహితమాయెను. చీకటిపోయినది. యుద్ధ
సన్నాహముకొఱకు రఙ్గద్వారమునందు భేర్యాదివాద్యములు వాయింపఁగా దానిముందఱ
పక్షులువచ్చి యాశబ్దమునకు నకరించి నానావిధముగ నఱచినవి. ౨౭.

మూ॥ హరిణాఽపి తత్ర తస్యాం ప్రత్యూషే సురజనౌ ఘనాభిరతి ।
బుబుధే చ రుచాఽఽదిత్యం ప్రత్యూషే సురజనౌఘనాభిరతి॥

ప-వి॥ హరిణా, అపి, తత్ర, తస్యామ్, ప్రత్యూషే, సురజనౌ, ఘనాభిరతి,
బుబుధే, చ, రుచా, ఆదిత్యమ్, ప్రత్యూషే, సురజనౌఘనాభిః, అతి. ౨౮.

వ్యా॥ (హరిణేతి) హరిణాపి - ధనుర్భఙ్గం కృతవతా బలభద్ర
సహితేన, తత్ర-నగరే తస్యాం -సురజనౌ- శోభనాయాం రజన్యామ్,
ఘనాభిరతి - దృఢతరప్రీతియుక్తంయథాతథా, ప్రత్యూషే- ప్రతివాసః
కృతః, కించ-తస్యాః రాత్ర్యాః ప్రత్యూషే - ప్రభాతకాలే, సురజనౌ
ఘనాభిః - దేవసమూహస్య నాభిభూతః - ప్రధానభూతః, స్వయా -
రుచా-ప్రభయా, ఆదిత్యమతి-ఆదిత్యమతిక్రాన్తస్సన్, కృష్ణో బుబుధే-
బుద్ధవాన్. ప్రత్యూషఇతి పూర్వత్ర ప్రతిపూర్వా ద్వసేర్భావేలిట్.
అతిశబ్దస్య (౧) "అతిరతిక్రమణేచ"ఇతి కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా. ఆదిత్య
మితి తతో ద్వితీయా. ౨౮.

తా॥ దేవాధిదేవుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు బలరామసహితుఁడై యారాత్రియందచ్చట
నతిసన్తోషముగ నివసించి యుదయకాలమందు సూర్యునికంటె నతితేజస్విగాఁ బ్ర
కాశించెను. ౨౮.

మూ॥ కృతసాన్ధ్యవిధి ర్వికృతిం స నాఽథ యన్నాగరమణీయః ।
బృహదపి పశ్యన్ రథ్యాం సనాథయన్నాగరమణీయః॥ ౨౯॥

(౧) పా-సూ-౧-౪-౯౫.

ప-వి॥ కృతసాన్ధ్యవిధిః, వికృతిమ్, సః, న, అథ, యన్, నాగరమ్, అణీయః, బృహత్, అపి, పశ్యన్, రథ్యామ్, సనాథయన్, నాగరమణీయః. ౨౯.

వ్యా॥ (కృతేతి) అథ స కృష్ణః కృతసాన్ధ్యవిధిః నవికృతిం యన్ - కంసకోలాహలేసత్యపి స్వయం వికారంనప్రాప్తవాన్, నాగరమ్ - నగరేభవమ్ - అణీయో బృహదపి పదార్థజాతం శైశవప్రయుక్తేన కుతూహలేన పశ్యన్, రథ్యామ్ - ప్రతోలీమ్, సనాథయన్ - ఆత్మనా అలఙ్కుర్వన్, నాగరమణీయః - గజవద్రమణీయః, వక్ష్యమాణేన "ప్రయయౌ" ఇత్యనేన ఇతః ప్రభృతీనాం శ్లోకానామన్వయః. ౨౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు ప్రాతఃకాలమందుఁ జేయవలసిన నిత్యకర్మానుష్ఠానమును దీర్చుకొని, కంసకోలాహలమునకు భయపడనివాఁడై వీథిలో మత్తగజమువలెఁ బయలుదేరి నగరవిచిత్రములను జూచుచు వెళ్ళెను. ౨౯.

మూ॥ గచ్ఛన్ విహాయ మాన్ద్యం సత్వరతాం చేతనానాఙ్గామ్।
శృణ్వన్ స్వగుణప్రథనీం సత్వరతాం చేతనానాఙ్గామ్। ౩౦॥

ప-వి॥ గచ్ఛన్, విహాయ, మాన్ద్యమ్, సత్వరతామ్, చ, ఇతనానాఙ్గామ్, శృణ్వన్, స్వగుణప్రథనీమ్, సత్వరతామ్, చేతనానామ్, గామ్. ౩౦.

వ్యా॥ (గచ్ఛన్నితి) మాన్ద్యం విహాయ సత్వరతామ్-త్వరయా సహితతామ్, గచ్ఛన్, స్వగుణప్రథనీమ్ - స్వగుణప్రఖ్యాపనీమ్, సత్వరతామ్-సత్వగుణనిరతామ్, అకల్మషరూపామ్, ఇతనానాఙ్గామ్-ప్రాప్తనానాభూతకలాపామ్, చేతనానామ్- చైతన్యగుణయోగినాం పుంసామ్, గామ్ - వాణీమ్, శృణ్వన్. ౩౦.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, తనగుణములను స్తుతించుచున్న జనులయొక్క మాటలను వినుచు రఙ్గస్థానమునుగుర్చి శీఘ్రముగ వెళ్ళెను. ౩౦.

మూ॥ పిఞ్ఛాఽపీడేన లసన్ సదామయజ్ఞోపవీతేన।
దుఃఖేన సతః పాస్యన్ సదామయజ్ఞోఽపవీతేన॥ ౩౧॥

ప-వి॥ పిఞ్ఛాపీడేన, లసన్, సదామయజ్ఞోపవీతేన, దుఃఖేన, సతః, పాస్యన్, సదామయజ్ఞః, అపవీతేన. ౩౧.

వ్యా ॥ (పిఞ్ఛేతి) స్రదామయజ్ఞోపవీతేన-దామయజ్ఞోపవీతసహితేన, పిఞ్ఛాపీడేన - పిఞ్ఛమయేనావతంసేన, లసన్, సదామయజ్ఞః - సతామ్ - సజ్జనానామ్, ఆమయమ్ - పీడామ్, కంసనిమిత్తామ్,జానన్, జ్ఞాత్వా, అపవీతేన - నివర్తితేన, దుఃఖేన, సతామ్ - సజ్జనానామ్, పాస్యన్-రక్షిష్యన్. ౩౧.

తా॥ పుష్పమాలికలచేతను, యజ్ఞోపవీతముచేతను, మయూరపిఞ్ఛమయ శిరోభూషణముచేతను నలఙ్కరింపఁబడినవాఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు కంసునిచేఁ గలిగాడు సత్పురుషుల యుపద్రవముల నెఱిఁగి వారి దుఃఖమును జోఁగొట్టి రక్షింపఁ దలఁచినవాఁడై వెళ్ళెను. ౩౧.

మూ॥ ప్రయయౌ తృణయన్ కంసం రఙ్గద్వారి దమితాసురవ్యూహమ్
వీక్ష్య నృధీషు మహోఽజితరఙ్గద్వారిదమితాసురవ్యూహమ్ ॥

ప-వి॥ ప్రయయౌ, తృణయన్, కంసమ్, రఙ్గద్వారి, దమితాసురవ్యూహమ్, వీక్ష్య, నృధీషు, మహః, జితరఙ్గద్వారిదమ్, ఇతాసు,రవ్యూహమ్. ౩౨.

వ్యా॥ (ప్రయయావితి) ఏవంభూత స్సకృష్ణః కంసం తృణయన్-తృణీకుర్వన్, అనాద్రియమాణః, రఙ్గద్వారి -రఙ్గస్య ద్వారప్రదేశే, ప్రయయౌ. తస్యాం దశాయాం దమితాసురవ్యూహమ్- నియమితదైత్యసమూహమ్, జితరఙ్గద్వారిదమ్ - జితనీలమేఘప్రభమ్, మహః - తేజః, వీక్ష్య, నృధీషు- పౌరజనబుద్ధిషు, రవ్యూహమ్- అపూర్వోరవిః కిలాయమిత్యేవంవిధ వితర్కణమ్, ఇతాసు - ప్రాప్తాసు, రఙ్గద్వారం ప్రయయావిత్యర్థః. ౩౨.

తా ॥ అనేకాసురవర్గమునుజంపి కంసునిగడ్డిపఱకకలె ననాదరించి రఙ్గద్వారమునకు వెళ్ళుచున్నప్పుడు జనులుచూచి యితఁడు అపూర్వమైనసూర్యుఁడుగానున్నాఁడని తలఁచిరి. ౩౨.

మూ॥ జఙ్గమశిఖరీవాఽమితదమ్భో దవపూరసన్నిభోఽగగతః ।
రున్ధన్ ద్వారి తముద్భవదమ్భోదవపూరసన్నిభోఽగగతః ॥ ౩౩ ॥

ప-వి ॥ జఙ్గమశిఖరి, ఇవ, అమితదమ్భః, దవపూరసన్నిభోగ్రగతః, రుద్ధన్, ద్వారి, తమ్, ఉద్భవదమ్భోదవపుః, రసన్, ఇభః, అగ్రగతః. ౩౩.

వ్యా ॥ (జఙ్గమేతి) తం కృష్ణం తత్ర ద్వారి రుద్ధన్-నిరోద్ధుకామః, అమితదమ్భః - అనల్పాడమ్బరః, దవపూరసన్నిభోగ్రగతః - దవదహనౌఘసదృశక్రూరగమనః, ఉద్భవదమ్భోదవపుః - ఆకాశే వర్షార్థం ఉద్భూతమేఘసదృశకాయః, రసన్ - గర్జన్, జఙ్గమశిఖరీవ - జఙ్గమపర్వతఇవ, ఇభః - కువలయాపీడః, హరేరగ్రతోఽభవత్. ౩౩.

తా॥ఆరఙ్గద్వారమందు, వర్షార్థముగ జలపానముచేసి యాకసమందులేచిన మేఘమువలె నల్లని శరీరముకలదై, దవానలమువలె నతిక్రూరగమనముకలదై, పర్వతమువలె నత్యున్నతమైన కువలయాపీడమను యేనుఁగు మహాగర్వముతో శ్రీకృష్ణుని నడ్డగింపవలయునని యెదురుగవచ్చెను. ౩౩.

మూ॥ అరతిః కృష్ణం జగతాం మా తం గమ దేన మాద్యన్తమ్।
ఇతి సాధవో నిదధ్యుర్మాతఙ్గమదేన మాద్యన్తమ్ ॥ ౩౪ ॥

ప-వి॥ అరతిః, కృష్ణమ్, జగతామ్, మా, తమ్, గమత్, ఏనమ్, ఆద్యన్తమ్, ఇతి, సాధవః, నిదధ్యుః, మాతఙ్గమదేన, మాద్యన్తమ్. ౩౪.

వ్యా ॥ (అరతిరితి) తమేనం కృష్ణం జగతాం ఆద్యన్తమ్, ఆద్యన్తత్వఞ్చ - సృష్టిసంహారకారకత్వాత్, ప్రాప్తాగజనిమిత్తా అరతిః - పీడా, మాగమత్ - నప్రాప్నుయాత్, ఇతి - ఏవమ్, సాధవః నిదధ్యుః - నితరాంధ్యాతవన్తః, కృష్ణఏవ విశేష్యతే - మాతఙ్గమదేన- మాతఙ్గస్య కువలయాపీడస్య, మదేన, మాద్యన్తమ్ - హృష్యన్తమ్, ప్రతియోద్ధుర్వీర్యం వీరస్య యోద్ధుర్హర్షహేతుర్భవతి. గమదితి - గమేర్లుఙ్. (౧) "నమాఙ్యోగే" ఇతిప్రతిషేధాదడాగమాభావః. ౩౪.

తా ॥ జగదుత్పత్తిసంహారకరుఁడై, ఆకువలయాపీడమునుజూచి సన్తోషించుచున్న వీరుఁడునైన శ్రీకృష్ణుని కేవిధమైన యాపత్తును రాకుండనుండవలయునని సజ్జనులు మఙ్గళాశాసనముచేసిరి. ౩౪.

(౧) పా-సూ-౬-౪-౭౪.

మూ॥ చలితం తృణీకృతసృణిస్వరు చారుద్ధానమివ పుర స్సహాసః।

తమభి యయా పర్యన్తాన్ స్వరుచారుద్ధానమివ పుర స్సహాసః ॥

ప-వి॥ చలితమ్, తృణీకృతసృణిస్వరు, చారుమ్,- ధానమ్, ఇవ, పురః, సహాసః, తమ్, అభియయా, పర్యన్తాన్, స్వరుచా, రుద్ధానమ్, ఇవ, పురః, సహాసః. ౩౫.

వ్యా॥(చలితమితి)(తృణీకృతసృణిస్వరు) క్రియావిశేషణమిదమ్. స్వరుః - వజ్రమ్, సృణిః - అఙ్కుశః, సృణ్యాఖ్యస్వరుః- అతినిశితసృణి రిత్యర్థః. తృణీకృతసృణిస్వరుర్యథాభవతితథా, చలితమ్ - కృష్ణదర్శనజేన రోషేణ సృణిప్రహారైరపి రోద్ధుమశక్యతయా చలితమిత్యర్థః. చారుమ్-శోభితవేషమ్, సహాసః-బలస్య, ధానమ్-పాత్రమివ. ఈదృశం, తంగజ మభి సహాసః - హాససహితః, కృష్ణః, పురః - తస్యాఽగ్రే, యయా. పునరపి గజమేవ విశేష్యతే - పురః - నగరస్య, పర్యన్తాన్, స్వరుచా - స్వయా ప్రభయా, సిన్దూరాదిజనితయా, రుద్ధానమివ-ఆవృణ్వానమివ. ౩౫.

తా॥సిన్దూరాద్యలఙ్కారశోభితమై, మహాబలశాలియై, శ్రీకృష్ణునిమీఁదికోపము చేత వజ్రప్రహారమునుగూడ లక్ష్యపెట్టక యతివేగముగవచ్చుచున్న యా కువలయాపీడమునకెదురుగ శ్రీకృష్ణుఁడు నవ్వుచు వెళ్ళెను. ౩౫.

మూ॥ స సలీల మాజఘాన త మారక్షే మన్దయా వృత్త్యా ।

య త్కర్తు మీశ్వరో భువ మారక్షేమన్దయావృత్త్యా ॥ ౩౬ ॥

ప-వి॥ సః, సలీలమ్, ఆజఘాన, తమ్, ఆరక్షే, మన్దయా, వృత్త్యా, యత్, కర్తుమ్, ఈశ్వరః, భువమ్, ఆర, క్షేమమ్, దయావృత్త్యా. ౩౬.

వ్యా ॥ (స సలీలమితి) స హరి స్తం గజం ఆరక్షే - కుమ్భయో రథోభాగే, మన్దయావృత్త్యా సలీలమాజఘాన. హరి ర్విశేష్యతే- ఈశ్వరః దయావృత్త్యా - దయావృతత్వాత్, క్షేమం కర్తుం భువం ఆర - ప్రాప్తవాన్. ౩౬.

తా॥ జగదీశ్వరుఁడై జగద్రక్షణార్థమ్ముగ నవతరించిన శ్రీకృష్ణుఁడు, కువలయాపీడమును, కుంభస్థలముయొక్క యధోభాగమునందు నవలీలగ మెల్లగఁ దన్నెను. ౩౬.

మూ॥ నిరగాత్పార్శ్వేన విశన్ ప్రతిమానన్తస్య పరిణమతః ।
గజరోషస్య తు నాఽభూత్ప్రతిమాఽనన్తస్య పరిణమతః॥ ౩౭॥

ప-వి॥ నిరగాత్, పార్శ్వేన, విశన్, ప్రతిమానమ్, తస్య, పరిణమతః, గజరోషస్య, తు, న, అభూత్, ప్రతిమా, అనన్తస్య, పరిణమతః. ౩౭.

వ్యా ॥ (నిరగాదితి) సతు గజో వేగేనాగత్య దన్తాభ్యాం హరిం ప్రహర్తుమవనతోఽభూత్. స హరిః తదా పరిణమతః-స్వస్మిన్నవమత్యా ప్రహారం కుర్వాణస్య, తస్య, గజస్య ప్రతిమానమ్- దన్తయోర్మధ్యమ్, పార్శ్వేన విశన్ క్షణమాత్రాదేవ తతో నిరగాత్ - నిర్గతవాన్. ఏవం ప్రతిమానం ప్రవిశ్య నిష్క్రాన్తే హరౌ స్వాభిలషితప్రాప్త్యభావాత్ జాయమానస్య, పరిణమతః - వర్ధమానస్య అనన్తస్య - అపర్యన్తస్య, గజరోషస్య, ప్రతిమా-సాదృశ్యమ్, నాభూత్. ౩౭.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు తనను దన్నవచ్చిన కువలయాపీడముయొక్క దన్తములమధ్యను బ్రవేశించి యొక ప్రక్కనుండి బయలుదేరి వెళ్ళిపోయెను. అప్పుడాయేనుఁగు తన యభిప్రాయము నెరవేరనందున మిక్కిలి కోపగించినది. ౩౭.

మూ॥ గర్జన్ స గజః కృష్ణోదన్తాభ్యాన్తోదితం స్వయన్తారమ్ ।
నిపిపేష నిపాత్య తలే దన్తాభ్యాన్తోదితం స్వయన్తారమ్॥ ౩౮॥

ప-వి॥ గర్జన్, సః, గజః, కృష్ణోదన్తాభ్యాన్తః, దితమ్, స్వయమ్, తారమ్, నిపిపేష, నిపాత్య, తలే, దన్తాభ్యామ్, తోదితమ్, స్వయన్తారమ్. ౩౮.

వ్యా ॥ (గర్జన్నితి) స గజః కృష్ణోదన్తాభ్యాన్తః - కృష్ణస్య ఉదన్తేన - వృత్తాన్తేన, అభ్యాన్తః - పీడితః, తారమ్ - దీర్ఘమ్, గర్జన్, స్వయన్తారమ్ - స్వమ్ - ఆత్మీయమ్, యన్తారమ్- సారథిమ్, తలే నిపాత్య దన్తాభ్యామ్ - దశనాభ్యామ్, తోదితమ్-పీడితమ్,దితమ్-ఖణ్డితమ్, స్వయమేవ నిపిపేష - పిష్టవాన్. ౩౮.

తా। ఆయేనుఁగు, శ్రీకృష్ణుని చేష్టితముచేఁ బీడింపఁబడినదై గొప్పగర్జనముచేసి కోపముచేఁ దనసారథిని గ్రింద్రదోసి తనదన్తముచేఁబీడించి తుండతుండుగఁజేసి పిండిగఁజేసెను. ౩౭.

మూ॥ ప్రక్రాన్తరణే తత్రోదగ్రే చ రణాన్తరేక్షణతః ।

అచర త్పార్శ్వే పశ్చా దగ్రే చరణాన్తరే క్షణతః॥ ౩౮॥

ప-వి॥ ప్రక్రాన్తరణే, తత్ర, ఉదగ్రే, చ, రణాన్తరేక్షణతః, అచరత్, పార్శ్వే, పశ్చాత్, అగ్రే, చరణాన్తరే, క్షణతః. ౩౮.

వ్యా॥ (ప్రక్రాన్తేతి) తత్ర గజే ప్రక్రాన్తరణే-రణం కర్తు ముపక్రమం కృతవతి, ఉదగ్రే- ప్రవృద్ధోత్సాహేచ సతి, రణాన్తరేక్షణతః- యుద్ధావకాశం పర్యాలోచ్య, స హరిః తస్య పార్శ్వే పశ్చాత్-పృష్ఠభాగే, అగ్రే - పురోభాగే, చరణాన్తరే - పదచతుష్టయమధ్యేచ, క్షణతః-క్షణమాత్రాదేవ, అచరత్. ౩౮.

తా॥ ఆయేనుఁగ అతిప్రవృద్ధమై యుద్ధము నారమ్భించినప్పుడు, శ్రీకృష్ణుండు, దానిని దన్నుటకవకాశము చూచుచున్నవాఁడై దానియొక్క నాల్గుప్రక్కలయందును నాల్గుపాదములమధ్యమందును దిరుగుచుండెను. ౩౮.

మూ॥ బలినాఽపి తు ప్రహర్షం విషాణినోదస్యతాఽనేన ।

నోత్సృష్టాని తదా మదవిషాణి నోదస్య తానేన ॥ ౪౦॥

ప - వి ॥ బలినా, అపి, తు, ప్రహర్షమ్, విషాణినా, ఉదస్యతా, అనేన, న, ఉత్సృష్టాని, తదా, మదవిషాణి, నోదస్య, తానేన. - ౪౦.

వ్యా ॥ (బలినేతి) బలినా-బలవతాపి, అనేన విషాణినా- గజేన, ప్రహర్షమ్ - ముదమ్, ఉదస్యతా - త్యజతా, మదవిషాణి-మదజలాని, నోత్సృష్టాని, కుతః - నోదస్య - పీడాయాః, -తానేన-విస్తారేణ. ౪౦.

తా ॥ ఆకువలయాపీడము బలిష్ఠమయినను, శ్రీకృష్ణునిచేతఁగలిగిన యుపద్రవము చేత సన్తోషహీనమైనందున దానికి మదజలము కొఱదయ్యె. ౪౦.

మూ॥ ఉపధావ న్నపధావన్ సకుఞ్చయన్ స్వతనుమున్నయ న్నయతః।

తం వ్యవశయ దాకాశం సకుఞ్చ యన్ స్వతనుము న్నయన్నయతః ॥

ప-వి॥ ఉపధావన్, అపధావన్, సః, కుఞ్చయన్, స్వతనుమ్, ఉన్నయన్, న యతః, తమ్, వ్యవశాయత్, ఆకాశమ్, సకుమ్, చ, యన్, స్వతనుముత్, న, యన్, నయతః. ౪౧.

వ్యా ॥ ఉపధావన్నితి) ప్రథమం గజముపసర్పన్, తస్మిన్ గృహీతుముద్యుక్తే, అపధావన్, స్వమూర్ధప్రదేశే తస్మిన్ హస్తం ప్రసారయతి సతి, స్వతనుమ్ - స్వశరీరమ్, కుఞ్చయన్ - అధోగమనేన హ్రస్వీకుర్వన్, తస్మిన్ తథాహస్తం ప్రసారయతి సతి స్వతనుం ఉన్నయన్ - ఊర్ధ్వం గమయన్, తథా తస్మిన్ హస్తం ప్రసారయతి సతి, సకుమ్ - భూమ్యాసహితమ్, ఆకాశమ్, యన్-గచ్ఛన్, ఆకాశే కరం పరివర్తయతిసతి భూమిం గచ్ఛన్ భూమౌ కరం పరివర్తయతిసతి ఆకాశం ఉత్ప్లవమానఇత్యర్థః, ఏవం తత్తదవసరోచిత నానావిధచేష్టితం నయతః - నీత్వా, కుర్వన్, నయతః నియన్తుమశక్యః, నయన్ - నగచ్ఛన్, నాపి సర్పన్, స్వతనుముత్ - శోభనానల్పహర్షః, తం గజం వ్యవశాయత్ -వ్యాహ్వాలయత్. ౪౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, ఏనుఁగుదగ్గఱవెళ్ళియు, అదిపట్టుకొనవచ్చినప్పుడు దూరముగ వెళ్ళియు, తొండమును దననెత్తిమీఁదవేసినప్పుడు వంగియు, క్రిందవేసినప్పుడు పైకెగిరియు నీమాదిరిగ దానికిఁజిక్కక భూమ్యన్తరిక్షములందుఁదిరిగి దానిని శ్రమపఱిచెను.

మూ॥ క్రీడన్ స జనేభ్య శ్చిర మాస్థిత దక్షో దితస్య విభ్రమతః ।
వపుషోఽన్తః కరిణో బల మాస్థి త దక్షోది తస్య విభ్రమతః ॥

ప-వి ॥ క్రీడన్, సః, జనేభ్యః, చిరమ్, ఆస్థిత, దక్షః, దితస్య, విభ్రమతః, వపుషః, అన్తః, కరిణః, బలమ్, అస్థి, తత్, అక్షోది, తస్య, విభ్రమతః. ౪౨.

వ్యా॥ (క్రీడన్నితి) స హరిః దక్షః-నిపుణః. ఏవం చిరం క్రీడన్, ద్రష్టృభ్యో జనేభ్యః బలం ఆస్థిత-ఆత్మవీర్యం ప్రకాశితవాన్. కించ - దితస్య-ఖణ్డితస్య, విభ్రమతః - విశేషేణ భ్రమం ప్రాప్తవతః, తస్య

కరిణః వపుషః - శరీరస్య, అన్తః తత్ అస్థిక విభ్రమత ఇతిపూర్వత్ర భ్రమేశ్శ్నత్రన్తః (౧) "వాభ్రాశ" ఇత్యాదినా వికల్పాచ్ఛ్యనభావః. ఉత్తరత్ర విభ్రమశబ్దాత్ ఆద్యాదిత్వాత్తసిః. అక్షోదీతి (౨) "క్షుదిర్-సంపేషణే" కర్మణి లుఙ్. ౪౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడిట్లు చిరకాల మాయేనుఁగుతోఁ గ్రీడించి దానిని బీడించి భ్రమింపఁజేసి, దాని శరీరములోపలనున్న యెముకలన్ను చూర్ణముగునట్లు చేసి తన బలమును జనులకుఁ బ్రకాశింపించెను. ౪౨.

మూ॥ అతిఖేదితో భృశం స తు దధ్వాన మలం పరాసృజన్నయతి।
వాన్తాసృక్కిఞ్చారా దధ్వాన మలం పరాసృజన్నయతి ॥ ౪౩॥

ప-వి॥ అతిఖేదితః, భృశమ్, సః, తు, దధ్వాన, మలమ్, పరాసృజన్, అయతి, వాన్తాసృక్, కిమ్, చ, ఆరాత్, అధ్వానమ్, అలమ్, పరాసృజమ్, నయతి. ౪౩.

వ్యా॥ (అతీతి) సతు గజః అతిఖేదితః భయేన మలం భృశం అయతి - నియన్తుమశక్యమ్, పరాసృజన్ - విసృజన్, భృశం దధ్వాన - ధ్వనిమకరోత్. కిఞ్చ - వాన్తాసృక్ - ముఖోద్గీర్ణరుధిరః, ఆరాత్ - దూరమ్, అధ్వానమ్ - మార్గమ్, అలమ్ - పర్యాప్తమ్, పరాసృజం నయతిస్మ - కరోతిస్మేత్యర్థః. పరాసృజమితి పరమ్-భూయిష్ఠమ్, అసృక్ యస్మిన్నితి బహువ్రీహిః. ౪౩.

తా॥ ఆ యేనుఁగు మిక్కిలి భయముచేత లద్దివేసికొని యఱచెను. దాని నోటి నుండి నెత్తురుకార మార్గమంతయుఁ దడిసెను. ౪౩.

మూ॥ ఉదపాటయ దుభయం తద్విషాణ ముత్పాట్య హస్తాభ్యామ్।
ప్రాప్తః క్షణ ఇవ హత్వా ద్విషాణ ముత్పాట్యహ స్తాభ్యామ్॥

ప-వి॥ ఉదపాటయత్, ఉభయమ్, తద్విషాణమ్, ఉత్పాట్య, హస్తాభ్యామ్, ప్రాప్తః, క్షణే, ఇవ, హత్వా, ద్విషాణమ్, ఉత్పాట్యహః, తాభ్యామ్. ౪౪.

వ్యా॥ (ఉదితి) స కృష్ణః ఉత్పాట్య - ఊర్ధ్వముత్పాట్య, ఉభయం

---

* అత్ర గ్రన్థపాతః. అస్థి - అస్థిగతమ్, బలమ్, విభ్రమతః - విలాసాత్, తేనకృష్ణేన - అక్షోది ఇతిస్యాత్. (౧) పా-సూ-౩-౧-౭౦. (౨) రుధా-ఉ-స-౭.

తద్విషాణమ్ - తస్య గజస్య దన్తమ్, హస్తాభ్యాం ఉదపాటయత్ - ఉత్పాటితవాన్. ఏవం ద్విషాణమ్ - ద్వేషకారిణమ్, గజం హత్వా తాభ్యాంరామకృష్ణాభ్యాం క్షణే-క్షణమాత్రే,ఉత్పత్త్యహః-జన్మదివసః, ప్రాప్త ఇవాఽభూత్,ఆపదో నిరసనాత్ పునర్జాతావివాభూతామిత్యర్థః. ద్విషాణమితి ద్వేషమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్ (౧)"ద్విషోఽమిత్రే" ఇతి శత్రభావః. ఉత్పత్త్యహ ఇతి(౨)"రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్" ఇతిటచ్ సమాసాన్తః (౩)"అహ్నష్టఖోరేవ" ఇతి టిలోపశ్చ,(౪)"రాత్ర్యాహ్నాః పుంసి" ఇతి పుల్లిఙ్గత్వమ్. ‡ ౪౪.

తా ॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, పైకెగిరి కువలయాపీడముయొక్క రెండు దన్తములను జెరి వేసెను. శత్రువైన యాయేనుఁగును జంపుటచేత రామకృష్ణులిద్దఱును తిరిగి జన్మించి నట్లయిరి. ౪౪.

మూ॥ నిహతో భువం స తన్వా పతితోఽత్రాసయ దపక్షతయా ।
గిరిరివ భీతో నౄన్ సురపతితోఽత్రాఽఽసయ దపక్షతయా ॥

ప-వి॥ నిహతః, భువమ్, సః, తన్వా, పతితః, అత్రాసయత్, అపక్షతయా, గిరిః, ఇవ, భీతః, నౄన్, సురపతితః, అత్ర, ఆసయత్, అపక్షతయా. ౪౫.

వ్యా ॥ (నిహతఇతి) స గజో నిహతో భూమౌ పతితః అపక్షతయా-క్షతం ప్రాప్తయా, తన్వా- శరీరేణ, భువం అత్రాసయత్ - అతిభీషితవాన్. తథా నౄన్ మనుష్యాన్,అత్ర-రఙ్గే స్థితాన్, ఆసయత్ - క్షేపితవాన్.తత్రదృష్టాన్తః-సురపతితః - ఇన్ద్రాత్, భీతః,అపక్షతయా-ఇన్ద్రేణభిన్నపక్షతయా,పతితో గిరిరివ. ఆసయత్ - క్షేపితవాన్. అపక్షతయేతిపూర్వత్ర(౫)"క్షణు-హింసాయామ్" అపపూర్వాః.కర్మణినిష్ఠా.(౬) "అనుదాత్తోపదేశ" ఇత్యాదినా తనోత్యాదిత్వాత్ అనునాసికలోపః.

---

(౧) పా-సూ-౩-౨-౧౩౧. (౨) పా-సూ-౫-౪-౯౧. (౩) పా-సూ-౬-౪-౧౪౫.
(౪) పా-సూ-౨-౪-౨౯. (౫) తనా-ఉ-స-సే. (౬) పా-సూ-౬-౪-౩౭.

‡ ఉత్పత్త్యేతి-"అనచిచ" ఇతి తకారద్విత్వమ్, అతోనయమకభఙ్గః.

ఉత్తరత్ర-పక్షశబ్దస్య నఞ్ బహువ్రీహిః. తతో భావప్రత్యయః. స్ఫుర పతితఇతి (౧) "భీత్రార్థానాంభయహేతుః" ఇత్యపాదానసంజ్ఞా. (౨) "అపాదానేచాహీయరుహోః"ఇతి తసిః. ఆసయదితి అస్యతేణ్యన్తాల్లుఙ్. ౪౪.

తా॥ఆకువలయాపీడము శరీరమంతయు గాయములతగులఁ జచ్చి, ఇస్తురినికి భయపడినదై ఱెక్కలువిఱిగిపడినకొండవలెఁ గ్రిందఁబడెను. అప్పుడు భూమి వణకెను. జనులు భయపడిరి. ౪౫.

మూ॥ ప్రవిశీర్ణముక్తయా పృథ గుర్వీ నక్షత్రమాలయా సితయా।
రురుచే తస్య ద్యౌరివ గుర్వీ నక్షత్రమాలయాఽసితయా। ౪౬॥

ప-వి॥ ప్రవిశీర్ణముక్తయా, పృథక్, ఉర్వీ, నక్షత్రమాలయా, సితయా, రురుచే, తస్య, ద్యౌః, ఇవ, గుర్వీ, నక్షత్రమాలయా, అసితయా. ౪౬.

వ్యా॥(ప్రవిశీర్ణేతి) తస్య హతస్య నిపతితస్య గజస్య సితయా-శుక్లయా,నక్షత్రమాలయా-శిరోభూషణ మౌక్తికాలఙ్కారవిశేషేణ, పృథిక్ ప్రవిశీర్ణముక్తయా - పతనవేగేన త్రుటితతయా పృథగ్విశీర్ణముక్తాఫలయా, ఉర్వీ-భూమిః,రురుచే-విరరాజ. తత్ర దృష్టాన్తః- అసితయా - పరిత ఆసీనయా, నక్షత్రమాలయా - నక్షత్రపఙ్క్త్యా, గుర్వీ - గౌరవం ప్రాప్తా ద్యౌరివ. ౪౬.

తా॥ఆయేనుఁగు క్రిందఁబడినప్పుడు దానిమస్తకమందున్న మౌక్తికమాల తెగఁగా ముత్యములు విడివిడిగా నేలనంతటవ్యాపించెను.అప్పుడాభూమి నక్షత్రములుదయించిన యాకాశమువలె విలసిల్లెను. ౪౬.

మూ॥ కృపయాఽఖిలే స మృత్యోః స్తమ్బేరమదస్తమాసజన్తౌ తు।
యయతు రథ రఙ్గమంసే స్తమ్బేరమదస్త మాసజన్తౌ తు॥

ప-వి॥కృపయా, అఖిలే, సః, మృత్యోః, తమ్, బేరమ్, అదస్తమ్, ఆస, జన్తౌ, తు. యయతుః, అథ, రఙ్గమ్, అంసే, స్తమ్బేరమదస్తమ్, ఆసజన్తౌ,తు. ౪౭.

(౧) పా-సూ-౧-౪-౨౫. (౨) పా-సూ-౫-౪-౪౫.

వ్యా॥ (కృపయేతి) అఖిలే జన్తౌ - ప్రాణిని, కృపయా స హరిః అదన్తమ్ - ప్రాణినో హింసన్తమ్, మృత్యోః బేరమ్- దేహమ్-శరీరమ్, మృత్యుదేహసదృశం త్వం గజదేహం, ఆస-క్షిప్తవాన్. అథ-అనన్తరమ్, తౌ రామకృష్ణౌ అంసే-భుజశిరసి, స్తమ్బేరమదన్తమ్ - స్తమ్బేరమస్య-గజస్య, దన్తమ్, ఉభయం ఏకైకం ఆసజన్తౌ - ఆరోపయన్తౌ, రఙ్గం యయతుః-జగ్మతుః. ౪౭.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, జనులయందుఁ గరుణించి, మృత్యువువంటి యాయేనుఁగును జంపెను. తరువాత రామకృష్ణులిద్దఱును దానియొక్క యొక్కొక్క దన్తమును తమతమ భుజముమీఁదనుంచుకొని రఙ్గస్థానములోపలఁ బ్రవేశించిరి. ౪౭.

మూ॥ అథ మల్లచమూ రపరోక్షపాపరాశీయమానగురుతనుకా ।
దదృశే తాభ్యాం తస్యాః క్షపాఽపరా శీయమానగు రుత ను కా॥

ప-వి॥ అథ, మల్లచమూః, అపరోక్ష పాపరాశీయమానగురుతనుకా, దదృశే, తాభ్యామ్, తస్యాః, క్షపా, అపరా, శీయమానగుః, ఉత, ను, కా. ౪౮.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ తత్ర రఙ్గే తాభ్యాం మల్లచమూ దదృశే. కీదృశీ - అపరోక్షపాపరాశీయమానగురుతనుకా - ప్రత్యక్షభూత పాపసమూహవదాచరద్గురుతరశరీరా. (౧) "శేషాద్విభాషా" ఇతి కప్. తస్యాః మల్లసేనాయాః అపరా - తద్వ్యతిరిక్తా, శీయమానగుః - భిద్యమానతేజస్కా, కా ఉత-కా నామ, క్షపా స్యాన్ను? సైవ తు చమూః-మల్లసమూహః, తమస్వినీ రాత్రి ర్భవితుమర్హతి. నాఽన్యా కాలవిశేషాత్మిత్యర్థః. అనేన-తమోరాశిసాదృశ్యం తస్యాం ఖ్యాప్యతే. ఉతశబ్దో నుశబ్దశ్చ నిపాతౌ సన్దేహముత్ప్రేక్షాం చద్యోతయతః. అపరేతి-అపరశబ్దోఽన్యపర్యాయ ఇహోపాత్తః. తస్య తు దిగ్వాచిత్వస్యాఽపి విద్యమానత్వాత్ దిశి దృష్టశబ్దో దిక్ఛబ్ద ఇతి కృత్వా తద్యోగాత్తస్య (౨) "అన్యారాత్"

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪. (౨) పా-సూ-౨-౩-౨౯.

ఇత్యాదినా పఞ్చమీ. శీయమానగురితి (౧) "శద్ల - శాతనే" లట్. తుదాదిత్వాచ్ఛః. (౨) "శదేశ్శితః" ఇత్యాత్మనేపదమ్ - శానచ్. (౩) *పాఘ్రాదిసూత్రేణశీయాదేశః. తతోగోశబ్దేనద్విప్తివాచినాబహువ్రీహిః. (౪) "గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య" ఇతి హ్రస్వత్వమ్. ౪౮.

తా॥ తరువాత రామకృష్ణులిద్దఱును సారజ్గస్థలములోపల, పాపరాశివలె నతిఘోరముగనున్న వేఱుమల్లసైన్యములను జూచిరి. ఆసైన్యము, జనులు కాళరాత్రియని భ్రమించునట్లు మిక్కిలి నల్లగనుండెను. ౪౮.

మూ॥ సేనాన్తా మభియాతా వభియా తా వత్సర న్తీహ ।
సేనాన్తామభియాతావభియాతావత్సరన్తీహ ॥ ౪౯।

ప-వి॥ సేనామ్, తామ్, అభియాతౌ, అభియా, తా, అత్సరన్తి, ఇహ, సేనాన్తామ్, అభియాతా, అభి, యా, తావత్, సరన్తి, హ. ౪౯.

వ్యా॥ (సేనామితి) తాం మల్లసేనాం అభియాతౌ - ఆభిముఖ్యేన గతౌ, అభియా-భయాభావేన, తౌ రామకృష్ణౌ, అత్సరన్తీతిపదం పరత్ర యాశబ్దేన సంబధ్యతే. ఇహ శబ్దో రఙ్గవిశేషణమ్. సేనాన్తామ్- ఇనైః - మల్లస్వామిభిః, చాణూరాదిభిః, సహితపర్యన్తామ్. సైవ సేనా విశేష్యతే - అభియాతా - శత్రౌ, అభి - నిర్భయమ్, యా సేనా అత్సరన్తీ- ఛద్మరహితా, తావత్ - ప్రథమమ్, సరన్తి-గచ్ఛన్తి, హశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. యాఖలు సేనా శత్రువిద్వేషా త్తద్దర్శనమాత్రేణైవ నిర్భయం గచ్ఛన్తి తాం మల్లసేనా మభియాతావిత్యర్థః. అత్సరన్తీతి. (౫) "త్సర-ఛద్మగతౌ" శత్రన్తః నఞ్సమాసః. ౪౯.

తా। శత్రువులను లక్ష్యపెట్టక యెదిరించి వెళ్ళెడి యతిశూరులైన మల్లుల యొక్క సైన్యమునకభిముఖముగ నారామకృష్ణులిద్దఱును నిర్భయులై వెళ్ళిరి. ౪౯.

(౧) ధా-పా-స-సే. (౨) పా-సూ-౧-౩-౬౦. (౩) పా-సూ-౩-౧-౧౩౭. (౪) పా-సూ-౧-౨-౪౮. (౫)

మూ॥ కంసస్య దవమతి ర్బలభద్రహృషీకేశశీతదేహదృశః ।
బభతురివ జనే ద్వితను ర్భద్రహృషీకే శశీ తదేహ దృశః॥౫౦॥

ప-వి॥ కంసస్య, దవమతిః, బలభద్రహృషీకేశశీతదేహదృశః, బభతుః, ఇవ, జనే, ద్వితనుః, భద్రహృషీకే, శశీ, తదా, ఇహ, దృశః. ౫౦.

వ్యా॥(కంసస్యేతి) బలభద్రహృషీకేశశీతదేహదృశః-బలభద్రస్య హృషీకేశస్య శీతలం దేహం పశ్యతః,కంసస్య దవమతిరభూత్ -అనుభవితౄణాం యయో ర్దేహయో రనుభవే అన్తఃకరణానాం శైత్యప్రదం సుఖం భవతి,తయో రనుభవే కంసస్య పరితప్తమన్తఃకరణమిత్యర్థః. భద్రహృషీకే- కల్యాణేన్ద్రియయుక్తే,కంసేన్ద్రియవత్ దోషదూషితత్వరహితేన్ద్రియయుక్తే,జనే,సాధుజనే, వర్తమానాయాః దృశః-చక్షుషః, తదా ఏవం రామకృష్ణౌ బభతుః;కథమ్ - ద్వితనుః-శరీరద్వయపరిగ్రహవాన్ భూత్వా,శశీ - చన్ద్రః, భూమావవతీర్ణ ఇతి. ౫౦.

తా॥ సజ్జనులయొక్క నేత్రములకు భూలోకమందవతరించిన రెండు చన్ద్రులవలె నతిసున్దరులైన రామకృష్ణులయొక్క చల్లని దివ్యావయవములను జూచుచున్న కంసునియొక్క హృదయము దావాగ్నివలె మండెను. ౫౦.

మూ॥ హరిచాణూరౌ రసభాగారేభాతే నియుద్ధ మన్యోన్యమ్ ।
వదనేంశు మధుః క్రోధాగారే భాతే నియుద్ధమన్యోఽన్యమ్॥

ప-వి॥ హరిచాణూరౌ, రసభాక్, ఆరేభాతే, నియుద్ధమ్, అన్యోన్యమ్, వదనే, అంశుమ్, అధుః, క్రోధాగారే, భాతే, నియుద్ధమన్యః, అన్యమ్. ౫౧.

వ్యా॥ (హరీతి) హరిచాణూరౌ అన్యోన్యం రసభాక్ - సరసమ్, నియుద్ధం ఆరేభాతే. నియుద్ధమితి మల్లయుద్ధమభిధీయతే. తయోరారబ్ధే యుద్ధే వదనే క్రోధాగారే-క్రోధస్యాశ్రయభూతే, తథా భాతే-ప్రకాశమానే, నియుద్ధమన్యః - నియుతః నితరాం సంబద్ధాః,ధమన్యః-భ్రుకుటీరూపాః, అన్యమ్ - అపూర్వమ్, ఉగ్రరూపమ్,అంశుం అధుః-

ధృతవన్తః. నియుద్ధమన్యఇతి - నిపూర్వాత్ (౧) "యు - మిశ్రణే" ఇత్యస్మాత్క్విప్. తుక్. తతో ధమనిశబ్దేన విశేషణసమాసః. ౫౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడును చాణూరుఁడును నతిసరసముగ మల్లయుద్ధము నారంభించిరి. అప్పుడు వారిముఖములందు మిక్కిలి క్రోధమును విజాతీయములైన భ్రుకుటులును కానవచ్చెను. ౫౧.

మూ॥ న తయో శ్చిరం భుజాభుజిపదాపదిచయుద్ధ్యమానయో రేకః।
వ్యైరమన్న చాజనిక్షయపదాపది చ యుధ్యమానయో రేకః॥

ప-వి॥ న, తయోః, చిరమ్, భుజాభుజి, పదాపది, చ, యుధ్యమానయోః, ఏకః, వ్యైరమత్, న, చ, అజని, క్షయపదాపది, చ, యుధి, అమానయోః, రేకః.

వ్యా॥ (నేతి) తయోర్హరిచాణూరయోః చిరమ్ - దీర్ఘకాలమ్, భుజాభుజి-భుజాభ్యాం భుజాభ్యాం ప్రహృత్య, పదాపది- పదాభ్యాం పదాభ్యాం ప్రహృత్యచ, యుధ్యమానయోః ఏకోపి నవ్యైరమత్, కించ-క్షయపదాపది- క్షయస్య-అపచయస్య, పదమ్-ఆస్పదమ్, ఆపత్ - అనర్థః, యస్యాంసా, ఏవంభూతాయాం యుధి-యుద్ధే, అమానయోః-అపరిచ్ఛేద్యయోః, తయోః, రేకః-రిక్తతా, పరిక్షయః, నచాజని. పదాపదిచేత్యత్ర చ శబ్దోఽన్వాచయం ద్యోతయతి. యుద్ధస్యైవం స్వభావత్వేసత్యపీత్యర్థః. పదాపది భుజాభుజీత్యనయోర్వ్యత్పత్తిప్రకారః పూర్వత్ర శృఙ్గాశృఙ్గీత్యాదౌ ద్రష్టవ్యః. ౫౨.

తా॥ పరస్పరము కాళ్ళతోఁగాళ్ళను చేతులతోఁజేతులను జేర్చి తన్నుకొని కొట్టుకొనియుద్ధము చేయుచున్న మహాపరాక్రమశాలులైన శ్రీకృష్ణచాణూరులలో నొకరైనను నాఘోరయుద్ధమునుంచి వెనుకతీయరైరి. ౫౨.

మూ॥ హరిరీహాః కంసస్య స్వపక్షయమనేఽధిత శ్చర్యాః।
చాణూరస్తు యయా తాస్వపక్షయ మనేధిత శ్చర్యాః॥ ౫౩।

ప-వి॥ హరిః, ఈహాః, కంసస్య, స్వపక్షయమనే, అధిత, ఆశ్చర్యాః, చాణూరః, తు, యయౌ, తాసు, అపక్షయమ్, అనేధితాః, చర్యాః. ౫౩.

(౧) అద్ధా-ప-స-సే.

వ్యా॥ (హరిరితి) కంసస్య స్వపక్షయమనే-కంసస్య పక్షభూత
చాణూరనియమనే నిమిత్తభూతే హరిః ఆశ్చర్యాః ఈహాః - చేష్టాః,
అధిత-కృతవాన్. తాసు మహాశ్చర్యేహాసు, చాణూరస్తు అపక్షయం యయౌ;
అతః తస్య చాణూరస్య చర్యాః - యుద్ధచర్యాః, అనేధితాః - అప్ర
వృద్ధాః, అభవన్. అథవా-చర్యా ఇతి ద్వితీయా. చాణూరో బలవిషయ
మపక్షయం అనేధితాశ్చర్యాః ప్రాప్తవానిత్యర్థః. చర్యా ఇతి (౧) "పరి
చర్యాపరిసర్యా మృగయాటాట్యానాముపసఙ్ఖ్యానమ్" ఇత్యత్ర చరతౌ
పరిశబ్దస్య తద్రహితత్వమాశ్రిత్య వ్యుత్పాదయితవ్యమ్. వ్రతచర్యా
వనచర్యేత్యాది ప్రయోగప్రాచుర్యాత్. ౫౩.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, కంస పక్షియైన చాణూరుఁడు పరాజయము నొందునట్లు
త్యాశ్చర్యకరములైన చేష్టితములనాచరించెను. దానిచేతఁ జాణూరుఁడు నిర్వ్యాపారుఁడై
బలహీనుఁడాయెను. ౫౩.

మూ॥ కర్తుర్విష్టపవితతావాద్యన్తదశాద్వయస్య జన్యేన ।
వ్రీళేన నృపో విరతిం వాద్యన్తదశాద్వయస్యాజన్యేన ॥ ౫౪॥

ప-చ్ఛే॥ కర్తుః, విష్టపవితతౌ, ఆద్యన్తదశాద్వయస్య, జన్యేన, వ్రీళేన, నృపః,
విరతిమ్, వాద్యమ్, తత్, అశాత్, వయస్యజన్యేన. ౫౪.

వ్యా॥ (కర్తురితి) విష్టపవితతౌ- జగతాం విస్తారే, ఆద్యన్తదశా
ద్వయస్య- సృష్టిసంహారరూపావస్థాద్వయస్య, కర్తుః కృష్ణస్య జన్యేన-
యుద్ధేన నిమిత్తేన, వయస్యజన్యేన - వయస్యైః - సమానవయోభిః
నృపైః, జనయితవ్యేన, తత్పరిహాసనిమిత్తేన వ్రీళేన-లజ్జయా, నృపః-
కంసః, తత్ రఙ్గప్రవృత్తం వాద్యం విరతిమశాత్ - వాద్యస్యోపరమ
మనుశిష్టవానిత్యర్థః. అశాదితి (౨) "శాసు-అనుశిష్టౌ" లఙ్. అదాది
త్వాచ్ఛపోలుక్. (౩) "తిప్యనస్తేః" ఇతి సకారస్య దకారః. శాస్తేర్ద్వికర్మ
కత్వాత్ వాద్యం విరతిమితి కర్మద్వయోపపత్తిః. ౫౪.

(౧) పా-సూ-౩-౩-౧౦౧. (౨) అదా-ప-ద్వి-సే. (౩) పా-సూ-౮-౨-౭౩.

తా॥కంసుఁడు,జగత్సృష్టిసంహారకరుఁడైన శ్రీకృష్ణునితోఁగలిగినయుద్ధమందుఁ దనకుసంభవించిన పరాజయమును జూచి తన సఖులైన రాజులు నత్వాదరని సిస్టచేత వాద్యముల నాపివేయుఁడని యాజ్ఞాపించెను. ౫౪

మూ॥ పింషతి హరా నిమేషణసమయా చ్చాణూర మాయుక్తే।
చూర్ణీకృత స్స భూమిం సమయా చ్చాణూ రమాయుక్తే॥

ప-వి॥ పింషతి, హరౌ, నిమేషణసమయాత్, చాణూరమ్, ఆయుక్తే, చూర్ణీకృతః, సః, భూమిమ్, సమయాత్, చ, అణుః, రమాయుక్తే. ౫౫

వ్యా॥ (పింషతీతి) తస్మిన్ హరౌ ఆయుక్తే-తాత్పర్యవతి, నిమేషణసమయాత్-నిమేషమాత్రకాలేన, చాణూరం పింషతి, స చాణూరశ్చూర్ణీకృతః అణుభూతత్వా భూమిం ప్రాప్తః, తత్ర విశీర్య పతిత ఇత్యర్థః. హరిరేవ విశేష్యతే-రమాయుక్తే- శ్రియా సహితే. సమయాదిత్యుత్తరత్రసంపూర్ణ్వాద్యాతేలజ్. పింషతీతి (౧) "పిష్లృ - సఞ్చూర్ణనే" శత్రన్తః. సప్తమ్యన్తః. ౫౫

తా॥శ్రీకృష్ణుఁడొకక్షణమాత్రములోఁ జాణూరునిగ్రిందఁబడఁద్రోసి యొతిసెను. దానిచేతఁ జాణూరుఁడుచచ్చిక్రిందఁబడెను. వానియఙ్గములు చూర్ణములయినవి. ౫౫

మూ॥ ఛిత్వాఙ్గం స్థేమ్నాఽ సా వాయస మశనై ర్హాలీ లయాపేతమ్।
ఘ్నన్ ముష్టికమార్చన్ బహువాయసమశనై ర్హాలీలయాఽపేతమ్॥

ప-వి॥ఛిత్వా, అఙ్గమ్, స్థేమ్నా, అసౌ, ఆయసమ్, అశనైః, హాలీ,లయాపేతమ్, ఘ్నన్, ముష్టికమ్, ఆర్చన్, బహు, వాయసమ్, అశనైః, హ, లీలయా, ఆపే, తమ్.

వ్యా॥ (ఛిత్త్వేతి) ఏవం చాణూరే కృష్ణేన హతే ముష్టికేన బలభద్ర స్సంప్రయుక్తః, తత్రేదముచ్యతే. అసౌ హాలీ ముష్టికస్య అఙ్గమ్-శరీరమ్, స్థేమ్నా- స్థిరత్వేన, ఆయసమ్- అయసా నిర్మితమివ దృఢమ్, అతఏవ,లయాపేతమ్ స్వబలేన అశనైః - అహూస్త్వేన, ఛిత్వా - తం ముష్టికం ఘ్నన్, తదీయమాంసైః అశనైః-భోజనైః, బహు-అనేకమ్,

(౧) పధా-ప-అని.

వ్వాయసమ్-కాకమ్, వయసామ్-పక్షిణామ్, సమూహంవా, అర్చన్-పూజయన్, లీలయా-క్రీడయా, ఆపే-ప్రాప్తో౽భూదిత్యర్థః- ఆప్నోతేః కర్మణిలిట్. ౪౬.

తా॥ తరువాత బలరాముఁడు, ఇనుమువలె నతిదృఢమైన ముష్టికుని యజ్ఞమును ఛిన్నభిన్నముగఁజేసెను; అప్పుడు వాని మాంసములను పక్షులు భక్షించినవి. ౫౬.

మూ॥ అథ, తేన లీలయైవ తు కర్కశశతమహారిముష్టికాన్తకరేణ॥ ।
ఉల్లాప్య మల్లజీవితకర్కశశత మహారి ముష్టికాన్తకరేణ॥ ౪౭॥

ప-వి॥ అథ, తేన, లీలయా, ఏవ, తు, కర్కశశతమహారిముష్టికాన్తకరేణ, ఉల్లాప్య, మల్లజీవితకర్కశశతమ్, ఆహారి, ముష్టికాన్తకరేణ. ౫౭.

వ్యా॥ (అథేతి) తేన రామేణ లీలయైవ ఉల్లాప్య- శకలీకృత్య, మల్లజీవితకర్కశశతమ్-మల్లప్రాణాఖ్యం(జీవ)సహస్రమ్, అహారి-హృతమభూత్. కర్కశశతమహారిముష్టికాన్తకరేణ - కర్కశశతమేన - కఠినతమేన, హారిణా-శోభమానేన, ముష్టినా, కాన్తః, కరః-హస్తః, యస్య స తథోక్తః. ముష్టికాన్తకరేణ - ముష్టికస్య-మల్లస్య, అన్తమ్- వినాశమ్, కృతవతా. ౪౭.

తా॥ బలరాముఁడు, ముష్టికునిఁజంపిన తరువాత కఠినతమమైన తన ముష్టిప్రహారముచే నితర మల్లులను నవలీలగాఁ జంపెను. ౫౭.

మూ॥ మల్లకుల మితర దాశా విప్రాదుద్రవదతిత్రసద్ధరితః ।
హర్షిత సమస్తసురమునివిప్రాదుద్రవదతిత్రసద్ధరితః ॥ ౪౮॥

ప-వి॥ మల్లకులమ్, ఇతరత్, ఆశాః, విప్రాదుద్రవత్, అతిత్రసత్, హరితః, హర్షితసమస్తసురమునివిప్రాత్, ఉద్రవత్, అతిత్రసత్, హరితః. ౫౮.

వ్యా॥(మల్లేతి) ఏవం చాణూరముష్టికయోః హతయోః ఇతర మల్లకులం హరితః - కృష్ణాత్, అతిత్రసత్ - అతీవ త్రాసం ప్రాప్తమ్, ఆశాః-దిశః, ప్రతి, విప్రాదుద్రవత్ -పలాయితమభూత్. హరిరేవ విశేష్యతే - హర్షితసమస్తసురమునివిప్రాత్ -హర్షితాః సమస్తాః సురాః

§ కుణ్ఠలితం సన్నిగమ్. కర్కశాఖ్యవృక్షసహస్రమితిస్యాత్.

మునయో విప్రాశ్చ యేన స తథోక్తః. ఏవం దిక్షు విప్రద్రుతం తత్ మల్లకులం ఉద్రవత్-ఉత్కర్షేణ భయశబ్దం కుర్వత్, హరితః - దిశ స్సర్వాః, అతిత్రసత్-త్రాసితవత్, విప్రాద్రుద్రవదితి (౧)"ద్రు-గతౌ" విప్రేత్యుపసర్గద్వయపూర్వకః,లుఙ్. (౨)"ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరిచఙ్". అతిత్రసదితి పూర్వత్రాఽతిపూర్వః త్రసిశ్చాత్ర త్రస్తః. (3) " వాభ్రాశ " ఇత్యాదినా వికల్పాత్ శ్యనభావః,ఉత్తరత్ర త్రసయతేర్లుఙ్. ఉపధా హ్రస్వత్వమ్, ద్విర్వచనాభ్యాసేత్వే. ౫౮.

తా॥ చాణూరముష్టికులు చచ్చినతరువాతఁదక్కిన మల్లులును శ్రీకృష్ణునికిభయపడియతిభయంకరముగఁ గూఁతలువేయుచు నలుదిక్కులకుఁ బఱుగెత్తిరి. అప్పుడు సమస్తదేవతలును ఋషులును బ్రాహ్మణోత్తములును సన్తోషించిరి. ౫౮.

మూ॥ జగు రథ నిజే తు లబ్ధే తౌ సలయ మనేనసో ఽమరా జీవే।
నన్నృతుశ్చ జయద్వదనా స్తౌసలయమనేన సోమరాజీవే॥ ౫౯॥

ప-వి॥ జగుః, అథ, నిజే, తు, లబ్ధే, తౌ, సలయమ్, అనేనసః, అమరాః, జీవే, నన్నృతుః చ, జయద్వదనాః, తౌసలయమనేన, సోమరాజీవే. ౫౯.

వ్యా ॥ (జగురితి) ఏవం సర్వేషు మల్లేషు గతేషు తౌసలాఖ్యో మల్లపతిః పునరాయాతః,తమపి హరిర్జఘాన. తత్రేదముచ్యతే. తౌసలయమనేనేత్యుత్తరార్ధగతం పదం ప్రకృష్య యోజ్యతే. తౌసలయమనేన - తౌసలస్య మల్లస్య, నియమనేన-వధేన, నిజే జీవే-ప్రాణే, లబ్ధే సతి, అమరాః- దేవాః, అనేనసః దురితరహితాః, తౌ రామకృష్ణౌ, సలయమ్-లయేన-సామ్యేన, యుక్తమ్, జగుః, నన్నృతుశ్చ, కీదృశాః-సోమరాజీవే- చన్ద్రిం పఙ్కజంచ, జయద్వదనాః. తాభ్యామత్యుజ్జ్వలవదనై ర్యుక్తా, ఇత్యర్థః. ౫౯.

తా॥ తరువాత, తౌసలుఁడనెడు మల్లుఁడు యుద్ధమునకువచ్చెను. శ్రీకృష్ణుఁడు

(౧) ధ్వా-ప-స-అ. (౨) పా-సూ-3-౧-౪౮. (3) పా-సూ-3-౧-౪౮.

వానినిగూడ చంపెను. అప్పుడు దేవతలు ప్రాణభయములేనివారై హర్షముచే వికసిల్లు చున్న ముఖములుకలవారై వచ్చి శ్రీకృష్ణుని స్తుతించి గానముచేసిరి. ౫౯.

మూ॥ ఇతి మల్లగణం విపతిం విచక్ర మాతేనతూ రుజా సమితౌ ।
సింహావివ చ సగర్వం విచక్రమాతే నతూరుజాసమితౌ ॥ ౬౦॥

ప-వి॥ఇతి, మల్లగణమ్, విపతిమ్, విచక్రమ్, ఆ తేనతుః, రుజా, సమితౌ, సింహౌ, ఇవ, చ, సగర్వమ్, విచక్రమాతే, న, తు, ఉరుజాసమ్, ఇతౌ. ౬౦.

వ్యా॥ (ఇతీతి)ఇతి-ఏవమ్, మల్లగణం సమితౌ- యుద్ధే, రుజా- పీడయా, విపతిమ్-విగతాధిపతిమ్, విచక్రమ్ - విగతసేనాచక్రంచ, ఆతేనతుః - కృతవన్తౌ. కించ-సింహావివచ సగర్వం విచక్రమాతే - విక్రాన్తవన్తౌ. ఉరుజాసమ్ - మహతీం పీడామ్, నత్వితౌ - నతుప్రాప్తౌ, అక్లేశేన విక్రాన్తావిత్యర్థః. ఆతేనతురితి ఆఙ్పూర్వాత్తనోతేర్లిట్. ద్వివచనమ్.విచక్రమాతే ఇతివిపూర్వాత్క్రమేర్లిట్.(౧)"వేః పాదవిహరణే" ఇత్యాత్మనేపదమ్. ఉరుజాసమితి (౨) "జసు-హింసాయామ్" ఘఞ్. ఉరుశబ్దేన విశేషణసమాసః. ౬౦.

తా॥ ఈవిధంబున యుద్ధమందు రామకృష్ణులు మల్లసైన్యమును బీడించి యనాథముగఁజేసిఛిన్నభిన్నముగనోడఁగొట్టి నిరుపద్రవులై సింహములవలెఁ బరాక్రమించిరి.

మూ॥ కంసస్సహరిం సఖిభి స్సహ స్తతాడమ్బరం సహ సమేతమ్।
వీక్ష్య వ్యథితోఽజల్పత్సహ స్తతాడమ్బరం సహాస మేతమ్ ॥

ప-వి॥ కంసః, సహరిమ్, సఖిభిః, సహ స్తతాడమ్, బరమ్, సహ, సమేతమ్, వీక్ష్య, వ్యథితః, అజల్పత్, సహస్తతాడమ్బరమ్, సహాసమ్, ఏతమ్. ౬౧.

వ్యా॥ (కంసఇతి) సహరిమ్- హరిణాసహితమ్, బరమ్- బలమ్- బలభద్రమ్, సఖిభిస్సహ సమేతమ్-సఙ్గతమ్, సహ స్తతాడమ్- పరస్పర హస్తతాడనేనసహితమ్, సహస్తతాడమ్బరమ్-సహసా- బలేన, వితతం ఆడమ్బరం యస్యతమ్, సహాసమ్ - హాసనహితమ్, తం ఏతం వీక్ష్య వ్యథితః ఏవం అజల్పత్. ౬౧.

---

(౧) పా-సూ-౧-౩-౪౧.   (౨) చు-ఉ-స-సే.

తా॥ రామకృష్ణులిద్దఱును బలాఢ్యులై సఖులతోఁగూడ నవ్వి కరతాళము వేయుచుండఁగాఁ జూచి కంసుఁడు దుఃఖితుఁడై యీవిధంబునఁ జెప్పెను. ౬౧.

మూ॥ ఏతౌ మయి మల్లాహ్వాయనిష్కాసనతః కృతావమతీ ।
భవతాం శిశూ పరోక్షం నిష్కాసనతః కృతావమతీ॥ ౬౨॥

ప-వి॥ ఏతౌ, మయి, మల్లాహ్వాయనిష్కాసనతః, కృతావమతీ, భవతామ్, శిశూ, పరోక్షమ్, నిష్కాసనతః, కృతౌ, అమతీ. ౬౨.

వ్యా॥ (ఏతావితి) ఏతౌ శిశూ మల్లాహ్వాయస్య మమ నిష్కాస్యధనస్య, అసనతః - క్షేపణతః, మయి కృతావమతీ- కృతావమానౌ, మామవమతవన్తౌ, అమతీ- బుద్ధిహీనౌ, బహిర్నిష్కాసనతః-ప్రసహ్య ప్రస్థాపనేన పరోక్షం కృతౌ భవతామ్. ౬౨.

తా॥ ఈపిల్లవాండ్రు నామల్లులనుజంపి బుద్ధిహీనులై నన్నవమానపఱిచిరి గాన వీరిని యవతలఁద్రోసివేయుఁడు. ౬౨.

మూ॥ యోయోఽస్యసహహాసన్సుహృదాసీదాసజ్గవాన్నమస్యాతః।
హర్తవ్యం ధన మఖిలం దాసీదాసజ్గవాన్న మస్యాతః॥ ౬౩॥

ప-వి॥ యః, యః, అస్య, సహ, హసన్, సుహృత్, ఆసీత్, ఆసజ్గవాన్, నమస్యాతః, హర్తవ్యమ్, ధనమ్, అఖిలమ్, దాసీదాసమ్, గవాన్నమ్, అస్య, అతః. ౬౩.

వ్యా॥ (యోయ ఇతి) యోయః అస్య కృష్ణస్య సుహృత్, నమస్యాతః - పూజాతః, పూజాం కర్తుమ్, అనేన సహ హసన్ అస్మిన్ ఆసజ్గవాన్ - స్నేహవాన్, ఆసీత్. అస్యైవంభూతస్య కృష్ణసుహృదః సర్వస్య అతఏవ - సహహాసనాత్కారణాత్, ధనమఖిలం తథా దాసీదాసం గవాన్నమ్ - గోధనమ్, అన్నం అదనీయంచ వ్రీహ్యాదికమ్, సర్వం హర్తవ్యమ్, సర్వస్వహరణం కర్తవ్యమిత్యర్థః. నమస్యాత ఇతి (౧) "నమోవరివస" ఇత్యాదినా పూజాయాం క్యచ్. (౨) "అప్ర

---

(౧) పా-సూ-౩-౧-౧౯. (౨) పా-సూ-౪-౩-౧౦౨.

త్యయాత్" ఇత్యకారప్రత్యయః. దాసీదాసమితి- దాస్యో దాసాశ్చేతి ద్వన్ద్వః. (౧)*గవాశ్వప్రభృతిషు పాఠా దేకవద్భావః. గవాన్నమితి - గావశ్చాన్నానిచేతి ద్వన్ద్వః(౨)"అవజ్‌స్ఫోటాయనస్య"ఇతి గోశబ్దస్య అవజాదేశః.తతస్సవర్ణదీర్ఘః. ఇహాపి పూర్వవదేకవద్భావః. అథవా- గవ్యా అన్నమిత్యసమాసోఽయమ్; గోధనేనసహ అన్నమపి హర్తవ్యమిత్యర్థః. ౬౩.

తా ॥ శ్రీకృష్ణునియందుఁ బ్రీతికలవారై వానికి స్నేహితులై వానితోఁగూడ చేరి నన్నుఁబరిహసించిన నన్దాది గోపులయొక్క దాసీదాస పశ్వన్నాది సమస్తధనముల నపహరింపుఁడు. ౬౩.

మూ॥ అపవరకభూష్వనీక్షితరవి కారాయాః స్వసా ధవ శ్చాఽర్యాః॥
నేయా నికృతిపరా బహిరవికారా యాస్వసాధవ శ్చార్యాః॥

ప-వి॥ అపవరకభూషు, అనీక్షితరవి, కారాయాః, స్వసా, ధవః,చ, అర్యాః, నేయాః, నికృతిపరాః, బహిః, అవికారాః, యాసు, అసాధవః, చార్యాః. ౬౪.

వ్యా ॥ (అపేతి) స్వసా-దేవకీ, తస్యాః ధవః-వసుదేవః, అర్యాః-నన్దగోపాద్యో వైశ్యాః, మయ్యన్తఃకరణే నికృతిపరాః బహిరవికారాః- బాహ్యచేష్టాభిః మయిప్రాతికూల్యవికారమనావిష్కుర్వన్తః, కారాయాః - కారాగృహస్య, అపవరకభూషు - గర్భగృహేషు, నేయాః-నేతవ్యాః,కథమ్-అనీక్షితరవి-ఆదిత్యోయథా వీక్షితుం నశక్యో భవేత్, తథా నేయాః. అపవరకభువ ఏవ విశేష్యన్తే - యాసు భూమిషు అసాధవః - దురాత్మానః, చార్యాః- చారయితవ్యాః. అర్యా ఇతి (౩)."అర్యస్స్వామివైశ్యయోః" ఇత్యర్యశబ్దో వైశ్యజాతివాచితయా నిపాతితః. నన్దగోపాదయో వైశ్యజాతయఏవ పశుపాలనవృత్తయ ఇతి పూర్వమేవోపపాదితః. ౬౪.

తా॥ నాచెల్లెలైన దేవకిని, దానిమగఁడైన వసుదేవునిని, మనస్సులో నాకప

(౧) పా-సూ-౨-౪-౧౧. (౨). పా-సూ-౬-౧-౧౨౩. (౩) పా-సూ-౩-౧-౧౦౩.

కారమును దలఁచి బయిటికి నాకనుకూల్రవలె నటించుచున్న నన్దగోపాదులను, దురాత్ములఁగాను ఏర్పఱుపఁబడినదియు సూర్యదర్శనముకూడ లేనిదియునగు చెరసాలలోఁ బెట్టివేయుఁడు. ౬౪.

మూ॥ ఇతి కంసోఽకృత జల్పై రాజ్ఞాం హన్తవ్యతానియతః ।

తాభ్యామవమతి రగ్రే రాజ్ఞాం హన్తవ్యతాని యతః॥ ౬౫॥

ప-వి॥ ఇతి, కంసః, అకృత, జల్పైః, ఆజ్ఞామ్, హన్తవ్యతానియతః, తాభ్యామ్, అవమతిః, అగ్రే, రాజ్ఞామ్, హన్త, వ్యతాని, యతః. ౬౫.

వ్యా॥ (ఇతీతి) ఇతి - ఈదృశైః, జల్పైః, కంసః ఆజ్ఞామకృత. కీదృశః - హన్తవ్యతానియతః - హన్తవ్యతయా-వధ్యతయా, నియతః. ఏవం రామకృష్ణయో ర్నిగ్రహం ప్రతి కంసస్యాజ్ఞాపనే కారణముచ్యతే-హన్తేతి కవేస్సన్తోషం ద్యోతయతి. తాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం రాజ్ఞామగ్రే కంసస్యాఽవమతిః వ్యతాని యతః, అతఏవాఽఽజ్ఞాంకృతవాన్. వ్యతానీతి - విపూర్వాత్తనోతేః కర్మణిలుఙ్. ౬౫.

తా॥ రామకృష్ణులు, తన్ననేకరాజులముందఱ నవమానపఱిచిరని క్రోధముచేత కంసుఁడు సన్నిహితమరణుఁడై యీవిధముగఁ గూఁతవేసి యాజ్ఞాపించెను. ౬౫.

మూ॥ తస్య హరి ర్జితమల్లసమాజగ్రాహోఽపరీక్షమాణస్య ।

ఉత్ప్లుత్య మఞ్చకం కచ మాజగ్రాహోపరీక్షమాణస్య ॥౬౬॥

ప-వి॥ తస్య, హరిః, జితమల్లసమాజగ్రాహః, అపరీక్షమాణస్య, ఉత్ప్లుత్య, మఞ్చకమ్, కచమ్, ఆజగ్రాహ, ఉపరి, ఈక్షమాణస్య. ౬౬.

వ్యా॥ (తస్యేతి) జితమల్లసమాజగ్రాహః - అవహారాఖ్యో జలచరో గ్రాహ ఉచ్యతే. (౧) "విభాషాగ్రహః" ఇతి ణః. సమాజః - సమూహః, జితః మల్లానాం సమాజాఖ్యో గ్రాహో యేన స తథోక్తః, ఏవంభూత స్స హరిః అపరీక్షమాణస్య - కార్యాకార్యపరీక్షాం కర్తుమశక్తస్య, అతఏవ పరుషాణి వదతః తస్య ఈక్షమాణస్య, అతఏవ

(౧) పా-సూ-3-౧-౧౪౩.

మ్శ్చముత్పత్య తస్య కచమ్-కేశమ్, ఉపరి జగ్రాహ- హస్తేన గృహీతవాన్. ౬౬.

తా॥ తరువాత, మల్లాస్త్రకుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు పైకెగిరి, కార్యాకార్యవివేకములేనివాఁడై యాకసమునుజూచుచున్న కంసుని మంచముమీఁదఁ దుమికి వాని జుట్టునుబట్టి యీడ్చిక్రిందఁద్రోసెను. ౬౬.

మూ॥ య స్స్వస్మిన్ ద్రోహం క్ష్మాం నిపాత్యగా త్త్రస్యత స్తస్య।
ఉపరి హరి న్యపతద్గాం నిపాత్య గాత్త్రస్య త స్తస్య॥ ౬౭॥

ప-వి॥ యః, స్వస్మిన్, ద్రోహమ్, క్ష్మామ్, నిపాతి, అగాత్, త్రస్యతః, తస్య, ఉపరి, హరిః, న్యపతత్, గామ్, నిపాత్య, గాత్త్రస్య, త స్తస్య. ౬౭.

వ్యా॥ (యఇతి) యః కంసః స్వస్మిన్ - కృష్ణే, క్ష్మాం నిపాతి- అసురవధేన భూమే ర్నితరాం పాలనం కుర్వతి, ద్రోహమగాత్ - ద్రోహం ప్రాప్తవాన్. తస్య కంసస్య అధునా త్రస్యతః తస్య శరీరం గాం నిపాత్య - భూమౌ పాతయిత్వా, తతఏవ త స్తస్య-క్షీణస్య:తస్య గాత్త్రస్య ఉపరి న్యపతత్. నిపాతీతి (౧) "పా-రక్షణే" శత్రన్తః. స్వప్త మ్యన్తః. త స్తస్యేతి. (౨) "తసు-ఉపక్షయే" నిష్ఠా. ౬౭.

తా॥ జగద్రక్షకుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, తనయందు ద్రోహము నాచరించి యిప్పుడు వణఁకుచున్న కంసునిఁ గ్రిందఁబడఁద్రోసి వాని శరీరముమీఁదఁ దాను దుమికెను. ౬౭.

మూ॥ ఇతి పతితస్య పలాయత విశ్వా సేనాఽథ వేష్ట మానస్య।
అనివార్యా ప్రణయేన తు విశ్వా సేనాఽథ వేష్టమానస్య॥

ప-వి॥ ఇతి, పతితస్య, పలాయత, విశ్వా, సేనా, అథ, వేష్టమానస్య, అనివార్యా, ప్రణయేన, తు, విశ్వాసేన, అథవా, ఇష్టమానస్య. ౬౮.

వ్యా॥ (ఇతీతి) అథ భువి పతితస్య వేష్టమానస్య - పరిలుఠతః, కంసస్య సేనాపి - పలాయత- పలాయనం కృతవతీ. సైవ విశేష్యతే- కంసే ప్రణయేన - స్నేహేన, అథవా- తద్గతేన విశ్వాసేనచ సర్వథా

(౧) అదా-స-ప-అని. (౨) ది-ప-స-సే.

ష్యనివార్యా-నివారయితుమశక్యా. కంసఏవ విశేష్యతే- ఇష్టమానస్య-ఇష్టపూజనస్య, ఇష్టంహి తస్యాః కంసస్య మానమ్, తథాఽపి భయార్తిభారాత్తమనాదృత్య పలాయతేత్యర్థః. ౬౮.

తా ॥ ఇట్లు నేలలోఁబడి పొర్లుచున్న కంసుని జూచి వానియొక్క సైన్యము వానియందతిప్రీతికలదై వాని గౌరవము నందపేక్షకలదైయున్నను మిక్కిలి భయపడి యని వార్యమై పఱుగెత్తెను. ౬౮.

మూ॥ హాతమగ్రే సచకర్ష చరఙ్గంపరితోఽద్యసవయసాంహాసతామ్।
ప్రఘసమధత్తచమధురిపురఙ్గంపరితోద్యసవయసాంహాసతామ్।

ప-వి॥ హాతమ్, అగ్రే, సః, చకర్ష, చ, రఙ్గమ్, పరితః, అద్య, సవయసామ్, హాసతామ్, ప్రఘసమ్, అధత్త, చ, మధురిపుః, అఙ్గమ్, పరితోద్య, సః, వయసామ్, హా, సతామ్. ౬౯.

వ్యా॥ (హాతమితి) అద్య - అస్మిన్ కాలే, స హరిః హాతం కంసం రఙ్గంపరితః-రఙ్గస్య పర్యన్తే, హాసతాం సవయసామ్-సఖీనామ్, అగ్రే చకర్ష - కృష్టవాన్. కించ - స మధురిపుః తస్య కంసస్య అఙ్గమ్-శరీరమ్, పరితోద్య-పరితస్తోదయిత్వా-శకలీకృత్య, తత్ర రఙ్గే సతామ్-విద్యమానానామ్, వయసామ్ - పక్షిణామ్, ప్రఘసమ్ - భక్షణమ్, అధత్త - కృతవాన్. హాశబ్దః ప్రసిద్ధా. ౬౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు తనస్నేహితులముందటఁగంసునిఁజంపివానిశరీరమును నాయుద్ధరఙ్గమందంతటనీడ్చి ఛిన్నభిన్నముగఁజేసి యామాంసమును పక్షులకాహారముగఁజేసెను.

మూ॥ కంసహానం వీక్ష్య జనో ముముదే ఽతస్స్వప్సరస్సుకమలాస్యమ్।
బ్రూమస్సురేషు నికషాఽముముదేతస్స్వప్సరస్సుకమలాస్యమ్॥

ప-వి ॥ కంసహానమ్, వీక్ష్య, జనః, ముముదే, అతః, స్వప్సరస్సుకమలాస్యమ్, బ్రూమః, సురేషు, నికషా, అముమ్ § ఉదేతస్వప్సరస్సు, కమ్, అలాస్యమ్. ౭౦.

§ అత్రవ్యాఖ్యానే ‹‹ఉదే›› తిమూలస్థమక్షరద్వయం నదృశ్యతే. ఉదేతస్వప్సరస్సు- ఉత్-ఊర్ధ్వమ్-ఆకాశే, ఆ-సమన్తాత్-ఇతస్స్వప్సరస్సు ఇతిస్యాత్. ఉత్-ఆ-ఇతస్స్వప్సరస్సు ఇతివా పదవిభాగస్స్యాత్.

వ్యా॥ (కంసేతి) కంసహానమ్,- కంసంహాతవన్తమ్, తం హరిం వీక్ష్య సర్వే జనః అతఏవ కంసవధాత్ ముముదే. స్వప్సరస్సుకమలాస్యమితి హరి విశేష్యత్వే- శోభనా అపః యస్మిన్ తత్ స్వప్, శీతలోదకమిత్యర్థః. (౧) "నపూజనాత్" ఇతిప్రతిషేధాత్ (౨) "ఋక్పూరబ్ధూః" ఇత్యాదినాసమాసాన్తాభావః. స్వప్ చతత్ సరశ్చేతి స్వప్సరః, సుకమలమ్ - శోభనకమలమ్, స్వప్సరస్సంభూతసుకమలసదృశాస్యమ్- శీతలోదకసంభూతత్వాత్ ప్రశీతలకమలసదృశవదనమిత్యర్థః. ఏవంభూతముఖం అముం హరిం నికషా- తస్య సమీపే, సురేషు- దేవేషు, ఇతస్వప్సరస్సు - ప్రాప్త శోభన మేనకాద్యప్సరస్సు మధ్యే, కంసురం అలాస్యమ్-నృత్తరహితమ్, బ్రూమః? సర్వా అప్సరసో దేవాశ్చ నృత్యన్తిస్మేత్యర్థః. కంసహాశమితి (౩) "బ్రహ్మభ్రూణవృత్రేషుక్విప్" ఇత్యత్ర ఉపపదనియమపక్షస్య ప్రాయికత్వాత్ (౪) "క్విప్ చ" ఇతిక్విప్.

తా॥ అప్పుడు జనులు, కంసాన్తకుడైన శ్రీకృష్ణునియొక్క, శీతలోదకపూరిత తటాకసముద్భూతకమలకుసుమమువంటి వదనమును సేవించి సన్తోషించిరి. దేవతలును మేనకాద్యప్సరసలునువచ్చి యా శ్రీకృష్ణునిదగ్గఱ నానావిధముగ నర్తనముచేసిరి. ౭౦.

మూ॥ సమవాద్యన్తచ హర్షితసనాభి వాద్యాన్యథాఽఽజ్యా యః ।
క్రీడన్నత్యక్రామత్స నాఽభివాద్యాన్యథాజ్యాయః ॥ ౭౧॥

ప-వి॥ సమవాద్యన్త, చ, హర్షితసనాభి, వాద్యాని, అథ, ఆజ్యా, యః, క్రీడన్, అత్యక్రామత్, సః, న, అభివాద్యాన్, యథాజ్యాయః. ౭౧.

వ్యా॥ (సమేతి) ఏవంవిధే శత్రువధనిమిత్తేఽభ్యుదయే ప్రాప్తే మాఙ్గళికాని వాద్యాని సమవాద్యన్త - సమ్యగ్వాదితాన్యభూవన్. హర్షితసనాభి - హర్షితాః సనాభయః - బాన్ధవాః వసుదేవనన్ద

(౧) పా-సూ-౫-౪-౬౯. (౨) పా-సూ-౫-౪-౭౪.
(౩) పా-సూ-౩-౨-౮౭. (౪) పా-సూ-౩-౨-౭౬.

గోపాదయః యథా స్యు స్తథేత్యర్థః, అథ - తదనన్తరమ్, యోహరిః ఆజ్యా - గజమల్లాదిభిస్సహ యుద్ధేన క్రీడన్, సః హరిః అభివాద్యాన్ - అభివాదయితవ్యాన్, ఉగ్రసేన వసుదేవప్రభృతీన్, యథాజ్యాయః - యథాజ్యేష్ఠమ్, క్రమేణాఽభివాదనేవిషయే నాఽత్యక్రామత్ - నాతిక్రాన్తవాన్, సర్వానపి యథాక్రమ మభివాదితవానిత్యర్థః.

తా॥ తరువాత, కంసవధజన్యసన్తోషముచేత మఙ్గళవాద్యములుపాయించిరి. బన్ధువులందఱును సన్తోషించిరి. అనన్తరము శ్రీకృష్ణుఁడు ఉగ్రసేన వసుదేవాదికులవృద్ధులను యథాక్రమముగ నమస్కరించెను. ౭౧.

మూ॥ పుత్త్రో మేంహసి కిల సతి సదేవ కీదృశ్యతోఽపగతః।
స్మృత ఇతి దేవక్యాయ స్స దేవకీదృశ్యతోపగతః॥ ౭౨॥

ప-వి॥ పుత్త్రః, మే, అంహసి, కిల, సతి, సదా, ఇవ, కీదృశి, అతః, అపగతః, స్మృతః, ఇతి, దేవక్యా, యః, సః, దేవకీదృశ్యతోపగతః. ౭౨.

వ్యా॥ (పుత్త్రఇతి) కిలశబ్దో విమర్శనం ద్యోతయతి. కీదృశి-కీదృగ్భూతే, మే- మమ, అంహసి - పాపే, సదా-సర్వస్మిన్ కాలే, ఇవ, సతి - విద్యమానే, స్థిరత్వమితేకిల, అతః - అస్మాద్దేశాత్, మమ పుత్త్రః కృష్ణః అపగతః ఇతి-ఈదృశ్యా బుద్ధ్యా యుక్తయా దేవక్యా యఃస్మృతః. ఉత్కణ్ఠితః, స కృష్ణః తదానీం దేవకీ దృశ్యతోపగతః- దేవక్యాః దృశ్యతామ్ - సర్వప్రకారేణాఽనుభవనీయతామ్, ఉపగతః- ప్రాప్తోఽభూత్. స్మృత ఇతి (౧) "స్మృ- ఆధ్యానే" ఇత్యుత్కణ్ఠార్థేత్తో నిష్ఠా. ౭౨.

తా ॥ ఇంతకుముందు దేవకీదేవి, నేనెట్టిపాపము నాచరించితినో తెలియదు, దానివలనఁగదా నాకొమరుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు దేశాన్తరమువెళ్ళిపోయెను. అని యే శ్రీకృష్ణుని స్మరించిచూడనాశపడెనో, ఆశ్రీకృష్ణుఁడప్పుడు దేవకియొక్క కంటిముందఱ వచ్చినిలిచెను. ౭౨.

---

(౧) ధ్యా-ప-స-అ.

మూ॥ వర్షాణ్యనవగ్రహాగతి జోషణమాయన్తు సుజనానామ్ ।
వర్షాణ్యనవగ్రహాగతిజోషణమాయన్తు సుజనానామ్॥ ౭౩॥

ప-వి॥ వర్షాణి, అనవగ్రహాగతి, జోషణమ్, ఆయన్తు, సుజనానామ్, వర్షాణి, అనవగ్రహాగతి జోషణమాయమ్, తు, సుజనానామ్. ౭౩.

వ్యా॥(వర్షాణీతి) ఏవ మభిలషితకంసవధావధా కావ్యేఽస్మిన్ సముపనీయ ఆశీర్వాదేన సమాపయితుమారభతే. వర్షాణి వృష్టయః, అనవగ్రహాగతి - అవగ్రహస్య - వర్షప్రతిబన్ధస్య, ప్రాప్తి రహితం యథాతథేత్యర్థః, జోషణమ్ - ప్రీణనమ్, సేవనంవా, ఆయన్తు - ప్రాప్నువన్తు. సుజనానామ్ - సజ్జనానామ్, జోషణమితి గతేన పదేన సంబన్ధః. కించ- తేషామేవ సుజనానాం వర్షాణి- సంవత్సరాః, అనవగ్రహాగతిజోషణమాయమ్-నవానాం గ్రహాణామ్-ఆదిత్యాదీనామ్, గతివిశేషేణ జాతాయాః. ఓషణమాపాయాః- పీడారూపాయాః, మాయాయాః-నికృతేః,అభావః యథాస్యాత్। తథా ఆయన్త్వితిసంబన్ధః. తుశబ్దో విశేషం ద్యోతయతి- సుజనానామితి-ప్రకృతానాం సుజనానాం విశేషణమ్. శోభనం జనమ్ - జన్మ, యేషాం తే తథోక్తాః. జనేర్ఘఞన్తస్య (౧) "జనివధ్యోశ్చ" ఇతి వృద్ధిప్రతిషేధః. జశబ్దస్య ఓషణశబ్దే పరతః (౨) "ఏజిపరరూపమ్" ఇతి పరరూపమ్. ౭౩.

తా॥ ఇట్లు కంసవధాన్తమైన శ్రీకృష్ణదివ్యచరిత్రమును వర్ణించి కావ్యాన్తమందు మఙ్గళాచరణము చేయుచున్నారు. ఆయాకాలములందుతగిన వర్షములుకురియ సజ్జనులు సుప్రీతులై, సూర్యాది నవగ్రహములయొక్క వక్రగత్యాదిజన్య పీడాదు లేమియులేక నిరుపద్రవులై సుఖింతురుగాత. ౭౩.

మూ॥ భవతాద్దర్థ్యాదూనా ధీరాచారం సమాగతా మే శమ్ ।
భవతాద్దర్థ్యాదూనా ధీరా చాఽరం సమా గతా మేశమ్॥ ౭౪॥

(౧) పా-సూ-౭-౩-౩౫. (౨) పా-సూ-౬-౧-౯౪.

ప-వి॥ భవతాదర్థ్యాత్, ఊనా, ధీః, ఆచారమ్, సమాగతా, మే, శమ్, భవతాత్, అర్థ్యా, అదూనా, ధీరా, చ, అరమ్, సమా, గతా, మేశమ్. ౭౪.

వ్యా॥ (భవతాదితి) భవతాదర్థ్యాత్ § ఊనా - వికలా, ధీః - బుద్ధిః, ఆచారమ్ - యమనియమాదికమ్, సమాగతా - సమ్యక్ ప్రాప్తా, మే - మమసంబన్ధినీ, శమ్ - సుఖేన, భవతాత్ - భూయాత్. అర్థ్యా - అర్థాత్ - ప్రయోజనాత్, అభ్యుదయాద్వా, అనపేతా, (౧) "ధర్మపథ్యర్థన్యాయాదనపేతే" ఇతి యత్ప్రత్యయః, అదూనా - అననుతప్తా - తాపత్రయరహితేత్యర్థః, ధీరా - ధైర్యవిశిష్టా, మమ ధీః, అరమ్ - ధ్రువమ్, గతా - ప్రాప్తా, మేశమ్ - లక్ష్మీపతిమ్, ఏవముక్తసమస్తగుణయుతమ్, ఆదిభూతం భగవన్తం లక్ష్మీపతిం సుఖేన ప్రాప్తా భూయాదిత్యర్థః.

తా॥ నాయొక్కబుద్ధి, సంసారభోగవిరక్తముగాను, సదాచారనిరతముగాను, మోక్షాభిలాషిగాను, తాపత్రయవిహీనముగాను, ధైర్యయుక్తముగాను, కామాద్యకలుషితముగాను నయినదై, శ్రియఃపతియొక్క సన్తతధ్యానాసక్తముగానగునుగాత. ౭౪.

మూ॥ జీవే మహాయనాని హ మాయానాథేఽనియత్యవాక్ప్రఖ్యే।
జీవేమ హాయనానిహ మాయానాథే నియత్య వాక్ప్రఖ్యే॥౭౫॥

ప-వి॥ జీవే, మహాయనాని, హ, మాయానాథే, అనియతి, అవాక్ప్రఖ్యే, జీవేమ, హాయనాన్, ఇహ, మాయానాథే, నియత్య, వాక్ప్రఖ్యే. ౭౫.

వ్యా॥ (జీవఇతి) జీవే - సంసారబన్ధవతి జీవాత్మని క్షేత్రజ్ఞే, మహాయనాని - మహానామ్ - ఉత్సవానామ్, అయనాని - ప్రాప్తయః హాశబ్దో హేతౌ. మాయానాథే - మాయయా ఉపతాపకే, కైతవగహితే ఇత్యర్థః. నాథతేరుపతాపార్థాత్కర్మణ్యణ్. అనియతి - నియమరహితమ్, అవాక్ప్రఖ్యే - అవాచీనకల్పే, నీచభూతే, - క్షేత్రజ్ఞే, కైతవరహితే -

---

§ అత్రాక్షరాణిగళితానిభాన్తి. సంసారభోగాసక్తేః ఇతిస్యాత్.

(౧) పా-సూ-౪-౪-౯౨.

విషయభోగాది సాంసారిక ద్వైతవరహిత ఇత్యర్థః. ఉత్సవప్రాప్తయః - అభ్యుదయప్రాప్తయః, భవన్తి, నాన్యథా; తస్మాత్, వయం తథావిధ ద్వైతవరహితాః, సర్వే ఏవంభూతాస్సా హాయనాన్-సంవత్సరాన్, జీవేమ. కథంభూతాస్సా - ఇహ - అస్మిన్, మాయానాథే- లక్ష్మ్యాః నాథే భగవతి, వాక్ప్రఖ్యే నియత్య-వాగ్బుద్ధీ నియత్యేత్యర్థః. నియత్యేతి(౧) "వాల్యపి" ఇతి యమేర్మకారలోపః. తతో హ్రస్వస్యతుక్. ౭౫.

తా॥సంసారసఙ్గములేని జీవునియందు నిరవధికముగ మహోత్సవములు కలుగును గాన, మేమును సంసారవైరాగ్యమునొంది శ్రియఃపతిని సన్తతము మనస్సుచే ధ్యానించుచు వాక్కుచే స్తోత్రముచేయుచున్నవారమై చిరకాలము జీవింతుముగాత. ౭౫.

మూ॥ పరమోఽక్షరో మహీయాన్నాగాధ్యాసీ స మే తు నరకాన్తః।
పరమోక్షరో మహీయాన్నాగాధ్యాసీ సమేతు నరకాన్తః॥

ఇతి శ్రీహరితకులతిలక శ్రీరామమిశ్రసోమసుతూస్సనోః
శ్రీరఙ్గరాజ దివ్యాజ్ఞాలబ్ధ శ్రీపరాశరాపరనామధేయస్య
శ్రీవత్సాఙ్కస్య కృతౌ
యమకరత్నాకరే
షోడశాశ్వాసః,

ప-వి॥పరమః, అక్షరః, మహీయాన్, నాగాధ్యాసీ, సః, మే, తు, నరకాన్తః, పరమోక్షరః, మహీయామ్, నాగాధ్యాసీ, సమేతు, నరకాన్తః. ౭౬.

వ్యా ॥ (పరమ ఇతి) పరమః - పూజ్యః, అక్షరః- క్షరరహితః, అవికార ఇత్యర్థః, క్షరతేః పచాద్యజన్తస్య నఞ్ సమాసః, మహీయాన్- మహత్తరః, నాగాధ్యాసీ - నాగరాజమ్ - అనన్తాఖ్యమ్, అధ్యాసీనః, సః-ఉక్తవిశేషణవిశిష్టః, మే-మమ, తుశబ్దో విశేషం ద్యోతయతి. నరకాన్తః - నరకస్యాఽసురస్య అన్తభూతః, పరమోక్షరః - పరమ్ -

(౧) పా-సూ-౬-౪-౩౭.